академічна серія

Українські керамологічні студії

• ВИПУСК 18 •

Світлій пам'яті
славетної землячки
Мотрони Назарчук
присвячую

«Людини,
яка любить кераміку більше,
ніж вона, я не зустрічав»

Трохим Демченко

Національна академія наук України
Інститут керамології –
відділення Інституту народознавства НАН України
Міністерство культури України
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному

Академічна серія «Українські керамологічні студії»
Випуск 18

Віктор Міщанин

Мотрона Назарчук: життя і творчість

Опішне
Видавництво
«Українське Народознавство»
Національного музею-заповідника
українського гончарства в Опішному
2019

The National Academy of Sciences of Ukraine
The Ceramology Institute – the branch of the Ethnology Institute
of the National Academy of Sciences of Ukraine
The Ministry of Culture of Ukraine
The National Museum of Ukrainian Pottery in Opishne

Academical Series *Ukrainian Ceramological Studies*
Issue 18

Viktor Mischanyn

Motrona Nazarchuk: life and Creative Work

Opishne
Ukrainian Ethnology
Publishing House
of the National Museum
of Ukrainian Pottery in Opishne
2019

УДК 738:694.4 (477.53) (092)
М 71

Міщанин Віктор

М 71 **Мотрона Назарчук: життя і творчість** [Текст] = Motrona Nazarchuk: Life and Creative Work / Віктор Міщанин. – Опішне : Українське Народознавство, 2019. – 1048 с. – (Українські керамологічні студії, вип. 18 = Ukrainian Ceramological Studies, iss. 18)

ISBN 978-966-7322-42-7

Дослідження життєвого й творчого шляху, мистецької спадщини видатної української малювальниці, уродженки Малих Будищ (Полтавщина) Мотрони Назарчук (1911–2008). Опубліковано частину творів мисткині з фондових зібрань музеїв України.

Епістолярій майстрині (1973–2007), а також листи до неї від різних адресантів (1961–2006) містять унікальну інформацію про її життя, родину, історію рідного села, столиці українського гончарства – Опішного, навколишніх гончарних осередків – Глинського та Міських Млинів. Подано фотолітопис життя, спогади й публікації, унікальні архівні документи про видатну постать вітчизняної культури.

Для керамологів, етнологів, істориків, мистецтвознавців, культурологів, краєзнавців, усіх, хто цікавиться культурною спадщиною України.

УДК 738:694.4 (477.53) (092)

Ключові слова: *українська керамологія, мистецтвознавча (художня) керамологія, музеєзнавча керамологія, опішненська кераміка, гончарство, кераміка, малювальниця, Мотрона Назарчук, Малі Будища, Опішне, Запоріжжя*

This is the study of the course of life and creative development, of the artistic heritage of Motrona Nazarchuk (1911–2008), an outstanding Ukrainian paintress, native of Mali Budyshcha (Poltava Region). A part of the artist's works from the collections of the museums of Ukraine has been published.

The epistolary of the craftswoman (1973–2007) as well as letters to her from different senders (1961–2006) contain the unique information about her life, family, the history of her home village, of the capital of Ukrainian pottery – Opishne, of the surrounding pottery centres – Hlynske, Miski Mlyny. The photo chronicle of her life, memoirs, and published articles, unique archivalias on the outstanding figure of the national culture have been given here as well.

The book is intended for ceramologists, ethnologists, historians, art critics, culturologists, regional explorers, for all the people, who are interested in the cultural heritage of the Ukraine.

Key words: *Ukrainian ceramology, art research (artistic) ceramology, museological ceramology, Opishne ceramics, pottery, ceramics, paintress, Motrona Nazarchuk, Mali Budyshcha, Opishne, Zaporizhzhya*

© Віктор Міщанин, текст, 2019
© Олена Клименко, розділ III, 2019
© Оксана Андрушенко, Віктор Міщанин, Галина Панасюк, Тетяна Хрипун, іменний і географічний покажчики, 2019
© Юрко Пошивайло, художнє оформлення, макет, 2019
© Інститут керамології – відділення Інституту народознавства НАН України, 2019
© Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, 2019

ISBN 978-966-7322-42-7

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Рекомендовано до друку Вченими радами
Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України
та Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному

РЕЦЕНЗЕНТИ

• ректор Полтавського університету економіки і торгівлі,
доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України
ОЛЕКСІЙ НЕСТУЛЯ

• директор Державної спеціалізованої художньої
школи-інтернату I-III ступенів
«Колегіум мистецтв у Опішному» імені Василя Кричевського,
старший науковий співробітник Відділу керамології новітнього часу
Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України,
доктор історичних наук,
заслужений працівник культури України
ЛЮДМИЛА ОВЧАРЕНКО

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР

директор Інституту керамології –
відділення Інституту народознавства НАН України,
генеральний директор
Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному,
доктор історичних наук,
професор, заслужений діяч науки і техніки України
ОЛЕСЬ ПОШИВАЙЛО

Роботу виконано
в рамках відомчих наукових проектів
Національної академії наук України
«*Гончарство і проблеми збереження національної ідентичності в Україні (XIX – початок XXI століття)*»
(держ. реєстр. №0107U007039);
«*Історія української культурної керамології кінця XVIII – початку XXI століття: етапи, особливості розвитку, здобутки*»
(держ. реєстр. №0113U001053);
«*Персоналії українського гончарства як чинник збереження й розвитку етнокультури України кінця XIX – початку XXI століття (біографії, образний світ, художня стилістика, творча спадщина)*»
(держ. реєстр. №0117U001812);
наукових проектів
Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному
«*Історіографія української керамології (кінець XVIII – початок XXI століття)*»
(держ. реєстр. №0113U001044);
«*Персоналії українського гончарства як чинник збереження й розвитку етнокультури України кінця XIX – початку XXI століття (біографії, образний світ, художня стилістика, творча спадщина)*»
(держ. реєстр. №0118U003875)

Права видавництва «Українське Народознавство»
Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному
поширюються на всі країни.
Перевидання, репродукції, відтворення, виконання за допомогою розмножувальної,
аудіовізуальної техніки чи будь-якими іншими засобами, а також приватні копії
можуть бути виконані лише з дозволу видавництва «Українське Народознавство»

Зміст

Про автора **10**

Вступ **15**

Розділ I. **Життєпис Мотрони Назарчук** **43**

Розділ II. **Родинний фотолітопис, документи, пошанування** **65**

Розділ III. **Олена Клименко. Творчість Мотрони Назарчук** **159**

Розділ IV. **Епістолярій** **271**

- Листи від Мотрони Назарчук **272**
- Листи до Мотрони Назарчук **584**
- Листи про Мотрону Назарчук **752**
- Коментарі до листів **754**

Розділ V. **Спогади про Мотрону Назарчук** **895**

Розділ VI. **Архівні документи** **913**

Розділ VII. **Газетні публікації про Мотрону Назарчук та зі згадками про неї** (1940-ві – 1960-ті) **963**

Розділ VIII. **Бібліографія** **995**

Інформація **1014**

Іменний покажчик **1025**

Географічний покажчик **1043**

Contents

About the author **10**

Introduction **15**

Chapter I. **Motrona Nazarchuk's Biography** **43**

Chapter II. **The Family Photo Chronicle, Documents, Honouring** **65**

Chapter III. **Olena Klymenko. The Motrona Nazarchuk's Creative Work** **159**

Chapter IV. **Epistolary** **271**

- Letters from Motrona Nazarchuk **272**
- Letters to Motrona Nazarchuk **584**
- Letters about Motrona Nazarchuk **752**
- Comments to Letters **754**

Chapter V. **Memoirs on Motrona Nazarchuk** **895**

Chapter VI. **Archivalias** **913**

Chapter VII. **Newspaper Articles on Motrona Nazarchuk and with Mentions of Her** (the 1940s – the 1960s) **963**

Chapter VIII. **Bibliography** **995**

Information **1014**

Index of Names **1025**

Index of Places **1043**

Про автора

© Фото Тараса Пошивайла, 2013

Віктор МІЩАНИН
керамолог, краєзнавець, етнолог, історик церкви

Народився 10 вересня 1962 року в селі Малі Будища Опішнянського (нині Зіньківського) району Полтавської області.

Закінчив Малобудищанську восьмирічну (1978) та Опішнянську середню (1980) школи.

За фахом – інженер-метеоролог. Випускник Одеського гідрометеорологічного інституту (1985).

Служив у Радянській армії (Переславль-Заліський, Наро-Фомінськ-5, Росія, 1985–1986). Працював інженером монтажно-ремонтного відділу служби засобів вимірювання Красноярського територіального

управління з гідрометеорології (Красноярськ, Росія, 1987–1988), водієм колгоспу «*Прогрес*» (1989–1993), спеціалістом із земельних ресурсів Малобудищанської сільської ради (1993), у Національному музеї-заповіднику українського гончарства в Опішному – молодшим науковим співробітником (1993–1994), науковим співробітником (1994–1995, 2015–2016), старшим науковим співробітником (1996–1997, 2002–2008, 2011–2012), провідним науковим співробітником (1998–2002), завідувачем Аудіовізуального фонду (1996), заступником з наукової роботи генерального директора (2012–2013); в Інституті керамології – відділенні Інституту народознавства НАН України – заступником директора з наукової роботи (2001), молодшим науковим співробітником (2001–2003, 2004–2008, 2011–2012, 2015–2017), науковим співробітником (2003–2004, 2012–2013).

Провідний науковий співробітник Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному (з 2017), науковий співробітник Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України (з 2017).

Автор близько 300 керамологічних і краєзнавчих публікацій у періодичних виданнях, збірниках, енциклопедіях, а також десяти монографій: «*Словник гончарів Глинського, Малих Будищ, Старих Млинів, Хижняківки*» (1999), «*Хутори ви мої, хутори…*» (2002), «*Північна група малих осередків гончарства Опішненського гончарного району (друга половина XIX – XX століття)*» (2005), «*Храми землі нашої: Церква Різдва Пресвятої Богородиці у Малих Будищечках*» (2006), «*Храми землі нашої: Церква Преображення Господнього у Глинському*» (2008), «*Малобудищанське колгоспне гончарство (1930-ті – 1950-ті роки)*» (2010), «*Озираючись у минуле, згадуючи пройдене, підсумовуючи зроблене…*» (2012), «*Репресивні заходи радянського тоталітарного режиму в галузі традиційного гончарства України (1930-ті – 1950-ті роки)*» (2013), «*Ви оживили мою душу своїми листами…*» (2014), «*Гончарні вулиці Малих Будищечок: Чирвина вуличка (сторінки історії)*» (2017).

На VI Форумі видавців у Львові (1999) книгу «*Словник гончарів Глинського, Малих Будищ, Старих Млинів, Хижняківки*» визнано переможцем у номінації «*Художньо-мистецьке, музичне або краєзнавче видання*», а рішенням журі І Національного симпозіуму гончарства

«*Опішне-2000*» – найкращою публікацією в Україні з проблематики гончарства 1999 року.

За результатами ІІ Національного конкурсу публікацій на теми керамології, гончарства, кераміки в Україні (за публікаціями 2005 року) «*КеГоКе–2008*» книга «*Північна група малих осередків гончарства Опішненського гончарного району (друга половина XIX – XX століття)*» зайняла І місце в номінації «*Краща монографія*», а стаття «*Невідомі листи з кримінальної справи Якова Риженка*» – І місце в номінації «*Краща публікація документальних матеріалів*».

За результатами ІІІ Національного конкурсу публікацій на теми керамології, гончарства, кераміки в Україні (за публікаціями 2006 року) «*КеГоКе–2009*» книга «*Храми землі нашої: Церква Різдва Пресвятої Богородиці у Малих Будищечках*» зайняла ІІІ місце в номінації «*Краща публікація з окремими сюжетами на теми керамології, гончарства, кераміки в Україні*».

За результатами VII Національного конкурсу публікацій на теми керамології, гончарства, кераміки в Україні (за публікаціями 2010 року) «*КеГоКе–2013*» книга «*Малобудищанське колгоспне гончарство (1930-ті – 1950-ті роки)*» зайняла І місце в номінації «*Краща публікація документальних матеріалів*».

За результатами IX Національного конкурсу публікацій на теми керамології, гончарства, кераміки в Україні (за публікаціями 2012 року) «*КеГоКе–2015*» стаття «*Сторінки із життєвого шляху та родинної історії Мотрони Савівни Назарчук (до 100-річчя від дня народження)*» зайняла І місце в номінації «*Краща публікація документальних матеріалів*».

За результатами X Національного конкурсу публікацій на теми керамології, гончарства, кераміки в Україні (за публікаціми 2013 року) «*КеГоКе–2016*» книга «*Репресивні заходи радянського тоталітарного режиму в галузі традиційного гончарства України (1930-ті – 1950-ті роки)*» зайняла І місце в номінації «*Краща публікація документальних матеріалів*» та отримала Гран-прі конкурсу.

За результатами XI Національного конкурсу публікацій на теми керамології, гончарства, кераміки в Україні (за публікаціями 2014 року) «*КеГоКе–2017*» книга «*Ви оживили мою душу своїми листами…*»:

Листи опішнянської малювальниці Мотрони Назарчук із Запоріжжя до керамолога Віктора Міщанина в Малі Будища. 2001–2007» зайняла І місце в номінації *«Краща публікація документальних матеріалів»*.

За результатами XIII Національного конкурсу публікацій на теми керамології, гончарства, кераміки в Україні (за публікаціми 2016 року) *«КеГоКе–2018»* стаття *«Листи із сорок першого (фронтові трикутники опішненського гончаря Івана Сердюка до своєї сім'ї)»* зайняла І місце в номінації *«Краща публікація документальних матеріалів»*.

Кандидат історичних наук (2007). Кандидатська дисертація – *«Гончарство північної групи малих осередків Опішненського гончарного району (друга половина XIX – XX століття)»*.

Головні напрямки наукових досліджень: гончарство малих осередків Опішненського гончарного району та Опішного, репресії радянської влади в галузі традиційного гончарства України, історія церков Опішного й навколишніх сіл, повстанський рух в Опішненському Поворсклі наприкінці 1910-х – на початку 1920-х років, жертви політичних репресій на теренах сучасної Малобудищанської сільської ради Полтавської області.

Учасник двох керамологічних експедицій до гончарних осередків Чорнухинського району Полтавської області: Поставмук, Городища, Лісової Слобідки (1995). Проводив керамологічні експедиції в Опішному та в північній групі малих осередків гончарства Опішненського гончарного району: Безруках, Глинському, Лазьках, Малих Будищах, Старих Млинах, Хижняківці (1994–2019).

Брав участь у формуванні колекції гончарних виробів Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному та збірок фотографій і документів Національного архіву українського гончарства.

Куратор Міжнародної науково-практичної конференції *«Відродження визначних центрів народного мистецтва України: блеф романтиків чи прогноз аналітиків?»* (2001) та Всеукраїнської керамологічної конференції *«Репресоване гончарство: передумови й наслідки»* (2013).

Учасник наукового проекту *«Гончарство Опішного в іменах його майстрів»* (2008).

Співорганізатор унікального громадського свята – «*День хутора*», яке проводиться з 1998 року в колишньому гончарному осередку Хижняківці.

Ініціатор і організатор відзначення на офіційному рівні 120-річчя церкви Різдва Пресвятої Богородиці в Малих Будищах (2007), старостами якої в різні роки були малобудищанські гончарі.

Ініціатор і організатор встановлення меморіальної дошки малювальниці Мотроні Назарчук на стіні колишньої земської школи в Малих Будищах (2015) та найменування вулиці, на якій вона народилася, її іменем (2016).

Учасник близько 40 всеукраїнських і міжнародних конференцій, семінарів, симпозіумів.

Лауреат літературно-мистецьких премій імені Володимира Малика (2004) за книгу «*Хутори ви мої, хутори…*» та імені братів Тютюнників (2009) за дилогію «*Храми землі нашої*».

Член Ученої ради Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України (2002–2008, з 2010) та Ученої ради Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному (з 2012). Член Національної експертної керамологічної ради щорічних Національних конкурсів публікацій на теми керамології, гончарства, кераміки в Україні «*КеГоКе*» (з 2008). Член Національної спілки майстрів народного мистецтва України (з 2000). Член Народного Руху України (з 1990). Член виконавчого комітету Малобудищанської сільської ради (2010–2015). Депутат Малобудищанської сільської ради двох скликань (1990–1994, 2015–2018). Депутат Зіньківської районної ради двох скликань (2002–2006, 2006–2010).

Вступ

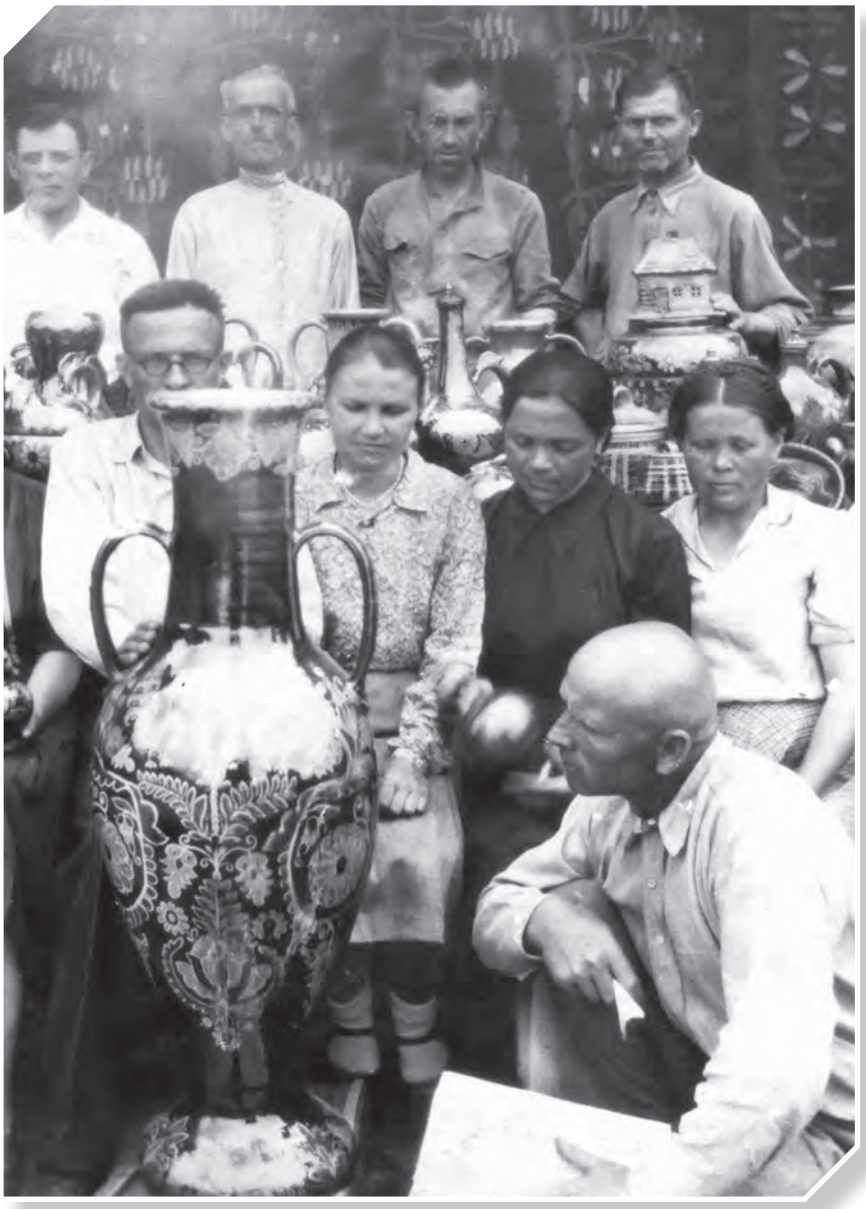

Есеїстика

Мотрона Савівна Назарчук – одна з найбільш визначних постатей опішненського гончарства, одна з найталановитіших малювальниць Опішного. Неповторна майстриня. Проста, добра, щира людина. Про неї й досі з теплотою відгукуються ті, хто її знав, з ким вона працювала, кому передавала свою майстерність.

Доброту, привітність, щирість і теплоту її душі відчув і я, спілкуючись з мисткинею впродовж тривалого часу за допомогою листів та безпосередньо – кілька годин, перебуваючи в неї в гостях напередодні її 95-річчя. Але про все по черзі.

Так склалося, що, хоча ми з Мотроною Назарчук і земляки, уперше про неї почув лише в середині 1990-х років. Тоді, після прочитання книги Івана Зарецького *«Гончарный промысел в Полтавской губернии»* [5], почав збирати матеріали про гончарів Малих Будищ, Глинського, Хижняківки, Старих Млинів. Улітку 1996 року завітав до Марії Боярчук – талановитої малювальниці з Малих Будищ. Розповідаючи про свого діда Харитона Громового та його двох синів, які гончарювали в нашому селі, про свою понадчвертьвікову роботу в *«Художньому кераміку»*, майстриня серед тих, з ким доводилося працювати, назвала й Мотю Кашу. Її прізвище після заміжжя – Назарчук – вона не згадувала. Не пам'ятаю, чи розповідала Марія Боярчук про те, що Мотрона Каша була родом із Малих Будищ. Тоді я не звернув особливої уваги на цю інформацію, адже ще не знав, що на сторінках моєї першої книги *«Словник гончарів Глинського, Малих Будищ, Старих Млинів, Хижняківки»* [26] міститимуться словникові статті не лише про гончарів, а й про малювальниць – уродженок чи мешканок Малих Будищ, які працювали в *«Художньому кераміку»*.

Уже майже через два десятиліття по тому, перечитуючи листи Марії Боярчук до Мотрони Назарчук, в одному з них натрапив на згадку про мій приїзд до неї: «*Оце, до мени приїжав хлопчина, що собирає щось за ганчарство, то я казала, що ви всю жизнь проробили, а він каже, а Яценко* [Сергій Яценко – колишній гончар заводу «*Художній керамік*», на той час працював заступником директора Державного музею-заповідника українського гончарства в Опішному. – В. М.] *знає її, а я кажу, що знає все Опішне і Будища. Хочут написати книгу за ганчарів старих, які робили ще дома, у Кижняківці, Глинську і Опішні, ще до революції і до нашого віку, і дальше*» [15].

Коли ж питання про змістовий формат «*Словника гончарів...*» було вирішено, я став свідомо збирати інформацію й про малювальниць. Від Марії Бондаренко (у дівоцтві – Шулик), уродженки Малих Будищ, довідався, що малювати вона навчалася в Мотрони Назарчук, прийшовши 1948 року в артіль «*Художній керамік*». Вона також не сказала, що її артільна вчителька малювання була родом із Малих Будищ, як не зазначила і її дівоче прізвище – Каша. Тож у моїй першій книзі «*Словник гончарів…*» не було вміщено словникову статтю про Мотрону Назарчук, а лише згадано одним реченням у розповіді про Марію Бондаренко. Нині мені, звичайно, прикро, що так сталося.

Значно більше про Мотрону Назарчук я довідався вже після виходу книги у світ. Упродовж 1999–2000 років листування з мисткинею вела Світлана Пошивайло. Саме від неї й дізнався, що Мотрона Назарчук – родом із Малих Будищ, отримав її запорізьку адресу. Наприкінці 2001 року вирішив написати їй листа в Запоріжжя, щоб довідатися про минуле нашого села. Тоді я ще не знав, що моє спілкування з талановитою землячкою не обмежиться одним посланням, а листування триватиме майже п'ять з половиною років; що її спогади гармонійно ввійдуть у наступні мої книги й статті; що ми станемо, як рідні... Про це неодноразово зазначала й Мотрона Назарчук у своїх листах до мене. Вона, зокрема, писала: «*Ви взагалі стали для мене дуже близьким родичем. В мене багато племінників, але ні з одним з них я не листуюся з таким задоволенням, як з вами. Чим це пояснити, я й сама не можу зрозуміти. Може, між нашими родами в давнину був якийсь родовий зв'язок, а може, просто в нас з'явились однакові уподобання в житті. Я завжди жду вашого листа,*

ніби він продовжує мені життя, і коли довго нема […], мене чомусь турбують думки, що, може, там щось трапилось неприємне […], і я хожу сама не своя, як-то кажуть» [8].

Листуючись з Мотроною Назарчук, не раз подумки збирався з'їздити до неї в гості, але кожного разу якісь причини перешкоджали втіленню цієї мрії. Нарешті трапилася більш ніж вагома нагода, що спонукала врешті-решт здійснити поїздку, – 95-річчя мисткині.

Похмурого морозного ранку 18 листопада 2006 року я разом із науковим співробітником Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному Світланою Конюшенко зійшов на перон залізничного вокзалу в Запоріжжі. Саме місто також видалося якимсь похмурим і сірим – ми споглядали його, доки їхали трамваєм від залізничного вокзалу до вулиці Патріотичної, де мешкала мисткиня. Особливо вразила якась невеличка річечка, що несла, протікаючи містом, відходи якогось промислового гіганта. Вода в ній була червоно-мідного кольору…

Зійшовши на потрібній зупинці, після нетривалих пошуків підійшли до будинку №54. Якось несподівано Світлана помітила стареньку бабусю, що заходила до першого під'їзду. Ми відразу ж здогадалися, що то Мотрона Назарчук. Я наздогнав її на східцях між першим і другим поверхом, привітався. Якусь секунду-другу вона пильно вдивлялася старечими очима, а потім упізнала мене, хоча до цього бачила лише на фото в моїх книгах, запросила нас зі Світланою у свою квартиру. Від імені Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному та Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України ми вручили ювілярці вітальну листівку з нагоди її 95-річчя. Вона була дуже схвильована й рада бачити, за її словами, таких дуже дорогих для неї гостей. Уже згодом мисткиня писала про цей епізод зустрічі: *«Іду з очереді (ходила за молоком) і в під'їзді зустріла вас. Чуть не впала від несподіванки. Такі дорогі гості. […] Я не знаю, як вам дякувати за таку відзнаку»* [19]. Я був приємно вражений теплотою, привітністю й увагою, з якими Мотрона Назарчук ставилася до нас.

Схожі враження від спілкування отримала й Світлана: *«Старенька жінка, яку ми наздогнали в під'їзді, була Мотрона Савівна Назарчук.*

І це була удача, бо вона зовсім не чула, і достукатися до неї було б неможливо.

Але це достукатися фізично, а душа її була відкрита до нас з першої миті зустрічі. Книги, що лежали на столі, красномовно свідчили про те, чим живе 95-річна жінка, яка вже стільки перебачила на своєму довгому життєвому шляху (смерть сина, втрата зв'язку з найближчоюріднею).

На нас «обрушилась» лавина тепла, турботи і любові, можливо, тієї, якою довгий час не було з ким поділитися. Старенька клопоталася про те, щоб ми відпочили з дороги, щоб не були голодні – і так було затишно в її не дуже затишній квартирі, ніби в рідної бабусі, яка хоче всіляко потурбуватися про внуків.

Зовсім не чуючи, Мотрона Савівна намагалася вгадувати, про що питають. Якщо не вдавалося, то сміялася з себе, або тихо зітхала над своєю вадою. Основною можливістю поспілкуватися був папір, на якому Віктор писав запитання – і тоді починався такий дивний діалог, в якому розповіді Мотрони Савівни переплiталися з її захопленням Віктором як автором книг, подарованих їй, та з непочутими словами, які злiтали з його уст. Було дивно бачити, як люди, яких розділяє півстоліття, говорили однією мовою, обговорювали знайомі обом події (їй з життя, йому – з листів та різних джерел), спілкувалися про людей, яких уже давно немає, але яких ясний розум і пам'ять Мотрони Савівни зберегли такими, якими вони були колись давно.

З радістю і смутком розглядала ювілярка вітальну листівку, на якій було її фото, ще молодої жінки, і її хата, яка пустує і занепадає на межі Малих Будищ і Опішні, і яка викликала масу спогадів і запитань. А як вона зраділа подарованій книжці, і кілька разів запитувала, чи дійсно їй дарують!

Гостинності Мотрони Савівни не було меж: ми навіть їли вареники, приготовані 95-річною жінкою, щоб почастувати гостей.

Жодного нарікання на долю, ніяких зітхань про важке життя. І лише коли Мотрона Савівна запропонувала забрати фотографії, щоденники сина, які, на мою думку, були їй дуже дорогі, стало ясно, наскільки свідомо вона сприймає життя. Вона сказала, що все це не буде нікому потрібно після її смерті.

Дуже емоційно насиченим був цей день: від радості зустрічі, знайомства до щему в душі, що це перша і остання зустріч; від складності у спілкуванні до духовного зв'язку, який був між ними, – одна мить» [6].

За обідом, розмовами, спогадами, переглядданням альбомів непомітно минуло 9 годин. Відчуття було таке, немовби ми побували в гостях у рідної бабусі. Це спілкування ще більше зріднило мене зі своєю талановитою землячкою. Прощання, особливо для мене, було нелегким. За роки листування Мотрона Савівна стала для мене близькою людиною. Я пообіцяв, що приїду до неї ще раз.

Ми повернулися в Опішне, а Мотрона Назарчук залишилася на самоті у своїй маленькій кімнатці. Особливо ця самота давала про себе знати довгими зимовими вечорами й ночами, про що свідчать рядки з її листів: *«Я не закриваю шторами вікно, і місяць заглядає до мене в хату. Дивлюсь на освітлені вікна сусід і думаю: хто що робить. Десь після 11–12 год. тухнуть вогні у вікнах, люди після трудового дня відпочивають, а я сижу в темноті (бо для чого ж світити), хожу по хаті. Згадую дещо з прочитаних книжок або кінофільмів колишніх. Інколи перечитую книжки, подаровані Віктором Даниловичем. Хоть уже читала їх не раз, а їх ще цікаво перечитати»* [19].

У своїх листах мисткиня не раз з приємністю згадувала той день, коли ми були в неї в гостях: *«Хочу вам подякувати за те, що, незважаючи на дорожні труднощі й інші незгоди, відвідали мене разом з Віктором Даниловичем, щоб відзначити мій вік. Якби це було хоть десяток літ назад, коли я ще була хоть трохи похожа на людину (не зовнішністю, а взагалі), щоб таких хороших гостей і прийняти хороше. В такому віці, як я, всі незгоди й недоліки в здоров'ї летять, як на крилах»* [22]. *«Чомусь до душі прилягає спілкування з вами. Воно, як цілющий бальзам, оживило мою душу, що вже зовсім була загрузла в трясовині непотрібних міркувань. Тому я і прошу: не переривайте листування зо мною. Такі люди, як ви, вперше зустрілися у моєму житті. Вас просто і легко розуміти, і злітають з душі непотрібні нашарування і привички»* [20]. *«З приємністю згадую ваш приїзд у Запоріжжя. Одно тільки погано, що були ви лише один день, навіть не сутки, а один день»* [20]. *«Так хотілось би ще поговорити з вами. Я не знаю, що так зріднило з вами, наче ви самі дорогі мені люди»* [20].

Останній лист Мотрони Назарчук до мене датований 28 квітня 2007 року. Серед іншого, вона писала: *«Я живу зараз так одиноко і тільки згадую, як і коли все було. Ви знаєте, як тяжко на серці, коли живеш одиноко і не маєш нізвідки ніякої вісточки. Коли читала вашого листа, де ви писали, що ходили святити вербу, то чуть не заплакала. Це ж була сама любима моя неділя, вербна, коли ходили святити вербу, а потім ходили брати її додому. Здається, що й повітря все було насичене ароматом верби, весни, і взагалі після зими все оживало і спішило показати чарівність весни. Я тільки згадую все, що було в наших краях в ці дні. Тут нема того відчуття, що на селі, в душі залишилось все те, що було колись. Скоро прилітають пташки: солов'ї, зозулі, шпаки і ін., а тут нічого цього не почуєш і не побачиш, а без цього і весна не весна. Одні голуби тільки літають до мене на балкон, а іноді і в форточку в хату. Я їх підгодовую, і вони завжди летять до мене. Я й цьому дуже рада, все ж начеб і не зовсім одинокий. Як би мені хотілося пройти вулицями нашого села. Я думаю, що вулиці лишились ті, що й раніше. І навіщо такі почуття вкладено людині, щоб до самого кінця боліти за своїм рідним краєм? …Простіть, що так погано написала, рука не слухається. Бажаю вам усім всього найкращого, удачі в усьому і щастя й здоров'я в сім'ї. З великою пошаною і найкращими побажаннями Назарчук»* [21].

Читаючи цей лист, я ще не знав, що він стане останнім, написаним цією доброю й мудрою людиною. Я написав листа Мотроні Назарчук, але відповіді вже не одержав. Не було листа від неї й у відповідь на привітання з 96-річчям. Це наштовхувало на різні думки.

На початку березня 2008 року, повертаючись із санаторію, вирішив зупинитися в Запоріжжі, щоб зайти до Мотрони Назарчук. Доки дістався до вулиці Патріотичної, де вона мешкала, надворі зовсім стемніло. Темно було й у під'їзді будинку, починаючи з першого й до п'ятого поверху. Навпомацки я піднявся до її квартири. Через щілину в дверях пробивалося світло й було чутно, як у квартирі торохтить старий холодильник. Я зрозумів, що вона жива, а листи не писала, напевно, через те, що погіршився зір, на що вона раніше нарікала: *«Скоро я взагалі перестану будь-що писати, дуже поганий становиться в мене зір»* [19]. Я довго стукав у двері, але безрезультатно, оскільки мисткиня, маючи ясний розум і феноменальну пам'ять у свої роки,

уже майже не чула. Під час першого візиту я спілкувався з нею за допомогою ручки й аркуша паперу: слухав її розповіді, а коли щось хотів запитати чи відповісти на запитання, писав на аркуші паперу, а вона читала. Я пробував достукатися до її сусідів, але теж безрезультатно, хоча це й було між 19 й 20 годинами. Що то значить місто! Я спустився й зайшов у двір, куди виходило вікно квартири Мотрони Назарчук. Його, з тьмяним освітленням, можна було легко розпізнати серед інших на третьому поверсі, залитих яскравим світлом. Там, у квартирі, самотньо сиділа людина, з якою за роки нашого спілкування зріднився. Та, перебуваючи не за сотні кілометрів, а майже поряд, я не міг з нею зустрітися. Що могло бути гіршим у той момент? Пригадалося, як, прощаючись з Мотроною Назарчук у листопаді 2006 року, я обіцяв, що за нагоди заїду ще. І от ця нагода трапилася, але ж… Витративши безрезультатно майже годину, я з пригніченим настроєм вирушив на вокзал, щоб їхати додому. Після приїзду додому написав листа Мотроні Назарчук, де описав своє перебування в Запоріжжі, а також просив дати відповідь на нього того, хто його прочитає, адже знав, що її доглядав онук племінниці. Але й цього разу відповіді не було.

Не раз виникало питання, чи жива Мотрона Назарчук. І лише восени 2011 року, в рік сторіччя від дня її народження, я дізнався, що вона померла 11 вересня 2008 року. На той час я вже розпочав збирати матеріали до майбутньої книги про цю чудову й неповторну не лише майстриню, а й людину. Матеріали про Мотрону Назарчук, віднайдені в архівних документах, публікаціях давно пожовклих від часу газет, її листах до інших людей і від інших до неї, спілкування з тими, хто знав її особисто, лише підсилювали ті позитивні враження про неї, які склалися як під час листування, так і під час безпосередньої зустрічі. Вражає, з якою теплотою й повагою у своїх листах-вітаннях до неї як до неповторної майстрині звертався Андрій Назаренко*: «*...Ваш личный праздник в творческой работе мне принес радость, которую разделяю, переживаю с Вами.*

* *Андрій Назаренко (Полтава), за словами Мотрони Назарчук, 1937 року викладав технологію в гончарній школі, а 1938 року був техкерівником в артілі «Художній керамік»*

Прошу принять моё глубокое восхищение и поздравление с Вашим успехом – на плодотворной керамической отрасли» [7]; *«Дорогой Мой Товарищ по «Керамике» Мотрона Саввична! Поздравляю тебя от всего сердца с Международным женским праздником 8 Марта! [...] С Глубоким Товарищеским приветом к тебе, милая Мотрушка «Золотые руки». Андрей Мих. Н.»* [8]; *«Дорогая Мотрона Саввична, дорогая Мастерица...»* [9]; *«Дорогая родственница по ремеслу и товарищ по работе! Мотрона! От всего сердца поздравляем тебя, Милая Мотечка, с праздником 8 Марта...»* [10]; *«Дорога наша Землячка, рідненька Опішнянка Мотрона Саввична! Щиро вітаємо і поздоровляємо з новим 1970 р.»* [11]; *«Дорога і мила «Опішняночко» Мотрона Саввична!»* [12]; *«Глибоко шановна і дорога Землячка «Керамичка» Мотрона Саввична! Шлимо тобі, дорога Мотрушко, палкий привіт і сердечні поздоровлення з святом: весни, труда, квітів – 1 травня! [...] Міцно тиснемо твою золоту ручку. З повагою до теби і товариським привітом Назаренки»* [13].

На початку 2013 року я звернувся до колишнього головного художника заводу *«Художній керамік»* Нонни Кисельової з проханням написати спогади про Мотрону Назарчук, пік творчого злету й визнання якої припав на період її перебування в Опішному. За її словами, *«семь лет работы на предприятии стали для меня прекрасной школой жизненного и профессионального опыта»* [32]. І це не дивно, адже в першій половині – середині 1960-х років *«основу творческого коллектива завода [...] составляли мастера старшего поколения, пришедшие на предприятие еще в 30-ые годы. Их имена впоследствии стали широко известными за пределами Опошни, благодаря успешной творческой работе и участию во многих отечественных и зарубежных выставках. [...] Это были мастера «высшей пробы» и по человеческим, и по профессиональным качествам. Большинство из них имели учеников, для которых они являлись не только учителями по профессии, но и прекрасными наставниками по жизни. [...] При более детальном ознакомлении с работой мастеров разных специальностей в обширном цеху росписи, моё внимание сразу привлекла женщина средних лет. При подчёркнутой скромности внешнего облика (тёмно-синий халат, белая косынка, прикрывающая разделённые на прямой пробор тёмные волосы, высокий лоб, чёткие,*

но не лишённые мягкости черты лица, спокойный взгляд), рабочее место мастерицы отличались особой опрятностью и чистотой.

Всё это находилось в каком-то странном противоречии с быстротой, точностью и уверенностью движений рук, наносивших на поверхность кувшинов, макитр, баклаг и достаточно причудливых по форме куманцов изображения сплетённых в венок стилизованных цветов, упругих бутонов, гроздьев винограда в обрамлении узорчастых листьев и завитков.

При этом не существовало никаких предварительных набросков ни на бумаге, ни на самом изделии.

Роспись являлась как чистая импровизация традиционных в основе композиционных схем и творческой фантазии мастера, продиктованных особенностью формы того или иного изделия. Подкупало разнообразие вариантов росписи и детализация проработки её элементов. Орнамент, как правило, обрамлялся по краю изделия и чуть-чуть ниже самой выпуклой части основного объёма двумя чёткими горизонтальными полосками. Колористическое решение росписи во многом было определено цветом фона изделия. Как правило это был охристо-жёлтый, белый, кирпично-красный разной насыщенности или тёмно-коричневый цвет.

Так состоялось моё знакомство с Мотрёной Саввичной Назарчук – одним из ведущих мастеров росписи опошнянской керамики.

На протяжении последующих лет моей работы на предприятии в качестве главного художника Мотрёна Саввична постоянно была исключительно организованным и ответственным человеком, никогда не позволявшим себе даже малейшей небрежности в работе.

С большим удовольствием она включалась в работу по подготовке к выставкам и была одним из самых активных их участников. Следует сказать при этом, что выставки с участием мастеров народного искусства в тот период проводились довольно часто.

В 1965 году М. С. Назарчук была включена в группу творческих мастеров завода, каждому из которых установлен персональный оклад, позволяющий сосредоточить творческие усилия на создании новых авторских работ высокого художественного качества» [32].

Листуючись із Мотроною Назарчук, у першій половині 2000-х років у мене виникла думка видати окремою книгою її листи-спогади

до мене. Поштовхом до цього стало видання Петра Ротача *«Я зробив, що міг...»* [33], з яким мав честь спілкуватися від початку XXI століття. Реалізувати задумане вдалося 2015 року – світ побачила книга-збірка листів мисткині до мене. Так було введено в науковий обіг частину епістолярної спадщини Мотрони Назарчук. Пригадую, як довго не міг обрати назву книги, адже варіантів було кілька. Хотілося використати якісь слова майстрині з листів до мене, які б несли в собі всю значущість нашого листування – передовсім, для неї та, зрештою, і для мене також. Укотре переглядаючи написане Мотроною Назарчук, натрапив на такі слова: *«Я така вдячна вам, Вікторе Даниловичу. Ви оживили мою душу своїми листами і фотографіями»* [17]. *«Вдячний і я Вам, дорога Мотроно Савівно!»* – подумки відповів я. Так і з'явилася промовиста назва *«Ви оживили мою душу своїми листами...»*.

Того ж року, перебуваючи у відпустці, я вирішив здійснити ще одну свою давню задумку – увіковічнити ім'я Мотрони Назарчук меморіальною дошкою*. Її встановлено в Малих Будищах, на стіні колишньої земської школи, де, зокрема, навчався брат Мотрони Назарчук – Артем Каша. Поряд із меморіальною дошкою ще одна – знаменитому уродженцю села, різьбяру, заслуженому майстрові народної творчості УРСР Василю Гарбузу. Тож нині кожний, хто завітає в Малобудищанську сільську раду чи бібліотеку, відділення зв'язку чи до медичної сестри (всі ці підрозділи знаходяться в приміщенні колишньої земської школи) зможе прочитати: *«Меморіальна дошка встановлена на честь видатної малювальниці заводу «Художній керамік» 1930-х – 1960-х років, уродженки Малих Будищ Назарчук (Каші) Мотрони Савівни (19.11.1911 – 11.09.2008)»*.

6 травня 2016 року меморіальну бронзову дошку Мотроні Назарчук встановлено і в Опішному, на Стіні Гончарної Слави України в Музеї мистецької родини Кричевських. На ній мисткиню зображено під час її улюбленого заняття – малювання глиняних виробів. Унизу дошки напис: *«Видатна українська малювальниця Мотрона Назарчук (Каша)*

---

* *Вдячний народному депутату України Олегу Кулінічу (Зіньків) за фінансову підтримку як у виготовленні меморіальної дошки на честь Мотрони Назарчук, так і у виданні книги-збірки листів майстрині «Ви оживили мою душу своїми листами...»*

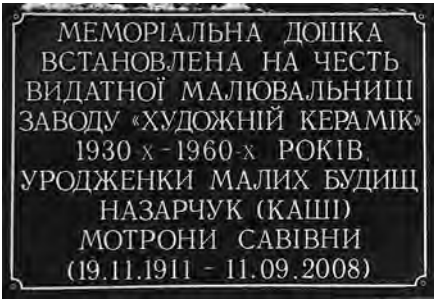

Меморіальна дошка на честь Мотрони Назарчук на стіні приміщення колишнього Малобудищанського земського народного училища (земської школи).
Малі Будища, Полтавщина. 04.08.2015.
Фото Тараса Пошивайла. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. Публікується вперше

Бронзова меморіальна дошка Мотроні Назарчук (автор – Володимир Цісарик).
Опішне, Полтавщина. 06.05.2016.
Фото Тараса Пошивайла. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. Публікується вперше

(19.11.1911 – 11.09.2008) вчилася, викладала та працювала в цій будівлі (1927–1967)» [25].

Ще одним пошанівком славетної українки з Малих Будищ стане книга «*Мотрона Назарчук: життя і творчість*», яку Ви, шановні читачі, тримаєте в руках. Це перше видання, цілком присвячене одній із представниць когорти славетних опішненських малювальниць середини XX століття, «*золотими*» руками якої створено тисячі справжніх шедеврів мистецтва, що розійшлися по всьому світу.

У книзі вперше ґрунтовно досліджено життєвий і творчий шлях, мистецьку спадщину видатної української малювальниці. Подано епістолярій мисткині (1973–2007), а також листи до неї від різних адресантів (1961–2006), які містять унікальну інформацію про її особисте життя, родину, історію рідного села Малі Будища, столиці українського гончарства – Опішного, навколишніх гончарних

осередків – Глинського, Міських Млинів; фотолітопис життя, спогади й публікації про неї. До наукового обігу введено унікальні архівні документи Опішнянського заводу «*Художній керамік*» (1960-ті), в яких зафіксовано ім'я мисткині.

Оскільки я не фахівець у галузі мистецтвознавства, то звернувся до відомої дослідниці опішненського гончарства, кандидата мистецтвознавства Олени Клименко (Київ) з пропозицією долучитися до підготовки книги. Отже, третій розділ видання, в якому проаналізовано особливості творчості мисткині, з'явився завдячуючи її зусиллям.

Завершальний період у написанні книги «*Мотрона Назарчук: життя і творчість*» збігся в часі з процесом «*декомунізації*» в Україні, у рамках якого проводилося й перейменування вулиць. Як голова робочої групи з перейменування, створеної за рішенням виконкому Малобудищанської сільської ради, я запропонував одну з вулиць Малих Будищ назвати ім'ям Мотрони Назарчук, а саме – провулок Партизанський, який веде до колишнього заводу «*Художній керамік*». Але ця пропозиція не знайшла підтримки ні серед жителів провулку, ні серед депутатів сільської ради, ні з боку сільського голови. Тож не дивно, що в розпорядженні сільського голови Бориса Дядечка від 17.02.2016 року було затверджено нові «*безіменні*» вулички й залишено стару назву вулиці «*Жовтнева*», що суперечило нормі Закону України «*Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки*».

В одній зі своїх публікацій я писав: «*Мені соромно за мешканців нашого села, особливо за депутатів з педагогічною освітою (а це половина депутатського корпусу), за сільського голову, які знайшли місце для назв Центральна, Садова, Бузковий, залишили назву вулиці Жовтневої і не знайшли місця для вулиці видатної уродженки села Мотрони Назарчук*». Отож, залишилося сподіватися, що їхню «*помилку*», можливо, виправить голова Полтавської облдержадміністрації [23].

Ці сподівання справдилися. 20.05.2016 року голова Полтавської обласної державної адміністрації Валерій Головко на виконання вищезгаданого Закону підписав розпорядження про перейменування

ПОЛТАВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

РОЗПОРЯДЖЕННЯ
ГОЛОВИ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

20.05.2016 № 206

Про перейменування топонімічних назв у населених пунктах області та демонтаж пам'ятників і пам'ятних знаків

Відповідно до статей 6, 39, абзацу другого розділу VII „Заключні положення" Закону України „Про місцеві державні адміністрації", керуючись абзацом 2 пункту 6 статті 7 Закону України „Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки", рекомендаціями Українського інституту національної пам'яті та враховуючи пропозиції робочої групи з координації та моніторингу впровадження Плану заходів з виконання Закону України „Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки" на території області:

1. Перейменувати, залишивши попередню нумерацію за об'єктами нерухомого майна, сквери, бульвари, вулиці, провулки, проїзди, проспекти, площі, майдани та інші об'єкти топоніміки у населених пунктах області, назви яких містять символіку комуністичного тоталітарного режиму, згідно з додатком 1.

2. Рекомендувати Полтавській філії державного підприємства „Національні інформаційні системи" Міністерства юстиції України внести відповідні зміни до словників Державного реєстру речових прав на нерухоме майно.

3. Рекомендувати органам місцевого самоврядування провести відповідну роботу, пов'язану з перейменуванням вказаних топонімічних назв у населених пунктах.

4. Рекомендувати Службі автомобільних доріг у Полтавській області (Трояновський В.В.) здійснити заміну назв на автопавільйонах зупинок пасажирського транспорту, що підлягають заміні у зв'язку з перейменуванням населених пунктів на виконання Закону України „Про

(стор. 28-29)
Розпорядження голови Полтавської обласної державної адміністрації Валерія Головка «*Про перейменування топонімічних назв у населених пунктах області та демонтаж пам'ятників і пам'ятних знаків*». Полтава. 20.05.2016 [31]

засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки".

5. Районним державним адміністраціям спільно з органами місцевого самоврядування у термін до 21 травня 2016 року демонтувати пам'ятники, пам'ятні знаки у районах області згідно з додатком 2.

6. Департаменту інформаційної діяльності та комунікацій з громадськістю облдержадміністрації (Штефан В.Г.) в десятиденний термін забезпечити оприлюднення цього розпорядження у засобах масової інформації.

7. Контроль за виконанням розпорядження залишаю за собою.

Голова
обласної державної
адміністрації В. ГОЛОВКО

Зіньківський район

	м. Зіньків	
44.	вулиця Комунарська	вулиця Соборності
45.	вулиця Червоноармійська	вулиця Івана Петровського
	смт Опішня	
46.	вулиця Партизанська	вулиця Василя Кричевського
47.	вулиця Мороховця	вулиця Петра Дорошенка
	с. Високе	
48.	вулиця Леніна	вулиця Центральна
49.	вулиця Комунарська	вулиця Польова
	с. Малі Будища	
50.	вулиця Жовтнева	вулиця Мотрони Назарчук
	с. Новоселівка	
51.	вулиця Леніна	вулиця Центральна
	с. Дуб'янщина	
52.	вулиця Леніна	вулиця Миру
	с. Першотравневе	
53.	вулиця Руднєва	вулиця Медова
	с. Пшенички	
54.	вулиця Леніна	вулиця Садова

Додаток 1 до розпорядження № 206 голови Полтавської обласної державної адміністрації Валерія Головка (фрагмент). **Полтава. 20.05.2016** [4]

понад 350 вулиць у населених пунктах Полтавщини. У переліку зазначено й малобудищанську вулицю Жовтневу, яка стала називатися *«вулиця Мотрони Назарчук»*. Прикметно, що саме на цій вулиці знаходилася її батьківська садиба, де до 1940 року мешкала майстриня. На цій же вулиці розташовувалася й сільська управа (*«зборня»*), де сільським старшиною працював її дід – Лука Каша. Саме на цій вулиці стоїть Різдво-Богородичний храм, якому 2017 року виповнилося 130 років. Регентом хору цього церковного храму був батько Мотрони Назарчук – Сава Каша.

Тож перейменування вулиці ім'ям Мотрони Назарчук було даниною шани не лише їй, а й усьому малобудищанському козацькому роду Кашів, представники якого залишили помітний слід в історії Малих Будищ, Опішного, Полтавщини.

Але замість того, щоб гордитися своєю видатною землячкою, пишатися тим, що живуть і ходять по вулиці, названій її ім'ям, за ініціативою депутатів різних рівнів – педагогів Малобудищанської школи – почався збір підписів жителів вулиці Мотрони Назарчук за перейменування її знову на Жовтневу, *«на честь таких важливих дат в житті нашого народу, як День захисника України, День українського козацтва, свято Покрови Пресвятої Богородиці, з метою вшанування мужності і героїзму захисників незалежності і територіальної цілісності України, військових традицій та перемог українського народу, сприяння подальшому зміцненню патріотичного духу в суспільстві»* [6].

06.07.2016 року *«звернення жителів вулиці Мотрони Назарчук»* було розглянуто на засіданні виконавчого комітету Малобудищанської сільської ради. У прийнятому одноголосно рішенні зазначено: *«Рекомендувати депутатам сільської ради змінити назву вулиці Мотрони Назарчук в селі Малі Будища на вулицю Соборна. Надати вулиці назва Жовтнева неможливо, так як це буде пряме порушення Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»** [28].

* *За це рішення проголосували всі шість присутніх членів виконавчого комітету: Борис Дядечко, Наталя Пічка, Людмила Міщанин, Катерина Піщаленко, Людмила Коляда, Григорій Дядечко*

ВИТЯГ
із протоколу виконавчого комітету Малобудищанської сільської ради по питанню «Про розгляд звернення жителів вулиці Мотрони Назарчук в селі Малі Будища»

1.СЛУХАЛИ:

Дядечка Б.І., який ознайомив присутніх із зверненням жителів вулиці Мотрони Назарчук в селі Малі Будища.

ВИРШИЛИ:

1. Проект рішення прийняти як рішення виконавчого комітету (рішення додається).

РЕЗУЛЬТАТИ ГОЛОСУВАННЯ: « за» - 6 чол.;
«проти» – немає;
«утримались» - немає.

РЕЗУЛЬТАТИ ГОЛОСУВАННЯ : «за» - 6 чол.
Дядечко Б.І.,
Пічка Н.М.,
Міщанин Л.М.,
Піщаленко К.І.,
Коляда Л.С.

«проти» - немає;
«утримались» - немає.

Сільський голова Б.І.Дядечко

Витяг із протоколу
виконавчого комітету Малобудищанської сільської ради
про результати голосування щодо перейменування вулиці
Мотрони Назарчук (копія).
Малі Будища, Полтавщина. 06.07.2016.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному,
Національний архів українського гончарства [2].
Репринт. Публікується вперше

МАЛОБУДИЩАНСЬКА СІЛЬСЬКА РАДА
ЗІНЬКІВСЬКИЙ РАЙОН
ПОЛТАВСЬКА ОБЛАСТЬ

ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ

РІШЕННЯ

06 липня 2016 року № 17

Про розгляд звернення жителів
вулиці Мотрони Назарчук в
селі Малі Будища

Розглянувши звернення жителів вулиці Мотрони Назарчук в селі Малі Будища та заслухавши і обговоривши інформацію сільського голови Дядечка Бориса Івановича про перейменування вулиці Мотрони Назарчук в селі Малі Будища, керуючись пунктом 1 статті 37 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», Законом України «Про перейменування вулиць» та Законом України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», виконавчий комітет сільської ради

ВИРІШИВ:

1. Рекомендувати депутатам сільської ради змінити назву вулиці Мотрони Назарчук в селі Малі Будища на вулицю Соборна. Надати вулиці назва Жовтнева неможливо так як це буде пряме порушення Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки».

Сільський голова Б.І.Дядечко

Згідно з оригіналом

Рішення виконавчого комітету Малобудищанської сільської ради щодо перейменування вулиці Мотрони Назарчук (копія).
Малі Будища, Полтавщина. 06.07.2016.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства [28].
Репринт. Публікується вперше

Того ж дня, 06.07.2016 року, питання *«про перейменування вулиці Мотрони Назарчук»* було розглянуто на десятій сесії Малобудищанської сільської ради. Одноголосно було ухвалено рішення про перейменування вулиці Мотрони Назарчук на Соборну*.

Я не був присутнім на тій сесії, оскільки знаходився у відрядженні. Та мені як депутату й дослідникові життя й творчості Мотрони Назарчук навіть не повідомили, що питання перейменування вулиці буде включено в порядок денний, як не сповістили й про ухвалене рішення. Тож про те, що *«вже немає вулиці Назарчук»*, я дізнався випадково, лише через три доби. Ще через дві доби, прийшовши за копіями ухвалених рішень, я отримав на руки вже дещо *«уточнене»* після відповідних консультацій рішення сесії з цього питання. З нього випливало, що вулиця Мотрони Назарчук проіснує в Малих Будищах ще мінімум півроку. Отож, остаточний варіант рішення десятої сесії звучить так: *«1. Змінити назву вулиці Мотрони Назарчук в селі Малі Будища на вулицю Соборну. 2. Надати вулиці назва Жовтнева неможливо так як це буде пряме порушення Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». 3. До перейменування вулиці приступити через 6 місяців після прийняття розпорядження голови Полтавської обласної державної адміністрації № 206 від 20.05.2016 року на виконання вимог Закону України «Про перейменування вулиць»* [28].

До питання *«Про перейменування вулиці Мотрони Назарчук»* повернулися на шістнадцятій (позачерговій) сесії Малобудищанської сільської ради, яка відбулася 2 грудня 2016 року. В ухваленому рішенні зазначено: *«Керуючись пунктом 1 статті 37 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», Законом України «Про перейменування вулиць», сесія Малобудищанської сільської ради*

---

* *За те, щоб у Малих Будищах не було вулиці Мотрони Назарчук, проголосували всі одинадцять присутніх депутатів Малобудищанської сільської ради: Тетяна Кльокта, Наталя Пічка, Наталя Чабан, Олена Смілянська, Валентина Шарамко, Ольга Хохлачова, Світлана Лаврик, Михайло Клименко, Валентина Дядечко, Оксана Гетало, Сергій Пічка – та сільський голова Борис Дядечко*

ВИТЯГ
із протоколу десятої сесії сьомго скликання Малорбудищанської сільської ради від 06 липня 2016 року по питанню «Перейменування вулиці Мотрони Назарчук в селі Малі Будища»

3. СЛУХАЛИ:

Дядечка Б.І. про перейменування вулиці Мотрони Назарчук в селі Малі Будища.

ВИРІШИЛИ:
1.Проект рішення прийняти як рішення сесії сільської ради (рішення додається)

РЕЗУЛЬТАТИ ГОЛОСУВАННЯ : «за» - 12 чол. (11 депутатів –
Пічка Н.М.
Чабан Н.Ф
Смілянська О.А.
Шарамко В.А
Хохлачова О.І.
Лаврик С.В.
Клименко М.В.
Дядечко В.М.
Гетало О.І.
Пічка С.М.

+ сільський голова)

«проти» - немає;
«утримались» - немає.

Сільський голова Б.І.Дядечко

Витяг із протоколу десятої сесії сьомого скликання Малобудищанської сільської ради про результати голосування щодо перейменування вулиці Мотрони Назарчук (копія).
Малі Будища, Полтавщина. 06.07.2016.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства [3].
Репринт. Публікується вперше

МАЛОБУДИЩАНСЬКА СІЛЬСЬКА РАДА
ЗІНЬКІВСЬКИЙ РАЙОН
ПОЛТАВСЬКА ОБЛАСТЬ

(десята сесія сьомого скликання)

РІШЕННЯ

06 липня 2016 року

Про перейменування вулиці
Мотрони Назарчук в селі
Малі Будища

Керуючись пунктом 1 статті 37 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», Законом України «Про перейменування вулиць» та Законом України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», розглянувши звернення жителів вулиці Мотрони Назарчук в селі Малі Будища та враховуючи рішення виконавчого комітету сільської ради « Про розгляд звернення жителів вулиці Мотрони Назарчук в селі Малі Будища» від 06 липня 2016 року № 17 , сесія Малобудищанської сільської ради

ВИРІШИЛА:

1. Змінити назву вулиці Мотрони Назарчук в селі Малі Будища на вулицю Соборна.
2. Надати вулиці назва Жовтнева неможливо так як це буде пряме порушення Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки».
3. До перейменування вулиці приступити через 6 місяців після прийняття розпорядження голови Полтавської обласної державної адміністрації № 206 від 20.05.2016 року на виконання вимог Закону України «Про перейменування вулиць».

Сільський голова Б.І.Дядечко

Згідно з оригіналом

Рішення десятої сесії сьомого скликання
Малобудищанської сільської ради щодо перейменування вулиці Мотрони Назарчук (копія).
Малі Будища, Полтавщина. 06.07.2016.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному,
Національний архів українського гончарства [29]. Репринт. Публікується вперше

МАЛОБУДИЩАНСЬКА СІЛЬСЬКА РАДА
ЗІНЬКІВСЬКИЙ РАЙОН
ПОЛТАВСЬКА ОБЛАСТЬ

ВИТЯГ З ПРОТОКОЛУ

(шістнадцятої (позачергової) сесії сьомого скликання)
від 02 грудня 2016 року
по питанню про перейменування вулиці Мотрони Назарчук в селі Малі Будища

3. СЛУХАЛИ:

Дядечка Б.І., який повідомив про те, що пройшло шість місяців після перейменування вулиці Жовтнева в селі Малі Будища на Мотрони Назарчук відповідно до розпорядження голови Полтавської обласної ради № 206 від 20.05.2016 року «Про перейменування топонімічних назв у населених пунктах області та демонтаж пам'ятників і пам'ятних знаків» і зараз можна приступати до перейменування вулиці Мотрони Назарчук в селі Малі Будища.

ВИСТУПИЛИ:

Смілянська О.А., депутат Малобудищанської сільської ради виборчого округу № 7, яка запропонувала провести перейменування вулиці Мотрони Назарчук в селі Малі Будища відповідно до рішення десятої сесії Малобудищанської сільської ради сьомого скликання від 06 липня 2016 року «Про перейменування вулиці Мотрони Назарчук в селі Малі Будища»

ВИРІШИЛИ:

1.Проект рішення прийняти як рішення сесії сільської ради (рішення додається).

РЕЗУЛЬТАТИ ГОЛОСУВАННЯ: « за» - 10 чол.; (9 депутатів + 1 сільський голова)
«проти» – 0;
«утримались» - 0.

Сільський голова (підпис) Б.І.Дядечко

Витяг з протоколу шістнадцятої (позачергової) сесії Малобудищанської сільської ради про результати голосування з питання перейменування вулиці Мотрони Назарчук (копія). **Малі Будища, Полтавщина. 02.12.2016.**
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства [1]. Репринт. Публікується вперше

МАЛОБУДИЩАНСЬКА СІЛЬСЬКА РАДА
ЗІНЬКІВСЬКИЙ РАЙОН
ПОЛТАВСЬКА ОБЛАСТЬ

(шістнадцята (позачергова) сесія сьомого скликання)

РІШЕННЯ

02 грудня 2016 року

Про перейменування вулиці
Мотрони Назарчук в селі
Малі Будища

Керуючись пунктом 1 статті 37 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», Законом України «Про перейменування вулиць» сесія Малобудищанської сільської ради

ВИРІШИЛА:

1. Змінити назву вулиці Мотрони Назарчук в селі Малі Будища на вулицю Соборна.
2. Рішення опублікувати в засобах масової інформації.
3. Контроль за виконанням даного рішення покласти на постійну мандатну комісію з питань депутатської діяльності, етики та гуманітарних питань.

Сільський голова Б.І.Дядечко

Згідно з оригіналом
Сільський голова Б.І.Дядечко

Рішення шістнадцятої (позачергової) сесії Малобудищанської сільської ради про перейменування вулиці Мотрони Назарчук (копія)**. Малі Будища, Полтавщина. 02.12.2016.** Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства [30]. Репринт. Публікується вперше

16 грудня 2016 року

Малобудищанська сільська рада
Зіньківський район Полтавська область
(шістнадцята (позачергова) сесія сьомого скликання)
РІШЕННЯ

2 грудня 2016 року

Про перейменування вулиці Мотрони Назарчук в селі Малі Будища

Керуючись пунктом 1 статті 317 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», Законом України «Про перейменування вулиць», сесія Малобудищанської сільської ради

ВИРІШИЛА:

1. Змінити назву вулиці Мотрони Назарчук в селі Малі Будища на вулицю Соборна.
2. Рішення опублікувати в засобах масової інформації.
3. Контроль за виконанням даного рішення покласти на постійну мандатну комісію з питань депутатської діяльності, етики та гуманітарних питань.

Малобудищанський сільський голова **Б.І. ДЯДЕЧКО**

Рішення шістнадцятої (позачергової) сесії Малобудищанської сільської ради про перейменування вулиці Мотрони Назарчук, надруковане в газеті *«Голос Зіньківщини»*. 16.12.2016. Репринт [27]

вирішила: 1. Змінити назву вулиці Мотрони Назарчук в селі Малі Будища на вулицю Соборна. 2. Рішення опублікувати в засобах масової інформації. 3. Контроль за виконанням даного рішення покласти на постійну мандатну комісію з питань депутатської діяльності, етики та гуманітарних питань» [30]*****.

Ці «*6 місяців*» минули 20 листопада 2016 року. Тобто наступного дня після того, як виповнилося 105 років від дня народження Мотрони Назарчук. Таким чином малобудищанські депутати й сільський голова у своєрідний спосіб пошанували пам'ять про видатну українську малювальницю в її рідному селі й відзначили цей ювілей.

Що тут скажеш? Мимоволі згадуються рядки з листа Ольги Буднікової – внучки Івана Каші – рідного брата Мотрони Назарчук: «*Шкода, звичайно, що так складається, що більшість прагнень щось зробити для підняття нашої культури натикається або на нерозуміння, або взагалі на неприйняття і протидію... Щодо мене – то я вважаю, що це було дуже добре, якби більше вулиць були названі іменами людей, які творили наше самобутнє мистецтво, нашу культуру. Це спонукало б сучасних людей пам'ятати і цінувати свою спадщину – рано чи пізно схочеться дізнатись, що ж такого зробила ця людина, що її ім'ям вулицю назвали?.. Та, на жаль, знову виходить, що більшість людей не готові ще до сприйняття культури як необхідної складової нашого життя... <...> Поступово ми повернемось до розуміння, що мистецтво – це те унікальне й неповторне, що робить нас людьми, а не лише істотами, які борються за виживання*» [24].

***** *За це рішення проголосували всі дев'ять присутніх депутатів Малобудищанської сільської ради: Тетяна Кльокта, Олена Смілянська, Наталя Чабан, Наталя Пічка, Валентина Шарамко, Михайло Клименко, Світлана Лаврик, Валентина Дядечко, Ольга Хохлачова – та сільський голова Борис Дядечко. Таким чином вулиця Мотрони Назарчук проіснувала в Малих Будищах від 30 травня 2016 року (з моменту оприлюднення в газеті «Зоря Полтавщини» розпорядження голови Полтавської обласної державної адміністрації Валерія Головка № 206 від 20.05.2016 року «Про перейменування топонімічних назв у населених пунктах області та демонтаж пам'ятників і пам'ятних знаків») до 16 грудня 2016 року (моменту оприлюднення в газеті «Голос Зіньківщини» рішення шістнадцятої /позачергової/ сесії Малобудищанської сільської ради від 02.12.2016 року «Про перейменування вулиці Мотрони Назарчук в селі Малі Будища»)*

Шкода, що цього не розуміють у Малих Будищах не лише звичайні громадяни, а й ті, хто щодня в школі виховує в дітей любов до культури і мистецтва.

Відтоді, як вдалося дізнатися про дату смерті Мотрони Назарчук, мене не полишала думка віднайти й відвідати її могилу, сфотографувати її для книги. Ще на початку 2005 року Мотрона Назарчук у листі до мене писала: *«Утікає сила, без палички нікуди не можу вийти. Може, так ходяча і помру. Я прошу свою племінницю, щоб сповістила вас, коли це трапиться»** [16]. Але повідомлення про смерть Мотрони Назарчук від неї чи її нащадків я так і не отримав. Дізнався про цю дату через Управління МВС у Полтавській області. Там я довідався й про адресу проживання Тетяни Зюзіної, якій написав листа з проханням зустрітися, щоб сфотографувати могилу видатної землячки для майбутньої книги, а також підтвердити дату її смерті. На жаль, ні вона, ні її донька, ні онук, який бачив мене під час мого приїзду до Мотрони Назарчук у листопаді 2006 року, на мій лист так і не відповіли.

Улітку 2015 року мені вдалося дізнатися місце реєстрації смерті Мотрони Назарчук та місце поховання – Правобережне (Осипенківське) кладовище в Запоріжжі. 15-16 вересня 2015 року я присвятив подорожі до цього міста: побував на могилі майстрині, упорядкував її, залишив на ній опішненського півника-свистунця та жменю землі, привезеної з Малих Будищ, з її батьківського подвір'я, сфотографував могилу, поспілкувався з працівниками похоронного бюро, які займалися похованням Мотрони Назарчук**. Побував і в її племінниці Тетяни Зюзіної, а також на вулиці Патріотичній, де раніше жила видатна майстриня, поговорив з колишньою її сусідкою. Із Запоріжжя повертався з полегшенням, адже, перебуваючи в гостях у Мотрони Назарчук у листопаді 2006 року, я обіцяв приїхати до неї. На жаль, побачити її живою так мені й не довелося. І все ж я вклонився її могилі. Тоді мені пригадалися слова праправнука

---

* *Мова йде про двоюрідну племінницю Мотрони Назарчук – Тетяну Зюзіну (1932 р. н.) – доньку опішненського вчителя Костянтина Майстренка*

** *Вдруге могилу Мотрони Назарчук Віктор Міщанин відвідав 15 квітня 2018 року, в поминальний день*

священика Гермогена Луб'яного із села Глинське – мого хорошого знайомого Максима Матвєєва, написані ним в одному з листів до мене: *«У Бога нет мертвых, но все живы...»*.

Земля Вам пухом, шановна Мотроно Савівно!

---

1. *Витяг з протоколу шістнадцятої (позачергової) сесії сьомого скликання Малобудищанської сільської ради від 02 грудня 2016 року по питанню про перейменування вулиці Мотрони Назарчук в селі Малі Будища // Копія – Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 3. – Спр. 366. – Арк. 8.*
2. *Витяг із протоколу виконавчого комітету Малобудищанської сільської ради про результати голосування по питанню перейменування вулиці Мотрони Назарчук // Копія – Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 3. – Спр. 366. – Арк. 4.*
3. *Витяг із протоколу десятої сесії сьомого скликання Малобудищанської сільської ради від 06 липня 2016 року по питанню «Перейменування вулиці Мотрони Назарчук в селі Малі Будища» // Копія – Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 3. – Спр. 366. – Арк. 6.*
4. *Додаток 1 до розпорядження голови Полтавської обласної державної адміністрації 20.05.2016 № 206 [Електронний ресурс] // Полтавська обласна державна адміністрація : [офіційний веб-портал]. – Режим доступу : www.adm-pl.gov.ua/sites/default/files/206-2016.pdf*
5. *Зарецкий И. А. Гончарный промысел в Полтавской губернии / Иван Зарецкий. – Полтава : Типография Л. Фришберга, 1894. – 3 нен., II, 126, XXIII, VI, II с.*
6. *Звернення жителів вулиці Мотрони Назарчук до виконавчого комітету та депутатів Малобудищанської сільської ради. 04.07.2016 // Копія – Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 3. – Спр. 366. – Арк. 1.*
7. *Конюшенко Світлана. Хранитель світлого миру в душі. 2006 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
8. *Лист Андрія Назаренка до Мотрони Назарчук. 04.03.1967 // Приватний архів Віктора Міщанина.*

9. *Лист Андрія Назаренка до Мотрони Назарчук. Березень 1968 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
10. *Лист Андрія Назаренка до Мотрони Назарчук. Листопад 1968 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
11. *Лист Андрія Назаренка до Мотрони Назарчук. 01.03.1969 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
12. *Лист Андрія Назаренка до Мотрони Назарчук. 24.12.1969 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
13. *Лист Андрія Назаренка до Мотрони Назарчук. 03.03.1970 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
14. *Лист Андрія Назаренка до Мотрони Назарчук. 26.04.1970 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
15. *Лист Марії Боярчук до Мотрони Назарчук. 12.07.1996 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 3. – Од. зб. 74. – Арк. 27-27 зв.*
16. *Лист Мотрони Назарчук до Віктора Міщанина. 12.04.2003 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
17. *Лист Мотрони Назарчук до Віктора Міщанина. 11.01.2005 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
18. *Лист Мотрони Назарчук до Віктора Міщанина. 10.07.2005 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
19. *Лист Мотрони Назарчук до Віктора Міщанина. 10.11.2006 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
20. *Лист Мотрони Назарчук до Віктора Міщанина. 17.12.2006 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
21. *Лист Мотрони Назарчук до Віктора Міщанина. 11.01.2007 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
22. *Лист Мотрони Назарчук до Віктора Міщанина. 28.04.2007 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
23. *Лист Мотрони Назарчук до Світлани Конюшенко. 21.01.2007 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
24. *Лист Ольги Буднікової до Віктора Міщанина. 02.08.2016 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
25. *Міщанин Віктор. Повернення Мотрони Назарчук у бронзі / Віктор Міщанин // Дачник +. – 2016. – № 22. – Травень. – С. 2.*
26. *Міщанин Віктор. Словник гончарів Глинського, Малих Будищ, Старих Млинів, Хижняківки : матеріали до Національного словника «Українські гончарі». Кн. 1 / Віктор Міщанин. – Опішне : Українське Народознавство, 1999. – 368 с. : іл.*

27. *Про перейменування вулиці Мотрони Назарчук в селі Малі Будища // Голос Зіньківщини. – 2016. – 16 грудня. – С. 5.*

28. *Рішення виконавчого комітету Малобудищанської сільської ради № 17 від 06.07.2016 року «Про розгляд звернення жителів вулиці Мотрони Назарчук в селі Малі Будища» // Копія – Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 3. – Спр. 366. – Арк. 5.*

29. *Рішення десятої сесії сьомого скликання Малобудищанської сільської рада від 06.07.2016 року «Про перейменування вулиці Мотрони Назарчук в селі Малі Будища» // Копія – Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 3. – Спр. 366. – Арк. 7.*

30. *Рішення шістнадцятої (позачергової) сесії сьомого скликання Малобудищаньскої сільської ради від 02.12.2016 року «Про перейменування вулиці Мотрони Назарчук в селі Малі Будища» // Копія – Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 3. – Спр. 366. – Арк. 9.*

31. *Розпорядження голови обласної державної адміністрації № 206 від 20.05.2016 [Електронний ресурс] // Полтавська обласна державна адміністрація : [офіційний веб-портал]. – Режим доступу : www.adm-pl.gov.ua/sites/default/files/206-2016.pdf*

32. *Спогади Нонни Кисельової. Київ. 14.01.2013 // Приватний архів Віктора Міщанина.*

33. *«Я зробив, що міг...» : листи професора П. Митропана з Югославії до П. Ротача в Полтаву (1965–1988 рр.). – Полтава : Верстка, 2000. – 212 с., 8 с. іл.*

Життєпис Мотрони Назарчук

Мотрона Савівна Назарчук (у дівоцтві – Каша) народилася 19(06).11.1911 року в с. Малі Будищечки Заїченської волості Зіньківського повіту Полтавської губернії (нині с. Малі Будища Малобудищанської сільської ради Зіньківського району Полтавської області) у козацькій родині Сави Лукича (1856–1919) й Марії Свиридівни (1866–1953) Кашів.

Дідусь по батьківській лінії – козак Лука Іванович Каша – у другій половині XIX століття працював старшиною при сільській управі в с. Малі Будищечки [16].

1865 року в Малих Будищечках було відкрито церковнопарафіяльну школу, попечителем якої 1868 року малобудищанська громада обрала Луку Кашу [3, с. 88]. Також він *«умів трохи гончарувати, але займавсь цим мало, тільки у вільний від літніх робіт час, а згодом зовсім покинув цю справу»* [27].

Дружина Луки Каші – Ірина Дем'янівна – походила з опішнянського козацького роду Лещенків [17].

Своїх дідуся й бабусю по батьківській лінії Мотрона Назарчук не пам'ятала, оскільки померли вони задовго до її народження: Лука Каша – 1894 року, а Ірина Каша – невдовзі після чоловіка [17].

Дідусь по материній лінії – Свирид Лук'янович Острянин (1830–?) – мешкав у сусідньому с. Попівка. Його дружина, теж корінна мешканка цього ж села, походила з роду Бережних. У подружжя Острянинів було 7 дітей: 4 сини і 3 дочки. Власної землі, окрім присадибної ділянки, не мали, тому заробляли хліб у заможних господарів, як тоді говорили, зі снопа. *«Кожного літа чотири чоловіки: два косарі*

і дві в'язальниці, – відправлялись на хутір до заможних хліборобів заробляти хліб». А взимку Свирид Острянин *«шив кожухи чоловічі і жіночі, і займавсь вичинкою кож овечих та ягнячих»*. Прадідусь Мотрони Назарчук – Лук'ян Острянин, *«був миколаєвським солдатом і служив у війську 25 років»*. Отримавши свого часу поранення в руку, *«не міг нічого робити. Жив при синові до самої смерті»* [16].

У Луки й Ірини Кашів було п'ятеро дітей: Іван, Митрофан, Сава, Антон, Уляна [17].

Іван був найстаршим. Він займався вичинкою шкір. Двічі був одружений. Мав п'ятеро дітей від першого шлюбу (Яків, Василь, Михайло, Марфа, Мотрона) і п'ятеро – від другого (Софія, Тетяна, Анюта, Григорій, Семен) [17; 18].

Митрофан став неодруженим. Він вирішив займатися гончарством. Помер зовсім молодим від запалення легенів, застудившись під час гончарювання, оскільки в *«хаті була велика мокрота»* [16; 17].

Антон був монахом Києво-Печерської лаври, де *«перебував у близькому оточенні, як обслуга, коло київського митрополита Володимира...»*. А після закриття Лаври більшовицькою владою повернувся в рідні місця – паламарював у Покровській церкві Опішного, біля якої і був похований [41, с. 59].

Уляна вийшла заміж за опішненця Василя Майстренка і була матір'ю українських письменників Івана та Якова Майстренків [17]. Як згадував Іван Майстренко, *«Мати походила з багатого селянського роду. Крім землі, її батько мав гончарну майстерню, де працювало кілька найманих робітників. Мати в дитинстві виховувалася після школи, здається, в Богуславському жіночому монастирі, де її тітка, теж із багатих селян і без особливої освіти, була ігуменею. Мати принесла в нашу батьківську хату велику релігійність і начитаність релігійною літературою. <...> Мама була (в нас на селі казали – «мама були») поетичної вдачі і дуже розвинула в мені фантазію й релігійні почуття»* [41, с. 9, 10].

Сава закінчив міністерську школу в Опішному. Був регентом церковного хору при місцевій Різдво-Богородичній церкві [9]. Окрім того, був ще й попечителем церковнопарафіяльної та земської шкіл у Малих Будищечках [20]. Зокрема, 2 жовтня 1907 року, на ранковому засіданні Зіньківського повітового земства його було обрано

попечителем Малобудищанського земського училища на три роки (1908–1911) [45, с. 263].

За словами Мотрони Назарчук, *«батько мій був бездоганним працівником в любій професії»*. Сава Каша спочатку займався шевцюванням. Був дотепним майстром з пошиття чобіт. Але через хворобу шлунка змушений був залишити це заняття й переключитися на торгівлю. Спочатку брав на фаянсовому заводі в Будах посуд і возив своїм конем по ярмарках. Згодом збудував у дворі невеликий магазинчик і *«зайнявся бакалійнею торгівлею»*, беручи товари в крупних торговців Опішного і продаючи їх уроздріб. Полишивши торгівлю за станом здоров'я, самотужки опанував ремонт годинників [10].

У Сави й Марії Кашів були такі діти: Степан (1890–1929), Іван (1895–1948), Настя (1897–1988), Олександр (1900–?), Марія (1905–1991), Артем (1907–1942), Мотрона (1911–2008). Ще троє померли малими [16].

Степан після закінчення початкової та міністерської шкіл навчався в учительській семінарії у Великих Сорочинцях. Але закінчити її йому не вдалося. 1914 року, з початком Першої світової війни, був мобілізований, а після закінчення школи прапорщиків у Чугуєві направлений на фронт. Після отримання важкого поранення його комісували, і він учителював у с. Лазьки. Згодом закінчив Інститут народної освіти в Полтаві. Працював у Харкові *«по українізації»*, де й помер [16].

Іван також навчався в Сорочинцях. 1915 року був мобілізований на фронт, а згодом комісований через хворобу. Учителював у Орданівській школі. Згодом заочно закінчив математичний факультет Педагогічного інституту. Працював у Опішнянській середній школі, а впродовж 1937–1941 років викладав математику та фізику ще й в Опішнянській школі майстрів художньої кераміки [16]. Під час німецької окупації працював у евакуації в Сталінградській області. Після повернення був директором Опішнянської середньої школи. З осені1944 року був направлений на роботу в Західну Україну, де й помер 1948 року [1].

Настя закінчила Дігтярівське земське училище й працювала в ткацькій майстерні, яка на той час діяла в Опішному. Згодом вступила в більшовицьку партію, закінчила партшколу й працювала в різних місцях України на радянській та партійній роботах. Зокрема,

наприкінці 1930-х років була головою сільської ради в Малих Будищах. У повоєнні роки жила в м.Червоноград Львівської області [16].

Олександр закінчив Ленінградську лісотехнічну академію (1927). Упродовж п'яти років працював у Кокчетавській області Казахстану. Потім повернувся в Україну – жив і працював у Черкаській області [16].

Марія в довоєнні роки мешкала в Полтаві, де працювала в Центральній науковій бібліотеці. Згодом перебралася до Криму. У повоєнні роки проживала у Вільнюсі, де працювала вчителькою російської школи [16].

Артем закінчив гончарну школу в Опішному, згодом – Полтавський технікум промкооперації (керамічний факультет). Займався встановленням обладнання для переробки матеріалів у новозбудованому цеху артілі *«Художній керамік», «на Кардашевому»*. Під час Голодомору 1932–1933 років працював у м. Тбілісі, де допомагав організовувати гончарне виробництво. Повернувшись, знову працював у *«Художньому кераміку»*. Був директором, викладачем технології, інструктором в Опішнянській школі майстрів художньої кераміки. Навчався в Ленінградському гірничому інституті. З початком німецько-радянської війни був мобілізований і направлений на Волховський фронт. Зазнав поранення й помер у госпіталі [35].

Мотрона була в сім'ї найменшою з дітей. Різниця у віці між нею та двома старшими братами була відповідно 21 і 16 років. З посиланням на розповіді тітки, її племінниця Надія Каша пригадувала, що *«соромились, мол, хлопці, шо така мала. Мол, вони вже парубки, велика уже різниця між ними, а вона, обшим, найменша»* [46]. Тож сестрою опікувався найменший із братів – Артем. *«В 3 роки я вже вміла читати. Хто мене навчив і коли, ніхто не пам'ятає, та я і сама не дуже пам'ятаю. Мабуть, брат мій Артем. Він в школі брав дитячі книжки з невеликими рассказами, звичайно, по російському, читав мені їх, показував букви в букварі, слова, що складаються з букв, і так я навчилась читати. Батьки мої були дуже здивовані, коли побачили, що я вже читаю»* [9].

Першим захопленням майбутньої малювальниці глиняних виробів було вишивання. Цьому ремеслу Мотрона Назарчук навчалася у своєї матері, яка, за її словами, була дуже гарною вишивальницею, а окрім того, вміла ткати плахти. Спочатку допомагала матері вишивати

на замовлення рушники, сорочки тощо, а з організацією в Опішному в першій половині 1920-х років товариства *«Кустар-Кредит»*, з 12-річного віку стала працювати там вишивальницею. Як і багато інших майстринь, отримувала полотно, розкроєне на чоловічі сорочки, дитячий одяг, скатерті, наволочки, а також нитки, вдома вишивала за зразками й здавала готові роботи [9].

Перша любов до гончарства з'явилася в Мотрони Назарчук ще в дитинстві. Уже на схилі своїх літ вона пригадувала про це так: *«Я тоді була ще дуже мала, а брат* [Артем. – В. М.], *закінчивши початкову школу в 1919 році, в цьому ж році поступив в гончарну школу. Кожного дня він приносив зразки роботи, яку там давали. Я, було, жду не дождусь, коли вже прийде брат із школи <…>. В нас дома був на квартирі (тимчасово) художник-технолог з Миргорода <…>. Приніс з заводу птаху з глини (зозулю). Помальовану хлядровкою. Поставив на столі. Коли на неї світило сонце… я глянула, і душа в мене вийшла аж у горло. Такої краси я ще зроду не бачила. Мама мене ганяла: «Не йди в ту хату, не підходь до столу», а я, як заворожена стою, не можу одірвати очей. Тоді, мабуть, кераміка увійшла в мою душу, та вже й не кидала її аж до цього часу»* [34].

1927 року прийшла працювати в майстерню, яка належала до *«Кустар-Кредиту»* й функціонувала при гончарній школі в Опішному. Її учив малювати відомий художник Іван Гопкало, який у ті роки працював у Опішному. Окрім цього, доводилося виконувати різноманітну допоміжну роботу, зокрема виносити посуд під час завантаження горна. Як пригадувала майстриня, *«цієї роботи я намагалась не пропускати, бо вироби були мальовані, і виносивши їх до горна, могла роздивитись, як вони зроблені. Це також збагачувало мою уяву про малюнки і малювання. Через півроку мене вже перевели в майстерню як мальовщицю, хоть ще й без визначеної платні, а через рік я вже працювала як повноцінна мальовщиця»* [13].

1932 року Мотрона Назарчук разом із братом Артемом поїхала в Тбілісі, *«де навчала безпритульних дітей малювати на посуді»* [16]. Працювала в *«Керамічному заводі деткомісії при ЦК Грузії»* [12]. Наприкінці 1933 року, повернувшись додому, знову пішла працювати в *«Художній керамік»*. 1934 року майстриня поїхала у Васильків, *«по обміну опитом»* у тамтешню гончарну артіль, де також

розмальовувала глиняні вироби [16]. Там Мотрона Каша зустріла свого майбутнього чоловіка Саливона Івановича Назарчука, який *«закінчив школу по формуванню електроізоляторів на телеграфних і телефонних стовпах»* і приїхав туди з Баранівки (Житомирщина) на запрошення керівництва. Коли замовлення з виготовлення електроізоляторів було виконано, для нього більше не було роботи, тож молода сім'я мала намір їхати в Опішне. По дорозі вирішили *«поїхати в Буди, під Харковом, на фаянсовий завод. Думка була, що, може, там роблять ізолятори, і він залишиться там працювати»*. Але чоловіка поставили на формування тарілок, а дружину – на їх розмальовування. Невдовзі вирішили все ж поїхати на батьківщину дружини – у Малі Будища, щоб працювати в Опішному, бо, за словами Мотрони Назарчук, їй *«вже недалеко був декретний відпуск, та й мама моя лишилась дома одна, і треба було їхати додому»*, а *«Назарчукові робота не сподобалась. Дуже багато за день треба перевернути глини»* [14].

1936 року в подружжя народився син Леонід. Після декретної відпустки, 1937 року Мотрона Назарчук вступила на навчання в Опішнянську художньо-керамічну школу-майстерню (згодом – Опішнянська школа майстрів художньої кераміки). Після закінчення навчання (1939), працювала інструктором з малювання в цій же школі аж до припинення її функціонування 1941 року, з початком німецько-радянської війни [12].

Саливон Назарчук пішов працювати в Опішнянську артіль *«Художній керамік»*. Оскільки *«на крузі він робити не вмів»*, то працював ліпником і *«на гіпсових формах»*. Робив *«куманці і інші формовані і ліплені вироби»*. 1936 року він вступив на навчання в місцеву гончарну школу, але згодом залишив її. За словами Мотрони Назарчук, робота в *«Художньому кераміку»* його також не задовольняла, *«і він поїхав шукати роботу по своїй прямій спеціальності (формовка електричних ізоляторів). Таку роботу він знайшов у м. Кутаїсі (Абхазія). До початку війни я ще нічого не взнала, чи знайшов він те, що шукав, а потім почалась війна, і не знаю його дальшої долі»* [12; 14; 16].

1940 року Мотрона Назарчук перебралася жити із Малих Будищ в Опішне. Вона пригадувала, що *«змушена була (за порадою мого брата Артема) продати свій дім і садибу, якої в той час вже не було,*

дякуючи «Дорогому вождеві всіх народів», вся садиба була відрізана, і лишився самий двір, навіть хлів більшою частиною стояв на чужій колгоспній території. Вимагали, щоб я обов'язково вступила в колгосп, а я в той час вже більше 10 років працювала в заводі «Художній керамік». Як я могла піти в колгосп, коли на заводі я вже одержувала пристойну зарплату, а в колгоспі давали на трудодень 200 гр., та й той був пополам з різною обметицею. Мене викликали в колгосп і сказали, щоб кожного виходного (на заводі) дня виходила на роботу в колгосп, бо в противному разі відріжуть і двір, а не тільки садок» [9].

Після припинення роботи гончарної школи, Мотрона Назарчук влаштувалася в «*Заготконтору*». Там «*працювала на заготовці сушки овочів і сухарів для армії*» [12].

Життя під німецькою окупацією для Мотрони Назарчук та її родини теж було нелегким. Мисткиня пригадувала: «*Вивісили об'яви: хто хоче – може їхати в Німеччину. Розписували, яке там «райське життя». Спершу запрошували, а потім почали силою, як по мобілізації, забирати молодь від 17 і до 40 років. Я теж попала в такі списки. А мати стара, дитина мала, на кого ж я їх залишу. Я пішла до опішнянського старости (от забула його прізвище). Він каже: «Якщо хочеш, щоб тебе не взяли, то в комендатурі, яка рядом з тобою, треба істопника (топити груби)». Підеш туди, то не візьмуть тебе в Німеччину, та й дров дадуть, щоб не ходила в ліс за сушником…». Зрубати деревину – повісять. Думала я, думала, і мусила погодитись*» [11]. «*Плати не було ніякої. Давали інколи пшоно, пополам з просом, та на два дні хлібину з столової… Так і працювала я більше двох років. Правда, дозволяли взяти додому в'язанку дров*» [19].

З поверненням більшовицької влади Мотрона Назарчук знову пішла працювати в Опішнянську артіль «*Художній керамік*».

Під час відступу з Опішного німці спалили її хату: «*В мене, крім хати, не було ні хлівчика, нічого. Осталась купа згарища. Жити було ніде…*» [19]. «*Я пішла в завод просити поради, де ж мені жити з своєю сім'єю*» [12]. «*Демченко Михайло Олександрович, який був тоді директором заводу, дозволив мені жити в бані на заводі № 2 на Кардашівщині*» [19]. «*Я так і зробила, і ми поселились на Кардашівці.*

Прожили там 5 років, поки мені вдалось побудувати поганеньку хатку і переселитись на своє дворище» [12].

Упродовж двох повоєнних десятиліть Мотрона Назарчук була серед передовиків виробництва, виконуючи норми виробітку на 110-150 відсотків. 1946 року її було відзначено медаллю *«За доблестный труд в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.»* [44, арк. 139], а 1947 року – за *«систематичне перевиконання плану і відмінну якість виробів широкого вжитку... дипломом І ступеню з довічною надбавкою 20% до зарплати від Полтавської обласної ради»* [23]. Портрет малювальниці висів на Дошці пошани заводу *«Художній керамік»*.

Глиняні вироби, розмальовані Мотроною Назарчук, експонувалися на різноманітних виставках як у Радянському Союзі, так і за кордоном, зокрема в Брюсселі, Марселі, Загребі, Монреалі, за що майстрині неодноразово присуджували премії.

У першій половині 1960-х років Мотрона Назарчук очолювала бригаду комуністичної праці малювальниць цеху № 1 заводу *«Художній керамік»*, входила до складу президії постійно діючої техради.

За високі результати роботи 1966 року Мотроні Назарчук було присвоєно звання *«Відмінник соціалістичного змагання УРСР»* [43].

Упродовж 1950-х – 1960-х років ім'я Мотрони Назарчук часто зустрічалося на шпальтах газет, і не лише місцевих. *«Світлий, просторий цех Опішнянського заводу «Художній керамік». <...>*

Біля вікна сидить немолода жінка, її чорне волосся вже посріблене сивиною, але очі молоді, веселі. Швидко, вправно її руки наносять малюнок.

– Мотрона Савівна Назарчук – краща малювальниця цеху, ветеран підприємства, – пояснює технічний керівник Трохим Назарович Демченко. – Стаж її роботи більше 30 років.

Уважно слідкуємо за роботою, прагнемо не перешкодити. Одночасно захоплюємось майстерністю.

– Вас цікавить професія гончарника? – порушила тишу Мотрона Савівна.

Вона почала захоплено розповідати про історію заводу, працю кераміків і зовсім мало говорила про себе» [2].

«В післявоєнні роки з новою силою розгортаються здібності малювальниці. Вона працює творчо, вишукує нові види орнаменту, які відображають українську народну творчість. <…>

Орнамент на господарський посуд на керамічні вироби вона наносить з великою точністю, ніжністю. За чесну, довголітню, самовіддану творчу працю Мотрона Савівна нагороджена медаллю «За доблестный труд», їй також вручено диплом першого ступеня.

Майстер Назарчук М. С., як мати, ласкава і вимоглива до учнів-робітників, які в неї навчалися майстерності малювання. Тепер вони працюють самостійно, добиваються високих показників на виробництві. Саме за це фотографія Мотрони Савівни занесена на Дошку пошани.

За щирість, простоту, за золоті трудові руки поважають у нас Мотрону Савівну, називають її матір'ю» [42].

«Про колір, композицію, елементи орнаментів в Поросного, Ковпака, Червенка, Шумейка – майстрів, що творили в минулому славу опішнянської кераміки, – невтомно може розповідати Мотрона Савівна Назарчук. У солідному вже віці жінка, що більше 30 років працює тут, на заводі, малювальницею. Ми розговорилися з нею в цеху, під час роботи, зовсім випадково.

– Кращу творчу людину назвати? – коротко перепитав Трохим Назарович Демченко, головний інженер заводу. Усміхнувся. – Зайдіть після робочого дня в цех на першій дільниці. Попізніше зайдіть, напевно, ця людина буде ще там. Мотрона Савівна Назарчук. Більше люблячого свою справу я не знаю нікого. <…>

– Добре знає український орнамент, відмінно володіє технікою розпису, – це про неї говорили спеціалісти заводу, директор Іван Петрович Леженін. – Більше ста своїх орнаментів ввела у виробництво.

– Головне – передати відчуття прекрасного, своє розуміння природи! – розповідає Мотрона Савівна. І дуже шкодує, що згорів під час війни разом з хатою альбом, де вона збирала свої малюнки, композиції. Знаходиш їх в процесі роботи, а потім продукцію реалізували, і нічого не залишається, – скаржиться Назарчук. Збентежено усміхаючись світячись радістю, наче говорячи про успіхи свого сина, вона пообіцяла:

– Потреба душі є – знову зібрати всі зарисовки в альбом. Ось скоро на пенсію іти – тоді і займусь.

Людина наповнена своєю працею, радістю від усвідомлення того, що вона потрібна людям – ні, ці слова не банальність, вони як можна більше підходять до життя Мотрони Савівни. <…>

Я думаю про її слова: «…реалізована продукція і нічого не залишається». Адже не тільки про збереження малюнків у альбомі тоді вона говорила. Я не згоден з Мотроною Савівною. Залишається. Залишається у людей добра, довга пам'ять про руки людини, що творять радість» [4].

Навесні 1967 року Мотрона Назарчук вийшла на пенсію й полишила свою улюблену роботу, з якою так чи інакше була пов'язана близько 40 років. Зважаючи на її любов до глини, до малювання, на її невгамовну творчу натуру, з'являється впевненість, що за певних обставин вона б продовжила малювати в заводі. Та доля склалася так, що Мотрона Назарчук змушена була залишити не лише улюблену роботу, а й рідні місця. Причиною цього була хвороба її сина. У листі до Віталія Ханка мисткиня писала: *«В 1967 р., це вже був мій пенсійний вік, я змушена була увільнитись з роботи, бо в моїй сім'ї трапилось нещастя, дуже тяжко захворів мій син…»* [23]. Леонід Назарчук, закінчивши авіаційний інститут у Харкові, був направлений на роботу в аеропорт міста Свердловськ – *«Кольцово»*, де пропрацював п'ять років. Унаслідок якоїсь аварії він отримав опромінення й почав хворіти. Мотрона Назарчук пригадувала: *«Коли я поїхала в Свердловськ, то лікар, що лікував сина, сказав мені, щоб я добилась переводу сина в такий клімат, де він родився, бо ця хвороба для нього тут може погано закінчитись. Син попросив переводу на Україну, і йому з Києва дали два вакантних місця – Одеса або Запоріжжя»* [12]. *«Він поїхав у Запоріжжя і працював на моторобудівному заводі. Хвороба брала своє, і після декількох років лікування його направили в психіатричну лікарню…»* [16]. *«…Я змушена була покинути дома все і переселитись в Запоріжжя з надією на те, що він поправиться…»* [12]. *«Я лишилась коло нього в Запоріжжі, щоб допомогти йому легше перенести таке лихо. Для того, щоб тут жити і допомагати йому, я спершу працювала на моторобудівному заводі, а потім на Заводі стінових матеріалів, де відкрився майоліковий цех»* [16]. *«На Заводі стінових матеріалів в майоліковому цеху я працювала з 1973 року по 1979 рік»* [15]. *«Тут я також сама формувала*

і *розписувала тарілки, вази, чашки, глечики*» [23]. Уся робота «*моя, від початку і до кінця. Заготовка маси, формовка, відливка, ангобіровка, малювання, всі процеси, аж до сушки включно. Навіть подача до печей на обпал. Все це ми робили сами, комплексно, як тут говорили*» [34]. Отож, волею долі Мотрона Назарчук знову займалася улюбленою справою, уже на новому місці проживання.

Для творчості мисткині був притаманний пошук чогось нового, неперевершеного, бажання досягти досконалості. Мотрона Назарчук згадувала: «*Я завжди була незадоволена своєю роботою. Було, іду додому після кінця робочого дня, і завжди мене мучить думка, що не зробила я так, як думалось. Думаю: «От уже завтра зроблю так, як хочеться». Приходить завтра, і знову здається, що можна було б зробити краще, і так майже весь час. А от зараз, здається, що я зробила б далеко краще, ніж тоді, хоть уже без окулярів не бачу, і руки не мають тії міцності, що раніш*» [23].

Проживши півтора десятка років у Запоріжжі, Мотрона Назарчук так і не змогла звикнути «*до міського шуму і гуркоту*». В одному з листів до Олександри Селюченко, вона зізнавалася, що «*жити в такому великому місті, як Київ чи й Запоріжжя, я не хотіла б*». «*Якби жити десь в невеликому місті, що було б недалеко від великого, ото б було найкраще*». У середині 1970-х років у неї виникали думки «*поміняти квартиру на Черкаси або купити там невелику хату*». «*Мені дуже хотілось в Черкаси. Хороше, тихе, дуже красиве місто. Кругом ліси, повітря чисте. Там міський парк один чого стоїть, ідеш по дорожках парку, а на дереві білки стрибають і беруть з рук їжу, а внизу Дніпро такий, що не видно другого берега. <…> По радіо недавно чула, що там десь (в Черкасах) є невелика майстерня керамічна, де роблять творчі майстри і роблять навіть щось ліпне*». Окрім того, у Черкасах мешкав її рідний брат Олександр. Але, за її ж словами, «*все це виявилось нездійсненним*» [30].

Перебуваючи в Запоріжжі, Мотрона Назарчук часто подумки линула в Опішне, на завод, з якими були пов'язані найкращі роки життя, і за нагоди намагалася дізнатися щось нове про рідні місця. «*Як там виглядує Опішня зараз? <…> Якщо буде така нагода <…>, то напишіть мені про Опішню кілька слів*» [24]; «*Хочеться побувати на заводі*» [25], – зверталася вона в листах до мистецтвознавця Віталія Ханка, з яким листувалася впродовж 1980-х років.

Мотрона Назарчук планувала побувати в Опішному 1981 року: *«В цьому році я хочу побувати в Полтаві, а може, завітати на день-два і в Опішню»* [24]. Але тоді здійснити їй це не вдалося. 1983 року, вперше за 17 років після від'їзду, вона відвідала рідні місця: *«Літом я була в Полтаві і в Опішні. Була там разом з сестрою, яка приїжджала до мене на кілька днів. На поїздку до Полтави та Опішні в нас було часу лише сутки, і на другий день ми були вже в Запоріжжі. Полтава мені дуже сподобалась. Я ж була там 17 років тому і спершу не могла впізнати, де яка вулиця. Багато всього там перемінилось. А от Опішня показалась мені якимсь глухим селом, тільки й того, що побудована нова школа. Базарна площа стала така маленька, на ній всього декілька торгових кіосків і ряд трухлявих лавочок. На дорогах вибої, повні пилюки. Центр Опішні справив на мене сумне враження, а далі мені не довелось подивитись. Мета поїздки була відвідати могилу мами і замовити в Полтаві надгріб'я і пам'ятник, але це нам не вдалось, бо такі замовлення виконують не раніше, як за 3 м-ці. Такий час був би в зимовий період, коли замерзне земля, і поставити пам'ятник було б трудно. Доведеться робити це замовлення десь у лютому-березні»* [25]. Але, напевно, це так і не вдалося зреалізувати.

Того ж року Мотрона Назарчук на деякий час знову повернулася до малювання. *«Я зараз з 1-го грудня працюю на тому ж виробництві, де працювала й раніше. Там почали знов виробництво майоліки, і запросили й мене попрацювати хоть недовго. Малювати мені вже трудно, рука не слухається, як раніше, але думаю хоть півроку попрацювати»* [25]. Йшов їй уже 73 рік.

Після від'їзду з Опішного, упродовж двох десятиліть Мотрона Назарчук постійно листувалася з Олександрою Селюченко. *«Була в мене товаришка по роботі в Опішні, і так ми дружили і добре розуміли одна одну. Це Селюченко Олександра Федорівна. <…> А цього року вона померла. <…> Смерть її так приголомшила мене, що я і доси не можу опам'ятатись. Тепер уже зовсім нема кому написати мені з Опішні»*, – писала вона в одному з листів до Віталія Ханка [26].

Про те, що їх об'єднувало, зрозуміло з одного з листів Мотрони Назарчук до Олександри Селюченко: *«У нас з тобою є щось*

спільне і в характері, і в поглядах на життя, це те, що означає гражданственность, відсутність міщанства. Безкінечна відданість роботі, відсутність особисто якогось свого влаштування в своєму побуті, непереносимість того, як другі намагаються влаштувати свої особисті вигоди, зневажаючи і принижуючи інших, називаючи це «вмінням жити». Коли б всі були такої думки, як ми, на землі вже давно був би комунізм. Ніхто нічого не брав би незаконно, не ображали б незаслужено, дбали б усі про загальне, не обдурювали нікого, поважали б одне одного і т. ін. Шура! Я зовсім не для хвальби говорю, а так воно і є. А поки що самі ж ми від цього і страждаєм» [29].

У свою чергу Олександра Селюченко в одному з листів писала: *«Дорога Мотю. Не лякайся посланія. Мотю, немов сестрі, я тобі усе описую. Стара дружба випробувана і такі спогади залишає, що, мабуть, замінити неможливо. Зворушливо ти написала за близькість моїх листів. Дуже я тобі вдячна за таку оцінку, окрилила вона мене і подумала, що з тобою можна іти і в розвідку»* [36]. *«Дорогенька Мотю, коли ми побачимося»* [37].

З листів Мотрони Назарчук до Олександри Селюченко стає зрозумілим, що вона не раз збиралася побувати в Опішному, зокрема і в середині 1980-х років, ще до смерті останньої. Але постійно знаходилися суттєві причини, які цьому перешкоджали. Сказати однозначно, чи вдалося їй це тоді здійснити, неможливо. Якщо ж вдалося, то це могло бути 1984 року.

У листі до Мотрони Назарчук, датованому жовтнем 1984 року, Олександра Селюченко зазначила: *«Раптом приносять звістку, що ти Демченкові написала листа, в якому пишеш, що минулого року проїздом з сестрою ти заходила до мене. Не було Моті в мене, думаю я. Пішла чутка друга, що ти була в Опішні і не зайшла. <…> Була я в Паші на Покрову, ночувала у неї. <…> Прийшла додому, коли почула, що ти була в Опішні. Цілу ніч не спала, як лягла, так і встала. Говорят, що ти мало ізмінилася»* [38].

У листопаді 1984 року Олександра Селюченко писала до Мотрони Назарчук: *«Мотю, даром ти не зайшла до мене, подарок був би для мене це ти сама. <…> Мотю, ти питаєш за дощі, не було… Калина любить влагу, низину. <…> Мотю, ти хочеш робити пам'ятник, оградку. Не раджу я тобі. Навіщо відгороджуватьсяя від усього.*

Бачила я в других областях садять барвінок, і так всі могили вкриті барвінком. Мотю, що є прекраснішого, як сама природа. То навіщо від неї обмежуватися. <…> Дівчата говорять, що ти не змінилася, щоб дуже» [39].

З цих рядків можна припускати, що восени 1984 року Мотрона Назарчук усе ж приїздила в Опішне, посадила на могилі матері кущ калини. Невідомо, де вона зупинялася, але хтось із колишніх колег по роботі в *«Художньому кераміку»* все ж бачив її. А от Олександру Селюченко вона не бачила, можливо, не заходила через брак часу, а можливо, не застала її вдома.

Збиралася відвідати Опішне Мотрона Назарчук і впродовж 1985–1987 років. Але здійснити їй це не вдалося. Про це свідчать її листи до Олександри Селюченко. В одному з них, написаному восени 1985 року, зазначено: *«Я тоді була зібралася в маї м-ці приїхати в Опішню, та після твого листа всі плани поламались. Не поїхала, а в червні м-ці мене попросили поробити на тому заводі, де я робила раніш. Кожного м-ця дівчата ішли у відпуск (там колективу всього 15 чол.), а, як кажуть, «план горить», то я попрацювала там до 15 вересня, а потім поїхала з Миколою (племінником) в Ленінград, і далі до Ладозького озера, де загинув брат Артьома. Положили квіти та земельки з Опішні (я взяла, ще як була той раз). <…> Так, що в Опішні я цього року не була, то тобі хтось неправду сказав»* [31]. Напевно, слова *«я взяла, ще як була той раз»* стосуються приїзду в Опішне з сестрою Марією влітку 1983 або ж восени 1984 року.

У грудні 1985 року Мотрона Назарчук писала: *«В середині або наприкінці квітня я буду в Полтаві. Поїду хоть на день в Опішню, подивлюсь, чи прийнялась калина, що я посадила на могилі мами. Тоді зайду і до тебе, якщо будеш дома»* [39]. Та плани про поїздку 1986 року також не справдилися, оскільки в листі, датованому жовтнем того року, Олександра Селюченко писала: *«Мені не віриться, що ми з тобою побачимося, все не так виходить»* [40].

Майже за місяць до смерті Олександри Селюченко, у травні 1987 року Мотрона Назарчук писала їй: *«Я обіцяла приїхати весною, то може дещо допомогла б тобі, але зараз не знаю, коли зможу приїхати. Обіцають виписати Льоню з лікарні, і тоді я, звичайно, не зможу приїхати, залишити його одного дома без нагляду*

не можна. <…> А приїхати в Опішню мені треба. Головне – побачитись з тобою і Пашею…» [33].

Олександра Селюченко померла 23.06.1987 року. Тож побачитися їм не вдалося. Ймовірно, що після від'їзду з Опішного 1967 року Мотрона Назарчук так і не зустрілася зі своєю подругою.

1987 року Мотрона Назарчук так і не приїхала в Опішне, але думки про це не полишала, про що відомо з листа Зінаїди Линник до неї, написаному в листопаді того ж року: *«Мотя, ти пишеш – приїдеш в Опішне, як приїдеш, заходь до мене, буду рада Гостеві…»* [5].

Ще на початку 1980-х років Мотрона Назарчук у листах до Олександри Селюченко писала про свій важкий душевний стан, пов'язаний із хворобою сина: *«За своє життя не можу я тобі нічого написати. Я вірю, що ми побачимось, і тоді розповім. Скажу тільки, що муки душевні переживаю я нелюдські, і не знаю, як видержує моє серце. Цього, Шура, не треба нікому говорити. Я ділюсь тільки з тобою, і мені листи твої приносять полегшення»* [28].

«Мені тільки шкода Льоню, що пропало його життя молоде, гірше, ніж загибель на війні. Це горе його примушує мене держатись і жити для нього, щоб він довше не відчував свою одинокість, бо як я помру, то буде і його кінець» [31].

Але доля розпорядилася так, що її син Леонід помер першим, 1988 року. Це був тяжкий удар для матері. За два місяці по тому в листі до Віталія Ханка Мотрона Назарчук писала: *«Ви мене простіть, що я не відповіла на ваші два листи. В мене трапилось велике горе, помер мій син, і я була в такому стані, що ніяк не могла написати вам. Вже два місяці, як його нема, а мені все не віриться. Здається, що ось скоро відчиняться двері, і він зайде до кімнати. Вчувається його голос, на кожному кроці натикаюсь на якусь річ, зв'язану з ним. Тепер я лишилась зовсім одна. Сім'я його живе давно в Ростові, куди вони виїхали ще як тільки він захворів. Мене зв'язує з Запоріжжям тепер тільки його могила, на яку я хожу кожного дня. Без нього місто стало для мене зовсім пустим, наче аж ворожим, що вирвало мене з рідної обстановки і залишило такою одинокою в мої роки»* [27].

Після смерті сина, того ж 1988 року, Мотрона Назарчук знову відвідала Опішне: *«Я їздила на декілька днів в Опішню, щоб хоть трошки розвіяти свій сум. Відвідала рідні місця, новий завод. <…> Відвідала декого з колишніх моїх товаришів по роботі. Подивилась*

на дім-пустку, де жила моя товаришка по роботі Шура Селюченко. Вже більше року, як її нема, а хата стоїть пусткою. Позаростало все бур'янами. <…> Подивилась на ту пустку, і стало зовсім сумно на душі. Все ж після того, як я відвідала рідні місця, ніби стало мені трошки легше, а повернулась в Запоріжжя, знову печаль вхопила за серце. Як жити далі в такій одинокості!» [27].

Очевидно, саме під час цього приїзду в Опішне Мотрона Назарчук знову посадила кущ калини на могилі матері, а потім, напевно, турбувалася в листі до Зінаїди Линник, чи прийнявся він, бо остання у листі-відповіді писала: *«Мотя, ти пишеш, чі у нас були дощі, були, і такі лили, що вже і обридли, так що на маминій могилі калина харашо прийнялась…»* [6].

А наступного, 1989 року Мотрона Назарчук востаннє побувала в Опішному. Її племінниця, донька брата Івана Надія Каша, яка мешкає в Полтаві, пригадувала, що того року перенесла інфаркт, і вона *«приїздила доглядати»* її, а потім їздила в Опішне, де, зокрема, зупинялася в Явдохи і Гаврила Пошивайлів [46].

Через десять років Мотрона Назарчук пригадувала, що *«це було у 1989 році. Я тоді була в Опішні днів 10»*, *«Я заходила до Пошивайлів…»*, *«Перебувала то в Н. М.* [Настя Микитівна Запорожець – завідувач Опішнянського краєзнавчого музею, колишня шкільна вчителька Леоніда Назарчука. – В. М.]*, то в Паші Біляк»*. Зустрічалася Мотрона Назарчук також із Зінаїдою Линник. Під час приїзду вона передала в місцевий Краєзнавчий музей глиняні вироби сина, посуд, розмальований нею, та свої й синові малюнки. Про причини передачі робіт саме в Краєзнавчий музей, а не в Музей гончарства, Мотрона Назарчук писала так: *«Коли б не роботи мого сина, про які писала мені Н. М., я, може б, і своїх не віддала б туди, а то я подумала, що Н. М. була вихователькою в класі, де вчився мій син, і я подумала, хай уже буде все разом, і його, і моє. Про Музей гончарства тоді мені розповідала Зіна Линник, що нема для нього ще місця, переводять його то на завод №1, то на завод №2»*. Про те, *«що ще нема ніякого музею»*, говорили їй і Гаврило та Явдоха Пошивайли [35].

Очевидно, смерть сина та поїздки два роки поспіль в Опішне перевернули щось у душі Мотрони Назарчук. Із Запоріжжям

її вже ніщо не пов'язувало, а рідні місця притягували все більше. Під впливом цього в неї виникла думка перевезти прах сина в Опішне, і самій повернутися на малу батьківщину. Такі розмови від неї чула її племінниця Надія Каша, коли та приїздила до неї 1989 року [46]. Мотрона Назарчук хотіла, щоб і її поховали в Опішному. В одному з листів до Олександри Селюченко вона писала: *«Жити лишилось небагато, а мені так хочеться, щоб похоронили мене біля мами»* [32]. Але врешті-решт думки залишилися лише думками, і Мотрона Назарчук доживала віку в Запоріжжі, де її доглядала двоюрідна племінниця Тетяна – донька Костя Майстренка. Можливо, якби там не було нікого з рідні, вона б зважилася повернутися до Опішного.

Туга за рідними місцями давала про себе знати, і на початку 1993 року Мотрона Назарчук почала листування зі своєю ученицею, односельчанкою Марією Боярчук, яка проживала в Малих Будищах. Під впливом цього листування в неї, очевидно, виникло бажання ще раз відвідати рідне село. Єдине, що стримувало її від цього кроку – поважний вік, слабке здоров'я й далека дорога. Про все це свідчать листи Марії Боярчук до Мотрони Назарчук. У них вона зазначала: *«Мотя Савична, Вам хочеться приїхати, то приїжайти, у мени місця хвати»* [7]; *«Мотя Савично, якщо погане здоров'я, то не вирушайте, бо, ни дай бог, стане погано в дорозі. Но не подумайте, що я не хочу, щоб Ви приїхали. Ні, так не подумайте. Я хочу, приїжайте, но щоб усе було благополучно»* [8].

Мотрона Назарчук прожила ще понад двадцять років після смерті сина. Наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років вона листувалася зі своїми колишніми колегами по роботі в заводі *«Художній керамік»* – Параскою Біляк та Зінаїдою Линник. Це допомагало їй легше переносити одинокість і подумки бувати в рідних місцях, зокрема в Малих Будищах. Згодом цю роль відігравало її листування зі мною. Це підтверджують рядки її листів:

«Шановний Вікторе Даниловичу!

Одержала вашого листа і дуже рада, і вдячна, що ви мене не забуваєте! Це єдиний зв'язок із світом та рідними місцями, що ніколи не забудуться, поки й живу. В М.-Будищечках пройшли мої дитячі роки і юність, і тому, коли ви нагадали в листі про мою (бувшу) хату <…>, я чуть не заплакала, пригадавши все. <…>

З сорокового року я там не живу, а й тепер, як згадаю все, заболить у мене серце. Це був чудовий куточок природи…» [22].

«Ваші листи мене дуже піддержують духовно. Завдяки їм в мене ще з'являється енергія жити і працювати хоть писанням листів. <…> А я, коли читаю ваші листи, то ніби переношусь в той час, коли я ще жила на батьківщині в с. М-Будищечка…» [18].

«Дивлюсь без кінця на ці фотографії, і в згадках оживають всі вулиці нашого села. Живу в Запоріжжі вже давно, привикла тут, а рідні місця завжди з болем згадуються. Хоть уже багато там помінялось, а вулиці залишились ті ж самі. Який великий слід залишає в душі рідне місто, де ти народився і виріс. Я така вдячна вам, Вікторе Даниловичу. Ви оживили мою душу своїми листами і фотографіями» [21].

Земний шлях Мотрони Назарчук, довгий і тернистий, закінчився 11.09.2008 року. Похована вона в Запоріжжі, поряд зі своїм сином.

---

1. *Виписка з трудової книжки Івана Каші про стаж роботи // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 3. – Од. зб. 365. – Арк. 63.*
2. *Добряк П. Ветерани заводу / П. Добряк // Під прапором комунізму. – 1962. – № 104. – 2 листопада. – С. 4.*
3. *Извлечение из журналов Уездных Училищных Советов // Полтавские епархиальные ведомости. Часть официальная. – Полтава : В типографии бр. Пигуренко, 1869. – № 3. – С. 88-99.*
4. *Коновалов А. Творець радості / А. Коновалов // Прапор комунізму. – 1966. – № 109. – 13 вересня. – С. 2.*
5. *Лист Зінаїди Линник до Мотрони Назарчук. 26.11.1987 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 3. – Од. зб. 74. – Арк. 18-19 зв.*
6. *Лист Зінаїди Линник до Мотрони Назарчук. 31.10.1989 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 3. – Од. зб. 74. – Арк. 16-17 зв.*
7. *Лист Марії Боярчук до Мотрони Назарчук. 11.06.1993 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
8. *Лист Марії Боярчук до Мотрони Назарчук. 27.07.1994 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
9. *Лист Мотрони Назарчук до Віктора Міщанина. 28.12.2001 // Приватний архів Віктора Міщанина.*

10. *Лист Мотрони Назарчук до Віктора Міщанина. 06.07.2002 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
11. *Лист Мотрони Назарчук до Віктора Міщанина. 08.10.2002 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
12. *Лист Мотрони Назарчук до Віктора Міщанина. 21.01.2003 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
13. *Лист Мотрони Назарчук до Віктора Міщанина. 28.02.2003 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
14. *Лист Мотрони Назарчук до Віктора Міщанина. 12.04.2003 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
15. *Лист Мотрони Назарчук до Віктора Міщанина. 07.06.2003 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
16. *Лист Мотрони Назарчук до Віктора Міщанина. 06.11.2003 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
17. *Лист Мотрони Назарчук до Віктора Міщанина. 12.03.2004 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
18. *Лист Мотрони Назарчук до Віктора Міщанина. 23.04.2004 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
19. *Лист Мотрони Назарчук до Віктора Міщанина. 20.08.2004 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
20. *Лист Мотрони Назарчук до Віктора Міщанина. 05.10.2004 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
21. *Лист Мотрони Назарчук до Віктора Міщанина. 10.07.2005 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
22. *Лист Мотрони Назарчук до Віктора Міщанина. 13.03.2006 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
23. *Лист Мотрони Назарчук до Віталія Ханка. 18.12.1980 // Приватний архів Віталія Ханка.*
24. *Лист Мотрони Назарчук до Віталія Ханка. 22.06.1981 // Приватний архів Віталія Ханка.*
25. *Лист Мотрони Назарчук до Віталія Ханка. 25.12.1983 // Приватний архів Віталія Ханка.*
26. *Лист Мотрони Назарчук до Віталія Ханка. Листопад 1987 (?) // Приватний архів Віталія Ханка.*
27. *Лист Мотрони Назарчук до Віталія Ханка. 25.08.1988 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віталія Ханка.*
28. *Лист Мотрони Назарчук до Олександри Селюченко. Липень – серпень 1981 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 136. – Арк. 17-22 зв.*
29. *Лист Мотрони Назарчук до Олександри Селюченко. 25.12.1981 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному,*

Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 136. – Арк. 26-30 зв.

30. *Лист Мотрони Назарчук до Олександри Селюченко. 1982 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 136. – Арк. 31-34 зв.*
31. *Лист Мотрони Назарчук до Олександри Селюченко. Жовтень – листопад 1985 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 136. – Арк. 67-68 зв.*
32. *Лист Мотрони Назарчук до Олександри Селюченко. Грудень 1985 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 136. – Арк. 38-41 зв.*
33. *Лист Мотрони Назарчук до Олександри Селюченко. 18.05.1987 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 136. – Арк. 55-58 зв.*
34. *Лист Мотрони Назарчук до Світлани Пошивайло. 20.12.1999 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 3. – Од. зб. 74. – Арк. 68-74 зв.*
35. *Лист Мотрони Назарчук до Світлани Пошивайло. 04.03.2000 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 3. – Од. зб. 74. – Арк. 75-80 зв.*
36. *Лист Олександри Селюченко до Мотрони Назарчук. Червень – серпень 1981 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 62. – Арк. 29-31 зв.*
37. *Лист Олександри Селюченко до Мотрони Назарчук. Березень – травень 1982–1983 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 62. – Арк. 25-25 зв.*
38. *Лист Олександри Селюченко до Мотрони Назарчук. 22.10.1984 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 62. – Арк. 67-67 зв.*
39. *Лист Олександри Селюченко до Мотрони Назарчук. 07.11.1984 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 62. – Арк. 17-20 зв.*

40. *Лист Олександри Селюченко до Мотрони Назарчук. 07.10.1986 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 62. – Арк. 28-28 зв.*
41. *Майстренко Іван. Історія мого покоління. Спогади учасника революційних подій в Україні / Іван Майстренко. – Едмонтон : Канадський Інститут Українських Студій, Альбертський Університет, 1985. – XII, 416 с.*
42. *Матюшенко В. Золоті у неї руки / В. Матюшенко // Під прапором комунізму. – 1962. – № 55. – 10 вересня. – С. 4.*
43. *Прокопович М. Відзнака за майстерність / М. Прокопович // Прапор комунізму. – 1966. – № 52. – 1 травня. – С. 2.*
44. *Рішення № 799-806 Полтавського облвиконкому // Державний архів Полтавської області. – Ф. р. 4085. – Оп. 3. – Спр. 182. – Арк. 139.*
45. *Сборник постановлений по народному образованию уездных земских собраний Полтавской губернии за 1907 год. – Полтава : Электрическая Типо-Литография Торгового Дома И. Фришберг и С. Зороховичъ, 1908. – 4 нен., 300 с.*
46. *Спогади Каші Надії, 1927 р. н. Полтава. 25.09.2013 // Приватний архів Віктора Міщанина.*

Родинний фотолітопис, документи, пошанування

Мати Мотрони Назарчук – Марія Каша *(сидить праворуч)*
та брат Іван Каша *(стоїть праворуч)***.**
Середина 1910-х.
Місце зйомки та автор фото невідомі.
Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина).
Публікується вперше

Степан Каша – брат Мотрони Назарчук. Середина 1910-х.
Місце зйомки та автор фото невідомі. Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина)

Двоюрідні сестри Мотрони Назарчук по матері – Марія *(ліворуч)* **і Ганна** *(праворуч)* **Майстренки та Людмила Кардашевська – донька опішненського дворянина Василя Кардашевського. 1915.**
Місце зйомки та автор фото невідомі. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства, інв. №469. Публікується вперше

Іван Каша
(четвертий ряд зверху, перший праворуч) –
рідний брат Мотрони Назарчук – на випускному фото Великосорочинської учительської семінарії імені Миколи Гоголя. Великі Сорочинці, Полтавщина. 1915. Автор фото невідомий. Приватний архів Ольги Буднікової (Київ). Публікується вперше

В-Сибчинской учительской
Семинарiи
Имени Н. В. Гоголя.

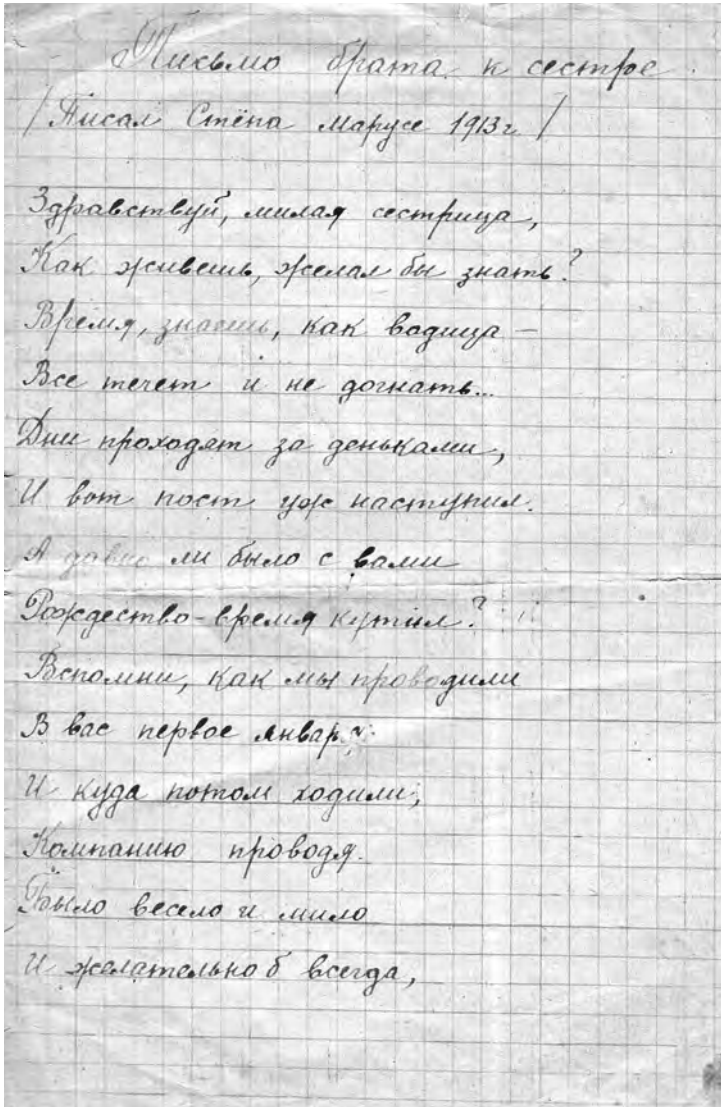

Письмо брата к сестре.
/Писал Степа Марусе 1913г./

Здравствуй, милая сестрица,
Как живешь, хотелось бы знать?
Время, знаешь, как водица –
Все течет и не догнать..
Дни проходят за деньками,
И вот пост уже наступил.
А давно ли было с вами
Рождество-время крутить?
Вспомни, как мы проводили
В вас первое января.
И куда потом ходили,
Компанию проводя.
Было весело и мило
И желательно б всегда,

(стор.70–74)
Віршований лист Степана Каші двоюрідній сестрі Марії Майстренко *(копія, переписана з оригіналу Іваном Кашею)***. Великі Сорочинці, Полтавщина. 1913.** Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина). Репринт. Публікується вперше

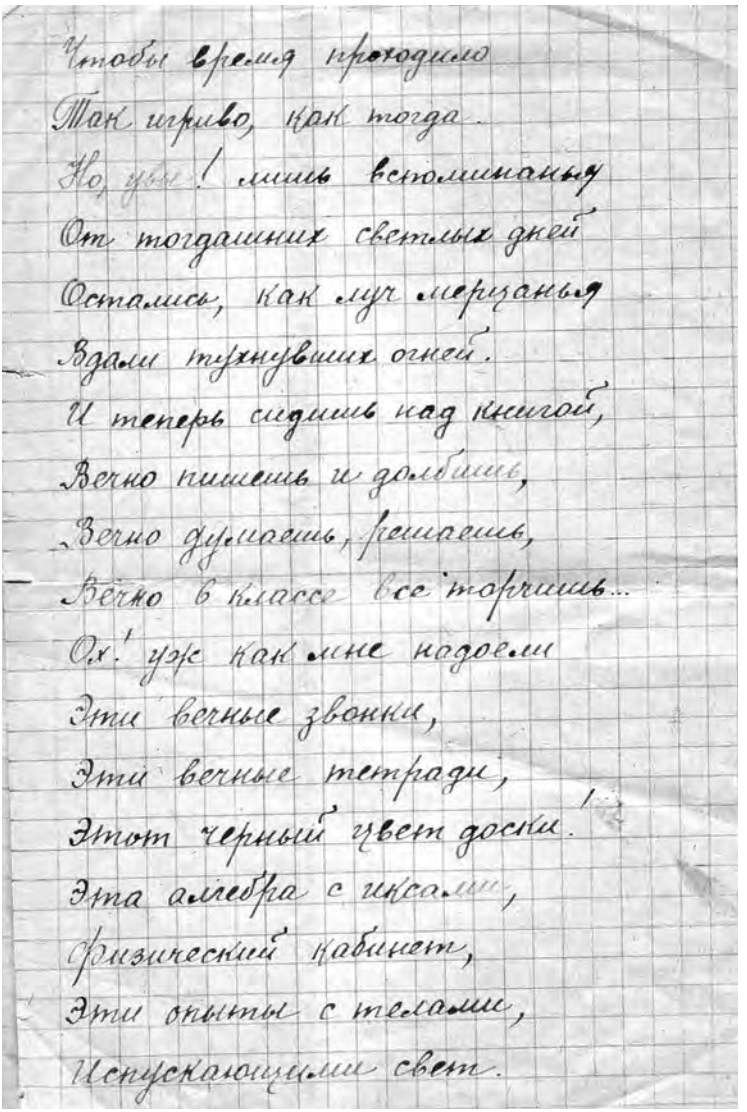

Чтобы время проходило
Так игриво, как тогда.
Но, увы! лишь вспоминаньем
От тогдашних светлых дней
Остались, как луч мерцаньем
Вдали тухнувших огней.
И теперь сидишь над книгой,
Вечно пишешь и долбишь,
Вечно думаешь, решаешь,
Вечно в классе все торчишь...
Ох! уж как мне надоели
Эти вечные звонки,
Эти вечные тетради,
Этот черный цвет доски.
Эта алгебра с иксами,
Физический кабинет,
Эти опыты с телами,
Испускающими свет.

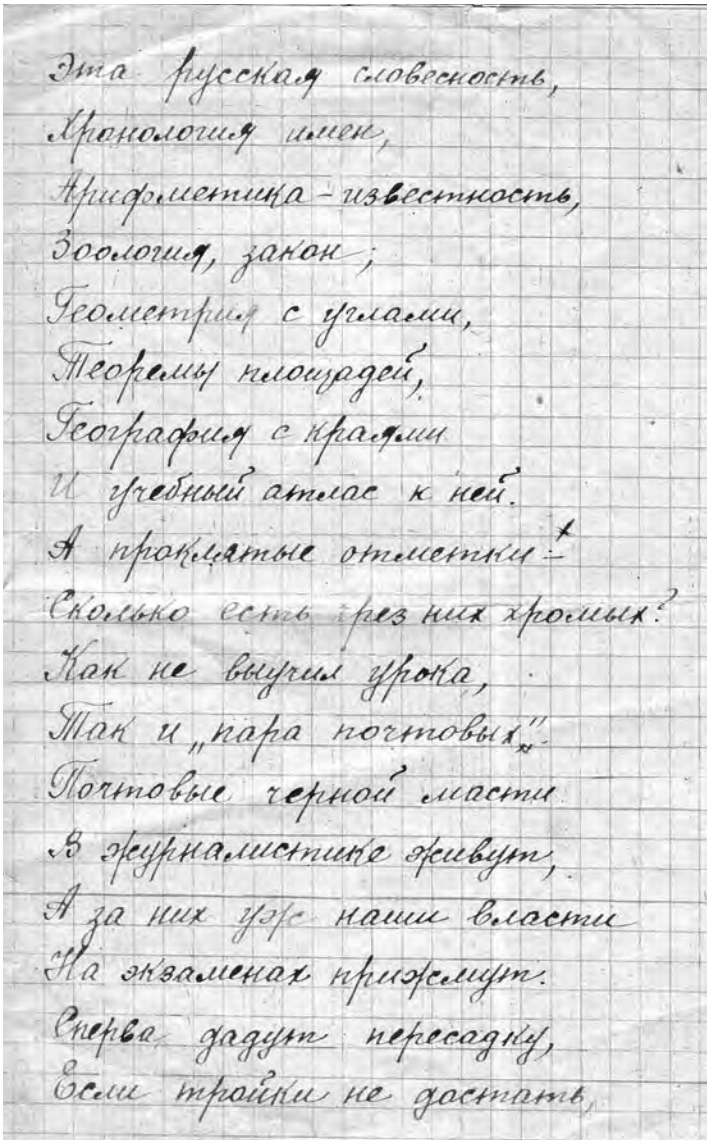

Эта русская словесность,
Хронология имен,
Арифметика – известность,
Зоология, закон;
Геометрия с углами,
Теоремы площадей,
География с краями
И учебный атлас к ней.
А проклятые отметки –
Сколько есть у них хромых?
Как не выучим урока,
Так и „пара почтовых".
Почтовые черной масти
В журналистике живут,
А за них уже наши власти
На экзаменах прихромут.
Сперва дадут пересадку,
Если тройки не достать,

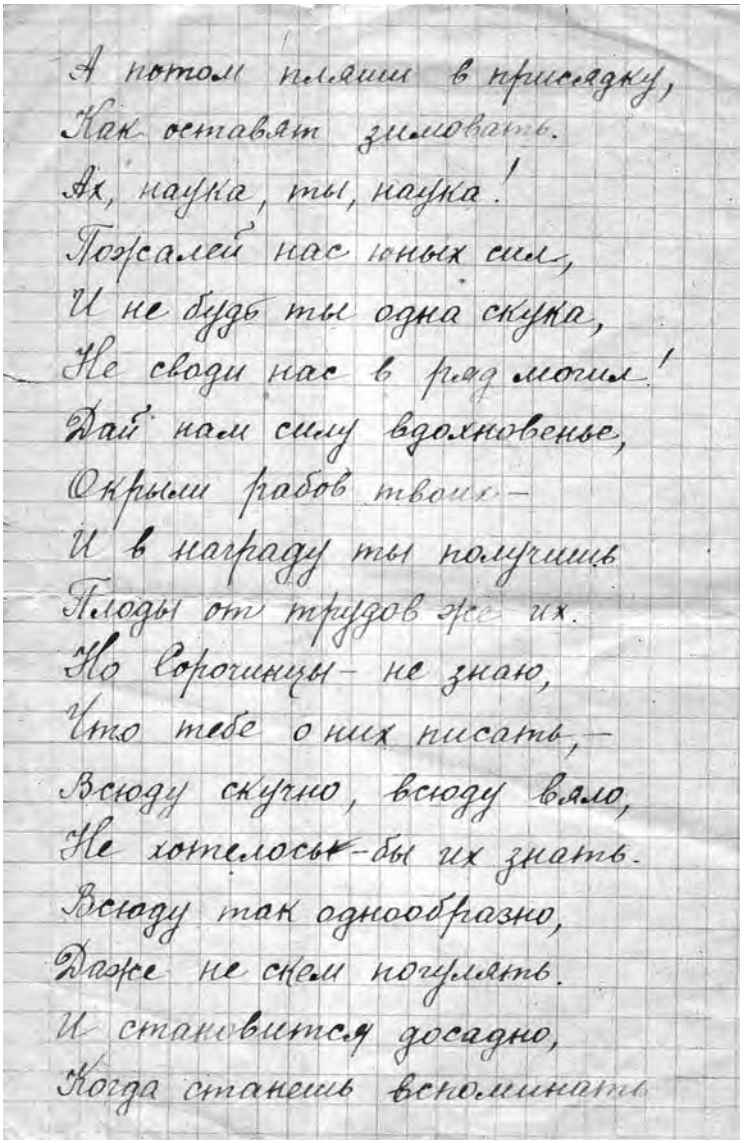

А потом пляши в присядку,
Как оставят зимовать.
Ах, наука, ты, наука!
Поэзалей нас юных сил,
И не будь ты одна скука,
Не своди нас в ряд могил!
Дай нам силу вдохновенье,
Окрыли рабов твоих –
И в награду ты получишь
Плоды от трудов эрс их.
Но сорочины – не знаю,
Что тебе о них писать, –
Всюду скучно, всюду вяло,
Не хотелось-бы их знать.
Всюду так однообразно,
Даже не с кем погулять.
И становится досадно,
Когда станешь вспоминать

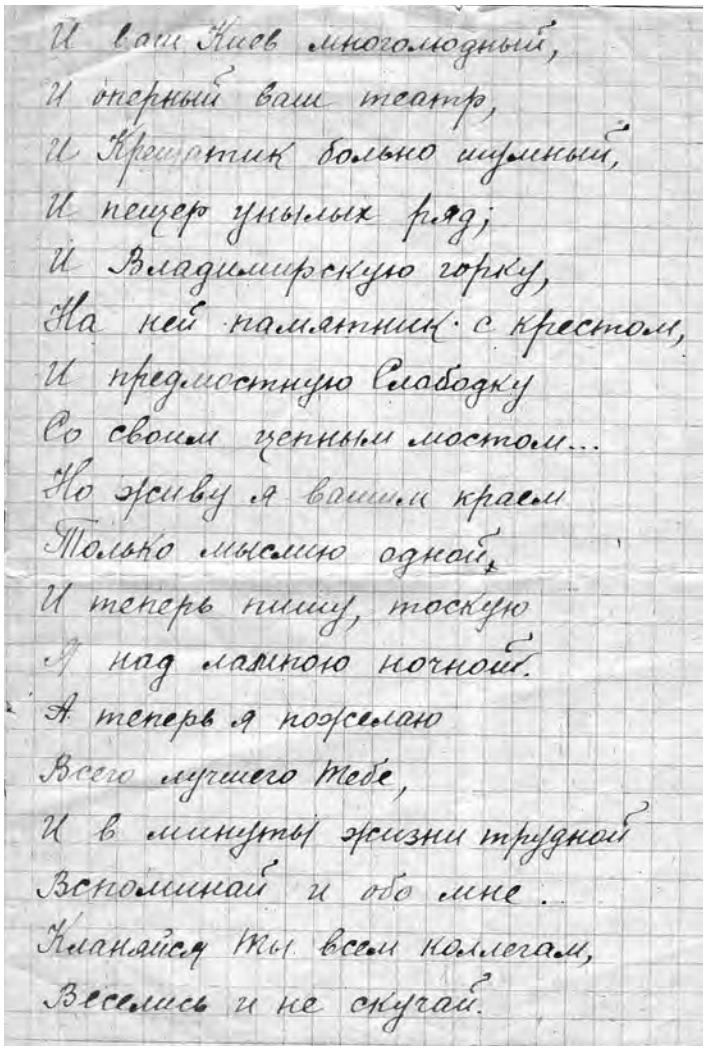

И ваш Киев многолюдный,
И оперный ваш театр,
И Крещатик больно шумный,
И пещер унылых ряд;
И Владимирскую горку,
На ней памятник с крестом,
И предмостную Слободку
Со своим цепным мостом...
Но живу я вашим краем
Только мыслию одной,
И теперь пишу, тоскую
Я над лампою ночной.
А теперь я пожелаю
Всего лучшего Тебе,
И в минуты жизни трудной
Вспоминай и обо мне.
Кланяйся Ты всем коллегам,
Веселись и не скучай.

Привет также Пете, Гале.
Ну, достаточно. Прощай!

Опішненські малювальниці *(зліва направо)*:
Наталя Оначко, ?, Мотрона Каша, ?.
Опішне, Полтавщина. Друга половина 1920-х.
Автор фото невідомий.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному,
Національний архів українського гончарства

Біля приміщення Опішнянської керамічної промислової школи в день відкриття кустарної виставки з нагоди 10 річниці так званого *«Великого Жовтня»*. Опішне, Полтавщина. Осінь 1927.

Автор фото невідомий. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства, інв. №469.
Публікується вперше

Біля центрального входу в приміщення Опішнянської керамічної промислової школи
(зліва направо):
Наталя Оначко, Марія Кришталь, Ольга Бойченко, Микола Бойченко, Овксентій Китриш, Андрій Маслак. Петро Хоменко, Олексій Ріпка, Іван Бойченко, ? Сітко, А. М. Куц, ?. Опішне, Полтавщина. Друга половина 1920-х.
Автор фото невідомий.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному,
Національний архів українського гончарства

На батьківському подвір'ї Мотрони Назарчук
*(зліва направо)***:**
1 ряд – **Варвара Каша (у дівоцтві Гладіліна) – дружина Олександра Каші,**
? Гладіліна – теща Олександра Каші, Віталій Каша *(сидить на руках)* **– син Олександра й Варвари Кашів, Микола Каша – син Івана й Олександри Кашів, Марія Каша, Надія Каша** *(сидить на руках)* **– дочка Івана й Олександри Кашів, Олександра Каша (у дівоцтві Хоролець) – дружина Івана Каші;**
2 ряд – **Олександр Каша, Мотрона Каша, Артем Каша, Марія Каша, Іван Каша.**
Малі Будища, Полтавщина. 1929. Автор фото невідомий. Копія – приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина). Публікується вперше

Артем Каша –
брат Мотрони Назарчук.
Кінець 1920-х.
Місце зйомки та автор фото невідомі. Копія – приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина). Публікується вперше

Іван Каша *(сидить)* **– брат Мотрони Назарчук. Початок 1930-х.**
Місце зйомки та автор фото невідомі. Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина)**.**

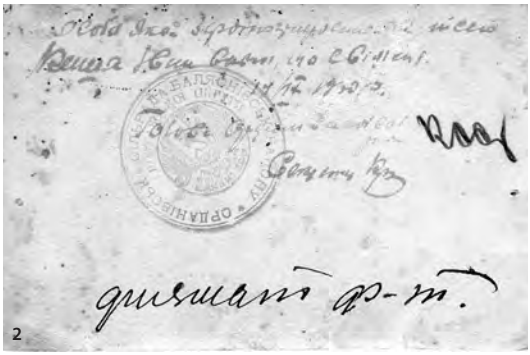

2

Іван Каша – брат Мотрони Назарчук *(1)***; напис на звороті фото** *(2)***. 1930.**
Місце зйомки та автор фото невідомі. Приватний архів Надії Каші (Полтава). Публікується вперше

Зліва направо:
Дмитро Білик – директор гончарної школи в Опішному (середина 1920-х), Олена Білик *(сидить на руках)***, Марина Білик – сестра Дмитра Білика, Юрій Білик, Марія Білик (у дівоцтві Семенова) – дружина Дмитра Білика. Опішне, Полтавщина. 1931.**
Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина). Публікується вперше

Зліва направо:
1 ряд – **Саливон Назарчук, Мотрона Назарчук, Марія Каша – мати Мотрони Назарчук;** *2 ряд* – **Олександр Каша (змінив прізвище на Правдін) – рідний брат Мотрони Назарчук, Варвара Каша – його дружина, Віталій Каша – їхній син. Васильків, Київщина. 1934–1935.**
Копія – приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина)

Випускне фото Опішнянської керамічної промислової школи. Опішне, Полтавщина. 1931.
Фото М. Федірка. Копія – приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина)

2 ВИПУСК
КЕРАМ-ПРОФ-ТЕХ ШКОЛИ
1931 р.
О.Ф. ЖУКОВ.
А.М. КУЦ.
П. СИТНИК.
Д. ГРИПИЧ.
Н. ЛЕЙБА.
І. РОМАН.
В.Н. ОЛОХОВИЙ.
Д. МЕГЕРЯ.
С. ШКУРПЕЛА.
О. ГРИПИЧ.
І. ПІЧКА.

Костянтин Майстренко *(другий ряд, другий ліворуч)* **– двоюрідний брат Мотрони Назарчук, серед учасників піврайонових курсів учителів Опішнянського району. Міські Млини, Полтавщина. 16-27.08.1931.**
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства

елів Опішнянського району
нові). 16 – 27 серпня 1931 року

Іван Каша – брат Мотрони Назарчук. Перша половина 1930-х.
Місце зйомки та автор фото невідомі. Копія – Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства

Племінники Мотрони Назарчук – Микола та Надія Каші (діти Івана Каші) біля батьківської хати. Малі Будища, Полтавщина. 1933–1935.
Фото Петра Майстренка. Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина). Публікується вперше

Саливон Назарчук – чоловік Мотрони Назарчук – за роботою в Опішнянській промартілі *«Художній керамік»*. Опішне, Полтавщина. Друга половина 1930-х.
Автор фото невідомий. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. Публікується вперше

Іван Каша *(третій ліворуч)* **та його син Микола** *(перший праворуч)*
на риболовлі біля Солоницівського млина на річці Мерла. Полтавщина. Середина 1930-х.
Автор фото невідомий. Приватний архів Надії Каші (Полтава). Публікується вперше

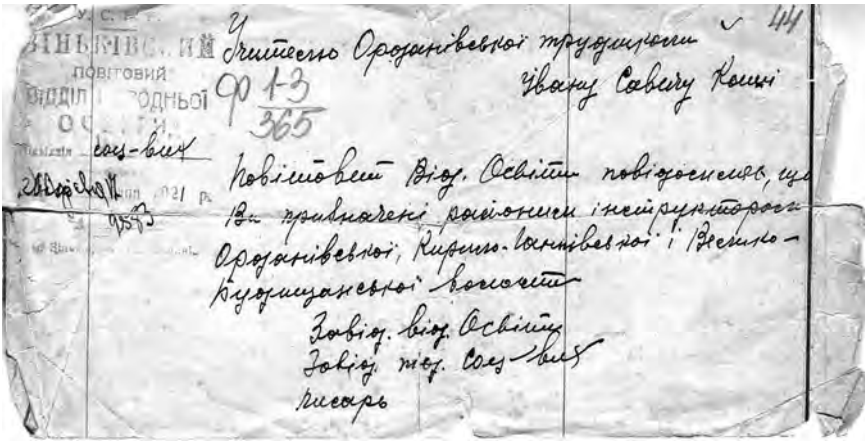

У. С. Р. Р.
ЗІНЬКІВСЬКИЙ
ПОВІТОВИЙ
ВІДДІЛ НАРОДНЬОЇ
ОСВІТИ
соц-вих
2 Вересня 1921 р.
9583

44

Учителю Орданівської трудшколи
Івану Савичу Каші

Ф 1-3
365

Повітовий Від. Освіти повідомляє, що
Ви призначені районним інструктором
Орданівської, Кирило-Іванівської і Великобудищанської волостей

Завід. від. Освіти
Завід. від. соц-вих
Писарь

Повідомлення про призначення Івана Каші районним інструктором.
Зіньків, Полтавщина. 17.04.1921. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. Репринт. Публікується вперше

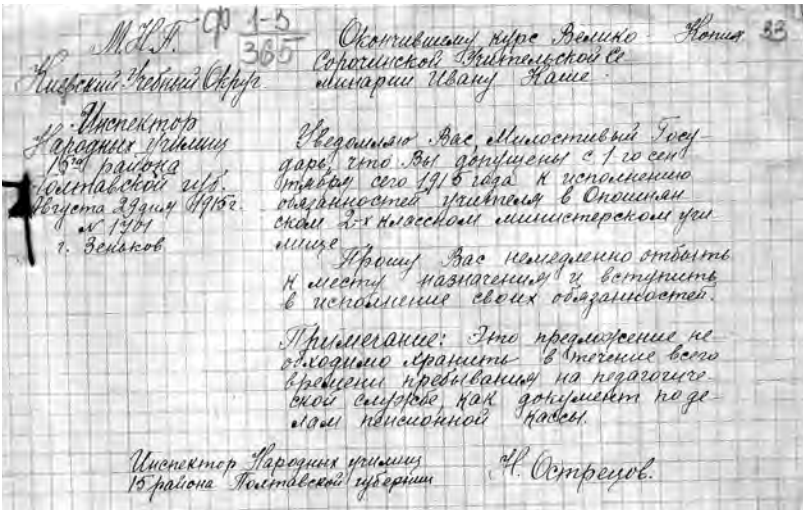

М.Н.П. Ф 1-5 / 365 Копия 33

Киевский Учебный Округ

Инспектор Народных Училищ 15-го района Полтавской губ. Августа 29 дня 1915 г. № 1701 г. Зеньков

Окончившему курс Велико-Сорочинской Учительской Семинарии Ивану Каше.

Уведомляю Вас, Милостивый Государь, что Вы допущены с 1-го сентября сего 1915 года к исполнению обязанностей учителя в Опошнянском 2-х классном министерском училище.

Прошу Вас немедленно отбыть к месту назначения и вступить в исполнение своих обязанностей.

Примечание: Это предложение необходимо хранить в течение всего времени пребывания на педагогической службе, как документ по делам пенсионной кассы.

Инспектор Народных училищ 15 района Полтавской губернии Н. Острецов.

Копія повідомлення Іванові Каші про призначення його вчителем Опішнянського 2-класного міністерського училища (Зіньків, Полтавщина. 29.08.1915). Опішне, Полтавщина. Друга половина 1930-х. Автор копії невідомий. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. Репринт. Публікується вперше

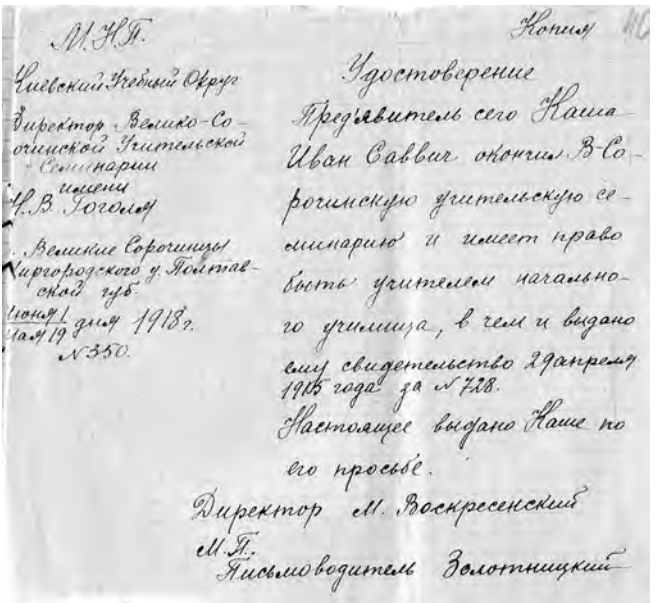

М.Н.П. Копия 46

Киевский Учебный Округ

Директор Велико-Сорочинской Учительской Семинарии имени Н.В. Гоголя

г. Великие Сорочинцы Миргородского у. Полтавской губ.

Июня 1 / Мая 19 дня 1918 г. № 350.

Удостоверение

Предъявитель сего Каша Иван Саввич окончил В-Сорочинскую учительскую семинарию и имеет право быть учителем начального училища, в чем и выдано ему свидетельство 29 апреля 1915 года за № 728.

Настоящее выдано Каше по его просьбе.

Директор М. Воскресенский

М.П.

Письмоводитель Золотницкий

Копія посвідчення про закінчення 1915 року Іваном Кашею Великосорочинської учительської семінарії. (Великі Сорочинці, Полтавщина. 01.06.1918). Опішне, Полтавщина. Друга половина 1930-х. Автор копії невідомий. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. Репринт. Публікується вперше

У.С.Р.Р.
ГУБЕРНІЯЛЬНИЙ
Відділ народньої
ОСВІТИ
на Полтавщині.
Відділ Соц. Вих.
20/IV 1921 р.
№ 5619
м. Полтава.

Ф 1-3
365

ПОСВІДЧЕННЯ

Підвідділ Соц.Виховання Губвідділу Освіти цим свідчит, що т. Каша Іван Саввич дійсно командіруєсь по скінченню курсів Інструкторів Один.Тр. Школи в розпорядження Відділу Освіти Зіньківського повіту П/від.Соц.Вих. прохає Радянські Установи предоставити т. Каша підводи іпр. в его проїзді до м. Зінкова.

Зав.П/від.Соц.Вих: Чабан
Завід.курсами: Овсієвськ
Управділ: [illegible]

Посвідчення про відрядження Івана Каші в розпорядження Зіньківського повітового відділу народної освіти. Полтава. 20.04.1921. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. Репринт. Публікується вперше

Ф 1-3
365

Б.С.Н.Х.-С.С.С.Р.
Акционерное Общество
Коксобензольной
Промышленности
„КОКСОБЕНЗОЛ"
Гос. предприятие
УПРАВЛЕНИЕ
Сталинского Азотного и Химического заводов
По заводу
гор. Сталин, Донецк. г.
Для телеграмм:
Сталин—Азотный

Б.Р.Н.Г.-С.Р.С.Р.
Акційне Т-во
Коксобензольної
промисловості
„КОКСОБЕНЗОЛ"
Держ. підприємство
УПРАВЛІННЯ
Сталінського Азотного і Хімічного заводів
По заводу
гор. Сталін, на Донеччині
Для телеграмм:
Сталін—Азотний

Адрес Правления: Харьков, ул. Карла Либкнехта 17-19

Ноября 25-го дня 1925 г.
№ 1116

Гражд. КАША Ив. Сав.
Сел.Иордановка, Балясновский район, Полтавской губ.

Настоящим предлагаю Вам службу на Заводе в качестве преподователя Украинского языка.

Условия: 1/Основной оклад 65 руб. в месяц
2/Бесплатная квартира для холостяка
3/Бесплатные коммунальные услуги.
Ваше согласие телеграфитруйте.

Управзаводом
/П.Н.Стр[illegible]/

Секретарь
/М.В.Пацкевич/

Офіційне запрошення Івана Каші на роботу з управління Сталінського азотного і хімічного заводу. Сталін, Донеччина. 25.11.1925. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. Репринт. Публікується вперше

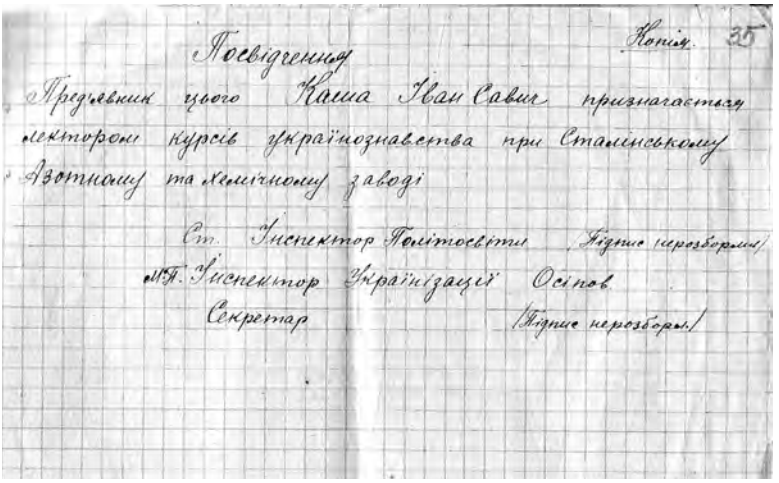

Копія 35

Посвідчення

Предъявник цього Каша Іван Савич призначається лектором курсів українознавства при Сталінському Азотному та хемічному заводі

Ст. Інспектор Політосвіти (Підпис нерозборлив)

М.П. Інспектор Українізації Осіпов

Секретар (Підпис нерозборл.)

Копія посвідчення про призначення Івана Каші лектором курсів українознавства при Сталінському азотному та хімічному заводі (середина 1920-х). Опішне, Полтавщина. Друга половина 1930-х.
Автор копії невідомий. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. Репринт. Публікується вперше

ПРИЗНАЧЕННЯ № 458

Тов. Каша Ів С

КОПІЯ Валківського к/ВІДДІЛУ.

Харківська Окрінспектура Наросвіти сповіщає, що згідно Вашої заяви

Ви призначаєтесь / переводитесь на посаду Груповода

до Благодатнівської школи

р-ну з 1927 р.

Пропонується в зазначений термін з'явитись до Валківського Культвідділу для реєстрації, після якої Ви фактично будете вважатись на посаді.

Несвоєчасність явки без попередження Культвідділу буде розглядатись, як відмовлення від посади.

26/VIII 1927 р.

Окрінспектор Наросвіти

Секретар

Призначення Івана Каші на роботу в Благодатнівську школу. Харків. 26.08.1927.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. Репринт. Публікується вперше

Копія призначення Івана Каші на посаду груповода Благодатнівської школи (Харків. 26.08.1927. Опішне, Полтавщина. Друга половина 1930-х. Автор копії невідомий. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. Репринт. Публікується вперше

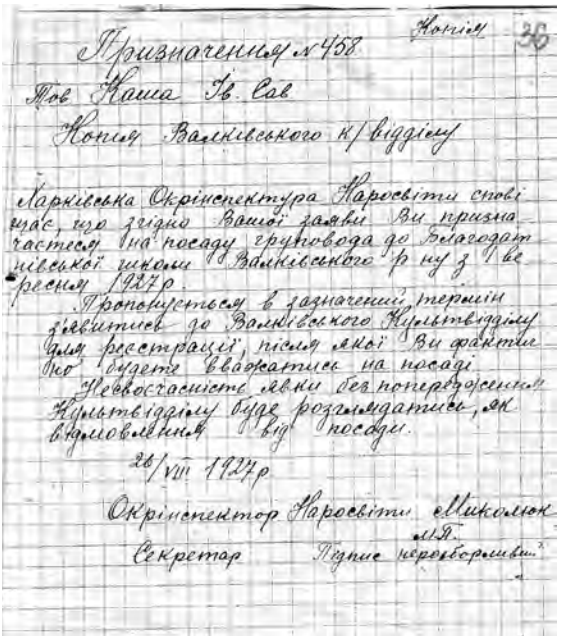

Копія 36

Призначення № 458

Тов Каша Ів. Сав

Копія Валківського к/відділу

Харківська Окрінспектура Наросвіти сповіщає, що згідно Вашої заяви Ви призначаєтеся на посаду груповода до Благодатнівської школи Валківського р-ну з 1 вересня 1927 р.

Пропонується в зазначений термін з'явитись до Валківського Культвідділу для реєстрації, після якої Ви фактично будете вважатись на посаді.

Несвоєчасність явки без попередження Культвідділу буде розглядатись, як відмовлення від посади.

26/VIII 1927 р

Окрінспектор Наросвіти Миколюк
М.П.
Секретар Підпис нерозборливий

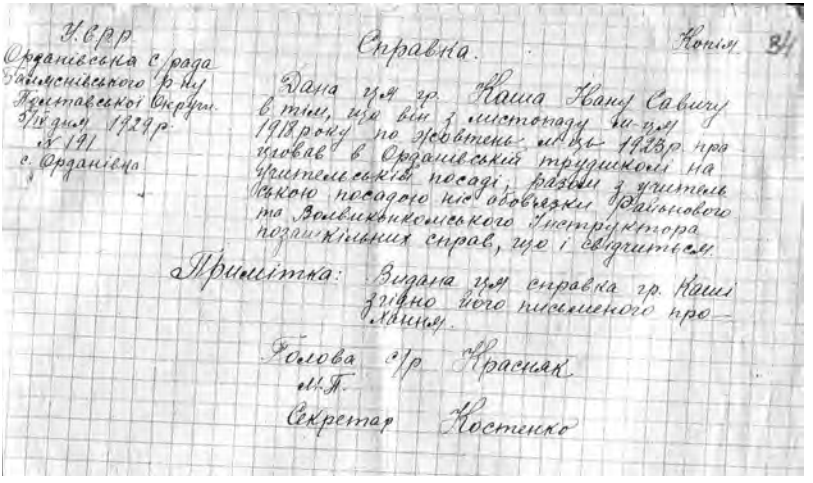

У.в.р.р.
Орданівська с/рада
Валмснівського р-ну
Полтавської Округи.
5/IV дня 1929 р.
№ 191
с. Орданівка

Справка. Копія 84

Дана ця гр. Каша Івану Савичу в тім, що він з листопаду м-ця 1918 року по жовтень м-ць 1923 р. працював в Орданівській трудшколі на учительській посаді, разом з учительською посадою ніс обов'язки Районового та Волвиконкомського Інструктора позашкільних справ, що і свідчиться.

Примітка: Видана ця справка гр. Каші згідно його письменого прохання.

Голова с/р Красняк
М.П.
Секретар Костенко

Копія довідка про роботу Івана Каші в Орданівській трудовій школі (Орданівка, Полтавщина. 05.04.1929). Опішне, Полтавщина. Друга половина 1930-х. Автор копії невідомий. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. Репринт. Публікується вперше

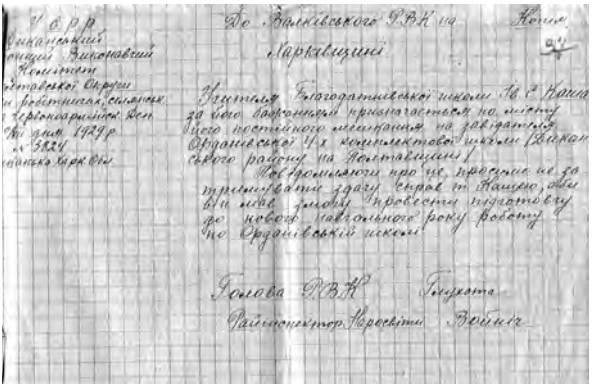

До Валківського РВК на Копія
Харківщині

Учителя Благодатнівської школи Ів. С. Каша за його бажанням призначається по місту його постійного мешкання на завідателя Орданівської 4-х комплектової школи (Диканського району на Полтавщині).

Повідомляючи про це, просимо не затримувати здачу справ т. Кашею, аби він мав змогу провести підготовку до нового навчального року роботу по Орданівській школі.

Голова РВК Глухота
Райінспектор Наросвіти Войнич

Копія відношення Диканського районного виконавчого комітету до Валківського районного виконавчого комітету про призначення Івана Каші завідувачем Орданівської школи (Диканька, Полтавщина. 30.07.1929). Опішне, Полтавщина. Друга половина 1930-х. Автор копії невідомий. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. Репринт. Публікується вперше

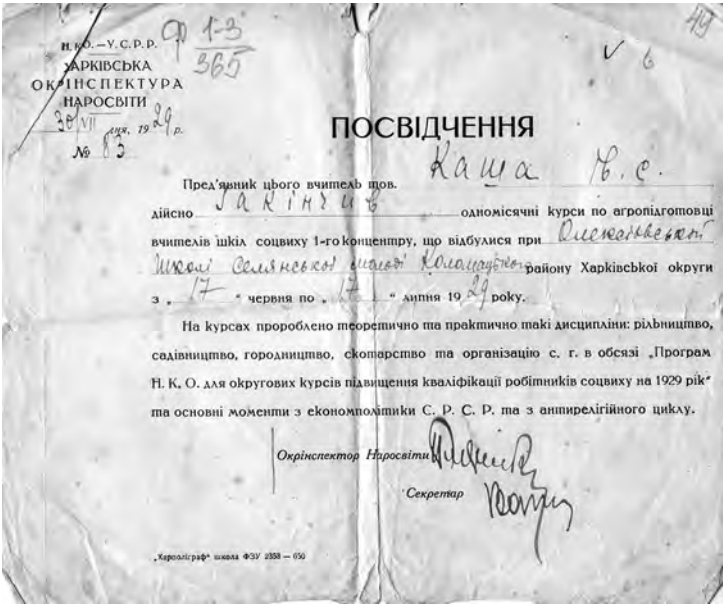

Н.К.О.—У.С.Р.Р.
ХАРКІВСЬКА ОКРІНСПЕКТУРА НАРОСВІТИ
30/VII 1929 р.
№ 83

Ф 1-3 / 365

49

ПОСВІДЧЕННЯ

Пред'явник цього вчитель тов. Каша Ів. С.

дійсно закінчив одномісячні курси по агропідготовці вчителів шкіл соцвиху 1-го концентру, що відбулися при Олексіївській школі Селянської молоді Коломацького району Харківської округи з „17" червня по „17" липня 1929 року.

На курсах пророблено теоретично та практично такі дисципліни: рільництво, садівництво, городництво, скотарство та організацію с. г. в обсязі „Програм Н. К. О. для округових курсів підвищення кваліфікації робітників соцвиху на 1929 рік" та основні моменти з економполітики С. Р. С. Р. та з антирелігійного циклу.

Окрінспектор Наросвіти
Секретар

„Хлополіграф" школа ФЗУ 2358 — 650

Посвідчення про закінчення Іваном Кашею курсів з агропідготовки. Харків. 30.07.1929. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. Репринт. Публікується вперше

ф. 1-3
365

У.Р.С.Р.
Мало-Будищанська
СЕЛЬРАДА
Опішнянського району
Полтавського окр
25/IX дня 1930 р.
№ 16

Посвідчення

Дано це гр. Івану Савичу Каші про те що сімейно-маєтковий стан його батька до революції такий: землі мав 1,355 саж., із будівель хату, хлів, комору і сам сім'ї 7 душ по хвазу швець, по соцстану бідняк.

Зараз має землі 2 дес. сім'ї 6 душ із будівель хату, хлів. Маєсам від сільгосподарства звільнений по бідності по соц стану теж бідняк що й свідчиться

Голова Сіл. Ради

Секретар

Посвідчення, видане Іванові Каші Малобудищанською сільською радою.
Малі Будища, Полтавщина.
25.09.1930.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. Репринт.
Публікується вперше

ф. 1-3
365

Пролетарі всіх країн, єднайтеся!

„Учитель у нашій країні повинен стояти на такій височині, на якій він не стояв, не стоїть і не може стояти в капіталістичній країні".

(ЛЕНІН)

„Найзнаменніше у соцзмаганні те, що воно створює корінний переворот у поглядах людей на працю бо воно перетворює працю з ганебного і важкого тягара яким вважали раніш на справу честі, на справу слави, на справу доблесті й геройства".

(СТАЛІН)

ПОЧЕСНА ГРАМОТА

Учительві Мало-Будищанської неповної середньої школи, тов. Каші Івану Савичу від Опішнянського Районного Відділу Народної Освіти та РК РОБОС, за ударну роботу над вихованням молодого покоління, за бойове здійснення в нашому районі історичних постанов ЦК ВКП(б) про школу.

Зав. РВНО (Сморж)

Голова РК сп. РОБОС (Авраменко)

17 ЧЕРВНЯ 1934 РОКУ.

Почесна грамота від Опішнянського районного відділу освіти, якою нагороджено Івана Кашу.
Опішне, Полтавщина.
17.06.1934.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. Репринт.
Публікується вперше

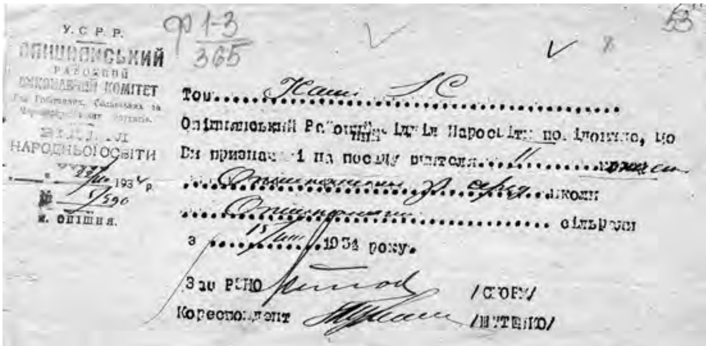

У.С.Р.Р.
ОПІШНЯНСЬКИЙ РАЙОННИЙ ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ
ІНСПЕКТУРА НАРОДНЬОЇ ОСВІТИ
"22" VII 1934 р.
№ 1590
м. Опішня.

Тов. Каші І.С.

Опішнянський Районовий Інспектор Народньої Освіти повідомляє, що Ви призначені на посаду вчителя зразкової Опішнянської П. школи Опішнянської сільради з 15/VIII 1934 року.

Зав РНО /СТОРУ/

Кореспондент /ШУТЕНКО/

Повідомлення про призначення Івана Каші вчителем Опішнянської зразкової політехнічної школи колгоспної молоді. Опішне, Полтавщина. 22.07.1934.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. Репринт. Публікується вперше

Справка

Дана учителю зразкової школи т. Каші І.С. про те що він дійсно працює з докризисниками при зразковій школі з 1-го лютого ц.р. До роботи відноситься дуже добре.

28/II 35

Зав. РВНО

Інструктор

Довідка про роботу Івана Каші в Опішнянській зразковій політехнічній школі колгоспної молоді. Опішне, Полтавщина. 28.02.1935.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. Репринт. Публікується вперше

У.С.Р.Р.
ОПІШНЯНСЬКА зразкова політехнічна ШКОЛА колгоспної молоді Опішнянського району Харківської області
26 жовтня 1935
м. Опішня.

Довідка

Дана Каші Ів. Сав. про те, що він працює на посаді вчителя-викладача математики в старших класах при Опішнянській зразк. сер. школі з 1934 р. про що й свідчиться.

Директор шк.:

Довідка про роботу Івана Каші в Опішнянській зразковій політехнічній школі колгоспної молоді. Опішне, Полтавщина. 26.10.1935.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. Репринт. Публікується вперше

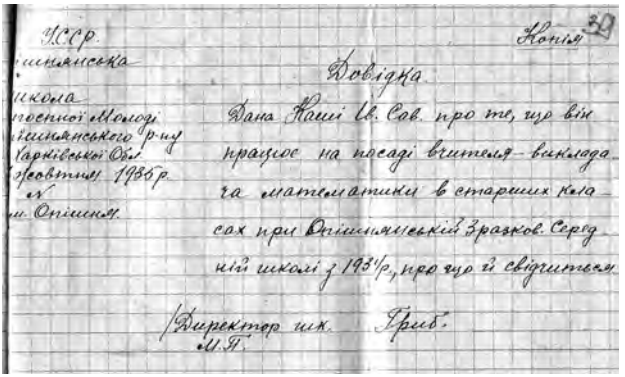

УССР.
...шнянська
...школа
...госпної Молоді
...шнянського р-ну
...Харківської Обл.
...ксовтня 1935 р.
...м. Опішня.

Копія 39

Довідка

Дана Каші Ів. Сав. про те, що він працює на посаді вчителя-викладача математики в старших класах при Опішнянській Зразков. Середній школі з 1934 р., про що й свідчиться.

Директор шк. Гриб.
М.П.

Копія довідки про роботу Івана Каші в Опішнянській зразковій політехнічній школі колгоспної молоді Опішне, Полтавщина. 26.10.1935. Опішне, Полтавщина. Друга половина 1930-х.
Автор копії невідомий. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. Репринт. Публікується вперше

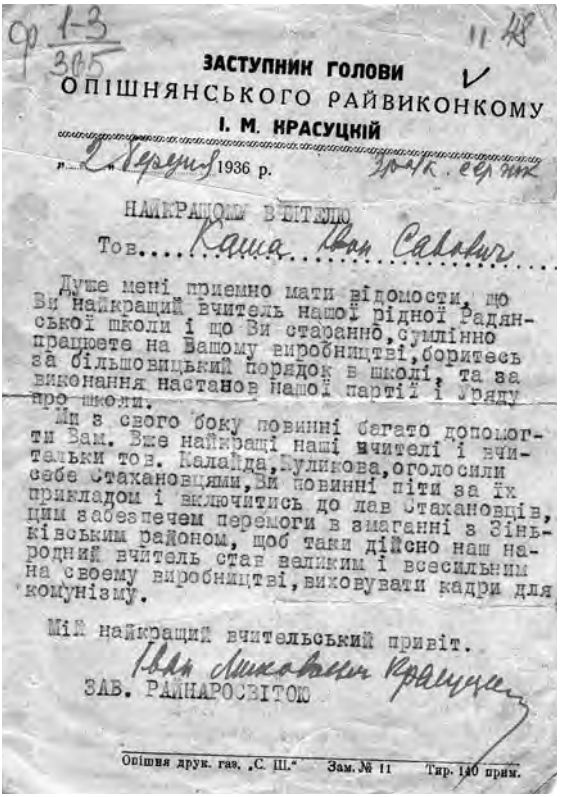

Ф 1-3 / 365 11 48

ЗАСТУПНИК ГОЛОВИ
ОПІШНЯНСЬКОГО РАЙВИКОНКОМУ
І. М. КРАСУЦКІЙ

„2" Березня 1936 р. Зразк. сер. шк.

НАЙКРАЩОМУ ВЧИТЕЛЮ

Тов. Каша Іван Савович

Дуже мені приємно мати відомости, що Ви найкращий вчитель нашої рідної Радянської школи і що Ви старанно, сумлінно працюєте на Вашому виробництві, боритесь за більшовицький порядок в школі, та за виконання настанов нашої партії і Уряду про школи.

Ми з свого боку повинні багато допомогти Вам. Вже найкращі наші вчителі і вчительки тов. Калайда, Куликова, оголосили себе Стахановцями, Ви повинні піти за їх прикладом і включитись до лав Стахановців, цим забезпечем перемоги в змаганні з Зіньківським районом, щоб таки дійсно наш народний вчитель став великим і всесильним на своєму виробництві, виховувати кадри для комунізму.

Мій найкращий вчительський привіт.

Іван Миколаєвич Красуцкий

ЗАВ. РАЙНАРОСВІТОЮ

Опішня друк. газ. „С. Ш." Зам. № 11 Тир. 140 прим.

Лист Іванові Каші від заступника голови Опішнянського районного виконавчого комітету І. М. Красуцького. Опішне, Полтавщина. 02.03.1936.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. Репринт. Публікується вперше

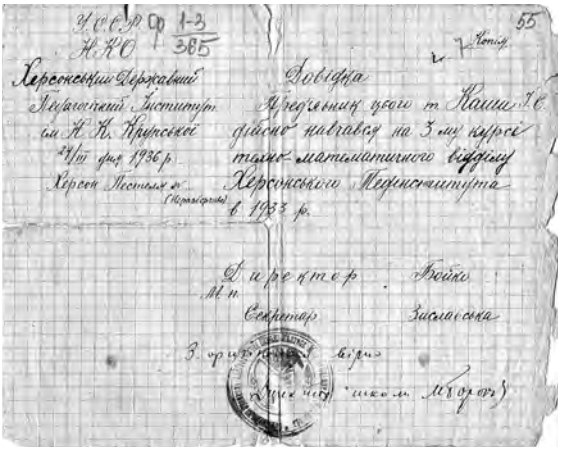

Копія довідки про навчання Івана Каші в Херсонському державному педагогічному інституті імені Надії Крупської (Херсон. 24.03.1936). Опішне, Полтавщина. Друга половина 1930-х.
Автор копії невідомий. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. Репринт. Публікується вперше

Копія довідки про роботу Івана Каші в Кахівському технікумі рільництва (Кахівка, Одещина. 12.08.1936). Опішне, Полтавщина. Друга половина 1930-х.
Автор копії невідомий. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. Репринт. Публікується вперше

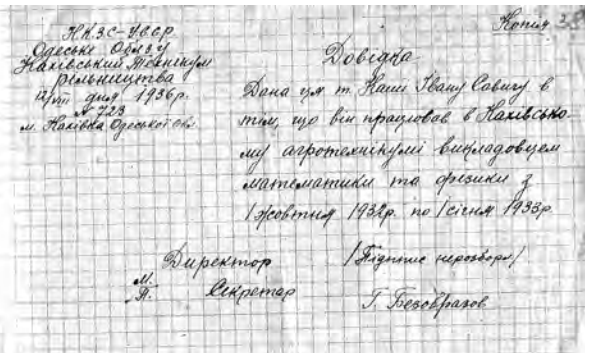

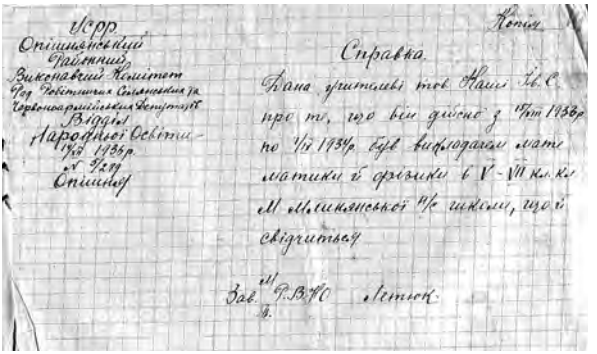

Копія довідки про роботу Івана Каші учителем Міськомлинської неповної середньої школи (Опішне, Полтавщина. 14.12.1936). Опішне, Полтавщина. Друга половина 1930-х.
Автор копії невідомий. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. Репринт. Публікується вперше

УРСР.
УКРХУДОЖПРОМСОЮЗ
Школа Майстрів Художньої Кер.
16/VI 1939 р.
№ 159

СВІДОЦТВО 55

Видано це свідоцтво тов. Каша Мотроні Савичні, що народився в ___ р. в тому, що він/вона, вступивши до Керамічної школи з двох річним терміном навчання і закінчив курс навчання в школі в Липні місяці 1939 р.

В наслідок всього курсу навчання та здачи іспитів по теоретичному курсу тов. Каша Мотроні С. має такі успіхи по окремих предметах:

1. Укр. мова Відмінно
2. Росмова Відмінно
3. Історія ВКП(б) Відмінно
4. Історія Народів СРСР Відмінно
5. Математика Відмінно
6. Географія Відмінно
7. Малювання Відмінно
8. Композиція Відмінно
8а Скульптура Відмінно
9. Конституція Відмінно
9а Креслення Відмінно
10. Хемія Відмінно
11. Керам. технол. Відмінно
12. Теплотехніка Відмінно
13. Орг. виробництва Відмінно
14. Поведінка Відмінно
15.

Крім того, за період навчання в школі тов. Каша Мотроні С. проробив курс виробничого навчання в майстерні Керам. школи і виконав та захистив випускну залікову роботу по фаху Художньої Кераміки з оцінкою Відмінно

На підставі постанови кваліфікаційної комісії від 31/VII 1939 р. т. Каша Мотроні С. одержав звання Майстра в Нашому фаху Художньої Кераміки

Директор школи
м. п.
Секретар

київ міськл 11926 др київ-поліграф 1406 500 6

Свідоцтво про закінчення
Опішнянської школи майстрів художньої кераміки Мотрони Назарчук.
Опішне, Полтавщина. 1939.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному,
Національний архів українського гончарства. Репринт

Ф 1-3 / 365

Виписка 60

НАКАЗ № 1852

По Полтавському обласному відділу народної освіти від 19 липня 1940 року. м. Полтава.

§ 3.

За високі успіхи в навчально-виховній роботі відзначаються з занесенням в трудову книжку такі вчителі області

Каша І. С. учитель математики Опішнянської СШ, Опішнянського району

ЗАВ. ОБЛВНО /ТУРЧЕНКО/

Зам. № 465.
тир. 195 пр.

Виписка з наказу по Полтавському обласному відділу народної освіти про відзначення Івана Каші. Полтава. 19.07.1940. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. Репринт. Публікується вперше

УРСР
НАРОДНИЙ КОМІСАРІАТ ОСВІТИ
УПРАВЛІННЯ ШКІЛ
20 серпня 1940 р.
№ 05
м. КИЇВ

Область Полтавська
Район Опішнянський
Школа Опішнянська СШ
Учит. малювання (посада)
тов. Каші І. С.

ПОВІДОМЛЕННЯ

Постановою Народного Комісаріату освіти та Центрального Комітету профспілки працівників початкової і середньої школи Української Радянської Соціалістичної Республіки Вас за визначні успіхи в справі навчання і комуністичного виховання дітей в 1939/1940 навчальному році відзначено грамотою НКО УРСР і ЦК профспілки початкової і середньої школи.

Начальник Управління шкіл
НКО УРСР—П. ДУДНИК

БМ 5009. Друк. в-ва „Радшкола", з. № 707—1000.

Повідомлення про нагородження Івана Каші грамотою Народного комісаріату освіти УРСР. Київ. 20.08.1940.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства.
Репринт. Публікується вперше

У. С. Р. Р.
ОПІШНЯНСЬКИЙ
РАЙОННИЙ
ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ
Рад Робітничих, Селянських та Червоноармійських Депутатів
ВІДДІЛ
НАРОДНЬОЇ ОСВІТИ
25 серпня 1940 р.
№
с. Опішня.

ПОСВІДЧЕННЯ

Дано Каші Івану Савичу
в тому, що він дійсно за високі показники в справі навчання і комуністичного виховання дітей, за активну участь в громадській роботі відзначений наказом від 25/VIII-1940 р. Опішнянським районним відділом освіти.

/Горило/

Посвідчення про відзначення Івана Каші Опішнянським районним відділом освіти за активну участь у громадській роботі. Опішне, Полтавщина. 25.08.1940.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства.
Репринт. Публікується вперше

1

Красноармейскую книжку иметь всегда при себе. Не имеющих книжек — задерживать

1. Фамилия Каша
2. Имя и отчество Иван Соввич
3. Звание и должность кр-ц Стрелок
4. Наименование части (учреждения) 84 сп 6 кся
5. Наименование подразделения (батальон, рота) 1 стр д-н 3 стр рота
6. № личного знака
Личная подпись владельца книжки

Место для фотокарточки владельца книжки

Командир роты

18. Янв 1943 г.

Место (печати части)

19

I. Общие сведения

1. Номер военно-учетной специальности
2. Грамотность и общее образование (если окончил техникум, рабфак или ВУЗ, то указать его название) Высшее
3. Национальность Украинец
4. Год рождения 1895
5. Год призыва (указать также — нормальный или досрочный призыв) 2012 42
6. Каким военкоматом призван Ново-Нжко
7. Специальность до призыва Учитель математик

3

2

8. Место рождения и постоянного жительства. Домашний адрес, фамилия, имя и отчество жены или родителей
Полтав. обл. Опошнянск р-н
Местеч. Опошня ул Пешина № 8
Ж. Александра Алексеевна
9. Группа крови по Янскому

Примечание. Общие сведения записываются в штабе части. Сведения о групповой принадлежности крови вносятся санитарной частью.

4

20

II. Прохождение службы

Часть, подразделение, занимаемая должность и звание	Месяц и число	Год и № приказа	Расписка командира роты
84 сп 1 с-б-н 3 стр. рота кр-ц стрелок	3 кв		

5

Червоноармійська книжка Івана Каші (1, 2). **18.01.1943.**
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному,
Національний архів українського гончарства. Репринт. Публікується вперше

Приказ №280
по Ново-Николаевскому Району от 15/V 1943 года
§2.

Учителя математики Каша И.С. назначить инспектором школ, возложить на него обязанность зав. педкабинетом, организацию и руководство методической работой в р-не.

Основание: Заявление т. Каши И.С.

Зав Районо: Коля

Наказ про призначення Івана Каші інспектором шкіл Новоніколаївського району. Новоніколаївка, Сталінградщина. 15.05.1943.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства.
Репринт. Публікується вперше

РСФСР
Районный отдел
народного образования
Ново-Николаевского совета
депутатов трудящихся
Сталинградской области
7 сентября 1943 г.
№
ст. Алексеевка

Справка

Дана настоящая Каше Ивану Саввичу в том, что он работал в качестве инспектора Н-Николаевского Районо с 13 мая 1943 года по 7 сентября 1943 года и освобожден от работы по болезни.

Директор

Довідка про роботу Івана Каші інспектором Новоніколаївського районного відділу народної освіти. Новоніколаївськ, Сталіградщина. 07.09.1943.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства.
Репринт. Публікується вперше

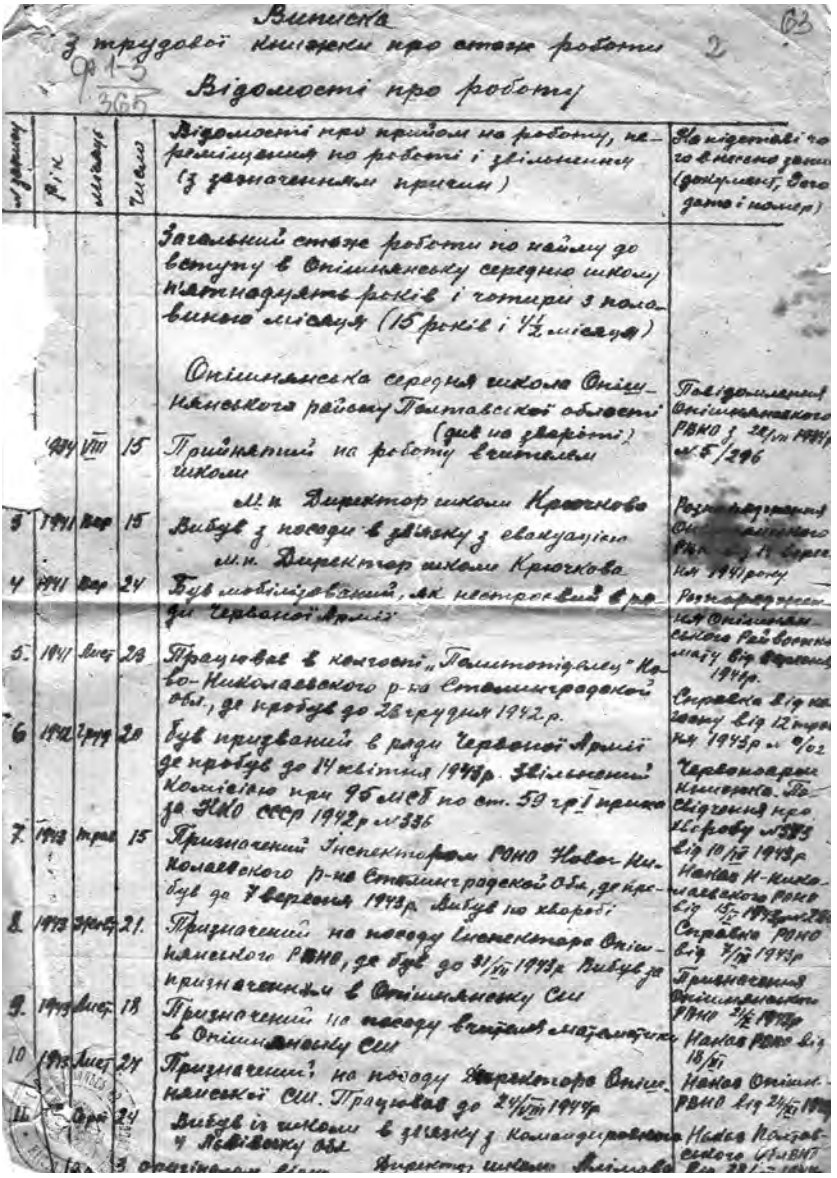

Виписка
з трудової книжки про стаж роботи
Відомості про роботу

№ запису	Рік	Місяць	Число	Відомості про прийом на роботу, переміщення по роботі і звільнення (з зазначенням причин)	На підставі чого внесено запис (документ, його дата і номер)
				Загальний стаж роботи по найму до вступу в Опішнянську середню школу п'ятнадцять років і чотири з половиною місяця (15 років і 4½ місяця)	
				Опішнянська середня школа Опішнянського району Полтавської області (див на звороті)	Повідомлення Опішнянського РВНО з 28/VII 1944 р. № 5/296
	1934	VIII	15	Прийнятий на роботу вчителем школи	
				М.п. Директор школи Крючкова	
3	1941	Вер	15	Вибув з посади в звязку з евакуацією	Розпорядження Опішнянського РВНО від 14 вересня 1941 року
				М.п. Директор школи Крючкова	
4	1941	Вер	24	Був мобілізований, як нестроєвий в ряди Червоної Армії	Розпорядження Опішнянського Райвоєнкомату від 8 вересня 1941 р.
5.	1941	Лист	28	Працював в колгоспі „Политотделец" Ново-Николаевского р-на Сталинградской обл., де пробув до 28 грудня 1942 р.	Справка від колгоспу від 12 травня 1943 р. № 9/02
6	1942	Груд	20	Був призваний в ряди Червоної Армії де пробув до 14 квітня 1943 р. Звільнений Комісією при 95 МСБ по ст. 59 гр. I приказа НКО СССР 1942 р. № 336	Червоноармійська книжка. Посвідчення про хворобу № 373 від 10/IV 1943 р.
7.	1943	Трав	15	Призначений Інспектором РОНО Новоникольського р-на Сталинградской обл., де пробув до 7 вересня 1943 р. Вибув по хворобі	Наказ Н-Николаевского РОНО від 15/V 1943 р. № 28
8.	1943	Жовт	21.	Призначений на посаду Інспектора Опішнянського РВНО, де був до 31/VII 1943 р. Вибув за призначенням в Опішнянську СШ	Справка РОНО від 7/IX 1943 р.
9.	1943	Лист	18	Призначений на посаду вчителя математики в Опішнянську СШ	Призначення Опішнянського РВНО 21/X 1943 р.
10	1943	Лист	24	Призначений на посаду Директора Опішнянської СШ. Працював до 24/VIII 1944 р.	Наказ РВНО від 18/XI
11.	[illegible]	Серп	24	Вибув із школи в звязку з командировкою у Львівську обл.	Наказ Опішн. РВНО від 24/XI 1944
	[illegible]		3	[illegible] Директор школи [illegible]	Наказ Полтавського [illegible] від [illegible]

Виписка з трудової книжки Івана Каші. Сокаль, Львівщина. 1944.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному,
Національний архів українського гончарства. Репринт. Публікується вперше

1

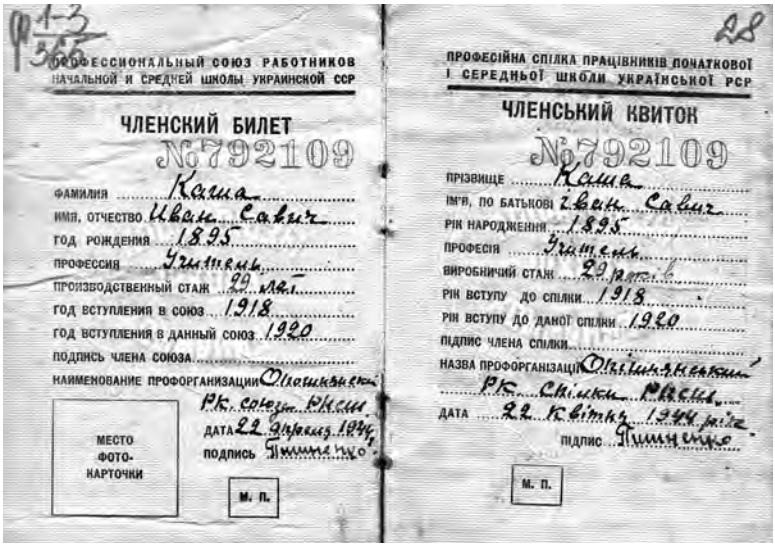

2

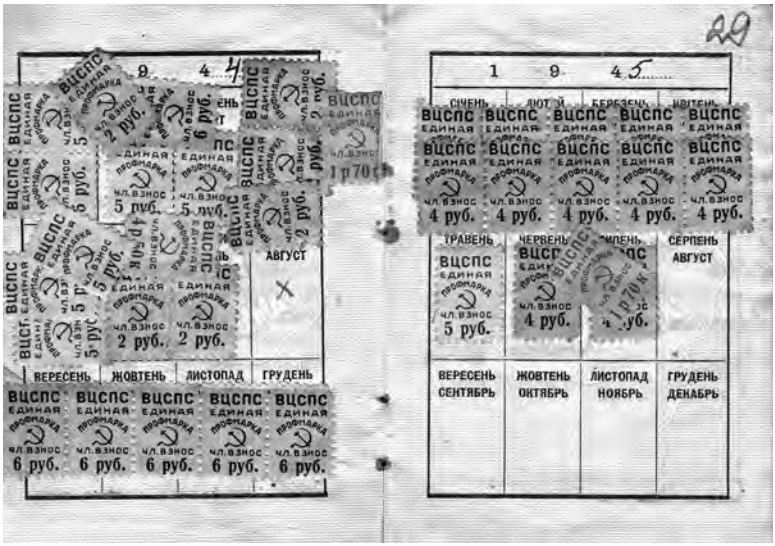

Профспілковий членський квиток Івана Каші. Опішне, Полтавщина (1, 2). **22.04.1944.** Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. Репринт. Публікується вперше

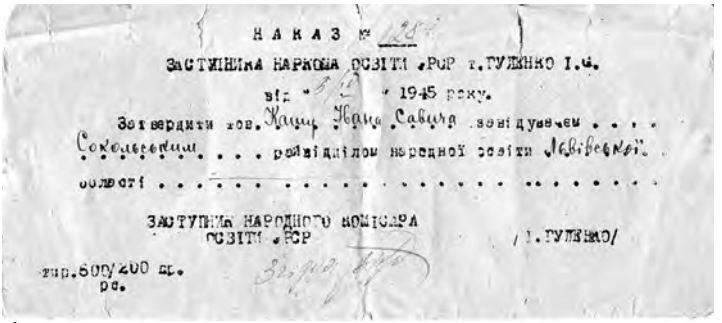

НАКАЗ № 128

ЗАСТУПНИКА НАРКОМА ОСВІТИ УРСР т. ГУЛЕНКО І.С.

від "3/IV" 1945 року.

Затвердити тов. Каші Івана Савича завідувачем . . . . Сокальським . . . . райвідділом народної освіти Львівської області . . . . . .

ЗАСТУПНИК НАРОДНОГО КОМІСАРА ОСВІТИ УРСР /І. ГУЛЕНКО/

тир. 600/200 пр.
рс.

1

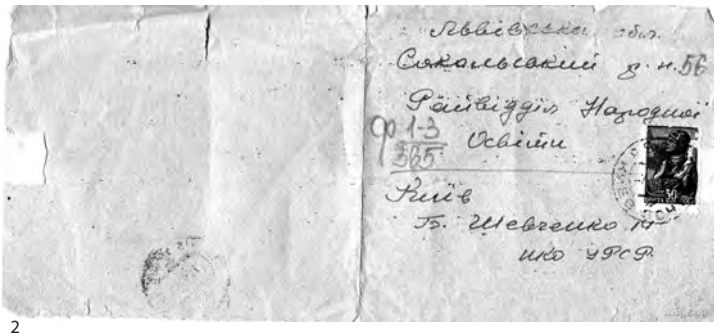

Львівська обл.
Сокальський р. н. 56
Райвідділ Народної Освіти
Київ
Б. Шевченко М
ИКО УРСР

2

Наказ про затвердження Івана Каші завідувачем Сокальського відділу народної освіти (1, 2). **Київ. 06.04.1945.** Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. Репринт. Публікується вперше

УРСР
Сокальський районний відділ
НАРОДНОЇ ОСВІТИ
Львівської області
26 IV 1945 р.
№ 112
м. Сокаль

17

Справка

Дана т. Манько Анастасії Гаврилівній в тому, що вона дійсно працює учителем Ільковицької ТШ Сокальського р-ну, Львівської області з 16 вересня 1944р.

Зав. Сокальським РВНО Каша

Довідка, видана Анастасії Манько за підписом Івана Каші. Сокаль, Львівщина. 26.04.1945.
Копія – приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина). Репринт. Публікується вперше

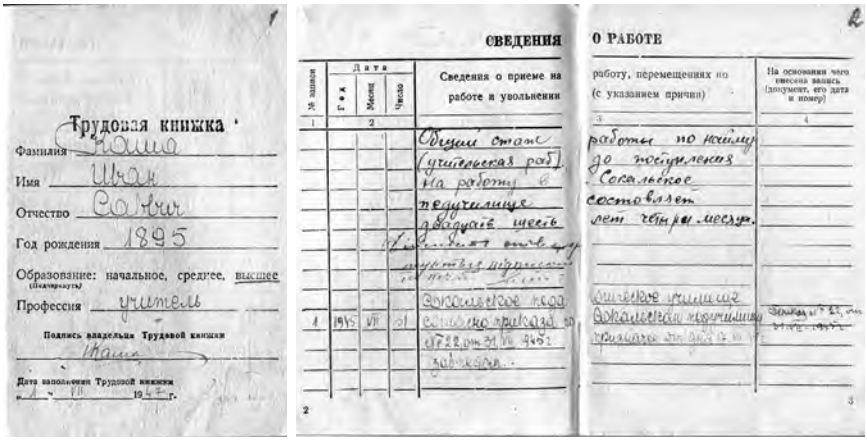

Трудовая книжка

Фамилия Каша

Имя Иван

Отчество Савич

Год рождения 1895

Образование: начальное, среднее, высшее (Подчеркнуть)

Профессия учитель

Подпись владельца Трудовой книжки Каша

Дата заполнения Трудовой книжки „1" VII 1947 г.

СВЕДЕНИЯ О РАБОТЕ

№ записи	Дата: Год	Месяц	Число	Сведения о приеме на работу и увольнении	работу, перемещениях по (с указанием причин)	На основании чего внесена запись (документ, его дата и номер)
1	2				3	4
				Общий стаж (учительская раб.) на работу в педучилище двадцать шесть [illegible]	работы по найму до поступления Сокальское состовляет лет четыре месяца.	
				Сокальское педа	ошеское училище	
1	1945	VII	31	согласно приказа № 22 от 31.VII 1945 г. зачислен	Сокальской педучилищу приказом от [illegible]	[illegible]

1 2

Трудова книжка Івана Каші (1, 2). **Сокаль, Львівщина. 01.07.1947.**
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному,
Національний архів українського гончарства. Репринт. Публікується вперше

Пролетарі всіх країн, єднайтеся!

Народнім Комісаріатом Освіти УРСР
видано значок
„ВІДМІННИК НАРОДНЬОЇ ОСВІТИ"
№ 373
тов. Каші Івану Савичу
Народній Комісар Освіти УРСР
Київ „2" серпня 1945 р.

Затверджено
Постановою РНК УРСР № 333
від 20 лютого 1945 року

ПОЛОЖЕННЯ
про нагрудний значок „Відмінник народньої освіти"

1. Нагрудним значком „Відмінник народньої освіти" нагороджуються робітники системи Народнього Комісаріату Освіти УРСР:
а) за відмінне виконання закону про загальне обов'язкове навчання дітей;

Посвідчення про видачу Івану Каші нагрудного значка *«Відмінник народньої освіти»*. Київ. 02.08.1945. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному,
Національний архів українського гончарства. Репринт. Публікується вперше

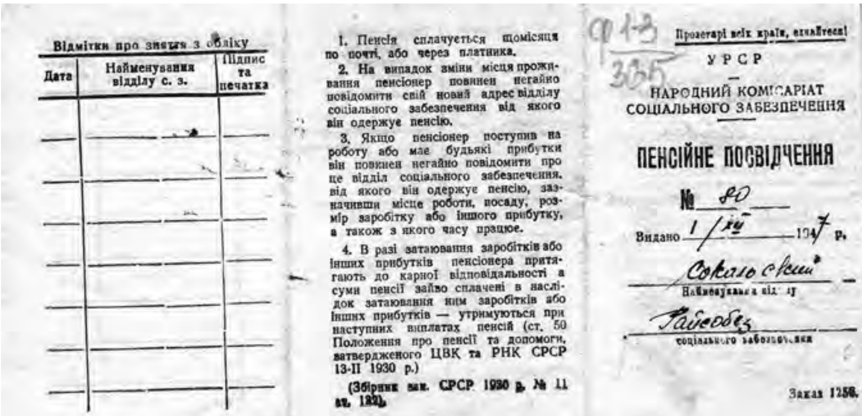

Відмітки про зняття з обліку

Дата	Найменування відділу с. з.	Підпис та печатка

1. Пенсія сплачується щомісяця по почті, або через платника.

2. На випадок зміни місця проживання пенсіонер повинен негайно повідомити свій новий адрес відділу соціального забезпечення від якого він одержує пенсію.

3. Якщо пенсіонер поступив на роботу або має будьякі прибутки він повинен негайно повідомити про це відділ соціального забезпечення, від якого він одержує пенсію, зазначивши місце роботи, посаду, розмір заробітку або іншого прибутку, а також з якого часу працює.

4. В разі затаювання заробітків або інших прибутків пенсіонера притягають до карної відповідальності а суми пенсії зайво сплачені в наслідок затаювання ним заробітків або інших прибутків — утримуються при наступних виплатах пенсій (ст. 50 Положення про пенсії та допомоги, затвердженого ЦВК та РНК СРСР 13-II 1930 р.)

(Збірник зак. СРСР 1930 р. № 11 ст. 132).

ф 1-3
3665

Пролетарі всіх країн, єднайтеся!

УРСР

НАРОДНИЙ КОМІСАРІАТ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ПЕНСІЙНЕ ПОСВІДЧЕННЯ

№ 80

Видано 1/XII 1947 р.

Сокальський
Найменування відділу

Райсобез
соціального забезпечення

Заказ 1256.

1

Пенсія сплачується щомісяця 21 числа

№ особистого рахунку 147

Пенсійне посвідчення

Пр. Каша Іван

Ім'я

По батькові Савович

Рік народження 1895

Професія учитель

Пенсія призначена за вислугу років з 1/XII 1947 р. до ____ 194 р.

з середнього заробітку крб 300 к. ____ на місяць. в сумі крб. 150 к. ____ на місяць.

Рублей сто пять десять

м. п. Підпис зав. міськ. райсоцзабезом

Пенсія продовж. за ____ групою з ____ 194 р. до ____ 194 р. в сумі ____ крб. ____ к. на місяць м. п. Підпис

Пенсія продовж. за ____ групою з ____ 194 р. до ____ 194 р. в сумі ____ крб. ____ к. на місяць м. п. Підпис

Пенсія продовж. за ____ групою з ____ 194 р. до ____ 194 р. в сумі ____ крб. ____ к. на місяць м. п. Підпис

Місце для фотокартки

51

Відмітки про прийняття на облік

Дата	Найменування відділу с. з.	Підпис та печатка

2

Пенсійне посвідчення Івана Каші (1, 2). **Сокаль, Львівщина. 01.12.1947.**
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. Репринт. Публікується вперше

Викладачі та випускники Опішнянської школи майстрів художньої кераміки *(зліва направо)*:
1 ряд – **Петро Бруслик, Сергій Сердюченко;** *2 ряд* – **Микола Цюрюпа, Марія Трубіна, Ольга Боцьва, Параска Шиян, Анастасія Костенко, Оксана Бабич, Марія Багрій, Любов Овсій, Микола Лобода;**
3 ряд – **Іван Свищ, Мотрона Назарчук, Хома Сакун, Л.Чередниченко, Артем Каша, Іван Каша, Семен Литовченко, Олександра Селюченко, Семен Денисенко;** *4 ряд* – **Прокіп Отченашко, Іван Рябокінь, Наталя Яресько, Агей Койда, Ольга Прокопенко, Василь Міщанин, Наталя Остапенко, Дмитро Калюжний, Поліна Сиса, Овксентій Пошивайло, Володимир Чуприна.**
Опішне, Полтавщина. 1939. Автор фото невідомий. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства

р·
стрів

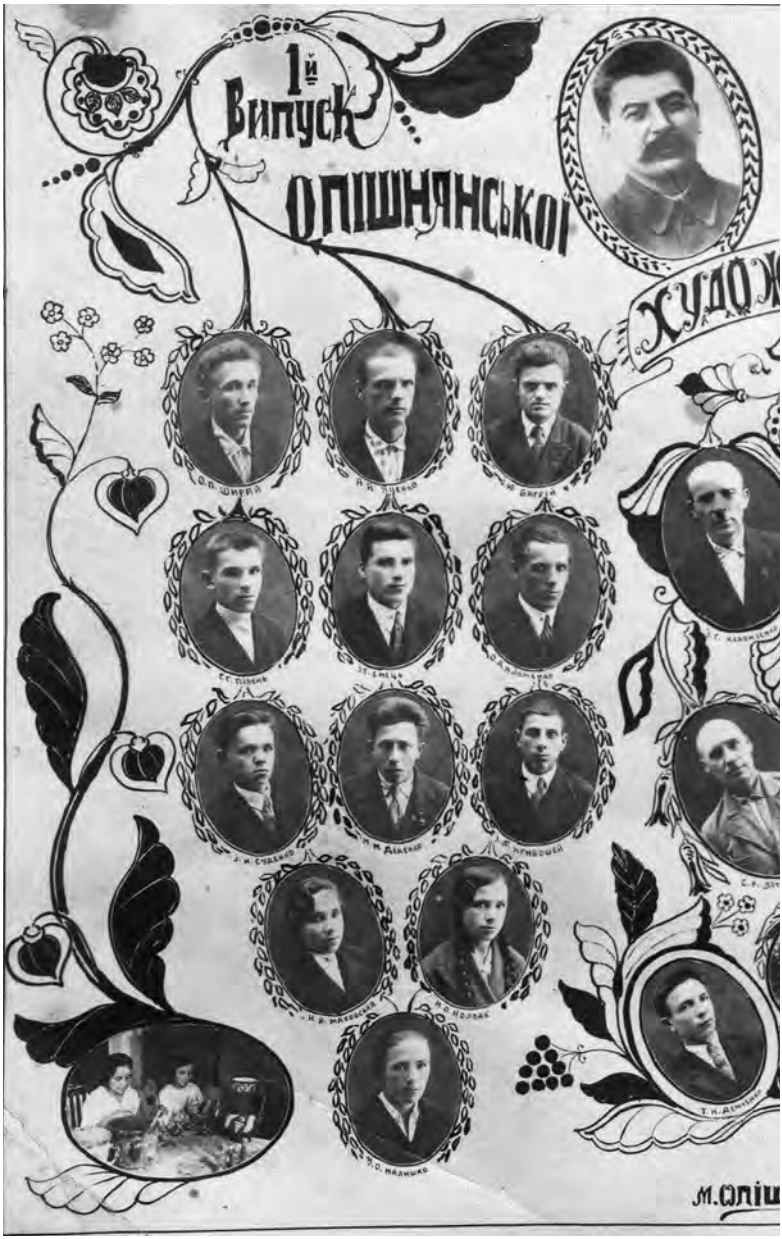

Випускне фото Опішнянської художньої керамічної школи-майстерні. Опішне, Полтавщина. 1938.
Фото М. Федірка (Держфото). Приватний архів Людмили Овчаренко (Опішне, Полтавщина)

УРСР
1936-1938 рік
МАЙСТЕРНІ
СЬКО-КЕРАМ-ШКОЛИ
ня фото федірко (Держфото)

Викладачі й випускники Опішнянської школи майстрів художньої кераміки *(зліва направо)*:
1 ряд **– Федот Різник, Петро Хоменко, Артем Каша, Семен Литовченко, Олександра Москаленко, Марія Лютик;** 2 ряд **– Іван Федоша, Мотрона Назарчук, Галина Різник, Раїса Шиян, Григорій Різник, Любов Острянин, Іван Мареха, Наталя Дзюбка, Микола Заєць, Федір Моргун.**
Опішне, Полтавщина. 1940. Автор фото невідомий.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному,
Національний архів українського гончарства

У саду в Майстренків *(зліва направо)***:**
1 ряд – **Мефодій Пічка – друг сім'ї Майстренків, Степан Майстренко – двоюрідний брат Мотрони Назарчук, Анастасія Дацінька – племінниця Василя Майстренка, Ірина Майстренко (у дівоцтві Котлік) – друга дружина Костянтина Майстренка, Раїса й Галина Майстренки – доньки Костянтина й Ірини Майстренків** *(сидять попереду матері)***, ?, Неля Майстренко – донька Костянтина Майстренка від першої дружини;**
2 ряд – **Лимар – сусід Майстренків, Василь Майстренко, Уляна Майстренко (у дівоцтві Каша) – тітка Мотрони Назарчук по батькові, ?; Костянтин Майстренко** *(стоїть позаду).*
Опішне, Полтавщина. Кінець 1930-х. Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища)

Племінниця Мотрони Назарчук, донька її брата Івана Каші – Тетяна *(сидить за столиком ліворуч)* **в дитячих яслах. Опішне, Полтавщина. 1941.** Автор фото невідомий. Приватний архів Надії Каші (Полтава). Публікується вперше

На першому цеху Опішнянської промартілі «*Художній керамік*» *(зліва направо)***:**
1 ряд **– Єфросинія Герасименко, Тетяна Гриб, ?,**
Уляна Омеляненко (у заміжжі Чуйко), Ганна Радченко;
2 ряд **– Катерина Герман, Мотрона Назарчук, Трохим Демченко, Наталя Оначко,**
Мотрона Мирна, Параска Біляк;
3 ряд **– Ганна Звагольська (у заміжжі Канівець), Євдокія Боцьва.**
Опішне, Полтавщина. Друга половина 1940-х.
Автор фото невідомий.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному,
Національний архів українського гончарства

На першому цеху Опішнянської промартілі «*Художній керамік*» *(зліва направо)***:**
1 ряд **– Сава Ярош;** 2 ряд **– Тетяна Гриб, Наталя Оначко, Трохим Демченко, Параска Біляк, Мотрона Назарчук, Катерина Герман, Захар Коломієць;** 3 ряд **– Пилип Багрій, Мефодій Сердюченко, Григорій Тягун, Омелян Герасименко, Гаврило Пошивайло, Терентій Наливайко.**
Опішне, Полтавщина. Друга половина 1940-х. Автор фото невідомий.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному,
Національний архів українського гончарства

На першому цеху Опішнянської промартілі «*Художній керамік*» *(зліва направо)*:
1 ряд – **Трохим Демченко, Сава Ярош;**
2 ряд – **Василь Жилавець, ?, ?, Іван Радченко, Мотрона Назарчук, Наталя Оначко, ?, Іван Білик, Олексій Гергуль, ?;**
3 ряд – **?, ?, ?, ?, Ганна Звагольська (у заміжжі Канівець), Омелян Герасименко, Параска Біляк, Григорій Тягун, Мотрона Мирна, Уляна Омеляненко (у заміжжі Чуйко), Катерина Герман, Марія Тягун;**
4 ряд – **?, Максим Моргун, Прокіп Отченашко, Яків Нагірний, Анастасія Ємець, Тетяна Гриб;**
5 ряд – **?, ?, Єфросинія Герасименко, ?, Ганна Радченко;**
6 ряд – **Трохим Демченко, ?, ?, ?, Мефодій Сердюченко, Захар Коломієць, Терентій Наливайко, Пилип Багрій, ?, Настя Винник, Галина Винник, ?, ?.**

Опішне, Полтавщина. Друга половина 1940-х.
Автор фото невідомий. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства

Малювальниці Опішнянської промартілі *«Художній керамік»* за роботою *(зліва направо)***: Зінаїда Линник (?), Параска Біляк, Мотрона Назарчук. Опішне, Полтавщина. 1949–1950.**
Фото Сергія Нечипоренка (Київ).
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному,
Національний архів українського гончарства

Мотрона Назарчук. Опішне, Полтавщина. 1949–1950.
Фото Сергія Нечипоренка (Київ).
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному,
Національний архів українського гончарства

1

2

3

4

1. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**. Автор форми невідомий.**
Глиняні плитки. Глина, ангоби, полива, мальовка.
2. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**. Автор форми невідомий. Тиква.**
Глина, ангоби, полива, гончарний круг, мальовка.
Зінаїда Линник (мальовка)**. Автор форми невідомий.**
Глиняна плитка. Глина, ангоби, полива, мальовка.
3. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**. Автор форми невідомий. Банка.**
Глина, ангоби, полива, гончарний круг, мальовка.
4. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**. Автор форми невідомий. Тиква.**
Глина, ангоби, полива, гончарний круг, мальовка.

Опішне, Полтавщина. Кінець 1940-х – початок 1950-х.
– Дмитрієва Є. М. Мистецтво Опішні / Є. М. Дмитрієва. – К. : Видавництво Академії архітектури Української РСР, 1952. – С. 32 (1), 45 (2), 9 додат. (3), 3 додат. (4)

Малювальниці Мотрона Назарчук *(праворуч)* **та Параска Біляк за роботою в Опішнянській промартілі «*Художній керамік*». Опішне, Полтавщина. Середина 1950-х.**
Автор фото невідомий.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства

Малювальниця Мотрона Назарчук на подвір'ї Опішнянської промартілі «*Художній керамік*» серед випаленої «*мальовки*». Опішне, Полтавщина. Перша половина 1950-х.
Автор фото невідомий.
Світлина, ймовірно, з журналу «*Огонёк*».
Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина)

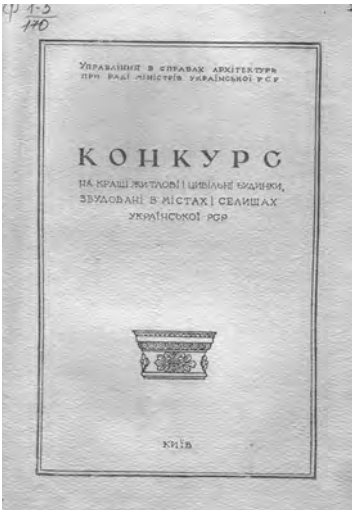

1 2

Почесна грамота Управління в справах архітектури при Раді міністрів УРСР, якою було нагороджено Мотрону Назарчук (1, 2). **Київ. 1953.** Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. Репринт. Публікуються вперше

Донька Івана Каші – Надія в гостях у доньки Дмитра Білика – Олени. Кременець, Тернопільщина. 1954. Автор фото невідомий. Приватний архів Надії Каші (Полтава). Публікується вперше

Доньки Івана Каші – Надія *(ліворуч)* **й Тетяна** *(праворуч)* **з дружиною Дмитра Білика – Марією. Кременець, Тернопільщина. 1954.** Автор фото невідомий. Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина)

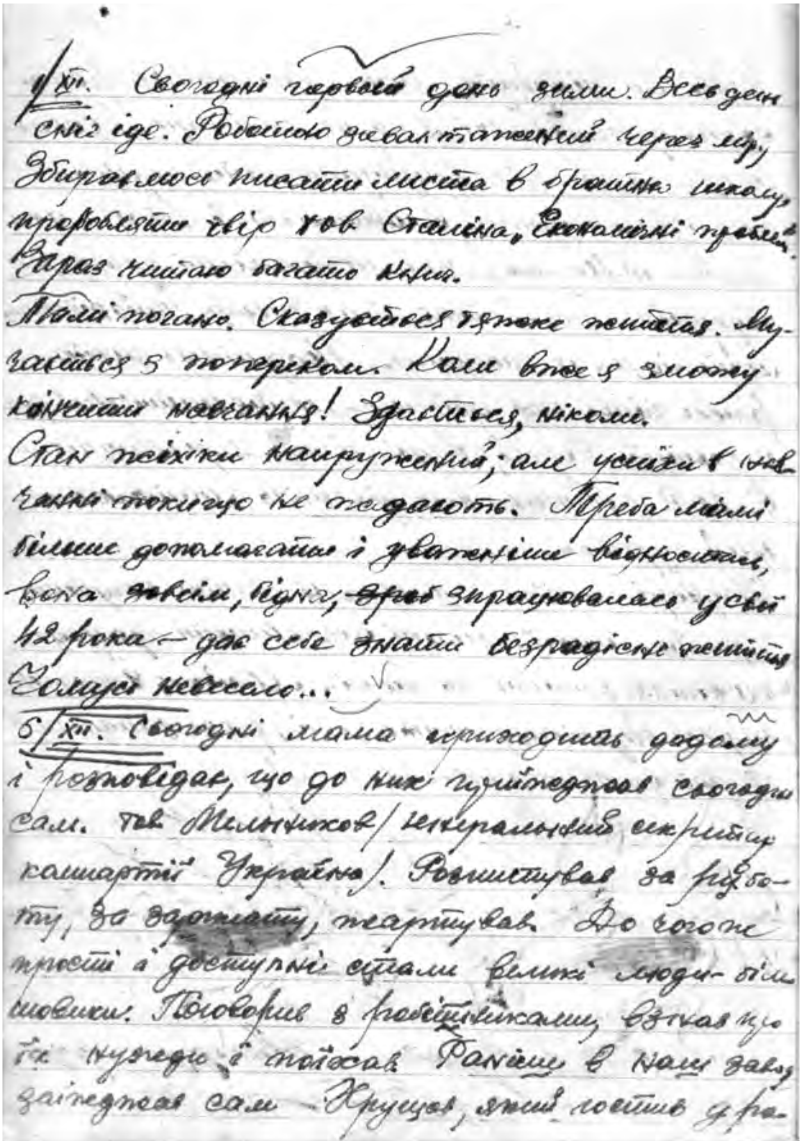

1/XII. Сьогодні першого день зими. Весь день
сніг іде. Роботою зовсім затоплений через край,
Збираюсь писати листа в братню школу,
пропрацювати твір тов. Сталіна „Економічні пробл.
Зараз читаю багато книг.
Мамі погано. Сказується тяжке життя. Му-
чається з попереком. Коли вже я зможу
кінчити навчання! Здається, ніколи.
Стан психіки напружений; але успіхи в нав-
чанні поки-що не падають. Треба мамі
більше допомагати і уважніше відноситись,
вона ~~зовсім~~, бідна, ~~зроб~~ зпрацювалась у свої
42 рока — дає себе знати безрадісне життя.
Голубці невесело...
6/XII. Сьогодні мама приходить додому
і розповідає, що до них приїжджав сьогодні
сам. тов. Мельников /генеральний секретар
компартії України/. Розпитував за робо-
ту, за заробіток, жартував. До чого ж
прості і доступні стали великі люди-біль-
шовики. Поговорив з робітниками, взнав що
їх нужди і поїхав. Раніше в наш завод
заїжджав сам Хрущов, який гостив у ра-

(стор. 122-125)
Сторінки зі щоденника Леоніда Назарчука.
Опішне, Полтавщина. Перша половина 1950-х.
Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина). Репринт. Публікуються вперше

їохні. Але простота і доступність нашого вождя, вождя українського народу змушують мене думати про нього, як про одного з найталантовитіших керівників радянського народу. Яка шкода, що мені не вдалось побачитись особисто!

Зараз у нас мороз, сніг лежить по коліна. Продовжуєм заняття, в нас нова учителька Євдокія Захарівна – по укр. мові і літератур. Кінчаю читати Лацiса „К новому берегу".

2.V.1953. Страшно подумати, скільки я не писав. Вирішив записати останні новини і справи. Копаю цілий день. Відпочиваю. Зараз частенько подумую про своє майбутнє. Якось недавно мама сказала: „Вибирай спеціальність по своєму смаку". Хочу вчитися на художника.

Пригадую свої вдачі і невдачі в малюванні. В нас в районі немає жодного хорошого чоловіка, який

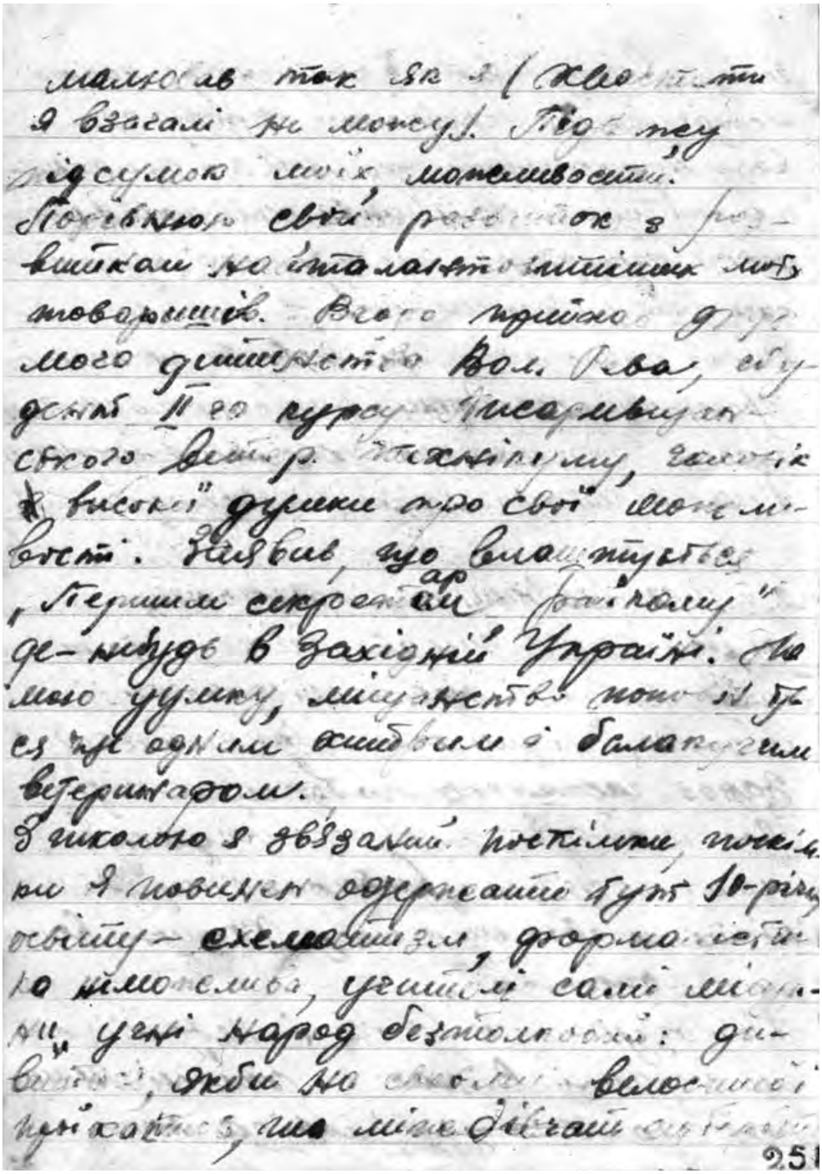
малював так як я ([illegible] я взагалі не можу). Підводжу підсумок моїх можливостей. Порівнюю свій розвиток з розвитком найталановитіших моїх товаришів. Вчора прийшов друг мого дитинства Вол. Рева, студент II-го курсу [illegible]ського ветер. технікуму, чоловік високої думки про свої можливості. Заявив, що влаштується „Першим секретарем райкому" де-небудь в Західній Україні. На мою думку, міщанство [illegible] з одним хитрим і балакучим ветеринаром.
З школою я зв'язаний постійно, поскільки я повинен одержати хоч 10-річну освіту — схоластизм, формалізм, [illegible], учителі самі міщани, учні народ безтолковий: дивляться, якби на своїх велосипедах прикататись, ще між дівчат [illegible]
251

Яке моє відношення до комунізму?
Нащуністична партія з революційної партії перетворилася в ширму, за яку ховаються тисячі нероб, бюрократів, міщанство.
Що таке зараз наша країна?
Як не говорять про зовсім нову державу, про комуністичну агітацію і т. д., наша країна виросла в молодого капіталістичного хижака, засновника нового виду капіталізму — націонал-комунізму.
Помер військово-комуністичний диктатор Сталін, уряд Маленкова з перших днів виявляє свою гнучкість (процес арештів і випуску євреїв-професорів), часті збільшення реформи, відмова Маленкова бути секретарем ЦК (!)
"Немає віри, горю, бажанням критики й сатири!"
Хай живе художник-сатирик найкращий представник громадян.

Леонід Назарчук. Середина 1950-х.
Місце зйомки та автор фото невідомі.
Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина). Публікується вперше

Леонід Назарчук. Друга половина 1950-х.
Місце зйомки та автор фото невідомі.
Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина). Публікується вперше

Леонід Назарчук. Побиванка.
Папір, акварель. 55 х 80 см. **Опішне, Полтавщина. Перша половина 1950-х.**
Музей Опішнянського опорного закладу загальної середньої освіти I-III ступенів.
Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

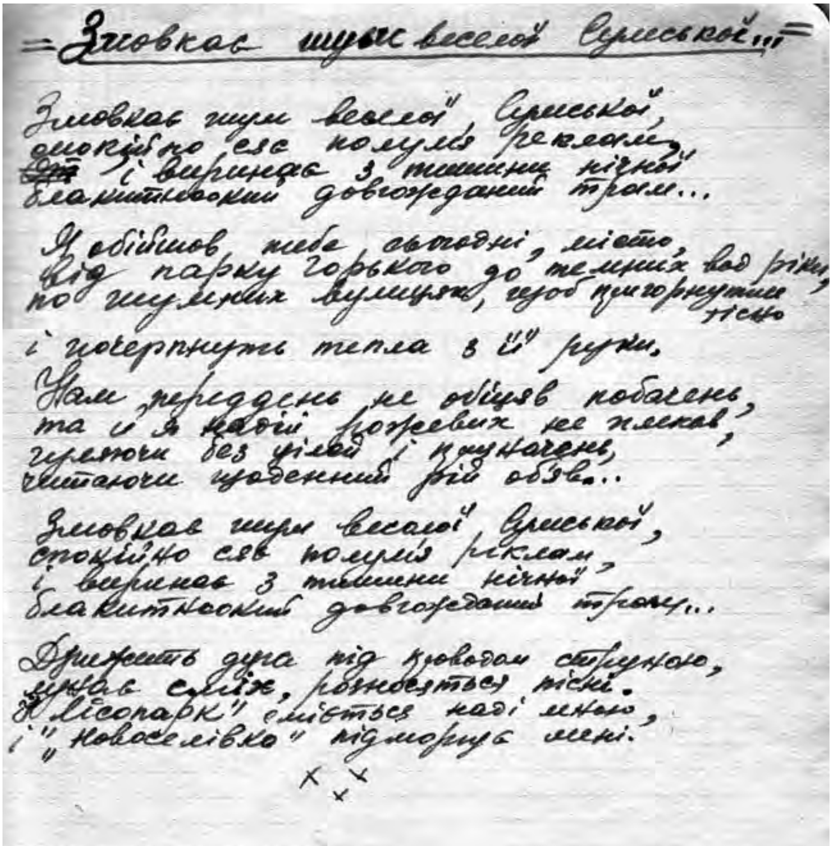

=„Змовкає шум веселої Сумської“=

Змовкає шум веселої Сумської,
спокійно сяє полум'я реклам,
і виринає з тишини нічної
блакитноокий довгожданий трам...

Я обійшов тебе сьогодні, місто,
від парку Горького до темних вод ріки,
по шумних вулицях, щоб пригорнути пісню
і повернути тепла в її руки.

Нам передень не обіцяв побачень,
та й я надій рожевих не плекав,
гуляючи без цілей і призначень,
читаючи щоденний рій об'яв...

Змовкає шум веселої Сумської,
спокійно сяє полум'я реклам,
і виринає з тишини нічної
блакитноокий довгожданий трам...

Дрижить душа під кроками стрункою,
лунає сміх, розносяться пісні.
„Лісопарк“ сміється наді мною,
і „Новоселівка“ підморгує мені.

x x x

Рукопис одного з віршів Леоніда Назарчука.
Харків. Друга половина 1950-х.
Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина).
Публікується вперше

Леонід Назарчук. Татарські воїни у полоні.
Папір, акварель. 55 х 72 см. **Опішне, Полтавщина. Перша половина 1950-х.**
Музей Опішнянського опорного закладу загальної середньої освіти I-III ступенів.
Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

Леонід Назарчук. Портрет Мотрони Назарчук.
Фанера, олія, 34,5х22,3 см. **Харків (?). Кінець 1950-х.**
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, НД-7317. Фото Тараса Пошивайла.
Публікується вперше

Мотрона Назарчук.
Опішне (?), Полтавщина. 1950-ті.
Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина).
Публікується вперше

Леонід Назарчук *(ліворуч)* **із товаришем біля колишньої *«кардашівської»* бані, в якій Мотрона Назарчук мешкала разом із ним і матір'ю в середині 1940-х. Опішне, Полтавщина. Кінець 1950-х.**
Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина). Публікується вперше

Малювальниці *(зліва направо)* **Мотрона Назарчук, Олександра Селюченко та Тетяна Гриб за роботою в Опішнянській промартілі «*Художній керамік*». Опішне, Полтавщина. Друга половина 1950-х.** Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства

Іван Майстренко – двоюрідний брат Мотрони Назарчук. Мюнхен, Німеччина. 1950-ті. Автор фото невідомий. Копія – приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина)

Валентина – невістка Мотрони Назарчук. Харків.1958. Автор фото невідомий. Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина). Публікується вперше

Мотрона Назарчук із невісткою Валентиною. Опішне, Полтавщина. Кінець 1950-х.
Автор фото невідомий. Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина). Публікується вперше

Мотрона Назарчук із сином Леонідом та невісткою Валентиною. Опішне, Полтавщина. Кінець 1950-х.
Автор фото невідомий. Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина). Публікується вперше

Мотрона Назарчук із сином Леонідом. Опішне, Полтавщина. Кінець 1950-х.
Автор фото невідомий. Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина). Публікується вперше

Леонід Назарчук із дружиною Валентиною. Харків. Кінець 1950-х. Автор фото невідомий.
Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина). Публікується вперше

Племінник Мотрони Назарчук, син її сестри Анастасії Яковенко (Каші) – Віктор Яковенко. 1950-ті.
Місце зйомки та автор фото невідомі. Приватний архів Надії Каші (Полтава). Публікується вперше

Леонід Назарчук. Харків. Кінець 1950-х.
Автор фото невідомий. Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина). Публікується вперше

На садибі Майстренків *(зліва направо)*:
1 ряд – **Костянтин Майстренко – двоюрідний брат Мотрони Назарчук, Раїса Майстренко зі своєю дитиною, Наталя Майстренко, ?, ?;**
2 ряд – **Ірина Майстренко (у дівоцтві Котлік) – дружина Костянтина Майстренка, Андріян Котлік – тесть Костянтина Майстренка, Зоя (у дівоцтві Котлік) – сестра дружини Костянтина Майстренка, Степан Майстренко – двоюрідний брат Мотрони Назарчук, Настя Даценька – двоюрідна сестра Костянтина, Степана та Якова Майстренків по батькові;**
3 ряд – **Мотрона Назарчук (у дівоцтві Каша), Микола Дубравін (Каша) – племінник Мотрони Назарчук, Марія Тарасенко (у дівоцтві Каша) – сестра Мотрони Назарчук, Яків Майстренко – двоюрідний брат Мотрони Назарчук, Юрій Майстренко, ?, ?. Опішне, Полтавщина. Кінець 1950-х – початок 1960-х.**
Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина). Публікується вперше

Мотрона Назарчук
за роботою
в Опішнянському заводі
«Художній керамік»
[Добряк П. Ветеран заводу / П. Добряк // Під прапором комунізму. – 1962. – № 104. – 2 листопада. – С. 4]

Племінник Мотрони Назарчук,
син її брата Артема Каші – Володимир.
Харків. 03.01.1961.
Автор фото невідомий. Приватна збірка Надії Каші (Полтава). Публікується вперше

Мотрона Назарчук
за роботою
в Опішнянському заводі
«Художній керамік».
Опішне, Полтавщина.
Перша половина 1960-х.
Копія – приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина). Публікується вперше

Мотрона Назарчук за роботою в Опішнянському заводі «*Художній керамік*». Опішне, Полтавщина. Середина 1960-х. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. Публікується вперше

Пролетарі всіх країн, єднайтеся!

ПОСВІДЧЕННЯ № 16

Тов. Назарчук М.С.

нагороджено нагрудним значком „Відмінник соціалістичного змагання УРСР".

Міністр місцевої промисловості

Голова Українського республіканського комітету профспілки робітників комунально-побутових

5 березня 1966 р.

1

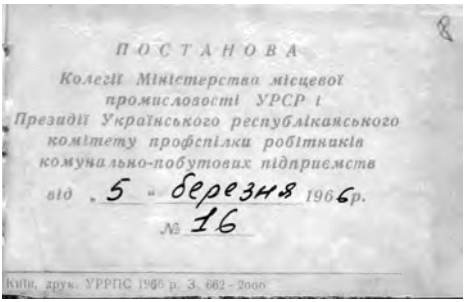

ПОСТАНОВА

Колегії Міністерства місцевої промисловості УРСР і Президії Українського республіканського комітету профспілки робітників комунально-побутових підприємств

від „5" березня 1966 р.

№ 16

Київ, друк. УРРПС 1966 р. З. 662 - 2000

2

Посвідчення про нагородження Мотрони Назарчук нагрудним значком «*Відмінник соціалістичного змагання УРСР*» (1, 2). **Київ. 05.03.1966.** Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. Репринт. Публікується вперше

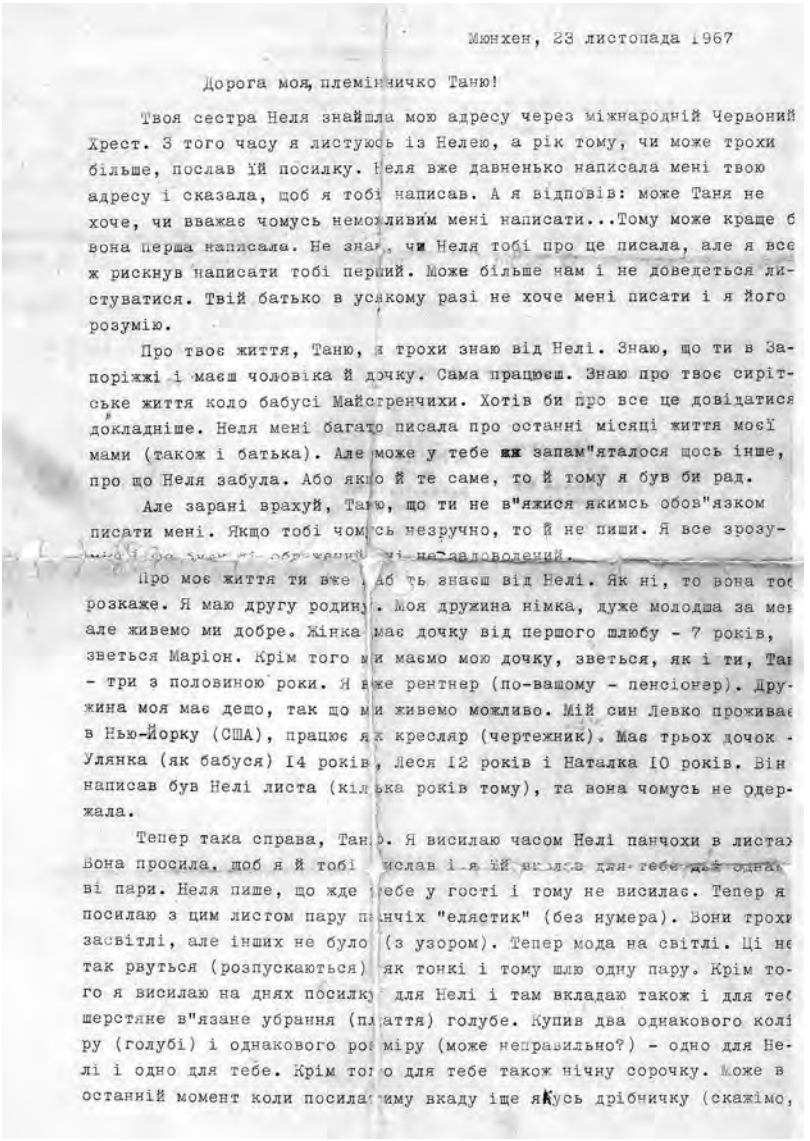

Мюнхен, 23 листопада 1967

Дорога моя, племінничко Таню!

Твоя сестра Неля знайшла мою адресу через міжнародній Червоний Хрест. З того часу я листуюсь із Нелею, а рік тому, чи може трохи більше, послав їй посилку. Неля вже давненько написала мені твою адресу і сказала, щоб я тобі написав. А я відповів: може Таня не хоче, чи вважає чомусь неможливим мені написати...Тому може краще б вона перша написала. Не знаю, чи Неля тобі про це писала, але я все ж рискнув написати тобі перший. Може більше нам і не доведеться листуватися. Твій батько в усякому разі не хоче мені писати і я його розумію.

Про твоє життя, Таню, я трохи знаю від Нелі. Знаю, що ти в Запоріжжі і маєш чоловіка й дочку. Сама працюєш. Знаю про твоє сирітське життя коло бабусі Майстренчихи. Хотів би про все це довідатися докладніше. Неля мені багато писала про останні місяці життя моєї мами (також і батька). Але може у тебе ~~як~~ запам"яталося щось інше, про що Неля забула. Або якщо й те саме, то й тому я був би рад.

Але зарані врахуй, Таню, що ти не в"яжися якимсь обов"язком писати мені. Якщо тобі чомусь незручно, то й не пиши. Я все зрозумію і не буду ні ображений, ні незадоволений.

Про моє життя ти вже мабуть знаєш від Нелі. Як ні, то вона тоб розкаже. Я маю другу родину. Моя дружина німка, дуже молодша за мен але живемо ми добре. Жінка має дочку від першого шлюбу - 7 років, зветься Маріон. Крім того ми маємо мою дочку, зветься, як і ти, Тан - три з половиною роки. Я вже рентнер (по-вашому - пенсіонер). Дружина моя має дещо, так що ми живемо можливо. Мій син Левко проживає в Нью-Йорку (США), працює як кресляр (чертежник). Має трьох дочок - Улянка (як бабуся) 14 років, Леся 12 років і Наталка 10 років. Він написав був Нелі листа (кілька років тому), та вона чомусь не одержала.

Тепер така справа, Таню. Я висилаю часом Нелі панчохи в листах Вона просила, щоб я й тобі вислав і я їй вкладав для тебе дві однак ві пари. Неля пише, що жде тебе у гості і тому не висилає. Тепер я посилаю з цим листом пару панчіх "елястик" (без нумера). Вони трохи засвітлі, але інших не було (з узором). Тепер мода на світлі. Ці не так рвуться (розпускаються) як тонкі і тому шлю одну пару. Крім того я висилаю на днях посилку для Нелі і там вкладаю також і для теб шерстяне в"язане убрання (плаття) голубе. Купив два однакового коліру (голубі) і однакового розміру (може неправильно?) - одно для Нелі і одно для тебе. Крім того для тебе також нічну сорочку. Може в останній момент коли посилатиму вкаду іще якусь дрібничку (скажімо,

(стор.136-137)

Лист Івана Майстренка до своєї племінниці Тетяни Зюзіної (у дівоцтві Майстренко). Мюнхен, Німеччина. 23.11.1967.

Копія – приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина). Репринт. Публікується вперше

ще панчохи). Вкладаю в посилку також шерстяний пуловер (джемпер вашого батька, мого брата. Неля мусить якось передати. І ще хат черевики (пантофлі) шерстяні для нього.

Мені Неля писала про вашу матір, як вона тебе приймала. Пр тися, я вважав її хоч легковажною, проте доброю й сердечн Правда, її мовчання, не заінтересованість у тому як же живуть діти-сироти говорило дуже проти неї. Але я якось забув про це. Тепер же, коли вона так тебе приймала, я розумію, чого вона про обох зовсім була забула.

Я приклав би до цього листа фото моєї сім"ї, та зараз не м Може матиму скоро і тоді вишлю або через Нелю, або прямо на тебе

Обнімаю й цілую тебе, моя колись така маленька гарненька племінничко Таню.

Твій дядя Ваня.

Прикладаю одну пару панчох з мустером(узором).

Моя адреса:
Западная Германия

J. Majstrenko
München 9
Schönstraße 70b
Germany

J. Majstrenko
München 9
Schönstraße 70b
Germany

Schönstrasse

Працівники цеху № 2 Опішнянського заводу *«Художній керамік»* *(зліва направо)*:
1 ряд – **Микола Жилавець (?), Іван Жилавець, Іван Кононенко, Яків Мацко, Григорій Бордун, Марія Бордун, Любов Чабан, Петро Зубань;**
2 ряд – **Михайло Сулим, Степан Бордюг, Афанасій Радченко, Дмитро Радченко, Михайло Різник, Галина Каніболоцька;**
3 ряд – **?, Ірина Радченко, Яків Манько, Марія Боярчук, Павло Савінков, Іван Хмелик, Валентина Мареха, Євдокія Мацко, Ірина Радченко, Наталя Яресько, Олександр Макуха;**
4 ряд – **Олена Зубань, Мотрона Назарчук, Віра Мацко, Олександра Цюрюпа, Любов Дацінька, Трохим Демченко, Надія Хлонь, Анастасія Чуйко, Раїса Ширай, Єфросинія Герасименко, Марія Капиніс;**
5 ряд – **Максим Рокитянський, Олексій Котлік, Лідія Гурин, Лідія Оначко, Василь Підгірний, Наталя Тараненко, Віра Лихопій, Марія Мареха, Марія Чабан, Харитина Яценко;**
6 ряд – **Лідія Дацінька, Уляна Боцьва, Євдокія Кацай, Валентина Канівець, Микола Жилавець, Олексій Гергуль, Галина Жилавець, Лідія Слободська, Олександра Селюченко, Іван Мокляк, Семен Зелиб, Надія Яценко, Олександр Цюрюпа, Іван Купрій;**
7 ряд – **Валентина Гриненко, Вікторія Жилавець, Людмила Кононенко, Любов Семикоз, Галина Радченко, Любов Жижура, Ганна Сакун, Марія Мелащенко, Параска Мареха, Ганна Махмадалієва, Варвара Зінченко;**
8 ряд – **Михайло Ващенко;**
9 ряд – **Микола Дементьєв, Павло Склинський, Семен Хмелик, Михайло Різник, Яків Нагірний, Галина Цюрюпа, Лідія Шапошник, Анастасія Канівець, Микола Шулик, Максим Моргун.**
Опішне, Полтавщина. 02.10.1964.
Автор фото невідомий.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному,
Національний архів українського гончарства

Глиняні вироби, розмальовані Мотроною Назарчук. Опішне, Полтавщина. 1960-ті.
Приватна збірка Ольги Буднікової (Київ).
Фото Ольги Буднікової.
Публікується вперше

Мотрона Назарчук перед поїздкою в Запоріжжя. Опішне, Полтавщина. Середина 1960-х.
Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина). Публікується вперше

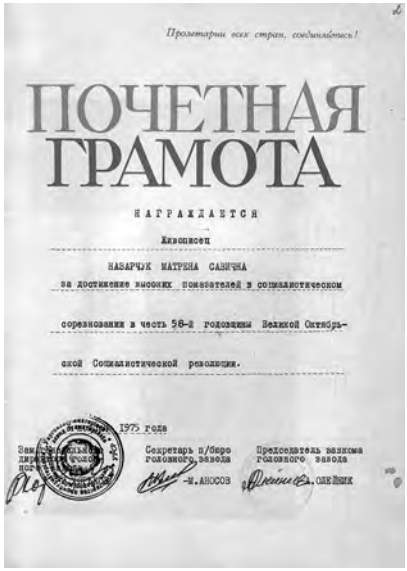

Пролетарии всех стран, соединяйтесь!

ПОЧЕТНАЯ ГРАМОТА

НАГРАЖДАЕТСЯ

Живописец

НАЗАРЧУК МАТРЕНА САВИЧНА

за достижение высоких показателей в социалистическом соревновании в честь 58-й годовщины Великой Октябрьской Социалистической революции.

1975 года

Секретарь п/бюро головного завода -М.АНОСОВ

Председатель завкома головного завода А.ОЛЕЙНИК

Почесна грамота, якою було відзначено Мотрону Назарчук. Запоріжжя. 07.11.1975.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства.
Репринт. Публікується вперше

Племінниця Мотрони Назарчук – донька її сестри Анастасії Яковенко (Каші) – Ганна з чоловіком Федором та прийомною донькою Ларисою. 1970-ті.
Місце зйомки та автор фото невідомі. Приватний архів Надії Каші (Полтава). Публікується вперше

Мотрона Назарчук *(перший ряд, перша ліворуч)* **серед працівниць майолікового цеху Запорізького заводу стінових матеріалів. Запоріжжя. Зима 1982.** Автор фото невідомий. Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина). Публікується вперше

Мотрона Назарчук із сином Леонідом. Запоріжжя. Середина 1970-х.
Автор фото невідомий. Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина)

Внучка Мотрони Назарчук – Ірина. Аксай, Ростовщина. 1980.
Автор фото невідомий. Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина). Публікується вперше

Мотрона Назарчук. Запоріжжя. Початок 1980-х.
Автор фото невідомий. Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина). Публікується вперше

Посвідчення до медалі *«Сорок лет победы в Великой Отечественной войне 1941–1944 гг.»*, якою нагороджено Мотрону Назарчук. Запоріжжя. 07.05.1985.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. Репринт. Публікується вперше

Мотрона Назарчук у своїй квартирі біля глиняних виробів, зроблених і розмальованих нею під час роботи в майоліковому цеху Запорізького заводу стінових матеріалів. Позаду – орнамент, намальований майстринею. Запоріжжя. Друга половина 1990-х.
Автор фото невідомий. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. Публікується вперше

Внучка Мотрони Назарчук – Ірина (у дівоцтві Назарчук) зі своїма доньками Оленою *(праворуч)* **і Наталею. 1994.**
Місце зйомки та автор фото невідомі. Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина). Публікується вперше

Мотрона Назарчук у власній квартирі біля глиняних виробів, зроблених і розмальованих нею під час роботи в майоліковому цеху Запорізького заводу стінових матеріалів. Запоріжжя. Друга половина 1990-х.
Фото Германа Дрюкова. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства

Мотрона Назарчук у власній квартирі. Запоріжжя. Березень 2003.
Фото Наталі Злидар. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. Публікується вперше

1

2

Мотрона Назарчук малює орнамент на папері (1, 2).
Запоріжжя. Березень 2003.
Фото Наталі Злидар. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. Публікуються вперше

Глиняні вироби, зроблені й розмальовані Мотроною Назарчук під час роботи в майоліковому цеху Запорізького заводу стінових матеріалів. Запоріжжя. Березень 2003. Фото Наталі Злидар. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. Публікується вперше

Мотрона Назарчук у власній квартирі біля глиняних виробів, зроблених і розмальованих нею під час роботи в майоліковому цеху Запорізького заводу стінових матеріалів. Запоріжжя. Березень 2003. Фото Наталі Злидар. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. Публікується вперше

Портрет Леоніда Назарчука на фоні орнаменту, намальованого Мотроною Назарчук. Запоріжжя. 18.11.2006. Фото Світлани Конюшенко. Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина). Публікується вперше

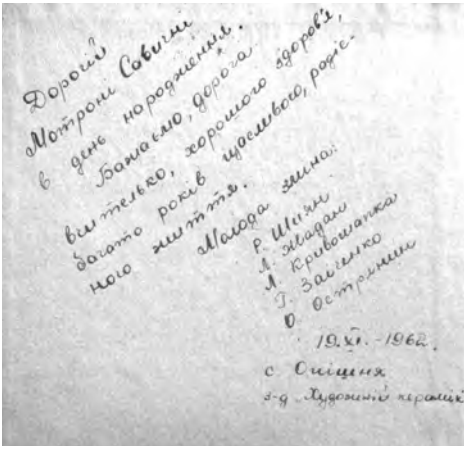

Дорогій
Мотроні Савичні
в день народження.
Бажаємо, дорога
вчителько, хорошого здоров'я,
багато років щасливого, радіє-
ного життя.
Молода зміна:
Р. Шиян
Л. Жвадан
Л. Кривошапка
Г. Зайченко
О. Остряник
19.XI.-1962.
с. Опішня
з-д „Художній керамік"

Дарчий напис в альбомі Мотрони Назарчук. Опішне, Полтавщина. 19.11.1962. Фото Світлани Конюшенко. Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина). Публікується вперше

Мотрона Назарчук знайомиться з книгою Віктора Міщанина *«Північна група малих осередків гончарства Опішненського гончарного району (друга половина XIX – XX століття)»*, подарованою автором з нагоди її 95-річчя. Запоріжжя. 18.11.2006. Фото Світлани Конюшенко. Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина). Публікується вперше

1

2

3

Спільна радість від давноочікуваної зустрічі (1-3). **Віктор Міщанин від імені Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному та Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України вручив Мотроні Назарчук вітальну листівку з нагоди її 95-річчя. Запоріжжя. 18.11.2006.** Фото Світлани Конюшенко. Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина). Публікуються вперше (1, 2)

1

2

3

4

5

6

Емоції Мотрони Назарчук від спілкування (1-6). **Запоріжжя. 18.11.2006.** Фото Світлани Конюшенко. Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина). Публікуються вперше

Малювальниця Мотрона Назарчук і науковий співробітник Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному Світлана Конюшенко. Запоріжжя. 18.11.2006. Фото Віктора Міщанина. Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина). Публікується вперше

1

Батьківська хата Мотрони Назарчук (1, 2) **(на час проживання малювальниці, знаходилася в межах Малих Будищ, а нині належить до Опішного). Опішне, Полтавщина. 09.11.2006.** Фото Світлани Конюшенко

2

Зачинене вікно батьківської хати Мотрони Назарчук. (Над віконницями й у кутах біля наличників – дерев'яні елементи, ідентичні тим, які є на малобудищанській церкві). Опішне, Полтавщина. 07.02.2014. Фото Віктора Міщанина. Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина). Публікується вперше

Батьківська хата Мотрони Назарчук. Опішне, Полтавщина. 07.02.2014. Фото Віктора Міщанина. Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина). Публікується вперше

1

2

Залишки батьківської хати Мотрони Назарчук (1, 3)**. Опішне, Полтавщина. 19.08.2015.** Фото Віктора Міщанина. Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина). Публікуються вперше

3

Біля колишнього батьківського подвір'я Мотрони Назарчук дорога розгалужується у двох напрямках: ліворуч – на Опішне, праворуч – на Попівку. Малі Будища, Полтавщина. 19.08.2015. Фото Віктора Міщанина. Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина). Публікується вперше

Дороги, які йдуть з боку Опішного й Попівки, біля колишнього батьківського подвір'я Мотрони Назарчук зливаються в одну, яка веде далі до гончарного кутка Галушківки, а потім до Різдво-Богородичної церкви. Малі Будища, Полтавщина. 09.11.2006. Фото Світлани Конюшенко. Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина). Публікується вперше

Віктор Міщанин і Нонна Кисельова – головний художник Опішнянського заводу *«Художній керамік»* в останній період роботи там Мотрони Назарчук. Київ. 10.04.2013. Фото Людмили Пошивайло.
Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина). Публікується вперше

Приміщення колишнього Малобудищанського земського народного училища (земської школи), де навчався брат Мотрони Назарчук – Артем Каша. Малі Будища, Полтавщина. 28.01.2019.
Фото Тараса Пошивайла.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному,
Національний архів українського гончарства. Публікується вперше

Різдво-Богородична церква, в якій наприкінці XIX – на початку XX століття був регентом церковного хору батько Мотрони Назарчук – Сава Каша.
Малі Будища, Полтавщина. 28.01.2019. Фото Тараса Пошивайла.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному,
Національний архів українського гончарства. Публікується вперше

Меморіальна дошка видатному малобудищанцю – різьбяру Василю Гарбузу.
Малі Будища, Полтавщина. 28.01.2019. Фото Тараса Пошивайла.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному,
Національний архів українського гончарства. Публікується вперше

1

2

Могила Мотрони Назарчук та її сина Леоніда на Правобережному (Осипенківському) кладовищі (1, 2). **Запоріжжя. 15.09.2015.** Фото Віктора Міщанина. Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина). Публікуються вперше

Будинок на вулиці Патріотичній, в якому мешкала Мотрона Назарчук. Запоріжжя. 15.09.2015. Фото Віктора Міщанина. Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина). Публікується вперше

1

2

Під час презентації книги Віктора Міщанина «*Ви оживили мою душу своїми листами…*»: Віктор Міщанин *(1)* **– кандидат історичних наук, науковий співробітник Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, молодший науковий співробітник Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України, Олесь Пошивайло** *(2)* **– доктор історичних наук, професор, директор Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України, Людмила Овчаренко** *(3)* **– кандидат історичних наук, директор Державної спеціалізованої художньої школи-інтернату I-III ступенів «Колегіуму мистецтв у Опішному» імені Василя Кричевського. Опішне, Полтавщина. 23.09.2015.** Фото Тараса Пошивайла. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. Публікуються вперше

3

Директор Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України Олесь Пошивайло вітає Віктора Міщанина з виданням книги *«Ви оживили мою душу своїми листами…»*. Опішне, Полтавщина. 23.09.2015.
Фото Тараса Пошивайла.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства.
Публікується вперше

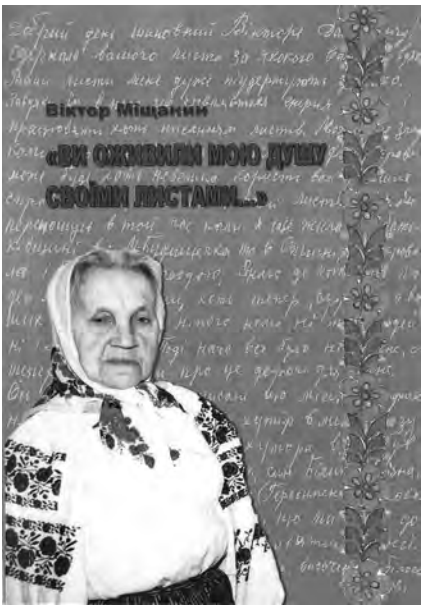

Обкладинка книги Віктора Міщанина *«Ви оживили мою душу своїми листами…»*. Полтава. 2014.
Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина). Репринт

1

2

1. **Віктор Міщанин виступає на відкритті меморіальних дощок Мотроні Назарчук і Олександрі Селюченко.**
2. **Віктор Міщанин і Олесь Пошивайло відкривають меморіальні дошки Мотроні Назарчук і Олександрі Селюченко. Опішне, Полтавщина. 06.05.2016.**

Опішне, Полтавщина. 06.05.2016.
Фото Тараса Пошивайла. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. Публікуються вперше

Олена Клименко

Творчість Мотрони Назарчук

Мотрона Назарчук (у дівоцтві Каша) – провідна українська народна малювальниця XX століття. На прикладі її творчості можна прослідкувати розвиток стилістики декору опішненської мальованої кераміки впродовж майже всього минулого століття. Вона була однією з тих майстринь-малювальниць, які продовжили формування *«нового стилю»* в Опішному, сприяли творчому засвоєнню зовнішніх впливів, що мали місце на зламі XIX–XX століть. Саме завдяки їй та когорті майстрів її покоління ці впливи перетворилися на міцну традицію, без якої не мислиться Опішне XX – початку XXI століття.

Майстриня народилася 1911 року – за рік до відкриття Опішнянського гончарного навчально-показового пункту, через 12 років після закриття Опішнянської зразкової гончарної навчальної майстерні Полтавського губернського земства (1894–1899), через кілька років по тому, як опішненські гончарі виконували замовлення з виготовлення облицювальної цегли та плиток для оформлення будинку Полтавського губернського земства – класичного зразка українського архітектурного стилю (архітектор Василь Кричевський). Частину плитки оздоблювали в українському стилі за ескізами Василя Кричевського [29, с. 27-28]. Усі ці події суттєво вплинули на запровадження нової естетики у творчість опішненських гончарів і зумовили формування стилю, в якому працювала Мотрона Назарчук. Йдеться про своєрідну проекцію на народну кераміку українського стилю – національного варіанта стилю модерн, який відбиває важливий етап в історії українського національного руху. Орнаментика українського стилю ґрунтувалася на використанні мотивів вітчизняного бароко. Її розробляли художники для оздоблення архітектури, а також для запровадження

в декор виробів народних майстрів, зокрема опішненських гончарів. Нововведення в Опішному здійснювалися завдяки активній роботі представників Полтавського губернського земства через майстерні, відповідну закупівельну й виставкову політику й інші заходи, метою яких була підтримка гончарного й інших кустарних промислів, водночас, згідно з ідейними настановами епохи, здійснювали *«націоналізацію стилю»* народного мистецтва. На зламі XIX–XX століть в Опішному бароковим орнаментом почали оздоблювати вироби з підполив'яним контурним малюванням. До асортименту ввійшли нові для народної кераміки різновиди – тарілки, вази, чайні й кавові сервізи, супові вази, настінні кашпо тощо. Деякі традиційно народні форми посуду (тикви, глечики, куманці) отримали низку варіантів. Їх також прикрашали новим для осередку бароковим орнаментом. Саме такі вироби закуповували через кустарний склад Полтавського земства, експонували на виставках, вивозили за кордон як зразки національної народної творчості. До створення нових речей залучали найздібніших гончарів [див. детальніше: 29; 9; 14].

Мотрона Назарчук походила з негончарської родини, тобто її батьки не займалися гончарним промислом. Проте вплив середовища, в якому зростала майбутня художниця, відіграв важливу роль у виборі майбутнього фаху.

Одним із поштовхів до її захоплення керамікою стало навчання старшого брата Артема Каші* в Опішнянському гончарному навчально-показовому пункті під керівництвом Юрка Лебіщака** [31, с. 61]. Серед незабутніх вражень дитинства – *«споглядання»*

** Артем Савович Каша (1907–1942) – кераміст. Навчався в Опішнянському гончарному показовому пункті (1919–1922), на керамічному відділенні Полтавського технікуму промкооперації (1928–1930). Працював у гончарній майстерні при Опішнянській кустарно-промисловій школі, в артілі «Художній керамік». Упродовж 1936–1940 років був викладачем технології, старшим інструктором і директором Опішнянської школи майстрів художньої кераміки [50, с. 366; 21].*

*** Юрко (Георгій) Іванович Лебіщак (1873–1927) – відомий кераміст. Закінчив Коломийську гончарну школу. З 1912 року очолював Опішнянський гончарний показовий пункт Полтавського губернського земства. Створював глиняну пластику (статуетки із зображенням Тараса Шевченка), мальовані облицювальні плитки, вази, оздоблені рослинним орнаментом барокового характеру. Вироби зберагіються в Полтавському краєзнавчому музеї [50, с. 449-450]*

глиняної пташки, оздобленої фляндруванням, яку приніс художник-технолог з Миргорода (жив на квартирі в родині Кашів). Ось що писала про це Мотрона Назарчук у своєму листі до Світлани Пошивайло: «*...Приніс з заводу* [мабуть, з майстерні при Опішнянському гончарному показовому пункті. – О. К.] *птаху з глини (зозулю). Помальовану хлядровкою. Поставив на столі. Коли на неї світило сонце... я глянула, і душа в мене вийшла аж у горло. Такої краси я ще зроду не бачила. <...> Тоді, мабуть, кераміка увійшла в мою душу, та вже й не кидала її аж до цього часу*» [31, с. 61]. За порадою брата Артема, майбутня майстриня вступила до майстерні при Опішнянській керамічній промисловій школі, як вона писала, *«вчитися малювати на посуді»* [31, с. 61]. Школу очолював Іван Федотович Бойченко*. Серед учителів з фаху – Іван Олексійович Гопкало**, Хома Мусійович Сакун***, а також провідні опішненські малювальниці Наталя Іванівна Оначко, Марія Федотівна Кришталь [51, с. 72], разом з якими Мотрона Назарчук потім працювала в артілі *«Художній керамік»*, куди вступила після навчання: «*Через рік після навчання мене перевели вже як майстра в організовану в ті роки промартіль «Кустар-кредит», яка об'єднувала в ті роки вишивальну, шевську майстерні і гончарський завод, а потім завод відокремився від «Кустар-кредиту» і став самостійною організацією з назвою «Художній керамік»*»**** [31, с. 61]. Упродовж 1937–1939 років вона навчалася в Опішнянській школі майстрів

* *Іван Федотович Бойченко (1888–1959) – художник-кераміст, технолог. Був керівником Опішнянської керамічної промислової школи (1927–1931) [56].*

** *Іван Олексійович Гопкало (1894–1984) – художник-кераміст, графік, живописець. Упродовж 1928–1930 років викладав у Опішнянській керамічній промисловій школі [49; 50, с. 239].*

*** *Хома Мусійович Сакун (1901–1943) – гончар, навчався в Опішнянському гончарному показовому пункті (1915–1919) під керівництвом Юрка Лебіщака. Працював гончарем, завідувачем виробництва в артілі «Художній керамік» (від 1929). Викладав у Опішнянській школі майстрів художньої кераміки (друга половина 1930-х років). До колективізації гончарював удома. Робив миски. Вважався гарним майстром. Загинув на фронті під час Другої світової війни [23, с. 203-207].*

**** *Артіль «Художній керамік» створено 1929 року. У грудні 1960 року її реорганізовано в завод після урядової постанови «Про промислову кооперацію», згідно з якою артілі перетворювалися на фабрики й заводи. До заводу «Художній керамік» приєднали колишню артіль «Червоний гончар», перед цим об'єднану з Опішнянським райпобуткомбінатом. Підприємство існувало до кінця XX століття*

художньої кераміки. У *«Художньому кераміку»* з незначними перервами майстриня працювала до виходу на пенсію і переїзду в Запоріжжя*. Усе її життя було тісно пов'язане з гончарством, а творчість стала своєрідним *«обличчям»* Опішного XX століття. Трохим Назарович Демченко говорив про Мотрону Назарчук: *«Людини, яка більше, ніж вона, любить кераміку, я не зустрічав»* [20].

Творчість Мотрони Назарчук у вітчизняній мистецтвознавчій літературі проаналізовано недостатньо, хоча майже в усіх публікаціях, присвячених опішненському гончарству XX століття, її згадують як одну з провідних малювальниць, а також репродукують оздоблену нею кераміку. Необхідно зауважити: її називають як під дівочим прізвищем – *«Каша»*, так і під прізвищем за чоловіком – *«Назарчук»*. Характеристику робіт майстрині з позицій мистецтвознавства зустрічаємо лише в кількох працях. Розгляну основні з них.

Чи не найпершою на початку 1950-х років художні особливості мальовки Мотрони Назарчук проаналізувала Євгенія Дмитрієва в невеликій монографії, присвяченій опішненській кераміці. Авторка, зокрема, зазначила: *«Орнаменти М. Каші, здебільшого рослинні, відзначаються барвистістю і завжди гармоніюють з формою виробу. Проте вони часто побудовані на основі елементів, характерних для інших видів народної творчості – килимарства та вишивки»* [6, с. 47]. З останнім твердженням не можна не погодитися, проте використання мотивів килимарства й вишивки, точніше, барокового шитва й взагалі барокової орнаментики, притаманне опішненському контурному малюванню XX – початку XXI століття, тож зрозуміло: Мотрона Назарчук не самостійно використовувала елементи оздоблення інших видів декоративного мистецтва, а продовжувала традицію, започатковану в Опішному на межі XIX–XX століть.

Одним із перших ґрунтовний аналіз творчості Мотрони Назарчук з намаганням вирізнити її самобутність як малювальниці подав Борис Бутник-Сіверський у монографії *«Українське радянське народне мистецтво: 1941–1967»*. Він, зокрема, писав: *«Цікаві роботи*

** Детальну біографію Мотрони Назарчук Віктор Міщанин подав у цій же книзі*

Мотрі Каші. Окремі її розписи, як, наприклад, глек з покришкою, це переспів того, що робила Н. Оначко. Але є в художниці і своє індивідуальне, яке дозволяє легко відрізнити її твори від робіт багатьох інших опішнянських майстрів. Використовуючи спільні для всіх орнаментальні мотиви (великі квіти та листя), вона утворює з них смуги, в яких ритмічно повторюються або чергуються подібні за формою і кольором мотиви. Такі її композиції, як правило, неначе поясом закривають найбільш опуклу частину посудини*» [3, с. 38]. Не можна не погодитися з такою характеристикою мальовки Мотрони Назарчук. Що ж до «*переспіву того, що робила Н. Оначко*», варто нагадати про специфіку психології творчості народного майстра, який, працюючи в межах місцевої традиції, творчо засвоює те, що роблять інші майстри.

Борис Бутник-Сіверський аналізував творчість Мотрони Назарчук і в розділі «*Народне мистецтво*» 6 тому «*Історії українського мистецтва*», так само порівнюючи її з іншими майстринями: «*М. Каша звичайно укладає орнаменти в широку смугу, яка обіймає найопуклішу частину виробу*» [1, с. 332]. Дослідник підкреслив, що колорит «*…в Каші – святковий, веселий, надзвичайно багатий, побудований на більших, ніж в Оначко, кольорових плямах*» [1, с. 333].

Стислу характеристику творчості Мотрони Назарчук подав Віталій Ханко в низці енциклопедичних статей, присвячених майстрині [51, с. 72-73; 52, с. 133]. Зокрема, перераховуючи основні роботи, асортимент посуду, який вона розмальовувала, згадуючи виставки, де експонувалася оздоблена нею кераміка, Віталій Ханко відзначив, що Мотрона Назарчук – «*одна з талановитих місцевих* [тобто опішненських. – О. К.] *малювальниць XX ст.*» і що «*розкішно трактовані рослинні візерунки майстрині артистично виконані й узгоджені з округлими формами виробів чи площинами керамічних плиток*» [51, с. 72].

Проте найчастіше у працях мистецтвознавців містяться лише згадки про Мотрону Назарчук (Кашу) як про талановиту

* *Борис Бутник-Сіверський помилково назвав репродуковану в книзі Євгенії Дмитрієвої [6, с. 59] посудину «глеком з покришкою»; насправді це банка або слоїк – посудина для тримання варення, меду, смальцю тощо*

малювальницю, а в словниково-енциклопедичних виданнях – стислі біографічні відомості. Нерідко зустрічаємо твердження, притаманні певному періоду розвитку мистецтвознавчої думки в Україні, коли, наприклад, майстриню визначено як «*художник-самоучка*» [19, с. 167].

Окреме місце посідає епістолярна спадщина Мотрони Назарчук, до якої звертаються дослідники, вивчаючи опішненську кераміку XX століття [31; 27; 22].

Чи не найважливіша проблема, з якою стикаються науковці, досліджуючи творчість Мотрони Назарчук, – атрибутування її творів. Роботи з мальовками майстрині зберігаються в багатьох музейних колекціях і приватних збірках. Їх опубліковано в цілій низці видань, присвячених українському гончарству. Нерідко наявна невідповідність між записами в інвентарних книгах музеїв і підтекстівками під ілюстраціями в публікаціях. А головне джерело для визначення авторства майстрині – книги надходжень Національного музею українського народного декоративного мистецтва (НМУНДМ) та інших музеїв нерідко подають неточні дані. Імена авторів значної частини виробів артілі *«Художній керамік»* не зазначено або ж наявні дані лише про гончаря – виконавця форми, тож, вірогідно, Мотрона Назарчук оздобила набагато більше виробів, просто немає змоги встановити її авторство. І ще одна проблема: часто в книгах надходжень (особливо після виставок повоєнного часу) зазначено прізвища кількох малювальниць, звідки їх перенесено до інвентарних книг під час інвентаризації. Навряд чи могли дві майстрині разом виконувати мальовку на одному виробі (таку практику опішненські малювальниці заперечують [28]).

Показовий приклад – ваза світло-зеленого кольору з двома вухами згідно з інвентарними книгами Національного музею українського народного декоративного мистецтва, розмальована Мотроною Назарчук та Зінаїдою Линник (1947–1948, автор форми Мефодій Сердюченко, НМУНДМ К-5000, мал. 42*). Можливо, під час відправлення на виставку до Києва (Республіканська виставка народного декоративно-прикладного мистецтва, Київ, 1949) та Львова (Республіканська виставка народного декоративно-прикладного

** Малюнки див. на стор. 214-264*

мистецтва, Львів, 1950), а потім і на декадну виставку до Москви (Декада українського мистецтва і літератури в Москві, 1951 [5]) зазначали по кілька авторів мальовки одного виробу, що засвідчує книга передачі творів з Декадної виставки 1951 року з шифром «*ДУИ*» («*Декада украинского искусства*»), яка зберігається в музеї й на основі якої його співробітники свого часу здійснювали інвентаризацію. Авторка цих рядків особисто брала участь у переінвентаризації колекції кераміки під час роботи в Державному (нині – Національному) музеї українського народного декоративного мистецтва (1978–1987), коли не лише враховували старі інвентарні картки, а й обов'язково звіряли книги надходжень. У процесі підготовки цієї статті ще раз переглянуто книги з шифрами «*ДУИ*», що підтвердило наявність записів щодо кількох авторок мальовки одного твору.

Здається, що можна було б піти шляхом пошуків аналогій між підписаними майстринею речами й тими, де авторські підписи відсутні. Проте і тут проблема: іноді майже зовсім однакові роботи – і щодо використаних мотивів, і щодо побудови композиції, і навіть щодо манери виконання мальовки – мають підписи різних авторів. Наприклад, в колекції згаданого музею зберігаються чотири квітники з ідентичним декором і майже однаковим підходом до його трактування. Вироби різняться лише розміром (мал. 58-60). Два з них мають підписи зі вказівкою на авторство Мотрони Назарчук: «*Малювала Каша*» (НМУНДМ К-9929), «*Робота Коломієць З. Й. Малювала Каша М. С.*» (НМУНДМ К-9935), один – без підпису (НМУНДМ К-9931), а на одному зазначено, що його розмалювала Зінаїда Линник: «*Гончар Коломієць З. Й. Малювала Линник З. П.*» (НМУНДМ К-9932). Усі написи виконано на денцях ритуванням по сирому черепку, тож не довіряти їм підстав немає. Такі разючі збіги можна пояснити тим, що гончарні вироби майстрині «*Художнього кераміка*» розмальовували на основі ескізів, які вони повинні були тиражувати.

Проте все одно авторські підписи на роботах, оздоблених Мотроною Назарчук, допомагають у процесі атрибутування. Інші джерела, які слід використовувати, – музейні інвентарні книги, каталоги виставок, публікації світлин робіт тощо. Проте їх необхідно перевіряти.

Гончарні вироби, оздоблені Мотроною Назарчук, зберігаються в багатьох музейних колекціях, зокрема в Національному музеї українського народного декоративного мистецтва, Національному музеї-заповіднику українського гончарства в Опішному, Донецькому обласному художньому музеї, Запорізькому обласному художньому музеї, Канівському музеї народного декоративного мистецтва, Музеї етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України (Львів), Полтавському краєзнавчому музеї імені Василя Кричевського, Полтавському художньому музеї імені Миколи Ярошенка (Галереї мистецтв). Вони експонувалися на багатьох вітчизняних і міжнародних виставках у Києві (з 1948), Полтаві, Харкові, Ленінграді, Львові (1950), Москві (1951, 1960), Парижі (Франція, 1937), Брюсселі (Бельгія, 1958), Марселі (Франція, 1957, 1958), Остенде (Бельгія, 1960), Монреалі (Канада, 1967), Бірмінгемі (Великобританія, 1974), Відні (Австрія, 1983) [51, с. 72; 20].

Більша частина творчого життя Мотрони Назарчук пов'язана з артіллю (заводом) «*Художній керамік*», продукцію якого майстриня прикрашала своєю мальовкою. Це, переважно, декоративний і декоративно-ужитковий посуд. Більшість виробів належить до тих зразків, у яких відбувається поступове звільнення від еклектики форм, притаманних посудинам першої третини XX століття. Доцільно нагадати, що впливи земських майстерень мали місце не лише в царині декору (рослинна орнаментика барокового характеру), а й позначилися на формах посуду. Нерідко тиква отримувала вигляд східної карафки, глечики нагадували порцелянові зразки, елементи конструкції більшості ваз механічно були поєднані між собою, що віддаляло їхні форми не лише від традицій української народної кераміки, для якої на той час цей різновид посуду був новим, а й від кращих зразків декоративного мистецтва доби панування стилю модерн. Вироби початку століття, потім 1920-х – початку 1930-х років мали доволі еклектичні форми з надмірною кількістю другорядних елементів, пластичних доповнень (наприклад, коли шийка посудини, вирішена у вигляді вази з ніжкою, тулубом та вінцями, носики й вушка – у вигляді голів чи навіть тулубів тварин і птахів тощо). Нерідко окремі конструктивні частини посудин було поєднано без врахування загальної форми й доповнено надмірною кількістю другорядних

елементів. Поступово форми посудин, що виготовлялися в артілі, ніби наблизилися до народних: вази стали нагадувати банки з класичним яйцеподібним тулубом або теракотові глечики з високою шийкою, куманці позбувалися зайвих деталей, глечики наблизилися за формою до тиквастих глечиків, форми більшості виробів спростилися. Відбулося поступове об'єднання нової для Опішного барокової орнаментики з традиційними формами, які було набагато легше створювати майстрам. Водночас вони були «близькими» й звичними для народної свідомості й естетично набагато привабливішими. Саме такі вироби здебільшого розмальовувала Мотрона Назарчук, найчастіше – вази, глечики, тикви, макітри, куманці, баклаги, тарелі, барила, квітники, рідше – зооморфні фігурні посудини (наприклад, у вигляді баранця). Хоча трапляються й зразки, позначені впливом тогочасного декоративного мистецтва доби «прикрашательства», проте їх небагато.

***

Варто окреслити коло майстрів, вироби яких розмальовувала Мотрона Назарчук. На жаль, маємо можливість охарактеризувати лише ті роботи, що після експонування на виставках потрапили до музейних колекцій (здебільшого Національного музею українського народного декоративного мистецтва). Упродовж другої половини 1940-х – початку 1950-х років у артілі «*Художній керамік*» продовжували гончарювати досвідчені майстри, які прийшли на підприємство в перші роки його існування, як, наприклад, **Мефодій Андрійович Сердюченко** (1892–1970). Працюючи в артілі «*Художній керамік*» з 1930 року до останніх днів життя*, він створював столовий і декоративний посуд. Виготовляв усі різновиди асортименту – глечики, тиквасті глечики, тикви, куманці, макітри, барила, фігурні посудини [47; 40; 10, с. 44; 51, с. 247-248], які мають тонкий черепок, вдалі пропорції, хоча іноді й позначені недоліками, притаманними всій опішненській кераміці артільно-заводського виробництва середини XX століття. Євгенія Дмитрієва слушно зауважувала, що роботи Мефодія Сердюченка «*відзначаються великою технічною*

* *Сусіди пригадують, що помер Мефодій Сердюченко раптово: зібрався йти на роботу, одягнувся, і раптом стало погано, впав і одразу помер [40]*

досконалістю, вмінням повністю підпорядковувати матеріал своєму творчому задуму, тонкістю ліплення і пластичністю» [6, с. 40]. Майстер мешкав у передмісті Опішного, селі Міські Млини. До 1950-х років, окрім артілі, гончарював удома: робив здебільшого простий посуд – теракотовий і полив'яний (горщики, глечики, макітри тощо), іноді (на замовлення) – посуд, декорований підполив'яним малюванням, оздоблювати який запрошував відому малювальницю Параску Біляк [34], що також мешкала в Міських Млинах і, до речі, разом з Мотроною Назарчук працювала в артілі «*Художній керамік*». Вироби Мефодія Сердюченка дуже цінували мешканці навколишніх сіл і хуторів, звідки до нього приїжджали за посудом [34; 40].

У формах двох глечиків з колекції Національного музею українського народного декоративного мистецтва, які мальовкою прикрасила Мотрона Назарчук (НМУНДМ К-5177, К-4990, мал. 1, 2), Мефодій Сердюченко загалом дотримувався місцевих традицій: кулястий трохи витягнутий тулуб, порівняно висока шийка, проте в глечика, що має світло-зелене тло (НМУНДМ К-4990, мал. 2) доволі великі вінця надають посудині певної масивності. Третій глечик (НМУНДМ К-5036, мал. 3) відтворює форму традиційного опішненського тиквастого глечика з широким кулястим, звуженим у нижній частині тулубом, трохи розширеною догори шийкою, заокругленими вінцями й пласким вишуканим вухом. У вазах, силует яких чіткий і доволі вивірений (НМУНДМ К-5031, К-5026, К-5020; мал. 41, 43, 46), відчувається вплив тогочасного декоративного мистецтва, однак з орієнтацією на класичні зразки, творчо переосмислені гончарем. Дві вази мають яйцеподібний тулуб – асоціації з давньогрецькою керамікою (в однієї з них, подібно до класичної амфори, наявні два вуха). З одного боку, це наслідок впливу офіційного мистецтва, а з другого – данина місцевій традиції, адже один з доволі поширених різновидів народного посуду – слоїк (в Опішному побутує назва «*банка*») – також має яйцеподібний тулуб. Саме тому народному майстрові, що змолоду виготовляв на гончарному крузі простий посуд, у процесі створення подібної до народного зразка форми, вдалося виконати її пропорційно-досконалою. Форма ще однієї з ваз (НМУНДМ К-5026, мал. 43) наближена до краплеподібної з низько (майже біля денця) розміщеним пуком та розгорнутими

вінцями. І хоча така форма рідко зустрічається в народному гончарстві (і також виконана під впливом офіційного декоративного мистецтва), гармонійність пропорцій цієї посудини засвідчує відчуття автором специфіки матеріалу.

У другій половині 1940-х років Мотрона Назарчук розмальовувала вироби ще одного талановитого гончаря – **Захара Йосиповича Коломійця** (1895–1949), який вважається одним із найкращих майстрів артілі *«Художній керамік»*. Його неодноразово нагороджували грамотами, преміювали. Мав чимало учнів [42; 10, с. 44; 50, с. 387-388]. Захар Коломієць створював різноманітний декоративно-ужитковий і декоративний посуд: глечики, тикви, тиквасті глечики, барила, куманці, баклаги, вази, – а також зооморфні посудини й іграшку. Форми традиційні для Опішного, з незначною кількістю варіантів. Окремі конструктивні елементи посудин вдало об'єднані в композиційне ціле, черепок тонкий. Вироби мають узагальнений силует, вивірені пропорції, які порушено лише в окремих речах, коли майстер відходив від традиції, тобто працював під впливом тогочасного офіційного мистецтва. У колекції Національного музею українського народного декоративного мистецтва серед значної кількості його робіт зберігаються дві баклаги (НМУНДМ К-4992, К-5174; мал. 34, 35), два куманці (НМУНДМ К-5172, К-4963; мал. 31, 32), ваза (1947, НМУНДМ К-5001, мал. 40), скарбничка у вигляді гарбуза (НМУНДМ К-4996, мал. 62), зооморфна посудина *«Баран»* (1947, НМУНДМ К-5006, мал. 61), прикрашені Мотроною Назарчук.

Григорій Сергійович Тягун (1912–1987) також робив декоративний і декоративно-ужитковий посуд. В артілі (заводі) *«Художній керамік»* працював до 1972 року [46; 10, с. 45; 51, с. 308]. Мотрона Назарчук відзначала, що Григорій Тягун «*був дуже хороший майстер. Майже весь час працював на виготовленні сувенірів та інших художніх речей*» [31, с. 66]. Найчастіше його посуд розмальовувала Параска Біляк, проте в зібранні Національного музею українського народного декоративного мистецтва збереглося кілька виробів, оздоблених Мотроною Назарчук: це вази (НМУНДМ К-5048, К-5046, К-5056; мал. 45, 47, 48), банка-ваза (НМУНДМ К-5049, мал. 39), банка (НМУНДМ К-5015, мал. 23) та подібна до карафки тиква (НМУНДМ К-4997, мал. 24), форма якої викликає асоціації з виробами

представників інноваційного напрямку опішненської кераміки початку XX століття. Форми ваз також пов'язані зі впливом офіційного декоративного мистецтва. Лише одна з них – банка-ваза – відтворює традиційну банку з яйцеподібним тулубом і широко розгорнутими вінцями (НМУНДМ К-5049, мал. 39). Загалом вироби Григорія Тягуна, як і переважної більшості майстрів артілі *«Художній керамік»* кінця 1940-х – 1950-х років, відзначаються вдалими пропорціями, вмінням поєднати традицію зі змінами в попиті й новаціями, яких зазнала опішненська кераміка у XX столітті.

Подібними рисами позначені роботи ще одного талановитого майстра, представника великої гончарської династії – заслуженого майстра народної творчості УРСР **Гаврила Ничипоровича Пошивайла** (1909–1991). Гончарній справі Гаврило Пошивайло вчився в батька. За гончарним кругом працював з 12 років. До початку 1930-х років гончарював удома разом з родиною. Із середини 1930-х років працював гончарем в артілі (заводі) *«Художній керамік»*, впродовж кількох років – на заводі *«Керамік»*. Після створення творчої лабораторії заводу *«Художній керамік»* входив до її складу. Паралельно, незважаючи на всілякі заборони, високі податки й необхідність купувати патент, весь час до останніх років життя гончарював удома. Після виходу на пенсію вдома робив іграшковий посуд – *«монетку»*, традиційний опішненський неполив'яний посуд, мальовані миски, створював сюжетні скульптурні композиції, разом з дружиною ліпив маленькі свистунці. Брав участь у ярмарках, днях ремесел, святах народної творчості. Про Гаврила Пошивайла Мотрона Назарчук у листі до Світлани Пошивайло писала: «*Це був неперевершений майстер складних майолікових виробів, а також тарілок, або, як казали тоді, блюд. Наче й зараз бачу, як Гаврило Ничипорович, набивши величезну грудку глини на круг, виробляє на верху цієї грудки малесенькі дитячі вироби-посуд. Тут були різні вазочки, глечички, горщечки, відерця, кошички, мисочки, тарілки. Та всього не можна перелічити, що виходило з-під його уміючих, наче чаклунських, рук. <…> Я не пам'ятаю рівного йому майстра на заводі. А який це був характер*!..» [31, с. 66-67].

На жаль, поки що відомий лише один твір майстра, розмальований Мотроною Назарчук, – велика ваза яйцеподібної форми з двома вухами

й невисокою шиєю (НМУНДМ К-5086, мал. 57). Ваза демонструє вправність Гаврила Пошивайла як гончаря, що стійко дотримувався давніх місцевих традицій, відчував запити часу й водночас уміло організовував окремі конструктивні елементи посудини в єдине ціле.

Форми виробів з мальовкою Мотрони Назарчук другої половини 1950-х – початку 1960-х років, що експонувалися на виставках 1957 (до 40-річчя Жовтневої революції) та 1960 років (Декада української літератури і мистецтва в Москві) мають узагальнені пропорції, чіткий силует, що поступово стало показовою рисою декоративного мистецтва 1960-х років. У цей час в артілі (згодом – заводі) *«Художній керамік»* працював потужний колектив гончарів, які продовжували зберігати й розвивати традиції Опішного, поступово долаючи еклектичні підходи до вирішення форми й негативні впливи мистецтва періоду *«прикрашательства»*.

Серед них вирізняється постать **Олексія Тихоновича Марехи** (1930–1997) – одного з провідних опішненських гончарів другої половини XX століття. З 1945 року він гончарював у артілі (заводі) *«Художній керамік»*. Учився в Григорія Тягуна. Робив усі різновиди посуду (макітри, вази, глечики, тиквасті глечики, барила, декоративні тарелі тощо) [39; 51, с. 23]. Створені ним посудини мають тонкий черепок, чіткий силует. Серед цих робіт Олексія Марехи, розмальованих Мотроною Назарчук, – тиква (НМУНДМ К-4995, мал. 25); макітра з покришкою (НМУНДМ К-5094, мал. 5), два супники (НМУНДМ К-5096, К-13295; мал. 6, 7), кілька невеликих вазочок (НМУНДМ К-4994, К-4897, К-4975, К-4938; мал. 49-51, 53). Усі вони мають заокруглені приземкуваті кулясті або напівсферичні форми, зручні для нанесення рослинного орнаменту у вигляді широких горизонтальних смуг.

На виставці до 40-річчя Жовтневої революції (1957) експонувалися невелика тарілочка (НМУНДМ К-4935, мал. 9) та кухлик (НМУНДМ К-4989, мал. 36) з мальовкою Мотрони Назарчук, сформовані на крузі одним з найвідоміших опішненських гончарів XX століття – заслуженим майстром народної творчості УРСР, лауреатом Національної премії України імені Тараса Шевченка **Іваном Архиповичем Біликом** (1910–1999), який здобув славу, насамперед, як віртуозний гончар-скульптор, автор зооморфного фігурного посуду й скульптури. Обидві

посудини зеленого кольору. На денці тарілочки – ритований напис *«Билык И. А. Назарчук М. С. Опошня 1957»*.

На цій виставці демонструвався також глечик з ритованим підписом на денці із зазначенням авторства Мотрони Назарчук (НМУНДМ К-13298, мал. 4), форму якого, вірогідно, виконав **Трохим Назарович Демченко** (1912–1985), прізвище якого читається не повністю (*«м. Опішня арт. «Х. К.» мастера …мченко Назарчук»*). Трохим Демченко впродовж багатьох років перебував на керівних посадах артілі, згодом – заводу *«Художній керамік»* (технорук, головний інженер, творчий майстер). Упродовж 1938–1941 років очолював артіль *«Червоний гончар»*. Водночас він був непоганим гончарем і здібним скульптором. Серед робіт майстра – фігурний посуд і скульптура у вигляді тварин (барана, бика, коня, цапа, вовка), ужитково-декоративний посуд (куманці, барила, глечики, тикви, тарелі), вази з портретами письменників, історичних діячів, науковців. Він був автором багатьох творів, присвячених офіційним ювілейним датам, а також діячам української культури й науки [10, с. 44; 50, с. 272-275]. Форма глечика, створеного майстром і розмальованого Мотроною Назарчук, свідчить про певний вплив фарфорових і фаянсових виробів, водночас відчувається відгомін традицій опішненських полив'яних глечиків XIX століття, пов'язаних із цеховим гончарством України попередніх періодів: кулястий сплюснутий тулуб з поступово звуженими до шийки плечима, високі вінця розтрубом, доповнені масивним зливом.

На виставці під час декади української літератури і мистецтва в Москві (1960) було представлено три вазочки краплеподібної форми з мальовкою Мотрони Назарчук (НМУНДМ К-4942, К-4889, К-4888; мал. 52, 54, 55), сформовані на гончарному крузі молодим на той час гончарем **Дмитром Івановичем Зубанем** (1941–2006), представником відомої гончарської династії. В артілі (заводі) *«Художній керамік»* він працював упродовж 1957–1997 років, виготовляючи всі різновиди посуду, який випускав завод (горщики, глечики, макітри, барила, тикви, вази, квітники тощо). Вважався гарним майстром, який досконало володів гончарним кругом. Міг робити макітри великого розміру [36; 50, с. 333-334].

1960-м роком датовано й два великі тарелі (НМУНДМ К-5333, К-5332; мал. 10, 11), оздоблені Мотроною Назарчук. Автор їхньої форми – здібний гончар **Олександр Андрійович Цюрюпа** (1939 р. н.), який, працюючи в артілі (заводі) *«Художній керамік»* упродовж 1955–1968 років, створював декоративно-ужитковий посуд, фігурні посудини й скульптуру у вигляді баранів [23, с. 228-231; 51, с. 349].

З-поміж куманців, розмальованих Мотроною Назарчук, вирізняються посудини, створені **Семеном Павловичем Яценком** (1926–?). Одну з них, згідно з ритованим написом (*«25.II.50 р.»*) виготовлено 1950 року (НМУНДМ К-5009, мал. 30), а три (НМУНДМ К-5302, К-5138, К-5137; мал. 27-29) – 1960. Окрім куманців, майстер, працюючи в артілі *«Художній керамік»*, робив вази й інші посудні форми [35].

Працюючи в *«Художньому кераміку»* впродовж багатьох років, Мотрона Назарчук мала тісні дружні стосунки з багатьма опішненськими малювальницями, сиділа в одному приміщенні, обмінювалася досвідом, допомагала. У 1960-х роках вона керувала бригадою малювальниць [20]. Майстрині старшого покоління були її вчителями і в майстерні при Опішнянській керамічній промисловій школі, де вона навчалася з 1927 року і де опановувати складну техніку підполив'яного малювання їй допомагали Наталя Оначко й Марія Кришталь, з якими вона потім працювала разом в артілі.

Наталя Іванівна Оначко (1900–1988) – провідна опішненська малювальниця XX століття. Розмальовувати гончарні вироби вчилася в Опішнянському гончарному показовому пункті під керівництвом Юрка Лебіщака. Працювала малювальницею в майстерні Омеляна Ковпака (перша половина 1920-х), у гончарній майстерні при Опішнянській керамічній промисловій школі (друга половина 1920-х), в артілі *«Художній керамік»* (1929–1956). Викладала мальовку в Опішнянській керамічній промисловій школі (1927–1931). Наталя Оначко вважається однією з найталановитіших опішненських малювальниць XX століття [41; 10, с. 45; 51, с. 102]. Своєрідність її творчої манери влучно охарактеризував Борис Бутник-Сіверський: *«Провідне місце серед цих рисувальниць* [Наталя Оначко, Мотрона Каша (Назарчук), Зінаїда Линник. – О. К.] *належить Н. Оначко, майстрові з великим творчим досвідом і хистом. Перше, що вражає*

в її орнаменті, – це його надзвичайна пишність, багатство мотивів, барв [загальні риси, притаманні опішненській мальовці кінця 1940-х – початку 1950-х років – О. К.]. *Він заповнює всю поверхню посудини, але не забиває її, бо перебуває з нею у добре знайденій рівновазі. Така ж рівновага і між окремими мотивами орнаменту: якщо якийсь мотив менший розміром, то він інтенсивніший в кольорі, в той час як велика форма полегшується введенням в неї численних порівняно дрібних кольорових плям та ліній. Тому кожен елемент сприймається як повновартісний. Компонуються вони так, щоб підкреслити форми: на вазі високій мотиви вертикальні, а на низькій, присадкуватій, розпис здійснюється переважно в горизонтальному або близькому до нього напрямі. Найцікавіше ж в орнаменті Н. Оначко – це вільна його композиція. Створюється враження, що квітка росте в найнесподіваніших напрямках, без будь-якої схеми, а разом з тим це композиція, в якій зрівноважена кожна деталь і весь орнамент не менш продумано зрівноважений з формою вази*» [3, с. 38]. Подібні риси притаманні творчості переважної більшості тогочасних малювальниць артілі «*Художній керамік*». І хоча мали місце й перевантаження форм декором, і наявність занадто великих мотивів, і певна неузгодженість орнаментики з формою, опішненська мальовка перших повоєнних десятиліть стала цікавим і своєрідним явищем в історії української народної кераміки.

Згадки в літературі про **Марію Федотівну Кришталь** (1902–1977) доволі обмежені [2, с. 81, 83, 84; 10, с. 45; 13; 50, с. 426-427]. Характеристику її мальовки однобічно подав Борис Бутник-Сіверський: «…*В її* [Марії Кришталь. – О. К.] *роботах, як і в роботах З. Линник, можна зустріти модерністичні розписи, але більшість їх має традиційний характер; правда, традиція ця досить пізня – за часом вона пов'язана з земською майстернею, де народні орнаментальні мотиви зазнали вже певної стилізації*» [2, с. 84]. Можливо, заявляючи про «*модерністичні розписи*», Борис Бутник-Сіверський мав на увазі опішненську мальовку середини 1930-х років із підкреслено дрібними мотивами. Однак цей період в історії декору опішненської кераміки обмежується лише кількома роками, про що свідчить колекція тогочасних речей з Національного музею українського народного декоративного мистецтва. Цю думку підтвердила у своїх спогадах

малювальниця Марія Тягун. Вона повідомила, що Марія Кришталь була однією з майстринь артілі *«Художній керамік»*, які в середині 1930-х років розмальовували посуд дрібними рослинними мотивами [45]. Збереглися відомості, що Марія Кришталь доповнювала мальовкою композиції станкового характеру на тарелях роботи Петра Кононенка [2, с. 83]. На жаль, авторці цих рядків пощастило побачити лише одну достеменно атрибутовану роботу з мальовкою Марії Кришталь. Це глечик з колекції Меморіального музею-садиби гончарської родини Пошивайлів Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, показаний у 1980-х роках Явдохою Пошивайло як робота цієї малювальниці [43]. Він темно-брунатного, майже чорного кольору, декорований двома вертикально розташованими гілками із майстерно виконаними рослинними елементами. Колеги-малювальниці, зокрема Явдоха Пошивайло, Параска Біляк, Зінаїда Линник, згадували Марію Кришталь як одну з найкращих майстринь, відзначали її доброзичливий характер, вміння спілкуватися з оточуючими [43; 34; 37].

Заодно з Наталією Оначко й Мотроною Назарчук у літературі майже завжди згадується ім'я **Зінаїди Петрівни Линник** (1911–1990), доньки відомого кераміста Петра Кононенка, яка також була віртуозною малювальницею [2, с. 81, 84, 155; 3, с. 36, 38, 79, 80; 10, с. 5]. Хоча, як пригадувала Мотрона Назарчук щодо Зінаїди Линник, «*з Зіною ми рідко сиділи разом за роботою і то – вона в цеху №2, а я в цеху №1, то навпаки*» [31, с. 65]. Упродовж 1927–1929 років Зінаїда Линник навчалася в Опішнянській керамічній промисловій школі. Її вчителями, як і в Мотрони Назарчук, були Наталя Оначко й Марія Кришталь. Упродовж 1929–1966 років працювала малювальницею в артілі (заводі) *«Художній керамік»* [37; 50, с. 456-457]. У своїй мальовці Зінаїда Линник, як і інші майстрині, творчо розвивала нову традицію контурного малювання, започатковану земськими майстернями, з використанням рослинної орнаментики барокового характеру. Після виходу на пенсію займалася малюванням на папері: створювала декоративні композиції з використанням рослинних мотивів, подібних до опішненської мальовки [37]. Щодо її творчості Борис Бутник-Сіверський слушно зауважив: «*…вражає вміння знайти рівновагу між центральним мотивом і допоміжними*

елементами орнаменту, вміння велику форму наснажити дрібними деталями» [3, с. 38]. Відзначаючи своєрідність Зінаїди Линник як малювальниці, дослідник стверджував, що вона, «*…дотримуючись однієї школи, має і свій власний почерк. Це виявляється в пристрасті до центральної фігури в орнаментальній композиції та до симетрії і ритмічного повторення, що особливо добре видно в її розписах декоративних тарілок*» [3, с. 38]. Аналізуючи творчість Зінаїди Линник, Віталій Ханко писав, що майстриня «*віртуозно малювала, користуючись соковитими фарбами і пишними візерунками із зображенням флористичних мотивів, птахів і свійських тварин, що гармонійно співвідносилися з формами виробів*» і що «*орнаментальне малювання Л.* [Линник. – О. К.] – *взірцева сторінка декорування виробів Опішні 1930–60-х*» [50, с. 456].

Подібні риси притаманні роботам, оздобленим ще однією колежанкою Мотрони Назарчук – **Параскою Петрівною Біляк** (1914–2001), яка працювала в артілі (заводі) *«Художній керамік»* (1933, 1936–1969) [34; 30; 8; 50, с. 134]. Параска Біляк вважається однією з найталановитіших опішненських малювальниць середини XX століття. Її мальовка відзначається віртуозним трактуванням і творчим розвитком нових для опішненської кераміки елементів барокового орнаменту, вмінням організувати розташування елементів і поєднати їх з формою виробів. Разом з Мотроною Назарчук та іншими майстринями артілі «*Художній керамік*» Параска Біляк розмальовувала облицювальні плитки для оздоблення екстер'єрів будинків у Полтаві (вул. Анатолія Кукоби), інтер'єрів вокзалів Полтави й Миргорода [50, с. 34, 456; 51, с. 72]. Вона була однією з найближчих подруг Мотрони Назарчук: «*Паша Біляк. Це була моя товаришка по роботі і майже по роках. Молодша від мене на 3 роки. Батько був мисковий гончар. Сам робив і малював, і Паша навчилась малювати миски. Та малювання хляндрівкою вона не любила. Підучилась малювати на іншому посуді, у свого дядька*, що жив поряд із ними. В 1935 році*

* *Дядько Параски Біляк – брат її батька – Пилип Васильович Біляк (~ 1880 – 1932/1933) – гончар-посудник. Помер під час голодомору. Робив посуд, прикрашений підполив'яним малюванням, який оздоблювали наймані малювальниці. Вважався дуже гарним майстром [28]*

прийшла працювати на завод «Художній керамік». Тут за роботою ми і подружили і так працювали весь час дружно*» [31, с. 66].

Тетяна Митрофанівна Гриб (1924–1959) також тісно співпрацювала з Мотроною Назарчук. Тетяна Гриб померла молодою, проте оздоблені нею вироби (миски, полумиски, баклаги, іграшка, вази, зооморфна скульптура) посідають значне місце в історії опішненської кераміки середини XX століття. Серед малювальниць артілі *«Художній керамік»*, куди вона прийшла 1945 року, вирізнялася віртуозним володінням технікою фляндрування. Одна з небагатьох тогочасних майстринь майже винятково працювала в цій техніці, використовуючи давні місцеві орнаментальні мотиви, такі як *«лиштва», «сосонка», «журавлики», «заводянка»*. Для мальовки Тетяни Гриб характерне збереження традиційної основи опішненської орнаментики, віртуозність виконання, витончене трактування елементів [10, с. 43; 11; 50, с. 252-253].

Однією з найближчих подруг Мотрони Назарчук була заслужений майстер народної творчості УРСР, член Спілки художників УРСР **Олександра Федорівна Селюченко** (1921–1987) – одна з найвідоміших майстринь української дрібної пластики XX століття, яка, окрім ліплення іграшки, так званої *«настільної скульптури»*, сюжетних композицій, успішно займалася розмальовуванням посуду, а також створювала станкові композиції на папері з використанням рослинних мотивів, подібних до мальовки на кераміці [33; 51, с. 236-238].

Олександра Селюченко й Мотрона Назарчук разом навчалися в Опішнянській школі майстрів художньої кераміки впродовж 1937–1939 років. Надзвичайно цікавим є листування між майстринями [27].

Гарні й теплі стосунки були в Мотрони Назарчук і з **Явдохою Данилівною Пошивайло** (1910–1994), дружиною Гаврила Пошивайла («*Вони наче були підібрані одне для другого*», – писала Мотрона Назарчук про подружжя Пошивайлів [31, с. 67]), малювальницею, майстринею іграшки, яка розмальовувати гончарні вироби вчилася

* *Параска Біляк розповідала авторці цих рядків, що прийшла працювати в артіль «Художній керамік» 1933 року, але не змогла працювати. Знову повернулася 1936 року [34]*

з 10 років у майстернях провідних місцевих майстрів Сергія Горілея* та Макара Пругла**. Вчителі – малювальниці Марія Кришталь, Варвара Матвієнко (Каленич)***, Марія Городнича****, Марія Пругло*****. У 1920-х роках розмальовувала вироби Сергія Горілея, Макара Пругла, Омеляна Ковпака****** та інших заможних гончарів. Працювала малювальницею в артілі (заводі) «*Художній керамік*», Опішнянському

* *Сергій Горілей (середина XIX століття – кінець 1920-х) – гончар, створював мальований посуд, мав майстерню, у якій працював разом із синами Корнієм, Петром, Семеном /Симоном/ та Степаном Горілеями. Наймав малювальниць для оздоблення посуду [28]*

** *Макар Федотович Пругло (Прогло) (1891–1953) – гончар, скульптор. У 1920-х роках мав власну майстерню, в якій працювали гончарі й малювальниці [28; 51, с. 181].*

*** *Варвара Сидорівна Матвієнко (у дівоцтві – Каленич) (початок XX століття – ~1969) – малювальниця. Розмальовувати гончарні вироби вчилася в Опішнянському гончарному показовому пункті (1910-ті) та в Опішнянській керамічній промисловій школі (1927–1929). У 1920-х роках розмальовувала посуд у домашній майстерні Сергія Горілея. Працювала в артілі «Художній керамік» (1930-ті – 1950-ті /?/). Посуд оздоблювала в техніці підполив'яного контурного малювання з використанням рослинних мотивів. Вважалася гарною майстринею. Серед її учениць – Явдоха Пошивайло [28].*

**** *Марія Городнича (кінець XIX / початок XX – середина XX століття) – малювальниця. Навчалася в Опішнянському гончарному показовому пункті. У 1920-х роках працювала малювальницею в майстернях заможних гончарів, зокрема Сергія Горілея, пізніше – в артілі «Художній керамік». Посуд розмальовувала в техніці підполив'яного контурного малювання з використанням рослинних мотивів барокового характеру. Вважалася гарною малювальницею [28].*

***** *Марія Андріївна Пругло (Прогло) (1898–1971) – малювальниця, майстриня іграшки. Дружина Макара Пругла. Навчалася, можливо, в Опішнянському гончарному показовому пункті. Розмальовувала гончарні вироби в майстерні свого чоловіка, а також ліпила свистунці. Навчала молодих малювальниць. Серед її учениць – Явдоха Пошивайло та її сестра Наталка Бородавка. Працювала в артілі «Червоний гончар» [28].*

****** *Омелян Іванович Ковпак (Колпак) (1888–1972) – гончар. Гончарній справі навчався в батька, який робив цеглу, посуд та іграшки. У 1910-х роках працював у артілі гончарів при Опішнянському гончарному показовому пункті під керівництвом кераміста й технолога Андрія Сидоренка. Гончарним промислом займався до середини XX століття. У 1920-х роках для оздоблення виробів, які сам виготовляв на гончарному крузі, наймав малювальниць, разом з якими декорували посуд і дві його доньки – Анастасія та Олександра. Вироби збував через кустарний склад Полтавського губернського земства, наприкінці 1910-х – 1920-х років продавав на базарі. Працював в артілях «Червоний гончар» і «Художній керамік». З 1950 року мешкав у Полтаві. Омелян Ковпак – представник інноваційного напрямку опішненської кераміки. В його роботах (серед них – вази, глечики, куманці тощо) відчувається вплив стилю модерн. Твори зберігаються в Національному музеї українського народного декоративного мистецтва, Полтавському краєзнавчому музеї імені Василя Кричевського, Дніпропетровському національному історичному музеї імені Дмитра Яворницького [28; 50, с. 382]*

промкомбінаті, заводі «*Керамік*». Після виходу на пенсію займалася промислом разом з чоловіком удома: розмальовувала його вироби й ліпила теракотові свистунці невеликого розміру у вигляді пташечок, півників, зайчиків, білочок. Брала участь у днях ремесел, ярмарках, святах народної творчості. У роботах останніх років життя переважав декор без подальшого покриття поливою. Явдоха Пошивайло, як і Мотрона Назарчук та більшість її колег-малювальниць, розмальовувала гончарні вироби в техніці підполив'яного контурного малювання, застосовуючи традиційну рослинну орнаментику, в яку іноді майстриня вплітала свої власні улюблені мотиви (наприклад, зображення конвалії) [43; 17; 51, с. 173-174]. Про Явдоху Пошивайло Мотрона Назарчук писала: «*Завжди весела, шутковита з кожним, ввічлива. Була хороша малювальниця…*» [31, с. 67].

Малювальниця **Марія Никифорівна Тягун** (1915–2005), дружина гончаря Григорія Тягуна, завжди з повагою згадувала Мотрону Назарчук [45]. Марія Тягун була донькою відомого гончаря-посудника Никифора Кандзюби*, у майстерні якого опановувала мальовку, навчаючись у жінок, яких наймав батько для декорування посуду. Серед них – Марія Кришталь і Наталя Оначко. З 1930-х років до виходу на пенсію працювала в артілі (заводі) «*Художній керамік*» [45; 10, с. 45]. Мотрона Назарчук писала про Марію Тягун: «*Маруся була хороша рисувальниця, сумлінна і дружелюбна. Про них* [з чоловіком. – О. К.] *можна сказати тільки хороше…*» [31, с. 66].

Про Ольгу Яценко, ще одну свою приятельку, з якою вони разом працювали в «*Художньому кераміку*», Мотрона Назарчук писала: «*…це була моя співучениця по школі, ми разом вчилися, майже разом сиділи*» [31, с. 66]. **Ольга Григорівна Яценко** (1921–1988) також була відомою майстринею. Закінчила Опішнянську школу майстрів художньої кераміки. Працювала малювальницею в м. Красний Кут Харківської області (1938–1941), а потім в артілі (заводі) «*Художній керамік*» (1956–1967). Розмальовувала посуд у техніці підполив'яного контурного малювання з використанням рослинної орнаментики [48].

* *Никифор Олексійович Кандзюба (1895–1932/1933) – гончар. Загинув під час голодомору. Виготовляв усі різновиди посуду – простий, полив'яний, мальований. Вважався гарним майстром. На початку 1930-х років працював у артілі «Художній керамік» [28]*

Згадувала Мотрона Назарчук і своїх учениць, яких вона вчила малюванню в Опішнянській школі майстрів художньої кераміки, зокрема **Марію Степанівну Боярчук** (1922–1999): «*Маруся поступила в керамічну школу, в ту, що я вчилась. Закінчила її в 1940 році*. <…>. Маруся була моя учениця. В 1940 році я вже працювала в школі і вчила весь той курс малювати. Маруся була сумлінна учениця, не любила пустувати, а старалась добре виконувати свою роботу. Мальовщиця вона була одна з кращих та, на жаль, не дожила свого віку*» [31, с. 63]. Пам'ятала також **Марію Олексіївну Тараненко** (1920–2009): «*Марія Олексіївна Тараненко – це також випускниця керамічної школи, того курсу, що і Марія Боярчук**. Після школи посилали її в Курську область. Після війни працювала в заводі «Художній керамік» до пенсії, а потім жила вдома*» [31, с. 66].

Після Другої світової війни, коли в Опішному вже не функціонувала гончарна школа й підготовкою кадрів для артілі займалися на самому підприємстві, прикріплюючи учнів до провідних гончарів і малювальниць, ученицями Мотрони Назарчук були відомі в майбутньому майстрині Олександра Острянин***, Любов Жижура (Кривошапка)****, Любов Дацінька (Китриш)*****, Анастасія Канівець****** [31, с. 66].

---

* *Мотрона Назарчук помилилася: Марія Боярчук закінчила Опішнянську школу майстрів художньої кераміки 1941 року [23, с. 85]*

** *Марія Тараненко стверджувала, що закінчила Опішненську школу майстрів художньої кераміки 1941 року [44].*

*** *Олександра Григорівна Острянин (у дівоцтві – Радченко) (1937 р. н.) – малювальниця. Дружина відомого гончаря Михайла Острянина. Вчилася в Мотрони Назарчук. Працювала малювальницею в артілі (заводі) «Художній керамік» (1955–1991). Розмальовувала посуд у техніці підполив'яного контурного малювання [28].*

**** *Любов Василівна Жижура (у дівоцтві – Кривошапка) (народилася 13.04.1945, Опішне) – малювальниця. Розмальовувати гончарні вироби вчилася в Мотрони Назарчук. З 1961 року працювала малювальницею на заводі «Художній керамік». Розмальовувала посуд в техніці підполив'яного контурного малювання з використанням рослинних мотивів барокового характеру [28].*

***** *Любов Єгорівна Дацінька (у дівоцтві – Китриш) (1938–2003) – малювальниця, сестра відомого гончаря, лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка Михайла Єгоровича Китриша. Розмальовувати гончарні вироби вчилася в Мотрони Назарчук. Працювала малювальницею в заводі «Художній керамік» [28]*

Разом з майстринями старшого покоління, своїми ровесницями й ученицями Мотрона Назарчук, як уже неодноразово зазначалося, переосмислювала мотиви рослинної орнаментики, запроваджені в опішненську кераміку на початку XX століття. Ці мотиви вона засвоювала під час навчання, їх показувала своїм ученицям, на їхній основі розробляла ескізи для тиражування. Взагалі, у повоєнний час ескізи для опішненської мальовки розробляли в Києві художники Укрхудожпромспілки (серед них – Євгенія Дмитрієва, авторка монографії *«Мистецтво Опішні»* [6]), згодом – у лабораторії Укрхудожпрому. Частину ескізів створювали самі малювальниці, а потім їх затверджували в Києві [38]. У 1970-х – 1980-х роках зразки для тиражування виконували у творчій лабораторії заводу *«Художній керамік»*.

Вірогідно, гончар, виготовляючи на крузі той чи інший різновид посуду, передавав його не якійсь конкретній майстрині, а групі малювальниць, які сиділи разом в одному приміщенні й працювали за ескізами. Саме цим, можна пояснити використання майже однакових мотивів різними майстринями.

Проте в переважній більшості мальованих виробів можна спробувати намітити своєрідність творчої манери Мотрони Назарчук, хоча доводиться констатувати, що колективне начало в її роботах усе-таки переважало. Вона майстерно, нерідко віртуозно, створювала мальовки, характерні для тогочасної опішненської майоліки, і створювала їх так, як вимагали в артілі, а згодом і в заводі *«Художній керамік»*. Це ніяк не принижує роль Мотрони Назарчук в історії промислу, адже головна риса творчої особистості в народному мистецтві й полягає в тому, щоб зберегти місцеву традицію. Звичайно, при цьому не сухо копіювати запропоновані ескізи, а творчо їх осмислювати, привносячи своєю вправною рукою живе начало

****** *Анастасія Степанівна Канівець (у дівоцтві – Ємець) (1930 р. н.) – малювальниця, майстриня іграшки. Розмальовувати гончарні вироби вчилася в Мотрони Назарчук. Працювала малювальницею в артілі (заводі) «Художній керамік» (1948–1985). Розмальовувала посуд в техніці підполив'яного контурного малювання з використанням рослинних мотивів барокового характеру, а також ліпила маленькі теракотові свистунці у вигляді пташечок [28]*

у вигляді незначних, нерідко ледь помітних варіативних елементів. Майстерність Мотрони Назарчук, як і її колежанок (Наталі Оначко, Марії Кришталь, Зінаїди Линник, Параски Біляк, Явдохи Пошивайло, Марії Бондаренко, Марії Боярчук та інших) полягала насамперед у тому, що вони засвоїли барокову орнаментику (саме це від них і вимагалося) й водночас пристосували її до традиційних гончарних форм. Хоча завдання це було надзвичайно складним. До речі, Мотрона Назарчук особисто розробила понад 100 зразків орнаментики [20; 18, с. 51].

Вище вже відзначено один із аспектів її особистості: тісний зв'язок з колективом (зага́лом) малювальниць. Узагалі терміни *«колективне»* й *«індивідуальне»* в теорії народного мистецтва, доволі поширені в радянський час, нині потребують уточнення. Вважаю, вони не є вдалими: термін *«колектив»* нагадує поняття *«соціалістичного»* колективу (краще замінити його на словосполуку *«зага́л майстрів»*), а застосування терміна *«індивідуальність»* щодо народного майстра також не характеризує його ролі в розвитку народного мистецтва певного осередку. Доцільніше вести мову (знову ж таки доволі умовно) про *«колективну творчу особистість»* або *«творчу особистість в народному мистецтві»* [15].

Про неординарність Мотрони Назарчук як самобутньої народної майстрині, яка відчувала й розуміла кераміку, свідчать її роздуми щодо використання техніки контурного малювання, у якій вона здебільшого працювала: «*Перші гончарі в Опішні наносили орнамент ріжком – тонкий коров'ячий ріг, очищений, вилитий… Оздоблення ріжком, хто не вміє користуватися ним, може зіпсувати виріб, а хто вміє користуватися ним, малюнки виходять дуже соковиті, хоть і спрощені. Працювати спринцівкою зручніше тим, що там рука регулює вихід ангобу, а розпис ріжком – там треба не лише чуття руки, а й чуття розуму. В Опішні найбільш характерна – техніка декорування спринцівкою. Контур наноситься ангобом і заповнюється такою спринцівкою ангобом. В орнаменті насамперед наносять головні частини композиції, а потім усе пов'язується дрібнішими деталями. В Опішні майже не примінявся геометричний орнамент. В основному це рослинний орнамент. У деяких випадках вкомпоновувалися птахи, рибки. Тварини компонувалися більше на дитячих виробах*» [31, с. 63].

Щодо мотивів та елементів декору, які найчастіше використовувала майстриня у своїй мальовці, то вони тісно пов'язані з новою для Опішного традицією рослинної орнаментики барокового характеру. На перший погляд, Мотрона Назарчук, як і інші опішненські малювальниці, застосовувала величезну кількість найрізноманітніших елементів. Проте прискіпливий порівняльний аналіз дозволяє стверджувати, що багатоманітність досягається завдяки варіативному підходу до трактування традиційних мотивів, і що всі ці варіанти можна звести до кількох основних класичних схем, притаманних рослинній орнаментиці багатьох народів, що влучно зазначила мистецтвознавець Юлія Смолій. Головні з них – це мотиви розети, пальмети, лотоса (лілії), винограду й так зване *«гранатове яблуко»* [53, с. 67]. Показовим є те, що всі ці мотиви в опішненській мальовці не лише варіюються, ускладнюються або спрощуються, а й нерідко один мотив ніби накладається на інший. Їх доповнюють різноманітні ягідки, пуп'янки, листя, завитки й ціла низка геометричних елементів, що мають давні місцеві традиції (*«накапування»*, *«кривульки»*, *«курячі лапки»*, смуги, лінії тощо).

Більшість рослинних мотивів перетворилися на своєрідні канони, що спрощуються або ускладнюються залежно від певного періоду в розвитку опішненської кераміки. Проте принцип зображення того чи іншого елемента не змінюється: квітка подається площинно або в розрізі, зберігаючи в абрисі свою першооснову. Значна частина мотивів мальовки має аналогії в орнаментиці доби бароко, насамперед шитва XVII–XVIII століть, а також килимів і рушників XVIII–XIX століть [12; 16].

Нерідко традиційні мотиви, уведені ще на початку XX століття, нагадують природні зображальні елементи. Ніби відбувається синтез привнесеного під впливом довкілля, проте до цього необхідно ставитися дуже обережно: для народного майстра головне – данина традиції, а не копіювання реальних форм (останнє також має місце, але насамперед у сюжетних композиціях, та й там традиційність і канонічність майже завжди на першому місці: виробляється прийом чи розробляється сюжет і повторюється).

Найбільш поширеним (і, мабуть, найбільш варіативним) мотивом мальовки Мотрони Назарчук (це стосується й інших майстринь)

є кругла квітка (розета) у величезній кількості варіантів і щодо розмірів, і щодо конфігурації пелюсток, і щодо доповнень (мал. 63: 1-27). Вирізняємо кілька груп. Найпростіший варіант круглої квітки складається з серединки (кружечка або крапки), обрамленої хвилястою лінією, що намічає пелюстки. Іноді серединку доповнено *«накапуванням»* чи *«накапування»* розміщено навколо квітки (мал. 63: 11-15, 24, 25, 27). Складнішим варіантом є багатопелюсткова квітка-розета, утворена круглими або видовженими заокругленими пелюстками, які нерідко чергуються з серцеподібними чи криноподібними елементами, *«курячими лапками»*, крапками тощо (мал. 63: 2, 5-7, 10, 22-23). У цій групі вирізняється варіант, що найчастіше зустрічається в роботах Мотрони Назарчук з її авторським підписом. Це квітка, утворена п'ятьма (рідше – шістьма) загостреними пелюстками з трилисниками між ними (мал. 63: 16-19, 21). Така квітка викликає асоціації з мотивом волошки чи гвоздики.

Найскладніші квіти-розети (вони завжди підкреслено великого розміру) утворено накладанням однієї багатопелюсткової квітки на іншу (мал. 63: 1, 3-4). Іноді у велику за розміром квітку закомпоновано кружечки, великі крапки, ряд *«накапування»* тощо (мал. 63: 26) або середину вирішено у вигляді кількох рядів *«накапування»* та кружечка, доповненого рисками (мал. 63: 20). Доволі популярні складні розети, утворені двома квітками, ніби вписаними одна в одну й заповненими *«накапуванням»*, колами, крапками тощо. Сам принцип сполучення двох квітів іде від гаптів (взагалі це принцип формування класичної розети в орнаментиці декоративного мистецтва), проте народні майстрині значно збагатили його й винайшли стільки варіантів, що першоджерело в окремих випадках майже не відчувається.

Залюбки малювала Мотрона Назарчук і віялоподібні квіти (мал. 64: 1-20), які нагадують переосмислену пальмету або збагачений доповненнями лотос (лілію)*. Частина з них є, по суті, стилізованими лотосоподібними пальметами [4, с. 149] у найрізноманітніших варіантах. У Опішному кілька різновидів віялоподібних квітів, узятих авторами перших ескізів з шитва, малювальниці перетворили

* *Мотиви лотоса й лілії (крину) у рослинній орнаментиці різних народів надзвичайно подібні, тим більше, що в природі лотос – це водяна лілія*

на своєрідні канони, збагачені ягідками, «*накапуванням*», завитками, пелюстками різної конфігурації, закомпонованими в традиційний контур мотиву.

У цій групі в трактуванні Мотрони Назарчук можна намітити дві основні схеми: квітка складається з трьох-п'яти пелюсток, нагадуючи лотос (рідше – тюльпан), іноді пелюстки розташовані у вигляді віяла (мал.64: 4-5). А в другому варіанті в нижній частині квітки наявні дві пелюстки (зрідка – три–чотири), між і над якими розміщено трилисники, кола, дуги, ряди пелюсток або «*накапування*» (мал. 64: 6-9, 13-18). Іноді мотив, утворено трьома пелюстками, верхню з яких окреслено рівною чи хвилястою лінією (мал. 64: 1-2) або доповнено двома рядами «*накапування*» (мал. 64: 11). В окремих випадках над двома нижніми пелюстками майстриня розташовувала два трилисники – більший над меншим, – доповнюючи квітку ягідками й завитками (мал. 64: 13). Іноді віялоподібні квіти в трактуванні Мотрони Назарчук мають доволі складну композицію, як, наприклад, у декорі вази роботи Мефодія Сердюченка (НМУНДМ К-5026, мал. 43; 64: 4).

Один із популярних мотивів опішненської мальовки – так зване «*гранатове яблуко*» [53, с. 67] – утворений овалом з подвійним хвилястим (іноді – зубцеподібним) контуром, у який закомпоновано крапки або плями, а до вершини приєднано три відростки, що відтворюють шипок граната (залишки квітки). Майже без змін у декорі опішненської кераміки він дійшов до початку – першої третини XX століття. У 1940-х роках цей мотив ускладнився, отримавши багато доповнень, а в другій половині 1950-х розробка його внутрішньої частини спростилася, хвилястий контур залишився тільки із зовнішнього боку. В окремих випадках відсутні навіть крапки. Тричастинне доповнення у вершинах нагадує трилисник або збагачене завитками. Іноді зовнішній край ніби розсувається вгорі, й квітка набуває віялоподібного окреслення. У мальовці Мотрони Назарчук мотив «*ганатового яблука*» зустрічається зрідка (мал. 65: 1-9). Найчастіше майстриня подавала його в класичному варіанті: велика крапка-овал з подвійним чи потрійним контуром і хвилястий зовнішній край (мал. 65: 1-3, 7, 8). Внутрішня частина мотиву іноді трактована доволі складно, а зовні він має подвійний

хвилястий контур (мал. 65: 4-5). Доповнення квітки вгорі (шипок) майстриня також вирішувала в кількох варіантах (деякі з них повторюються в оздобленні одного твору): у вигляді трилисника з парою завитків (мал. 65: 2, 7, 8), віялоподібного елемента, доповненого листочком та завитком (мал. 65: 4-5) чи листка й завитка (мал. 65: 3). В одному випадку *«гранатове яблуко»* майстриня перетворила на майже круглу багатопелюсткову квітку з традиційним овалом у центрі, доповнену вгорі (також данина традиції) розтягнутими краплями (мал. 65: 6). Ще один варіант цього мотиву нагадує своєрідного метелика й складається з крапки й хвилеподібного контуру, вгорі доповненого листочком і завитками (мал. 65: 9).

Крім квітів, у орнаментуванні кераміки (як і у вишивці) популярні різноманітні пуп'янки, ягідки, завитки. У мальовці Мотрони Назарчук ці доповнення до головних мотивів доволі різноманітні, а їхнє трактування засвідчує фантазію й намагання творчо осмислити ескізи, що їх надавали майстриням для відтворення в кераміці. До речі, Мотрона Назарчук завжди творчо підходила до оздоблення глиняних виробів, про що вона писала Світлані Пошивайло, невдоволено пригадуючи, як під час її роботи на Васильківському майоліковому заводі художник «*дозволяв малювати тільки те, що він давав. Своєї фантазії не дозволяв ніякої*» [31, с. 62].

Показовим для творчості Мотрони Назарчук є зображення винограду, яке нерідко зустрічалося в опішненській кераміці і до запровадження барокового орнамену. Як відомо, за доби бароко виноградна лоза була популярним мотивом орнаментики в різних видах декоративного мистецтва – гаптуванні, художній обробці дерева тощо. У XIX–XX століттях виноград – один із найбільш улюблених мотивів у візерунках українських народних майстрів [32, с. 182-183; 7, с. 246-256]. Опішненські малювальниці сприйняли цей мотив доволі органічно й, незважаючи на здавалося б заданий канон, творчо його осмислили. Виноградні грона Мотрона Назарчук зображувала найчастіше у вигляді великих крапок-ягідок, обведених контуром і закомпонованих у трикутник (мал. 66: 1-8). Найчастіше абриси грона доволі чіткі, а ягідки розміщено рівними рядами з поступовим скороченням їхньої кількості догори (мал. 66: 3-4, 6-8). Проте іноді гроно ледь помітно вигнуто (як того вимагає форма посудини) й мотив, втрачаючи деяку

сухість та одноманітність, набуває певного живописного відтінку (мал. 66: 5). Живописності надає й розфарбування окремих ягід ангобами різних кольорів, а також доповнення зображень винограду завитками (мал. 66: 3, 5, 6, 8), рисочками (мал. 66: 2), крапками (мал. 66: 7), парами ягідок (мал. 66: 1) тощо.

У бароковому шитві листя зустрічається доволі рідко, а в опішненській кераміці – це обов'язковий елемент рослинного декору. Проте все одно в трактуванні вгадується барокова першооснова, і також можна вести мову про певну канонізацію. Найбільш характерний для Опішного листок, один бік якого прилягає до стебла, а другий намічено хвилястою лінією. Малювальниці називають такий листок *«опішненським»*, пригадуючи, що під час навчання від них вимагали його відповідного вирішення [38]. Схоже листя зустрічаємо в шитві. У мальовці Мотрони Назарчук зображення *«опішненського»* листка наявне майже в кожній роботі. Вона розміщувала його вздовж вигнутих стеблин (мал. 67), доповнювала композиції вазонного типу, розташовувала попарно (мал. 67: 11, 15). Зустрічається в роботах майстрині також листя, що ніби об'єднує два *«опішненських»* листочка (мал. 67: 7, 9, 10). В окремих випадках таке листя нагадує листя дуба, яке є рідкісним у гончарстві (мал. 67: 5). Іноді маленькі листочки у вигляді крапок, вписаних в арочки, розташовано вздовж стеблин (мал. 67: 7, 13, 14) або розміщено на стеблині попарно-симетрично (мал. 67: 17). В окремих випадках майстриня зображувала листя, подібне до акацієвого (мал. 67: 1), або ж таке, що нагадує листя хмелю (винограду) (мал. 67: 3), чи просто широке листя із загостреним верхом (мал. 67: 2, 6). Листя поєднувала у своїй мальовці із завитками, розтягнутими краплями, ягідками, *«накапуванням»*, підсилюючи враження багатства оздоблення тієї чи іншої посудини.

До мотивів мальовки Мотрони Назарчук, які можна зіставити з природними формами, відносяться квіти, схожі на волошку, мотив якої доволі поширений в європейському декоративному мистецтві [7, с. 231-237]. Найчастіше майстриня, як і її колежанки, малювала волошки блакитним ангобом (мал. 68: 1).

Мотив, першоосновою якого є спрощена й переосмислена віялоподібна квітка, часто нагадує жолудь (мал. 68: 2-4)

чи полуницю (мал. 68: 5). Іноді «*полуницею*» називають мотив, що також походить від віялоподібної квітки й складається з двох пелюсток, доповнених кількома рядами «*накапування*» [6, с. 48] (мал. 68: 6). Асоціації з природними формами зустрічаємо також і серед круглих квітів з великою кількістю видовжених (нагадують ромашки) або заокруглених чи загострених пелюсток (мал. 68: 8, 9). На одному тарелі майстриня намалювала колосся (мал. 68: 7). У ще кількох композиціях зображення колосся дистанційовано від природного вигляду й ніби поєднано з переосмисленим мотивом пальмети (мал. 68: 10, 11). Зустрічається в мальовці Мотрони Назарчук ще один цікавий мотив, що нагадує гірлянду, утворену криноподібними елементами, схожими на природні квіти-дзвоники. Подібність підсилюється розмалюванням мотиву блакитним ангобом (мал. 68: 12).

Опішненські майстрині рослинні мотиви називають асоціативно з природними формами, що зовсім не означає списування з натури. Просто сформований канон, що нагадує певну рослину, отримує відповідну назву. Вдалося зафіксувати такі терміни: «*тюльпан*», «*соняшник*», «*розочка*», «*пуп'янок*», «*ромашка*», «*виноград*», «*лапки*», «*баранчик*» [34; 43; 45].

Зображення птаха й риби нерідко зустрічається в опішненській мальовці XX століття. Якщо в оздобленні мисок кінця XIX – початку XX століття такі зображення були переважно у вигляді великого мотиву в центральній частині миски чи полумиска, то в декорі виробів артілі (заводу) «*Художній керамік*» вони, вплітаючись у рослинну орнаментику, доповнюють її, що дозволяє вести мову, з одного боку, про продовження «*доземської*» традиції, так і про вплив життєвих вражень. Хоча пов'язувати декор творів народного мистецтва із довкіллям потрібно обережно, адже для народного майстра головною є відданість традиції.

Зооморфні й орнітоморфні зображення є рідкісними для Мотрони Назарчук. У довоєнний період вона використала мотив птаха, оздоблюючи велику вазу (автор форми Іван Рябокінь) – свою дипломну роботу в Опішнянській школі майстрів художньої кераміки, про що вона пригадувала: «*Композиція малюнка на ній* [вазі. – *О. К.*] – *у вигляді двох голубів, але хвостики у них, як у павичів. Це була стилізація.*

Таких птахів, може, в житті й не було, але в композиції орнаментів це дозволялось. Птахи ці були з одного боку вази, а остання площа – квітковий орнамент. Фон вази був коричневим. Оцінка «відмінно» [54, с. 129].

Серед творів Мотрони Назарчук повоєнного часу вирізняється баклага 1948 року з колекції Національного музею українського народного декоративного мистецтва (автор форми Захар Коломієць; НМУНДМ К-4992, мал. 34), на одному з лицьових боків якої зображено пташку в оточенні гілок (мал. 69: 1). На тикві з колекції Полтавського художнього музею імені Миколи Ярошенка (Галерея мистецтв) зображення птахів також розміщено в оточенні рослинних елементів, але в цьому випадку вони виступають одним із рапортів у побудові орнаменту. Підпорядкування орнітоморфного мотиву загальній композиції орнаменту підкреслено трактуванням хвостика пташки у вигляді *«опішненського»* листочка (мал. 69: 2, 3). Зображення рибок на двох невеликих вазочках з колекції Національного музею українського народного декоративного мистецтва (автор форми Дмитро Зубань; НМУНДМ К-4888, К-4889) також виступають елементами орнаментальної смуги, у чіткому ритмі чергуючись із виноградом, листям, завитками. На одній з вазочок навіть луску на тулубі рибки імітує гроно винограду, на другій – сіточка (мал. 69: 4, 5).

У розміщенні орнаментики також можна вирізнити особливості творчого підходу Мотрони Назарчук. Взагалі, основу композиції опішненського рослинного декору найчастіше становить хвилеподібна галузка, що оперізує тулуб посудини, обрамлює береги тарілки, лицьові боки куманця. Рапортом візерунка є мотив, який складається з відрізка гілки з великою квіткою (іноді в одному виробі чергуються два різновиди квітки або вона замінюється виноградом) з маленькими квіточками, ягідками, завитками, листям. Зрідка кількість елементів скорочується до мінімуму й зводиться, наприклад, до винограду, квітки та двох листків.

Головні риси цього мотиву було сформовано, точніше – запозичено з барокової орнаментики й частково переосмислено художниками, які розробляли ескізи для народних майстрів, ще на початку XX століття. Порівняння декору опішненської кераміки того часу з виробами середини XX століття дозволяє стверджувати

про перетворення мотиву гілки з великими й меншими рослинними елементами на своєрідний канон з низкою варіантів. При цьому підхід до їхнього поєднання, розміщення майже не змінювався впродовж усього XX століття. Принципи компонування зумовлені, з одного боку, загальними законами народного декоративно-ужиткового мистецтва, а з другого – специфікою трактування їх у процесі оздоблення виробів з певного матеріалу відповідною технікою. Рапорт – гілка або букет – спільний для рослинного декору майже всіх видів декоративного мистецтва, проте в цьому конкретному випадку додається осмислення народним майстром того нового, що було привнесено в декор опішненської кераміки з інших видів мистецтва, насамперед з шитва. І ця першооснова (орнаментика бароко) відчувається і в рапорті візерунків (гілка з відповідним набором елементів), і в мотивах (гілка чи букет, зрідка – низка мотивів), і в їхньому поєднанні й співвідношенні між собою на гілці. Водночас виникло нове явище, новий напрямок в опішненській кераміці. Майстрині переосмислили привнесене з позицій місцевої традиції, особливостей матеріалу, законів народного мистецтва і, головне, з позицій психології творчості народного майстра. І ці мотиви стали *«керамічними»*, саме такими, як вимагає матеріал – глина в поєднанні з ангобами, якими наносяться візерунки, і поливою, що вкриває поверхню черепка й забезпечує відповідний характер колориту (не приглушений і стриманий, як у теракоті, а яскраво-святковий, як у майоліці). Однією зі *«співавторок»* цього *«переосмислення»* і творцем нової традиції й була Мотрона Назарчук.

Як і більшість опішненських малювальниць, вона розміщувала декор на поверхні виробів згідно з традиційними засадами української народної кераміки, підкреслюючи основні конструктивні частини, намагаючись узгодити орнаментику з формою того чи іншого виробу. Композиційний принцип залежить від форми певного предмета. На закритих посудинах (глечики, тикви, вази тощо) рослинні мотиви майстриня розташовувала широкими смугами (переважно у верхній частині – на пукові й плечах), доповнюючи їх вужчими смугами рослинних елементів. Між ними обов'язковим «співорганізатором» композицій виступає геометричний орнамент – лінії, *«накапування»*, смуги з нанесеними на них *«кривульками»* чи *«накапуванням»*, *«курячі*

лапки», «зірочки» тощо. На тарелях і куманцях з дископодібним тулубом (плесканцях) переважають центричні або вертикальні композиції вазонного типу. Останні зустрічаються також і на деяких закритих формах – глечиках, тиквах, вазах, де вони утворюють букет чи поодиноку вигнуту галузку з усталеним набором елементів. Принцип центричності або фризовості зберігається не завжди. В окремих речах (переважно кінця 1940-х – середини 1950-х років) декор нерідко суцільно вкриває поверхню виробу у вигляді тісно переплетених гілок. Однак рапорт візерунка все одно зберігається. Коли ж оздоблюються посудини з двома лицьовими боками (двовушні вази, куманці-плесканці тощо), обидві композиції найчастіше вирішуються ідентично і лише зрідка дещо відрізняються одна від одної.

Чи не найбільш характерна ознака мальовки Мотрони Назарчук, як свого часу влучно відзначив Борис Бутник-Сіверський, – розташування декору смугами [1, с. 332; 3, с. 38]. Це може бути широкий фриз із гілок з великими квітами й додатковими елементами. Найчастіше подібний варіант композиції сприймається як з'єднані гілками великі квіти-розети, що повторюються кілька разів. Так, глечик темно-брунатного, майже чорного кольору (1947–1949, автор форми Мефодій Сердюченко; НМУНДМ К-5177, мал. 1) оздоблено кількома багатопелюстковими квітами-розетами, сполученими гілочками з *«гранатовими яблуками»*, виноградними гронами, завитками, ягідками, листям кількох видів. Декор червоно-вохристого тиквастого глечика (1948, автор форми також Мефодій Сердюченко; НМУНДМ К-5036, мал. 3) розміщено в середній і верхній частинах тулуба. Мотиви підкреслено великі, особливо круглі багатопелюсткові квіти. Між ними – вигнуті гілки з виноградом, листям, віялоподібними квітами, *«косицями»*. Декор, його характер, манера трактування гармоніюють з широким *«наповненим»* тулубом тиквастого глечика, а доволі стриманий колорит, вирішений у вохристій гамі з акцентами зеленого (на великих листках), дозволяє зосередити увагу на лінійному ритмі примхливо вигнутих гілок.

Великі квіти виступають в обох випадках основними мотивами, а гілки, на яких вони розташовані, – другорядними. При цьому в першому глечику (НМУНДМ К-5177, мал. 1) значна кількість рослинних додаткових елементів майже закриває стебла, в другому

(НМУНДМ К-5036, мал. 3) стебла намічено енергійними вигнутими лініями, й сам характер цього вигину надає композиції певної динаміки, тоді як у першому варіанті рух відходить на другий план, і великі мотиви спокійно співіснують на поверхні черепка.

Це ж стосується й декору вази 1947 року (її яйцеподібна форма наближена до класичної банки-слоїка) (автор форми Мефодій Сердюченко; НМУНДМ К-5031, мал. 41), побудованого на ритмічному повторенні великих круглих квітів-розет складної форми, до кожної з яких приєднано роздвоєну гілку з віялоподібними квітками, листям, завитками та мотивами, що нагадують своєрідну стилізовану пальмету. Ці мотиви, розміщуючись на кожній зі стеблин гілки, суцільно заповнюють простір між великими квітами-розетами й ритмічно чергуються навколо кожної з них.

Цікавим зразком широкої фризової композиції виступає декор вази краплеподібної форми (1948, автор форми Мефодій Сердюченко; НМУНДМ К-5026, мал. 43), що заповнює майже всю поверхню її тулуба. Вазу прикрашено гілкою у вигляді однієї хвилястої лінії, до якої на коротких стеблинах кріпляться великі квіти двох різновидів. Перший варіант – улюблена Мотроною Назарчук п'ятипелюсткова квітка, загострені пелюстки якої чергуються з *«трояками»*. Друга квітка цікавої, незвичної не лише для Мотрони Назарчук, а й для інших майстринь віялоподібної форми, заповненої рядами *«накапування»*, рисками, ягідками (мал. 64: 4). Її верхній хвилястий контур доповнено виноградом із завитками. Між квітами розташовано листя кількох видів (*«опішненський листок»*, *«дубове листя»*, маленькі листочки), ягідки, своєрідні пуп'янки, мотиви, що нагадують ягоду полуниці тощо. Вище й нижче розміщено лінії з широкою смугою між ними, на яку нанесено *«кривульку»*. Подібна смуга з лініями оперізує вінця, де на неї нанесено *«курячі лапки»*, що нагадують *«косиці»*.

Кілька великих квіток двох різновидів покладено і в основу декору банки-вази (традиційна народна посудина – банка (слоїк), оздоблена мальовкою, – сприймається як декоративна ваза), що також походить з колекції Національного музею українського народного декоративного мистецтва (1947–1949, автор форми Григорій Тягун; НМУНДМ К-5049, мал. 39). На жаль, ми не можемо впевнено приписувати мальовку цієї посудини Мотроні Назарчук: подібна банка

з колекції Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному (НМЗУГО К-4634) має авторський підпис Зінаїди Линник. Прискіпливе порівняння обох посудин не дозволяє авторство мальовки банки з київського музею без сумніву приписати Зінаїді Линник: трактування окремих деталей не виключає манеру двох майстринь, що працювали за одним ескізом. Варіативність виявляється в окремих другорядних деталях-доповненнях до головних мотивів. Тож під **великим питанням** залишаємо авторство Мотрони Назарчук. В основі композиції – кілька великих квітів двох різновидів, з'єднаних між собою вигнутими стеблами з листям. Уздовж стеблин розміщено ряди *«накапування»*. Перша квітка віялоподібна. Вона нагадує лотос (лілію) складної форми з крайніми хвилястими пелюстками. Угорі до неї приєднано своєрідні *«тичинки»* у вигляді кривульок, завершених кружечками. Друга квітка, овоїдної форми, обрамлена зубцеподібним контуром і доповнена в основі, зорієнтованій угору, двома пелюстками, а у вершині, зорієнтованій донизу, парою гілочок з виноградом, листочками, завитками.

До мальовки банки стилістично близьке оформлення тиквикарафки, на денці якої ритований напис: «*Робив Тягун, малювала Каша*» (1947–1949, НМУНДМ К-4997, мал. 24). За формою посудина повторює зразки, запроваджені в опішненське гончарство на початку XX століття під впливом тогочасного декоративного мистецтва й викликає асоціації з керамікою Сходу: за формою наближена до карафки з кулястим тулубом і підкреслено високою прямою шиєю; вухо видовжене. Декор займає майже всю поверхню тулуба й складається зі складного мотиву (він повторюється 4 рази), в основі якого велика лотосоподібна квітка, доповнена ягідками, листочками й парами круглих квітів. Між ними під кутом розміщено видовжені мотиви, утворені своєрідними гірляндами з криноподібних елементів (нагадують дзвіночки), доповнених ягідками. Верхня частина шиї оздоблена круглими квітами, сполученими листочками з завитками. Декор доповнено смугами з нанесеними на них *«кривульками»*. Вухо прикрашено дрібним *«накапуванням»*.

Доволі незвичним (не лише для Мотрони Назарчук, а й взагалі для опішненської мальовки кінця 1940-х років) є оздоблення вази класичної яйцеподібної форми з двома вухами роботи Гаврила Пошивайла (1947–

1949, НМУНДМ К-5086, мал. 57): декор нанесено на широку сіруватоблакитну смугу, контрастну за кольором до червоно-вохристого тла. Він складається з великих складних багатопелюсткових квітів на гілках з листям, віялоподібними квітами, завитками й своєрідними мотивами, утвореними вигнутими стеблами з попарно розміщеними на них пелюстками (нагадують листя акації, але білого кольору). Під і над широкою смугою – *«кривульки»*, утворені маленькими арочками й доповнені *«накапуванням»*. На вінцях – вузька сіро-блакитна смуга з багатопелюстковими червоно-вохристими квітами й гілочки з листям та розтягнутими краплями. Декор виконано в спокійно-врівноваженій манері з увагою до кожного з мотивів, що ритмічно чергуються між собою, органічно доповнюючи опуклобокий тулуб посудини.

Прикладом широкого фризу з увагою до вільного тла, що нечасто зустрічається на тогочасних виробах, є глечик 1947–1949 років світло-зеленого кольору (автор форми Мефодій Сердюченко; НМУНДМ К-4990, мал. 2). Великі білі квіти (нагадують ромашки) з'єднано вигнутими стеблами. На кожному – пальметоподібна квітка, гроно винограду, пара листків, завиток, розтягнуті краплі. Декор доволі чіткий, лаконічний, другорядних елементів менше, ніж в оздобленні інших речей повоєнних років. Лаконічність декору доповнено смугою з двома лініями на вінцях. Така сама смуга під фризом рослинного орнаменту.

На деяких виробах Мотрона Назарчук розмістила декор у вигляді двох широких фризів, розподілених лініями та смугами з *«накапуванням»* або *«кривульками»*. У цьому плані цікаві ваза з авторським підписом (на денці вази ритований напис: *«Робив Коломієць, малювала Каша»*) та кілька великих квітників з колекції Національного музею українського народного декоративного мистецтва, про які вже згадано вище, під час розгляду проблеми атрибутування кераміки з мальовкою Мотрони Назарчук. Ваза 1947–1948 років (автор форми Захар Коломієць; НМУНДМ К-5001, мал. 40) класичної яйцеподібної форми з невисокою рівною шиєю та вінцями-валиком. Її оздоблено двома рядами рослинного орнаменту. Верхній складається з великих квітів, утворених 5-ма загостреними пелюстками, що чергуються з трилисниками; між ними – гілочки з гронами винограду (великим і маленьким), листя, завитки. Вище й нижче – смуги з нанесеним на

них *«накапуванням»*. До нижньої смуги прилягають арочки. У місцях їх з'єднання – грона винограду. В арки закомпоновано віялоподібні квіти. Шию декоровано широкою смугою, на яку нанесено виноградні грона, що чергуються з горизонтальними гілочками з попарно розміщеними листочками.

Така сама схема орнаментики й у декорі кількох квітників (два з них мають вказівку на авторство Мотрони Назарчук у вигляді ритованих написів на денцях /НМУНДМ К-9935, К-9929, мал.58, 59/). Відмінність полягає в розподільних смугах геометричного орнаменту: у квітниках на них нанесено *«кривульки»* з *«накапуванням»*, а не *«накапування»*, як у декорі вази. Усім виробам цієї групи притаманна якась особлива врівноваженість компонування орнаментики й чіткість у її трактуванні. Майже ідентичний декор супової вази з колекції Національного музею українського народного декоративного мистецтва, опублікованої в журналі *«Народне мистецтво»* [10, с. 43]. Автор форми посудини – Мефодій Сердюченко. Можливо, розмальовувала цю супову вазу Мотрона Назарчук, проте її авторство в інвентарних книгах музею не зазначено.

У другій половині 1950-х – початку 1960-х років серед виробів, оздоблених Мотроною Назарчук, переважали речі невеликого розміру – вазочки, макітри, супові вази, тикви, глечики. У деяких з них зберігався принцип розміщення орнаменту у вигляді широкої смуги з великими мотивами. Це кілька робіт з колекції Національного музею українського народного декоративного мистецтва з авторськими підписами *«Мареха–Назарчук»* (усі експонувалися на виставці до 40-річчя Жовтневої ревоюції, 1957): тиква (НМУНДМ К-4995, мал. 25); макітра з покришкою (НМУНДМ К-5094, мал. 5) два супники (НМУНДМ К-5096, К-13295, мал. 6, 7), вазочка (НМУНДМ К-4994, мал. 49). В усіх посудинах, незважаючи на використання авторкою великих елементів, декор узгоджено із формами, наближеними до напівсфери або сплюснутої кулі. Композиційним акцентом, як і раніше, виступає велика кругла багатопелюсткова квітка, нерідко з активним введенням яскравого блакитного кольору на темно-брунатному чи вохристому тлі або світло-брунатного – на зеленому. На покришках макітри й макітер – супових ваз мотиви мальовки центральної частини стінок повторено в дещо спрощених варіантах,

що, з одного боку, об'єднує всю композицію декору, а з другого – не перевантажує верхню частину посудин. Подібне, дещо видозмінене повторення мотивів орнаментики тулуба є й на глечику 1957 року, де вужчу смугу розміщено на високих масивних вінцях (автор форми, ймовірно, Трохим Демченко, НМУНДМ К-13298, мал. 4).

Аналогічний принцип *«повторень»* і в декорі куманців: на лицьових боках кільцеподібного тулуба скомпоновано смугу-віночок зі своєрідними *«репліками»* на ніжці або вінцях чи іноді боках у вигляді спрощеного набору елементів оздоблення тулуба, що забезпечує єдність декору посудини в цілому, Так, куманець 1960 року білого з жовтуватим відтінком кольору (автор форми Семен Яценко, НМУНДМ К-5302, мал. 27) прикрашено смугою-*«віночком»* з квітів винограду, мотивів, що нагадують плід малини, листочків кількох видів. На ніжці куманця смугу декору спрощено й обмежено малиноподібними ягідками, маленькими листочками, ягідками (без великих круглих квітів та віялоподібних листків). В основі носика посудини бачимо квітку, на вусі (ручці) – ряд великих крапок із колами. Подібна варіативність об'єднує композицію, а відсутність одноманітних повторень її урізноманітнює (уявімо: на всіх конструктивних частинах посудини однакові мотиви – сухо й нецікаво-одноманітно). На іншому куманці червоно-вохристого кольору (автор форми також Семен Яценко, НМУНДМ К-5137, мал. 29) подібний підхід до компонування й трактування декору: мотиви винограду, віялоподібні квіти, листя розміщено на лицьових боках тулуба на хвилястій гілці. На боках їх повторено варіантами у вигляді виноградних грон на стеблах з парами листочків та ягідок. На ніжці ще одного куманця (1960, автор форми Семен Яценко, НМУНДМ К-5138, мал. 28) декор у зменшеному варіанті майже повністю відтворює набір мотивів оформлення тулуба.

Оздоблення трьох невеликих вазочок 1959–1960 років (автор форми Олексій Мареха, НМУНДМ К-4897, К-4975, К-4938, мал. 50, 51, 53) демонструє зміни стилістики опішненської мальовки в напрямку до спрощення й узагальнення. У порівняно нешироких смугах рослинної орнаментики чітко простежується рапортність рослинних візерунків: вигнута гілка з великою квіткою чи виноградом і меншими мотивами, мінімум доповнень і другорядних елементів. Це ж стосується і декору вазочок, виготовлених на крузі Дмитром

Зубанем (усі – 1960 року, НМУНДМ К-4942, К-4889, К-4888, мал. 52, 54, 55): обмежена кількість рослинних елементів, нанесених доволі товстим контуром, чіткий ритм, увага до вільного тла. У двох вазочках (НМУНДМ К-4889, К-4888, мал. 54, 55) у смугу рослинного орнаменту введено зображення рибок.

Тенденцію до узагальненого трактування мотивів, чіткості в компонуванні елементів та доволі одноманітного повторення окремих частин декору демонструють кілька виробів Мотрони Назарчук з колекції Полтавського художнього музею імені Миколи Ярошенка (Галереї мистецтв). Суцільну хвилясту гілку-*«бігунець»* покладено в основу декору двох посудин. Так, у цукорниці, напівсферичний тулуб якої розміщено на високій круглій ніжці-підставці, у вигинах такої гілки з листочками розташовано круглі багатопелюсткові квіти в обрамленні крапочок і маленьких кружечків. Ритм у розміщенні елементів візерунка доповнено кольором: квіти верхнього ряду вохристого кольору з блакитними серединками, а нижнього – блакитні з вохристими серединками. Смугу рослинного декору доповнено лініями й кривульками. Основу ніжки-підставки оточено рядом *«накапування»*, лініями й *«кривулькою»* з *«накапуванням»* (1960-ті /?/, ПХМ КВ-4626/К-541, мал. 37). Стінки широкої цукорниці також оперізує хвиляста гілка з однаковими гронами винограду й *«опішненськими»* листочками. Вище й нижче – вузькі лінії, на плечах – ряд *«курячих лапок»* (*«косиць»*) (1960-ті /?/, ПХМ КВ-4627/К-542, мал. 38). Підкреслено чіткий ритм у розташуванні окремих деталей також підсилено чергуванням кольорових плям. Поєднання всього двох мотивів (виноград і пара листків з квіткою, утвореною розтягнутими краплями) покладено в основу оздоблення вази, кулястий, трохи витягнутий тулуб якої оточує широкий фриз цих мотивів, які чергуються в шаховому порядку: до основи кожного грона винограду приєднано букет. І грона, і букети наближені до форми трикутника. Подібна смуга декору оперізує верхню частину шийки посудини, тільки вона складається з одного ряду мотивів, розташованих основою догори (1940-ві – 1950-ті, ПХМ КВ-4620/К-535, мал. 56). В усіх трьох роботах вражає не просто ритмічно-одноманітне повторення однакових мотивів, а й відсутність варіацій, притаманних

творчій манері Мотрони Назарчук (як і інших малювальниць) 1940-х – 1950-х років.

На мисках або тарелях, прикрашених Мотроною Назарчук, композиції підкреслено центричні, з чітким ритмом окремих елементів, коли навколо великої розети групуються різноманітні рослинні візерунки. Особливо це стосується творів кінця 1950-х – початку 1960-х років. Так, невелика тарілочка 1957 року (автор форми Іван Білик, НМУНДМ К-4935, мал. 9) декорована складною розетою, в основі якої зірка, утворена 5-ма гронами винограду; між ними – віялоподібні квіти. Виноград доповнено завитками. У центрі розети – п'ятипелюсткова квітка. На берегах тарілочки – смуга рослинного орнаменту з круглих квітів, винограду, листя, завитків, ягідок. Тло тарілочки зеленого кольору. На її денці ритований напис: «*Билык И. А. Назарчук М. С. Опошня 1957*». Подібна організованість і чіткість у розміщенні навіть найменших другорядних деталей притаманна й оздобленню великого тареля червоно-вохристого кольору 1960 року (автор форми Олександр Цюрюпа, НМУНДМ К-5332, мал. 11). В основі декору – розета, утворена 5-ма гронами винограду (нагадує зірку). В її центрі – багатопелюсткова квітка. Між виноградними гронами – віялоподібні квіти на рівних стеблах з парами листочків. У вершинах винограду – пари колосків. На берегах тареля – смуга рослинного орнаменту, що складається з багатопелюсткових квітів, які чергуються з гілочками з виноградом, листям, завитками, ягідками. Доволі дрібні, спокійно й урівноважено трактовані мотиви демонструють особливості авторської манери Мотрони Назарчук.

Лише в окремих роботах мисткині гілки розміщено на дзеркалі вільно як, наприклад, у тареля темно-брунатного, майже чорного кольору з колекції Національного музею українського народного декоративного мистецтва (1960, автор форми Олександр Цюрюпа, НМУНДМ К-5333, мал. 10). У центрі дзеркала – «*гранатове яблуко*», до якого вгорі та внизу приєднано дві гілки, закручені навколо центральної квітки. Гілки неоднакові. Одна з них ніби виступає основою «*гранатового яблука*», друга починається з віялоподібної квітки, що своєрідно відтворює традиційну вершину-шипок цього мотиву. На гілках – круглі й віялоподібні квіти, листя, ягідки, завитки, що чергуються по-різному на кожній з гілок. Такий підхід з елементом

асиметрії (ритм при цьому не втрачається) надає всій композиції певної грайливості, посилюючи бароковий підхід до осмислення рослинних форм, і викликає асоціації з опішненською мальовкою кінця 1940-х – початку 1950-х років. На берегах – смуга рослинного орнаменту: круглі багатопелюсткові квіти, чергуються з квітами, що нагадують *«гранатове яблуко»*. Основні мотиви доповнено гілочками з листочками, ягідками й маленькими квіточками. Симетричність розміщення окремих елементів берегів ніби врівноважує певну асиметрію центральної частини тареля, виступаючи своєрідним організуючим елементом усієї композиції.

Мотрона Назарчук не завжди дотримувалася фризового принципу компонування. Іноді декор глечиків, ваз, тиков, банок суцільно вкривав поверхню й міг складатися з високих вертикальних гілок, ритмічно розміщених навколо посудини, або двох подібних композицій, розташованих з обох боків виробу. Це може бути також гілка або складне поєднання рослинних і геометричних елементів. Прикладом суцільного майже по всій висоті стінок розташування рослинного декору із примхливим переплетенням стеблин, листя, винограду, квітів, серед яких закомпоновано зображення маленьких пташечок у вигляді півників з гребінцями й хвостами у вигляді так званого *«опішненського»* листка, є тиква з колекції Полтавського художнього музею імені Миколи Ярошенка (Галереї мистецтв) (КВ-4079/К-141, мал. 26).

Чітка гармонійно організована й водночас складна композиція наявна в оздобленні куманця (1947, автор форми Захар Коломієць, НМУНДМ К-5172, мал. 31). Декор його пласких лицьових боків складається з лотосоподібних квітів, розташованих навколо порівняно невеликого отвору тулуба посудини. Вони чергуються з гронами винограду, доповненими завитками, *«косицями»*, *«накапуванням»* і парами вигнутих ліній, що утворюють разом з виноградом своєрідний ліроподібний мотив. Бічні поверхні тулуба декоровано гілочками; носик – *«накапуванням»*, *«кривульками»*, лініями; вухо – рядами *«накапування»* і рисочок; шийка з обох боків – гілочками. Куманець майже суцільно вкрито декором, проте завдяки вмінню організувати його на поверхні посудини, влучно підкреслити головні складові форми, вмілому компонуванню й співвідношенню окремих

різновеликих елементів, майстриня досягла гармонійного поєднання форми й декору. Посудина світло-зеленого кольору приємного відтінку.

Другий куманець червоно-вохристого кольору, також виконаний Захаром Коломійцем (1947–1949, НМУНДМ К-4963, мал. 32), оздоблено рядом блакитних квіточок (нагадують *«незабудки»*), закомпонованих в арочки з трилисниками й крапочками між ними. На боках тулуба розміщено гілочки з аналогічними квітами, на носику – своєрідну *«сосонку»* з кривульками й рядами *«накапування»*. Ніжку куманця оперізує ряд складних арочок, доповнених великими й маленькими крапочками. У деяких інших виробах артілі *«Художній керамік»*, що знаходяться в колекції Національного музею українського народного декоративного мистецтва, зустрічаємо подібні мотиви. Усі ці речі експонувалися на декадній виставці в Москві (Декада українського мистецтва і літератури, 1951), а перед тим, можливо, на виставках у Києві (Республіканська виставка народного декоративно-прикладного мистецтва, 1949) та Львові (Республіканська виставка народного декоративно-прикладного мистецтва, 1950). Проте, ураховуючи *«колективний»* характер творчості майстрів артілі (про це йшлося вище), поки що не наважуюсь зарахувати їх до робіт Мотрони Назарчук. Серед них – куманець (1949, артіль *«Художній керамік»*; НМУНДМ К-4964), прикрашений подібними блакитними *«незабудками»*, закомпонованими в арочки й нанесеними на світле жовтуватого відтінку тло. Аналогічний декор (*«незабудки»* в арочках) у баклажки з отвором (1947–1949, автор форми Захар Коломієць; НМУНДМ К-5171) та в куманця (1947–1949, артіль *«Художній керамік»*; НМУНДМ К-13454). Не виключено, що всі речі могла оздоблювати Мотрона Назарчук.

До кращих мальовок мисткині належить оздоблення баклаги 1948 року, створеної нею у співавторстві із Захаром Коломійцем, який виточив на крузі досконалої форми посудину з дископодібним тулубом, розміщеним на чотирьох коротких ніжках* (НМУНДМ

* *В альбомі «Опошня, Решетиловка» авторкою мальовки названо Зінаїду Линник [26, с. 21], проте в інвентарній книзі Національному музею українського народного декоративного мистецтва зазначено авторство Мотрони Назарчук*

К-4992, мал. 34). Невисока шийка з ледь помітними вінцями й виступи з дірочками на боках тулуба (данина традиції – для підвішування на мотузці) делікатно доповнюють форму посудини, оздобленої з лицьових боків різними, але стилістично спорідненими композиціями. Один лицьовий бік декоровано великою гілкою з вигнутими стеблами, на якій розміщено підкреслено велику віялоподібну й круглу квітки, грона винограду, листя, ягідки, завитки, розтягнуті краплі. Складну динамічну композицію візуально врівноважують два великі листки, розміщені в основі гілки. З другого лицьового боку посудини розташовано подібну вигнуту гілку, але з дещо відмінними варіантами віялоподібних квіток (їх дві) та двох круглих квіток. На гілці зображено пташку. Пір'я на її тулубі вирішено у вигляді рослинних і геометричних елементів. Голівка пташки відведена назад. Її нахил ніби повторює вигин однієї зі стеблин гілки, завершеної віялоподібною квіткою. Розтягнуті краплі, завитки, крапочки, *«накапування»* збагачують композицію декору, який суцільно вкриває обидві лицьові площини посудини й на боках доповнений смугою блакитних квіточок з парами листя, завитками, крапочками. Одну з таких квіточок закомпоновано серед рослинних мотивів, що оточують пташку. На шийці розміщено пару *«курячих лапок»* з крапкою. Краї лицьових боків тулуба й основу вінець підкреслено рядами *«накапування»*. Багатоплановість лінійного ритму мальовки доповнено грою кольорових плям, що заповнюють контур малюнка, виконаний світло-вохристим ангобом. Акценти блакитного, вохристого кількох відтінків, червоно-брунатного, білого з жовтуватим відтінком, зеленкуватого, повторюючись у своєрідному ритмі великих і маленьких кольорових плям, заповнюють контури зображень, контрастуючи з темно-брунатним, майже чорним тлом баклаги.

Ще одна баклага (1947–1948, автор форми Захар Коломієць, НМУНДМ К-5174, мал. 35) демонструє інший підхід в організації декору, однакового з обох боків тулуба. Це зразок вертикальної композиції, побудованої за принципом вісьової симетрії. Зображено букет із центральним підкреслено рівним стеблом з парами листя, завершеним великою віялоподібною квіткою. Два бічні стебла підкреслено симетрично вигнуто навколо знайомих нам блакитних квіточок, що нагадують *«незабудки»*, й доповнено листям, виноградом,

розтягнутими краплями, завитками. На бічних поверхнях між двома *«кривульками»* розміщено квіточки, утворені крапкою, обрамленою дрібними крапками (*«зірочки»*). Між ними – пари листочків на коротких рівних стеблах.

***

Мотрона Назарчук оздоблювала вироби не лише в техніці підполив'яного контурного малювання, але й у техніці фляндрування, хоча й зрідка, про що вона писала у своєму листі до Світлани Пошивайло: *«Дуже хотілось би вам допомогти зібрати відомості про розпис хляндрівкою, та, на жаль, я сама* ***небагато робила цим способом*** *і то невеликі вироби: попільнички, вазони для квітів тощо»* [31, с. 64].

Роботи Мотрони Назарчук з фляндрівкою датовані 1947–1949 роками. Тут також існують проблеми з атрибутуванням: жодного авторського (тобто з авторським підписом) виробу з фляндрованим декором поки що не знайдено. Авторство зазначено в списках книги вступу Національного музею українського народного декоративного мистецтва під шифром *«ДУИ»*, де, як уже зазначалося, помилки не виключені, тож, можливо, не всі ці вироби оздоблювала Мотрона Назарчук. Щодо двох із них (а всього в колекції Національного музею українського народного декоративного мистецтва зберігається п'ять зразків з фляндрівкою, які приписано роботі Мотрони Назарчук) зазначено авторство двох малювальниць: Мотрони Назарчук та Зінаїди Линник (ваза, автор форми Мефодій Сердюченко, НМУНДМ К-5146, мал. 44) і Мотрони Назарчук та Тетяни Гриб (барильце, автор форми Мефодій Сердюченко, НМУНДМ К-5015, мал. 23). Як відомо, Зінаїда Линник розмальовувала кераміку переважно в техніці підполив'яного контурного малювання, а Тетяна Гриб була однією з небагатьох майстринь, що на той час працювали в техніці фляндрування. Тож імовірно, що й інші вироби могла прикрашати саме вона: декор усіх п'яти посудин подібний. Стверджувати про авторство однієї майстрині (Тетяна Гриб) або вирізнити руку кількох поки що неможливо. Тож авторство Мотрони Назарчук так і залишається під великим питанням. У цій групі виробів виділяється фігурна посудина у вигляді баранця (1947, автор форми Захар Коломієць, НМУНДМ К-5006, мал. 61)

з видовженим тулубом, боки якого оздоблені широкою смугою фляндрівки, утвореної переосмисленими й об'єднаними мотивами *«дряпичка», «заводянка», «лиштва»*; спина – рядами *«овесця»* [25, с. 586-591] й трьома фляндрованими квітками (так звана *«вивідна квітка»* [6, с. 22]). На пласких закручених рогах та хвості-ручці розміщено широкі смуги *«овесця»*, доповнені *«кривульками»*. Ваза 1947 року – класичної яйцеподібної форми з двома вухами, прямою шиєю й вінцями-валиком – виготовлена на крузі Мефодієм Сердюченком (НМУНДМ К-5020, мал. 46). Її декор розміщено у верхній частині тулуба: над широкою смугою фляндрівки різноманітні фляндровані мотиви – аркоподібно розміщені відрізки *«лиштви»* з квітами, *«сосонки»*, мотиви, що нагадують *«гребінчики»*. Основу шийки оперізує смуга *«овесця»*, над нею – два відрізки *«овесця»*, розміщені під кутом. Вуха прикрашено смугами *«овесця»*. Друга ваза з кулястим витягнутим тулубом і високою, майже прямою шийкою і розгорнутими вінцями (1947–1949, автор форми Григорій Тягун, НМУНДМ К-5056, мал. 48), прикрашена широкою смугою фляндрівки, над нею – ряд *«овесця»*, на шийці з двох боків – виноград, утворений крапочками, на стеблі у вигляді вигнутого відрізка *«овесця»*. Ще одна ваза також виконана Григорієм Тягуном (1947–1949, НМУНДМ К-5046, мал. 47). Її декор майже повністю вкриває посудину. На тулубі – широкі горизонтальні смуги фляндрування кількох варіантів. На шийці – вертикальні смуги *«овесця»*, що чергуються з вертикальними рядами *«накапування»*. На високих вінцях – гілочки, утворені *«овесцем»* і гронами винограду, наміченими крапками, аналогічні мотивам вази (НМУНДМ К-5056, мал. 48).

***

У розвитку опішненської рослинної орнаментики барокового характеру можна вирізнити кілька етапів. Художньо-стильові особливості кожного з них виявляються в характері взаємозв'язку декору з формою, в ускладненні або спрощенні візерунків щодо кількості елементів певного мотиву, а також у їхньому трактуванні й манері нанесення мальовки на стінки посудини – подрібнено, шляхом компонування дрібних деталей, або узагальнено, впевненими лініями контуру з великими кольоровими плямами, в увазі до вільного тла або навпаки – у суцільному заповненні всієї поверхні виробу.

Так, на зламі XIX–XX століть декор частіше не пов'язаний з формами виробів, еклектичних за композиційним рішенням. У цей час було створено багато складних, позначених протиріччями творів. Окремі вироби асоціюються із загальноєвропейським варіантом модерну, що виявляється у вибагливості форм і мотивів декору, трактуванні квітів, листя, вигнутих стеблин. Навіть барокові мотиви (вони репрезентують український стиль – національний варіант стилю модерн) часто отримують притаманні модерну ламані вигадливі окреслення із перетікаючими лініями. Важливу роль відіграє використання в мальовці ритованого контуру, популярне так зване *«дублене тло»*. Нерідко окремі майстри, зокрема Федір Чирвенко, вкривали поливою лише мальований декор, підсилюючи його звучання порівняно з приглушеним теракотовим черепком. Проте з усіх цих новацій найстійкішою виявилася барокова орнаментика в техніці підполив'яного контурного малювання, органічно доповнена традиційними для місцевої кераміки геометричними елементами. Саме в такому варіанті й розпочалося засвоєння Мотроною Назарчук нового для Опішного декору, адже в 1920-х роках, коли вона навчалася в майстерні при Опішнянській керамічній промисловій школі, відбувалося подальше засвоєння й поширення інноваційної орнаментики серед загалу опішненських гончарів. Безумовно, майстриня бачила і зразки мальовки з ритуванням, і речі, виконані під впливом європейського варіанта стилю модерн, проте в її творчості ці впливи майже не відчуваються, хоча в нас немає достеменно атрибутованих її ранніх робіт: не виключено, що на ранніх етапах своєї творчості Мотрона Назарчук, як і деякі інші майстрині, наслідувала еклектичні зразки початкового етапу розвитку, точніше, формування, нової традиції в декорі.

Подальший розвиток цієї традиції відбувався вже в умовах артільно-заводського виробництва, і Мотрона Назарчук брала безпосередню участь у цьому процесі, працюючи в артілі (заводі) *«Художній керамік»*.

У середині 1930-х років у оздобленні артільної продукції намітився своєрідний відхід від традицій першої чверті XX століття, який свідчив про можливі експерименти художників: мальовка стала дрібною, графічною, сухою й відзначалася використанням опішненських

(*«земських»* і *«доземських»*) та зовсім нових мотивів, сполученням геометричного й рослинного орнаментів. Ангоби рельєфно виступали над поверхнею черепка. Активно застосовувалося вишневе, брунатно-вохристе, вохристо-помаранчеве та біле тло. Так декорували вироби впродовж усього кількох років, і лише окремі прийоми були засвоєні й згодом розвинуті майстринями. Не виключено, що Мотрона Назарчук певний час могла працювати в подібній манері. Принаймні, такі речі могли вплинути на її авторський почерк. Хоча в перший період її роботи в артілі *«Художній керамік»* (1929–1933) таку кераміку, судячи з датування достеменно атрибутованих на основі ритованих підписів на денцях виробів, ще не робили, а після повернення Мотрони Назарчук до Опішного вже не робили (з 1933 року майстриня працювала в Грузії – на керамічному заводі *«Диткомісії при ЦК Грузії»*, а потім – на Васильківському майоліковому та Будянському фаянсовому заводах [51, с. 72]. Проте в оздобленні окремих її робіт перших повоєнних років зустрічаються й порівняно дрібні рослинні мотиви, й активне використання *«накапування»*, *«курячих лапок»*, *«зірочок»*, *«кривульок»* тощо, які були характерними для мальовки середини 1930-х років. Паралельно з підкреслено дрібними мотивами в довоєнний час продовжували застосовувати барокові, яким також притаманна деяка *«подрібненість»*. Вірогідно, що саме така стилістика візерунків і вплинула найбільше на творчу манеру Мотрони Назарчук, адже її мальовка часто вирізняється використанням порівняно невеликих елементів.

У 1930-х – 1950-х роках в опішненському гончарстві виявилася характерна для декоративно-ужиткового мистецтва того часу тенденція застосування сюжетів станкового малярства. На тарілках, вазах, куманцях відтворювали побутові сцени, краєвиди, ілюстрації до літературних творів, портрети відомих людей, виконані в натуралістичній манері без урахування форми виробів та специфіки декоративного мистецтва [див. детальніше: 55]. Ці станкові композиції частіше не вкривали поливою. Поливали лише боки куманця або береги тарілки, де розташовували орнамент. Авторами таких творів були Петро Кононенко й Терентій Наливайко. Серед майстринь, що доповнювали орнаментами станкові сюжети на творах кераміки, як уже зазначалося, була вчителька Мотрони Назарчук Марія

Кришталь [2, с. 83]. Чи розмальовувала Мотрона Назарчук подібні вироби, невідомо, проте вона близько знала їхніх авторів – як Петра Кононенка, так і Терентія Наливайка, а в співавторстві з Терентієм Наливайком та Оксаною Бабич майстриня створила мозаїчний портрет Тараса Шевченка, що до Другої світової війни експонувався в Полтавському краєзнавчому музеї [51, с. 75].

Про **Терентія Йосиповича Наливайка** (1899–1979) у листі до Віталія Ханка Мотрона Назарчук писала: «*Наливайко добре знав техніку малярства. Як зварити олію, щоб була міцна фарба. Гарно малював пензлями. Малював і портрети, але більше вдавалися йому пейзажі... Якщо правда, що він ніде не вчився до опішнянської керамічної школи, був талановитий майстер-самоучка, що добре вмів малювати і ліпити*» [24]. Щодо відомого кераміста й майстра іконопису **Петра Максимовича Кононенка** (1872–1942) Мотрона Назарчук зауважувала, що він був «*дуже хороший чоловік і як людина, і як художник. <…> Малював портрети на тарілках, малював з Кобзаря, малював пейзажі на вазах…*» [31, с. 64-65].

Продукція артілі «*Художній керамік*» першого повоєнного десятиліття свідчить про «перемогу» інноваційного напрямку в декорі, який поєднувався переважно із традиційними формами. І хоча частина речей позначена складністю композицій та перенасиченням мотивами, у цей час нова орнаментика досягла свого найвищого розвитку й постала як сформоване явище, як самостійна традиція. Тогочасній мальовці притаманна значна різноманітність мотивів, які мали чимало варіантів. Саме до цього періоду відносяться найцікавіші роботи Мотрони Назарчук, які засвідчують її неабиякий талант малювальниці.

У 1960-х роках елементи візерунків укрупнили, головну увагу приділяли кольоровій плямі, лінійний ритм відійшов на другий план. У попередній період також зустрічалися великі мотиви, але їх детально розробляли, й вони відзначалися графічністю трактування. Наприкінці 1950-х років кількість варіантів і другорядних елементів поступово скоротилася, проте характер рапорту та композиційний принцип майже не змінилися. До цього часу також відноситься низка виробів заводу «*Художній керамік*» з мальовкою Мотрони Назарчук. Проте достеменно атрибутовані речі, що експонувалися на виставках,

датуються лише 1957–1960 роками. З'ясування авторства заводської продукції 1960-х років потребує подальшої роботи. Принаймні, авторові цих рядків поки що не вдалося віднайти в колекціях музеїв підписані речі майстрині, створені в Опішному перед виходом на пенсію.

Натомість, збереглися вироби (невеликі за розміром миски) Мотрони Назарчук, розмальовані нею під час роботи в майоліковому цеху при Запорізькому заводі стінових матеріалів, які майстриня подарувала Національному музею-заповіднику українського гончарства в Опішному (мал. 12-22). Їхнє оздоблення відрізняється від того, що вона створювала в артілі (заводі) *«Художній керамік»*. У декорі мисок переважають геометричні й рослинні геометризовані мотиви без використання техніки контурного малювання. Фляндрівка зустрічається лише в кількох випадках. Серед мотивів – розети, утворені великими крапками, виноград, намічений маленькими крапочками, гілочки з листочками й завитками, *«курячі лапки»*, своєрідні *«сосонки»*. Між ними – ряди *«накапування»*, смуги, концентричні лінії, на вінцях більшості мисок – *«кривулька»*. На одній з мисочок квіти нагадують ромашки: вони складаються з крапки, оточеної *«накапуванням»*, і білих пелюсток, намічених розтягнутими краплями. На другій мисочці *«ромашки»* утворено великою крапкою-серединкою і пелюстками у вигляді рисочок. Проте частіше квіти нагадують опішненську *«зірочку»* (велика крапка чи коло, оточені крапочками). Композиція декору в усіх випадках чітко організована й побудована на ритмічному чергуванні окремих елементів. Візерунок виконано білим, зеленим, темно-брунатним, світло-вохристим ангобами на червоно-вохристому тлі. На одній з мисочок міститься напис, виконаний на дзеркалі білим ангобом: *«Поздравляю с днём Рождения!»*. Головні риси мальовки – чіткість, простота, упорядкованість і якась сухість, що не було притаманне творчості Мотрони Назарчук в Опішному. Подібна манера виконання декору, ймовірно, була зумовлена вимогами, що ставилися перед майстринею на підприємстві. Можливо, саме таку продукцію випускав майоліковий цех при Запорізькому заводі стінових матеріалів.

Після виходу на пенсію Мотрона Назарчук, як і деякі інші опішненські малювальниці (Олександра Селюченко, Зінаїда

Линник, Марія Бондаренко), зайнялася малюванням на папері. У станкових творах майстриня відтворювала мотиви опішненської мальовки, збагачуючи їх власною фантазією, часто (на відміну від кераміки) зверталася до зображення птахів, розробляла ескізи для оздоблення глиняних виробів. Кілька її творів опублікував Сергій Латанський у журналі *«Народне мистецтво»* – композиції *«Голуб і квітка»*, *«Півні у квітах»*, орнамент для майоліки *«Троянда»* (усі – 1998; папір, акварель) [18, с. 51]. Роботи витримано в стриманій червоно-вохристо-брунатній гамі, близькій до колориту кераміки. Композиції вдало продумані, мотиви та їхнє трактування пов'язані з опішненською традицією: складні квіти-розети, маленькі квіточки, виноград, волошки, *«опішнянське»* листя, ягідки, завитки тощо. Проте й тут майстриня залишилася сама собою, не забуваючи про специфіку матеріалу, відчуття якого було їй завжди притаманне: одразу видно, що малюнки виконано на папері, хоча й зі збереженням притаманного кераміці корпусного покриття окремих площин чистими кольоровими плямами, без характерного для акварелі розтягування відтінків і змішування фарб.

Таким чином, дослідження творчості Мотрони Назарчук з урахуванням художніх особливостей її мальовки в плані використання певних мотивів, її розміщення на поверхні посудини, поєднання окремих елементів в одному мотиві й цих мотивів у різних варіантах композицій, взаємозв'язку з формою певного виробу, манери трактування орнаментики тощо, дозволяє стверджувати, що визначальною рисою її творчості стала своєрідна багатоплановість в осмисленні місцевої традиції. Головним для неї було, з одого боку, підпорядкування засадам цієї нової традиції, а з другого – осмислення її з позицій власної творчої особистості. Непересічний талант майстрині виявився, насамперед, у вмінні зберегти й розвинути традицію, а не видозмінити й навіть зруйнувати недоречними *«фантазіями»*. Творчість Мотрони Назарчук необхідно аналізувати з позицій теорії народного мистецтва, де індивідуальність, власне *«я»* на другому плані, а головним фактором виступає єдність з іншими майстринями в принципових моментах відчуття загальних особливостей місцевої кераміки. Тож наявність у неї спільних рис з іншими опішненськими малювальницями є однією з її заслуг. Будучи

по-справжньому народною майстринею, вона на підсвідомому рівні втримала свою творчість у межах своєрідності Опішного як осередку народного гончарства, де нове було переосмислене з позицій потреб загáлу й вилилося в нову традицію, що стала новою сторінкою в історії не лише Опішного, а й усієї вітчизняної художньої культури, органічною і важливою часткою якої слід розглядати мистецьку спадщину Мотрони Назарчук.

1. *Бутник-Сіверський Б. Народне мистецтво / Б. С. Бутник-Сіверський // Історія українського мистецтва : у 6-ти томах. – К. : Головна редакція УРЕ, 1968. – Т. 6. – С. 322-351.*
2. *Бутник-Сіверський Б. Українське радянське народне мистецтво / Б. С. Бутник-Сіверський. – К. : Наукова думка, 1966. – 224 с., іл.*
3. *Бутник-Сіверський Б. Українське радянське народне мистецтво : 1941–1967 / Б. С. Бутник-Сіверський. – К. : Наукова думка, 1970. – 216 с., іл.*
4. *Власов В. Новый энциклопедический словарь изобразительного искусства : в 10 т. / Виктор Власов. – СПб. : Азбука-классика, 2006. – Т. V : Л–М. – 768 с. : илл .+ вкл.*
5. *Выставка народного искусства Украинской ССР (Обзор экспозиции выставки народного творчества на Декаде украинского искусства и литературы в Москве 1951 года). – К. : [б. и.], 1951. – 31 с.*
6. *Дмитрієва Є. Мистецтво Опішні / Є. М. Дмитрієва. – К. : Видавництво Академії архітектури Української РСР, 1952. – 60 с.*
7. *Івашків Г. Декор української народної кераміки XVI – першої половини XX століть / Галина Івашків. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2007. – 544 с.*
8. *Клименко О. Біляк Параска Петрівна / О. О. Клименко // Енциклопедія сучасної України. – К. : Координаційне бюро Енциклопедії сучасної України НАН України, 2003. – Т. 2. – С. 858.*
9. *Клименко О. Вплив українського архітектурного стилю на народну кераміку Опішні (новий аспект вивчення проблеми) / О. Клименко // Пам'ятки архітектури і монументального мистецтва у світлі нових досліджень : тези наукової конференції Національного заповідника «Софія Київська». – К. : [б. в.], 1996. – С. 78-79.*
10. *Клименко О. Гончарі Опішного 1930–50-х років: Артільне виробництво / Олена Клименко // Народне мистецтво. – 2001. – № 1-2. – С. 42-45.*
11. *Клименко О. Гриб Тетяна Митрофанівна / О. О. Клименко // Енциклопедія сучасної України. – К. : Координаційне бюро Енциклопедії сучасної України НАН України, 2006. – Т. 6. – С. 418-419.*

12. *Клименко О. До питання про виникнення і розвиток нової традиції в декорі опішнянської кераміки кінця XIX – другої половини XX ст. / Олена Клименко // Народне мистецтво Полтавщини : науково-теоретична конференція, присвячена 70-річчю Полтавського художнього музею / 1-2 черв. 1989 року : тези наукових доповідей і повідомлень. – Полтава : Полтавський художній музей, 1989. – С. 16-18.*
13. *Клименко О. Кришталь Марія Федотівна / О. О. Клименко // Енциклопедія сучасної України. – К. : Координаційне бюро Енциклопедії сучасної України НАН України, 2014. – Т. 15. – С. 509.*
14. *Клименко О. Народна кераміка Опішні на зламі XIX–XX ст. / О. О. Клименко // Українське мистецтво і архітектура кінця XIX – початку XX ст. – К. : Наукова думка, 2000. – С. 152-164.*
15. *Клименко О. Народний майстер як творча особистість (До проблеми індивідуального в народному мистецтві) / Олена Клименко // Традиційне й особистісне в мистецтві : колективне дослідження за матеріалами Четвертих Гончарівських читань. – К. : Український центр народної культури «Музей Івана Гончара», 2002. – С. 31-37.*
16. *Клименко О. Спільні риси в орнаментиці опішненської кераміки XX ст. і традиційних полтавських рушників / Олена Клименко // Рушник: символ, образ, знак : матеріали третьої науково-практичної конференції : доповіді та повідомлення. – Глухів : Редакційно-видавничий відділ Глухівського державного педагогічного університету, 2004. – С. 72-76.*
17. *Клименко О. «Споріднені з глиною» / Олена Клименко // Народне мистецтво. – 2009. – № 1-2. – С. 75-77.*
18. *Латанський С. Незабутнє: [Про Мотрону Назарчук] / С. Латанський // Народне мистецтво. – 2001. – № 3-4. – С. 51.*
19. *Манучарова Н. Декоративно-прикладне мистецтво Української РСР / Н. Д. Манучарова ; за редакцією Є. І. Катоніна. – К. : Видавництво Академії архітектури Української РСР, 1952. – 176 с.*
20. *Міщанин В. 100 років від дня народження опішнянської малювальниці Мотрони Назарчук [Електронний ресурс] / Віктор Міщанин // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному [сайт]. – Режим доступу : http://www.opishne-museum.gov.ua/articles/400-nazarchuk100year.*
21. *Міщанин В. 120 років від дня народження Івана Каші – викладача гончарної школи [Електронний ресурс] / Віктор Міщанин // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному [сайт]. – Режим доступу : http://www.opishne-museum.gov.ua/news/1112-120-rokiv-vid-dnia-narodzhennia-ivana-kashi-vykladacha-honcharnoi-sh.*
22. *Міщанин В. «Ви оживили мою душу своїми листами…» : листи опішнянської малювальниці Мотрони Назарчук із Запоріжжя до керамолога Віктора Міщанина в Малі Будища. 2001–2007 / Віктор Міщанин. – Полтава : Видавець Шевченко Р. В., 2014. – 116 с.*

23. *Міщанин В. Словник гончарів Глинського, Малих Будищ, Старих Млинів, Хижняківки : матеріали до Національного словника «Українські гончарі». Кн. 1 / Віктор Міщанин. – Опішне : Українське Народознавство, 1999. – 368 с. : іл.*
24. *Назарчук Мотрона. Лист до Віталія Ханка // Особистий архів Віталія Ханка.*
25. *Опішнянська мальована миска другої половини XIX – початку XX століття (у зібранні Російського етнографічного музею в Санкт-Петербурзі) / автор-упорядник Олесь Пошивайло, художник Юрко Пошивайло, фотограф Тарас Пошивайло. – Опішне : Українське Народознавство, 2010. – 632 с. : іл.*
26. *Опошня, Решетиловка : фотоальбом. – К. : Мистецтво, 1972. – 96 с.*
27. *Панасюк Світлана. Життя складається не з часу, а з миттєвостей [Електронний ресурс] / Світлана Панасюк // Меморіальний музей-садиба гончарки Олександри Селюченко [сайт]. – Режим доступу : http://selyuchenko-potters.gov.ua/news/96-zhittya-skladaet-sya-ne-z-chasu-a-z-mittevostej.*
28. *Польові матеріали авторки 1979–2015 років.*
29. *Пошивайло О. З досвіду роботи по підтримці й розвитку гончарства Опішні в другій половині XIX – на початку XX століть / Олесь Пошивайло. – Опішня : Музей гончарства в Опішні, 1989. – 62 с.*
30. *Пошивайло Олесь. Нев'янучі квіти Параски Біляк / Олесь Пошивайло, Валентина Мотрій // Український керамологічний журнал. – 2002. – № 3. – С. 138-141.*
31. *Пошивайло С. Мотрона Назарчук: Спогади : До 90-ліття від дня народження Мисткині / Світлана Пошивайло // Український керамологічний журнал. – 2001. – № 1. – С. 59-67.*
32. *Селівачов М. Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія) / Михайло Селівачов. – Київ – Ніжин : редакція вісника АНТ; ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2005. – XVI, 400 с., іл.*
33. *Сморж Леонід. Гончарівна (одержима керамікою) / Леонід Сморж. – Опішне : Українське Народознавство, 2004. – 304 с.*
34. *Спогади Біляк Параски Петрівни (1914–2001). Міські Млини, Полтавщина. 06.04.1985; серпень 1995; 23.09.2000 // Польові матеріали автора.*
35. *Спогади Демченка Івана Андрійовича (1936 р. н.). Міські Млини, Полтавщина. 29.09.2002 // Польові матеріали автора.*
36. *Спогади Зубаня Дмитра Івановича (1941–2006). Опішне, Полтавщина. 10.07.1991 // Польові матеріали автора.*
37. *Спогади Линник Зінаїди Петрівни (1911–1990). Опішне, Полтавщина. 25.08.1987 // Польові матеріали автора.*
38. *Спогади малювальниць 3-го цеху заводу «Художній керамік». Опішне, Полтавщина. 04.04.1985 // Польові матеріали автора.*
39. *Спогади Марехи Параски Макарівни (1935 р. н.). 08.10.1998; 18.08.2005 // Польові матеріали автора.*
40. *Спогади Начальних Катерини Олексіївни (1939 р. н.) та Олексія Марковича (1931 р. н.). Міські Млини, Полтавщина. 23.09.2000 // Польові матеріали автора.*

41. *Спогади Оначко Наталії Іванівни (1900–1988). Опішне, Полтавщина. 06.08.1987 // Польові матеріали автора.*
42. *Спогади Остапенка Івана Герасимовича (1920–2004). Опішне, Полтавщина. 16.05.1989 // Польові матеріали автора.*
43. *Спогади Пошивайло Явдохи Данилівни (1910–1994). Опішне, Полтавщина. 04.04.1985; 13.08.1987; 09.02.1989 // Польові матеріали автора.*
44. *Спогади Тараненко Марії Олексіївни (1920 р. н.). Опішне, Полтавщина. 01.10.2002 // Польові матеріали автора.*
45. *Спогади Тягун Марії Никифорівни (1915–2005). Опішне, Полтавщина. 05.04.1985; 11.11.1992 // Польові матеріали автора.*
46. *Спогади Тягуна Григорія Сергійовича (1912–1987). Опішне, Полтавщина. 05.04.1985 // Польові матеріали автора.*
47. *Спогади Хлоня Василя Федоровича (1935–2009). Опішне, Полтавщина. 02.08.1987 // Польові матеріали автора.*
48. *Спогади Яценко Ольги Григорівни (1921–1988). Опішне, Полтавщина. Літо 1987 // Польові матеріали автора.*
49. *Ханко В. Гопкало Іван Олексійович / В. М. Ханко // Енциклопедія сучасної України. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. – Т. 6. – С. 173.*
50. *Ханко В. Енциклопедія мистецтва Полтавщини : у 2-х т. / Віталій Ханко. – Полтава : ТОВ «АСМІ»; Видавець О. Ханко, 2014. – Т. 1 : А-Л. – 503 с.*
51. *Ханко В. Енциклопедія мистецтва Полтавщини : у 2-х т. / Віталій Ханко. – Полтава : ТОВ «АСМІ»; Видавець О. Ханко, 2015. – Т. 2 : М-Я. – 435 с.*
52. *Ханко В. Словник мистців Полтавщини (архітектори, будівничі, гравери, графіки, декоратори, дослідники й популяризатори мистецтва, маляри, мистці гобелена, порцеляни й фаянсу, скульптори). Середина XVII ст. – початок XXI ст. / В. Ханко. – Полтава : ВАТ «Видавництво «Полтава», 2002. – 232 с. : іл.*
53. *Шероцкий К. Мотивы украинского орнамента [К альбому художника С. Васильковского] / К. Шероцкий // Украинская жизнь. – 1912. – № 11. – С. 64-70.*
54. *Щербань О. Опішненська школа майстрів художньої кераміки (1936–1941) / Олена Щербань // Український керамологічний журнал. – 2004. – № 2-3. – С. 124-133.*
55. *Щербань О. Стильові трансформації в орнаментиці і формах опішнянських глиняних виробів другої чверті XX століття / Олена Щербань // Київська старовина. – 2010. – № 1. – С. 71-79.*
56. *Щербань О. Технолог-кераміст Іван Бойченко – штрихи до портрету / Олена Щербань // Сіверянський літопис. – 2009. – № 1. – С. 105-110.*

Мал.1

Підписи до малюнків
див. на стор. 265-269

Мал.2

Мал.3

Мал.4

Мал.5

Мал.6

Мал.7

Мал.8

Мал.9

Мал.10

Мал.11

Мал.12

Мал.13

Мал.14

Мал.15

Мал.16

Мал.17

Мал.18

Мал.19

Мал.20

Мал.21

Мал.22

Мал.23

Мал.24

Мал.25

Мал.26

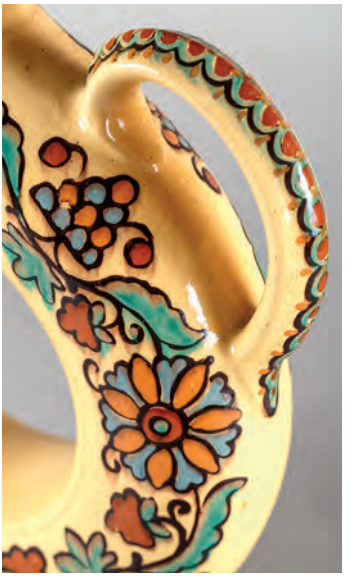

Мал.27

Мал.28

Мал.29

Мал.30

Мал.31

Мал.32

Мал.33

Мал.34

Мал.35

Мал.36

Мал.37

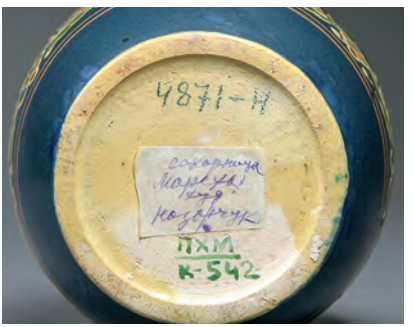

Мал.38

Мал.39

Мал.40

Мал.41

Мал.42

Мал.43

Мал.44

Мал.45

Мал.46

Мал.47

Мал.48

Мал.49

Мал.50

Мал.51

Мал.52

Мал.53

Мал.54

Мал.55

Мал.56

Мал.57

Мал.58

Мал.59

Мал.60

Мал.61

Мал.62

1

2

3

4

5

6

7

8

9

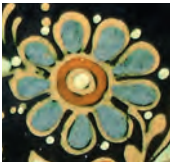
10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

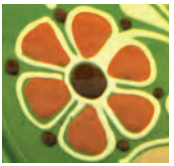
23

24

25

26

27

Мал.63

1 2 3 4 5

6 7 8 9 10

11 12 13 14 15

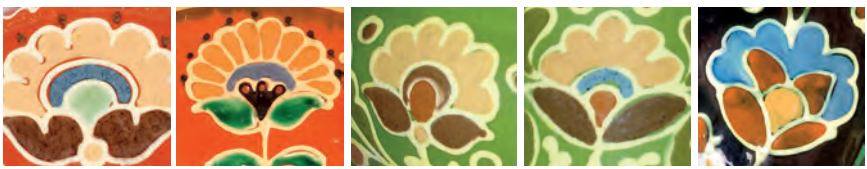
16 17 18 19 20

Мал.64

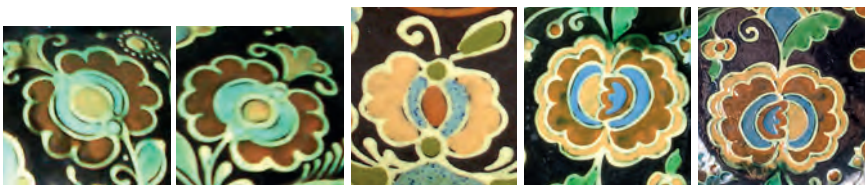
1 2 3 4 5

6 7 8 9

Мал.65

1

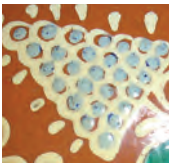
2

3

4

5

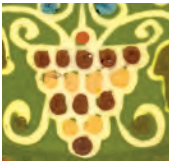
6

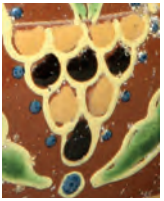
7

8

Мал.66

1

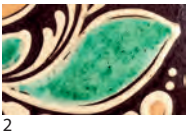
2

3

4

5

6

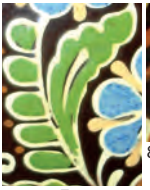
7

8

9

10

11

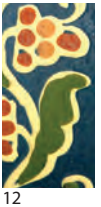
12

13

14

15

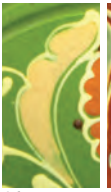
16

17

Мал.67

1

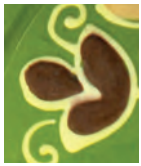
2

3

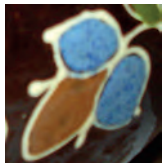
4

5

6

7

8

9

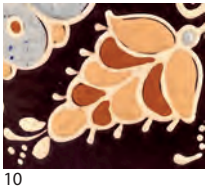
10

11

12

Мал.68

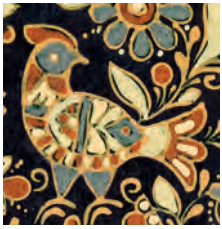
1

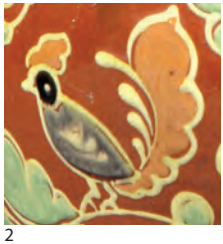
2

3

4

5

Мал.69

ПІДПИСИ до малюнків на стор. 214-264

1. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, Мефодій Сердюченко** (форма)**. Глечик.** Глина, ангоби, полива, гончарний круг, ліплення, мальовка, 38x14,6-Dx15,3-d см*; напис під вухом: «*Опішня Х. К.*». **Опішне, Полтавщина. 1947–1949.** Національний му зей українського народного декоративного мистецтва, К-5177. Фото Богдана Пошивайла
2. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, Мефодій Сердюченко** (форма)**. Глечик.** Глина, ангоби, полива, гончарний круг, ліплення, мальовка, 30x10,6-Dx13,8-d см; напис під вухом: *«у Х. К. Опішня»*. **Опішне, Полтавщина. 1947–1949.** Національний музей українського народного декоративного мистецтва, К- 4990. Фото Богдана Пошивайла
3. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, Мефодій Сердюченко** (форма)**. Тиквастий глечик.** Глина, ангоби, полива, гончарний круг, ліплення, мальовка, 33x12,4-Dx13-d см; напис під вухом: *«Опішня 10 Х. К.»*. **Опішне, Полтавщина. 1948.** Національний музей українського народного декоративного мистецтва, К-5036. Фото Богдана Пошивайла
4. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, Трохим Демченко** (форма)**. Глечик.** Глина, ангоби, полива, гончарний круг, ліплення, мальовка, 21x10-Dx8-d см; напис на денцеві: *«м. Опошня арт. Х. К. мастера [Де]мченко Назарчук»*. **Опішне, Полтавщина. 1957.** Національний музей українського народного декоративного мистецтва, К-13298. Фото Богдана Пошивайла
5. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, Олексій Мареха** (форма)**. Макітра з покришкою.** Глина, ангоби, полива, гончарний круг, мальовка, 20,5x20-Dx9-d см; напис на денцеві: *«м. Опішня арт. «Х. К.» Мареха Назарчук»*. **Опішне, Полтавщина. 1957.** Національний музей українського народного декоративного мистецтва, К-5094. Фото Богдана Пошивайла
6. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, Олексій Мареха** (форма)**. Супник з покришкою.** Глина, ангоби, полива, гончарний круг, ліплення, мальовка, 17x17,8-Dx8,4-d см; напис на денцеві: *«м. Опішня арт. «Х. К.» Мареха Назарчук»*. **Опішне, Полтавщина. 1957.** Національний музей українського народного декоративного мистецтва, К-5096. Фото Богдана Пошивайла
7. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, Олексій Мареха** (форма)**. Супник з покришкою.** Глина, ангоби, полива, гончарний круг, ліплення, мальовка, 17x17,7-Dx8,7-d см; напис на денцеві: *«м. Опішня арт. «Х. К.» Мареха А. Назарчук»*. **Опішне, Полтавщина. 1957–1960.** Національний музей українського народного декоративного мистецтва, К-13295. Фото Богдана Пошивайла
8. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, автор форми невідомий. Макітра з покришкою.** Глина, ангоби, полива, формування, мальовка, 16x16,5 см. **Запоріжжя. 1970-ті.** Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-10677/К-10117. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше
9. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, Іван Білик** (форма)**. Тарілка.** Глина, ангоби, полива, гончарний круг, мальовка, 2x18,2-Dx9,8-d см; напис на денцеві: *«Билык И. А. Назарчук М. С. Опошня 1957»*. **Опішне, Полтавщина. 1957.** Національний музей українського народного декоративного мистецтва, К-4935. Фото Богдана Пошивайла
10. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, Олександр Цюрюп**а (форма)**. Таріль.** Глина, ангоби, полива, гончарний круг, мальовка, 8x36,5-Dx16-d см. **Опішне, Полтавщина. 1960.** Національний музей українського народного декоративного мистецтва, К-5333. Фото Богдана Пошивайла
11. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, Олександр Цюрюпа** (форма)**. Таріль.** Глина, ангоби, полива, гончарний круг, мальовка, 8,5x37-Dx16-d см. **Опішне, Полтавщина. 1960.** Національний музей українського народного декоративного мистецтва, К-5332. Фото Богдана Пошивайла

* *У розмірах виробу першою цифрою позначено висоту, другою – довжину, третьою – ширину. Цифрою з літерною позначкою D означено діаметр вінець, а з літерою d – діаметр денця*

12. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, автор форми невідомий. Миска.** Глина, ангоби, полива, формування, мальовка, 5,2x16,2 см. **Запоріжжя. 1970-ті.** Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-10686/К-10125. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

13. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, автор форми невідомий. Тарілка.** Глина, ангоби, полива, формування, мальовка, 2,5x16 см. **Запоріжжя. 1970-ті.** Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-10687/К-10126. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

14. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, автор форми невідомий. Миска.** Глина, ангоби, полива, формування, мальовка, 4,5x18,5 см. **Запоріжжя.1970-ті.** Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-10721/К-10159. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

15. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, автор форми невідомий. Миска.** Глина, ангоби, полива, формування, мальовка, 6x16 см. **Запоріжжя. 1970-ті.** Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-10724/К-10162. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

16. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, автор форми невідомий. Миска.** Глина, ангоби, полива, формування, мальовка, 6x16,5 см. **Запоріжжя. 1970-ті.** Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-10725/К-10163. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

17. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, автор форми невідомий. Миска.** Глина, ангоби, полива, формування, мальовка, 6,5x16,5 см. **Запоріжжя. 1970-ті.** Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-10726/К-10164. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

18. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, автор форми невідомий. Миска.** Глина, ангоби, полива, формування, мальовка, 6,5x16,5 см. **Запоріжжя. 1970-ті.** Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-10727/К-10165. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

19. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, автор форми невідомий. Миска.** Глина, ангоби, полива, формування, мальовка, 6x16 см. **Запоріжжя. 1970-ті.** Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-10728/К-10166. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

20. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, автор форми невідомий. Миска.** Глина, ангоби, полива, формування, мальовка, 6x16 см. **Запоріжжя. 1970-ті.** Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-10729/К-10167. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

21. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, автор форми невідомий. Миска.** Глина, ангоби, полива, формування, мальовка, 6x16 см. **Запоріжжя. 1970-ті.** Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-10730/К-10168. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

22. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, автор форми невідомий. Миска.** Глина, ангоби, полива, формування, мальовка, 6,5x16,5 см. **Запоріжжя. 1970-ті.** Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-10731/К-10169. Фото Тараса Пошивайла. Публікується вперше

23. **Мотрона Назарчук** (?)**, Тетяна Гриб** (?) (мальовка)**, Мефодій Сердюченко** (форма)**. Банка з покришкою.** Глина, ангоби, полива, гончарний круг, ліплення, мальовка, 18x10,4-Dx9,6-d см. **Опішне, Полтавщина. 1947–1949.** Національний музей українського народного декоративного мистецтва, К-5015. Фото Богдана Пошивайла

24. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, Григорій Тягун** (форма)**. Тиква з покришкою** (Карафка)**.** Глина, ангоби, полива, гончарний круг, ліплення, мальовка, h-27,5 см; напис на денцеві: «*Робив Тягун малювала Каша*». **Опішне, Полтавщина. 1947–1949.** Національний музей українського народного декоративного мистецтва, К-4997. Фото Богдана Пошивайла

25. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, Олексій Мареха** (форма)**. Тиква з покришкою.** Глина, ангоби, полива, гончарний круг, ліплення, мальовка, 20x7,4-Dx5-d см; напис на денцеві: «*А. Мареха Назарчук*». **Опішне, Полтавщина. 1957.** Національний музей українського народного декоративного мистецтва, К-4995. Фото Тараса Пошивайла

26. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, Мефодій Сердюченко** (форма)**. Тиква з покришкою.** Глина, ангоби, полива, гончарний круг, ліплення, ритування, мальовка, 45,6x25,4 см. **Опішне, Полтавщина. Кінець 1940-х.** Полтавський художній музей імені Миколи Ярошенка (Галерея мистецтв), КВ-4079/К-141. Фото Тараса Пошивайла

27. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, Семен Яценко** (форма)**. Куманець з покришкою.** Глина, ангоби, полива, гончарний круг, ліплення, мальовка, 38,5x12-d см. **Опішне, Полтавщина. 1960.** Національний музей українського народного декоративного мистецтва, К-5302. Фото Богдана Пошивайла

28. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, Семен Яценко** (форма)**. Куманець з покришкою.** Глина, ангоби, полива, гончарний круг, ліплення, мальовка, h-40,5 см. **Опішне, Полтавщина. 1960.** Національний музей українського народного декоративного мистецтва, К-5138. Фото Богдана Пошивайла

29. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, Семен Яценко** (форма)**. Куманець з покришкою.** Глина, ангоби, полива, гончарний круг, ліплення, мальовка, h-35,8 см. **Опішне, Полтавщина. 1960.** Національний музей українського народного декоративного мистецтва, К-5137. Фото Богдана Пошивайла

30. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, Семен Яценко** (форма)**. Куманець з покришкою.** Глина, ангоби, полива, гончарний круг, ліплення, мальовка, 35,8x3-Dx11,5-d см. **Опішне, Полтавщина. 1949.** Національний музей українського народного декоративного мистецтва, К-5009. Фото Богдана Пошивайла

31. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, Захар Коломієць** (форма)**. Куманець з покришкою.** Глина, ангоби, полива, гончарний круг, ліплення, мальовка, 22,9x15,5 см. **Опішне, Полтавщина. 1947.** Національний музей українського народного декоративного мистецтва, К-5172. Фото Богдана Пошивайла

32. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, Захар Коломієць** (форма)**. Куманець.** Глина, ангоби, полива, гончарний круг, ліплення, мальовка, 22x16 см. **Опішне, Полтавщина. 1947–1949.** Національний музей українського народного декоративного мистецтва, К-4963. Фото Богдана Пошивайла

33. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, Надія Шаблій** (форма)**. Плесканець з покришкою.** Глина, ангоби, полива, формування, ритування, мальовка, 22,7 x17,1x6,7 см. **Опішне, Полтавщина. Кінець 1950-х.** Полтавський художній музей імені Миколи Ярошенка (Галерея мистецтв), КВ-4633/К-548. Фото Тараса Пошивайла

34. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, Захар Коломієць** (форма)**. Баклага.** Глина, ангоби, полива, гончарний круг, ліплення, мальовка, 26,3x22 см. **Опішне, Полтавщина. 1948.** Національний музей українського народного декоративного мистецтва, К-4992. Фото Богдана Пошивайла

35. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, Захар Коломієць** (форма)**. Баклага.** Глина, ангоби, полива, гончарний круг, ліплення, мальовка, 15,8x4 см. **Опішне, Полтавщина. 1947–1948.** Національний музей українського народного декоративного мистецтва, К-5174. Фото Богдана Пошивайла

36. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, Іван Білик** (форма)**. Кухоль.** Глина, ангоби, полива, гончарний круг, ліплення, мальовка, 7,3x5,9-Dx7,9-d см. **Опішне, Полтавщина. 1957.** Національний музей українського народного декоративного мистецтва, К-4989. Фото Богдана Пошивайла

37. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, Олексій Мареха** (форма)**. Цукорниця.** Глина, ангоби, полива, гончарний круг, ритування, мальовка, 11,8x13,2 см. **Опішне, Полтавщина. 1957– 1960.** Полтавський художній музей імені Миколи Ярошенк (Галерея мистецтв) а, КВ-4626/К-541. Фото Тараса Пошивайла

38. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, Олексій Мареха** (форма)**. Цукорниця.** Глина, ангоби, полива, гончарний круг, ритування, мальовка, 10,1x12,2 см. **Опішне, Полтавщина. 1957–1960.** Полтавський художній музей імені Миколи Ярошенка (Галерея мистецтв), КВ-4627/К-542. Фото Тараса Пошивайла

39. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, Григорій Тягун** (форма)**. Банка.** Глина, ангоби, полива, гончарний круг, мальовка, 36,8x16,6-Dx15,8-d см. **Опішне, Полтавщина. 1947.** Національний музей українського народного декоративного мистецтва, К-5049. Фото Богдана Пошивайла

40. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, Захар Коломієць** (форма)**. Ваза.** Глина, ангоби, полива, гончарний круг, мальовка, 37x12-Dx11-d см. **Опішне, Полтавщина. 1947–1948.** Національний музей українського народного декоративного мистецтва, К-5001. Фото Богдана Пошивайла

41. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, Мефодій Сердюченко** (форма)**. Ваза.** Глина, ангоби, полива, гончарний круг, мальовка, 40x14,3-Dx13,6-d см; напис на тулубі: «*Опішня Х. К.*». **Опішне, Полтавщина. 1947.** Національний музей українського народного декоративного мистецтва, К-5031. Фото Богдана Пошивайла

42. **Мотрона Назарчук** (?)**, Зінаїда Линник** (?) (мальовка)**, Мефодій Сердюченко** (форма)**. Ваза**. Глина, ангоби, полива, гончарний круг, ліплення, мальовка, 34,4x12,7-Dx12,7-d см. **Опішне, Полтавщина. 1947–1948.** Національний музей українського народного декоративного мистецтва, К-5000. Фото Богдана Пошивайла

43. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, Мефодій Сердюченко** (форма)**. Ваза.** Глина, ангоби, полива, гончарний круг, мальовка, 35x14-Dx13-d см. **Опішне, Полтавщина. 1948.** Національний музей українського народного декоративного мистецтва, К-5026. Фото Богдана Пошивайла

44. **Мотрона Назарчук** (?)**, Зінаїда Линник** (?) (мальовка)**, Мефодій Сердюченко** (форма)**. Ваза.** Глина, ангоби, полива, гончарний круг, ліплення, мальовка, 33,9x12,2-Dx11,7-d см. **Опішне, Полтавщина. 1947–1949.** Національний музей українського народного декоративного мистецтва, К-5146. Фото Богдана Пошивайла

45. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, Григорій Тягун** (форма)**. Ваза.** Глина, ангоби, полива, гончарний круг, ліплення, мальовка, 34,6x12,6-Dx14-d см; напис на денцеві: «*Робив Тягун малювала Каша*». **Опішне, Полтавщина. 1947.** Національний музей українського народного декоративного мистецтва, К-5048. Фото Богдана Пошивайла

46. **Мотрона Назарчук** (?) (мальовка)**, Мефодій Сердюченко** (форма)**. Ваза.** Глина, ангоби, полива, гончарний круг, ліплення, фляндрівка, 28x10-Dx7,6-d см. **Опішне, Полтавщина. 1947.** Національний музей українського народного декоративного мистецтва, К-5020. Фото Богдана Пошивайла

47. **Мотрона Назарчу**к (?) (мальовка)**, Григорій Тягун** (форма)**. Ваза.** Глина, ангоби, полива, гончарний круг, фляндрівка, 27x5,5-Dx11-d см. **Опішне, Полтавщина. 1947–1949.** Національний музей українського народного декоративного мистецтва, К-5046. Фото Богдана Пошивайла

48. **Мотрона Назарчук** (?)(мальовка)**, Григорій Тягун** (форма)**. Ваза.** Глина, ангоби, полива, гончарний круг, фляндівка, 20x6,4-Dx9,4-d см. **Опішне, Полтавщина. 1947–1949.** Національний музей українського народного декоративного мистецтва, К-5056. Фото Богдана Пошивайла

49. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, Олексій Мареха** (форма)**. Ваза.** Глина, ангоби, полива, гончарний круг, мальовка, 15x8-Dx10,3-d см; напис на денцеві: «*м. Опішня арт. «Х. К.» Мареха Назарчук*». **Опішне, Полтавщина. 1957.** Національний музей українського народного декоративного мистецтва, К-4994. Фото Богдана Пошивайла

50. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, Олексій Мареха** (форма)**. Ваза.** Глина, ангоби, полива, гончарний круг, мальовка, 12,5x5-Dx5-d см; напис на денцеві: «*Проба I–II–59 г.*». **Опішне, Полтавщина. 1959.** Національний музей українського народного декоративного мистецтва, К-4897. Фото Богдана Пошивайла

51. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, Олексій Мареха** (форма)**. Ваза.** Глина, ангоби, полива, гончарний круг, мальовка, 13x5,4-Dx8-d см. **Опішне, Полтавщина. 1960.** Національний музей українського народного декоративного мистецтва, К-4975. Фото Богдана Пошивайла

52. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, Дмитро Зубань** (форма)**. Ваза.** Глина, ангоби, полива, гончарний круг, мальовка, 13,7x5,4-Dx5,8-d см. **Опішне, Полтавщина. 1960.** Національний музей українського народного декоративного мистецтва, К-4942. Фото Богдана Пошивайла

53. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, Олексій Мареха** (форма)**. Ваза.** Глина, ангоби, полива, гончарний круг, мальовка, 11,3x8,6-Dx5,2-d см. **Опішне, Полтавщина. 1960.** Національний музей українського народного декоративного мистецтва, К-4938. Фото Богдана Пошивайла

54. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, Дмитро Зубань** (форма)**. Ваза.** Глина, ангоби, полива, гончарний круг, мальовка, 14,3x6-Dx5,2-d см. **Опішне, Полтавщина. 1960.** Національний музей українського народного декоративного мистецтва, К-4889. Фото Богдана Пошивайла

55. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, Дмитро Зубань** (форма)**. Ваза.** Глина, ангоби, полива, гончарний круг, мальовка, 14,5x6-Dx5-d см. **Опішне, Полтавщина. 1960.** Національний музей українського народного декоративного мистецтва, К-4888. Фото Богдана Пошивайла

56. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, Н. Мареха** (форма)**. Ваза.** Глина, ангоби, полива, гончарний круг, ритування, мальовка, 26,9x16,6 см. **Опішне, Полтавщина. 1947–1960.** Полтавський художній музей імені Миколи Ярошенка (Галерея мистецтв), КВ-4620/К-535. Фото Тараса Пошивайла

57. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, Гаврило Пошивайло** (форма)**. Ваза.** Глина, ангоби, полива, гончарний круг, ліплення, мальовка, 43x30-Dx14-d см. **Опішне, Полтавщина. 1947–1949.** Національний музей українського народного декоративного мистецтва, К-5086. Фото Богдана Пошивайла

58. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, Захар Коломієць** (форма)**. Квітник.** Глина, ангоби, полива, гончарний круг, мальовка, 32x33-Dx18-d см; напис на денцеві: «*Робота Коломієць З. Й. Малювала Каша М. С.*». **Опішне, Полтавщина. 1947–1949.** Національний музей українського народного декоративного мистецтва, К-9935. Фото Богдана Пошивайла

59. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, автор форми невідомий. Квітник.** Глина, ангоби, полива, гончарний круг, мальовка, 30x30,5-Dx17,5-d см; напис на денцеві: *«Малювала Каша»*. **Опішне, Полтавщина. 1947–1949.** Національний музей українського народного декоративного мистецтва, К-9929. Фото Богдана Пошивайла

60. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, автор форми невідомий. Квітник.** Глина, ангоби, полива, гончарний круг, мальовка, 20x22-Dx14-d см. Опішне, Полтавщина. 1947–1949. Національний музей українського народного декоративного мистецтва, К-9931. Фото Богдана Пошивайла

61. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, Захар Коломієць** (форма)**. Баран.** Глина, ангоби, полива, гончарний круг, ліплення, фляндрівка, 28x33,5x15 см. **Опішне, Полтавщина. 1947.** Національний музей українського народного декоративного мистецтва, К-5006. Фото Богдана Пошивайла

62. **Мотрона Назарчук** (мальовка)**, Захар Коломієць** (форма)**. Скарбничка.** Глина, ангоби, полива, гончарний круг, ліплення, мальовка, 18x6,5 см. **Опішне, Полтавщина. 1948.** Національний музей українського народного декоративного мистецтва, К-4996. Фото Богдана Пошивайла

63. **Мотиви квітки (розети) в гончарній мальовці Мотрони Назарчук.** Фото Богдана Пошивайла

64. **Мотиви віялоподібної квітки в гончарній мальовці Мотрони Назарчук.** Фото Богдана Пошивайла

65. **Мотиви *«гранатове яблуко»* в гончарній мальовці Мотрони Назарчук.** Фото Богдана Пошивайла

66. **Мотиви *«виноград»* у гончарній мальовці Мотрони Назарчук.** Фото Богдана Пошивайла

67. **Мотиви *«опішненський листок»* у гончарній мальовці Мотрони Назарчук.** Фото Богдана Пошивайла

68. **Мотиви гончарної мальовки Мотрони Назарчук:** 1 – ***«волошка»***; 2-4 – ***«жолудь»***; 5-6 – ***«полуниця»***; 7, 10, 11 – ***«колосся»***; 8, 9 – ***«ромашка»***; 12 – **дзвоникоподібна квітка**. Фото Богдана Пошивайла

69. **Зооморфні мотиви в гончарній мальовці Мотрони Назарчук.** Фото Богдана Пошивайла

© Олена Клименко,
старший науковий співробітник
Національного музею-заповідника
українського гончарства в Опішному,
науковий співробітник Інституту керамології –
відділення Інституту народознавства НАН України,
кандидат мистецтвознавства

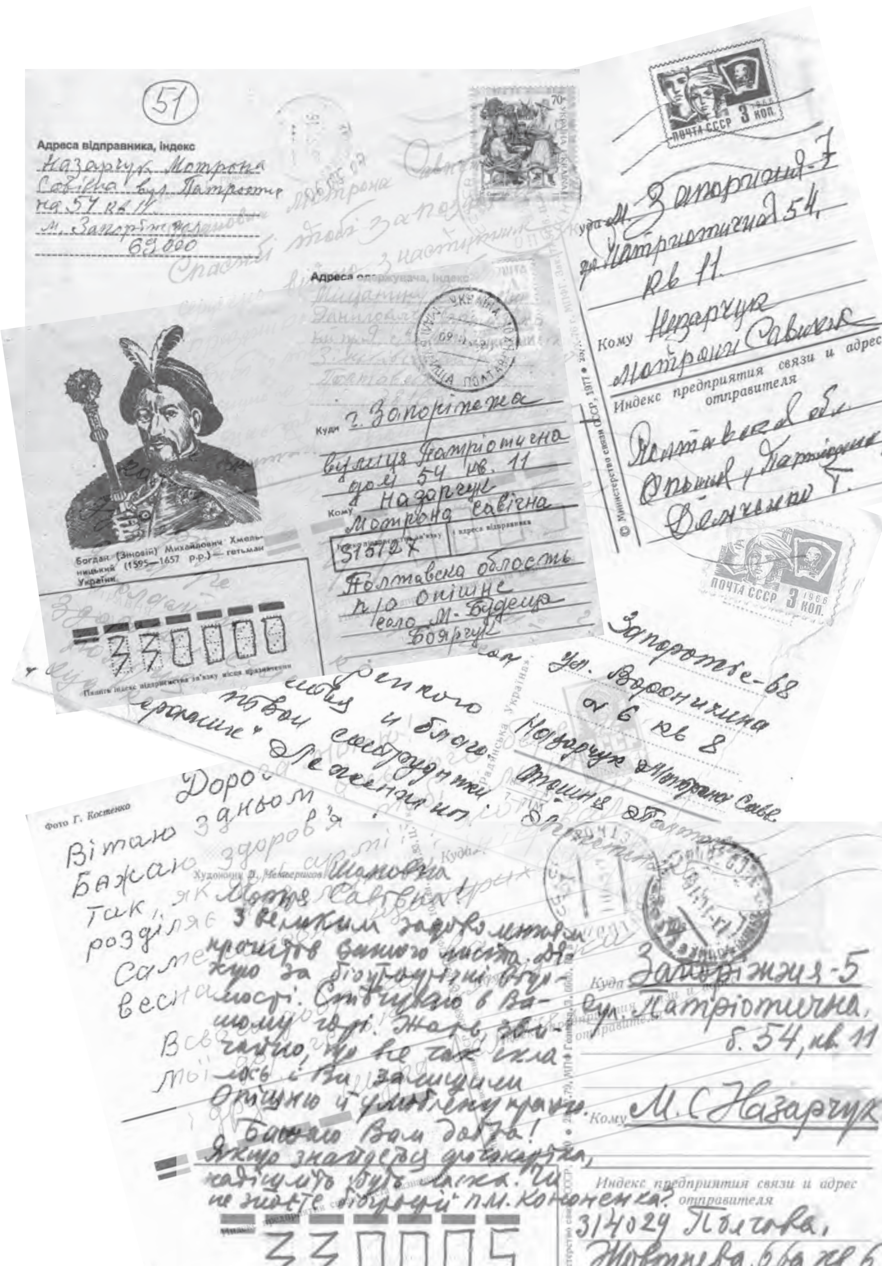

(51)

Адреса відправника, індекс
Назарчук Мотрона Савівна вул. Патріотична 57 кв 11
м. Запоріжжя
69000

Адреса одержувача, індекс

Куди г. Запоріжжа
вулиця Патріотична
дом 54 кв. 11
Кому Назарчук
Мотрона Савічна
315127
Полтавська облость
р/о Опішне
село М. Будеща
Боярчук

Богдан (Зіновій) Михайлович Хмельницький (1595—1657 р.р.) — гетьман України.

330000

ПОЧТА СССР 3 коп.

Куда м. Запорожье-7
ул. Патриотична 54,
кв 11.
Кому Назарчук
Мотрони Савівни
Индекс предприятия связи и адрес отправителя
Полтавська обл.
Опішня, Партизанська 9
Демченко Г.

ПОЧТА СССР 3 коп. 1966

Запорожье-68
ул. Воронихина
д 6 кв 8
Назарчук Мотроне Сав.
Опішня

Фото Г. Костенко

Вітаю
Бажаю здоров'я
Так, як
розділяє
Саме
весна
Все
Мої

Художник ... Мелкерисов

Шановна Мотре Савівно!
З великим задоволенням прочитав Вашого листа. Дякую за біографічні відомості. Співчуваю в Вашому горі. Жаль звичайно, що не так склалось і Ви залишили Опішню й улюблену працю.
Бажаю Вам добра!
Якщо знайдеться фотокартка, надішліть будь ласка. Чи не знаєте біографії пл. Кононенка?

Куда Запоріжжя-5
ул. Патріотична,
б. 54, кв. 11
Кому М. С. Назарчук
Индекс предприятия связи и адрес отправителя
314029 Полтава,
Жовтнева, 6 а кв 6
П Ротач

330005

Ви народилися в Опішні чи в Котельві?

Розділ IV

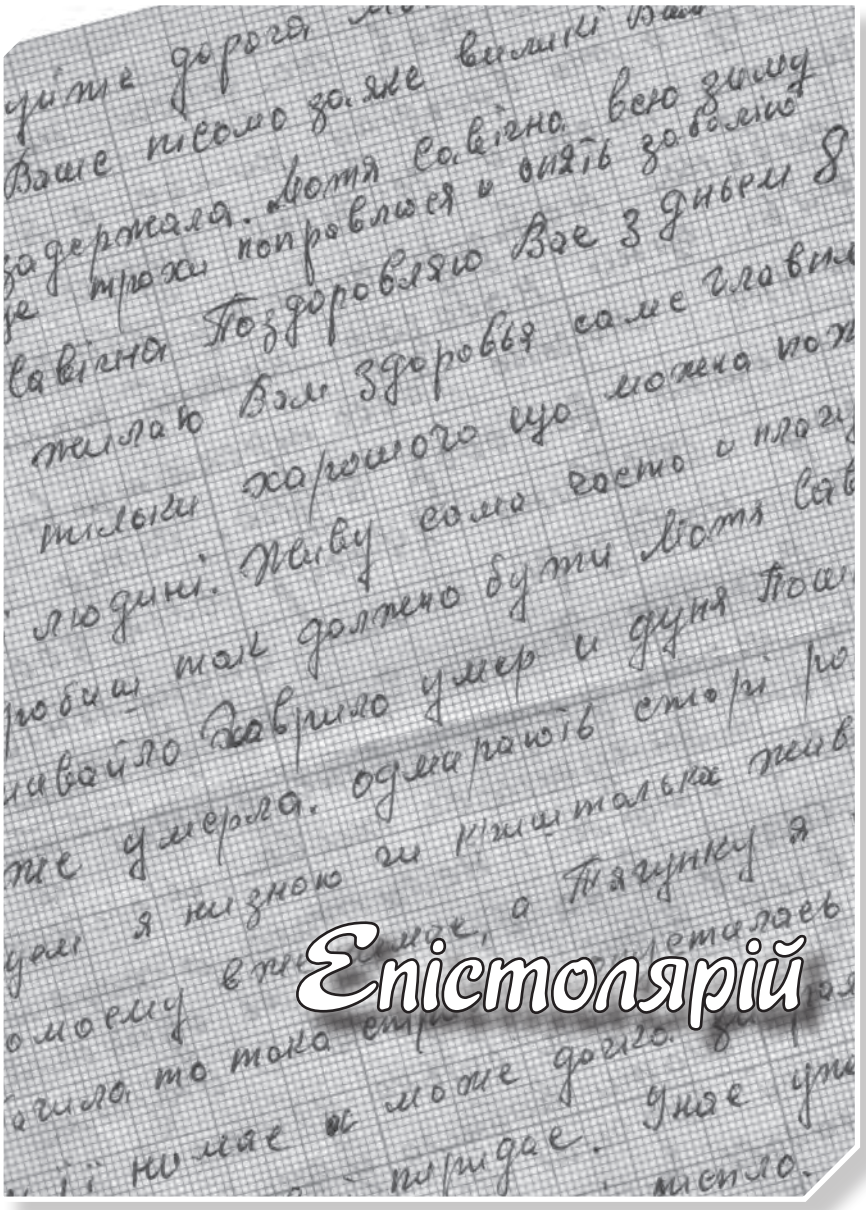

Епістолярій

Листи від Мотрони Назарчук*

❒ ***Мотрона Назарчук – Олександрі Селюченко***
Жовтень, 1973–1986 (?)

«Шура!

Поздоровляю тебе з святом Жовтня!

Від усієї душі поздоровляю тебе і бажаю всього найкращого в житті! Відмінного тобі здоров'я, успіху в труді, щастя в особистому житті!

З привітом Мотя» [125].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Олександрі Селюченко***
31.03.1977

«Дорога Шура здравствуй!

Одержала твого листа. Дуже тобі вдячна. Я рада листам з рідного краю, а сособливо від тебе. Я дуже люблю твої листи, знаю, що ти все пишеш відверто і правдиво що є на душі. Я думала що ти працюєш ще. Ти ж ще молода, можна і попрацювати. А краще поберегти здоров'я. Правда, що охочих підштрикнути що мов «Пора з базару вже» як казав колись Хрущов[1]**, *багато скрізь. Так наче займаєш чиєсь місце. Аби здоров'я, а роботи хватить всім. Я теж ще могла б попрацювати. На здоров'я не обіжаюсь, але в мене*

* *Мову оригіналів збережено*
** *Коментарі до слів із цифровими позначками див на стор. 757–880*

стали так щеміти очі, наче засипані завжди пилом. Може впливає повітря. Тут воно занечищене більше як на селі. Багато в Запоріжжі заводів і в повітрі багато газів і пиляки.

Здивувало мене те, що померла Галя Моргунова. Вона молодша від мене, ще можна було б пожити. Що ж у неї за хвороба була? Правильно ти зробила, що відмовила Василю. Пішла б ти за нього, то привозили б тобі внуків, а дивились би на тебе як на чужу. Ти була б у нього хатньою робітницею і довелось би тобі попрощатись з своєю роботою. Ти хоть зараз і не працюєш на заводі, а можеш приймати участь у виставках і мати для себе задоволення. Яка в того Василя може бути любов чи повага коли від предлагаючи тобі вийти за нього заміж дозволив собі сказати, що ти нікому не потрібна. Він просто хам! Ти ще будеш довго потрібна людям не таким як Василь! Живучи в нього ти також могла б відчувати себе одинокою, бо ти і він дуже різні люди. Може ще десь і знайдеться твоя доля, аби тільки ви жили одними інтересами.

Цікава і сумна історія-біографія в Катерини Білокур[2] (самобутня художниця з Київщини) Я думаю ти знаєш і її і її картини в Київському музеї. Особистого життя в неї не було. Вона жила лише своєю роботою. Була любов в молоді роки, але не довелось одружитись. Не було єдності в поглядах на життя. Так і жила самотньою до самої смерті. Навіть з матір'ю не завжди могла порозумітись. Колись побачимось я розкажу тобі, а може ти й сама знаєш про неї. Цікава історія про мене. Я вже думала, думала, з чого і яким шляхом це могло виникнути, і не могла придумати. Що в моєму житті тяжкого і сумного було, є і буде більше а ніж світлого і радісного це правда, але ніколи в самі тяжкі хвилини, не з'являлась думка наложити на себе руки. Все прийде в свій час і не треба його підгонити. Наче не давно були ми молоді, зараз уже молодість далеко за нами. Ну що ж робити, будем жити і надіятись на те, що може і для нас буде щось світле.

Вже залишилась одинокою і Паша Білякова[3], чим же вона тепер займається, особливо в зимовий час? Я на місці Ів. П. Леженіна[4] запросила б працювати Пашу, Зіну[5]. За тебе я вже не говорю, ти проти нас молода, а таким як Паша і Зіна ця робота потрібна і для заробітку і саме головне для душі. Та і для заводу була б користь. Передай їм моє вітання. Також і Маруся Омельяненко[6] і всім дівчатам

що працювали разом з нами. Передай привіт Леженіну Ів. П., Демченку Т. Н.[7] Скажи їм, що такого як були чутки про мене, зо мною ніколи не трапиться.

Про своє сімейне життя не пишу подробиць. Скажу тільки що хвороба Льоні[8] перевернула все моє життя. Що я не робила, куди не кидалась ніщо не допомагає. Це все й було причиною моєї довгої мовчанки. Як побачимось тоді я все роскажу. За Опішнею я скучаю, але те місце де я жила як згадаю, то аж мороз по мені піде. Через Дяченків та Борківців. Дяченки, то давно відомі своїми язиками, а от на Борківця я ніколи не надіялась щоб він дозволив бувши комуністом, зводити такі жахливі безпідставні наклепи. Та хіба мало є негідників серед комуністів. Шура! Я попрошу тебе, як ти щось знаєш про Біличку М. П.[9] Паші Башлівки сестру, то напиши чи жива вона і де живе зараз. Шура! Напиши як у вас з постачанням, що є в магазинах, які ціни на базарі. Чи продають на базарі сливу угорку сушену і почому. Льоня мене майже кожен рік посилає за Опішнянськими сливами на павидло. Тут багато слив, але вони не такі як у нас. Дуже крупні і солодки. Розові і зелені ренклоди, а угоркою тут звуть дрібненьку сливу на зразок нашої тернівки. Взагалі фруктів тут дуже багато всяких.

Шура! А хто живе з тобою в другій половині хати? Ольга Кільчевська[10] не приїхала з Норільська? Напиши чи живі Середа Я. Д.[11] Демченко М. О.[12] Дяченко Т. С.[13] Ти знаєш як про все хочеться знати, так наче побачишся з усіма. За кого вийшла Маруся Шуличка[14]? Як живе Галя Канівчиха[15], Боярчук Маруся[16] Ліда Демочко[17]. Яка наша Ворскла зараз? Я часто згадую оту долину на швейцарії як іти до Паші. Скільки там було проліськів! Як глянеш з гори, все синіє. Зараз мабуть нема нічого все перекопано. Які страшні поробились річки; вода зелена грязна. Дніпро ще держиться відносно чистий, але літом і в ньому вода «цвіте» Напиши чи Покрівська церква стоїть чи розібрали. Як живуть Пошивайло Г. Н.[18] Дуня[19]? Де живе Наташа Оначко[20] і з ким. Як твоє здоров'я? Я маю на увазі склероз що ти писала раніше. Як здоров'я Зіни? З ким вона живе?

У мене до тебе Шура велика просьба? Подивись у вас в культмазі чи нема в продажу гитари. Якщо є то купи мені, а гроші я тобі зараз же вишлю. У нас Іра[21] грає на гитару і дуже захоплюється

цією грою. Була в нас хороша гитара, та якось вона взяла в школу і її вкрадено. Тепер ніяк не купимо собі. В магазини вони поступають рідко а бажаючих багато. В городі проживає вже до міліона людей, багато молоді і багато хотят грати найчастіше на гитару.

Запитай Зіну як побачиш, чи не схотіла б вона продати ту гитару що купила в мене? Я приїхала б і побачитись і за цим. З Васильківським художником[22] я бачилась, як приїжджав він по організації майліки в Запоріжжя. Зараз там роблять тільки грубі не полив'яні вазони для квітів. Тут ще в двох місцях хотять почати виробництво майоліки: на Огнеупорному заводі і на Заводі «Сувенір». Не знаю що в них там вийде. Встановлюють електричні печі. Приглашають і мене на обидва заводи, та мабуть уже нікуди не піду. Поки що на цьому кінчаю. Передавай привіт всим знайомим.

Цілую тебе Мотя.

Шура! Читай сторінки за їхніми помітками, бо я переплутала» [126].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Олександрі Селюченко***
Березень, 1978–1983 (?)

«Дорога Шура!

Поздоровляю тебе з Святом 8[20] Березня!

Бажаю тобі всього найкращого, чого ти сама собі бажаєш, а саме головне здоров'я, завжди бадьорого настрою, енергії до життя і праці!

Цілую тебе. Мотя» [127].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Олександрі Селюченко***
Квітень, 1978–1980 (?)

«Дорога Шура здравствуй!

Твого листа одержала вже давненько. Хотіла тобі допомогти дістати білої фарби масляної, але повір мені, Шура нема ніде. Червона для полів, зелена синя є а біла тільки емаль. Перед травневими

празниками скрізь красять лавочки в парках, кабіни, кіоски і т. ін. Я запитувала в дівчат-малярів чи не можна в них дістати. Вони говорять що сами все красять емаллю, а як коли буває масляна білал, так вона не з свинцових білил як було раніше, а така як глина. Валя[23] два роки тому була в командировці в м. Георгіу-Деж (Вороніжська обл.) то привезла була дві банки 3[х] кгр. Ми тоді покрасили вікна і двері. Якщо поїде ще туди, то може дістане. Коли туди буде ще така командировка трудно сказати.

З твого листа, Шура, я зрозуміла як нам тепер трудно робити з молодими. Майже всі вони переслідують одну мету – побільше заробити, а адміністрації аби побільше виконувався план, а мистецтво, народні традіції це другорядне. Зараз у нас в Запоріжжі, по всіх кіосках багато опішнянських цвітників, глечиків. З твоїх листів я чую що на заводі весь час є художники. Чому ж ніякої зміни нема в покращенні посуди? Форма глечиків така збита. Від тих красивих народних форм мало що осталось, і нового нема нічого. В орнаментах теж не відчувається керівництво художника. Я знаю що норми великі, але можна підібрати вдало розквітку і не малювати складних орнаментів, а з пасочків, кривульок, крапок можна робити красиві орнаменти, як це роблять у Василькові. Їхні вироби у великій пошані тут. Продають їх не в кіосках, а в універмагах, спеціалізованих магазинах подарунків та сувенірів.

Саме головне, по моєму, треба перевести печі в Опішнянському заводі на обпал газом. Тоді вироби матимуть інший вигляд. А цікаво чи думають, в недалекому майбутньому переходити на обпал газом. Мені й цікаво, що художники на всій продукції не вимагають зміни, а тобі предлагають робити якось по іншому, так я зрозуміла з твого листа. Як же вони предлагають тобі робити? Твої якісь вироби є в нашому художньому музеї. Я почула по Запорізькому радіо, що для музея відібрані такі то вироби, таких то майстрів і в числі майстрів названа була й твоє прізвище. Я після цієї передачі пішла мабуть через тиждень в музей щоб подивитись які твої вироби там, але мені сказали, що відділ прикладного мистецтва ще не впорядкований і відвідувачів туди ще не пускають. Музей у нас ще молодий, всього декілька років. Це художній музей, де експонується тільки образотворче мистецтво.

Правда, Шура, що коли б ти мала свій хоть невеличкий муфельок, то ти б робила те що тобі підказує серце. Потім би могла мати персональну виставку де в тебе розкупили б всі вироби, і була б піддержка матеріальна і морально ти була б задоволена, а це саме головне. Від цього і здоров'я, і сила, і довголіття. Пам'ятаєш як у Закарпатті [насправді, Косів, Івано-Франківщина – В.М.] *якась майстриня Цвілик[24], робила вироби в себе на дому. Сама обпалювала їх і вони мали загальне визнання, а їй було вже більше 80 років. Може як переробляла ти в хаті плиту було б вмонтувати невеличкий муфельок вроді духовки, і ти зимою обпалювала б помаленьку, щоб і топливо не пропадало марно і менше про це говорили всякі базіки.*

В Опішні це зробити не легко. Мені здається Шура що Васильків був би для тебе самим кращим місцем для життя. Ти маєш там непогане знайомство. Поїхала б на декілька днів, підшукала б щось підходяще купити своє продала б, а там купила. Ти навіть могла б і на заводі робити. В них нема таких виробів як ти робиш і вони прийнялиб тебе з радістю. Київ там близько, ти мала б звязок з іншими художниками. В Василькові печі построєні за новою технологією. Які там глазурі фарби, неможна ніяк рівняти з Опішнею.

Я не знаю як зараз, а тоді як я була там, можна було біля завода недорого купити хату. Саме головне що в тебе є там хороші зв'язки. Я рада Шура що ти почуваєш себе краще. Старайся бути спокійною. Не думай про те що роки йдуть, вони йдуть для всіх. Ще попереду багато років жити і живи сьогоднішнім днем не заглядай далеко в майбутнє. Не дуже переобтяжуй себе фізично. Шкода мені Пашу[25] що ти писала вона хворіє, а що з нею? Вона просить щоб я їй писала, я й сама дуже хотіла б цього, але вона ж сама не пише і мабуть сама й не читає того що їй пишуть. Я декілька раз писала їй поздоровлення і від неї хтось пише інший, а хто я не знаю. Писати листи, коли знаєш що хтось інший читає їх. Може що напишеш таке, що ми сами зрозуміем і знаєм, а стороння людина не бажана в такому ділі. Може щось по своєму перекрутити і вийде якась брехня.

Шура! Ти скажі Паші хай вона помаленьку вчиться писати, а саме головне читати скорописне писання. Тепер же в неї є вільний час, а ти їй допоможи. Можна навіть вчитись по букварю, там є і печатні

і скорописні букви. Вона б навчалась і читати і писати і читати скорописне.

Шура! Напиши мені якщо знаєш як і де живе Паша Зубанька[26] *разом з Альошею*[27] *чи сама окремо і як її здоров'я. Побачиш передавай їй привіт і найкращі побажання всього доброго в житті. Я б з радістю їй написала, так вона теж сама ні прочита ні напише. Напиши також чи живий Демченко Михайло Олек*[28]*. Щось ти Шура нагадала за зуби, напиши як, і які ти вставила чи вдало? А я так і не роблю нічого з зубами. Залишилось тільки спереду внизу небагато. Раніше упустила цю справу; все думала як піду на пенсію, а воно вийшло не так як думалось. Тепер уже мабуть так і буде до смерті, як би вони в мене випадали, а то залишились всі пеньки, багато треба вирувати. Поки що бувай здорова. Бажаю тобі всього найкращого. Мотя»* [128].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Олександрі Селюченко***

Грудень, 1978–1983 (?)

«Дорога Шура!
Поздоровляю тебе з Новим роком!
Хай з новим роком в твоєму домі буде багато щастя і радості.
Бажаю тобі міцного здоров'я і успіхів в твоїх трудах. Мотя» [129].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Олександрі Селюченко***

03.03.1979

«Дорога Шура!

Листа твого одержала давненько, а відповідаю аж ось коли. Я на такі листи, що мене хвилюють не можу якось зараз відповісти. Читаю декілька раз, перечитую через декілька днів. Стараюсь уявити добре в якому стані ти була пишучи його. І все ж і зарас мене твій лист хвилює. Шура! Я розумію тебе, твою одинокість, те що тебе мало хто розуміє, твій стан здоров'я, але я думаю що так занепадати духом тобі не можна. Роки твої ще не бог знає які. Я на 10 р. старіша тебе, але намагаюсь держати себе кріпко

в руках. Від того як ти зумієш держати свої переживання, дуже багато залежить і стан злоров'я. Не давно передавали по радіо, що коронарна недостаність або коронарне параженіє сосудів, буває, майже головним чином через незбалансований режим харчування, тобто: їжа в сухом'ятку, їжа не строго визначений час, вживання багато тваринних жирів або жирного м'яса, особливо качатини або гусятини не можна ні в якому разі їсти. Від цього бувають спазми сосудід, а потім пораженіє їх. Вживай побільше їжу овочево-фруктово-молочну. Особливо кисломолочні продукти: кефір, ряженку, простоквашу і ін. Я думаю що в Опішні такі продукти є в магазинах або може, як і раніш було, продають на базарі роблену сметану. Їж сир та страви з нього; вареники, сирники, і ін. Корисно їсти сир з молоком. Він розширює судини і попереджує закупорку сосудів.

Якщо ти не привикла до такої їжі, постарайся привчити і побачиш що тобі зараз покращає. Дуже корисно їсти апельсини чи мандарини. Чай (бажано зелений) з лимоном, або молоком. Я думаю що це можна купити в Полтаві. Мені писала племінниця з Полтави, що в них бувають і лимони і апельсини. В крайньому разі на базарі там завжди є. Про те що може це коштуватиме дорого, то не шкодуй грошей.

Життя стоїть багато дорожче і не запускай себе заощадженням. Та й скільки тобі одній потрібно: одну апельсинку в день, а лимона то хватить з тебе днів на три одного. Жалій себе сама бо люди словами жаліють, а там думають щоб з твого нещастя чим небудь поживиться. Ще, Шура, посовітую тобі, роби фіззарядку по утрам. В тебе телевізор є, там передають кожного дня гарні комплекси фізичних вправ. А можна ще і вдруге робити перед вечером. Ти живеш одна, ніхто тобі не мішає, а тих хто від цього одговорюватиме або сміятиметься не слухай. Важко не роби, але і без руху не сиди. Ходи побільше. Я не розумію що там за лікарі, що говорять це по старості. Коли б тобі було під 80 років друге діло, а то ще 60 нема. Це щитаються роки творчого розвіту. Час пливе так швидко що незчуєшся як проходять роки; за зимою літо за літом зима. А ми зими майже не бачимо. Випаде сніг на 1-2 см, і більше як два три дні не лежить. Я аж скучаю за справжньою зимою. У нас навіть шпаки зимують не відлітають нікуди, а ще звідкись і прилітають зимувати

в нас. Я на балконі завжди підгодовую птиць зимою поки нема комах і вони цілими хмарами налітають їсти; горобців сотні, дикі голуби, шпаки, сороки, галки і ти знаєш це приносить якесь задоволення. Як починається ранок, на балконі і чирікання і свистіння і буркотіння голуб'яче почуєш, наче за вікном сад. Оце тобі наговорила такого, що мабуть і не розбереш. А ти мене послухай. Я від усього серця бажаю тобі добра і хорошого здоров'я.

Ти займаєшся дома ліпкою зараз? Любимою роботою займатись корисно, особливо коли вона приносить задоволення. Лікарі тут, Шура теж є різні; є гарні що уважно вислухають і допоможуть, а є пусті формалісти, які хотят скоріше відправити. Я до них стараюсь ходити тільки в крайніх випадках. Правда я коли захворіла тіфом в 1969 році (захворів спочатку сусід наш по квартирі, і хоть робили скрізь дезинфекцію і визивали всіх нас на обслідування, а все ж і я захворіла) то скажу тобі, що доглядали в лікарні дуже дбайливо. Захворювання в мене було дуже тяжке, ускладнене двостороннім запаленням легенів і коли б не догляд з боку лікарів та іншого персонало, то мені вже б не вставати. Пролежала я там 5 неділь, і хоть тиф вони лікують за 2-3 неділі, а мене сказала лікар: «Не випишу бо ви дуже слаба». Я як виходила з лікарні то поклонилась лікарю за дароване мені здоров'я. Вони навіть не дозволили їхати городським транспортом, а відвезли додому своєю машиною.

Це було коли я працювала на моторостроительному заводі. В них своя поліклініка і стаціонар і своїх робочих вони дуже саранно обслужують. Там мені зробили операцію на оці. Пам'ятаєш був у мене на верхній вії такий нарост як бородавка. Мені раз вирізала його Сіренкова[29] в Опішні, а воно знову виросло. Тут вирізали, то вже більше не росте. Очевидно приділили більше уваги, бо Сіренкова теж щиталась не поганим лікарем.

Так, Шура, у лікарів лікуйся і роби те що я тобі написала. Це я не сама з себе придумала, а поради лікарів. Мені теж сказали не їсти качатини і жирної свинини, їсти частіше моркву або сік з неї, молочні продукти, фрукти овочі різні.

Я все це роблю і почуваю себе непогано. Роблю кожен день зарядку і як коли по якійсь причині не зроблю, то вже наче і день не такий. Багато хожу. Найчастіше по очередях.

Тут так багато живе людей (близько міліона) що скільки чого не привозять завжди очередь ото моє діло ходити по магазинах та на базар. В твоєму становищі, Шура, краще було б жити в городі не дуже шумному, або десь на тихій окраїні. Щоб ти не думала топливом. Я як здумаю як було трудно з топливом перші роки після війни, поки не став завод допомагати, так аж і доси мені страшно. А зараз таке добро; в квартирі завжди тепло і не думаєш ні дровами нічим. Звичайно, в своїй хаті може і вольніше жити, але ж жити одинокій та ще хворій і думати самій всім – тяжко, та ще в такій місцевості як Опішня, що там все топливо привозне.

Шура! Кріпись і викинь всі думки з голови що не хочеться жити, що люди байдужі, люди такі були, такі і будуть ще довгий час. Гарні будуть мабудь аж при комунізмі, а нам його не діждати. Сама укріпляй своє здоров'я і створюй собі хороший настрій. Цілую тебе. Мотя» [130].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Олександрі Селюченко***

Грудень 1979 (?)

«Дорога Шура!

Це я знову довго тобі не писала.

Десь взялась на мене халепа, на плечі посадило лишай. Зроду в мене їх не було. Кажуть в лікарні це в вас від кота або собаки. В нас тут скільки живем не було ніяких тварин, а в Опішні в мене завжди було по декілька котів і ніколи не було лишаїв. Довелось мені два м-ці лікуватись. Дали такої мазі що як намажу чуть не кричу. Ну пройшло. Залишилось тільки темна пляма спекла. Зараз така погана погода не хочеться й виходити нікуди. Хмарно вітер, пилюку несе. Де вона тільки береться. Кожен день підмітають вулиці автопилососом і все рівно наче її сипле з неба. Був випав сніг, але за два дні розтанув і зараз морозно, а земля гола. Коли б не вимерзла озимина. Сьогодня внесли ялинку, вона нагрілась у хаті і так пахне наче в сосновому лісі. А взагалі мені їх жалко. Як подивлюсь скільки її завозять машинами; сотні тисяч. Ставлять же майже в кожній квартирі. Кому свято, а їм бідним смерть. Відсяткують декілька днів, а потім на смітник

і спалять. Придумали б робити букет із сосни на столі і свято від цього не було б гірше і дерева були б цілі. Ті що завозять, то хоть розчищають де густо, а скільки ж ще їх крадуть і рубають там де їм треба рости; безжальні люди. Ми купили невелику поставити на стіл. Це вже в нас мабуть останній рік. Іра[30] вже доросла. В грудні м-ці вже минуло 18 років. Як швидко біжить час. Наче недавно нам було по скільки, а це вже онука така. Гарна дівчина виросла хоть би їй доля була щаслива.

Я тобі посилаю її фотографію. Ти її пам'ятаеш маленькою, а це вона по закінченні 10ти літки. Що мені в ній подобається – це що вона скромна і всіх поважає. В Опішні вона була мало і то малою, а пам'ятає як я ходила з нею за молоком на марехівку[31] і вона там бігала до кожної прив'язаної кози чи теляти.

Так Шура! Проходить наше життя. Що ж нам ще лишлось? Ти ще може й живеш якимсь майбутнім, а я вже нічого не бачу в майбутньому. Доживаєш віку як трухляве дерево поки налетить буря і зломить його. Це ще маю мету поїхати відвідати могилу Артема[32] десь під Ленінградом, а другого брата у Львові. Це той що читав нам в Керам-школі математику[33]. Боже! Як наче недавно все було і де все ділось! А так ясно пам'ятаю як ми сиділи за партами. Як хлопці Рябокінь[34], Калюжний[35], Бруслик[36] і інші, завжди підтрунювали над Семеном Радионовичем[37]. Пишу і думаю, що мабуть і в тебе зараз озветься серце, бо Калюжний залишив у ньому не малий слід. Добрий був хлопець та кінець кінцем покулачився. Так шкода що ми далеко живем. Хоть би коли позгадували минуле і то б полегшало. А минуле тих років саме дороге і згадати його приемно з тим, хто був умісці з тобою і хто також дорожит цим минулим. Тепер тільки дивлюсь на карточки та пригадую де хто був і де хто зараз. На тій що фотографувались в заводі я вже де кого й позабувала. Ну досить, а то зовсім вдалась у спогади. Не давно видно знову завезли з Опішні посуду. Ну таки й погані ж ангоби. Видно вже нема в Опішні хорошого побілу. Не розбереш де жовта, а де біла. Де ж художники? Чому ж вони не допоможуть хоть розквітку правильно підібрати. Жовтий фон, а на ньому три грязно сині плями і жовта сосна. Чи вже нема ні коричневої ні зеленої фарби, чи то сюди завозят саме що є гірше. Недавно показували по телевізору виставку в Київі і там я бачила

тільки два барани похожі на Опішнянські. Звичайно всії виставки показати не могли, а мені так хотілось подивитись, що представляє зараз Опішня. Найбільше було зразків із Закарпаття. Як же ти Шура зараз живеш. Чим займаєшся. Чи тепло тепер у хаті в тебе. Я все хочу спитати, як же в тебе зуби що ти вставила, чи удачно і як ти почуваєш себе з ними?

Ти запитувала Шура чи роблять тепер в Оріхові Кераміку. Я спеціально в Оріхів не їздила бачила його лише проїздом. Не поганий городок, красивий. Багато там зараз нових великих будинків як у справжньому місті. Кераміки там зараз не роблять Зо мною робила одна жінка (приблизно твоїх років) так говорила, що робили зараз після війни простий посуд, а зараз зовсім ніякого не роблять. Я питала її чи не пам'ятає вона тебе, росказала що ти там робила в них, так вона не знає тебе бо в молодих роках вчилась на маляра, а жила тоді не в Оріхові. В Запорізькій обл. роблять керамік в с.Терпеніє де була Пошивайлиха[38] *і в Бердянську. Що вони там роблять не знаю. Все збиралась поїхати та так і не прийшлось. Ну поки що бувай здорова. Бажаю тобі всього найкращого в новому році. Цілую тебе Мотя»* [131].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Олександрі Селюченко***

1980 (?)

«Дорога Шура!

Як давно я тобі писала аж страшно коли, мабуть уже рік. Я, Шура, майже від самого травня 79 року так переболіла, що думала вже кінець. Почалось хто зна з чого. Я наприкінці зими 79 р. дуже впала в ожеледь, на гранітну плиту, лівим боком. Болю великого я не почула, підвелась сама, але ліва нога в кульші стала як дерев'яна. Прийшла додому і тоді стала дуже боліти нога в тому місці де забила і температура до 39°. Синяка не було і йти в лікарню наче було ні з чим. Пройшло декілька днів, все пройшло. Це було в лютому а в травні, почало тягти мені ногу з того місця де забила аж до пальців. Що далі гірше. Вже ходити не можу болі такі сильні що ні лежати, ні сидіти ні стояти не можна. Положу подушку на край стола зляжу на неї щоб нога не торкалась ні до чого і так вищу день і ніч.

Декілька раз падала на пол, бо очі хотят спати, лягти не можна, а так на столі задрімаю і зараз посунуся. Від неспання в мене такий почався шум в голові що стала і глуха і сліпа і не можу ні їсти нічого.

Визвала лікаря сказав радікуліт-ишиас. Їздила з тиждень м-сестра давала уколи. Нічого не допомага. Назначили електропроцедури. Добре в нас близько лікарня. Я метрів 300 дороги іду півчаса. Приймала ті процедури нічого не помага. Думаю це вже кінець. Визвали Марусю[39]*. Побула вона з м-ць, а мені не легшає. Поїхала, бо їй же на роботу треба. Так я валялась, Шура, від мая аж до вересня. 10 вересня, якраз не було нікого дома як упала я на пол земля десь як провалилас підмною, в очах почорніло. Я щось закричала не своїм голосом. Двері були не замкнені. Ішла сусідка почула як подивилась на мене і зараз визвала швидку допомогу відвезли в лікарню. Там дали щось чорне випити і зробили вливання ліків у вену. Положили в ізолятор і сиділа коло мене м-сестра. Увечері став стихати біль. Дали ще якусь таблетку, так я як заснула то спала більше суток. Пролежала там 5 днів, така слаба стала що й на ногах не встою. Потім зробили рентген знімок, виявилось Деформуючий артроз-артрит.*

Він бувае від різних причин, від важкої роботи, від ушибу, від ускладнення після інфекційних хвороб, на грунті нервових переживань і т ін. А в мене цього всього було доволі. Після лікарні я ще весь вересень валялась дома, але вже могла спати лежа. Потім достали путівку в водолікарню і я цілий м-ць приймала сірководневі ванни, опромінення кварцом, торокс, це прогріваня десятьма лампами разом, і таким чином підняли мене до життя. Зараз почуваю себе нічого, але нога від коліна до пальців як дерев'яна. Кажуть треба ще повторити лікування в водолікарні. Може цього літа ще полічусь. Вже другий листок пишу і все про себе. Ну повір, Шура, чим я не хворіла, ну такого страшного ще не переживала. Та воно ж і старість уже. Організм не спроможний боротись з хворобами як було раніш. Сказали не простужуватись, не піднімати важко, частіше бувати за городом, спати не менше 8 ч. в сутки.

Шура! Я м-ць тому назад взяла книжку читати в бібліотеці і там найшла цілу повість про Опішню зокрема про з-д «Художній Керамік»[40] *А ти мені ні разу не написала що про вас вже й письменники пишуть. Там для кожного з вас написано по декілька листків. Про Білика*[41]

найбільше, про тебе, про Зіну[42], про Пошивайла Г. Н.[43] Про Ганжу[44] багато, Навіть і про мене задали хоть я вже не живу в Опішні давно. Ганжа забрав в Опішню і батька свого який теж ліпить там щось дуже гарне. З цієї повісті видно що Ганжа добре боровся з Демченком[45], і допоміг розкритись повністю талантам Опішні. Що це вже за чоловік Ганжа, як ти його цініш як художника, як людину. Чи таки дійсно так стало краще на Заводі з творчою роботою? Напиши мені про це обов'язково.

Він там пише що на виставці куплено 8 левів Біликових за 1600 крб. Цей Ганжа видно вже там мав свою хату, що батько його робить на дому. По тому товарові що поступає в Запоріжжя я б не сказала що так покрашилась робота. Правда до нас попадає ширпотреб. Така ж погана глина, шаршава, погані ангоби, все якесь п'ятнувате.

Продаються в нас цвіточники, глечеки і куманці маленькі. Куманці трошки кращі від глечеків. Ще щось бачила таке – куманець підсвічник чи для електроламп підставка. Однотонне не мальоване вроді з скульптурним орнаментом, але ж полива погана; шаршаве видно IIй сорт. Мене дивує чому в Опішні до цього часу не можуть добитись хороших ангобів і поливи. Тут з Василькова приїхав був художник він же й технолог[46], Вчився в тому ж інстипуті що й Ганжа. Він організував виробництво майліки при кирпичному заводі.

Творчості в формах виробів тут не було бо все відливалось і формувалось у гіпсових формах, а яка вже там творчисть в таких виробах. Стандарт, одноманітне все і скоро набридає, але ангоби Шура такі чисті, яскраві і полива, що як вийде з печі так очей не відірвиш.

Ну як же ви там живите мої дорогі земляки мої товариші по роботі? Як твоє здоров'я Шура, як Паша[47] там. Хочеться і їй написати, але вона сама чогось не пише, а переписуватись з незнайомим чоловіком не хочеться. Як там в Опішні з продуктами, які ціни на базарі, хто помер з наших загальних знайомих. Передавай привіт Паші, Зіні, Зубаньці Паші[48] як побачиш. Цілую тебе Мотя» [132].

* * *

❐ ***Мотрона Назарчук – Петру Ротачу***

Друга половина грудня 1980 (?)

«Шановний Петро Петрович!

Одержала вашого листа, за що дуже вам вдячна що й мене не забули, хоть я вже давно не працюю на своїй улюбленій роботі-малюванні і не живу в Опішні.

Дуже я рада, що портрет Т. Г. Шевченка[49], який був створений в колишній Опішнянській школі «майстрів художньої кераміки» зберігся до цього часу. Цікаво подивитись на нього тепер, чи не руйнується плитка, з якої він викладений.

Ініціатором створення мозаічного портрета Т. Г. Шевченка, був мій брат Каша Артем Савич[50], який загинув на фронті під Ленінградом в 1942 р.

Портрет з журналу перевів на міліметровий папір художник Литовченко Семен Радионович[51], який викладав у керам-школі малювання та композицію. (Він помер від тифу в с. Покрівську Опішнянського району, під час окупації). Наливайко Терешко Йосипович[52], Бабич Оксана Олексіївна[53] і я, наштампували плиток із кольорових ангобів. (ангоби – глиняні фарби що застосовуються в майоліці), обпалили їх і виклали портрет Т. Г. Шевченка. Перший портрет був викладений з глазурованої плитки, але він вийшов не дуже вдалий, бо глазурована плитка блищить, а через це портрет мав невиразний вигляд Тоді ми вдруге наштампували плиток і обалили вже без глазурі. Другий портрет вийшов кращий. Проводили ми цю роботу на виробничому навчанні в школі. Ми тоді навчались на другому курсі.

Інших робіт про Т. Г. Шевченка, що цілком були мої не було, а робила орнаменти по краях декоративних тарілок, на дні яких був портрет Т. Г. Шевченка або щось з його творів.

Так у 1929–1930 роках приїжджали до нас студенти з Миргородського та Полтавського технікумів. Вони рисували на тарілках портрети Шевченка та дещо з його творів; із поеми «Тарасова ніч», «На розпутті кобзар сидить та на кобзі грає» із поеми «Катерина» то що.

Я, а також і другі рисувальщиці малювали орнамент по краях тарілок. Частину їх ці студенти забрали з собою, бо їм треба було представити в технікум свою роботу з практики, а частина лишалась в нашому музеї при школі.

Також працював в майстерні в 30х роках художник-живописець Кононенко Петро Максимович[54]. Він писав багато портретів Шевченка на тарілках і пейзажі з його творів, а ми всі ці тарілки обмальовували орнаментом. Таких тарілок випускали багато. Їх відправляли і в експорт, зокрема в Америку в Канаду, але це ж було задовго до війни, і де, що, збереглось я не можу тепер сказати. Пізніше нам заборонили випускати вироби з портретами чи пейзажами; сказали, що це не властиве уккаїнській майоліці. Я думаю що і зараз можна на Опішнянському з-ді зробити художні вироби, присвячені Т. Г. Шевченкові, чи яким іншим подіям чи видатним людям. Може і в Полтаві є таке виробництво, то це все можна зробити. Живі ті люди що робили і можна все повторити. Пошивайло Гаврило Никифорович[55] гарно виточує великі блюда, а розмалювати теж знайдуться майстри. Я сама з великою охотою прийняла б участь в такій роботі.

Моя біографія.

Народилася в 1911 році 6го листопаду за ст. силем в сім'ї незаможного селянина.

Батько мій Каша Сава Л.[56] помер коли мені було 9 років. До школи не ходила зовсім, не було в чому. Брат Каша Артем С. по закінченні сільської 4х річної школи, поступив в Керамічну трьохрічну школу, що була відкрита в Опішні ще в часи земства. По закінченні її працював в майстерні цієї ж школи, а в 1929 році поступив в полтавський технікум промкооперації який закінчив в 1932 році. В 1925–1926 рр. Я брала на дом роботу з вишивки; чоловічі то дитячі сорочки, жіночі плаття, рушники і т. ін. у вишивальній майстерні т-ва «Кустар-кредіт» що об'єднувало шевців, вишивальниць, килимарниць та гончарів.

В 1927 році поступила в керамічну школу вчитись малювати на посуді. Поступити в школу повістю вчитись треба було мати знання за 6-7 кл. а в мене не було таких знань. Вчилась я малювати під керівництвом хорошого художника Гопкало Івана Олексієвича[57].

Також придивлялась, як малюють мальовщиці, які раніше закінчили Керам-школу. В 1928 році поступила працювати на завод вже як майстер-мальовщиця. В 1933 році завод «Хуожній керамік» майже припинив роботу. Багато робітників померло від голоду. Мене забрав брат мій Каша Артем Савич який працював на той час у м Тбілісі на заводі «Диткомісії при ЦК Грузії» Там я малювала на виробах і вчила безпритульних дітей малювати. Працювали ми там майже рік, а потім брата відкликав військомат, він не захотів лишати мене одну і ми в 1934 році повернулись в Опішню. За час з 1934 по 1936 рік я ще працювала на Васильківському заводі художньої кераміки де одружилась з Назарчуком С. Ів.[58] *і на Будянському фаянсовому заводі що під Харковом. Чоловік мій був формовщик фарфорових і фаянсових виробів. В 1936 році ми приїхали в Опішню і працювали разом на заводі «Художній Керамік» В 1937 році поступила в керамічну двохрічну школу «Майстрів художньої кераміки», яку закінчила в 1939 році, і була залишина працювати в школі молодшим інструктором по малюванню у виробничій майстерні школи. Працювала тут до 1941 року.*

Почалась війна. Школа ліквідувалась, завод теж припинив роботу. Я працювала в колгоспі, разом з другими робітниками заводу на збиранні та обмолоті хліба, потім працювала в загот-конторі, на сушінні овочів; цибулі моркви, буряків, для фронту.

Потім більше трьох років окупації.

Завод на околиці Опішні був зруйнований, приміщення школи теж дуже пошкоджено. Хата наша була спалена і я з 6ти річним сином та матірью жила в заводській лазні.

В 1944 році коли німці були вигнані з нашого краю почалось відновлення заводу. Працювала і на розчищенні цегли та зруйнованих стін заводу, і на вивозці дерева з лісу, і на різних роботах.

В 1945 році була нагороджена медаллю «За доблестый труд в Великой Отечственной войне»[59].

В 1946 році на заводі почалась робота по випуску гончарних виробів.

В 1947 році була нагороджена дипломом І20 ступеню[60]*, з довічною надпавкою 20% до зарплати. за систематичне перевиконання плану та відмінну якість в роботі.*

З 1943 по 1967 рік я вже безперервно працювала на Опішнянському заводі.

За цей період, разом з іншими майстрами, брала участь у різних виставках: в Києві, в Москві, в республіканському конкурсі.

В закордонних виставках: в Брюселі, Монреалі Загребі.

В 1967 році (це вже був мій пенсійний вік) змушена була увільнитись з роботи і виїхати до Запоріжжя. В мене тут трапилось нещастя; дуже тяжко захворів син, який працював на моторобудівному заводі, після закінчення Харківського авіаційного інституту.

Лишити його в такому стані без догляду не можна було, також і забрати додому не можна тому я змушена була переїхати сюди на постійне життя. Тут я працювала ще 10 років. Спершу на моторобудівному з-ді, а потім на заводі будівельних матеріалів, де відкрився цех по виробництву майоліки. Тут я формувала і розписувала миски, тарілки чашки вази. Розписувала експонати на виставку в м. Бримінгем. (Ірландія). М. м. Запоріжжя і Бримінгем вважаються міста побратими.

За ці вироби ми одержали грошову премію і похвальні грамоти.

Зараз я не працюю через тяжке домашне становище. Син не поправляється і нема надії на це.

В зв'язку з цим вся моя творча діяльність припинилась. Пробувала я скласти альбом орнаментів, але все лишилось в чорновиках. Кому воно тут потрібне?

Оце все що я могла вам написати. Якщо вас ще щось цікавить, або я не все написала, пишіть. Я з радістю відповідатиму. Поздоровляю вас з наступаючим Новим Роком і бажаю вам відмінного здоров'я і успіху у вашій праці!

З пошаною до вас Назарчук М. С.

Бабич Оксана Олексієвна навчалась разом зо мною в Опішнянській школі «майстрів художньої кераміки»

По закінченні школи, була направлена з іншими двома випускниками Багрій Марія Юхимівна[61] і Ємець Іван[62] (по батькові забула як) в м. Дніпропетровськ.

Там їм щось не дуже вдало було з роботою і Бабич О. О. переїхала в м.Нікополь Дніпропетровської обл., де працював теж випускник Опішнянської керам-школи Ширай Олександр Петрович[63].

Він організував майоліковий цех, на заводі будівельних матеріалів. Там разом з ним працювала і Бабич. Потім цей цех ліквідували і вони обоє працювали на черепичному заводі. Останні роки, коли я виїхала вже до Запоріжжя, не знаю, чи вони так і лишились на черепичному заводі, чи там знову почали робити майоліку. Може вони вже й не працюють, бо вже обом вийшов пенсійний вік. Живуть вони там же в Нікополі.

Адреси їхньої я не знаю.

Можна запитати адресний стіл м. Ніколя, або запитати Яресько Наталію Тимофієвну[64]. Адреса її м. Опішня вул.Франко 26. Вона з нею переписується і знає її адресу» [123].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віталію Ханку***

18.12.1980

«Шановний Віталій Миколаєвич!

Одержала я вашого листа і, правду сказати, спершу подумала, чи потрібно це все тепер, коли я так давно відірвалась від своєї улюбленої справи – малювання.

Багато чого вже й перезабулося, мало що збереглося. Доля закинула мене в такі умови, що про все це можна тільки згадувати.

Пробувала я у вільний час робити зарисовки орнаментів, тих що робила раніше і компонувати нові, щоб потім скласти альбом, але все лишилось в чорновиках. Кому це потрібне, особливо тут в Запоріжжі? Мріялось колись: «Піду на пенсію, займусь творчою роботою». Це для мене зараз неможливо. В листі всього не напишеш, скажу тільки що мені зараз дуже тяжко жити. Читаючи вашого листа розчулилась і навіть поплакала. Все згадалось в минулому, і неможливість займатись улюбленою справою, пече як вогнем.

Коротенько моя біографія:

Народилась в 1911 році в селі Малі Будища Опішнянського р-ну, в сім'ї незаможного селянина. Батько[65], після довголітньої хвороби виразки шлунка, помер коли мені було 9 років. В сім'ї було 7 чол. дітей, я сама менша. Старшим братам, ще з допомогою батька, вдалось добути середню освіту. Закінчили вчительську семінарію і вони працювали сільськими вчителями[66]. Старша сестра[67] закінчила

школу художнього ткацтва в с. Дігтярях Чернігівської обл. Четверо менших залишились при матері без ніякої освіти і без професії. Жили з випадкових заробітків, то на поденщині, то брали вишивати в заможні сім'ї придане для молодих. Мама моя, дуже гарно вміла вишивати і ткати плахти і нас цьому навчила. Після громадянської війни десь в 1924–1925 р. р. в Опішні організувалось кустарне, кооперативне т-во «Кустарь-Кредіт», що об'єднувало шевців, ткаль, килимарниць, вишивальниць, гончарів. Також почала працювати керамічна школа, яка була організована в Опішні ще в часи земства. В цю школу поступив один з моїх братів Каша Артем Савич[68], який на той час закінчив сільську початкову чотирирічну школу.

Я не могла поступити в цю школо, бо до початкової школи не ходила, не було в чому. Читати й писати навчилась біля старшого брата дома. З 1925 року я почала брати на дом роботу з вишивання в артілі «Кустар Кредіт» Вишивала чоловічі, дитячі сорочки, жіночі плаття блузки, рушники та ін. Брат закінчив керамічну трьохрічну школу і працював в гончарній майстерні. Це мабуть і поклало початок моєму захопленню керамікою. Потім брат поступив в Полтавський технікум промкооперації на керамічний відділ і по закінченні в 1930 році працював прорабом на будівництві нового заводу що на околиці Опішні (тепер цех № 2 заводу «Художній Керамік»). Я в 1927 році поступила в майстерню Опішнянської керам школи, вчитися малюванню на виробах, бо вчитись в школі повністю потрібні були знання за 6-7 класів, а в мене цього не було.

Вчилась я під керівництвом харошого художника Гопкало Івана Олексієвича[69]. При школі була невелика майстерня де працювали дві мальовщиці, що закінчили керам школу разом з моїм братом: Оначко Наталія Іванівна[70] і Кришталь Марія Федотівна[71].

Так я, то біля них, то при допомозі Гопкало Ів. О. навчилась малювати на посуді, і мене взяли на завод як робітницю. Робота ця дуже мені сподобалась і я ходила туди як на свято. В 1929 році гончарний завод відокремився від т-ва «Кустарь-Кредіт» в самостійну п-артіль «Художній Керамік».

Працюючи на заводі, я ходила на платні уроки до вчителів керам школи на дом, щоб здобути основні знання за 7 кл. і поступити в Полтавський технікум пром кооперації, але тут настав голодний

1933 рік. Багато членів артілі померло від голоду. Завод майже зовсім припинив роботу.

Брат мій працював тоді в м Тбілісі. Там був керамічний завод «Деткомисии при ЦК Грузии». Брат забрав мене туди, де я працювала мальовщицею і навчала малюванню безпритульних дітей.

Працювали ми там майже рік, а потім брата відкликав військомат (брат був відпущений в Тбілісі до особистого розпорядження) і він не захотів лишати мене саму в Тбілісі і ми повернулись в Опішню. З кінця 1934 року почав потроху знову працювати керам-завод. За період з 1935 по 1936 рік мені довелось ще попрацювати на Васильківському заводі на Київщині, і на Будянському фаянсовому заводі, що під Харковом, в живописному цеху. Це вже разом з чоловіком. Я одружилась з Назарчуком С. І.[72] в 1935 році. Він був формовщиком фаянсових виробів.

В 1937 році поступила в Опішнянську керамічну школу «майстрів художньої кераміки» яку закінчила в 1939 році. Разом зі мною навчались Наливайко Терешко Йосипович[73] і Бабич Оксана Олексіївна[74] і в 1938 році ми втрьох виконали мозаічний портрет Т. Г. Шевченка[75], який і зараз зберігається в Полтавському краєзнавчому музеї.

Ініціатором цієї справи був мій брат Каша Артем С. який в той час працював в керам-школі старшим інструктором.

Перший портрет ми виконали з глазурованої плитки. Через блискучу поверхню плиток, портрет не дуже вдало виглядував. Тоді ми знову наштампували плиток і обпалили без глазурі. Цікаво подивитись би на портрет зараз чи не руйнується плитка. Після закінчення школи мене залишили там працювати молодшим інструктором по малюванню на виробничих уроках. Працювала там до початку війни 1941 року. Літом 1941 року школа ліквідувалась і на заводі робота припинилась.

Працювала на збиранні та обмолоті хліба в колгоспі, пізніше на заготовці і сушінні овочів: цибулі, моркви буряків, сухарів для фронту. Потім окупація, довгих три роки[76]. Завод на околиці Опішні був зруйнований, цех що в центрі Опішні також дуже пошкоджений. Хата наша була спалена. Я лишилась з 7[ми] річним сином і матір'ю без притулку, як то кажуть «Проти неба на землі». Жили в заводській лазні що якось уціліла. Коли в 1944 році наші війська виглали окупантів,

почалось відновлення заводу. Брат що працював в керам-школі загинув на фронті під Ленінградом. Багато робітників заводу не повернулись з війни Жити було дуже тяжко. Працювала я тоді і на розчистці цегли зруйнованих стін, і конюхом на вивозці і розробці побитого дерева з лісу, поки вдалось зліпити сяку таку хату і перейти жити ближче до заводу що в центрі який уже в 1945 році почав виробництво посуду, спершу простого, а потім і майоліки.

В 1946 році я, Оначко, і Линник були нагороджені медалями «За доблестный труд в Великой отечественной войне»[77], а в 1947 році, за систематичне перевиконання плану і відмінну якість виробів широкого вжитку була нагороджена дипломом I ступеню з довічною надбавкою 20% до зарплати від Полтавської обласної ради народних депутатів.

За час праці ще в школі, а потім на виробництві, розписувала вази, тарілки, куманці, частина яких була відібрана до Полтавського музею, але я вже не пам'ятаю які вироби там зберігаються зараз. Треба приїхати в Полтаву відвідати музей і подивитись. Я свою роботу завжди впізнаю так же як і кожен з майстрів свою. В Києві також є в музеї прикладного мистецтва, що на території Києво-Печерської лаври, вироби розписувані мною: боклаги барило куманці глечики. Не так давно я одержала з Києва 45 крб за куплений з музею, для художнього фонду глечик з моїм розписом.

Разом з виробами других майстрів відправляли й мої вироби в Москву і на республіканський конкурс.

Де зберігається відібране там я не можу сказати бо не була в Москві.

Брала участь разом з другими майстрами, у виставках в Брюсселі, Монреалі в Загребі (Югославія), але в яких це було роках, не можу точно сказати щоб не помилитись. Думаю Т. Н. Демченко[78] називав вам роки цих виставок бо експонати, які туди посилали робили ми всі разом, весь наш творчий колектив. Зокрема я розписувала і вироби Демченка Т. Н. так що частина була наших спільних експонатів.

Робили ми розписні плитки для оформлення буд. Гуртожитку в Полтаві по вул. Пролетарській здається № 44.

Робили обрамлення на вході до вокзалу в м. Миргороді, але на жаль я не бачила де воно покладено і як воно виглядує. За будинок гуртожитку я одержала похвальну грамоту.

В 1960 році «Х. К» із системи промкооперації став державним, а ми замісць членів артілі стали членами профспілки місцевої промисловосці. В 1966 році на заводі виділили групу з старших майстрів, яка займалась творчою роботою, а вироби, якщо вдало були обпалені, відправлялись на експорт. В цій групі були т. Тягун Г.[79], Мареха О.[80] Біляк В.[81], Омельяненко В.[82] Селюченко О.[83] Біляк П.[84], Білик Ів[85].

В 1967 р., це вже був мій пенсійний вік, я змушена була увільнитись з роботи, бо в моїй сім'ї трапилось нецастя, дуже тяжко захворів мій син, що працював на моторобудівному заводі в Запоріжжі, після закінчення авіаційного інституту в м. Харкові. Так я й живу тут уже 13 років без надії повернутись в Опішню.

Перебуваючи в Запоріжжі я працювала 4 роки на заводі буд матеріалів, де був організований цех виробів широкого вжитку. Тут я також сама формувала і розписувала тарілки, вази чашки, глечики. Деякі вироби тарілки, вази чашки посилали в Англію в м. Бергенгейм. м. Запоріжжя і м. Бергенгейм вважаються як міста побратими.

За вироби з нашого Запоріжжя в тому числі і за кераміку була одержана грошова премія і я одержала похвальну грамоту. На жаль директор що був зацікавлений у випуску художньої кераміки пішов з виробництва, а другий що прийшов, навіть не знав що на заводі буд. матеріалів роблять художню кераміку. Коли на урочистих зборах поставили вазочки і тарілки для прикраси, то він здивувався і запитав: «Звідки ці вироби?»

Їм аби був план на кирпич, плитку та керамзит, а майоліку вони вважают не дуже потрібною. Оце все що я можу вам написати. Можливо я що забула. Як би поговорити, то може що більше пригадалось би. Як що вас щось цікавить таке про віщо я не написала, пишіть, я з радістю відповім.

Я дуже рада що мене ще не зовсім забули. Ви своїм листом неначе наблизили до мене те дороге що минуло і ніколи вже не вернеться.

Спасибі вам!

Від усієї душі поздоровляю вас і вашу сім'ю з наступаючим Новим Роком!

Бажаю вам всього найкращого в світі! Міцного здоров'я, успіхів у вашому труді, Миру і щастя в особистому житті!

З пошаною до вас Назарчук М.» [150].

❒ *Мотрона Назарчук – Віталію Ханку*

Січень 1981 (?)

«Шановний Віталій Миколаєвич!

Одержала вашу листівку і статтю на Кононенка П. М.[86] Дуже вам вдячна. Ви не написали чи повертати вам статтю чи залишити. Я думаю, що вона вам потрібна і повертаю вам її.

У двох місцях відомості в статті не вірні. Може це й не має великого значення, то не міняйте, але ви просити підсказати що не вірно, то я вам пишу. В статті написано, що Кононенко П. М. проживав в Опішні з 1913 року. Це не вірно. Він приїхав багато раніше в Опішню, десь мабуть в 1900 р. або іще раніше. Приїхав ще молодим чоловіком не одруженим. В церкві, що в селі Малі Будищечка, міняли іконостас, старий був дуже темний. Працював там художник Суковатка і він викликав Кононенка П. М. в допомогу собі. В цій церкві, ліва сторона іконостасу виконана Кононенком П. М. Там зображені діяння Ісуса Христа і його послідовників. Може коли будете в Опішні то подивіться, це недалеко від заводу. Робота ця виконувалась ним декілька років, і він тут і одружився. Його найстарша донька з 1904 р. Навчалась в Опішнянській вище початковій 4-річній школі, разом з моєю старшою сестрою. Я ще була малою, але пам'ятаю, що вона йдучи до школи часто заходила до нас, щоб іти разом до школи з моєю сестрою. Ходити було далеко км. 3 з Будищечок до центру Опішні.

В другому місці не вірно де написано що він працював в опішнянській профтехшколі викладачем малювання з 1927 по 1933 рік. Це мабуть він викладав малювання, ще в тій школі що була організована при земстві, або в тій школі-майстерні існувала з 1919 по 1923 рік, бо остання профтех школа, яка проіснувала до 1941 року, була організована в 1926 році, а я поступила в неї в 1927–1928 р. то Кононенко П. М. там не працював, а художником по викладанню малювання, композиції працював Гопкало Ів. Олексієвич[87].

Останнє все вірно. Тільки на керамічних виробах малював він портрети і пейзажі не олією, а ангобами. (фарби з глини) Після обпалу вони міняли свій колір і тому портрети часто міняли свою виразність. Пробували малювати олійними фарбами на вже готових обпалених виробах. але потім нам це заборонили як не властиве для майоліки.

Я вам посилаю карточку де зображений наш старенький цех і де якраз розписуються тарілки. Якщо вона потрібна для вас як матеріал, то залиште собі, а як що не потрібна, то перешліть мені назад. Тут сфотографований мій брат, (стоїть з вазою в руках), який працював в опішнянській керамшколі і в керам-заводі[88]*. Він загинув під Ленінградом в 1942 році і мені дорога його пам'ять, а як що потрібно то залиште собі.*

Зліва (видно не всього) Кононенко П. М., а з правого боку Моргун. (бувший піп. церква в ці роки не працювала, а він був і художник, попросився на роботу в завод). Це 1934–1935 рік.

В ці часи ми виготовляли ще сувеніри-кухлі з портретом Менделеєва[89]*, з таблицею елементів і це все оформлялось українським орнаментом. В Москві тоді відбувавсь з'їзд хіміків і відзначали ювілей Менделеєва*[90]*. Кононенко і Наливайко*[91] *малювали портрети Менделеєва, а ми оформляли таблицю і орнамент. Воно мабуть частина залишилась десь в Москві в музеї, не знаю точно, в Москві не була і не бачила сама. В Києві, в музеї прикладного мистецтва, є вироби з моєю роботою. Ось це барило. (Це прислано мені з ГДР. Служив знайомий там в армії і прислав мені вирізку з журнала «Огонёк» де впізнав мене на знімку). Крім цього там ще є боклаги, куманці і глечики. Також в Полтавському музеї є велика ваза з моїм розписом і кухлі для пива, і ще не пам'ятаю якісь вироби. Всі тарілки, що малювали художники, ми розписували по краях орнаментом, але це треба побачити в музеях, щоб з певністю сказати чія там робота. Також був випущений художній плакат у Полтаві, з моїм портретом і описом опішнянської кераміки. В мене є один екземпляр та ви мабуть його знаєте. Ще в Харків брали експонати, коли Опішня була Харківської обл. але я не бачила чи є там мої вироби. На цьому кінчаю. Бажаю вам всього найкращого! З пошаною Назарчук»* [151].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Перту Ротачу***

19.01.1981

«Шановний Петро Петрович!

Одержала вашу листівку. Дуже вам вдячна. Прошу пробачити мою неуважність, що в біографії своїй не написала свого місця народження.

Я народилась в селі Малі-Будищечки колишнього Опішнянського р-ну, а тепер Зіньківського р-ну. Це в трьох км. від центру Опішні.

Біографію Кононенка Петра Максимовича[92] я знаю, може де в чому не дуже точно, особливо за ті роки, що я ще не жила на світі. Народився він в селі Ісківці Лохвицького повіту Полтавської губернії в 1875 році. Навчався в Миргородсій художній школі[93]. Що вона являла в той час я незнаю, але приїхав П. М до нас в село М-Будищечки як живописець фахівець по писанню ікон. В церкві (в селі М-Будищечки) в той час міняли старий іконостас і той художник, що там працював, очевидно, викликав сюди П. М., а може призначило земство його сюди працювати.

Ліва частина іконостасу, в нашій церкві, розписана П. М. Приїхав він сюди ще молодим чоловіком, мабуть десь ще раніше 1900 років. (не знаю точно в якому році). Тут одружився і жив вже весь час до самої смерті 22/9 1942 р. Народився, здається, в червні м-ці 1875 року. Після закінчення роботи в церкві, працював як викладач малювання в вище-початковій школі м. Опішня. з 1913 по 1914 р.

В Опішні, в 1894 році земством була організована керамічна школа, але вона проіснувала всього 4 роки і на її місці залишився показовий пункт виробництва кераміки. П. М. тут викладав основи малювання. Це було десь мабуть з 14 по 19 р. В більшости своєї праці, в ці роки, виконував приватні замовлення як то ікони, вивіски різні і т. ін.

З 1927 по 1933 рік працював в майстерні керамічних виробів[94], що була при профтехшколі, яка утворилась при товаристві «Кустар-кредіт» системи «Горнопромспілки» в 1926 році. Працював як художник-живописець Малював портрети та пейзажі на тарілках. Малював портрети Леніна[95] Шевченка[96], Сталіна[97] і інших видатних людей.

З 1928 року вже і я там вчилась, а потім працювала разом з Кононенком П. М.

Три тарілки його роботи на сучасні теми «Футболісти» «Фізкультурниця» і ще не пам'ятаю яка зберігаються в Ленінграді в етнографічному музеї. Після 1933 року П. М. вже не працював[98] і через стан здоров'я і через важкі матеріальні умови, які утворились після 1933 року. Займався більше приватними замовленнями.

Якщо ви хочете більше докладно знати автобіографію П. М. Кононенка, зверніться до мистецтвознавця, зав-відділом Полтавського художнього музею адреса його: Полтава-28. Радянська вул. 15-38. Ханко Віталій Миколаєвич[99].

Ви просите надіслати фотографію, а в мене зараз нема такої щоб великого розміру і я сама окремо. Надсилаю вам дві, а ви виберіть яка краще підійде. Ця що я окремо, ще з Опішні в першій половині 50х років. Друга, разом із сином 1976 р. Я хотіла відділити її, але ви це краще зробите сами, як це буде потрібно.

На цьому кінчаю.

Бажаю вам всього найкращого, міцного здоров'я і успіху у всіх ваших ділах.

З пошаною до вас Назарчук М. С.»[100] [124].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віталію Ханку***

13.02.1981

«Шановний Віталій Миколаєвич!

Від усієї душі, висловлюю вам своє співчуття в тім, що захворів ваш син, і тим більше розумію вас, що в мене таке горе тягнеться вже роками, і нема ніякої надії на покращення. А саме гірше те, що маючи сім'ю, живу завжди в одинокості.

Що зробиш, треба бути сильним і жити, хоть яке тяжке життя, треба допомагати скільки хватить сили.

Кажуть – людина творець своєї долі, а в житті не завжди так буває. Найбільше покалічила життя війна і тепер на душі лишився вічний сум, а все хороше лишилось тільки в згадках. Чому ж ваш син у Жовтих Водах? Напевне там вчився або служив у армії. Та ви ще не дуже сумуйте. Хвороба хоть і тяжка, але ще не задавнена. Молодий організм ще може справитись з цією хворобою, якщо допоможуть досвідчені лікарі. Що ж спровокувало таку хворобу у вашого сина? Найчастіше вона буває в людей похилого віку. Я вам хочу порадити, разом з тим, що він лікується, хай вживає побільше яблук, винограду, а влітку кавунів скільки може зїсти. Зараз цього нема, та хай побільше п'є молока та їсть яблука, а настане літній сезон давайте полуниці.

При захворюванні нирок корисно пити, заварене як чай, листя з лісових полуниць. Потім настануть яблука літні, соковиті, вони дуже корисні в таких випадках. А почнуться кавуни хай їсть скільки зможе, і через сило треба їсти. Це все, не пошкодить тому, що він приймає ліки.

Надійтесь і вірте, що ваш син одужає.

Вразила мене звістка, що Наливайко Т. Й.[101] помер. Я вже 14 років як не живу в Опішні. Мені пишуть листи, а про це ніхто не написав. Потрібна людина поки живе, а помре мало хто й згадає.

Про Наливайка мало можу вам сказати точних даних. Сам він родом з Котельви 1899 р. народження. Прийшов на завод «Художній керамік» десь в 1935 році. На далекій околиці Опішні, купив собі хату з садибою бувшого опішнянського багача Бордюга. Красиве місце не далеко від р. Ворскли. Прийшов він як фахівець живописець. Де він вчився живопису не знаю. Він був такий шутник-юморист; що його спитаєш він завжди переверне в шутку і сам сміється і другі сміються, так на запитання і не відповість. Коли ми разом з ним працювали над портретом Т. Г. Шевченка[102], то в розмовах згадував що і йому доводилось працювати на покрасці і розпису церкви, але не в Опішні, а напевно в Котельві чи ще десь. В той час про таку роботу, чому то не охоче розповідали, тому напевне і Зіна Петрівна[103] не все вам розповідала про свого батька Кононенка П. М.[104] А я думаю, що даремно про це мало говорять. Андрій Рубльов[105] теж займався розписом церков та ікон, а його і тепер цінять як великого художника. Мій батько був регентом церковного хору і вся наша сім'я співала в цьому хорі. А де в старі часи можна було співати – на вулиці або в церкві чи в себе дома. Та в 1937–1938 рр. дуже багато репресували безвинних людей, що напевне й було причиною того, що не хотіли всього розповідати.

Наливайко дуже добре знав техніку малярства. Як зварити олію щоб була міцна фарба. Гарно малював пензлями. Малював і портрети, але більше вдавались йому пейзажі. Після закінчення опішнянської керамічної школи в 1938 році він крім малювання займався ліпленням декору на тарілках, куманцях. За де які свої роботи він одержував премії і нагороди від Полтавського будинку народної творчості, але в яких це роках було я вже точно не пам'ятаю, бо я по закінченні

цієї школи в 1939 році залишилась працювати в школі, а Наливайко працював на заводі. Наливайко, якщо правда що він ніде не вчився до опішнянської керамічної школи, був талановитий майстер самоучка, що добре вмів малювати і ліпити.

Оце все що я можу за нього сказати. Не пам'ятаю навіть коли, в якому році він пішов із заводу. Він останній час працював в тому цеху «Художнього Кераміка» що на околиці Опішні. Там йому було ближче ходити додому, а я працювала тут в центрі Опішні.

На цьому кінчаю.

Від усього серця бажаю, щоб ваш син якнаскоріше видужав повністю. Вам і всій вашій сім'ї міцного здоров'я, щастя і успіху у вашім труді.

З пошаною до вас Назарчук» [152].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віталію Ханку***

Березень 1981 (?)

«Шановний Віталій Миколаєвич!

Одержала вашого листа і поздоровлення. Дуже вам вдячна. Ви для мене прямо як рідний син. Шкода що живем на великій віддалі, хотілось би ближче познайомитись особливо з вашою мамою. Мені здається, що ми багато знайшли б спільного між собою. Тепер мені ясніша картина вашої сім'ї, а то мені уявлялось трохи інакше про вас. Ви мабуть добре сміялись з мого попереднього листа, (бо я й сама з його тепер сміялась) де я думала що у вас дорослий син, і рекомендувала йому їсти багато полуниць та кавунів. Скільки ж може з'їсти така крихітка якій нема навіть 6 років? Ви вже мені простіть за таке невірне уявлення. Поняття «мистецтвознавець», чому то викликало в моїй уяві людину літню, з великим життєвим і творчим досвідом, мабуть тому що це дуже відповіальна робота, а ви, як видно з ваших листів добре справляєтесь з нею. Ви весь час в пошуках, а це нелегко особливо в минулому. Тепер після роздумів я й сама розумію, що така робота потребує молодої сили і енергії, при відповідній спеціальній освіті та знанні цієї справи. Мене дуже приємно вражає, що в нас є така здібна і віддана своїй справі молодь. Я часто слухаю виступи письменника

Віталія Кородича[106], де він закликає берегти і навколишне природне оточення і цінні традиції минулого і народні пісні, народну творчість, все те, що збагачує духовний світ людини, але на жаль багато нашої молоді не цікавиться цим, а пораньше починає заглядати в пляшку та захоплюється «дикими» танцями та музикою, що викликає огиду і розчарування. Особливо це спостерігається тут в Запоріжжі. А може я просто раніш не звертала на це уваги.

Я дуже давно прочитала повість Ол. Дмитренка[107] «Опішня» видану в 1979 році. Якщо ви не читали, то раджу вам прочитати. Нового, особливо за старі часи Опішні (я маю на увазі старих майстрів кераміків) ви там не взнаєте, бо письменник посилається, очевидно, на архівні відомості, які і ви напевне знаєте. Але він цікаво розповідає про те як молодий спеціаліст художник, Петро Ганжа[108] прийшовши на завод, по закінченні інституту, стикається з неправильним адміністративним тиском з боку головного інженера Демченка Т. Н.[109] і як Ганжа допоміг майстрам проявити свою майстерність, яка в великій мірі пригнічувалась адмініструванням Демченка. Я на жаль в той час вже не працювала в Опішні, і про це все довідалась лише недавно прочитавши цю книжку. В Т. Н. Демченка таки це було. Найбільше через нього виїхав з Опішні старий майстер Колпак Омелько Іванович[110] який міг би вам багато розповісти про майстра Чирвенка Федора[111]. Колпак хоть і молодший за нього, але жив близько від нього і добре знав і самого Чирвенка Ф. і його роботу. Колпак спродав своє господарство і виїхав до Полтави. Якщо він ще живий, то він і тепер може розповісти вам про старих майстрів: Чирвенка, Різника[112] і Поросного[113]. В дореволюційний час, всі ці люди займались приватним виробництвом майоліки. До деякої міри були конкурентами між собою, от же і намагались вивідати один в одного секрети гарного виробництва майоліки. Найбільше такими секретами володів Чирвенко Ф. Від кого він їх мав чи то від батька, чи сам досяг цього, але говорять, що кращого посуду як у нього ніхто не вмів зробити. Говорять, що коли з горна виходив бракований посуд, то він розбивав його на малі кусочки і розкида так щоб не можна було їх зібрати і подивитись як він був зроблений і розписаний. Колпак О. Ів. купив невеликий будиночок в Полтаві у провулку 1й Радянський. Повної адреси їх не знаю. Це десь було недалеко від

центрального ринку. Може їх тепер пересилили в нові будинки. Я думаю можна дізнатись в паспортному столі. Про Івана Гончара[114] я майже нічого не знаю. Він жив не в Опішні, а здається в Київській обл. Останні роки свого життя він чи сам робив чи тільки здавав свої вироби в Київську экперементальну майстерню, що міститься на території Софіївського заповідника. Можна звернутись до художниці Федорової Ніни Іванівни[115], яка працювала в цій майстерні, а може ще й доси працює. Про Івана Багрія[116] знаю. Це був майстер моїх років, навіть трохи молодший. Син гончара Багрія Юхима[117]. Батько особливим талантом не славився, а син Іван був дуже талановитий майстер як гончар, так і по розпису виробів. Його розпис був якийсь самобутний, притаманний йому одному. Тоді як орнамент Опішні в ті часи був обведений контуром, гравірованим або ангобами, то його орнаменти були більше без контура, в два-три кольори, але він так вмів поєднати їх між собою, що орнамент вигравав як самоцвітами. Я з ним разом вчилась в Керамічній школі, яку він закінчив в 1938 році. По закінченні працював на заводі. Мав дуже невдале одруження. Він і його дружина були дуже різні між собою люди. На жал він загинув в перші роки війни не встигнувши проявити свій талан в повну міру. Малювання в дореволюційні роки здійснювалось самими гончарами. Наносився на виробі контур гравірування: загостренною на зразок олівця паличкою «шпичкою», а потім вже поконтурований малюнок заповнявся фарбами-ангобами. Цю частину малювання виконували менш кваліфіковані члени сім'ї, жінки, діти. Пізніше, коли в Опішні земство відкрило школу керамічну, туди крім хлопців почали поступати і дівчата яки квалифікувались на малюванні посуду. Двох, кращих учениць тії школи я знаю, бо коли я поступила в 1927 р вчитись малювати, та старалась перейняти їхне мистецтво.

Це Оначко Наталя Іванівна[118] 1900 р народження, і Кришталь Марія Федотівна[119], 1901 р.н. Оначко, по закінченні цієї школи працювала в гончарів, в Поросного Василя в Колпака, і ще в декого з гончарів. Заповнювала рисунок по зробленому контурі. Не знаю чи вона жива. Вона також могла б розповісти про старих майстрів поскільки працювала в них. Кришталь також працювала до революції в гончарів, а в 1926 році обидьві вони прийшли працювати в новоорганізовану школу-майстерню мальовщицями і працювали

там до пенсійного віку. Це були справжні майстри своєї справи. Я не знаю майстрів, після них, які могли б з ними зрівнятись в майстерності. Але ділились вони досвідом не дуже охоче, мабуть під впливом старих звичок коли кожний хотів мати свій секрет майстерності. Що мені в них подобалось це те, що вони дуже любили свою роботу і працювали не тільки для того щоб заробити гроші, а і з любові до роботи. Ще хороша малювальниця була Біляк Параска Петрівна[120], 1913 р. народження. Проживає в селі Міські-Млини, два км. від Опішні. Батько її був гончар, робив виключно миски. Сама Паша Петрівна зовсім неписьменна жінка, а малювала дуже гарно. Орнаменти її прості, але такі барвисті і соковиті так наче як квіти після дощу коли на них виблискує роса. Вчилась вона малювати дома в свого батька, а потім прийшла працювати на завод. Роботи цих жінок часто експонувались на виставках, але де ці роботи зберігаються я так же як і за свої роботи не знаю. Хто в цім винуват, чи ми самі, що не цікавились дальшою долею цих робіт. На виставки виставлялось лице нашого виробництва, а нам давали премії, похвальні грамоти. Говорили що вироби нашого заводу відібрані в музеї і в Полтаві, і в Києві, і Москві, і в закордонних містах, і більше ми нічого не знали. Оце написала вам таке що й розібрати трудно. Я якось не вмію виділити головного, як це так гарно виходить у вас. Поки що на цьому кінчаю. Бажаю вам і всій вашій сім'ї міцного здоров'я і всього найкращого в житті. А як здоров'я вашого синочка? З глибокою пошаною до вас Назарчук» [153].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віталію Ханку***

Квітень, 1981–1984 (?)

«Шановний Віталій Миколаєвич!

Дуже вдячна за ваше поздоровлення і увагу до мене.

Поздоровляю вас і вашу сім'ю з святом 1ᵉ Травня!

Бажаю вам щастя, радості, миру і успіху в усіх ваших ділах!

Дуже вам вдячна за вашу листівку – історичну пам'ятку Все це принесло мені багато приємних хвилин.

Якщо будете коли писати напишіть як здоров'я вашого сина.

З пошаною до вас Назарчук М С.» [154].

❒ ***Мотрона Назарчук – Віталію Ханку***
06.05.1981 (за поштовим штемпелем)

«Шановний Віталій Миколаєвич!

Поздоровляю вас з днем перемоги 9[20] Травня! Велику радість приніс цей день всім в 1945 році. Я бажаю щоб ця радість була на завжди, щоб ніколи не знали люди жаху війни.

Бажаю вам і вашій сім'ї всього найкращого: здоров'я, щастя радості! З пошаною Назарчук М. С.» [155].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віталію Ханку***
12.05.1981

«Шановний Віталій Миколаєвич!

Вибачти мені, що задержала відповідь и анкету. Я не була дома повернулась 11[20] травня. Заповнила анкету як могла і думаю, що мабуть вона не пройде, бо крім того, що я не пам'ятаю дати виставок, я ще й зіпсувала заповнення графи «премии медалі і т. ін.

В мене медаль «За доблестный труд», а я механично написала: «За трудовую долесть». Потім виправила, але це мабуть зіпсувало всю анкету. З цими нагородами і в других є помилки. Напр: в брошурі худ. Дмитрієвої[121] «Опішня» написано, що Наливайко Т. Й.[122] одержав медаль у 1932 р. «За трудовую доблесть», а в дійсності він одержав таку ж медаль як і в мене, Оначко[123], Линник[124], в 1947 р. Ми всі разом тоді одержували їх.

Може це й не має великого значення, але шкода що внаслідок таких помилок можуть бути неприємності, як напр. з Китришами[125], про яких ви мені писали. Цікаво мені було б знати чи ви знайшли в Полтаві Ковпака О. Ів.[126] чи його вже мабуть і живого нема.

Може у вас є ще лишня, чиста анкета, пришліть мені, я постараюсь краще заповнити її.

На цьому я кінчаю. Спішу відправити вам листа, бо бачу що вже багато лишніх днів задержала відправку анкети.

Я відправила її сама, по тій адресі, що ви дали, але боюсь, що може взагалі не треба посилати такої анкети. Провірте, будь ласка, і напишіть про це.

Я знаю що ви дуже зайнятий і прошу вибачити мені, що через мої помилки, мусити займатись лишнім писанням. Бажаю вам всього найкращого: здоров'я всій вашій сім'ї і успіху у вашій роботі. Як здоров'я вашого синочка?

З пошаною до вас Назарчук М С.» [156].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віталію Ханку***

22.06.1981

«Шановний Віталій Миколаєвич!

Ви мене аж присоромили, що я вам не відповіла на останнього вашого листа. Вибачте мені. Я подумала, що ви занятий дуже і часто буваєте у відрядженнях, тому відривати у вас час на часте листування не слідує. А написати вам я все рівно збиралась.

Я хочу подякувати вам, зокрема за кусочок Полтави, що ви мені прислали на листівці.

Я тут живу з 1967 року, вже ніби й привикла. Жити в Запоріжжі, з боку постачання, краще за інші міста, але Полтава, рідні місця де народилась і прожила більше пів віку, завжди викликають сум і велике бажання хоть побачити на знімку, хоть почути щось із розмов.

В цьому році я хочу побувати в Полтаві, а може завітати на день-два і в Опішню.

В Полтаві живе моя племінниця. Працює вона лікарем-терапевтом в залізничній лікарні біля вокзалу Полтава-південна. Користується непоганим авторитетом у своїх пацієнтів. Може вам будуть потрібні якісь лікарські поради, зверніться до неї. Вона дуже уважна і має не малий уже лікарський стаж.

Я вам хотіла порадити ще тоді як ви писали про хворобу вашого синочка, але подумала, що лікування дітей, мабуть, вимагає якихось специфічних знань дитячого організму. А може коли потрібна буде вам порада лікаря, то адреса моєї племінниці така: 314005 м. Полтава-5, вул. А-Гайдара[127] № 50. Каша Надія Іванівна[128]. Дуже вам вдячна за звістку з Москви. Отже там, очевидно, залишились якісь експонати з моєю участю, які відправлялись на виставки і конкурси. Мені здається, що адміністрація заводу, повинна була сповістити,

що з відправленого відібрали, що мало якусь цінність і зацікавленість фахівців мистецтва. Допитуватись самій якось було не скромно, так і залишилось все в невідомості. Коли буду в Полтаві піду обов'язково в краєзнавчий музей і подивлюсь що там є з моїх робіт. В мене є дома одна річ, яку я зробила для сина, але тепер вона йому непотрібна. Це копілка зроблена у вигляді старинної гирі «Пуд з гаком». Я хотіла б її передати вам, а ви вже подивіться чи годиться вона для музею чи ні.

Там орнамент так щільно заповнив всю площу, що ніде окові відпочити. Потім там написаний іменний напис для сина. Помру я, хтось його візьме так, граючись може й викине, і ніхто не подума яке там вкладене бажання щось гарне зробити. Воно так буває, що чим дужче стараєшся тим вийде гірше.

Я завжди була незадоволена своєю роботою. Було іду додому, після кінця робочого дня і завжди мене мучить думка, що не зробила я так як думалось. Думаю: «От уже завтра зроблю так як хочеться». Приходить завтра і знову здається що можна було б зробити краще, і так майже весь час. А от зараз, здається, що я зробила б далеко краще ніж тоді, хоть уже без окулярів не бачу і руки не мають тії міцності що раніш. Я тут працювала 4 роки на майоліковому виробництві і мені не погано вдавалася робота. Відправляли вироби, як я вже вам писала і в місто-побратим Запоріжжя м. Бременгем. Відзиви були непогані бо я одержала грошову премію і похвальну грамоту. Але на цій роботі ми добру половину часу працювали не на майоліці, а на вигрузці кирпичу та плитки.

Як там виглядує Опішня зараз? Ви були недавно там, мабуть вона вже більше похожа на місто, а ніж на селище?

Якщо буде така нагода, (може справді зможете прислати і мені, а може просто приберегти для мене Зінківську газету з вашою статтею) то напишіть мені про Опішню кілька слів. Надсилаю вам три фотографії з Запоріжжя. Якщо ви були в Запоріжжі то це й не нове для вас, а якщо не були, то подивіться на окремі частини міста.

У нас зараз страшенна спека до 34-36° С. Дощів нема. Скоро мабуть почнуться жнива. В цьому році в нас все значно дороше на ринку особливо овочі і фрукти. Минулий рік все заливали дощі, а цей рік спека все висушує. На цьому кінчаю. Бажаю вам всього найкращого! Міцного здоров'я вам і вашій сім'ї, успіху у вашій праці.

З пошаною до вас Назарчук М. С.» [157].

❒ *Мотрона Назарчук – Віталію Ханку*

02.07.1981

«Шановний Віталій Миколаєвич!

Одержала від вас пакет – газети Зіньківського р-ну (так і хочеться написати Опішнянського, бо це раніше так і було) і каталог робіт художника Піаніди[129].

Дуже вдячна вам за цю посилку. Я довгенько не відповідала вам тому, що багато разів перечитувала газети про свої рідні місця, а особливо вашу статтю «Майстри та художники Зіньківщини». Також і каталог проглядала декілька разів. На превеликий сором мені я вперше від вас почула про такого талановитого художника, свого земляка Б. Піаніди. Диканька це ж сусід Опішні. Дуже подобалась мені ваша стаття. Багато ви зуміли охопити людей які займались творчістю і немало з них теж незнайомі мені. Дуже рада була взнати про таких талановитих своїх земляків.

Скільки ж вам довелось попоїздити збираючи матеріали про них! Тут уже дійсно треба мати захоплення цією роботою, щоб це все зібрати. Ще раз велике спасибі, що і мені ви, неначе, відкрили вікно в минуле нашого краю. Мене трохи здивувало тільки, що у вашій статті не згадується такий майстер-керамік як Сакун Хома Мосієвич[130]*. Він багато вклав від себе в розвиток майолікового виробництва в Опішні. Хоть і славляться династія Пошивайлів*[131]*, і Гаврило Никифорович*[132] *хороший майстер, але великих тарелів-блюд або великих ваз над Х. М Сакуна ніхто не міг зробити. На жаль у нього були хворі ноги і йому важко було крутити круг, (тоді ще круги були не механізовані) і він перейшов на обпалювання посуду, що також робив дуже майстерно. Потім був зав виробництвом і інструктором по формуванню виробів у школі 1936–1938 рр. Потім знову зав виробництвом аж до початку війни. Загинув під Ленінградом разом з моїм братом*[133]*. Якщо вам відомості про майстрів Опішні, в основному давав Демченко Т. Н.*[134] *то можна й не дивуватись. Демченко ще з перших років своєї праці на заводі був хвальковитий і не любив щоб йому робили зауваження вважаючи, що він усе сам добре знає. Х. М. Сакун сам робив дуже добре і вимагав того ж і від інших.*

У мене про нього назавжди збереглась світла пам'ять, як про хорошу людину і чудового майстра. Хотілось би побувати в музеях Зінькова та інших місць нашого району. Недавно я одержала листа від Селюченко Ол. Ф.[135] Вона пише, що в Полтаві зараз проводиться виставка, де буде представлена і кераміка Опішні. Чому, чи якій події присвячена ця виставка, і який час вона буде, вона не пише. Якщо вона, виставка, буде ще довго, то можливо і я приїду в Полтаву.

Хочеться побачити що роблять тепер наші творчі майстри.

У нас зараз страшенна спека. Дощу нема. В полях все безперервно поливають крім хліба, який закінчують збирати.

Сьогодня хотіла подивитись затемнення сонця, але як нарошне, воно зійшло сьогодня в хмарах і нічого не вдалось побачити.

Віталій Миколаєвич!

Ви не згадуєте в листі чи потрібно повертати вам газети. Я хотіла б зберегти їх, але якщо вони були у вас в одному екземплярі, то я вам їх перешлю. Тут на одній написано, що адресовано вам.

З пошаною Назарчук. Привіт і найкращі побажання вашій сім'ї» [158].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Олександрі Селюченко***

10.07.1981

«Дорога Шура!

Одержала твого листа. Дуже рада цьому. Чого ми не листуємось я й сама не знаю як це сталося. Пам'ятаєш останнього листа ти мені написала в травні м-ці з лікарні. Лист твій був незакінчений, ти написало, що іде лікар на обход, і що ти напишеш мені з дому, щоб я ждала. Я ждала довго мабуть більше м-ця. В листі з лікарні ти згадала що погано з серцем і що коли випишешся, то поїдеш в Київ до того лікаря що була раніш. Я подумала, що може ти в Київі лікаєшся, а мож й положили там на лікування. А потім може де тимчасова робота над експонатами, як це було в Харкові та і в Київі.

От же я подумала що як би ти була дома і мала час і можливість то написала б мені обіцаного листа, а раз його нема значить ти або не дома, або дуже зайнята (за всим же сама) я це дуже добре розумію. Коли вже пройшло багато часу, а листа не було, мені стало прямо

страшно; а може трапилось щось гірше хвороби? Я попробувала написати Паші Біляковій[136]. Я ж ні з ким в Опішні зараз не листуюсь крім тебе і Паші. Попросила її щоб вона сама відповіла, а то їй хтось пише, я не знаю хто, і нехочеться розкривати душу перед тим кого не знаєш. Запитала в листі за тебе чи ти не хворієш що не пишеш, вона відповіла, що ти недавно в неї була. От же страшного не трапилось нічого. Ти віриш, що мені листування з тобою краще ніж з рідними, давай будемо його не переривати. Мені Паша писала що померло богато з тих кого я знаю: зокрема Греков Василь, Варвинський і за Галіного Івана[137] писала що помер, але подробиць його смерті не писала. Цікав Зубанька Паша[138] жива, або її сестра Килина[139] (подруга моїх дитячих літ) Ціково в Козаків чи всі живі і здорові. Може почуєш про цих людей напиши і мені. Дуже здивувало мене смерть Олексія Тараненка[140]. Ще не старий чоловік, що ж за причина його смерті? Скільки вже нема в живих близьких і знайомих. Часто робиться сумно, відчуваєш уже й себе на цій дорозі. Коли б хто сказав років 20 тому, що так складеться життя я б ніколи не повірила, щоб я поїхала назавжди з Опішні, а бач так склалось. Я зараз переписуюсь з полтавським мистецтвознавцем Ханко В. М.[141] Ти мабуть знаєш його раніш ніж я. Хтось дав йому мою адресу і тепер він мені пише. Десь в Москві є вироби з виставки з моїм розписом, але по прізвищу Каша М. С. В Опішні пояснили, що це я. Потім він попросив сказати що я знаю з біографії Кононенка П. М.[142] і Наливайка Т. Й.[143] (Від нього я взнала, що Наливайка теж нема живого) і Бабич Оксану[144]. Я написала йому що знала, а чого не знаю, то не можу говорити.

З його листів він мені здається людиною доброю, яка може зрозуміти другого. Листи його наче аж розбудили в мені енергію, що десь ще згадують не плохим словом. Життя і люди зараз такі, що з такими характерами як у нас трудно жити. Писав він мені за Пошивайлів[145] що робили персональну виставку, і за Китришів[146], що теж робили персональну виставку, але там вийшло щось неправильно і з його листа я бачу що це дуже вразило його. Хоче він дістати відомості про старого майстра Чирвенка[147], але вже мало лишилось з тих хто його знає. Я йому порадила звернутись до Колпака[148] що живе в Полтаві (Якщо він живий). Та мабуть і Оначко Н. Ів.[149] зна про нього. Чи вона жива ще? Зна його і Різник Василь[150] якщо він живий.

Онук Чирвенка, якийсь Діденко[151], не хоче розповісти про свого діда і Ханко пише про це з болем, що хоче зробити добре людям, а вони не розуміють і роблять до цього часу якусь таємницю з відомостів про Чирвенка. Цікаво чи Кришталька[152] жива? Вона теж могла б щось розповісти про Чирвенка. Ханко буває в Опішні, ти йому нагадай про цих людей.

Як же Леженін[153] чи залишився працювати на заводі чи вже хтось другий директор. Шура! Напиши мені де ж будують новий завод. Це вже мабуть буде за новою технікою все; газові печі і т. ін.

Отоді вже ти, Шура, зможеш зробити дуже гарні експонати. А персональну виставку тобі вже давно треба було зробити. Живем ми майже без ніяких змін. Ірочка[154] вийшла заміж. На днях мусить демобілізуватись із флоту її чоловік. Наче не поганий хлопець. Не п'є не курить, а це вже добре. Він автоводій Iго класу і геолог. Знайомі вони були ще з школи, але він на два роки раніше закінчив.

У нас зараз страшення спека 36-40° С. Багато що попідгарело. Дощів нема. Надійде гроза полосою і знову земля суха. На базарі цього року як ніколи все дорого: фрукти овочі і інші продукти. Шура! Напиши чи цього року передбачається урожай на сливи Опішнянську угорку. Поки що кінчаю. Пиши я буду тобі вчасно відповідати. Цілую тебе. Мотя. 10/VII 81 р.

Напиши чи ти їздила в Київ лікуватись і які наслідки лікування. Як твоє здоров'я зараз?» [134].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Олександрі Селюченко***

Липень – серпень 1981 (?)

«Дорога Шура!

З великою радістю одержала твого листа. Оце лист! Дуже тобі вдячна. Я твої листи завжди читаю з радістю і бережу їх, і ті що раніше ти писала часто перечитую. Мабуть тому, що самі кращі роки нашої молодості, об'єднувала нас спільна робота, яку ми любили всію душею. А тепер так вийшло, що навіть побачитись часто не можемо. Як би мені раніше хто сказав, що я назавжди поїду з Опішні – не повірила б, а от же вийшло так. А сум за рідними

місцями залишився в душі назавжди. Знаю, що мені в теперішнім моїм становищі було б тяжко жити в Опішні, а нічого не вдію з собою; як згадаю серце болить.

Як багато вже нестало людей – наших спільних знайомих і тих що з нами робили разом. А цікаво Горнилиха і стара Дяченчиха живі чи нема. Мої бувші сусіди, і Корицька Ніна Андрієвна[155]. Як що відомо тобі напиши, будь ласка мені.

Шура! Мене непокоїть твій занепадницький настрій. Чому ти, як пишеш, не гориш, а тільки жеврієш? Це що до твоєї роботи. 60 років хіба це так багато? Щитають що це творчий розквіт сил. Тобі ніхто дома не поміша, муфельок є, а його напевно можна включати в загальну електросіть у 220 вольт. Порадься з електриками щоб тобі відрегулювали його. Там уже обпал буде дуже чистий, а глазурі (скільки її там тобі треба) мусять дати на заводі. Ти не дуже принижуй себе перед ними.

Був час, що про тебе найбільше була мова на заводі, а тепер як пішла на пенсію, так що, зовсім викреслити наче й не було? Вони мусять допомагати в такій творчій роботі на дому. Бач! Сами пішли на пенсію і сидят всі на заводі і Леженін[156] і Демченко[157] і Білик[158], а нас чуть не коліном випихали, не думаючи про те, що скільки б ми ще могли б бути корисними для заводу, при тій безмірній віддачі роботі що була в нас. Шура! А чи й тепер робить творча група майстрів, що були на ставці? Мабуть туди входят більше ліпщики баранів та куманців. Звичайно ж там мабуть Білики[159] всьому голова, бо від Павла Івановича[160] захист їм не малий.

Як що побудують новий завод де обпал буде проводитись в газових печах, я уявляю собі, яка буде гарна опішнянська посуда. Як би ж ще і ангоби гарні. Я дивуюсь; Запоріжжя від Донбасу не ближче як і Опішня а чому не привезуть хоча б вагон часов'ярської глини. З неї такий чистий білий ангоб, а значить і зелений і синій і жовтий, та ще при обпалі в газових печах. Опішнянський побіл раніше був дуже гарний, а тепер, мабуть, його чистого нема і виходить грязно жовтий замість білого. Хто у вас тепер художник на заводі?

Ганжа[161] нащумів тай не залишивсь в Опішні. Чи мабуть через Демченка трудно було йому залишатись. Це я сужу по тій книжці що написав Дмитренко[162] повість «Опішня». З неї видно, що між

Ганжею і Демченком була не аби яка боротьба. Із цієї повісті мені уявлялось що Ганжа там в Опішні десь придбав собі хату, що і батько його ганчарував, як описує Дмитренко. Я думала: оце вже справжній художник закріпився на завжди в Опішні, і переверне все на свій лад, хоть, звичайно, у Вінницькій області трохи відмінна робота від Опішні.

Ти, Шура, писала мені раніше, що збиралась поїхати у Вінницьку обл. до знайомих чи була ти тоді і чи ця поїздка зв'язана була з роботою майоліки.

Шура! Ти просила щоб я написала чи зараз у Оріхові роблять майоліку. Ні не роблять. Роблять якийсь простий посуд, це мені так розказували, а я сама не бачила що вони там роблять. В Запоріжжі я не бачу їхіх ніяких виробі. В Запоріжській обласній газеті писали не раз, що до війни в Оріхові робили макітри на вареники, а чому зараз не роблять? Але так нічого і не зрушили з місця. В самому Запоріжжі, де я робила, переоборудують цех, де раніше випускали облицьовочну плитку, під майоліку. Але вже пройшло три годи і до цього часу нема нічого. На вогнетривкому заводі, тут же в Запоріжжі, теж взялись організувати майоліку. Організовуют уже 5 років і не видно нічого. А оце не давно була критична статя в газеті, що вложили сотні тис. на оборудування та на зарплату робітникам, а випуску продукції не видно. Адміністрацію заводу зобов'язують відкривати попутні цехи товарів широкого вжитку, а воно їм не потрібне і тому й відмахуються від цього, або роблять аби як.

Ще тут є завод «Сувенір» Виробляє в основному вигравірувані на металі картини, роблять жіночі сумки (це такі сувеніри) і теж почали робити керамічні сувеніри. Роблять відливкою деталі до люстр, кухлі для пива, настольна фігура запорожця. Мені не подобається. Відливкою, яка там творчість. Не розписують, а вживають цвітні глазурі. Запрошували і мене туди на роботу. Там працює жінка-майстер яка працювала разом зо мною на заводі стройматеріали. Я не захотіла. Відливка мені і тут набридла де я робила. Та ще і їздити далеко треба трамваєм і потім автобусом. Оце таке роблять тут. Запоріжжя індустрійне місто і ніхто цим не хоче займатись. На цю роботу треба організатора щоб любив цю роботу з душею відносився до неї, а не з примусу.

Шура! Напиши мені від чого померла Галя, Моргунова твоя родичка. Вона ж ще порівнююче була не стара, і жилось наче їй не погано. А де живе Дуся Оначкова з чоловіком тут у своїй хаті чи десь в іншому місці?

Я тобі писала що переписуюсь з Ханком[163] з Полтави. Він прислав мені недавно 4 примірники газети «Прапор комунізму» де надрукована його стаття «Майстри та художники Зіньківщини». По моєму він трохи там не правильно написав, а може йому такі відомості дали. Напр. пише що молоді випускники школи Колпак О. А.[164] Гопкало Ів. Ол.[165] Кирячок М. Ів.[166] Багрій Ів. Ю.[167] Демченко Т. Н. Колпак старий майстер, Гопкало Ів. О. художник працював в школі, а всі попали у випускники. Кононенко П. М.[168] він же не керамік а працював як художник по розпису посуди блюд, куманців і т. ін. Потім він пише, що в 1937 році за роботи які були представлені на виставці в Парижі, Демченко, Козак[169] і Багрій були нагороджені дипломами І ступеню. Шура! Ми ж з тобою в 1937 році поступили в школу і Демченко і Багрій також вчились в школі до 1938 р. включно. Чи мені пам'ять зраджує Я не пам'ятаю, щоб в ці роки нагороджували дипломами. Нагороджували в 1945 році Облхудожпромсоюз багато наших робітників і в тому числі тебе і мене[170]. А може я забула! Нагадай мені як це було як що пам'ятаєш. Білик Ів. А. в 1936–1937 роках був ще майстром не дуже завидним. Його вироби були такі важкі що і не піднімиш і часто їх розривало у дні.

А от не згадав він в своїй статті майстра Животовського Семена[171]. Як він красиво розписував хлядровкою; блюда, вази і т. ін. Одним словом кожний хоче сказати так як йому вигідно. Напр. За Кононенка П. М. Хтось сказав Ханкові що він в став жити в Опішні з 1909 року.

Як же виходить? Його дочка Маруся, що померла в 1947 р. була старша він нашої Марусі[172] на 2 р. а наша Маруся з 1905 року. А ще в нього був старший син перший помер малим. Це я знаю з розповіді моєї мами. Мої батько і мама були близькі з Кононенками. Він приїхав сюди нежонатим і женився тут в Опішні. Мама і батько мій гуляли в них на весіллі. Зіна[173] було згадує що пам'ятає ті тарілки що моя мама подарувала молодим. Зіна найменша в них дочка 1910 року народження, а написали що П. М. приїхав в Опішня в 1909 році. Що за вигода людям говорити неправду?

Так ніби то і Китриш Михайло сказав Ханкові що була в них персональна виставка, а коли Ханко перевірив то оказалось що ніякої виставки в той час що вони говорили не було, а була пізніш чи тільки збирались вони її робити. Михайло і Ганна Китриші[174]*. Це мабуть Галя Мишкова жінка. А що вона зараз робить на заводі, що роблять персональну виставку? Я пам'ятаю коли ще робила на заводі то Галя по моєму відливала в формах іграшки.*

За ці роко, звичайно багато чого могло перемінитись і хто не вмів тоді творити, то міг за цей час навчитись.

А Китриш Єгор Василович[175] *живий чи нема? Шура! Ти писала, що в Полтаві зараз провадиться якась виставка. Що це сама кераміка чи сюди входять і інші види народного мистецтва, і де вона проводиться. Що ти з своїх виробів представила, і що представили Китриші та Пошивайли*[176]*. Я з твого листа зрозуміла, що в Пошивайлів дома ніби свій музей. А мені чогось так хочеться щоб ти ліпила побільше і щоб на виставці відродилась та слава що ти мала її в попередні роки.*

І Пошивайли і Білики, це ж такі честолюбці, та й Демченко разом з ними, що не переживають як когось похвалять. Я пригадую як Білик давав мені дулю з під коліна і виказав, що привіз мені безкоштовно сани соломи, яку я купила в Москаленчихи. У нього був свій розрахунок, щоб Москаленчиха скоріше віддала йому якийсь борг. Я ж йому хотіла заплатити за привіз заводським конем. Він відмовивсь пожалів ніби мене, що мені трудно жити самій, а потім коли на виставці чому то його не згадали, то він і це мені виказав, ніби то й на виставці від мене залежало. Словом честолюбство, завидування переходить прямо в ненависть, щоб тільки їх хвалили і тільки вони получали премії і все. Я розумію, Шура, як тобі важко робити в такій обстановці.

Дуже тобі раджу; не звертай уваги на них, і більше, всю увагу своїй творчості. Я знаю що твоя персональна виставка буде відзначена не гірше, а мабуть краще від їхніх. Оце і я написала тобі багато і разом з тим ніби нічого. За своє життя не можу я тобі нічого написати. Я вірю що ми побачимось і тоді розповім. Скажу тільки, що муки душевні переживаю я не людські, і не знаю як видержує моє серце. Цього, Шура, не треба нікому говорити. Я ділюсь тільки з тобою і мені листи твої приносять полегшення.

Поки що кінчаю. Цілую тебе і жду листа. Мотя» [133].

❒ ***Мотрона Назарчук – Віталію Ханку***

Жовтень, 1981–1988 (?)

«Шановний Віталій Миколаєвич!

Поздоровляю вас і вашу сім'ю з святом Великої Жовтневої Революції! Від усії душі бажаю вам всього самого найкращого; миру, щастя, успіхів у праці і відмінного здоровя!

З пошаною до вас Назарчук» [159].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Олександрі Селюченко***

25.12.1981

«Дорога Шура!

Одержала твого листа і наче побула в Опішні. У нас з тобою є щось спільне і в характері і в поглядах на життя, це те, що означає гражданственность, відсутність міщанства.

Безкінечна відданість роботі, відсутність особисто якогось свого влаштування в своєму побуті, непереносимість того, як другі намагаються влаштовувати свої особисті вигоди, зневажаючи і принижуючи інших, називаюче це «вмінням жити». Коли б всі були такої думки як ми на землі вже давно був би комунізм. Ніхто нічого не брав би незаконно, не ображали б незаслужено, дбали б усі про загальне не обдурювали б нікого, поважали б одне одного і т ін. Шура Я зовсім не для хвальби говорю, а так воно і є. А поки що самі ж ми від цього й страждаєм. Шура! Мене дуже здивувало те що тобі новий директор предложив ставку в 130 крб. хіба у вас на заводі не працює та творча група, в якій і ти працювала? Зараз навпаки збільшують ставки а не зменчують. Це мабуть він і сказав тобі що коники зовсім зараз не потрібні. Ти не називаєш імені хто це сказав, але мені здається що це він. Ще й вихваляється що в нього жінка художник. Цікаво що ж вона робить і де працює. Тут уже дійсно з самого початку відпаде охота працювати на заводі.

Ти знаєш, Шура, я за тебе була зраділа що тебе запрошують в експериментальну майстерню в Київі. Ото дійсно було б те що тобі треба; робота без норми і цілком віддати себе творчості. Влаштувати одиноку людину з пропискою в Київ хіба так трудно?

В тебе теж підходят такі роки коли вже трудно доставати і топливо і топити і держати хату в належному порядку. Гарно мати своє; хату, декілька дерев, огород хоть невеличкий, але ж Шура, не нам це можливо. Це добре там де є чоловік в сім'ї, а над нами одинокими хто тільки не схоче той і не позбиткується. Я як здумаю що було як я жила сама в Опішні вже без Льоні[177]. Дерево ламали в садку, квітки виривали витоптували, огорожу виривали. Встанеш було ранком і як глянеш яка шкода так наче серце вирве. І не матеріальні збитки вражали, а те що з такою зневагою і бездумною жорстокістю це роблять, невиховані бездушні обиватели-міщани. А тут хоть і нема нічого що приносить літом радість (огород сад) та я хоть не думаю топливом, не боюсь що буря може зірвати покрівлю, що дощ може попасти і в хату. Завжди тепло затишно. Зробиш внутрішній ремонт побілку покраску та й усе. Весна прийде, то з'являється туга за сільським життям, але що ж зробиш, для нас вже все рівно не можна всього об'єднати. Шкода тільки що так далеко і нарізно живем одне від одного.

Шура, ти знаєш, я димківської іграшки не дуже знаю. У нас її в продажу нема. Бачила колись по телевізору, але там поки зберешя роздивитись то її вже нема. Не давно (мабуть неділь дві тому) була передача під назвою «Гончар» Я вже так стежила, покинула всю роботу і включила телевізор раніше на 10 хв. Думала це хтось з Опішні як не Пошивайло[178], то Білик[179]. А воно зовсім не з Опішні. Село Кибинці на Київщині. Показали літнього чоловіка який зовсім старим кустарни способом робить свою продукцію. Сам копає собі глину, сам на простому крузі робить вироби, і дійсно творить. В нього не побачиш двох однакових виробів. Тут і барани різних форм зовсім відмінні проти Опішні і іграшки і миски та ринки, супники всяких форм. І в нього дома теж як музей. І він обіжається що нема кому передати своєї майсерності. Розмальовує він старим способом ріжками.

Мені сподобалась ця передача. А от Опішні я ніяк не можу побачити, чи то її останній час не знімають (хоча після того що Ганжа[180] там зробив слід би показати) чи я не можу вгадати в якій передачі побачити її. Дивилась я передачу цього року «Сорочинський Ярмарок», але нікого знайомого коло опішнянської посуди не бачила. Якісь дівчата продавали її зовсім назнайомі. Та й посуд Опішнянський показували всього 2-3 секунди.

Шура! Я почала тобі писати листа вже декілька днів тому, а кінчаю аж тепер. Так склалося в мене. Відносно твоєї роботи на заводі, я цілком з тобою згодна, що таким людям як ми з тобою трудно вже працювати в тих умовах що ми раніш працювали. Та й часи міняються. Буває що одне слово поранить душу більше від самих несприятливих умов роботи, а такі слова можна почути часто, сказані бездумно вони падають в душу як крижини, відбиваючи всяку енергію до роботи. Шура! А не могла б ти працювати на дому? Дома тобі ніхто не мішав би, та й часи роботи були б у тебе пристосовані до твоїх можливостей. Оформитись тобі на роботу за всіма правилами, хай забезпечать тебе топливом. А щоб не заводити зайвої вогкості в квартирі, ти могла б як тільки трохи пітугнуть вироби віднести їх на завод. Заводу це було б вигідно, а тобі зручно і спокійніше.

Я хотіла тут так зробити. Виліпила декілька іграшок, понесла на завод. Іграшки пішли з рук у руки і майстер повела мене до директора, а той сказав пишіть зараз заяву про прийняття на завод, а на дому цю роботу не маєм права давати. (це було діло не по тім заводі де я раніше робила, там зараз нічого не роблять тільки формують вазони прості для квітів.) На завод їздити я зараз не можу і далеко дуже і багато інших причин.

Так усе й лишилось. Запоріжжя місто дуже велике індустрійне, і всяка робота планується так, щоб її випускати багато, штампувати, формувати щоб було багато і дешево. А в продажу, між тим, все дорожає. Нема тут таких установ де цікавилися б творчистю; в кераміці, у вишивці, ткацтві коврів і т. ін.

Я хотіла зайнятись хоть вишивкою, так для душі, але ж нема де купити ниток для вишивання і полотна теж. Ще я дуже люблю працювати в садівництві, але все це неможливо для мене зараз. Сади так далеко розташовані за містом, що добратись туди трудно і довго. Трамваї, автобуси, тролейбуси перегружені, ні влізти ні вилізти. Поки доїдеш туди ти вже як вимолочений сніп, а треба ж ще й робити. Доводиться так і коротати свій вільний час у місті.

Недавно я бачила машину з посудом з Опішні. Я підійшла. Вигружали посуду біля кіоска в підземному переході. Я думала хтось там знайомий біля машини, але був тільки один шофер. Сам він

вигружав на асфальт, а дівчата (продавщиці з кіоска) носили корзинами вниз в свій магазин. Дуже багато цвітників, трохи баранів куманці з ліпленим орнаментом, вази теж з ліпленим орнаментом. Мені не подобаються вироби з ліпленим орнаментом. Якісь одноманітні, всі коричневі і глазурь не дуже гарна. Шофер (мені здається) хтось із Боронів, але це вже молоді. Ні вони мене, ні я їх не знаю. Тому я постояла подивилась на вироби, перед очима зараз став завод і всі ті з ким доводилось робити. Цвітники погані шаршаві наче в поливі самий пісок. Я часто тепер іду через цей перехід, (це недалеко від нас) і дивлюсь як іде торгівля. Не дуже купують. В кутку кіоска лежать купою цвітники, стоять барани, леви, вази, Я замітила де які з них, так вони й стоять весь час. А твоїх виробів я ніколи тут не бачила. Чому їх нема? Шура! Ти пишеш, що тепер мальовщиці одержують пенсію по 100-120 к. Як же вони її заробляють коли такі великі норми?

Шура! Напиши як у вас з продуктами зараз. Що є в магазинах які ціни на базарі і що там є. У нас зараз стало гірше чим було раніш. М'яса по магазинах нема, крім коопоргівська торгівля. За маслом великі черги, дають по 200 гр. За молоком теж черги великі. Декілька років були неврогайні, от воно й позначилось на всьому. А може і інша яка причина. Літом було багато риби ставкової, коропи, Білий амур. Зараз по магазинах тільки морожена морська. Буває часто копчена ставрида. Багато продають тюльки. Хлібо-булочні вироби – багато по всих магазинах. Крупи теж є крім гречаної. Цукор кондвироби теж багато. Поки що нічого можна жити, але раніш було багато краще. Дуже дорого в нас фрукти і свіжі і сухі. Яблука свіжі від 1-50 к. до 4 крб. груші 2-4 к. виноград 4-5 к. мандарини в грузин 6 к. сухофрукти від 2 до 6 крб. м'ясо на базарі 3,50 к. сало теж 3-50 і 4 крб. Так що на пенсію жити трудно, а добавити заробітком в наші роки вже трудно. Шура! Напиши чи їздила ти в Київ до лікаря і як твоє здоров'я зараз. Як твоя сестра та що в Полтаві живе і яке життя в Полтаві зараз? Я все збираюсь туди поїхати та заодно і в Опішню хоть на день-два заскочити.

Писав мені Ханко[181] недавно що там вібудеться якась виставка, що його жінка теж художник і бере участь в цій виставці. Може й ти на ній була, то напиши й мені як матимеш час. Полтав зараз мабуть така що і не впізнаєш проти того, коли я ще жила в Опішні.

З переїздом в Черкаси в мене поки що нічого не вийшло. Зараз люди яки жили і працювали на півночі приїжджають сюди на Україну, в них багато грошей і вони платять велики ціни за хати. Нам на таке не зібратись. А цікаво які ціни на хати зараз в Опішні? Я так просто запитую для порівняння. Погода тут паскудна. Зими нема. Ідуть дощі, сиро часто тумани слякоть.

Іде Новий рік і крадуть люди «які вміють жити» ялинки по посадках. А я дивлюсь і в мене серце болить, що і лісу тут нема і всерівно по посадках рубають яке росте не за один рік, а його через 2-3 дні викинуть на мусор. Ну поки що на цьому кінчаю. Бажаю тобі здоров'я і всього найкращого.

Цілую тебе Мотя» [135].

* * *

❒ *Мотрона Назарчук – Олександрі Селюченко*

1982 (?)

«Дорога Шура!

Одержала твого листа і як завжди не відповідаю зразу щоб краще обміркувати і зрозуміти все що ти написала. Так, Шура, воно і є, що на словах чуємо одно, а на ділі виходить друге, і кожен буде дбати впершу чергу про себе. Мене дуже дивує відношення Ніни Івановни[182]. Вона ніби то, дуже зацікавлена в тім щоб допомогти творчим майстрам показати своє уміння, зробити гарні експонати, і разом з тим використовує їх для своєї користі.

Я не вірила тоді як говорили, що Настя Біликова[183] возила їй чемодан узвару чи ще чогось, коли їздила до неї ліпити, а воно видно була правда. Тепер після твоєї розповіді я ще дужче дивуюсь. Каже: «Якби я була начальницею, то взяла б тебе працювати в Київ». Вона проробила там весь вік і хоть зараз вже не начальником, то все рівно її слово як старого спеціаліста має не аби яку вагу. Невже вона до цього часу бачить не загальну, а свою особисту користь. Останній час в Опішні зовсім занепадає виробництво народної ліпної іграшки і коли ти вийдеш із строю, не буде зовсім нічого, крім тих покалічених байдужістю і великою нормою, що їх роблять на заводі, а коли ще взяти і відливку іграшки, то вважай що творчисть пропала зовсім в цім ділі.

За Ганжу[184] писали і журнали і письменники, що підняв в Опішні творчість, а поїхав він з Опішні і все лишилось як і було. Шура! А в Василькові ти була цілий тиждень, ти там, напевно теж робила щось на заводі? Ти нічого про це не пишеш. Денисенки[185] обидва наче люблять кераміку не тільки ізза вигоди. Може ти в них на Заводі могла б поробити творчо хоть періодично, або й постоянно. Мені здається, що у Василькові жити не погано; Київ близько можна часто їздити туди для відпочинку душі, а прописатись у Василькові не трудно маючи таке знайомство на заводі. Там ніхто не вміє ліпити так як ти, а васильківський завод має багато замовлень на виготовлення різних сувенірів. В тебе зараз неспокійна душа бо ще маєш силу (не фізичну) і енергію зробити щось гарне і корисне, та не маєш для цього відповідного грунту. Якщо у Васильків тебе запрошують, погодься хоть з пів року поробити. Роздивишся добре, роззнайомишся, покажеш свою роботу, а тоді може й перейдиш зовсім. Шура! Повір мені, що іще 10 років, а вони минуть не зчуєшся й коли, і тобі буде все байдуже і робота і все. Тільки і буде давити тебе сум і недуга, жаль за тим що не здійснились мрії і нема радості в житті. Шура! Це я говорю тобі із власного досвіду і переживань. Я часто тепер згадую слова Мечникова[186] (знаменитий фізіолог який на собі простежував як з часом в людини змінюється всі її устремління, можливості і погляди на життя). Він говорив, що до 65-70 років життя, людина ще повністю живе, може працювати з енергією з бажанням, а після 70 років її уже не страшною здається смерть. Затухають бажання все ніби стушовується і застигає. Так воно і є. Я ще років 5 назад теж хотіла робити щось, поривалась кудись поїхати, поміняти квартиру на Черкаси, або купити там невелику хату. Все це виявилось не здійсненим для мене. А зараз я вже наче не маю сили кудись переїхати. Навіть не зберусь приїхати в Опішню на день-два, хоть дуже хочу цього і треба поїхати. В мене найстарша сестра[187] в Червонограді Львівської обл. Їй уже 85 років. Вік такий що може вже скоро розлучимось назавжди. Вона живе з Галію старшою дочкою і все пишуть щоб я приїхала. Думаю цей рік, а ніяк не зберусь. Наче щось пригнічує мене і не випускає в дорогу. І вже мені наче нічого й не хочеться. Ніщо й не дороге і живу більше згадками про минуле. Ще дуже хочу поїхати в Ленінград відвідати могилу де захоронений брат Артем[188], що загинув на фронті.

Я списалась з тим районом де братська могила і вони відповіли, правда чуйно, що приїжджайте, ми допоможем із ночівлею і за квиток назад потурбуємось. Оце ще дві поїздки кличуть мене, і я обов'язково повинна їх здійснити. Та дуже хочеться побачитись з тобою. В нас багато було б чого говорити подивитись ще на Опішню, побачитись з Пашею[189] та ще де з ким із заводчан, а тоді вже й осісти назавжди. Ще дуже люблю садок. Він мені часто і сниться, та склалось в мене в сім'ї так, що це може бути тільки не здійснена моя мрія. Послухай моєї поради, Шура, і за період 10 років влаштуй себе щоб ти мала роботу по душі.

Якщо в Києві і Василькові не виходить, то може, справді, коли працюватиме в Опішні новий завод на газовому обпалі, то ти зможеш робити на дому. З обпалу на газі виходитеми дуже гарно і тоді матиме великий спрос. Я тобі писала що з Опішні привезли машину виробів. Такі сірі всі кольори. Так і доси і лежать купи цвіточників як згрузили їх, та ще в підземному переході лежать і майють дуже не привабливий вид. З такими ангобами та глазурями, хоть найкраще що виліпи, то воно не матиме ніякого виду.

Шуро! Я все слухаю часто передачі по радіо як готуються до 1500ліття Києва. і не чула чи Опішня прислала що небудь. Згадують різьбу по дереву, килими, вишивку, Косівську кераміку експонати Головка[190], а за Опішню я не чула нічого.

Може ти як була в Києві то робила що небудь до цієї дати, а нічого мені не написала. З тих виробів, що ти робила в Ніни Івановни, мабуть вони щось дадуть на виставку. Як узнаєш то напиши й мені.

Що ж до життя в городі, Шура, то я тобі скажу, що правда, постачається місто краще, але жити в такому великому місті як Київ чи й Запоріжжя я не хотіла б. Ніяк не привикну до міського шуму і гуркоту. Як би жити десь в невеликому місті, що булоб не далеко від великого, ато б було найкраще. Мені дуже хотілось в Черкаси. Хороше тихе дуже красиве місто. Кругом ліси, повітря чисте. Там міський парк один чого стоїть, ідеш по дорожках парку, а на дереві білки стрибають і беруть з рук їжу, а внизу Дніпро такий що не видно другого берега. До Черкас доходить Кременчуцьке море. По радіо недавно чула, що там десь (в Черкасах) є невелика майстерня керамічна де роблять творчі майстри і роблять навіть щось ліпне. Я написала Варі[191] щоб вона

взнала і написала мені. А вона пише: «Приїжджай та і взнаєш сама і подивишся що вони роблять».

Ніяк не зберусь поїхати.

Шура! А ти з Бондарем не маєш листування? Він теж десь на керамічному якомусь заводі там працює. Що вони там роблять? Поїхала б ти туди подивилась.

За Тарашу розповідають, що дуже красиве місто все в лісах. Постачання, Шура, сільське хоть і гірше так зате життя здоровіше. Я в Опішні жила і постачання дуже мене не турбувало. Щось своє придбаєш як городина і садовина, а щось купиш на базарі. Та тепер мабуть все змінилось проти того часу що я жила. Горе все в тім, що нам одиноким жінкам похилого віку трудно держати своє господарство.

Поки що на цьому кінчаю. Обнімаю і цілую тебе. Мотя» [136].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віталію Ханку***

07.05.1982 (за поштовим штемпелем)

«Шановний Віталій Миколаєвич!

Поздоровляю вас і вашу сім'ю з святом Перемоги!

Миру щастя і здов'я бажаю вам всім від усієї душі! Спасибі вам, що не забуваєте мене. З пошаною Назарчук М. С.» [160].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віталію Ханку***

Травень, 1983–1988 (?)

«Шановний Віталій Миколаєвич!

Поздоровляю вас і вашу сім'ю з святом Перемоги! Бажаю вам всім міцного здоров'я, успіхів в роботі! Хай завжди буде в вашій сім'ї щастя, мир і любов.

З пошаною Назарчук М.» [161].

* * *

❐ ***Мотрона Назарчук – Віталію Ханку***

25.12.1983 (за поштовим штемпелем)

«Шановний Віталій Миколаєвич!

Поздоровляю вас і всю вашу сім'ю з Новим Роком! Щастя, здоров'я, миру і успіхів у всіх ваших ділах бажаю вам всім від усієї душі!

Хай в Новому 1984 році здійсняться всі ваші бажання!

З пошаною до вас Назарчук» [163].

❐ ***Мотрона Назарчук – Віталію Ханку***

25.12.1983

«Шановний Віталій Миколаєвич!

Я дуже вдячна вам за поздоровлення, і якою ж невдячною, мабуть здаюсь я вам, що не відповідала на ваші, такі щирі поздоровлення

Я подумала, що ви по своїй роботі маєте багато таких знайомих як я і відповідати всім, мабуть вам трудно за недостачею часу. Тому я подумала, що не можна зловживати вашою добротою весь час. Простіть мене, що я вам не відповідала. Я завжди з радістю вам пишу.

Як же ви живите, над чим зараз працюєте, чи поправився ваш синок?

Літом я була в Полтаві і в Опішні. Була там разом з сестрою, яка приїжджала до мене на декілька днів.

На поїздку до Полтави та Опішні в нас було часу лише сутки і на другий день ми були вже в Запоріжжі. Полтава мені дуже сподобалась.

Я ж була там 17 років тому і спершу не могла впізнати де яка вулиця. Багато всього там перемінилось. А от Опішня показалась мені якимсь глухим селом, тільки й того, що побудована нова школа. Базарна площа стала така маленька, на ній всього декілька торгових кіосків і ряд трухлявих лавочок. На дорогах вибої повні пилюки. Центр Опішні справив на мене сумне враження, а далі мені не довелось подивитись. Мета поїздки була відвідати могилу мами і замовити в Полтаві надгріб'я і пам'ятник, але це нам не вдалось бо такі замовлення виконують не раніше як за 3 м-ці. Такий час був би в зимовий період, коли замерзне земля і поставити пам'ятник було б трудно.

Доведеться робити це замовлення десь у лютому-березні.

Я зараз з 1[20] грудня працюю, на тому ж виробництві де працювала й раніше. Там почали знов виробництво майоліки, і запросили й мене попрацювати хоть не довго. Малювати мені вже трудно рука не слухається як раніше, але думаю хоть півроку попрацювати.

Щось у них не налагоджується виробництво майоліки, дуже багато браку в формовці і з печей. Нема хорошого технолога та й адміністрація мало уваги приділяє виробництву майоліки.

Асортимент виробів бідний, вазони для квітів, мисочки і горщечки для кулінарії. Недавно возили зразки в Київ на художню раду на затвердження. Тепер ще представлять в горторг на затвердження цін і начнуть випускати для продажу, а браку йде до 40 %. Після Нового року думають перебрати всі процеси починаючи від заготовки маси до обпалу. Незнаю чи налагодиться в них робота чи ні.

Літом коли буду в Полтаві привезу щось вам з цих виробів.

Хочеться побувати на заводі в Опішні. Тут у нас повно опішнянських виробів, але вони теж не дуже гарні. Опішнянский куманець сфотографований на новорічній откритці.

Бажаю вам всього найкращого щастя, здоров'я миру!

Хай вам і вашій сім'ї в Новому Році буде звершення всих ваших бажань і сподівань!

З пошаною до вас Назарчук М. С.» [162].

* * *

❒ *Мотрона Назарчук – Олександрі Селюченко*

(фрагмент листа)

Середина 1980-х (?)

«[…] тобі правильний рецепт. У мене зараз очки для роботи +4,25, а для телевізора +1,5. Бачу не погано. Можу дивитись і довго, а без очок нічого не могу. Не падай духом Кріпись, сама себе розважай, бо крім нас самих ніхто нам не поможе. За грядку не турбуйся. Переживем зиму, весною ти напишеш мені коли можна вже буде […]

«Не так тії вороги як добрії люди –

– і окрадуть жалкуючи, плачучи осудять,

і попросять тебе в хату і будуть вітати,

і питать тебе про тебе, щоб потім сміятись,
щоб з тебе сміятись, щоб тебе добити...
Без ворогів можна в світі як небудь прожити.
А ці добрі люди знайдуть тебе всюди,
і на тім світі, добряги, тебе не забудуть...» [137].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Олександрі Селюченко***
Березень, 1984–1986 (?)

«Дорога Шура!

Я і Льоня[192] *поздоровляємо тебе з святом 8*[го] *Березня!*

Бажаємо тобі всього найкращого всвіті! Миру, щастя міцного здоров'я, хорошого завжди настрою. Хай весна принесе тобі спокій і радість!

Цілую тебе Мотя» [138].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Олександрі Селюченко***
15.12.1984 (за поштовим штемпелем)

«Дорога Шура!

Поздоровляю тебе з наступаючим Новим 1985 Роком!

Бажаю тобі, щоб з цього Нового Року, збувалось все тільки радісна і щасливе; Мир, Міцне здоров'я, щастя, радість, що збулись всі твої бажання. Обнімаю й цілую тебе Мотя» [139].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віталію Ханку***
19.02.1985 (за поштовим штемпелем)

«Шановний Віталій Миколаєвич!

Від усієї душі поздравляю вас з святом Радянської Армії і з наступившим уже 1985 роком! Бажаю вам і вашій сім'ї всього найкращого в світі!

Миру, щастя, здоров'я і успіхів у всіх ваших ділах!

Мої справи не дуже добрі: син не поправляється, я поламала собі руку і довгий час мені було трудно. Я не могла здійснити того що думала. Зараз трохи краще. В нас цього року дуже холодна зима, особливо лютий м-ць. А як ваш синок чи поправився? Бажаю вам усім всього найкращого! З пошаною до вас Назарчук М.» [164].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віталію Ханку***

22.04.1985 (за поштовим штемпелем)

«Шановний Віталій Миколаєвич!

Від усії душі поздоровляю вас і вашу сім'ю з святом 1[е] Травня.

Бажаю вам щастя, здоров'я, миру і всього самого найкращого. Успіху в роботі і завжди хорошого весняного настрою. З пошаною до вас. Назарчук М.» [165].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Олександрі Селюченко***

Жовтень – листопад 1985 (?)

«Дорога Шура!

Листа твого одержала вже давненько а ось аж тепер зібралась написати. Я завжди дуже рада твоїм листам. Твої переживання наче відбиток моїх. Одинокість це саме страшне в житті. Хоть би ми хоть ближче жили, то коли небудь пішов би чи поїхав та одвів душу. Я після того як ти написала мені що помер Демченко Т. Н.[193] і Оля Кільчевська[194], я аж трохи злякалась була, така розгубленість була в твоєму листі. Мені здалось що ти дуже захворіла і будеш в лікарні десь не в Опішні. А коли ще й довго не було від тебе листа, то зовсім стало мені сумно. Я вже й Марусі Омельянековій[195] писала чи не трапилось чого з тобою, але відповіді від неї не було. Я розумію як тяжко тобі тепер жити одній в хаті. Та хтось же тепер живе в Олініій половині? Ти щось згадувала за квартиранта. Що ж за причина смерті Демченка Т. Н? Наче на серце він не обіжався, а така раптова смерть буває від хвороби серця. Як же тепер твоє здоров'я і що за атруєння було в тебе?

Як же закінчилась твоя виставка і чим ти зараз займаєшся дома? Хто зараз художником на заводі і яка ж тепер там виходить посуда як перейшли на обпал газом? Вже скільки років пройшло, а мені все чогось хочеться знати як там роблять. Хожу дивлюсь по магазинах тут, але нічого нового не бачу, які були раніше вазони для квітів такі ж і зараз, і ангоби такі ж не яскраві як були й раніше. Я тоді була зібралася в маї м-ці приїхати в Опішню та після твого листа всі плани поламались. Не поїхала, а в червні м-ці мене попросили поробити на тому заводі де я робила раніш. Кожного м-ця дівчата ішли у відпуск (там всього колективу 15 чол.) а як кажуть, «план горить» то я попрацювала там до 15 вересня, а потім поїхала з Миколою[196] (племінником) в Ленінград, і далі до Ладожського озера де загинув брат Артьома[197]. Положили квіти та земельки з Опішні (я взяла ще як була той раз), поплакала під сосною де лежать загиблі бійці і повернулись в Ленінград. Там були на Піскарівському кладовищі де лежать сотні тисяч загиблих, відвідали ще деякі пам'ятники Великої Вітчизняної та громадянської воєн. Враження сильне і незабутнє. Зробили декілька екскурсій по городу. Були в Эрмітажі. Були в Павловську, їздили в екскурсію по Неві на теплоході. Ленінград дуже понравився. Якийсь особливий город. Його не можна зрівняти ні з одним з тих що я бачила. Найкраще проводити вільний час у таких поїздках. Коли б у мене не склалось так у сім'ї, то я кожного літа поїхала б десь у таку подорож. Микола, той кожного літа кудись їздить. Де вже він тільки не був; і на Байкалі і на Далекому Сході, об'їздив Пушкінські місця, Шевченківські, в Ясній Поляні, а в Москві та Ленінграді був по декілька разів. Так що в Опішні я цього року не була, то тобі хтось неправду сказав.

Що ж за семінар був у Києві і що нове дав він у роботі на заводі. Щось ти не згадуєш Білика Ів. Ар.[198] та Пошивайла Гаврила Н.[199] чи вони вже тепер не їздять нікуди. Ції ночи чогось приснився мені Білик; наче розповідав мені що йому дали велику премію, а я неначе десь у садку не виплутаюсь ніяк з яблуневого гілля.

Я не уявляю як це персональна виставка; вироби з виставки залишаються в музеї чи забирають додому? В якому музеї була виставка в краєзнавчому чи в художньому? Якщо в художньому, то ти там мабуть зустрічалась з Ханком[200]. Цікаво що він за чоловік. Він писав мені декілька разів збирав відомості про старих майстрів,

писав статтю в районій газеті. Він мабуть і персональні виставки організовує? Шура! Зараз добавляють пенсії тим хто пішов на відпочинок понад 10 років тому, так що і в тебе мабуть зрівняється розмір її з тими що одержують зараз. Мені ця надбавка не попала бо я подавала на перерахунок з більшої зарплати яку мала тут. В мене зараз 90 крб., а добавка буде з слідуючого року як буде 10 років після ж перерахунку. Тобі, Паші[201] і Зіні[202] напевно добавлять.

Кріпись Шура! Не впадай у великий сум! Багато кого вже нема з тих з ким ми робили. Вже десь і за мною черга недалеко. А що зробиш! Таке життя! Нема нічого вічного на землі. Не рано пізно всі прийдем до такого кінця. Я як подумаю скільки нема близьких, дорогих людей, так і мені не жалко і вмирати хоть і сьогодні. Що для нас уже ждати гарного в житті? Життя далі кращає, а ми вже не здатні сприймати його як треба. Мені тільки шкода Льоню[203], що пропало його життя молоде, гірше ніж загибель на війні. Це горе його примушує мене держатись і жити для нього, щоб він довше не відчував свою одинокість, бо як я помру, то буде і його кінець. Кріпко тебе цілую. Мотя» [140].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Олександрі Селюченко***

Грудень 1985 (?)

«Дорога Шура!

Листа твого одержала вже давненько, а відповідаю аж тепер. Хотіла написати зараз же по одержанні твого листа, та пожаліла тебе бо в мене виникло так багато запитань, по твоєму листові, що відповідати на них тобі було б важко зразу. Тому я зробила перерив.

Почну з твоєї виставки. Мене дуже здивувало, що так багато було твоїх виробів. Ти добре попрацювала. Три сотні виробів, то треба було б обов'язково зробити каталог, хот би навіть від руки написаний.

Як що твої вироби экспонувались в художньому музею, то ти договорилась би з Ханком[204], щоб допоміг. Він писав мені, що допомагав Китришеві[205] влаштовувати виставку. Також була там виставка якогось художника Піаніди Бориса[206] і Ханко для нього склав каталог, відпечатав його в друкарні. Навіть мені прислав один примірник цього

каталога в якому сфотографовані головні роботи цього художника. Це тоді, коли він писав статтю в районній вашій газеті про майстрів Зінківщини. Тобі ж тим більше треба було допомогти. Видно він не знав раніше про твою виставку. І який же результат цієї виставки? Чи ти забрала вироби додому, чи музей закупив їх, чи так продали бажаючим. Чи було тобі якесь матеріальне заохочення або нагорода? Ти писала, що тобі говорили, що твої вироби не йдуть на експорт, а чому ж раніше йшли? А хто ж тепер робить ліпні іграшки на експорт? Може Настя Пошивайло[207]? Так хіба її вироби можна рівняти з твоїми? На чому ж вона так багато заробляє 170 крб. і роботи не кидає хоть уже й на пенсії. Всі тепер хто пішов на пенсію не йдуть з роботи, а ми коли стали пенсіонерами, так всі були раді скоріше витурити з заводу. Я пам'ятаю коли після того як наступив мій пенсійний вік, пішла я в контору до Леженіна[208] і Демченка[209] і прошу, щоб дозволили попрацювати хоть поки вийде рік, коли нам дали ставку 100 крб. щоб хоть трошки була більша пенсія. Демченко права сказав: «Пороби ще», а Леженін так з неохотою згодився. Каже: «Треба давати дорогу молодим». Тоді в мене трапилось нещастя з Льонію[210] і я так і не добула щоб дали пенсію з ставки 100 крб. Тепер уже я тут заробила пенсію 100 крб. А тобі, Шура, тепер добавлять пенсію, коли пройде 10 років відколи ти оформилась на пенсію. Паші[211] і Зіні[212] мабуть уже добавили.

Шура! Який же Демченкові дали орден і за віщо? Наскільки я знаю ордени дають за якусь видатну роботу і приурочують цю подію, до багаторічного ювілею. Може то дали йому ювілейну медаль, коли в цьому році святкували 40 років перемоги. Напиши мені про це.

Шура! Я знаю що тобі дуже тяжко що померла Оля[213]. Та що зробиш! Не горюй кріпись! Ми всі мусимо уступатись з дороги молодим. Таке життя!

Хто ж у її половині живе зараз?

Мабуть тепер Оліни сини продадуть її Як би в мене не таке горе з Льонію, то я згодна була б купити ту половину і жили б ми з тобою не скучали б. В нас з тобою характери і погляд на життя дуже схожі. В Опішні жити таким як ми, трудніше як у місті, але я згодна була б на це. Жити лишилось уже не багато, а мені так хочеться щоб похоронили мене біля мами. Оце в мене тільки одно велике бажання,

а то вже нічого не хочеться. У вільний час хожу по місту, вболіваю за природою, годую птиць, які хмарами літають за мною, та голодних котів та собак. Мені дуже сподобалось, що ти і в листі згадуєш кота, що сидить коло тебе. Я багато читала Паустовського[214], так у його в багатьох оповіданнях живуть коти або хоть згадує про них. Люди стали якісь бездушні. Нідо чого нем діла крім до збагачення себе. Мені вони цим робляться противні. Чим багатші тим бездушніші. Як бы земля продавалась як колись було, то утворилися б ті ж самі куркулі. Оце тепер може почнуть перевиховуватись. По-моєму настане великий перелом у житті і світогляді людей. Мені дуже подобається, що такі зміни намічаються з приходом нашого партійного керівника Горбачова М. С.[215] Таке намічалося при Андропові[216] та жаль, бідний, мало пожив на цій посаді. Я дуже уважно прослухала роботу 27го з'їзду і мені наче аж полегшало на душі. Шкода тільки що вже пройшло життя для мене і я не буду вже учасником цього нового. А так хотілось зробити щось корисне, так я пішла та поклала в фонд миру 50 крб.

Шура! Як мені шкода, що я ніколи не побачила і не почула тебе в той час, коли передають по телевізору ваш семінар або іншу роботу. «Актуальну камеру» я дивлюся часто, а от як раз в той час коли вас показували я і не дивилась. Як би знала коли буде ця передача, то все покинула б і подивилась. От Гжель так часто показують навіть пісню про неї написали. Також бачила кераміку з багатьох місць, а Опішню ні разу. Бачила раз «Сорочинський Ярмарок» Були там гончарі і посуда Опішнянська, але і дівката і гончарі якісь незнайомі.

Тяжко жити одиноким таким як ми. Правда що інколи хоть у тайгу забіг би, як ти писала в листі.

В Полтаві живе моя племінниця[217]. Вже на пенсії і одна. Я кажу їй «Чого ти так не влаштувала своє життя? Це поки ще молодша, а далі? Як тяжко жити одинокій» каже: «Не знайшла по своєму характеру, а вийти так аби заміж не хочу». Построїли великий будинок 4[х] кімнатний і живе одна. Рядом з нею, в такому ж самому будинку, живе дочка Сіренкової[218] Діна. Ти пам'ятаєш хірурга Сіренкову, що працювала в Опішні. Так ото вона построїла, рядом з моєю племінницею будинок, сама померла і та родичка що жила в їх померла і залишилась сама Діна. Вона також працювала лікарем в Полтаві, а зараз уже на пенсії. І живуть в отаких здорорових

будинках дві самітні жінки, ні квартиранів нема в них нікого. Так що, Шура, одиноких людей живе багато. Місце в них там прямо рай. З одного боку, кроків за 200 Ворскла, з другого, на трохи більшій відстані річка Коломак, що впадає у Ворсклу. Зелено, кругом дерева як у парку. А трохи далі за річкою сосновий ліс. У них по 6 соток садиби. Понасажували садки; горіхи, яблуні, груші, сливи, калина. Найбільше ж мене приємно здивувало, що прямо коло хати ростуть проліски, фіялки, пшінка, медок, ландиші і різні лісові квіти. Я так давно не бачили їх у природі, що в мене аж серце заболіло як подивилась.

Солов'ї весною кажуть не дають спати. Жити в такому місці, тільки щоб не одинокому, не треба бажати кращого.

У нас і цього року зима холодна. Часто випадає сніг. Мороз 15-18 гр. Сніг права довго не лежить, розтане і знов падає. Шура! Як Люба Овсієва[219] попала в Душанбе? Це мабуть вона під час війни эвакуювалась та там і залишилась. Я наче не привикла б жити так далеко від України. Як де не гарно, а на Україні найкраще.

Недавно бачила я тут в магазинах вази. Рисунок на них наче Опішнянський, а форма якась чудна наче зрізаний верх. Хто тепер в Опішні працює художником? Іще Шура напиши мені де живуть Деряжини Марфуша та Уляна, в Опішні чи десь з своїми дітьми?

Якщо знаєш напиши хто зараз живе в Опішні з Майстренків[220]. Раніше жила сама Іра[221], а тепер хто? Що построїли на місці Покрівської церкви? В середині, або наприкінці квітня я буду в Полтаві. Поїду хоть на день в Опішню, подивлюсь чи прийнялась калина що я посадила на могилі мами. тоді зайду і до тебе, якщо будеш дома.

А поки що бувай здорова, не хворій, не журись. Цілую тебе. Мотя» [141].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Олександрі Селюченко***

Грудень 1985 (?)

«Дорога Шура!

Поздоровляю тебе з Новим Роком!

Бажаю тобі кріпкого здоров'я і всього найкращого в твоєму житті! Бути завжди в доброму настрої, не хворіти і не сумувати.

Цілую Мотя» [142].

❒ ***Мотрона Назарчук – Олександрі Селюченко***

1986 (?)

«Шура!

Хочу окремо написати про відзиви полтавських поетів на твою виставку.

Та це ж, Шура, краще всякої премії чи нагороди! Це довічний подарунок тобі! Я впевнена, що ні Китриші[222], ні Білики[223], ні, тим більше Настя Пошивайлова[224] (хоть її в свій час і попробувала підняти Ніна Ів.[225] в Києві) не мали такої відзнаки за роботу як ти! Навіть про Пошивайла Г. Н.[226] не писали віршів, хоть і вважали їх першими майстрами. Ти, Шура, мусиш гордитись такою відзнакою. В якому виді вони подарували тобі ці вірші; писаному чи надрукованому? Я тобі дуже вдячна, що ти і мені написала їх.

Нічого я не ціню зараз так як книжку. Відколи я не працюю, перечитала багато книжок. В цьому одному збулась моя мрія.

Поки працювала все думала, що коли піду на пенсію, то буду багато читати і останні роки це збулось. Книжка в якійсь мірі і заспокоює мої душевні муки і служить порадником і вчить пізнавати свої помилки які були на протязі життя. Шкода тільки що раніше я не могла роспізнавати цього та й читала раніше мало.

Я останній час перечитала бато творів Короленка[227]. Найбільше враження справила на мене його книжка, або вірніше декілька книг його «Записки Современника» Після прочитання цього твору, сам Короленко постав в моїй уяві зовсім іншим ніж я думала колись. Він не був революціонером, але він все життя старався боротись за справедливість. І яким же тяжким було все його життя! Якщо матемеш змогу, Шура, раджу прочитати цей твір. Взагалі все прочитане зараз я сприймаю зараз у зовсім іншому світі а ніж це було раніше.

Шура! Якщо знаєш, напиши мені хто живе в тій хаті зараз де жили колись ми. Я знаю що Заіка по якійсь причині виїхав звідти» [143].

* * *

❒ *Мотрона Назарчук – Олександрі Селюченко*

1986 (?)

«Дорога Шура!

Сьогодня одержала твого листа і дуже тобі вдячна. Оце і я розумію лист! Десять сторінок! А я тобі збиралась сьогодня писати, хоть би навіть і не одержала від тебе.

Шура! Мені рідко коли що сниться, а сьогодня, тобто минулу ніч такий дивний сон приснився: ніби я в Опішні і щось мені так потрібно знайти. Хожу, наче я, по вуличках біля заводу № 1, а вулички такі глибокі та темні і наче не видно ні одної хати. А я пригадую, що тут же десь і Булава живе і Галя Канівчиха[228] і всі ті, кого я пам'ятаю, жили тоді як я там була. Це все так мені в сні пригадується. Хожу, а під ногами в мене земля осипається і ось наче я провалюсь на саме дно темної вулички. Потім наче сама собі пригадую, що і ти ж тут десь живеш. Оглянулась назад і наче побачила твою хату. Тільки якась вона така довга і вся обложена червоним кирпичем. Навіть рами у вікнах і віконниці теж червоні. Думаю; пошукаю ще трохи те «щось» і потім піду подивлюсь як Шура живе. А це раптом з однієї глибокої вулички щось гукає мене. Мотю, Мотю! Я глянула туди а там на якійсь лавці сидить Пошивайлиха[229] і з лавки зстругує щось лопатою і мене кличе. Я думаю; не буду обзиватись, не буду йти до неї, повернулась іти до твоєї хати, і як спіткнусь і прокинулась.

Аж серце якось забилось. Коли б не спіткнулась, то може побачилась би з тобою хоть у сні. Шура! Що ж там в Ленінграді де ти віддала свої вироби; де їх росмістили, чи не в Ермітажі? Якщо в Ермітажі, то ти мусиш знати де той корпус що розміщено прикладне мистецтво України.

Я як була, минулого року в Ленінграді з своїм племінником, то ми були в Ермітажі але ж ми почали його огляд з Зимового Палацу і я думала, що тут вмішено всі виставки Ермітажу. Оказалось, що цілих 4 корпуси мають виставки Ермітажу. А ми за день не встигли як слід оглянути і самий Зимовий Палац. Коли закінчився цей день, то в мене так боліли ноги, що я вже не рада була ні на що дивитись. А на слідуючі три дні Микола[230] забрав квитки на слідуючі экскурсії; в Пушкіно, в Павловськ і по городу на автобусі і на катері по Неві.

А потім нам треба було їхати в Сясьстрой де загинув і похоронений брат Артем[231].

Так я і не подивилась всього Эрмітажу. А шкода! Там є вироби ще довоєнної Опішні. Десь там є і мій куманець Мені показував другий мій племінник що в Черкасах, цей куманець сфотографований в Вел. Сов. Энциклопедии. Де вони це все зберігали в такі страшні хвилини як війна в Ленінграді.

Шура! А що в тебе з кишечником? Ти мені писала раніше, що в тебе було отруєння; ти щось таке з'їла непотрібне для тебе. Це буває, але ж ти пишеш що і до цього часу в тебе незлагода з цим. Значить у тебе щось перейшло в хронічне захворювання. Наче в Опішні були раніше непогані лікарі, а не можуть вилічити. Мабуть вони скрізь хороші, а нічого не допоможуть, коли щось серйозне. Я зараз рішила зовсім не звертатись до них. Просто вести спокійний образ життя займатись зарядкою, особливо ранками, побільше бувати на повітрі (воно на жаль у нас не дуже гарне та чисте) і поменше думати про сумне, бо цим однаково нічого не зарадиш, а тільки зводиш себе. Все рівно чому бути, того не обминеш, а особливо зараз, коли вже становишся старий і безсилий. Я така вдячна Горбачёву М. С.[232] Він мені дух підняв. Як він піклується про всіх і про все! Як би всі комуністи були такі, то скоро був би комунізм у нас.

На жаль ще дуже багато таких, що щитають себе превище всіх на світі, а таких як ми ладні затоптати, щоб не сміли нічого казати невгодного їм. Взяти б хоча мою сестру найстаршу[233], що була перед війною головою с/р в М-Будищечках. Як би ти знала як вона поступила з нашою мамою, що вона на неї зводила, ось тепер, коли її вже давно нем живої? Таких дітей не доведи нікому! Хіба можна звати комуністом людину, яка з ніг до голови міщанський обиватиль, жадний наклепник. Скільки мама виплакала від неї, ще поки була жива. Так ніт же ще й після смерті продовжує лити на неї грязь.

Я їй написала, що довіку не прощу їй за маму. Це ж свої, а що ти хочеш від чужих. Люди, Шура, вони скрізь однакові, є може й гарні, ну вони нам мало трапляються. Я здумала Білика Ів. А.[234] Як судити по книзі Дмитренка Ол.[235] «Увіходимо в полум'я» де він написав повість про Опішню і зокрема майже про всіх старих майстрів: Демченка Т Н.[236] про тебе Зіну[237] Пашу[238] і про багатьох інших, так

про Білика так пише яка він гарна людина; добра, чуйна до всіх. А пам'ятаєш, Шура, що він робив коли хтось, а не він одержить премію чи нагороду. Він ладен був його з'їсти. Ти пам'ятаєш був у Луки Окари син Іван. Він зроду був психічно больний. Так Ів. Білик взяв десь напівздихаюче кошеня, в якого вже видно перед смертю від голоду був понос, і вкинув тому Іванові Окарі за пазуху А потім на заводі із сміхом розповідав як він вдало це зробив. Потім піймав на горищі на заводі № 1 мале совиня, вліпив його в глину крутив на станку, повиколював очі, замучив на смерть. Хіба це чуйна душа. Я впевнена, що коли б Льоня[239] жив оце в Опішні, в такому стані як він зараз, то Білик на кожному кроці сміявся б з нього. Та він мабуть і так зараз сміється а того не зна яке це горе.

Мені таких людей, Шура, не шкода.

Так частина твоєї виставки, Шура, ще і до цього часу осталась у Полтаві? Ти напиши мені точну адресу приміщення де вона була. Якщо в краєзнавчому музеї то я знаю. Я коли буду в Полтаві в апрелі, то зайду подивитись. Я хотіла подарувати музею оту копілку, гирю. Пам'ятаєш ми відливали їх після війни і я одну з них помалювала в подарок Льоні коли йому виповнилось 20 років і він вчився в Харкові. Тепер для Льоні вона не потрібна бо нема надії що він житиме дома самостійно. Віддати Валі[240] та Ірині[241] не дуже хочеться бо вони цураються всього українського. Навіть в паспорті Іри написали національність Русская. Тому я пообіщала була Ханкові[242] подарувати цю копілку для музею. А коли він прислав мені газету, з його статтею про майстрів Зінківщини і в цій статті вказує на період коли кераміка Опішні була пішла по неправильному шляху, і почали робити вироби з глини у вигляді гирь і навіть самоварів, я відчула себе так наче мені хтось дав ляпаса. Добре що я раніш не встигла віправити йому цю копілку, а то було б мені стидно що те що вважалось як негативне, а я віддала в музей.

Отакі діла Шура! Кажуть вік живи, вік учись а дураком помреш. На цьому я поки що кінчаю.

Шура! Напиши які продукти є у вас в магазині, щоб я як їхатиму знала що взяти. Привіт Паші як побачиш її. Так шкода що вона сама не може писати. З привітом Мотя» [144].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Олександрі Селюченко***
22.04.1986 (за поштовим штемпелем)

«Дорога Шура!

Поздоровляю тебе з святом 1ᵉ Травня!

Від усії душі бажаю тобі всього самого найкращого в світі! Міцного здоров'я, успіху в твоїй праці! Ясного неба, чистой воды и никакой беды!

Цілую тебе Мотя» [145].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Олександрі Селюченко***
Кінець 1986 (?)

«Дорога Шура!

Листа твого одержала давненько, він мене схвилював треба було б зараз відповісти, та я рішила достати той журнал де про тебе написана той нарис. Як би ти написала мені про це раніше це було б просто; журнали майже всі продаються в кіосках та в магазинах «союз-печать». Та їх там держать всього м-ць, потім уцінюють на половину і ще держать 2 неділі, а тоді здають на базу і списують в макулатуру. Пройшло ж уже 4 м-ці, як вийшов цей номер 7 і тому купити не вдалось. Я спитала в бібліотеці де я беру книжки, сказали, що в нас тільки «Роман-газета» та журнал «Знамя» Зав бібліотеки дала мені телефон центральної бібліотеки де є архів в якому зберігається вся преса що виходить в Запоріжжі. Я поїхала туди записалась в читальний зал і мені дали цей журнал. Я прочитала цей нарис і таке враження було наче я мало що зрозуміла. Час уже був пізній прочитати вдруге я не вспіла б та ще набрано таким дрібним шрифтом. Я рішила все ж таки достати цей журнал.

Пішла на базу. Там сказали, що вже все попаковано і поважено, щоб здати в макулатуру. Я стала просити їх. Пообіцяла принести свій журнал щоб замістити вагу цього. Мені кажуть «Що вас там так цікавить і чого ви раніше не купили в «Союз-печаті»? Ну все ж таки знайшли цей журнал і тепер я маю його свій. Прочитала цей нарис чотири рази поки стало мені прояснятись. Не подобається мені

ні стиль цього писання ні ті прийоми що вона там вживає. Ти правильно вгадала, що за твоєю спиною вони там удвох з кимсь, (видно таким самим як і вона) намагаються потоптати ногами один одного. Вона пише так, наче росповідь іде від тебе, а вона пише з твоїх слів, тільки так запутано що не розбереш чи ти їй все це розповіла чи вона сама придумала.

Де які місця так прямо таки не слід би їй, як журналісту-спеціалісту писанини писати в такому дусі. Хто ці жінки, що обливали тебе такою грязью? Їх треба було б назвати поіменно, хай би почероніли за свої язики (а воно б таки до них дійшло). І навіщо писати те що сорочку підкладали та ворожили і як її діло до цього? Це аж ніяк не стосується до твоєї роботи та до твого становища тепер!

Так не тактовно росповідати про все це в нарисі могла б на мою думку тільки така як Уляна (цортяка, я забула її прізвище), що посусідскі з твоїм огородом живе.

І чого вона тебе зве «Сашка»? Може в дитинстві це було воно на місці, але ж тепер би не слід. Чому не називати Шурою? Це ж ім'я вживається і в Російській і в Українській мові. Наприклад у письменника Олексія Дмитренка[243] в його повісті Опішня він називав тебе Шурою. Це якесь і гарне і поважанне звертання, а називати «Сашка» в цей час це якось принизливо. Це так як би про мене написали нарис і називали «Мотька» як звала мене Дяченчиха. Так зараз і згадалася вся та грязь що вони мене обливали. Так вона й про мене говорила «Стахановка, а хата глиняна тай те тече, хоть би перекрила». Ну язики в балачках, можна їх не слухати, а написано, не названо імен тих брехух, то це так ніби це загальна думка людей про тебе. Ще дивує мене що вона пше що ти з батьком їздила по ярмарках продавати вироби. Ну це ще нічого (я від тебе ніколи не чула цього) Може коли і брав тебе батко щоб потішити дитину ярмарком. Але ж вона пише, що ти з куреня, де ви ночували на ярмарку, це в Диканьці «зирила» на білокам'яний палац Кочубеїв[244]. Ну це немов би згадка про Гоголя[245] що туди приїжджав, як вона пише. Але ж Кобучеївське подвір'я і всі його палаци згоріли восени 1919 року. згоріли з усим його добром, а ти народилась в 1921 р. Як же ти могла дивитись на цей палац коли його вже не було задовго до твого народження? Коли

вже писати таке то хоть справилась би з історичними даними. Я пам'ятаю була тоді малою. Час був страшний, йшла громадянська війна лютували всякі банди і куркулі з ними. Майже кожен день на небі десь висвічували заграва пожару. Ночі осінні були темні. Вийдеш надвір; кругом собаки валують, і світиться небо пожежами. А той пожар, що горіли Кочубеївськи хороми, видно було й до нас. Горіло мабуть двоє суток чи й довше. У день не видно, а вночі стоїть заграва на небі все в одному місці в напрямку Диканьки. Ми спершу не знали де воно, а тільки журились, де і що воно горить так довго! А через декілька днів почули що згорів Кочубеївський палац. Видно запалила якас банда. Портрет твій мені сподобавсь. Ти правда виглядуєш молодшою за свої роки. Не дурно ж ті якісь брехухи позавидували на тебе. А кого це вони звуть «Сібірячкою» Олю Кільчевську[246]? Яка ж вона сибірячка, що жила якийсь час в Сибіру.

Одним словом міщансько-обивательські плітки, та ще й балакають так ніби зовсім неграмотні. «годеколон» «Ви-чи-ліпила то-що. Шура! Якщо ти знаєш цих жінок, напиши й мені хто вони.

Потім що це за «Список радощів» у тебе що вона декілька разів згадує в своїй статті? А того свого супротивника ця Світлана Лисенко[247] так осміяла наче і вона сама із сорту тих жінок. Як бігає прусцою як маєчку на плечі підкида. Словом неприємний осадок на душі після прочоту її нарису. Вироби твої гарно прикрашають журнал. Я збережу його і для Льоні[248] як згадку про тебе. Ще забула одно. Напиши мені чи таки ти танцювала на вулиці «гопки» поки й диху не стало. як вона пише, а сусідський Васько грав на свистуні який ти йому подарувала. Це тобто ти так зраділа що тебе викликали на конференцію. Я б на твоїм місці опротестувала більшу половину її химерної писанини. Ну годі про це!

Я як одержала твого другого листа, трохи стурбувалась, що я тобі ще не відповіла, а тут другий лист. Думаю: може там щось трапилось. Тепер до того не довго, чи захворіти чи ще й гірше що може трапитись. Ти пишеш чи не надоїла ти мені листами. Я твої листи дуже люблю і розумію тебе в усьому і згодна хоть і кожного дня читати їх. Я часто перечитую давніші твої листи, так наче порозмовляю з тобою. Я теж почуваю себе дуже одинокою; ото тільки що хожу до Льоні. Зараз у них карантін на грип, і на побачення

не пускають, а тільки передачу беруть. Обіщають скоро виписати, а незнаю чи це так буде чи ні.

У нас ось уже два дні майже безпреривно іде сніг. Увалило його майже більше пів метра. Бульдозери майже безпереривy розчищають вулиці. Так би оце хотілось тебе побачити. Мабуть сутки було б про що розмовляти. Шура! Напиши що Наталка Оначко[249] хіба не живе в Дусі. І хто ж її собирається відправляти в буд престарілих. А хто ж живе в неї в хаті?

Поки що на цьому кінаю. Міцно тебе цілую.

Привіт від Льоні. Мотя» [146].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Олександрі Селюченко***

23.12.1986 (за поштовим штемпелем)

«Дорога Шура!

Поздоровляю тебе з Новим Роком!

Бажаю тобі всього найкращого, чого ти сама собі бажаєш! Бажаю тобі міцного здоров'я, душевного спокою, успіху в праці!

Пиши коли матимеш час і охоту мені написати. Я завжди рада твоїм листам.

Цілую тебе Мотя» [147].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Олександрі Селюченко***

01.03.1987 (за поштовим штемпелем)

«Дорога Шура!

Поздоровляю тебе з празником 8[20] Березня! Колись, перші роки після війни (ще при Середі[250]) ми святкували це свято в заводі всі гуртом. Було голодно, але було якось весело. Варили спільний обід і це святкування залишило згадку аж до цього часу.

Тепер живуть в достатку, а єдності чогось нема. Я бажаю тобі, від душі, щоб ти провела це свято весело і радісно! Мені напишеш про це. Я почуваю себе такою самотньою. В лікарні де Льоня[251] вже четвертий м-ць карантин на грип, і я його майже не бачу. Кругом

завалило снігом. Ще такої зими я тут не бачила. Мабуть буде велика повінь. Сижу в хаті та дивлюсь на горобців що плигають на балконі.

Бажаю тобі Шура всього самого найкращого; здоров'я і всіх благ у житті!

Напиши що ти зараз готуєш із своїх виробів до 70 річчя Жовтневої революції» [148].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віталію Ханку***

25.04.1987 (за поштовим штемпелем)

«Шановний Віталій Миколаєвич!

Поздоровляю вас і всю вашу сім'ю з святом 1го Травня!

Бажаю вам всього самого найкращого; здоров'я, миру, щастя в сім'ї успіхів в роботі!

Так вийшло, що ніхто вже мені не пише і не поздоровляє з святом ні родичі ні знайомі. Нікому не потрібні хворі і старі люди. Поки син мій був здоровий то всі писали і приїжджали, а тепер всі відвернулись і не хотят нас знати. Такі думки були в мене в голові і так тяжко та гірко було на душі. І раптом ваше поздоровлення з 8^м Березня.

Я так плакала читаючи ваше поздоровлення, а на душі зразу полегшало і спокійніше стало. Я вам така вдячна що ви мене не забули!

Ви принесли мені мир і спокій на 8 Березня і я цього ніколи не забуду. Спасибі вам!

Я від душі бажаю, щоб у вашій сім'ї завжди були мир, любов і щастя, а діти ваші були здорові, добрі, чуйні такі як ви! З пошаною до вас Назарчук М. С.» [166].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віталію Ханку***

06.05.1987

«Шановний Віталій Миколаєвич!

Пишу вам і сама себе лаю, що забираю у вас дорогоцінний час, якого у вашій роботі вільного мало, тому прошу не пишіть мені відповідь. Я просто хочу висловити вам вдячність за вашу чуйність і доброту.

Такий був у мене син поки не захворів. Спасибі вам за поздоровлення і за листа. Я дуже хотіла б вам бути чим небудь корисною. Може вам ще буде щось потрібно для вашої роботи, то пишіть, я завжди вам з радістю допоможу відповіддю.

Я, звичайно, можу знати тільки те, що було до 1967 р. тобто поки я жила в Опішні. Тепер в Опішні новий завод, вироби обпалюють газом, але вироби не дуже покращали. Я бачу їх тут по магазинах.

Хочеться поїхати подивитись як вони тепер роблять в нових умовах.

Віталій Миколаєвич! Я вам обіцяла привезти де що з посуди і тепер признаюсь чому не зробила цього. У мене з Опішнянських робіт збереглась тільки одна річ, яка, на мій погляд має непоганий вигляд, і обпал вдалий і ангоби вийшли не погані, але форма не годиться. Це було перші роки після війни і надумав колишній зав. виробництвом Демченко Т. Н.[252] випускати копілки у формі гирі. Вони зразу мали великий попит. Нам навіть замовлення на них давали, а потім нам указали, що гроші треба зберігати не в копілках дома, а в ощад-касах. Потім, коли я прочитала вашу статтю, в Зіньківський районній газеті (яку ви і мені прислали. Я дуже вдячна вам за це), то зрозуміла, що не тільки через заощадження дома грошей, а і взагалі в художню кераміку переносити такі форми не годиться. Я уявила собі як би привезла вам цей виріб, у мене аж вуха почервоніли з сорому. А все ж я хочу дещо вам подарувати. У мене є тут, це вже з запорізької роботи, дитячі мисочки. Та поки я буду збиратись, то ваш синок виросте з того зросту, що їдять з таких мисочок.

А може у вас є друга малишка, то вони згодяться. Буду в Полтаві, обов'язково привезу. Чи поправився ваш синок (ви писали колись що він хворів). А що з вами таке було, що так довго довелось лікуватись в лікарні, чи хоть не якийсь нещасний випадок (боронь боже) і чи все гаразд зараз у вас із здоров'ям, а також і у вашій сім'ї? Ви мене вибачте що я так все розпитую. Напишите колись як буде час.

Мені, просто, хочеться порозмовляти з кимось з рідного краю. Майже ніхто вже звідти не пише. Багато вже й повмирали ті з ким я колись робила.

Як швидко біжить час! Поки молодий, то здається, що життя буде безкінечно, а рік за роком іде, оглянешся, а вже життя прожите і так багато не зробив того що думалось.

Пробачте мені, що я вам такого всього написала.

Бажаю вам і вашій сім'ї всього самого кращого, а саме головне здоров'я, миру і щастя в сім'ї, та успіху в усій вашій роботі. Передавайте мій привіт і вашій мамі. Здоров'я, довгих років життя і всього їй найкращого.

З привітом і пошаною до вас і вашої дружини. М. Назарчук» [167].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Олександрі Селюченко***

18.05.1987

«Дорога Шура!

Тільки що одержала твого листа. Дуже тобі дякую що ти не забуваєш мене. Мені твої листи самі дорогі і з Опішні ніхто більше не пише мені.

Я спочатку подумала, що може ти чого обідилась, що довго не писала. Я трохи різко написала про ту журналістку. Яка написала про тебе в журналі «Вітчизна» Мені дуже несподобався її стиль писання. Як ото кажуть «Товче воду в ступі» Як би вона написала так як пише Паустовський[253] або Тютюнники[254], то було б зложено дуже просто і красиво у статті про тебе. А то «натовкла» строчок, мабуть крб. на 500 (вони ж від строчки одержують платню), а щоб добре розібрати що до чого, то треба разів три прочитати. Не давно я випадково бачила в передачі «Актуальна камера» як брала журналістка інтерв'ю у художника-майстра з Петраківки Андрія (забула його прізвище). Така здорова ростом жінка; і все неначе в розмові направля його розповідати так як їй хочеться. Він почне розповідати, а вона раз-за разом переб'є його і каже, що це ви, немов то, отак хочете сказати? Він погоджується з нею. А я дивлюсь і думаю: «Ну чого ти йому перебиваєш сказати так як він хоче?» Іще подумала: «Це мабуть така як і в Шури брала інтерв'ю» Коли в кінці передачі об'являють, що це Людмила Лисенко. Вся манера її роботи справила на мене таке враження, як стало в мене після прочитання тії статі «Посвята глині».

Потім я ще подумала що може тебе зараз нема дома. Зараз же підготовка до 70 річчя Жовтневої Революції. Скрізь влаштовують виставки, базари-ярмарки з продажею виробів декоративного

мистецтва. Показували виставку в Києві. Я бачила там два леви мабуть Біликові[255] і більше нічого не бачила з Опішні. Так Шура... Я дуже тебе розумію як тяжко жити одинокому. А роки, не дивлячись на це не біжать, летят. Я все згадую слова батька Паші Білякової[256]. Він було каже: «Ще і на 60 років будете завидувати», що це ще не такий великий вік. Так, Шура, тобі ще тільки 66, а мені вже 76. Ти віриш, що вже наче ніщо в світі не цікавить і нічого вже не хочеться; тільки б перемовитись з кимсь словом, поділитись с кимсь своїми жалями одинокого життя. Та нема с ким дуже й перемовитись. В нашому під'їзді 20 сімей і всі вони такі різні, що немає до них тяги. Одні думають як би нажитись на спекуляції, другі думають про пияцтво, треті, одиночки, вроді нас з тобою, то 50-60 р. думають як би ще вийти заміж. Четверті зайняті на роботі стараються придбати побільше речей (коври хрусталь, золото машини) Всі вони чужі для мене по духу і то що для них є метою життя, мені противне. Мабуть я вже дуже стара стала. Ой Шура! Не перестройку треба, а цілу революцію, щоб пробудити людську совість Мені здається, що якби був зараз Ленін[257], він і зробив би другу революцію, або вірніше не допустив би щоб люди перетворились в міщанських обивателів.

Шура! В мене з'являлась думка, що може ти купила ту половину хати, що жила Оля[258], то тепер, звичайно, тобі ще більше буде роботи. Шура! Ти в тому листі що писала раніше, згадувала за якогось чоловіка, що писав тобі, і хотів би до тебе приїхати; що він за щось засуджений. Чи ти з ним листуєшся зараз? Про те що засуджений, то може бути й невинно, але все ж будь обережна і добре дізнайся що він за чоловік. Зараз так трудно знайти хорошу, чесну справедливу людину, особливо таким довірливим людям як ти або я. За те мабуть ми і караємось весь вік. В тому ж попередньому листі ти згадувала про якихсь людей з Вінниці, доброзичливих до тебе, хто вони, чи це не родичі Ганжі[259] колишнього художника? Які стосунки в них з тобою? Ти мені вибач, Шура, що я ніби втручаюсь в твоє життя, але ж мені не байдуже як що тебе хтось підведе обіцянками, а потім використає, на свою користь, твоє уміння, і теперішнє твоє положення. Я живу тут уже 20 р. і не знайшла тут нікого хто розумів би світ і життя так як бачимо його ми з тобою, хіба що де хто з родичів хворих, які відвідують своїх дітей у лікарні разом зі мною,

та й то вони мало в чім згодні з моїм мисленням. Мене дивує Ханко[260] з Полтави (мистецтвознавець). Ти, Шура, мабуть добре його знаєш, то опиши мені, що він за людина? Він звернувся до мене колись (мабуть за рекомендацією Демченка Т. Н.[261]) за деякими справками відносно старих робітників, які працювали в двадцятих роках разом з моїм братом в керамічній майстерні Опішні. Заводу тоді ще не було й близько. З того часу він мені часто пише. Поздоровляє з кожним святом і висловлює такі щирі й доброзичливі слова і побажання Як це писав мені колись Льоня[262] поки не захворів. Я один час була перервала це листування, не відповіла і делікатно написала йому, що не хочу відбирати в нього час на відписування мені. Таких знайомих як я в нього, по його роботі, багато і писати всім не вистачить часу. Він років два не писав, а це знову почав писати. Я дивуюсь йому. Чи він така чутлива людина, чи він сам пережив або переживає щось в своєму житті. Він прямо відноситься до мене як син. Виходить і люди мистецтва не однакові. Ти писала мені, що писала поетові Степанові Олійнику[263], а він не відповів.

Ти мабуть, Шура, трошки сама винувата, що помилилась: Мала на увазі Бориса Олійника[264], а написала Степанові Олійнику який помер, вже мабуть, років п'ять чи шість тому. Одначе, я думаю, як би Борис Олійник був чуйною людиною він все ж відповів би тобі. Мені він чому то не подобається, Я бачила як він виступав у Чорнобилі.

Я тобі, Шура, раджу; не дуже надсажуйся над роботою. З хворим серцем це не корисно. Краще найми когось. Невже таки нема зараз в Опішні таких людей, що нуждаються заробітком поденної роботи?

Я обіцяла приїхати весною, то може дещо допомогла б тобі, але зараз не знаю коли зможу приїхати. Обіцають виписати Льоню з лікарні і тоді, я звичайно, не зможу приїхати, залишати його одного дома без нагляду не можна. Обіцали виписати його ще в перших числах травня. Я тобі здається писала, що той лікар, що завжди лікував Льоню і обіцав його виписати, раптово помер прямо на роботі (сердцева недостатність), а молодий лікар, що тепер на його місці, чогось відтягує і відтягує виписку. Одначе каже, що скоро випишем.

А приїхати в Опішню мені треба. Головне побачитись з тобою і Пашею, а потім у мене є справа до Козаків. Я писала їм, але відповіді

так і не одержала. Може ти, Шура, знаєш про них, головне чи живі вони, то напиши мені. Справа в мене була не до них, а до Заіки, що купив у нас хату. Я написала їм в Котельву, але мені відповіла дочка Заіки. Пише, що папа помер давно, а у 1982 р. померла і його жінка, сестра Полі Козачки. Тоді я написала Полі, але відповіді нема. Шура напиши мені, будь добра чи живі вони. Я думаю ти їх знаєш. Пам'ятаєш як ми з тобою ходили помагати Любі Китришевій[265] *мазати хату і в кінці роботи Поля Козачка танцювала і приказувала чудернацькі «Частушки», ти тоді попосміялась.*

Шура! А що ж тепер в тій майстерні, що на цьому дворищі колишньої школи, де ми з тобою вчились? Чи всі ці будівлі займає теперішня школа?

Як же там хоче організувати музей Пошивайлів внук[266]*, коли там міститься школа.*

Музей в Опішні мусив би бути! Опішня вважається одним з головних місць Українсьої кераміки. Для організації музею треба щоб людина була віддана душею цій справі. А чи такий є Пошивайлів внук? Мені здається, що в них є тут якась своя особиста вигода. А може мені так здається. В мене вже мабуть якась манія мало кому вірити.

Ну я поки що на цьому кінчаю. Писала, писала і написала невеличку частину того, що думала. На все добре! Бажаю тобі всього найкращого! Привіт від Льоні. Цілую тебе Мотя» [149].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віталію Ханку***

Листопад 1987 (?)

«Шановний Віталій Миколаєвич!

Я дуже вдячна вам за поздоровлення з святом Жовтня. Відчуваю велику провину перед вами, що не поздоровила вас. Не поздоровила не тому що забула або не хотіла, а тому, щоб не обтяжувати вас зайвою роботою писати відповідь. Я знаю, що вам по роду вашої роботи доводиться багато писати і багато їздити. На це все треба багато часу. Недавно мені сказала близька моя родичка: «Ти не обіжайся що ми так рідко пишемо, мені так нехочеться писати, що я прямо примушую себе силою сісти і написати листа чи листівку».

Не хочеться писати це все рівно, що не хочеться ромовляти з тобою, я так вважаю. І зараз мені майже ніхто не пише. Так буває боляче до плачу, але я чогось уже и плакати не можу. Чи вже й сльози висохли та виболіли. Я живу в місті де дуже людно, але я почуваю себе дуже одинокою. Може тому, що так нещасливо склались мої сімейні обставини. Трудно знайти людину щоб тебе зрозуміла. Всі, або більшість зайняті жадобою наживи та пересудом своїх ближніх, а для мене це все чуже і мені з ними не цікаво.

Була в мене товаришка по роботі в Опішні, і так ми дружили і добре розуміли одна одну. Це Селюченко Олександра Хведорівна[267]. Ви мабуть її знали. Недавно була виставка її робіт у Полтаві, а цього року вона померла. Це сталось 22 червня ц. р. перед святом молоді що мало відбутись в останні дні червня. Смерть її так приголомшила мене, що я і доси не можу опам'ятатись. Тепер уже зовсім нема кому написати мені з Опішні. А я не дивлячись на те що живу в Запоріжжі 20 років все наче живу тим колишнім життям в Опішні.

Тепер про ваше запитання про гончарів Ковпаків з Опішні. Я особисто знаю лише Ковпака Омелька Івановича[268]. Я працювала в той час що і він в заводі «Художній керамік» В нього ще був брат, я навіть не знаю як його звали і що він за людина знаю лише його жінку яка відзивалась за нього погано. Він її покинув і десь переїжджав з місця на місце вроді дуже пив. А в Омлька Івановича було лише 3 дочки, синів не було. На початку 60х чи ще в кінці 50х років він продав своє господарство і переїха до Полтави де купив собі невеликий будиночок. Причиною переїзду його, як він сам говорив був нелад з колишнім зав. виробництвом заводу Демченком Т. Н.[269] В ті роки, це такий був культ особистості Демченко Трохим Назарович. Він багато ображав і принижував людей, хоть сам часто помилявся, але не терпів ні порад ні зауважень. Як склалась доля Ковпаків у Полтаві я не знаю. По чутках які діходили ніби жили вони добре. Він десь працював ніби то за фахом, але де не знаю. Один раз я була в Полтаві і зустріла його доньку. Вона мені і сказала що живуть вони недалеко, первий советский переулок. Запрошувала ночувати в них, але я повернулась додому на той же день і не скористалась її запрошенням. Зустрілись ми на Шевченківській вул. і вона мені показала рукою вбік базару. Сказала що це тут недалеко. Зараз Полтава так розбудувалась,

що може такі провулочки просто ліквідовані. Я обмірковувала хто з Опішнян міг би мати з ними зв'язок. Багато гончарів, які працювали з ним померли. Могла знати за нього Оначко Н. Ів.[270] *Вона колись малювала в нього на дому, поки він був як кустар-одиночка, але вона живе зараз у Москві в дочки. Хату в Опішні вона продала. Міг знати про нього Пошивайло Г. Н.*[271] *Я йому сьогодня напишу. Якщо він мені напише, то я зараз вас повідомлю. Віталій Миколаєвич! А ви не пробували скористатись гор-справкою? В Запоріжжі через гор-справку можна взнати адресу любого чоловіка, якщо такий проживає тут. Я думаю що така служба є в любому місті, а тим більше в обласному. А може Омелька Ів. вже й живого нема. Йому зараз має бути 90 років не менше. На цьому я поки що кінчаю.*

Бажаю вам і всій вашій сім'ї всього самого найкращого. З привітом і пошаною до вас. Назарчук М.» [168].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віталію Ханку***

Грудень 1987 (?)

«Шановний Віталій Миколаєвич!

Від усього серця поздоровляю вас і всю вашу сім'ю з наступаючим новим 1988 роком!

Хай принесе він вам міцне здоров'я, багато щастя, радості і успіху у всіх ваших справах! З пошаною Назарчук» [169].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віталію Ханку***

18.12.1987

«Шановний Віталій Миколаєвич!

Одержала я з Опішні відомості про Колпака О. Ів.[272] *Він і його дружина померли, а доньки повиходили заміж. Адреси їхньої ніхто не зна з моїх знаймих, та мабуть вони ні з ким в Опішні не переписуються.*

Так відходять люди з життя і часто буває, що і згадка за них не залишається.

Це в Опішні з старих майстрів залишились тільки Пошивайло Г. Н.[273] Білик Ів. А.[274] та ще Тягун Григрій Сергієвич[275], але цей уже давно не працює. А був хороший майстер. Його одного з перших, десь в п'ятидсятих роках, перевели на виготовлення виробів для експорту.

Так наче все було не давно, а запитаєш про когось і майже завжди чуєш відповідь помер.

Пишуть мені що район Опішні «Гончарівка» та Яр, де найбільше жили гончарі, майже зовсім спустів. Старі померли, а молоді переселились в міста та ближче до центру Опішні. Сумно робиться. Життя кінчається і так хотілось би останні роки бути в рідних місцях.

Шановний Віталій Миколаєвич!

Ви писали раніш, що дружина ваша працює по вишивці. У мене є каталог старинної української вишивки, подарований мені колективом «Художній Керамік» ще в 1962 році. Ніхто з моїх родичів не займається цим, а в руках вашої дружини він може приніс би користь і їй і людям.

Якщо їхатиму весною в Опішню я вам привезу його. Бажаю вам всім всього найкращого!

З привітом і пошаною до вас. Назарчук» [170].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Сергію Латанському***

28.01.1988

«Спогади про народного художника України, митця, Білокур Катерину Василівну[276].

В 1956 році. в Києві відбувалась конференція по народному мистецтву. На цій конференції були присутні 4 чол. з тодішньої опішнянської пром-артілі «Художній-керамік». Зав. виробництвом Демченко Трохим Назарович[277]. майстер гончар Сердюченко Мефодій Андрієвич[278] і дві малювщиці Назарчук М. С. і Біляк Параска Петрівна[279] Тут же була присутня і нар. художниця Білокур Катерина Василівна. Довелось мені сидіти на конференції рядом з нею. Ми познайомились, розговорились, поділились спогадами про своє життя. Це було в перервах між роботою конференції.

Не легке життя і шлях до мистецтва був у К. В. Батьки були селяни бідняки, хлібороби. Мали двох дітей Катерин Василівна і син Григорій Васильович. Землі своєї було мало. Син вивчився на плотника, а К. В. всього три роки вчилась в початковій школі. Батьки вважали що цього досить для дівчини, треба було допомагати дома по господарству, а в К. В. з малих років була пристрасть до малювання. Батьки вважали, що дурна непотрібна забава і забороняли їй займатись цим. Передаю це, як вона мені розповідала: Малювати не було на чім; ні паперу ні олівців, а де вже там фарб. Малювала вуглиною на кусках старого полотна. Карали і за це, щоб не переводила полотна. Довідався про мою пристрасть вчитель з тії школи де я навчалась 3 роки, дав мені паперу і кольорових олівців. Та дома ще гірше почали карати мене за всяку годину малювання. Час був тяжкий. Батько працював чередником громадської худоби. Заробітку не хватало на сім'ю. Мене найняли до панії за наймичку (жила ця панія не далеко від нас з колишніх поміщиків) Робота була тяжка, прибирати в покоях і працювати на огороді. Іноді і за худобою доглядати. Зароблені гроші віддавала батькові. Працювала там три роки Потім панський цей палац спалили і я повернулась додому. Жадоба до малювання не проходила. Вчитель порадив батькам віддати мене в Миргородську художню керамічну школу. Поїхала, а там як довідались, що я й початкової школи не закінчила сказали, що нічого й думати вступати в їхню школу. А малювання як якась хвороба не дає мені жити. Ні на віщо не дивлюсь тільки на ростучі на землі квіти та трави. Ходила аж до Пирятина, щоб тільки побачити як росте і квітне конвалія. Батько купив за зароблені мною гроші швейну машину, щоб відбити охоту до малювання. Вчитель бачачи як я мучуся, написав листа Тичині П. Г.[280] (Він був тоді якимсь великим начальником у Києві). Тичина написав щоб я приїхала до нього. З великим страхом зайшла я до нього, а він виявився дуже доброю людиною. Розпитав мене як я живу, познайомив з художниками з якоїсь художньої майстерні. Вони мене познайомили коротко про техніку малювання олійними фарбами, дали мені фарб і пензлів. Тичина хотів, щоб вони взяли мене на якийсь час у навчання до них, але через мою ма-письменність цього не можна було зробити, а їхній начальник прямо сказав: «Хай сидить у Богданівці, там вона буде художником, а тут вона буде ніхто».

Так і залишилась я дома працювати по господарству і лиш зрідка у вільні хвилини малювала вже олійними фарбами.

Домашні прямо виживали мене з хати, щоб не немалювала. Одну намальовану мною картину взяли на виставку в Київ і в мене після цього вже були знайомі і художники і гарні люди з редакції журналу «Радянська жінка». Вони допомагали мені. Після 1933 року помер батько. Мама залишилась хвора майже не ходила боліли ноги. Лишилась я з мамою. Щоб їй не заважали мої малюнки та фарби я мусила відгородити в хаті невеликий куток де я могла б хоть зрідка малювати. Сама теж захворіла, боліли руки і ноги, а особливо шлунок не давав мені покою. Ніякі ліки з аптеки не допомагали. Просила своїх знайомих з Києва щоб допомогли мені ці ліки мало допомагали мені, а тут ще з фінвідділу надумали обложити податком мою роботу та знайомі з Києва допомогли усунути це неподобство. Отак я й живу. Особисте життя не склалось у мене теж через малювання, бо на мене всі люди дивились як на якусь «Не від миру сього» а я не можу жити без малювання. Як би тільки було здоров'я, а що буде далі побачимо. Бесідувала з К. В. Білокур і записала цю бесіду Назарчук М. С.» [66].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віталію Ханку***

17.02.1988 (за поштовим штемпелем)

«Шановний Віталій Миколаєвич!

Вітаю вас з днем Радянської Армії!

Від усієї душі бажаю вам всього самого найкращого; здоров'я щастя й радості в сім'ї успіху в роботі миру в світі!

Шановний Віталій Миколаєвич! Чи ви листа одержали де я писала вам про Колпаків[281]*? Я взнала від опішнян що їх уже нема в живих, а доньки повиходили заміж. Адреси їхньої ніхто не зна. Мені шкода що я нічим не могла допомогти вам в цьому. Чи вдалось вам щось узнати за них у Полтаві?*

Привіт і найкращі побажання вашій сім'ї. З Пошаною до вас Назарчук М. С.» [171].

* * *

❐ ***Мотрона Назарчук – Віталію Ханку***

Квітень 1988 (?)

«Шановний Віталій Миколаєвич!

Від усієї душі поздоровляю вас і всю вашу сім'ю з святом 1ᵉ Травня!

Бажаю вам всього самого найкращого в світі, а саме головне міцного здоров'я, миру и щастя в сім'ї!

З повагою до вас Назарчук» [172].

* * *

❐ ***Мотрона Назарчук – Віталію Ханку***

25.08.1988 (за поштовим штемпелем)

«Шановний Віталій Миколаєвич!

Ви мене простіть, що я не відповіла на ваші два листи. В мене трапилось велике горе, помер мій син і я була в такому стані, що ніяк не могла написати вам. Вже два м-ці як його нема, а мені все не віриться. Здається, що ось скоро відчиняться двері і він зайде до кімнати. Вчувається його голос на кожному кроці натикаюсь на якусь річ зв'язану з ним. Тепер я лишилась зовсім одна. Сім'я його живе давно в Ростові, куди вони виїхали ще як тільки він захворів. Мене зв'язує з Запоріжжям тепер тільки його могила, на яку я хожу кожного дня. Без нього місто стало для мене зовсім пустим, наче аж ворожим, що вирвало мене з рідної обстановки і залишило такою одинокою в мої роки.

Я їздила на декілька днів в Опішню, щоб хоть трошки розвіяти свій сум. Відвідала рідні місця, новий завод. Вироби його, правда, не дуже радують. Я не бачила які в них вироби що роблять їх на виставку, а рядова продукція дуже погана. Де ж їхні досягнення про яки писав письменник Дмитренко[282] у своєму нарисі «Опішня» Це в той час коли там був художником Ганжа[283]? Побудувати завод який коштує 3000000 і випускати такий нікчемний товар! В зв'язку з переходом на газовий обпал мусить же щось змінитись і в технології, та й лабораторія, я думаю, не така примитивна як була в старому з-ді. Не даром же вклали таку суму грошей в новий завод. Я хотіла купити собі два вазони для квітів в опішнянському магазині

і не могла нічого вибрати. Відвідала декого з колишніх моїх товаришів по роботі. Подивилась на дім-пустку, де жила моя товаришка по роботі Шура Селюченко[284]. Вже більше року як її нема, а хата стоїть пусткою. Позаростало все бур'янами. Чому ж там ніхто не живе, або не зроблять там музей чи що. Подивилась на ту пустку і стало зовсім сумно на душі.

Все ж після того як я відвідала рідні місця ніби стало мені трошки легше, а повернулась в Запоріжжя знову печаль вхопила за серце. Як жити далі в такій одинокості! Хоть із запізненням пишу вам про те, що ви прохали мене подати вам. Мої дідусь і бабуся були не ремісники а хлібороби. Землі було мало і та розташована була кусочками в різних місцях. Таке незручне розташування ледве давало змогу прожити сім'ї (це я знаю зі слів моєї мами), тому дідусь[285] рішив вивчити синів ремесла (правда дідусь умів трохи гончарувати, але займавсь цим мало тільки у вільний від літніх робіт час, а згодом зовсім покинув цю справу). Одного сина (мого батька) вивчив шевцювати, а другого чимбарувати. Батько вважався добрим майстром по шевству. Пошиті ним чоботи носились довше ніж той товар з якого були пошиті. Але батько згодом захворів на катар шлунку і сидіти довго було йому не можна. Він став їздити на фаянсовий завод (Буди під Харковом) брав у власника Кузнецова[286] фаянсовий посуд і возив на продаж по ярмарках. Сім'я була велика 10 чол. Катар шлунку згодом перейшов у язву і Батько помер у 1919 р. рік народження його був 1856 р. Мама моя дуже гарно уміла ткати плахти. Це ж було діло давно, коли дівчата і жінки носили плахти. Кінець 19ого сторіччя і початок 20ого плахот в Опішні вже не носили, багато в Опішні стало торговців мануфактурою, тому цю роботу довелось мамі залишити. Тай сім'я була велика, то не було вже й часу займатись цим. рік народження мами 1866 смерті 1953. В сім'ї нашій в художні промисли пішло троє: Найстарша сестра Настя[287] 1897–1988й. Навчалась у Дігтярівській школі ткацтва 1909–1913 р. вміла гарно ткати художні рушники, килими. Працювала в цій роботі лише до 1919 року, а потім вступила в партію і працювала на адміністративних роботах, головою сільради, інструктором райкому партії. Чи приймала участь у виставках коли робила у ткацтві я не знаю. Вона більше працювала на тому, що вчила молодих майстрів ткацтву. Брат мій Каша Артем Савич[288]

був керамік і через його і я пішла працювати в завод-артіль (тоді ще звалась вона «кустарь-кредіт») Вона об'єднувала художні промисли, ткацтво, вишивку і кераміку. Брат після закінчення початкової школи в 1919 році поступив у школу-майстерню, якою керував Майстер із Івано-франківської обл. Лебещак[289] (ім'я і по батькові не пам'ятаю) Закінчив цю школу вже при Сидоренкові Андрієві Ялисеєвичу[290]. Працював на дому у деяких майстрів гончарів, а в 1929 р. поступив в кооперативний технікум в м. Полтаві на керамічний відділ. Закінчив у 1931 р. і працював на установленні в агрегатів новому тоді заводі де зараз подудований теперішній новий завод. З 1936 по 1940 рік працював старшим інструктором в керам-школі де вже вчилась і я. В 1940 році вступив на заочний відділ Ленінградського гірничого інституту і для зручності навчання працював в пос. Ульяновка на керамічному заводі під Ленінградом. Звідти був мобілізований під час війни і загинув на Волховському фронті рік народження 1907–1942. За себе писати не буду, я писала вам раніше. Нічого, мабуть, з нашої сім'ї не можна взяти цікавого для вашої роботи.

Шановний Віталій Миколаєвич!

Вас цікавить доля о. Хортиця що на Дніпрі. Минулих декілька років коло справи прокладення моста через Хортицю, було багато суперечок між громадскістю і тими хто хотів будь що прокласти ще один міст через острів. Поки що громадськість перемогла і балачки про прокладення моста втихли. Через о. Хортиця і так же є один міст, так званий міст Преображенського. Це інженер який проектував і строїв міст або вірніше 2 мости через головну ріку Дніпро і потім через старий Дніпро, що огортає о. Хортицю з правого боку. Цей міст, як мабуть ви бачили його, двохповерховий. Верхній поверх для залізничного полотна, а нижній для іншого транспорту і для пішоходів. Гребля на Дніпрогесі також пропускав багато транспорту. А тепер на правому березі Дніпра побудовано декілька мікрорайонів і виникла потреба у збільшенні транспорту через дніпро.

Як що рішат з рештою прокласти ще один міст через острів, тоді мабуть на заповідник мало буде схожий. Він і так через перебування на ньому станції механізації та електрофікації тваринництва: такий захламленний, що тільки в однім місці похожий на заповідник. Пробачте що погано написала. Останній час багато плачу. З пошаною до вас Назарчук М. С.» [173].

❒ ***Мотрона Назарчук – Гаврилові та Євдокії Пошивайлам***

03.11.1988 (за поштовим штемпелем)

«Шановні Гаврило Никифорович і Дуня!

Поздоровляю вас з жовтневими святами! Від усієї душі бажаю вам міцного здоров'я і всього найкращого в житті!

Напишіть як справа з музеєм в Опішні. Я де що позбирала, карточки і деяку посуду. Якщо буде музей, то на той рік привезу як не вмру. Я дуже сумую. Тяжко жити самій, з привітом Мотя» [119].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Надії Каші***

Грудень 1992 (?)

«Дорога Надійко!

На твоє прохання надисалаю тобі малюнок. Прошу вибачити, що він не зовсім добре зроблений. Руки вже не ті. Нема плавкості в руках, довелось приміняти резинку. Це так аби ти подивилась. Ти добре надумала вшити штори в українському стилі. Колись і я мріяла вишити хоть два рушники в такому стилі. Та мої мрії так і залишились нездійсненими, бо поперше, що не було на чому вишити, а подруге Валя[291] і Іра[292] вважають, що це тепер не модно, а значить і не потрібно. Коли б Льоня[293] був живий я для нього це зробила б. Він дуже любив українську вишивку і взагалі все народне українське мистецтво. На чому ти думаєш вишивати, в тебе є полотно просте; в крайньому разі лляне? Таку вишивку найкраще робити на простому полотні і тільки одними червоними нитками.

Далі: таку вишивку обов'язково треба вишивати на п'ялах і не на отих невеликих кругленьких, що тепер вишивають, а треба такі п'яла, щоб весь малюнок був на виду. Це така рама не менше метра, а то і більше. В п'ялах багато скоріше і зручніше шити. Особливо ті місця де зазернено, на руках його довго і трудно робити. В мене є каталог української вишивки; там різні способи вишивання. Я хочу подарувати його тобі. Та як мені його передати тобі. Послати посилкою мабуть не можна бо він дуже великого формату. Якщо я колись зберусь приїхати, то привезу та коли це буде? В мене нового

нема нічого. Хожу по очередях; то за молоком, то за цукром, то за маслом. Листів нема ні від кого. Щось і Варя[294] мовчить. Може там її вже й живої нема, то Вітя[295] мені може й не напише. Напиши мені як Оля[296] чи ще нема в неї маленького Дай боже щоб усе було благополучно, Я думаю, що так воно й буде. У нас сухо і холодно. Морози 5-10 гр. На базарі ціни страшні; м'ясо вже 500 к. Масло 700. сало 250-300 Мед 800-1000 к. Яйця 150 дес. картошка 50 к. Яблука 100-150 к. А що буде з нового року невідомо. На здоров'я особливо не обіжаюсь, але слабію і якась байдужість до всього. Мабуть я скоро помру. Пиши як твоє здоров'я. Вітай від мене Діну[297]. Я забула написати, що рушники з такою вишивкою ще по краю обшиваються кругом ріденько лиштвою. тоді рисунок буде викінчений і дуже красиво, не знаю чи дійде цей лист: що два листки. Вітаю вас з наступаючим Новим роком!

Цілую т. Мотя» [63].

* * *

❒ *Мотрона Назарчук – Надії Каші*

29.07.1997

«Дорога Надійко!

Тільки що одержала твого листа. Дуже тобі вдячна за нього і зразу ж по свіжій пам'яті відповідаю. Серце моє переповнене жалем за Колію[298] та вже тепер не поправиш нічого. Я чуть не зірвалась поїхати в Київ хоть поклонитись його могилі, забувши про те яка я зараз а потім розум переважив, куди я їду, Прости мене Надійко, в мене на душі як у вулкані кипить... Сьогодня знаю що не спатиму вночі. Як же ти себе зараз почуваєш? Як справи з городом, дома? Цього року мабуть грибів у лісі багато, Дощі ідуть і тепло, мабуть заготовляєш їх на зиму. Як Діна[299], сама живе чи може вийшла заміж. Ти таки той малюнок використала для вишивки. Я тобі намалювала його як взірець, а для вишивки треба його було б більше розвинути. Я нічим зараз не займаюся, телевізора не дивлюсь, радіо не слухаю, на посиденьки не хожу бо я дуже погано чую і ніби відрізана від усії інформації. Читаю книжки, іноді читаю газети (в читальному залі бібліотеки) оце і все моє духовне життя. Хожу на кладовище.

Там калина так розрослась і цей рік такі кетяги ягід розкішні, та жаль, що їх поламають не дадуть і достигнути. Нічого там цього року, не сіяла не садила. Думаю умру будуть яму копати все повикидають. Таня Майстренкова[300] ходить до мене кожного тижня. Ото вона мені й розповість всі новини. В неї зараз багато роботи в огороді. Вона висаджує багато квітів і продає їх на базарі добавляючи собі кошти до пенсії. Діти її живуть окремо, а вона живе сама. Переходити до неї я не збираюсь, доживу в своїй хаті, аби тільки не трапилося нічого такого, що звалить з ніг. З твоїх слов я бачу що Варя[301] жива. Я вже більше двох років не маю ніяких вістей від них. За ту карточку що ти пишеш Коля мені писав. То мій дядя батька мого брат[302]. Він був у Києві в монастирі, а потім, як усе закрилось то приїхав в Опішню і жив у нас і в Майстренок[303]. Потім перейшов на службу в церкву і там і жив. На цьому я кінчаю. Міцно цілую тебе т. Мотя прости що погано написала, рука смикається і букви виходять нерівні» [64].

* * *

❒ *Мотрона Назарчук – Тетяні Єфімовій*

13.01.1998

«Дорогі племіннички мої Таня[304] і Ігорь[305]!

Одержала я Таня, твого листа і дуже була рада. Спасибі за поздоровлення всім вам! Я також поздоровляю всіх вас, хоть уже й з минулими святами Нового року і різдвяними святами і бажаю всім вам всього найкращого, головне здоров'я і діждатись кращих часів, щоб жити по-людському і мати радість в житті! Також мене дуже обрадувало, що ти так зацікавилась нашими старими батьками та дідусями. Я за своїх дідусів та бабусь знаю як вони жили і чим займались. Навіть знаю за одного прадіда свого по маминій лінії, який був ще миколаївськи москалем[306]. Це коли служили в війську по 25 років. Він відслужив ці роки і пришов додому живий але покалічений і фізично і духовно. Це моєї мами дідусь. Він жив в селі Попівка (біля Опішні) звідки родом і моя мама. Були вони хлібороби, але ще мали професію вичинювати кожі з овець та ягнят і шити з цих же кож кожухи і шапки. Цей прадід мій вже не міг працювати бо була рука прострілена і всохла і тому жив при своєму синові а моєму дідусеві. У війську в той

час носили всю форму в обтяжку, а так як тіло старе вже не виносило ніяких рубців то й шилось усе рубцями наверх і одежа і взуття. Прабабуся моя була паралізована 20 років. Так вони й дожили віку в сім'ї де родилась і виросла моя мама. Дідусь і бабуся мої (мамини батьки) також були хлібороби і також мали професію чинити кожі і шити кожухи[307]. Свої землі в них не було, тому літом вони заробляли хліб із снопа. Сім'я була велика і у багатих мужиків працювали все літо починаючи із жнив. Заробляли з 5-го а іноді і з 4-го снопа. З їхньої сім'ї йшло на жнива 3 косарі і три в'язальниці. Після жнив обробляли там же коноплі: заробляли прядиво щоб було з чого прясти на полотно з якого шили одяг. Зимою чоловіки шили кожухи, а жінки пряли шили і т. ін. Моя мама ще вміла ткати плахти[308]. Пізніше плахти вийшли з моди і ця професія в мами була без користі Мама моя дуже гарно вишивала. Знала всі способи укаїнської вишивки. Піся революції коли вже помер мій батько мама брала вишивати людям: рушники простині, сорочки і т. ін. Ми з Марусею[309] допомагали вишивати, але Маруся навчалась у школі, а я до школи не ходила (не було в що взутись) і весь час була біля мами. Любила розпитувати про минуле, а мама любила розповідати. Це я розповіла за Острянинів (мамина рідня). Сестри мамини повиходили заміж в Опішні та жити довго їм не довелось: одна померла від тифу, а дві від голоду в 1933 році. Два брати також померли від голоду 1933 року а один виїхав у Сибір де давали землю і від нього не було жодної чутки. Тепер про Кашів. Батько мій Каша Сава Лукич[310]. По званню був козак (тоді кожна людина чоловічого роду) мала звання, то козак, то міщанин, то кріпак. Батьки його (мої дідусь і бабуся) жили в селі М-Будищечка біля Опішні. Були хлібороби. Своєї землі було мало, але гектарів 6 було. Було з півгектара лісочка. Та дерево розкрадалось тими селами що були близько лісу і нам лишалась тільки ліщина з якої робили огорожу навколо садиби та вигрібали листя на топливо. Дідусь мій був старшиною[311]. Та щось вийшло з писарем що в нього склалась недостача грошей (він був неписьменний). Довелось продати частину землі щоб виплатити борг. Після цього вже він покинув старшинування і жив дома. Було в нього три сини[312] і одна дочка. Бабуся моя була з Опішні з сім'ї Лещенків[313] (також хлібороби). Була вона домогосподаркою. Землю Дідусь розподілив між двох братів, мій

батько і дядя Іван Каша[314], а третій дядя пішов у монастир в монахи. Згадували що у Колі Дубравіна[315] була карточка Каша Антон[316], ото і є мій третій дядя бувший монах. Коли в революцію позакривали церкви і монастирі тоді він прийшов до нас. Сім'ї в нього не було, жив у нас, а потім перейшов до церкви, яка ще служила і там працював паламаром і жив у церковній хатині там же й помер. Лещенки, з яких походила моя бабуся Кашиха жили в Опішні[317]. Теж були хлібороби. Мали землі небагато 6-7 га. Дітей було тільки двоє; дочка Ірина (моя бабуся) що вийшла заміж за Кашу Луку і син, що лишився жити на садибі Лещенків. Крім трьох синів в мого дідуся Каші Луки була ще дочка Уляна яка вийшла заміж за Майстренка Василя Яковича[318]. За Майстренків може і ти, Таня, вже чула від папи. Це були наші близькі родичі. Сім'я і в них була велика 10 чол. дітей. Майстренко служив якимсь діловодом у земського начальника. Сім'я була культурна і музикальна. Всі вміли грати на гитару кобзу мандоліну, гарно співали, гарно вчились. Майже всі мали вищу освіту. Це було до революції почались Сталінські та Ленінські репресії. Три сини були засуджені як вороги народу. Вони писали якісь твори в яких критикували гноблення України Росією, коли заборонялась і мова українська і все українське. Їх вважали націоналістами, а значить вороги народу Коли росіянин любить свою батьківщину це патріот, а коли українець любить Україну це націоналіст. Найстарший син Майстренків помер у засланні[319]. Одному якось вдалось виїхати за кордон. Жив в Чехословакії, потім у Німеччині, там працювв і там помер[320]. Третій відбув 10 років таборів повернувсь. Жив у Київі, ніде не працював. Писав драматичні твори, повісті оповідання. Помер у Київі в 1987 р. Майстренко Яків Васильович[321]. Може ви про нього і чули З ним дружив Коля Дубравін, а потім чогось їхня дружба розпалась Теж мабуть національні розходження. Сім'я Кашів: Старші троє Стьопа[322], Ваня[323] (твій папа) і Наця[324]. Хлопці покінчали міністерську школу і треба було вчити далі, а ніза що. Треба платити за право навчання, наймати квартиру, одягати, столувати і ін. Довелось батькові продавати останню землю. Батька ще хлопцем віддали вчитись шити чоботи що він вмів дуже добре, але заробітку цього не вистачало (було ж 7 дітей) За продану землю влаштували Стьопу і Ваню в учительську семінарію, влаштували там же на квартиру

і столування. Наця закінчивши початкову школу була дома рік, потім її віддали в школу народнього мистецтва в Черіговській обл. с. Дігтярі організовану земством. Там вона навчилась ткати всякі художні речі; рушники, салфетки, скатерті і ін. а також ткати коври. По закінченні цій школи приїхала в Опішню де в той час відкрилась ткацька майстерня де навчались дівчата ткацтву Наця там була інструктором. 1913 року почала працювати ця майстерня, а в 1917 році почалась революція і все ліквідувалось. В м. Сокілка Полтавської обл. якимсь чином збереглась така майстерня Нацю запросили туди працювати. Вона поїхала туди і там вийшла заміж. В Сокілці також ліквідувалась ця майстерня. В неї вже було четверо дітей. З чоловіком розійшлась, вступила в партію і працювала по партійній роботі. Приїхала в Опішню працювала головою сільради потім в райкомі партії Опішні інструктором, а коли почалась війна евакуювалась з сім'єю в Саратівську обл. Коли німців вже вигнали від нас вона приїхала, але Опішня була дуже розбита і спалена. В нас теж хата згоріла. Ми жили в заводській бані. Життя в Опішні їй не сподобалось і вона поїхала у Львівську обл. Звідти Сталін[325] вигнав до Сибіру сотні тис. населення. Позалишались будинки з садибами. В ці пусті місця зразу населили людьми з наших обл. та з Росії. Це переважно були партійні працівники. Таким чином і Наця вселилась в одну таку садибу. Це був великий благовпорядкований будинок з великою садибою і гарним садом. Потім туди приїхала Галя з чоловіком (дочка Наці) він був прокурор і так вони там і лишились жити. Стьопа, найстарший брат, був узятий по закінчення семінарії у військов школу і в чині прапорщика посланий на війну (це першу імперіалістичну) там його поранено в ногу. Почався туберкульоз кістки, потім і легенів і в 1929 році він помер у Харкові. Маруся працювала в Полтаві в бібліотеці. Вийшла там заміж. Чоловік служив у ГПУ. Та він там чогось хворів і його послали на роботу в Крим в Лівадію. Так він не вилікувавсь і там помер. Маруся лишилась там. Після війни Сталін вигнав з Криму всіх татар як ворогів народу. Наші війська стояли в Криму і от Маруся знову знайшла собі чоловіка. Він був військовій але років на 15 молодший від неї. Ото з ним вона і виїхала в Литву у Вільнюс. Я не знаю який він був. До нас вона з ним не приїжджала. Вона каже що він помер, а я думаю, що він просто її покинув. Він був дуже молодий проти неї.

За папу я думаю що писати тобі не треба. Про нього тобі мабуть розповідала мама, а може й сам папа. Дядя Олесь[326] жив у Черкасах де й помер в 1959 році Артьома[327] (найменший брат з хлопців) був мобілізований в час війни, попав на Волховський фонт. В 1942 році був поранений дуже тяжко в голову в області вуха. Лежав два місяці в госпіталі і там помер. Жінка його вийшла заміж та жила всього років п'ять і також померла. Діти його; дочка вийшла заміж живе в Ростові, а син живе в Херсоні. За Олеся я вже писала. Він закінчив Ленінградську лісотехнічну академію. Працював спершу в Казахстані (в Кокчетавській обл.) потім первівся на Чернігівщину в Городню. Якщо ти бачила у Лени Дубравіної[328] карточку де ми сфотографовані; я, мій чоловік, мама наша, Олесь із жінкою і їхній син Віталій. Ото було в Чернігівській обл. в Городні[329]. Оце я тобі написала про нашу сім'ю та дідусів і бабусь. Не знаю чи з моє писанини тобі що небудь буде срозуміло. Я до школи не ходила, каліграфії не вчила і тому в мене багато помилок. Я читати і писати навчилась самотужки, тому і літери і зв'язок неправильні. Найкраще було б поговорити. В листі всього не напишеш. Простіть як зуміла. В тому, що я якось маю грамотність і професію живописця, завдячую покійному Артьомі (хай земля йому буде пухом). Він мене й від голоду спас 1933 року.

Ти мені, Таня, вибач, що я не відповіла на твого листа, де ти писала про вашу подорож по р. Сейм. Мені було дуже цікаво та я тоді була дуже прихворіла (отруєння шлунку). Місця понад Сеймом я проїжджала в 1933 році тільки по залізниці. Ніде більше я не бачила таких красивих місць. Я тоді їхала з Харкова в Городню, що забрати маму додому, вона була там у Марусі спасалась від голоду. Маруся теж спочатку жила в Городні. Дуди спочатку перевели були її чоловіка, а вже потім направили в Крим на лікування. На цьому буду кінчати. Живу я сама одна. Мені вже дуже багато років 86. Погано доживати до великих років, коли вже нема нікогісінько в сім'ї. Я зараз дуже погано чую і тому не можу спілкуватись ні з ким. Ні телевізора не дивлюсь, ні радіо не чую. Одна розвага читання книжок, які беру в бібліотеці. Погода погана; то дощ то сніг, то гололедиця. Бажаю вам всього найкращого, особливо здоров'я. Цілую вас. т. Мотя» [61].

* * *

❒ *Мотрона Назарчук – Тетяні Єфімовій*

19.02.1998

«Дорога Таня!

Листа твого одержала. Дуже вдячна тобі за нього і що цікавишся нашою ріднею! Я так і думала, що в тебе ще будуть до мене запитання. Я не маю закінченої хоть середньої освіти і тому не можу правильно викласти своїх думок. Може де напишу багато подробиць, може не дуже потрібних, а головне буде не написаним.

Я відповідаю на твої запитання. Мою маму звали Марія Свиридовна. Батько її, а мого дідуся звали Свирид Лук'янович Острянин (Лук'ян його батько, це той миколаєвський солдат, що прослужив 25 років у війську) жінку (була в нього вже друга) в його, звали Марфа. Жінка Свирида звали Настя Григоровна Острянин. Мама моя, а твоя бабуся народилася в 1866 році, а померла в 1953 році у травні мі-ці. Була 5 років паралізована. Жила зі мною. Потім повторний інсульт, це і було причиною смерті. Батько мій, а твій дідусь Каша Сава Лукич[330] народився 1856 році помер у 1919 році. в час великого лихоліття громадянської війни. Хворів язвою шлунку багато років. від чого й помер. Він дуже багато курив. Лікарі говорили, що якби покинув курити язву можна було б вилікувати, та він не покинув цю звичку і помер. Дідусь мій Лука Іванович Каша[331], що був старшиною в с. М-Будищечки, це щось на зразок с/р. Тоді це звалося «Зборня» де і верилися справи селян, а волость була в містечку Опішня[332].

Дідусь був малописьменний і всі справи вів писар зборнянській. Збиралися податі і інші повинності з селян. При ревізії виявилась недостача коштів і тому дідусь змушений був продати частину землі, щоб поповнити цю недостачу. Тепер про міністерську школу: Це щось на зразок ніби то семирічки, але вона давала право вчетилювати в початковій школі. Вчилися там Стьопа[333] і Ваня[334], вчилися там самі хлопці. Навчалися там 3 роки після початкової чотирьохрічної школи. Вчився там і батько мій С. Л. Іноземних мов там не вчили. Зате вчили музику, ноти, гру на різних інструментах. Стьопа після цієї школи захопився грою на скрипці, а батько мій був регентом церковного хору до кінця свого життя. Нацю[335] після початкової школи віддали в школу народного мистецтва (ткацтво,

вишивка коври і т. ін.) школа ця була в с. Дігтярі Чернігівської обл. Відкрита ця школа була земством. Навчання трьохрічне. Цю школу Наця й закінчила в 1913 році Різниця у віці між Стьопою і Ванію 5 років. Між ними ще був народжений один малюк Петро, але помер у віці майже 1 рік. від полімеоліту або як тоді казали младенчество. Стьопу віддавали в фелдшерську школу, але після двох років навчання просив, як каже було моя мама падав навколюшки перед батьком щоб забрали його звідти. Не зміг переносити того як почали різати трупи. Так він попав разом з Ванію в учительську семінарію. Семінарію не закінчив. Декого звідти забрали у військову школу прапорщиків (це було напередодні першої іперіалістичної війни). З цій школи попав прямо на фронт. Був ранений, демобілізувався, працював вчитилем в початкових школах Опішнянського р-ну. Вже в радянський час закінчив ІНО в Полтаві і працював у Харкові в треті «Хімвугіль» То був час коли скрізь запроважувалась українізація. Ві робітники і службовці повинні були знати українську мову. Поранення дало себе знати почався тубркульоз кізтки ноги, а потім туберкульоз легенів і в 1929 році він помер. Був одружений. Дітей не було. Тепер за себе: До школи я не ходила. Читати навчалась дома дуже зарані мабуть у 3-4 роки. Навчив брат Артем[336] (легкої йому землі і пам'ять вічна) У 8-10 років я брала роботу з вишивання на дом з промартілі яка організувалась у нас в Опішні. Артем після 4х класної школи поступив у керамічну школу. (Це вже все було і вишивальна, і керамічна і шевська промисловість об'єднане «Укрхудожпромсоюзом і школа керамічна теж.) Артем попросив директора керам-школи, щоб мене взяли ученицею в школо бо вступити в школу в мене не було відповідної освіти. Так я при школі навчилась малювати а потім мене вже як уміючого майстра взяли на виробництво керам заводу. Артем закінчив керам школу, працював декілька років тут же в керам заводі, потім поступив в технікум промкооперації в Полтаві і закінчив його в 1931 році. Це вже був переддень голодовки. Робота на заводі припинилась. Робили тільки кирпич. В цей час прийшлов в керам школу лист із Грузії (з Тбілісі) просять прислати до них випускника школи для огранізації виробництва кераміки. Почалась голодовка. Все повимітали бригади по хлібозаготовках. Забрали квасолю, кукурузу. Хліба зерна в нас не було картоплю якось то не забрали. В мами вже почали пухнути ноги.

Маму забрала Маруся[337] (вона жила тоді в Городні на Чернігівщині). Чоловік у неї служив інкасатором він НКВД. Пайок вони получали так що настоящого голоду в їх сім'ї не було, а мене забрав Артем у Тбілісі. Так ми пережили 1933 рік. Приїхали ми додом в 1934 році, Артема відкликав військомат б його коли він їхав у Грузію з обліку не зняли до особистого розпоряження, а тепер викликали в військомат. Він не захотів кидати мене саму в Грузії і ми повернулись додому. Я поїхала до Марусі і забрала маму. Почалась робота на заводі і я пішла туди робити. Війну переживати було дуже тяжко. Ходили по хуторах з горшками, щоб виміняти хліба. Хата згоріла. Жили ми в заводській бані до 1946 року поки почали ліпити собі якусь халупу Будувати хату ніхто не допомагав. Погорільцям дали по 1000 кр., а що ці гроші були варті як пуд хліба коштував 1000 кр. а плотники задень роботи брали 500 кр. Чоловік мій[338] був родом з Тарнопольської обл. Працював він в Опішні декілька років і не захотів більше лишатись в Опішні. Заробіток малий, спеціальність йому не дуже підходила (він був формовщик фарфорових ізоляторів). Поїхав шукати роботи по своїй кваліфікації, завербувався на Кавказ, а тут почалась війна і з тих пір я нічого про нього не знаю. Подавали на розшук і я і Льоня[339] Ото як учився в інституті і ніяких результатів. Про це все в листі не напишеш[340]. Ірочка[341] не риїжджала. Я послала їй карточку яку вона просила але й відповіді не було. Від Валі[342] був лист і поздоровлення але вона навіть не згадала за Ірочку. Цілую вас т. Мотя» [62].

* * *

❒ *Мотрона Назарчук – Віталію Ханку*

13.06.1998

«Шановний Віталій Миколаєвич!

Простіть мені що я своїм листом відбираю у вас дорогоцінний час. Минулого літа мене відвідав наш запорізький мистецтвознавець Латанський Сергій Васильович[343]. Він сказав мені, що одержав від вас листа в якому ви й мені передаєте вітання. С. В. цікавився які в мене є роботи. На жаль таких робіт в мене майже не було бо я коли помер мій син повідвозила в Опішнянський краєзнавчий музей свої і синови роботи на їхнє прохання. С. В. сказав, що пише книжку

про мистецтво Запоріжжя і хотів би щоб хоть ті роботи що залишилися в мене сфотографувати для цієї книжки.

Я не згоджувалась (бо я вже дуже стара) але він наполягав на цьому і довелось погодитись. Другий раз С. В прийшов з фотографом і сфоторгафував мене раз на звичайній, а вдруге на кольоворій фотографії разом з фото мого сина і його роботами. Ми з вами, шановний Віталій Миколаєвич, спілкувались листами довгий час. Це спілкування дуже відживило мою душу і я вважаю вас самою близькою для мене людиною. Спілкування з вами було першим промінчиком, що освітив моє життя в тяжкий для мене час. Коли трапилось нещастя з моїм сином мені довелось різко порвати зв'язок з моєю роботою, а значить закреслити все, що було головне в моєму житті. Після цього довелось займатись випадковою роботою щоб можна було якось прожити бо пенсії не вистачало (57 крб).

Я все ж інколи займалась малюванням на папері. Частину з цих малюнків я віддала С. В., а частину забрала в мене бібліотека (де я беру книжки читати зараз) на свою виставку. От же в мене з'явилась якас зацікавленість у житті.

С. В. зрідка навідує мене, але йому зараз дуже ніколи. Крім того що він пише книжку в нього почалась робота на дачі і я його давно вже бачила. Та робота з книжкою в нього ще мабуть не завершена, бо він обіцав принести її показати мені, а ще не приносив.

Шановний Віталій Миколаєвич!

В мене до вас велике прохання: ви своею роботою, напевне, не рідко спілкуєтесь з Опішнію. Як що знайдеться у вас колись вільний час напишіть мені чи працює там новий завод і що в йому виробляють зараз. Чи державний цей завод, як був раніше чи зараз приватне підрпиємство? Що являє зараз музей гончарства, хто в ньому працює. Ті люди з якими я разом працювала на заводі майже всі повмирали (мої друзі по роках), а молодим я писала де кому – не відповідають Кому охота листуватись з старою людиною та тепер все робиться по новому.

А мені так хочеться знати хоть що небудь про Опішню. Рідна місцина де народилась і прожила найкращі роки життя. Рідні близької там майже нема молоді там мене вже мало знають. Коли б те здоров'я, що було колись, я б поїхала в Опішню; обійшла б усі рідні

й знаймі місця, відвідала б рідні могили. Та з таким здоров'ям як зараз я вже не можу вирватись в таку дорогу. Та й ні до кого вже тепер їхати, знайомих багато та всі вони зайняті працею на городах. Як же живите ви зараз, Віталій Миколаєвич! Синок ваш мабуть уже дорослий. Чи поправився він? Я пам'ятаю ви писали мені, що він хворів ще в дитячих роках. Як взагалі здоров'я всії вашої сім'ї, та яке життя зараз в Полтаві. Всій вашій сім'ї і вам мої найщиріші побажання, здоров'я і всього найкращого в житті! З пошаною до вас Назарчук» [174].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Світлані Пошивайло***

13.11.1999

«Шановна і дорога Світлано!

(Пробачте не знаю як вас по баткові)

Я вважаю, що ви дружина Пошивайла Олеся Миколаєвича[344], хоть і не зовсім впевнена в цьому. Зі слів Латанського[345] (Запорізький мистецтвознавець і журналіст) я знала, що ви живите й працюєте в м. Києві і одержавши вашого листа з Опішні дуже здивувалась і обрадувалась. Кожна звістка з рідного краю – наче побачив когось рідного. Та майже вже нема кому й писати мені з Опішні; рідні вже всі повмирали, друзі по роботі (моїх років) теж майже всі повмирали, а молоді хоть є та кому цікаво писати такій старій людині як я. Мені вже 88 років. Моїх років залишився тільки Білик Іван Архипович[346] як що він живий та Біляк Параска Петрівна[347] живе в с. Міські Млини за 3 км. від Опішні. Вас цікавить моя біографія, напишу вам коротенько що головніше: Народилась 1911 році в селі М-Будищечка Опішнянської вол.[348] Зіньківського повіту. (Це старий дореволюційний час) Батько Каша Сава Лукич[349], закінчив міністерську школу, працював регентом церковного хору та по професії був швець. Мама моя вміла ткати плахти. Сім'ї було 10 чол. я була найменша в сім'ї. Дитячі роки мої були в роки першої імперіалістичної війни, а потім революції. Старшим трьом змогли дати освіту, троє померли малими, а четверо лишились коло матері бо батько в 1920 році помер[350]. Жилось дуже тяжко, не було ні одягу ні взуття. До школи я не ходила

(не було в чому). Читати навчилась дуже рано в три роки. Цьому сприяв брат Артем[351] (старший за мене на 4 роки) Закінчивши в 1920 році початкову школу цей брат поступив вчитись в гончарну школу організовану в Опішні земством ще до революції. Розквіту ця школа-майстерня набула коли приїхав до нас Лебіщак Юрій Іванович[352] з Станіславської обл. Закінчивши цю школу-майстерню брат залишився там і працювати щоб допомогти хоть трохи сім'ї. Я займалась вишиванням, дуже любила малювати. Брат порадив мені поступити в гончарну школу-майстерню вчитись малювати на посуді. До школи поступити я не могла бо була малограмотна. Поступила в шкільну майстерню. Був там хороший художник Гопкало Іван Олексієвич[353]. Лебіщака не стало в Опішні ще з 1922 року. Його замістив Ів. Федотович (от забула прізвище) Бойченко[354] згадала Через рік після мого навчання в шкільній майстерні, мене перевели вже як майстра в організовану в ті роки пром-артіль «Кустар-кредит» яка об'єднувала в ті роки вишивальну, шевську майстерні і гончарний завод, а потім завод відокремився від «Кустар-кредиту» і став самостійною організацією з назвою «Художній керамік» Працювала я там до тридцятих років. В 1932 році почалась голодовка. Це страхітливі роки. На заводі робота майже припинилась. Багато людей повмирали, багато розійшлись по різних місцях де можна б якось вижити.

В 1932 році з Тбілісі прийшло прохання на завд, щоб надіслали майстра, який зміг би організувати виробництво майоліки. Брат мій[355] (тоді вже закінчив технікум промкооперації в Полтаві) погодився поїхати і забрав і мене з собою (бо ми тут уже ледве ноги волочили). Цей завод у Тбілісі звався «Завод деткомісії при ЦК Грузії. Почали робити майоліку, а я вчила дітей (безпитульних) малювати на посуді. В кінці 1933 року брата затребував Військомат (бо він не був знятий з обліку коли їхав у Грузію. На заводі в нас брат не захотів лишати мене саму в Грузії і ми приїхали в Опішню в цей час робили лише прості горшки та кирпич. З Опішні посилали декілька чоловік по обміну досвідом у м. Васильків Київської обл. Я погодилась поїхати, в нас в той час роботи майже не було, а у Василькові робили вази і малювали їх хлядровкою та там робота з малювання була дуже обмежена. Там був художник Мірошніченко, який дозволяв

малювати тільки те що він давав. Своєї фантазії не дозволялось ніякої. Попрацювала я там до 1934 року[356], там одружилась і приїхали ми в Опішню вже вдвох. Пішли обоє працювати на завод та через два роки чоловік мій не захотів працювати в Опішні бо тут (як він казав) малий заробіток. Він був формовщиком фарфорових ізоляторів, а в нас на заводі робота була майже ручна, крім переробки глини не було ніякої механізації. Тому він у 1937 році завербувався в Грузію в м. Кутаісі і там його захватила війна. З того часу я не маю про нього жодної звістки[357]. В 1937 році я вступила в Керам-школу, яка була організована на території заводу. Закінчила її в 1939 році і була залишена в цій же школі навчати учнів малюванню на посуді. В цей час ми втрьох виконали мозаїчний портрет Шевченка[358] для Полтавського краєзнавчого музею. Виконали цю роботу. Наливайко Терентій Йосипович[359], Бабич Оксана Василовна[360] (вчилась разом зо мною в керам-школі) і я. Цей портрет десь зберігся бо після війни я одержувала листа з музею щоб дещо уточнити про цей портрет. Коли почалась війна школа і завод припинили існування. Я працювала в цей час на заготовці овочів для фронту. Сушили цибулю, моркву картоплю, а також сушили сухарі.

Потім прийшли німці В мене був син, рік народження 1936[й] і мама моя якій було вже під 80 р. Страшні роки. Не вспіли після голодовки та репресій Сталіна[361] оклигати як навалилась війна. Ні запасів ніяких ні грошей. Ходили по хуторах щоб вимінять якийсь кілограм зерна, а потім треба було десь на жорнах його змолоти та спекти якусь перепічку. Страшні роки! Як згадаєш то так наче тебе снігом обсипле. Коли німців уже вигонили в 1943 році то вони відступаючи спалювали все на своєму шляху. Участок де ми жили в Опішні якраз підпав такому знищенню. Згоріла і наша хата, а ми жили в Заводській бані (там де зараз новий завод) В ці роки ким я тільки не працювала. Була і сторожем, і конюхом і їздила торгувати посудою. Потім розбирали руїни прочищали побитий ліс. На цій роботі я трохи достала дерева, та купили поганенький хлівчик і сяк-так збудували собі поганеньку хатину. Потім почалась знову нормальна робота. Мала багато нагород за роботу. Участвувала у виставках, конкурсах. В Миргороді оформляли залізничний вокзал, в Полтаві по вул. Пролетарській оформляли житловий будинок. За все це мала нагороди; почесні

грамоти, премії. В 1945 р нагороджена димломом І ст. з надбавкою на зарплату 20 % та медаллю «За Доблестный труд в Великой отечественой войне»[362].

В Запоріжжя попала по нещастю: Син закінчив авіаційний інститут і направлений на роботу в Свердловськ. В ті роки там щось було як у нас у Чорнобилі. Він там працював 5 років, хватив радіації і захворів. Йому дали перевод в Запоріжжя на моторобудівний завод та після двох років праці зовсім захворів і кінчилось тим, що попав в псіхіатричну лікарню. Я не могла лишити його одного і переїхала сюди щоб допомогти йому. Дружина його залишила і переїхала до своїх батків в Ростов. Після 20ти річного перебування в лікарні він помер. Я лишилась тут доглядати його могилу. Працювала на моторобудівному заводі, а потім на заводі стінових матеріалів відкрився цех майоліки і мене туди прийняли з радістю. Працювало там 7 років. Маю також нагороди, премії. Коли помер син я думала що й сама вже не житиму, і що в мене було з кераміки і з Опішні і з тутешньої пороздавала так що зараз в мене майже нічого нема.

Міркувала я так: Лишилась сам одна як палець кому воно тепер все потрібне? Син у мене теж гарно малював і всі роки перебування в старших класах був незмінни художником у школі. Котів поступити в художній інститут, та для цього треба було мати спеціальну підготовку, а в нього її не було. Коли він помер, то мені написала вчителька з середньої школи і колишня вихователька їхнього класу Запорожець Настя Микитівна[363]*, щоб я привезла в Опішню які в його роботи, а також і свої і я в 1991 році*[364] *де який посуд і малюнки синови і свої. Все це я здала в краєзнавчий музей. За музей гончарства я тільки чула організовується. Ще не було ні приміщення нічого. Також тут в Запоріжжі я здала в музей (що на Хортиці) понад 20 шт. виробів. Це вже були останки і більше з тих що я робила тут. В цей час до мене звернувся Латанський Сергій Васильович*[365] *Він почав писати книжку про художників Запоріжжя. Знав і мого сина бачив десь тут його роботи і попросив щоб я сфотографувлась із сином (з його портретом). Зфотографував мене у мене в хаті. Одну з цих фотографій я надсилаю вам. Надсилаю деякі фото з заводу Опішні. Може вони вже і є у вас в музеї, а як що нема, то хай будуть ці. Крім цих в мене є тільки великі групові. Надилаю вам фото молодих років.*

Це той час коли я була у Василькові 1934–1935 роки[366]*. В першому ряду я з чоловіком і моя мама, а в другому ряду брат з дружиною і сином. Надсилаю вирізки з старих опішнянських газет – шістдесяті роки.*

Вибачти що погано написала вже рука не дуже слухається. Як що буде необхідність написати мені то напишіть що з Марусею Омел'яненко[367] *що вона лежить хвора. Ми з нею разо вчились в керамшколі та вона від мене молодша на 10 років. З великою пошаною до вас Назарчук»* [120].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Світлані Пошивайло***

20.12.1999

«Здравствуйте дорогі мої друзі і земляки
з батьківщини Опішні!

Олесь Миколаєвич[368] *і Світлана! (напишіть будь ласка як вас по баткові).*

З великою радістю сповіщаю, що я одержала від вас пакет, ще в кінці листопада м-ця.

Велике вам спасибі, що ви приділили мені скільки уваги. Я вже зовсім замкнулась в своє одиноке життя бо що вже лишилось, тільки згадувати про те, що було та вже ніколи не повернеться. Ще я дуже погано чую. Може вже по старості, а може ще й через те, що два рази перехворіла тифом і тепер я звуки чую добре, а слова розпливаються і я не можу ні дивитись телевізор ні общатись з людьми. Лишилось тільки одно читати книжки. Як наляже сум то я зараз тікаю в книжку. Книжки беру в бібліотеці. Дівчата (в бібліотеці) мене шанують, спасибі їм, мабуть тому, що я такий старий читач.

Дуже прошу вибачити мене, що я так довго не відповідала вам: купила крупи «Геркулес» та як поїла з неї каші, то і злегла в постіль більше ніж на тиждень. Зараз вже трохи краще.

Дуже хотілось би вам допомогти зібрати відомості про розпис хлядровкою, та на жаль я сама не багато робила цим засобом і то не великі вироби; попільнички, вазони для квітів то що. У Василькові в той час, що я там була 1934–1935 р. був бідний асортимент випускаємих товарів: вазочки з малюнком «півник» або як там казари «Ирис» Художник був росіянин і не давав нікому фантазувати.

Асортимент був позначений номерами. Приходиш на роботу, а тобі говорять «сьогодня робитимите № такий то. Крім вазок «Ирис» були вази 4[х] літрові мальвані хляндровкою; по свіжоангобіруваному фону проводяться пасочки білим ангобом, потім пускаються великі плями, шо пливуть аж до дна і утворюється на вазі красива сітка. Я вам надсилаю приблизно ті малюнки. Не знаю чи вдалось мені показати це так щоб було зрозуміло. Я вам надсилаю одну випадкову листівку де сфотографована тарілка. Я бачу що художник взяв цей взірець з Василькова. На тарілі намальовано хляндровкою малюнок «овесець» це дуже красиво. Коли я там була таких тарелів там не робили. Зі мною у Василькові тоді не було нікого з Опішні. Був Демченко Трохим Назарович[369] так то ще в 1932–1933 році. Спасались від голоду, а я була в 1934–1935 рр.

З Васильківських дівчат пам'ятаю не мало та тоді всі були молоді, а тепер вже може й живих нема. Були Касяненко, Лущик, Кернер, Дерепа, З гончарів пам'ятаю Лихо Тиміш, Шаповал і Дерепа. Оце і всі. Тоді колектив був не великий. Чоловіка мого викликав директор Завода як фахівця формовщика в гіпсових формах. Було дане велике замовлення на горщечки по збору живиці з сосен. Чоловік мій родом з Тарнопольської обл. з села Глібочок. Я народилась 19 листопада (6) за старим стилем. 1911 року. Мама моя нар. 1866 р. 19 серпня (6) ст ст. Мама моя вміла ткати гарні плахти та в той час що я жила вже плахат в Опішні не носили. Може на хуторі ще й носили де а в Опішні ні. Батько моєї мами (мій дідусь) умів гарно шити кожухи з овечих линтварів (кожок). Ще й вишивали ці кожухи гарусом на полах та на спині. уміла вишивати їх і моя мама. Я ще пам'ятаю ці вишиті кожухи. Було дуже красиво.

Тепер за брата[370] який вчився в гончарній школі ще при Лебіщакові[371]. Я тоді ще була дуже мала, а брат закінчивши початкову школу в 1919 році, в цьому ж році поступив в гончарну школу. Кожного дня він приносив зразки роботи яку там давали. Я було жду не дождусь коле вже прийде брат із школи. Найперше вчили їх робити коники, тобто підставочки, що владаються між полив'яним посудом як кладуть в горно на обпал. Ножки в цих підставочок мусять бути такі тонки як голка, щоб після обпалу не було сліду на поливі. Що до поливи, то мабуть над Лебіщака не було в Опішні фахівця

на цю роботу. В нас дома був на квартирі (тимчасово) художник технолог з Миргорода[372]. Мабуть він приїжджав щоб освоїти цю поливу. Приніс з Заводу птаху з глини (зозулю). Помальовану хлядровкою. Поставив на столі. Коли на неї всвітило сонце... я глянула і душа в мене вийшла аж у горло. Такої краси я ще зроду не бачила. Мама мене ганяла: і «Не йди в ту хату, не підходь до столу» а я як заворожена стою не можу одірвати очей. Тоді мабуть кераміка увійшла в мою душу та вже й не кидала її аж до цього часу. Після закінчення школи брат залишився працювати в майстерні що утворилася із випускників школи і ще де хто з гончарів як то Шкребела Ів.[373] Задорожний Ів. Анд.[374] Пругло Макар[375], Денисинко Віктор[376]. Брат мій попрацював до 1927 р., а потім поступив в Полтавський технікум промкооперації на керамічний факультет. Закінчив його в 1930 р. Працював на заводі «Художній Керамік» Тоді як раз буувався новий завод що над дорогою в кінці Опішні. На монтажі механізації (переробка глини, ангобів, глазурів).

В кінці 1932 початок 1933 почався справжній голод. Як я вже писала раніше брат поїхав у Тбілісі по запрошенню звідти. Взяв і мене з собою, щоб спасти від голоду. Взяв двох майстрів гончарів. Горілея Ів.[377] з Гончарівки[378] і Мащенка Олексія[379] з Липівець[380]. Ми там пробули з лютого м-ця 1932 до вересня 1933 року, пок його затребував військомат бо з учету він не був знятий. В 1936 році відкрилась в Опішні школа на зразок тії що була при Бойченкові Ів. Фед.[381] чоловік мій поступив в 1936 році в цю школу, потім повчившсь трохи більше пів року і не захотів далі вчитись. Сказав: «Я таку саму школу закінчив, нащо мені друга» Пішов працювати на завод, а потім завербувавсь на Кавказ у м. Кутаисі і там його захватила війна. Я більше про нього нічого не знаю (я вам про це писала).

Писала я в м. Подольськ (архів радянской армії), Писав і син багато разів, але ніякої звістки ні звідки так і не мали. Як я навчалась в школі-Майстерні. Малювати зразу не вчили, а ліпити з натури. Лазили по кручі на заводі №1 і вишукували красиве листя з бур'янів і ліпили не глиняних платівках. Мені попався красивий кущ калачика з квітами і з зернятами. Я і ліпила більше тижня його. Вийшло непогано бо ще й на виставку попав. Після цього на глиняній платівці виліпила орнамент і вже аж після цього стали дозволяти малювання на посуді. Через півроку мене вже перевели на оплачуєму роботу.

Коли я закінчила школу в 1939 р. то мене залишили як тоді казали Молодшим інструктором по малюванню в майстерні. Тут я вже не вчила так як учили мене спочатку ліпити. Ліпити мало хто виявляв бажання. Кожен учень вибирав собі коло горна браковану посудину раз обпалену і самим дешевим ангобом найчастіше червоним вчились наносити контур. на обпаленому виробі можна без кінця змивати і знову наносити рисунок поки рука привикала і набувався навик. Молодшим інструктором по гончарству був Хоменко Петро Ів.[382] (Загинув на фронті)

Старшим інструктором по технологічному процесу і теоретичне вивчення керамтехнології проводив мій брат, за якого я вище писала. В 1940 році ми втрьох, Наливайко[383], я і Бабич[384] виконали портрет Шевченка[385] з керамічної мозаіки. Маленької плиточки яку тут же сами і виготовляли. Вийшло так ніби вишито вхрестик. Ініціатор цієї роботи був мій брат. Очевидно портрет цей зберігся, бо я після війни одержала листи з Полтавського краєзнавчого музею прохання написати про всих учаників роботи над портретом і про брата. Листи були від Ротача П. П.[386] і Чернова[387]. Я і їм висилала карточки брата і відомості про тих хто виконував цю роботу.

На заводі працювати було не легко. Всьому завдавав хід план. Кожен рік підвищувались норми. Викликали на соцзмазання цех із цехом один із одним. Треба було вишукувати яким чином прискорити роботу щоб добавити норму. Приміщення були старі трухлі. Мороз і холод пробирався крізь сітіни. Мерзли ми мерзла і посуда. Дуже нас врадував новий завод та голодовка забрала силу. Трошки підправились, а тут війна. Завод розбили хати попалили (не в усіх). Мені повезло. Все згоріло не лишилось нічого. 6 років довелось жити як прийдеться. А в мене мама 80 років і син до школи ходити. Нема ні книжок ні паперу ні одягу ні їжі. Купила в Полтаві на базарі старий буквар за 100 к, а писати доводилось і на газетах. Зарплати не виплачували вчасно. Прибіжиш з роботи і бижиш у ліс щоб хоть в'язку хмизу притягти протопити. Пам'ятаю такий випадок: Прийшла додому, ще після роботи і збори були. В хаті холодно і нема топлива. На Полтавській вул. Строїлась Чайна. Рішила піду назбираю трісок всерівно все притоптується. Тільки назбирала в'язочку – раптом під'їхала підвода і на мене закричали «хто там ходить» Оказалось сам голова

райспоживспілки (хазяїн тії постройки) Хто вам дозволив? Ніхто сама прийшла і збираю. Скажіть що мені робити? Ходімте до мене в хату і подивіться; старе і мале в хаті і на стінах мороз виступив. Він тоді легше; збирайте та тільки нічого потрібного не беріть. Зараз все згадала і сльози линнулись ручаєм. А сам же за чимсь приїхав конем на стройку. Потім уже через рік чи й більше стали давати по складометру дров і машину торфу. Тільки за торфом треба було самому їхати в Малу Рублівку. Ото так працювали в Художньому Кераміку. Норми. не давали дихати. Хочеться щось зробити гарне, а як згадаєш яка норма то так тебе морозом і обсипле.

Коли чоловік мій працював на заводі то я з ним мало працювала бо була в декретному відпуску. Потім ще брала відпуск на свій рахунок поки син трошки окріп що вже можна було носити в дит-яслі. А через рік він завербувався на Кавказ в м.Кутаісі і там його застала війна.

За Боярчук Марусю[388]. В мене багато її листів. Не знаю про що ви хотіли б знати Всіх посилати, звичайно, не треба. Відбиру вам декілька штук пришлю. Фатогравії окремої нема, є тільки на групових великих карточках. Це була гарна жінка і моя учениця. Мене дуже вразила її смерть. Вона ще ж не така стара як я. В неї все голова боліла, а вона себе дуже перегрузила фізично. 60 соток огороду та ще добавила 40 соток щоб був гетар. На одні руки це ж дуже багато. А син не скільки допоможе живут в місті. Я все просила щоб вона написала що в неї за хвороба, що пищуть лікарі може я вислала б їй якихсь ліків. Вона пише що як болить голова то я п'ю що попало.Так же не можна, таблетки пити багато не дуже корисно. Я наприклад, не п'ю ніяких таблеток. Хай організм сам бореться з своїми недугами. Ви просите написати за Кононенка Петра Максимовича[389], а хіба Білик Ів. Арх.[390] не міг розповісти про його життя, проживши весь вік в його сім'ї? Я розповім те що знаю я.

П. М. Дуже хорошій чоловік і як людина і як художник. Народився він в селі Ісківці Миргородського р-ну. Закінчив Глинську художню школу і мабуть ще десь вчився художнього малювання бо він був хороший портретист[391]. До села М-Будищечка приїхав коли тут побудували нову церкву. Два приділи в церкві малював художсник Суковатка, а один приділ був не мальований і цей приділ і малював П. М. На цьому приділі все було помальовано з Євангелія. Діяння Іісуса Христа і все

де він ходив з учениками. Помальовано все гарно. Тут П. М. одружився, а так як мій батько був регентом у церковному хорі вроді і батько чимсь причетний до церковних справ, то мій батько і мати й гуляли на весіллі у Петра Максимовича. Багато П. М. малював ікон особенно благословнних, що дають молодим у руки при вінчанні. Коли після революції церкви позакривали, дзвони поскидали тоді П. М. Малював багато вивісок на крамниці і на інші установи. Десь в середині 20х років П. М. запросили до нас у завод. Був якийсь Менделеєвський з'їзд і нам було дано велике замовлення на кухлі сувеніре, подарунки учасникам з'їзду[392]. З одного боку на кухлі портрет Менделеева[393], а з другого таблиця елементів Робилася сітка (ангобами) і в кожній клітинці формула елемента в такому порядку як вони пишуться на таблиці. Ми все це обмальовували ангобами оставляючи місце для портрета, а П. М. тоді малював портрети. Після цього П. М. Залишився в нас працювати. Малював портрети на тарілках, малював з Кобзаря, малював пейзажі на вазах поки нам не заборонили цю справу. Помер П. М. від голоду[394]. Дуже шкода такого чоловіка. Що я можу написати за Зіну Петрівну[395]. Ів. Арх. хотів взяти Зіну за дружину, але йому сказали: Поки старшої не віддамо не будем Зіну відавати. Довелось Ів. Арх. брати старшу. Взагалі сім'я П. М. не по йому була. Найстарша донька П. М. Маруся була точно як батько, гарна лагідна. Працювала в Дніпропетровській обл. вчителькою. Сім'я перемовила її сюди і тут вона померла з голоду. З Зіною ми рідко сиділи разом за роботою; то вона в цеху № 2 а я в цеху № 1 то навпаки. Взагалі оці дві доньки П. М. несли себе якось гордо. Єсть у мене листи і Зіни. Якщо цікавитесь т я пришлю.

Багато всього в голові, а кинешся викласти на папері не виходить. Просто в мене мало освіти, не хватає слів щоб все добре висловити. Гарно було б побачитись. Я тільки проситиму вас всими силами не приїжджати зимою. У нас такі погоди стали негарні. Цілу зиму то ожеледь, то дощ. Оце в листопаді така була ожеледь, що вулицями не можна було проїхати. Наламало дерева, що й до цього часу не повивозили полому. Повевиртало з корінням бідні акації. Вони мілко сидять у землі, а навішало цілі центнери криги. Трошки розправилось дерево, а це знову випав мокрий сніг як тільки вдарить мороз і знову затріщит дерево. Та й день малий зимою нікуди

не підеш і нічого не побачиш. Найкраще у травні день великий, тепло, земля в повному розквіті. Вам же захочеться подивитись і Заповідник і музей на Хортиці, і місто. Латанський Сергій Васильвич[396] приніс Багато матеріалу про наші Запорізькі гончарні виробництва. Одно з них вам буде цікаво знати бо на цьому виробництві працювали і Гаврило Ничипорович[397] і Явдоха Данилівна[398]. Ваші Дідусь і бабуся. Це виробництво майліки в селі Терпіння. В якому це було році, мабуть в 1947 не впевнена та Микола Гаврилович[399] мабуть зна то уточнит. Так ат прикрили хазяї це виробництво, не дивлячись на те що є люди які вміють робити не треба десь викликати з інших місць чужих людей. Визнали що це виробництво не вигодне приносить тільки збитки. Навіть вже зроблену продукцію не випустили, а перебили та і все, щоб не було клопоту.

На Заводі стінових матеріалів трошки роблять цегли та і все. За майоліку нічого й говорити ніхто і не думає її робити. Я вам надсилаю фото цеху майоліки. Це було ще у 1982 році. Ми там робили так, зимою робили майоліку, а літо завжди «план горить» на кирпичі. Майліку прикривають а всіх людей на кирпич. Та ще в колгоспи на уборку помідор чи синіх. Зараз добро, нікуди не посилають самі збирають і вправляються. А то було і в Опішні 100 га це вже кожного року знаєм і прополка і уборка, це вже нашому заводу «Художній Керамік» відомо що року наче наша власна земля. Отак і робили. Не було ні виходних ні відпочинку, а в після військові роки не було ще й відпуску.

Я вам намалювала декілька рисунків і зарані прошу вибачити за погане виконання. Останні листки паперу я замалюю і перешлю, якщо воно вам годиться. Пересилаю вам нарис Ханка Віталія Миколаєвича[400]. Я віддала Латанському Сергію Васильовичу, а він приніс мені і каже що воно вам буде потрібне перешліть в музей. А що ж роблять на Опішнянському заводі зараз? І що цей завод зараз чі він державний чи він приватний і хто там керівником.

Уточняю вам дівчат на фотографії:

Зліва направо: Біляк Параска Петрівна[401], Тараненко Марія Олексіївна[402], Яценко Ольга Василовна[403], Тягун Марія[404] забула по батькові Коло Тягун не знаю хто, Острянин Олександра Григоровна[405], не знаю хто Чуйко Уляна Олександрівна[406], Канівець Галина Іван.[407]

Заїченко Галина Григорівна[408] останні три не знаю. Це на заводі № 1, а я тоді працювала на заводі № 2. Там приходили з 10[20] класу, то видно хтось з молодих. Це може підсказати Канівець Галина Ів. На фото де я з Біляк Параскою Петрівною гончар за станком Задорожний Іван Андрівович його нема вже помер.

Здумала ще, ви запитували чія робота посуд та де я на фото з сином – моя від початку і до кінця. Заготовка маси, формовка, відливка, ангобіровка, малювання, всі процеси аж до сушки включно. Навіть подача до печей на обпал. Все це ми робили сами, комплексно, як тут говорили.

Відносно того хто міг би породити в малюнках хлядровкою, то я зараз не придумаю до кого можна звернутись в Опішні. Раніше було багато мискових гончарів, тих що робили миски і розмальовували їх хлядровкою. село М-Будищечка, Попівка, Опішня (урочище Ісипівка[409]) де жили колись батьки Ів. Арх., Гончарівка М-Млини скрізь було повно цих гончарів. Та й родина Пошивайлів, батько Гаврила Ничипоровича[410] був мисковий гончар. Батько Біляк Параски Петрівни і його брат робили миски. Параска Петрівна мусила б пам'ятати бо й сама спочатку малювала миски. Мусить пам'ятати і назви малюнків і спосіб їх виконання. Я можу порадити вам звернутись до Коєки Поліни Мосієвни[411] (якщо вона жива). Вона на 2 роки молодша від мене. Батько її Сиса Мусій[412] був мисковий гончар і робив в цій галузі майже до самої війни.

Я пам'ятаю (я ще тоді вчилась в майстерні школи) Це при Бойченкові Ів. Фед. хтось зробив дві вази великі, мабуть літрів на 10 і Бойченкові захотілось щоб помальовані були хлядровкою, а ніхто не вміє з тих майстрів що тоді працювали в майстерні. Викликали мискового гончара Животовського Семена[413]. Мене поставили допомагати йому; подати що треба васно. Малював ріжками потім хлядрував штилькою як у нас казали. Я була просто заворожена і не дихала дивлячись як він малює. З обпалу вази вийшли дуже гарні, а де вони ділись не знаю. Та тоді вже почались сталінські репресії, чистки і т. д.

Ще за Настю Микитівну[414].

Вона тоді працювала в музеї і я їй віддала все що привезла. Це краєзнавчий Опішнянський музей. Він містився тоді в будинку

культури м Опішні, а зараз я не знаю де. Тоді відав цим музеєм Максимович[415], передав цю роботу Насті Микитівні Запорожець. Вона теж збиралась комусь передавати бо й сама вже ходила з ціпком. Вона роками майже така як я, то може вже й живої нема.

Це було діло в 1989 році.

Наче все, може що забула то нагадайте я допишу.

Бажаю вам всього найкращого головне здоров'я і успіху у всих ваших справах.

Вітаю вас з наступаючим Новим роком і хай збудуться всі ваші бажання і прагнення!

З великою повагою до вас і любов'ю Назарчук М. С.» [121].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Світлані Пошивайло***

04.03.2000

«Добрий день дорога Світлано Григорівна.

Одержала вашого листа-посилку. Дуже вам вдячна. Листи ваші пробудили в мене багато спогадів. Я вже не думала що ще матиму зв'язки з Опішнею бо ті з ким я мала переписку повмирали, а які позалишались, то ті, очевидно, не мають зацікавлення керамікою бо життя в них звернуло на інший шлях. Дуже мене вразила звістка про смерть Ів. Арх. Білика[416]. Як же боляче, що діти не прийшли провести батька в останню дорогу! Я смуткую що в мене нема нікого з рідних. Двоюрідних багато та всі вони далеко, в кожного своя сім'я і своє життя, а то бач як у Білика всі рідні близько і ніби їх нема. Земля йому пухом! Це вже мабуть я залишилась тільки одна з найстаріших хто працював на заводі. Друге що мене вразило це Настя Микитівна[417]. Як ж совість дозволила їй таке зробити – забрати експонати з музею і куди ж вона їх подіне? Мені цікаво було б знати, що ж у краєзнавчому музею залишилось з того що я туди віддала? Якщо будете писати скажіть будь ласка що ви там бачили з моїх робіт? Коли б не роботи мого сина, про які писала мені Н. М. я може б і своїх не віддала б туди, а то я подумала, що Н. М. була вихователькою в класі де вчився мій син і я подумала хай уже буде все разом і його і моє. Про музей гончарства тоді мені розповідала

Зіна Линник[418], що нема для нього ще місця, переводять його то на завод № 1, то на завод № 2. Я заходила до Пошивайлів (ще живий був і Гаврило ничипорович[419] І Явдоха Данилівна[420]) то і вони мені сказали, що ще нема ніякого музею. Це було у 1989 році. Я тоді була в Опішні днів 10. Перебувала то в Н. М. то в Паші Біляк[421]. Явдоха Данилівна тоді сказала мені, що в Олеся Миколаєвича[422] своя машина і він приїде до Паші Біляк (де я тоді була) і забере нас з Пашею обох та повезе на завод де тимчасово був початкуючий музей. Ми його ждали але він чогось не приїхав, щось видно помішало. Тому довелось мені віддати всі речі в краєзнавчий музей через Настю Микитівну. У мене зараз з Н. М. нема ніяких зв'язків. Коли б те що вийшло між нами було зробилося раніше, то я б не віддала ні своїх ні Льоніних[423] мого сина речей. Мені прийшлось поплакати добре через неї і зараз ні я їй ні вона мені не пише. Я коротенько вам напишу про це. Мій брат[424] (фотографії якого я переслала вам) вчився в керам школі ще в той час коли був Лебіщак Ю. Ів.[425] Після школи працював на заводі. У 1927 році поступив у технікум промкооперації на керамічний факультет, закінчив його в 1930 році. Робив монтаж на заводі, оборудования (переробки матеріалів, глини, ангобів поливи і т. д.) Тоді якраз почалась голодовка 1932–1933 р. Робота на заводі майже припинилась. Він поїхав на прохання з Тбілісі працювати до них Я вам про це вже писала не буду повторюватись. Коли повернувся працював на заводі «Художній Керамік» а в 1936 році при заводі відкрилась школа де він працював старшим інструктором і за ці роки вступив заочно в Ленінградський гірничий інститут. В кінці 1940 року був його останній рік навчання і треба було перейти в стаціонар Для цього він поїхав в Ленінград і договорився заніматись у вечірньому відділенні і влаштувавсь на роботу тимчасово до закінчення занять в пригородньому містечку Ульяновка на керамічному заводі. Та в 1941му почалась війна і його звідти мобілізували на фронт. Попав він на Волховський фронт. Був тяжко поранений. Пролежав 2 м. у госпіталі і там помер. Похоронку переслали його сім'ї, що евакуювалась на Урал. Нас жінка його повідомила в листі, а сама через рік вийшла заміж. Коли в кінці війни в Опішні збирали списки загинувших опішнян, то ми пред'явили лише той лист, що прислала його дружина. Сказали це все рівно що й похоронка. Був збудований тимчасовий пам'ятник

і на ньому список загинувших опішнян. Коли я повезла Насті Микитовні у музей свої речі, то побачила, що пам'ятника тимчасового вже нема, а поставлена стела і туди перенесений список, що був на пам'ятнику та ще багато добавилось і нових, а прізвища мого брата нема. Я спитала Н. М. чому нема брата, то вона сказала, що його не відціля брали. Я написала в Сясь Строй де він загинув – відповіли що і там його в списках нема. Тоді я написала в Подольськ; відповіли, що дійсно загинув на Волховському фронті, помер в госпіталі від тяжкого поранення. Похоронений в братській могилі в м. Сясь-строй. Документ цей написаний з усіма печатями й підписами. Він у мене й тепер зберігається. Настя Микитівна каже, що мобілізований не з Опішні, а тому не може бути тут у списку. Виходить загинув, а ніде його нема ні в Опішні ні в Сясь-Строї. Я сказала що піду в селещну раду Опішні, а так як Н. М. була в комісії по влаштуванні стели, то я попросила щоб і вона пішла зі мною. Яка там була розмова не буду писати, це не для листів. Я там наплакалась добре. Н. М. чоловік також мобілізований не з Опішні, а чому то в списку є. Нових скільки там таких що я й не чула їх в Опішні, а вона мені каже «Ви знаєте скільки до нас приходило і предлагали великі гроші щоб їх увели в список». Вона цим мені наче ножем у серце дала. Я кажу: «хіба можна говорити за гроші щоб попасти в цей список, там заплачено кров'ю і життям». Н. М. каже: «Що ви називаєте нас спекулянтами». Далі писати всього не буду. Я поїхала до дому з сльозами, а вона мені після цього написала листа, що більше мені писати не буде бо я образила її вважаючи за спекулянтів. Я навіть не говорила такого слова «Спекулянт» Так що я не дивуюсь що вона дозволила собі забрати з музею те що їй не належить. Виходить, що мої речі пропали. Там було 5 малюнків моїх, розміром 75 на 75 см. Один з них був як обрамлення для портрета. Можна було б вставити портрет Шевченка[426]. Було копілка у формі старинного «Пуд з гаком» Було три тарілки (одна робота Гаврила Ничипоровича), а моє малювання. Тарілки із Запоріжжя. Мисочки для їжі розмальовані також із Запоріжжя. Козацька люлька з формованим орнаментом, два кухлі для пива. Льоніні малюнки масляними фарбами, авторське свідотство на винахід, який він зробив. Тепер як видно це все пропало. Багато можна говорити та в листі всього не напишеш Тепер писатиму про те що ви просити:

Назва Опішня це буде правильно. Ще до революції так звалось (тоді звісно по російському) местечко Опошня Полтавской губернии Зеньковского уезда.

Батько мій козак Сава Лукич[427]. Народився 1856 року 5 грудня, в селі М.-Будищечка, Зіньківського повіту Заїченської волості.

Мама моя народилась 1866 року, в селі Попівка Заїченської вол.[428] Зіньківського повіту в сім'ї бідних селян. Батька її, а мого діда звали Свирид Лук'янович. Мама Марія Свиридовна Острянин (дівоче прізвиче). Вийшла заміж за Кащу Саву Лукича в 1888 року. Померла в 1953 році 21 травня. Батько помер 1919 року. Селище Опішня дуже давнє. Один з опішнян Черкашанин був учасником в походах Стеньки Разіна[429]. Опішня вся була в лісах. Через Опішню йшли Шведи на бій з Петром Першим[430]. Під Опішнію були скрізь підземні ходи. Може це ще за часів татарських нападів. На околиці Опішні височить, як звалось у нас, лиса гора. Були там дослідники і кажуть що там було старинне поселення. Жили ми в селі Малі Будищечка. Наша хата була перша М-Будищанська, а далі вже була Опішня. Коло нас було три вул; одна йшла в Опішню, друга в Попівку, а третя на М-Будищечка. Коло нас був трикутник утворений трьома вулицями, посередині трикутника був колодязь. Вода була близько і дуже смачна, легка. Вул. що йшла на Опішню звалась Липівці, вул. на Попівку звалась Вершина. Вул. що йшла на Будищечка мала назву не від нас, а трохи далі; звалась Галушківка[431]. Там жили галушки-Герасименки. гончарі. Там жила Фросина Омельянівна[432]. З цієї вул. вийшов батько Боярчук Марії Степанівни[433]-Герасименко або Галушка Степан. Сімю Галушки Степана (Герасименка (Галушка це по вуличному) я знала ще змалу, вони жили недалеко від нас, вони були безземельні тому їм дали участок під садибу з маєтку пані, що жила на Будищечках. Прізвище її було Животовська[434]. Це нащадок з покоління панів Трипольських який був земським начальником. Я думаю ви читали повість Панаса Мирного[435] «Хіба ревуть воли як ясла повні» Там ці пани написані пани Польські. Ті події що відбувались тоді були в наших місцях, в селі Заїченцях поблизу М-Будищечок. Ото на тому участку Герасименко Степан построїв невелику хатку і оселився там. Пізніше вступив у колгосп. Було в них двоє дітей Марія і Гриша. Степана вбито на війні, син пішов у армію і потім оженився на Кубані і там залишився.

Маруся поступила в керам-школу в ту що і я вчилась. Закінчила її в 1940 році[436]. В 1941 році почалась війна В 1945 році Маруся вийшла заміж за Боярчука. Потім обоє поступили на завод «Художній керамік». Мати померла, потім помер і Боярчук Василь. Був у їх один син Віктор. Маруся була моя учениця. В 1940 році я вже працювала в школі і вчила весь той курс малювати. Маруся була сумлінна учениця, не любила пустувати, а старалась добре виконувати свою роботу. Мальовщиця вона була одна з кращих та на жаль не дожила свого віку. Вийшовши на пенсію до свої 60 соток взяла ще 40 так що городу було вже гектар. На одні руки це дуже важко. Видно перетомилась (був у неї підвищений тиск кро… і пішла з життя. Хто ж тепер живе у їхній садибі бо син живе в Полтаві і має там квартиру? Паша Біляк, це була моя товаришка по роботі і майже по роках. Молодша від мене на 3 р. Батько був мисковий гончар. Сам робив і малював і Паша навчилась малювати миски. Та малювання хлядровкою вона не любила. Підучилась малювати на іншому посуді, у свого дядька, що жив поряд з ними. В 1935 році прийшла працювати на завод «Художній Керамік» Тут за роботою ми подружились і так і працювали весь час дружно. Яценко Ольга Василовна[437] – це була моя співучениця по школі. Ми разом вчились. майже рядом сиділи. Після школи її посилали працювати у Вінницьку обл. в село Гайсін. (тоді всіх випускників посилали в другі обл. Звідки був запрос. Працювала вона там недовго. Вийшла заміж, потім почалась війна. Чоловіка її вбито на фронті. Після цього вона пішла працювати на телефонну станцію вийшла вдруге заміж. Потім розійшлась з ним, лишилась з малим сином. В цей час у нас ліквідувавсь район, не стало роботи на телефонній станції і тоді Ольга Василовна прийшла працювати на завод «Художній Керамік» Вийшла трете заміж та тут її спіткало нове лихо; Чоловік помер а її паралізувало і через недовгий час і вона померла. Син вивчився їздити на мотоциклі і в одній із поїздок зіткнувсь з машиною і розбився на смерть. Марія Олексієвна Тараненко[438] – це також випускниця Керам школи, того курсу що і Маруся Боярчук. Після школи посилали її в Курську обл. Після війни працювала в «Художньому Кераміку» до пенсії, а потім жила дома. Тягун Марія[439]. Ця весь час працювала в «Х-К» чоловік її Тягун Гриша[440] (забула як по батькові) Також працював весь час в заводі. Був дуже хороший майстер. Майже весь час працював

на виготовленні сувенірів та інших художніх речей. Під час голодовки 1946–1947 років змушений був, як і багато інших, кинути роботу і шукати місця де б можна було пережити лиху годину. Працював разом з Марією в м. Таганрозі. Коли покращало життя повернувся на завод і працював ту до кінця свого життя, Маруся була хороша рисувальщиця сумлінна і дружелюбна. Про них можна сказати тільки хороше Шура Острянин[441]. Це теж була хороша учениця. Головне що вона мала закінчену середню освіту. Таких було легше навчати. Кого я ще вчила? Я вже не можу всіх пригадати. Хто лишився на заводі тих пам'ятаю, а хто пішов на іншу роботу тих не завжди пригадаю. Та і з пам'ятью вже буває таке, що наче вирве і голови, а потім так же зненацька і здумаєш. Люба Кривошапка[442], Ліда Даценька[443], Люба Китриш[444] (Михайла[445] сестра) Маруся Бондаренко[446], Настя Канівець[447] Катя мостовенко[448].

Це ті, що прикріпляли по одинцю в цеху, а тих кого навчала в школі зовсім мало пригадую. Там було багато чужих-приїжджих тих зараз мало мам'ятаю.

Мискові гончарі: На заводі в нас мискових гончарів не було, а дома їх в 30ті роки так придавили податками що більшість покидали роботу та пішли в колхоз. Пошивайли також робили миски. В Гаврила Ничипоровича було горно мискове-чотирикутне, але коли він робив миски я вже не пам'ятаю. Може Микола Гаврилович[449] по переказах батька більше знає хто на гончарівці робив миски. На Попівці Моргун Максим[450] і його батько були мискові гончарі, Рокотянський також хороший був гончар. На Будищечках Герасименко Омел'ян[451], батько Фросини Омельковни був хороший гончар мисковий. Він також мусив покинути роботу дома, через великі податки та прийшов на завод але вже робив не миски, а глечики, вази та інші речі. На Їсипівці[452] (ви я думаю знаєте це місто) там було два мискових гончарі. Сиса Мусій[453] і Москаленко Антон[454]. Коєка Паліна Мусієвна[455] про яку я вам писала і дочка Сиси гончара. На жаль цих майстрів давно нема живих, нема живих їхніх синів (погинули на війні) Коєка Поліна (це по чоловікові прізвище) мабуть і живе в батьківській хаті. Вона дуже добре малювала миски ще поки був живий батько. Я вам приблизно скажу де вони живуть: Полтавську вул. Ви знаєте добре. Там як іти в напрямку на Полтаву по лівому боці три провулки. В самий останній

повернути аж від поля, пройти трохи по рівному, а потім дорога круто спадає в низ і на правому боці близько над вулицею хата Сиси Мусія. Мені здається що Поліна там живе, бо крім неї там нема кому жити. А як що її там нема, то люди знають і скажуть вам.

За Животовського Семена В.[456] Мало я вам можу сказати. Думаю що жив він на Липівцях (це вул. що йде від нас на Опішню) не на самих Липівцях, а там є провулки, той участок звався Слобідка. Отам він десь жив. На заводі він не робив Це діло давнє. Мені тоді було 15 років я вчилась малювати в майстерні при школі. Як я вам раніше писала, а Животовського запросили помалювати дві великі вази мабуть літрів по десять чи по 15. Малював він чудово. Я після цього ніде не бачила таких малюнків хлядровкою. Обпалювали їх у муфелях. З обпалу вийшли дуже гарно, а де вони подім поділись не знаю. Світлана Григорівна! за цього Животовського знає Ханко Віталій Миколаєвич[457]. Я коли шукала листи від Чернова Л. Ів.[458] і Ротача П П.[459] це ті що вони писали за портрет Шевченка, то випадково натрапила лист від Ханка В. М. де він пише що якась учителька Даценко з Опішні повідомила його за декількох майстрів гончарів і тут же згадується і Животовський С. В. Я вам перешлю цього Ханкового листа подивитесь. Може це щось допоможе. Іще один слід; в Ощадкасі Опішні працювала контролером Животовська Галина, може вона родичка того Животовського, то щось могла б про нього розповісти.

Тепер за Міщанина Віктора[460]. Зі мною разом на нашому курсі керам-школи вчився Міщанин[461] (ім'я забула) Молодий хлопець (всі вступаючі мусили мати освіту за семирічку) то ж і він був випускником семирічки. Був високий русявий аж трошки рижуватий. Після школи не знаю де він працював чи ще поступав куди вчитись. На випускній нашій шкільній фотографії він був. Як будете бачити Марусю Омельяненко[462] спитайте її, вона мабуть його пам'ятає. Дуже жалкую, що і цю фотографію віддала Насті М. Вона взяла її з великою охотою, а тепер мабуть вона пропала. А може у вас у музеї є така – хтось передав з тодішніх випускників. Може в Марусі Омель'яненко є ця карточка, я попрохала б зробити з неї відбиток і прислати мені, як коли будете писати. На цій карточці є мої два брати – той що працював у керам-школі і другий – учитель з середньої школи, викладав у нас математику.

Що ж найдужче зацікавило мене за Міщанина[463] це те, що він вам сказав, що в 1937 році головою с/р була Каша на Будищечках. Це була моя рідна сестра Каша-Яковенко Настя Савична[464]. На жаль, краще б її не згадувати. На неї дуже люди обіжались. З людьми обходилась жорстоко по «сталінські» Не хочу писати подробиць бо на піде багато паперу. Нам теж досталось від неї. Вона мене чуть не зробила ворогом народу бо ми не евакуювались Цур йому! Її вже нема живої, а кажуть про небіжчиків не треба говорити поганого.

В Хижняківці були Каші-гончарі[465]. На Безруковому хуторі також були Каші[466], на хуторі Мартосі (це по дорозі на Зіньків) теж були Каші (цього хутора тепер нема, переселений до Опішні) З розповіді мого батька це якщо й були наші родичі то дуже далекі або просто однофамильці.

По технології гончарства:

В який момент сушіння брали посуд на орнаментування? В майоліці брали посуд на орнаментування підсушений настільки що не гнувся, не деформувався коли його брати в руки. Чи декорували посуд після першого обпалу чи після другого? В майоліці декорування робилось тільки по сирому черепку. Підполивне та надполивне декорування проводилось тільки на фаянсі та фарфорі. Я чула з розповідів старих людей ніби то Лебіщак[467] пробував виготовити фаянсові речі, але нічого не вийшло. Глини в Опішні цінні і хороші та такого оборудування як потрібно для переробки метеріалів для фаянсу чи фарфору трудно було поставити в Опішні коли все робилося вручну.

Як називалося оздоблення мисок і іншого посуду писання?

Миски мальовані хлядровкою чомусь не входили в загальну назву майоліка, а так і звалися «полив'яні миски». Глечики, вазочки різних фом, посуд для квітів, іграшки і т. п. звалося мальовка.

Хто орнаментував посуд (сам гончар) дружина, діти інші особи?

Якщо гончар робив у себе дома, то там як обов'язок всі вміли робити все що потрібно в цій промисловості. Там де ця робота була розвинута більше, для більшого добробуту і збагачення сім'ї, наймалися сторонні умільці виготовлиння посуду.

Як називалася людина котра розписує гонарні вироби?

Мальовщиця (якщо жінка) мальовщик (як що чоловік)

Які колори характерні для розписів місцевих гончарів? Білий, червоний, зелений, коричневий жовтий. Синій (кобальтовий) і чорний з'явилися у вжитку вже пізніше.

По якому фону виконувався орнамент?

Побілковий, червінковий, жовтий – з неелликою домішкою червіньки до побілу. Коричневий з добавкою описки, а пізніше і світлозелений з добавкою окису міді.

Які фарби застосовувались для оздоблення глиняних виробів, хто їх виготовляв.

Фарби для оздоблення виробів називалися ангоби. Виготовляли їх самі гончарі, якщо вони працювали на дому, а якщо в спільній майстерні чи на заводі, то там про це мав подбати завідуючий виробництвом який мав бути сам спеціаліст у цій справі. Він мусив знайти знаючих цю справу людей, і поставити іх на виготовлення цих матеріалів.

Білий ангоб так і є біла глина. Чевоний ангоб – природна червона глина очищена і добре перероблена, розмелена. зелена виготовляється з побілу в домішується окис червоної міді (перепалена червона мідь). Це дає дуже хороший теплий зелений колір. Такокож можна виготовити зелений ангоб з добавленням в побіл сурьми, але це буде холодний зелений колір. Чорний ангоб виготовляється з побілу куди добавляється окис марганцю. Зараз виготовленням цих матеріалів займається спеціальна лабораторія де є відповідне оборудування.

Якими інструментами наносився орнамент?

Перші гончарі в Опішні наносили орнамент виключно ріжками (тонкий коров'ячий ріг. очищений, вимитий. У вузькому краї його робився невеликий отвір куди вставлялась дудочка з товстої пір'їни далі в неї (якщо потрібно) вставлялась ще й соломина, але це вживалось не часто. Для нанесення контуру вирізувалась паличка (на зразок карандаша) з загостреним краєм з одного боку. робилась вона з кріпкого дерева: брулевини (бересклету), глоду, білої акації, груші і т. ін. Цим дерев'яним каранашем наносився контур малюнка а потім обережно, щоб не заливати конура заповнявся з ріжка ангобами. Пізніше коли в нас працював Лебіщак почали приміняти резинові спринцовки. Паличка якою наносили орнамент звалася шпичкою. Оздоблення ріжком, хто не вміє ним користуватись може

зіпсувати виріб, а хто вміє користуватись ним, малюнки виходять дуже соковиті хоть і спрощені. Працювати спринцовкою зручніше тим, що там рука регулює вихід ангобу, а розпис ріжком там треба не лише чуття руки, а і чуття розуму.

В якому положенні розписували посуд: сидячи чи навстоячки, за гончарним кругом, чи за столом?

В декоруванні виробів приходиться і сидіти (в більшости випадків) і сояти. Нап. при декоруванні великих виробів приходиться працювати стоячи. Середньої величини вироб малюють сидячи держачи виріб в руках. Миски малюють (хлядровкою) сидячи на лаві біля круга на якому обертається виріб так як зручно його малювати.

Які техніки декорування характерні для даного осередку?

В Опішні найбільш характерна техніка декорування спринцовкою. Контур наноситься ангобом і завняється тако спринцовкою ангобом. В орнаменті насам перед наносяться головні частини композиції, а потім уже зв'язуються дрібнішими деталями. В Опішні майже не примінявся геометричний орнамент. В основному це рослинний орнамент. В деяких випадках вкомпоновувалися птахи, рибки. Тварини компонувались більше на дитячих виробах. У Василькові хлядровка примінялась без ніякої шпильки. Ваза ангобірувалась ставилася на круг і поки не ввійшов ангоб в черепок пускались пасочки від самої шийки вази до низу. Потім зверху з ріжка, накапувались великі краплі які мусили пливти аж до дна вироба. Це треба робити швидко і вправно, на однаковій віддалі одна від другої. На червоному тлі, білі пасочки, а потім зелені або сині плями які спливаючи вниз затягують білі пасочки і утворюється на вазі ніби прозора вуаль. Це дуже красиво, але я не можу описати щоб було зрозуміло. Шпилька – дротина такої еластичності, щоб не гнулась сама по собі, але щоб піддавалась згинати рукою куди потрібно. З цієї дротини робиться гачок на зразок кочережки і запраправляється в держачок із дерева, щоб сиділа там кріпко. Держачок робиться теж з кріпкого дерева; бруслевина, акація, груша і т. д.

В яких частинах глиняних виробів зосереджувавсь орнамент? Орнамент зосереджувався на самому видному місці, але так щоб він підкреслював форму виробу.

Кухонний посуд крім мисок мало оздоблювався орнаментом. Це зокрема вироби які ставились із стравою на стіл: напр. ринка

для вареників, ставець із запечено ковбасою. ринка з щуликами і т. ін. Останній посуд покривався цвітною поливою, а горшки в яких готувалась їжа обводились по краях кольоровою поливою.

Сюжетні розписи для місцевого гончарства не характерні. На цьому буду кінчати, бо я такого наворочала вам, що голова заболить поки прочитаєте. Я дуже погано зараз пишу. Як гляну на свою писанину десь 70-тих чи 80 років прямо ни вірю що то я писала. Веду літеру, а тут начи хто візьме і смикне руку і виходить щось там, що й не розбереш. Та ще я каліграфії не вчилась тому прошу простіть за таку писанину. Якщо будете бачити Марусю Омел'яненко передай від мене щире вітання.

Я написала б їй листа та знаю що вона не відповість та ще як хвора. Рисунків я поки що не намалювала, бо думала може вони вже в мене зараз не виходять такі щоб годулися для музею. Коли ж ви кажете, що годяться, то я постараюсь намалювати побільше. День зараз вже більшає, бо увечері я не можу малювати. Лампа мала на 25 ват а ціна за один к/в 13 коп. Великих ламп я не використовую щоб вложитись в свій бюджет.

В минулому листі я забула положити адресу Латанського Сергія Васильовича[468], то покладу її в цей лист. Кладу також листи Чернова з Харкова з відділу культури і Ротача з Полтавсько краєзнавчого музею. Це ті листи в яких вони просили повідомити адреси тих з ким я брала участь у створенні портрета Т. Г. Шевченка[469]. На жаль мабуть я тільки сама й залишилась з цього маленького колективу. Брата[470], який був ініціатором цієї роботи, вбито (чи помер від поранення), Наливайко[471] (хуожник який працюва на заводі) помер. Бабичева Оксана Олексіївна[472] (вчилась зі мною в школі) була в м Нікополі Дніпропетровської обл. До війни вона приїжджала в Опішню у відпуск, а коли я вже жила в Запоріжжі, то писала їй в Нікополь, але відовіді не було. Може вийшла заміж, а може й померла. Так і до цього часу не знаю де вона.

Так я відповідала і цим людям, що писали мені за портрет Шевченка. Коли будете бачити Настю Микитівну то передайте їй мій «привіт» в лапках. Скажіть, що прошу по доброму повернути у ваш музей все те що я їй передала. Якщо вона була така хороша вихователька в школі де вчився мій син то нехай же робить так, щоб бути хорошою чесною громадянкою нашої молодої України.

Бажаю вам всього хорошого і успіху у вашому прагненню щоб зробити наш музей відомим на всю Україну. Поздоровляю вас з святом 8го березня, бажаю вам відмінного здоров'я і всього найкращого у вашому житті!

З великою пошаною і любов'ю Назарчук М.

Приїжджати в Запоріжжя до травня м-ця я не рекомендую. Перед тим як їхати напишіть мені коли будете їха, хто ще буде з вами і чим ви їхатимете. Я вас зустріну на авто вокзалі. Залізницею їхати не дуже добре, мабуть буде дві пересадки.

До побачення. Всього вам доброго!

Назарчук.

4/III 2000 року.

Світлана Григорівна!

Ви просили прислати листи Зіни Линник. Я кладу в конверт декілька листів Линник і Боярчук Марії. Які їхні листи вас цікавлять не знаю. Їх у мене багато. Я пересилаю вам написані в останні роки» [122].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Олесю Пошивайлу***

16.12.2000

«Шановний Олесь Миколаєвич!

Я дуже жалкую, що написані мною спогади про Пошивайлів Гаврила Ничипоровича[473] та Явдохи Данилівни[474] не одержані вами. Мене дуже дивує як у ваших місцях можуть пропадати листи. У вас листоноші знають всі вулиці свого маршруту і навіть прізвища людей, що живуть на цих вулицях. От же коли трапилась така невдача я напишу вам ці спогади удруге.

Боляче згадувати, що такі люди як Гаврило Ничипорович вже не живуть з нами. А здавалось тоді коли працювали разом, що цей час буде ще довго, довго... Гаврила Ничипоровича я пам'ятаю ще з 1927 року. Я тоді ще тільки почала працювати в заводі «Художній Керамік». Та звався цей завод тоді «Кустарь-кредит». Завідував цим виробництвом Бойченко Ів. Федотович[475]. Гаврило Ничипорович тоді ще не працював у заводі, а дома. Від був хороший мисковий гончар. Але видно вже й тоді він умів робити не тільки миски,

а і різні складні вироби як то: куманці, барильця, а особливо дитячу іграшку. Тому його запрошували інколи, щоб зробив декілька сот такої іграшки, а пізніше запросили його працювати в завод. Це був неперевершений майстер складних майолікових виробів; а також тарілок, або як казали тоді блюд. Наче й зараз бачу як Гаврило Ничипорович, набивши величезну грудку глини на круг виробляє на верху цієї грудки малесенькі дитячі вироби-посуд. Тут були різні вазочки, глечечки, горщечки, чашечки відерця, кошички, мисочки, тарілочки. Та всього не можна перелічити, що виходило с пів його уміючих наче чаклунських рук. Все це покривалось цвітною поливою. І коли виберуть усе це з горна в корзини чи ящики, так не можна відірвати очей така краса. Також тарільки великі і маленкі, наче страшно доторкнутись до них, щоб не зігнулась, а він вільно бере їх руками з станка і ставить на дошку для підсихання. Пізніше стали випускати різні сувеніри; куманці, вазочки, барильця, баклажки і ін. Я не пам'ятаю рівного йому майстра на заводі. А який це був характер! Я ніколи не чула, щоб він на кого сердився або кричав. Завжди спокійний, врівноважений. А який був шутник, скільки знав різних анекдотів, приказок. Коли він, один час, працював з нами в одному цеху, це для нас був як празник. Скільки він всього розповідав, і завжди тихим голосом і ніколи сам не всміхнеться, а ми ледве всиділи за столом, від реготу не могли дихати.

Це вже було після війни. Пройшла голодовка 1932–1933 рр. Багато працівників заводу повмирали з голоду, багато розбрелись по інших місцях, щоб спастись від голоду. Гаврило Ничипорович з Явдохою Данилівною теж тимчасово працювали на Запоріжжі в селі «Терпіння». Це, здається, було в 1946–1947 рр. Зараз там теж нічого не виробляють все припинилось. В п'ятдесятих роках на заводі «Художній Керамік» вже був заввиробництвом Демченко Трохим Назарович[476], а директором Леженін Ів. Петрович[477]. Було заходить в цех Демченко і строго, начальницьким тоном каже: «Видно вже щось Гаврило (ніколи не скаже по-батькові) розказує дівчатам, бо аж на двір чути як вони сміються». Він тиханко собі не підводячись від роботи скаже: «А я не знаю чого вони сіються, запитайте їх як хочете».

Хороший був чоловік і майстер. Я як почула що він помер, так ніби ножем хто штрикнув у серце. Таких людей тепер уже нема, щоб

так любили свою роботу і віддавали для неї всю силу. Якби було два ти таких майстри можна булоб з ними починати роботу на заводі. Земля йому пухом і пам'ять вічна.

Така ж була і дружина Гаврила Ничипоровича Явдоха Данилівна. Вони наче були підібрані одне для другого. Завжди весела, шутковита з кожним ввічлива. Була хороша малювальниця, та нажаль з нами разом вона працювала мало. Коли був у неї час, то працювала в заводі «Червоний гончар», а коли ці виробництва з'єднались в одно тоді вона працювала і з нами. Була дуже відзивчива на чужу біду і горе. Коли захворіла Олександра Федорівна[478] Явдоха Данилівна часто відвідувала її як дома так і в лікарні і коли померла Олександра Федорівна, то приймала ни аби яку участь у її похоронах. Дуже була дістипліновна в роботі. Я пам'ятаю такий випадок: Сталіним[479] був виданий такий закон: коли запізнишся на роботу більше як на 8 хв., то заслужуєш покарання 1 рік тюрьми. Ми з Явдохою Данилівною працювали тоді в цеху № 2 це на прогоні або як тепер зветься Партизанська вул. Автобуси тоді ніяки не ходили. На роботу ходили пішки. Як мені так і їй до заводу було км. 6. Було діло зимою. Дорога не рівна сніжні заноси і слизько. Ми йшли з нею разом, було вже нам і жарко. Не діходячи до завода з км. почули гудок без 5ти 8. Явдоха Данилівна каже: «Біжи ти скоріше добіжиш, а я не підбіжу» Я кажу: «Я не буду сама бігти, спізнимось то вже разом». Тоді вона витягла з сумки свій обід (якесь варево) і вилила на сніг, а тепер каже давай бігти. і ми побігли вдвох. Коли вже були в дворі заводу прогув гудок на 8 год. На порозі стояв зав. виробництвом Винник Ів. Ів. (вже нема і його живого) і каже не біжіть, ви ж уже в дворі заводу, спізнення у вас не буде. Тяжкі були часи, та якось жили дружно і легше було все переживати.

Олесь Миколаєвич!

Простіть що я погано написала. Трохи була прихворіла та і по роках уже руки не слухаються. Вам щось збирався надіслати Латанський Сергій Васильович[480]. Чи ви одержали від нього це відправлення чі й його лист пропав десь?

Поздоровляю вас з наступаючим новим 2001м роком і бажаю вам всього найкращого! Успіхів у вашій роботі, здоров'я і відмінного щасливого сімейного життя!

Назарчук М. С.» [118].

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*

28.12.2001

«Добрий день шановний Вікторе! (пробачте не знаю як вас по батькові). Одержала вашого листа вже три дні тому, а відповідаю тільки сьогодня. Ваш лист дуже мене сфилював бо я вже не ждала, щоб про мене хтось згадав в моєму рідному селі М-Будищечках.

Вибула я з села ще в 1940 році і хоть жила в Опішні, з Будищечками не мала близьких стосунків. В 1940 році я змушена була (за порадою мого брата Артема[481]) продати свій дім і садибу, якої в той час вже не було дякуючи «Дорогому вождеві всіх народів» вся садиба була відрізана і лишився самий двір, навіть хлів більшою частиною стояв на чужій колгоспній території. Вимагали щоб я обов'язков вступила в колгосп, а я в той час вже більше 10 років працювала в заводі «Художній Керамік». Як я могла піти в колгосп, коли на заводі я вже одержувала пристойну зарплату, а в колгоспі давали на трудодень 200 гр. та й той був пополам з різною обметицею. Мене викликали в колгосп і сказали щоб кожного виходного (на заводі) дня виходила на роботу в колгосп бо в противному разі відріжуть і двір, а не тільки садок. Садок в нас був укоханий, батько мій любив це діло, а побіля нього й ми старанно ходили коло дерева.

Коли ж садок відрізали, то почалось навальне обдирання його; обривали фрукти зазиленцю, ламали дерево, а коли скажеш, щоб не ламали дерева кажуть «Яке тобі діло, воно народне» Брат не видержав такого: покинувши все вийшов на квартиру до Наливайка[482], що жив нижче Кардашевого урочища[483]. Довелось продати Маресі в якого було три сини Були вони з хутора Марехи за 18 км. від Опішні. Тоді такі не перпективні села і хутори зселяли до великих сіл і районів. Ці Марехи похазяйнували так, що від садка через три роки не лишилось нічого. Сіяли там жито і садили картоплю. Я і до цього часу як згадаю про цю садибу, то так наче голкою штрикне в серце і намагаюсь обійти десятою дорогою щоб не бачити цього. Та й Марехам не пощастило на цій садибі. Найстарший син Дмитро розійшовся з жінкою і працював десь в Полтаві парикмахером, а жінка його повела себе недобре і вже давно померла. Другий брат оженився, вистроїв собі нову хату на цій же садибі та жінка його повісилась Пробачте що я відірвала вашу

увагу від головного, що мусила вам написати. Мені хотілось, щоб ви знали через що я покинула своє рідне село М-Будищечка. Тепер пишу про те що вас цікавить: Гончарів в Опішні так же я і в Будищечках було дуже багато, та працювали вони кожний в своєму господарстві, а в кінці XIX[20] століття в справу сільських промислів втрутилось земство і намагалось хоть частину гончарів об'єднати в колектив. Довго це не вдавалось. Потім викликали кераміста з Львівської обл. випускника Коломийскої керамічної школи Лебіщака Юрія Ів.[484] Він приїхав десь в IX році XX ст. і привіз з собою майстра по виготовленні виробів на крузі. За його клопотанням був побудований цегляний будинок в західному стилі над Тарапунькою (над притокою Тарапуньки Чехонею) Спершу тут була промислова школа керамічна. В цій школі вчився і мій брат Артем і Сакук Хома Мосієвич[485] показаний вами в Керамологічному журналі. В цьому приміщенні школи в підвалі були побудовані горни-муфелі. Вироби виходили дуже гарні. Як виберуть з горна так прямо не відірвиш очей. Коли почали видавати продукцію то почали деякі гончарі проситись що їх прийняли в цю майстерню. Це було в час I[ї] імперіалістичної війни, а після революції, як уляглися трохи військові дії на місці колишнього земства утворилась Вукопромрада і Облпромрада. Почалось об'єднання промисловості. Тоді й почало свою роботу об'єднання «Кустар-Кредит». Це було приблизно десь в 1918–1919 роках[486].

«Кустар-Кредит» об'єднав шевців, кераміків, вишивальниць, коверниць. Під керуванням «Кустар-Кредиту» і проводилась робота майже до 30х років, а десь в 1928 році приїхав завідуючий Вукопромхудожради Чередниченко, подивився як нам тісно, провів свою роботу в Райпарткомі і добився, щоб для побудови нового заводу дали нам територію Кардашевої садиби. Після цього гончарство відділилось від «Кустар-Кредиту» і стало самостійною одиницею керамічної промисловості під назвою «Художній Керамік».

Тепер я розповім вам що знаю про Кардаша.

В цьому кінці Прогоні (так звалась ця вул.) не було такої майстерні де робили б гончарі хоть вони й були тут. У вуличці, не пам'ятаю як вона зветься, жили троє господарів-гончарів прізвища Зубані[487], а по вуличному Сусідки. але всі вони робили в своїх господарствах. (в одному з них живе і працює Михайло Китриш[488]. На Кардашівщині[489]

ніхто не працював аж поки побудували завод[490]. Тут мені доведеться повернутись до своїх дитячих і молодих років. Мій батько був швець, але він хворів катаром (як тоді казали) шлунка і сидіти на шевському стільці вже не міг. Він самотужки опанував роботу по ремонту годинників. (Він закінчив міністерську школу де вивчав фізику і різну техніку і музику. Знав ноти і був регентом в церковному хорі М-Будищечок).

Я вам пишу все це, щоб вам було зрозуміло який зв'язок був з Кардашем. Батько мій був бездоганним працівником в любій професії. Тому Кардаш приїхав до нас і привіз на ремонт часи стінні і карманні. (Тоді ручних ще не носили). Так зав'язалось знайомство. Як би це було при Сталінові[491], то мабуть би і ми попали в «вороги народу». Звали його Юхим (Ефим)[492] по російські. Одначе він був українець і розмовляв по українські. Мав трьох дітей сина і дві доньки[493]. Молодші діти вчились, а найстарша донька була господаркою бо матері в них на той час що я знаю не було, померла. Чим він займавсь не можу сказати; ніяких промислових речей не випускалось, але в господарстві було все: Багато рісної худоби (скотини) і корови і свині і вівці і коні ж звичайно. Були й бждоли і великі сушні де сушили фрикти з садка, а потім мабуть він сушенину кудись відправляв. А садок був великий і розкішний. Займав він десь мабуть гетарів 6-8 і все такі були чудові сорти і яблук і груш і слив «(тепер таких нема)» як писа Остап Вишня[494]. Мені у війну довелось пожити на цій території 5 років бо в нас хату спалили німці і жити було ніде. Від садка тоді лишились самі недобитки та й тих було дуже мало.

Цех № 2 в заводі «Художній керамік» з'явився тоді коли був побудований завод. А весь цей час працювали на заводі № 1 тобто на Тарапуньці. На Гончарівці в цей час утворився ще один осередок гончарів; зовсім окремий, ні від кого незалежний звався «Червоний гончар» Коли об'єднались всі ці колективи і став завод зватися державний то колектив «Червоний гончар» став зватись цех № 3. В цеху № 1 був побудований горен уже для випуску великої кількості виробів. Та приміщення це було побудоване на швидку руку, дирев'яне, близько над Тарапунькою і воно скоро почало руйнуватись. Особливо як нашому тодішньому «головному інженерові» Демченкові Трохиму Назаровичу[495] прийла в голову думка загатити зразу за майстернею

на Тарапуньці ставок. Земля, де стояла майстерня цеху № 1 зразу взялась вологою і руйнування приміщення пішло ще скоріше, що і змусило шукати територію на побудову нового заводу. Ви питаєте де подівся Кардаш?

Коли після 1[і] імперіалістичної почалас революція він напевно зрозумів до чого йдеться і почав потроху спродуватись (рухоме майно), а потім виїхав з сім'єю напевне закордон бо тут би він ніде не зміг удержатись[496]. Як би ви побачили яка там була краса: Весь садок з північного боку був обсажений липами в два ряди скрізь були алеї і до хати і по саду. Вся садиба була обгорожена огорожею з коляк; це такі великі стовпи вище росту людини із загостреними вгорі кінцями. Такою огорожею були забудовані й Морозенківські сади в Опішні. Морозенко займався винобробством, в нього було багато огородини, а в Кардаша цього нічого не було.

Тепер я напишу вам про вишивку.

Де я навчилась вишивати. Мабуть так як і читати. В 3 роки я вже вміла читати. Хото мене навчив і коли ніхто не пам'ятає та я і сама не дуже пам'ятаю. Мабуть брат мій Артем. Він в школі брав дитячі книжечки з невеликими рассказами звичайно по російському, читав мені їх показував букви в букварі, слова, що складаються з букв і так я навчилась читати. Батьки мої були дуже здивовані коли побачили що я вже читаю. Так і вишивати. Мама моя дуже гарно вишивала брала людям вишивати рушники, сорочки і ін. Я сиділа біля неї підібгавши ноги на лаві дивилась як вона вишиває. Потім просила голку і ниточку, щоб попробувати й собі вишивати. Мені це дозволяли, а пробувала я вишивать на пелені сорочки а тоді були полотняні сорочки. Коли мама побачила що в мене щось виходить, то почала дозволяти допомагати їй у вишивці. В Яблушньму жили багаті люди Лихопої хлібороби. В них були дочкі і ми вишивали їм на придане; рушники, наволоки простині і т. ін. Вишивали здебільшого хрестиком та в прутик. Це мережки. Не було ще тоді ніяких «Кустарь-Кредитів» ні понктів де давали вишивку на дом. Потім почалась вишивка мальованою гладдю. Принесуть вишитий рушник і свій матеріал на рушник і просять намалюй нам такий рисунок, а ми потім вишиєм. Почали кожного дня ходити з таким проханням. Це вже забирало багато часу Мама почала виговоряти, що мені ж треба вишивати чужу роботу. Предлагали за це плату, Мама каже, що за це плати

не можна брати. Тоді вони почали носити; хто півдесятка яєць, хто кусочок сала, хто якусь жменю муки. Так ми й жили. Старша сестра вчилась, в той ча, в городській школі. Після вивчення уроків вона таж сідала до шиття і від неї я ще більше навчилась шити. В 1919 році помер наш батько і нас зосталося троє біля матері. В цей час і утворився в Опішні «Кустарь-Кредит» Я зараз же пішла до них і почала брати роботу вишивання на дом. Цю роботу не треба було нікуди здавати. Вони давали полотно вже розкроєне на чоловічі сорочки, дитячу одежу, скатерті, наволоки і т. ін. Давали взірці, нитки і я дома вишивала і здавала їм роботу. Тоді ще не було філій ні в М-Будищечках, ні в Заїченцях. Брати роботу на дом було багато охочих, розширятись там на місці було нікуди і таким чином відкрились філії в М-Будищечках і в Заїченцях. Філія вишивки дійсно містилась в будинку Пічки Мефодія Павловича[497]. Я там роботи не брала бо вже була закріплена на основному виробництві вишивки. Завідувала цим пунктом Висіс Олександр Петрівна, а керівник «Кустар-Кредит» був Ширай Петро Петрович. Через декілька років він був репресований разом з усію сім'єю «Ворог народу»[498]. Після цього «незабаром» роспався «Кустар-Кредит». Шевці стали окремо, вишивальниці окремо, столярі бондарі окремо.

Хто брав в М-Будищечках роботу вишивки на дом. Охочих виявилось багато особливо де в сім'ї були дівчата. Близько нас брали роботу Свищеви дівчата (Свищ-ганчар)[499] Байрачного дівчата, дівчата дві, Галушки Якова[500] одна дочка. Вона брала людям вишивати рушники і брала роботу з філії. Все село де були дівчата або молоді жінки працювало по вишиванню. Трагична доля однії доньки Галушки (Герасименка) Якова. Вся сім'я їхня померла та під час голодоки, то від інших причин В час імперіалістичної війни гончарі жили заможно Цей Яків Галушка справив своїм дочкам по два золоті хрести Тоді це було модно коли на шиї золотий хрест та ще й великий. Старша дочка вийшла заміж за Пошивайла на М-Будищечках, Батько помер, мати померла, брата в голодовку зарізав трамвай в Харкові[501]. Лишилась Саня[502] одна Вишивала весь час поки постаріла (вона моїх років), а хрести збереглись. До неї приставили якихось жінок щоб носили їй продукти і вони якось підгляділи де в неї ці хрести, а може й ще що і поро... добра. Коли Саня довідалась про це їй сталось наче звихнення з розуму. Вона пішла куди очі дивляться і знайшли її десь

у М-Млинах у кущах. Голова с/р М-Будищечок довідавшись про це поїхав забрав її і примістив в будинок пристарілих. Хату опечатали. Не знаю чи жива вона зараз чі нема. Що я вам розповідаю, ви мабуть і без мене знаєте цю історію. Багато полотна ткали тоді по селах. Поблизу нас було 3 ткачихи: Свища Степана жінка, різничка (або Мелашенчиха), Хоменчиха. Всього села – М-будищечок я не знаю, та знаю, що ткачих було багато. Ткали і білили здебільшоо самі в кого був такий двір просторий і чистий моріжок, а в кого не було де, то віддавали білити найчастіше в Яблушнє. Там по над Ворсклою були такі чисті піски, що полотно швидко і гарно вбілювалось. Були люди що спеціально займалися цим.

За Пічок я хочу вам сказати що знаю:

Старе дворище Пічок було проти нас. За моєї пам'яті там жив уже один Пічка Антон[503] з сином Косянтином і матір'ю. Старенька була Піччих Марта. Павло Ів. Пічка[504] давно відійшов з цьо дворища і вистроївся у вуличці коло церкви. Огорожа була щільний забор і ворота і не видно було, що там робиться у дворі. Він жив якось обособленно. Ні в які компанії не встрявав, був хороший гончар Знав лише роботу і церкву. На різдво віршувальники охоче йшли до ньго бо там, крім гостинців давали ще й по три копійки мідних грошей. У мене збереглась фотографія М-Будищанська церква і на тлі її Павло Ів. з малим сином Мефодієм. Я вам пересилаю її. Може вона коли вам згодиться у вашій роботі[505]. Пічка Антон, що жив проти нас був старший з Павла. Сам не гончарував, а наймав майстра гончара а сам займався хліборобством. Жили добре. Була корова, коні не мало хліба. Інколи молотили кінною лашиною. Ми завжди купували в них молоко. Часто заходив до нас. Любив поговорити з моїм батьком. Потім перестроїлись на той пічківський участок де жив і Павло Іванович. Стара Піччих бабуся Марта померла і після цього стару пічківську хату розібрали туди до себе. Ще в Кижняківці жив один Піка Яків[506]. Той займавсь лише гончарством. Робив він не простий посуд, а майоліку. В нього жив багато років племінник й жінки Білик Ів. Арх.[507] Ви мабуть його знаєте. Лауреат Шевченківської премії, що помер два роки тому.

Про Адаменків[508]: Що я про них знаю: Це був міцний хлібороб. Займався тільки хліборобством. В нього завжди молотила парова

(дизель) машина. Мав двох дітей; син Іван і донька Олена їх не репресували бо вони так як і Кардаш не допустили до цього, виїхали сами. Сина Івана призвали в армію і після армії я його вже більше не бачила. Дочка Олена вже в час колективізації з'явилась селі, а в якому вихляді!? В дуже порваній одежі, крива і шкотильгала на милиці. Говорили що вона вийшла заміж за якогось старого росіянина. Пожила трохи в селі. Чолловіка її я не бачила, а потім і вона зникла[509].

За репресованих малобудищан (говорю в множині бо з сім'ями) я пам'ятаю Пацюків[510]*, Педьків*[511]*, Мокляків*[512]*, Чирвенка*[513]*, Зубенка Ілька*[514]*. У Зубенка не було ні багато землі, ні іншого майна. Він був учасник драмгуртка. Ставили п'єсу «Про що тирса шелестіла» п'єса ця була заборонена. Хтось доніс, ат тобі й 10 років далеких таборів. Він відбув, повернувся додому Жінка прийняла його холодно як «Ворога народу» і він повісився не витримавши такої наруги.*

Ще хотіла написати вам по одних людей яких теж можна вважати до репресованих. Це Ситники Андрій і Палікарп. Відомі М-Будищанські пічники. На початку колективізації вони не готячи йти до колгоспу поїхали на переселення, як казали тоді на «Зелений клин». Полікарпові якось вдалось там прижитись, а Андрій щоб не повертатись додому пішов під поїзд і жінка сама повернулась додому. Жахливі були часи! В такій благодатній країні як Україна і так тяжко було жити людям.

Я закінчую свого листа. Нагородила вам такого, що мабуть і не розбирете. Погано написала бо каліграфії не вчила та й освіта в мене низька, самі бачити як написано прошу простить мене. Та й вік уже мій такий, що рука не слухається розуму.

Я ще пересилаю фотографію остатків Кардашівщини. Це була баня ще в Кардаша і квартира сторожа в садку та тих хто працював на сушнях[515]*. Якщо я не написала вам всього що ви хотіли знати, то напишіть мені я постараюсь дописати Поздоровляю вас з Новим 2002 роком і бажаю від усії душі всього вам найкращого, міцного зоров'я вам і вашій сім'ї, успіхів у вашій теперішній і в майбутній роботі, всякої удачі і благополуччя! Перайте мій привіт, поздоровлення з Новим роком і найкращими побажаннями Олесю Миколаєвичу*[516]*, Світлані Григорівні*[517] *і Наталі Василовні*[518]*! З великою повагою до всіх вас Назарчук М. С.»* [67].

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***
04.02.2002 (за поштовим штемпелем)

«Добрий день шановний Вікторе...

Одержала вашого листа. Дуже рада з цього і вдячна вам за уважність до мене і за вашу допитливість і бажання відтворити історичні цінності нашого села. Ви мені дуже нагадуєте мого сина... Такий же був допитливий до всього що було на нашій батьківщ. Завжди просив мене зберігати все, що нагадувало б про наше життя на М-Будищечках чи Опішні. Починаю відповідати на ваші запитання:

Завод на Кардашевому[519] *будувався 3 роки з 1928 по 1931 рік. Збудований він дійсно з цегли розібраних церков Опішні, в основному з Троїцької церкви яка була найбільшою спорудою в колишній Опішні. Ця церква була окрасою Опішні; дуже висока (особливо дзвініця). З яко боку не підїжджав до Опішні, то км. за 5 її вже було видно. Та на жаль архітектори і будівники цієї церкви не врахували на якому місці будують таку велику споруду. В цьому місці під Опішнею були підземні ходи, цілі коридори глибоко в землі. Там де вони були земля місцями просідала утворюючи западини, ями то що. Через вуличку від Тройці жили мешканці Опішні Йосипенки і на їхніх садибах проходили ці підземні ходи. Частина їх ішла в напрямку Тройці і на будові такої церкви почали з'являтись розколини (очевидно від просідання землі). Спочатку їх замазували, але розколини робилися вже ширші. Тому вирішили церкву розібрати, щоб не допустити великої аварії. Та й час був той, що почали припиняти служіння в церквах (скидати дзвони, хрести і т. ін.). Це було десь в 1924–1925 роках. Розбирали її бригада Росіян. А нашій арганізації «Кустарь-кредит» голова райвиконкому (не пам'ятаю його прізвища) примусив давати кожного дня в допомогу розбирачам 5 чол. людей. Були пороблені велики дерев'яні жолоби (ніби корита) і по них спускалась цегла. А внизу люди підбирали і чистили цю цеглу. Під ці роки в нас виникла потреба будувати завод. Так завод на Кардашевому дійсно був збудований з Троїцької церкви. Звичайно добавляли і нову цеглу особливо на побудову горнів і внутрішніх всяких споруд. Завод на Кардашевому був збудований в 1928–1931 роках.*

Хто працював з Малих Будищечок в заводі в довоєнні роки я не можу вам сказати. Це як уже почалась робота на Кардашевому тоді

було не мало і Буищан, а в цеху № 1 (як тоді називали) я чогось не пригадую нікого та й голодовка 1932–1933 років все зруйнувала. В мене є фотографія цеху № 1 в 1929 році. Якщо в музеї такої фотографії нема і вам у вашій роботі вона була б корисна, то я можу вам її вислати. Подивитись може ви або ваші знаймі чи рідні впізнають кого небудь.

Також є в мене фотографія заводу (цеху) № 2 в 1964 році. Зфотографовані всі працюючі біля відбудованого заводу в бувш. Кардашевім дворі. Я не надсилала цих фотографій в музей тому, що вони були в багатьох і хтось відніс їх і в музей, а якщо вам вони цікаві і корисні та напишіть я вам вишлю. Подивитесь і там є багато і М-Будищан. В 1930 році в «Художньому Кераміку» робили вогнетривку тоненьку цеглу. Це було на Тарапуньці. Робили її ручним способом. Виготовляли її не дуже багато; в основному для своїх потреб. Таких що робили б цеглу чи кахлі в домашньому господарстві на М-Будищечках я не знаю. Може хто на яру я там мало знаю людей, Хто ще був на М-Будищичках з пічників я не знаю. мабуть були, але я знаю лише двоє Ситників Андрія і Полікарпа. Пічники були знамениті (особливо Андрій) Жили навпроти (Адаменкової садиби)[520] не там де Шереметі[521], а тут де жив Білик Дем'ян[522] (мисковий гончар) тепер мабуть там живуть онуки Дем'яна. За Біликом Дем'яном жила ще одна Білечка удова, а потім ці Ситники. Андрій і Полікарп. Вони свої садиби і хати попродали як виїжджали, хтось з будищан мабуть їх і покупив. Андрій, як я вже вам писала, трагічно закінчив своє життя (щоб не вступати в колгосп) кинувшись під поїзд. Це я знаю з розповіді його жінки яка повернулася в Будищечка. Дітей у них не було, жити було ніде. Тимчасово працювала по наймах, а потім вийла заміж за Оленича Федора[523] в якого померла жінка. Жили у вуличці за Пічками за церквою. Хто був головами с/р в 1920–1930 роках Пам'ятаю двох: Діденко[524] (ім'я не пам'ятаю) з села Батьки. Був член партії і потім ще був Гресь теж із Батків. Призначали їх з району, а район тоді був в Опішні. Хто був у тих бригадах що ходили розкуркулювати і забирати «лишки» продовольства. Та бригада що була у нас була очолювана Черненко Микола з Опішні, голова комнезаму Монька Яким Гаврилович[525] (не знаю яке прізвище його було, це по вуличньому). Хліба в нас не було це вони знали тому

ніде не копали, а забрали квасолю та узвар і кричав Черненко щоб яблука одвезли в район. В той час вони були ще зелені. Я забула згадати, що в цій бригаді ще була Мироненчиха[526] (не пам'ятаю імення) жили за церквою. Взагалі бригада була не одна, а декілька. Чи були в Будищечках серед гончарів люди які робили дома цеглу або кахлі я не пам'ятаю. Наче цеглу хтось робив. а кахлів не робив ніхто за моєї пам'яті[527]. Чи були люди в М-Будищечках що в роки громадянської війни воювали в повстанчих загонах проти більшовиків. та мабуть були але я вам про це не можу сказати бо по перше, я була тоді в такому віці, що не могла сама знати, а допитуватись не дозволяли домашні. Знаю тільки жахливі випадки помсти над першими більшовиками-комуністами (що їх призначав в Будищечка район) голову колишньої с/р утопили в уборній, яка була побудована над ямою старого колодязя. Потім прийшли німці (це було в 1918 році) і порозстрілювали перших комуністів Дінця[528], Мороховця[529] і Суконьку[530] в балці Шутино під Опішнею. А в колишньому лісі-дубнику, що спадав на яр Будищечок від бувшої пані Животовської[531], було забито двох М-Будищан, жахливо познущавшись над ними. За Бея[532] я знаю, що він виступав проти більшовицької влади. Не знаю чи в селі Глинську був один Бей чи там ще були його родичі чи однофамильці. В нас тимчасово жив хлопець з Глинська Бей Корній[533]. Може це був син Бея Павла, а може його родич чи однофамилець. Він поступав в якусь школу в Харкові і не видержав іспитів і прийшов до нас (не знаю хто порадив) щоб підготуватись і таки вступити куди він надумав. Дома в нас жив мій найстарший брат[534], який закінчив учительську семинарію в «Великих Сорочинцях». Дома він вчетилював в с. Лазьки (що над більською дорогою) В час літньої перерви в школі, займався підготовкою цього Бея Корнія. Так йому й не довелось вступити бо навіть документів не прийняли. Це ми знали з переказів других людей з Глинська. В часи громадянської війни ми жили як то кажуть «тихше води нижче трави». Цей мій найстарший брат після семинарії був мобілізований в армію (тоді якраз почалась перша імперіалістична війна). Його послали в військову школу в м. Чугуєві. По закінченні він мав звання прапорщика. Попав на фронт, був поранений в ногу. Довго лежав у госпиталі і був відставлений з війська і жив дома. З ним разом в Чугуєві вчився і Дінець. Після революції почався напад

на колишніх військових царської армії. Кожного дня ми ждали що гряне над нами якась біда, але якось обійшлось. Після вчетилювання в Лазьках брат поступив в Полтавський ІНО (інститут народньої освіти). По закінченні послали на роботу в Харків. Працював в справі Українізації. В 1929 році помер там же в Харкові. Жахливі були часи. Майже весь 1900 століття.

Нахлинула армія Муравйова[535] якого Ленін[536] не побоявся поставити на чолі війська, щоб тільки приєднати Україну до Росії. Про те що буде з людьми Ленін мабуть не думав аби лише спасти революцію в Росії. Цей Муравйов кажуть розстрілював за те, що говорили українською мовою. З його появою (його війска), наче хто насипав епідемію тифу. Рідко в якій хаті не було хворих на тиф. В нашій сім'ї було разом 5 чол. хворих. Ніякої лікарської допомоги не було; кухоль води коло постелі і все. І от же ніхто не помер всі видужали, а багато людей повмирало. Хай ніколи не повертаються такі часи.

Якими ремеслами займались в М-Будищечках. В основному було гонарство і шевство та хліборобство, але не мало було і інших професій. Було не мало кравців. Особливо відома була дочка Саміленка Настя[537]. Це була доже хороша кравчиха. В неї завжди були ученици.

Василюша був гарний кравець чоловічої одежі. Були Колісники (Таловиречі Кирячки)[538].

Були чимбарі, що вичиняли шкури це такі Любченки[539], Гармаші. Від них навчився цій справи бій дядько (брат мого батька) Каша Іван Л.[540] Були полотенщики, що скуповували полотно (тоді ще в кожній хаті виготовлялось полотно). Де вони дівали це полотно не знаю, а кожен базар скуповували його. Цим займалися Звагольські. Це давнє діло. Зараз мабуть вже нема нікого з них хіба онуки. Були ковалі це Уманець (жив біля церкви) Був знаменитий різчик по дереву Гарбуз Василь Степанович[541]. Роботи його й тепер можна побачити в журналах «народне мистецтво» і ін. Був художник Кононенко Петро Максимович[542]. Він працював на малюванні іконостасу в М-Будищанській церкві, а пізніше працював в заводі «Художній керамік». Малював портрети на блюдах, краєвиди на вазах, багато малював з творів Шевченка[543]. Наче написала все те що ви просили. Простіть що погано написала. Рука вже не слухається і виробляє

таке, що аж страшни дивитись. Тепер у мене буде прохання до вас: Якщо будете мені писати Напишіть чи не вчився в керам-школі ваш родич; може батько, а може дідусь 1937–1939 роках. В цій школі на одному курсі зі мною вчився Міщанин (ім'я Вітор чи Володимер невпевнена)[544] *високий стрункий юнак; тільки білявий. На випускній фотографії він є. Тільки карточка ця не в музеї гончарства, а в краєзнавчім музеї Опішні. На цьому закінчую. Дуже прошу вибачити, що погано написала. Бажаю вам і вашій сім'ї міцного здоров'я, а вам успіху у вашій роботі і щастя в житті. З глибокою пошаною Назарчук.*

Ще забула написати декілька ремесел в нашому селі: були хороші столярі. Один був приїжджий не знаю звідки. Оселився в нашому селі тут оженився. Робив дуже хороші речі на замовлення.

Також були ремісники вшивання покрівель соломою. Зараз ця професія мабуть не потрібна бо тепер криють будівлі залізом та шифером. Хороший фахівець цього діла був син Білика Дем'яна Корній[545]*. Вже як пристелє покрівлю так наче злита аж хвиля по ній ходиь. Як побачиш таку покрівлю можна й не питати хто пристеляв тільки Білик Корній умів так зробити. Були й слюсарі. Це були Ситники. Батько Ситник Петро працював десь на Донбасі там навчивсь, а повернувшись додому оженився і навчив цього ремесла своїх двох синів. Тут вони ремонтували людям замки і інші господарські речі. Жинка його була знаменита вишивальниця. Жили по цій же вул. де і Ситники Андрій та Полікарп тільки ближче до Опішні»* [68].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***
05.03.2002 (за поштовим штемпелем)

«Добрий день шановний Вікторе! (напишіть як вас по батькові) Прямо незручно писати наче це якась зневага до вас. Хоть ви й багато молодший за мене, але поважанний чоловік і я хочу писати так, щоб це була повага до вас. Одержала вашого листа і дуже дуже вам вдячна за ксерокопії. Особливо я на одну як глянула чуть не впала од несподіванки. Там був мій брат. І саме головне що фотографія останні роки перед війною де він загинув на Волховському фронті в 1942 році. На цій фотографії знятий випуск керам-школи 1940

року. Останній рік існування школи перед війною. В 1941 році школа припинила існування бо німці вже були під Києвом.

Що до останніх ксерокопій, то вони мені всі знайомі. Велика фотографія зроблена в 1924 році. Тут зафіксована подія коли організація «Кустарь-кредит», приєднала до свого колективу, невеличку ще тоді керамічну майстерню і школу яка була тоді[546]. Ця школа була продовженням тієї яку організував ще Лебіщак Ю. Ів.[547] В 1922 році Лебіщак вибув з Опішні і цю школу очолив Бойченко Іван Федотович[548]. Він стоїть на крильці коло дверей. Біля нього в куточку коло дверей старий дідусь-сторож. Йому видно захотілось бути на фото поруч начальства. Це Варвинський з вул. Шкорпелівка[549], а тепер Піонерська. Поруч Ів Ф. на крильці представник Облпромради. (тоді область була Харків)[550] не пам'ятаю його прізвища. Третій між цими двома людьми, стоїть Ширай Петро Петрович[551], голова тодішнього «Кустарь-кредиту». Коло їх там же на крилькі стоять учасники адміністрації. Та я їх не розберу хто там є. Побачила тільки Гладеревського Лариона Дмитровича[552]. Він тоді відав виробництвом тонкої цегли, що вироблялась тут же в кінці двору. Останні люди на цій фотографії то все шевці та вишивальниці. Були й гончарі, а найбільше там дітей шкільного та і дошкільного віку.

Перед цими зборами була організована виставка виробів майоліки що вироблялись в цій невеликій майстерні. Вироби були дуже гарні (тоді ще за планом не гонились) обпалені в муфелях. Людям платили поденно і вимагалась якість. Виставка працювала декілька днів і допускалися всі бажаючі (безкоштовно) Після цієї виставки не мало гончарів прийшло проситись на роботу. І почали будувати дерев'яну тимчасову майстерню від горна, що на дворі і вподовж до краю двору де вироблялась цегла. Фотографія де на чолі групи людей на крильці стоїть Сакун Хома Мосієвич[553] (ви його знаєте) Це вже 1930 рік. Колектив від «Кустарь-кредиту» відійшов і звався вже Художній Керамік». За цю фотографію я вам писала, що коли в музеї її нема і для вас вона цікав то я вишлю вам. Це фото 1929–1930 років. В мене вона є у збільшеному вигляді а якщо вона в музеї є, то не треба її вам і висилати. Фотографію 1964 року я нагадала вам тому, що ви цікавились Кардашівщиною, а це ж було як раз у дворі біля відремонтованого після війни заводу. Четверта ксерокопія це теж уже Художній-Керамік». Це група людей працівників Художнього-

Кераміка». Це 1934 рік. Тоді вже центр керівництва перейов з Харкова в Київ. В центрі сидять Сакун Х. М. біля нього Чередніченко голова укрхудожпромсоюзу і хтось з ним з Київа. Четвертий в цьому ряду Демченко Трохим Назарович. (тоді вже партійний чоловік)[554]*. Спасибі вам що нагадали про Міщанина Василя Юхимовича*[555]*. Я згадала, що дійсно того Міщанина, що вчився зі мною на одному курсі звали Василь. Я крім цієї керам школи не вчилася ні в якій школі і тому мені дорога пам'ять про всих хто вчився зі мною.*

Про те що в церкві зсипали зерно це правда. Та й не тільки в нашій: і в Покрівській і в Михайлівській зсипали, а зерно було не висушене загрівалось і псувалось. Тоді для цього виганяли людей перелопачувати, щоб хліб просихав. Завелася скрізь гниль, цвіль миші, пацюки пол попрогнивав. Закривали церкву і скидали дзвони сільрадівський актив. Я не можу вже точно сказати хто входив у цей актив. При кожній зміні влади чи якійсь події завжди знайдуться люди яким хочеться вийти на видне місце активістами. З нашої церкви не тільки дзвони, а й хрест скинули та очевидно його хтось приховав бо при німцях ставили хрест. Я тоді жила в Опішні майже в центрі. На нашій вулиці жили кройщики (кровельщики), що крили хати залізом та шифером. Один із них ставив і хрест на церкві. Я була присутна на цій події. Він (кровельщик) спочатку поліз та влаштував щось подібне полички де треба становитись ногами. Хрест замотузували йому на спину так, щоб він міг його зняти без особих зусиль. На перший поверх церкви була дерев'яна міцна драбина, а далі до купола там вже була драбина з віжок. Нанесли рушників але він сказав щоб його нічим не зв'язували щоб він міг вільно рухатись. З замиранням серця дивилися всі як він піднімався з такою вагою на спині. Там був тільки не великий стержень на який насажувався хрест і більше нізавіщо було й держатись. Одначе все закінчилось добре. Хрест поставив і залаштував так щоб не протікала вода. Брав з собою в карман якийсь інструмент. Зліз на землю. Був доже блідий. Його всі обнімали; пов'язали рушниками. Потім повели десь готовився обід, щоб відпочив і пообідав. Це було при німцях, але з них ніхто не приходив ні допомагати ні мішати.

Хліб з церкви вивезли ще до приходу німців. Там було страшне в церкві. Зробили ремонт і почалось служіння в церкві. Хто був

попом при німцях я не знаю бо жила я далеко від М-Будищечок і до церкви не ходила. За моєї пам'яті був священником старий дуже піп Барзилович[556] отець Григорій. В нього був зять Гермайзе[557]. Він попав у списки СВУ. Його розстріляли і після цього не стало і Отця Григорія. Не знаю чи його забрали як ворога народу, чи він помер, чи виїхав. Після цього стай Окорок Ів. Степанович[558]. Кажуть що він десь був Бухгалтером а потім висвятився на попа. Закінчилось його життя трагічна. Він повісився. В Опішні було вирізано сім'ю Великодних і пішли балачки, що і він був учасником цієї події. Пробачте, я пропустила сторінку і тепер пишу щоб її виділити. Шкурпела Полікарп це був мій сусід; з одного колодязя воду прали. В молодості від був десь стражником як тоді казари. Я ще була малою і дуже боялась як він ішов побіля нашого двору в церкву. На ньому чорна шинеля, на голові картуз синього сукна а акопця червона, при боці шабля. Ішов до церкви, щоб там не було якої бійки або п'янки. В час революції шаблю в нього забрали, а нічого не було йому. Був великим трудівником. Пристеляв і вкривав постройки соломою, корчував старі дерева в кого вони були, копав грядки, ями на картоплю. Без роботи ніколи не сидів. По більській дорозі за Кардашівщиною[559] по лівий бік від дороги була місцина де був колись великий ліс. Кому він належав може Животовським[560], а може яким другим панам. Звалась ця місцина Бочевщина. Ліс був вирубаний а пеньки були такі що на них видно стояли дерева в декільки обхватів. От цей Полікарп корчував ці пеньки. Десь видно договорився. За те що очистить цю ділянку забирає собі дрова-пеньки. Скільки було треба покласти там сили! А засоби: довбня, клинці, молот та руки. Були такі пеньки, що він спершу провірчував свердлом дірку в пеньку засипав туди порох і коли порох розвертав пеньок тоді вже він докінчував молотом та клинцями. Накорчув купу таку що возів на п'ять тоді продавав. В той час у кожного в садку була сушня, а пеньки як раз туди годяться. Так він і жив сам один, одинокий. Брався лікувати скотину людям. Не знаю чи допомагали його ліки. Навіть брався лікувати і людей. Тільки хвороби не внутрішні, зовнішні; болить рука, нога спина. А лікування одно глина мазальна (мергельна) розведена квасом або сірівцем. Змочувати в цьому полотнину і класти до хворого місця. Такий був Полікарп Шкурпела. Царство йому небесне.

Головою сільради в кінці 1930 років була моя сестра. Чого вона писалась Каша вона Яковенко (дівоче прізвиче Каша)[561]*. Люди на неї обіжались. Казали: «Щаслива що евакуювалась, а то б ми її розвісили при німцях. Особливо обіжала людей при підписці на позику. При ній же в нас і садибу відрізали. Бог їй судія. Нема вже її живої.*

Вітряки я пам'ятаю два: один Чирвенків[562]*, а другий Горпиненків. Горпиненко я не знаю де жив, а Чирвенко жив на цім краї села де жив Мокляк Денис*[563]*. Мені здається, що ще й третій був чийсь вітряк*[564] *Не пам'ятаю вже чий. Може ви на місці довідаєтесь від старих людей про це. Що я знаю про Животовських. Вони були родичі панам Трипольським, що жили в Опішні. Трипольський був, як тоді звалось «Предводителем дворянства» й губернатором. З Животовських я пам'ятаю останню з її сім'ї стару панну, була незаміжня. Її завжди так і звали «баришня» Перші роки революції її не займали. Мабуть тому що дуже стара була. Померла десь у 1918 чи 1919 році. В неї були обслужуючі її люди, вони мабуть її й похоронили, а в двадцятому році були обя'влені торги, продавали її майно. Частину його мабуть розібрали ще до торгів. Мені було тоді 7 років, але і я ходила на ці торги з своєю товаришкою Свищевою Килиною*[565]*. Продавалися меблі, всяке кухонне приладдя. Продавалось видно не дорого бо люди брали все що об'являлось в продажу. По всьому двору було розкидано невеликі шестигольні вирізки з картону пообшивані різнокольоровою матерією. Ми таж поназбирували собі цих іграшок, як ми їх звали. А потім нас розігнали, бо нас зібралось вже було чол. 20 дітвори і ми їм заважали плутаючись під ногами. Мій недалекий сусід (з Липівець)*[566] *Окара а по вуличному Заліпака Микита, купив на торгах Фортеп'яно. Це дуже дорога річ. Потім пізніше в нього забрали його для Опішнянського клубу. (Не знаю чи повернули йому гроші). Багато чого з торгів накупив Денис Мокляк, а потім в нього сталась велика трагедія: Все своє цінне добро він склав у клуні, щоб у хаті не пограбували (всякі банди як тоді звалися) і клав біля цього добра сторожем свого сина Кузьму. Хтось підпалив його клуню. Це була страшна пожежа, полум'я викинулось на пів неба, дзвін у церкві безперериву дзвонив на гвалт. На другий день довідались, що згоріла клуня у Мокляка Дениса і в клуні згорів разом з усим його добром його син Кузьма. Це була страшна подія.*

Моя мама ходила на цей похорон. Залишився тільки обгорілий кістяк якого вже не можна було і одягти, тому його обмотали полотном і так похоронили.

Вас цікавить хто займався вивозом і продажею горшків. В часи НЕПу людей ще було не мало таких що держали коней і займались вивозом і продажею горшків. Я багато їх не знаю, а пам'ятаю двох: Шулик Мосій[567] і Ремез[568] не пам'ятаю його ім'я.

Горшки тоді дуже йшли в ход. Піся війни 1914 року та громадянської війни селяни дуже купували горшки. Напроти нас жив гончар Свищ Степан Захарович[569] і як тільки він вибери з горна горшки з газу в нього в дворі з'являється підвода з кучею і зразу забирають весь товар. Написала вам багато, а чи буде вам з цього якась користь? Що до давніх фотографій села і старих людей, то в мене зараз нема нічого. Було в мене два альбоми; один з малюнками для посуди, а другий з фотографіями та обидва вони пропали коли горіла хата. Все пропало тільки я для чогось живу так довго не дивлячись на то, що на душі завжди смуток і печаль. Живий би був мій син все було б іначе. Дуже мене вразила смерть Уляни Олександрівни Чуйко[570]. Вона ж порівнюючи зі мною ще молода (вона з 1930 року народження) Не повезло їй в заміжжі; чоловік був п'яниця це може й сприяло і її хворобі і її смерті.

Також і Боярчук Марія Степанівна[571] (це була моя учениця по малюванню) і багато молодших від мене вже нема вживих. Хотілося б знати чи жива Біляк Паша Петрівна[572]. Це майже моїх років і товаришка по роботі. В мене є фотографія мого найстаршого брата (що учителював у с Лазьки) Я вам писала раніше. Він вчився в військовій школі при царському режимі, але в нього був тільки чин прапорщика і в цій військовій формі нема нічого собливого. Звичайна військова рубашка, картуз з військовою кокардою, звичайні погони на плечах і штани галіф. Я хотіла положити її влист вам та подумала, що для вас там мабуть нема нічого цікавого На цьому я закінчую свого листа і ще раз висловлюю вам подяку за все що ви мені вислали і написали в листі. Перайте мій привіт і поздоровлення з святом 8го Березня, своїм рідним бо це зараз свято не тільки жіночо, а загальне. Всім вам бажаю здоров'я, а вам наснаги і успіху у вашій праці! З пошаною Назарчук М. С.» [69].

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***
03.06.2002 (за поштовим штемпелем)

«Шановний Віктор Данилович!

Одержала вашого листа вже три дні тому, а відповідь задержала тому що прихворіла і майже тиждень провалялась в постелі. Хвороба не страшна і не вірусна. а таке похоже як отруєння. В нас багато хворіють від води. то мабуть і мені щось таке, а як організм уже старий то і бореться з хворобами слабіше. Запоріжжя майже міліонне місто, а п'ємо воду дніпрову, хоть її й фільтрують і освітлюють, а все ж вона не дуже корисна.

Я дуже вдячна вам за ваше листування. З ваших слів я наче бачу своє село, а воно в мене в душі як самий дорогий кусочо Батьківщини. Починаю відповідати на ваші запитання по ксерокопіях: Я позачила номерами тих кого ще впізнала Це продовження ваших номерів: 5тий № Іваниненко Семен Олексієвич – це від шевців. 6й № Гладеревський Ларион Федорович[573] (я раніше написала вам помилково Дмитрович) 7 № Дяченко Трохим Садотович[574] – хороший мисковий гончар. Останніх більше нікого не знаю бо я тоді ще в заводі не працювала, а працювала вишивальщицею. Це все об'єднував тоді «Кустарь-Кредит». Це була загальна виставка промисловості яку об'єднував «Кустар-кредит». Бойченко Ів. Фед.[575], Ширай П. П.[576] Гладеревский Л. Ф. попали під Сталінську репресію і вислані з сім'ями мабуть в Сибір бо про них вже не було ніячої чутки[577].

Друга ксерокопія – 1938 рік. Тут учні які вчились з Демчиком Трохимом Назаровичем[578], а частина люди які працювали на заводі. Це вже був колектив гончарів «Художній-Керамік». № 1 не знаю хто. № 2 Сакук Хома Мосієвич[579], 3й Чередниченко голова Вукопромхудож союзу. № 4 хтось з районного керівництва. № 5 Демченко Трохим Назарович тільки що закінчившій школу майстрів художньої кераміки. №6 не знаю хто № 7 не знаю хто. № 8 Боробіна Наталія[580]. № 9 Кирячок Михайло[581] № 10 Малишко Уляна[582]. № 11 не знаю хто № 12 Багрій Іван Юхимович[583]. Дуже хороший майстер по виробництву майоліки був; і на станку відмінно робив вироби вишуканої форми і малював добре. при чому не копірував з других малюнків, а малював свої композиції. На жаль загинув на війні а був би неперевершений

майстер. №№ 13, 14, 15 не знаю хто. Ніби обличчя і знайомі, а не пригадаю. Третя ксерокопія – 1929 рік: Перший ряд знизу зліва направо: Дяченко Трохим Садотович, мисковий гончар другий Крипак Панько[584], третій Козак Іван Йосипович[585] хороший гончар. Працював в «Художньому Кераміку» четвертий Суденко Іван. Був ще за учня; сумлінний хороший хлопець. П'ятий Білик Ів. Архипович[586]; також був ще не справжній гончар, а підучувався у старших Шостий сторож Варвинський показаний ще на першій ксерокопії. Сьомий Багрій Пилип[587] з сином. Був на дроворозробках. Другий ряд: Перші три: Карамушка, Моргун і Китриш Оксентій: Це був помольний цех (поливи, ангобів і ін.) заводу «Художній Керамік» Далі Кононенко Зіна Петрівна[588] – малювальниця, Дугельна Саша (Олександра) учениця малювання. Ширай Олександер Петрович[589] хороший майстер гончар майолікових виробів. Біля нього Яценко Пріся[590] мальовщиця. Біля неї Демченко Трохим Назарович. Працював тоді ще ліпщиком в «Художньому Кераміку» За ним біля крильця два пальшики Китриш і Біловус Павло. Останній ряд зліва на право 1й Пилипенко Микола[591]; Хороший майстер гончар. Це учень Лебіщаківської школи. Боцьва Наталія Івановна[592] теж з школи Лебіщака. Ємець Іван[593] також був не поганий майстер гончар. Сакун Хома Мосієвич. Хороший гончар і спеціаліст керамік. Закінчив школу при Лебіщакові[594]. Коваль Марія Василівна[595] – мальовщиця. Закінчила школу при Лебіщакові. Кришталь Марія Федотівна[596]. Хороша малювальниця Лебіщаківської школи. Шаблій Яків учень пальщиків. Четверта ксерокопія 1940й рік Колектив робітників артілі інвалідів «Червоний гончар» Тут я мало знаю людей бо «артіль інвалідів» була зовсім окрема одиниця нічим не зв'язана з «Художнім Кераміком» Навіть керівні відомства були зовсім різні.

В першім ряду № 1 жінка з розкішними косами донька Колпака Омеляна Івановича[597] Саша (Олександра) малювальниця дуже хороша. В другім ряду не знаю нікого. В третьому ряду № 2 Пошивайло Гаврило Нечипорович[598]. № 3, з дитиною на колінах Пругло (Джуглай по вуличному) Макар[599] Дуже хороший гончар по майолікових виробах. Далі: № 4 Демченко Т. Н. що закінчив школу майстрів художньої Кераміки в 1938 році, призначений райкомом партії керівником артілі Червоний гончар. П'ятий № Сидоренко Андрій Ялисеєвич[600]. Випускник

Глинської школи. Працював ще при Лебіщакові, а після призначення Демченка Т. Н керівником артілі інвалідів звільнився з роботи і пишов на пенсію. 6 № – Моргун. Ім'я не пам'ятаю. Майстер простих гончарних виробах. В четвертому ряду 7 № Отченашко Степан[601], гончар простих виробів. В останньому ряду № 8 Задорожний Ів. Андрієвич[602]. Хороший майстер простих гончарних виробів. Рядом з ним № 9 Оначко Павло[603] – гончар. № 10 Винник Степан[604], гончар простих виробів. Більше на цій ксерокопії нікого не впізнаю.

Далі ксерокопія – випуск керам-школи 1940 року

На цій карточці мало людей. Був тривожний час. Ішла війна в Фінляндії. Наближалась війна 1941го. Хоч про неї й замовчували, але люди відчували, а може дехто і знав, що вона скоро почнеться.

На цій карточці ви дуже гарно помітили №№ всіх людей і я так на ці номера і відповідатиму.

№ 1: Різник Федот Антонович[605]. Майстер гончар, непоганий. По закінченні школи, на його прохання був направлений в м. Ташкент. Там працював до війни і яка його доля далі не знаю. № 2 Хоменко Петро Ів.[606] Хороший майстер майолікових виробів. Призначений молодшим інструктором в школу «майстрів художньої кераміки», Вчив учнім робити вироби на станку. Загинув на фронті в 1945 році. № 3 Каша Артем Савич[607] (мій брат). Працював старшим інструктором школи після закінчення полтавського технікуму промкооперації. Викладав керам. технологію, технологічний процес, організацію виробництва. Загинув на фронті в 1942 році. 4ий. Литовченко Семен Радионович[608]. Працював художником теоретиком. Викладав малювання, скульпруру, композицію. Під час війни повернувся на батьківщину (с. Кирилоганнівка) Опішнянського р-ну. В час війни помер.

№ 5 Москаленко Олександра Антоновна[609]. По закінченні школи працювала в заводі «Художній Керамік». № 6 Шиян[610] (забула ім'я). По закінченні школи була направленна в Одеську обл. Піся війни працювала в м. Одесі на виготовленні дитячої іграшки. Хороший майстер керамік. № 7 (забула прізвище) загинув на фронті. № 8 Назарчук Мотрона. Працювала в школі молодшим інструктором по малюванню на виробах. № 9. По закінченні школи працювала в цеху № 3 (бувший Червоний гончар) малювальницею. Хороший сумлінний

майстер. № 10 Шиян[611]. Разом з Шиян № 6 працювала в м Одеса на виготовленні іграшки (інформацію цю маю від мистецтвознавця Ханко Віталія Миколаєвича[612]) № 11 не пам'ятаю хто. № 12 Острянин Люба Федорівна[613]. По закінченні школи направлена була у Вінницьку обл. в село Бубнівка по закінечнні війни повернулась з фашистського полону і загинула в Сібіру як ворог народу.

№№ 11, 13, 15, 16 не пам'ятаю № 14 Лисак Марія Олексіївна[614]. Працювала в Курській обл. в с В-Михайлівка. Під час війни повернулась додому і жила дома.

Ксерокопія № 5. Це піонер лагерь в селі М-Млини. Дітей не знаю тут нікого крім двох синів Демченка Т. Назаровича: Борис, в четвертім вернім ряду третій від краю зліва, у білій кепці. і в першім ряду третій від краю зліва Володимер. В якому це році теж не знаю. Може Михайло Гаврилович Пошивайло[615] краще впізнав би кого небудь бо він приблизно тих років (трохи старший) Залишилась остання ксерокопія. Це той курс Керам школи де навалася і я. 1й ряд знизу зліва направо 1 № Бруслик Петро[616], № 3, в другім ряду Лобода Микола[617], це два хлопці з Кіровоградської обл. село Табурище. По закінченні повернулись в свій колектив. № 2 рядом з Брусликом Сердюченко Сергій Андрієвич[618] по закінченні школи трохи працював на заводі «Художній Керамік», а потім поїхав у Сибір м. Курган. Там прижився і там і залишився. № 4 Трубіна Ганна[619] з села Цвітне Кіровоградської обл. З вихованців дит будинку. № 5 Боцьва Ольга Власовна[620]. Після школи була направлена в м. Пологи Запорізької обл. Вийшла заміж там і залишилась. № 6 Шиян Паша[621]. № 7 Костенко Настя[622]. Ці дві випускниці школи поїхали на рибні промисли в м. Керч. Паша Шиян померла, а Костенко Настя залишилась в Керчі і яка її доля після війни не знаю № 8 Бабич Оксана Олексієвна[623]. Хороша малювальниця і керамік направлена була в Дніпропетровську обл. в м. Ігрень. Далі переїхала в м. Нікополь на запрошення Ширая Ол. П. який працював там. Яка її дальнійша доля не знаю. Проживаючи в Запоріжжі я писала їй декілька разів, але відповіді не одержувала № 9 Багрій Марія Юхимівна[624]. Дружина Омеляненка Василя[625]. Проживають в м Опішні. Працюють на дому. № 10 Овсій Люба[626]. Направлена була в Черкаську обл. в м Погребище. Там одружилась і виїхали разом з чоловіком в м. Душанбе (Колишній Сталінабад). № 11 Микола Біляк[627] з М-Млинів. Загинув на фронті.

№ 12 Свищ Іван Петрович[628](не Федоша як вас інформував Чуприна Ів.[629]) відмовився їхати будь куди, зсилаючись на те, що батьки старі, а він у них один. Залишився працювати на заводі. Коли почалась війна переховувався щоб уникнути мобілізації. Коли наші місця були окуповані жив відкрито. Коли німців вигнали був розстріляний як дизертир. № 13 Назарчук Мотрона. По закінченні школи була залишена при школі молодшим інструктором по малюванню на виробах. № 14 Сакун Хома Мосієвич. Працював у школі. Навчав учнів формувати вироби на станку. № 15 Ксьондзенко Іван Григорович[630]. Працював при школі як скульптор. окремих виробів. Пенсіонер. № 16 Каша Артем Савич. Старший інструктор, викладач керам. технології, тех процесу організації виробництва. № 17 Каша Ів. Савич[631] (теж мій брат). Викладач математики і фізики в ст. класа середньої школи. (Коли в нас був репресований математик Рева Сергій М.[632]) був запрошений в керам школу викладати математику і фізику. № 18 Литовченко Семен Радионович. Викладав Малювання, скульптуру, композицію. № 19 Селюченко Олександра Федоровна[633] Після школи була направлена в Запорізьку обл. село Оріхове. Під час війни повернулась додому і жила в Опішні. № 20 Денисенко Семен[634]. Після школи залишився працювати в заводі «Художній-Керамік». З війни повернувся інвалідом; зовсім не ходив ногами. № 21 Отченашко Прокіп[635], працював весь час в заводі. № 22 Рябокінь Іван[636]. Хороший майстер. Після школи був направлений в Херсонську обл. Після війни повернувся додому щасливо не інвалідом. Яка його доля зараз не знаю. № 23 Яресько Наталія[637]. Після школи була направлена в м. Ігрень Дніпропетровської обл. Після війни працювала в заводі «Художній Керамік» померла в 1989 році. № 24 Койда Агей Маркович[638]. Мешканець с. Цвітне Кіровоградської обл. Після школи верувся в свій коліктив. № 25 Прокопенко Ольга Василівна[639]. Працювала після школи в м. Гайсін Вінницької обл. Після війни працювала в заводі «Х-К». Померла 1975 р.

№ 26 Міщанин Василь[640] (по батькові не пам'ятаю) Після школи був направлений в Херсонську обл. м Первомайськ. Яка доля його далі не знаю. № 27 Остапенко Наталія[641]. Залишилась дома. Працювала в когоспі дуже активно. Була ланковою. № 28 Калюжний Дмитро[642]. Направлений був в Харсонську обл. в м. Первомайськ. № 29 Сиса

Поліна Мусієвна[643] залишилась працювати в заводі «Художній-Керамік» № 30 Пошивайло Оксентій[644] Направлений був в м. Вапнярку. Яка його далі доля не знаю. № 31 Чуприна Володимер Лукич[645]. Теж був направлений в м Вапнярку. З ваших слов, Віктор Данилович знаю що загинув на фронті. Цю фотографію 1937–1939 року я привозила в Опішню; думала віддати в музей, якщо там нема такої, але мені сказали, що музею ще нема і я на прохання вчительки Запорожець Насті Микитовни[646] залишила цю фотографію для Краєзнавчого музею і вона, напевно, зберігається там, якщо збереглась У мене до вас Віктор Данилович велика просьба: якщо ще будете коли писати мені і для вас це не складно надішліть мені ксерокопію цієї фотографії (випуск керам-школи 1937–1939 р) Боярчук Марія Степановна[647] навчалася в школі в 1940–1941 р. Школа припинила своє існування коли почалась війна і не закінчила навчального процесу – фотографії цього курсу не встигли зробити.

Лебіщака я пам'ятаю, але я була тоді ще мала 8 років. В пам'яті моїй залишився як дуже допитливий і зацівавлений з того як живуть у нас люди і чого так плохо живуть. Будинок (кирпичний) на заводі № 1 побудований за його незпосередньою участю і говорили що навіть він вкладав і свої кошти в це будівництво. Обсадив все обійстя заводу липами і насадив на скилах Тарапуньки садок, який пізніше без догляду загинув.

Дуже мене вразило як закінчила своє існування сім'я Герасименка Якова[648]. Чому ж так без догляду залишилась їхня хата, що і вікна повивирали і грубу розвалили? Хто ж це зробив? Не чужі ж, а свої сельчани! Грубу розвалили видно шукали там закладених цінностів. Старша сестра Олекандри Маруся була замужм за Пошивайлом на М-Будищечках. Хтось же там залишився. Може Пошивайло Оксентій (що на фотографії) родич Олександри. Про це все можна багато говорити, а писати коротко і ясно я не вмію. Відносно магазинчиків, що були в Будищечках я знаю 4. Це були 1 – Левченко (Левчиха)[649] не далеко від сільради. 2 – Гарбуз Платон Степанович[650]. Пізніше в нього стала кооперація він там торгував. 3 – Ужвій Петро[651] (якщо не помиляюсь) Я там мало знаю людей. Це майже в центрі села. Там же був і базар. Це недалеко від Мокляка Дениса[652]. Там же жили і Макарці[653] (як іхнє прізвище незнаю) 4 – був у нас у Каші[654] мого батька Та це

було не в час НЄПу, а раніше. Батько був швець та коли він захворів виразкою шлунку йму сидіти не можна було зігнувшись, а треба було рухатись. Тому він побудував невеличкий магазинчик. Товари брав в основному у великих торговців Опішні, приносив корзиною додому і продавав в роздріб. В час революції коли зовсім зліг від хвороби, то продав і магазинчик Велекодному що жив біля Покрівської церкви[655]. Мені цікаво знати де побудована в селі 10[mu]-річна школа, що до неї зручно ходити навіть опішнянам. За Красножоненка[656] теж мені цікаво: після Вітчисняної війни він був у нас на заводі завхозом. Я жила з сім'єю на Кардашівщині[657]. Людей не хватало і мені довелось працювати і їздовим конюхом (вивозили побитий під час війни ліс). Цей Красножоненко завжди загадував мені на роботу чи то конюхом чи до глиноміски, і ніколи, було, в хату не зайде, а постукає у вікно. Він мабуть був таких років як мій стрший брат карточку якого я вам пересилаю Цей же брат працював в час революції в с. Лазьки вчитилем початкової школи[658].

Напишу ще вам про Гнидів[659] (на ваше прохання) Це були наші сусіди: було їх три брати. Найстарший Тимофій був швець. Було в ньго 7 дітей. Він майже завжди жив і працював на хуторі (Арсенське недалеко від Опішні) Приїжджав додому у 2-3 м-ці. Привозив мішки зароблено хліба. Тут намеле борошна для сім'ї і знову їде на хутір. Два його молодших брати Хрисан[660] і Іван[661], приїхали в час революції. Були в матроській формі. Хрисан пристав у прийми в Будищечках до якоїсь удовиці на яру, а Іван надумав построїти хату. Навпроти Тимохвієго обійстя була в них ділянка землі. Побудував лише одну кімнату, а то так і залишилась покрівля на стовпах незакінчена. Женився, а гончарувати я не бачила щоб вони це робили. В голодовку я не знаю де він дівся. Я в 1933 році була з братом в м Тбілісі, а коли приїхали, то Івана вже я не бачила. Оце все що я знаю про Гнидів. На цьому я закінчую. Бажаю вам і вашій сім'ї всього найкращого, щастя і удачі в усіх ваших справах.

З пошаною Назарчук М. С.

Забула написати вам про брата Сані Герасименкової[662] Митрофана[663] Він уже був дорослий як з ним таке трапилось. Звичайно що він уже й гончарувати вмів. В роки голодовки люди їздили у великі міста, коли звичайно допускалось їхати. Там хоть

у великих очередях, а можна було достати хліба. Там і випала йому доля попасти під трамвай. Додому ніхто його не забирав там десь і похоронили його. Написала вам цього листа дуже погано. Вибачте. Якось уже розбирете. Почуваю себе дуже погано, та воно вже й пора» [70].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***

06.07.2002 (за поштовим штемпелем)

«Добрий день шановний Вікторе Даниловичу! Листа вашого одержала вже давненько, а не відповідала вам довго тому, що незовсім позбавилась ще своєї хвороби, а потім ви написали що ідете у відпостку, а це для мене пов'язане чомусь з поїздкою в санаторій, будинок відпочинку або з якоюсь науковою екскурсією. Тому й подумала що лист мій лежатиме пока ви повернитесь додому. Починаю відповідати по ходу ваших запитань. Із тих ксерокопій що ви надсилали мені і я могла назвати кого знала я нікого не можу назвати уроженців або мешканців М-Будищечок крім Сакуна Хоми Мосієвича[664]*, а то все уроженці Опішні: Гончарівка, Ісипівка, Яри Опішнянські, Липівці*[665] *і т. ін. Бойченко Ів. Федотович забраний був ще в 1929 році*[666]*. Тоді проводилась так звана «Чистка радапарату» де допитувались навіть про те хто кому був кум. Зараз про це навіть страшно і смішно згадати, а тоді це все ставилось як звинувачення в житті і поводженні людини. Ширай П. П. із сім'єю був висланий в 1937 році*[667]*. Дочка його закінчила педінститут і на нашім курсі керам-школи викладала укрмову*[668]*, а Гладеревський Ларион Федорович*[669] *висланний був в 1945 році. В 1937 році в нас у школі були забрані і викладач керам-технології Корицький Яків Іванович*[670]*, математик Рева Сергій Микитович*[671] *і завідуючий школою Кір'яков*[672] *(не пам'ятаю ймення).*

Завідуючим школи був поставлений Різник Федір Антонович[673] *(брат Федота Антоновича*[674]*). Був він зовсім малограмотний, але член партії. Читав у нас на курсі історію ВКП(б) твір Сталіна*[675]*. Це були такі нудотні лекції що ми с трудом висиджували їх. На посаду старшого інструктора і викладача керамтехнології був поставлений*

мій брат Артем[676] (Закінчив технікум кераміки) Математика запросили із середньої школи м Опішня також мого брата Кащу Ів. С.[677] На викладання укрмови Майстренка Костянтина Васильвича[678] вчителя неповно середньої школи, що біля покрівської церкви. На нашім курсі було мало таких що вміли робити в гончаруванні. Денисенко Семен[679] (в третім ряду крайній справа) Рябокінь Іван[680] (в четвертому ряду другий зліва) Койдд Агей Маркович[681] в цьому ж ряду четвертий зліва, але то був з Кіровоградської обл. По закінченні школи він повернувся в свій колектив. Коли був поставлений Сакун Х. М. інструктором по гончарству в майстерні, то майже всі (хто хотів) навчились робити гончарні вироби на станку.

Фотографія школи 1940 року я не вдало назвала, коли ви мені пояснили зі слів тії, що принесла цю фотографію, то я згодна що мною не вдало названі деякі особи напр. Лютик[682] і Дзюбка[683]. Я бачу що це дійсно вони. Останніх я не знаю. Чому так вийшло, що я працюючи в школі недобре знаю учнів цього курсу. Я працювала в школі не з перших днів 40го року. Там спочатку працював і по роботі на станках і по малюванні в майстерні Ксьондзенко Ів. Гр.[684] Сам він закінчив якусь керамічну школу (не в Опішні), а практично не вмів ні малювати на посуді ні робити на гончарному станку. Він же проводив це навчання і на нашому курсі 1937–1939 р. Та в нас були такі учні що вміли добре робити, то з них брали вміння і ті що прийшли в школу без цього вміння.

Ксьондзенко займався більше балаканиною яка практично не давала вміння робити.

Звідки з'явився цей Ксьондзенко і хто його рекомендував у школу я не знаю, мабуть ще з часів Бойченка[685] та Сидоренка[686]. Користі з нього школі було мало зате балаканини було більше ніж треба.

Особливо не любив його батько Селюченкової Олександри Хведорівни[687]. Як побачить його де на вулиці, то намагається обійти як кажуть десятою дорогою.

Крім того ксерокопія 1940 р. яку ви мені надіслали була не дуже вдала (розпливчата і бліда) я навіть себе не впізнала. Дуже виразно вийшов мій брат і вид його так на мене впинув, що я чуть не впала Такої фотографії в мене нема, а чому це сталось я й сама не розумію. З часу цієї фотографії братові залишилось жити всього два роки.

Він загинув на фронті в 1942 році у лютому м-ці під Ленінградом[688]. З 1940 року життя проходило у великому напруженні. Була війна з Фінляндією та вже й війна з Німеччиною нависла над головою хоть ще її й не було, а відчувалось що вона вже близько.

Школа розпочала свою роботу з 1936 року. Ініціатор цього Укрхудожпромсоюз, на чолі з Чередніченком. Він дуже був зацікавлений щоб не перевелись гончарі в Опішні. Хто навчався на цьому курсі: Демченко Т. Н.[689] Багрій Ів. Ю.[690], Кирячок Михайло[691], Пошивайло Гаврило Н.[692] (Дідусь Олеся М. Пошивайла[693]) Мій чоловік Назарчук С. Ів.[694]

Я тоді була в декретному відпуску і тому не пам'ятаю багатьох чол. Пошивайло Г. Н. не провчився й року покинув. Йому було трудно вчитись, не хватало освіти, Чоловік мій також провчився мабуть з півроку. Покинув сказав я вже одну таку школу закінчив нащо мені ще друга. Та школа що він закінчив давала спеціальність по виробництву електроізоляторів. Директором цієї школи був Корицький Яків Іванович, репресований сталінщиною в 1937 році. Після нього був директором Різник Федір Антонович. Зовсім малописьменний чоловік. Потім його зняли (мабуть зрозуміли, що він зовсім не годиться для цієї роботи) і поставили Кисломеда Олександра Петровича[695], урожниця Котельви. Цей уже мав середню освіту. Був не плохий керівник та горе любив дуже випивати. Він був уже до кінця поки почалась війна з фашизмом.

Фотографія випуску школи 1938 року не знаю чи була я її не бачила. Якщо вона була, то Демченко Т. Н. представив би її вам, а як що його вже не було живого, то його сім'я. Багрій Ів. Ю. Закінчив школу разом із Демченком Т. Н., то в нього має бути ця фотографія, Омел'яненко Марія Юхимовна[696] (сестра Багрія Ів. (жінка Василя Омельяненка[697]) знає чи була така фотографія. Запитайте її може вона допоможе вам у цьому. Лебіщака[698] я бачила коли була ще зовсім невеликою. Мій брат Артем після закінчення М-будищанської школи початкової школи поступив при Лебіщакові в керамшколу (це було в 1920 році) і я з старшою сестрою ходили навідувати його і хотілось подивитись що ж там роблять Учні вже робили на станках. Юрій Іванович якраз вийшов з своєї квартири і зацікавився хто прийшов відвідувати учнів. Це було діло літом. Я була боса і він звернув увагу на це. Дивувався

чому так бідно живуть тут люди. Дуже привітний був чоловік. Поїхав він від нас в 1922 р. На його місці став Бойченко Ів Ф. Він же очолив і школу засновану Лебіщаком. Школа ця існувала до 1932–1933 року. до голодовки[699].

В школі після 1940 року вже не було нікого з виробництва, а більше були випускники семирічки.

З Марією Боярчук[700] *навчалася разом Гриб Тетяна*[701] *(забула по батькові) З Будищечок навчались два Кирячки (по вуличньому Таловиричі) Іван син Пилипа Таловирича і Федір син Павла Таловирича)*[702] *Дівчат з М-Будищечок не пам'ятаю, мабуть не було. Цей курс не закінчив як слід школи. В 1941 почалась війна і школа припинила існування. Не пам'ятаю чи їм (учням) хоть дипломи видали. Директором школи до кінця був Кисломед Олександр Петрович. Його теж мобілізували на фронт. Завод також припинив своє існування. В своєму листі ви згадуєте ще колгоспи, це там де охочі поживитись чужою працею. Хіба у вас ще існують колгоспи? В нас їх нема. Замість їх фермерські господарства. Щодо забруднення землі, то мені просто дивно і страшно. як люди не цінять чистоти землі. У нас у лісопосадках у місті і близько міста так забруднено, що прямо дивно де береться стільки всякої погані і чому раніше цього не було. Раніше всякий непотреб спалювали в своїх печах, а попіл ішов на огород як удобрення, а зараз мабуть більшість користуються газовими плитами, а все непотрібне викидають аби з свого двору.*

За кого з Пошивайлів вийшла заміж сестра Сані Герасименко[703] *я точно не можу сказати, а що за Пошивайла, то добре знаю. От Зубенків на Будищечках я знаю лише двох Федосій (Гурієнко) і Ілько, а може й ще були які зубенки*[704]*. Може й Пошивайло по якійсь причині писалися Зубенки. Ще мене здивувало, що у подвірній книзі, як ви пишите, зазначений брат Степан*[705] *із жінкою. Він одружився у Харкові, там де працював по закінченні інституту. Як що ця подвірна книга то що ще велась запись церквою то там мусить бути вся сім'я. Сім'ї було в нас 7 чол. та ще троє померло малими. Найстарший був Степан (той що я надіслала карточку) Він закінчив Великоророчинську учительську семинарію Якраз тоді почалась перша імперіалістична війна Не дали навіть повністю закінчити і послали у військову школу в м. Чугоєв. Закінчив він її прапорщиком. і зразу ж*

на фронт. Там був поранений в ногу і після госпіталя виписали як не годного до строєвої служби.

Дома пішов працювати вчитилем в с. Лазьки. В 1922 р. поступив в Полтавський інститут Народньої освіти і був направелий в м Харків працювати по українізації. Там працював до 1929 р. В цьому році й помер бо з пораненої ногою в нього стався туберкульоз кістки від чого й помер. Другий брат Іван тож закінчив Сорочинську семинарію. Його також забрали на фронт, а по закінченні війни тобто початок революції прийшов додому з екземою на обох ногах. Довго лічився дома поки вдалось її зігнати і потім працював вчителем в с. Орданівка 18 км від Опішні. Закінчив заочно педагогічний інститут в м Херсоні і працював в Опішнянській середній школі математиком. Він сфотографований на випускній фоторгафії керам-школи 1939 року. Помер в 1947 році. Третій брат Олександр[706] *закінчив лісотехнічну академію. Працював у Казахстані в Кокчетавській обл. Потім у Городні Чернігівської обл., потім в м Черкасах де й помер в 1959 році. Четвертий брат Артем за цього ви знаєте.*

Закінчив технікум промкооперації. Працював на заводі «Художній Керамік» і в керам-школі з 1937 по 1941 рік. Загинув на фонті під Ленінградом. Сестра Марія 1905 рок н. закончила Опішнянську городську школу яка давала право на вчителювання в початковій школі. Працювала в дитсаадку в Опішні Потім у Полтаві працювала в Цетральній науковій бібліотеці. Після одруження поїхала з чоловіком в м Вільнюс. Працювала в російській школі з початковими класами. Там і померла в 1991 році. Сестра Настя[707] *1897 р. н. Закінчила Дігтярівську школу Народних ремесел (ще при земстві) де вчили ткати, виробляти коври, вишивати.*

Та їй чомусь не сподобалась набута спеціальність вступила в партію ВКП(б) і працювала головою сільради спочатку на Чернігівщині, а потім на М-Будищечках. Після цього працювала в райкомі партії м Опішні. Після війни поїхала у Львівську обл. там працювала по партійній роботі там і померла в 1989 році.

Це вам коротенько про нащу сім'ю.

Батько мій був швець. Захворів язвою шлунку. Сидіти на шевському стільці не міг і тому переключився на торгівлю. Спочатку брав на будянському фаянсовому заводі посуду і возив по ярмарках. Мав

свого коня. Болі шлунку заставили покинути й цю роботу Построїв невеликий магазинчик і зайнявся бакалійною торгівлею. Та довелось і це покинути Настя предявила вимогу щоб не позорив її бо вона партійна а батько торговець.

Тоді продали магазинчик, як я вже вам писала, Великодному. Це були ті великодні про яких ви пишите. Жили вони у вуличці коло Покрівської церкви[708]. Це дуже давне діло. Батько мій помер 1920 році[709]. Мама моя була дуже гарною вишивальщицею, а крім того вона вміла ткати плахти. Та після революції плахти вже були в нас не моді і довелось цю професію залишити.

Після ліквідації торгівлі батько зайнявся ремонтом годинників. сам він навчився цього діла і успішно справлявся з цію роботою. Крім того він був попечителем школи церковноприходської і земської початкової школи, що була побудована на краю села. Місто так гарне і добре що там тепер побудували десятирічку.

На цьому я кінчаю. Простіть що погано написала Бажаю вам і вашій сім'ї всього самого найкащого, а особлив міцного здоровя. З пошаною Назарчук М.

На цій ксерокопії я мабуть нікого не зможу назвати. Багато разів я на неї дивилась. Нача всі обличчя знайомі, а от не пригадаю. Одного тільки скраю з правого боку коло дерева так наче Багрій Іван Юхимович. Фотографувались на Кардашівщині[710]. Всі наче на мене дивляться наче хотят сказати що ж ти нас не знаєш чи забула. Якщо будете ще мені писати, то назвіть мені хоть кого недудь з них. Всі молоді всі видно хороші гончарі Чому тепер не цікавляться цію справою? Самий крайній з лівого боку сидить чи не Жилавець Дмитро. Не впевнена, а похожий. Чи живі вони чи вже багатьох нема на світі. Назарчук» [71].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***

08.10.2002 (за поштовим штемпелем)

«Добрий день шановний Вікторе Даниловичу! Листа вашого одержала. Дуже вдячна вам за це. Я правду сказати думала, що може ви вже і не писатимете мені. Те що вас цікавило і ви запитували мене я написала вам, а більше вам уже і не потрібно ніщо. Тепер бачу,

що вам ще багато чого хочеться знати з минулого. Я напишу з великим задоволенням все що пам'ятаю і знаю про ті часи.

1) Секретар партійного осередку в Опішні перед війною був не Куликов М. Ю[711], а Котлік Роман[712] (по батькові забула).

Говорили, що він був головним організатором партизанського загону. Про те що це майже робилось відкрито правда, бо більшість людей говорили про це неховаючись. Щоб ходили озброєними я не бачила сама і не чула і від других про це. Матеріальна (харчова база) теж закладалася не дуже ховаючись. Видно надіялись що серед мешканців Опішні і навколишніх сіл не буде таких людей, щоб видавали ворогові оборонні засоби і партизанів. Заготовлялась велика матеріальна база. На бувшому Штаньковому млині працював чоловік родом з Укалу Толкачёв. Багато відправлялось муки. Крім муки із заготконтори відправлялось багато інших продуктів. Закладалась ця база в Кардашевому[713] та Митаревського лісі. Ці ліси були поруч і ставили великий лісовий массив. Коли прийшли на нашу територію німці в 1941 році у вересні м-ці, то майже через декілько місяців вже вони знали, що в лісі знаходиться велика база партизанська. При німцях було заборонено вільно ходити далі свого села, а увечері взагалі було заборонено виходити з своєї садиби під карою розстрілу. Кажуть що першим видав партизанські схови міліціонер з М-Будищ, а раз видана хованка то зараз же почалось розкриття партизанів яких забирали немало прямо дома. Перед окупацією німцями Опішні. Р.ПК були покопані гибокі рівчаки недалеко від приміщення райкому партії, там спалювалися документи і папери яких не встигли вивезти. Самого Котліка Р. було розстріляно, тільки не в Опішні, а десь під Харковом. Партизан розстрілювали в Кардашевому лісі. По цій дорозі де їх розстрілювали нікому не дозволялось ходити. Зараз після вступу німці вивісили об'яву, що всі хто де робив мусять зарегіструватись в міській управі і не виїжджати нікуди з міста. Таким не буде ніякого покарання. В противному разі буде сурове покарання. Багато хто мабуть ходили регіструватись. Я сама бачила секретаря райкому комсомолу біля міської управи. Мабуть від тих, що ходили регіструватись і виявились всі справи партизанського загону. Ніяких репресій серед населення німці не робили перший час, тільки ночами вдиралися в хати і шукали партизанів. Обходили всі кутки в хаті

лазили на горище; випитували де ховаються партизани. Дивились на фотографії на стінах і питались чи є серед них комуністи. Зима 1941 року була сувора і дуже сніжна. Вигонили населення розчищати сніг на дорозі щоб машини німців не зав'язали в снігу. Жити було дуже тяжко; гроші радянські не ходили, купити харчів було нізащо. Добре що хоть картопля та інші огородні овочі були свої. Я ходила в завод де завідуючим був Гладиревський Ларион Федорович[714], попрохати горшів, щоб виміняти за них хоть трохи хліба Глидиревський почав суворо допитувати мене де Настя[715] (моя сестра) Куди вона виїхала. Я йому говорю: «Відкіль же я можу знати де вона? Пошна ж не ходить» «А ти чому не приходиш на роботу» говорить мені далі. «А що ж я робитиму на заводі, майоліки ж не роблять» – Приходь знайдеться що робити, прийдеш на роботу дам горшків, а не прийдеш не дам! Все таки з десяток горшків дав і я ходила на хутори щоб виміняти хліба. Інколи на молокозаводі давали обрат (знежирене молоко) За ним такі були черги, що стояли по півдня. Як почали розстрілювати партизан стали приміняти кари і до других людей. За невелику кражу вішали і розстрілювали. В центрі Опішні був повішений чоловік і на ньому прив'язаний напис «За кражу бензину» Потім вивісили об'яви хто хоче може виїхати в Німеччину. Розписували яке там «райське» життя. Спершу запрошували, а потім почали силою, як по мобілізації забирати молодь від 17 до 40 років. Я теж попала в такі списки. А мати стара, дитина мала; на кого ж я їх залишу. Я пішла до опішнянського старости (от забула його прізвище) Він каже: «Як що хочеш щоб тебе не взяли, то в комендатурі, яка рядом з тобою треба істопника (топити груби) Підеш туди, то не візьмуть тебе в Німеччину та й дров дадуть щоб не ходила в ліс за сушником, а під таким снігом трудно назбирати дров». Зрубати ж деревину повісять Думала я думала і мусила погодитись. В завод більше не ходила. Та й завод був переданий якійсь «Фрау» Так ми й жили під вічним страхом чи то житимеш завтра чи ні. Радянські органи евакуювались коли німці ще не дійшли і д Полтави. Я після того як школа припинила своє існування пішла працювати в заготконтору. Там в той час сушили овочі для фронту: картоплю, цибулю, буряки, моркву і сухарі з хліба. Я бачила як у двір заготконтори в'їжджали грузові машини з сім'ями опішнянських адміністраторів. На ці машини грузили мішки з тими

сухими овочами над якими ми працювали. Потім і заготконтора припинила існування. Сказали нам щоб ішли в поле збирати хліб для фронту, а що не встигнуть зібрати будуть спалювати на пні. На полі під Опішнею була встановлена дизель-молотарка. Звозили до машини хліб який був у копах, а частину скошували і підвозили до молотарки. А хліб того року такий був уродив, що його в такий спосіб було неможливо зібрати. Коли вже німці були в Полтаві тоді почали спалювати той хліб що лишився не зібраний. Всього не встигли й попалити і вже німці як увійшли в Опішню виганяли людей збирати те що лишилось. Понад 60 років пройшло з того часу, а й тепер як згадаєш те все мороз ходить по спині. Чим займалися люди в час окупації. Займались хто чим міг. В багатьох сім'ях з'явилися жорна (бо ніякі млини ніде не робили) олійниці ручні, тертушки по переробці картоплі на крохмаль. і т. ін. На заводі робили прості горшки і трохи цегли. Завод був власністю якоісь фрау. Колгоспи не розпускались, тільки стали зватись «Громадський двір» Вигонили людей на роботу, а хліб і ін. продукти відправляли в Німеччину. Так що хотів би ти чи не хотів доводилось робити на німців. Цур йому! Краще всього не згадувати бо так ростривожиш себе що не будеш спати вночі. Вас цікавить приїзд Хрущова[716] на наш завод. Приїжджав. Був у деяких колгоспах. Цікавився нафторозвідкою, заходив і на завод. Оглянув всі цехи. Поговорив з робітниками. Дуже простий в обіході. Цікавився як живуть люди; в чим найдужче нуждаються, як справа з кадрами; було б не погано відкрити таку школу як була до війни. Це було десь на початку грудня 1952 р. Найдужче мені сподобалось що такий простий звертається до людей нача спіробітник. Хотіли с фотографуватись та він дуже спішив на той день попасти в Полтаву де його ждали. Через декілька днів приїжджав Мельников[717] перший секретар Українського ЦК. Також дуже простий і приємний в обіході. Тепер за школи: Мій батько був попечителем земської і церковнослав'янської школи. Це посада, по моєму, те що зараз завгосп. Тоді не було таких назв, то звали попечителем. У його відданні було забезпечення шкіл всім необхідним; Щоб вчасно постачались школи топливом, вчасно проводились ремонт: побілка, покраска. Щоб вчасно була виплата зарплати вчителям і іншим людям яки обслуговували школу – (убощиці сторожі і ін.) На різдвяні свята щоб вчасно була завезена

ялинка і все що треба для свята. Це було до революції при земстві, а після революції ця посада відпала. На кого перейшли ці обов'язки не знаю чи на завідуючих шкіл чи на сількаду. Я до школи не ходила, а батько мій був тоді дуже хворий. Він в 1919 році помер від язви шлунку. Наставлявся попечитель від волості. М-Будищечки були не Опішнянской волості, а Заїченської. В якому році я не знаю Старші два брати мої і сестра Настя вчились в церковно приходській школі, а потім у міністерській. Міністерську школу закінчив і мій батько. Мабуть тому його й призначила волость попечителем над школами. Хто ще був з М-Будищах попечителем я не знаю. За час моєї свідомості був завжди мій батько. В міністерській школі вивчали музику і ноти, тому батько мій був ще і регентом в хорі М-Будищанської церкви.

Старші брати мої які вчились в міністерській школі також знали ноти. Ви цікавитесь який це був Свищ, шо на фотографії мого випуску? Це Свищ Іван Петрович[718] з тих Свищів що жили чи й зараз живуть коло бувшої с/р. Їх було три Васись Захарович, Карпо Захарович і Петро Захарович[719]. У Василя дітей не було. У Карпа були сини і дочка Варка[720], а в Петра було двоє дітей дочка Харитина[721] і син Іван. Всі Свищі були гончарі, в Петра ще була й велика пасіка, так, що гончарством він останній час мало займався. Дочка вийшла заміж, а Іван лишився з батьками. Був дуже пещений балуваний бо виріс у великих достатках. Хотів переховатись щоб нейти на фрон, а загинув від руки своїх військових.

За Кирячків[722], що вчились разом з Марією Боярчук[723] я не знаю як склались їхні долі. Мабуть вони попали на фронт, бо їхні роки були такі що в час війни вони підлагали мобілізації. Мені самій би цікаво було знати хто з цих Кирячків живе на їхіх подвір'ях. У Пилита Кирячка[724] був лише один син Іван, а в Павла Кирячка[725] була верика сім'я 8 чол. Павло Кирячок гарно співав і перебрав від мого батька регентсо хором церковним. Він був інвалід; втратив ногу на першій імперіалістичній війні. Майже всі діти його ходили в церковний хор. Сини обох Кирячків мабуть загинули на фронті. Відносно Лисенко Мотрони Несторівни[726] я не знаю такої і не знаю щоб хто про неї і згадував із старших. Я почала працювати в заводі 1927 року. Робили в заводі в ці роки цеглу тонку. Це було окреме виробництво і завідував ним Гладиревський Ларион Федоровича. В заводі в приміщенні школи

були короткотермінові курси де навчали хлоців ганчарувати, а дівчат малювати.

Навчитилями на цих курсах були Сакун Хома Мосієвич[727] та Оначко Наталя Іванівна[728]. Це були випускники школи, що була ще при Лебіщакові[729]. Може її Лисенкову посилали малювати посуду в артіль «Червоний гончар». Це була артіль інвалідів, але % 20-30 допускалось здорових людей. Вони почали робити мальовку, а малювати було нікому крім дочки Колпака Омельк Ів.[730] Нас інколи по декілька чол. посилали до них на 1-2 дні. На тій ксерокопії, що сфотографований «Червоний Гончар» в першому ряду напівлежать дві жінки. Одна з них дочка Ковпака О. І. (я писала вам про це раніш), а другої я не знаю. Може то ця Лисенко про яку ви пишите.

Листувалась я найбільше із Селючено Ол. Ф.[731] та з Боярчуковою Марією Степанівною, та ще Зіною П. Линник[732]. Листів Селючеко в мене було мабуть понад 20 шт. Я їх всі передала тут в Запоріжжі мистецтвознавцю Латанському Сергію Васильовичу[733], який був мені знайомий через Ханко Віталія Миколаєвича[734].

Латанський сказав мені, що знайомий з Пошивайлом Олесем Миколаєвичим[735] і він йому запропонував збирати відомості про Селюченко (вона тоді вже була померла) листи і т. ін.

Я тоді ще не мала ніяких зв'язків з Опішнянським музеєм гончарства і віддала йому всі листв Селюченко. Як би я знала, що буду близько знайна з музеєм та з вами, я цього не зробила б, а передала б ці листи вам або в музей. Листи Боярчукової та Линник в мене також не мало. Від других моїх співробітників по заводу листів майже нема крім поздоровлення з святами, Новим Роком днем народження і ін. Поздоровлення із святами на ін. є від Леженіна[736] (колишнього директора заводу від Демченка Т. Н.[737] від колективу нашого цеху мальовщиць. Якщо вам потрібно напишіть мені про це, як будете мені писати я підберу ці всі листи і надішлю вам. Провіряючи свого листа я побачила, що не відповіла на ваше запитання де містилася церковно приходська школа. Побудована вона була не далеко від церкви (за 100-150 кр. від церкви). Після революції ці школи зараз же позакривали, а в приміщенні школи організована була хата-читальна. Тут була невелика бібілотека: розширили один зал вийнявши стіну і ставили п'єси своїм драм-гуртком. Далі ще розширили-достроїли примішення

і утворився клуб. Чи він і досі стоїть той клуб чи нема. Приміщення було старе і не доже вдале.

Наче відовіла на всі ваші запитання, а як щось не ясно, то напишіть мені я допишу.

У мене до вас Вікторе Даниловичу дуже велике прохання: Якщо це для вас не складає великої тяготи, а може навіть матеріальних витрат вишліть мені, будь-ласка ще раз ксерокопію з фотографії випуску керам школи 1939 року. Ту ксерокопію, що ви мені надіслали раніш я передала Латанському на його прохання. Він сказав, що пише якусь роботу для енциклапедії (Української) і вона йому дуже потрібна. Я думала що це потрібно тимчасово і нагадала йому щоб приніс, а він сказав, що не може принести б кудись її відіслав. Видно, що для мене вона пропала. Дуже жаль! Там товариші по учебі з якими два роки сиділа на одній лаві. Вони всі для мене наче рідні і там же мої два брати Іван[738] і Артем[739]. Фотографії їхні в мене є, але то давніші, а вони близько перед війною.

Обидва вони попали на війну. Артем загинув під Ленінградом, а Іван вернувсь до дому в дуже тяжкому стані і 1947 р помер[740]. На цьому я кінчаю листа. Бажаю вам і вашій сім'ї міцного здоров'я всякого благополучія. Вітання і найкращі побажання Олесю Миколаєвичу і всім працівникам музею які мене знають. Велике спасибі за журнал. Це неоціненна пам'яка на вс життя! З великою пошаною до всіх вас Назарчук М.» [72].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***

04.11.2002 (за поштовим штемпелем)

«Шановний Вікторе Даниловичу!

Одержала вашого листа із ксерокопією про яку я вас прохара. Я така вдячна за це. Не дивлячись на свою зайнятість ви знайшли час зробити ксерокопію. Дуже, дуже вам дякую. В моєму житті була лише одна школа «Майстрів Художньої Кераміки» і згадки про цю школу для мене зараз самі дороші.

Відповідаю на ваше запитання:

Школа наша була опублікована в газетах Про це мабуть потурбувався Чередніченко голова колишньої Вукопром ради і до кінця

першого випуску 1938 року до нас було вже надіслано декілька листів з проханням одного або і більше випускників цієї школи. Ці листи були надіслані з тих місць і районів де були виробництва простого посуду, чомусь в той же час дуже цікавились майолікою. Навіть з Грузії було прислано до нас 3 чол. щоб навчились виробляти посуд на станках і розписувати його. Мене дуже дивує чому після війни так занепало виробництво майоліки і нема охочих навчитись цій справи. В нас у Запоріжжі був відкритий цех майоліки на заводі стінових матеріалів, а зараз зовсім закрили навіть цей завод де вироблялись такі необхідні матеріали як киртич, лицювельна плитка, керамзит і т. ін. Я надсилаю вам листи моїх коришніх товаришів по праці і інших. З цих листів може вам буде більше зрозуміло як велась робота на заводі. Я вам понамічала де які листи. Шкода що листи Селюченкової О. Ф.[741] я віддала Латанському С. В[742] який запевнив мене що знайомий з Олесем Миколаєвичим[743] і на його прохання збирає матеріали про Селюченкову. В мене лишилось тільки декілька листівок-поздоровлення які я вам пересилаю. Надсилаю листи Боярчукової М. С.[744], а також листи Біляк Параски петрівни[745]. Гарна була малювальниця. Батько її був мисковий гончар в селі М-Млини і Паша вміла малювати і миски. Та вона чомусь не любила малювання на мисках (хлядровки) а навчилась малювати майоліку у свого дядька (по батькові) і прийшла на завод «Художній Керамік» в 1935 р. малювати вироби. На жаль вона була майже неписьменна (як це ви побачити з її листів до мене) Вона повчилась лише дві зими в лікнепі у М-Млинах і на тому закінчилась її учеба. Надсилаю вам багато листів та вікриток від Ханка Віталія Миколаєвича[746], Ви його мабуть знаєте, він у вас бував і в музеї. Він працював мистецтвознавцем в Полтаві і досліджував роботу і життя гончарів старіших часів. Тоді ж він і познайомився зо мною, а я вже жила тоді не в Опішні, а в Запоріжжі. Зараз він дещо змінив професію. Зараз він читає лекції в Полтавському будівельно-архітектурному університеті. Син його також вчиться в цьому университеті. Мабуть уже закінчив. Також надсилаю декілька листів і відкриток від Леженіна І. П.[747] і від Демченка Т. Н.[748] Я ще надсилаю вам одну річ яку виподково знайшли в документах мого сина: Це листок із журнала «Огонёк» де на знімку двір нашого опішнянського заводу «Художній Керамік»

Тільки що вибрали посуду з горна і я серед цієї посуди. Це на заводі № 1 в центрі Опішні. На другому боці цього листка вишивальщиці з Решетилівки. Також знімки посуди; барило робота Пошивайла Гаврила Никифоровеча[749]. Декілька куманців також його робота і лев крайній (справа) його робота. Другий невеликий баранчик (зліва) робота Яценко Семена[750] (забула по батькові), а другий за цим баранчик робота Кирячка Григорія[751] (також забула по батькові) Це син нашого додішнього сторожа Кирячка. Якщо цей листок не придасться вам для вашої роботи, то передайте його Світлані Григоровні Пошивайло[752]. Вона мене просила якщо будуть якісь знімки про гончарство, щоб надсилала їй.

На цьому закінчую лист, щоб не забирати багато вашої уваги. Поздоровляю вас і вашу сім'ю з наступаючим святом Жовтневої революції і бажаю вам всім щастя, здоров'я і успіху в усіх ваших справах! Вітайте від мене всіх наших знаймих.

З пошаною Назарчук М.» [73].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***

21.01.2003 (за поштовим штемпелем)

«Доброго здоров'я шановний Вікторе Даниловичу!

Так давно я вам писала, що навіть не пам'ятаю всіх питань які ви мені ставили. Мабуть почну з того листа, що ви мені писали ще в листопаді минулого року. Так раптово перервалась наша переписка, що я не пам'ятаю по пам'яті всих тих питань, що ви мені ставили.

Перш за все хочу, щоб ви не думали що я не задоволена з того що ви писали мені. Я дуже поважаю вас і ваші листи. Вони мені так, неначе від когось рідного. Може так співпало, що ми з вами з одного села, хоть і проживали з вами в різні роки і тепер мабуть би я і не впізнала того села, що було тоді. От же листи ваші я дуже ціню і ніде в них не написано чогось такого щоб я була незадоволена. Причина моєї мовчанки – хвороба якою я захворіла раптово. Я стояла довго в черзі за молоком (ще й морозів не було) і підхватила запалення легенів. До лікарів не зверталась через свій вік Хто ж таки в 91 рік буде викликати лікаря, тай що вони мені допомогли крім таблеток,

яких я ніколи не п'ю. Що це запалення легенів я зрозуміла і сама бо вже раз хворіла ним ще тоді коли працювала. Тоді мене дві неділі лікували в лікарні. Задишка, кольки, кашель, нічне потіння, відсутність сили, що не могла довго ні стояти ні сидіди. Температура встановилась 38° і так тяглося без зміни весь грудень м-ць і частина січня. Едине що я приміняла в лікуванні це тепла шерстяна кофта якої не скидала день і ніч. Поміняю білизну після потіння та й знову надягну теплу кофту. Було велике безсилля, з трудом переходила хату. Їсти хоть і не було бажання, але все ж треба було щось їсти. Я живу як ви знаєте зовсім одна, послати кого куди нікого. Картопля і інші огородні овочі в мене були, а хліб чи інколи молоко або рибу мені приносила моя двоюрідна племінниця, яка проживає тут в Запоріжжі (на жаль дуже далеко від мене). Вона на моє прохання дещо купувала мені з продуктів. Так тяглось більше м-ця, а потім припинився кашель, задишка і почала температура спадати. Зараз уже 37,2° майже нормальна. Якраз я одержала вашого останнього листа і тепер можна вже вам писати. Одержала я два листи від Щербань О. В.[753] та я їй також нічого не писала. Мабуть вона мене вважає за якусь невдячну людину хай вибаче мене. Вона вже мабуть обійшлась і без моєї допомоги. В архівах, я думаю можна дізнатись про всякі школи.

Що мене ще дуже хвилює це ваше здоров'я. Що у вас за хвороба? Що в Кобеляках за лікарня і що в Великій Багачці за курорт, що ви там збираєтесь там лікуватись?

Ви молода людина у вас цікава робота і корисні і цікаві плани на майбутнє. Бережіть себе, не дуже довіряйтеся всім лікарям бо вони тепер як і всі бізнесмени бажають тільки заробітку (а може я помиляюсь). Починаю вам відповідати!

Школа 1936–1941 років називалась «Школа майстрів художньої Кераміки». Школа що почала працювати з 1922 по 1933 рр. Лебіщак[754] виїхав з Опішні в 1922 р. Після нього очолив школу Бойченко Іван Федотович[755]. Особої назви в неї не було. Так і називали керамічна або гончарна школа. Ппри Лебіщакові крім Сакуна Х. М[756] вчився мій брат[757], Пилиженко Микола[758] з Попівки, Капинус (забула його ім'я) з Опішні. Шкурпела Анатолій та були і з хуторів, я всіх не пам'ятаю, Було їх чол. 15. Із школи що була при Лебіщакові лишились працювати в Опішні. Шкребела Іван із Яру, Хоменко Петро Іванович[759], Боцьва

Наталія Іванівна[760], Правдюк Марія Федотівна, Каленич Варвара[761], Городнича Марія Василівна[762]. Дівчата були малювальниці, а чоловіки гончарі. Всі були хороші майстри та на жаль нема нікого з них вивого. Хто був у випуску школи 1938–1941 року. Різник Федот антонович[763], Кирячок Ів. Пилиповичь[764], Кирячок Федір Павлович[765], були із Заїченицъ із хуторів я вже всіх не пам'ятаю. Боярчук Марія Степанівна[766], Сундукова Марія Олексіївна[767], Острянин Люба Федорівна[768], Лютик Марія[769] і Дзюбка[770] забула як звуть. Грузини були в нас не в числі школьників, а окремо групою. Вони навчалися в нас окремо. Навчали їх Сакук Хома Мосієвич З дівчат виділяли декого до них. Тому їх і нема на випускній фотографії. Журнал «Огонек» був мабуть приблизно 1952–1953 р.[771]

Щодо моєї хрещеної матері, де ви пишите що була нею Якилина Мостовенко[772] дочка Свища Сепана[773]. Ця інформація у вас не вірна. Якилина була моя подруга з самих малих літ. Вона й на роки була така як я навіть молодша від мене на півроку. Батько Якилини був у нашій сім'ї всім хрещений батько. Дочка Якилини Катя Мостовенко[774] дійо навчилася у мене малювати. Навчала я її дома в себе. Вчиться в школі Катя чомусь не могла, не розбирала ні букв, ні цифр і в школі їй сказали, що вона не може зовсім учитись. Якилина попросила мене щоб я вивчила її малювати так щоб ніхто й не знав, а потім її приймуть у завод «Художній Керамік». Малювати вона вивчилась трошки та Демченко Т. Н.[775] як узнав що вона із сім'ї кольгоспників категорично сказав що в завод її не приймуть хай іде в колгосп. Навчалась вона в мене десь в 1950 році. В колгосп Катя всерівно не пішла (була слабеньк здоров'ям) а пішла в аптеку перемивати посуду. Заліжжя в неї було невдале; чоловік був непросипущий п'яниця, але був непоганий комбайнер, заробляв багато хліба, але половину його пропивав. Не знаю чи він живий зараз чи нема.

Що до Кулікова М. Ю.[776] то я не спорю може він і був першим секретарем К.П. В Р.П. було завжди три секретарі. Один головний другий не знаю як зветься, а третій по кадрах. От воно так і виходить що був і Куліков і Котлік[777]. «Художній Керамік» був подарований якійсь німецькій Фрау і був її власність. Там більш робили ліпні художні вироби і частково горшки. Художні вироби якщо вони виходили гарні відправляли в Німеччину, горшки розбирали тут за німецькі марки, а де їх брали я не знаю.

Гладеревського[778] й репресували за те що очолював цей завод. Та ще він коли входили німці зустрічав їх з хлібом сіллю. Брав де кого із старих майстрів жінок і зустрічали з хлібом на рушнику.

Щодо приїзду Хрущова[779], то я може й не пам'ятала б в якому це було році та в мене до цього часу зберігся щоденник мого сина[780] де він пише: «Прийла мам з роботи і розповідає що прііжджав Мельников[781] (колишній генсек УССР) і був у заводі розмовляв з робочими а трохи раніше був Хрущов». Ця сторінка щоденника позначена 1952 роком. Брати мої (два старші)[782] вчились у міністерській школі. Була вона в Опішні. Построїна була на зразок тих що будувались при земстві, похожа на ту що побудована на Будищечках земська тільки багато більша і вища. Під войну вона не була розбита. Після того що побудували городську двохповерхову у цю бувшу міністерську пересилили гімназію жіночу. Вона була майже проти клубу тільки по другий бік Харківської (тепер Заливчого вул.) Вона мабуть і зараз стоїй бо будувалась тоді кріпко і навіть розчин яким скріплявся кирпич був такий що й тепер ніяк не відскрибеш (це я знаю з того як розбирали Тройцю). Школа земська що М-Будищечках побудована мабуть ще до 1900 року[783] бо мій брат народження 1900 року вчився вже в цій земській школі. Поки ж її не було, то вчились церковноприходській школі, що була побудована недалеко від церкви[784].

Свищ Василь[785] що був бездітний теж гончарував. Василь мабуть був найстарший то помер найраніше. Вони собі взяли за сина у свищишиного брата хлопця який вмів гончарувати. Оженився з хуторянською дівчиною яка гарно доглядала старих. Після Василя помер Карпо[786] середульший брат. В цього було два сини й дочка. Всі були гончарі та мабуть голодвка 1933 року всіх забрала. Петро[787] наймолодший брат останні роки не гончарував, а займався бжільництвом. В нього була велика пасік і він продавав багато меду. Коли він помер я чогось не пам'ятаю, мабуть після того що трапилось із сином що його розстріляли за дезертирство[788]. Латанському[789] я передала що ви хочете йому написати за листи Селюченко[790].

Робоча біографія моя: з 1927 р. керамічна майстерня «Кустарь-Кредит» З 1930 року член колективу «Художній-Керамік» З 1932 р. працювала в м.Тбілісі «Керамічний завод деткомисии при ЦК Грузии» З 1933 працювала в заводі «Художній керамік» З 1937 р навчалась

в керам-школі яка звалась «жкола майстрів художньої кераміки» В 1939 році закінчила цю школу і працювала інструктором по малюванню в цій же школі. В 1941 році школа ліквідувалась і працювала на заготовці сушки овочів і сухарів для армії. В 1941 році в кінці року ця організація ліквідувалась через через окупацію німцями нашого краю. В час окупації ніде не працювала старалась вижити з своєю сім'єю: син 4 р. і мати 80 р. В кінці 1943 року німці відступаючи хату спалили, а нас весь кудок (дві вул.) вигнали по додозі на Полтаву. Напевне десь би постріляли дорогою, та ми користуючись вечірніми сутінками розбрелись по кукурузі та соняшниках. Коли наш конвой це помітив то підняли стрілянину. На щастя нікого не вбило, поранило одну жінку. Пересидівши в кукурузі до ранку ми побачили що конвою нашого нема й близько. Тоді ми спустились у кручу що була близько, попрокопували собі печерки щоб сховатись і так сиділи поки прийшли наші вояки і визволили нас з цієї кручі і сказали що можна йти додому тільки по тих мітах де вони поставили бо багато місць було заміновано. Я пішла в завод просити поради де ж мені жити з своєю сім'єю. Мені порадили поселитись у бані на Кардашевому[791]*. Я так і зробила і ми поселились на Кардашівщині. Прожили там 5 років поки мені вдалось побудувати погане ньку хатку і пересилитись на своє дворище.*

Прожили тут до 1954 року поки син закінчив десятилітку. Поступив в Харківській авіаційний інститут, закінчив його в 1960 році. Був направлений в м.Свердловськ працював там 5 років в аеропорту.

Там було щось подібне як у нас в Чорнобилі. Та тоді нам нічого не казали. Син підхватив там радіації і почав боліти. Коли я поїхала в Свердловськ, то лікар, що лікував сина сказав мені, щоб я добилась переводу сина в такий клімат де він родився бо ця хвороба для нього тут може погано закінчитись. Син попросив переводу на Україну і ймо з Києва дали два вакантних місця – Одеса або Запоріжжя. В Одесі було трудно жити матеріально, а з дому я нічим не могла туди допомогти, тому від узяв Запоріжжя. Попрацював він тут два роки і захворів псіхічним розладом. Коли він попав у псісіатричну лікарню, то я змушена була покинути дома все і переселитись в Запоріжжя з надією на те що він поправиться, але вийшло не так, прохворівши більше 20 років він помер тут, а я залишилась одна. Спершу я працювала на заводі п/я 17 там де працював син та і квартира була від цього заводу.

Працювала з 1967 по 1973 рр. Потім на заводі стенових матеріалів відкрився цех майоліки (моя професія) і я перейшла працювати туди. Наше місто було споріднене з Англійськи містом Брімінгейм. Там була виставка продукції наших міст і наші вироби були там. Відзначено це було похвальною грамотою. Там я працювала до 1982 р., а потім уже по роках, звільнилась з роботи і тепер живу одиноко, доглядю могилу сина та й сама собі там придбала місце вічного покою.

Тепер перейду до вашого останнього листа: Я дуже вам вдячна за те що ви повідомили мене про смерть Параски Біляк[792] (хть це дуже сумна новина) Це була моя гарна і добра подруга, роками теж ми були близькі. Шкода Паші, та що зробиш, життя йде і звільняє для молодих місце. Десь недалеко і моя така ж доля.

Вас цікавить глиняна дитяча іграшка. Я напишу про себе ще з дитячих років: Найраніше я побачила дитячу іграшку на базарі та ярмарку, куди зрідка і мене водили подивитись. Іграшки мені не купували ніколи, найдужче через те, що вони свистять. Було каже мама і так голова розколюється від шуму дітей гончарів у яких була своя іграшка. Біля нас жило близько 3 гончарі. Свищ Степан Захарович, Підгорний Іван Максимович[793], Підгорний Яків Максимович[794]. У всіх їхніх дідей були іграшки-свистуни, тому завжди ляскотіло у вухах від свисту. Ці наші сусіди-гончарі на продаж свистунів не робили, а для своїх дітей робили. Підгорний Іван робив на продаж іграшку монетку (відерця, горшечки, мисочки, кошички і т. ін.) їх не малювали, а обливали кольоровою поливою. Це було дуже красиво. Так колись робив і покійний Пошивайло Гаврило Никифорович[795]. В Підгорного мені часто монетку драрували бо моя мама за деким із них кумувала і ми були як родичі. Цікава історія була у Свища Степана З. Мій брат Артем[796], (він на ссерокопії 1937–1939 року у другім ряду п'ятий від краю з любого боку) співає ще з шкільного віку. В нього був гарний голос альт. І де той Свищ почув як він співа. Раз, він покликав йоо до себе і каже Артеме заспівай мені пісню «Позддняя осень грачи улетели, лес обнажился поля опустелі только несжата полоска одна, грустную думу наводит она» Проспівай мені всю до краю, а я тобі за це зроблю коня з глини такого що ти можеш на нього і сісти. Артем погодився. Уявіть таку картину: Свищ С. З. сидить за кругом перед ним крудиться великий горщик, а Артем сидить перед ним на лаві

і співа його улюблену пісню. В окремих місцях він Свищ зупиняє круг і пробує диригувати рукою в такт пісні. Коня правда він зробив такого що можна і сідати на нього. На продаж наші сусіди не робили. А в заводі робили такої іграшки дуже багато. І дійшло до того, вже нема ніякої подоби до собачки чи качечки аби був свисток. Цю іграшку робили не тільки діти гончарів, а майже всі діти на яках Опішні. На цьому я буду кінчати, бо вже такого написала що й голова заболить читаючи.

Бажаю вам вього хорошого, а саме головне здоров'я вам і вашій родині. У нас така погода: день дощ, а день мороз. Сніг випав та вже весь розтанув, лишилась тільки крига на дорозі. З пошаною до вас Назарчук.

Я забула написати про Жилавця Трифана[797]*. Ви пишите що він був сільським писарем. Я такого писаря незнаю. За моєю свідомість по був писар Михайлик Іван. скільки я себе пам'ятаю в Будищечках стільки і був він. А недалеко від церквви, навпроти церковноприходської школи жив хороший кравець чоловічого одягу вул. прозвище Василюша. Правильного прізвища я не знаю. В нього був син Трифан. Він десь трохи вчився (не знаю де) Одягнений бу завжди по модному. Батько був хороший кравець то пригонив одежу гарно. Цей Трифан десь служив не знаю де бо я тоді ще була малою. Може то він і був сільським писарем. Може їхня фамилія і була Жилавець, а не Василюша як звали його на селі. Коли помер Пічка Павло Іванович*[798] *Бо коли поскидали дзвони з церкви, то вже рідко хто знав хто коли помер. Поки були дзвони то як то умре зараз роблять передзвін по мертвому. Я почують такий передзвін, то зараз питають один одного: хто товмер? А не стало дзвонів то вже ніхто не знав хто коли вмер»* [74].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***

28.02.2003

«Добрий день шановний Вікторе Даниловичу!

Перш усього хочу побажати вам доброго здоров'я і хорошої, міцної підтримки на курорті, щоб покращалось ваше здоров'я. Мені цікаво чим видзначається Велико-Багачанський курорт, чи там є

якісь цілющі джерела чи інші якісь особливості природні, що уводять Велику Багачку у розряд лікувальних особливостів. Головне, що попали ви туди в не зовсім хороший природній період – холодно, вітряно, щоб відпочивати на природі. Недалеко в В-Багачки був колись хороший ліс де можна було б відпочивати в корисному лісовому оточенні, а зараз може той ліс уже вирубано.

Зима цей рік погана, то придавить морозами, то відпустить до відлиги. Ви писали, що на Полтавщині вимерзли озимі посіві, так вони вимерзли не тільки на полтавщині, можна сказати по всій Україні. В грудні м-ці весь час давили морози, а снігу не було і озимина померзла. Надія тільки на ярі посіви. Ще добре буде коли буде гарна сприятлива для посівів весна. Раніше сіяли багато ярої пшениці, а тепер чогось і не згадують чи її зараз сіють чи вважають посіви її невигідними. А раніше борошно з неї вважалось кращим чим з озимої. Будем живі побачим чим порадує весна. Тепер хочу написати вам за ксерокопії: Ті що ви надсилали раніше мені вони є в мене. Я їх поховала як захворіла, а потім вставши від хвороби довго не могла знайти, а зараз все справно і я вам зараз почну їх пізнавати. 1ша ксерокопія: Олекандер Сахроненко[799]. Настояще прізвище їхнього знаю.

Друга ксерокопія на цьому листку це фотографія після війни на керам заводі «Художній керамік» Перший ряд згори: Зліва на право: Дяченко Трохим Садотович[800]. Далі 4 чол. в цьому ряду не впізнаю. далі Сердюченко, хороший гончар. Мефодій Андрієвич[801]. Слідуючий гончар хороший Коломієць Захар[802] побатькові забула. Далі Наливайко Терешко Йосипович[803] – художник Далі (через вазу) Багрій Пилип[804]. Працював коло глиноміски. Слідуючий Герасименко Омелько[805] (з М-Буищ) гончар мисковий хороший гончар. Робив і інші вироби. Далі Винник Настя і Винник Галина – дочки гончара (Його на цій фотографії нема) Слідуючи три чол. не впізнаю. Остання в цьому ряду Галина Радченко сирота. Удочерена Коломійцем Захарком.

Другий ряд: крайній не знаю хто. Другий Моргун Максим Демидович[806] гончар мисковий і інших виробів. Коло його Отченашко Проків[807] випускник керам-школи, гончар. Далі Параска Мареха. Між Моргуном і Отченашком, в білій сорочці не знаю хто, далі ряд посуди і в кінці цього ряду Емець Настя[808] ліпниця іграшки, слідуюча Гриб Тетяна[809] – мальовщиця. Випускник керам-школи. Слідуючий ряд 4 чол.

не знаю хто, потім Ганна Звагольска[810] (з Малих будищ) мальовщиця. Слідуючий гончар (не пам'ятаю прізвища). Параска Біляк[811] (з М-Млинів) гарна мальовщиця. Слідующий Тягун Григорій[812] (хороший гонча). Далі Мирна Мотрона (ангобіровщиця) Потім Омел'яненко Уляна[813] мальовщиця. Далі Катерина Герман[814] (мальовщиця) Крайня в тім ряду Тягун Марія (трагічна доля її сім'ї: чоловік був хворий туберкульозом, двоє дітей вже майже в дорослому віці також померли від туберкульозу. Останній ряд. Жилавець Василь[815] (їздовий конюх). Двоє за ним не знаю, слідуючий Радченко Іван Миколаєвич (працівник коло глиноміски) слідуюча Назарчук Мотрона (мальовщиця) Далі Наталя Оначко[816] (мальовщиця) Слідуючий (гончар підточчик) забула прізвище. хороший був співак, далі Білик Іван Аргипович[817]. Тих двох коло нього не пам'ятаю. Напівлежать два: Демченко Трохим Назарович[818] і Ярош Сава Григорович[819]. (Культосвітній працівник. Демченко головнй керівник виробництва «Художній Керамік». Слідуюча ксерокопія: Учасники художньої самодіяльності Малобуищанського клубу (до війни). Тепер я впізнаю лише Олександра Сахроненка, перший в першому ряду (верхньому) і в другому ряду зліва направо третій Олександер Ширай. Останніх не знаю нікого. Слідуюча ксерокопія де показані 4 чол. ще в царському солдатському вбранні я знаю тільки Охтанаса Демидовича Даціньку[820] останніх трьох не знаю. Тепер про ті ксерокопії що ви прислали мені з останнім листом:

В першому ряду згори 1) Пошивайло Гаврило Никифорович[821] (в молодих роках). 2) дуже знайома особа, а ніяк не згадаю прізвища. 3) Дяченко Трохим Садотович. 4) Линник Радион. Другий ряд 1) Пошивайло Явдоха Данилівна[822] (в молодих роках) дружина Пошивайла Гаврила Никифоровича 2) Линник Наум[823]. 3) Линник Зіна Петрівна[824], дружина Наума Линника. Ще одна ксерокопія із тих що ви прислали мені раніше. Саме головне що тут Демченко Т. Н. демонструє свою вазу велику, яку він сам зробив і помалював. В першім ряду (згори) Звагольська Галина Івановна (з М-Будищ. Далі стіл заставлений виробами «Художнього-Кераміка». В центрі цих виробів ваза Демченка Т. Н. В кінці цього ряду Боцьва Явдоха Андріяновна[825].

Слідуючий середній ряд: 1) Герман Катерина. 2) Мотрона Назарчук. 3) Демченко Т. Н. 4) Оначко Наталія Івановна (мальовщиця) 5) Мирна

Мотрона (аногобіровщиця) 6) Біляк Параска Петровна. Останній нижній ряд. 1) Фросина Омельковна Герасименко[826] (мальовщиця) 2) Гриб Тетяна (мальовщиця). 3) не пам'ятаю прізвища 4) Омел'яненко Уляна Олександрівна. 5) Радченко-Коломієць. Слідуюча ксерокопія теж з вазою Демченка Т. Н. Перший ряд згори зліва на право: 1) Багрій Пилип працівник по загодовці глини. 2) Сердюченко Мефоді Андрієвич. 3) Тягун Григорій. 4) Герасименко Омелько. Всі ці 4 особи хороші гончарі. 5) Пошивайло Гаврило Никифорович. 6) Наливайко Терешко Йосипович (художник). Другий ряд: зліва на право Гриб Тетяна. Оначко Наталія Іванівна. Демченко Т. Н. Біляк Параска Петровна. Назарчук Мотрона. Герман Катерина. Коломієць Захарко. В останнім ряду ваза Демченка Т. Н. і Ярош дуже уважно розглядаючий вазу. Ксерокопія де показано роботу на виробництві цегли, на заводі «Художній- Керамік». Підпресовка цегли. Коли сформована вручну цегла підсохла, що вже не гнеться її підпресовують в чугунних формах. Цей процес і показано на ксерокопії. Після цього цегла робиться кріпка і рівна Людей які тут працюють я не знаю.

Ксерокопію де показані діти за формовочними станками я не знаю що вам сказати. Це відбувалось на Кардашівщині[827]. Школи там ніколи ніякої не було. Може просто знайомили дітей з новим заводом, а діти, може, були з тії школи, що була ще пи Бойченкові[828]. Самий крайній з лівого боку за станком похоже як Багрій Іван Юхимович[829], але я не впевнена в цьому. Остання ксерокопія мені добре знайма: Тут показано керівництво і дехто з робітників першої майстерні, яка відокрамилась від «Кустар-кредиту» а завод «Художній-Керамік» ще не організувався. Це був рік приблизно 1924–1925й [830]. Тут всі стоять майже в один ряд я так про них і напишу: 1) зліва на право Боцьова Наталя Іванівна (пр. дівоче) 2) Кришталь Марія Федотівна[831]. Це самі перші мальовщиці в «Художньому Кераміку» 3) Бойченко Ольга Семеновна (дружина Івана Федотовича) 4) коло неї хлопчик їхній син Коля. 5) біля Ольги Сем. Китриш Оксентій (це помольний цех, ангоби, поливи і т д) 6) Маслак Андрій (бухгалтерія ще разом з «Кустар-Кредитом» 7) Хоменко Петро Іванович[832] дуже хороший гончар. 8) за ним молодий хлопець теж хороший гончар Репка Олексій[833]. 9) перед ним стоїть Бойченко Іван Федотович. Керівник школи і майстерні. Ольга Семеновна була вчителькою в школі по всім предметам крім

спеціальних, далі за Бойченком Сітко (не пам'ятаю ні імення ні по батькові. Навчав дітей гончарству у майстерні. 10) біля нього в шинелі Куц. (не пам'ятаю ні імення ні по батькові)[834] виконував роботу художника в школі. Вони були не довго бо в скорості були репресовані[835]. 11) Останній стоїть у чорній чумарці не знаю хто. Мабуть з цегельного виробництва. Я тоді ще не робила в «Художньому-Кераміку» Який офіційно був затверженій в 1929 році. Трохим Назарович називав 1930 рік бо він сам почав працювати 1930 році. З ксерокопіями покінчено.

Дуже погано я написала вам, холіта переписати та бачу що краще й не вийде. Не слухається мене рука після хвороби і очі погано бачуть. Чого не розберете, то напишіть я поясню. Завод Художній Керамік офіційно існує з 1939 року[836]. Поступила я на завод в 1927 році. Вступила не в школу а просто вчиться малювати в шкільній майстерні. Був у школі художник Гопкало Іван Олексієвич[837] він і був оновним моїм вчителем малювати. Спершу він вчив мене ліпино на глині орнаменти, а потім разом із учнями ми вищукували в бур'янах цікаві листки з рослин і ліпили їх на глиняних досточках, які сами собі й виготовляли. Один мій ліплений виріб зберігся й до після війни; це був вилиплений калачик на глиняній дощеці. Я сама бачила його на горищі заводу № 1. Туди були занесені кращі ліпки учнів, і моя робота мала честь попасти разом з ними. Малювати на посуді також вчив мене Гопкало Ів Ол. Перший рік я не тільки вчилась малювати а й допомагала в роботі школи, а особливо майстерні; Розтирала вручну фарбники для ангобів: кобальт, сурьму і ін. Це робилось на склянних дошках склянними розтирачками. Також допомагала при погрузці горна (виносила посуду). Цієї роботи я намагалась не пропустити бо вироби були мальвані і виносивши їх до горна могла було роздивитись як вони зроблені. Це також збагачувало мою уяву про малюнки і малювання. Через півроку мене вже певели в майстерню як мальовщицю хоть ще й без визначеної платні, а через рік я вже працювала як повноцінна мальовщиця. Робітників у майстерні ще було небагато. Хоменко Петро Ів. що показаний на ксерокопії разом з Бойченком Репка Олексій з тіїж фотографії, Пилипенко Микола[838] (з школи ще частково Лебіщака[839]), ще два старіших гончарів (ніяк не згадо їніх прізвищ). З мальовщиць Оначко Наталія Ів., Кришталь Марія Федотівна і Городнича Марія Василівна[840]. Пальщиком був Сакук Хома Мосієвич[841].

Це все були учні ще Лебішака Ю. Ів.

Прізвище Латанського[842] я вам напишу. Я думала, що він вам сам уже написав листа. Я йому ще як була хвора сама говорила, щоб написав вам і вислав листи Селюченкової Ол. Ф.[843] Я їх і віддала йому, щоб переслав вам у музей. Я тоді ще не мала зв'язку з Опішнянським музеєм гончарства, а він десь дув знаймим з Олесем Миколаєвичим[844] і обіцав переслати, видно не зробив цього. Це з його боку зовсім недобре. Він на основі листів Селюченкової хоче писати статті в журнал «Образотворче мистецтво». Якщо я не помиляюсь і вже одну статтю написав втягнувши й мене туди бо цей лист писала мені Селюченко. Мені дуже шкода, що я передала йому всі листи, а їх було більше двох десятків. Адреса його: 69035, вул. Горького буд. 129"а" квартира 21. Латанський Сергій Васильович Опішню я покинула в 1967 році. Саме тоді захворів мій син, а я якраз дожила до пенсійного віку. У Василькові я працювала в 1934–1935 роках. Тоді багато повмирало з голоду у 1932–1933 роках. Виробництво майолік майже зовсім припинилось робили тільки прості горшки. Тоді працював мабуть із рік у Василькові і Демченко Т. Н.

За Васильків я напишу вам окремо бо буде дуже великий лист. Хто робив при німцях в заводі. Я не можу вам сказати бо далі заводського двору не була, ходила просити в Гладеревського[845] горшків щоб вимінятн хліба. Там робили більше формовані вироби, з Кобзаря, з «Наталки Полтавки» і ін. Хто саме там робив не знаю ні гончарів ні мальовщиць. Гладеревський сказав мені, щоб приходила на роботу. Я йому сказала, що не маю чого їсти, а в мене ж сім'я мати 80 років і син 5 років. Щоб там у заводі була якась школа чи курси не знаю. Завод був власністю якої німецької фрау. За Хрущова[846] я вам писала раніше що він приїзжав у 1952 році. Може він приїжджав і в 1940 р Я тоді жила на Кардашівщині в бувшій заводській бані, бо хати не було (спалили німці), а синові моєму було тоді лише 8 років. Тоді як я пам'ятаю він мабуть приїжджав удруге. Я тоді вже жила в своїй хаті хоть вона ще й не закінчена була, синові вже було 16 років. Свищ Василь[847], який був бездітний усиновив племінника своєї жінки із сім'ї Подгорних. Це був той гончар про якого я вам писала. Подгорний Іван[848], а по вуличному Карпенко жив недалеко від нас і був хороший гончар. Це він виробляв дитячу іграшку монетку. В нього було три сини і дві доньки.

Найстарший син Олекандр, потім Іван і Яким найменший. Іван[849] якраз і був спеціаліст виробляти монтку. Ці вироби не малювались, а покривались цвітною поливою. Як виберуть з горна та ще як світить сонце так не можна очей відірвати так красиво. А може то мені так здавалось, що я дуже любила полив'яну іграшку монетку. Так от цей син Іван і був усиновлений Свищем Василем. Він був усиновлений мабуть близько голодовки 1933 року. Із слів Свищихи я знаю, що вони були задоволені цими дітьми. Рядом з Свищем жили Кононенки. Петро Максимович[850] і Марфа Максимовна. Сестра жінки Свища В. В них були діти і дочки й сини, але Свищ нікого з них не хотів усиновляти. Дочка Кононенка Олена була дружина Івана Архиповича Білика. Найстаршому синові Олександрові Карпенко купив садибу де жив раніш диякон чи дяк Холодовський[851]. Це недалеко від школи десятилітки про яку ви мені писали. Ця садиба була навпроти Мар'яни Бориснкової[852]. Може її вже й живої нема. Тут вулиця повертає туди де жили Мостовенки[853], а пряма йде до школи. За Мостовенка я не дивуюсь, що він помер. Шкода тільки, що через свою нездержаність пішов із світу хороший комбайнер. Він дуже пив і ніякі прохання і діяння рідних не могли припинити цієї піятики. Лишилась Катя вдовою. Добре що в неї є діти донька і син, якщо не піте стопою батька.

Школа керамічна 1923 року містилась в приміщенні побудованому ще Лебіщаком. Кустарь-кредит» до школи не вміщувавсь тільки майстерня керамічна була в його віданні. У школі 1937–1939 рр. стипендію платили. Це вже була закріплена УКРХПС школа. Стипендію була від 80 крб. до 100 кр. залежно від успіхів. Живучи на селі і маючи огород свій можна на цю стипеднію було і прожити (Звичайно економно). Про роботу в Запоріжжі я довідалась із газети «Индустриальное Запорожье». Там була фографія тих хто тоді працював там. Завод «стеновых материалов» був на окраїні міста, я поїхала туди щоб подивитись що там роблять Це було зовсім нове для Запоріжжя виробництво. Воно було організоване художником із Василькова, Денисенком Григорієм Павловичем[854]. Він саме будувався в м. Василькові, а шиферу на покрівлю хати тоді достати було трудно, а в Запоріжжі на кирпичних заводах тим хто там працював відпускали шифер. На кирпичні заводи люди йшли неохоче бо там важко працювати, тому й давали стимуліровку хто там працював.

Яким чином довідався Денисенк Г. П. про це я не знаю, а тільки за те що він зобов'язався організувати цех майліки йому дали шиферу на покрівлю. Робили всі вироби відливкою та формовкою в гіпсових формах. Цій справи він навчив декількох чол. в Запорізькому заводі. Щодо малювання і ангобіровки виробів, а також глазуровки поливами як і рецепти полив то для цього керівник майолікового цеху з групою людей, щоб навчитись цій справи, їздили в м. Балеклаву (Крим) і попім почали це виробництво. Малюнки для глечиків і деяких мисок дав Григорій Павлович. малюнки на глечики і вазочки він намалював на папері, а потім намітивши контур через папір по цих рісках треба було малювати, не відступаючи від намальованого взірця. Це було і у Василькові. Робити все тільки так як сказав художник. Цей же рисунок Денисенко вигравірував на формі і по йому відливали глечики з гравірованим малюнком і не треба було й малювати. Зразок такого гравірованого глечика є в мене, зберігся від тих часів. На мисках він не давав ніяких малюнків і ми малювали як хто хотів. Найбільше копірували з того, що я малювала. Гончарів ніяких не було. Сами жінки формували, відливали і малювали.

Обпалювали в газових печах. На цьому заводі виробляли личкувальну плитку і в таких печах обпалювали і майоліку. Відправляли посуду в різні міста звідки було замовлення. За кордон я знаю лише м. Брімінгем (Англія). Та й існував наш завод не довго. Директора мінялися дуже часто. Працювали тільки в зимовий та осінній період, а літом майоліка закривалась і всі працівники переходили на кирпич, бо як завжди говорили, «план горить». Потім майоліку зовсім закрили. Рядом побудувався завод по виробництву метлахської плитки і всі з майоліки перейшли туди. Фотографій за роботою в нас не було, а загальні фотографії нашого майлікового цеху в мене було дві і я її обидьві послала в ваш музей на ім'я мабуть Пошивайло Світлани Григорівни[855]. Кремпоху Григорія Максиловича[856] я знаю добре. Він був у бухгалтерії ще поки був «Кустар-Кредит», а потім у заводі «Художній-Керамік». Він був гарний працівник контори, але був, бідняга, обіжений природою чи може змалу якась була травма – був горбатий і на спині і на грудях був горб. При репрасуванні він десь загинув, а може навіть, у дорозі.

Назаренко Андрій Михайлович[857] працював у нас у школі викладачем спеціальних предметів. Раніше він працював в полтавському технікумі

промкооперації. проводив тех-процес. В Опішню його визвали коли в нас був репресований спеціаліст по кераміці Корицький Яків Іванович[858]. Потім Назаренко перейшов працювати на завод і працював на заводі поки почалась війна. Повернувся в Полтаву працював у музеї. Там були зразки моєї роботи і через ці роботи він листувався зі мною. Мабуть нема його живого бо він був з 1900 а може і старшого віку. На цьому я кінчаю. Постоянно в мене великі листи Не вмію писати коротко. Пишу баго лишнього. Бажаю вам від усього серця здоров'я. Добре поправитись на курорті Та робота яку ви почали трудна і вимагає кріпкого здоров'я. Бажаю вам і вашій сім'ї міцного здоров'я і всього найкращого в житті. З пошаною Назарчук М.» [75].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Олені Щербань***

17.03.2003

«Доброго здоров'я шановна Олена Василівна!

Вчора одержала вашого листа і в першу чергу дуже рада що ви благополучно доїхали додому. В той день така була ожеледь, а дорога із Запоріжжя до Полтави та Опішного не скрізь гарна. Скільки випадків було, що машини скачувались в кювет і перевертались. В неблагополучний погодній час ви надумали приїхати в Запоріжжя. Ну добре що все закінчилось благополучно.

Відповідаю на ваші запитання:

Мені здається, що деякі з них ви запитували мене тут в Запоріжжі. 1) Чи вчили в керам-школі ліпити іграшку (свистуни). Не вчили і не згадували про неї. Чому це так було я й сама не розумію. Іграшки цієї багато робили тоді на заводі і довели до того, що аби тільки був свисток та головка похожа на коника чи собачку і мабуть через це на неї не звертали уваги:

Яку я робила дипломну роботу: ви питали мене за це тут. Рябокінь Іван[859] (він стоїть другий у першому ряду на випускній фотографії 1939 року) зробив вазу місткістю 8 літрів. Формою вона була округла на ніжці ніби бокал. Композиція мого малюнка на ній два птахи вроді голубів, але хвости у них ніби в павичів. Це була

стилізація. Таких птахів може в житті й не було, але в композиції орнаментів це дозволялось. Птахи ці були з одного боку вази, а стання площа був квітковий орнамент. Фон цієї вази був коричневий. З обпалу вийшла гарно. Оцінка відмінно. Хто завідував мастернію при школі?

З 1936 по 1939 рік майстернею керував Сакун Хома Мусієвич[860], а далі і до кінця був Хоменко Петро Іванович[861]. Куди були направлені випускники школи Чуприна, Пошивайло, Отченашко Міщанин, Прокопенко? Чуприна Володимер Лукич[862] був направлений у Вінницьку обл. сел. Вапнярка. Там був мобілізований на фронт де і загинув. Пошивайло[863] теж був направлений у Вінницьку обл. Вернувся додому живий неушкоджений і працював пічником. Помер десь 80-х роках. Отченашко[864] залишився в своїй майстерні. гончарував в Опішному. Міщанин Василь Юхимович[865] теж тимчасово працював в Опішному, а потім був мобілізований на фонт з Японією (після закінчення німецької війни) і загинув на фонті. Прокопенко Олена Василівна[866] була направлена у Вінницьку обл в смт Гайсін. Повернулась додому з початком війни. Яка дипломна робота у Овсій Люби[867]? Вона виготовила невеликі возочки і помалювала. Хоть робота була невелика, але зроблена була нею від початку до кінця і прийнята була комісією добре. Денисенко Семен[868] зробив вазу (він же був гочар ще до школи) Сиса Полін[869] помалювала бо вона вміла малювати ще до школи. Прийнята робота комісією «Добре».

Пошивайло Оксентій виготовляв дипломну роботу з Боцьвою Ольгою[870]. Шиян[871] і Костенко[872] помалювали глечики взяті з майстерні не шкільної.

Ширай Олександер Петрович[873] це був випускник 1938 року, але тимчасово працював в Опішненскій керам-майстерні. Зробив вазу 5 л. а Бабич[874] розмалювала. Намалювала картину «Чевоно армійці на конях» облямовані орнементом. Робота прийнята «Відмінно» Потім Ширая і Бабич послали в Дніпропетровську обл. в м. Нікополь. Чому випускники їхали працювати в інші області? Хто не захотів працювати в своїй майстерні то їх посилали в ті місця звідки було запрошення. Учні цієї школи одержували стипендію 80-100 крб. і мусили відпрацювати 3 роки. Чому на різних курсах не однаково кількість учнів? Я не можу сказати яка була причина цього, а на мою думку 1937–194 роки були роками найбільших репресій. В 1940 році

відбувалась війн з Фінляндією. Стало матеріально трудно жити. Хліб став дуже дорогий його не вистачало. Коли раніше давали (в школі) по хлібині на душу то в 1940 році вже давали одну хлібину на двох або й на трьох. Люди почали ходити міняти хліб за одежу і всяке домашне барахло. 1940 році почали знову давати по цілій хлібині і стали видавати безплатно чай, а стипендію давали так же як раніше. Тоді знову прибавилась кількість вступаючих до школи. Так було до 1941 року (червень м-ць). Почалась війна і школа припинила своє існування. Кому я відділа альбоми з малюнками та фотографіями? Нікому я не віддавала їх. Де що з продуктів і деяких документів ми закопали в своєму садку. Там же були й альбоми. Сами думали евакуюватись та не вдалось. Жили декілька тижнів в лісі на Їсипівці[875]*. З цей час хтось відкопав нашу схованку. Забрали продукти і альбоми. Карточки з альбомів збирали люди на прогоні (Партизанська вул.). Ким виданий був паспорт?*

Орджонікідзевським РВ. УМВС. України в Запорізькій обл. 6 вересня 2004 року[876]

На цьому я кінчаю. Пробачте що погано написала, каліграфії не вчила, тому може дещо не зрозуміло. З пошаною до вас Назарчук. Вітання всім хто ще мене пам'ятає» [175].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***

12.04.2003 (за поштовим штемпелем)

«Добрий день шановний Вікторе Даниловичу!

Одержала вашого листа і дуже обрадувалась цьому. Я думала, що ви вже мені не писатимете. Це через приїзд тих двох «гостей» з музею. Із вашого попереднього листа де ви написали, що дали мою адресу Щербань О. В. мені чому то здалось, що вам не дуже приємно коли я буду розповідати про школи що були в Опішні. Тобто керам-школи. Я не писала Щербань жодного листа, хоть вона дуже настирлило домагалась цього. Присилала мені конверти, ксерокопії. Я зовсім не відповідала їй, думала, що на цьому все скінчиться і раптом 6 березня приїхали дві молодих жінки. Я питаю «Що вам потрібно» говорять ми з Опішні з музею[877]*. Я звичайно не могла їх не прийняти. Я після хвороби*

нікуди ще не могла ходити і в мене не було навіть чим їх привітати. Вона сказала, що їм нічого не потрібно в них все є. Їм потрібно тільки, щоб я відповіла на їхні питання. Приїхали з магнітофонам, фотоапаратом і зразу почались їхні дії. Я сказала, що не хочу ніякої записі, ні фотографувань та ця Щербань така настирлива, що ніякі мої відмови не діяли. Я не знаю яка там вийшла запись. В мене погана говірка (бо нема зубів) та ще я й не чую майже зовсім. Яка там вийшла запись мені навіть страшно подумати. Отначе зробили вони так як їм хотілось. Питань було дуже багато, ціла товста книжка. Де вони їх назаписували. Майже два дні були в нас такі запитання. Я аж захрипла відовідаючи. Зажадали подивитись альбом фотографій з метою взяти якісь карточки, що їх цікавлять. Взяли фотографію де на крильці земської споруди зфотографовані майже всі члени тодішньої артілі «Кустарь-Кредит». Це було 1929 року. Того ж року ми відділились від «Кустарь-Кердиту» і стали зватись артіль «Художній-Керамік». Мене на цій фотографії нема бо в цьому році помер мій найстаршій брат (той що я вам вислала карточку) в Харкові і ми їздили його хоронити. Така фотографія у вас в музеї є, а для чого вона взяла ще й ти що була в мене. Взяли фотографію мого брата математика середньої школи, який викладав математику і в керам школі. Забрали моє свідотство про закінчення керам-школи в 1939 році, а також свідоцтво про те що я учасник війти. Забрали мабуть десятків два мисочок виробництва запорізького заводу стінматеріалів. Навіть бракові щербаті вироби все забрали. Забрали обрамлення, що я намалювала на портрет мого сина і я мусила намалювати друге обрамлення. Їздили на острів Хортицю щоб сфотографувати там мої вироби, але це їм не вдалось їм сказали що для цього треба написати заявку щоб вони підготували ці вироби бо вони стоять в різних місцях. Такі були гості в мене. Я звичайно рада гостям з музею, але треба попередити про це листом. Я живу сама одна і повинна знати коли приїдуть щоб пидготуватись а то вийшло дуже незручно. Я вас дуже прошу Вікторе Даниловичу, щоб цей мій лист не попав Щербань у руки. Я привикла до переписки з вами так наче ви мені родич, внук абощо. Привезли вони мені ще один журнал за який я дуже вдячна. Дуже сподобалась мені історія написана вами про Мордіну[878], доньку Федосія Зубенка[879] яка якимсь то чином

опинилась на Кубані. Я не пам'ятаю щоб Зубенка Федосія репресували, а чому ж дочка його мусила виїхати на Кубань? Я ще не встигла всього журнала прочитати як у мене забрав його Латанський С. В.[880] *і вже більше місяця не приносить. Говорив що написав для вас якусь статю і надішле вам із листами Селюченко О. Ф.*[881]

Ще Щербань забрала в мене банку (так звану кам'янкову). Ще в 1929 році приїхав до нас на завод з Миргорода інженр Білоскурський Микола Іванович[882] *(старий уже) і сказав, що буде досліджувати, щоб потім налагодити випуск посуди жаросійкої в якій би можна було готувати їжу так як в емальованому посуді на плиті і щоб вона не лопалась. Він був у нас мабуть років два; составляв масу по своїх рецептах і робив проби. Полива була безсвинцова-барієва і випалювався посуд при багато вищій температурі. Він зробив навіть горно з оберненим полум'ям для цієї посуди. Та щось не вдавалось у нього і посуда на плиті тріскалась. Тоді він зробив кислототривкий посуд, щоб можна було в ньому зберігати кислі продукти харчування без риску отруєння свинцовими поливами. Ця посуда пішла добре та її ще не так багато випускали і тому поки що її кожен з робітників заводу брав для себе. В мене також було декілька штук такої посуди. На той час що я виїхала в Запоріжжя залишилась одна банка на 8 чи на 10 літрів. Я в ній солила огірки, а останній час вона в мене стояла без ніякого призначення в кутку. Коли Щербань узнала від мене про посуду то захотіла побачити що небудь із неї. Я показала банку і вона ухватила її і сказала «це ми візьмем у музей і взяли цю банку. Іще взяли малюнок мого сина на кришці посилочного ящика де він малював мене. І взяли ще фотографію Бондаренко Марії*[883] *(ще в молодих її роках) Вона прикріплена була до мене вчиться малювати. Оце і все, що вони взяли в мене. При перещоті всього було більше двох десятків. Тепер напишу про свою роботу у Василькові. В той час що я там була 1934–1935 роки там робилося дуже мало і звався цей завод «Перша Зорівська артіль керамік». Працювало всього два гончарі і 2 мальовщиці. Художник був. Не знаю звідки він був присланий. Росіянин. Прізвище Мірошніченко. Він вимагав, щоб робили тільки те що він давав. Асортимент посуди був дуже бідний: півлітрова вазочка з двома вушками і 6ти літрові вази без ніяких вушок. На малих вазочках ми малювали півники або кошлики як вони у нас*

звались, а по їхньому це були іріси. На 6ти літрових вазах малювали хлядровкою Все було заномеровано, прийшовши на роботу зараз чули від художника «Сьогодя малювати № такий». В 1935 році артіль одержала замовлення відформувати горщечки для збору живиці із сосен, що підуть на зруб. Замовленя було велике на декілька тисяч. Для цього завідуючий артілі викликав з м. Баранівки (Житомірської обл.) знайомого свого Назарчука С. Ів.[884] який закінчив школу по формуванню електроізоляторів на телеграфних та телефонних стовпах. Зараз почали виготовляти гіпсові форми та готуватись до випуску цього замовлення. З цим Назарчуком я і одружилася. Після виконання цього замовлення Назарчукові вже нічого було там робити і ми вирішили їхати в Опішню. Коли на станції ми брали квитки Назарчукові прийшла в голову думка поїхати в Буди під Харковом на фаянсовий завод думка була, що може там роблять ізолятори і він залишиться там працювати. Перечити йому я не могла хоть думала що ж я там робитиму. Малювання на фаянсі зовсім відмінне проти малювання на нашій майоліці. На роботу Назарчука взяли зараз фомувати тарілки, ізоляторів там не робили, а мене направили зараз в хдожній цех. Там малювали не спринцовками як у нас, а кістями. Мене посталили робити золотом отводку на тарілках і чашках. Золота видавалось малюсінька чашечка з наперсток. Попередили щоб працювали з ним обережно, щоб не пропала ніде і капля. Робота ця для мене була не трудна, а повітря було задушливе бо всі розчинники золота і фарб були на скіпідарі і на інших хімічних розчинниках. А Назарчукові робота не сподобалась. Дуже багато за день треба перевернути глини, особливо при фомовці веліких блюд. Ми вирішили їхати в Опішню Мені вже недалеко був декретний відпуск, та й мама моя лишилась дома одна і треба було їхати додому. Ми там були не довго і я не знаю з чого ви це могли взнати. Я не говорила про це й дивчатам з музею, а то виникло б ще більше запитань.

По приїзду в Опішню Назарчук пішов на формування куманців ручне, потім поступив у школу в 1936 р. а я працювала як завжди в майстерні заводу «Художній-Керамік». Майстерня містилась у на скору руку збудованій майстерні де був збудований і великий горен для посуди (обпалу). Після голодовки 1932–1933 рр. людей було мало. Гончарів було чол. 5 і нас 4 мальовщиці Керував і цію майстернію

і школою, що залишилась після Лебіщака[885] Бойченко Іван Федотович[886]. Він там сфографованій на тій ксерокопії що ви мені надсилали. Бойченко був не місцевий. Він був з Івановфранківської обл. Навчався він в Івановфранківську (тоді Станіславі)[887] Був діловий чоловік і для роботи і для людей. На нього ніхто не обіжавсь В 1935 році почались репресії, чистки радапарату і Бойченка тоді ж забрали і забрали тих хто з ним працював[888]. Куца[889], Сітка[890], а пізніше й Гопкала Ів. Ол.[891] Після Бойченка тимчасово був Сидоренко Андрій Ялисеевич[892], а потім у школі був директором Різник Федір Антонович[893] гончар але безграмотний так партійний. Він був недовго бо видно зрозуміри, що керувати школою він негодиться. Після нього був Кисломед Олександер Петрович[894]. Це був грамотний мабуть закончив 10 кл. а може й технікум. Був не поганий керівник і був до кінця школи до 1942 р.[895] Родом з Котельви. На жаль загинув на фронті

В яких музеях зберігались мої вироби? Як би знав, що все це буде потрібно, то записував би точно, а в пам'яті всього не вдержиш. Точних дат я не пам'ятаю, а так знаю деякі міста: в Полтаві, Харкові, Ленінграді, Марселі, Загребі (Югославія) Монреалі, Брімінгеймі. Це вже відціля з Запоріжжя. Брімінгейм це споріднений город із Запоріжжям і туди надсилали все що цікаве виробляось в Запоріжжі і мої вироби попали туди.

Свищ Василь[896] усиновив плименника своєї жінки Івана Карпенка[897] вже дорослим навіть жонатим. Карпенко старий (теж Іван)[898] купив хату своєму старшому синові у родичів дяка Холодовського[899] який був великим п'яницею і помер не маючи сім'ї а приїхав якийсь його родич, бо прізвище його було Донченко. Він був залізничник; в педлицях були значки залізничних працівників. Продав садибу й хату бо що ж залізничнікові робити було на Будищечках. Після Холодовського був дяком Фесенко-Навроцький Петро Йосипович[900]. Хто їх призначав працівників церкви я не знаю мабуть архиєрей. Цей дяк вже був до кінця поки існували церкви; мабуть і помер тут бо жінка його дячиха померла тут і похоронена на опішнянському кладовищі. За часів холодовського був попом Василенко[901]. Яка його доля я не знаю чи він там помер чи переміщений. Відомості які я вам написала в мене від моїх батьків. Василенко цей бив палицею Холодовського п'яного, а тверезий він рідко був. Може через те Василенка десь перемістили.

Після нього став Барзилович[902]. Цей був довго. Коли почались репресії при Сталінові[903]. Був такий процес СВУ[904]. Хоть ви тоді ще й не жили на світі то може чули або читали про це. В списку членів СВУ був Гермайзе[905]. Він був зять нашого попа Барзиловича, то може й він попав під репрезії. Не знаю де він дівся ну в Опішні не вмирав. Після нього Окорок Ів. Степанович[906]. Говорили що він раніше був бухгалтером, а потім став попом. В 20тих роках сталася трагедія: В Опішні порізано сім'ю Великодних. Не тих що жили у вуличці за покрівською церквою, а жили вони по партизанській вул. навпроти покрівської церкви. Порізано чоловіка жінку його і робітницю їхню зовсім сторонню людину. Діти їхні лишились живі. Не знаю чи то їх не було дома чи яким чином воли остались живі. Поховали всіх трьох в одній ямі і ще й досі стоїть на опішнянському кладовищі пам'ятник гранітний у формі дуба з обпиляним гіллям. Довго тяглась справа все шукали хто зробив таке зладійство і цей час наш піп Окорок повісився. Говорили що він був причетний до цієї справи. Жінка і дочка його десь виїхали бо вони були не опішнянські. Після цього церкви перетворились на зсипні пункти де загрівався і гноївся хліб і без кінця вигонили людей перелопачувати та сушити його. Карточка М-Будищанської церкви була в мого батька[907]. Церква М-Будищанська ндавно була вистроїна і він як керівник-регент хору церковного був близьким церковним ділам З Пічками наша сім'я була дружна. Старе дворище Пічок було навпроти нашої хати. Був Антон Пічка[908] (найстарший брат) Павло[909] і Яків[910]. У вуличці коло церкви був у них великий участок землі і вони почали перестроюватись туди. Найраніше перестроївсь туди Павло Ів. потім вистроївся в Кижняківці (там теж була в них земля і ліс) Яків Пічка, а Антон найдовше жив на старім дворищі. Потім і Антон з сином Костянтином вистроївся коло Павла Ів. Осталас у старій хаті хня мати старенька бабуся Марта. Мабуть така стара як я зараз. Вона не хотіла переходити на нове місце, а померти тут де прожила вік. Дівчата Костянтинові носили їй їсти. Вона нас з Свищевою Килиною[911], ми були подруги, завжди запрошувала обідати. «Ідіть дівчатка до мене обідати бо мені самій скучно»

Завжди коло хати в них посіяна була грядка маку. Вона було нам понаробляє паничів з квітів маку. Понаписувала вам такого, що і не розбирете. Бажаю вам усім кріпкого здоров'я і всякого життьево благополучча.

З пошаною до всіх вас Назарчук.

Погано написала вам листа. Простіт. Дуже погано стала бачиті після хвороби. Ширай Олександр Петрович, що на ксерокопії жив не на Безруковому хуторі ав Опішні по вул. Шкурпелівка[912] *або як тепер перемінили назву Піонерська»* [76].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Олені Щербань***

18.04.2003 (за поштовим штемпелем)

«Добрий день шановна Олена Василівна!

Мені дуже соромно, що я так довго не писала вам. Вже б давно було б вам одержати мого листа, а я тільки сьогодня зібралась вам писати. В мене ноги погано служать, а оце три дні тому я впала в хаті лівим боком на ріжок табуретки і так забила бік, що думала і не встану. Мені здалось, що удар прийшовся тим місцем де серце і я думала, це вже напевно кінець мій (та й пора 92 рік). Серце поки що лишилось неушкодженим, а 4 ребра лівше серця так болять і синяк великий на тім місці. Зараз не можна ні кашлянути ні доторкнутись до того місця. Вийду на свіже повітря то така задишка що не дихну. До того ще на базарі вдарив мене по нозі один з тих молодих людей, що перевозять на замовлення великі вантажі. Розбив не до крові, а дуже забив і зсадив шкіру. нога почервоніла і розпухла так, що не можу нічого взути. Думаю що все таки це колись пройде, а коли це буде трудно сказати. Малюнок вам давно намалювала та не знаю коли я відправлю вам листа. Доручати це комусь другому я не хочу – можуть не відправити, тоді ви і я буемо даремно ждати відповідь. Ну про це годі! Відповідаю на ваші питання

1) Коли передана керам-школа у відання Києва? Це було в кінці 1935 року. Я тоді була у Василькові, а приїхала в 1936 році то взнала, що наш хазяїн тепер не Харків а Київ.

Вкінці 1935 року до нас приїхав Чередніченко і на зборах сказав, що буде в нас в Опішні школа майстрів художньої кераміки. Школа ця буде відмінна проти тих що були раніше: учні одержуватимуть стипендію але і вимоги до них будуть суворішими. Побажав нам всім успіху в роботі і учебі хто буде вчитись. Що я можу сказати

за Чередніченка? Я навіть не знаю його ймення і по батькові. Та й не тільки я мабуть ніхто з робочих не знав цьоо. Приїжджав до нас самий головний керівник УКРХУДПРОМСОЮЗУ, що об'єднував всі художні промислові артілі. Ми і знали його що це Чередніченко. і звертатись до нього як до близької людини здавалось якось нескромним. Наше артільне керівництво говорячи про те нове, що відбулося в нашій артілі називали його також Чередніченко. Так воно й закарбувалось в нашій пам'яті. Чередніченко. Люди його поважали бо він держав себе дуже просто; говорив з людьми на кожнім участку роботи, питав як люди дивляться на організацію такої нової школи. Після війни 1945–1946 роках не було школи. Були окремі гуртки; із середньої школи брали охочих вивчати кераміку. З цих учнівскладались гуртки. Та учні ці приходили після зайнять, були стомлені своїми заняттями (це були учні старших класів) і займатись після своєї школи ще й керамікою не кожному хотілось З дівчат дехто після закінчення середньої школи прийшли працювати до нас в артіль, а з хлопців ні один не захотів лишатись гончаром. Так поступово занепадала артіл старі майстри виходили з строю, а поповняти їх було ніким. Під час війни я не знаю щоб була де керам-школа. Ксерокопія про те що на Кардашівщині є школа мене дуже здивувала. Під час акупації я нікуди не ходила особливо коли побачила в центрі Опішні повішеного на тополі Я боялась виходити далі свого двору. Дуже можливо, що хтось організував щось вроді школи, щоб уберегти хлопців від роботи в Німеччині.

Хто був Коверда[913] і Пересада[914]? Тоді ще артіль була у віданні Харкова. Коверда був із тих перших фронтовиків, що боролись за радянську владу. Він був інвалід без однії руки (лівої). Звали його Петро по батькоі не пам'ятаю. Обличчя в нього було таке наче посічене дробом і колір обличчя був нездоровий синьожовтий. Він був недовго часто хворів і відійшов від нас мабуть знову в госпіталь. Пересада, це був селянський чоловік, великий балакун звали Семен Михайлович, чуть не за кожним словом вставляв у говирку слова «скажем конечно» Він також був не довго і його змінив Середа Явдоким Демидович[915]. Це був свій опішнянський чоловік. Був він з перших комуністів, що організувались в Опішні. Був суворий але до людей ставився добре. Керівник з нього був не поганий, а контора ніяк не могла добре

працювати, не було хорошого бухгалтера і ми не одержували платні до декілька м-ців. Давали в рахунок платні продукти харчування (арахісову олію, кукурудзяну муку і ін.)

В 1950–1960 роках це вже був державний завод[916] *Працював він не погано та дуже багато виходило браку. Глину брали всю без розбору, перероблялась вона теж не дуже добре і тому посуда було водопроникива. Я останні роки працювала більше на заводі № 2 (Кардашівщина). В 1967 році вийшла на пенсію і поїхала в Запоріжжя де працював мій син (на моторобудівному з-ді), а потім тяжко заболіх і я мусила все покинути і поїхати до нього, щоб полегшети йому життя.*

Ви просили щоб я написала вам № мого паспорта, А для чого це потрібно? Номер його такий СВ 432337. На цьому я закінчую. Від усії душі поздоровляю вас з святами Великодня і Травня. Вони майже збігаються разом. Бажаю вам і вашій сім'ї міцного здоров'я і щастя! Хай покине вас та небезбечна фороба про яку ви писали! Ваше життя ще тільки починається і хворіти з цих пір це тяжко. З привітом до всіх вас Назарчук М.» [176].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***

07.06.2003

«Добрий день шановний Вікторе Даниловичу! Не можу передати яка я рада що одержала від вас листа! Я останній час живу так самотою що іноді аж страшно робиться. До цього ще й сприяють події що в нас останнім часом склались. Одній моїй сусідці придумалось полісти в мій поштовий ящик, з метою зробити мені послугу, хоть я її про це не просила. Їй захотілось побачити хто і що мені пишуть. Ключ її не дуже підходить до мого замка і вона зламала в ньому якусь пружинку. А в ящику щось біліє, а витягти не можна бо замок зіпсований Довелось мені викликати слюсаря із ЖЄУ і він відкривши ящик сказав, що замок не годиться і треба ставити новий, а в них нема ні таких замків, ні деталів до них. Треба купувати на базарі в тих людей, що торгують всяким дрібним металевим мотлохом. Я обходила всіх продавців таких товарів і не знайла такого замка.

Це я обходила свій базар, а таких базарів у нас 6. Я рішила обходити всі базари, але не разом бо це для мене зараз тяжко. В цей час мене вдарив по нозі колесом з свого візка один з тих, що перевозять вантажі торгуючих. З цього здавалось би пустяка зробилось погано моїй нозі, розпухла і болить так що неможу ні ходити ні робити нічого. Особливо болить вночі і не дає заснути, і вже більше м-ця я не можу ні піттти нікуди ні навіть вийти на вулицю бо по східцях зовсім не можу ходити. Живу як ув'язнена; крім балкона нікуди не вихожу. Потім ще подія трапилась у нас у місті. В кінці лютого минулого року помер загадковою смертю Мер міста: поїхав на о. Хортицю в баню і в українську столову (щоб відпочити і розважитись) Ці споруди біля Краєзнавчого музею, а туди багато приїжджають з багатьох міст як України та і інших держав. Дехто чув, що після бані і випивки він з кимсь лаявся. Додому приїхав у 11 год. вечера. Йому стало погано почало дуже боліти серце. Викликали швидку допомогу, а в 2 ч. ночі він помер. Лікарі з швидкої допомоги нічого не встановили, а може і встановили та не обнародували людям. На другий же день його похоронили, а по місту пішли чутки що його отруїли. В місті все заклекотіло тільки й балачки було про це. Приїхав син його (вчиться десь за кордоном) Пішли балачки, що будуть одкопувати труп щоб довідатись від чого помер. Але так все і залишилось. Вже три м-ці як його нема, а зараз готуються до виборів нового мера. Кандидатів уже набралось більше 20 чол. А тут ще погода такої мало хто пам'ятає. В маї місячі не було жодного дощу. В червні також нема дощу. Температура вдень до 30°, а вночі холодно чуть не до заморозків. Посіяне поливають та щось з нього мало толку.

Така обстановка зараз у Запоріжжі. В той час що таке трапилось з мером, приїхала Щербань[917]. З другою дівчиною (забула її прізвище). Забрала все що їй подобалось чи показалося необхідним. Поцікавилась альбомом; я думала вона хоче подивитись, а вона швиденько перекидавши сторінки забрала що було для неї цікаве.

Звідки в неї такі записи? Перший день вона мене прямо вимучила. Я погано чую і їй доводилось перепитувати. Вона сердиться і прямо кричить на мене. Я їй кажу: «Чогови на мене кричите? Доживите до моїх років, то і з вами може так буде». Так що там і в записах може через те й нема всього. Вона зараз мені не пише. Мені здається що там у записах

не все гаразд. Обіцала вислати фотографії (ми ж згфографувались) та щось і нема. Може недобре вийшли. Тоді дні були темні хмарні, а той спалах що з фотоапарата мабуть погано освітлював. Щербань мені не сподобалась. Вона мабуть хвора писала мені, що дуже болять руки і ноги. Лікарі визнають в неї артрит. Може тому вона така й знервована. Цікаво чи вона передала для музею посуду що я передала їй. десятків два мисочок і тарілочок (частину вона сама забрала) макітра для вареників. і інша стара посуда. Вона мені писала, що хоче ще раз приїхати. Віктор Данилович! Я вас дуже попрошу якщо побачите чи почуєте, вона буе збиратись до мене напишіть мені. Я напишу їй, щоб не приїжджала, не хочу я більше її бачити.

Тепер щодо ксерокопій, я їх вам не висилаю бо ще нічого певного не можу написати. Хочу достати лупу щоб добре роздивитись хто там зфотографований. Оту що показані два чол. крупним планом пересилаю і на жаль не можу нічого за них сказать. Облеччя знайомі наче як не обізвуться, а не знаю чих людей. Тетяна Бей. Навіть не знаю такої людини серед мальовщиць того часу коли я була там. Може вони працювали коли мене вже не було в Опішні. Так як Лисенко[918], що ви писали мені раніше як мальовщицю, я теж не знаю. Другу ксерокопію я ще подивлюсь, може когось там і впізнаю, то тоді напишу і вашлю вам. Тепер за Васильківський керам-завод тих часів, що я там була. Близько Василькова (мабуть так як М-Будищечка від Опішні) було село Здоровка. Коли і хто перший організував там кераміку я не знаю. Там близько цього села є поклади гончарської глини, от же й гончарне виробництво там мусить виникнути. Спершу були окремі гончарі, як і в нас в Опішні а потім утворилась артіль яка звалась «Перша Здоровська артіль Керамік» А потім коли з артілі став державний завод, то і назва мабуть змінилась. А в той час що я там була назва офіційно така й була. Через м. Васильків проходить невелика річка Спугна, а село Здоровка по другий біч цієї річки. Зараз може все і злилось і пепер все зветься Васильків, а тоді це село було окремо і така була й назва.

Чоловік мій Назарчук Селіван Ів.[919] після того що працював у Василькові на виконанні замовлення на живичні горщечки (пам'ятаєте я вам писала) та тимчасово-недовго в Будах працював в Опішні в заводі «Художній Керамік. На крузі він робити не вмів, тому

робив на ліпній роботі в гіпсових формах; куманці, і інші формовані і ліплені вироби. Я навіть надсилала фотографію де він показаний за роботою. Надсилала Світлані Григорівні Пошивайло[920]. Тоді я з нею переписувалась. Так що може та фотографія десь у вас є в музейних архівах. На заводі стінових матеріалів в майоліковому цеху я працювала з 1973 р. по 1979 р. Я надсилаю вам фотографію нашого колишнього цеху майоліки. Збоку стоїть директор заводу стінових матеріалів. Він кудись ішов і побачив що ми лашдтуємось фотографуватись сказав: «Що ж ви забули мене запросити на цю фотографію». Не схотів іти в центр колективу а притулився збоку. А прізвища всих позабувала не згадаю жодного. Те що було давно пам'ятаю все і людей пам'ятаю, а те що було недавно забула. З Будянсько фаянсового заводу нема фотографій. Ми там робили мало мабуть с півроку. Лишилась на згадку велика тарілка або блюдо як звали їх тоді. Чиста біла з золотою отводкою. Як би я нагадала про це Щербань вона забрала б її, а то вона навіть не знає, що я там робила. та залишилось ще дві вазочки для квітів. стояли на серванті з квітами. Як вона їх не повикидала та не забрала.

Мабуть вона думає в другий свій приїзд забрати і та та і відвідати музей на о. Хортиця, що тоді їм не вдалось. Зараз ремонт на арочнім мосту закінчено і тролейбуси вільно ходять на о. Хортицю. Хотіла ще вам написати про Латанського С. В.[921] Він якийсь трохи хитрий Я йому листи Селюченко Олександри Ф.[922] віддала з тію метою щоб переслав до вас у музей. Я тоді з музеєм не мала ніякого зв'язку, а він сказав що знайомий Олесем Миколаєвичем[923] і що він хоче допомогти зібрати відомості про Селюченко. Я віддала всі її листи, а він не надіслав вам жодного. Також я багато повіддавала йому де які брошюри і газети для пересилки вам. На мої нагадування йому про це він обіщав, а як бачу так нічого і не надіслав. Забрав у мене журнали ті що мені надіслали з музею. Були в нього 3 м-ці. Прошу принесіть мені їх. Я нікуди зараз не можу піттти, а там такі рідні куточки, то я хоть подивлюсь на їх що ж мені ще лишилось. Не приносить, так я напустила совість хоть і болить нога з'їздила до нью додому і забрала свої журнали. Тепер вони в мене як настольна книга. Ото він видно і вам так висилає. На цьому кінчаю. Простіт що погано написала. Щось дуже погано бачу. З Щиирим вітанням всім вам. Бажаю всякого добра, дощу і врожаю. З повагою Назарчук М. С.» [77].

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***

02.07.2003 (за поштовим штемпелем)

«Добрий день шановний Вікторе Даниловичу! Перш за все прошу вибачити мене за таку довгу мовчанку. Причиною цього була ксерокопія яку ви мені надіслали. Кожного дня дивлюсь на неї і намагаюсь пригадати людей які тут сфотографовані і не зрозуміло мені де це чі в цеху № 1 чі в цеху № 2. По моєму цех № 1 і ця виставка влаштована перед відкриттям школи в 1935 році організатором якої був Чередніченко. Ото мабуть він і сфотографований рядом із Сакуном Хомою Мусієвичем[924]. Тільки з такою прічіскою я його не пам'ятаю, а може забула це ж дуже давня річ. Він завжди, коли сідав коло робітників обов'язково клав руку або на плече, рядом нього сидячого, або на коліно. От і зараз його рука лежить на плечі Козака Івана Йосиповича[925]. Хотіла достати лупу щоб краще розібрати обличчя людей та не дістала і купити не змогла. Це десь кінець 1935 року коли почала працювати школа «Майстрів художньої кераміки» Вироби зфотографовані тут це давні, ще мабуть частина Лебещаківських. Я не показую вам стрілочками бо боюсь що ви мого запису не зрозумієте. Я вам напишу хто на цій ксерокопії: Зліва на право напівлежать 1 Винник Степан[926] (забула по батькові) хороший гончар був. 2 в очках не знаю хто такий. Може з райкому комсомолу. 3й Радченко Степан не пам'ятаю по батькові. Другий ряд: зліва на право Козак Іван Йосипович, дуже хороший гончар. 2й Назарчук Мотрона. 3й Деряга Уляна Олександрівна. 4 Сиса Поліна Мусієвна[927]. 5й Багрій Пилип[928] різноробочий. 3й ряд Сакун Хома Мусієвич і Чередниченко (якщо я не помиляюсь)

Слідуюча ксерокопія: Зліва на право Крипак Панько[929] гончар хороший, а другий рядом не можу впізнати. По моєму Хлонь Василь (невпевнна). Тільки тиква в нього на станку не тільки зроблена, а й помальована і обпалена.

Мені дуже шкода, що я так не точно вам написала. Давня це справа та і очі в мене щось починають здавати. Треба міняти очки, мабуть вже ні для чого не сьогодня-завтра помру.

Це вже я тільки одна залишилась з колишніх мальовщиць мого віку. Як же у вас справи в музеї? Чи вже святкували день гончара?

Я одержала від вашого завідуючого Національним архівом українського гончарства в Опішньому Мотрій Валентини[930] подяку за подаровані тволи та матеріали для відділу фондів та національного архіву українського гончарства. Я дуже вдячна всім вам, що відзначили мою роботу. Тільки шкода, що я де що саме краще породжавала раніше ніж утворився музей гончарства в Опішньому.

У нас зараз ідуть дощі. Коли б ці дощі та пішли в травні м-ці то було б значно краще. З городини де що може й поправиться, а хліба пропали як озимі так і ярі. Може ще буде кукуроза та соняшник та картопля хто посадив удруге перед дощами.

Ціни ж на базарі дуже повисились. Хліб чорний поки що не подорошав, а білий подорогшав. Нам до трудношів не привикати, скільки вже пережили голодовок, воєн і різних трунощів. Тільки ж тоді була ще молодість і була сім'я. Було для кого жити і долати труднощі, а зараз я залишилась одна і вже 92й рік. Робиться якось сумно, що нема нікого близького в такий тяжкий час.

Віктор Данилович! Я вас дуже попрошу, якщо зможете узнайте чи жива ще Тягун Марія[931]. Це ще одна жива з мальовщиць з мого віку. Якщо буде можливість передайте від мене привіт. Передайте привіт і найкращі побажання всім вашим співробітникам хто мене знає. До вас ще одно моє запитання:

На тій подяці, що я одержала з музею підпись «Генеральний директор музею-заповідника українського гончарства в Опішному Людмила Дяченко[932]», А Олесь Миколаєвич Пошивайло[933] хіба не директор музею чі може він вже живе й працює в Києві? Ще дуже хочеться знати як завод в Опішні чи працює і ві чіїм він віданні державний чи приватний і хто керує ним?

І ще хотілося б знати чи ви договорились з сином Марії Боярчук[934] Віктором щоб він переда вам те що ви просили – мої листи і ще що інше. Я як їхала з Опішні в Запоріжжя, то передала багато де чого. зокрема малюнків синових цілий альбом, а Вітя цей тоді годив до школи мабуть ще в молодші класи. Також цікаво було б знати чи не перейшли в Національний музей гончарства де які речі і малюнки що передані були мною в Опішнянський музей через Запорожець Настю Микитівну[935], яка тоді тимчасово відала цію справою. Не тратьте дорогоцінного часу що узнати те про що я вас прошу. Може випадково

взнаєте від когось. У вас мабуть теж дощі йдуть, бо як вірити прогнозам, то дощі йдуть по всій Україні. Що ж у вас засуха цього літа наробила, мабуть теж усе подорогшало. Хто ж живе в хатах Герасименків Омеляна[936] та Якова[937] чії хати залишились пустками чи там хтось живе чи так і залишились пусті садиби?

Я ненароком пропустила не написану четверту сторінку і тепер буду дописувати.

Хочеться ще мені написати про Кубань де живе наша землячка Віра Федосіївна Мордіна (Зубенко)[938]. Кубань здавна славилася тим що там живуть майже салі українці і там хороший клімат і плодородні землі. Туди раз ще до війни поїхав чоловік моєї товаришки з метою прижиться, на Кубані і потім забрати туди й сім'ю і залишитись там на завжди. Поїхав в Усть-Лабінську станицю, але прожив там усього 2 м-ці і приїхав додому. Він мабуть думав, що там його засиплють всяким добром, а воно треба всього добитись своїми руками. Він був гончар, родом з с. Батьки. В час війни загинув на фронті. Жив там і брат Марії Боярчук Гриша. Не пам'ятаю в якій станиці він жив, а жив дуже добре. Мав хороше господарство і Марусі висилав посилки, але чомусь в молодих роках помер. Я як прочитала вищу статтю про Мордіна теж дуже зацікавила мене Кубань Там колись жив мій двоюрідний брат ст. Кримська. Жив дуже гарно. Це було ще до революції, а після революції все пропало, а сім'я його була репресована. Щоб дужче взнати про Кубан я взяла в бібліотесі книжку «Железный поток» Серофімовича[939] і на карті знайшла цю ст. де жила Вірочка Мортіна.

На цьому лист кінчаю. Бажаю вам і вашому сімейству здоров'я, успіху у праці і в усіх ваших справах. З пошаною Назарчук М.» [78].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***

17.07.2003

«Добрий день шановний Вікторе Даниловичу!

Тільки що одержала вашого листа і рішила зараз же вам написати відповідь. Надворі іде дощ і так хотілось би поговорити з кимсь хто тебе розуміє. Дощі в нас як ненача хотят наздогнати

прогаяне весною ідуть кожного дня, іноді навіть заливні, що аж у землю не входить вода. Зараз у нас збирають урожай зернових, який хоть і виморозило зимою, а все ж трошки лишилось і щитають врожай не мільонами, як було раніше, а тисячами пудів. Тут же зразу його треба і просушувати. Крадіжка зерна страшна. Кажуть що вся міліція кинута на захист від злодіїв. Уже й на базарі продають нове зерно. Яка таки погана звичка вкорінилась у наших людей, де тільки можна ухватити собі аби не попавсь. Говорять, що в полях все поправилось, що не пропало: кукуруза, соняшники, буряки і інш. Якщо природа вдруге не пошуткує, то всеж щось буде. А вже де хто надіючись, що буде голод хватають те що зараз є на базарі і в магазинах. Ціни на базарі ростуть кожен день. За минуле століття скільки вже було голодовок і воєн, що вже не хочеться думати, що знову буде щось подібне. Відносно того що здано мною в музей. Я знову зробила необачно як і раніше. Я привикла вірити людям і мена часто карала доля за це. Два рази мене обдурили за здані вироби. Брали вироби щоб здати в музей, а на ділі попродали їх на базарі. Це зробили рез тут у Запоріжжі, а вдруге в Опішні. Це зробила в Опішні Запорожець Настя Микитівна[940]*, не дивлячись на те, що вона була учителем в середній школі і до того ще й комуністом і вихователем на тім курсі де вчився мій син. Хай це буде на їхній совісті, а всяка несправедливість рано чи пізно буде покарана. Дуже мене здивувала поведінка Марії Тягунової*[941]*, чого ж їй так нехотілось розмовляти і розповідати працівникові музею. Там збережуться відомості про те як колись робили, а колись може кому буде цікаво взнати про це. Єсть такі люди, що не хотят розповідати про себе. До таких людей належить і Омельяненко (дівоче Багрій) Марія Юхимівна*[942]*, жінка Василя Омельяненка*[943]*. Скільки я разів намагалась писати їй – ніколи не відповідала. А ми ж разом вчились в керам-школі на одному курсі. Такий видно і Латанський*[944]*. Я бачу з ваших листів, що він вам так і не написав. Скільки разів я його просила, щоб він повернув мені частину листів Селюченкової Ол. Ф.*[945] *щоб я переслала вам бо і йому я їх передала для того, щоб він переслав вам у музей.*

Не хоче їх переслати, а потрошку їх переробляє на статті і надсилає в журнали видно з метою заробітку. Від Щербань[946] *листа не було хоть і просила вона «Давайте переписуватись) Не було*

й фотографій тих, що я з ними фотографувалась. Видно вони не вийшли. Я намалювала для неї малюнок, на її прохання, надіслала, а відповіді не було. Одну фотографію з тих що вона взяла з мого альбома вона повернула не знаю коли. Я бачила як вона клала її в свою сумку, а оказалась вона в мене знову в альбомі. Це фотографія Шуликової Марії[947] в молодості, а тепер вона Бондаренко. Я пересилаю її вам, може коли пригодиться.

Ксерокопія фотографії на яку ви думали чі не Середа Явдоким Демидович[948], це не Середа. Я Середу дуже добре знаю, та й риси його обличчя такі, що побачити раз то вже не забудеш. Промкомбінат – був такий. Він був утворений на бувшій садибі Китришів. Там робило не багато гончарів. Там ніби то виробляли кільця цементові для колодязів, вроді і шевці були. Я там ніколи не була і не можу вам про це добре розказати. Утворився він мабуть десь в 1960[х] роках[949]. Керівником там був Іван Герасимович[950] (а прізвище забула) може здумаю то допишу. А то запитайте Бондаренкову або Сундуково[951]. Його всі знають. Це в мене такі провали в пам'яті бувають, забуду а потім згадаю. Котлічка[952] що живе навпроти музею у вуличці теж добре його знає (забула як і Котлічку звуть). Поліна Сиса[953] і була там як керівником над мальовщицями. Їх там і було мабуть дві або три. Поліна Сиса пішла туди працювати, коли загинув на війні її чоловік Коєка імені не пам'ятаю. Пока він був живий, то вона працювала вчителькою в початковій школі. За неї мабуть чоловік робив усю роботу в школі. Як вона могла працювати в школі я не уявляю. Вона вчилась зо мною в керам-школі. Навіть сиділи рядом на одній маві. Вчилась дуже погано і коли б не була вона дочка мискового гончара Сиси Мусія[954], то не могла б вона і керам школі вчитись. Всі уроки вона списувала у других, а найчастіше у мене, а коли викликали до дошки то сама нічого не могла розповісти чі вирішити. Виписувала заочну вчительську школу коли вийшла заміж за вчителя, та й почала працювати в школі бо він їй і плани складав і допомагав в усьому, а як його не стало, то видно вона не змогла й працювати в школі. і пішла працювати не в «Художній-Керамік» а в промкомбінат. Яка її дальнійша доля я не знаю і чи жива вона теж не знаю бо я в 1967 році виїхала в Запоріжжя. Ті люди яких ви мені назвали я знаю. Берестовий (правильне прізвище Денисенко) Берестовий по вуличному Семен

Артемович[955] вчився разом зо мною в школі «Майстрів художньої кераміки». Був гончар так средньої руки (як кажуть) Вчився на одному курсі зо мною. Вчився посередньо ну старанно. По закінченні школи працював в «Червоному Гончарі». Під час війни був мобілізований на фронт. Під час війни його контузило і він не міг годити обома ногами. Ходив на милицях. Різник Галина Федосіївна[956]. Закінчила керам-школу. Потім працювала в «Художньому-Кераміку» Яка дальнійша доля її не знаю. Яценко Варвара Григорівна[957]. 1941 році закінчила школу. Вийшла заміж, але чоловік під час операці (нвдалої) апендициту помер. Дальнійшої її долі не знаю. Наталія Іванівна Боцьва[958] Була хороша мальовщиця, ще з Лебещаківської школи. Працювала на дому в деяких ганчарів: Ковпака Омелька Івановича[959], Поросного[960] не знаю імені. Потім у Художньому-Кераміку» Вийшла заміж за Оначка Кирила Івановича. Який овдовів від перого одруження. Перша аружина померла від туберкульозу. Він також пізніше помер від туберкульозу, а Наталія Іванівна жила з двома дітьми, що від тершої жінки Оначка К. Ів. В пенсійному віці її паралізувало і її пасербиця відправила до своєї дочки, яка жила в м. Калінінград там вона й померла[961]. Кришталь Марія Федотівна[962]. Теж була хороша мальовщиця ще Лебещаківської школи. Працювала в «Художньому-Кераміку ще за Бойченка Ів. Федотовича[963] і до самої війни. Найстаршу дочку її забрали в Германію при німцях. Там з нею трапилася епілепсія і її спалили в газових печах. Після цього Кришталь мати дуже хворіла, а потім знову прийшла на роботу в Художній-Керамік працювала ще декілька років. померла. Боцьва Євдокія[964]: була така. Це була рідна племінниця Боцьви Наталії Ів. дочка її рідного брата Андріяна Ів. Жили майже поряд в райні Гончарівки (Боцьвівка) Працювала мальовщицею на заводі № 1. Потім вийшла заміж за художника Генсіцького[965] який був присланий на завод. Іза конфліктів з Демченком Т. Н.[966] Генсіцький був на заводі дуже недовго. Виїхав додому в м. Каганович (Поліськ) недалеко від Чорнобиля. Працювала там Євдокія в швейному цеху. В них утопився син в річці Уж. Потім трапилась аварія в Чорнобилі. Частину Поліська виселяли через радіацію. Не знаю чи Євдокія з сім'єю приїжджали в Опішню бо я тоді вже жила в Запоріжжі. Відносно ксерокопії Я з вами цілком погоджуюсь. Мені дуже хотілось подивичись через лупу щоб пізнати хто там такий. Якщо то виставка 1933 року

то мене там нма, бо в 1933 році я була з братом у Тбілісі як я вже вам писала раніше.

Також на міг бути там і Чередніченко як я думала. Не міг бути там і Демченко бо він ще тільки в 1933 році восени прийшов на завод і робив вироби на зразок того що тепер роблять Китриш Михайло[967] *та Василь Омел'яненко*[968]*. Тільки він робив більше посуду у формі птиць при чому дуже не вдалі. Вони майже всі пропадали в обпалі. Не міг бути то і Демченко Михайло Олександрович бо він був тоді механіком-ковалем і більше працював на заводі № 2 вдосконалюючи механізацію, а так як у 1933 ще був голод то і на тім заводі мало хто робив. Я ніяк не могла зрозуміти де була ця виставка, а як каже Олесь Миколаєвич*[969] *що то підвальне приміщення цеху № 1, то мабуть так воно і є. Я ще хотіла б подивитись на ту ксерокопію. Якщо вона у вас і бдете коли писати мені, то пришліть її мені ще раз. Мені хочеться таки впізнати хто то коло Сакуна*[970] *в окулярах. Цікаво чи Сакунка не впізнала б хто то в окулярах.*

Козак Іван Йосипович[971] *то таки він на тій ксерокопії. Він був один з настаріших майстрів які прийшли працювати в артіль зараз після революції. Майстер був дуже хороший і багато з тих виробів що показані на цій ксерокопії мабуть його робота. Цікаво від кого ж поступила ця фотографія. Може ж ті люди знають хто там зфопографованій.*

За церкви, я знаю яка їх доля:

Троїцьку церкву допомагали розбирати і люди з заводу. Цеглу з неї багато забрав завод, а частину може забрали на лікарню строїлась туберкульозна лікарня в кінці Полтавської тодішньої вул. Чивана є та лікарня чи під видом лікарні побудувалось не мало приватних будинків. Я коли приїжджала в Опішню, то була дуже здивована побудованим кирпичним будинкам яких раніше не було. Та і ті двохповерхові будинки що побудовані на початку Полтавської вул мабуть частково з такої цегли. Цегляних церков в Опішні було дві: Троїцька і пречиста з пречистенської церкви був побудований клуб замість того що був у нас старенький дерев'яний та й на ремонти позабирали не мало цегли. Решта церков були дерев'яні Спаська, Михайлівська кладбищенська і Покрівська. Церкви Спаську, Михайлівську і кладбищенську попалили німці як відсупали (тікали). Також попалили багато будинків, які були

під соломою. Мій дім також був соломою покритий і його спалили. Ходили з відром в якому був бензин а в другій руці віхоть намотаний на желізяку. Віхоть цей вмочали в бензин потім під стріху і від одного сірника зразу охоплював вогонь всю покрівлю. А суша і жара була тоді така, що горіла вся вулиця. Це вони робили в центрі Опішні, а початок Опішні і М-Будищечка були всі цілі бо звідти їх (німців) нагнали так, що вони ледви потрапили тікати. А в центрі було таке, що вулицею не можна було пройти; жала, суша і з обох боків вулиці горять хати. І тепер через більш ніж півсотні років, як здумаєш усе так мороз по кожі ходить.

Цур йому, хай ніколи більше не вертається.

Віктор Данилович! Мені ота ксерокопія не дає покою. Так же хотілось розгадати хто ж то був там рядом з Сакуном Х. М. у окулярах. Я один час подумала що може Білоскурський Микола Ів.[972] *Він в ті роки був Опішні, робив спроби випускати на заводі вироби кам'янкового посуду, в якому було б можна готувати їжу на плиті так як у металевому посуді, так Білоскурський був уже не молодий, а то людина молода. Цікаво жінка Сакуна не могла б упізнати хто то такий? Саме головне від кого поступила ця фотографія в музей? Я закопала дома на огороді де що було цінне для мене, там був і альбом фотографій і альбом рисунків. Цю схованку мою хтось підглядів, роскогав, коли нас німці вигнали, продукти які там були забрав, також і альбоми, а фотографії з альбомів валялись на прогоні (Партизанська вул). Хтось з того краю ходив і вищукував чим можна де поживитись. Карточка з цього альбума вміщена в журнал № 1 керамологічний за 2001 рік Цей журнал мені надіслали з музею коли мені було 90 років. Я дуже дуже вдячна працівникам музею, зокрема Пошивайлу Олесю Миколаєвичу за цей дарунок. Там була та фотографія 1928 року яка була в мене в альбомі, ще хтось з прогоні відкопав і роскидав карточки по вулиці. Такі фотографії були тіль в тих хто на ній сфотографований. Катерини Герма*[973] *там нема, нема і Параски Біляк*[974]*, а написано що вони там*[975]*. Фотограв Мигдій (міські млини). Отак можна розгадати і цю фотографію, тільки знати хто її приніс у музей. На цьому я кінчаю. Надворі дощ лье як із відра. Бажаю вам і вашій сім'ї міцного здоров'я і всяких благ і удачі в усіх ваших справах. Спасибі вам що турбуєтесь за моє здоров'я.*

Нога моя поправляється. Вже можу спати і ходити, пухлина ще не пройшла, а біль значно поменшав. З великою пошаною до вас Назарчук Мотрон» [79].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***

20.08.2003

«Шановний Вікторе Данииловичу!

Добриий вам день і доброго здоров'я вам і всій вашій сім'ї. Одержала вашого листа і ксерокопію яка мені весь час не давала покою. Всі люди що на ній близькі і знайомі мені, а чогось все перезабулось. Не витримала пішла купила собі лупу (правда не дуже вдалу) і тепер роздивилась краще хто, і що там зображено. Підпис на табличці дуже невиразний; чи то недбало написаний чи може декілька разів перефотографований, та і пройшло ж уже 70 років з того часу коли це діялось.

Прочитала я таке: «вироби (изделия) артілі «Кустарь-Кредит» в 23 і в 25 рр.» А зфотографовано це в 1932 році, а не 1933. Підпись внизу Х. Сакун[976] *і В. Мороховець. З якою метою зібрані ці вироби (які до того ще й не полив'яні пережижка як тоді звалось) мабуть для того щоб зберегти останні давні вироби бо там були ще вироби роблені за часів Лебіщака*[977]*. Ці люди, що тут зображені крім може Козака Івана Йосиповича*[978] *не творці цих виробів, а виділені Х. Сакуном для того, щоб зібрати решткі давніх виробів і занести їх на горіще тії будівлі, що була збудована ще при Лебіщакові, для зберігання. Яка взагалі доля цих виробів в дальнійшому я не знаю. чі то їх посклили (поглазирували) та обпалили і де вони поділися після цього невідомо бо якраз нависла голодовка 1933 року. Коли багато людей повмирало, багато порозїжджалося по різних місцях рятуючись від голоду.*

Відповідаю на ваші питання про Пашу Біляк[979]*. Прийшла вона працювати на завод Художній Керамік у 1935 році. До цього я її не знала зовсім. Прийшла вона вже уміючим майстром мальовщицею. Батько Паші був мисковий ганчар. Робив червоні миски з глею і сам малював. В нього й Паша навчилась малювати миски. В нього був брат Біляк Іван*[980] *який робив не миски, а як тоді казали мальовку, тобто глечики, чашки, тарілки, супники і ін. В нього був якийсь*

спеціаліст що займався цією роботою і його навчив. Звідки він його договорив не знаю ну робив він у нього мабуть із рік. У нього й Паша навчилась малювати не хлядровку, спринцовкою. Ці відомості я знаю від самої Паші. Батько Паші Петро Біляк[981] крім гончарства займавсь рибальством. Мам свій човен і запливав далеко по Ворсклі на ловлю риби. Частину улову продавали на базар, а частину споживали самі. Поки були живі батьки Паші, то матеріально вона жила непогано і мала можливість вивчитися малювати. Малювала вона гарно, а от грамотності не добула. Цьому винуваті були й батьки не посилали вчитись до школи. Коли стала доросла ввели обов'язок лікнеп. Проводилась ця робота не серйозно, бо за дві зими лікнепу вона вивчилась лише читати з горем пополам, та писати так як ви бачити з листів. Я їй радила зайнятись самоосвітою та вона чогось не мала до цього охоти, а займалась вишиванням рушників на посаг. Їх у неї було багато. Одягалась вона добре, навіть розкішно. Була одна в батька матері то і старались щоб була не гірше других заможних дівчат. Працювали ми з нею завжди поряд. Вона була дуже уважна до роботи і сиділи ми з нею завжди поряд. Я найдужче з нею дружила. Стиль роботи в нас мало чим відрізнявся. На заводі вже інколи потрапляли художники які інколи давали вказівки для покрашання орнаментів. Багато ми взяли для попращення орнаментів від Білоскурського М. Ів.[982] Це був старий інженер керамік і художник. Він на заводі в нас проводив спроби поставити виробництво кам'янкових виробів, а допомогти в композиції орнаменту – він сам з великою охотою допомагав нам. Приїжджали не надовго до нас на завод художники з Полтавського краєзнавчого музею. Це все допомагало нам збагачувати свою уяву і давати нові рисунки. Малювання так як і почерк у письмі не однаковий. Одн і той же малюнок в кожних руках виходив не однаковий і ми могли кожна, вже після обпалу, впізнати свій малюнок. Часто було таке, що коли відбирають зразки для музею чи для чого іншого і нікого з нас не кличуть сказати чий це рисунок, то, рисунок однієї людини пишуться зовсім іншій. Жили ми дружно особливо з Пашею. Працювали завжди в одному цеху. Так було завжди поки я пішла вчитись у школу, а потім мене залишили й працювати в школі. Так було до початку війни. І школа і завод припинили своє існування.

Паша пішла додому, а я пішла в загот-контору на сушку овочів для фронту, а потім вночі збирали і молотили хліб у полі скільки можна було вспіти бо німець уже був у Києві, а хліб який не встигли зібрати і вивезти підлягав спаленню. Страшні були часи не хочеться їх і згадувати. В час війни нашу вулицю де було багато хат під соломою німці попалили і я залишилася з 6 річною дитиною і з 80 річною матір'ю проти неба на землі. Жили в сусід поки було тепло, а далі по 4-5 сімей в одній хаті не могли жити. Тому завод дозволив мені з сім'єю жити в заводській бані на Кардашевому[983]*. Вночі я мусила бути сторожем на розбитому заводі, а вдень їздовим конюхом. Вивозили розбитий кардашівський ліс для заводу. Так я жила 5 років. Паша жила дома. Зв'язків між собою не було ніяких. У Паші згоріла покрівля на хаті стіни лишились. Батько був живий то і відбудувались, було де жити. Батько Паші займавсь рибальством і робив у колгоспі Коли мені вдалось збудувати сяку-таку хатку я перейшла з своєю сім'єю додому і пішла працювати на завод № 1 де вже знов почали робити майоліку. Там уже працювала і Паша. Почалась знову така ж робота як була й до війни, тут уже прибавились і Шура Селюченкова*[984]*. У Селюченкової хата нзгоріла під війну, а в мене була недостроєна. Містились ми втрьох в одній невеликій кімнатці з двома вікнами. Вночі голови примерзали до стін. Коли вода у Ворсклі стала холодна – Паша по суботах ходила в баню в Опішні, а після бані вже було темно йти у Млини, то Паша ночувала у Шури Селюченкової. Таким чином Паша здружилась із Селюченковою, а потім коли я вже вийшла на пенсію та поїхала в Запоріжжя то ми стали переписуватьсяз Пашею. Спочатку Паша просила сусідку щоб писала мені від неї Я попросила Пашу щоб писала мені сама як зумієш. Сусідка твоїх думок не напиши а офіційного відписування мені не треба. Я стала кожного разу посилати їй конверт з написаним до мене адресом, а лист попросила щоб писала мені сама Таким чином утворилась у нас переписка яку ви бачите з її листів.*

Тятка її кінчина життя. Вона осліпла так як і її мама осліпла перед смертью і хто її доглядав, скільки вона жила сліпою я не знаю. Хто ж її хоронив, мабуть двоюрідні брати Біляки. Дуже шкода мені Пашу. Послідні роки вона вже мені і не писала видно не бачила. Скоро мабуть і я піду за нею, бо я вже так її багато пережила. В керамологичнім

журналі, що мені привезли дівчата з музею, зфотографована родина Паші Біляк по материній лінії цікаво чи всі мамини сестри пережили таке горе як сліпота? Земля пухом Паші і пам'ять вічна. Вона була дуже доброю і простодушною людиною. Я була в неї інколи хоть і не часто. До М-Млинів від Опішні не близько, а часу вільного було мало. Паша виходила і заміж за нашого передостаннього бухгалтера Ярівчика Ів. Павловича. В нього жінка померла, лишилось 2 доньки майже дорослі. Заміжжя це було невдале, мабуть не пожила й року, бо він був непросипущий п'яниця. Мабуть і перша жінка його дочасно пішла в могило. Після цього Паша повернулась до батьків і жила вже дома до самого кінця Ще хочу вам написати про Щербань О. В.[985] *Вона довго не писала мені, а потім написала і надавала мені питань мабуть десятків два і все про школи. Вона запитувала це коли приїжджала до мене і записувала і на магнітофон і так у зошит. Та видно щось у неї не спрацювало з магнітофоном, що знову написала ці питання в листі. Написала цього листа вже давно, а я ідоси не відповіла їй. Це дуже негарно з мого боку та я ніяк не заставлю себе написати їй. Ви їй цього не говоріть. Я таки напишу їй після цього листа до вас. Не знаю чого вона мені не подобається. Чогось її дуже цікавить Кисломед*[986]*, який був у нас у школи директором. Вона й тоді дуже цікавилась ним, а тепер знову запитує як його звали та як він працював у нас у школі. Він бур родом з Котельви, непоганий був чоловік і видно й освіту мав відповідну, але один недолік був у нього часто пив. Воно може й час такий був перед війною, що хто й не думав та напивався. Дуже точних відомостів про нього в мене нема, але ніби то загинув на фронті. Писала що хворіє на артріт і їй багато трудно ходити. В таких молодих роках це хвороба неприємна. Шановний Віктор Данилович! Як що вийде цей номер керамологічного журналу, про який ви згадували в своєму листі, і там буе опублікований матеріал про Пічок*[987]*, а це мабуть буде ваша робота, а також про Лебіщака, я б хотіла мати його. Я з великою охотою виписала б взагалі його для себе. Дуже цікавий журнал та горе мої літа. Хоть я і не боюся смерти як писали про Шуру Селюченкову, а погано те, що в мене нема нікого близького роду. Двоюрідні хоть і є то вони живуть в різних містах далеко від мене. Одна тільки є двоюрідна племінниця тут у Запоріжжі, це донька Майстренка Костя*

Василовича[988], що жив на прогоні (Партизанська вул.) ви мабуть його знали. Він був учителим у Опішнянській с/ш. Його вже нема живого, а на його садибі живуть тільки його діти. Вартість цього журналу і пересилку я перешлю вам чи то в музей. Пічки були наші близькі сусіди і жили ми з ними дуже дружно поки вони пересилились туди де жив Павло Ів. Пічка[989]. Біля нас найдовши жив Антон Ів. Пічка[990] і його син Костянтин та мати стара бабуся Марта.

Вони всі були гончарі, але Антон особисто не гончарував, а займавсь хліборобством. Гончарував у них запрошений десь із друго села гончар і робили вони горшки. Ще й я пам'ятаю вже не дуже коли це було. В них мабуть була й земля бо молотили кінною машиною у них на току разом з іншили сусідами. Після обіду тим людям, що працювали на машині завжди збирали сусідських дітей і пригощали таким же обідом. Видно любили дітей. Пам'ятаю такий випадок: У мого батька був грамофон. Купив поки ще був зажиточніший і здоровий. Діти старші були вже дорослі, вчились приїжджали додому літом. До них приходили друзі і танцювали під грамофонну музику. Танцювальних пластинок було багато. А не було ж тоді ні радіо, ні патефонів. грамофон був як новинка. Прийшов раз послухати музику Пічка Антон Ів. З батьком моїм були дружні. Він заложив платинку «Дига-дига» циганський танок. Треба ж було мені зайти в ту хату де прослухували ці пластинки. Мені мабуть тоді не було і трьох років бо ще тоді не починалась перша імперіалістична війна. Знаєте яка жагуча циганська музика що й дитина не витримала і взявшись за батькове коліно щоб не впасти почала гуцикати на ногах під такт музики. Мама моя почувши сміх заглянула з кухні перелякались: «Ступай сюди, чого ти туди пішла», а Антон Ів. припинив маму «Незаймайте незаймайте хах танцює» І я так прогуцикала всю пластинку. А Пічка тоді дав мені срібного карбованця. «Сава Лукич[991], які в тебе діти хороші» сказав Пічка. А мене мама чуть не била, що я пішла в ту хату без спросу. «Піди ж поклонись дяді і скажи спасибі». Попосміялись усі. Хоть би хто заставляв, а то сама. Давне діло а я до цього часу пам'ятаю цю сцену.

Як глянула як я вам написала листа хоть переписуй; та краще вже не буде. На цьому я кінчаю. Простіть що так погано написала. Рука зовсім не слухаєтья. Бажаю вам вього найкращого.

Здоров'я всім, успіху в усих ділах, а дітям в учебі Вітання всім моім колишнім знаймим. З великою пошаною до вас Назарчук М. Простіть, що написала вам всякої дурниці» [80].

* * *

❒ *Мотрона Назарчук – Олені Щербань*

26.08.2003

«Добрий день шановна Олена Василівна!

Листа вашого одержала вже давно, а відповідаю лише сьогодня. На це були незалежні від мене причини. Я вам їх не описую. У вас достатньо і своїх життєвих клопотів. Відповідаю на ваші запитання: 1 – Чуприна Лука Денисович[992] *точно навчався на тому курсі керамшколи що і я, а з якого він року народження я не знаю. Думаю що мабуть з 1921–1922 року. До школи приймали учнів з освітою 7 кл. с/ш. А це якраз був рік випуску 7 річки. Люди старшого віку приймались до школи тільки в тому випадку коли були вже знайомі з гончарним виробництвом. Крім мене з «Художнього кераміка» на цьому курсі була лише Сиса Поліна Мусіївна*[993] *з 1913 року та де хто з Кіровоградської області. 2 – На нашому курсі навчалось 24 чол. 24 чол. поступило і всі закінчили школу. 3 – Чому не вчили в школі виготовляти іграшки. На той час що була школа іграшка була доведена до такого стану що аби тільки був свисток та голівка качечки та собачки і вона мало кого цікавила. Про неї майже ніхто і не згадував. Складніші іграшки вже ніхто не робив бо магазини були завалені іграшками з резини та інших матеріалів (тільки не з глини). 4 – Як звали Кисломеда*[994]*? – Олександер Петрович. Дуже був хороший чоловік. Він був директором школи і освіту мав відповідну. Родом був з Котельви. Одна була хиба в нього часто любив випивати. Воно може було й не дивно, бо вже в той час нависала над нами війна. 5 – Що повинні були вміти учні керам школи? Школа 1936 року була першим роком існування цієї школи. Було їх не багато і майже всі були знайомі з гончарством. Укрхудожпромспілка мала на меті підняти виробництво кераміного посуду яке на той ча вже дуже витіснив посуд емальований та фаянсовий. Майоліковий гончарний посуд придавав теплоту в побуті і красу в житті, а це мало не аби яке значення. Випускники школи повинні були вміти*

організувати виробництво майліки на виробництвах простого посуду та цегли. Писалося багато листів з проханням надіслати спеціалістів цієї справи. 6 – по якій програмі вчились в цій школі? Загальноосвітня програма була з 7-8 р. с/ш. Першим завідуючим був Корицький Яків Іванович[995]. Він був керамік. Родом з Миргородського повіту. Жив в Опішні тут женився і жив у сім'ї Висіч Андрія Володимировича Одружений з його дочкою вчителькою. На викладання загальноосвітніх лекцій запрошувались вчителі з Опішнянської с/ш Я думаю, що школа допомогла кустарям Опішні. 7 – фінансував школу Укрхудожпромсоюз. Була введена стипендія 100 крб. залежно від успіху навчання. Випускників 1936 року мало залишилось живих бо вони були такого віку, що по мобілізації попали на фронт. Музей при школі був такий: на стінах у класі на виробництві були пороблені полиці і на них ставили вироби учнів які заслуговували на це. Школа Бойченка[996] була започаткована ще Лебішаком[997]. Це було мабуть ще в 1910–1912 роках коли Лебіщака прислало в Опішню ще Земство. Це була спроба організувати такий осередок щоб покращити роботу окремих кустарів-гончарів бо тоді гончарі, які зуміли вже робити майоліку і кожний держав цей секрет так, щоб другий ніхто не знав, щоб не нажити собі конкурента. Лебіщак привіз із собою брата своєї дружини який був уже досвіченим майстром майоліки. Спочатку було збудоване приміщення з цегли, те що й тепер ще стоїть. Воно було сплановане так, щоб там було зручно розташуватись школі і виробництву. Спочаткуце було більше виробництво, Загальноосвітні предмети викладав сам Лебіщак бо більшість учнів були або зовсім неписьменні або малописьменні. Мій брат[998] навчався в цій школі-майстерні після закінення початкової земської школи і розповідав дома, що йому нічого було робити на уроках цієї школи бо програма була не вища за початкову школо. На уроках же спеціальних було вже не легко. Керам-технологію вчили по Білоскурському[999] дуже просто примітивно, все ручним способом, ніякої механзації. Робили невеликі настольні стаканчики «снопики», попільнички, невеликі вазочки для квітів, тарілки, великі вази. Обпалювали не на відкритому вогні, а в муфелях. Вироби виходили дуже красиві, особливо полива була як дзеркало і ні жодної тріщинки. Дехто з гончарів почали проситись на роботу в цю майстерню і таким чином утворилась загальна

майстерня. Побудували великий горен і майстерню для людей там де зараз завод № 1. Знайшлись люди що обставили Лебіщака як негативну людину з опішнянських кустарів, стали вважати його як декадента і закінчилось це тим, що його вижили з Опішні. Прислали Бойченка Ів. Федотовича[1000] і він прийняв школу і майстерню під своє керівництво. До школи почали приймати учнів з закінченою початковою освітою. Обсяг учеби був три роки, а давала школа освіту по виході за 7 кл.

Бойченко теж був хороший кераміст, а його дружина була з вищою педагогічною освітою загальноосвітні предмети викладала вона сама, а керамтехнологію теорію проводив Бойченко. Малювання, композицію проводив Куц[1001]. Техпроцес в майстерні проводив Гопкало-художник[1002]. Мало хто з випускників цієї школи пішов працювати в кераміні виробництва, де хто залишився працювати в «Художньому Кераміку» дехто залишився працювати в колгоспах, а найбільше пішли на учительську роботу. В м.Гадяч була заочна школа вчителів для неповносередніх шкіл. В кінці 30-х років почалися сталінські репресії. Почалося з різних «чисток». Чистка радапарату, чистка партії і ін. Після чистки радапарату Бойченка, а також тих хто риїхав з ним з Західних обл. України знялип з роботи[1003]. Школа лишилася без керівництва, а тут почався голодомор 1932–1933 року. і школа зовсім припинила своє існування. Ніякої назви ця школа не мала, просто звалась керамшкола. Який гончарський заклад діяв з 30-35 р? Остатки виробництва організованого ще Лебіщаком, а потім керовані Бойченком утворили спільну майстерню яка містилась у тому приміщенні що була майстернію школи, а потім побудували невелику дерев'яну майстерню з горном для обпалювання. Частина гончарів-кустарів прийшли з бажанням працювати в цій майстерні, а частина добавилась з випускників колишньої школи Лебіщака та Бойченка. Це такі як Сакун Х. М.[1004] Боцьва Наталія Ів.[1005], Кришталь М. Ф.[1006] Пилипенко Микола[1007], Шкурпела Анатолій[1008] і ін. По якій програмі вчили в школі Бойченка, я не можу точно сказати Я думаю, що ця програма була вироблена і затверджена Укрпромхудожсоюзом, вони вже видно консультувались з відповідними організаціями. Загальноосвітні в середньому були з 7-8 кл. середньої школи. Ця освіта була пристосована до знання керамічної справи. Особливо вимагалось

вміння креслити Учні повинні були вміти накреслити станки для формування виробів, горен і різні агрегати для переробки матеріялів. Підручники тоді були дуже примітивні. Керам-технологію вчили по підручнику Білоскурського. А в тій школі що була з 1936 року вже вчили керем-технологію по підручнику Будникова[1009]*. Бажаючих навчитись було багато. Майже однаково було що дівчат що хлопців. Дипломні роботи зберігались на горищі кам'яної споруди, а де кращі вироби ставились на полиці школи і утворювали музей. На цьому я кінчаю. Може що незрозуміло, то прошу вибачиння бо не маю такої освіти, щоб гарно все пояснити. З великою пошаною Назарчук»* [177].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Олені Щербань***

01.10.2003 (за поштовим штемпелем)

«Здравствуйте Шановна Олена Василівна!

Одержала вашого листа за якого вам щиро дякую. Дуже мене обрадувала звістка про те, що Рябоконь Ів. Ар.[1010] *живий і бачили його і говорили з ним. Я думала що його нема живого від війни. Я за нього довідувалась від людей які знають школу де ми вчилися і від мешканців М-Млинів, зокрема від Біляк П. П*[1011]*. Вона сказала що мабуть його нема живого бо в Млинах його нема і ніхто про нього не може нічого сказати. Дуже рада що він живий. Хотілося б поговорити з ним. Це був одни з кращих учнів керам-школи 1937–1939 р. У мене з ним була спільна дипломна випускна робота. Він зробив вазу на станку, а я малювала. Робота наша була оцінена комісією «відмінно». Мені цікаво де ви з ним бачились і говорили чи в Комсомольску чи може він приїжджав у М-Млини. У мене до вас прохання: Якщо він такий, що може писати і цікавиться колишньою нашою шкільною дружбою, дайте мені його адресу. Я напишу йому.*

Відповідаю на ваші запитання: 1) Хто такий Городецький, що ніби то він був директором школи «Майстрів художньої кераміки». Такого прізвища я не знаю не тільки директором школи, а навіть і в заводі. Першим директором цієї школи був Корицький Яків Іванович[1012]*. Прізвища Городецький – Корицький схожі між собою. Може*

тут щось перепутано. Корицького в час сталінських репресій було знято з роботи і вислано в лагері де він і загинув. Школа лишилась без директора і без викладача спеціальних предметів: керам-техтології, тех. процес і ін. Був викликаний з Полтави колишній викладач цих предметів Кір'яков[1013] (забула його ім'я і по батькові) Він приїхав, але був такий старий, що не міг уже цього робити. Після нього поставили Різника Федора Антоновича[1014]. Він був зовсім малограмотний тільки що партійний. Проходив якусь партосвіту. Старшим інструктором і викладачем спеціальних предметів був мій брат Артем Каша[1015]. Він закінчив технікум промкооперації керамічний відділ у Полтаві. Після Різника став Кисломед Олександер Петрович[1016] який і був уже до кінця директором школи. Війна припинила всю цю роботу.

2) Крипоха Григорій[1017]: мешканець села М-Млини. Був бухгалтером заводу «Художній-Керамік». Обіжений долею – був горбатий, горб спереді і ззаді. Бухгалтер бу непоганий, але сталінські репресії підібрали і його і він пішов так як і Корицький у лагері. Яка його дальнійша доля не знаю чи залишився живий чи ні.

3) Касала Федір Павлович. Цікаво чого він попав у ваше обстеження. З заводом «Художній-Керамік» в нього не було ніяких зв'язків. Тільки що в вчився в школі Бойченка. Поступав у технікум промкооперації але звідти перекочував в Гадячський заочний технікум вчительський і працював учителем у М-Млинах. Не знаю чи живий він.

4) Чи приїжджав в Опішню Білоскурський Микола Іванович[1018] щоб викладати у школі. Приїжджав, але не викладачем у школі, а хотів організувати в Опішні виробництво кам'янкового посуду (я вам про це розповідала як ви були у мене).

5) скільки учнів випускників 1936 р. залишилось працювати по спеціальності. Я знаю тільки Демченка Трохима Назаровича[1019] який працював зав виробництвом на заводі «Художній-Керамік» та Ширай Олександер Петрович[1020]. Ширай був направлений з школи у Нікополь Дніпропетровської обл. Там він і залишився, не знаю чи живий.

6) Хто направляв на учебу в школу та на відробіток в інші області чи давали відрядження. Раніше люди якось були дуже зацікавлені виробництвом майоліки. В школу було багато листів з різних областів з проханням прислати випускників школи для організації виробництва майоліки. Навіть із Тбілісі було таке прохання, а потім

прислали декілька чоловік своїх місцевих гончарів, щоб ознайомились з виробництвом майоліки.

7) Чим відрізнялось навчання в керам-школі в 1936 році на першому, другому, третьому курсах? Школа яка була в 1936 році була двохрічна і третього курсу там не було. Перший курс школи 1936 року відрізнявся від пізніших курсів тим, що керам-технологія читалась там по дуже примітивному підручнику Осипа Білоскурського[1021] де всі процеси проводилися дуже просто ручними засобами. Чому це так було. Я не знаю. Чи то не було підручників чи вважали що для такої школи досить і такого знання. Майоліка в ті роки вироблялась більш ручними засобами. А вже наш курс, тут були більші вимоги і технологію ми вчили по підручнику Буднікова[1022], і креслення було таке щоб ми уміли накреслити горно в трьох проекціях і формувальний станок, і любий агрегат з керамічного виробництва. Зараз чого то люди мало цікавляться майолікою. А жаль! про те і зараз як тільки з'явиться щось з старих виробів майолік так оступлять наче там щось продається неймовірне. На цьому я кінчаю. Простіть що погано написала. Нехвата в мене освіти щоб писати гарно і правильно.

З великою пошиною до вас Назарчук М.» [178].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***

06.11. 2003 (за поштовим штемпелем)

«Доброго здоров'я шановний Вікторе Даниловичу! Одержала вашого листа і одержала журнал 4[й] № «Український керамологічний журнал» Прочитала вашу статтю про Пічок[1023]. Ця історія так мене вразила, що я майже не спала всю ніч та й тепер ще не можу заспокоїтись. Де чого я зовсім не знала, а де що знала неправильно. Якова Пічку[1024] я знала як брата Павла Ів. пічки[1025], а не сина. Я вважала що це три брати Пічок Антон[1026], Павло і Яків. Дальнійша трагедія сім'ї Павла Ів. Пічки потрясла мене так, що я до цього часу не можу опам'ятатись.

Моя сестра[1027] постаралась не лише знущатись з людей а й зігнати з світу трудолюбиву людину, працівника такої поважної професії як гончарство, яке зараз зовсім занепало і коли б не музей

гончарста, мабуть би й па'ять про нього занепала. Як можна спокійно жити після такого ганебного вчинку? Не дурно вона так подружила з Харитоном Падченком[1028], що і на квартиру вийшла з батьківської хати до Харитонової сестри Борисенко Мар'яни[1029].

Бідний чоловік загинув такою страшною смертю як «пелагра» Це страшніше від голоду. Я вперше почула про те, що Каша Настя була залишена в Опішному для підпільної роботи, а потім евакуювалась. Чому вона підписувалась Каша-Яковенко? Яковенко був її чоловік за якого вона вийшла заміж у 1919 році в селі Сокілка Кобеляцького р-ну де вона працювала у ткацькій майстерні. Потім покинула цю роботу пішла в партію і пішла по цій роботі. Чоловік її покинув коли в неї вже було четверо дітей. Потім її послали в партійну школу в Павлограді і пішла робота... Вся сім'я стала її ворогами.

Батько[1030] мав нвелику торговельну крамничку, і мусив її продати і припинити торгівлю бо це «позорило» її як комуніста. Найстарший брат[1031] служив у царській армії і був прапорщиком. Другий брат[1032] вчителював у селі Орданівка, столувався в сім'ї заможного мужика і потім оженився на його донці. Третій брат теж був одружений з донькою кондітера. Нас троє залишилось з матір'ю після смерті батька. Сестра Марія закінчила городську школу і працювала вихователькою в Опішному на дитячій площадці. Брат (наймолодший з братів)[1033] закінчив технікум промкооперації керамічний факультет і я лишилась зовсім неписьменна З 12 років займалась вишиванням, а потім пішла в завод вчитись малювати на посуді.

Це все було до колективізації і коли почалася колективізація то в мене було вже декілька років робочого стажу. Мене заставили вступити в колгосп. Я відмовилась, бо в колгоспі давали на трудодень 200 гр. зернового суржику. А ще ж треба було в щось одягатись і чимсь топити. Тоді відрізали садибу, лишивсь самий двір. Навіть хлів був на чужій землі. Це все було в той час коли Каша-Яковенко була головою сількади. Довелось продавати хату бо погрози були відрізати і двір.

Я вже вам про це, здається, писала раніше. Пишу вам, а мене трясе як лихорадка як згадаю про це все, і пишу зовсім нерозбірливо. Пічка Антон і його син Костянтин повмирали мабуть у голодовку[1034]. Я в 1933 році була з братом у Тбілісі, а коли повернулась додому, то не було в живих ні Антона ні Костянтина. Дружина Констанина померла

раніше і залишилось троє дідей на руках у бабусі Антонової жінки; дві донки Серафима і Марія і син Степан. Стара піччиха Олександра Семенівна ото й була жінка Антона Пічки. Їх роз продали, землю вітібрали, а з хати не вигнали мабуть того що були малі діти.

Тепер про моїх предків: я не багато про них знаю. Це тільки з слів моєї мами: Каша Лука Іванович[1035] був старшиною в М-Будищечках, то може в обов'яки старшини входило і попечительство над школою. А школа тоді була лише церковно приходська і працювала там лише одна вчителька та піп. За попечительство його ніхто мені не розповідав. Перебуваючи на роботі старшини (а був він не дуже грамотний) вийшло так, що не доставало великої (як для нашого господарства) суми грошей. Обіжались, що виною цьому був сільський писарь (не знаю його прізвища). Довелось продавати землю, щоб поповнити борг. Після цього він покинув старшинування і жив із сім'єю мого батька Сави. Крім мого батька в нього було ще три сини: Іван[1036], Антон[1037] і Митрофан[1038]. Івана відділили давно; купили садибу з хатою, недалеко він нашого дворища і він зайнявся вичинкою кож. син Митрофан помер молодим. Він був зайнявсь гончарством. Хата була мала, стара, від гончарства була велика мокрота; він застудився і помер. Хата зруйнувалась. Построїли нову. У діда ще було дві десятини землі над Ворсклою рядом з Кардашевою. Там було дерево з якого і побудували нову хату. Мого батька віддали вчитися на шевця. Після одруження батько займався шевством, умів добре шити чоботи. Замовлень було багато. Сім'я була велика 10 чол. Троє померло малими, як тоді казали від младенчества. Старших два брати після початкової школи вчились в міністерській школі, а потім поступили в учительську семинарію им. М. В. Гоголя у Великих Сорочинцях. Старшому братові Степанові не вдалось закінчити її, почалась війна 1914 року і його мобілізували і послали у військову школу в Чугоєві по закінченні якої він став прапорщиком і послали на фронт. Там він був ранений у ногу вище коліна. Лежав довго в госпіталі, а потім виписали як негідного в строй. З Полтави додому добирався пішки. Була зима, багато снігу і мороз. В Диканьському лісі його якась банда роздягла і роззула. Дали драну шинелю і опорки замість чобіт Ледве добрався додому, дуже простудився і відлежувався до самого літа, а потім пішов працювати вчителем в с. Лазьки. Тим часом

у Полтаві відкрився інститут народньої освіти ІНО. Він поступив закінчим його і був направлений у Харків по українізації Поранення і простуда не пройшли даром Захворів на туберкульоз. Ніяке лікування не допомогло і в 1929 році він помер. Він був одружився в Харкові але дітей не було. Другий брат Іван закінчив семінарію і працював вчитилем в с. Орданівка диканьського р-ну, але в 1915 році його теж мобілізували і послали на фронт. Одна нога була від ступні до коліна вкрита екземою. Його також списали з стройової частини і підлікувавшись дома він почав працювати вчителем в Орданівській чотирьохрічній школі. Поступив в заочний вчительський інститут на математичний факультет і став працювати в опішнянській десятилітній школі. В час великої Вітчизняної війни був мобілізований на фронт, але не діючу армію, а тиловим працівником (за віком, йому було вже майже 50 років.) Після закінчення війни повернувся додому і працював вчитилем опішнянської середньої школи. Мав троє дітей син і дві доньки. Син закінчив авіашколу і працював штурманом на війському самольоті, був два рази збитий, довго хворів, а потім вийшов на пенсію. Рік народження його 1922[1039]*. Старша донька 1927 р закінчила медінститут у Львові і працювала лікарем в Херсонскій обл., а потім у Потаві де живе і до цього часу (якщо жива)*[1040] *Була одинока неодружена. Друга донька 1940 р. н. закінчила Київський универитет. Не знаю яка її спеціальність, все щось працювали вони в Дагестані в горах. Має доньку і вже внуків. Живуть у Києві. Третій брат Олександер 1900 р. н. Закончив городську школу. Поступив на педагогічні курси, а потім поступий на робітфак с-г інституту у Харкові. Потім був завербований у Ленінградську лісотехнічну академію, яку закінчив у 1927 році. Працював у Казахстані в Кокчетавській обл. інженером лісопатологом. Після п'яти років праці в Ксахстані повернувся на україну і працював у Черкаській обл. де й помер. Був одружений. Мав два сини. Один був льотчиком, а другий закінчим Ленінградський гірничий інститут. Живе і працює в Магадані Другий вже пенсіонер живе в Черкасах у батьківській хаті. Сестра Настя 1897 р. н. Батько помістив її в Дігтярівське земське училище (3*[х]*річне) в Черігівській області. Земство вирішило організувати на селах Украї художнє ткацтво, виробництво ковріе, вишивку і ін. По закінченні цієї школи Вона працювала в ткацькій*

майстерні яка була відкрита на той час в Опішному. Це був той час коли в Опішному працював кераміст Лебіщак. Почалась революція. Ткацьку майстерню закрили і Настя деякий час жила дома а потім поїхала в Сокілку Полтавської обл. де працювала така майстерня. Там вона одружилась з Яковенком Олександром, який був там мировим суддею. Їм чогось довелось тікати від радянських законів. Майже рік вони переживали в нас майже рік, потім повернулись додому. На цей час в неї вже було четверо дітей. Вона вступила в партію, її послали в партійну школу в Павлограді Донецької обл. Чоловік її покинув, а вона зробилась дуже активним партійним працівником. Працювала спершу в себе дома в Сокілці Потім в Чернігівській обл. в м Городня, потім переїхала в Опішне де працювала головою с/р, а після евакуації працювала в райкомі партії. Коли почалися репресії в западних обл. України вона поїхала туди і там добула собі будинок і велику садибу репресованого мешканця Червонограду. Там оселилась і жила до самої смерті. Померла в 1988 році. Діти її всі партійні, всі мають легкові машини. За який кошт це все добуто коли ніхто з них не мав певної спеціальності? Живуть всі в різних областях України. Ми не переписуємось з ними. Та і навіщо їм знати про якусь там стару тітку яку вони за радянської влади вважали чуть не ворогом. Я забула написати рік н. Старших братів: Степан був 1890 р. н. Іван 1895 р. н. Сестра Марія 1905 р. н. Закінчила після початкової школи городську ще вона звалась «Выше-начальна» По закінченню її працювала вихователькою дитякої тоді звалось «площадки». Потім одружилась з Макаром Кандзюбою. Два роки жили непогано потім його призвали в армію (тоді брали в армію у 22 роки) Через два роки коли повернувся то зрадив її, знайшов собі другу, телфоністку. Після цього сестра поїхала в Полтаву де працювала в Центрально Науковій бібліотеці. Там одружилась удруге. Чолові цей був працівник ГПУ але був хворий на туберкульоз кістки (спинного звона). Його послали в Крим щоб там працював і лікувався. Жили вони в Лівадії, працював в санаторії Наркомзему. Він працював на складо горючого, а сестра кастеляншею в санаторії. Та ніяке лікування не допомогло і Микола (зять) помер у Лівадії там же й похоронений. Сестра переїхала в Гурзуф де працювала вчителькою. Велика Вітчизняна війна захватила її там, а коли війна закінчилась одружилась з демобілізованим солдатом який

був родом з Калінінграда. Переїхала з ним до м. Вільнюс, працювала в Вільнюсі вчителькою російської школи. Мали одного сина. Цей чоловік також помер і Марія лишилась в Вільнюсі одна із сином. Син закінчив російську школу у Вільнюсі і працював на одному з заводів Вільнюса. Померла в 1991 році. Брат Артем 1907 р.н. Після закінчення початкової земської школи поступив в гончарну школу Опішного яка почала працювати при Лебіщакові[1041] та при ньому братово довелось вчитись лише 1 рік. Лебіщак виїхав з Опішного, а на його місце прихав Бойченко Іван Федотович[1042]. При ньому брат і закінчив цю школу[1043]. Декілька років працював у майстерні при школі організованій ще Лебіщаком. Потім в 1928 році поступив в полтавський технікум промкооперації на керамічний факультет який закінчив в 1931 році. По закінченні технікума Артем працював на заводі «Художній Керамік» на построїному заводі на Кардашевому[1044] де з ковалем і механіком встановлювали оборудування для переробки матеріалів для виготовлення майоліки. В 1932–1933 році склався в нас голодомор. Майоліку припинили робити, робили лише простий посуд і то мало. Люди багато повмирали, а частина розїхались по різних містах де можна було якось пережити голод. Бойченко порадив Артемові поїхати в Тбілісі звідки був запрос прислати спеціаліста по організації керамічного виробництва. Брат погодився і взяв і мене з собою, а також двох гончарів. Працювали ми там більше року а потім Артема відкликав воєнкомат Опішного бо він не був знятий з обліку. Ми приїхали додому. Бойченка вже не було в Опішному. Також вже не було художника Гопкала[1045] і ще де кого з західних областей Україн які працювали тут разом з Бойченком. Їх репресували і вислали невідомо куди[1046]. Артем працював зав виробництвом на Кардашевому, а я мальовщицею на заводі № 1.

Школа, що була при Бойченкові ліквідувалась, а в 1936 році Укрхудожпромсоюз через особу Чередніченка організував школу «Майстрів художньої кераміки» Де вже навчалась і я. Про цю школу ви вже мабуть знаєте добре та і я раніше вам писала про неї. Працюючи на заводі Артем вступив в Ленінградський гірничий інститут заочний.

Йому лишився тільки рік до закінчення, а був уже 1940 рік. Останній рік заочного факультету треба було вчитись в стаціонарі або на вечірньому факультеті, тому він поїхав в пригород Ленінграда

«Ульяновку» де тимчасово почав працювати на кистотоупорному заводі, щоб довчитись на вечірньому відділі. Тут в 1941 році почалась війна, його мобілізували, він попав на Волховський фронт де він і загинув у 1942 році в лютому м-ці. За мене ви вже й знаєте з моїх листів Рік н. 1911. З 12 років працювала вишивалницею Потім пішла в завод вчитись малювати на посуді, а з 1927 року працювала вже як майстер спершу в організаії «Кустар-Кредит», а поті на заводі «Художній-Керамік» В 1932 році поїхала з братом у Тбілісі де навчала безпритульних дітей малювати на посуді. В кінці 1933 року повернулась в Опішне, а в 1935 р поїхала у Васильків по обміну опитом там одружилась. По дорозі додому заїхали на фаянсовий завод у Будах де працювали увдох він формовщиком тарілок, а я в художньому цеху. Чоловік мій Назарчук Селіван Іванович не знайшов для себе нічого хорошого на Будянському заводі, тому ми приїхали в Опішне і працювали там на заводі «Художній-Керамік» Робота тут також його не задовольняла і він поїхав шукати роботу по своїй прямій спеціальності (формовка електричних ізоляторів) Таку роботу він знайшов у м Кутаїсі (Абхазія) До початку війни я ще нічого не взнала чи знайшов він те що шукав, а потім почалась війна і не знаю його дальнійшої долі. Я по закінченні школи працювала в школі навчала учнів малювати на посуді. В час війни була дома щоб зберги сина 5 років і матір 78 років від голоду і іншої несподіванки. В час війни фашисти спалили хату. Жили в заводській бані. Зліпила сяку-таку глиняну хатку і працювала в заводі до 1967 року до пенсійного віку. Син мій закінчив авіаційний інститут, був посланий на роботу в аеропорт Свердловск-Кольцово. Працював там 5 років. Там було щось на зразок нашого Чорнобилю. Леонід (мій син) підхватив там не малу дозу радіації. Захворів попросив переводу на Україну Йому предложили Одесу або Запоріжжя. Він поїхав у Запоріжжя і працював на мотобудівному заводі. Хвороба брала своє і після декількох років лікування в заводскій лікарні його направили псіхіатричну лікарню де він і помер після більш ніж 20 р тяжкої хвороби. Він помер. Я лишилась коло нього в Запоріжжі щоб допомогти йому легше перенести таке лишо. Для того щоб тут жити і допомагати йому я спершу працювала на моторобудівному заводі, а потім на заводі стіновий матеріалів де відкрився майоліковий цех. Зараз живу зовсім одна.

Син помер, Брати і сестри також всі повмирали. Ніхто мені не пише крім музею. Я маю на увазі вас і вважаю що це музей. Я вам забула написати про предків по материній лінії. Дідусь мій Острянин Свирид Лук'янович був 1830 р. н. Був хлібороб та своє землі не було крім невеликої присадибної ділянки тому хліб заробляв у заможних хліборобів із снопа як тоді звалося. Сім'ї мав 7 чол. 4 сини і три дочки. Кожного літа чотирі чол. два косарі і дві в'язальниці відправлялось на хутір до заможних хліборобів заробляти хліб. Зимою як кінчалась робота у полі Дідусь шив кожухи чоловічі і жіночі і займавсь вичинкою кож овечих та ягнячих На все це він був великий майстер. Бабуся була домохазяйка, та в такій сім'ї домохазяйці теж було що робити. Дочки пряли, шили вишивали собі посаг. Один із синів поїхав, як тоді, казали, на ті краї, та небуло жодно листа від нього. Батько мого дідуся Лук'ян був миколаєвським солдадом і служив у війську 25 років. Був поранений у руку і не міг нічого робити. Жив при синові до самої смерті. Через Опішне проходило багато всяких військ; Денікін[1047], Петлюра[1048], Махно[1049] і кожний раз мінялися гроші. Махно знищив євреїв які були торовсями і часовими майстрамі. Під час таких переходів виїхав з Опішного і Кардаш[1050] і Іван Адамович Герасименко[1051], Дінців син який закінчив військове училище разом з моїй братом Степаном. На це треба було багато грошей, а в нас їх не було тому брат лишився дома. Довго хворів, а потім працював вчитилем у с. Лазьки. Що написати вам про церкву: Наша сім'я була дуже релігійна. Я ходила до церкви з мамою бо батько ходив до церкви рано, щоб до початку служби провірити хор. Я мало що розуміла з того що читають бо все читалось по слов'янському. Найбільше цікавило мене як ставляють свічки і знамуються до ікон. Ми завжди стояли напроти іконостасу, мальованому Кононенком П. М.[1052] і старалась впізнат де те місце в євангелії що намальовне на іконостасі. Євангелій у нас було декілька, бо всі старші що закінчували початкову школу одержували євангелію. А читати я вміла по російському, а потім вивчилась за допомогою батька і по слав'янському. Коли скидали з церкви дзвони точно н можу сказати. Це вже закрили службу в церкві. Барзиловича[1053] (попа старого) було вигнано з хати бо його зять оказався ворогом народу. (Зять Гермайзе[1054]) Після Барзиловича був Окорок[1055]. Говорили що він був до цього бухгалтером, а потівм попом. Останнім був молодий

піп. Я не знаю його прізвища. В церкві тоді вже не служилось бо була засипана хлібом, а відправи різні як то хрестини, вінчання робились в нього дома тайно. Про те що він переховував церкві солдат я чула, але не знаю чи це правда бо коли в церкві був зсипний пункт то і ключі від церкви були не в попа, а тодішніх властей[1056].

Тепер хочу вам написати про Олену Щербань[1057]*. Вона якось дозналась про Рябоконя*[1058]*. Це один із моїх співучнів школи яка була в 1937–1939 роках. Написала мені що говорила з ним, а де це було чи М-Млинах звідки Рябокінь родом чи їздила туди де він зараз живе. Це мене зацікавило бо після війни про нього не було ніякої чутки. Я говорила про це з покійною Пашею Біляковою*[1059] *і вона також казала, що мабуть він не повернувсь з війни. Я вам положу її листа щоб вам було ясніше що її цікавило. Я попрохала в неї адресу Рябоконя, хотіла написати йому. Я крім цієї школи ні в якій ніде не вчилась, а тому всі хто вчився зо мною в цій школі дорогі і близкі мені, а з Рябоконем у нас була спільна робота випускна; він зробив вазу, а я малювала її. У другому своєму листі Щербань пише, що мабуть Рябокінь не буде відповідати на мого листа не буде. Я вам надсилаю ці обидва її листи, а потіви їх мені перешліть, акщо вони вам цікаві то залиште їх собі. Тільки їй про це не говоріть.*

Я на другого листа не буду їй відповідати бо вона задає мені запитання на які я вже їй відповіла ще як приїжджала вона до мене.

Як я погано вам написала! Зовсім рука не слухається. Може що не розбирете, то напішіть я поясню.

Тепер у мене до вас прохання:

Мені Пічки не дають покою, напишіть мені хто там зараз живе в садибах Пічок Павла Ів. і Антона Ів., а також напишіть чи жива Денисенко Одарка Ів.[1060] *про яку ви згадуєте в своїй статті. Вона молодша від мене на один рік, а наші діти вчились в одній школі і в однім класі її син і мій Де живе зараз той син? Батьків її Шеремета Івана*[1061] *і його жінки, звичайно вже нема в живих, а до Одарки пристав у прийми Денисенко*[1062] *або Берестовий Іван по вуличньому із Безрукового хутора. Мені дуже цікаво це все знати. Не ходіт може вам хтось скаже про це не тратьте дорогоцінного часу. І ще; хто жива на Адаменковім дворищі*[1063]*. і чи живий Харитон Педченко.*

На цьому буду закінчувати. Написала вам такого що довго будете розбирати. Багато всього в голові, а не вистачає освіти щоб правильно і стисло передати все. Напишіть як у вас погода чи радують посіви на той рік. В нас часто ідуть дощі. Зараз небо все обложено хмарами і температура до 20 градусів. Дерево ще залени тільки кленки вкрились золодом. Листя ще мало осипається тільки з тополів та кленків сиплеться. На жасміну та бузкові з'являються квіти. Це мабуть погано морози ж ніде не дінуться. Привіт і найкращі побажання всій вашій сім'ї. Міцного здоров'я і довгий щасливих літ бажаю всім вам.

Передаю вам велику і щиру подяку за журнал. З пошаною до всік вас. Назарчук М.

Чи писав що небудь Латанский Сергій Васильович[1064]*?*» [81].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***

12.12.2003 (за поштовим штемпелем)

«*Добрий день глибокошановний сельчанин Вікторе Даниловичу!*

Одержала вашого листа, а трохи раніше одержала поздоровлення з днем народження. Дуже щиро вам вдячна і за поздоровлення і за листа, хоть поздоровляти в таких роках вже і не треба б. Поздоровляти гарно молодих, а таких як я, що з кожним роком все ближче до сотні (аж страшно) вже не варто. Дуже велике спасибі, що не забуваєте мене. Я правду сказати завжди з нетерпінням чекаю ваших листів. Ви стали наче самим близьким моїм родичем. Від вас я знаю багато про моє рідне і дороге мені село і про багатьох людей в ньому. Я дуже добре розумію те, що ви мені пишите, але в уяві моїй М-Будищечка здається таким як я пам'ятаю його в дні мого дитинства і юності. Велике спасибі передайте від мене і Олесю Миколаєвичу[1065] *за безцінний подарунок «Керамологічний Журнал» Нема того дня щоб я не глянула в один із них. Це мені додає сили і енергії жити. Шановний Вікторе Даниловичу! Я дуже добре пам'ятаю ті місця де ви жили колись і де живуть і зараз ваші батьки, а де ж ви живите зараз, де цей Партизанський провулок? Якщо не секрет напишіть мені, дуже хочу знати коло якої він вулиці? Тоді як я ще жила в Будищечках нові назви*

ще не засвоїлись, а звались більше по прізвищу тих що там жили. В цьому номері «Керамологічного журналу» № 4 там де ви пишите про Пічок[1066] поміщена фотографія сім'ї Майстренків[1067] і з цію сім'єю сфотографований і Мефодій Павлович Пічка[1068]. Про це мабуть не знаєте й ви, бо сім'ї Майстренків ви не знаєте. Мефодій Павлович Пічка був гарно прийнятий у цій сім'ї і часто бував у них. Личагіна[1069], через яку попав цей знімок в журнал мабуть була дочкою Мефодія Пічки. Вона ж ще не стара, то мабуть же живе ще й зараз. На цій фотографії старі Майстренки Уляна Луківна[1070] і Василь Якович[1071], а також два їхній сини Костянтин[1072] і Степан[1073], дружина Костянтина Ірина Андріянівна, а малі то вже їхні діти. Старших синів доля склалась не дуже добре: Найстарший син Петро закінчив с/г інститут і писав труд якийсь і писав роками, а за це був удостоєний 10 роками далеких таборів з посиленим режимом. Його пізніше реабілітували і він повернувся додому з раком горла і не вдовзі помер. Молодший син Іван[1074], про якого ви писали мені був дуже хороший музика; грав дуже добре на гитарі і на Кобзі. Дуже любив Україну її пісні, легенди, переповідки всякі історії, які і записував для себе в зошит. Його вважали націоналістом і він не дожидаючи поки його вишлють за межі поїхав сам в Германію. Там учив своїх дітей, там і лишився жити. Найстарший син його (мабуть уже в час війни) попав у Америку і там вивчився на архітектора. Другі діти не знаю чим були. Писав листи дуже рідко. Помер там же в Німеччині. Ніхто з сім'ї сюди не приїхав. Третій син Яків Василович[1075] працював спершу в Одесі, а потім у Харкові у драматичному театрі. Цей був драматургом. Написав декілька п'єс і повість «Земле моя» Це були тяжкі часи коли почали переслідувати за українізацію. Йому також дали 10 років далеких таборів Він їх відбув повернувся і був реабілітований. Працював в Києві в драматичному театрі. Помер там же. Сестри: Найстарша Маруся закінчила Київський учительський інститут, померла від туберкульозу. Галя закінчила гірничий інститут. Жила в Харкові чоловіка її вбито на фронті, сина також убито на війні. Доживала віку сама. Померла в Харкові. Найменша Наташа закінчила інститут м'ясомолочної промисловості. Жила в Харкові. В час окупації було тяжко жити; гроші ніякі не ходили не було ні хліба ніяких продуктів. Вони з чоловіком і хлопчиком, набравши дещо

з одежі вирушили на село, щоб вимінять щось з продуктів і не повернулись додому. Невідомо, що з ними сталось. Говорили, що може попали в душегубку. Це машини німецькі які набирали людей ніби для перевозки, а набравши повну машину закривали наглухо, пускали в машину газ і подушених людей викидали. Така тяжка доля спіткала сім'ю Майстренків. Це були самі найближчі родичі наші по батькові. Ми з ними жили дуже дружно особливо старші мої брати. Вони і роками були близькі. нап. мій найстарший брат Степан[1076], що учителював в с. Лазьках і Майстренкова дочка Маруся були однакові на роки. Я вам посилаю його лист[1077] до цій Майстренкової дочки Марусі що навчалася в Києві в учительському інституті, а брат мій тоді був на другому курсі учительської семинарії у Великих Сорочинцях (семинарія ім. М. В Гоголя[1078]) Цей лист переписав для себе другий мій брат Іван[1079], що вчився теж разом з Степаном. Відділи цей лист мені вже діти брата (померлого) Івана. Мені вже лишати його нікому я пересилаю його вам. Може коли де і пригодиться. Про листи Людмили Овчаренко[1080] нічого не знаю бо вона мені не писала, а Латанський[1081] моєї просьби так і не виконав. Я просила щоб він переслав листи Селюченкової[1082] вам бо я йому передала ці листи для того щоб переслав вам, а не для того щоб він писав якісь свої твори за допомогою цих листів. Він же зробив так як йому було вигідно. Скільки я передала йому всяких документів, вирізок з газет, брошур, похвальних грамот і ін. Опішненського музею ще тоді не було і він до мене звернувся дякуючи своєму знайомству з Ханком В. М.[1083] Попросити ж у нього назад раніше віддане – марна справа. Я з ним зараз мало спілкуюсь. За Чуприну Володимера Лукика[1084] я вам скажу, що це був дуже старанний і здібний хлопець. Він ніколи не приймав участі в шумних молодіжних виходках які влаштовувала молодь нашого курсу під час перерви, а завжди сидів над книжкою чи зошитом. З нього був би не аби який керамік і дуже шкода що він загинув на фронті. Шкода села і прямо не віриться, що на яру[1085] вже майже нема наших людей. А як же церква, у ній служиться зараз чи ні?

Одна з Майстренкових нащадків (закінчила гіркничий інститут), що їй зрбилось стала релігійною фанатичкою. Це дочка Костянтина Яковича Майстренко вчителя укрмови середньої опішнянської школи. Живе на садибі Майстренків у хижчі мабуть з одним вікном, а хату

Майстренків зайняв її рідний брат Левко Костянтинович. Так ця Майстренкова дочка Раіса була активною прихожанкою церкви М-Будещичок. Навіть ходила співати в церковний хор.

З братом Левком чогось не ладили: він не пускав її жити в хату. Цей Левко до роспаду СРСР бу діспетчером в Азербайджані і жим у м. Баку. Після розпаду союзу був висланий з Баку і як не майючий притулку одержав у Полтаві однокімнатну квартиру. Жінка Костянтина Я. вмираючи одписала господарство Майстренків двом дітям Раісі і Левкові, а вони так живуть не мирно. А крім цих двох ще ж є троє дітей Костянтинових. Тепер на слідуючі ваші запитання: Хто такий Горецький який ніби то був директором керам-школи, яка почала працювати з 1936 року? Цю інформацію Щербань[1086] мабуть взяла у Рябоконя[1087], до якого вона їздила, щоб зібрати більше відомостів про школи які її цікавлять. Рябокінь мабуть за давністю часу перепутав прізвища. Не було ніякого Горецького. Був першим директором керам-школи Корицький Яків Ів.[1088] По звуку прізвища підходять і Рябобінь мабуть перепутав. В 1937 році Корицького Я. Ів. а також Реву Сергія Микитовича[1089] і Ширай Ганну Петрівну[1090] було репресовано і школа лишилась без директора, технолога, математика і мовника. Самих головних учителів не стало. Директором настановили Різника Федора Антоновича[1091] який був непоганий гончар, але зовсім малописьменний, за те партійний. Не знаю чи він хоть початкову школу закінчив. Математиком запросили мого брата Кашу Ів. С., а мовником Майстренка Костянтина Я. вчителя покрівської школи семирічки. Це діялось уже при мені в 1937 році.

Хто такий Касала Федір Павлович? Це був мешканець М-Млинів. Навчався після 7 років с/ш в керам-школі при Бойченкові[1092]. Школа була 3[х] річна і по закінченні її він хотів поступити в технікум промкооперації де вчився і мій брат Артем, та підійшли саме тяжкі годи голодомору і він не видержав і повернувся додому. Його старший брат Касала Афанасій Федорович, який працював вчителем в с. М-Млини влаштувай ого там вчитилем початкової школи і він Ф. П. виписав з м. Гадяча заочно вчительський технікум. Закінчивши його став постійним вчитилем школи М-Млинів. Хто така Костенко Настя Арестіївна[1093]? Вона була моїм співучнем в керам-школі 1937–

1939 роківк. При росподілі випускників на місця куди їх запрошували випускників Костенко Настю і Шиян Пашу[1094] направили в м. Керч, звідки було запрошення, щоб прислали людей які вміють малювати на посуді. Попрацювавши трохи ці дівчата відпросились в своєї адміністрації і перейшли працювати на рибний промисел і працювали там до початку війни, а потім повернулись додому. Паша Шиян під час війни померла, а Костенко Настя жила і живе до цього часу в с. Заїченцях. До неї і зверталась Олена Щербань. Хто такий Степан Куценко і Степан Герман? Степан Куценко був родом з хутора, не пам'ятаю чи з Бухалівки чи іншого хутора. Це був учень школи ще при Бойченкові того курсу що був і Касала Федір Павлович. Герман не Сепан, а Іван. Це також були учні Бойченкової школи. Школа була 3[х] річна. По закінченні її не посилали відробляти навчання, бо і стипендії учням не давали, а влаштовувались хто де як хотів і як міг.

Дмитро Калюжний[1095] був уже учнем школи організованої після Бойченка Чередніченком з 1936 року. Це була двохрічна школа і платили учням стипендію від 80 до 100 крб. залежно від успіхів. По закінченню школи Калюжний був направлений в Херсонську обл. не пам'ятаю вже в яке місто. Під час війни був мобілізований на фронт. З війни повернувся живий тільки поранений. Повернувся в своє село Бухалівку. Чим займавсь після війни не знаю чи був керамік чи хлібороб. Здається відповіла на всі ваші запитання. Мені дуже цікаво було б знати хто написав в «Історичному Українському журналі» статю про Майстренків. Якщо не секрет то напишіть мені про це. В Запоріжжі зараз живе одна із дочок Майстренка Костянтина Василовича Тетяна К. Вона з'являється ніби моїм опікуном. Вона вже сама пенсіонер. Чоловік її помер та є дочка а в дочки син (уже жонатий) і дочка, навчається в нридичному інституті. Ця моя племінниця купує мені що я попрошу бо я зимою майже нікуди не хожу боюсь холоду. Вже роки мої дають себе відчувати. Під теплу погоду, то я ще сама хожу на базар, а зимою майже нікуди не хожу хіба по хліб в магазин. Мабуть уже скоро прийде мій кінець.

Погода в нас ще не дуже холодна. Хмарно, інколи йде дощ. Хоть би прикрило снігом посіви щоб не було по прошлогодньому. Посіви по розповіді тих людей, що бачуть їх не погані, зелені і розкущилися. Коли б прикрило снігом на випадок великих морозів. Чим же займаються

зараз Китриш Михайло[1096] та Омельяненко Василь[1097]? У них є горни, то може вони випускають свою продукцію і продають її. А завод новозбудований не працює? Хто зараз хазяїн цього заводу?

У нас на базарі продають кераміку більше ліплену не на гончарному крузі таке як: маслянки, цукерниці, великий посуд для смаження м'ясної страви і ін. Я декілька раз підходила до продавців питала де роблять цю посуду; не хотят казати. Може Латанський пише, що зараз виробляється в Запоріжжі. Що він писав вам про запорізьку кераміку. Овчаренко Людмила нічого мені не писала. Якщо вам щось відомо напишіть і мені бо я нікуди зараз не хожу.

На цьому кінчаю свого листа.

Щире вітання вам і всій вашій рідні. Бажаю всім вам міцного здоров'я і віх благ життьових! З глибокою пошаною Назарчук М.» [82].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***

Кінець грудня 2003 (?)

«Шановный Вікторе Даниловичу!

Поздоровляю вас і всю вашу сім'ю і рідних з наступаючим 2004 роком і бажаю всім вам Відімного здоров'я, успіхів у всіх ваших трудах і в учебі і всяких життєвих благ, а також удачі у всіх ваших починаннях і щастя в сім'ї і житі!

З Пошаною до всіх Назарчук М.» [83].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***

10.02.2004

«Доброго здоров'я шановний Вікторе Даниловичу! Навіть страшно згадати скільки я вам не писала. Ваші листи я всі одержала з дуже цінною для мене інформацією. Це було ще у грудні м-ці, а зараз уже лютий. Треба ж було мені захворіти так, що я не могла ні ходити ні сидіти тай то з трудношами. Хвороба моя більше стосується до мого віку. Я захворіла на шлунок і так дуже, що не могла вам написати. Простіть мені за це. Не подумайте, що причиною такої

довгої мовчанки була якась інша причина крім хвороби. До лікарів не зверталась через свій вік. Без аналізів ніякий лікарь не буде лікувати, а які аналізи я могла зробити коли навіть по хаті ходила з трудом і декілька рас падала. Зараз уже значно покращало і тому не будем про це говорити бо писати вам треба так багато що не знаю з чого почати.

Почну про Ів. В. Майстренка[1098]. Я коли прочитала вашу ксерокопію про його життя і діяльність то так була вражена що не знала що й подумати. Виходить, що я нічого про нього не знала. А він виходить перебував і діяв не так далеко від Опішного, а ми нічого про нього не знали, та видно не дуже знали про це і в його сім'ї бо моя тьотя Уляна була з нашою сім'єю така близька, що не втерпіла б і розповіла б все що було з ним. Правда старші три сини зазнали сталінських репресіс і тому може не дуже звертали увагу на те що сами робилось з Іваном Вас. Ми знали тільки те, що Ів. В часто міняв місце проживання; то він у Харкові, то на Донбасі, то в Одесі. Ми думали, що цього вимагає його робота, а тро те що він попадав і в лапи до Єжова[1099] та ще на засланні був, я почула вперше з вашої інформації. Я дуже дуже вам вдячна за те що ви так все мені роз'яснили. Я думала, що його переслідували як українського націоналіста ще й за участь у капелі бандуристів і думала, що він час зумів виїхати за кордон в Чехословакію, а там не далеко і до Німеччини. Тоді багато виїжджало хто мав якийсь чин в царській армії, а хто лишався дома того ждала Єжовщина, ссилка а може й розстріл. Мій найстарший брат мабуть теж не уникнув би такої долі як би довше жив, а то його щастя що помер в 1929 році. В мене є гарна фотографія Майстренка Ів. В. Фотографувався в Німеччині. Я достала її в його племінниці яка з'являється зараз моїм опікуном. переслати її вам На жаль зараз не можу цього зробити бо на ноги я зараз дуже слаба (майже не вихожу з хати) а на вулиці зараз багато снігу і ожеледь. Пізніше як буде доступніше ходити я надішлю вам її. В нас кожного дня іде сніг і якби не було так тепло, то вже б закидав місто, а то тепло, сніг випаде, а в день підтане, а земля не мерзла і вода входить у землю. Такої теплої зими я за свій вік не пам'ятаю. Лютий м-ць, а температура 10-15 градусів тепла. Як буде до кінця зими ще побачим, але похоже що буде не холодно.

Дуже мене порадувала ксерокопія де зображені Майстренкови Маруся і Галя (мої двоюрідні сестри) і з ними Кардашева Люся[1100]. Я її пам'ятаю, така вона й була. Ще був її брат Коля[1101]. Чогось він припоминається мені, що носив пенсне. Може з зором у його було погано, може була така мода. Вони бували інколи і в нас. Ще пам'ятаю що їздив він на велосипеді. Тоді це така була рідкість і всі дивувались як це можна два колеса під ряд і не падає людина. Інколи він приїжджав до нас і тоді вчились їздити не велосипеді і мої старші брати. Такої карточки як ця ксерокопія я не бачила навіть у Майстренків.

Ото листа у віршах що я вам надіслала писав мій найстаршій брат із семінарії Марусі Майстренкоїй, а роками він був близький до її років. Як багато нагадала мені ця ксерокопія. Пригадую дуже добре і самій не віриться що там де зараз кардашівщина[1102] було таке чудове місце. Я не бачила в жодному колгоспі ні в нас на Полтавщині ні тут такого укоханого садка як був у Кардаша[1103]. Обсажений липами, а з північного боку у два ряди і літом коли вони цвітуть там бжали гудуть так, що заглушають навіть щебетання пташок. Ми завжди наривали липового цвіту собі від простуди. Це з дозволу Кардаша. Він ніколи не боронив, тільки просив щоб не ламали великого гілля. Маруся Майстренко була дуже гарної вдачі. Родичалась з нами як рідна чого не можна сказати про Галю. Це була пиховита дівчина і вела себе погордливо вважаючи, що кращої від неї не було. Вони всі що на ксерокопії вчились у Києві в гімназії. Маруся перебуваючи в Києві захворіла на туберкульоз і померла там. Галя після революції вчилась у Харкові в гірничому інституті. Цьому мабуть сприяв Ів. В. Майстренко який також був тоді в Харкові. Пізніше я вам вишлю ксерокопії Майстренків Ів. В. та Я. В. Гарна ксерокопія Козака Володимира Йосиповича[1104]. Це таки був старший брат Козака Івана Йосиповича[1105] який працював у нас в керам заводі. Був дуже гарний майстер. Загинув на фронті в другій світовій війні. Вікторе Даниловичу! Я одержала листа від Олени Щербань[1106] хоті не писала їй. Я не хочу з нею переписуватись, але вона згадує в своєму листі про якусь книгу енциклопедію Я вам надсилаю її листа бо може своїми словами не зможу правильно вам написати про те, що вона пише. Напишіть будь ласка, що то за книга видається в музеї. Може це якась витівка самої Олени Щербань. Вона так багато дає мені

запитань, при чому вона мені вже їх задавала не раз і повторяти їх знову де кілька раз я не хочу.

Де коли і які я одержувала нагороди я на пам'ять не можу сказати, а матеріали для цього я пересилома в музей ще Пошивайло Світлані[1107] і Олійник Наталі[1108]. Все це повинно бути десь в музейних архівах. Також вона просить написати про Параску Петрівну Біляк[1109]. Я вже більше як 30 років живу в Запоріжжі, а Біляк Паша жила весь час рядом у М-Млинах. Можна було всі відомості про неї знати від самої неї. Крім того в Опішному живе Марія (здається Денисівна) Тягун[1110] яка працювала з нами весь час у заводі і знає про неї не менше від мене. Тепер я знаю де ви живите. З того плану що ви написали мені в листі я бачу що тепер та частина не застроєної землі що була раніше проти керам заводу зараз заселена і зявляється продовженням Партизанської вул. Мабуть в не далекому майбутньому Опішне, М-Будищечка і попівка зіллються в одно велике селище, а може навіть і місто. Вікторе Даниловичу! Якщо можна залиште мені ксерокопію де зображені Майстренкови Марія і Галя і Кардашева Люся. Ця фотографія так багато всього нагадала мені. Якщо я скоро помру то попрошу мою племінницю переслати її вам, хоть може вона й не перешла її вам, бо Марія і Галя Майстренки з'являються рідними сестрами її батька Майстренка Костянтина Васил[1111]. Як усе зникає, як усе змінюється на світі! Наче все було не давно, а зараз з ваших слів я бачу, що там бувший, Художній керамік, зробив запустіння замість розвитку керамічної промисловості. Я думаю, що якби серйозно хтось узявся і зробив виробництво хороших виробів майоліки які обпалювати не дровами, а газом, то таке виробництво оправдало б себе. Тільки не треба гнати великого плану, як це було останні роки в Художньому Кераміку». Гнали великий план, а тоді половину або може й більше викидалось на дорогу у колії та і те що лишалось було такої поганої якості, що його мало хто і купував. Цікаво було б знати які вироби випускають Китриш Михайло[1112] та Омел'яненко Василь[1113] і чим вони обпалюють свої вироби.

Я декілька разів пробувала списатись з Омеляненками; Я з Мирією Юхимівною[1114] вчилась на одному курсі керам-школи і здається між нами мали б бути самі дружні стосунки, та скільки я не писала ніколи не одержувала відповіді. В мене є зарисовки з інших музеїв зроблені

моїм сином я частину послала Василеві Омеляненку для збагачання фантазії, то я більше й не посилала. Мені ще хотілося б знати чим займаються сини Білика Ів. Арх[1115]. Павло[1116] і Слава[1117]. Батько лауреат Шевчанківкої премії, а в синів видно немає цього натхнення. Валентин[1118] (син) знаю що електрик, а ці два кераміки. Що ж вони зараз роблять. На цьому я поки що закінчую листа, бо пересилаю вам ксерокопії про Майстренка, то буде дуже великий пакет. Привіт і найкращі побажання всій вашій сім'ї. Бажаю всім вам здоров'я, і всіх життєвих благ. Назарчук.

Написала вам листа і незаклеювала його. Сьогодня ясна погода. Сніг на дорозі і на тротуарах розтанув і я рішила сходити зробити ксероскопії з тих фотографій що думала вам посилати. Ксероскопії зробила але з фотографії Майстренка Ів. В. вийшла не дуже вдало: на лиці багато тіні і тому обличча вийшло якес спотворене. Якщо вам буде потрібно, то ви мені напишіть і я замість ксерокопії перефотографую і вишлю вам карточку. Тільки це буде не раніше теплих місяців бо до фотографій далеко їхати, а здоров'я моє ще не зовсім добре. Ксерокопія де сфотографований Майстренко Яків Василович[1119] вийшла непогано хоть всі учасники зображені дрібними. Я вам напишу по рядах хто там бо стрілочками тут трудно показати. 1) перший нижній ряд зліва на право: Майстренко Кость Василович, коло нього дочка його Раіса з своєю дитиною. Біля неї Наташа дочка Костя Василовича. Далі коло Наташі не знаю хто; якісь родичі Котліка. 2) другий ряд зліва на право: (Раіса і Наташа це діти другої дружини Костя В. Іри Андріяновни) зліва на право Іра Андріяновна Котлік. Біля неї її батько Котлік Андріян (по батькові забула) Коло нього друга його дочка Зоя. Біля неї Степан Вас. Майстренко. Наймолодший з синів Майстренко. Біля нього його двоюрідна сестра (по батькові) Дацінька Настя. 3) третій ряд зліва на право Назарчук (Каша) Мотрона. Потім племінник наш Микола Дубравін[1120]. Далі сестра моя Марія Тарасенко[1121]. Біля неї Майстренко Яків Василович. Біля нього впритул його син Юрко. Далі два чол. не знаю зовсім їх. Якісь родичі Котліка. За Чуприну Володимера Лукича[1122] я не можу вам ясно написати чи займався він таким споротом як парашутизм. Тоді було обов'язком (особливо хлопцям) бути членом якоїсь групи спорту чи навіть військової. Була

договореність з військоматом і до нас кожної суботи приходив від них спеціаліст і проводив військові зайняття. Вивчали гвинтівку так щоб знали всі її частини як воно розбирається і складається, а потім ходили вчитися стріляти. Зимою ходити на лижах і бути членом якогось спортивного гуртка, а може й не одного. Так може й Чуприна Володимир Л. вибрав собі паращутний гурток і мав відповідний значок. Займатись паращутним спортом в Опішному не було ніякої можливості, а в інших місцях я не знаю. Вчились цій справи тільки з літератури яку приносили до нас з воєнкомата.

Сумна звістка про Омельяненко Марію. Вона ж від мене на 10 р. молодша. Що за хвороба в неї була. Я наче не пригадую щоб вона чим хворіла. А її дочка Тамара чи з ними живе чи вийшла заміж? Погано ж тепер буде самому Василю Олеляненку. На цьому кінчаю. Бажаю вам всього найкрашого. З пошаною Назарчук Мотрона.

Чуть не забула написати про дипломну роботу Чуприни Він робив на гончарнім станку не погано Видно ще з дому вмів робити. Робив декілька штук вазочок. Одна була помальована хлядровкою і виконала цю роботу Сиса Поліна Мусійовна[1123]. Други вазочку по моєму, малювала Селюченко Олександра Федорівна[1124], а останні 2 малював він сам і це в нього було виконано непогано. Він любив, щоб вся робота була виконана самим майстром. З чого знала про це Олена Щербань, мабуть від Рябоконя[1125]» [84].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***

12.03.2004

«Доброго здоров'я шановний Вікторе Даниловичу! Мала велику охоту відповідати на той же день, але згадала що я ще й до цього часу не зробила фотокопії з фотографії Івана Майстренка[1126] і тому пішла зараз же по цій справі. Я сама так думала, та ксерокопія не згодиться бо дуже затінена. На фотографії теж тінь на самій важливій частині лиця, але на ксерокопії вийшло зовсім погано. Була я в трьох головних фотосалонах і ніде не взялися перефотографувати цю карточку. Кажуть що погано вийде через затінення. Кажуть, що треба спочатку обробити карточку на компютері, а такої установки в них

нема. Сказали, що це можуть зробити лише в «будинку побуту» Була я і там, але відповідь була така ж як і в інших фотосалонах. Тоді я вирішила надіслати вам цю фотографію – може у вас є такі засоби щоб зробити так як треба. Фотографія ця зробленав м Мюнхені давно ще в п'ятидесятих роках. Я жалію що не знала, що можна було б мені залишити ксерокопію життя і діяльности Ів. Майстренка Відносно того що що Козак Володимир Йосипович[1127] рідний брат нашого славетнього майстра-гончаря Козака Івана Йосиповича[1128], а також брат прабабусі вашої Насті Йосипівни[1129] я впевнена, бо другого Козака Йосипа не було в Опішні. Були Козаки батьки яких звалися іншими іменами. Козака Володимера Йосиповича я на жаль не знаю. Він десь видно служив не в Опішні. Козака Івана Йосиповича я знаю дуже добре. Часто працювала разом з ним в одному цеху. Жили вони (тобто старе іхнє дворище) було на вул. Шкуртелівка. Це стара назва, а тепер зветься Піонерська. Вона проходить паралельно вул. Партизанській. Рік народження Козака Івана Й. 1907. Дітей в нього була лише одна дочка Зіна. Вона вчилась разом з моїм сином в Опішнянській с/ш. тільки не в одному класі вона вчилась в «а» класі, а син мій в «Б» класі. По закінченні школи вона вступила в Харківський университет на хімічний факультет. По закінченні працювала на Донбасі в м Рубіжне на содовому заводі. Дальнійшої долі її не знаю. Козак Ів. Й батько її загинув на фронті в 1943 році. Гончарувати він вчився разом з моїм братом Артемов[1130] в школі організованій ще Лебіщаком[1131]. Гончар був відмінний. В яких роках померли батьки Майстренків? Майстренко Василь Якович[1132] помер в 1943[му] році якраз на різдво, а Майстренчиха Уляна Луківна[1133] в 1945 році. Вона була меншою сестрою мого батька і єдиною дочкою в сім'ї Каші Луки Івановича[1134] мого діду ся. Синів у мого діду ся було 4. Іван, Сава Антон і Митрофан. Івана і Антона я знаю добре, а Митрофана не знаю зовсім бо він попер молодим. Хотів навчитись гончарувати застудився і помер від запалення легенів. Спершу жили всі в старій Кашівській садибі, а потім найстарший брат Іван оженився, навчився в Гармашів на Будищечках вичинювати кожі. Це було дуже заробітне діло, тому його одстроїли окремо недалеко від старого нашого дворища, прикупили садиби і він перейошов туди жити з своєю сім'єю. Було в нього 3 сини і дві дочки від першого шлюбу. Потім

перша жінка померла і він одружився вдруге вже 70 річним стариком, а взяв молоду 18 річну дівчину. Через таку причину мій батько і цей його брат Іван посорились і вже до самої смерті Івана не родичались. Від цієї молодої дружини було ще п'ятеро дітей, і він ще пережив і цю дружину, а після неї скоро і сам помер. Діти від першої дружини розїхались із дому. Найменша дочка Мотрона померла, старша Марфа пішла в монастир, а сини Яків, Василь і Михайло поїхали на Кубань і там і залишились. Антон пішов в монахи в Київопечерську лавру. (незнаю наскільки це правда вроді йому не дозволили женитись на кому він хотів) Перебував там до 1917 року, а після ревоюції коли монастирі порозганяли він прийшов додому. Був уже старий, жив то в нас, то в Майстренків. Потім йому предложили в покрівській церкві бути паламарем і жити в церковній сторожці. На це він погодився. Зробив собі труну поставив під ліжком де спав і жив там до самої смерті. Помер і похований біля покрівської церкви де хоронили попів. Дідуся свого Кашу Луку Ів. я не знаю бо він помер ще в 1894 році. Скоро опісля нього померла і його жінка моя бабуся. Я їх не знаю ні одного. Бабусю звали Ірина Дем'яновна. Вона була з сім'ї Лещенків. Займалися хліборобством. Ви Вікторе Даниловичу правильно зрозуміли що друга дружина Костянтина Майстренка[1135] була рідна сестра Котліка Олексія[1136] жінка якого була мальовщицею в заводі Ганна Котлік[1137]. Олексій Котлік зарані помер, а жінка його не знаю чи жива. Вона хворіла зобом, таблетки нічого не допомагали і їй робили на шиї операцію. Вона була 1921 р. народження. Тепер напишу вам про оформлення будинку в м. Полтаві. Я, по правді вам сказати не бачила ні цього будинку і не знаю де він. Про це може знає Ханко Віталій Миколаєвич[1138]. Оформення цього будинку було покладено на нас і всю цю справу вів Демченко Трохим Назарович[1139]. Художник Дмитрієва[1140] зробила внутрішнє оформлення по своєму проекту керамічними плитками. Це замовлення прийняв Демченко Т. Н. В підвалі керам школи ми робили плитки малювали їх. Рисунки здебільшого були мої. Після абпалу вийшли не дуже вдало, а як там оформили цей будинок я незнаю. Дмченко одержав і грошову премію 400 крб., а нас занесли в список учасників конкурсу і нагородили грамотами. Конкурс цей був між будівельниками. Ми не були членами цього конкурсу. Таким же чином ми оформляли вокзал у м. Миргород. Тоді і ми одержали грошову

премію. Хто звертався в оформленні виробів до теми Шевченко[1141]? Ліпної роботи не робили ніякої. Малювали на вазах і тарелях по темі Шевченко Кононенко Петро Максимовіч[1142], а пізніше, коли прийшов до нас на роботу Наливайко Терешко Йосипович[1143], то малював і він: пейзажі на тему Шевченкових творів. Присилали до нас практикантів з Мирогородського техникуму. Вони також малювали на тарілках пейзажі на Шевченкову тему, а портрети Шевченка малювали тільки Кононенко і Наливайко. Пізніше нам категорично заборонили цю роботу з Укрхудожпромспілки.

У мене Вікторе Даниловичу є до вас запитання. Як прізвище вашої мами дівоче. З ваших слів я узнала що вона була мальовщицею на заводі мабуть № 2 бо коли б вона малювала на заводі № 1 то я знала б її, а може як напишите її дівоче прізвище то я і знаю її[1144]. Цікаво чи вона мене знає? Ще мене дуже непокоїть те що ви написали, що вашого прадіда Лисенка Корнія Яковича[1145] розстріляно як куркуля в 938 році. Чи й тут приложила руку Каша Настя[1146] (я не пишу сетра) разом з Харитоном Педченком[1147]?

Мені так на душі неприємно і тяжко наче і я була учасницею цих ганебних і страшних подій. Я ж цього нічого не знала, я тільки знаю як вона проводила позику. Хто не давав грошей запирала не декілька суток в приміщення, що зроблене для цього. У родині Педченків був ще брат Тимофій[1148], і не знаю чи правда (це людські балачки) вроді він так тяжко поранений (чи то обох рук чи обох ніг нема), що не захотів додому вертатись. Жинка його померла, а може він знаючи вдачу брата Харитона не захотів і до дому вертатись.

Листа Щербань О. В.[1149] то якщо вам він дасть якусь користь не надсилайте мені його. Я переписуватись з нею не буду і не хочу. Дуже неприємна вона для мене. Цікаво чого їй так хочеться в мене побувати.

Брати в мене вже нема чого я все роздала. (Ще правда дещо знайшла б), та їй не дам уже нічого. Вона так вибачте нахально забрала з мого альбома все що її цікавило і хот би хоть сказала ато обійшлась так ніби замість мене було пусте місце. Особливо мені шкода фотографію брата моо Івана[1150] велика і гарно зроблена. Потім групова карточка ще 1929 року де всі з ким я починала роботу на заводі, і я знаю що така карточка в музеї і вас є, а для чого їй

ще потребувалась карточка не знаю. Швидко перегорнула альбом і покидала собі в сумку те що її цікавило. Як же ж в цьому році у вас з посівами чи є надія на хороший урожай осимих? Радіо я мало слухаю. Не говорять нічого про посіви, а говорять що південні області починають сівбу. Цікаво чому останні роки не сіють ярої пшениці? Може вона чимсь не вигідна, а мука з неї багато краща чім з озимої.

На цьому кінчаю вам листа. Дуже погано пишу краще не можу. Не тільки руки, а і очі вже тотрохо відказують. Бажаю вам усім, вашій сім' ї, вашим батькам міцного здоров'я і всіх благ життьових. Удачі вам в усіх ваших справах! З глибокою пошаною до всіх вас Назарчук М.» [85].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***
23.04.2004 (за поштовим штемпелем)

«Добрий день шановний Вікторе Даниловичу! Одержала вашого листа за якого вам дуже вдячна. Ваші листи мене дуже піддержують духовно. Завдяки їм в мене ще зявляється енергія жити і працювати хоть писанням листів. Може ще згадками про старі часи і згадки про давні справи може буде хоть невелика користь вам у ваших справах. А я, коли читаю ваші листи, то ніби переношусь в той час коли я ще жила на батьківщині в с. М-Будищечка та в Опішні, працювала і була ще молодою. Знаю де хто жив людей які там жили; хоть тепер, судячи по ваших листах, вже нікого нема ні тих людей ні їхніх хат. Тоді наче все було не значне, а тепер самі згадки про це дорогі для мене. Ось тепер коли ви написали що місце народження вашої мами Безруків хутір в мене зразу ожила згадка, що з цього хутора взяв був собі дружину Олексій Білик[1151], син Білика Дем'яна[1152], що жив рядом з Галушкою (Герасименком) Яковом[1153]. Ця дівчина була така гарна, що ми бігали до них протягом всього весілля дивитись на неї. Дуже красива була дівчина. Струнка, височенька, білолиця, а риси обличчя були такі, що очей не одірвиш. Прізвища її не пам'ятаю, а звали її Киля (Якилина)[1154] та на жаль жила вона зовсім недовго мабуть не жила і року. Яка причина її смерті ніхто не зна. Білик Дем'ян був мисковий гончар і всі матеріали для цієї роботи виготовлялись

дома. Було припущення що можливо вона отруїлась свинцем коли перепалювався свинець для глазурі, а це все робилося в хаті. І на мертву Килю ми бігали дивитись і до їх додому і в церкву. Після того доводилось мені ходити пішком в с. Більск. сестра моя двоюрідна була просватана, а в приданому чогось не хватало, в той час зараз після революції було мало мануфактури і за нею були страшні черги, а в Більську сказано нам, що був холст. Сестра сама боялась іти і попросила мене супроводжувати її в цій дорозі. Біля Безрукового хутори ми відпочивали і хутір цей показався мені таким красивим як та дівчина Киля про яку я вам писала. З Безрукового хутора було два чол. Денисенки[1155] які перейшли жити в Опішню. Іван Денисенко[1156] який женився на Одарочці Шереметовій[1157] (жили коло Пічки П. Ів[1158]) і Денисенко Федір[1159] його брат, взяв за аружину дівчину з заводу «Художній Керамік» Москаленко Віру[1160]. Пишу я вам такі пустяки, може вам і не цікаво, а мені згадка що воша мама родом з Безрукового хутора назадала так багато всього незабутнього. Відповідаю на ваші запитання:

Сім'я Каші Івана Лукича[1161] про яку ви згадуєте що є в подвірній книзі Тетяна і Семен. Це діти від другої Іванової молодої жінки. Було їх усих п'ятеро: Софія 1906 р. н. Тетяна 1908 р. н. Анюта 19010 р. н. і Гриша 1917 р н. Софія попросила Ів. Майстренка[1162], що жив тоді в Одесі, щоб влашкував її там на роботу Тетяна жила тут в Опішні, Анюта померла від віспи, Гриша помер зараз після народження. Зараз після його померли і його мати, а скоро після неї помер і батько якому було тоді вже більше 70 років. Залишилися троє дітей сиротами. Софія попала в аварію в Одесі і там похоронена. Семен взятий у армію; попав у Росію і після демобілізації там оженився; і там і залишився.

Ви правильно зрозуміли, що малювання на Шевченківську тему та портретів Шевченка[1163] почалось ще 1930 роках. Проводив цю роботу Кононенко Петро Максимович[1164] та присилали до нас практикантів з Миргородського технікуму. Вони малювали на тарілках картини з Кобзаря. Потім прийшов до нас художник Наливайко[1165] з Котельви. Малював дуже гарно і швидко, та нам заборонили з Київа цю роботу з Укрхудожпромспілки, Сказали що через картини теряється увага

до виробу Малювання картин на виробах для української майоліки не суттевее.

Школа Бойченка[1166] містилась у приміщенні побудованому земством ще при Лебіщакові[1167] Та й почалась вона від цієї Лебіщаківської школи. Мій брат Артем[1168] два роки вчився при Лебіщакові, а один рік вчився вже без нього Лебіщак виїхав з Опішні 1922 року. прийняв Сидоренко А. М.[1169] Років через два зявився Бабіцкий[1170]. Хто його викликав в Опішню я не знаю я ще тоді не вчилась малювати в заводі і не знаю зовсім цього Бабіцького який він був, знаю тільки з розповіді брата. Він мабуть був технолог і займався більше майстернею що утворилась при Лебіщакові. Працювало декілька чол. гончарів. Приміщення було все віддане для шоли. В шкільній майстерні було декілька місць віддано для гончарів. Це було корисно і для учнів бо вони бачили як пів вправними руками на крузі народжуєтья посуд. Три чол. гончарів працювали в підвалі де були горни-муфелі. А на дворі де було веке горно на скору руку побудували майстерню з двох великих кімнат. Оборудували їх станками і стали приймати бажаючих гончарувати, а бажаючих було багато. До цих двох кімнат прибудовували все більше кімнт і років через два утворилася довга майсерня аж до кінця заводського подвір'я понад Тарапунькою. В кінці цієї майстерні побудували ще одно горно бо в кінці подвір'я почали ще виробляти і цеглу тоненьку. Робота була ручна, але якість цегли була хороша бо цеглу крім фомовки ще й підпресовували щоб була плотніша і не роспадалась. Зараз цегла що її випускають на заводах, хоть цехи механізовані, береш її розвантажувати, а вона гаряча розкришується в руках. Відав виробництвом цегли Гладиревський Ларион Федорович[1171]. Бабічкий був не довго. В 1924 році приїхав Бойченко Іван Федотович. Це ще був «Кустар-кредит» Зробим виставку виробів (ксерокопію її ви мені присилали з музею.)[1172] Ще були всі разом: шевці, вишивальщиці, бондарі столярі і т. д. В цей же час було почато робирати церкву Тройцю (найбільшу в Опішні). Почали будувати завод на Кардашівщині[1173]. А до того поки не було заводу, то виробляли миски в бувших Кардашівських будівлях[1174]. Обпалювали теж в наспіх побудованих горнах. Робили виключно миски. На всі вироби тоді був великий спрос. Багато присилали замовлень на посуду. Тоді ще емалірованої посуди було мало і горшки

і майоліка було основним видом посуди без якої не могло обійтись жодне господарство.

Сакун Хома Мусійович[1175], Кришталь Марія Федотівна[1176], Городнича Мар'я Василівна[1177] Боцьва (Оначко) Наталія Іванівна[1178] – це все були учні Лебіщаківської школи Боцьва (Оначко після заміжжя) спершу працювала мальовщицею в гончарів які виготовляли майоліку на дому. У Колпака Омелька Ів.[1179] вона працювала не один рік аж поки почалась робота при Бойченкові. Тоді вона перейшла працювати в заводську майстерню. Спочатку працюволо лише дві майовщиці Кришталь і Боцьва (Оначко). В 1927 році почала і я вчитись малювати. Був тоді при школі Бойченка хороший художник Гопкало Ів. Олексієвич[1180]. Відавав все вміння школі. І таких людей замість берегти – репресували як ворогів народу. І тепер на мені аж тіло тремтить, скільки загинуло хороших стоющих людей. До них належать і Пічки[1181]. Мальовщиці Кришталь і Оначко працювали ще «Кустар-кредиті» а в 1928–1929 рр. коли розпався «Кустар-Крдит» і утворився окремо «Художній керамік» все стало в нас окремо. Назви (ФЗН) фактично не було[1182]. Це коли перевели виробництво, з артілі в державний завод комусь схотілось щоб і назва змінилась: це зокрема Демченки Трохим Назарович[1183] та Михайло Олександрович[1184] навіть на випусктому посвідченні школи з 1936 по 1941 р. не було ФЗН а «Школа майстрів художньої керамік Це вже був не папірець, а книжечка як диплом.

Я хотіла переслати його вам, Щербань О. В.[1185] спита чи єсть у мене посвідчення з школи, я їй показала, а вона мовчки без ніякого спросу положила собі в сумку. Школа Бойченка ліквідувалась в час голодомору 1932–1933 рр.

Мене брат забрав з собою у ці роки в Тбілісі, а коли ми звідти повернулись то не було вже ні Бойченка ні школи. Почалась вже школа організована Чередніченком (голова укрхудожпром спілки) з 1936 року коли давали стипендію і назва їй була «Школа майстрів художньої кераміки» Ще хотіла написати вам за Назаренка[1186] тільки ініціали його не О. М. а А. М. Андрій Михайлович. Це був мешканец м. Полтави. Працював в технікумі промкооперації на керамічному факультеті в Полтаві, проводив тех процес Його запросили в опішнянську школу організовану Чередниченком. В 1936 році був репресований Корицький

Яків Іванович[1187] який вів основні предмети в школі, керам-технологію, техпроцес, організацію виробництва і ін. Завод на Кардащівщині вже був побудований. Спочатку справи були не погані, а потім почав осипатись малюнок на виробах. Держиться поки сирі вироби як пісихають все сиплеться. Зав цехом № 2 був Винник Ів. Ів. Крім роботи в школі Назаренко взявся налагодити і роботу н заводі Довго тяглась ця справа, а потім все налагодилося і Назаренко тоді повернувся додому в Полтаву. Як навчались у школі хлопці і дівчата? Навчання для всіх було однакове. Вчили працювати на станках і хлопців і дівчат так же як і малювати. Хто хотів той навчився. Були дівчата такі що вміли і на крузі вобити вироби хоть невеликі, а взагалі дівчата старались навчитись малювати. Навчателі цієї роботи були гарні. Сакун Хома Мусієвич і Хоменко Петро Іванова[1188] На жаль обидва вони загинули на фронті.

Яка причина того що обсималось малювання на посуді. Поки робили тільки на заводі № 1, то глина була підготовлена краще. Вона відбиралсь чиста, проціжувалась, відмулювалась. Хоть це все робилось не механізмами, а руками вироби були хороші і ангоби не осипались. Було зведено усадку черепка і ангобів. За цим дуже слідкував Бойченко. А на новім заводі зараз підняли норми і почали брати глину всю підряд. Лаборанта настоящого не було і пішов брак.

Все було б добре та війна 1941–1945 рр все розорила. Тепер уже мабуть ніколи не налагодиться виробництво майоліки. Багато треба було дров для обпалу, а новий завод побудований на обпал газом чомусь теж не працюв яка ж виходила з нього посуда я так і не бачила і чому він зараз не працює. Досить про заводські справи. Мені б хотілось знати як у вас зараз погода, як посіви, огороди, як види на врожай цього року?

На цьому кінчаю. Поздоровляю всіх вас з наступним святом 1го травня! Бажаю всім вам відмінного міцного здоров'я, удачі в усіх ваших ділах, в сім'ї миру щастя і радості! З щирим привітом до вас Назарчук Мотрона» [86].

* * *

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*

05.05.2004

«Доброго здоров'я шановний Вікторе Даниловичу! Одержала вашого листа за якого вам велике спасибі. Він мені так багато всього нагадав з того що давно пройшло, але для мене воно до цього часу все дороге. Я цим усим живу. Сучасний час для мене майже не існує і коли б не ви та не музей гончарства Опішнянский, то може мене вже й на світі не було бо коли нема духовного життя, то і жити не можна. Я знову вам затримала відповідь Хотілось декілька разів перечитати вашого листа та обміркувати ті часи про які ви пишете та обміркувати все щоб зрозуміло вам відповісти. Найкраще було б про все поговорити бо в листі ніколи не напишеш всього що маєш у думці. Ксерокопія Федора Денисенка[1189] та Віри Москаленко[1190] його жінки нагадала часи моєї молодості. Хоть Віра Москаленко в житті не була мені подругою, а тільки по роботі на заводі «Художній Керамік» ми часто були разом і в час відпочинку, а до того вона ще й молодша від мен. (вона з 1915 р.) Вже давно нема її живої. Федір Денисенко загинув на фронті вітчизняної війни, а Віра ще виходила вдруге заміж за Черниша і вони виїхали в Харків і на окраїні Харкова він побудував собі будинок в селищі близько авіаційного інституту де навчався мій син. Вони брали по 5-6 чол. студентів на квартиру і крім плати за квартиру ще мали й топливо бо інститут давав ще й вугілля для отоплння. Довелось пожити в них і моєму синові з пів року поки випускники інституту звільнили частину гуртожитка. У Віри була дочка від Федора Денисенка і потім ще дві дочки від Черниша. Вся трагедія була в тому, що ці дві дочки були чуть не німі, говорили так що нічого не можна було розібрати. Були балачки, що Черниш бив Віру. Точно не можу сказати з своїх спостережень, а з чогось же були балачки. Віра померла в Харкові і похоронена там в селещі Померки [Помірки. – *В.М.*] *коло інститута. Дальнійшої долі їхньої сім'ї не знаю.*

Відносно того що мій батько був попечителем замської школи це вірно, тільки він був попечителем і церковноприходської школи тільки її після революції закрили, а в тому будинку де була школа зробиле хату-читальню. Там проводили збори, ставили спектаклі силами М-Будищанського драм гуртка. Попа нашого Барзиловича[1191] не стало

в селі ще на початку двадцятих років. Щоб його забрали (репресували) я такого не пам'ятаю, а видно він сам виїхав до своїх родичів бо вже був дуже старий. Про те що Гермайдзе[1192] був його зять я узнала коли почали печатати в газетах про справа СВУ У списках СВУ було прізвище і Гермайдзе. Мені сказав брат мій Олександер[1193], який вчився тоді на педагогичних курсах, що це був зять нашого бувшого попа Барзиловича. Після нього став попом Окоряк[1194]. Говорили що він був раніше бухгалтером, а потім висвятився на попа. Я задоволена, що ви не тільки знали Килю Ширай[1195], а навіть були їй родичем. Чи не збереглося у вас де її фотографії? Ми всі дівчата плакали за нею як вона померла. Лаяли Білика Олексія[1196], що взяв таку гарну дівчину і не вберіг. Я вважала що брати Денисенки[1197] з Безрукового хутора, навіть сама Віра (жінка Федора) говорила так. А може вона думала що однаково що Безруків хутір, що Хижняківка.

Віктор Данилович! Я б дуже хотіла знати чи ваші твори такі як «словник гончарів» і «Хутори ви мої хутори» не видавались як література, щоб попали в бібліотеки. Я хотіла запитати в бібліотеці, а потім рішила спитати спершу вас. Мені хотілося б почитати і той і другий твір або хоть частину їх.

Студенти з Миргородського технікуму які малювали на тарілках портрети Шевченка[1198] і картини з його творів мали Кобзаря чи частину його гарно ілюстровану. Там були «Перебендя» «Причинна» «По діброві вітер віє», «Мені тринадцястий минало» і інші. З їхної книжки брав і Петро Максимович Кононенко[1199]. Потім він малював на вазах (великих десятилітрових) пейзажі чотирі доби року: Весна, літо, осінь і зима. Всі картини намальовані художником ми обмальовували орнаментом. Було красиво і нам навіть були замовлення від установ, клубів і т. ін.

Потім нам заборонили це робити з укрхудожпромради. Говорили, що привертає увагу картина, а не посуда.

Ви правильно мене зрозуміли що майстерня в тому будинку де школа була одна з тію, що над Тарапунькою. Раніше там понад Тарапунькою не було майстерні, був тільки горен видно розрахований ще при Лебіщакові[1200], що там колись буде і майстерня. Над горном була будівля велика, щоб дощем чи снігом не заливало горна і тут же коло нього і склилась (глазурувалась) посуда. Ще рядом

з горновим приміщенням була ще одна кімната; там було два гончарі і малювальний цех. У тому приміщенні де була школа приміщено було 5 гончарів: три в шкільній майстерні, а два в підвалі де були муфелі. Там було світло і тепло. Там же були росташовані і жорна для перемолу ангобів і глазурів. Все було примітивно і все робилось ручним способом. Цим усим виробництвом і школою керував Бойченко Іван Федотович[1201]. Хазяїн він був непоганий. Коли ж утворився на початку двадцятих років «Кустар-Кедит» тоді всю майстерню об'єднали в цю організацію. По над Тарапунькою до кінця заводського двору почали будувати майстерню і друге горно бо в одному горні вже не встигали обпалювати. Все це було у віданні «Кустар-Кредиту» аж до 1929 року. «Художній Керамік» відділився від «Кустар-Кредиту» і став самостійною артіллю «Художній-Керамік» Дали нам голову цієї артілі Коверду Петра[1202] (забула як по бат) Він був не довго бо був інвалід без роки. Потім був Пересада[1203] з хутора якогось чи з Котельви. Це все були партійні люди і слово їх було законом. Потім прийшов Середа Явдоким Демидович[1204] місцевий опішнянський. Цей уже був довгенько. Бойченка не стало десь 1930–1933 роках. Його зняли після чистки рад-апарату. Він був безпартійний. Як тут усе відбувалося я не знаю бо в 1932 році поїхала з братом в Тбілісі, а коли ми повернулись додому то не було вже ні Бойченка ні школи. потім уже в 1935 році приїхав Чередніченко з Укрхідожпромспілки і організував школу майстрів художньої кераміки в якій навчалась уже і я. В цій школі давали вже й стипендію залежно від успіхів і випускники мусили вже відробляти за навчання там куди посилали.

Цікаво було б знати чи проявляє якусь активність Латанський Сергій Василович[1205]. Я з ним зараз не маю ніяких контактів. Він мені прад'явив своє бажання щоб я віказала йому свою квартиру. В нього своя 4^{x} кімнатна кооперативна виплачена квартира, а живе в ній тільки він з дружиною та його дочка. Є в нього ще в Одесі внука теж мабуть замужня, то може для неї. Я йому відмовила і він тепер зовсім не буває в мене.

В нас зараз стоїть хороша погода, але холоднувато. Не знаю як у полі, а по місту така буйна зелень; дерева і кущі так порозростались що нічого за ними не видно. Я майже нікуди не хожу і у вікно бачу суцільну зелень. Почуваю себе не дуже добре. Дуже крутиться голова

особисто як нахилюсь до низу. На цьому закінчую свого листа. Що вам незрозуміло пишіть я завжди з радістю вам відповім. Привіт і найкращі побажання вам вашій сім'ї і вашим рідним. З пошаною до вас Назарчук М.» [87].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***

17.07.2004

«Шановний Вікторе Даниловичу! Добрий вам день і доброго вам здоров'я!

Одержала вашу книгу «Хутори ви мої Хутори» і листа Читала її, а деякі місця читала по декільки разів. Не знаю як вам дякувати. Нема таких слів щоб виразити свою подяку. Як би це було раніше поки в в мене були мої вироби, а зараз нема в мене нічого чим би можна було виразити мою подяку. Так наче я з вами пройшла разом по тих місцях про які ви пишите. Рідні мені місця, але на жаль я особисто не була ні в хуторі Безруки ні Хижняківці а знаю які чарівні ці міста. В хуторі Безруки ми з сестрою (двоюрідною) відпочивали як ішли з Більска додому. Попросили напитись і нам дали тільки що витягненої з криниці джерельної води. Ця жінка дуже привітна була до нас і запрошувала прийти як будуть у них черешні (а це було ранньою весною вони ще й не цвіли)[1206] *Місцевіть дуже красива: зелено, зелено кругом і жайворонків щебетнява така що не наслухаєшся. Другі птиці ще мабуть тоді не поприлітали. Чого люди їздять відпочивати в інші місця коли є свої такі чарівні. Людей звідти я мало знаю, а й ті кого знаю дуже подобаються мені. І тепер читаючи вашу книгу не віриться, що що там тепер майже нікого нема а люди розсіяні по всьому колишньому союзу або навіть по всьому світу. Яку велику роботу ви провели описуючи події чуть не за ціле минуле століття, зібрати скільки записів фотокарток і все це зібрати в один твір і видати своїм коштом. Дуже велике задоволення я мала читаючи вашу книгу. Як би був живий мій син він негайно придбав би її для своєї бібліотеки. Коли б мені не скільки років я зробила б так само. Родичі мої двоюрідна племінниця і її діти люблять читати ну вони зараз дуже зайняті. Їхні діти також вчаться, а на учебу*

зараз треба багато грошей і вони стараються, як можна побільше заробити грошей, а крім того вони ще й дуже русифіковані тому я й не предложила їм цю книгу для читання, а віднесла її в бібліотеку. Племінниця дуже обідилась на мене, я сказала їй, що коли вони дуже хотять її прочитати, то можна ж її взяти з бібліотеки. В бібліотеці дуже радо приняли книгу, зібрались коло мене з усих відділів і без кінця дякували. Я їм сказала щоб дякували не мені, а авторові. Він дарує цю книгу бібліотеці щоб більше людей знало про те, що і як де робилось. Я зупинилась на х. Безруки, а ще ж хочу згадати і про Хужняківку. Місцевість цю знаю найдужче де був Бородаїв млин[1207], а саму Хижняківку я майже не знаю навіть не знаю де жив Яків Пічка[1208] хоть з прізвищем пічок у мене дуже болючі згадки. За Пічку Якова знаю, що посуда в нього була не хужа як у показовій майстерні, що була при Бойченкові Ів. Ф.[1209] Також знаю що його незправедливо обложили податком який він не міг сплатити, а тому й розпродали все його майно а сім'я трагично загинула під час голодомору 1932–1933 рр. Самих кращих людей як в промисловості так і сільському господарстві зумисне обкладали таким податком щоб не можна було сплатити, щоб була причина розпродати і знищити людину, а ті що залишились не здатні були самі добре робити і більшість з них надіялась що воно «народне» і достанеться їм безкоштовно. Я пам'ятаю ще як сестрі моїй Насті[1210] предлагали хати позсиланих людей; Гладиревського Л. Ф.[1211] Китришів, але вона не захотіла тут, поїхала в західні обл. і там у м. Червонограді одержала хату з садибою майже гектар. Сестра померла, а нащадки її і до цього часу живуть із страхом, що може хтось із засуджених повернеться. Я з ними зараз ні з ким не переписуюсь, та вже мало хто лишився й живий. Про те що багато Хижняківців були гончарі я теж узнала від вас. Я вважала що Хижняківці більше зайняті хліборобством та рибальством. Також я взнала що брати Денисенки Іван[1212] і Федір[1213] родом з Хижняківки. Мені ці Денисенки чомусь не подобаються. Іван оженившись з Одаркою Шеремет[1214] покинув гончарство, а поступив у міліцію в Опішні, а Федір повернувся з армії з одним кубиком у петлиці (який це чин був не знаю) Гуляв з Сисою Поліною Мусієвною[1215], а потім різко покинув її і оженився з Москаленковою Вірою Антонівною[1216]. Забрав її з заводу «Художній-Керамік» і влаштував у бібліотеку в райкомі партії. Сам десь

працював не знаю де поки почалась війна і його мобілізували на фронт де він і загинув. Чому я погано знаю Хижняківку? Ми завжди ходили на луг, як тоді казали, побіля Кардашевої садиби[1217] щоб помилуватись на цю садибу як там все було гарно і красиво влаштовано, а потім перейшовши Кардашів вал звертали на Яблушне. Там дуже красива була Ворскла; чисте пісчана дно і впадала в неї притоки Каніївка теж з чистою водою і піщаним дном і берегами. Там жили багаті хлібороби, а ми їм брали вишивати рушники наволочки і інше, що тоді давалось дівчатам які виходили заміж.

Я хочу ще повернутись до Безрукового хутора. Дуже гарно там все написано в вашій книзі. Тепер я знаю майже всю вашу сім'ю Батька, маму, сестру, правда бачила леше маленькою у мами на руках. Знаю і вашого сина. Він мабуть вже десь вчиться у середній або вищій школі. От що мене дивує дуже, що ніде не бачила я на фотографії вашої дружини. Не подумайте про мене погано, що я так хочу знати все про вас. Ви мені зараз наче найближча рідня і хочу про всіх знати. З книги я знаю що ви пройшли не легкий шлях поки залишились працювати в музеї. Вам прийшлось працювати в нелегких умовах сибірсько клімату, що могло погано влинути на здоров'я. Бережіть себе поки молодий. Мені довелось прочитати щоденники Олеся Гончара[1218] видані недавно. Мені здається що з вас був би хороший письменник Читаючи щоденники Олеся Гончара я якось мимоволі рівняю написане вами і ним.

Склад написаного вами легше і простіше сприймається. Що для цього треба щоб бути письменником мабуть не легко, але мені здається, що у вас би це вийшло.

Простіть мене я залізла своїми думками хто зна куди. Побачила фотографію вашого прадідуся і прабабусі Шираїв Семена і Марії[1219] а також Килину[1220] за яку я вам писала. Тільки на фотографії ще дуже молода підросток, а похожа на ту Килину що я знаю. Заплющу очі і наче бачу її. У неї мабуть було отруєння свинцем, а може інфекційний гепатит. Не знаю хто порадив, а може лікар бо вни визивали і лікаря, щоб хвора вживала лимони, та вже нічого не допомогло і Киля померла. Його брат Корній[1221] покинув гончарство і зайнявся пристеляннням околотом покрівель. Не знаю де він навчився цього ремесла а тільки

крім його ніхто так гарно цього не робив. Після його роботи покрівля чиста, гладенька і так наче по ній аж хвиля ходе.

Як сприймуть вашу книгу в бібліотеці я не можу сказати. Обсупили стіл де лежала книга і всі дивились. Спершу, звичайно, вони прочитають самі, а потім уже пустять її для читачів. Як вони виразять своє відношення до вас і до книги ви мені напишите потім у листі. Цікаво де видавалась і яке це видавництво, де видавалась книга «Хутори ви мої хутори» Ви з Віталієм Миколаєвичем Ханко[1222] не знайомі близько? Я з ним листувались і він завжди відповідав на мої листи. На останнього його листа я не відовіла тому, що вважала прямо злочином з свого боку відбирати в нього такий дорогоцінний час якого в нього зараз не вистачає ще й на листування зі мною. Він зараз свою роботу мистетвознавця змінив на роботу викладача в университеті хоть і роботу мистецтвозавця не залишив зовсім. Віталій Миколаєвич хотів знайти сім'ю проживаючих в Полтаві Ковпака Омелька Івановича[1223], який дякуючи Демченкові Т. Н.[1224] мусив продати свою садибу в Опішні і переселитись в Полтаву. На прохання В. М. Ханка я йому повідомила тодішню адресу Ковпака але вони очевидно поміняли цю ардесу і він їх так і не знайшов. Справа ця похожа на те, що відбувалось на х. Безруки та Хижняківці. Садибу і хату Ковка купив якийсь військовий пенсіотер і, звичайно, горни були знищені, а був Ковпак О. Ів. гарним майстром, що робив мальовку, мабуть не гірше я і Пічка Яків. На цьому буду кінчати листа. Від усії душі бажаю вам саме головне здоров'я, великого успіху в усіх ваших задумах і справах. Всяких гараздів і успіхів вашій сім'ї! Напишіть хоть в декількох словах як у вас цього року з урожаєм хліба і всього іншого.

З глибокою пошаною до всіх вас Назарчук М.

Чи ваша сестра яка працювала в Глинську вчителькою[1225] працює зараз по своїй спеціальності?» [88].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***

13.08.2004

«Шановний Віктор Данилович!

Пишу вам відоповідь на вашого останнього листа. На першого листа коли ви надіслали книжки «Хутори ви мої хутори» я напишу

вам трошки пізніше, а зараз спішу вам відповисти вам відносно Майстренків.

Я вже затримала вам відовідь і на цього листа. Фотографію де Яків Майстренко[1226] я віддала своїй племінниці (бо в неї зовсім не було фото Якова). Я не думала що все це буде потрібно мені. Фотографія ця ще 1955 чи 1956 років. Також була в мене цінна фотографія Я. В. Майстренка в газеті «Літературна Україна» яку я тоді виписувала. Там була фото Я. В. коли його реабілітували після репресії під заголовком «З порога смерті» Я і цю газету віддала Тані[1227] (племінниці), а вона не зберегле її і газета ця пропала. Як би я знала тоді що все так складеться я б нізащо не віддала б їх. Коли я надсилала вам ксерокопію з цієї фоторафії то просила її, щоб вона принесла мені цю карточку і знявши ксерокопію, яку послала вам, віддали їй назад цю карточку. На той день, що я одержала від вас цього листа Таня була в мене, але пішла зарані бо їй треба було збирати документи на одерання вугілля, а тут я одержала від вас цього листа. Живе вона від мене далеко км. за 15. До вокзала доїхати не трудно – ходить трамвай, а далі ще км. 3 треба щукати випадковий транспорт, або йти пішки. Така дорога для мене вже неможлива, тому я на той же день написала їй листа і вложила чистий конверт щоб вона без затримки надісла мені цю карточку.

Жду вже три дні нема нічого. Може сьогодня буде то я вложу її в свій лист і надішлю вам. Якщо ж ще довше не буде цієї карточки то я хоть напишу вам те що вам потрібно, а карточку вишлю пізніше.

Степан Майстренко[1228] по закінченні 10 кл. працював журналістом в опішнянській газеті «Прапор Комунізму» (тоді Опішня ще була район). Коли почалась війна його мобілізували на фонт і їхня військова частина попала в полон. Біля м. Хорол є там така глибока круча з крутими стрімкими берегами. Туди зазнали положенних може душ 300 абі більше, по берегах цієї кручі ходили німецьі сторожі з автоматами так що втекти не було ніякої можливсті. Серед цих полоненних був і Степан Майстренко. Майстренкам переказав хтось про це і тоді Уляна Ликівна[1229] його мати, а моя рідна тьотя пішла пішки і з нею ще декілька чол., кому переказано що там їхні діти в Хорол щоб визволити своїх дітей. Віднесла свій золотий хрестик, який був захований, щоб не забрали, і не знаю що ще віднесла, а Степана

визволила. З великим трудом привезла його додому бо він був такий що з ніг падов від голоду. Був дома, тут в скорості німців погнали від нас. Коли закінчилась війна, Степан вже на той час поправився, то поїхав у Київ де вже був його брат Яків В. Працював у театрі і влаштував Степана до М. Д. Рильського[1230] секретарем. Там він і пацював до кінця свого життя там і помер. В сім'ї Майстренків народилося 10 дітей, але двоє з них померло. Дочка Таня якій вже було 17 років і Яків який помер немовлям Лишилось 8 чол. Петро, Маруся, Галя, Іван, Яків (другий), Костянтин, Степан і Наталка. Білик Дмитро Оврамович[1231], який учився в Глинскій керам-школі Миргородського р-ну[1232]. Де він ще був в якійсь політичній організації. До школи після Лебіщака[1233] і Сидоренка А. Я.[1234] він мабуть прийшов сам ніхто його не направляв бо прийшов у 1926 році в цьому ж році його і звільнили, репресували і відправили туди куди відправляли всіх репресованих. Потім прийшов Бойченко[1235] і організував школу яка існувала до 1932–1933 року. Після цього не стало ні школи ні Бойченка.

Коротенько на ваші запитання в цьому листі. На той попердній лист я напишу окремо. Книги ваші одержала обидьві. Не знаю як вам дякувати за них.

Нема ні листа ні фотогравії. Посилаю вам самого листа. Як привезе вона мені карточки я в вам тоді зараз надішлю. На цьому кінчаю. Бажаю всім вам доброго, відмінного здоров'я і успіхів в усих ваших справах. З пошаною Назарчук. М.» [89].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***

20.08.2004

«Добрий день шановний Вікторе Даниловичу!

Нарешті я одержала фотографії на яких сфоравований Майстренко Яків Василович[1236].

На одній він дуже невиразно зфотографований. Та це був час коли він недавно повернувся із заслання. Я так кладу вам її в конверт може коли пригодиться. Також надсилаю вам листа (на ксерокопії) від Майстренка Ів. В.[1237] з Мюнхина. Може це і не потрібно та може

коли й знадобиться. Відносно ваших книг. Перша, яку ви подарували бібліотеці – поставлена в спеціальну вітрину де показані новинки і вона стоїть там рядом з щоденниками Ол. Гончара[1238]. Не знаю як читачі її приймуть а з другою «Словник гончарів» (я спочатку сама довго читала її і таке враження нача я побачила своїх сільчан знайомих і незнайомих. А села М-Будищечка, Глиньск, Хижняківку я наче побачула вперше. Особисто мене зацікавив Глиньск. Я в ньому ніколи не була і вважала, що це невелике сільце, а виходить що воно було більше від М-Будищечок і мало навіть дві церкви[1239]. Та й панорама його така приваблива, з вашого опису, що я й до цього часу шкодую що не була в ньому. Моя мама ходила на відправу храмового свята запрошена сім'єю якогось Бея[1240]. Сина його підготовляв мій брат, що вчителював у с. Лазьках. Я дуже просилась, щоб і мене взяли на храм та мене не взяли. Сказала мама «Ти ще мала, далеко, не дійдеш, я вже тебе на руках не понесу» Храмове свято там було, здається, на Спаса. Мама звідти принесла таких добрих груш, що і в нашому садку не було таких.

Малі-Будищечка я теж знаю не дуже добре всі. Я знала їх по ту вул. де жила колись баришня Животовська[1241] і де колись була стара церква. Ставок на яру я такі думала, що це був ставок, виходить що там раніше була річка Бобер і ставок це залишки тії річки. Дуже, дуже все цікаво. Шкода тільки що все тепер так запустіло. Час іде, все міняється і місцевість і люди. Книжка для мене «Словник гончарів» така цікава що я читаю її і не можу відірватьсяя. Начитавшись її до схочу я вирішила понести її в Центральну Наукову бібліотеку ім. Горького[1242]. А там зустріли її не так як я думала. Директор бібліотеки сказав що книжка гарна і написана чудово, але Запорізькій бібліотеці вона не підходить. Вона цікава і необхідна для тії місцевості де жили, живуть ті люди про яких тут написано. Гончарні вироби, як він сказав, тепер вже віджили своє. Замістили їх багато вигідніша і корисніша посуда і ми не можем взяти цю книгу в бібліотеку.

Далі він сказав, що в Запоріжжі відкрився технікум прикладного мистецта художній. Може їм там буде цікаво мати таку книгу. Я й рішила предложити цю книгу там. Зараз канікули і зайняття почнуться в 1го вересня. Я рішила порадитись з вами, як ви скажите?

Тепер я відповідаю на ваші запитання. Ковпак Омельян Іванович[1243] був чудовий майсер-гончар. Був уже не молодий. Працював дома. Мав

чудову садибу недалеко Трипольського маєтку. В цьому маєтку після революції була лікарня. Коли почалась війна то в цьому будинку розташувалась якась німецька комендатура. Почалась відправка молоді в Німеччину на роботу. У Ковпака Омелька Ів. було дві дочки: Олександра 1918 р н. і Настя 1920 р. н. Ом. Ів. щоб захистити дочок від відправки в Германію дозволив їм працювати прибиральницями – це по наказу тодішнього старости цієї округи Федірко, який раніше був фотогравом. Хочу сказати, що одна із дочок Ковпака була дуже здібною малювальницею. Як би не війна то з неї з часом міг би бути художник прикладного мистецтва. Орнаменти її були зовсім не схожі з тими, що ми бачили навкруг в той час. Вони компонувались у неї в голові і робила вона їх невимушино легко. Коли скінчилась окупація і завод Художній-Керамік почав працювати прийшов на завод і Ковпак Ом. Ів. Демченко Т. Н.[1244] був тоді зав виробництвом, або як він підписувався інженер виробництва. А знання то він мав тільки «Школа майстрів художньої кераміки». На заводі почався масовий брак і в сирці і в обпалі. Брак сирцю звалювали в кручу тарапуньки, що протікала біля заводу. (мабуть тому він рішив загатити ставок на Тарапуньці щоб не видно було скільки браку було в сирці, а брак з обпалених виробів гатили в глибокі колії викачані автомашинами Всяку свою невдачу він старався скинути на когось хто є «врагами народу»

Проходячи по цехах він завжди заводив балачку про те, окупанти залишили когось хто шкодив би їм на користь германії Часто були натяки на те – дочки Ковпака працювали в німців то і люди ці є «ворогами народу». Такі натяки були часті. Це дуже тяжко діяло на людей: відношення до них було таке ніби їх зовсім не було на заводі. Часто Ковпак чуть не з сльозами говорив мені що далі вже не сила терпіти Я його розраджувала і говорила, що і мені закидають такі звинувачення бі я працювала у німців. До мене також прийшов староста нашого участку і сказав «Я тобі совітую пітти істопником в сільскогосподарську комендатуру. Це робота не страшна і за неї не буде ніякої кари, а в тебе ж дитина 4 роки і мати 80 років. На кого ж ти їх покинеш як заберуть тебе в Германію. І я погодилась. Плати не було ніякої. Давали інколи пшона пополам з просом та на два дні хлібину з столової, що містилась на стадіоні в колишніх дит яслях. Це там де

над Полтавським шляхом побудована чайна. Так і працювала я більше двох років. Правда дозволяли взяти додому в'язанку дров. В ліс ходити було страшно могли б убити або повісити. Я як побачила одного повішеного в центрі Опішні і на грудях прив'язана дошка з написом «За кражу бензину» то боялась і виходити далеко з хати, особливо в пізній час. Так ото я й казала Ковпаку О. Ів. що не тільки вам таке натякають, а і мені також. Один раз Демченко Т. Н. придумав у ангоб, щоб зробити зелений колір полочив не червоної міді окис, а жовтої. Жовта мідь дуже легкоплавка і на всіх орнаментах на посуді після обпалу потекли чорнозелені патьоки. І пішли балачки по всьому заводі, що тут хтось залишений німцями щоб шкодити радянській владі. Я не витримала і поговрила з Демченком все що думала. Після цього він припинив свої балачки. Мені сказав, що на мене такого не думав, щоб я не обіжалась на нього. А Ковпак О. Ів. не витримав поїхав у Полтаву, підшукав собі невеликий будиночок і продав своє обійстя. Я одержала одного листа від Шури його дочки. Відповіла їм, але більше листів не було. Ковпака розшукував Ханко В. М.[1245] *Звернувся до мене щоб знати їх адрес. Я сказала йому, але по цьому адресу їх вже не було. Очевидно переселились в друге міцце. В Полтаві було урочище Кобищани і там був великий цегельний завод так званий Щемилівський. Може він там влаштувався гончарувати та десь там поблизу купив і хату собі. Після того вже нікому не писав порвав всі зв'язки з Опішнею. Хату в мене спалили німці. Коли вони відступали то всі хати, на нашім участку, які були під соломою попалили. В мене крім хати не було ні хлівчика нічого. Осталась купа ггарища. Жити було ніде і Демченко Михайло Олександрович*[1246]*, який був тоді директором заводу дозволив мені жити в бані на заводі № 2 на кардашівщині*[1247]*. Коли погорільцям з області чи з Києва була надана допомога по 1000 кр. мені дали тільки 500 крб. Я сказала, чому ж це всім по 1000 а мені 500 кр. Демченко М. О. сказав «В тебе ж садочок, вродить вторгуєш щось тай добавиш» Я сказала, що в мене 15 сотих як у кожного і кожен посадив те що хотів. Це не відноситься до допомоги яка нам дана. От же мої 500 к. хтось положив собі в карман. Так турбувались за нас Комуністи яким ми вірили. Кононенко П. М.*[1248] *Працював при Лебіщакові*[1249] *викладачем малювання, а при Бойченкові*[1250] *вже тільки малював портрети та*

пейзажі на тарілках та на вазах[1251]. На посуді малювати він не міг. Художником при Бойченкові був Гопкала Іва Олексієвич[1252]. Від учив малюванню і теоретично і на посуді. Він був дуже хороший художник. У приміщеннях де була школа (в класі) був музей і шкільний і заводський Тобто який музей? На стінах класу поприбивані полиці і поставлений посуд який був відзначений як кращий, а в класі проводились партійні збори, загальні збори тодішнього заводу, святкування різних свят і т. ін. В майстерні працювали гончарі яких перевели і з підвалу і від тарапуньки. Поки там над тарапунькою пристроювались нові приміщення, то всі гончарі працювали в шкільній майстерні.

Церковнослав'янська школа була на вигоні не проти вхідних дверей церкви, а проти південних дверей. Після революції школа ця взагалі ліквідувалась. Вона була трьохрічна. Там вчили тільки читати і писати. Чотирі дії арихметики та піп вчив старий і новий завіт, та молитви. Була там лише одна вчителька та піп. Коли її закрили в цім приміщенні зробили хату читальню. Проводили там всякі збори. Організувався драм-гурток, ставили вистави, зрідка привозили передрижку кінофільмів. Школа яку ви показуєте на схемі утворилась пізніше мабуть в тому будинку де жив піп. Будинок цей був великий і в ньому можна було зробити школу. По вашій схемі це і є попівський будинок. Клуб якщо вистроїний новий то то вже пізніше, а зразу після революції з школи церковослав'янської зробили хату-читальню потім прибудували сцену, приміщення для артистів для бібліотеки і утворився тимчасовий клуб, і був він не проти вхідних дверей церкви а проти південних. Керівники артілі Художній-Керамік були Ковердa[1253] і Пересада[1254] ще при Бойченкові. Вони булі недовго. Вони були партійні керівники, а Бойченко в той час був технологом і школи і виробництва[1255]. Гончарі які працювали в шкільній майстерні не вчили учнів щоб підходили до їх, учні дивились як робиться виріб в роках справжнього майстра і це було їм корисно. Вчив учнів гончарувати Сакун Хома Мусієвич[1256], який був тоді і учотчиком на виробництві і пальщиком а коли він задержувався на іншій роботі, то допомагали учням і гончарі. Я пам'ятаю майже всіх гончарів. Хоменко Петро Ів.[1257] Репка Олексій[1258], Хлонь Семен[1259], Хлонь Петро, Хлонь Василь Семенів син, Білик Ів. Арх.[1260] Федоша Трохим (забула по батькові) Пелипенко Микола[1261] і ще один гонар з гончарівки (забула його прізвище) Всі були

хороші майстри і посуда була дуже гарна. Одна біда була пропускала воду. Вчив малювати учнів при Бойченкові Гопкало. Він і сам умів малювати на посуді. В той час і я вчилась малювати бо вчиться в школі я не могла через те що була малограмотна. Куди відправляли посуд при Бойченкові? Відправляли в Полтаву, а далі Полтава вже регулювала коди його відправляти. Складали його (я точно не пам'ятаю) мабуть на території Краєзнавчого музею. Замовлень на посуд було багато, особливо на сувеніри. На початку 1932 р. я вже поїхала з братом в м. Тбілісі, а повернулись в кінці 1933 р. Тоді вже не було ні школи ні Бойченка. Яка була їхні дола в дальнійшому не знаю. Майстерня ледви жила. Там залишилось лише три гончарі та Сакун Х. М. Навіть Демченко Т. Н. Поїхав у Васильків щоб не вмерти з голоду. Тоді ж не стало Свища Якова[1262] сина Свища Степана Захаровича[1263]. Хоть інформатор сказав вам, що він попер у 1933 році і похоронений с. М-Будищечка, а на ділі це зовсім не вірно. Він пішов до Ворскли щоб наловити я забула як вони звуться, такі двохстворчаті раковини; а в середини щось м'ясне ніби устриці. Їх тоді у Ворсклі було дуже багато. Вода була чиста, дно і береги були піщані не те що тепер. Пішов Яків і не вернувся. Втопитись він не міг, бо вміє добре плавати. Всі робили припущення, що його убили і з'їли. Тоді це було не диво таких випадків було багато Земля їм пером і пам'ять вічна всім мученикам. На цьому закінчую листа.

Привіт і найкращі побажання всій вашій сім'ї. Зараз починається передвиборна шумиха. Активно збирають голоси за Януковича[1264]. На вулицях скрізь стоять його портрети. В мене вже два портрети його на столі. Кінчаю. З пошаною Назарчук М.» [90].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***

06.09.2004 (за поштовим штемпелем)

«Доброго здоров'я шановний Вікторе Даниловичу!

Вчора одержала вашого листа за якого вам дуже вдячна. Не відкладаючи надалі пишу відповідь по свіжій пам'яті. Саме головне за книги. Я віднесла їм книгу «Хутори ви мої хутори» Це обласна бібліотека де я беру читати книги. Як я вам вже писала, вони

обступили мене всі і дуже щиро дякували. Я їм сказала: «Дякуйте не мені, а авторові який дарує вам цю книгу. І те, що вони вам навіть не написали подяки, як я бачу з вашого листа, страшенно мене обурило. Працівники такої культурної, гуманітарної установи, а зробили так нечемно як дуже не виховані люди. Коли помер мій син, залишилась технологія самольота «Іл18» Запитала його дружину яка приїжджала на похорони: «Що мені з нею робити» робіть що хочете, сказала вона. Я віднесла технологію в бібліотеку. Прийняли її дуже радо, а невдовзі після того сказали мені, що цю технологію (7 великих томів) забрала в них центральна наукова бібліотека «ім Горького» Тому я й книгу «Словник Глинського, М-Будищ, Хижняківки» рішила віднести в Центральну Наукову бібліотеку. Директора не було був у відпуску, а замісник його сказав що їм ця книга не підходить і виписувати її з нашого музею вони не будуть. Я сказала, що може прийти мені як буде директор, але він сказав, що відповідь буде така ж сама, дарувати цю книгу я нікому і не збиралась лежала вона в мене на столі. Вона для мене дуже цінна і цікава. Нести її в технікум, як порадив мені замісник директора я не думала та не знала і адреси технікума. Прийшли збирати підписів за Януковича[1265] двоє; мати з дочкою. Дочка випускник цього самого технікума. Побачила цю книгу і стала просити, щоб я дозволила понести її їхнім преподавателям бо така книга їм потрібна була б для технікума. Може вони випишуть собі таку книгу. Я запитала її чи є в цьому технікумі факультет кераміки вона сказала що нема, то тоді для чого ж їм потрібна така книга. Нікому я її не дам Вона для мене дуже дорога, з неї я знаю про усіх сельчан і товаришів по роботі. На цьому й кінчилась справа про книги. За цю книгу я вам дуже вдячна. Вона наче переносить мене на декілька десятиліть назад.

Як я вже вам писала, що я з братом поїхали в Грузію в 1932 році, а повернулись в кінці 1933 р. В цей час вже не було ні Бойченка[1266] ні школи Завод ледви існував. Робили тільки простий посуд та й то не багато. Білик[1267] в школі не знаю ким працював і то не довго. Техногоію викладав Бойченко, а Білик займався якоюсь ліпкою та відливкою гіпсових форм так ще при клубі Опішні займавсь там малюванням декорацій, то з драмгуртком вроді режисера, а потім зник коли і як ніхто не знав, а сказали що його забрали як багатьох тоді брали

Перед цим він одружився з Марією Пантелимонівною Семеновою[1268] (вони Семенови) жили на Прогоні[1269] навпроти Майстренка[1270]. Білики також жили на Прогоні. Хто і які були батьки Білика Д. О. я не знаю, чим вони займались також не знаю. Були місцеві, Опішнянські. Біликові Ів. Арх.[1271] родичами не були, просто однофамильці. За Ів. Арх. я взнала що він Білик тоді коли він уже працював у заводі. Їх всі знали Стрибко і жили вони на Йісипівці[1272] під самим лісом, а ці Білики жили на Прогоні. Ще зараз після революції, поки ще не починались ніякі репресії. Білик Д. О. взяв 30 соток садиби в Морозенковій леваді. Морозенко великий власник жив в тому будинку де був райком партії[1273] і вся площа до садовоогородньої вул. була його власністю. Це і звалось Морозенкова левада. Після революції (Морозенки не ждали поки їх виженуть) цю леваду поділоли на садиби в кого не було де жити. От і Білик на своїх 30 сотках построїв невелику хатку, оженився а жити не довелось бо його забрали і відправили туди куди всіх відправляють. Навіть рідні не знають куди. Це було ще в середині 20 років, а в 1927 році у Марії Пантелемонівни народилась дочка і стала вона з дитиною жити в тій хатці що построїв Білик. А про ньго ніякої чутки де він. А може вона і знала та нікому не говорила. Вона на той час якраз закінчила земське ткацьке училище і коли після революції відкрилась вишивальна артіль в Опішні то Біличка почала там працювати видавати на руки вишивку на дому бо в майстерні на всіх бажаючих не було міста. Тоді стала там працювати і я. Після того як у нас відрізали садибу і лишився самий двір та й той не весь нам довелось продавати хату на Будищечках і ми купили на цій Морозенковій леваді хату в Сагуна навпроти Білика. Були близькими сусідами і добре знаю його сім'ю, хоть його самого й не дуже знаю. Жили з ними дружно. Біличка до нас часто заходила. Дочка її Лена виросла закінчила 10тилітку і філологічний ф-т в Київському університеті і почала працювати викладачем мови і літератури в м. Кременець Тарнопольсьої обл. Там одружилась, а чоловік її чогось в скорості помер, а вона лишилась там жити з сином.

Марія Пантелемонівна лишилась сама. Хату так як і в нас спалили нібці бо була як і в на під соломою. Білик Д. О. під час окупації повернувся додому. Нічим не займався: ходив красити вікна двері, а як німці відступили і встановилас радянська влада, то його знову

забрали і вже він більше не повертався[1274]. Марія Пантелимонівна дожила віку в своєї сестри Башлівки і там і померла[1275]. А Бойченка нам сказали всю сім'ю і вивезли ніхто не зна куди.

Про Якова Василовича Майстренка[1276] Коли його саме забрали і коли він повернувся я точно не можу сказати. У мене збереглась газета «Літературна Україна» але тії газети де про Якова Майстренка якраз і нема. Я віддала її своїй племінниці бо в неї не було фото Якова, а він їй родич ближчий ніж мені рідний брат її батька, а мій двоюрідний брат. Віддала їй, а вона не зберегла і ця газета під час виборчої шумихи загубилась. Я проглянула «Літературну Україна» і можу вам трошки допомогти. Як що вам удасться десь натрапити на архів цієї газети, то за 1991 рік то ця газета була між 5[м] і 19 вересня, 1991 року. Я вам вложу в листа вирізку з цієї газети, щоб ви побачили які там портрети. Їх гарно можна перефотографувати на карточку. Карточок які я вам надіслала можете не пересилати. Я тоді повіддавала їй все, бо з музеєм у мене тоді не було ніяких зв'язків, а родичів у мене близько крім цієї племінниці нема. а як би я знала, що я можу так близько познайомитись з музеєм і з вами, то я все прибереглa б і переслала б вам. Омелько Ів. Ковпак[1277] працював і до війни в арт. Художній Керамік. Таких гончарів як Ковпак можна порівнять з Пічкою Яковом[1278]. Робив мальовку дуже гарну і таких кустарів почали обкладати нестерпним налогом, щоб була причина розпродти все господарство. Він припинив роботу дома і пішов працювати в «Художній Керамік» Ще поки робив дома, в нього по розпису виробів працювала Боцьва (Оначко після шлюбу) Наталка Івановна[1279]. Коли Ом. Ів прийшов працювати в завод, то і Боцьва Н. Ів. також прийшла працювати в завод. Дочки в нього тоді ще були малі і навчалися в школі. Це було ще при Бойченкові. А після війни, як я вже вам писала, він не витримав травлення з боку Демченка Т. Н.[1280] і пересилився в Полтаву і я після того вже зовсім не чула про нього. Його розшукував Ханко В. М.[1281] але не знайшов хоть і сам жив у Полтаві. Старша донька його (Олександра) Шура малювала трохи в Червоному гончарі і я по тому і знаю її роботу. Нас з Художнього Керамік посилали в Червоний Гончар малювати бо гончарів там було немало, а малювати було нікому. Там я і бачила роботу Ковпакової Шури. Мальовщиця з неї була б мабуть найкраща на весь завод та не довелось довго попрацювати. Шановний Вікторе Даниловичу! Надсилаю вам 100 гривень Зараз

наче чую що ви протестуєте проти цього. Не ображайтесь на мене. Це ніяка плата чи щось інше! Я хочу хоть трошки допомогти вам в поліпшенні вашого здоров'я! Працювати в музеї і разом написати такі книги на це треба багато енергії і сили, а при такому житті як зараз це не легко. Тому прошу: прийміть, без образи на мене мій невеличкий вклад в поліпшення вашого здоров'я Я вважаю вас як за свого онука і в мене душа болить як за свого рідного онука[1282]*. Та син ваш Максим Вікторович, якщо з'явить охоту вчиться далі, то треба буде немало енергії і сили щоб допомогти йому. Ще раз дуже прошу не ображайтесь на мене, Я щиро хочу в чімсь вам допомогти Може виникне у вас потреба в грошах, звертайтесь до мене як до своєї людини я чим зможу завжди допоможу. Я зараз одержую більше 200 гр. пенсії. А що мені потрібно? В мої роки вже не потрібно витрачати гроші ні на віщо крім харчування, плати за квартиру і ін.*

За це що я вам написала краще не говоріть Олесю Миколаєвичу[1283]*, а втім робіть як для вас краще. Голосувати буду за Ющенка*[1284]*. Мені подобається що він на перший план ставить освіченість людей. Мені здається що в викладанні наук треба б дещо змінити. Треба ще змалку дитину привчати щоб поважала себе і других і поважала навколишній світ і рослини і своїх братів менших. хочу запитати чим захворіла ваша мама що довелось навіть робити операцію, і яка зараз її здоров'я. А як зараз у вас з отопленням чи користуєтись газом чи як і раніше треба добувати дрова і вугіль, чим отопляються сільчани. Я вклала вам в листа вирізку за 1960 р з районної Опішнянської газети «Прапор Комунізму» Там написано про виставку в Москві і зокрема про нашу опішнянську посуду. Ще порівнюючи не так давно 30 років тому а люди цікавились посудою «Художнього-Кераміка» і чого зараз так байдужо ставляться до нашої посуди. Построїли такий великий завод і нічого на ньому й не робиться. Мені цікаво б знати чим займається Колегіум містецтва і кого він випускає, а хто керівником там.*

Хоть би організували хоть невелику майстерню де вироблявся б посуд, щоб людина побачивши його не могла б уже відійти щоб не придбати чого для себе, хоть воно й дорого коштуватиме.

На цьому буду закінчувати свого листа.

Бажаю всім вам доброго міцного здоров'я і успіху в усих справах. З пошаною Назарчук М.» [91].

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***

05.10.2004 (за поштовим штемпелем)

«Добрий день шановний Віктор Данилович!

Одержала вашого листа і газету «Голось Зіньківщини». Не можу предати словами яка я вам вдячна за листа і за газету. Я в Зінькові була ще в 1967 році коли оформлялась на пенсію і Зіньків тоді був таким як фотографія в газеті 1950 р. Таким він і був тоді. Я наче й зараз бачу ті невлаштовані вул. і весь город можна було назвати селищим мілкого типу. Один тільки будинок Воздвиженського[1285] та його бувша мельниця нагадували про те, що тут повітове місто. Я пам'ятаю, була ще малою, батько мій говорив, що в Зінькові крім Воздвиженського мельниці та будинку його нема більше нічого що говорило б що це «Уездный город». Тепер же, це дуже красиве місто, я ніяк не надивлюсь на нього. Але хотілося б побачити його зараз. Як він виріс проти того що я бачила 1967 р. і який став красивий наче стоїть не на тім місці де був тоді. Не дурно говорять що не місто красить людину а людина місце. Опішня тепер нагадує бідне запуще село. Дай бог! Хай росте і розвивається і ми з гордістю можем сказати що ми Зінківчани. От тільки дуже шкода, що так занепало гончарство в Опішні. Невже таки так і затухне кераміка в Опішні?

Я рада, що та невеличка сума допоможе вам у чімсь хоть і не так як я думала, а все ж у чімсь вам допоможе. Я ще хочу вам нагадати щоб ви відчуваючи велику потребу в грошах звертались до мене як до самої рідної людини і я вам вишлю. Моє життя кінчається, а гроші тепер прибавили як вони вже мені не потрібні. Передати їх вам мені буде дуже приємно.

Відповідаю на ваші запитання:

Ксьондзенко Сетапап Климентович про якого ви згадуєте зовсім ніколи не жив у Опішному. Можи колись дуже давно, а але все ж хоть я особисто і не знала б його, то знала б від старших. Не було такокого. Це щось перепутано. Хіба і в архівах не можуть помилитись? Був Ксьондзенко Іван Григорович[1286]. Працював ще трохи при Бойченкові[1287] у школі і після Бойченка ще трохи працював і пішов з школи на пенсію (бо він уже був немолодий) і одержав всього 14 крб. пенсії. Та і на таку суму завидували люди «Як це нічого не робити і що м-ця

одержувати гроші» А не любили його не тільки учні, а і навколишні люди. Дуже неприємний був чоловік. Як з'явився в школі Бойченка художник Гопкало[1288] то Ксьондзенко залишивсь поза роботою[1289]. Займався скульптурою. Намагався виліпити бюст Шевченка[1290], Котляревського[1291] та нічого в нього не виходило і ніде не приймали його роботи. Коли померла його жінка, то він оженився в Яблушному. Продав там її хату, а в Опішні купив садибу бувшого Спаської церкви попа і зайнявся вирощуванням росади; капусти, помідорів і ін. продавав на базарі а потім уже й дома купували люди коли вснали що він її вирощує. Помер в Опішні вже після війни. В цій другої жінки що з Яблушнього був син, то садиби мабуть йому з залишилася. Тепер за церковноприходську школу. Я вам намалювала (дуже невдало) план місця де була школа. Школа ця мабуть була побудована раніше від церкви бо я вже пам'ятаю її не дуже новою. Була там всього одна вчителька та піп. Віддаючи туди дітей батьки говорили: «Хай іде хоть Отченашу навчиться» Навчали там три роки. Я до цього часу пам'ятаю вчительку Стенекина Мария Ивановна росіянка. Туди часто моя мама надсилала зі мною нехворощу для віників, а в нас її було повен двір. Батько був попекителем і земської і церковно-приходської шкіл. купованих віників не хватало, ними замітали тільки в приміщенні школи, а на дворі та ще зимою ніяких просяних віників не хватало, сніги випадали великі і замітати треба було багато. Сторожихою і прибиральницею була недалека наша сусідка Білоножчеха Костиха. В земську школу я віничча не носила; туди відвозили разом з дровами. В земську школу ходив мій старший брат Артем[1292] і я вже було жду не дождусь коли він прийде та принесе книжечок дитячих (казок) особливо зимою. Бідне було життя а згадки про нього дорогі.

Шановний Вікторе Даниловичу! У мене до вас буде велике прохання. Як що будете коли в Зінькові і буде у вас час, зайдіть, будь ласка, (я не знаю куди це треба зайти) і узнайти чи належить одержати карточку учасника війни коли вік цієї людини 1932[й]. Якщо належить то що для цього треба зробити, чи самій їй приїхати чи по дорученню можна одержати вам наприклад чи комусь іншому. Це Майстренка Костянтина Василовича[1293] дочка яка (а також і сім'я її) з'являються моїми опікунами.

Я надсилаю вам ксерокопію метричної її справки. Тут їй сказали, що таку карточку вона має право одержати але для цього треба

їй поставити двох свідків про те що вона в дитячі роки працювала в колгоспі. Кого ж вона тут може поставити свідками, та ще й свідки мусять бути колишні колгоспники. Якщо це для вас не складе великих труднощів узнайте і напишіть мені. На цьому я кінчаю свого листа. Від усії душі бажаю вам і всій вашій родині міцного здоров'я, успіхів в усіх ваших справах, всіх життевих благ миру і спокою.

З великою пошаною Назарчук М.» [92].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***

10.12.2004 (за поштовим штемпелем)

«Добрий день і доброго здоров'я Шановний Вікторе Даниловичу! Листа вашого і поздоровлення одержала вже давно, а відповідати зібралась аж у грудні м-ці. Потім одержала посилкою «Український керамологичний журнал 2-5 2004 року Все це дуже цінне для мене, а та сутолока, що розгорнулась у зв'язку з виборами президента вибила мене з колії повсякденного життя. Що не візьмусь робити все випадає з рук і без кінця біжу до динаміка радіо щоб послухати що робиться в Києві і коли воно прийде до злагоди. Перший рік третього століття почався дуже негарно! В попердньому столітті заснали і воєн і голодомору і всяких хвороб і хотілося б думати, що третє століття буде мирним і лагідним, а воно почалось чуть не революцією та ще хто зна як воно й буде далі. Люди поробились скритні не хотят промовити лишнього слова. Ні з ким ні порадитись ні поговорити, а особливо мені в таких роках. Я мало куди й хожу хіба по якихось невідкладних справах. Знову будемо переобирати президента. Вже не хочеться ні за кого голосувати. Ще й погода, як навмисне, стоїть така що наче й не розвидняється. Був випав сніз, а це вже зовсім розтанув. Про те що Майстренковій Тані[1294] *так відовіли на її запрос можна було нічого іншого й сподіватись. Я їй говорила, що нічого з цього не вийде. Яких свідків можна знайти після 60 років перерви. За журнал не знаю кому дякувати. Я знаю, що не мало зусиль приклали й ви для того що переслати його мені. Ну я послала подяку на музей. Мене показано в журналі ніби теж співавтором якихсь відомостів. Найдужче я дякую за те що*

в журналі показали мого співучня у школі «Майстрів художньої кераміки» Рябоконя Івана Арсентійовича[1295]. Але який він став! Боже, що робить старість з людьми, він наче тільки держиться на ногах, а він же років на 3 молодший від мене. Також дуже зворушила мене розповідь про Кремпоху Григорія Максимовича[1296]. Такий зобіджений долею чоловік і ворог народу! Як би розібратись з людьми зараз то з погляду колишнього Сталіна[1297] та Ежова[1298] багато б навибирали ворогів народу. За Ющенка[1299] так багато всього такого написано, а буде він президентом, так мені здається. Цікаво чого він сім'ю держить за кордоном. А як буде президентом то треба ж всім жити в Києві. Як буде далі це вже ви побачите, а я вже не буду знати бо стан здоров'я такий, що й ходити багато не можу. Тепер напишу вам про тих що пересилились у Зіньків зокрема гончарів. За жінку Гладеревського[1300] Визірову Марію[1301] я не знаю. Може вона була в «Художньому Кераміку» в той час коли мене вже там не було. Була Визірова з М-Млинів. Замужем була за Яценком Андрієм. Других пересиленців у Зіньків також не знаю, а от Репку Олексія[1302] знаю дуже добре. Робили з ним в одному цеху заводу № 1 що на Тарапуньці. Він був тоді ще молодим хлопцем. Хороший бу майстер хоть і молодий. Поїха він у Зіньків не знаю чи жінку взяв з Опішні чи вже жинився там у Зінькові. Крім того що був хороший майстер ще був великий гуморист. В цьому його можна було порівняти з Пошивайлом Гаврилом Никифоровичем[1303]. Сестра його старша Тетяна Репкіна, як тоді писалося в школі вчилась у городській школі разом з моєю сестрою Марією. І тоді була мода мати альбоми куди товариші і знайомі писали згадки невеликі вірші чи так якісь приповідки і малювали або наклеювали якіс вірзки з откриток чи інших картинок. І от цей Олекса взявши в сестри цей альбом прочитавши в ньому дещо, на роботі так зумів розказати, що ми всі лазали з реготу. Дуже шкода що загинув такий митець. Чи залишились в нього діти, чи є кому згадти батька? Проживав він в дуж красивому місці Опішні звідки було видно городище, надворсклянські ліси. Це були дуже красиві місця. Зараз вже мабуть ці ліси збідніли порубувані. Звалось це урочище «Боцьвівка». Там жило багато людей з прізвищем Боцьва. Покинути такі хороші місця мабуть заставили тяжкі умови, хоть і Зіньків, як видно тепер, теж красиве місто. Річка Грунь-ташан видно теж красива. Я не бачила її, але видно з опису

письменників Тютюнників[1304] *що красива. Притоку Ташані Грунь я бачила як ходила в Більськ. Вона протікає такою зеленою долиною по між очеретами та осокою і впадає в Ташань, тому мабуть і назва в них загальна Грунь-Ташань. Якщо будете в сім'ї Олексія Репки узнайте як звуть його дружину і напишите мені. Якщо її звуть Маруся, то мабуть в нього жінка з Опішні. Я хоть і не знаю її (вона в заводі не робила) а родом була з Боцьвівки. Які дорогі все серцю місця. Простіть що пишу дуже погано, рука не слухається.*

Взагалі надворсклянські місця дуже красиві. Говорять що Опішня і прилеглі до нього місця лежать на великому озері нафти. Тому тут така багата рослинність дерев і трав. Я пам'ятаю ми ще працювали в заводі «Художній керамік» разом з Пашею Біляковою[1305] *я до неї частенько ходила і дуже мене дивувало чого такі багаті трави в поворсклянській долині. Як тільки зійдеш з Кардашевоо-Митаревського бугра такі великі круги квітів і червоних, і синіх і білих і не розпорошені в траві, а цілими кругами ніби вставлені в траву. А розгорнеш траву, а в ній суниць багато. Я було нарву цілий букет із суниць. Паша сміється з мене каже: Ми до цього привикла і знаєм що там завжди в траві багато суниць. На цьому я буду кінчати бо я написала вам всякої нісенітниці.*

Бажаю вам і всій вашій сім'ї всього найкращого, особлихо хорошого міцного здоров'я, всяких гараздів і миру й злагоди при новому президентові. Кого вибере народ, аби не повторилось таке як у перші вибори.

З пошаною до всіх вас Назарчук Мотрона» [93]

* * *

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*

11.01.2005

«Доброго здоров'я шановний Вікторе Даниловичу! З Новим, хоть уже і прошедшим рококом, і з різдвянними святами поздоровляю вас і всю вашу родину і бажаю вам всього найкращого в світі, добра, здоров'я, успіхів і всього найкращого в житті! Обидва ваші листи поздоровлення одержала за що безмірно вам вдячна. Також одержала поздоровлення з музею зокрема від Олеся Миколаєвича[1306] *і Людмили*

Дяченко[1307]. Я дуже дуже вам всім вдячна що в такі знаменні дні не забули і мене.

Я зараз живу так наче не потрібна нікому а ви всі згадали мене. Відчуваю я себе так тому, що стан мого здоровя та мій вік дають таке самопочуття. Живу як ув'язнена людина; тільки що в своїй хаті. Утікає сила, без палички нікуди не можу вийти. Може так ходяча і помру. Я прошу свою племінницю щоб сповістила вас коли це трапиться[1308]. Та годі про це. Одержала від вас фотографію Репки Олексія[1309]. Була цьому дуже рада так ніби повернулась в той час коли ми працювали з ним разом в одному цеху. Втрату його дуже боляче пережило моє серце. Фотографія його дуже хороша так наче от скаже одну з своїх шуток які в нього завжди були напоготові. Як багато загинуло на війні таких хороших людей. Як багато ви Віктор Данилович зробили для мене хорошого і цінного, не знаю коли і як я можу віддячити вам. Я вам знову довго не писала це ще тому, що вибори президента які проводились аж три рази створювали таку обстановку що не можна було зосередиться на чомусь крім цієї події. Та ще ця справа не закінчилась, ще не приведенний до присяги вибраний президент і не закінчилась виборча справа. Що були великі порушення в виборах, а для чого ж їх допускають коли це неприпустимо. Це не тільки те що я від когось чула, а відчула цю несправедливість на собі. Пишу я це тільки вам бо про це люди бояться говорити навіть між собою. Так і приходять на думку сталінські часи коли називали багато кандидатів на вибори, а вибирали завжди Сталіна[1310].

Як буде керувати країною і людьми новий президент ще невідомо, а інтуіція моя підказує, що великого добра не буде. Дай боже, щоб моя інтуіція була помилкова. Будем до всього привикати. Тепер про Митаревського ліс: Хто він був я не знаю добре і сама. Це давне діло. Знаю з розповіді старших, що жив він у Млинах. Чи жив окремо чи може жив у Рубінштейнському маєтку. Можливо був якимсь управляющим Рубінштейна[1311]. Ліс його був починаючи від Яблушнього і до самих Млинів. Ліс був великий густий, рідко коли вирубувався тільки прочищався непотрібний чагарник, а під великими деревами росло багато ліщини і завжди було багато оріхів. За оріхами часто ходили і ми (тобто старші мої брати) Обіздчики за це нікого не карали тільки вимагали щоб не лишали ліщини погнутою а випрямляли.

В нього не було дітей і він узяв у одного бідного громадянина М-Млинів Начального малу дівчинку удочерив собі за дочку. Коли після закінчення Млинянської початкової школи її віддали вчитись в Опішнянське городське училище, то туди її завжди привозили парою кіньми і так же забирали і звідти. Вчилась вона разом з моїм братом Олександром але на жаль не довелось їй закінчити цієї школи, вона померла. Говоили від обладдок. На похорони були запрошені всі учні цього класу. Вім в руки були дані свічки перев'язані лентами. Брат приніс мені цю ленту я довго зберігала її. Це все було до революції, а після революції не стало ні Рубінштейна ні Митаревського, там організувалась «Комуна» яка гарненько розграбила все добро, а потім в тих приміщеннях організували с/г технікум. Я ще забула сказати, що на великій території Митаревського лісу було влаштовано велике гуляння з атракціонами, каруселлю, гойдалками красивеми алеями було облаштоване приміщення де можна було випити кофе, чаю, де продавалися різні ласощі. Це все було влаштовано Митаревським, а коли його не стало все запустилось, периторію роздали під огороди. Назва цех № 1 № 2 стали звати коли побудували новий завод на Кардашевому[1312]*. Ця назва була коли ще була артіль і як став державний завод лишилась такою ж назвою, а потім став і цех № 3 «Червоний гончар» ком вже там робили не тільки інваліди, а всі хто хотів»* [94].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***

31.01.2005

«Добрий день і доброго здоров'я шановний Вікторе Даниловичу! Давно вже одержала вашого листа і хотіла вам скоренько відповісти і як тільки зараз не напишеш так і знайдеться якась проволочка, що задержить відповідь. Щось трапилось у моїх родичів (Тані Майстренкової[1313]*). Вже дві неділі нема від них нікого і ніякої звістки. Ми з нею договорились, що вона ходитиме до мене кожного тижня і приноситеме мене те що я просила (саме необхідне) за мої звісно гроші і ось уже дві неділі ніякої чутки ні звістки. Як би я не така як я є зараз смаба на ноги і глуха, то я не так би турбувалась.*

Я б когось попросила, заплатила б щоб мені купили те що необхідно. Ніякої чутки від них. Це мене дуже нервує. Хоть би написали листа щоб я знала, а то нічого ні слова. Або вона дуже захворіла, або, ще страшніше, може паралізувало і не хотят мені сказати. Рішила написати вам, а далі вже що буде.

Почну з ксерокопії: В третьому ряду (2) це теж Кирячкова[1314] дочка Вустина Ширай[1315] по одруженню. Остання (11) Настя Чуйко (по заміжжю Звагольська)[1316] жінка Звагольського Івана Григоровича[1317]. (10) рядом з нею Часникова Горпина[1318] У другому ряду знаю тільки попа та двох Звагольських; молодого Звагольського Ів. Гр. і старого Івана Звагольського[1319]. У вашому словнику гончарів є Канівець Ганна[1320] – малювальниця ото дочка старого Івана Звагольського. У другому ряду піп, це не Окорок[1321], це той що був після нього. Забула його прізвище, здається Піщаленко[1322]. (не впевнена) Це той піп що під час війни спас декілька червоармійців. Я чула такі балачки хоть сама точно не знаю. З ксерокопією все. Я дуже вам вдячна за неї, це знову повертає мене в часи моєї молодості. Я ходила в церковний хор при Окорокові. Він завжди руководив співкою (на репетиціях хоть керівником вважався Кирячок Павло Олександрович. Відносно того хто похоронений на цвинтарі біля церкви, то говорять, що похоронені якісь попи перші з тих що слугили в Будищечках[1323]. Там, мабуть, похоронений і Гарбуз Степан[1324], який подарував землю, місто для церкви. Далі: Від чого померла прийомна дочка Митаревського: тоді так звали цю хворобу обклад обкладалося горло і від цього трудно було врятувати. Які тоді були лікарі? Один фельдшер на всю опішню Піскун та окремо були лікарі в Трипольськх та Рубінштейна, але ніхто не міг уберегти від цієї хвороби Я думаю, що це був діфтеріт. У Майстренка[1325] також умерла дочка майже доросла 16-17 років і хоть вони відезли її у Харків у лікарню, але все рівно вона там умерла і там похоронена.

У Заліпаки (Окари) Микити теж померла дочка од цієї хвороби і хть Піскун (фельдшер) був тоді його зятем, а не спасли, померла Віра, гарна була дівчина і не мало тоді померло молодих. Боліли і в нас горлом я і старший від мене брат Артем[1326] (загинув на війні) У нас лікарів не викликали; наваруть великий горщик картоблі в лушпинах, не розкриваючи покришки ставлять на стокик, хворого сажають перед ним закриваючи ноги щоб не попекти, обкутують щільно

рядном щоб не проходило повітря, знімають попришку і заставляють вдихати гарячу вогнену пару з горшка звідти виходіть хворій червоний як рак такий роспарений і весь гарячий. Тоді намазують смальцем папір і приклаають так, щоб ін закривав і горло і груди і кладут у постіль. Коли вся парня пройде тоді дають гарячої вареної калини. Таку процедуру з парінням на картоплю повторюють разів за три, поки перестане боліти горло. Чи то ці процедури допомагали чи то був сильний природній імунітет, але ніхто не помер у нас крім трьох малих дітей немовлят як тоді казали від младенчества. Мабуть поліомеоліт. Та хто тоді знав ці назви хвороб. Тепер про Рубінштейна: Я особисто його не знала, а знаю з розповіді батьків та старших братів: говорять що він був німець, а інші говорять що єврей. Був дуже багатий чоловік, багато землі не мав, а тільки скільки було потрібно для свого господарства. Був дуже розкішний садок, огород. Для цього споціально держав агронома який у нього і жив. В господарстві гобирли наймані люди. В людей засвоїлась назва Рубайтейська. На поденщину туди йшли охоче, там гарно платили і гарно годували, так що на нього не обіжались. Чим він займався я не знаю. Мабуть був банкір. Були в нього будинки і в Полтаві і в Харкові. Він туди інколи наїжджав, а більше проживав у М-Млинах. В приміщенні була і церква для дому. Празники справляли бучно з ялинкою і запрошенням туди дітей. Коли почалась революція то, він не ждав її, а виїхав заранше мабуть за кордон. Коли встановилась Радянська влада, то все поміcтя розграбили. Там спершу утворилась комуна (поки все розграбили), а потім організували с/г технікум. Проіснував він декілька років до колективізації, а потім землю забрав колгосп, а з технікума зробили школу семирічку. Брат мій Іван[1327] (математик) учителював там декілька років. Там же були організовані і курси для учителів. Ото на ксерокопії, що ви мені прислали показані ці курси. Там я впізнала два чол.: Майстренка Костянтина Васильовича[1328] і Реву Сергія Микитовича[1329] (репресований), він преподавав математику на цих курсах.

Майстренко Костянтин Вас. спершу був закончив с/г технікум, а потім чогось не захотів працювати агрономом, а пройшов курси вчителів і став учителювати. Село М-Млини красиве було раніше. В центрі його була церква, а круг неї була дорога для катання.

На Новий рік там був храмовий празник, туди наїжджали кіньми і катались на санках круг церкви починаючи цю дорогу аж з гори млинянської. Багато фотографувалось; там був хороший фотограф Мигидій. Тепер про вашу статтю в газеті: Написано дуже гарно тільки шкода що в газеті, газету не кожний зберігає, а якби було випущено окремою брошурою, то збереглося б довше. Дуже гарно написано чітко красиво і правдиво.

На цьому я закінчую листа. Дуже непокоїть мене мовчанка моїх родичів. Там щось трапилось, так довго не могли вони мовчати без причині. Бажаю вам всій вашій родині всього найкращого чого можна побажати в світі! З пошаною до всіх вас Назарчук Мотрона» [95].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***

23.02.2005 (за поштовим штемпелем)

«Доброго здоров'я шановний Вікторе Даниловичу! Нарешті зібралась вам написати. Найперше напишу вам що мене відвідало велике горе. Племінниця яка ходила до мене і купувала мені те що мені необхідне (за мої звичайно гроші) упала в себе на подвір'ї і перебила собі ногу між ступнею і коліном та так що навіть зміщенням кістки і лежить зараз у лікарні (невідкладної допомоги) вже більше м-ця і ще говрять лікарі буде лежати дві неділі. Нога взята у металеві шини і знаходиться в підвісному становищі Я тепер живу тільки з того, що можу купити в магазині, близько біля мене. Дочкка її і внук ще молоді, не пенсіонери. Тепер треба їм доглядати і хату й садибу племінниці де вона жила одна. Треба носити їй в лікарню їсти бо в лікарні годують дуже погано. Кидати роботу їм ніяк не можна, в кожного діти вчаться в школі для цього потрібні гроші. Живуть вони далеко від мене км. 15 і з половини цього шляху зняли трамвайну колію. Добре що тепер багато ходят маршрутні таксі, але знову ж таки для цього потрібні гроші і саме головне час. Як би я було не така нікчемна як зараз могла б якось їм допомогти, а зараз нічим не можу. Хай уже справляються сами поки випишуть її з лікарні. Ходять вони і до мене; частіше ходить її внук. Я хожу за хлібом та в магазин і то з страхом, щоб і мені не було такого. Це хот сніг

розтанув, а то було скрізь біло і на землі й на небі, а в очіх від такої білизни виникають червоні та зелені плями і я зовсім погано бачу. Ну що ж що буде те й буде. Тепер почнем ділові справи: Я на ксерокопії де показані Курси вчетелів відмітила Майстренка Костянтина В.[1330] і Реву Сергія Микитовича[1331]. Син Корицького Я. Ів.[1332] і дочка Реви С. М. тепер подружжя[1333], вони поженились і виїхали в Москву. Це давненько ще при Радянському союзі, а може зараз вони живуть десь і ближче. На тій ксерокопії де церковний хор ви правильно всіх назвали. Декого там я теж не знаю. Піп не Окарьок[1334] не знаю його прізвища. Окорьок був високий моложавий, любив співи і завжди ходив на репетицію хору. Я тоді при ньому теж ходила в хор, а коли перейшла жить в Опішню, то почала ходити в хор при опішнянськім клубі де керував хором Середа Тимохвій Іванович[1335]. На тій ксерокопії де ви написали цілий список прізвищ я впізнала п'ять чол. Прізвища все знайомі, а впізнати багато не змогла. Багато пройшло років і багато чого забулося. Висилаю вам їх назад як ви просили. Прізвище того гончара, що працював при Бойченкові[1336] в нашому цеху ви прочитали не вірно. Та такою покаліченою мовою як я зараз пишу трудно й прочитати правильно. Це Пилипенко Микола[1337]. Він вчився ще при Лебіщакові[1338] разом з моїм братом Артемом[1339]. Тоді ж працював і Репка Олексій[1340], Незабутні роки. Багато часу пройшло з тих пір, а й доси віддаються болем у серці. Пилипенка Миколу також убито на фронті другої світової війни. Бойченка Івана по батькові Федотович, а не Федорович. Чи працював хто з цих людей що у списку у нас на заводі «Художній Керамік» Працювали Маслак Іван працював ще при «Кустарь-Кредит» в бухгалтерії. Це в ті часи що працював і Кремпоха Гр. М.[1341] Пересада[1342], а коли вже став «Художній-Керамік» то працювали Ярівчик, І. П. Булава Олександер Петрович. Ярівчик в бухгалтерії, а Булала працював експедитором по розвозу горшків, взагалі посуди.

Білик Дмитро Аврамович[1343]. Він займавсь ліпкою, відливкою форм гіпсових, а керівником школи я не пам'ятаю щоб він був. Може так виконуючим обов'язки тимчасово.

Так як і Ксьондзенко Ів. Гр.[1344] Вроді числився як працівник, а нічого конкретного від них я не бачила. Пересада вроді був керівником майстерні як партійний, але він не був кераміком

не знав цієї роботи і тому був не довго. Роботу по керамічному процесу виконував Сакун Хома Мусієвич[1345]. Приїхав Бойченко Ів. Ф. і все стало на свій шлях. Де вчився Бойченко, що він закінчив я не знаю, але кераміком був непоганим. Провіряв роботу обпал всі процеси кераміки. Попорозтирала і я на палітрі кобальт, сурьму, мідь і ін. Мололи на постих жорнах не було ніякої техніки. Спершу мололи побіл, а подім добавляли фарбники розтерті на палітрі щоб змололись на жорнах ангоби. Посуда при Бойченкові виходила гарна, тільки пропускала воду. Цехами стали називати коли вже почали будувати завод на Кардашевому[1346]. На цьому закінчую листа. Писала б ще та нема великого конверта. Може ще щось не ясно написала, то пишіть я постараюсь пояснити.

З пошаною до вас Назарчук Мотрона С.» [96].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***

13.04.2005 (за поштовим штемпелем)

«Доброго здоров'я шановний Вікторе Даниловичу! Листа вашого одержала вже давненько, а відповідь знову задержала. У нас також грип не обминув навіть на де який час були припинились зайняття в школах. Що за така хвороба грип, що з нею ніяк не може справитись медицина і кожного року приносить багато неприємностів і печалі. Я не хворіла цього року на грип бо майже ніуди не вихожу з квартири. Та мене не обминула друга неприємна пригода, що відрізала мене від світу, це випадок з моєю плимінницею який не показує на добре і в майбутньому. Вона до мене приходила що тижня і купувала мені що саме необхідніше. Тепер до мене приходить її внук (мій правнук) і запитує що вам купити. Я не можу доручати йому такої роботи. В нього один вихідний на тиждень неділя і він мусить відпочивати, та і дома завжди є якась робота, тому я кажу йому, що мені не потрібно нічого, в ме все є. З великим трудом хожу на базар без якого не обійдешся, та ще зняли трамвайний транспорт і перевели все на тролейбуси. Тепер на них такі черги що трудно сісти та ще коли щось несеш з базару. На ноги я стала дуже слаба і по приходу з базару нічого не можу робити. Лежу відкидаю ноги і руки.

Я ж обіжаюсь бо дожити до такого віку, то вже ніхто не допоможе ні медицина ні які ліки. В цьому допомогла б лише своя сім'я, а її нема і так доведеться доживати до кінця. Здоровя у племінниці з ногою не показує на добре. З лікарні виписали, взяли ногу в гіпс, а через місяць цей гіпс зняли і наложили другий видно не зростається кістка. Лежить вона в своєї дочки, а дома в неї повне запустіння. Кота віддали тимчасов сусідам, а собаку держать відв'язаним і ходять кожного дня годувати. Всі вони на роботі, роботи ж кидати не можна. За Білика[1347] ви зрозуміли мене правильно. Та його мабуть вже давно нема серед живих. Напишу за Кір'якова[1348]. Звідки він сам був чи з Полтави чи з іншого краю. Росіянин. Був директором полтавського технікуму промкооперації. Там було три факультети: Кераміка (головне) текстиль і деревообробочний факольтет. Кір'яков був керамік і викладав у технікумі технологію кераміки.

В цьому технікумі навчався і мій брат Аретем[1349] який працюва і в Опішні на заводі і в школі. Кір'яков був дуже старий та ще були протези на зуби. Дикція в нього була погана і ми в школі не розбирали що він говорив.

З технікума в Полтаві він увільнивсь по старості, (а може його увільнили через це) пенсія була дуже маленька прожити на яку було трудно, сім'ї в нього не було тільки жінка теж дуже стара. Йому ніде було діватись і він вирішив приїхати назавжди в Опішню, а тут виявилось що він вже не може читати лекцій, тому його школа влаштувала в Опішні доживати віку. Дали йому квартиру в будинку де жив колись піп спаської церкви. Забезпечили городиною з Кардашівщини[1350], забезпечили топливом, але жив він уже не довго і помер в Опішні. Похоронили на опішнянському кладовищі. Жінка його лишилась сама безпомічна і її влаштували в будинок для перстарілих. От як його звали і по батькові. Всі дні оці думала і ніяк не можу згадати. Випускна карточка цього технікума муситъ бути у батька Олеся Миколаєвича[1351] Миколи Гавриловича[1352]. Брати Явдохи Данилівни[1353] (бабушки Олеся М.) Лука[1354] і Федір[1355] вчились у цьому технікумі, а там на фото була і адміністрація технікуму, а значить був і Кіряков може і ім'я його там записано. Випускна ця фотографія була і в мого брата та він завжди возив її з собою і вона залишилась десь в його сім'ї. Назаренко Андрій Михайлович[1356] проводив у цьому

ж технікумі техтологічний процес на практиці та був він у нас і в Опішні. Я його знаю краще ніж Кір'якова. За Костю Майстренка[1357] *я можу сказати що він закінчив с/г технікум, мав звання агронома, але не захотів чомусь працювати в цій галузі, а пішов зразу по закінченні с/г технікума на курси вчителів і викладав у школі не тільки укр/мову, а і інші дістипліни. В ті роки коли учителів багато репресовано, то не дуже розбирались чи ти добре знаєш те що викладаєш людям аби погодився працювати вчителем. Жінка Костя Василовича хоть не мала зовсім учительської освіти, а працювала в перших 4х класах покрівської семирічки. Пізніше вже виписала заочний технікум (учительський) у Гадячі. Погода в нас також не дуже гарна. Ні снігу ні дощу нема. Вдень температура до 25 гр., а вітер віє холодний і не похоже на теплу весну. На цьому я закінчую листа. Настрій у мене не дуже добрий через цю подію з племінницею. Бажаю всім вам доброго здоров'я! Бажаю радісно зустріти травневі і Великодні свята! Як здоров'я вашої мами? З щирим вітанням і найращими побажаннями всім вам! Назарчук М. С.»* [97].

* * *

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*

10.07.2005

«Шановний Вікторе Даниловичу!

Одержала вашого листа і ксерокопії з фотографій. Не можу вам передати якие це було свято для мене. Я вже подумала що взагалі не одержу будь коли від вас якоїсь звістки. Причиною цього було те, що в останньому листі ви написали, що у вас дуже хворіють на грип і вашу сім'ю не обминуло це лихо. Мама ваша з ускладненням після грипу лежить в лікарні і ви також хворіли ангіною. Після грипу часто бува ангіна яку лікарі називають фолікулярною. Це дуже небезпечна хвороба яку багато хто і не витримує, а так як я живу сама ні з ким мені поговорити і порадитись то мені в голову лізуть такі думки, що не дають покою ні вдень ні вночі. Я де кільки разів намагалась написати вам, а як же писати, на кого як я ні з ким з вашої сім'ї не знайома. Написати на музей хтозна як на такого листа там подивляться. Вирішила ждати, може з рештою щось виясниться. Побачила вашого листа в своєму поштовому ящики і наче з мене спав якийсь тягар.

Ксерокопії ваші нагадали мені ще рас давно минулу молодість мою і ті дні що я жила в той час, що і ці люди на фотографіях я їх майже всіх знаю хоть багато вже де чого й позабувала. Почну з тії фотографії де зображено випуск керам-школи 1930–1931 року. Перше що мені впало в очі фотографія Корицького Я. Ів.[1358] Його і сім'ю його я знаю дуже добре бо коли в 1940 році довелось мені залишити М-Будищечка і перейти на життя в Опішню то довелось жити поряд Корицьких вірніше сім'ї Висіч. Корицький Я. Ів. пристав, як у нас кажуть у прийми до дочки Висіч Ніни Андрієвни. Сам він родом з Полтавської обл. випускник Глинської керам школи[1359], а може піся цієї школи ще десь вчився бо був хорошим технологом кераміки аж поки його репресовано. Трохим Назарович Демченко[1360] сказав мені щоб я підписалась на документі про те, що вроді Корицький десь у Бахмачі підписував документ на розстріл групи комуністів. Я сказала Демченкові що не можу писати того що не знаю. Він мені сказав: «Що ти не віриш партії» Я сказала що категорично не можу підписати чого не знаю. Тоді він мені сказав: «Гляди щоб ти не пожалкувала» А пізніше коли Корицього реабілітували посмертно, Демченко зново прийшом до мене щоб підписалась про те, що Корицький не винуватий в тому що на його писали. Як же можна вірити таким людям як Демченко? та хіба тільки Демченко моя сестра[1361] так же легко відправляла невинних людей на муки яких вони не заслужили. Бог їм судія. Мабуть більшість комуністів були такі.

1) Збаранська Тетяна[1362]. Вона поступила в керам-школу при Бойченкоі з освітою семирічки, а я поступила в завод вчитись малювати в 1927 році. Була майже нписьменна, вміла лише читати., арифметіки не знала зовсім, де вже було мені думати про якусь школу. Збаранська по закінченні керам-школи поступила в полтавський технікум промкооперації. Але це був уже 1932 рік початок голодомору і вона покинула технікум і по чийомусь сприянню поступила вчителькою до групи китайців які якимсь чином жили в Полтаві. Вони вміли поганенько говорити по російські, а треба було навчити їх краще знати російську мову, щоб у нас робити. Так і залишилась Збаранська в Полтаві чула я за неї що вийшла там заміж, дальнійшої долі її не знаю.

2) Автанасов[1363]. Вчив учнів гончарувати в майстерні. Сам був гончар видно не поганий. Викликаний Бойченком[1364] працювати

в школі. Був родом з Львівської обл. Після 1933 року школа ліквідувалась і Автанасов мабуть поїхав додому. Я була в голодовку з братом у Тбілісі і дальнійшої долі мало знаю. 3) Жуков[1365] був присланий райкомом партії коли не стало Бойченка був дуже не довго бо і школа після 1933 року ліквідувалась. 4) Куц[1366]. Запрошений Бойченком так же як і Автанасов працювати в школі. Тоді вже був репресований художник Гопкало Ів. Ол.[1367] Хороший був художник. Виною йому поставили те, що жінка в нього була з попівської сім'ї і вчилась в Епархіальній школі[1368]. Була вчителька Куц працював художником у школі, але був репресований як і Бойченко. Говорили що в минулому він був есером. Через нього й Бойченка репресували, а Куц ще був і кумом Бойченка. За Корицького я вже написала. 5) Ольховик[1369] це був учитель середньої школи Опішні. Коли репресували Реву Сергія Микитовича[1370], (а він був математиком в керам-школі, то запросили Ольховика на його міце[1371]. Це був хороший учитель математик, фізик і хімік. Це був і мій учитель. Я звернулась до нього по рекомендації Піскука (звідділу наросвіти) підготовити мене до вступу хоть у керам-школу за плату, звичайно, він погодився і я ходила до нього на дом (жив він на квартирі недалеко від Миколи Гавриловича Пошивайла[1372] (батька Олеся Миколаєвича[1373]) Я вже тоді працювала за плату в керам-заводі 5 крб. за годину. платила я вителеві звалося за годину, а занімались ми годин по дві і більш. Він підготовив мене з аріфметики, алгебри, фізики і хімії. Писати він порадив мені вибирати з газет невеликі статті і списувати, слідкувати за розділовими знаками. Я дуже йому вдячна він допоміг мені і я здала успішно екзамени в керам-школ. Що до випускників я не можу сказати чи хто з них залишився по гончарству. Голодомор 1932–1933 року розігнав людей по всім світі. Багато з них загинули на фонті. Дві випускниці померли в час голодомору Я. Олельяненко[1374] і Оксана Грипич[1375].

Дуже сфилювала мене ксерокопія людей що сфотографовані біля хати-читальні. Ви пишите що де хто називав її просвітою, це один і той же будинок перероблений і перестроєний з бувшої церковноприходської школи. Спершу її звали просвітою, а потім хатою-читальнею, пізніше звали просто клуб де часто ставились вистави місцевим драмгуртком, проводились загальні збори сільські, вибори і т. ін. Активними учасниками драмгуртка були Зубенки Ілько[1376]

і молодший його брат; забула як його звали. Федосій Зубенко[1377] або як звали їх Гурієнки[1378] не приймай участі в драмгуртку. він був дуже гарний швець, а Ілько мабуть в репресію попав через участь у драм гуртку. Тоді ще не дуже розбирали яку п'єсу можна ставити, а яку ні. Після постановки п'єси «Про що тирса шелестіла» Ілька забрали і він відбув 10 років далеких таборів. Коли він повернувсь повернувсь після відбуття цієї кари, то жінка його не прийняла в сім'ю і дивилась на нього як на «ворога народу» По моєму оце він зфотографований рядом у чителькою Кикоть, хоть я в цьому не дуже впевнена. Активним учасником драмгуртка був Сакун Хома Мусієвич[1379]. Учителька Кикоть була невісткою Кононенка П. М.[1380] В нього був син Кузьма який хотів десь поступити вчитись у Полтаві але цьому помішала фороба якою він хворів епілепсія. Цю вчительку Кикоть він привіз з Полтави. Коли Кикоть довідалась що Кузьма хворій на епілепсію, то покинула його, а сім'я Кононенків обвинуватила її в тому що Кузьма захворів. Через неї Гарна була старша дочка Кононенків Марія. Лагідна розумна. Вона характером вдалася в батька. Закінила вона, як тоді називалось Женска школа щось подібне гімназії, яка давала право на учителя. В драмгуртку участі не брала, а частіше читала вголос в хаті-читальні з Кобзаря та і де які інші пп'єски. Яким чином вона попала працювати в Дніпропетровсь (тоді Катеринослав). В час голодомору її сім'я перемовила в Опішню і тут вона померла з голоду. Сторож з Просвіти це був Лимар з прогоні (Партизанська вул) У керамологичному журналі де ваша стаття про Пічок[1381] є фотографія Майстренків[1382] де є цей же Лимар тільки там він уже дуже старий. Педченки (Сахроненки) Олександер[1383] і Тимофій[1384] також були учасниками драм гуртка. Та мабуть всі зображені на цій фотографії були активними учасниками постановок якщо не в ролях то музикою. Устим Маьований говорили що він син Гарбуза Платона Степановича[1385]. Він взяв за жінку собі Мальовану, а в неї був хлопчик Вустим і він жив в сім'ї Гарбуза як рідний бо других дітей в них не було.

Дивлюсь без кінця на ці фотографії і в згадках оживають всі вул. нашого села. Живу в Запоріжжі вже давно, привикла тут, а рідні місця завжди з болем згадуються. Хоть уже багато там помінялось, а вулиці лишились ті ж самі. Який великий слід залишає в душі рідне місто де ти народився і виріс. Я така вдячна вам Вікторе Даниловичу.

Ви оживили мою душу своїми листами і фотографіями. Яку величезну роботу ви проводите, скільки на це треба сили і здоров'я Я пообіцяла в журналі з музею що ще щось намалюю, нічого вже я не намалюю; рука не слухається і очі вже погано бачать, а єсть у мене ще остання робота – обрамлення для портрета. Я намалювала її замість того що забрали в мене дівчата як приїжджали до мене з музею. Я хочу сфотографувати її в меншому виді, щоб вмістити в конверт.

На кого її адресувати? Я мабуть перешлю її на вас, а ви вже віднисете її в музей. Не дуже вона така вже вдала ця робота та краще не получиться. А може ви порадити інакше зробити? Скоро почнуться жнива. Який то буде в цьому році хліб... Я не буваю ніде за містом і не знаю що там у полі наросло. А хотілося б пройти ще хоть раз подивитись як тепер після колгоспів у полях. Чи поправилась ваша мама після ускладнення. Племінниця моя ще й до цього часу в гісові, не зростається кістка. Погода в нас не дуже гарна: вітряно, вдень буває жарко, а ночі прохолодні. Нацьому кінчаю. Простіть що погано написала. Бажаю вам всім, всій вашій рідні міцного здоров'я і всього найкращого в світі. З пошаною Назарчук. М.» [98].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***

16.07.2005 (за поштовим штемпелем)

«Шановний Вікторе Даниловичу!

Не чекаючи від вас листа надсилаю вам фотографії з своєї останньої роботи. Передайти одну в музей яку ви вважаєте кращим. По моєму найбільшу, а то дивіться сами яку краще. Дві з них хай будуть вам. Може коли пригодяться у вашій роботі, може коли підійде така дата, що й Котляревський[1386] пригодиться, він не мало вклав праці в нашу літературу.

Як писала вам листа, то забула написати те що ви просили про Білика Івана Оврамовича[1387]. Ці Білики жили на Прогоні (Партизанська вул.) Недалеко від Майстренків[1388]. Я знаю їх три чол. Дмитро Овр.[1389] Іван Овр. і ще сестра була в них[1390]. Забула я як її звуть. Була замужем з Дінцем (кровельщиком. Івана Оврамовича я мало пам'ятаю. В школі він не вчився (в керам-школі), а може вчився

та я не памм'ятаю, а може змінив професію. Єсть така ліпниця (іграшок) Настя Білик-Пошивайло[1391] (як що вона жива) Вона вийшла заміж за Білика з тих що на Прогоні жили, так по моєму то був шофер. Може змінив професію. Запитайте кого небудь з тих що знають Настю Білик-Пошивало чи її чоловік не той Білик Ів. Овр.? Ще мене дивує, що в книзі про скульптуру Демченко[1392] написав що в цій роботі приймав участь крім нього ще й Ковпак[1393]. Крім Ковпака Омелька Ів., який продав свою хату і виїхав у Полтаву, як я вже вам писала раніш, був ще в нього брат, але був великий п'яниця і вже давно помер. Більше ніяких Ковпаків я в Опішні не знаю, хіба може з Котелььви.

У вас там зараз, мабуть, великий наплив екскурсантів і інших гостей.

Бажаю вам в усьому успіху і удачі. Бажаю вас всім відмінного здоров'я. Великий привіт Олесю Миколаєвичу[1394] і всім хто мене знає. З пошаною Назарчук» [99].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***

04.11.2005

«Доброго здоров'я шановний Вікторе Даниловичу!

Одержала вашого листа за якого дуже вдячна вам. Не можу передати яка я була рада одержавши його. Я вам не написала відповідь на вашого останнього листа через те, що не хотіла відривати такого необхідного вам часу. З попердніх листів я довідалась що ви в час відпуску їздили з сином в Одесу і чомусь утердилась думка в мене в голові, що ви цього року влаштовуєте сина вчитись в Одесу, може навіть в той інститут де вчилися і в свій час. Якщо це так і мої догадки були правильні, то я знаю скільки прибавилось вам клопотів, особенно в перші роки навчання Максима. Стипендія, мабуть, не дуже велика та ще добре як гуртожиток є на першому курсі. Треба посилати і гроші і посилки з харчами, може ще й поїхати до нього треба. От же все це забирає багато часу і коштів, а як ще і я напишу вам то треба знаходити час і на відповідь мені. Як що моя мовчанка вас стурбувала то прошу вибачити мені. Та і запитань до мене не було

в останніх листах. Зараз я бачу що у вас виникають нові запитання. Це за Демченка Т. Н.[1395] Що вас цікавить за нього? За Мирутенка[1396] нічого не можу вам сказати бо він був у нас дуже не довго, ми його не дуже і взнали. Тоді людей з райкому партії перекидали часто. Все це були люди не знайомі з керамікою і були вони не більше як декілька місяців. Ми за них мало знали. Такий був Жуков[1397]. Після того як не стало Бойченка Ів. Федотовича[1398] нікому було очолити випускну фотографію. Що саме вас цікавить за Демченка Т. Н. напишіть я вам напишу те що знаю про нього. Я поступила в завод в 1927 році, а Т. Н. прийшов до нас в 1929 році. На пенсію я пішла в 1967 році, а Т. Н. ще залишався тільки вже не на керівній роботі, а просто майстром. Мені цікаво що міг свідчити Назаренко А. М.[1399] за Корицького[1400]. Він же його зовсім не знав. Я дуже вам вдячна за ксерокопії які ви мені надіслали. Ще хотілось би мені мати ксерокопію де сфотографований Бойченко І. Ф. Якщо це не забере у вас багато часу пришліть мені. Я живу тим життям що було в Буещичках та в Опішні, а життя в Запоріжжі спостерігаю тільки у вікно бо майже нікуди не хожу. Харчові продукти купую в місцевих магазинах. Дуже слаба на ноги стала. Хожу тільки з паличкою, щоб не впасти, а племінниця моя і доси лежить у лікарні. В січні м-ці буде вже рік як поламала ногу і до цього часу не вилічили.

Цікаво мені свідчення обох Демченків[1401] за Корицького Я. Ів. Як можна вірити людям які так можуть свідчити за одну людину так, а потім як ситуація змінилась говорити зовсім навпаки, навіть говорити що і підпис, ніби то, хтось поставив за нього. Котрий же то Демченко міг відмовитись від своєї підписі?

Т. Н. як умовляв мене писати за Корицького, те що їм було потрібно говорив мені: «Ти що, не віриш партії?» а потім відмовився від своїх слів. Така була і моя сестра Настя[1402]. Мені до цього часу страшно як вона поступала з Пічками[1403] коли була головою с/р. Демченка Михайла О.[1404] Ємці Дмитро і Йосип[1405] хоть побили добре коли відправлялись на фронт. Одержавши з банку останню зарплату перед війною Демченко М. О. де кому дав гроші, а більшу половину зароблених людьми грошей залишив собі.

Так само як і мені дав лише 500 крб. з тії допомоги що давали погорільцям по 1000 крб. Різник Федір Антонович[1406] що свідчив

за Демченка Т. Н. був майже неписьменний, а поставили його директором керам-школи і коли треба було відчитаться за роботу школи, то завжди просив мого брата Артема[1407] написати йому хотькороткими конспектами що він повинен сказати на відчиті. Така мабуть була вся Радянська влада наполовину з брехні. Тепер я хочу поговорити про вашу працю – книгу про церкву. Ви в попередньому листі згадуєте що потрібно 4-6 тис. гривень на видавництво цієї книги. А хіба серед учасників і мешканців М-Будещичок нема охочих придбати таку книгу? Я не уявляю чим живуть тепер люди М-Будищечок. Чи займаються старими професиями чи тепер по новому побудоване життя? Чи служиться тепер у церкві? Я думаю, що учасники (активні) церкви мають бути учасниками видання такої книги. Чи вже якась частина грошей зібрана і скільки ще треба потрібно, щоб була сума на видання цієї книги? А що означать ваші слова: «Цієї суботи буде зустрік у Хижняківці[1408]».

У нас зараз тепло до 15-20°. Було похолодало і почали навіть отопляти квартири. Морозів ще не було може по низьких містах були приморозки ну вода ще не замерзала. Клени стять як обсипані золотом. почина падати листя. На цьому кінчаю. Може що не ясно написала то пробачте і напишіть я поясню. Вітання всім хто мене ще не забув.

Від усії душі вітаю вас і вашу сім'ю, а пакож керівників і учасників музею гончарства

З пошаною до всіх вас Назарчук» [100].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***

05.12.2005 (за поштовим штемпелем)

«Доброго здоров'я шановний Вікторе Даниловичу!

Перш за все прошу вибачення за задержку листа. Цього разу думала напишу відповідь зразу по одержанні вашого листа та ніколи не вийде так як думаєш. Як ви вже знаєте з попередніх моїх листів що племінниця моя поламала ногу і в січні м-ці вже буде рік як вона лежить в лікарнях, а в січні м-ці вже буде рік і незростається кістка. Зараз уже не в гіпсові нога, а залізних скобах. Зараз уже єсть надія на зрощення кістки.

Вона все купувала мені (за мої гроші, звичай, та приносила мені все що потрібно з продуктів, а зараз ходить до мене її внук, а мій правнук, питає: «що вам купити» Та мені шкода доручати йому всі дрібниці, що потрібні в господрстві і в харчуванні, та мені шкода загружати його всим цім. Він працює, дочка ходить вже в п'ятий клас с/ш та ще всякі гуртки забирають багато часу, а жінка йго теж працює і вчиться заочно, без кінця їждить на сесії то на екзамени. Сама я нікуди не гожусь, що ноги, а що і очі вже здають. Доводиться просити когось збоку коли треба щось купити на базарі, а в більшости доводиться обходитись тим, що можна купити в магазинах. За всі послуги треба платити бо хто ж схоче даром це робити. Я не обіжаюсь і не жаліюсь, а просто пишу щоб вам було ясно моє теперішне становище. От же почну з самого головного що вас цікавить, про сім'ю Білика Дмитра Оврамовича[1409]. З вашого листа я зрозуміла, що чоловік Насті Білик-Пошивайло[1410] племінник Дмитра Оврамовича Білика. Виходить що крім Ів. Овр.[1411] в нього був ще брат[1412]. Цього я не знала. Перейшла я жити в Опішню в 1940 році. Почалась колективізація і в мене відрізали всю садибу залишився самий двір, навіть хлів залишився на чужій триторії Довелось продати хату колгоспникові яких зселяли з хуторів до Опішні. Цей колгоспник зараз вирубав садок (який ми доглядали протягом багатьох років) на дрова, а на пустій землі почав сіяти жито та садити картоплю та іншу городину. Цьому не мало сприяла й моя сестра Настя[1413], якій дуже хотілось зробити з мене «Ворога народу» Не про це все рік, а я хочу вам розповісти про Біликів. На тій вулиці де я купила хату жив і Білик Д. О., а Корицький Я. Ів.[1414] жив також моїм сусідом тільки сходились наші межі не дворищами а садками. Жив там Висіч, а в ньго дочка Ніна Андрієвна була вчителькою і до них «як тоді казали Корицький Я. Ів. пристав у прийми». Білика Д. О. забрав, як тоді казали, «Чорний воророн» і про нього не було чутки аж поки почалась війна і вже коли вся Україна була окупована німцями Білик повернувся додому. Де він був реперсований я так і не знаю, самій незручто було розпитувати, а Біличка М. П. не мала охоти сама розповідати. Чим він займався дома я не знаю, а коли вже німців вигнали, то він ходив по людях красити вікна та двері. Красив він вікна і нас. В нас збереглась кровать металева односпальна, а в них в час пожару погоріли кроваті були дерев'яні і спати було ні на чім

і спали на сяких-таких топчанах. Біличка попросила в нас цю кровать, а за це він покрасив у нас в тій халупі що ми збудували після пожару. Так він жив мабуть до 1946–1947 року, а потім його визвали в ГПУ і звідти вже він не повернувся[1415]*. На цій фотографії жінка його Марія Пантелемонівна посередині в очках, а по боках неї мої племінниці, дочки мого рідного брата Івана*[1416]*, що працював математиком в с/ш Опішні а також у «школі майстрів художньої кераміки». Старша дочка мого брата, що сидить коло Білички з правого боку вчилась разом з дочкою Білики Д. О. Оленою вчилася в Опішнянській школі, разом кінчали цю школу і разом поступили у Львові. племінниця моя Надія в медичний інститут, а Біликова Олена в педагогічний також у Львові. племінниця моя Надія була направлена на роботу в Херсонську обл., а Олена Білик в м. Кременець Тарнопільської обл. Там же вийшла заміж, а прізвища її чоловіка не знаю та він в скорому часі чогось помер, залишився лише син Юрко. з матір'ю вони чогось не ладили. Все щось не так ні гготовити не вміє так як хочеться Лені навіть розмовляти не можна було в присутності дочки. Все щось не так як їй хочеться. Тому Марія Пантелимонівна не витримала і приїхала до дому, продала хату що стояла пусткою за 3000 частину грошей переслала Лені, а частину віддала до схову сестрі своїй що була замужем за Башлівкою в Опішні, а сама поїхала в Полтаву, щоб купити десь хоть невелику хатину. Та це також їй не вдалось бо хати в Полтаві дуже подорожали і на ті гроші що в неї лишились не можна було купити навіть частину хати. Повернутись додому не можна було. Сестра сказала їй щоб про Опішню й не думала.*

Після цього Біличка захворіла в чужій хаті і хазяїни цієї хати написали сестрі Паші Башлівчисі, щоб преїхала і забрала її до себе. Паша забрала її до себе і в скорому часі вона в неї померла. Похована в Опішні[1417]*.*

За Лену не знаю чи вона так і лишилась в Кременці жити, чи переїха в інше місце[1418]*. За Білика з тих пір ніякої чутки не було.*

Надсилаю вам 200 гривень на допомогу випуску книги. Як би в мене не склалось так погано життя то може вислала і більше, а так боюсь чи зо мною не трапиться щось дуже вже я стала немічна та ще недавно збила мене машина, та ще я несла трилітрову сулію з молоком. Сулія не розбилась бо в сумці був сир (творог) він

попав на дно підсулію це мабуть і спасло її бо не розбилась і навіть не розкрилась. Машина мене не вдарила, а тільки боком черкнула, а я впала чи злякалась чи від несподіванки впала, сумка вирвалась із рук і я ніяк не могла встати

Сидячи на дорозі обмацала ноги і руки чи цілі. Потім з трудом встала, все тіло трусилось а руки і ноги цілі. З трудом добралась до своєї квартири. Мабуть з час лежала поки заспокоїлась. Тепер на базар зовсім не хожу, обхожусь тим що є в магазинах.

Задорожний Федір Петрович[1419] за якого ви пишите я щось його не пам'ятаю. Це мабуть онук Івана Андрієвича Заторожного[1420]. А з тих хто обріхував я знаю Коломійця Захара Йосиповича[1421] (працювали в одному цеху, і знаю Яценка Митрофана Артемовича[1422] це був дядько покійної Паші Петрівни Біляк[1423] по матері. У вас в музеї мабуть багато екскурсій цього року. Цікаво чи відзначають якось сорочинський ярмарок. Як що вам що небудь відомо напишіть і мені. Ви мені так багато всього написали і переслали різних ксерокопій що я наче переношусь в ті давні роки 20[20] століття і згадуються всі події що були тоді. Ще цікаво мені чи проросли посіви посіяні в суху землю. Було ще тепло і йшли дощі але день був дуже малий і чи проросло зерно чи ні. Я тут питаю таких що бувають в полях або проїжджають біля посівів чи посходило що небудь. Довго не було дощу і земля була така тверда як камінь. Мені відповідають «Воно вам нужне, без хліба не будем. Вернусь ще до церковних справ: Цікаво з чого тепер живе піп якщо так мало ходи людей до церкви, а зарплати ж мабуть попи не одержують.

На цьому буду кінчати свого листа. Бажаю вам всього найкращого у вашому житті і роботі. Бажаю вам і всім вашим рідним всього найкращого в житті, миру злагоди покою і всякого добра. З глибокою пошаною до всіх вас Назарчук М.

Може що де не ясно написала то напишіть я поясню» [101].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***

30.12.2005

«Добрий день шановний Вікторе Даниловичу!

Одержала вашого листа і ксерокопію з Бойченком[1424] і його родиною про яку я вас прохала. Дуже вам за все вдячна і тепер я живу наче в оточенні колишнього часу і передо мною наче всі люди дорогі моєму серцю бо то були роки моєї молодості, а в молодості самий щасливий час хоть тоді й тяжкий час був і матеріально і морально. Насам перед я допишу те що тоді пропустила і вже як заклеїла конверт, то згадала що написала лише дочку Лену Біликову, а в них було двоє дітей син Юра і дочка Лена. Юра Дмитра Білика[1425] загинув на фронті. а Лена залишилась одна з дітей і тому в моїй пам'яті залишилась згадка лише про неї. Лена вчилась з дочкою мого брата в одному класі Опішнянської середньої школи і були дуже дружні між собою. Фотографія де зображені мої племінниці і Біличка зроблена приблизно в 1938–1939 році[1426] коли вони покінчали школу і почали працювати за призначенням (після інституту) Лена в м. Кременець Тарнопольської обл., а Надія (племінниця) в Херсонській обл. в лікарні лікарем. Ми тоді ще жили в Опішні. Надія ще не працювала за призначенням і захотіла поїхати разом з Біличкою до Лени подивитись як вона працює. Разом з нею захотіла поїхати до Лени і модша сестра Надії Таня. Фотографія ця зроблена в м. Кременець де ви і бачити їх всіх трьох. Чому ж нема з ними і Лени? Вона чомусь зненавиділа свою матір, мабуть тому що батько був реплесований. Були такі діти що ненавиділи своїх репресованих батьків. Це подяка матері за те, що вона всі сили і можливості віддавала на те щоб дочка вчилась і вийшла на той шлях що їй хотілось. Біличка працювала в артілі «ім Крупської». Це було вишивальне об'єднання і все що можна було зробити кращого (одежа вишита кращими українськими взірцями) було у Лени, а в подяку за це Лена зненавиділа матір і сказала щоб вона до неї не приїжджала зовсім, поривала з нею всякі родинні зв'язки Скільки Марія Пантелимонівна (Білечка) виплакала мабуть я знала найбільше. Вона завжди ділилась зо мною всима переживаннями. Коли почалась війна то всі хати на нашім кутку які були під солом'яним дахом були попалені німцями. Наша хата була збудована з доброго

дерева, бо той господар в якого ми купили цю хату був лісником тож і дерево на хату вибирав найкраще, тому й хата згоріла до останньої трісочки, а в Білика стіни були хоть і не товсті, але кирпичні і згорів самий верх а стіни лишились цілі. Тому Біличці легше було відбудувати якось свою хату. Верх зробили під залізом і вже пожару не так було страшно. В цей час повернувся Д. О. Білик. Лена додому не поверталась, а коли закінчилась окупація, то Білика Д. О. знову забрали в ГПУ і він вже більше додому не повернувся[1427]*. Садиби наші почали надрізувати і поміж нашими хатами настроїлися нові хазяї (партійні) і пускали такі чутки, що всіх хто жив на окутованій території висилатимуть в Сибір, висилатимуть вночі щоб не знали і не повтікали.*

Можете думати як у нас було на душі, а в Білички ще репресований і чоловік. Тому вона рішила продати свою хату і купити хоть якусь кіматку в Полтаві. З її листа ви бачити як це їй вдалося. Частину грошей вона переслала Лені, а частину віддала до збереження своїй сестрі яка жила в Опішні. Отоді вона й прислала мені листа того що я переслала вам. Коли вона захворіла то той хазяїн де вона жила написав сестрі Білички щоб приїхала і забрала її до себе бо вона дуже плоха. Сестра забрала її і вона через невеликий час померла Я ще жила тоді в Опішні бо син мій по закінченні інституту працював 5 років у м. Свердловську в аеропорту. Тоді там щось трапилось таке як у нас у Чорнобили і з Свердловська тікали всі кому можна було тікати синові ж моєму ще не можна було їхати звідти бо ще не закінчився срок відробітку за навчання. Коли ж цей час минув і він приїв до дому, то був вже вражений радіацією і попрацювавши 2 роки на моторобудівному з-ді захворів і прохворівши 20 з лишнім років помер тут у Запоріжжі через що й я попала сюди. До 1940 року я жила з своєю сімєю в Будищечках, а потім коли обрізали садибу по саму хату довелось все покинути бо на обрізаній садибі «добрі люди» робили що кому здумається і говорили: «Воно Народне» Чоловік мій поїхав щукати собі місце по своїй прямій спаціальності і все не міг знайти собі місця аж поки завербувався на Кавказ у м. Кутаісі де його й захватила війна і від того часу не маю за нього ніякої чутки. У Білички також була обрізана садиба і лишився самий двір. Проживаючи в Опішні я працювала і на Тарапуньці і на Кардашевому[1428]*; куди посилали там і працювала.*

Навіть в «Червоному гончарі працювала. Ця артіль інвалідів з'єдналась з «Художнім Кераміком» і утворилось 3 цехи. Останні роки я працювала в школі де вчила учнів керам школи малювати в майстерні на посуді. Коли почалась війна школа ліквідувалась, а завод ще працював хоть уже робили лише просту посуду. Я пішла працювати в загот-контору де заготовлялись продукти з овочів (сушені) для фонту; картопля, морква, буряк, цибуля, сухарі і копчені ковбаси, сухо-фрукти. Я попала на заготівлю цибулі; кришили і сушили і очі щодня були як запухші. Ця робота проводилась поки німці дійшли до нас. Жила дома з сім'єю виходити будь куди було страшно. В Опішні у центрі появились перші повішені за «Кражу» Завод «Художній Керамік» був привланений якійсь німецькій фрау[1429]. Мені Гладеревський Л. Ф[1430] сказав щоб я приходила на роботу. Я сказала, що у мене нема хліба, нема чого їсти. Тоді він сказав щоб я прийшла на завод де ще були залишки горшів, дадуть мені щоб я виміняла собі хліба. Горшків я взяла сказавши що живі будем відроблю бо грошей не було та ніякі гроші не ходили. хліба трохи виміняла, та ходила на потайні жорна, щоб змолоти хоть мисочку зерна. Страшний час був не хочеться його й згадувати. Білик Д. О. так і не повернувся після того як його визвали в ГПУ Д. О. красив вікна в нас коли місля пожару збудували сяку-таку хижу це ще було в Опішні. Потім довелось і цю хижу продати бо син після Свердловська прийхавши додому захворів. а працював він на моторобудівному з-ді в м. Запоріжжі. Довелось ліквідувати і цю хату й садибу та переїхати в Запоріжжя. Син тут помер, а я лишилась тут коло його могили.

Віктор Данилович! В мене до вас буде велике прохання. У вашій роботі вам іноді доводиться звертатись до архівів колишнього КГБ. Може десь зустрінити в списках засуджених жінку з прізвищем Острянин Любов Федорівна[1431]. Це моя двоюрідна сестра. Я дуже хотіла б знати за що її судили і яку кару вона понесла. Вона закінчила керам-школу в 1940 році і була направлена школою в с. Бубнівка Вінницькоі обл. Почалась війна і вона приїхала додому, а тут її з групою молоді забрали в Німеччину. По закінченні війни вона повернулась додому та тут ті що були з нею разом розказали що вона там щось рисувала і її забрали і на 5 років відправили в Сибір. Повернувшись вона працювала в колгоспі, а потім її знову забрали. Розвалили в них

піч шукали якогось передатчика. Нічого на знайшли а її знову забрали і сказали: «Прощайся з своїм гніздом бо більш ти його не побачиш». Забрали і ніякої чутки більше. Розпитувала я родичів та ніхто нічого не зна чи не хотят розповідати. Було це в 1950–1960 рр. Нарочито не шукайте, а як що зустрінете на напишіть мені. На цьому кінчаю свого листа.

Поздоровляю всіх вас з Новим роком і з Різдвяними святами! Бажаю всім вам доброго здоров'я і щоб збулося все те що собі бажаєте! За гроші не турбуйтесь. Я жалію що не можу більше послати. З великою пошаною до всіх вас Назарчук М.» [102].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***

06.01.2006 (за поштовим штемпелем)

«Доброго здоров'я шановний Вікторе Даниловичу!

Вчора одержала вашого листа з ксерокопією пам'ятника загиблим Великодним та фото Реви В. Г.

Я думаю що вас найдужче цікавить Окорок Ів. С.[1432] *бо він мабуть займає певне місце у вашому творі про церкву. Я вам писала, що між людьми була чутка що і він, якимсь чином, причетний до події з Великодними. Я не мала на увазі що він причетний до вбивства цих людей, але зв'язок міг якийсь бути. Коротенько нагадаю, що я знаю про Окорока. Він був не опішнянський і служив, ніби то, бухгалтером у якогось великого багатія-торговця до революції. У якого саме не знаю. Опішня – центр складався майже весь з торовців і де які з них були дуже багаті такі напр. як Ніфонтови, Хатімлери, Пасько і інші. Коли почалася перша Вітчизняна війна (1914 р) Окорок вирішив змінити професію, що викликало в нього таку думку не знаю, пройшов десь якийсь інструктаж чи курси і висвятився на попа. І коли в нас на М-Будищечках не стало старого попа Барзиловича*[1433]*, а його не стало в нас в зв'язку з тим, що почалися перші репресії (це ще Ленін*[1434] *був живий) напр. «Спілка визволення України» СВУ*[1435]*. списки цих людей друкувалась на сторінках тодішніх газет. Окорок з'явився в нас на Будищечках попом. Треба сказати, що людям він сподобався і церква завжди була переповнена народом. Молодий, стрункий, обличчя завжди*

було модне; підстрижені по мотному вуса, борідка завжди була модно підбрита, голос звучний сильний і його чути було в усіх куточках церкви. Гарно співав і завжди був присутній на співках церковного хору. Я тоді вже ходила в церковний хор. Це було вже за декілька років після події з Великодними. Винуватців цієї трагедії так і не знайшли та видно не дуже й шукали і це діло так і лишилось не розв'язаним чи то боялись виявляти щоб і на себе не накликати таку біду, чи може й справді учасниками цієї трагедії були навіть родичі Великудних, як часто говорили між людьми, якісь Мороховці та ін. Коли хоронили то між людьми було чути: сами побили сами й хоронять. Дітей у них було двоє син і дочка. Син був поранений і довго лежав у лікарні, а на хазяйстві в них жіла якас їхня бабуся. Син поправився і оженився взяв за жінку сестру двоюрідну Паші Петрівни Білякової[1436]*, що була малювальницею в Художньому-Кераміку. Та вона с скорості померла від сібірки на обличчі, а Гриша жнився на комусь другому. Від них вже було вучка В. Г. Дочка Великодних також виходила заміж, але н знаю чи були і від неї діти. У Окорока була жінка і дочка. Жили вони в попівській хаті проти церкви. Де вчилась його дочка перше не знаю потім він захотів щоб поступила вчитись і далі. Для цього треба було підготовитись і він договорився з моїм найстаршим братом*[1437] *щоб підготовив її до вступу в вищу школу.*

Коли я пішла працювати в завод то не знаю скільки він ще жив у Будищечках. Коли дочка вже була підготовлена він поїхав з нею щоб помістити в школу. а жінка його лишилась тут, а потім і вона виїхала, до нас прийшов той піп що переховував солдат у церкві[1438]*. За Окорока пройшла чутка, що він повісився не в нас, а там де він виїхав. Причиною цього говорили, що він був причетний до справи Великодних. На похоронах у Великодних бачили скрізь багато ящиків, а дехто бачив що ящики були повні різної галантереї; ниток на котках, краше різного з якого в'яжуть кружева і т.ін.*

Можливо Окорок, ще коли був буггалтером і багатих торговців і наближення революції розігнало цих торговців, сприяв тому щоб ці товари, як побільше збирались в схованці Великодних. Якийсь зв'язок був, вже люди зря не говоритимуть. Ніхто Великодних не хвалив, а говорили що самі меррзенні і безсовісні спекулянти. Мене ще дуже дивує ось що: в цитаті цієї книжки сказано що Майстренко

старий[1439] *був комісаром міліції якраз в ті роки що сталася подія з Великодними, а потім передав комісарство комусь іншому бо він був миролюбець. Та яка тоді міліція була в той час всим правив воєнний комунізм. Я вперше почула що він займав таку посаду. Він працював у Трипольських садівником та ще якимь діловодом. А може то я не знала бо чогось же вчились всі його діти в Харкові та в Києві і усадьбу не обрізували як у всіх інших. В них у домі була монополька государственна продажа водки. Багато кой-чого мені не ясно.*

Ви хіба Вікторе Даниловичу не знали раніше про подію у Великодних, я вам здається писала. Мені самій дивно що пройшла війна в один край і в другий а пам'ятник залишився цілий нічим не пошкоджений. Багато мабуть нажилися ці Великодні від поставок під час войни та революції. Роздавали кожі шевцям, а ті здавали готові чоботи в інтенданство.

Багато тоді негідного товару здавали за доброякісний; гроші брали добрі, а чоботи розлазились на ногах у солдатів. Не знаю чи все написала про те що вам потрібно. Якщо ні то нагадайте я напишу додатково.

На цьому закінчую листа. Поздоровляю вас усіх і вашу родину з Різдвяними святами. Бажаю вам всім всього найкращого, а особливо здоров'я! З великою пошаною до всіх вас.

Назарчук М.» [103].

***

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***

13.03.2006

«Шановний Вікторе Даниловичу!

Одержала вашого листа і дуже рада і вдячна, що ви мене не забуваєте! Це єдиний зв'язок із світом та рідними місцями, що ніколи не забудуться поки й живу. В М-Будищечках пройшли мої дитячі роки і юність і тому коли ви нагадли в листі про мою (бувшу) хату всі мої згадки і думки і я чуть не заплакала пригадавши все. Чому вона пуста (хата) як ви пишете? А де ж хазяїни які купили її? З сорокового року я там не живу, а й тепер як згадаю все, заболить у мене серце. Це був чудовий куточок природи (може тому що моя родина). Чудовий

був садок! Чого там тільки не було; різні сорти яблуть, груш, слив, черешень, смородини, навіть трава там була якась особлива. Які там тільки квіти були (дикорастущі), я більше ніде таких не бачила. Майстренко старий[1440] був садоводом у Трипольських (колишній Предводитель дворянства), а через Майстренка і ми доставали різні сорти дерев. І так було боляче як відрізали весь садок, навіть половину двору, і йдучи садком вже хтось ламав гілля на дереві, а скажи: «Що ж ви робите» почуєш у відповідь; воно народне. Я дуже вдячна вам що ви нагадали мені все таке рідне. Цікаво чи садок хоть частково зберігся. Ви запитуєте коли збудована була хата, Написано про це ніде не було, а я пам'ятаю розповідь моєї мами яка ще тоді була молодою дівчиною, що йшли на храм до новозбудованої церкви, а дорога була мимо нашої садиби, і дуже дивувались що побудована була така велика і гарна хата, а димаря на хаті нема. В нас димарь був зроблений з цегли і був продовженням обпалювальниих печей. Так що хата наша побудована була майже в ті роки що і церква[1441].

Про отамана Гонту[1442] я не чула нічого. Може він хоть і був родом з Лихачівки, а діяв десь на другій території. Тепер так виходить перемінили жителів не так як було раніше. Наша хата була перша в М-Будищечках. Тоді Опішне кінчалось з нашого боку Морозенковим садком який займав територію з вул. Липівці до вул. Шкурпелівка. Садок був великий і в цьому садку 4 плантації чорної смородини, тільки не такої як тепер розвели новий сорт, а такої як давно розводили. Родила вона дуже рясно і коли приспівав час її збирати то наймали молодь обривати її по 10 коп за відро.

Морозенко займайся виноробством. В нього було декілька садків в Опішнім. Я не знаю де він його продавав. В Опішнім не було продажу вина від Морозенка.

Дуже цікавить мене твір Майстренка Ів. В.[1443] про який ви пишите в листі. Як попав цей твір до вас? чи ви виписували його чи то діти Ів. В. сами переслали його на родину Майстренка Ів. В. Напишіть мені чи не можна його виписати. Мабуть за гривні з Америки не можна придбати нічого; треба долари. А я дуже хотіла б прочитати цей твір та на жаль я вже не зможу приїхати в Опішню.

Пересилаю вам листа від Олени Щербань[1444] якого я одержала вже давно, але не писала їй. Я не знаю чому в мене нема бажання їй писати.

Вона видно хоче написати твір про школу Бойченка[1445] яка існувала до 1931 року.

Я думаю що в Опішні ще є люди які знають про цю школу то ж нехай звертається до когось іншого крім мене, та я й сама не знаю добре коли забрали Бойченка. На ті голодні роки я була в Тбілісі з братом, а коли повернулися до дому то Бойченка вже не було.

Скільки всього перевернулось за минуле століття і доброго і поганого. Пам'ять всього не може вдержати. Голосувати за вас буду. Хотілося б щоб вас вибрали і на голову с/р. А хто зараз головою М-Будищанської с/р? Чим люди там зараз займаються? Гончарі звичайно не працюють через самі дрова трудно займаться гончарством Тепер по моєму найкраще займатись сільським господрствов. Я не знаю як зараз на селі, в місті всі продукти сільського господарства коштують дуже дорого. Окремі фермери мають свої машини і привозять у місто вироби свого господарства. На базар я зовсім не хожу, сили в ногах мало і можуть збити з ніг що й було вже два рази. Мені дивно що наш куток спустів. Там же були пусті садиби Шкурпели Полікарпа[1446] і садиба Пічок[1447] де жив останній час Пічка Антон[1448]. Хороші садиби, колись там було повно вишень, багато грибів трав'яних. Садиби гарні, чому ж там ніхто не побудувався? Морозенківський садок мабуть весь забудувався мешканцями Опішні. Погода в нас ще до цього часу холодна. Цього року, як ніколи раніше, довго лежав сніг. Випав у січні і лежав до цього часу. Ще й досі лежить по холодках і температура не піднімається вище 10-12°. Скоро почнуть обробляти городи. На цьому я кінчаю свого листа. Бажаю вам усім і вашій родині здоров'я, щасливого безтурботного життя і удачі в усіх ваших справах!

З щирою повагою і пошаною до всіх вас. Назарчук М. С.» [104].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***

20.04.2006 (за поштовим штемпелем)

«Добрий день шановний Вікторе Даниловичу!

Вчора одержала вашого листа, як видно вже другого, а того про який ви пишите де до мене є чергові питання я не одержала і була дуже вражена цим випадком. По моєму зараз поштові зв'язки налагоджені добре і всяке поштове відправлення не могло десь запропаститись.

Я дуже жалкую за ним і як що можете напишіть будь ласка вдруге про те що там було написано. Замок мого поштового ящика пошкоджено і я закручую його дротиною, з червоної міді, вона гнучка і добре держить дверку ящика. І хто ж це міг зробити, може пожаднився на гарну мідну дротину, так навіщо ж забирати листа?

У мене декілька разів висмикували дротину і ящик був відкритий, а може цей лист втрачений в другому місці. Я дуже вас прошу напишіть мені про те що там було написано. Я дуже ціню ваші листи. Вони мені нагадують все моє життя і ті міцця що були мені найрідніші. Згадаю ще трохи про нашу бувшу хату. Якщо вона перекрита шифером і шифер не підмазаний кожен лист, то там задувало скрізь снігом, а потім він розтавав і по всих хатах були водяні потьоки тим мабуть там у ній ніхто й не живе. Цікаво мені те що сім'я яка купила нашу хату, в своєму складі мала 3 чоловіки і один із них построїв собі хату над вулицею де був наша хлів, а жінка йго (Чуйка Миколи дочка) повісилась. Це мені писала Селюченкова Олександра Федорівна[1449]. Якщо ця хата стоїть, то тоді Зелиб Семен[1450] (по якого ви пишете, я його добре знаю, жива на тім місці де жив Гнида Тимофій[1451]. У Гниди було 7 чол. дітей. Двоє старших він пристроїв на хуторі Арсеньське, а п'ятеро менших мабуть погинули в голодівку 1933 року. Я в 1990 році була в Опішні[1452] бачила Зелиба і говорила з ним. Він розповідав про своє життя і говорив що збирається женитис на дочці Чуйка Оксентія найменшій Марині. Пишу по це все, а той лист ваш, що я не одержала не дає мені покою. Я оце вперше від вас почула що була влаштована виставка робіт Опішнянської «Школи майстрів художньої кераміки» Я вже забула які там були роботи, а вони бач збереглися до цього часу навіть війна їх не пошкодила. Цікаво було б мені знати як же Опішнянський завод художньої кераміки (новий що працював на газові) чи працює хоть частково чи так даром і стоїть споруда нічим не використовується чи працюють ті два гончалі Китриш Михайло[1453] і Омельяненко Василь[1454] Така знаменита гончарами колись Опішня так і закінчить свою славу на цих двох майстрах. Ще цікаво було б знати хто живе в хаті бувшій Корицкого Якова Івановича[1455]. Хата в нього була кріпка і гарна, то мусила б зруйнуватись. Син в нього був лише один Юрій жонатий на дочці Реви Сергія Микитовича[1456] репресованого про якого

во вже писали. Коли жили ми в Опішні, то вони були нашими сусідами. На цьому я закінчую свого листа. Напишу більше як одержу той лист якого (вірніше повторення його) я не одержала.

Привіт всім вам і поздоровлення з усіма весняними святами. Найкращі побажання довгих років життя, здоров'я і всіх життєвих благ та удачі в ваших ділах і задумах!

З щирим привітом до всіх вас! Назарчук М. С.» [105].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***

15.05.2006

«Добрий день шановний Вікторе Даниловичу!

Думала написати вам відповідь зараз же по одержанні від вас листа та не вдалось через незалежні від мене причини. Найперше напишу про виставку за яку ви пишите. Від кого у вас така інформація я не знаю, а за таку виставку я почула від вас уперше. Ніякої виставки керам-школи не було[1457]*. Така подія не могла пройти непомітно та ще невідомо в якому музеї це експонувалось. У мене з'явилось припущення чи ви не від Ханка Віталія Миколаєвича*[1458] *одержали таку інформацію! Він працював раніше в художньому музеї в Полтаві який міститься десь внизу як споскатись до Ворскли. Там в нього майстерня де він працював і ця майстерня залишилас за ним. Він залишив свою роботу в майстерні при художньому інституті і працює в технічному університеті на архітектурному факультеті для керамістів. Може в цьому художньому музеї і експонували ті вироби, про які ви пишите. Бо чомусь він написав мені в Запоріжжя не знаючи ні мене ні моєї адреси. Я з ним переписувалась поки він перейшов працювати викладачем в уневерсітет. Ті експонати про які ви пишите зовсім не експонати керам-школи. Наливайко*[1459] *працював у заводі «Художній Керамік» малював малюнки на тарілках і на вазах, а ми хто працював тоді в заводі малювали ці тарілки коли кому довелось. З керам школи там були лише; Багрій М.*[1460]*, Бабич О.*[1461]*, Сиса П.*[1462]*, Овсій Л.*[1463]*, Боцьва О.*[1464]*, Селюченко О.*[1465] *Хоменко П. Ів.*[1466]*, Емець Ів. Т.*[1467] *– це були гончарі керам заводу майстри були хороші а до школи не мали ніякого відношення. Ця робота робилася*

не разом і ніхто не згадував за якусь виставку. Ще хочу сказати за Ксьондзенка Ів. Гр.[1468] Скульптурний бюст Шевченка[1469] був у заводі давно ще за часів Лебіщака[1470] (може привезли з собою з западних областв України. Постаментом під бюст були книзки (заокрема «Кобзар») Ксьондзенко одформував цей бюст (на нього була гіпсова форма) і добавив своє, через постамент виліпив поворозку з листям і видав цю скульптуру за свою роботу. Тоді чуть було не дійшло до суда, а потім утихомирелось і залишилось так ніби то його робота. Всі ці роботи залишились у заводі, а потім приїхав хтось з музею (не знаю з якого) відібрав що йму показалось добре і закупив для музею. Ви згадуєте Демченка Лариона Михайловича[1471], він був зазгоспом у заводі то мабуть допомагав відправити ці речі представникові музею куди йому було треба. Мабуть не в краєзнавчому музею експонувались ці речі бо недалеко від краєзнавчого музею живе моя племінниця. Вона часто відвідує цей музей і такої виставки не могла б не помітити. Це все що я можу сказати за виставку[1472]. Чорнильний прибор «Катерина». Це твір Наливайка. Тепер хочу написати про того Мареху що побудувався на місці нашого бувшого хліва: Нашу бувшу хату з обійстям купила сім'я Марехів які були зселені з малих хуторів до великого села чи містечка. В цих Марехів було три сини. Два поселились в нашій бувшій хаті, а третій вистроїв собі хату з нашого бувшого хлів. Хлів був велікий і побудований з доброго дерева. Може трохи щось добавив (фіндамент) тай вистроїв собі окрему хату. Жінка в цього Марехи була дочка Чуйка Миколи. Чогось вони жили немирно і вона повісилась. Найстарший син зробився парикмахером і виїхав до Полтави. Його жінка Марвина, залишилась тут хазяйкою. Вони розійшлися, та були ж у них якісь діти дочки чи сини. Взагалі якась сім'я не стійка вся розсипалась і залишилась хата пустка. Я скільки відплакала за цим господарством. Я ж там родилась там пройшла моя юність і молодість. Головна причина це сестра моя[1473], що була тоді в Будищечках головою с/р. Хотіли загнати мене в колгосп коли я вже працювала на заводі 5 років, а як кару за це відрізали садибу так, що навіть хлів залишився на чужому. Чуже; воно ж на наділене нам було радянською владою, а була батьківщина. Я й доси бачу все як було тоді. Мені люди говорили, що Марехи не вжили там через твої сльози, скільки років пройшло, а я й до цього часу не можу іти побіля

того господарства, обхожу його десятою дорогою як коли доводилось бути в Опішні. От і зараз пишу вам листа, а мене од усих цих згадок наче пропасниця труси. Годі про це! Вже нікого з наших нема живих ні братів ні сестер, то скоро і я до них переберуся. Тепер мені ще хотілось би знати як відзначали 85 річчя Селюченко О. Ф. Напишіть мені хоть коротенько про це. Чи поставили новий пам'ятник? А хата так до цього часу тільки половина? Чи той син бувшої сусідки Селюченкової не продав музеєві своєї половини? У нас настала весна в повному рокві́ті стало тепло часто перепадають дощі і таке все кругом зелене; дерево трави будуть добрі городи в людей. Квітоє бузок та скоро зацвіте і акація. мабуть уже співають і солов'ї та в місті їх на жаль не почуєш. Природу бачу тільки у вікно. Мабуть це вже моя послідня весна. На цьому кінчаю. Бажаю вам всім здоров'я і вього найкращого. Вся ваша родина хай живе довго і щасливо. Може майбутні роки будуть не такі страшні як ми пережили.

З повагою і пошаною до всіх вас Назарчук М.

Цікаво було б знати чи не відзначав музей 90 річчя Білика Івана Архиповича[1474]» [106].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***

28.07.2006

«Добрий день шановний Вікторе Даниловичу!

Вашого листа одержала і дуже йому була рада. З перших строк свого листа вибачаюсь перед вами за те як написаний мною лист. В мене дуже повишений тиск крові, дуже вернеться голова тому і слова можуть бути не дописані або навпаки переписані, а так хочеться поговорити з вами хоть через лист. Ви зараз єдиний зв'язок з минулим життям, а воно в мене (життя) вже все минуло. Залишилось тільки у згадках От же коли будуть якісь незрозумілі слова напишіть я їх поясню. Дуже я рада, що у вас зараз справжня садиба із садочком кущами смородини малини вишень. Кому ви заготовляєте сіно? У вас напевно є коза, а може й корова. Ви живите в такому місці що є не далеко місця для випасу. А може і для курей заготовляєте сіно. Курей зараз держати вільно не можна бо попсують і огород і ягоди у сусід,

а це причина для міжсусідських конфліктів. Я рада що тепер навпроти заводу (що на Кардашевому[1475]) не чисте голе поле а побудувалась ціла вулиця. Як би ви знали як мене до цьоо часу притягує Опішня, головне М-Будищечки. Там вільне життя, а тут кожен знає свою квартиру держиться куди не так то просто дозвонитись. От і сидиш дома завжди один як в'язень. Тільки і світа що перед віктом та пройдеш до магазину по хліб чі які інші продукти. Правда і ходити далеко тепер я не можу нема сили, а на базарі можуть збити з ніг як і було вже не раз. Ну що ж дожила до такого віку то нічого вже й обіжатись. Дуже приємно що ви відзначили поховання давні коло церкви[1476] Коло покрівської церкви (бувшої) захоронений і мій рідний дядя Каша Антон Лукич[1477]. Він був посупив у монастир у Києві. Хотів бути монахом, а в час революції коли порозгонили монастирі, то він повернувся додому і жив то у нас, то у Майстренків[1478] бо Майстренчиха[1479] була і рідна його сестра. Жив останній час в сторожках то в М-Будищанській, то в покрівській. Хто ж похоронений коло М-Будищанської церкви? Якщо колись ще писатимете мені то напишіть будь ласка. Як же відзначили 85 річчя Селюченкової Ол. Ф.[1480] чи поставили новий пам'ятник на її могилу? Що ж тепер на заводі в новозбудованому чі проводиться робота чи так даремно побудували, тепер ніхто і не робе нічого? Взагалі на бувшій Кардашівській садибі чи робиться щось чі ні. Старий садок пропав, а нового мабуть ніхто не відновляє. Хото живе в тій хаті де була баня, де ми переживали поки зліпили собі погане ньку хату? Як здумаю як було гарно коли жив Кардаш[1481], а тепер зробилася пустка. Краще поділили б на садиби і кожен посадив би собі садочок як от ви наприклад. Мені ще цікаво було б знати як живе Зелиб[1482] про якого ви згадували у листі, чи він побудував собі хату чи купив готову що (як ви писали) живе через одну хату від бувшої моєї хати, чи він ще до цього часу працює за кругом? А Василь Омельянененко[1483] так сам і живе чи ще робить що небудь з кераміки. В нього ж померла жінка тепер самому йому працювати трудно. Самому робити й малювати і вести домашнє господарство трудно. Чи має він зв'язок з музеєм чи ні, а з чого ж жити?

У вас Вікторе Даниловичу мабуть крім книги про церкву мабуть ще якась робота в плані. А скільки ще не хватає коштів щоб видати цю книгу що ви здали до друку? Мені ще не дає покою та книга що

надіслана вам з Києва, та що написана Майстренком Ів. Вас.[1484] *У ній там нема адреси того музею що прислав вам цю книгу? Як що є пришліть мені цю адресу я напишу може там у них є лишня і вони надішлють мені якщо я сплачу її вартість. Мені ще цікаво було б знати чому ж наша бувша хата пуста? Хазяйка її, як ви писали давно померла. А Марехів які її купили було 3 чол. Чому ж ніхто в ній не живе? Хоть ця хата і давня але побудована вона була з доброго дерева. Як полізеш було чого на горище то побачиш яке там було покладено дерево, то здається що їй і віку не буде з неї можна булоб добру хату нову построїти в хаті цій було багато вікон 16 шт. В одній половині ми жили, там були вставні рами на зиму, а друга була холодна зимою ніхто там не жив. Один раз ми надумали (малювщиці) посидіти після роботи, час був такий що на базарі продавали багато різаних ягнят. Ми вирішили зажарити ягня і після роботи посидіти.*

Де ж проробити цю справу: у мене хата простора, а сім'я тільки я, мама моя, і був дома один брат Артем[1485]*. Доручили моїй мамі купити і зажарити це ягня і після роботи посидіти гуртом. Запросили ще й Сакуна Хому Мосієвича*[1486]*, стіл був не поганий. У нас той год був врожай у садку були яблука різні, мочені, в піст, і свігі. Тільки посиділи трошки і виявилось що хтось запрутив двері так що вийти не було можливости. Хома Мос. видно злякався, зробився червоний як огонь. Що робити? Розбирати вікно? Вікна в нас всі були такі що розчинялись на защіпках. Артем виліз у вікно в холодній хаті і розпрутив двері. і все обійшлось благополучно. Тепер я часто пригадую всі такі випадки. На цьому буду закінчувати свого листа. та він написаний так, що страшно дивитись. Живіть довго й щасливо! Це сама страшна і не бажана хвороба старість. Хай вона обменає ваші сім'ї і оселі, Будьте здорові!»* [107].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***

08.09.2006 (за поштовим штемпелем)

«Доброго здоров'я Вікторе Даниловичу!

Одержала вашого листа і дуже задоволена з цього і вдячна вам. Найперше вього хочу відповісти вам про Феснка-Навроцьких[1487]*.*

Очевидна основоположник цього прізвища і похований коло церкви. Я пам'ятаю дяка Феснко-Навроцького який був багато років дяком у Малобудищанській церкві, на жаль не пам'ятаю ім'я його, а по батькові був Петрович[1488]. Він був уже дуже старий, а я ще була малою, а пам'ятаю дуже добре. У нього була сестра (не заміжня) Евдокія Петровна[1489]. Була вона вчителькою в земській школі і всі мої брати і сестри вчимсь у школі, коли вона ще вчителювала. Вони були видно приїжджі бо серед місцевих людей такого прізвища не було. Всі мої брати і сестри згадують її з великою повагою. Пам'ятаю як хоронили його жінку (дячиху) на опішнянському кладовищі, а туди дорога була проз наш двір. Коли помер цей дяк не знаю бо це було вже тоді як позакривали церкви.

Приємно що відзначили 85 річчя Олександри Федоровни Селюченко[1490] і поставили новий пам'ятник. Хотілось би й мені побути в Опішні і відвідати такі місця і та вже не доведеться. Дуже вже я стала стара здоров'я і сила кінчаються. Я вже дома хожу й падаю, а голова свіжа, ще пам'ятаю багато чого з тих часів коли жилось у ХХ му столітті. Я дуже була б задоволенна як що можна було б зробити ксерокопію на ту книжку що написав Майстренко Іван Васильович[1491]. Та це ж скільки енергії і праці скопіювати таку книжку! Читати я можу ще дуже добре, а прочитати твір Ів. В. для для мене був би самий кращий подарунок. Та це ж скільки треба часу на це.

Я знаю, що зараз прочитати мою писанину трудно, а писати краще вже рука не слухається.

Майстренко Ів. В. чогось найбільше в моїй пам'яті. Удвох з моїм рідним братом (теж Іваном[1492]) вони ходили пішки в село В-Сорочинці вчиться грати на кобзі. В моїй пам'яті ще й тепер багато тих пісень що вони вивчили то від кобзаря.

Кобзу мого брата забрав бувший його учень (с/школи) дуже погано вчився і за одержував знижні оцінки В час німецької окупації цей учень був поліцаєм. Майстренко Іван В свою кобзу зміг з собою в Німеччину провезти Наливайко[1493] малював багато тарелів і ваз портретами і краєвидами. Частина з них попала і на ту виставку про яку ви писали. Обмальовували ми їх по краях (крисах), а коли самого малюнка робили не значне обрамлення, що не затіняти малюнка художника.

Тепер напишу за Ксьондзенка[1494]. Його не репресували просто зняли з роботи в с/школі де він викладав малювання. Дали йому невелику

пенсію (а тоді пенсію ще мало кому давали) жінка його померла, сина вбито на війні. Він тоді одружився в х. Яблушне (під Опішнею) Там жила одинока жінка яка займалась вирощування розсади помідорів, капусти, перцю і інших рослин.

Продав там хату, купив хату в Опішні і зайнявся справою розсади вирощувати помідори, капусту і ін. Може його репресували як я вже не жила там.

Цікаво яка його робота була на виставці?

В заводі був бюст Шевченка[1495] виготовлений при Лебіщаку[1496]. Здається виліпив його брат дружини Лебіщака. Ксьондзенко взяв цей бюст переробив його по своєму постамент під бюст зробив ніби книжка Кобзар. а поверху ще виліпив рослину, яка ніби обвиває цю книжку. Більше ніяких його робіт я не знаю. Робити в майстерні він не вмів ні за станком ні малювати, а більше займався балаканиною. Учні обіжались що він нічого не допомагає їм. Дуже неприємний чоловік був. Ніхто його не любив. Особливо батько Селюченкової Ол. Ф. не міг спокійно йго бачети. Звідки він до нас в Опішню попав чи його хто присла чи він сам знайов це місце для себи я не знаю так же не знаю де він і подівся. Може справді його репресували. У нас зараз спека як літом весь серпень не було дощів. Зараз вересень а жара така що й уночі нема прохолоди.

Цікаво було б мені знати чи й тепер відзначають «Сорочинський ярмарок» по Гоголю[1497], чи й представники Опішні їздять туди як було й раніше. Що виробляють зараз такі майстри як Пошивайло Микола Гаврилович[1498]. Чи нема хоть невеликого куточка де б виробляли майліку. На цьому кінчаю Від усії душі бажаю всього найкращого в світі а особливо здоров'я і всякої життєвої злагоди. З великою пошаною до всіх вас. Назарчук» [108].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***

18.09.2006

«Шановний Вікторе Даниловичу!

Одержала бандероль надіслану вами. Це такий подарунок що мабуть кращого для мене не було за все моє життя! Ваша книжка

«Храми землі нашої» так вплинула на мене ніби я знову побула на Будищечках і побачила всі ті місця що колись знала і навіть ті що були давно і я про них узнала прочитавши цю книгу. Ожили в моїй пам'яті розповіді мого покійного батька як вони, учні тодішньої школи, протоптували в снігу дорожку до садиби колишньої поміщиці Животовської[1499] *від церкви (колишньої) яка була там десь в тому районі. За цей труд поміщиця обдаровувала дітей гостинцями і навіть давала по 10 коп на празник, Не знала я і про те, що вчителька Євдокія Петрівна Фесенко-Навроцька*[1500] *жила окремо сама. Я думала що вона жила разом з своїм братом дяком М. П. Фесенко-Навроцьким*[1501]*. Все таки сільська громада неправильно вчинила викидав її з хати. Хоть вона була з багатого поріддя, а вчила всих дітей М-Будищ багато років. Хто ж такий Дядечко*[1502] *(як його по вуличному прізвище) і де тепер міститься його хата чи далеко від садиби Моньки Я. Г.*[1503]*? Багато цікавого чого я раніше не знала подає ця книга. Дуже велика подяка вам за цей дарунок. Передайте мою щиру подяку і Олесю Миколаєвичу Пошивайлу*[1504] *за сприяння вам у такому дорогому відзначенні моєї річниці 95 років Я вже двічі прочитала цю книгу і дуже мене дивує ваша енерія, що ви крім своєї роботи видаєте такі чудові твори. Від усії душі бажаю вам здоров'я і натхнення і в дальнійшому писати істарію про наш чудовий край і його людей щоб люди знали про наше минуле і згадували його з чистою душею і вдячністю. Також спасибі за пересилку мені «Спогадів про революційне минули нашої України у згадках Ів. В. Майстренка*[1505]*. Це також мене дуже вразило. Я знала, що він все своє життя переїзжав з місця на місце був в багатьох місцях. Я думала що це було з переходом на інші роботи. І мене дуже дивувала розповідь тьоті Уляни (Майстренчихи)*[1506] *що батько, Майстренко старий*[1507] *вес час лаяв цього сина, а потім коли він попав уже в Німеччину, викинув його з членів своєї сім'ї. Мій син займався колекціонуванням марок поштових і коли запитав Костя Всс. Майстренка*[1508] *чі нам в нього в нього марок з закордонних листів Майстренка Ів. Вас. він відповів «з таким запитанням до мен більше не звертайся. Ми з ним не переписуємось. Мабуть у часи сталінщини та Ежовщини боялись навіть і згадувати що є десь родич за кордоном. Я попросила в бібліотесі щоб вони допомогли мені якос зв'язати чі переплести листки ксероскопії прислані вами щоб*

вони не розгублювались і не розсипались, то вони подивившись на заголовок просили мене, щоб я прочитавши ці спогади передала їм цей твір для читального залу. Я сказала що не маю прав передавати його поке не дозволять мені з нашаго музею. Так я вас тепер прошу дозволити мені передати їм цей твір Зараз мало хто знає як було в той час на Україні, а в спогадах Майстренка все викладено дуже ясно. Я ще не прочитала й половини ксерокопії. Напишіть як мені зробити коли прочитаю чи переслати вам назад ці листки чи можна передати в бібліотеку хай люди читають та знають як колись було і як люди не шкодуючи життя боролись за те, щоб Україна була вільна, а не вважалась колонією Росії.

Я почитала ще тільки 160 сторінок. Ще хватить читати на довгий час.

У вас у музеї зараз мабуть роботи багато.

Літній час, то мабуть багато екскурсій і багато вам роботи. Ксерокопія зроблена дуже вдало і забрала багато вашої енергії і сили.

Я надішлю вам гонорар. Не обіжайтесь на мене за це. Це ж не одна фотографія, а ціла книга. Пересилкою таких чудових творів ви мені зробили таке задоволення що нач життя моє перемінилось.

Відчуття таке наче до мене приїхав хтось рідний і хата моя не така пустка як була раніше. На цьому я закінчую свого листа. Від усього серця бажаю вав всім всього самого кращого, а найбільше здоров'я, успіхів у всіх ваших справах, здійснення всіх найзаповітніших мрій і планів.

Вітаю з наступаючими жовтневими святами, хай збудуться всі ваші бажання!

З пошаною і привітом до всіх вас. Назарчук М.» [109].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***

09.10.2006 (за поштовим штемпелем)

«Добрий день шановний і дорогий Вікторе Даниловичу! Я одержала від вас ксерокопію Майстренкового твору і книго «Храми землі нашої» Ці твори прямо перевернули мою душу, наче наповнили її якимсь другим змістом. Не знаю як вам дякувати! Та і ви сам мені здаєтесь

якимсь неймовірно розумним, що можете з давньої давнини відновити все і написати так ясно і чітко наче це діялось недавно. Я уявляла твір про церкву як про саму церкву, а в цім творі відбилось все село і навіть більше. Поки що це залишимо, а я буду відповідати на вашого листа.

1) де жив мій брат Артем[1509] коли був на останньому курсі гірничого інституту?

Близько самого Ленінграду був а може й зараз він є невеликий городок «Ульяновка» де були великі керамічні заводи. Там вироблявся кислототривалий посуд. Брат закінчив керемічний технікум ще в 1931му році, то виуск такої посуди був знайомий для нього.

Та на жаль війна з фашисткою Німеччиною перебила всью учебу. Брата було мобілізовано і відпралено на Волховський фронт керівником звена важкої артилерії де він був поранений в ухо. Відправлений в госпіталь в селищі Сясьстрой (над Ладожським озером і через 2 м-ці лікуванння (рана була дуже тяжка) він помер і похоронений там же в Сясь-Строї. Я зіздила щоб відшукати могилу його і положити квіти та поплакати над могилою. Де там відшукати ту могилу як усе селище Сясь-Строй була сплошна могила.

2) Батько мій помер у 1919 р. Батько похоронений у Будищечках, а мати в Опішні, бо на той час що вона померла ли жили в Опішні і в нас була відрізана вся садиба. Крім хати всі постройки лишились на чужому. Жодне дерево з нашого садка не попало нам. 3) Бабуся моя по материній лінії також як і дідусь були корінні попівські мешканці. Прізвище бабусі було Бережний. Були з бідного роду. Хліб заробляли в багатих хліборобів на хуторі з снопа, як тоді казали.

Листа в управління служби безпеки відносно своєї двоюродної сестри я не писала. Я так погано зараз пишу, що може вони не заходять і відповідати Сестра моя Люба[1510] про яку я пишу була дуже гарна рукодільниця; гарно вишивала, малювала і коли попала в Німеччину, то ніби то щось німцям малювала. Це було по навіту тих дівчат що з нею попали в Німеччину.

Що вона там таке малювала, що на неї заявили в КГБ дівчата які були з нею разом. Там ще був якийсь хлопець з тих що забирали в Німеччину, що вона (Люба) договорилась з ним, що коли повернуться додому то поженяться. Дівчата повернулись до дому, а хлопців забрали в армію (в Радянську) Коли цей хлопець відслужив і приїхав

в Опішню щоб поженитись з Любою, то Люби вже не було й близько її забрали і куди її відправили не знаю. Питала її сестер (а їх у неї 6) і вони сказали що нічого не знають з неї. У неї було два брати, один убитий на фонті, а другий після армії залишився в Кіровоградській обл. там венився Сестри повиходили заміж. Мабуть уже всі померли, бо Люба була сама молодша з них. Хату продали, купив хтось з Заїченець, а потім під час грози молнія вдарила в хату і вона згоріла. Тепер мені зрозуміло з вашого листа де жила Евдокія Петровна[1511]*. Я хоть її особисто й не знаю але всі старші мої брати і сестри вчились у неї у земській школі і відзивались за неї гарно. На Новий рік та різдво на ялинку вона наказувала учням, щоб приводили на празник і молодших дітей в кого вони є. Також я бачила і Донченкову (пасербицю Жилавця Григорія Дмитровича)*[1512]*. Здорова дівчина але лице пошкоджене віспою. Дуже мила і люб'язна до всіх дітей. Я прочитала ксерокопію твору Майстренка Ів. В.*[1513] *Дуже сильне вражіння провела вона на мене. Я предложила своїм родичам взяти і також прочитати. Та він сказав що в нього нема часу читати такий великий твір, бабуся його (тобто моя племінниця) зовсім не зможе прочитати його, так що відносьте в бібліотеку, а коли я знайду час читати, то щоб вни дали мені цю книгу прочитати не обмежуючи часом скільки він буде читати. Я віднесла цей твір в бібліотеку і сказала умови на яких я залишаю цей твір їм, вони погодились і сказали що дадуть йому читати коли він захоче тим більше що твор цей по руках не піде а буде в читальному залі. Вони його переплетуть у суцільну книжку. Твір ваш «Храми землі нашої» справив на мене ще більше враження, як твір Майстренка «Історія мого покоління» Все село М-Будищечки передо мною як на долоні (хоть воно зараз може вже й не те яке я знаю. Та вулиці, мабуть, лишилися ті ж самі, тільки хати та і люди не ті.*

А цікаво що тепер там де була садиба поміщиці Животовської[1514]*. Коли роспродували її майно то і я була там з дівчатами. Ми збирали пороскидані, дуже багато, шестикутни кусочки картону пообшивані різнокольоровими клаптиками, а дома сшивали їх у коврики, щоб можна було притулитись до гарячої грубки. На цьому кінчаю, а то напишу багато всякої нісенітниці. Передаю вам і всій вашій сім'ї привіт і найкращі побажання. Назарчук М.»* [110].

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*

10.11.2006

«Добрий день і доброго здоров'я Шановний і дорогий Вікторе Даниловичу!

Одержала вашого листа і була цьому дуже рада! Ви взагалі стали для мене дуже близьким родичем. В мене багато племінників але ні одним з них я не листуюся з таким задоволнням як з вами. Чим це пояснити я й сама не можу зрозуміти. Може між нашими родами в давнину був якийсь родовий зв'язок а може просто в нас з'явились однакові уподобання в житті.

Я завжди жду вашого листа ніби він продовжує мені життя і коли довго нема (хоть знаю що писати дуже нічого), мене чомусь турбують думки, що може там щось трапилось неприємне, а може й страшне і я хожу, сама не своя, як то кажуть.

Може це тому що я живу сама одна. Опікуни мої ще молоді, в них свої проблеми, свої клопоти, а мені нема з ким поговорити нікому мене заспокоїти щоб не з'являлись у мене такі думки. Коли б був живий мій син цього не було б. Спасибі що прислали ксерокопію Люби Острянин[1515] з усих родичів вона мені чогось найрідніша може тому що ми вчились з нею в одній школі керамічній хоть і не в одні роки. Я від неї на 10 років старіша, фотографія її є в мене на випускній карточці 1940 року. Мене дуже здивувало те що вона, як ви пишите, зараз у США. Як і чого вона туди попала?

Хіба може одружилась і поїхала туди з сім'єю Після всього того що вона пережила жити в Амриці, по моєму, не легко треба життя спокійного, а в Америці такого життя по моєму трудно знайти. Якщо можна напишіть мені її адресу я попробую ще зв'язаться з нею, а може її вже й живої нема. Якщо можна напишіть мені як звали бабу тії дівчини що працює у вас. Може це дочка другого Острянина їж же там на Попівці було 2 брати моєї мами Федір і Григорій. Я писала листа в СБУ Полтавської обл. і от що мені відповіли: я вам пересилаю цю їхню відповідь.

Щодо вашої поїздки до мене то я вам не знаю що й порадити. Я дуже хотіла б вас побачити не тільки в листі і поговорити про багато що. Повторюю дуже хочу вас бачити, але не так як ви плануєте, щоб за два дні з'їздити. 350-400 км. до Запоріжжя від

М-Будищечок, а погода знаєте яка буває в листопаді та ще й у кінці м-ця звечера дощ і тепло, а під ранок мороз і ожеледь. Вже була раз ожеледь невелика правда, а листя зараз посунуло з дерева. Зараз холодна вітряна погода. Не треба вам їхати так щоб за два дні з'їздити тільки для того щоб поздоровити мене з сумним юбілеєм, що вже скоро 100 років. А дорога до Запоріжжя ви знаєте яка? Глибокі долини, річки з вузенькими містками; ніч темна, дорога зараз забита різним транспортом. Я раджу зробити так: пережити зиму (3-4 м-ці) побільшає день, встановиться суха тепла погода (апрель-май). Може вам випади відпуск в таку погоду тоді вже буе дня годин 14-15 і сухо й тепло. Тоді приїжджайте я з великою радістю зустріну такого гостя. Треба щоб ви 2-3 дні повних пробули тут, а то що ж сьогодня приїхати і не відпочивши завтра вже їхати додому, а дорога я повторюю до Запоріжжя дуже не зручна. В мене серце випадатиме з жалю як я надумаю що ви втаку ніч їхатимете на один день лише для того щоб поздоровити мене з сумним ювілеєм 95 років. Ви вже мене поздоровили така цікава книжка і така цінна ксерокопія «Історія мого покоління». Я віднисла її в бібліотеку вона там збережеться. На руки її вони не даватимуть, а тільки в читальний зал і то після того як вона буде переплетина.

Я її всю прочитала, а Андрію (мій опікоун) предлагала щоб узяв прочитати так він каже в мене нема часу китати такі великі твори. Ото положать у ящик (у них такий великий ящик не знаю з під чого) і буде там лежати з уншими книжками поки книжкова тля не поїсть. Племінниця моя поламала догу в своїм дворі і зараз ходи на милиці. В бібліотеці дадуть почитати коли вони захотять Віктор Данилович! Ви запитуєте чи мій батько похований в нашому бувшому саду. Я такого вам не писала. Ото в мене такий почерк, що вам десь склалося так і ви прочитали. Що зробити коли не слухається рука і виходить таке що ти сам не думаєш.

Батька мій похоронений на Малобудишчанському кладовищі. Зараз як увійдеш в кладвищенськи ророта, пройти супнів на десять праворуч похоронені старі Каші Лука і Ірина[1516], а рядом з ними могила батька мого Сави.

Був такий випадок, що частину наших військ окружили в кільце і був даний наказ рятуватись хто як зможе тоді піп Малобудищанської

церкви заховав солдатів під церквою. Багато переховувалось по чердаках та погрібах. Територію цю бомбили. Одна бомба впала коло церкви, але не розірвалась, а друга впала на кладовищі якраз на тім місці де поховані були Каші розірвалась і змішало все з мемлею. Не стало ні могил дідуся й бабусі, ні могили батька мого.

Коли закінчилась війна люди зарівнювали ту вирву що зробила бомба. Де були повикидані кістки зібрали, поклали в землю зарівняли яму і тепер там друге поховання. Мама моя похороненна на опішнянськім кладовищі. Як обрізали в нас садибу що залишилось тільки півдвору нам довелось хату продати, а купити собі маленьку в Опішні де було лише 15 соток і на садок і на двір. Та й цю хату німці спалили як відступали і залишились ми проти неба на землі, поки було тепло жили на печищі, а як стало холодно та дали на в тимчасове користування хату на Кардашівщині де раніше була баня. Робила і сторожем і конюхом, вивозили битий кардашів ліс на дрова в завод я відібрала декілька деревин (дозволили) та купили половину хліва з вікнами і таким чином зліпили поганеньку хатку. Троє вікон було в купленому хліві, а двоє ходила пішком у Деревки заказувала там вікна. І тепер як згадаєш це все страшно робиться. Я ще раз хочу вас попросити не прижджати тепер до мене, дуже невлаштована зараз у мене квартира, а я хотіла б зустріти вас підготовлено як дорогого гостя, а саме головне що дорога до Запоріжжя дуже негарна і погода несприятлива. На цьому буду закінчувати свій лист. Хочу побажати вам всього найкращого вашій сім'ї і сім'ї вашого татуся і мами, а також сестрички, якщо вони цікавляться читати мої листи. Раніше це було може й нічого, а зараз я так пишу, часто й сама не розбиру що написала. Що зробиш, час своє бере. З великою пошаною і повагою до всіх вас Назарчук Мотрона» [111].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***

17.12.2006

«Шановний Вікторе Даниловичу доброго здоров'я!

Тільки що одержала вашого листа і дуже була рада цьому. Я ніколи не думала, що ви приїдете на один день, щоб поздоровити

з днем народження таку стару жінку як я. Я вам описала дорогу до Запоріжжя від Полтави, думала що ви не поїдити на 1 день по такій дорозі та ще вночі. Великі балки по декілька кілометрів і вузькі містки через річки коли підїде машина і сігнали на той бік, щоб перезждали не їхали поки проїде бо розминутись не можна. А листопад м-ць підступний; може бути і сніг і ожеледь. Так було як я їхала сюди в 1967 році. Може зараз вже й там змінилось становище з дорогою. Потім я подумала, що на 1 день ви не будете рискувати їхати такою дорогою. Я не знала, що поїздом тепер можна їхати від Полтави до Запоріжжя без пересадки, а раніше обов'язково була пересадка на ст. Лозова або в Харкові. Іду з очереді (ходила за молоком) і в під'їзді зустріла вас. Чуть не впала від несподіванки. Такі дорогі гості, а я не підготовилась ні з чим. Ви ж бачили як я вас зустріла. До цього часу горить лице від сорому. А ви ще дякуєте мені за теплий прийом. Я не знаю як вам дякувати за таку відзнаку такої старої рухляді як я якій би вже давно пора бути там де вже всі рідні і подруги по роботі. Вже ж нема нікого хто б зігрів душу щирим словом, а ви ще бажаєте мені дожити до 100 років, щоб знов приїхати до мене. А раніше хіба не можна? До 100 років я вже не доживу, а вас дуже хотілось би побачити ще хоть раз тільки не так як було цей раз. Знаю що вам дуже ніколи, якщо ви ще пишити й дисертацію то тим більше. Не рвіть свого часу бо він у вас і так дуже обмежений. Як уже все закінчиться цію справою, то тоді й мені напишить я вас поздоровлю тільки жаль, що я не зможу приїхати в Опішне. Що ж робити таке життя. Як би в мене був живий син все було б по другому. Бережіть себе бо у вас в майбутньому ще багато буде роботи. Як ви ув'язуєте роботу в музеї і ваші особисті справи. Я вам надіслала де кілька карточок фотографичник. Може коли пригодяться. Я була відідібрала колись декілька штук по проханню брата та не довелось поїхати бо був великий дощ, а тотім брат помер і фотографії остались. Ком ви були у мене я забула про них, а потім знайшла і вирішила надіслати вам може коли яка і згодиться для вашої роботи. Тепер я напишу як зветься та невелика але красива річечка що протікає через м. Васильків Стугна. Там взагалі піскуватий грунт і вода в ній здається дуже чистою. Взагалі місцевість там красива. Починаються соснові ліси і повітря чисте і запашне. Я там жила в однії старенької жінки і вона хотіла щоб

я була їй за прийомну дочку. Та дома ж у мене лишилась жеж сама мама і я поїхала у Васильків тому що голодовки 1932–1933 року в нас в Опішному не робили мальовки, а лише простий посуд і робити не було чого. Туди тимчасово приїжджав навіть Демченко Трохим Назарович[1517]. Потім як уже все (голодовка) минулось, то повернувся в Опішне так же повернулась і я. В ці ж роки побудувався і новий завод і почали в ньому потроху робити. Може це вам покажеться дивним ком я вас запинаю, а якщо не секрет, то колись (незараз) напишіть мені чи у музеї ще є такі люди, що пишуть свої труди. Я ті книжки що ви подарували мені перечитала і їх знову цікаво читати. Написані вони якось так що читаєш і знову хочеться перечитати. Книгу ту що ви мені прислали написану Майстренком Ів. Вас.[1518] «Історія мого покоління» я прочитала і потім віднесла в бібліотеку, я писала вам про це. Вони її (не знаю де і як) переплели і зараз вийшов такий розкішний том, що навіть у руки страшно брати. обкладинки темно червоні ніби з якоюсь іскрою, а заголовки виписненні золотом. Дуже гарно зроблено і надовго збережеться цей тівр. Поки що його читають зараз тільки в читальному залі. Одержала вашого листа де ви пишите що я не відповіла на той пакет про Різників. Це вже давно відомо що їх нікого нема живих. Федота[1519] і Федора[1520] я дуже добре знаю, а Демида[1521]зовсім не знаю бо він більше працював на заводі 2 і про це всі добре знають, а я більше працювала на заводі № 1 і тому майже не знаю його, а Світлану Конюшенко[1522] побачила вперше як ви приїхали до мене на моє 95ти річчя. Світлана написала мені що ви напишите мені пізніше бо зараз він (Міщанин) дуже зайнятий. Я це зрозуміла так, що не треба зараз турбувати листами і не писала нікому. А вийшло так ніби я не захотіла нікому писати. Віктор Данилович Міщанин якась особа людина. Я верше зустріла таку в своєму довгому житті. Все написане ним легко читається і хочеться ще перечитувати. Вийшла якась нісенітниця; я хотіла щоб вам не мішати у вашій роботі своїми листами а вийшло так ніби я не хочу вам писати. Освіта в мене мала (нижче середньої), то може я де не так зрозумію ваших листів. Прошу мене вибачити. Скоро я взагалі перестану будь-що писати, дуже поганий становиться в мене зір. Цікаво мені було б знати що закінчують ті що працюють в музеї? Мені доводилось питати де кого, а серед них є і мої родичі,

що вони роблять у музеї, то відповідь завжди була така: «Працює разом з Віктором Міщанином» Віктор Данилович Міщанин має вищу освіту зараз працює над дисертацією. Ті що працюють разом зним зайняті тим же самим? В мене нема нікого близьких людей і холодно і пусто в душі, а листи Віктора Даниловича ростопили той лід, що вкривав мене. Він якось так пише з самої душі і робиться легше, а зараз листи сторонніх людей посіяли якийсь сумнів. Не будем більше про це. Погода в на зовсім не нагадує про те що скоро Новий рік. В листопаді м-ці був один мороз і то не великий, а зараз кожного дня плюсова температура Навіть уночі коли виясниться і світить місяць нема морозу. Я не закриваю шторами вікно і місяць заглядає до мене в хату.

Дивлюсь на освітлені вікна сусід і думаю хто що робить. Десь після 11-12 год. тухнуть вогні у вікнах люди після трудового дня відпочивають, а я сижу в темноті (б для чого ж світити), хожу по хаті згадую де-що з прочитаних книжок або к-фільмів колишніх. Інколи перечитую книжки подаровані Віктором Даниловичем хоть уже читала їх не раз, а їх ще цікаво перечитати. Інколи подумки, прохожу по тих місцях де був у війську і загинув мій брат Артем[1523]. Помер він у госпіталі в м. м. Сясь-строй на березі Ладожського осера. Я одвезла туди вазочку для квітів виробництва опішнянського заводу. Точно могили не довелось знайти. Там цілі ряди поговань військових. Зайшла в контору архіву і попросила щоб показали мені списки загиблих і похованих у Сянь-Строй. Подивились. Головний пам'ятник ще не був поставлений, а списки підготовлені і скручені в рулон. Розгорнула вона той рулон імена були по азбучному порядку, і не було там прізвища мого брата. В мене був документ (Забула назву міста де зберігались загинувші в пекельній Ленінградській війні.) де було ясно написано де загинув мій брат, а в списках його не було. Я показала їй цей документ і тоді вона дописала брата в список. В списку загинувших Опішнян його теж не було. Мені сказали через те, що він мобілізувався не в Опішні. Отак як би я не поїхала провірити, то і не було б його ніде, наче й на світі не було. Їду додому вже в запорізькому трамваю і так мні гірко і боляче на душі від такої нерозберихи що сльози як горох котяться, а хлопчик такий років 5 дивиться так уважно на мене і каже: Бабушка! Ви плачете, не плачте! Ой як тяжко все

це згадувати. На цьому закінчую свого листа. Від усієї душі бажаю здійснення всіх ваших мрій і сподівань. Привіт і найкращі побажання всім вашим рідним. З пошаною Назарчук М.» [112].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***

Кінець грудня 2006

«Шановний Віктор Данилович!

Щиро, від усього серця Поздоровляю вас з новим 2007 роком і від усії душі бажаю міцного здоровя і щоб здійснили всі ваші бажання» [113].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***

11.01.2007

«Шановний Вікторе Даниловичу!

Сьогодня вже 11me січня а я думала вам написати зараз після нового року.

Так швидко летить час мабуть цьому ще допомагає й погода. Середина січня, а морозів нема неначе це рання осінь. Небо кожного дня закутане хмарами сонце рідко коли прогляне. Світлані[1524] *я написала вже давно та лист до цього часу лежить у мене на столі. Я привикла надсилати листи рекомендованими з надією, що такий лист обов'язково дійте до свого адресата. Так хотілось би ще поговорити з вами. Я не знаю що так зріднило з вами, наче ви самі дорогі мені люди. У вас дійсно багата голова з якої одна за одною виходять такі змістовні і цікаві книги. особливо «Північна група малих осердків гончарства Опішнянського гончарського району». Знайомі села, багато хто з цих сіл підготовлявсь у мого старшого брата який був учителем в с. Лазьки. Я дуже дивуюсь вашій працездатності. Хіба можна так працювати? Ви ще молодий, а вже скільки книг вийшло з вашого пера! Я надіслала вам 300 гр. щоб ви себе підкріпили, а ви їх знову повертаєте на дослідження і опису глинської церкви. Звичайно це благородно й корисно але ж не забувайте й себе.*

Я більш чім певна що ваш організм чимсь надломлений хоть ви ще й молодий. Вже не даром вас направляли на лікування у Велку-багачку. Простіт мене що мішаюсь у ваші особисті справи.

Шкода що з Різників[1525] не лишилось нікого живого. Мій брат Артем[1526] (покійний) закінчив у Полтаві технікум промкооперації керамічний факултет і послідній рік навчання був посланий на практику в Алма-ату. Звідти він привіз столовий сервіз на 6 перс. Посуд був фаянсовий і оздоблений малюнком в Казахському стилі. Це було так наче синьоголубозелені стрічки понакладані на вироби. Приїхав і показав цю посуду учням Опішнянської керам-школи. Всі захоплювались такою красою. Особливо Федот Різник[1527] який був тоді учнем керам-школи. може від цього часу й з'явилось у нього бажання працювати в Алма-аті. Не знаю чи лишилось з того сервізу хоть одна штука. Сервіз цей залишився в сім'ї брата або дочки брата Артема, а сам він зложив голову в час війни на Волховському фронті. В свій час я їздила туди щоб поклонитьсь могилі брата і всим тим хто поліг у цю страшну війну.

З приємністю згадую ваш приїзд у Запоріжжя. Одно тільки погано що були ви лише один день, навіть не сутки а один день. Якщо на далі доведеться приїхати в Запоріжжя ще то зробіть так щоб хоть один день можна було побути і відпочити з дороги.

Такої теплої зими я ще за все своє життя не пам'ятаю. Щось я не бачу гав, то їх завжди було повто в місті, а зараз не видно ніде й однії. Видно в полі ще вони знаходять собі корм. Неначе якоюсь шубою теплою обгорнуло Україну. Цікаво чи і в Росії так же тепло? А як же то відіб'ється така погода на посівах? Чи не підуть хліба в рост підтаку погоду? Що ж тепер на бувшому Кардашевому подвір'ї[1528] Така велика територія, а садка мабуть нема й остатку. Взяли б та насади хорошій садок як це було в Кардаша[1529]. Він багато відправляв кудись сушеної садовини.

Цікаво було б знати що робиться в тому приміщенні де була керам школа. Такий капітальний будинок і невже там нічого не робиться? Невже так занепала кераміка в Опішні що нема вже й охотників до її випуску. Я дуже люблю керамічні вироби опішнянських майстрів та в мене нічого не лишилося з цій роботи. Приїжджають родичі і кожний проси що небудь на згадку. Самі кращі згадки для мене ті дні коли ви

були в Запоріжжі. Навіть інколи аж не віриться чи то було чи мені приснилось. Я вас дуже попрошу коли буде можливість і буде вільний час напишіть мені хоть невелікого листа. Пишіть про що завгодно; мені все цікаво і приємно від вас почути. Як же справа у вашого сина з пасікою і яким чином ви працюючи в музейній справі дали йому натхнення у справі бжільництва? Це була мрія покійного мого брата Івана[1530] (що був математеком) вийти на пенсію і зайняться бжільництвом. Не вийшло так як хотілось. та справді мріяти про якусь нову роботу коли вже життя кінчається. Не вийде добре. Оце добре, що син ваш зайнявся цим з молодих, майже дитячих років. А де ви їх (бжіл) тримаєте зимою?

Я від усієї душі бажаю успіху Максиму[1531] щоб йому все вдавалось.

Світлані я не відправила листа тому, що адреса в зворотного (свого) не були ні в листі ні на конверті написано Опішня, полтавщина. ні назви вулиці ні № будинка. Добре якщо там листоноша такий що знає всіх на тому участку, а якщо новий такий що не знає всих живущих там.

Тому я й рішила переслати листа Світлани у вашому конверті, а ви потім передасте їй. Затримала вам довго відповідь тому що у вас справа з дисертацією вимагає часу і вільної думки, а я завжди в своїх листах нагорожу такого, що забере багато часу попусту. Все хочу себе відучити від пустих балачок і ніяк не відучу. спілкуватись з людьми, що мають вищу освіту мені б не годилось, а чомусь до душі прилягає спілкування з вами. Воно як цілющий бальзам оживило мою душу, що вже зовсім була загрузла в трясовині непотрібних міркувань! Тому я і прошу не переривайте листування зо мною, а як нема часу так просто й напишіть мені. Такі люди як ви вперше зустрілись в моєму житті. Вас просто і легку розуміти і злітають з душі непотрібні нашарування і привички.

Якщо є бог то я молюсь йому щоб дав вам здоров'я і силу подолати те що заважає здійснити ваші мрії і прагнення. Я всі свої сили віддала б на те щоб у вас завжди виходило так як ви цього бажаєте. Як же ви будете досліджувати Глиньську церкву коли її нема вже й сліду. Я памятаю, була ще малою, як мій батько, у великодну ніч завжди виходив у двір і слухав великодний передзвін з різних сіл. Особливо як була тихи ніч і чуткість велика. Він вгадува по звуку дзвонів з якої це

церкви чути, і собливо відзначав глиньську церкву. Якимсь там був особливий дзвіт, що приваблював його. Було мама загони мене в хату, а Батя їй каже: не займай хай слуха. Дзвони то найкраща музика. Коли тиха погода, то до нас було чути дзвони з багатьох черков і він завжди впізнавав який дзвін з якої церкви. І майже завжди у великодну ніч була тиха гарна погода і передзвін велекодний завжди було чути, і сама ніч була якась надзвичайна. Малобудищанська церква була ще й обсажена черешнями і коли вони розцвітали у великодну ніч це було щось надзвичайне. Батько мій хворів запаленням шлунка до церкви не ходив останній час, а завжди вислухував дзвони всіх околишніх церков перебуваючи весь час на дворі. Тепер лишились самі згадки, а і то вони навівають приємні спогади. А як поскидали дзвони все замовкло наче зробилась якась пустеля. Різддвяні ночі теж приємно згадувати. Ходили увечері колядники цілі гурти дорослих жінок і чоловіків колядували і було якось урочисто і приємно.

Тепер нема нічого. Може на селі ще і є де небудь а в місті нема нічого.

Під Новий Рік а іноді і на різдво хтось кине феєрверк не часто, а і то приємно, і цікаві згадки товпляться в голові нагадуючи про колишне. На цьому закінчую свого листа. Бажаю всім вам здоров'я і віх життьевих гараздів.

З пошаною до всіх вас і найкращими побажаннями Назарчук Мотрона С.» [114].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Світлані Конюшенко***

21.01.2007

«Доброго здоров'я бажаю Шановна Світлано!

Пробачте що не знаю як вас по батькові. Вважаю що ми з вами добрі знайомі. Я як бачите, вже не напишу гарно. Одно що не напишу вже гарно (рука не слухається), а друге що в нормальній школі не вчилась і каліграфії не проходила. Навчилась самотужки так що може де чого і не зрозумієте, та напишіть я поясню. Та що вже пояснять як уже вік мій такий, що не сьогодня-завтра перейду до свого роду з якого я залишилась одна.

Хочу вам подякувати за те що не зважаючи на дорожні труднощі і інші незгоди, відвідали мене разом з Віктором Даниловичем[1532] щоб відзначити мій вік. Як би це було хоть десяток літ назад коли я ще була хоть трохи похожа на людину (не зовнішністно), а взагалі, щоб таких хороших гостей і прийняти хороше. В такому віці як я всі незгоди й недоліки в здоровї летят як на крилах. Та ще пишучи мені листа ви не написали повністю своєї адреси; я тільки в розмовах зрозуміла що ви живите в тій вуличці де на вуглу її живуть Каленичі, а може вже тепер і їх нема. Сімю різників[1533] я знала добре крім Демида[1534] вашого діду ся. і то тому що він працював на заводі № 2 (Кардашівщина[1535]), туди я рідко ходила працювати, тільки тоді як пошлють.

Федора Антоновича[1536] і Федота Антоновича[1537] я знала добре. Федір Антонович женився у нас на Будищечках і став нашим сельчанином. а Федот вочився в керам-школі попав в Алма-ату по мойому через мого брата Артема[1538] який був у школі старшим інструктором по по кераміці тому що він у 1930 році закінчив полтавський технікум промкооперації керамічний факультет, і на останньому курсі вже був посланий на практику в алма-ату. Після практики він привіз звідти столовий набір (фаянсовий) на 6 чол. Цей набір був помальований малюнком що звалася печать. Це була дуже красива у стилі Казахського мистецтва. Коліру синьоголубозелена ніби ленти понакладані на посуду. Брат мій Артем познайомив з цими виробами учнів нашої керам-школи. Мабуть після цього в Федота Різника (а він був випускником нашої школи) і з'явилось непереможне бажання поїхать працювати в Алма-ату. Федот Антонович був здібним учнем і мав велике бажання працювати там. Та нікого туди не посилали тільки Федота Ан. послали на його прохання і він прижився там і прославив своєю роботою себе і опішнянську керам-школу. Той сервіз брат скрізь возив із собою, а бував він після того в різних місцях: Тбілісі, Боровічах, Ленінграді (коли вчився заочно в інституті) Там його застигла війна. Мобілізували послали в Петрозаводск на інструктаж і поставили командиром далекобійної трійки Гаубічних гармат. Там він був тяжкипораниний і до дому він не повернувся.

Дай бог щоб ваше покоління не заснало вже такої нищівної війни і жило міцним здоров'ям і злагодженим, не лишалися діти і старі сиротами.

Цей лист я адресую на Віктора Даниловича, а він передасть вам. У вас на обратній адресі написано так: Опішня. Полтавщина

індекс. 38164

Дивлячись який там буде листоноша ви можете мого листа і не одержати, а адресуючи на Віктора Даниловича я знаю що він вам його передасть.

З пошаною до вас Назарчук М. С.» [65].

* * *

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***

03.02.2007 (за поштовим штемпелем)

«Шановний Вікторе Даниловичу!

Написала вам уже давно і разом з вашим листом натисала і Світлані Конюшенко[1539]. Вклала в один конверт і як завжди хотіла надіслати рекомендованим. Та на той день це не вдалось: перервався світ, компютер не працював і ніяких рекомендованих відправлень не приймали і навіть не могли сказати коли будуть приймати. Я не впевнена чи ви одержали цей мій лист чи ні. Я знаю що вам нема вільного часу, але пишу вам по тій причині що одержала листа від Люби Острянин[1540] (моєї сестри двоюрідної) Адрес її написаний на конверті десь переписаний і я не зовсім розумію його через це. Я вас дуже прошу подивитись на цей адрес і написати мені його правильно, щоб я могла написати правильно як буду посилати відповідь Любі.

Я посилаю вам і цей її лист, щоб і ви побачили як вона живе в Америці якщо це цікавить вас. А може і у вас був неправильний написаний адрес. Я може й не писала б їй та хочу знати як вона попала в Америку так наче це в Полтаву або якесь інше місто нашої країни. Вона пише що живе добре, має хорошу квартиру і ні в чому не нуждається. Мені це не дуже віриться. Яка не є багата Америка, а думаю що грошей зря розкидати не буде, щоб утримувати приїжджих пенсіонерів – людей які в їх не працювали, чи за 17 років яки вона там живе вже набула і стаж і право на квартиру.

Дуже хотілось би мені знати як ваші справи з дисертацією і що зараз ви пишите і взагалі всі новини нашого краю. Я не можу інакше називати Полтавщину як наш край; хоть я й привикла жити в Запоріжжі, а Полтавщина завжди буде моїм рідним краєм.

Коротаючи такі довгі ночі зими в мене не випадають з рук книжки написані вами Я вже їх перечитала ни раз, а все цікаво читати і тим більше що вони так багато ілюстровані. Зима була в нас тепла поки не прийшов м-ць людий і не спитав «чи обутий». Вдарили до 10-15° морози, випав сніг, який лежить уже більше тижня не тане і зберігає білу чистоту. Раніше це не відбивалось на очіх а, а зараз не можу довго бути на дворі особливо як світить сонча, зараз робиться все красне то темно зелене і я найдужче боюсь щоб не осліпнути, ходити за мною нема кому, а сама роблюсь дуже неспроможна. Пенсії моєї мені вистачає на прожиток та горе що я не спроможна сама ходити купити що мені потрібно.

Коли б моя внучка жила десь поряд мене було б друге діло, а то ж вони живуть як закордоном в Росії. Пройшли вже всі презники і тепер уже дожидати великодня, а з ним разом і весни. Якщо вас чимсь цікавить лист Острянин Люби, то залиште його собі. Як буде вам трохи вільніше то тоді напишите мені, зараз напишіть правильно адрес про який я прошу та й не тратьте такого дорогоцінного часу на великого листа. Хоть би вже скоріше більшав день, а з ним прибавлялось і тепло. У вас мабуть зими нема зовсім. Це не відноситься до Полтавщини. Це я думала про те що напишу Любі Острянин де цей Портленд там мабуть холодів зимніх нема як у нас інакше чого б Любі Острянин туди їхати. Цікаво як вона добилась на таку поїздку туди ж зря і квитка не дадуть хіба може вона погодилась їхати туди на роботу.

Поїхала видно на роботу хатньою прибиральницею, а по нашому уборщицею і тоді вже її влаштували і з квартирою. Цікаво чи їй хоть пенсію якусь дали чи з чого ж жити 85 років їй уже, а там уже не стане сили й за собою ходити. Напишу їй що вона мені розповість. Я б на місці родичів не пустила б її туди хай би доживала віку біля своїх. На цьому закінчую свого листа. Напишіть чи одержали листа що я послала вам простим, разом з Світланою. Назарчук М.» [115].

* * *

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*

27.02.2007

«Доброго здоров'я шановний Вікторе Даниловичу! Листа Любі Острянин[1541] я надіслала. Адресу попросила написати тих що приймають на пошті листи. Послала авіоо. Спеціально є конверти для далекого зарубіжжя. Через м-ць буду ждати відповіді, якщо здоровя Люби буде добре. Мене дуже дивує яку можна робити на серці операцію та аж чотири рази як пише Люба мені в листі. Там видно про неї піклуються. Люба була хороша рукодільниця; гарно вміла малювати і вишивати. Видно що матеріально вона живе непогано. Ще пише й мені що тобі вислати з продуктів. Я написала їй, що мені не треба нічого висилати. Я одержую непогану пенсію і мені її вистачає. А з таким серцем на якому вже 4 рази робили операцію не легко проводити такі турботи як висилка посилок. Листа вашого я одержала і мене дуже турбує те що ви пишите нема натхнення щось писати. А я думаю це не брак натхнення, а велика перевтомленість. Я не знаю як ще може видержувати голова, коли за такий короткий термін написано декілька таких капітальних праць як «Храми землі нашої» і «Північна група малих осередків гончарства» Треба ж відпочивати і робити перерив в своїй роботі. Я дуже дивуюсь такій працездатності щоб підряд писати такі твори. А ще ж і робота в музеї. Обов'язково зробіть перерив і відпочиньте перед тим як прийматись за слідуючу роботу. Вже недалеко весна і почнуться роботи на огогороді. З якою великою охотою зайнялась би я такою роботою та горе що роки вже такі, що можна хіба подумати про таку роботу. Дивно створена людина хоть уже кінчається той вік, що мав би працювати на літніх роботах, а тяга до цього така ж як і раніше була. Може це через те, що виріс в такому оточенні, що тягне до цієї роботи.

Февраль м-ць нагонить те що пройшло. В січні м-ці було тепло не було морозів, а зараз морози до до 10-15° і вітер холодний, та ще й березень дасть холоду. Мабуть і літо буде холодне, раз була тепла зима то літо буває холодне. Як я погано пишу! Я не знаю чи ви розбираєте все з моєї писанини? Як подивлюсь як я писала ще декілька років назад і як зараз то робиться аж ніяково і не хочеться писати

нікому нічого. Та ще і очки не дуже гарні, а іти в оптику заказати нові не можу. Оптичний магазин від нас далеко пішки я вже не дійду, а транспорта від нашого участку нема так і виходить все невдало. Лютий м-ць оправдує свою назву холодно так як всередині зими, а не в кінці її. Життя таке не цікаве, що нічого про нього й написати. Роботи повно, а робити не маю сили. Краще б уже й не жити. Неащо мене бог держить на цім світі? Тільки дивиться у вікно як люди ходять легко, як роблять що нбудь, а я сижу в хаті тільки дивлюсь як у день вештаються скрізь люди, а у вечері і в ночі дивлюсь на освітлені вікна будинків і вгадую сама-собі хто що робить. Місто наше робиться де далі красивішим. Наш мер города старається щоб м. Запоріжжя було одним із кращих на Україні. Недавно була в місті треба було збільшити портрет Котляревського[1542] *і пішла шукати компютер де б це зробили. Поки шукала по вказівках людей де це місто, прийшлось побачити й вулиці його. Перероблені дуже красив проти того що було раніше. Вулиці розширені, всі оздоблені квітами. Задивишся і не віриться що це та вулиця що була раніше. Так перероблюються і людські долі. Я скажу лише про себе, а воно, як видно, і другим так. Мені добавили пенсію, та видно ж так і всім остальним. А мені ця добавка відізвалась боляче. Добавили пенсію коли я вже не можу сама ні піти на базар ні в якийсь віддалений магазин. Дивись на ті гроші, що принесуть, а вже не можеш сам дати їм ладу.*

Коли б була хоть одна рідна дитина було б зовсім інакше. Я не обіжаюсь, а хочеться з ким небудь поговорити хто тебе зрозумів би.

На дворі хот і холодно, а вже пахне весною. Хочеться ще хоть раз побачити весняних птахів шпаків, ластівок і ін. Шпаків раніше було дуже багато, а зараз чомусь нема; де вони поділись. Може тому, що тепер ніхто не турбується робити їх хатки а то було ціле диво, як почне шпак співати різними голосами як артист пташиний. Ну хватить бо я знов наворочаю в листі всякої дурниці. На цьому кінчаю. Бажаю вам від усієї душі всього найкращого особливо здоров'я. З великою пошаною до вас Назарчук Мотрона» [116].

* * *

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*

28.04.2007

«Добрий день шановний Вікторе Даниловичу!

Давно вам писала зараз не знаю з чого й починати. Почну з того листа і ксерокопії, що я одержала від вас останній раз. На ксерокопії всі знайомі та вони малюючи всі дивлятся в низ на своє писання, очі закриті віями і їх так трудно всіх упізнати. Та всі ж були молоді, а тепер мабуть мало хто залишився живий особливо хлопці. З того часу що існує ця фотографія (вона мабуть у вас у музеї) багато пройшло часу і тепер трудно впізнати будь-кого. Я дуже вдячна вам за ці ксерокопії бо вони мені нагадують і мою молодість. Я теж була таких років як і вони і тепер коли гляну на ці фото перед очима розкриються, як у кінофільмі, ті часи і так сколихнуть душу наче це було вчора. На останній карточці я впізнала зразу Збаранську Тетяну[1543] і Омельяненко[1544] (забула як звуть) Лейбу[1545], Мегерю[1546] і інших. Я ж їх усіх знаю та не згадаю всіх прізвищ. Це ж пройшло не менше 70 років з того часу коли були всі живі всі були разом у рідних місцях (пробачти при згадці про ті часи хвилююсь і роки треммтить так що писанина моя мабуть дуже незрозуміла. Я знаю, що вам дуже ніколи та ще літній час і грядки і інша робота по господарству, то можете мені й не відповідати зараз, а як трошки звільнитись тоді хот коротенько напишите те, про що я вас попрошу. Як же вам живеться зараз? Чи вже вправили з грядками? Я дивлячись як все оживає з весною також ніби сама все це роблю. Та на жаль сила вже не та і тепер тільки думкою все те можеш зробити. У нас у дворі росте багато кленків і от вони зараз раніше других дерев розвиваються і своєю зиленню прикрашають і ті дерева що ще сплять хоть уже м-ць квітень кінчається. Ще справжнього тепла і не було. Весна у нас не гарна; сухо і холодно. Кожного дня хмариться, а дощу і справжнього тепла не було. Віктор Данилович! Я дуже вас попрошу хоть знаю що ви дуже зайнятий, напишіть мені що ви маєте зараз від Каті Думи про її родичку що живе в Америці чи жива вона, бо я знаю зі слів цієї її родички Люби Острянин[1547] що вона дуже хворіє. Чи жива вона. Щось вона мені вже давно не пише хоть і рада була налагодити зо мною листування. Листа який я одержала від неї і їй написала відповідь уже

давно, а від неї ніякої вісточки. Пробути 10 чи навіть 20 років в таких містах, як Колимські шахти і взагалі колимські краї можна думати яке там буде здоров'я, а вона ще й другим хоче допомагати. Писала вона й мені, що хоче мені допомагати. Я їй написала щоб не турбувалась про мене, а дбала про своє здоров'я. Я одержую пенсію зараз 474 гривні і мені їх цілком вистачає на прожиття. Після цього мого листа не було ніякої відповіді. Напишіть що вам відомо про неї. Я живу зараз так одиноко і тільки згадую як і коли все було. Ви знаєте як тяжко на серці коли живеш одиноко і не маєш ні звідки ніякої вісточки. Коли читала вашого листа де ви писали що ходили святити вербу, то чуть не заплакала. Це ж була сама любима моя неділя вербна коли ходили святити вербу, а потім ходили брати її додому. Здається що й повітря все було насичене ароматом верби, весни і взагалі після зими все оживало і спішило показати чарівність весни. Я тільки згадую все що було в наших краях в ці дні. Тут нема того відчуття що на селі, в душі залишилось все те що було колись. Скоро прилітають пташки; солов'ї, зозулі, шпаки і ін. а тут нічого цього не почуєш і не побачиш, а без цього і весна не весна. Одні голуби тільки літають до мене на балкон, а іноді і в форточку в хату. Я їх підгодовую і вони завжди летять до мене. Я й цьому дуже рада, все ж наче ти не зовсім одинокий. Як би мені хотілося пройти вулицями нашого села. Я думаю що вулиці лишились ті що й раніше. І навіщо такі почуття вкладено людині щоб до самого кінця боліть за своїм рідним краєм.

Віктор Данилович! Як же у вас склалося з Максимом[1548] *із пасішникуванням його. Чи буде він ще і Гадячі навчатись і з часом у вас буде пасіка. Яке це гаре діло. Особливо я люблю коли вилітають рої і посідають на дереві, а потім їх збирають і розростаються пасіки. Благе і благородне діло вибрав вас син. Я від усієї душі бажаю йому удачі і щастя за цію професією. Цікав чі й тепер у Свища Петра*[1549] *чи його нащадків є пасіка, а колись було багато вуликів у нього. Простіть що так погано написала, рука на слухається. Бажаю вам усім всього найкращого удачі в усьому і щастя й сдоров'я в сім'ї. З великою пошаною і найкращими побажаннями Назарчук»* [117].

(стор. 581-583)
Лист Мотрони Назарчук до Віктора Міщанина. Останній прижиттєвий лист Мотрони Назарчук. Запоріжжя. 28.04.2007.
Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина). Репринт. Публікується вперше

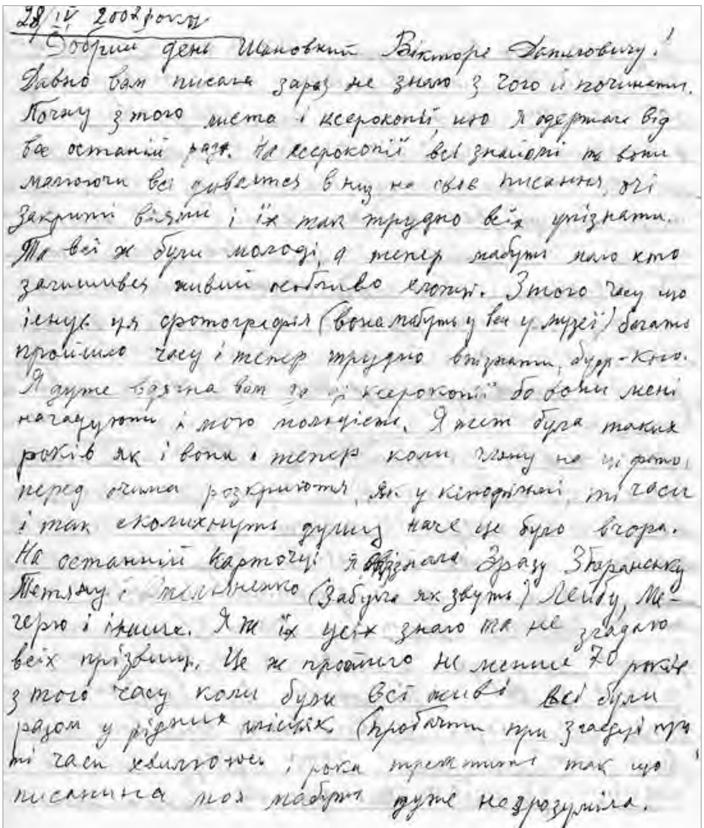

28/IV 2007 року

Добрий день шановний Вікторе Даниловичу!
Давно вам писала зараз не знаю з чого і почати.
Почну з того листа і ксерокопії, що я одержала від вас останній раз. На ксерокопії всі знайомі та вони маленькі всі дивляться вниз на своє писання, очі закриті віями і їх так трудно всіх упізнати. Та всі ж були молоді, а тепер мабуть мало хто залишився живий особливо хлопці. З того часу що існує ця фотографія (вона мабуть у вас у музеї) багато пройшло часу і тепер трудно впізнати будь-кого. Я дуже вдячна вам за ці ксерокопії бо вони мені нагадують і мою молодість. Я ж теж була таких років як і вони і тепер коли гляну на ці фото, перед очима розкриються, як у кінофільмі, ті часи і так сколихнуть душу наче це було вчора. На останній карточці я впізнала зразу Зборанську Тетяну і Омельченко (забула як звуть) Лейбу, Мегерю і інших. Я ж їх усіх знала та не згадаю всіх прізвищ. Це ж пройшло не менше 70 років з того часу коли були всі живі всі були разом у рідних місцях. (Пробачте при згадці про ті часи хвилююся, рука тремтить так що писанина моя мабуть дуже незрозуміла.

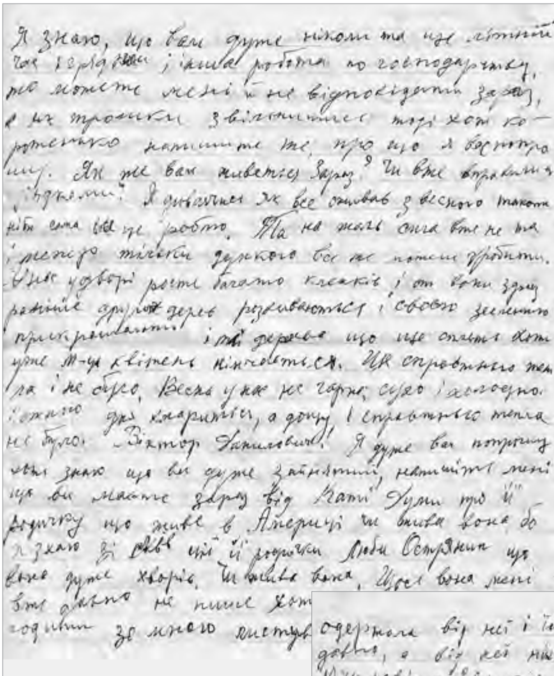

Я знаю, що вам дуже ніколи та ще літній час городи і інша робота по господарству, то можете мені й не відповідати зараз, а як трошки звільнитеся тоді хоч коротенько напишіть те, про що я вас попрошу. Як же вам живеться зараз? Чи вже впорались з городами? Я дивлюся як все оживає з весною тепер ніби сама все це роблю. Та на жаль сила вже не та і тепер тільки думкою все це можу зробити. У нас у дворі росте багато кленів і от вони здається раніше других дерев розвиваються і своєю зеленню прикрашають і ті дерева що ще стоять хоч уже [illegible] квітень кінчається. Ще справжнього тепла і не було. Весна у нас не гарна, сиро і холодно. Кожного дня хмариться, а дощу і справжнього тепла не було. Вікторе Даниловичу! Я дуже вас попрошу хоч знаю що ви дуже зайнятий, напишіть мені що ви маєте зараз від Каті Дуни про її родичку що живе в Америці чи жива вона бо я знаю зі слів цієї її родички Люби Остряни що вона дуже хворіє. Чи жива вона. Щось вона мені вже давно не пише хоч [illegible] годиться за много листування [illegible]

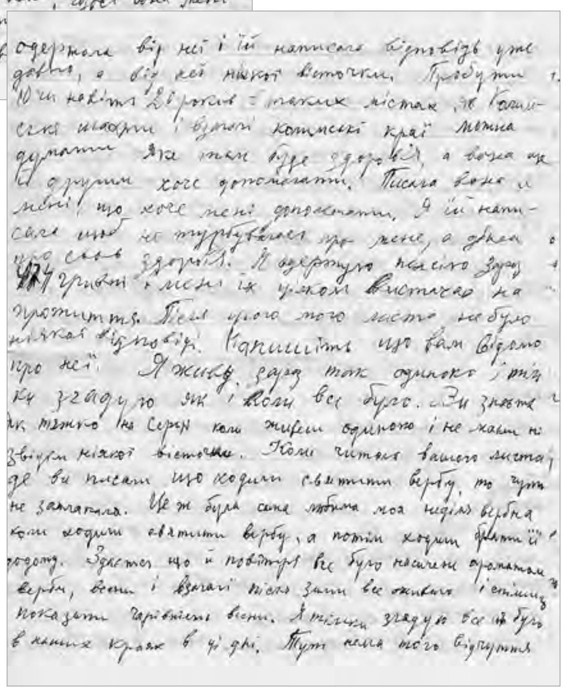

одержала від неї і їй написала відповідь уже давно, а від неї ніякої весточки. Пробути 10 чи навіть 20 років з таких містах, як Канадські шахти і взагалі [illegible] краї можна думати яке там буде здоров'я, а вона ще й другим хоче допомагати. Писала вона і мені, що хоче мені допомагати. Я їй написала щоб не турбувалася про мене, а дбала про своє здоров'я. Я одержую пенсію зараз 424 гривні і мені їх цілком вистачає на прожиття. Після цього мого листа не було ніякої відповіді. Напишіть що вам відомо про неї. Я живу зараз так одиноко і тільки згадую як і коли все було. Ви знаєте як тяжко на серці коли живеш одиноко і не маєш ні звідки ніякої весточки. Коли читала вашого листа, де ви писали що ходили святити вербу, то чуть не заплакала. Це ж була сама любима моя неділя вербна коли ходили святити вербу, а потім ходили [illegible] її городу. Здається що й повітря все було насичене ароматом верби, весни і взагалі після зими все оживало і стало показувати чарівність весни. Я тільки згадую все як було в наших краях в ці дні. Тут нема того відчуття

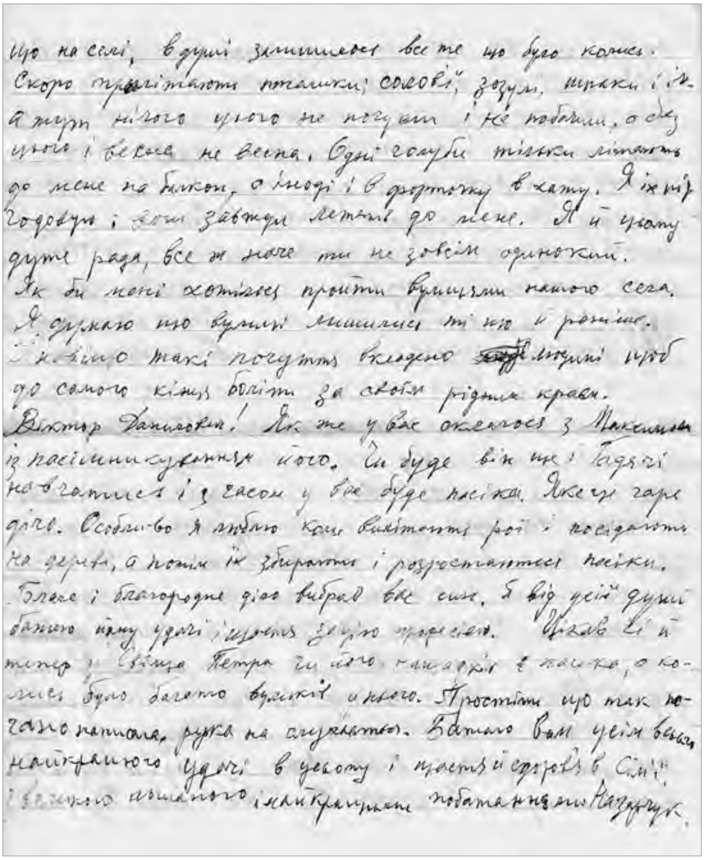
що на селі, в душі залишилось все те що було колись.
Скоро прилітають пташки; солові, зозулі, шпаки і ін.
а тут нічого цього не почуєш і не побачиш, а без
цього і весна не весна. Одні голуби тільки літають
до мене на балкон, а іноді і в фортку в хату. Я їх під-
годовую і вони завжди летять до мене. Я й цьому
дуже рада, все ж наче ти не зовсім одинокий.
Як би мені хотілось пройти вулицями нашого села.
Я думаю що вулиці лишились ті що й раніше.
І навіщо такі почуття вкладено людині щоб
до самого кінця боліти за свої рідні краї.
Віктор Данилович! Як же у вас склалось з Максимом
із пасічникуванням його. Чи буде він ще і Гадячі
навчатись і з часом у вас буде пасіка. Яке це гарне
діло. Особливо я любила коли вилітають рої і посідають
на дерева, а потім їх збирати і розсортувати пасіки.
Гарне і благородне діло вибрав ваш син. Я від усієї душі
бажаю йому удачі і щастя з цією професією. Цікаво чи й
тепер у Свинця Петра чи його нащадків є пасіка, а ко-
лись було багато вуликів у нього. Простіть що так по-
гано написала, рука не слухається. Бажаю вам усім всього
найкращого удачі в роботі і щастя й здоров'я в сім'ї.
З великою пошаною і найкращими побажаннями Назарчук.

Листи до Мотрони Назарчук

❒ *Марія Білик – Мотроні Назарчук*
Перша половина 1960-х (?)

«Дорогая Мотрона Савична!

Велике Вам спасибі за листа, а особливо за моральну піддержку душевну. Описати звичайно я в'сього не можу описати; але скажу що очутилась в душе тяжкім становищі в данній час, і чі удасця мені вийти з цього гнусного положеня чі ні. А з Опішнем мені даже зауваження було щоб я і недумала туди попасти. Це правда що я писала листа Паші і телеграму, щоб они мене забрали. Але коли вона приїхала в Полтаву то і в хату незайшла, а сказала що вони не хотят и слухати, а не то заберати мене. і скільки грязі вилито на мени за цей період що в мени характер ужасний і невживлива і т д. і т д. Це все за те що гроші свої потребувала цього всего й не опишем. Скажу тілько правдиву пословицю; коли хочеш нажити врага отдолжи грошей ему. А тут ще з купівлею вийшло негаразд, а все чириз те що довіряеш людям Пенсію свою я ще неперевела бо ніде не приписана. Куплять де на мої гроші ніде нетрапляется. Купить есть де но все дороге. Зараз дуже багато покупців далеко більше чім продавців. А тому нагнали великі ціни. Сами домовласники говорят що тепер можно скілько взять що раніше і не мчтав. От і приходиться переживати всі невзгоди; а поки невідомо і взагалі плутаюсь як в заколдованому колі. а де вихід? Ви дорогая вибачти і простіт мені, що я нарушаю Ваш спокій. (Я одна і нікого немаю ским би поговорит від щирого сердця і поділитись своім горим свом неудачливим положеням. Ще раз прошу пробачить мені а маете можливість пишіть мені дуже буду вдячна. Зпошаною до Вас. (Підпис) Полтава Куйбишева 6 М П Білик. Та мовчіть і нікому й некажіть про моє горе» [1].

* * *

❒ ***Дирекція заводу «Художній керамік» – Мотроні Назарчук***
07.03.1961

«Уважаемая тов. Назарчук М. С.

ПОЗДРАВЛЯЕМ Вас с днем 8-го Марта желаем счастья, здоровья и успехов в труде.

Дирекция завода» [35].

* * *

❒ ***Керівники Полтавського обкому КПУ та Полтавського облвиконкому – Мотроні Назарчук***
Березень 1964 (?)

«Уважаемая НАЗАРЧУК МАТРЕНА САВИЧНА.

Полтавский промышленный обком КП Украины и областной (промышленный) Совет депутатов трудящихся горячо приветствуют и поздравляют Вас с Международным женским днем – 8 марта.

От всего сердца желаем Вам хорошего здоровья, личного счастья, больших трудовых успехов в осуществлении величественной программы строительства коммунизма в нашей стране.

Секретарь промышленного обкома КП Украины – Я. Погребняк[1550]

Председатель исполкома областного (промышленного) Совета депутатов трудящихся – М. Онипко» [38].

* * *

❒ ***Дирекція заводу «Художній керамік» – Мотроні Назарчук***
08.03.1964

«Уважаемая Мотрона Савична Назарчук!

Поздравляем Вас с Международным Женским днём 8 МАРТА!

Желаем Вам доброго здоровья, силы, бодрости, новых успехов в работе и в творчестве счастья в личной жизни! 8 марта 1964 года. Дирекция, партбюро, завком профсоюза завода «Художний Керамик» [36].

* * *

❒ ***Зіньківський райком КПУ та виконком Зіньківської райради – Мотроні Назарчук***

Березень, 1965–1967 (?)

«ШАНОВНА Мотрона Савична!

Зіньківський районний комітет партії та виконком районної Ради депутатів трудящих сердечно вітають Вас з Міжнародним жіночим днем – 8 березня і бажають нових творчих успіхів у перетворенні в життя величної програми побудови комунізму, доброго здоров'я і щастя в особистому житті.

Зіньківський РК КП України Виконком районної Ради депутатів трудящих» [37].

* * *

❒ ***Андрій Назаренко – Мотроні Назарчук***

04.03.1967

«Поздравляю Вас Глубоко Уважаемая Матрена Саввична с Международным женским праздником 8 марта

– И Ваш личный празднек в творческой работе – мне принс радость которую разделяю и переживаю с Вами

Прошу принять мое глубокое восхищение и поздравление с Вашим успехом – на плодотворной керамической отрасли –

Желаю Вам крепкого здоровья и много лет счастливой – веселой и плодотворной жизни!

С Глубоким приветом АНазаренко» [55].

* * *

❒ ***Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук***

26.11.1967

«Мотю! Накінець зібралася написати тобі листа. Дуже тобі дякую, що ти і мене не забула. Знаєш Мотю це дає моральну піддержку коли ідут св'ята і получиш від кого небуть вісточку. Живу я постарому. Були в мене дівчата. Кінчили вони Ужгородське училище. Прислали їх до нас робити ну вони побули 3 місяці і виїхали

не понравилось жили у мене. Сама тепер сижу. Робимо Мотю, гризутся так як і було, ми хоч і посердимось ну начальство не знало а то можут і донести комедія. Були іменіни Демченкові[1551] місяців 2 назад. Були дівчата що роблят ігрушку Всі з чоловіками я сиділа довго після роботи він прийшов і мене уговорив. Так благодарив усім А це чогось не довольний не дуже і здоровкається. Таки він не довольний що мені ставка. на ваше місце нікому не утвердили ще.

Все постарому у заводі. Варвинського Настя умерла він женився, взяв продавщицю з млинів. У Даценка сліпого померла жінка узяв Біленкову сестру. Заіка твоій хаті щось робив казала сундучка. Мотю ти знаєш Валю чабанову що за Дуником Павлом вона сестра Миколи чабана, що пали болiє дуже, астма серця.

Сундучка[1552] взяла розвод і розписалася з Тимофійом[1553].

От мене очі підводят не можу дивитися довго і все що буди далі? Була таке находи як було і раніше ото знаєш ти Мотю тупик. Ночі довгі січас і так жутко. Ліженін[1554] дома. Була путьовка на курорт отказався. Ярош[1555] на пенсію пішов. Оце такі новості. Наташа Штанькова їздила у Ярославль до Кості і сестри його приймают її гарно там. Івана Герасимовича Маруся на кородрті болiє. діти його учатся Вітя у Миргороді а Галя у Полтаві у Технікумі, такий що встрої. Василь Острянин, Моргунів зят устроїв людку може общем Мотю все робится. У нас Мотю іде процес судебний. Виїхав Верховний суд з Київа чоловік 20. Мищенко і 3 чоловіки других судят. Заготовляв цей Міщенко скотину. Закуповав у дядьків приблизно за 500 корову а на базі витягала 700 от 200 у карман і богато другого робили общем полізли у государство людей дурили і надурили 140000. Сидить на скам'ї Заготовач ревізор економіст убугалтер. Одного з їх жінка крутила роман із заготовачем Міщенком. Купив шубу зуби золоті вставив їздили у Полтаву їдучи назад заїхали у ліс Диканський на оддих і за це дав 300 крб. от Мотю як цінив чоловік. Місяць судитимут, а тоді 16 чоловік судитимут другу партію послідовну все діло ж одно це саме ну ці кажут по списку не сидять у тюрмі, а на поготові судити. Общем прогриміли на всю Україну що понадобився Верховний суд. Мотю я як Генсіцький[1556] як стане говорити кінця не видно так і я пишу тобі все. У заводі купили телевізор. ще не бачила як показує

Оля Кільчевська[1557] приїди весною вроді з чоловіком так то от Мотю. Цей год я трохи прикрила свою половину, а хата сіла і хтозна де прийдиться доживати. Мотю це любопитство, але прислухайся скільки одна кімнатка стоє як случається. До нас у цьому році приїзжали ті що освобождали Опішю яка встрєча була, такого народу було що на мая не була скільки Були вони і у Заводі, дали подарки сувеніри не знаю які. Підгорний[1558] був у Полтаві і наші возили на виставку, промишлєнна була. Коли заходив він туди ісіх вирядили і осталися одні директора. Він питав які потребності. Зустріч його була і театрі Гоголя[1559] по запрошенях із нашого району була оришка[1560] з Крупської. Зданія Крупської розібрали, а тепер не дают плану на стройку і вони юр'тятся у таких кибітках.

На октябрські була дома у Полтаву не їздила. Парад у нас був як ніколи які красиві прапори несли та багато. А тоді іхала вся техніка від старої до нової і все; скучно пройшло. От як іде життя нашого Опішня я тебе Мотю увожу в увесь кругозор. Здоров'я моє не важне боюсь грипну. Іван Павлович роби но не ходи до мене, слив відро приносив, як були.

У кіно хожу сама Паша[1561] не ходи боїться старих бросати самих. Така молодь страшна така, хуліганів повно стало. Сьогодні була на базарі і був Мотю терен і помідори свіжі 26 го листопада снігу повно от чудеса. Все що знала написала наче поговорила з тобою, а все таки привичка.

Маруся Омеляненкова[1562] каже мені Мотя откритку прислала, на другий день Паша Білячка каже тоже, а я сижу і дума а мене Мотя забула. Прихожу, додому, а воно і мені є яка я була рада наче ти мене під бичувала. Оце Мотю закругляюсь бо не хвати в тебе часу і читати. Пока Досвіданія а чого ти нічого не напишеш за своє життя все ж таки цікакаво як живеш? Як тобі робиться і що робиш Як твої здорові всі. Як внучка твоя. Пока все Досвіданія

З привітом. Щура» [196].

***

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*

14.02.1968

«Мотю пробач, що довго неписала. А все почуваю, що я ще в долгу тобі написати. Да, Мотю як невезе зпочатку то і кінець важкий. Жалко тебе що так життя пропало. Я Мотю тоже болію і добре думаю що може і рак. Так Мотю болить у животі що даже в кіно піду і картину дивлюсь і плачу.

Була в больниці ну що там молодь і невислухає даже тебе як би швидше ти пішла та і все, дали направлєніе взяти аналізи що буди далі не знаю, кажут кишечник заболів ну як начинало боліти то кишки бурчали, й тошнить. Ну далі Мотю. були в нас збори відчітні, а пере зборами приїзжали наше начальство з Київа. У нас тапер як чередніченко був тепер Ткаченко средній красивий, закінчив Львовський інститут. Їздила я Мотю перед новим роком у Київ на заключне засідання по аналізу виставки Всеукраїнської. Була у Ніни Івановни[1563] Вона одержала квартирю нову хорошу. Була у Нони[1564] тоже квартіра гарна і чоловік, хвалять його там, каже Охрімович, воспитаний.

Ну за нараду напишу були мистецтвознавці, оце я узнала Сєверського-Будніка[1565] що все споминав Демченко[1566] ти непомниш І одна женщина Даньченко[1567] оце двоє давали аналіз виставки, наш завод хвалили. У цьому була Всеукраїнська нарада наших промислів була в Полтаві. Їздили і ми Демченко Лєженін[1568] Василь куманець[1569] ти знаєш він на ставці і я. Нічого там такого не було все про виконання фабрик і задачі на цей рік. Я Мотю єлі сиділа, а Демченко говори на мене вона здорова неродила, а я Мотю в'юся як сучка. Таке життя отравіітєльне що світ наче пустий як і душа.

Мотю ти знала Вєру Пилишкову її сестра за М'якеньким, от вона така ходила що страшно глянути, поїхала у Саратов за платками умерла там.

Відтіля послали розщук і це поки найшли, їздила Люба вона лежала у мертвецькій ну вона схоронила її все Опішнє гуло з місяць з всякими аникдотами як і завжди.

Чорнилом ти знаєш важко писати карандашом легше з'їдає мені цвіт очі через те я і читати не можу хоч і очки 2 с половиною приписав. Зіма в нас Мотю так клята сніг валить все і морози.

Ну Мотю як тобі живеться? Наш завод Мотю у январі сів на міль не бували в історії убитки на 2 тисячі 800 це на старі 28000 от діла.

Прогресівка платят тепер як цех виконав план по сортності і общем по всіх статях тоді дают ми мало получили, а більше красний гончар. Ну тепер мабуть відмінят. Продукція здорожала, бо зарплату добавили. На літровці і двух, а на вищих розрядах ні. Уголь для завода дорогий тепер от і посадили, Ліженін каже я піду від вас надоїло вже мені, отой цех що у Лаврухіновім добре строят на ту зіму сдадут. Оце такі новості у Радіка[1570] син є. У дворі у нас у заводі автолавка від Полтави торгує. Оля[1571] моя сусідка не хоче їхати сюди хіба у відпуск приїди все запустилося діла кругом. Паша[1572] неходи до мени батьків боїться кидати. Іван Павлович пішов на пенсію. Коваленчиха Мотю, так дожива старість як собака в хаті холодно ох і життя страшне я хожу кожної суботи, а в неділю купую що треба ну понесла угля відер 4 а що коли немає. Оце Мотю написала що знаю Мотю мені Охрімович дала в Полтаві таку рекламку і там ти напечатана за роботою з бочоночком. Я б тобі положила так воно таке що не вложиш там і мої ще кувшни 4 тоже є самосіійно зняті і Пашини.

Мені відпуск зимою як просила хоч у осінню пізно а то 15 февраля ну я думаю може з 25 хоч морози пересядут просижу у хаті, кругом Мотю радость Бач Мотю я тобі і не написала що наш завод на виставці по управлінно одержав діплом і крб 500 крб премії ну її не діли так замовкли і все. За роботу трохи перестали спориться. Боюся Мотю як скажут мені робити операцію пропаду і все у нас таких на рак хворих є мужики здорові такі. Поломаренко той що у фінотдєлі був лежит, а Шевченчиха умерла перестирала усе прибрала лягла і умерла ніхто і не знав, а кинулись, а вона готова. дочка і на похорон не приїзжала. Логвиненко Олексій лежит тоже. Наче все Мотю як ти пиши як твоє здоров'я. В мене не було очків, а це Юхим Яковлєвич зять привіз з Полтави так я і пишу ато що хоч. Пробач що довго?

Привіт від дівчат.

Досвіданія Мотю!

Шура» [197].

* * *

❒ ***Андрій Назаренко – Мотроні Назарчук***

Березень 1968 (?)

«Дорогой Мой Товарищ по «Керамике» Мотрона Саввична!

Поздравляю тебя от всего сердца с Международным женским праздником 8 Марта!

Желаю тебе крепкого здоровья, а так же и твоим дочерям и внучкам и много много лет счастливой – радостной и плодотворной жизни, а так же успехов в труде и учебе –

С Глубоким Товарищеским приветом к тебе милая Мотрушка «Золотые руки».

Андрей Михайлович Назар.» [56].

* * *

❒ ***Подружжя Назаренків – Мотроні Назарчук***

Квітень 1968 (?)

«Дорогой Товарищ и Землячка Мотрона Саввична!

Сердечно поздравляем тебя и твою семью с Международным днем Солидарности трудящихся – праздником 1 Мая!

Желаем доброго здоровья, радости, творческих упехов и большого личного счастья –

С товарищеским приветом Андрей Михайлович

Мотрона Васильевна[1573]*»* [184].

* * *

❒ ***Андрій Назаренко – Мотроні Назарчук***

Листопад 1968 (?)

«Дорогая, Мотрона Саввична, дорогая Мастерица

От всего сердца поздравляю с праздником Великого Октября. Желаю тебе крепкого здоровия. Много лет счастливой – радужной жизни и исполнения заветного желания –

С искренним приветом Андрей Мих. Наз.» [57].

* * *

❒ ***Подружжя Назаренків – Мотроні Назарчук***

25.12.1968 (за поштовим штемпелем)

«Дорогая Полтавчанка Мотрона Саввична!

От всего сердца поздравляем тебя и твою семью с наступающим 1969 новым годом Желаем Вам крепкого здоровья, большого счастья и успеха в труде и учебе (внукам) а так же исполения Вашей мечты –

С Глубоким Полтавским приветом Андр. Мих и Мотрона Васильевна[1574]» [185].

* * *

❒ ***Подружжя Назаренків – Мотроні Назарчук***

01.03.1969

«Дорогая родственница по ремеслу и товарищ по работе!

Мотрона!

От всего сердца поздравляем тебя Милая Мотечка с праздником 8 Марта – Международным женским днем – Желаем тебе наилучшего здоровья – радужной и веселой жизни а так же исполнения твоих – надежд и мечты – !

С искренним товарищеским приветом До свидания Андрей Мих. и Мотрона Васил.[1575]» [186].

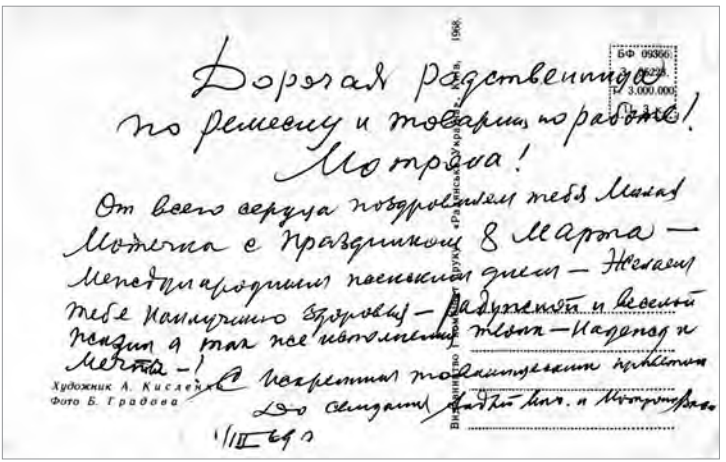

Листівка від Андрія й Мотрони Назаренків до Мотрони Назарчук. Полтава. 01.03.1969.
Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина). Репринт. Публікується вперше

❒ ***Андрій Назаренко – Мотроні Назарчук***

28.04.1969

«Дорогая и Глубокоуважаемая Мотрона Саввична!

Разрешите поздравить Вас и Вашу семью с праздником весны, труда и цветов – днем 1 Мая!

Желаю Вам милая Мотруша Отличного здоровья, большого счаст и громадных успехов в труде во имя мира и счастья на Земле!

Пусть Ваш жизненный и трудовой путь будет усеян цветами которыми так богат прекрасный май!

С Глубоким Товарищеским приветом и искреннем уважением к Вам А Назаренко» [58].

* * *

❒ ***Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук***

30.04.1969

«Мотю я одержала від тебе поздравітельну дякую.

Ми за тебе часто згадуємо і оце пройшла в нас чутка, що ти купила собі хату і живеш сама собі ну ми не повірили кажемо що це так поки сами не знаємо. Мотю іде св'ято, а настрою нема св'яткового. Да, мотю здоров'я це основне. Я проглотнула гарячого борщу і тепер так болить у грудях що непотрібно нічого, прийшла з роботи і твою откритку взяла в ящику. Да, Мотю без причини не буває я боюся щоб не приключився рак чотирі дні так болить в грудях дуже от і св'ято. Мотю ти боліла дуже і слаба мабуть я перечувала що ти лежала в больниці правда. В нас все по старому в заводі. Умерла Коваленчиха і я получила науку який кінець одинокій людині. Одна була в хаті впала на пол і лежала хтозна поки, а там сиро дуже, а вона заголившись лежала. Вирвали вікно улізли в хату підняли на кровать чотирі дні лежала і померла мені було хлопоту саме більше нікого в хату не пускала щоб тіки я ішла і купувала їй і все. Вона боялася всіх що грязно, а мені довіряла що я не сміятимуся. Поховали родичі і будут продавати ту комірчину покупців ходи багато. Весна у нас холодна і примхлива оце начали цвісти вишні пройшов невеликий дощ не промочив, а освіжив ну нічого нерадує ноги єлі носят. Буряка

нарізили 35 сотих на кожну що хочте те і робіт. Мотю як ти живеш мабуть «Добре» Всім старість хороша. Завтра демонстрація так об'явили скупо зборів небуло суботник був. Гончарі тікають хто куди і дівчатам роботи немає ніяк, до мая заробляли добре, а це що буде. Завод був увбитках перший квартал. Паша[1576] жде вже каже ходьби вже піти. Малюют поскільки що ми вже б не угналися. Олька пішла у комбінат Яценкова[1577]. Топлива ми заготовили чі доживимо до зіми ну томливо є Возили з Полтави машини і ми з Гальою Канівцевою[1578] на двох машину взяли і Паша з Олькою.

Варвинський розійшовся і всим нам придлагає заміж. У нас є кладовщиця руська з сибіру переїхали у неї двоє взрослих дітей. Він її повів до себе додому ну вона йому не дала і він пішов щукати після неї в той же вечір. Вона на другий день прийшла і давай давати йому наганяй, а він говори ти мені не жінка чого ти до мене маєш притензію. Придлагав і мені господь з ними здоров'я немає та і дурак такий. Умер Мотю Логвиненко хоронили так як нікого які вінки ну то чепуха, а мучився дуже рак. ото горе. Оце Мотю описала люди до празника готовляться а я пишу тобі листа. Пока Мотю, пиши, ато ми вже і турбуємося що від тебе немає вісточки як ти там?

До свіданія

З привітом

Шура» [198].

* * *

❒ ***Андрій Назаренко – Мотроні Назарчук***

01.11.1969

«Дорога Землячка и друг по фаху Мотрона Саввична!

Прийми від нас щири і сердечни привітання з Святом Великого Жовтня!

Бажаемо тобі кріпкого здоров'я і твоїм рідним – щасливого і радісного життя, а також успіху в праці і побуті –

З щирим товариським привітом Андрій Мих» [59].

* * *

❒ *Іван Білик – Мотроні Назарчук*

15.11.1969

«Добрій день шановна Мотрона Савочна і твоя сімя. Мотрона Савочна я твою поздоровітілну получив за що благодарю тобі. Мотя Я хочу тобі прописати як живем багато де чого змінилося за цей час що ти відбула багато пішло на пенцію Біляк Паша[1579] Кривошапка Василь[1580] обшим багато. Мотя в нас наві главній художнік є призвіщи Ганжа Питро Олександрович[1581] з інситута паринь бойовой так забивают його ну він отбивається. Мотя ми заключили договор індивідувално з Київом міністерством культури сам Трохим[1582] привів а тоді одумався що на да од проїзводства та назад поліз нидає палити на бралис мороки чімало і з обкома приїзжали та трохи прибуркали. Мотя склали договор такі Силюченкова С[1583] я Біляк В.[1584] Ніктчинко[1585] так полтава як побачила і проси щоб показали на виставку так ми й одвизли було місяц на виставці а це одправили в Харків на виставку буди місяц 26 жовтня визви харків Нікітчинка Славу мого[1586] Біляк В. Силюченкову мине зіна[1587] нихоч вона малюнки посилала на виставку і їй кажу щоб їхала. Мотя хотят вони щоб провести в спілку художників і мороки дужи багато ну шос биди.

Мотрона Савочна а тоді дожна робота підти на Київ аде яку може купи Харків ату Київ забире боя складав договор 15 виідв ни однакових вони вислали нам аванс Силюченков 80 кар. Нікітченку 70 кар. міні 137 р. білш нікому і оце й млієм душою щоб вонож дійшли в Київ вироби. Мотя ну про пишу тобі за здоровя слаби желудком фворію атак усе постарому Оля[1588] тожи фворіє жилудком Мотя погода ниважна гряз сиро

Мотя я кінчаю писати
досвіданія с привітом
Иван Білик
Мотя пиши отвіт» [2].

* * *

❒ ***Подружжя Назаренків – Мотроні Назарчук***

24.12.1969

«Дорога наша Землячка рідненька Опішнянка Мотрона Саввична!

Щиро вітаємо і поздоровляємо з новим 1970 р.

Хай щастить Вам і вашим рідним і знаемим: у житті в домі і в праці!

Хай живе мир радість і щастя!

А головне бажаемо всім кріпкого здоровья.

З товариським привітом Андр. Мих и Мотр. Вас.[1589]» [187].

* * *

❒ ***Андрій Назаренко – Мотроні Назарчук***

03.03.1970

«Дорога і Мила «Опішняночко» Мотрона Саввична!

Щиро вітаемо і поздоровляемо Тебе і всіх Ваших жінок – з Міжнародним жіночим святом – днем 8 березня!

Хай щастить тобі і всій твоїй рідні дома і на роботі!

Хай живе мир, радість і щастя!

А головне зичемо Вам усім кріпкого здоровья!

З глибоким товариським привітом Андрій Михайл. Наз.» [60].

* * *

❒ ***Подружжя Назаренків – Мотроні Назарчук***

26.04.1970

«Глибоко шановна и дорога Землячка «Керамичка» Мотрона Саввична!

Шлемо тобі дорога Мотрушко палкий привіт і сердечні поздоровлення з святом: весни, труда, квітів – 1 травня!

Бажаємо тобі і твоїй сімьї міцного здоровия – радісного і щасливого життя багато літ!

Міцно тиснимо твою золоту ручку – З повагою до теби і товариським привітом Назаренки» [188].

* * *

❒ *Леонід Чернов – Мотроні Назарчук*

21.03.1971

«Шановна Мотря Савівна!

Цього місяця послав Вам листа, але вчора одержав від Олександри Федорівни[1590] звістку, що адреса Ваша змінилася, а тому посилаю Вам знов і коли б Вам не було важко відповісти, я був би Вам дуже й дуже вдячний.

Мотря Савівно! Ви одна з тих чудових Опішнянських майстрів, що уславили це село на весь світ. За час своєї роботи на заводі Вами зроблено багато прекрасних робіт які є золотим фондом нашої республіки. Вами пишається кожен аматор народного мистецтва, прийміть же і від мене щиру, Сердечну подяку за зроблене Вами! Оце все й спонукало мене написати Вам Мотря Савівно!

Коли Ваша ласка, то я дуже хотів аби Ви мені написали в одному чи в кількох листах і як можна з усякими подробицями про своїх батьків, про навчання Ваше, як Ви вперше почали малювати. Напишіть мені про Ваших вчителів, що вони казали, як навчали, в якому році Ви вчились у хто викладав і що в школі? Як ви вперше прийшли на завод, перші роботи Ваші, хто працював на заводі в ті часи з видатних майстрів і чим помітні були їхні роботи, чим відрізнялись один від одного? (гончарі і мальовщиці).

Опишіть роботу над портретом Т. Г. Шевченка[1591] для Полтавського краєзнавчого музея, що Ви можете пригадать про Наливайка[1592] та Бабичеву[1593] з якими Вам довелося разом працювать. Опишіть процес роботи над виконанням малюнку на вазі, глечику і т. д. Пишіть про все і як мога більше як тільки буде вільна хвилинка.

Олександра Федорівна в цьому місяці була в Москві разом з Славою Біликом[1594], потім була передача по телевізору, можливо Ви теж бачили.

Олександра Федорівна чудова людина і прекрасний майстер, і у моїй невеличкий збірці кераміки Опішнян є трохи і її робіт якими ми завжди милуємося.

Привіт Вашому сімейству,

бувайте здорові та щасливі.

З пошаною Л. Чернов.

Моя адреса:
Харків – 58.
вул. Культури 9, кв 47
Чернову Леоніду Івановичу» [286].

* * *

❒ ***Трохим Демченко – Мотроні Назарчук***
Квітень 1971 (?)

«Многоуважаймая Мотрона Савично!

благодарю за поздравление, так же поздравляю Вас и Ваше симейство с 1 мая. желаю здоровя и счастя у Вашей жизне. о наших новостях-завода: Творчие мастера с осени 1970 года были организовани в був. помещени «чер. ганчар» 7 чел. Билик[1595]. Селюченко[1596], Пошвайло Г.[1597] Беляк В.[1598] Кирячек Г.[1599] и Били Ст.[1600] Мне по письму г. Правда в министерстве предложили ст. работу я не понимал, согласился работать по прямой спец. творчем мастером с большим зароботком 170 р. с местом работи уче. № 1. работа болие интересная, менше хлопотив, пока в обжеге неплохо, в творче мастерской больше потер чем продукции, успехов нет (они умеют «творить» ну техничес. работать не умеють 5 л. сосуд переносять в двоих – тяжесть не нормальна. с 40 тарелок после обжига остало 2 ш. По этому после 5 мая их решили перевести в участок № 1, ну ти Мотр. Савечна, можеш себе представить что дело не в стенах, не в помещении, от-то, что в творче работе.

В следствии невдач они многие со мной стараются не разговаревать. я отвечаю «баба з воза кобиле лекше» мне больно за их неудачи, так как это потери з-да. Нового харошого ни в продукции ни в строительстве ни в технологии пока нет. План з-д виполнае, площа и наличие людей позволяет общие успехи не плохи. Я живу так себе, в семе внук, нескучно. с здоровьем всего бывает До свидания. С уважением /підпис/» [33].

* * *

❒ *Іван Леженін – Мотроні Назарчук*

Квітень 1971 (?)

«Уважаемая Мотрона Сав!

Сердечно поздравляю тебя от себя лично и от всего коллектива завода с международным праздником днем 1го мая.

Желаем тебе крепкого здоровья, счастья и благополучия

твои сотрудники «Худ. керамик» Леженин ИП.» [40].

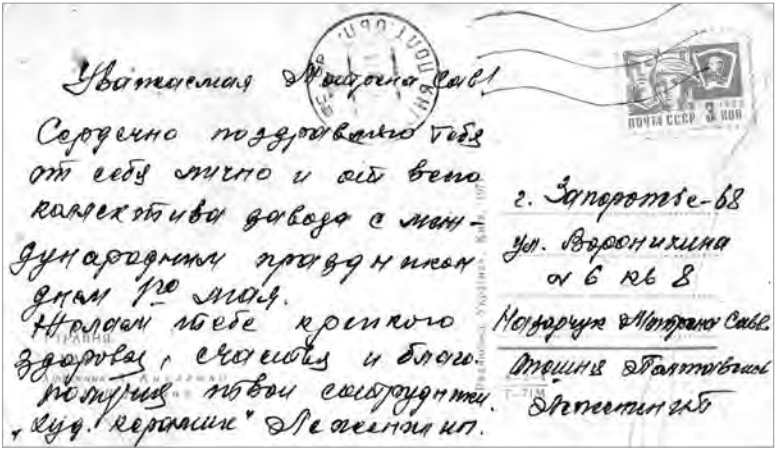

Листівка від Івана Леженіна до Мотрони Назарчук. Опішне, Полтавщина. Квітень 1971(?).
Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина). Репринт. Публікується вперше

* * *

❒ *Леонід Чернов – Мотроні Назарчук*

08.05.1971

«Шановно добродійко Мотря Савівно!

Одержав Вашого листа за якого Вам безмірно вдячний.

Ви чудово описали Опішню і багато з того, що я лише знав поверхово, або зовсім було мені невідоме. Ви прекрасно описали життя і людей Опішні. Шкода, що життя Ваше склалось так, що Ви не маєте можливости працювать в Опішні разом з людьми які так Ви всією душею полюбили глину, малюнок, закохані в працю.

Тепер Опішнянські гончарі вже не ті, що були за часи коли вчились і робили. Тепер там 7 членів Спілки художників, а зараз знов вступають ще 6 чудових майстрів. Життя у гончарів покращало, а головне – вони відчули, що творять прекрасне мистецтво. В 1969 році в Харкові була виставка Опішнянської кераміки, де майже всі роботи у майстрів були закуплені.

Мотря Савівно, Ви зробили великий внесок в скарбницю нашого народного мистецтва, ім'я Ваше згадується в кожній книги де є розділ про кераміку України, ім'я Ваше стоїть поруч з кращими майстрами Опішні. Мотря Савівно, я знаю, що Вас спіткало лихо і єдине, що я можу – це побажати щоб у вашому сімействі все було гарно, щоб веселе сонечко світило у вашу кімнату, щоб було чути у вашій кватирі сміх і жарти.

Поздоровляю Вас і сина вашого з святом Великої перемоги.

Від щирого серця бажаю самого, самого найкращого.

Коли що згадаєте ще – пишіть, буду вельми вдячний.

З пошаною Л. Чернов.

Харків – 58

в. Культури 9 кв 47» [287].

* * *

❒ ***Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук***

Травень 1971 (?)

«Мотю ти чомусь так відказалась чі відвикла вже, я наче тобі поганого нічого незробила, а ти писала, що любиш мої листи читати, а саме жодного останнім часом не писала. Все я перечуваю про тебе через люди, але то ж язики, люди є люди. Я написала Чернову[1601] *твій адрес, а ти згодом прислала інший, я тоді знову написала. Він художник і хоче писати й йому багато листів писали і кожний по своєму і що вибрати. Демченко*[1602] *говорив, що ти йому недавно писала. Я тобі писала б, але ти не хочеш писати як ти там живеш? Приїхала б сюди до мене може який місяць поробил б на заводі, якщо ти неробиш. Зимою я чула ти була в сестри.*

Мені залишилось 5 років.

Шостого травня було 50 років.

У Паші[1603] *була повесні, ночувала вона з матір'ю живе, а та мучиться так дуже. Вона мечтає щоб у двох жити, каже що я робитиму як залишуся отут одна.*

Я тобі напишу коли ти бажаєш листа більшого.

Ти коли поздоровляла з новим роком писала, що обов'язково напишу, але скоро другий рік буди, а ти неписала.

Померла Уляна Лещенкова твоя сосіда. Весна в нас погана, дощів немає, огороди сидят немає сходу. Бондар прислав листа, таке їм гори утопилась їхня дєвочка у діжці, доставала цукерку.

Ми робили там де був красний гончар, а тепер переходимо на перший завод де контора і туди на верх, не хочеться так іти туди. Пока Мотю.

З привітом і гарним побажанням» [199].

* * *

❒ ***Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук***

Грудень, 1971–1975 (?)

«Мотю!

Поздравляю з новим роком бажаю здоров'я і довгих років життя. Я тобі писала листа ти невідповіла. Я січас хвора ішла і впала головою лежала в лікарні тепер дома, нервова система невгамовується і сердце прямо стає і все. неважний цей рік. З привітом Шура Сел» [200].

* * *

❒ ***Подружжя Леженіних – Мотроні Назарчук***

29.02.1972

«Уважаемая Мотрена Саввична!

Поздравлем Вас с праздником женщин днем 8[е] *Марта. Желаем крепкого здоровья, долгих лет жизни и хорошего благополучия. Обнимаем Ваши Леженины»* [181].

* * *

❒ ***Марія Омеляненко – Мотроні Назарчук***
Березень – травень, 1972 (?)

«Здрастуй дорога Мотя!!

Повідомляю я тебе що ми всі живі і здорові, чого і тобі бажаємо, всього найкращого в твоєму житті. Мотя получили ми від тебе поздоровлення за яке велике спасибі. Мотя напишу тобі коротенько за нашу жизнь. Я роблю так як і робила, Вася[1604] на ставці 150 крб. ставка, творческький майстер. Шура Силюкова[1605] тоже на ставці 170 крб. Білик Іван Архипович[1606] 170 крб, і на пенцію не хоче йти уже пройшло йому 60 год а бігає як кінь получає і пенцію і ставку. Демченко Трохим Назарович[1607] тоже 170 крб на пенцію не хоче йти робить і пенцію получа. Біляк Василь[1608] 150 крб. Кирячок Григорій[1609] 150 крб. Білик Славка[1610] 130 крб – це творческі майстри. Білик Настя Савична[1611] 100 крб Канівець Ганна[1612] 100 крб, це двоє ті що на ставці. Тепер за домашнє життя. Вітя[1613] робить в Одесі в порту, Тамара[1614] в Криму працює секретар-машиністкою. А ми втрьох дома. Наташа[1615] кончає 7 клас. Мотя часто згадуємо тебе, тепер Мотя такі молоді настали як посилають на другий цех то ніколи не підуть. І не вони підчіняються директору Лиженіну[1616] а він їм. Мотя я тоже вже стара і зубів зовсім унизу немає і ніяк не піду щоб уставити. Погода у нас зараз – 4-3° морози, а дньом розтає і грязь. Мотя напиши хоч коротеньке пісьмо як ти живеш з ким ти живеш. Як Льоня[1617] не хворіє. Приїжджай до нас в гості ми будемо дуже раді. Сундучка Маруся[1618] іде на пенцію через 3 годи а я через три з половиною. Мотя а в Запоріжжі немає гончарного проїзводства Демченко уже не інженером його зкинули а на його місці Білик Павло[1619], вредний дуже.

Пока все
Досвідання.
Цилую тебе.
І жду від тебе листа.
Маруся, Вася і Наташа» [179].

* * *

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*

Квітень, 1972–1973 (?)

«Мотю!

Поздоровляю тебе з святом весни 1ше травня. Мотю хотя би хоч пару слов написала ти як Петро від бога відказалася. скільки всього пережито хоч і важке, може, а хочеться вісточку від тебе мати.

Шура» [201].

* * *

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*

Жовтень 1972 (?)

«Мотю поздравляю!

З св'ятом жовтня чому ти не опишеш за себе Мотю не хочеш щоб ніхто не знав я вмію мовчати з нас з тобою нічого не виходило, хоч коли було і погриземось я б тобі багато описала хоч тебе і не цікави вже може. Мотю я згадую тебе частенько. Шура» [202].

* * *

❒ *Подружжя Леженіних – Мотроні Назарчук*

05.03.1973

«Уважаемая Мотр. Сав!

Сердечно поздравляю тебя с Международным праздником женщин днем 8го Марта. Желаю счастья здоровья, благополучия на долгие годы. Крепко обнимаем Леженины» [182].

* * *

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*

1973 (?)

«Мотю! я дякую тобі за те що ти незабуваєш. Мотю так хотілося б з тобою зустрітися. Я Мотю була на виставці, їздила я на з'їз художників і зайшли туди. Поїздка ця Мотю принесла багато огорченій, я понесла утрату за яку я непризналася нікому переживаю

сама. Яка тіки одинокість, ніяк не вирвусь до Паші[1620], вона переказала щоб я прийшла потрібна їй. Заболіла січас я теж неможу піти, фороба не минула. Всього описати неможливо, а поверхносно. Як би ми всі стали писати тобі то ти б не знала кому вірити і які заключенія робити. Їздили ми з Біликом[1621] до Москви на дні України. Там було гарно, а вже на з'їзді мені було неважно, всі чужі й притому нас було тіки дві таких. Була там художниця Яблонська[1622] що її картина «хліб». Мотю вона з 1917 року, а як вона одіта жива энергійна, не те що ми вже повісили носи. Там сказали що народне мистецтво терплят консервацію, взагалі говорят, що хочеться фондам майстрів забрати собі, а технологія то гидка. Їхала я туди був упадок сил, а січас така слабость, пережила і все щось та лучиться. Білик їде на курорт, а повинен їхати на з'їзд до Москви. Помістили Мотю нас в гостинниці поодному, дома одна і там одна так не хотілося, 3 крб за сутки, ну то все эрунда здоров'я та що утрату понесла. Мотю я тобі писала не те що ти подумала. Мені хотілося від тебе вісточку одержати, а ти наче поклялася неписати. Я подумала це вона непише тому, що думає коли напищу слово та там оброблят то я і написала що пиши я вмію мовчати, а ті язикаті сидят як щур у горах. Була Марфуша розповідала мені за невістку, що обідилась, що спішить до того сина, а як же я там живу каже, гарно необіжают то і спішу туди. Ну бог з ними, нам вистачить свого.

Приїзжав Ширай довго говорив зі мною, розповідав старий і так жалко якось. Виставка Мотю непогана, ну щось останній час говорят, що рисунок Опішні впав і треба його піднімати і взагалі дают на виставку все декоративне а мальовки мало. Мотю я тобі більше писала б та уже пізно і почуваю слабо себе все до купи і нерви дали і простудилася.

24 повинно було обговорення виставки бути, Білик одерже знову багато, зразу він царь і боїться не дай бог де хтось лишнє слово за когось скаже, або зфотографіруют то він сердиться щоб тіки він і все.

Бачила Мотю Головка[1623] старий, а саме прийшло золоте життя. Дві медалі має з загряниці, професор кераміки. Недавно журнам Декор Мистецтво Московський мав статтю за його, що хто він чі професіонал чі народний, а він одержав народного звання. це писали

мистецтво знавці. В нас зашевелилися що він немов і в Опішні позичив. Недавно в журналі «Україна» вийшла стаття знаву за його, що він має багато заслуг і хто він, Демченко[1624] каже це відповідь на ту статтю і всі осталися во своясіх, а він торжествує дальше. Опішню він нелюби і кажут, що де можна то і зажме. Казала що мало напишу то ще добавляю. Скрізь борьба особлив оце мистецтво. Як ти Мотю звикла там, все життя я хотіла пожити в городі і неприйшлося. Я Мотю зробила собі галирею стіну кирпичом обложила і всадила гроші що і жалію, а хата то стара. Я згадую тебе з вдячністю як ти собиралася позичати 500 крб мені з книжки. Була я Мотю років 3 тому на курорті у Вірменії. Курорт неважний, а проїхала багато і увесь Кавказ подивилася. Визнали атерескляроз з преімущественим пораженням корональних сосудів. Лічили, а толк один. Я тобі Мотю ціле посланіє написала. Пока наче хоч не все може захватила. Паші діло погане, своя старість прийшла, а мати і ні сюди і ні туди, не можна піти купити що небудь. Я не знаю чі писала тобі що їздила до Бондаря у гості, який красавець Таращенський р-он перше місце на Україні, він директор кирпичного заводу, три сини має. Клубники повно, а природа дуже гарна.

Генсіцький[1625] приїзжав давненько такий старий і п'є дуже.

Зустріла Радіка[1626] в Києві з бородою, кажу ти собирався забирати нас з Мотьою. Він десь в Донбассі живе роби має квартіру гарну і заробіток непоганий. Оце закінчую та ще щось прийде в голову.

Мотю пиши якщо хочеш я рада твоєму листові, скільки не є робочих, а старі які відійшли рідніші, а скоро і ми відійдемо не знаю як доживу, як жити дома без роботи, а тут не всі потрібні щоб робили на пенсії.

Тягун[1627] пішов на пенію.

Все описала, з привітом бажаю здоров'я пиши за себе рада буду цілую тебе Шура» [203].

* * *

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*

1973 (?)

«Мотю! Я дуже вдячна тобі за те що ти написала мені листа. Я співчуваю тобі я до цього уявляла все, але мені хотілося щоб ти обізвалася. Вірю я тобі все Мотю і понімаю. Скільки там пройшло часу як тебе тут нестало, а скільки Мотю всього перейшло пережито стільки. Я була Мотю ото на з'їзді хай йому хтозна що, і загубила там 200 крб. Думают Мотю що я міліонер, а я нещасну тисячу наклала, а як Мотю за роботу з мене лупили незважаючи чі свої чі чужі. Скільки було неприємностей поки зробила і ту чепуху. Наташа Штанькова позичила 100 крб і невіддала. Прийшла позич на шіфер привезли ну я дай, я тіки одержу получку так і віддам. Минає майже два роки і незгадує. Ну що ж хай і так буде. Лєнка її роби на заводі, вона так було ліпи як скульптор, посадили на іграшку не вдирила, дали форми якісь. Проходи Мотю час так швидко підходимо і ми до пенсії як буде то хто зна можна і не діждати. Оце ми робимо в лабораторії, а нас так нелюблят, тепер Мотю сидить економістів хтозна скільки і жмут щоб побільше, непотрібне ні творчество ні художня цінність все стоїт їм на душі. Іграшка не потрібна, бо таких насажали що не знают що робити. Посуда виходи гидка, ангоби як земля. Жмут, що погано малюют, а чим, норми такі що страшно, воно тепер не так і малюют як колись, хочеться заробити. Демченко[1628] тепер на рівних правах з усіми сірими. Все гризуться в цеху. Найдут що небуть розбирати, чі з газети чі з книжки, а він усе хоче показати що зна багато, а ти знаєш не читав він нічого ш. Білик[1629] поїхав на курорт дали путьовку, стане міліонером скоро і боїться не дай бог, щоб коли яка десятка непопала. В травні місяці того року я була місяць в Києві. Він так сердивсь, каже оце получи, а я Мотю рада була що другим життям пожила, на буряки не їздила і все, та прожила 130 він здурів би, та ще приїхала, а мені кажут не дамо тобі командировочних і зарплати, а він думав що мені буде так як йому. І так командировочних не дали, а зарплату таки дали. Нікому так не везе і невезло як підвезло йому ну наче хто мішком сипе. Була Мотю стаття за Головка[1630] в декоративнім іскуствi, що він подражає опішні й ставилося запитання хто він, чі народний

майстер чі професіонал. от виходи друга стаття, в журналі Україна, він з своїми роботами і пишут обратно за його що він усіх перевершив які тіки де не є майстри по всій Україні, ну це так як відповідь на ту статтю, ну і пише хто в його були ученики і Білика записали туди. Іще як будьто він говорив, що в Опішні декоративного неробили й що Опішня у його взяла, а не він в неї. Ціла общем дискусія пішла, чим кінчиться. Тепер іде мова, мабуть нам зріжут зарплату.

Ти не дивися телевізор? Виступала Полтавська область в Києві, які костюми були, вишивка така гарна, заняла перше місце на Україні, зберегли традиції, виступав фінляндський артист і теж хвалив, що каже де небачив, а Полтавщина дала дуже гарно і запрошуют тепер до фінляндії на виступ. Це я тобі вже як обзор пишу. Всього за раз не опишеш я тобі буду частинами писати. У мене скляроз другої стадії то я не все разом надумаю, пройде час і ще придумаю. Мотю якщо небуде тобі в тягость те що я тобі багато пишу. Ти мені тіки пару слов слов як можеш, як реагуєш на мої посланія. Ти питаєш Мотю, яка в нас творча група, я тобі скажу:

Кирячок Гриша Афанасійович[1631].

Омеляненко Вася Онуфрійович[1632]

Слава Білик[1633]

Біляк Василь[1634]

Білик І

Настя[1635] 100 кр і Канівець Галя[1636] тоже Альоша Мареха[1637] 150 Тягун[1638] пішов на пенсію оце творці. Нікітченко Володя[1639] Китриш Мишко[1640] це син Китриша сторожа[1641]. Пошивайло Микола[1642], син Гаврила[1643] це такі пробивні й комерційні. Гаврило і Дуня[1644] роблят в комбінаті[1645]. У нас Зіньків відкрив цех гончарний вони роблят там. Поля Сиса[1646] роби тоже. Оце описала за всих. Тепер Мотю ти пишеш, щоб я до тебе приїхала. Мені хочеться поговорити з тобою ну і подивитися й просвіжитися. Я маю таку долю що коли планую за раньше обов'язково щось переб'є, а взагалі я б непротів того щоб поїхати до тебе я думаю що ми тіки могли розуміти, хоч коли може і позмагалися ну видавати себе не видавали. Виїхати то я може Мотю і виїхала б ну куди, ніде ми непотрібні ні, то так кажется що може де потрібні, а за стройку Мотю то не хачу і думати трохи робила та що було, а то зажене в прах. Я Мотю тобі писатиму бо я люблю з тобою говорити, а так мені нема з ким щоб поняло цю мову.

Я лягаю спати в час завжди іще пишу тобі листа. Пробач що задержую багато твого часу.

З привітом і гарним побажанням до тебе» [204].

* * *

❒ ***Зінаїда Линник – Мотроні Назарчук***

Квітень 1973–1977 (?)

«Здравствуй Мотя!

Поздоровляю тебе з святом 1го Трав. Бажаю тобі як найбільше здоровя щастя, довгих років життя!

і успіху у твоїм благороднім труді; Мотя міні казала Шура Силюкова[1647], що де то вона чула що ти малюеш у Запоріжжі, вроді там е таке проізводство, то хай тобі щастит у твоїм труді.

З привітом Зіна

а я болію ніяк не здохну» [41].

* * *

❒ ***Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук***

13.11.1973

«Мотю з привітом, дякую за увагу!

Я Мотю живу як горох при дорозі. січас осінь всі по хатах сидят, ото телевізор, ну очі болят часто дивиться. Мотю я часто дивлюсь коли іде через Опішню на Запоріжжя охота б приїхати мені, мабуть відпуск буде зимою, ну може це в тегость буде тобі Мотю мені розповідали що ти робиш по своїй спеціальності правд це чі ні? Я раділа за тебе якщо правда. Наташа Яреcько[1648] пішла на пенсію не хотіла так іти, але тут вирядят. А ми дорабляємо, три роки лишається. Якби ти Мотю глянула ти нікого б не узнала все нові люди я сама не знаю нікого ото хто лишився з старих то ото і все. Були ми Дніпропетровському у музеї. Гарні є роботи давні, ну ми за один день туди і обратно. Нового немає нічого все двигається до ями мабуть. Зубів немає стирчить штук 7 і все ти вставила чі ні? Я Мотю ждала все ти ж писала напишу. Я сочуствую що може і руки

не знімаються а хоч трошки. Ми тебе згадуємо, а як і нас нестане то ніхто незгада.

Мені хотілося і хочеться в городі жити, але це бажання тіки і мрія не здійснена.

Демченко[1649] і Білик[1650] роблят. Мотю Демченков. тепер хто що хоче те і вискажи.

Норми страшні малюют гидко, раз прийшли Зіна[1651] і Наталка[1652] і давай Ліженіну[1653] докладати, посуда стояла на дворі з горна, ну Ліженін давай давати дівчатам накачку що як робити, ну а норми страшні то їх скільки раз збільшували. Самі старіші робочі це ми уже, а в колгосп так гонят що ще більше чім молодих та ти знаєш Тамарок як богданки[1654] хитрах хвата аби не йти. Палят погано в нас пальцики молоді. Оце Мотю такі діла як би дотягти вже, а тоді що жде повне одиночество і все ну немає з ким поговорити не так як було і поспоримося а тоді знову все розповімо і держемо в секреті тепер нема того. Пишу вже пізно, кінчаю Мотю!

З привітом Мотю!

13 листопада-73 р.

Саша Селюч» [205].

* * *

❒ *Подружжя Леженіних – Мотроні Назарчук*

20.12.1973

«Уважаемая Мотр. Сав.!

Сердечно поздравляю тебя с наступающим Новым 1974 г. Желаем хорошо и весело его встретить и провести, а жизни здоровья и благополучия на долгие годы.

С уважением к тебе Леженины» [183].

* * *

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*

Друга половина 1970-х (?)

«Дорога Мотю!

Вітаю з новим роком. Шлю добрі побажання, в ясний вечір новорічний, з новим роком вітаю щастя і радості бажаю.

Чесний труд прославляю, світлий розум величаю, з новим роком вітаю щастя радості бажаю.

Хворію я зразу, коли хоч трохи покращає напишу листа! Шура» [206].

* * *

❒ ***Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук***

Березень 1977 (?)

«Мотю!
Вітаю з св'ятом весни. Доброго здоров'я тобі.
Шура» [207].

* * *

❒ ***Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук***

Березень 1977 (?)

«Мотю я дуже вдячна, що ти мене незабула. Наче рідна людина відізвалася. Я тебе розшукувала, але звістки ніякої неодержувала. Начну все по порядку. Звідки воно вийшло неможна сказати, що ти собі життя заподіяла, яким путями тіки невидумали. Їй життя було нестерпне і вона невидержала. Я говорила, що такі слова страшно вимовляти. Тепер світ такий, що находу видумают, що хоч. Я була у Василькові, як завжди я тебе згадую саме частіше. Якось прийшлося мені там тебе згадати з художником[1655] а другий його двоюрідний брат технолог[1656]. Технолог говори: Ол. Фед. я цю жінку встрічав і начав мені розповідати як. Однажди мене запросили до Запоріжжя на заводі наладити технологію, в цей час прийшла жінка поступати нароботу на завод фамилія Назарчук. Приятна така, на другий день вона принесла рисунки такі хороші, так що я її бачив. Я приїхала і говорю, що тебе встрічали і ти робиш. це не труднощі писати, а радість Мотю. Дав він мені адрес Директора, я послала листа йому, а від нього нічого не одержала. Дальше Білик[1657] роби на заводі і Демченко[1658] мають ставки по 170 крб. і пенсії по 115 крб. Паша Біляк[1659] похоронила батьків і живе сама. Повна така стала і хворіє. Зіна[1660] тоже хворіє ніде неходи. Іван Павлович спився і старий сам

живе, труситься увесь. Ліженін[1661] директор як і був. Павло Білик[1662] інженер і два технологи є, а якість погана. Я з охотою і радістю пишу тобі, як що небуло, а тепер не ті люди. Ми було коли і посперечаємося, ну ніхто з начальства не знав, те що ми говоримо невидавали, помирились і далі можна було довіряти. Тепер я пішла на № 2 цех і так плакати хотілося третя частина знайомих, а то все нові. Марія Омеляненко[1663] вже давно пішла на пенсію. Наташа Яреcько[1664] тоже, Наташа Тараненко[1665] тоже пішла. Маруся Бондаренко[1666] вийшла заміж, а дочка живе з тіткою. Хворіє Марія, визнали що від риби очутилися глисти які не можна бачити. Зустріла Тараненко Наташу вона розповіла за Зубаньку. Біда одиночество Мотю так тяжко, ну і таких дітей мати як у неї. Вона живе сама, а вони построїли собі хату. Народило слив у Параски, що вона може зробити, проси його Альошу поможи. Продали вона дала грошей, а частину собі лишила, живе ж що коли вторгує. Приходи невістка проси позичити 150 крб. віддамо місяців через два та як узяла то після того в хаті не були. Таке її життя. В Наташі Яреськової недавно померла мама. Померло і молодих і старих немало. Ліженін, коли я сказала, що одержала листа від тебе говори, давай сюди почитати, дома немає тут кажу я йому, я вам розповіла, що жива і робила ще декілька років. Він на мене колись був трохи спихнув, коли я сказала, що Демченко сам роби не схотів іти на пенсію, а Моті недали поробити, що хоч трохи більшу пенсію одержувати. Ліженін не поганий директор, а то їжак був і ним залишився.

Да. Мотю всього не опишеш, лише поверхносно. В мене був Бондарь з жінкою приїзджали то ми всю ніч говорили в 4 ч. ранку полягали спати. Він хотів організовувати в себе виробництво, ну глину їхню попробували, а вона погана. За себе. Я на пенсії дома, нероблю. Ти знала, що як доробляєш, то вони ждут аби ішли тіки, ну ще раз скажу, що все неопишеш. Приглашают січас пороби, але Мотю, ти розумієш я думаю, що народ став який. Штрикатимут то я пока воздержуюся. Я говорила по радіо з Києва радіокомітету. Я літом була в Києві на відкритті музею, робила там місяць. Бачила увесь уряд Український. Скучаю Мотю, нудьгую, їзджу часто в Київ. Оце була Ліженін пропросив що поробила тиждень на ВДНХ. З Нікітченком[1667] були, мав їхати Славка[1668] Білика син, ну він не поїхав,

а мені краще що той поїхав, ми з ним у двох некидали одне одного, а то такий що покинув би а сам побіг.

Нерви мене мучат, стали слабі. Їзджу в Київ до бувшого головного художника, ти чула за нього Ганжа[1669]. Робив він після Радіка[1670]. Працює він у Києві і живе там. Немає Мотю в мене зубів, оце начала витягати останні та так трудно, боюся дуже і боляче, люди рвут і нічого, а мені такі тяжкі. Пенсії я одержую 94 крб. Я тобі скажу відки пішла плітка. Ти писала і раптом наче у воду канула от і виплили. Я згадую, що ти як я купувала хату, собиралася позичити грошей, мені, а тепер позич то неодержиш назад. Я оце згадувала як я лежала хвора, і ти прийшла і принесла озвару банку, в мене немає чого то я наварила, а я з такою жадністю випила. Болить рука в мене Мотю, боюсь я за неї наче сили немає в них.

Померла Галя Моргунова ти знаєш Така мученица була.

Василь Острянин її чоловік, а батько Митрофан протів Наталії Івановни живут Оначко[1671]. Стара, труситься вона. Василь предлагав мені іти заміж на нього, має машину він, а сам як кабан годований товстий дуже. Сашко пожалій мене піди за мене, я тебе жалітиму. Кому ти потрібна одна. Подумала Мотю і думаю, мабуть що так непотрібна і то так буду непотрібна. Небуло долі то і не буде. Тепер він як будьто женеться на Дзелибовій Гальці, вона мабуть сестра Василя[1672], що фотографом був. Ти забула мабуть. Мотю я пишу як курка лапою, поймеш?

Оце колись встріла Калюжного, старий став. Більше не бачу нікого. Оксана приїзджала Бабич[1673] сіда. Час іде і нас нещадить. Я Мотю до своєї хати пристроїла галірею і кирпичем обклала. Грязь в нас січас страшна. А моє місце де я жила невзнаєш. Хату нову поставили ті, що купили. Да, Мотю розстроїлося Опішнє, ну стало великим хутором.

Ото гарно те що всюди ідуть автобуси через нього. В минулому році це 1976 р. я була на свадьбі у Макеївці в шахтьорів. Встрічали новий рік заразом. Михайленка син менший женився там.

Оце Мотю тобі зробила обзор, наче описала все хоч поверхносно. Я собиралася поїхати до тебе тоді, як ти писала. Через Опішню іде автобус до вас. Написала тобі листа і ти тоді замовкла щось. Мотю мої двері завжди відкриті для тебе, аби тіки я була дома.

В чім річ, Опішю побачити пожалуста. Ото я пішла чутка за тебе, то говорили та хіба б її ніхто неприняв до себе, бідна жінка. Пишу уже час ночі Мотю.

Сьогодні неділя, а з неділі іти зуби рвати, наче на страшний суд, перетрусися.

Всі просят, щоб привіт тобі передала Марія Омеляненко її Васил.[1674] заслуженого дали звання, а Демченкові недали, чомусь. Наташа Тараненко... Яресько.

Ліженін ти незабудь говори від мене передати, Паша зрадіє як скажу, що Мотя пише. Мене Мотю ти знає, що якщо треба що мовчати то я видержу. Бач ти неписала, а однаково вибрехали. Бачила оце Марфушу Діденкову, вигляди бодро, живут під Москвою десь, а Уляна не їде в Омську живут. Живі будемо хай тепліє зустрінемося, договоримося як отоді поговоримо.

Я тебе розумію і розуміла, ну бувают минути, що хочеться висказаться, а немає перед ким, а мене ти знаєш і я тебе тоже.

Цілую дорогенька Мотю, наче щось таке дороге пробудилося. Пиши» [208].

* * *

❒ ***Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук***

06.04.1977

«Мотю! Я з тобою говорю і наче вся картина стає переді мною прожитого нами життя. Скільки як говорят втекло води, як все змінилося, не ті люди стали. Згадуют нас тепер Мотю. Роботи тяжкої ніхто робити не хоче. Ми ходили машини грузити до останнього дня, а тепер, що хоч скажут директору в очі. Заставити робити начальник цеху хай попробує. Здорові молоді люди, а є такі що говорят іти грузити машину глупость. Мотю я так тоскую, тоска як та іржа желізо їсть. я така стала пуста і жодна іскорка не жевріє впереді, яка б хоч капельку підігрівала душу. Ми з тобою все життя віддали мистецтву. Я боялася коли мені час підходив до пенсії, але Мотю всього не опишеш. Ти обіжаєся на Борківця, я тобі співчуваю. Мотю немає жодної одинокої жінки щоб її не обговорили і неоміркували так як кажется людям, а в душу заглянути що там

робиться ніхто ніколи всвіті незміг. Яка я Мотю одинока, немає з ким слова перемовити. День пройде як тума ходиш і дивися на людей як живут. Да я Білокур[1675] знаю, може неповністю. Я читала як вона висказувалася, що коли робиш то старість і одинокість незамічаються. Але Мотю хто це пойме і кому потрібно. описати не можливо все Мотю. Люди можут обговорити а понять тяжко. Я часто відлучаюся здому, а тому мені хочеться зустрітися і поговорити з тобою до схочу. Бондарь приїзджав то ми до ранку говорили. Я Мотю ночами несплю і так це виснажує, огороди копаємо Весна холодна непривітна якась. Описати все неможливо Мотю це довга історія. Я тебе понімала і понімаю, думаю що і ти мене понімаєш.

Паша[1676] болює і робити не може ходити звідти. Вона глядить дитину сусідці, що душу свою де втолити. Зіна[1677] дуже болює, тиск крові великий. В магазинах внас немає нічого. Масло буває рідко м'ясо гов'ядина буває. Набазарі трудно з м'ясом. Сахару немає зразу в магазині, крупів немає.

Сливи продают буває, я запитую, якщо тобі потрібно дома можна напитати. Угорки в цьому році було багато вродило, люди натаскалися. Все треба силу мати. Начну за дівчат:

Галя Канівець[1678] живе погано, сумну вона має долю. Чоловік її змінює все життя, вона примирилася з цим. Ну сталося те що він одній прижив дитину а Ліда в інституті медичнім, а Алла тоже доросла вже. Говорить він Галі а що ти даси на хрестини мені. Це розповідала вона мені. Ти говори не женщина, а що як би тобі таке сталося щоб у тебе немов дитина була. Вона його гонить, раніше плакали за ним, а тепер женут, а він не йде. Алла говорить: Мамо, а може то не батькова дитина. Ліда Демочко[1679] гарно живе, хату зробили нову. Маруся Боярчукова[1680] іде на пенсію, болює дуже головою. Пошивайли[1681] живут, роблят ще потроху. Тут є цех від Зінькова там де був комбінат на млинянській горі, рядом з кладбищем Сини поженилися, Дуня[1682] внуків понянчила вже. Я Мотю як здумаю, як прожити життя незнати, що таке діти, внуки, ні сестри ні брата, яка страшна одинокість, ляжу спати і вночі як прийде все до голови і так страшно зробиться. Я знаю багато знедолених, що все і мают, ну хотяби хоч промежуток який часу, коли вони ростуть.

В мене живут на другій половині, молода пара, мают двоє дітей. Одній два роки, вона мене кличе Тюля, а друга тоже сусідів та зве Шура. Добре що ви мене звете так начебто я молода, піднімаєте мені дух. В травні 6[20] 56 років, нехочеться вірити. Наташа Яреськова[1683] зігнулася, одна ключиця видулася, якщо хто назве бабушкою лається. В мене мотю всі зуби пропали, оце ходила рвати, а тепер протези вставляти, як буде переживаю та ще черга здорова, а часника ненайду. Середа Я. Д.[1684] похоронив жінку, а сам женився на молодій, трохи пожив і помер.

Дядечко помер Т. С.[1685] Демченко[1686] живий, ну слабий. Бачила Ярівчика[1687], говорю Мотя листа прислала, а він говорить: скажи я на неї злий. Було піду вона то вгостить і вижине. П'є страшний, як гляну, була людина і тінь лишилася одна Ворскла висихає, в Яблушньому глибока. Лісків, як до Паші іти немає. Мені здається, що так як ми любили завод, роботу немає і небуде таких людей.

Твою хату продав Заіка і виїхав у Котельву там дочка чі що їхня. За гитару я буду напитувати в культмазі я їх ніколи не бачила.

Я запитаю і напишу ще. Мотю ми з тобою повинні договоритися як нам зустрітися. Тобі хочеться приїхати до нас

Мені черга вставляти зуби 4[20] червня. Я повинна бути тоді дома. Я не знаю, якщо вдасться поїхати в гості до одних стариків, я вже рік обіщаю навістити їх, це у Вінницьку бласть. Я тобі розповім. Думала на паску поїхати та огород треба кінчити.

Поїду в другій половині квітня.

Я хочу щоб ти до мене приїхала, а тоді підем скрізь, саме спокійніше де одна жінка. Ніч всі сплят, а я пищу. Мене Мотю запрощує одна жінка до Ленінграда, хочеться подивитись, ну чі попаду я не знаю. Ну Мотю наговорила тобі повно всього, може я напитаю де гитару.

Внас толкучку розігнали, а то можна було інколи купити

Цілую Мотю тебе, бажаю всього доброго, де ви живете, маєте кватирю звичайно» [209].

* * *

❒ *Трохим Демченко – Мотроні Назарчук*

05.05.1977 (за поштовим штемпелем)

«Шановна Мотрона Савична!

Спасибі тобі за поздоровлення. Сердечно вітаю з наступним праздником від душі бажаю тобі і твоєму сімейству, міцного здоровя, сімейного щастя і довгих років щасливого життя!

З пошаною /підпис/» [34].

Листівка від Трохима Демченка до Мотрони Назарчук.
Опішне, Полтавщина. 05.05.1977 (за поштовим штемпелем)**.**
Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина). Репринт. Публікується вперше

* * *

❒ *Зінаїда Линник – Мотроні Назарчук*

Квітень, 1978–1989 (?)

«Здравствуй Мотя!

Поздоровляю тебе з святом 1[20] Травня!

Бажаю тобі як найбільше здоров'я, щаст'я, довгых років жыття, щоб був мир на землі, щоб хоч молоді пожили не так як ми прогорювали, я Мотя никуди не гожусь здоров'я нима, воно уже

і врем'я, ну якби не в такіий жизні як ми жили то може який год і потяг а то бачу що підходе край, ну пока досвіданія.

З привітом Зіна» [42].

* * *

❒ ***Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук***

11.10.1978

«Мотю дорога подруженько!

Св'яті часи і при яких умовах ми жили тоді, були життєрадасні уміли берегти дружбу. Як непогриземось, знову помиримось і довіряємо знову душу. Тепер цього немає. Тепер, як говорить Гамзатов[1688], гість здалеку приїхав значить йому чогось треба. Це стосується не нас з тобою, бо ми безкорисливі люди. Нам треба, щоб зрозуміли крик душі, а хто її незрозуміє, то чує встанній раз. Це я читала статтю в газеті «Советская культура».

Заголовок Мнимые і немнимые емоции. Я читати довго не можу це моє горе. Була я Мотю у врача він говори, що тепер люди довше живут і тому часті случаї глаукоми. Тиск зміряв в очах, зразу каже немає дав каплі якими я закапую на ніч. Періодично буває, що людське лице розплівається. я спостерігаю, що нерви мені дают, а тут врачі слабі зовсім. Літом мене запросили поробити в експорт. Я місяць поробила, цікаво мені одно було, що мною фігурірували як будьто я роблю Хто неприїде було виставляют, а в дійсності ніхто незрозумів мене. Мотю неопишу я всього, що трапилося зі мною, одне скажу, що ми довірчиві дуже, мене підігнали розчитатися і занести врай. Людям я була потрібна для своєї справи. Наїздилася і зрозуміла, що мабуть ненайти ніде притулку для душі. Ніхто незустріне, як рідну сестру, однажди сказала мені художниця в Будах, а всі старатимуться для себе щось взяти. Ти Мотю запитуєш зароботу, що в Харькові, вона мабуть непройшла, треба було її в часи здати, а він запізнився. Дав 70 крб. провозила я більше. Запросили мене літом до музею на демонстрування народних промислів. Я забула може я тобі писала. Обідно за те, що як цікавилися люди, іноземців було багато, Багато хотіли мати сувеніри. Ніхто незнав, що я немаю змоги робити їх. Замяли мене і сама я їм допомогла своєю їздою до музею. Нетреба

було мені розчитуваться. Мені наобіщали всього, кинулись до діла, а воно нетак зкраю. Мене посилали, щоб я пішла в Києві до начальства, а я сказала, що я нападатися непіду. Ще що мене обідило, що надімною стали вертітся зовсім посторонні люди. Теля десь, а вона з довбнею. Почула одна жінка, яка ніде міста ненагріє, що мені можна чогось добитись, то вона приїзджає до мене і говори: я вас поведу до начальства. Я це Мотю зрозуміла, що вона хоче до Києва і планірує в мене жити. Я говорю як би я потрібна була то мене забрали б і тоді я пішла. Самій боротися за це я небуду Хату подаріт кому хоч і мені, документ порву і хата лишиться ваша. Говорю це я тіки з тобою нікому я цього нерозповідала, розкажи то таке розідмут що не зрозумію нічого.

Такі люди сміливі. я ціле літо товклася, як Марко по пеклі. Переробила плиту, сама винесла Погріб обіклала кирпичем. Ліженін[1689] *якось зжалівся виписав кирпичу 1000 штук. Витратилася добре. Не жди рятунку ні від кого тіки, що використать то шукаються. Відправила і рішила, що сидітиму дома. Неможна тоже Мотю описати, щоб можна було, що зрозуміти. Приїзджала Оксана Баб.*[1690] *Як Мотю всі помінялися. Маруся Багрієва*[1691] *до мене не говори, як гроші треба було я ще робила, то обнімав Василь*[1692] *і цілував ти гарна приказував, тепер чужі стали. казала Паша Білячка*[1693]*, як пішла на пенсію всі стали чужі, так і є. Мотю помер Хлонь*[1694] *пенсіонер, син начальник цеха у лаврушином садку № 2 цех. Ліженін дуже неходи на свадьби всі звут, а треба дарити. Канівчиха Галька – Звагольська*[1695] *Ліду заміж видала. Іван сина зробив на стороні. Їздив забирати до лікарні. Галі говори готуй подарок. Ти безчуствена жінка. Ярівчик*[1696] *элі ходи жаль дивитися, водка загнала. Ніхто нанього уваги незвертає. Я завжди обізвуся жаль. Зіна*[1697] *запрошувала мене, щоб прийшла З нею я так непоговорю як з тобою. Білик*[1698] *роби і доси. Павло*[1699] *грав свадьбу дочку заміж давав. Їхатиме вона до Німеччини. Зайшов Іван плаче жалко внуку. Мотю косо пишу. Мотю ти пишеш за продукцію, що привезли. Боже хто його любить це раз, а вдруге норми скажені високі. Це нете, що ти було з любов'ю робила і недумала за всякі речі для себе. Гроші щоб усі однаково заробили. Мотю за історію мистецтв пишу, в бібліотеці є; подивись за всі роки є Ні, це не Демченко*[1700]*, це київляни писали. Він роби і доси, одна я ні. Немає*

в нас нічого, ні кавунів ну нічого. Помидорів ненаїлися. В зиму організм без запасу вітамін. Мотю Альошу Мареху[1701] *ти знаєш. Він виконав п'ятирічку і гуляли в нього. Як би я небачила як люди ідут нароботу, а то багато ідут біля двору. Сьогодні несли кавуни продавали на заводі по 10 коп. Обідно так зробилося, що голова розболілася. За виставку напишу. Приїхала машина від союза художників за експонатами. Несоізволили сказати, де хто погрузив і все. Я з однією жінкою возили сами до Києва, що подієш.*

Невезе мені, написав один знайомий з Києва, що чотири штуки моїх експонатів виставили і ото одну штуку говори поставили окремо де змазується. Я була на виставці художників і бачила я їх вішают. Де світла то на світлім місці і повісят, а де темну то в темнім углі і там щось існує. Мене переробили в мужика, ну така несерйозність, одне розтройство. Написала Олександр Григорович. Внас будут проводити газ і така висока ціна 700 крб. Я вже свої запаси розтратила, та в мене нетовсто і було. Дяченчих жива, на Галю обіжалася мені, що на похорон мало дала. Цигани та і все. Ніну Іванівну Корицьку[1702] *забрав син*[1703]*. Горнилиха виїхала і де я незнаю.*

Сьогодні волочила хмиз від сусідів. Тяжко з топливом дуже. Кавунів я їла мало цей рік. Фруктів зовсім немає.

Мотю, я думала за тебе писати, як не чути було, ну здержалася, як наче відчула, що буде хлопоту. Яка судьба. Ти де живеш і там найшли, а тут то і мови немає. Я тому надрикала розбирай. Мотю невже ми з тобою непобачимось, як ти думаєш?

Тобі є куди піти, а в нас знаєш, який хутір зробили з Опішні. В кіно ніхто майже не ходи. Телевізори прикували людей. В колгосп добре возят.

Немає в мене рідних, нікого, хто до мене гарно той і рідний, ну ти говориш, що не те, нетак розуміют як ми з тобою відчуваємо все. Під враженням за тебе я увесь час Мотю. Цілую тебе Мотю» [216].

* * *

❒ ***Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук***

01.11.1978 (за поштовим штемпелем)

«Мотю!

З св'ятом тебе поздравляю. Жовтень, золотий осінній май. Листа я напишу пізніше. Все постарому. Всі дні похожі один на другого. Вітаю Шура» [217].

* * *

❒ ***Зінаїда Линник – Мотроні Назарчук***

Грудень 1978 (?)

«Здравствуй Мотя!

Поздоровляю тебе з Новим роком! 1979[й]

Бажаю тобі як найбільше здоров'я, і щастт'я;

И довгих років життя! і щоб був мир на землі, щоб ніколи не було такого горя як ми пережили. З превітом Зіна

Цілу міцно. Мотя я дуже болію звини що погано пишу. Мотя я твою відкритку оце к новому году получи ту що ти к жовтню слала» [43].

* * *

❒ ***Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук***

25.01.1979

«Мотю я тобі вдячна за поздоровлення, я болію і незнаю, чі коли видужаю, а може так і кінчу. Серце б'ється швидко і нерви дают. Пішла я до лікаря, а вона говори це увас по старості. Зробили ренген, кардиограму, вона тоже говори. Дали 10 уколів, а тепер хай вас лічи нервопатолог. Лягати до них нехочеться, що тут такі пусті лікарі, що непоговориш з ними до ладу. Дома я неночую іду до сусідів ночувати до Олі Кільчевської[1704] *через хату, що живемо ми з нею в одній хаті.*

Неможна мені прати, води половину відра несу. Нехочеться жити. Знайомих повно, а допомогти немає кому, мені було кому допомагати. Ходжу помалу так, що всі минают. Мені давно на курорті визнавали

атерескляроз з преімущественим пораженієм корональних сосудів. Я багато хвилювалася, люди з'їли та і все. Гарна в тебе внучка, мила така. Зразу світ жорстокий і тяжко вньому надіяться на щось гарне Всі люблят, якби тіки з тебе мати користь і все, це хуже звірей.

Вечером ідеш, коли йде людина тікай подальше від неї.

Така довга ця зима. Снігу наперло багато. Я боюся хуртовини, снігу немає сили відкидати. Я поїхала у Полтаву до сестри двоюрідної ну у них немає умов і спокою немає. Вони боліют обоє і кричат. Я неходжу нікуди. Я згадую, як ми у школі вчили Франка[1705] і він писав Ідут дощі і сірі тумани спускают на землю сірі коси. Так і в нас ідут дні і один на другого схожі.

Нетіки мені так довго зима іде, сусідка тоже це говори.

Оце такі діла, прожила хто нехотів використовував, а коли то немає нікого. Ти знає поєта «Степана Руданського[1706]? Він так пише, що людина потрібна поки її можна використовувати. Мотю, а ти як там.

У вас старих лікуют, а унас дивитися нехотят.

Новенького немає чого писати.

З повагою і любовью до тебе. Шура» [218].

* * *

❒ ***Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук***

24.03.1979

«Дякую Мотю за твоє піклування, хоч ти турбуєся за мене. Пісня є така чужий я у бога чужий і в людей. Здоров'я слабе інколи наче стихне. Весна така сумна, холодно, хмарно. Говорю Демченков Трох.[1707], весна буде холодна, явдох першого березня холодна. а він каже неповторяй дурниць.

Запросили мене трохи поробити на завод. Я думала поробити хоч місяць, думаю зароблю на топливо.

Поробила я 10 днів і більше немогла. Мотю зрозумій мене ти Мотю. Я навчилась ліпити в мами і я ліплю посвоєму і ніщо мене вже незмінить, вік проробила, ну це причина до смерті. Я пішла додому і думаю чорт з вами робіт Біляк Василь[1708] говори, ну чого вони мотают нерви жінці. Перво березня було Явдохи, вцеху дівчата

говорят, хто мав уроду Явдоху. Мама моя була Явдоха і в однії бабушка. Ми разом обідали.

Восьмого березня ми зібралися по 1 крб. Запросили начальство, Ліженіна[1709] і художника і Білика Павла[1710] Художник, щоб підділи говори, якби Ол.Фед. видати заміж. Ліженін, о ні, я її нікому невіддам. Хтось з дівчат сказав: вона пригодиться заводу, О ні, хай відпочиває спохватився Ліженін. Я думаю та небійся я неприйду. Тут через декілька день заходи одна, яка робить переборщиком. Ви знаєте, те що ви робите нейде на експорт. Я подивилася на їх і пішла додому. Герасимович говори, що це таке, що ти пішла. Іншою я не можу бути і чого це мені перероблятися. Ти відпочинь, а тоді прийдеш наробиш сувенірів. Ні, хай до вас піп з кадильницею піде. Весна така гидка, туман і сьогодні встали, а він такий поліг. Трохи я відпочила і знову, серце биття, ноччю коли лежу так надоїло. Мене один художник возив до Києва до професора Дав він мені ліків, але це не те, що тут. Оце пішла на завод, щоб заспокоїтись, між людьми мені краще, а деякі звірі, я більше розстроїлася.

Я колис тяглася до людей, а тепер від них. Багато мене обідили люди і вКиєві, старалися, як більше використати для себе, ну біс з ним усим.

Я Мотю як би мала муфель свій, щоб палити, то було б гарно. Сама ні від кого незаледала б. Робила хоч для душі своєї. Оце хазяйство своє це пекло. Плиту переробила, погріб обіклала кирпичем, ну думаю все. Зима пройшла знов є робота. Крильце тіки зробила осінню, знову розпадається і огородиться треба, щоб кури нелізли. Гроші нескладеш вспівай тіки підготовлять. Мотю подивися ще білила чі немає. Все треба красити в хаті, галирею та ще вдобавок і кришу. Кришу через год і краси. В мене всього 500 крб на книжці. Я що мала вклала в хату, а мала я всього три тисячі. Нетреба вже нічого, день прожив і слава богу. Зуби це погибіль. Раз вставила через два роки знову, а тепер знову вставляти, а як рвати, не можна тепер

Сьогодні купила штакетнику та мало і так надоїло всі оці турботи і для кого? Весною треба запасатися топливом, їхати до Полтави, машину шукати. Поки все вправиш і зима настане. Серце спішить б'ється, особливо вночі лежа. Півтонни дали вугілля на заводі, ну більше вже недадут. Була Паша Білячка[1711] в мене недавно.

Вона зробилася товста така і болiє. Журилася, що хата валиться. Грошi каже дві тисячі маю, що я за них зроблю. В млинах може і купи, яку хатку. Поки батьків доглянула, а себе хай хто хоче. Давно правда, бачила я Калюжного, гидкий та старий став я з ним ніколи нерозмовляла. Всі ми старі стали. Старость іде і нас нещадить. Яка в тебе Мотю гарна внука, як ангел. До мене сусіди ходят вечорами на телевізор дивитися, я ходжу ночувати до Олі Кільчевської[1712]*. Ну знею так непоговоримо, як було ми вдвох з тобою. Жаліє вона, що приїхала сюди. Внас грязь де не де лід і все хмарно, тумани, ну таки й сум наводить і вже кінчається березень. Я восени підкопала цілини, тепер вже некопала б Жуки так надоїдают собирати.*

Люблю я город, ну жити неприйшлося. Зусіма ними я порвала зв'язки, це якісь люди, які можут легко все переступити. Саме гірше Мотю, коли людина одурює саму себе. Я так любила вірити людям, а воно неможна цього робити.Порозгонила всіх і невірю нікому тепер та пізно, ну нічого, буде, як буде. Глини запаслася, кажу дівчатам ви мені і вгріб покладіт, як я помру. Пишут мені Васильківчани[1713]*. Одного художника син в армії і все пише мені. Кінчив інститут медичний і забрали в армію. Немає Мотю ніякого маяка. Маяки світили поки їм треба було. Я недумала, що внаш час є такі люди, які живут і тіки берут, а сами сотої долі нікому нічого недают. Внас Мотю з продуктами тяжко. Набазарі з молочним і м'ясом тяжко і немає. До Полтави їхати, знаєш яка зразу дорога. Я вминулому році попала під аварію, ну неперекинулися, якось, тепер сиджу поки підсохне. Мотю дуже я тобі вдячна за твоє піклування. А все таки люди є.*

Бажаю всього доброго тобі Мотю. Цілую тебе.

Хай тобі збуваються твої бажання Шура. Селюченко» [219].

* * *

❒ ***Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук***

Кінець 1970-х (?)

«Мотю, колись було ми позмагаємося і нічого невикриємо, помиримося і знову за своє. Тепер не говори нікому нічого. Паша[1714] *з Пріською Сердюченковою невладах, підвела вона її. Хилиться вона до сусідів, які вистроїлися біля неї. Гляділа їм хлопчика, а тепер він пішов*

до школи. Вона зустрічає з школи, а вони нароботі. Зіну[1715] інколи зустрічаю пішла я до неї коли небудь, але ти знаєш, якби це до тебе.

Оля[1716] за стіною живе, кляне, що приїхла з Норильська сюди.

Мотю церкву Покрову розібрали, поставили там школу восьмирічну. Нетой бугор тепер, не та красота. Будинок культури пустує, в кіно мало хто ходи і страшно. Часто бійки на танцях.

Телевізора ніяк дивитися не можу, діє на нерви. Оля дивиться собі – нічого. Головань Іван і доси працює така сука. Тепер Мотю ідут мальовщиці надобру пенсію 100-120 крб. Мені 94 крб. вибивали очі. Білик[1717] собі вихлопотав 120 крб. Основне здоров'я якого невихлопочеш. Думаю поїхати до лікаря в Київ після 20 числа. Недуже хочеться.

Раніше було підеш в аптеку і візьмеш Валер'янки чі Елєніум, або що хоч. Написала всього тобі Мотю, тіки розбирай, що нерозбереш догадаєся.

З повагою» [211].

* * *

❒ ***Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук***

Кінець 1970-х (?)

«Мотю, сьогодні я була напохороні, хоронили Надю Іжаченкову, ту що була секретарем с/р. пам'ятаєш ти її. Так мене її смерть зтурбувала. Коли вона була секретарем, вона була горда така, коли ж нестала, то стала простіша і так вона мене заохочувала, щоб я до неї заходила. Тоскувала вона дуже, до пенсії її залишилося 1р. і 5 м.

Минулого року на Октябрські я була в неї в гостях. Піду я до неї хай проведемо час в гурті. Сумна вона була така і хворіла. Яка смерть її ніхто незнає, возили до Полтави на експертізу. Син і невістка жили в другій половині, ніхто незнає коли і як померла. Прийшла я з похорону і таке на мене враження найшло. Давай сяду поговорю з тобою. Галька Уляни Дяченкової, продала хату 1800, а сама кажут на поминки нічого не дала оце пишу тобі, а по мені наче хто реп'яхи повтикав. У нас, як піде стара людина до лікаря, все спишут на старість. Дальше за Дяченків, ти дивися, які вони нахальні, пішла Тетяна по селу просити на поминки Уляни.

Стара Дяченчиха, коли не зустріне все запрошує, щоб я зайшла до них у них є книжка в якій мій портрет є, подивися зайди, хай вам біс думаю слухати ваші теревені.

Я сиджу дома нікуди неходжу. Мотю я тобі одне скажу, кожна людина щитає себе правою, ну життя міняє нас всіх. Коли ми робили тоді і наші вироби ішли як від Опішні, а тепер від кожного автора, от більше стали мудрувати. Білик[1718] Василя Омеляненка[1719] ненавидів поки робили разом. Тепер він Б. на № 2. Все йому здавалося, що Василь у нього перезнімав. Вся гризня відражається. Василь болієсерцем, ну сам тоже. Взагалі, нетреба розбиратися в дечому, нічого ніхто недокаже, кожний буде прав. Тепер появляються нові майстри. Наталки Штанькової дочка Лєна, приймає участь на виставках, вона виїхала до Ленінграду, а Наталка робить на заводі. Все воює з начальством. Мотю ти говориш що чула за музей у Феофанії. Та оце він і є хай він сказиться, де я була. Пока там немає нічого.

Все напапері розповісти неможна і і ти незрозумієш. Ти згадуєш за Демченка[1720], коли він тоді мене неподав був наставку, то тепер захистив би. Він з цим художником, що б зняв його з поста гризся і чуть не загнав його. На мене обіжався, що я писала кудись на нього. Навіщо він мені здався і взагалі я в житті ні накого неписала. Никим він небув задоволений, він сам себе любить. За нону[1721] я тобі скажу, вона на цього художника, що возив мене до музею незадоволена і там вони всі незадоволені, що я поїхала туди. Духота[1722] ти його пам'ятаєш в Києві в лабораторії робить.

Говорив, ви ще будете на заводі проситися назад, але знали, що я нехочу іти на пенсію і не защитили. Вони не ждали, що я здурію і повірю людім, яким не треба було вірити. Тепер за все це не треба згадувати, а жити тим, що є. Я колись почула від однієї дружини директора, не нашого, що коли ти з ким дружеш, то того ворог повинен бути і твій. Вона не любила однієї художниці, а мені цікаво було поговорити з тією, що вона нелюбить. Нерви мені скрізь дают, як я себе непереборюю, а тоска бере своє. Оце св'ята ідут, краще не було б. Запрошували люди приїзджати, а я не хочу. Ти Мотю питала мене хто винен що я все пережила. Я тобі колись розповім. Винна я у всьому, що вірила людям, а цього тепер неможна.

Люди добре стелят поки використають, а мене добре використали, щоб добитися своєї мети. Я все і бачила, але себе умовляла, що це мені кажется. Я на базарі купую, хто добре хвалить то я розстану. Мотю я тоже чула і ти розповідала що Черкаси гарний город. В нас так грязь надоїла, що неможна вже терпіти. Оце тепло і ми нераді цьому теплу. Яка я Мотю плетьожка стала, плету без кінця, оце тіки і живу, що з ким поговорю письмово. Тут ніхто незрозуміє, тут думают що життя в лежні та їді.

Ночі темні, я ішла від сусідів впала на деревину і так побила носа. Як я неперебила не знаю, думаю чого я невбилася, несподівано було б.

Я тебе Мотю розумію все, і так стане на душі якось моторошно і злість бере, чому така доля зла. Мотю тобі треба весною, або літом приїзджати, що можна було могилку обробити, підемо в двох.

Як виїдеш в Черкаси, і будеш хазяйкою, я приїду до тебе на декілька днів і на Черкаси подивлюся[1723]. Саша Цюрюпа[1724] – Андрія[1725], живе у Полтаві і я все обіцаю поїхати до неї. Коли я замерзала в минулої зими, вона запрошувала зимою. Тепер я плиту переробила. Скучно мені вона говори приїзджай. Син[1726] і невістка[1727] живут окремо в Полтаві. Допоміг виїхати і все мати брат Андрія[1728]. Думаю піти в баню і тобі кінчаю листа, щоб вкинути. Хай їде собі з богом. Мотю я колись була в Оріхові, чі тепер там що є, ти не чула. Герман Василь наш опішнянський був. Як погано, що в мене немає, ні сестри, ні брата. Коли я була у Вірменії на курорті, мене там оставляли, як я розповіла, що я одна на світі. Бажаю вього доброго. Як кому сяду писати, не знаю, що, а тобі, як рідній, само пишеться все. Може, що упустила то я нажену ще.

З св'ятом тебе, в нас немає куди піти. В будинок культури ніхто неходи, пустка якась стоїт, от до чого дійшло. Цілую. Шура» [210].

* * *

❒ ***Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук***

30 травня, кінець 1970-х (?)

«Мотю! Дякукую тобі за увагу. Весна прийшла, але сумна. Пропали садки, дерево чорне стоїть, люта зима мабуть знищила все. Я посадила три груші вже здорові і так жалко, оріх посадила мені Ковганка мабуть пропав.

Які жорстокі люди, така жорстока і природа. Земля така, як списована. Тяжко жити в селі на старість, як некрути, а все треба робити, одна робота підпирає другу.

Ти пишеш за Пашу[1729], я не знаю чі вона може писати. Я була в Будах і жила в однії жінки, вона небачи і неможе писати, а просить кого небудь, як погано. Я написала б їй, що хочу ну не можу, вірно, що буде хтось читати. Я не можу вирватися за роботою та форобою. Привезла я з Полтави три тонни палива. Крути неверти, треба заносити. Носили чотири дні, ну так тяжко, що неможу передати. Кінчила треба скорогодити грядку, на зиму скопала. Сердце так танцює, ну неприслухаюсь, роби, що хоч. Сажу трусити і хату білити і садити і все одна. Демченко[1730] живий, ще Настю ревнує. За Параску[1731] я взнаю тоді напишу.

Мотю, ті люди, які боліли за традицію, робили від душі, зникают з землі, як мамонти. Кругом одна пустота. я тобі писала, що я дочці Сакуна[1732] підсказала, як робити і вона стала на шлях, а то якби ти побачила, що вона робила. Художник скаже їй не так і все, а направити чі нехотів чі не може. Я їй сказала не кажи, що я була біля тебе, а роби так, як я раджу. Я провірила себе чі вірно я говорю. Вийшло вірно. Мотю командуют ті, що нічого немают близького до мистецтва, я однажди сказала, що до мене невтручалися, сторож і уборщиця, а то кому не лінь і все із за ставки. Мотю ти говориш за Васильків, тепер він має 35 тис населення. Хати дорогі страшно. Якби я не була сестрою милосердія, а думала за себе, а то все допомагала людям.

Здоров'я підкошує, тепер, аби без норми робити, скільки зроблю, а на норму вже тяжко. Мені вже кажеться, що довго не жити мені. Василь Омеляненко[1733] видає дочку заміж це вставка. Хати у Василькові дорого дуже тепер. Мотю в нас немає і емалі, вона гарно стоїт. Якщо буде можливість то дві 3 кг коробки вишли так, щоб я заплатила на почті тобі, якщо буде можливість. Я живу наче на чужині тіки своя земля. Немає з ким поговорити цікаво. Такі питання ми з тобою можемо розуміти. як би ми жили недалеко, щоб мали умовне місце з'їхатися поговорити. Як обсажуся поїду до лікаря в Київ, а тоді ще може куди поїду. Я оце чула передачу за артистку якій один артист писав листи. як її забула, а він пише, вспользовавшись моим одиночеством, накинули на меня, сеть обмана». Так і мені вийшло,

використали до краю, щоб собі зробити блогополуччя Він ще сказав, коли є талант, а сама людина слабіша, то він задушить її. Піду я на завод подивлюся, що вони роблят, то як нас ганяли, а тепер все перемішали і проходить на художній раді. Вази тепер не малюють, а ліплений орнамент. Зробили з крейди такі формочки і видавлюють. я противник цього це не традиційне і таку сухість дає. Все змінилося Мотю, коли я пішла на другий цех – кардашеве[1734], мені хотілося плакати. Всі хуторяни роблят, які не люблят глину і нерозуміют її, а попробуй поговорити, з ними. Я дивилася фільм по телевізору, за художника, ну вибило з голови як його, він такий живий 80 р. він працював і коли попав до гончарів він малював і блюда, прийшло на ум Пікасо[1735], ото поки пригадаю. Цвілик[1736] я знала добре, ми з нею знімалися в кіно на кіностудії «Довженка».

Тепер її внучка працює у фондах там у себе. де живе. Мотю, ну їхні роботи чогось мені недоходят, форма гарна, а розпис неподобається.

У Василькові технологія гарна, а що формами роблят недоходи мені. Палітра вних багата. Коли було відкриття музею, то мої вироби палили там і дарували правительству. Жалко було мені віддавати і жодної речі мені непопало

Як я прошу, щоб допомогли купити муфеля, ну мені говорят, що вони є по великих городах. У магазинах лабараторного оборудування. Один художник обіщає випалити на заводі, ну як я їх довезу і скільки. За цими роботами ніяк немаю змоги зробити робіт. Я вже не знаю чі є люди, яким можна вірити? Хочеться вірити і надіятися, але часто обманюют і стараються використати і для своєї мети переступлят і через труп, болтунів повно.

Колись була виставка в Харькові і одного старого майстра, в книзі відзивів було написано «Невірте дядьку нікому, кругом самі болтуни, вони помрут і сліда незалишат після себе. Мене похоронили за життя мого. Мотю, як же можна було в плиті вмонтірувати, коли духовка і та не з усіх боків гріє, пирогів, як слід невипечиш. Скільки планів у мене залишиться нездійснених, а тільки час той був, що творити. Бог з ними. Демченко Трохим незмінився, яким ти був, таким ти і остався і Ліженін[1737] відкормив пузо, як фабрикант, розжився тепер, нічого не сочуствує нікому. Люти тікают, старих робочих не дуже цінуют. Пальщики міняются часто.

Економістів два – вони знают своє, а мистецтво їм ніпочому і вони його нерозуміют, воно недоходи. Я знала Запоріжжя до війни, гарний зелений город був, а тепер він кращий це відомо. В нас тепер темнота кругом. Я Мотю розумію, що в кожної людини життя не так, як хотілося. Треба жити тим, що доля наділила нам. Я нелюблю, коли передают як готовляться до св'ята.

Чі я живу чі доживаю, чі так по світу волочусь, бо вже неплачу, несміюсь. Впереді ще гірше буде. На будищичках на печі замерзла жінка цю зиму. Вмене топлива то на два роки вистачить, а тепер живи днем на дальше нерозчитуй.

Приснилася мені мама і ти знаєш Мотю, як я ревнувала її малою, так і сниться, що на мене вона ніякої уваги. Вона на росп'ятіє пішла за мене, а сниться по другому. Оце мене діти розважают, люблю я їх – вони до мене ідут. Привезла я паливо, а він прийшов маленький сусід, я йому говорю піди принеси кусочок хліба. Він помаленьку виходи з двору, думаю ну на вечір принесе. Коли хвилин через 10 несе. Я думала, що ти довго ходитимеш, а ви думали, що я так додому ітиму. Я біг, а нейшов. Коли уже через декілька день приходи і питеє, а увас хліб эсть, то я принесу, так він мене розсмішив, ну я не я невидала свого сміху, а то обідиться. Дякую за увагу твою Міша.

Коти бігают всі до мене і маленькі собачки, ну а кури то так надоїли, що дивитися не хочу, нічого незробиш через них. Я Мотю, тебе розумію і незавидую, що я перед тобо виливаю болячки, як наче ти щасливо прожила.

Телевізора не можу дивитися, щось очі хандрят, лікар говори, що ходила в очках, а я довго не можу в них дивитися.

Я з тобою порозмовляла наче дійсно. Так нізким непоговорю як з тобою.

Дякую, що нецураєся.

Вітаю тебе і бажаю всього гарного – здоров'я.

30-V. Шура!» [214].

* * *

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*
Кінець 1970-х – початок 1980-х (?)

«Мотю дорогенька, оце зібралася написати. Я робила місяць на заводі, перш за все я тобі скажу, що люди нові, все не те, що було. Ліженін[1738] змінився розтовстів, болiє. Завидний він став, йому життя відкрилося. В який колгосп непоїде, випиши, що схоче Запросили мене допомогти в експорт поробити. Робила я норму, сідаків 20 шт. За творчість мови немає наче я і неробила. Делегація, яка приїди, тоді фігуріруют. Уваги не має ніякої, списана і все. Мотю всього нерозкажеш на папері. За київ я тобі скажу, що там треба було мене використати і все. Докажу далі, запросили мене і говорят ми тобі допоможемо і топлива привезти і дров виписали І складометр. Топлива я привезла на книжку сама я говорю, мені потрібно кирпичу на плиту. Буде і кирпич все буде. Виділяют 1000 кр. привозь, я прошу допоможіт привезти нівяку, нема трактористів, а машини в рейсі. Настя Біликова[1739] говори: ви через завод найміт машину з автороти, допоможіт її. Ліженін відповідає: їх таких багато, що треба допомагати, вийшов і пішов. Я дня доробила і пішла додому. Так боляче стало, ну і не пішла на роботу, бог з ними. Одна женщина роби творчим майстром, говори його бог накаже, що так він грубо до вас віднісся. Ти Мотю говориш, що вони на виставку мене покличут робити, та ти що? Вони раді аби я неробила. Так я Мотю люблю глину і так я хотіла мати свободу в творчості, але я її довіку нематиму. Так мені хотілося зібрати робіт багато і зробити виставку і віддати в музей, але це неможливо. Обідаю, глина передімною, вона эдина моя втіха, але цього ніхто нерозуміє. Прийшла на роботу, чого прийшла, сиділа б дома. Деменко[1740], Білик[1741], роблят нічого. Тепер треба купувати кирпич на руках 75 крб тисяча.

Вони думают, що в мене грошей, а у мене 800 кр. на книжці і все. Я купую все удвоє дорожче чім вони. Державна ціна 35 крб, а мені треба 75, це один тіки приклад.

Мотю була я в Харькові зимою в однах дівчат, бібліотека чудова в них. Батько був поет. Читала я історію мистецтв. Читала я історію за 1941–67 р. Наводжу те, що було написано, я записала в блокнот[1742].

Для прикладу досить покластися на творчість трьох майстринь Оначко[1743], Линник[1744] та Каша[1745]

Оначко часто будує орнамент з однієї точки, наприклад, з умовно позначеного вазона, звідки рослина розростається в різні боки, вкриваючи всю площу виробу, підкреслюючи його форму. Линник компонує від центрального найбільшого мотиву, вертаючись до ритмічних повторень семетричного розташування.

Каша укладає орнамент в широку смугу, яка обіймає найопуклішу частину виробу. У цих трьох худож спостерігається відмінність і в колірному розв'язанні творів. В Оначко барви яскрів дещо контрасні вона використовує дрібні кольорові вкраплення. В Линник колорит стриманий. В Каші св'ятковий веселий, надзвичайно багатий побудований в найбільших кольорових плямах.

Згадала я минуле Мотю.

Дальше Мотю ти за Уляну запитуєш, Померла вона, серце хворе було. Галя приїхала хату продавати, спершу давали 2 тис. а тепер, що то задержка недають. Цигани вони такі, що нерозбереш в них нічого. Ніяк недоберуся піти до Паші[1746]. Плиту переробляти, погріб валиться. Точе тоска душу, як іржа желізо. літо гарно, ну осінню, зимою ото біда. Мотю я тебе прошу, подивися чі немає білила у вас в магазинах, так мені треба. Що ти робиш? Ти написала, чим мені допомогти, і я така під враженням твоїх слів. одна людина, яка зиче мені гарного.

Цілую тебе Мотю. Шура» [213].

* * *

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*

Кінець 1970-х – початок 1980-х (?)

«Мотю одержала я листа від тебе в больниці. Захворіла я сама не знаю чим. Була температура 38° мене забрали до лікарні. Лежу я 6 днів, незнаю поки буду лежати. Сказав лікарь, що почалось воспаление правої сторони льохких Пишу на колінах, в палаті холодно, сквозняки. Подивлюся Мотю, як їдять люди, добре що є кому ходити. Одинока я, люди потроху ходят. Лежала рядом зі мною жінка, сьогодні вона

виписалася і так я розхвилювалася. Оце прийшла я з ренгену, незнаю, що показав.

Хворію я Мотю серцем, робити тяжко я не можу нічого. Статуя і все. Бронхи нікуди негодятся. в мене, так болить в грудях Невезе Мотю мені, попала до лікарші, яку я нецінюю і недовіряю, вона по нервах, а лічить нас двох у палаті. Ну, що бог дасть те і буде.

Мотю я тобі розповім потроху за все, я думала що зтобою, щось сталося, а воно так і єсть.

Мотю, ту книжку ми читали.

Ганжа[1747] той живе і Києві, добився кватирю а собі там. Присланий він був на завод художником. Мотю переб'ю, прийшла лікарка і говори ренген нічого непоказав, а хрипи є у правій стороні. Є, Бронхи болят.

Дальше приїхав він з інститута, ну давай шевелити. Мотю я напишу тобі здому листа, як випишут. Хотіла я тобі описати та погано писати на кроваті Була я в Паші[1748], вона хворіє горлом. Демченко[1749] роби і доси. Білик[1750] захворів Грипом, який дав ослажнєнія на льохки і його положили в больницю на 8 місяців. Ліженін[1751] роз'ївся як свиня і нікого невизнає. Я декілька робіт зробила допомогли випалити. Непогано зробили, ну в мене масса гарна. Мотю «состав глини страшний поганий»

Мотю в нас весна така погана, ніяк тепла немає. Такий неспокій в палаті крик дітей, галас в палаті сквозняк. Напишу тобі пізніше

Жди цілую Шура.

Мотю я тобі писала, що мені визнали в Києві, аритмію стенокардію, невспіла температура піднятся, як серце двигати почало. Якби тіки тепло стало поїду до Києва до лікаря. як буде здоров'я.

Мотю напишу пізніше.

Мотю ти напиши де той завод, що таке гарне роблят. Я цікавлюся просто» [212].

* * *

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*
Вересень – листопад, кінець 1970-х – початок 1980-х (?)

«Мотю, що це ти затихла.

Може я тобі, що написала і тобі неподобається. Я тепер дома сиджу, як щур в горах. Так тоска душу їсть, як іржа желізо. Багато прийшлося пережити за ці два роки і раніше. Переробила плиту погріб обіклалакирпичем, втратилася ну треба. На завод неходжу, там діла неважні. Приїхала якась жінка з контроля, винайшла занижений літраж і наложила штраф. Якість погана, норми баснословні. Настає осінь і листя шепоче вже осінню думу і так сумностає.

Квіти цвітут так гарно, а скоро холода. Зіну[1752] *бачила на базарі така слаба і живе людина без огонька. Коли щось ждеш і за що мрієш, то наче і ти живеш як люди разом зними. Мене немов баговиння засмокчує все собираюся, що небуть зробити, за підготовкою до зими пока немає часу. Всі стали немов чужі. Люди гарні поки ти потрібнай. Позичає, даєш, тоді обнімають лижутся, а тоді такі стают як дерево. Слабі в мене нерви і боюся я Мотю за очі, щось вони хандрят. Коли мене наче реп'яхів хто напхав наче.*

Доля моя така путана, я така довірчива була, все любила довіряти. Тепер сиджу оце і пишу тобі і думаю що з тобою сталося, що ти непишеш. Як ти живеш, як твої діла здоров'я. Я ту зиму проїздила всю, а цю думаю бути дома. Я тобі написала що я читала в історії мистецтв і ти щось невідповіла. Мотю як здумаю як ми все довіряли, поговоримо було, помріємо. Мотю жду від тебе вісточки. Кавунів багато у вас, в нас мало, помидорів мало, слив тоже. Осінь фруктів немає, груш, яблук. Одна картошка гарна. Мотю цілую тебе. Пиши. Шура. С.» [215].

* * *

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*
Вересень – листопад, 1980 (?)

«Мотю я все бродяжничаю. В Ленінграді я небула, я навіть зубів ніяк невставлю. Якби на дому вставити, а я ненайду техніка. Мотю, як мені тяжко морально.

Горе лихо пропадаю, а де дітись відь нудьги. Ліпити дома, а палити немає де? Була я оце в Будах на фаянсовому заводі. Глина там нета, що у нас.

Помагала робити роботу бувшому художнику, він думав мене забрати до Києва, але то фантазія і вже я нехочу. Розповісти в листі не можливо всього. Де непоїду все одна. Хочеться творчо робити, норма надоїла, а тепер баснословні норми, а народ тепер який одне одного згідно з'їсти.

Майже два місяці я небула дома. Жила я Мотю в жінки в якої глаукома, яке горе. Вона так звикла до мене. Кожного дня я принесу води і куди треба піду. Вона згідна, щоб я жила з нею, але я неможу, ми люди різні. Хата в неї низенька, як натопи нічим дихати, в мене завжди холодно, та ще в цьому році. З топливом у нас стало тяжко. Спати вона лягає в 8 г. а я неможу вилижати. та і чому десь жити коли є своя хата. Роботу ми робили таку: в Москві буде гостинниця Україна. Фонди дали йому роботу на Українську тему, а оформляют багато художників. Він роби по темі Лесі Українки[1753] «Лісова пісня».

Лукаш і мавка, скульптура в ріст людини кожна. В Будах мені надоїло дуже, я поїхала Мотю у вас у магазінах може є різинка для ловлі риби? Мені треба додому одержувати пенсію і думаю неїхати, а як буде робота незакінчена. Третю роботу робимо і нічого неодержували. Оце і ця я пройде на раді то тоді. Карточна ігра. Хату продавати я нехочу, а так мені кравтіри недадут, нерви стали слабі. Старість підійшла, аж страшно скоро шістьдесят. Немає Мотю тут з ким поговорити ніхто не пойме. Я тобі колись писала за одного технолога з Василькова який тебе встрічав як ти прийшла поступати нароботу[1754]. Він там піднімав технологію. Я була у Василькові й познайомилася з ним і його двоюрідним братом, а він головний художник[1755]. В грудні йому 60 р. мене запрошує наіменини, а мені в той день пенсію одержувати. охота побути гарні люди Якби були гроші та здоров'я мандрувати є куди, а як стану негідна ніхто і незагляне, як би на ходу померти. Давно бачила Пашу[1756]. Зіна[1757] стара боліє і Наташка[1758] боліє і стара дуже, трясеться. Горда як і була змія.

Мотю як згадаю тебе і ті часи ото були майстри віддані своєму ділу, а тепер всі обиватели. Я нейду на завод боляче так, але кому це поняти.

Мотю, чим ти живеш зразу? Наче тебе я вічність небачила. В Харькові зустріла Валю Моргунову яка була проста така і лишилася. Запрошує до себе, а я ніяк не змогла заїхати. Боже бачила б ти Івана Павловича[1759] *який слабий, водку п'є.*

Вітаю тебе Мотю, Льоні[1760] *привіт. цілую тебе. Дуже дякую за вісточку. Шура»* [220].

* * *

❒ ***Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук***

Жовтень, 1980–1986 (?)

«Дорога Мотю!

Вітаю тебе з святом жовтня. Бажаю здоров'я тобі, а це для нас основне тепер. Золотий осінній май, а воно сідий і сірий. Відкриває двері зима о, як нехочеться її, але закон природи незміниш. Будемо ждати весну. Цілую Шура» [221].

* * *

❒ ***Віталій Ханко – Мотроні Назарчук***

08.12.1980

«Шановна Мотрона Савична!

Перебуваючи в Опішні, я побував у середній школі, де прочитав дітям лекцію про мистецтво, на заводі, де зустрівся з директором, головним художником, зав. кадрами, а вечером – з Трохимом Назаровичем Демченком[1761] *(у нього вдома). Спасибі йому, що надав Вашу адресу. Багато він розповідав про старих майстрів Опішні, й про тих, що зараз живуть й працюють. Показував фотографії довоєнного періоду й газетні вирізки.*

Від нього я довідався, що Каша М. С., про яку мовиться в книжці Є. Дмитрієвої[1762] *«Мистецтво Опішні» це є Ваше дівоче прізвище.*

Для багатотомного словника «Художники народов СССР», що виходить в Москві під егідою Академії мистецтв складаю статті

про художників і майстрів полтавського краю. Хочу скласти й ряд статтей про опішнян, в тому числі й про Вас. Будьте ласкаві, напишіть автобіографію, в якій висвітлите свій життєвий і творчий шлях, а також про роботи, на яких виставках вони були представлені та музеї, що зберігають Ваші твори. З нетерпінням очікую Вашого листа.

З глибокою повагою
Віталій Миколайович Ханко,
мистецтвознавець, Зав. відділом
Полтавського художнього музею» [252].

* * *

❒ *Петро Ротач – Мотроні Назарчук*

10.12.1980

«Шановна Мотрона Савівна!

Т. Н. Демченко[1763] з Опішні дав мені Вашу адресу. Прошу Вас відповісти на питання, які мене цікавлять у зв'язку з роботою над темою Шевченка[1764].

Ви теж дещо зробили в цій галузі. В 1938 р. разом з Наливайком[1765] і Бабичевою[1766] Ви брали участь у створенні мозаїчного портрета Шевченка, який зберігається в Полтавському краєзн. музеї.

Напишіть мені коротенько свою автобіографію. Вкажіть день і місяць народження. Коли Ви залишили Опішню, де після того працювали і на якій роботі?

А головне, що мене цікавить, це чи були у Вас інші роботи про Шевченка, які саме, коли виконані, де зберігаються. Дуже прошу написати про це.

Я складаю словник тих діячів Полтавщини, які займалися роботою по вшануванню пам'яті Т. Г. Шевченка.

Нарешті останнє: чи Ви не знаєте про долю Оксани Олексіївни Бабич? Коли що знаєте, напишіть мені коротенько.

Чекаю відповіді.

З пошаною П. Ротач
314029 Полтава, 29,
Жовтнева 66А, кв. 6
Ротач Петро Петрович» [193].

❒ ***Віталій Ханко – Мотроні Назарчук***

Друга половина грудня 1980 (?)

«Доброго Вам дня, шановна Мотря Савична!

Як я чекав Вашого листа! Розчулений ним, велике спасибі Вам за такого докладного написаного листа. Сьогодні для мене радісний день і цим поспішив поділитися з одним літератором[1767] і Т. Н. Демченком[1768]. Спішу писати листа і в Словарну групу Академії мистецтв, щоб і вони знали що про Вас подам статтю.

Це мій попередній лист. Їду на 3 дні в Миргород на відкриття виставки О. Г. Сластьона[1769] з нагоди 125-річчя. Як повернуся – напишу Вам докладного листа. Зі щирою повагою Віталій Ханко» [253].

* * *

❒ ***Віталій Ханко – Мотроні Назарчук***

Перша половина 1981 (?)

«Шановна Мотрона Савівна!

Завжди з хвилюванням читаю Ваші листи, написані, до речі, ясним і красивим почерком.

У відпусці – перебуваю вдома з сином. Він приймає різні чаї, настояні на травах та медові. Лікування це довге, так що про результати не можна й говорити. Зараз я перечитую й виписую з літератури, виданої Земством початку XX ст, про кустарні промисли.

У майбутньому Вам напишу й про гончарство Опішні того періоду. Всього найкращого Вам. ВХанко» [254].

* * *

❒ ***Віталій Ханко – Мотроні Назарчук***

08.01.1981

«Добрий день Вам, шановно Мотря Савична!

Надсилаю Вам свою статтю про Кононенка П. М.[1770] От саме в такій схемі буду складати й про Вас для московського словника про художників. Можливо, у моїй статті є якісь помилки чи неточності

– то, будьте ласкаві, вкажіть. Скажіть в яких музеях зберігаються Ваші твори?

З найкращими побажаннями Віталій Ханко» [255].

* * *

❒ ***Петро Ротач – Мотроні Назарчук***

11.01.1981 (за поштовим штемпелем)

«Шановна Мотря Савівна!

З великим задоволенням прочитав Вашого листа. Дякую за біографічні відомості. Співчуваю в Вашому горі. Жаль, звичайно, що все так склалось і Ви залишили Опішню й улюблену працю.

Бажаю Вам добра! Якщо знайдеться фотокартка, надішліть будь ласка. Чи не знаєте біографії П. М. Кононенка[1771]*?*

Ви народились в Опішні чи в Котельві?» [194].

Листівка від Петра Ротача до Мотрони Назарчук.
Полтава. 11.01.1981 (за поштовим штемпелем)**.** Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина). Репринт. Публікується вперше

* * *

❒ *Петро Ротач – Мотроні Назарчук*

19.01.1981

«Шановна Мотря Савівна!

Одержав листа і фотокартки. Дякую Вам щиро за детальну розповідь про життя і працю П. М. Кононенка[1772]. З В. М. Ханком[1773] я знайомий, і як будуть мені потрібні ширші дані, я звернусь до нього.

З Вашого дозволу, я залишаю собі фотокартку давнішню, опішнянського періоду, а іншу, на якій Ви з сином, повертаю.

Малі Будища я знаю, бував там колись[1774]. Взагалі місця навколо Опішні дуже гарні. Колись ми з Т. Н. Демченком[1775] ходили до Наливайка[1776]; і я милувався прекрасними краєвидами околиць Опішні. Мабуть Ви не раз згадуєте свої рідні місця.

Бажаю Вам доброго здоров'я і всього кращого.

З повагою П. Ротач» [195].

* * *

❒ *Віталій Ханко – Мотроні Назарчук*

10.02.1981

«Доброго Вам дня, шановна Мотря Савична!

Ви вибачте за мовчанку мою, бо на душі сум. Мій син хворіє вже ось півтора місяця. Лежить у Жовтих Водах, у лікарні, разом з ним і дружина. У сина – нефрит нирок. Хвороба каверзна й серйозна.

Дуже Вам вдячний за листа, за рецензію на статтю про П. М Кононенка[1777], за надіслані репродукційні матеріали. Яка добра у Вас пам'ять! як логічно Ви мислите! Бо донька П. М. Кононенка – Зінаїда Петрівна[1778], на жаль, не змогла так докладно розповісти, як це Ви зробили.

Ви пишете про вироби з портретом хіміка Мєнделєєва[1779] чи присвячених з'їзду хіміків – ці речі я знаю, бо в Миргородському керамічному технікумі робили аналогічні описані Вами. Чи Ви знаєте що Терешко або Терентій Йосипович Наливайло[1780] помер. Десь, в 1977 році, взимку я побував у нього вдома. Він зі своєю дружиною жив на далекій околиці Опішні. Маю й про нього й матеріали. То, будьте ласкаві, розкажіть за нього. В довоєнний період він вважався за гарного

майстра (це я пишу Вам згідно тодішніх полтавських і опішнянських газет 30-х років).

Кольорову репродукцію із журналу «Огонёк» я маю. Відомий мені буклет, про який Ви пишете. Зараз він виставлений у Зіньківському районному краєзнавчому музеї. Багато там є й виробів опішнянських гончарів повоєнних років. Єдине, що погане – відсутні підписи із зазначенням авторів форми й декорів керамічних виробів. Завідує там людина, яка не стільки любить свій край, скільки гроші й щоб добре служити й начальство хвалило.

Репродукцію з «Огонька» я надсилаю Вам, бо як сказав – її маю, а от фотокартку, будьте ласкаві, залиште мені. Вона потрібна для роботи.

Бажаю Вам і Вашим рідним світлого й щасливого у житті, а перш усього здоров'я.

З глибокою повагою до Вас ВХанко» [256].

* * *

❒ ***Віталій Ханко – Мотроні Назарчук***

22.02.1981

«Доброго дня Вам, Мотрона Савично!

Я думаю, що мені потрібно сказати кілька слів про себе. Як полтавець я народився в останній день літа 1937 р. Закінчив Миргородський керамічний технікум (відділення художньої кераміки) в 1962 році і Інститут живопису, скульптури і архітектури ім. Рєпіна[1781] Академії мистецтв СРСР у Ленінграді (власне бувша імператорська Академія) в 1969 році. І від того часу працюю в Полтавському художньому музеї на посаді завідуючого відділом. Працював недовгий час викладачем в Миргороді, в технікумі (там проживає моя мама, а батько в 1977 р. помер на 85-му році життя). Але викладацька діяльність мене не приваблює, хоча мої колишні студенти завжди з теплотою згадують уроки по історії мистецт та основам архітектури. Мені до вподоби творча робота як мистецтвознавця. На цій ниві я вже дещо зробив і приніс людям добро, «реставрувавши» життєві й творчі долі призабутих митців,

вміщуючи матеріали про них у виданні «Словник художників України» (Київ, 1973) і ряду статтей у журналах і збірниках, а також у місцевій періодиці.

Одружився я пізненько, але з любові. Моєму сину Остапику зараз 5,5 років. Оце днями одержав від нього листа, якого він вперше у житті написав. Яка це радість для мене як батька! Оскільки мої теща і тесть проживають в селі (в 4 км.) від Жовтих Вод, то й син, захворівши на нефрит, знаходиться на лікуванні в Жовтоводській дитячій лікарні. Я дуже переживаю за сина й дружину, вона біля нього вже 2 місяці.

За їх відсутність я написав 2 журнальні статті, а зараз лаштуюсь писати спеціально для зіньківської газети. Мова буде йти про художників і майстрів Зіньківщини. Безумовно, дам історичний огляд й гончарства Опішні. До речі, це я вперше буду писати про опішнян, не рахуючи невеликої інформації в газеті всесоюзній «Советская культура» (про виставку трьох поколінь Пошивайлів[1782], що була влаштована в Полтавському краєзнавчому музеї, здається 2 чи 3 роки тому).

У грудні минулого року, перебуваючи в Зінькові і довідавши про смерть вчительки-пенсіонерки Марини Семенівни Драч з села Велика Павлівка (їй було за 80 років) – мене це дуже засмутило. Бо, як правило, рідко коли в районних центрах чи селах можна зустріти людей, які б кохалися в минувшому і добре б зберегли в пам'яті про талановитих митців з народу та їх роботи. А Марина Семенівна почала вчителювати ще перед першою світовою війною й пам'ятала добре події аж тих років. Вона багато мені допомогла в творчій роботі, у пошуках. Там же, в Зінькові, сповістили, що й помер В. С. Галушко, теж гарний краєзнавець і порядна людина. Це мене ввело ще в більший смуток.

Виступаючи перед учителями і учнями, здається, школи № 2 я дещо розповів й про місцевих художників. І вчителі питають: а де про це можна прочитати? Відповідаю: у спеціальних і рідкісних літературних виданнях, а до того ж користуюсь особистим архівом.

– Якби ви написали статтю. Так і виник задум статті. Я вже багато зробив виписок, відклав особі справи про художників й листи. Дуже цікавий є матеріал про гончара О. Ночовника[1783], різьбяра

Лісного із Зінькова, люлькаря Мелешка з Великої Павлівки. Але, на жаль, мені лише в загальних рисах відомо про Опішню довоєнних років (правда, Демченко Т. Н.[1784] розповів детально про ці роки та й маю й за Кононенка[1785] і ви ж про нього писали).

Мене цікавлять такі постаті як Поросний[1786], Чирвенко[1787] (Червенко і Червінка), Колпак[1788], Іван Гончар[1789], Іван Багрій[1790]. Не знаю про малювальниць довоєнних років. Якщо можете, то поділіться своїми спогадами. З Вашої ласки використаю цей матеріал у статті з посиланням на Вас.

Вельми Вам вдячний за Терешка Наливайка[1791]. Таким він був (бо з ним зустрічався) і вірно Вами поданий характер його творчості.

Красно Вам дякую за вказані рецепти й ліки відносно хвороби мого сина. Деякі трави я дістав, а мій друг із Запорсека (разом училися в Ленінграді) вже дістав березових бруньок.

Прийміть мої найщиріші побажання здоров'я і світлих днів, щастя.

З глибоким пошануванням ВХанко» [257].

* * *

❒ ***Віталій Ханко – Мотроні Назарчук***

04.03.1981

«Добрий день Вам, Мотрона Савична!

З весняним святом 8 березня щиро вітаю Вас! Світлих днів, доброго здоров'я, гарного самопочуття, творчих радостей зичу Вам!

Зі щирою пошаною до Вас ВХанко» [258].

* * *

❒ ***Віталій Ханко – Мотроні Назарчук***

01.04.1981

«Добрий день, Мотрона Савівна!

Днями приїхали до Полтави мої дружина і син. Син сидить в хаті, не виходить на двір, бо така непевна погода. До того ж він перебуває на дієті, п'є різні лікувальні чаї (бруньковий чай, тощо). Моя дружина йде в відпустку, буде доглядати його. Пізніше я піду в відпустку.

З редакції Українська Радянська енциклопедія одержав третю статтю на рецензію. Надіслали про В. В. Поросного[1792] (1873–1942).

Не дуже багато що мені відомо за нього. Взагалі про Опішню я оце недавно почав взнавати. Різьбярі Полтавщини добре мені відомі. Так от, з Опішні вчителька А. Д. Даценко на моє прохання надіслала короткі біографічні дані про Сердюченка М. А.[1793], Поросного В. В., Оначко Н. І.[1794], Козака З. Й.[1795], Животовського С. В.[1796]

Але зараз мене цікавить Поросний. Правда про нього Ви і Демченко[1797] писали. Даценко в листі сповіщає, що невістка Поросного дипломи, грамоти й вироби передала в київський музей. А який музей – невідомо. Написав листа в музей українського народного мистецтва, що в Лаврі. Тепер буду чекати відповіді. Але я бачу, що потрібно буде їхати в Опішню самому. Бо збір здавалось таких простих даних про майстра чи художника для складання в майбутньому біографічної частини, а тим більше бібліографічної частини (де значиться література, книги, альбоми, журнали, газетні статті чи ілюстрації про того чи іншого майстра) справа складна. І навіть вчителька з такою справою не справиться. А коли справа доходить до таких фахових моментів, як перерахування з старого стилю на новий, а інші.

Звичайно А. Д. Даценко дуже вдячний за надіслані дані, бо вони дають той перший необхідний фундамент для дослідження.

Вибачте, за такий відступ. Найголовніше, щоб ми з Вами та наші рідні були здорові, а в цьому запорука щастя.

Уклінно Вам кланяюсь. Зі щирим пошануванням до Вас ВХанко» [259].

* * *

❒ *Віталій Ханко – Мотроні Назарчук*

26.04.1981

«Мотрона Савівна, вітаю вас з Великоднем.

Христос воскрес!

Тиждень був у Москві. В Академії мистецтв, у словниковій групі, згадували й про Вас. Вони дуже раді, що тепер їм відома, хто є Каша[1798]. З Полтави Вам вишлю анкету, яку Ви повинні заповнити. А згодом вони вмістять й статтю про Вас. Поїзд стоїть у Харкові. Рушає. На все Вам добре. З глибоким пошануванням до Вас ВХанко» [260].

* * *

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*
Травень, перша половина 1980-х (?)

«Мотю!

Як ти там поживаєш.

Я копаю грядки і все це непідсилу, потрібно робити. Користі немаю а просто, щоб невідставати від людей. Сиджу дома, як мені хотілося творити, ну умов немає. Багато я нервую, а нерви дают себе знати. Мотю померла Уляна Дяченкова. Була я на похороні. Сусідка Михайленчиха ішла і мене потягла померла раптово. Була в сосідів, прийшла додому сіла на стулець і померла. Ткала коври вона людям. Між собою жили як собаки. Тетяна рядом вистроїлася, фіртку забила, щоб Уляна не ходила поводу. А ти жаліеся що вони як собаки були. Росла груша з однієї гілки падали у двір до Уляни. Вони відрізали гілку, щоб непадали. Скільки розмов, наче в театрі було все. Такої сім'ї мабуть на всьому світі немає. Взагалі люди тепер страшні. Можна кому вірити чі ні. Тяжко стало з топливом, а хазяйство вести як тяжко. Кругом дворці стоят. Подивилася я на твоє місто, кухню пристроїли. Черешня цвіте і я здумала, як я наїлася була, що ціле літо не їла. Тяжко в селі жити, якби були гроші то я б купила в городі кімнатку. Маю я 800 крб і все і то треба плиту перекидати і топлива завести на зиму Ох, як тяжко одній усе робити. Весна така холодна в нас. Мотю я тебе просила, щоб ти в магазині для рибаків купила різинки для ловлі риб. Вона коштує щось дешево. Будь добра купи крб. на два, а тоді бандиролькою накладним платіжом вишли. Коштує чі по 12 коп. наче. Зіну[1799] давно бачила. В Паші[1800] давно була. Сиджу дома і йти нікуди нехочеться. Багато я людям зробила, а сама розчарувалася всим. Говори одна художниця ніхто не зустріне як рідну сестру, а будут жати поки вижмут все, так і є. кругом брешут тіки аби мати користь. Ні, описати не можливо всього. Така пустота на душі, що страшно стає. Пішла на кладбище, цілий день пробула, якби немучившись померти. Ну, будем далі жити, що буде.

Ліженін[1801] гордий став такий. Біля заводу хат таких набудували, ти б невзнала якби побачила. Все Мотю в житті іде наоборот. Я думала, що я зроблю скільки творів, а воно зовсім подругому. Палити немає де. Здровами тяжко, хотя би маленький зробила горин.

Мотю пробач, що довго невідповідала. Пиши я ти живеш, а соберуся з думками напишу.

Вітаю тебе з св'ятом перемоги.

Цілую Шура» [222].

* * *

❒ ***Віталій Ханко – Мотроні Назарчук***

03.05.1981

«Добрий день Вам, Мотре Савівна!

Перш усього шлю сердечні й щирі вітання травневі. Погода ніяк не встановиться, щоб було сонячно й весело на душі. Сіра й волога погода, безперервно йдуть дощі.

Тиждень як повернувся з службового відрядження з Москви. У Секторі Словаря Академії мистецтв СРСР мені висловлювали вдячність за те, що допоміг встановити Ваше дівоче й заміжнє прізвища. Від них шлю Вам анкету, яку Ви повинні самі заповнити, підписати й поставити дату. Як хочете: можете вислати чи мені (я перешлю в Москву) чи безпосередньо в Москву (119034, ул. Кропоткинская, дом 21, НИИ Академии художеств, Сектор словаря, Грансберг Алине Христофоровне).

У графі «фамилия» наишіть так: «Назарчук, с 1935 г., девичья фамилия – Каша». Будьте ласкаві, заповніть її, суворо дотримуючись тих даних і фактів, що Вам відомі.

У Москві мені подали на рецензії статті на Китриша М.[1802] *і Кирячка Г.*[1803] *От Михайло Єгорович написав, що у нього було дві персональних виставки: 1980 (Київ) і 1981 (Полтава). А це не вірно. Минулого року в Києві була групова виставка, чи просто, виставка під назвою «Кераміка Опішня», а в цьому році в краєзнавчому музеї виставка Михайла та Ганни Китриш*[1804].

Чекаю від Вас відповіді.

З найкращими побажаннями ВХанко» [261].

* * *

❒ ***Віталій Ханко – Мотроні Назарчук***

17.05.1981

«Шановна Мотрона Савівна!

Одержав Вашого листа й заповнену Вами анкету для Словника. Ви заповнили її правильно, а відносно поправок, то непотрібно переживати.

Днями Аліні Христофоровні я надішлю листа й Вашу анкету. У листі до неї дам відповіді на цілий ряд питань, поставлених нею та її колегами.

Повість краєзнавчого характеру «Опішня» Дмитренка[1805] мені відома ще в публікації в газеті «Комсомолець Полтавщини», згодом – окремем виданням, а московське видання я лише тримав у руках. Днями в «Літературній Україні» Дмитренко з письменником Шудрею[1806] опублікували уривки з повісті про родовід Тараса Шевченка: розглядають за архівними джереалами й рідкісними виданнями рідних – батьків, дідів, прадідів ще з XVIII ст. Таку роботу, на жаль, офіційні шевченкознавці ще не проробили. Сухі дані й факти у них гарно доповнено чисто літературним викладом. З цього боку й «Опішня» має пізнавальну й популяризаторську роль.

Тепер відносно Вашої анкети. Всі графи заповнені правильно, за винятком того, що до революції був Зіньківський повіт (а Ви подаєте за сучасним адміністративно-театральним поділом).

Перебуваю у відпустці. Присвячую дні сину. Він п'є чаї з різними травами, напої. Зараз працюю над статтею.

З глибокою пошаною до Вас ВХанко» [262].

* * *

❒ ***Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук***

28.06.1981 (?)

«Дорога Мотю!

Давно я мала від тебе вісточку. Чому ми перестали писати я незнаю. Наче я тобі регулярно відповідала. Сьогодні неділя 28 число. Іде дощ тихенький. Спека цього літа велика. Довго в нас небуло дощу, майже півтори місяці. Пішов 17 червня і оце третій дощ іде. Тепер як

гроза так і град, який наробить лиха. 27 червня виряджали Ліженіна[1807] на пенсію. Говорили, що він виступав і говорив: може я кого обідив, або нагрубив то простіт мені.

Розжився, розтовстів, хворіє і правда. Бог з ним я говорити нехочу занього. Коли я одержу листа від тебе, я тобі напишу. тобі подробніше.

Жук заїдає картошку і мене. Кожного дня ходжу на нього.

Сиджу дома, пропонували робити виставку у травні я незахотіла. Тепер планують у вересні, знову я неготова. Потроху ліплю, щоб зовсім невпасти у нудьгу.

Ніхто ні докого незаходить. Білик[1808] і Демченко[1809] працюют і доси, один одного очима небачить. Пошивайли[1810] тепер гримлят, династія. Робили персональну виставку.

Галі Канівцевої[1811] помер Іван, вроді інфарт. Помер ідучи до хати на воротях. Мав жінок кучу. Остання все суди Галю, щоб узяти в неї часть. Бувают такі нахалюги. Іван будьто ходив до неї і хату їй построїв.

Небрав розводу з Гальою так блукав, в чі я то дитина бог його знає, може зовсім не його, а напасть мают. Помер Наташі Тараненкової[1812] чоловік, що біля Зубаньки[1813] живе. Оце я здумала, щось я давно бачила Зубаньку і Олексія[1814] Тягнут газ до заводу, ну щось медлено. Будуют новий завод. Збудували адміністративний корпус. Мотю я тобі напишу. коли від тебе одержу

Живеш ти як, здоров'я твоє як? Перестав дощ іти, немає кисню Серце моє слабе, аретмія і стенокардія. Нерви то не говори.

Всього доброго цілую тебе.

Тебе я незабуваю, а чого ми перестали писати я незнаю. Шура!» [225].

* * *

❒ *Віталій Ханко – Мотроні Назарчук*

28.06.1981

«Добрий день, Мотря Савівна!

Щиро Вам вдячний за листа душевного, три кольорові листівки, за турботі Ваші відносно мого сина.

У мене так «летять» дні за днями. Інколи не встигаю все і зробити, що намітив, і подати вчасно відповіді.

Вчора побував у Миргороді, де мешкає моя мама. Ми вдвох сходили на кладовище й навели порядок навколо могили мого тата, котрий помер у жовтні 1977 року. Пофарбували металеву огорожу, зробив скамейку. Біля могили росте яблуня, а трохи дальше – шовковищі. Ми як скінчили роботу, то я подумав: якби можна було б поставити високого дубового хреста з написом «Тут спочиває Ханко Микола Павлович. З'явився на світ 1892 року, відійшов у вічність 1977 року». А то, на жаль, естетична сторона на кладовищах не дотримана. Таблички з скупим, читавничим набором дат і прізвищ. Кладовище у Миргороді (а їх троє) старе, мальовниче і що приємно, добре заросло кущами, деревами. Людей там часто можна бачити, відвідують і наводять порядок. Лише єдине, що прикро: була така провінційна дерев'яна церква XIX ст. і комусь прийшло в голову і її знесли. А тому це місце оголене, не дивлячись на те, що влаштували ритуальне місце.

Оце ж так ніколи, що давно собі говорю: «піду до доньки Колпака[1815]» і так пройшло вже місяців зо 4.

Як буде у Вас нагода, то приїжджайте до Полтави. Побуваєте у родичів і з Вами персонально познайомимось. Покажу Вам музеї: і краєзнавчий і художній.

Газету Зіньківську я Вам вишлю, бо одержав її з Миргорода (знайомий з редакції надіслав)

І останнє: Ви запитуєте про свою батьківщину – Опішню? Вона схожа на містечко, яким і була, аніж на село. Життя там вирує, машини кудись поспішають. А люди? Одні добрі, деякі пгані. Нещодавно дзвонить з Опішні Діденко В.[1816], онук Чирвенка[1817] і журиться, що його називають «куркуленком» і, що він не хоче нічого мені допомагати у зборі матеріалів про діда. Я говорю: «Це ж для історії». А він, бідний, скаржиться на односельців і на того ж Демченка[1818]. Як негарні і злі люди.

З глибокою пошаною до Вас Віталій Ханко» [263].

* * *

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*

Червень – серпень 1981 (?)

«Дорога Мотю. Нелякайся посланія

Зраділа я твоєму листу. Мотю немов сестрі я тобі так усе описую. Стара дружба, випробувана і такі спогади залишає, що мабуть замінити неможливо. Зворушливо ти написала за близькість моїх листів. Дуже я тобі вдячна за таку оцінку, окрилила вона мене і подумала, що зтобою можна іти і врозвідку. Тисячу раз тобі спасибі. Скажу за Пашу[1819], була я в неї і собераюся, ще піти. Живе вона так, як і я одиноко. Такі люди потребуют десь хоч трішечки обігритися хоч біля чужого вогню. Побудувалися біля неї сусіди. Мают двух дітей. Хлопчик ходить він у перший клас, дівчина доросла мабуть у 8 клас.

Діти не одного батька. Звикли вони до Паші і цього хлопця вона вигляділа, звичайно не з самого малку. Звик він як до бабусі своєї і вона до нього. Став він ходити до школи так вона піклується за ним, а він бачить в ній опору.

Людина настарості бажає жити для когось, але сама потребує для себе душевної поваги хоч трохи. Має вона її незнаю, раніше вона обіжалася наних. Купила вона хлопцеві велисопед. Ото дівчина видно і пише їй листи.

Паша говори, мені велике св'ято коли ти приходиш, тіки день здається за годину, особливо, коли я сама прийду.

Оце за Пашу, останнє, старість іде і примхи несе свої. Міняються часи і ми міняємося, але основне неізмінне.

Мотю, Іван Галін[1820] багато прикростей зробив для сім'ї. Діти учаться, Ліда в інституті медичні має сина і чоловіка, Ала в строїтельнім. Любив Іван ходити до жінок. Останню найшов оце, яка тепер тягає Галю посудах. Має вона свою хату і немов від Івана дитину. Тепер претендує на частину хати для дитини. Доказу немає чія це дитина й подруге в його своя сім'я діти, а це що? Помер він від раптового інфарту. Ішов віднеї і помер на фіртці.

Козаків я небачу, інколи козачку бачу на базарі. Кришталькі[1821] Мотю вже немає, померла. Килю[1822] колись бачила, ішли разом. Неходить вона нікуди. Параски[1823] і Олексія[1824] небачу де вони?

Наталія Іванівна[1825] стара, труситься. Хилиться вона тепер до сина і невістки. Неполадили вони з Дусьчиним чоловіком. Розповідали, а чі так то я незнаю. За Параску допитаюся напишу тоді.

Тараненко Альоша[1826] хворів серцем. однажди ішов на роботу, ожидав автобуса сталося погано на остановці і помер.

Багато років промайнуло, води чі мало утекло і скільки зміни сталося Мотю.

Був ювілей заводові 50 років. Хотів художник, щоб я виступила. Повірь Мотю не змогла. Звичайно, як би я виступала я нетак, як вони все таки хто більше може згадати, як не ми Мотю. Демченко[1827] виступав сухо, Бойченка[1828] згадав і вже непам'ятаю кого. Жодного епізоду із життя заводян тих, щоб все життя віддали, без останку. Неможу Мотю дивитися на Ліженіна[1829] і його партнерів. цього місяця виряджали напенсію його. Подарували цвітний телевізор, але ще він працює, гонят вони інших, сами вони недуже спішат, на пенсію. Було мені 6го травня 60 р. Приїхав один із Києва знайомий і говорить піду я назавод. Боже сохрани не говоріт за мене, говорю я йому, але хто мене послухав. Став він говорити Ліженіну, ну і що вона ненаша, незнаю я нічого. Мотю я згідна з ним багато людей пішло напенсію і всі працювали. Не краща я всіх, а тому я небажала, щоб він говорив там. Не хочу я бути такою цяцьою, але розсуди мої такі. Хіба ти, Паша, Зіна[1830] і багато інших людей не жили заводом і все життя віддали від дзвонка до дзвонка, всю любов вкладали в цей вид мистецтва, але кому це діходить. Ми очевидці всього, ще ми живі, а як помремо. Продовжую далі, от він здався і сказав. Нехай приходить і ми їй при людях дамо грамоту і подарок. Мотю повір дорогенька, це спектакль. Непіду сказала я нізащо. Приходить Настя Пошивайлова[1831] і одна з контори, приносят грамоту і 50 крб. грошей. Якби я знала я ту, розмову відправити треба було назад. Настя розплакалася, але що це за сльози хтозна?

Через декілька часу я зустрічаю його, а він говорить: Шура пробач, приходь я тобі випишу півтонни вугілля. Подумала я нехай ти вдався ним і не ходила.

Вистачить за них балагурити.

Треба жити, а недоживати, але життя складається, що доживати приходиться.

Мотю Різника Василя[1832] давно немає, Ковпаків[1833] теж немає. Це я перечитую твого листа і дописую. Мотю поки літо життя, и прийде осінь і зима довгі ночі, як тяжко переживати. Боже, положення міждународне, яке погане, страшно помирати, ну і війну терпіти страшно.

Мотю ти пишеш, що я зроблю нановому заводі. Немає тих людей, тепер все нові.

Пишу Мотю я тобі листа серед своїх сватів, молодиць, Ліплю я потроху дома допомагає художник потроху випалити.

Предлагали в цьому році мені робить виставку Мотю, колись я горіла бажанням мати її, а тепер я не горю, а жеврію. Одна жінка мене підганяє, зтрущує від хандри

Відчула я те, що немає Селюч. обійдемося, будут інші і оце треба було доказати.

Мотю, я тепер недовірлива стала і незнаю, чі можна кому вірити. Історія це школа за яку дорого платят. Тепер Мотю я нікуди неїзджу, дома сиджу. Може в серпні поїду до музею днів на два на гастролі.

Довірлива я була людям і добре мене навчили, коли опечеся на гарячому то і холодного страшно. Ханка[1834] я добре незнаю Мотю. Перший раз він приїхав з жінкою до мене.

Мотю, а чого він вражений ти недописала. Був він у мене, чомусь він против Миколи Пошивайла[1835]. Пошивайли[1836] царі тепер, два сини їздят на машинах. Китрии[1837] Мотю має свій горен, глазурі красиві приміняє і мені випалив декілька штук.

Мотю, велика бородьба між всіма і один одного нелюбить, незважаючи ні на освіту нінащо.

Люди люблят, коли їм є вигода якась і більше так. Тяжко бути безвірною, але так складається, ти подумаєш, що я перегибаю нетуди. Чула я оце передачу за Марусю Чурай[1838], написала її Костенко[1839]. Ніколи я нечула раніше. Вставочку написала. Дальше Мотю, пани деруться в мужиків чуби тріщать. Мотю ми люди праці, робили від зорі до зорі і без вихідних, і носили запись в карманах, що кінчати на другий день. Змінив час це все і прийшли люди цього часу. Працюют менше, але ділові, практичні. Живут нетіки на зарплату, а ми пішли у забуття. Добре люди обіщання дают, але за обіцянками все зруйнуют життя, а вони жаліют немов і застерігали, що вони

дбали за мою одиноку старість. Всього не можна описати. Світ театр і грає кожний, як уміє.

Неходжу я не їзджу сидимо з котом і зразу лижить на простилиці і дивиться на мене.

Другий епізод, приїзджає один вчений з сином. їздить він по всьому світі. Переночували і хотів, щоб я поїхала з ними до Києва. Мотю, так відбили охоту, що я нехочу їхати. Було це минулої осени. Розставив всі мої роботи на полу і роздивлявся. Поїхав, а мені такий приятель став. Восьмого березня передачу завезли від нього. Одного разу це вже раніше ще. Заходить мужчина і привіз муфель невеличкий передав він. Бажав він мати виставку мою в якій небуть установі. Мотю, що це за виставка, це просто любителів. Труднощі вона має свої, переб'ют поки довезут раз, може дещо вкрадут, він сам оговорку зробив, а тоді попробуй назад перевести і це забава. Непідсилу нервувати вже. Здоров'я слабе, серце б'ється, як попало, а нерви, як розійдуться то дают. Мотю боюся ще включати муфельок, це мабуть треба мати провід сильний у хаті. Дрібненьки коли випалила, один мужчина говорив, що це немов, як утюг.

Живу я без віри і бажання. Нона[1840] пішла вгору тепер в Києві, стала до вього і мистецтвознавцем. Запрошувала раз до себе, не зайшла я, навіщо турбувати. Вирок я свій терплю. Цікаво, якби мені непідтаскало цього художника, який підігнав розрахуватися і поїхати блукати, що вони зробили б тоді зі мною, коли я нерозрахувалася була б. Мотю скільки я тобі нафантазірувала, що розбирай тіки.

Ліженін доказував, що треба відпочивати, нетреба робити, а мені Мотю нестерпно хотілося ліпити. Мене списувати начали тоді потроху і явилася одна жінка, яка працює назаводі, давай мене підганяти і стрясувати від засипання

Робіт, чого ви носа вішаєте? Художник із заводу який тепер, допомагає потроху випалювати, але Мотю, але це так повільно і не так, як бажано. Спасибі звичайно і за це, але Мотю я думаю ти розумієш. Недуже я маю я таке бажання робити виставку, робіт я зібрала трохи.

Білик[1841], Демченко, працюют і гордятся, що вони потрібні, одного разу Демченко піддів так.

Все таки самій усе вести і нелегко.

Я тобі колись писала, що піша помогти в експорт робити, нетак ліплю і все, то я встала і пішла. Чого мене мама навчила ліпити так? Малювати я все по своєму. Хотіла я Мотю змінитися, ну незмогла ніяк, не зробили руки по інакшому, а воно мене давить за душу і я охолонула до ліпки.

Приїхав один з Києва і говори оце у вас деякі шедеври, а я невірю Мотю зовсім, що можна зробити з людиною.

Оце гарно, що літо. Стоят дві груші перед порогом і на одній почепилося рясно. Сонце присвітить і вони висят і червоніют красиво, оце мене втішає. Горіх гарний виріс, посадила Ковганка на згадку.

Пошивайлів унук[1842] закінчив інститут і буде мистецтвознавцем. Мотю скажу з Діденка[1843], він мабуть нічого не знає, то і не говорить, а може знає та начинают щось вигадувати, тепер все вигода. Назавод я ніколи не ходжу. Світ жорстокий і все. Була в мене одна з музею архітек. та побут. який я клену. Закуповувала старі кафлі, сорочки і все старе. Ходила я з нею днів 3. Бачили різних людей. Одна жінка говорить у мене є рушник, ну краще пол буду підтирати чім вам продам. Поїхали ми до Котельви. Красива Котельва. Зайшли ми до колгоспного музею, завідує вчитель історії. Люди нанесли і сам він назбирав ходячи по селах. Посиділи ми там із задоволенням залишивши свої відзиви.

Розповідали ми зтобою всі свої пригоди одна одній. Мотю, як тобі живеться? Моя подруженьк Сливи вродили ріденько, хіба може там де дальше є більше, на ярах чі ще де. Вишні 10 крб відро. Смородина 150 банка літрова. Мотю втебе часу, або терпіння невистачить читати таке посланіє. Думаю піти до Паші, все обіщаю наніч прийти до неї, щоб наговоритися, а то сама нейду, а з кимсь.

Була я в Києві восени і мені сказали, що Ніна Іванівна[1844] тимчасово прийшла в лабораторію попрацювати. Зайшла я до них.

Старенька вона, чоловік помер і так вона нудьгує, але вона має сестру і сестри дочка, а в дочки дочка і вона хоче відписати свою квартирю, а це так складно. Зразу дала вона глини, говори і ліпи, оце Мотю колись були такі. Зліпила я чотирі штуки, дві їм, а дві мені говори випалю. Мені непопало, поїхали у Прибалтіку в музей чортів. Страшно Мотю, що настає обрив между мною і роботами, цього я боялася, стаю я чуждатися. Страшно було коли день пройде

і я незроблю, я рахую день пропав. Тепер немов чума ходжу і невидима сила відштовхує. Вплив був видимої сили спочатку. Скільки пережити, а ми Мотю які з тобою, ти розумієш не для цього часу.

Помер Демченко Михайло Олександрович[1845], наш з тобою директор. Завод будують рядом з № 2.

Збудували адміністративний корпус, ти знаєш ще швидко і будують. Пошивайло[1846] з Дунькою[1847] працюют в комбінаті[1848]. Тепер є цех від Зіньківської спожив спілки. Він хоче іде нароботу, хоче ні. Скільки зробить, норми немає. оце добре. Дома одну кімнату відвели для виробів. Рушників кілкових навішали. Полягали всі спати один місяць освіщає таку чудову природу і таких хамів, що живут серед неї.

Знаєш Мотю, я ми получили за Брусель по 100 крб. Скільки ми зтобою набрали до річки всього. Одного разу ішли зроботи, а грязь велика була. Полетіла я, а ти сміялася і запевняла, що невпадеш, а тут як, полетиш, як ми з тобою сміялися і були ми багаті сміхом і ні нащо ми непритиндували. Жили ми якимись мріями. Полуголі, полуголодні так і треба було. Ніхто фамилії непідписував. Похвалят – Опішня і все і ми раді були. Бачила ти тепер. Ніхто незнає, які орнаменти і які в них елементи. Норма страшна. Бог зними.

Зразу виставка у Полтаві «Народні промисли України Собераюся подивитися і все непоїду. Одне тепер якби находу померти, недай бог довго лежати. Живеш, нічого не ждеш не надієся, одне знаєш одне заболить завтра друге. Літо змінить осінь страшнюча і зима довга. Одне те, що маю паливо назиму. Був би тут вокзал то я ночами восени ходила б на нього. Оце ще одно, що Оля Кільчевська[1849] живе дома. Повернулася з Норільська. Жаліє дуже, що повернулася. Всього неперепишеш, цілий зошит загальний хіба. Доля підсовувала все таке, що нетреба вірити людям. які багато запально обіцають, а тепер я невірю нікому. Оце знаю, що ти і Паша люди від початку до кінця однакові.

Мені недобно скільки слати, але коли написала Скучила я за тобою, що ти робиш тепер, як живеш, здоров'я як твоє. Фантазерка я стала, і все минулим Мотю. Будують великий музей Гоголю[1850], оце буде, ювілей йому.

Вистачить нікінця ні краю 10 листів буде і писатиму. Всього доброго. цілую тебе. Шура!» [224].

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*

Серпень 1981 (?)

«Дорогенька Мотю!

Починаю писати тобі листа. Пишу тобі за твоїх сусідів. Корицьку[1851] син забрав, яка доля її я незнаю. Горнилиха померла. Дяченчиха стара жива, Тетяни чоловік помер, Дяченкової і вона живе у опішні, Бачила недавно Наталію Іванівну Оначко[1852]. Була зла така і залишилася. Мене вона ненавидить. Привіталася до неї, а вона гаркнула крізь зуби. Зіна[1853] та хоть і зла, ну поговорить. Були ми з Пошивайлом[1854] у Києві, там у музеї. Демонстрірували своє гончарство. Були ми втрьох, в перших днях серпня. Народу було Мотю, сила силенна наших і туристів. Приймав народ нас добре, малі і дорослі.

Чотирі дні пожили і приїхали особливо я, у погріб. Познайомилася з людьми, ну незнаю, кому тепер вірити? інколи я сама собі невірю. Думаю хто я? Неблагословила мене мама ліпити. Вона сказала навчу, ну нероби. Дуже мені тяжко було в житті, але вона носила на плечах їду я, як бариня, народ приймає, а додому повернуся, біль і тоска заїдают. Ліплю потроху, допомагают люди, спасибі Мотю, якби я неліпила пропасти з нудьги можна. Діти, це ангели, як вони люблять глину. Ліплю я, а вони сидят, дивляться, батьки відтягнути неможут. Сидить одне мале і так дивиться, а тут підходить мужчина і став говорити зі мною, а вони говорить. Бабуню ти менше говори, а сідай ліпи. Мотю я розплакалася і подарувала йому іграшку, назавжди ти мені дитино залишися в пам'яті. Багато мали бажання купити, продавати ніхто непродає. Можут діти зрозуміти, що неможна. Попередні роки і ліпила більше все, а цей рік маленьку іграшку, то вони давали концерти, нейде і все. Оце були з Ольою[1855] на концерті з Херсону. Ох, і давали гарно. Нерозумію я цього, заслужений артист Чувашської Республіки, а постановку танців робить наших. Наче якби взяли і подарували із заводу що небуть. Ліженін[1856] дорабляє хто буде, ще невідомо. Дивитися я на них неможу.

Була я в Ніни Іванівни Федорової[1857] в Києв, Пам'ятаєш ти її? Стара вона чоловік помер, а її запросили в ту лабораторію де вона працювала, щоб вона поробила. Кругом Мотю коли діходи до старості

починають все забувати і списувати, це багато цього. Кому вірити і до кого хилитися. Страшно жити без віри, надії, хоч маленької не говоря про щось велике, та ще таким, як ми з тобою. Ніні Іванівні тоже, щось докоряють за рецептуру, що не таку залишила, для своєї майстерні. Пропонує вона мені на місяць до них поробити восени. Мотю це звичайно я тіки тобі хвалюся Умови такі, або з половини виробів, половину мені, а половину їм...» [226].

* * *

❒ *Віталій Ханко – Мотроні Назарчук*

06.08.1981

«Добридень, Мотря Савівно!

Спішу відповісти Вам на Вашого листа, котрого одержав вчора.

Газетні примірники з моєю статтею я вислав Вам на пам'ять. Про це ж я писав у попередньому листі.

На жаль, про Сакуна[1858] я вперше чую, бо він відсутній у мистецтвознавчій літературі. До того ж я не міг охопити всіх майстрів Опішні, бо це й неможливо для статті, а тим більше для районної газети.

У Полтавському краєзнавчому музеї функціонує тимчасова виставка «Народні художні промисли України», надіслана з Києва. Це виставка була в Загребі, а перед тим в Алжірі. На виставці представлені ткацтво, килими, рушники, вишивані речі, різьблення й розпис на дереві, а також кераміка у невеликій кількості з Косова, Закарпаття й Опішні (Китришів[1859], Білика Івана[1860] й ще когось – поодинокі речі). А от перед цією виставкою у великому залі гарно представлені опішняні, різьбярі й вишивальниці.

Ідьте до Полтави. Зі щирою повагою до Вас ВХанко» [264].

* * *

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*

16.08.1981

«...або виплатят зарплату і все їм. Неможу я зрозуміти, а що вони будут з ними робити. Мені це щось недоходить. Коли опечеся на

гарячому то і холодного страшно. Глазурі в них свої, технологія не така як наша, Мотя лягаю звертаюся до тебе і встаю звертаюся до тебе, малюєш ти бочоночок і нехочеш ніразечку підвести очі і дати мені пораду від душі. Поставила я твоє фото настилажі у себе. З одного боку кобзар грає, а з другого виборний іде з Наталки Полтавки, а тоді я в Українському Костюмі за роботою і наліплено на лаві стоїт.

Трудимось ми з тобою разом дорогенька Мотю Наслухалася я всього то недуже, що приваблює. Мотю ти, що купила книжку «Весло», де описує Дмитренко[1861]. Ти говориш, що Ганжа[1862], щоб остався у Опішні. Де краще в Києві чі в Опішні?

Тягнуться всі до Города. Було всього тоді Мотю. Одне скажу віру в людей я згубила. Всього не опишеш. Бачили ми Анжелу Девіс[1863] з чоловіком у Києві. Вона гарна ти знаєш, а чоловік типічний і притому, здоровий негр, видно розумний знає декілька мов. Опишу тобі ще новину, Пошивайла внук[1864] жениться. Закінчив він інститут і став працювати у музеї де ми були. Дівчина маленька і гарна з виду і зразу поведінка гарна, а як буде. Ми були в гостях у них, коли оце були в музеї, запрошувала вона нас. Соберається вона бути в Українському наряді і він теж, так як нас одівают у музеї.

Коли всіх повдівают музей стає іншим. Буде весілля 12 вересня, якщо доживемо опишу я тобі тоді.

Микола[1865] живе багато, це син Пошивайла[1866] який жене, оце вже внука Пошивайла Сашу. Красивий і увічливий хлопець. Забула я чі писала, Микола має три золоті медалі, вміє жити. одержує гонорари. Немає нічого у магазинах у нас, пусто і позамітано, та ще і кролів знищують через якусь форобу. Робиться все якесь негарне. хто приїди чі зайде, чим привітати людину. Дощу немає і все горить. Мотю посадила я три груші вже родят, ну мені і тут невезе одна, як теремок стоїт, а друга бера невродила, вона пізня і добра, коли в людей повно.

Були біля мене в музеї із Запоріжжя. Чудаки такі, я забула, що мені 60 р. Сьогодні 15 була в мене з будинку творчості Московського. Мені страшно стало, коли вона сказала що їй більше подобається чім у Білика[1867], якби він почув, що було. Слова це пусті, але він дав би. Вона говорить ви додому наберіт дітей і вчіт. Мова іде, щоб хоч ізостудію немов зробити, але приміщення немає. Нехай декого

за зуба візьме думаю, ну я їй нічого несказала. Кругом стараються списувати, а ти таки ліз. Здоров'я немає, допомогли з'їсти. Нерви викинь, а серце тоді дає. Тепер нічого нікому непотрібно, одна горілка і все і хто більше вхопить і де вхопить. Ти знаєш і бачиш, воно скрізь одне. Мотю я вже непомалюю, очі погані і голова. Телевізора дивитися неможу. Дивитися в очках тоже довго неможу. Мотю три дні пишу тобі, надумаю та знову.

Нона Ніколаєвна[1868] тепер пішла на повишеніє, працює в тій лабораторії з Мельніченком і Духотою[1869]. Головний художник. Ткаченко в управлінні, він був начальником, а тепер Білашов. Противний Ткаченко. Нікому нічого непотрібно. Округляюся Мотю, ще буду накоплювати новин, щоб написати тобі. З повагою і любов'ю. Шура» [227].

* * *

❒ ***Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук***

Вересень – листопад, 1981 (?)

«Дорога Мотю!

Одержала від тебе откритку, яка підігнала написати тобі листа. Збиралася я і так писати його. Бачила я Наташу Тараненкову[1870]. запитувала її за Зубаньку[1871]. Жива вона, вештається і в огороді працює. Альоша[1872] десь у приймах на хуторі. Являється до матері щоб поживитися. оце таке вона розповіла мені. Біличка[1873] де, я не знаю, наче говорили, що брала її Лєна[1874] і що їй недобре їй було у неї, а дальше я незнаю нічого. Чого померда Криштальки[1875] я не знаю, а він тоже нікуди не гожий, і так далеко йому ходити по хліб у магазин.

Неїздила я Мотю нікуди, ніхто незвав, то були пусті розмови. Складається все так, що неможна вірити нікому тепер, що сталося я не знаю, бог зними. Сиджу дома нікуди не вирушаю, немає бажання хоч де і гарно приймают. Відверто скажу, що через довіру, доброту, яку я мала до людей, мене добре підвели. Неподумай Мотю, що я вихваляюся, недай бог. Багато я переживала тепер багато видихую. Нерви немов рознуздані коні вибрикують, а серце невідстає. Розповісти на папері неможливо. Ліженін[1876] пішов на пенсію, я на нього теж неможу глянути. Новий директор Кошеленко Толя[1877] він був художником. Тепер він визвав мене і говори даю ставку 130 крб. проту, що увас була

мови немає, а була 170 крб. обдумала я все і рішила нейти бувают дні Мотю, так хочеться творити, що наче води напитися в спеку з струмка у лісі. Норму тягнути я неможу, а вона ще збільшена. Пішла я один день, в цеху холодно це раз, вода холодна це два, а місто де приткнеся. Руки незнімаються, сльози душат і стіни наче говорят ти чужа, а ще інші люди. Мотю тобі недоказувати ти сама добре розумієш. Працює тут одна молода жінка, непервої молодості, ну молода. Сама заготовляє на станку і великі речі Барани, взагалі сосуди всі. Орнамент пішов Мотю в моду ліпний. Розбитна ця жінка і добра. Звут її Роза Чабаненко[1878]. Вона мене трясе від опускання рук, правда я хочу творити.

Толя Іванович тоже не цурається допомагав, тим, що потроху дозволяв випалити, а вона прибіжить візьме пару-одну штуку і понесе до горна. Нерозповісти на папері всього Мотю, неможна. Посиділа я день і більше непішла, він правда сказав подавайте заяву. Подумала я, холодно чі тепло в цеху, а норму дай, та ще Мотю дорогенька, як дивляться на тебе. Хіба вони розуміют, що ідеш з любови до діла і від одинокості та не говори Дома я сяду зроблю ніхто непоглядає натебе. Невипалят, що подієш. Соловей співає для втіхи, а ще його слухают пісню він не знає і все життя співає. Може я співаю недобре, але я маму згадую, як вона маленькою вчила, а я сиділа в одній сорочці біля неї, а її руки бігали по глині, це були самі св'ятіші часи в житті, а ще коли брат гончарував, ами вже у двох ліпили, о, що це зачаси божественні. Були, все оцінюється тоді, коли приходи старість і ми згадуємо все прожите і нічого путнього дійсно мотю, все кругом та около. Віддали все життя до останку і що?

Згадують добрим словом, ні Мотю.

На заводі тепер знімают іграшку з проізводства. Ніхто некупує і ніде неприймают, а я люблю все ліпити і на теми «Гоголя»[1879] і Франка[1880] і казки, пісні все люблю і так і помру. Нелюблю отих розкошів, що тепер гоняться за ними, може що ми жили так по простому.

Бажала я мати виставку, а тепер чогось остерігаюся, боюся. Зневіра до всього бере. Мала в мене хата немає де розставити. Пошивайли[1881] відвели одну хату під вироби і їдут і йдут до них люди. Приводят із за границі людей. Були канадці, Болгари оце недавно були.

Путаються вони добре ще. Погано Мотю, коли за тебе трублят у всі труби в один бік, а тоді, коли розгніваються у другий бік, як це вбиває віру не то до інших, а самої до себе, а тому немає бажання виходити налюди. Літом бажали зробити мені виставку в інституті мікробіології. Директор прислав у спілку листа-запрошення.

Подумала Мотю, гарно побути між людьми, але поб'ється скільки, а тоді проси щоб назад привезли і все нерви, а їх немає їх вимомали до краю. Мотю, яка я є такою і помру, руки своєї я незміню. мене були довели, що я хотіла змінити, але вона незрушила з міста. одного разу я почула такий висновок, який мені наче стрілою серце прокололи. що вартий коник, той, що ви ліпите, от моя жінка робить корисну, велику справу, вона художник. Настав час цього коника ліквідують, значить вірно, одне невірно, що люди кричали раніше по другому от в чому річ? Це частина, а ще більше, ну бог зним. Люблю Мотю глини, куди я неішла, звідки неїхала таскаю глину. хочеться мати гарні різні глини, глазурь мені перестає подобатися. Трохи схвилювалася і почали нерви підколювати, а в оптеці немає ні валер'янки ну нічого. Вистачить за себе. Напишу за Китриша[1882], це син Ігора[1883], який працював на заводі. Батько живе біля Білика Івана[1884]. Має він дома горен, знайомство має, висилают глазурі йому. Працюют вони з жінкою у двох. Роблят підвісні свічники, блюда, вази, все роблят.

Глазурі хороші і різні. Трохи випалив і мені він. Оце Мотю такі діла.

Прийшла осінь, такі жуткі ночі, темні ночі.

Кіт лежить на кроваті, а я пишу тобі посланіє ціле. Бачила Марію Багрієву[1885]. Передавай Моті привіт, мені немає часу їй написати. Дочка спільна з Василем[1886] сама менша вийшла заміж і вона глядить дитину. Хата мала тісна, ця дочка на кватирі, а Марусіна живе з ними і має дівчинку, а чоловік кинув.

Василь хворіє серцем.

Напишу за Демченка[1887], робить він на заводі. Ліпить на вазах портрети, бере фото і точно виліпи, а то орнаменти ліпить, має здоров'я. Білик бігає теж.

Наташа Яреськова[1888] стала стара, худа.

Оксана раз приїзджала до неї.

Оце колись ми їхали на збори у спілку худож. у Полтаву. Стою за квитком до Полтави. Стоїт спереду жінка. Знайома наче,

а невгадаю, а воно Люба овсієва[1889] пам'ятаєш, як нас величали тітка і племінниця. Живе вона у Душанбе – Таджикістан. На пенсії і працює. Має сина і дочку – троє внучат. чоловін другий, хворіє дуже. Запрошувала вона мене до себе в гості. квиток я тобі куплю назад говори, але це так далеко. Мотю я тоже без зубів уже і тепер боюся рвати нерви недадут. Багато і вирвала і тут погано вставляют. Кіт виспався і прийшов сів наруках і то хоче мати ласку. Холодно в хаті, вінка невставила ще, все дихала свіжим повітрям. Зими немає, а вже ожеледиця. Соберається Мотю приїхати, а неприїдеш. Приїдь до мене хоч весною. Мотю, а як тобі Димковська ігрушка, ти бачила її, подобається, а вона була в занепаді і таку рекламу їй создали наувесь світ.

Сьогодні знову нагадували мені, щоб ішла нароботу, а я маю нерви паскудні, оце нічого і раптом здушат спазмами і погано стає. Сьогодні до півдня гарно було, а з півдня наче хто підмінив. Піду інколи побуду з малим дома, вона працює назаводі, сьогодні їздили рвати брукву вколгоспі. Хлопчикові два роки і доси неговорить, а патєшний такий. Люблю дітей, немаю я їх, а перегляділа людям немало. Мотю скажу тобі всім гарна поки потрібна і то... Треба десь забавлятись. Не знаю, як буде так нехочеться заяву подавати на завод. Пошивайло[1890] роби в комбінаті[1891] скільки зроби і коли піде, оце так.

Нікуди я думаю виїзджати на старість, мене Ганжа[1892] вивозив, тепер нікому неповірю нізащо. Життя це школа і історія. Вчителі були в мене добрі. Забуду, що коли пишу тобі Мотю і знову буду писати те саме. Боже, як я нелюблю і боюся ночі, якби був усе день. Мотю можна читати разів чотири не то два, щоб розібрати.

Цілую тебе Дорогенька.

Шура!» [228].

* * *

❒ *Віталій Ханко – Мотроні Назарчук*

04.11.1981

«Високоповажна й дорога Мотря Савівно!

Здоровлю Вас зі святами Жовтневими, зичу Вам здоров'я, доброго настрою та благополуччя Вам і Вашим рідним!

У музеї лаштують виставку обласну під гучною назвою «Земля і люди». Є цікаві малярські роботи, а ще краще – керамічні вироби з Опішні, порцелянові з Полтави, вишивка й килими з Решетилівки. Бере участь й моя дружина, виставляє модні зараз купони й декоративні панно у техніці «макраме».

Віталій Ханко» [265].

* * *

❒ ***Віталій Ханко – Мотроні Назарчук***

Грудень 1981 (?)

«Оце нещодавно я повернувся з Опішні. Мав приємні зустрічі з багатьма майстрами. Вони Вам передають свої теплі вітання. На заводі мені подарували буклет про кераміку, де подана й Ваша фотографія.

Вас, Мотря Савівно, щиро здоровлю з Новим, 1982 роком. Бажаю Вам й Вашому синові всього найкращого у житті.

В. Х.» [266].

* * *

❒ ***Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук***

1982–1983 (?)

««...Коли була стара школа, скільки там було квітів. Садила з учениками Іра Борисовна. Була вона эврейка сама. Трудяща все любила садити і кохати, так як ти кохала садок. Тепер Мото все не те. Ходила я до Паші[1893], провідати її. Ночувала в неї дві ночі. Рада була вона. Постаріла, слаба, хворіє. Пенсії добавили їй 19 крб. Тепер вона одержує 80 крб. Звичайно більше. Розтовстіла Паша, задихається і ноги болят. Зимою там погано, а весною гарно, приваблює все навколо і наче манить кудись удаль, нав'язуючи думку, що там десь, щось таємниче, краще. Оце одна втіха радіо, завжди є голось в хаті людський. Згадаю, як появилися наушники, як ми виривали один в другого, щоб хоч капелинку послухати. Змісту незрозумієш, а слухаєш. Заглядали під клубом у вікна. Накладемо цегли, один хтось загляне 5 хв другий стає, що можна було зрозуміти, а як хотолося. Господи,

як тяглися до всього. Тепер розкіш і нічого непотрібно, одна нажива і звірство. Мотю скільки я проїздила за свої гроші без командировки. Дивляться на мене, як на придурка, звичайно я і є придурок. Ідучи від Паші зайшла до Пошивайлів[1894]. Був він сам дома. Радий був, що я зайшла. Хворіє Гаврило Никифорович[1895]. Везли вони експонати колись до Києва і перекинулися під Києвом. Тепер роки своє дають, а травма своє. Забив Вітя син голову дуже, а йому дух забило в грудях. Внук[1896] кінчи інститут і тепер женився в Києві. Приїзджає до Опішні, хоче щоб зробити музей в цьому цеху № 1 де, ми працювали. Тяжко звичайно йому, це робити. Час покаже, як воно буде. Зустрічала Килю[1897], передавала привіт тобі. Має вона два правнуки і двоє внуків. Живе поряд з дочкою. Вари їм їсти, чим можу тим і допомагаю. Сьогодні сонячно, весна наче вже прийшла. Зима залишилася позаді. Живут біля мене, через дорогу старі сусіди, чоловік і жінка. Він був лісником колись. Останній м-ць я ночувала в них. Зачиню хату і іду до них.

Дивилася я відкриття Шевченківського св'ята в Києві. Цікаво виступав Грузін Українською мовою. Айзербаджанець теж. Люблю я передачу сонячні клирнети. Відкрилася виставка обласна в Полтаві, до з'їзду. Принесла вона невдачу. Написав мені листа знайомий. Мало тематичних творів і ще якісь невдачі. Люди гоняться за грішми не ті, що ми Мотю. Забирай даром, аби ціни неговорити. Колись була стаття в газеті «Непрактычный человек». Бувают люди різні. Велику силу має природа і доля людини.

Мотю я сама небачила, як показували мою виставку. Люди розповідали. Скажу, що дуже тяжка одинокість для таких характерів. Люди мают чотирі характери, це я чула в розповіді по радіо. Мотю, оце ти одна эдина людина, якій я розповідаю, як людині розуміючій.

Скільки мотю я допомагала людям, а вони розбагатіли і повідверталися. Дивися Бондарь, скільки я йому полегшувала життя. Тепер словом невідзоветься, як я напишу, не листа, а вітання.

Коли в нього було весілля запрошував. Непоїхала я, бог з вами. Буття определяє сознаніє, сказав Маркс[1898]. Дійсно так. Противне все Мотю.

Художницею на заводі із Іванофранківська[1899]. Внучка Свиди різьбяра.

Вийшла вона заміж за Кульбаки Михайла сина[1900], який був агрономом. Коли людина постаріла борозна взяла обличчя її рахую дурною, нікчемною, нічого нетямущою, забуваючи, що в цьому образі є душа, як має мрію якусь. Звичайно немає умов, то мрія, немов обрій стоїть перед нею. Дорогу вступимо звичайно, але що понесут дальше, а вже вид, що...» [229].

* * *

❒ ***Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук***
14 лютого 1982–1983 (?)

«Дорога подруженько Мотю!

Прийшов час висповідати свою душу перед тобою, ти одна можеш її зрозуміти. Новий рік я зустрічала в Києві. Запросила мене добра жінка, яка працює в музеї етнографом, Щербань Світлана Олексіївна[1901]. Має вона чоловік сина і дочку. Чоловік гарний. Розповім все попорядку. Новий рік зустрічали ми вних. Їхала я з вишивальщицею з Полтави, там вона живе і працює. Вона вже на пенсії має 67 р. Було їй теж всього, вона робила творчим майстром, а тепер на потоці працює. Жаліє вона мене, добра жінка. Повернулася вона назад через два дні, ій на роботу, а я вільна. Добре, що той місяць теплий був. Поїхала я до Василькова 5го числа і побула там до 13 числа. Гостювала всі св'ята в людей. Спасибі людям, що запрошували Приїхали в Київ 13 числа. Там була художня рада фарфора і фаянса. Надругий день показували слайди за Японію, от мене Денисенко[1902] і привіз туди. Вечером я знову повернулася я до тії жінки. Перед цим усим один знайомий чоловік повів мене до лікаря. в інститут. Гарно він мене прийняв, що я розчулилася, аж сльози взяли.

Аналіз ішемишечна фороба серця і аритмія миготлива, а нерви це тут, як тут. Отож, коли я повернулася до Києва на другий день ми зайшли до Ніни Іванівни[1903], – вона напенсії, але працює. Два роки вона побула напенсії поки доглянула чоловіка і поховала. Живе вона зсестрою, а в сестри дочка і має дочку. це вже внучка їм. Душі нечуют вони в ній. Учиться вона в інституті. Представник хорошої молоді. Колись Ніна Іванівна була начальницею, а тепер сама підчиняється і є такі, які недуже задоволені, щоб вона була там, працювала. Були вони

всі утраурі, саме в той час мало було бути звільнення людей. Жах цей пройшов благополучно, нікого незняли. Ніна Іванівна договорилася з своєю начальницею, щоб я поробила неділь дві зполовини. Свою половину вони продают у музей і гроші берут усвій план, а мою у міністерство культури і гроші мені. Зробила я 40 штук.

Мотю і тут неможу виразитися, неробила я спокійно із смаком. Настрій було кому збити. Доля зла і крута вона невідстає а ні на шаг. Бригадиром їхнім чоловік один Його знає Ніна Іванівна 40 років.

Вона висунала кандидатуру на своє місце. Тепер він її недолюбляє і не цінить. Народних майстрів нелюбить, а сам гончарує потроху і гордиться, що він уміє.

Небажав він, щоб я ліпила Спершого дня він сказав, щоб я брала іншу глину не ту, що була вних приготовлена для них.

Надругий день він сказа, о, це ви нас закидаєте, багато робите, а я Мотю робила п'ять штук вдень великого. Дві неділі так я поробила, люди до мене привикли, а я до них. Залишила я все і нічого незнаю більше. Ніна Іванівна говорила, якби я була начальником я дала вам кімнату гостинного типу і ви у нас робила. Подумала я, а ви мене знаєте піввіку.

Мотю незнаю кому вірити і я сама собі невірю. Розумію я себе чучалом якимсь. Буває таке, щоб людина невірила сама собі, так можна її обробити. Немогла я Мотю робит навсю, настрій збили. Жила я 20 днів утої жінки, куди приїхала зустрічати новий рік. Люди мене водили всюди. Була я у дворці «Україна». Бачила концерт, творчий вечір Майбороди[1904]. Мареничів[1905] чула, сестри Бойко[1906], Мокренко[1907], Ніну Матвієнко[1908], і квартет «Явір». Була з Москви Мая Кристалінська[1909]. Слаба вона актриса, може я нерозумію.

Водив мене один у храм Мифодія і Кирила. та ікони Врубеля[1910]. Ікона тайна вечеря, ні самі двендцять апостолів.

Була я різдво у Володимірському Соборі Днів сім була у Василькові.

Повернулася у свою келію смутну, якоби я знею могла перелетіти куди небуть. Відчуваю себе Мотю безкрилою, а могла політати ще трохи, але кому до цього діло. Бог з ними. Стаю я лодарьом. Боже як я бажала творити, ніхто не уявляє цього. Слухаю інколи порадіо за пенсіонерів. одне, а наділі інше.

Недавно була передача, як живеш пенсіонере?

Доводят, щоб займалися корисною працею, а не пустозвонством. Приїхала я дві неділі назад і наче мені дали поруках, повірь Мотю, пуста і незграбна Нудьгую і сновигаю з угла у вугол. Назаводі діла погані, немає чим палити. Гидке виходить. Завод будуют, говорят, щоб у сентябрі здали до експлуатації, а буде як буде. Якби встала моя мама і побачила мій настрій, вона сказала, Сашко, невже це так може бути?

Мотю тепер я люблю гарні глини без глазурі, але треба мати добрий обпал, а в нас слабий дальше нікуди. Проїздила я рівно місяць, скоротила зими. Зима нехолодна в цьому році, ну мінлива. Недавно помер Денисенко Семен[1911], що ходив з нами в школу керамічну.

Більше новостів немає, та я і неходжу нікуди. Сиджу дома і все. Була я Мотю на виставці самодіяльній. Скільки та експонатів, скидано кучею. Немає де поміщати.

Вечером нікуди неможна вийти внас, все молоді хазяїни і всі держут овчарки, помішалися на них. Соберається наша вулиця проводити газ. Небуду я проводити дуже дорого, немає грошей і треба всі часті доставати самим.

Подивилася я Мотю в Києві, все таки город знбжається краще. Село хліб, як рано невізьмеш, то вдень немає. Боже, що за молоком робиться, як привезут. Втомленість і розчарованість це тяжкий груз. Правда сама гарна і рідка якість. Частично виклала душу свою Мотю небуть строгою суддею для мене. Бувай здорова, а це основне.

Цілую. Шура!» [230].

* * *

❒ ***Віталій Ханко – Мотроні Назарчук***

02.03.1982

«Мотря Савівна!

З 8 Березня, Вас!

Всього найліпшого Вам і Вашим рідним! Пишу з Москви, де перебуваю на стажуванні. Зі щирістю і глибокою пошаною до Вас ВХанко» [267].

* * *

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*
Березень – травень 1982–1983 (?)

«Дорога Мотю!

Одержала твого листа. Повністю, я, розділяю все і розумію спочатку і до кінця.

7го числа ми були з Ольгою[1912] в гостях у Ірн Майстренкової[1913]. Оля мені говори, дивися, яка Іра енергійна і весела. Діти її незабувают, внука їзди з Полтави, а батьки її в Польщі живут. Кругом моральна піддержка. Прожито Мотю все без радості в молодості, то воно нас душитеме до кінця. Мотю Ніна Іванівна[1914], добра жінка і має вона 74 р. і бажає дуже працювати, але неї дехто має невдоволення. Вона навіть даром згідна працювати, але такого колективу, як у них був небуде вже ніколи. Нічого я не знаю за свої роботи, ніхто не пише, як вони пройдут. Умови мені поставити інші Ніна Іванівна не могла, бо мене невзяли б поробити. Припустім узяли б і заплатили за місяць 80 крб., платят там ще від освіти, яку ти маєш. Нічого я за це немаю. Може там, як приймут. Мені невезло я тобі скажу. Насті[1915] більше везе. Вона неможе творити, а от одне і теж, ну бог зним.

Роблю я для душі у виставках участі неберу. Мотю малювати вже я неможу, а ліпити я розумію, що довго небуду, але одне це, що я маю. Пройде день, ніхто незагляне, недай бог не радіо, то здуріти можна. Нерви Мотю бущують, що вони роблят, Аритмія серця, неможна нічого робити. Грядок уже не садити. Одне недай бог, щоб нележати довго, але забавлятися треба чимсь поки зможу. Мотю я глазурі зненавиділа, без глазурі живіші роботи, але вони залили мабуть. Мотю зрозумій, що нежди рятунку ні від кого. Навіщо де я потрібна. вони между собою. Василь Омеляненко[1916] пробував їздив у Васильків та повернувся назад. Була я там, мені так погано було там, серце боліло і я нічого неробила, воно було різдво. Довго нежити, день переживеш і слава богу. Тут я лапи складу. Для того, щоб переїхати силу треба мати і куди їхати?

Давно я бачила Пашу Білячку[1917].

Мотю мене і мої роботи знают, що їм показувати. Скоро здают завод новий. Лабораторія розпадається, виходят з строю майстри Зразу на заводі повернулася художниця[1918], яка раніше працювала

та виїхала була, а тепер повернулася. Мете по своєму. Мотю я ліплю потроху дуже. Була я в Києві ото в Ніни Іванівни, а туди прийшов гіоміопат, вона показала мене йому, виписав ліки він на рік. Почала я пити і відіклала. Один одні виписав, а цей ніби з трав, вони готовлят пити крупинками по 6 шт в день і три дні на тиждень і всі різні.

Дігоксин четверту часть таблєтки п'ю, і валір'янку наніч. Миготлива аритмія.

Противно зразу, дньом розстає, а вночі замерзає. Неспала в ночі зовсім, як здуріла. Оце тіки Оля зайде до хати, вона має 70 р., але енергійна ще. Нехай хоч вона бодрствує. Мотю є люди живут в горадах, так тихо. Хто живе у центрі то погано. Немає нічого нового, немає чого і написати. Сумоти повно, кіт хоч ворушиться по хаті. Паша притулюється до сусідів. Писала я тобі, що вона хлопцеві, купила велисопед. Розділяю я з нею все і співчуваю. Люди люблят поки потрібно. Бігала я тоже глядіти, а коли нетреба стало ніхто і незагляне.

Дорогенька Мотю, коли ми побачимося. Нас мабуть будут визивати в травні до музею, якщо доживемо. Мотю вселі мати хату і все настарість тяжко, непідсилу. Нажимаємо на картошку, постачання неважне, ну ми звикли, аби хліб та картошка. Так і живемо.

Всього доброго Мотю

цілую тебе, а я вже думала чі несталося чого?

З повагою і любов'ю Шура!» [231].

* * *

❒ ***Віталій Ханко – Мотроні Назарчук***

29.04.1982

«Вельмишановна Мотря Савівна!

Перш усього хочу Вам передати Вам вітання з Вашого рідного села – Опішні, де я побував у неділю й сьогодні. Вас добрим словом згадують О. Ф. Селюченко[1919], З. П. Линник[1920] (бо я з ними довгенько гомонів). Н. І. Оначко[1921] я не застав, десь у доньки в Москві.

Прийміть мої теплі вітання з нагоди Першого травня, з Весною (правда вона почалась у Великдень, тобто «Пасху»). Здоров'я Вам й доброго самопочуття.

З глибокою повагою до Вас Віталій Ханко» [268].

* * *

❒ ***Віталій Ханко – Мотроні Назарчук***

Листопад, 1982–1989 (?)

«Дорога і шановна Мотря Савівно!

Прибувши з наукового відрядження з Києва мене дома «чекали» вітальні листи, в том числі й Ваш. Щиро Вам вдячний. Зі своєї сторони я теж сердечно Вас вітаю зі святом, бажаю всього найліпшого у житті. З повагою до Вас» [269].

* * *

❒ ***Віталій Ханко – Мотроні Назарчук***

Грудень, 1982–1983 (?)

«Вас, дорога Мотре Савівно, я тепло й сердечно вітаю з наступаючим новорічним святом, з Добрим вечером; од душі бажаю Вам всього ліпшого!

З правдивим пошануванням ВХанко» [270].

* * *

❒ ***Працівники майолікового цеху Запорізького заводу стінових матеріалів – Мотроні Назарчук***

Березень 1983 (?)

«Уважаемая Савельевна!!

Поздравляем Вас с 8 мартом.

Желаем крепкого здоровья, успехов в труде и всего наилучшего.

колектив мужчин майолики» [190].

* * *

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*
Березень, 1983–1987 (?)

«Дорога Мотю!

Вітаю з дньом восьмого березня. Бажаю здоров'я тобі і Льоні[1922]*. Так, як день армії і жоночий розділяє невеликий інтервал.*

Саме основне, що приходить весна.

Всього доброго вам мої дорогенькі землячки і друзі.

Шура Селючен» [233].

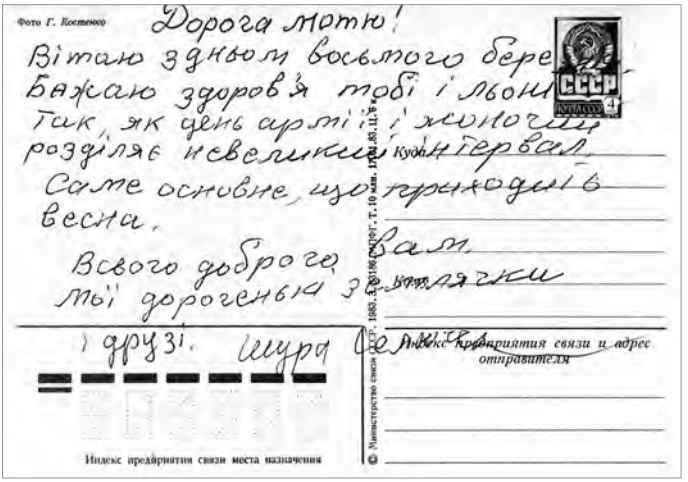

Листівка від Олександри Селюченко до Мотрони Назарчук. Опішне, Полтавщина. Березень, 1983–1987 (?). Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина). Репринт. Публікується вперше

* * *

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*
Березень 1983–1987 (?)

«Дорога Мотю!

Вітаю тебе з дньом 8[20] *березня. З приходом весни, не віриться що вона настане. Морози наче навічно стали, але час прийде.*

Вітаю Льоню. З пошаною і любов'ю Шура!» [232].

❒ ***Віталій Ханко – Мотроні Назарчук***

02.03.1983

«Користуючись приємною нагодою шлю Вам свої сердечні, весняні вітання з нагоди 8 Березня! Здоров'я, благополуччя й святкового Вам, Мотре Савівно, настрою!

З глибокою повагою ВХанко» [271].

* * *

❒ ***Зінаїда Линник – Мотроні Назарчук***

Друга половина 1983 (?)

«Добрий день Мотя!

Велике спасибі тобі за твою туроботу, за горчишники, що ти не пощиталась с трудом достала міні те що міні дуже необхідне, я получила усе те що ти слала спасіба, і за поздравленія я його з великою пошаною получила спасіба ище раз, Мотя! Я незнаю чі тобі за пирисилку гроші вислати? чі як преїдеш та тоді розчитаімсь разом за все, Мотя! ти пишеш за хрін, я його приміняю уже давно я за його давно знаю, Мотя! а чим Льоня[1923] твій лічив давленія, він поправивсь чі ідосі боліе, у мене його память е картина, та що він малював, ти міні подарувала як виїжала я всігда його згадую, як гляну на картинку і згадаю, вона намальована гарно по художньому, Мотя! за книжку що писав тоб Демченко[1924] я ни знаю нічого міні Він ніколи нічого не казав, я марусі[1925] казала щоб вона подивилась може де і е казала подивлюсь, я до неї хожу не часто кой коли, Вона дещо шила вона ж мадіска

Мотя! Чого ж Ви незайшли з Марусею[1926] до мене і переночувалиб у мене я ж Марусю вашу хтозна коли бачила і булиб міні Великими Гостями, що булоб тим і пригостила, а то їхали у Полтаву ночувати, близій світ, Мотя! де сами мама похоронина, я хоть і була як хоронили Маму но це вже давно забула де сами, з якого боку чі од церкви де була чі по другій бік, може б я міні буде не дуже плох пішла подивилась на калинку чі вона прийнялась і тобі напишу, ну пока все

До свіданія пиши, як твое здоров'я як Льоні здоров'я Ірочка[1927] мабуть уже в Інсітуті вчиця, з привітом Зіна» [44].

* * *

❒ ***Віталій Ханко – Мотроні Назарчук***

01.11.1983

«Доброго дня Вам, Мотря Савівно!

Давно я не отримував від Вас ніяких звісток і не знаю як Ви себе почуваєте, як Ваше здоров'я!

Я зараз перебуваю у Миргороді. Гостюю у мами. Побував на могилі тата (він одійшов на той світ 1977 року).

Пишіть, не забувайте мене. Щиро Ваш Віталій Ханко» [272].

* * *

❒ ***Працівники майолікового цеху Запорізького заводу стінових матеріалів – Мотроні Назарчук***

18.11.1983

«Уважаемая Мотрона Савична!

Сердечно поздравляем Вас с днём рождения!

Желаем Вам крепкого здоровья, долгих лет жизни и благополучия в Вашей семье.

С уважением к Вам рабочие участка майолики. –

Яковлев А. А. Артеменко М. П. Литвиненко В. Тр. Притула В. И. Ступак М. А. Ивженко Л. И. Ивко Л. Н. Шкулипа Н. А. Крупий А. И. Квашнина Г. П. Новицкая К. Горбунова Т. Гумарова Л. Шеремереевич А. П. Шматлай Т. И.[1928]» [191].

* * *

❒ ***Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук***

Грудень, 1983–1985 (?)

«Дорога Мотю!

Вітаю тебе з новим роком, а що він нам принесе сам він скаже. Бажаємо все добре. одне другому.

Привіт Льоні і вітання від мене з новим роком.

Нехай принесе вам, краще ніж той рік.

Шура!» [234].

* * *

❒ *Віталій Ханко – Мотроні Назарчук*

11.01.1984

«Дорога Мотря Савівно!

Сердечна моя дяка за Ваш лист, за Ваше добром нагріте серце. То правда, що я завантажений роботою, але я стараюсь подати відповіді всім тим, з ким я листуюсь. Я зворушеним Вашими листами, як цим, так і попередніми. Мені завжди їх цікаво читати, втішатися Вашими успіхами й переживати Ваші прикрості.

Коли Ви будете в Полтаві – то прошу до моєї господи і до музею.

Просто біда на Україні з такими виробництвами майоліки при заводах, на якому Ви працюєте. Це все виглядає як бідні родичі чи пасинки при мачусі. Цікаво, чи в Вашому майоліковому цеху працює Раїса Іонова, моя колишня учениця? У останньому № 6 журналу «Народна творчість та етнографія» Латанський[1929] добрим словом пише і про неї, як малярку, котра декоративно оздобила свій будинок. По прошу їй передати вітання, а вона – своїй сестрі Наталці та своїй матері. З усіма ними я добре знайомий.

Стосовно Опішні – то Ваша свята правда. Про неполадки на заводі «Художній керамік», про те, що ніхто не дбає про зміну для гончарів, творчих майстрів писалося позаминулого року в «Учительській газеті», «Комсомольці Полтавщини». А славна Опішня тепер виглядає як пише шановна авторка обох статей в газетах як «позашатне селище» Зіньківського району. Бо начальство районне і Зіньківці чомусь не люблять Опішню.

З глибокою повагою Віталій Ханко» [273].

* * *

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*

Лютий, середина 1980-х (?)

«Дорога Мотю!

Ох, яка клята зима цього року, наче дві вкупі. Доходить мороз до 30°. Став і наче вкопаний, шпари і все. Немов вода потекло паливо.

Ми хоч знаємо, що буде зима, а як ті люди, які непристосовані. Поїхав сусід на курорт до Слав'янська, а я ходжу ночувати до жінки, яка залишилася зхлопцем, який ходить у 5 клас.

Сусід, це син Галі Череваньки. Повісила сала на грушу пташкам, а їх немає, навіть горобці і ті десь поховалися. Мотю ти знаєш там від Запоріжжя Пологи недалеко, а я була колись після керам школи недалеко від Пологів. с. Чапаївка, роз'їзд Гусарка. Робила я там при кирпичному заводові. Все ті краї мені і сняться. Тепер у Пологах хороший завод, а тоді мене хотіли перемовити у Пологи, а там був теж такий завод, як і тут де я була. От і новий з-д в Опішні, обпал ведут газом, а Опішня зникає. Пройшла зима так у безробітті та переживанях. Ждала мене Паша Білячка[1930] на різдво, а я незмогла сходити через морози. Сиджу в чотирьох стінах, оце дай боже здоров'я, хто видумав радіо, що є голос в хаті. Побільшав уже день. Дуже тяжко, мені було тягти цю, зиму. Самі тяжкі січень і лютий. Оце я буду ночувати до кінця м-ця, а тоді буду дома та вже і весна на порозі. Хотіли з музею Полтавського, щоб запланувати мені виставку. Подумала я, що нароблю за зиму, а воно така тяжка зима що куди там робити. Глина гидка – рве.

Я сказала вірніше написала, що якби дали путівку в будинок творчості. Ніхто невідповів нічого, а встигли розгніватися, що я сказала небуде виставки. Робіт побільше пише мені. Там де сплю там роби і суши. Мороз такий, що кругом пара стоїт. Де, вона береться. Наче колись були морози і сухі, може воно непомічалося. Настарість все, кажеться по іншому. Тіки що Полтава передала, що зима недумає здаватися, буде ще цілу неділю, а там ще може продовжить свою владу. Оце сиджу і думаю, Мотю, як ми робили. Голі і босі та нехай з ним. Оце Мотю сходила в центр, а мороз тріщить. Немає ні душі в центрі, навіть собака не пробіжить. Води нестало в колонці, а йти за нею до Івана Старущенка, що на горі хата. Оце зима качає свої права. Сьогодні залишаюся дома нейду ночувати, а ти знаєш серед людей я сплю краще, а оце незнаю чі спатиму. Прийшла свекруха, а я топила, бачу вона незадоволена, то я вже непішла, хоч чоловікові ще бути 10 днів. Невезе мені, прикута долею до одинокості. Оце ляжу немає нікого, скільки переснує думок в голові, а коли є хто я недумаю нічого.

Нічого день вже більший на 2 години, як не лютує лютий, а вже час підходить уходити. Оце подумаю, чому оце неживе на їхнім місті сироба яка небудь, а то потрібна, поки потрібна.

Мотю, які люди гарні, улеслеві, коли їм треба тебе використати і які вони гіркі, коли ти стаєш непотрібною, а я так любила людям допомагати, а люди це добре відчувают. Мотю прибігала ця жінка, чого я не іду і так пішла ночувати, значить скучно без мене.

Катюга незима, скільки горя наробила. Сьогодні день виборів, тихо кругом, приїзджали на нашу вулицю так, що і ми поголосували дома.

Вікна позамерзали, два відра вугілля спалила, а вони і недумают розставати. Пройде березень в холоді і так весна пробіжить. Оце Мотю подивися, яка я чудачка. Писала в один край і пішла в другий. Пробач за таку розсіяність.

Всього доброго вам з Льоньою[1931]. Оце пишу два дні.

Напишу, ще згодом і все таки не можу довго дивитися в очках, а телевізору недивлюся, а як подивлюся тоді на другий день, що роблят нерви. Всього доброго вам. З привітом, вітання Льоні» [223].

* * *

❒ ***Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук***
Вересень – листопад, середина 1980-х (?)

«Дорога Мотю. Невже ти неодержувала листа від мене. Написала я тобі все і бачу, що ти неодержувала.

Сьогодні я їздила на з-д на вечір до комсомольців. Ніколи я неходжу на з-д, а це запросили. Боже Мотю, що це за молодь. Були ми з Біликом І. Арх.[1932] Розповідає він а вони нехотят слухати, говорят у слух. Плакати хочеться коли підеш на з-д. Завод на 1 IX має 240 тис. убитку. Ніяк неоволодіют горни. Делегації, які їдут завжди зустріча Китриш Михайло[1933] син Китриша Ігора[1934]. Мотю немає Опішні і небуде вже. Дзелиб Семен[1935] неможе гончарувати, Зубань Митько[1936] теж, Мареха Альоша[1937] теж, недоробивши до пенсії відійшли. Мотю живу я в одинокості. Були, в останньому місяці, в Києві на семінарі гончарів. Їздили майстри із заводу.

Була мистецтвознавець з Москви Некрасова[1938]. Були гості з Ленінграду, з Прибалтики. Холодно було і непривітно» [235].

* * *

❒ ***Зінаїда Линник – Мотроні Назарчук***

Жовтень, середина 1980-х років (?)

«Здравствуй Мотя!

Мотя! Ждала ждала тебе ціле літо, твого преїзду і не діждалась, ришила написать листа, що случилось с тобою? Писала зімою що преїду у Августі місяці та вже скоро кінчеця жовтень а тебе нима чі фвора чі щось инше помішало, я Мотя переживаю так наче нема живої і нікому сповістити чі ти жива чі тебе нима на світі. я сама дуже фворію упала і дуже побилась оце бачеш як паскудно пишу дуже руку побила праву, упала на каменній дорозі на прогоні[1939], ішла до Ольки[1940] тай упала, хотіла звернути мотоциклові, бо вони ж тепер їдуть прямо на людину і прейшлось упасти не счулась коли мене кинуло і немогла сама встать добрі люди підвели, і сійчас рука пухла і болить, нічого не могу робить ні стирано ні мазано жеву як обізяна замазана, ну це современно пройде, а Олька дуже фвора ногами зовсім не ходи болят дуже ноги поки ніяких дрібниць не опешу як ти преїдеш тоді поговорем. Мотя! може ти писала а я не одержувала твоїх листів і не знаю що с тобою случилось. Мотя! прошу тебе як що ти жива напиши хотя пару слів пока все досвіданія, с пошаною до тебе Зіна. Прошу хто получе листа дайте ответ, по Адресу такому

Опішня Полтавська область
Зіньківський р-н
вул.М-Млинянська-7
Линник Зінаіді Петровні» [45].

* * *

❒ ***Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук***

08.10.1984

«Дорога Мотю!

Мотю все я розумію тебе, але я чомусь пишу тобі і думаю чі чим я тебе необіджу. Мотю ти пишеш за легенду, яку так підкинули зненацька і так, що ніхто невідає. Брехня швидко пішла по селу, я улюбий час брехня шагала.

Навіть туди дістали і понесли немов вихор. Мотю це так підло підкинуто, що попробуй взнати. Нехочи покарає доля того, хто був автором цієї злої вісті.

Де, живе людина, а де пустили плітки. Коли був живий Ліженін[1941] і заслаб, згубив силу, які плітки пішли по Опішні, звірі двуногі. Звір ситий незайме, а люди чім ситіші тим зліші і ненависні.

Одного разу зустрічаю Пошивайлиху[1942], а вона говорить. Листа того, що ти нам прислала ми одержали. Твій почерк, звідки вони могли так заучити мій почерк, а подруге я нікому нічого не писала. Нелюблю, коли хтось з місцевих пришле поздоровчу откритку Мотю. Рахую це не серйозно, а тут листа написала Зустрічаю знову, а вона говорить, ну ладно ми тебе прощаємо, а за що мене прощати за те, що вони видумали і вони мене прощают.

Демченко[1943] тоже колись обіжався, що я на нього писала кудись. Нехай тебе спише як це правда. Всього невмістеш на папері. Живу я, нікуди неходжу. Сиджу дома одна день і ніч. Ніхто незайде. Нічого нежду і нічого непланую. Колись я тяглася між люди до людей, а тепер немов кріт у норі сиджу. Здоров'я неважне, часто робиться погано, якби я була хоч неодна оці хоч три м-ці. Немає Мотю з ким поговорити навіть. Телевізору неможна дивитися, читати неможу, якби була, я чучало. Мотю надивилася я навсе і ніде нічого незустріла. Замкнулася і сиджу. Оце опало листя і стало жутко дуже. Одна природа піддержувала. Ходила до Паші[1944] на Покрову. Хворіє і вона. Живе одна, ото тіки, що хороші в неї брати двоюрідні. Провідуют її частенько. Живут біля неї сосіди молоді, мают двох дітей. Чоловік цієї сусідки помер недавно. Паша жаліє дуже за ним. Мотю одні згодні з одинокістю, а таких як ми з Пашою вона давить і добиває. Мечеться Паша. Вигляділа вона їм хлопця і любить, як внука.

Купила йому велисопед він уже ходить в 4 клас. Неподобаються мені ці діти. Дівчина в Полтаві вчиться і робить, часто буває дома, ночує у Паші, коли її немає то хлопець ночує. Говорить дівчина та обоє бабо ти, що варила сьогодні.

Ніхто Пашу не розуміє, одна я можу зрозуміти, що як хочеться пригрітися біля вогню, але тяжко грітися біля чужого вогню, тепер свій негріє. Скажу за Ольгу Прокопенко або Яценко[1945] по чоловікові з яру. Яр опустів декілька хат залишилося. Вона жила на краю внизу.

Син убився з мотоцикла. Судилася зневісткою за розподіл хати, яку і вона будувала зсином. Турботи було немало.

Собералася назиму перейти до мене, щоб до весни. Мотю, ну ти знаєш, що вона гострenька на язик. Непротив я щоб зиму пережити, ну думаю і обсужена буду. Коло Паша говорить, що вона вийшла заміж кудись на хутір недалеко від Опішні.

Мотю даром ти не зайшла до мене, подарок був би для мене це ти сама. хто зна чі прийдеться пережити зиму. Мотю ти питаєш за дощі, небуло, тумани великі сіют. Калина любить влагу, низину. Посадила я дома барвінку і любуюся весною коли він цвіте. Мотю ти хочеш робити пам'ятник, оградку. Нераджу я тобі. Навіщо відгороджуваться від усього. Бачила я в других областях садят барвінок і так всі могили вкриті барвінком. Мотю, що є прекраснішого, я сама природа. то навіщо від неї обмежуватися. Ото погано, що саме кладовище в чагарниках. Кожний свою могилу приводи в порядок на другу накидає. Це погано, що живі люди свині. Гарна цього року осінь була, а це стало холодно. Нетепло в мене в хаті так і лиже з кожного вугла. Дівчата говорят, що ти незмінилася, щоб дуже.

Немаю я зубів і незнаю як їх вставляти з такими нервами. Карає мене бог. Телевізору не можна дивитися, читати неможна, взагалі довго бути в очках неможу. Оце була на демонстрації. Бачила Пошивайлиху, говорила, що Зіна Линникова[1946] впала з яблуні і зашибла позвоношник. Пошивайло[1947] впав і пальці вибив. Ішов з-д сьогодні, скільки молоді там.

Вчора 6[20] були в клубі на торжественому.

Сиділа я третя в ряду. Зайшли піонери вітати з квітами. Одна дівчинка величенька дала мені букетик фрізонтен. Мотю, передала мені і наче вона небо прихилила до мене.

Мотю спасибі за вітання.

Привіз сусід вугілля мені 2 тони і я оце насилу його убрала. Газ на нашій вулиці ведут, а я і сусіди деякі небудут. Треба 2 тис. грошей це раз, а подруге скільки треба знати, щоб це все зробити. Недля мене це діло, догазую тим, що маю. Сундучку[1948] бачила, передає привіт, гарна вона жінка, а як з нею поступали поки вона пішла напенсію. Це гадюки сичали, а нелюди. Темна ніч дуже, реве музика в сосідів.

Кожного року я новий рік зустрічала в Києві, а минулий і цей, що буде думаю я бути дома.

Розчарувалася я людьми, а люди мною може. Кажеться мені, що на світі немає добра, одна потребність прикрита добром. Мотю ти запитуєш, за продукцію яка виходить.

Хлопці мают горна дома і їхня продукція інша. Вони тепер знают куди здавати її. Знают і їх, як майстрів. Мают машини, одного не мают це дружби. Недавно виряджали Біляка Василя[1949] і так само ждут, щоб людина швидше пішла на пенсію, як будьто це кусок хліба відбитий у когось.

Жінка його приречена до постелі, він її доглядає. Де, жаль, де біль, немає. Колись Мотю було так і тепер. Коли ти небагатий ти дурний, лодарь. Навіть немов щутками підколюют, що лодарь. Серце своє робить – аритмія і поки щось зробиш то віддихуєся довгенько.

Сьогодні 8ме тихо кругом і тепло. Десь хтось пісню затягне на весіллі. Мотю побула я між людьми і незнайшла і там друзів. Може я така противна. Дивлюся я на людей і думаю, що потрібно поки використают. Кругом складно все, одна одинокість проста, сиди і сумуй.

Кінчила заносити вугілля оце і сіла писати тобі листа.

Було в мене Мотю чотирі брати і всіх забрала смерть, чому і мене незабрала, як було гарно, ні залишила навіщо?

Гарно, що тепло. Мотю ти пробач, що я тобі наплела всього, о, як я тебе розумію. Грядку я завжди копала я назиму, а частину було скопаю, а то найму. Тепер немає кого найняти, а сама не можу.

Весною зовсім нескопаю. Засміют, лодарь скажут. Все життя пройшло під тим, що скажут.

Мотю за Килю[1950] і Параску[1951] я нічого незнаю. Ото раз розповідала жінка, що немає Параска втіхи від Олексія[1952].

Жинився на хуторі десь.

Розпитаю я докладніше.

Мотю ти незрозуміла мене, я не хочу щоб Люба[1953] ходила до мене та і вона не тягнеться до цього. Просто зустрінемось і поговоримо. Вона говорить, що жити можна та здоров'я немає.

Минулого року заробила 700 крб в колгоспі і два лантухи сахару на буряках. Маю кролі, маю кури, маю, що їсти. Вона мене знає, ніколи нічого ненатякувала.

Оце, що я знаю Мотю

Мотю ти маєш там знайомих, щоб хоч піти куди, чі там так само, як скрізь Внука твоя, як живе?

Оце Мотю написала всього тобі, розбирай.

Всього доброго тобі моя дорогенька Мотю!

Привіт від Паші, Сундучки.

Небачу нікого, ніде небуваю.

8 жовтня. Шура» [236].

* * *

❒ ***Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук***

22.10.1984

«Дорога Мотю! Не знаю, як тобі і почати. Щось ти на мене розгнівалася і проявляєш байдужість. Горе в тебе я розумі, було воно у наших хаті з братом. Який і помер під Полтавою. Чомусь ти розгнівалася, то писала, що мої листи тобі були ненадокучливі. Думала я, що ти виїхала звідти, а може тяжко хвора. Раптом приносят звістку, що ти Демченкові[1954] написала листа в якому пишеш, що минулого року проїздом з сестрою ти заходила до мене. Небуло Моті в мене думаю я. Пішла чутка друга, що ти була в Опішні і незайшла. Звичайно я ненайкраща, що ти вділила увагу мені я розумію, ну так як я одинока, незалежна ні від кого я пішла з тобою і на кладовище і інше. Була я в Паші[1955] на Покрову, ночувала у неї. Наговорилися з нею. Мотю може я тебе чим обідила, то пробач мені. Розумію силою мил небудеш. Прийшла додому, коли почула, що ти була в Опішні. Цілу ніч неспала, як лягла так і встала.

Говорят, що ти мало і ізминилася. Горю твоєму я сочуствую.

Таке горе і в Марії Петровшенка, батько Ялисей її був, підстригав він. Син теж жонатий і закінчив інститут.

Кріпися Мотю, дай боже тобі здоров'я. Бачила Любу[1956] твою родичку попівську, забула фамилію її, що вона в штундах була. Тепер вона часто розмовляє зі мною, тіки рідко вона ходить. Ох, як би я хотіла щоб вона і до мене зайшла.

Пробач Мотю, що я тебе турбую, ну невидержала.

Всього тобі гарного я бажаю.

На все добре.
Шура!
22 жовтня» [237].

* * *

❒ ***Віталій Ханко – Мотроні Назарчук***
Грудень 1984 (?)

«Сердечно вітаю Вас, Мотре Савівно, з Новорічними святами і шлю свої найкращі побажання!

У вересні я перебував у Седневі (Будинок творчості художника), потім хворів. Одужав і зайнятий музейною та своєю роботою. Як Ви себе почуваєте? Щиро Ваш ВХ» [274].

* * *

❒ ***Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук***
Грудень 1984 – січень 1985 (?)

«Дорога Мотю!

Настав вечір, якого я так нелюблю і тяжко переношу. с Зимні довгі вечори завжди проходили вкругу людей у нас. Коли людина старіє вона живе минулим, спогадами. Пам'ятаєш Бондаря Евгенія Степановича. Скільки він пережив у Опішні, скільки прийшлося хльобнути горя.

Говорив тоді, якби небуло мене, щоб вони робили? Мотю бачила Килю[1957] ішла в центр. Вона збудувала собі хату. Діти живут недалеко від неї. Варить вона їм їсти і вони ходят в обід до неї. Зять пив дуже, а це перестав питити. Параска[1958] живе сама собі, як одинока людина, ніхто до неї, ні до кого вона, не ходить Люба[1959] собі хату купила оце такі відомості. Хворію я Мотю. Бог карає мене. Неможна дивитися телевізору і читати не можу. Надіну очки, а воно бере і тягне з самого кишечника і до самого горла тягне і діє на нерви. Нерви так зтурбовані – збуджені. Треба пити, а що? Знаєш які тут лікарі. Надіну очки зразу немов будяками всипе голову Вечером стає погано. Бачила Зіну[1960], боже Мотю мученица тоже, ще і впала з драбини. Коли людина не спілкується з людьми вона стає вовком. Біляк Василь[1961] пішов на пенсію. один для одного майстер ненависний. Рідний край,

а який він холодний, колючий і пустий. одна рідна матінка земля та природа. Собераюся піти до Паші[1962] та незнаю як буде. Мотю поставила я ялинку на столі пластмасову, а під нею наробила […] замололась, своїх друзів з глини, так що я несама. Тіки мовчат, як наче води в рот понабирали. Оце слухала передачу за Російську іграшку отам з Пензенської області і Горківської. Майданівська і Городєцкая. Гарно написав письменник і незапам'ятала його.

Наші згубили все майже, познімали. Кругом люди, як чужії, ні зким говорити. Писав Шевченко[1963] і ці слова невтратили силу. Нікуди неходжу все дома, а це ще і неїздила оце зимою нікуди. Холода скували і знову передают, що холодно буде.

Мотю я напишу пізніше листа тобі. Оначко Наталку[1964] Дуся забрала. Одного разу приїхали до мене змузе етнографії і побуту, щоб закуповувати старовинні речі в людей. Пішли ми пішком, літом це було, по деревках, вільхове і попали до сина Наталки Оначко. Вони живут мирно між собою. Красиве село Деревки стало. Чорногузи ходят по лугах. Гнізда мостят між стовпами. Гарні луга, Котельва гірша. Мотю грядка в мене скопана, я найняла чоловіка. Прийшов і говори 10 крб дасте. Ні, недам я 10, а він остовпів дам я тобі 15 крб. Я розумію, що це тяжка робота та ще він сказав, нетреба мені горілки. Пив дуже і допився. Хворіє льогками і лежить в лікарні, що на Полтавській вулиці.

Купила цей рік картошки на зиму. Мотю, може вгамуються нерви хоч трохи. Я напишу листа.

З новим роком вас. Бажаю всього доброго З пошаною і любов'ю Вітання Льоні[1965], Згадую, як він було сидить маленький їсть, а тоді втає і говори, спасибі мамо, що накормила» [238].

* * *

❒ ***Віталій Ханко – Мотроні Назарчук***

05.03.1985

«Шановна і дорога Мотря Савівно!

Щиро і красно Вам дякую за святкові вітання. Тепер перед жіночим святом 8 Березня прийміть й мої сердечні вітання й побажання здоров'я й добра Вам і Вашим рідним!

Днями я їздив до Харкова. Побував у художньому музеї. Багато виставок побачив. Зайнятий своєю роботою. Мій синок теж трохи болiє. Чекаємо, як і Ви, весни. Тоді оживе й розквітне на душі.

Сердечно Ваш Віталій Ханко» [275].

* * *

❒ ***Працівники майолікового цеху Запорізького заводу стінових матеріалів – Мотроні Назарчук***

06.03.1985 (за поштовим штемпелем)

«Дорогая Мотрона Савична!

Поздравляем Вас с Международным женским праздником Днём 8 Марта

Желаем крепкого здоровья, много радостных счастливых дней и долгих лет жизни.

С уважением к Вам Притула В, Ступак М, Артёменко М, Гумарова Л, Крупий А, Махинько К, Литвиненко В, Кузьмич Т, Ухачева Л. Квашнина Г и Шматлай Т.[1966]» [192].

* * *

❒ ***Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук***

21.11.1985

«Дорога Мотю, що ти там думаєш за мене? Жити тяжко, але час біжить. Знову зима і знову труднощі. Олі немає, тяжко без неї. Коли їй погано стало, але вона думала все за мене і жаліла. Одного разу сказала, що їй синів нежалко, як жалко мене. Вони мають сім'ї, пристроєні. Місяців два назад лежала я в лікарні з отруєнням. кишечник хворий у мене був і до того. Тепер треба їсти обережно, а то все здутія і такі болі в животі. Нерви гасают, як скажені. Бог з ним будемо говорити за життя, яке тупцюється зразу на місті.

Мотю буду говорити все попорядку.

Внук[1967] *Пошивайла*[1968] *закінчив історичний інститут. Тепер женився і працює у музеї куди ми часто їздимо. Пізно восени був семінар гончарів у Києві. на хрещатику. Там є такий зал спеціяльно,*

їздили творчі майстри з Опішні з художницею. Китриша Мишка[1969] жінка, він тепер король кераміки в опішні. Має горно своє. Микола Пошивайло[1970] син Гаврила і батько Сашка внука Пошивайла, що робить в музеї, Шиян Іван[1971], Кирячок Гриша[1972] і там незнайомі тобі. Василь Омеляненко[1973] пішов на пенсію і Біляк[1974] пішов.

Творчі майстри одержали меншу пенсію, чім прості. Одержали по 90 зрублями, а ті 120-130. Настя Білик-Пошивайло[1975], була. Вона працює і на пенсії. Везуча була, везуча і є. Умовили виступити мене на семінарі. Коли вмолодості боялася рота розкрити на зборах, а тут стала Хима делегатка. Сама я собі склала виступ, а записала на такому папері, як оце пишу.

Стала я говорити, а літери збіглися з клітинкою не бачу я нічого. Розхвилювалася і молола що прийшлося. Нічого київляни і гончарі, тіки ненаші хвалили. На другий день були на території музею. Було холодно і непривітно. Була я в Нони Ніколаєвни[1976]. Брала вона до себе додому. Гарна кватиря. Має вона дочку і чоловіка.

Наврямилися з Полтавського музею, щоб я зробила виставку персональну.

Довго їздили поки вмолотили. Відкриття було 29 жовтня. Звичайно відкриття пройшло гарно, а дальше. Все нетак, як людям Мотю. Колись я опишу. Дуже нехотілося в таку пору її робити мені. Молоді нерозуміют, що для старої жінки це непідходить.

Виставка стоїть, а я сиджу дома, а то я частіше була на ній.

Нікому ніхто непотрібний, одна зависть. Коли відкривали виставку голова спілки сказав десь настороні. Це сама скромна майстриня живе на одну пенсію. Він не захотів, щоб виставку робити і від спілки разом з музейом і будинком творчості. Тоді вони дают допомогу від спілки на виставку, а то він похвалив і пішов і то збоку.

Противно стало мені і згідна, щоб вони закрили без мене і нехай заберают все. Оце думаю поїхати подивитися, що там. Люди бажают придбати що небуть. Мотю напишу колись, як воно буде кінчатися. Знову мені говорят, а що Мотя небула в тебе, а вона була в Опішні. Нехай небрешут говорю, то їм галюцінація. Якби ближче Паша[1977] жила, а то далеко. Мотю я слухаю передачу старшокласник. Говорят, що немає ніякої дбужби і кожний зайнятий своїми справами. Хіба між дорослими нетак.

Мають газ, машини в жирах купаються, якщо надушу ідут і все нетак, все мало. Вода в хаті і туалети не відстают від городу. Тіки те що грязі топтати багато приходиться. Мотю і тебе Льоню[1978] вітаю вас обох.

День пройде ніхто незагляне, молодець той хто видумав радіо, ато задичавіти можна. Телевізору неможу довго дивитися. Розповім за одну делегацію, чі то туристи німці були. Підходят до мене, а у мене було тоді трохи ігрушок, як були на конференції. Говорить скільки, я говорю 1 крб. Дає він 3 крб і пішов. Поки я витягла два крб. і давай в погоню, щоб віддати йому. Кинулися вони всі на мене і кричат гут, гут, що я повернула 2 крб. Мотю сьогодні я їздила до Полтави 21 листопада. Слизота, страшна. Зайшла одна жінка і говорить я поїду з тобою. Сама я непоїхала. Навідала свою виставку, яка вона сирота. Немає на ній нікого. Розповідали, що одному художнику відкривали виставку в художньому музеї так смутно навіть квітів ніхто непідніс. Звичайно це необов'язково. Все ці мілочі. Стомлена приїхала, як тряпка. одна на увесь будинок. Наче хтось в Оліній[1979] половині ступає і наче якийсь голос подало. Пішла подивилася темнота кругом, нікого немає. Кватирант видно нароботі на ніч. Мотю пиши мені.

Запрощуют до себе люди в Київ хоч на всю зиму. Дичавію я Мотю. Дивлюся, що люди чомусь одне одного неповажают, може не всі звичайно. Хіба ти незнаєш по собі, як раніше було і назаводі. Наталка[1980] була, Зіна[1981] і всі інші.

Вітаю Льоню, тебе Мотю. Цілую вас Шура» [239].

* * *

❒ *Віталій Ханко – Мотроні Назарчук*

1986–1988 (?)

«Мотря Савівно, нещодавно я переглядав Ваші листи, читав деякі з них – вони мене схвилювали. З яким чуттям, людяністю і патріотичною любов'ю вони написані. У мене виникло питання: чи не могли б Ви детальніше написати про гончарів Ковпаків (Колпаків)[1982], назвіть їх і, зокрема, про Омелька Івановича. До речі, чи не змогли б Ви пригадати де він у Полтаві. Провулку Радянського біля базару немає.

Щиро здоровлю Вас із святом. Здоров'я, щастя Вам!

Із глибокою повагою Віталій Ханко» [276].

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*

06.01.1986

«Дорога Мотю подружко моя!

Оце вже сіла тобі написати, як самій рідній людині, яка зрозуміє, що я скажу.

Вітаю вас з Льоньою[1983] з новим роком.

Бажаю все гарне для вас. Пам'ять взлидня і багатстві, це дар божий, але він так рідко дається людьми.

Висловлюються такі побажання, якби тобі багато гарних друзів. Неуявляю може я така противна і таке мені трапляється. Багато знайомих, але зразу так ведеться, що вони між собою невладах, значить і ти твори те саме. Ні, це не так. Доля моя зла і так прикро вже прирекла на одинокість. Померла Оля[1984] і так уже мені стало тяжко інколи до нестерпності. Довгі самотні вечори і за стіною одні миші гасають. Інколи наче хочеться забігти в тайгу десь далеко, далеко. Мотю Демченко[1985] був сердечник. Старість підірвала і нерви піддали, як завжди вони роблят. Пішов до с/р одержувати ордена там і помер. Мотю ти пишеш, що писала ти Марусі[1986]. Вони тепер усі, як вовки один одному. Мотю, які ми чужі, наче і робили разом. Опишу тобі виставку.

Не хотіла я її мати, напалися на мене з будинку творчості і музею краєзнавчого. Було це пізно восени. Приїхали вони забирати дві душі. Холодно було, як це був кінець жовтня. Берут роботи і прямо на ходу рахуют. Давай, давай пошвидше Зробилося мені боляче, що вони так спішат і между собою сперечаються. Відчула я тут теж таку одинокість, що хотіла сказати їдьте звідки приїхали

Настав день відкриття. Було моїх робіт сот 3. Половина музейних, давно закуплених. Зайняли вони два зали. Коли я зайшла і глянула, коли ми розставили їх, мені представилася зовсім інша виставка, а можна було, якби було зібрано раніше. Блюд треба було. Вазу всередину треба.

Чешися рогом, яким дістанеш. Настав день відкриття виставки.

Приїхали із з-да всі творчі майстри. Прийшов поет Полтавський, Володимир Мирний[1987]. Прийшли з фабрики «Полтавчанка це така, як у нас «Крупська» була. Тепер у нас філія від Полтавчанки.

Було людей небагато, ну гарно. Прийшов з будинку творчості, один, той що колись працював, ну був і сучасний.

Зав відділом культури відкрив виставку. Оце і все, що було. Стояла вона після цього майже два місяці. Відзиви були гарні. Пройшла виставка гарно. Настав день закриття. Поїхати на перший день я незмогла так, як я найшла одну неприємність. Завжди доля мені перевертає наоборот. Поїхала Мотю я на другий день. Саме в цей час був семінар нар. майстрів і самодіяльних художників. Був там і Ханко[1988]. Згадали ми з ним і за тебе. Він говорить, що писав тобі листа колись. читав він лекцію за художників давніх, які працювали в Полтаві. Ярошенка[1989], М'ясоєдова батька і сина[1990] і Васильківського[1991]. Небуло каталогу зробленого, небуло підсвітки. Мотю дається зал в якому розставляються вироби і все. якщо виставка, то повинен бути каталог. Багато мороки, щоб зробити його. Ну, бог з ним. Сьогодні живеш, а завтра нема. Сьогодні і вчора хазяїную в сусідів. Канікули хлопці дома і неможна довірятися, а вже здорові. Гарцюют і все. Скільки я людям допомагала і допомагаю. Немає своїх давай чужим. Одержала листа від Люби Овсієвої[1992]. Живе вона в Душанбе. Має сина і дочку, внуків. Чоловін у неї другий не батько цих дітей, прикований до постелі. Сама мала інфарт.

Пише чому я замовкла, боюся і писати це вона пише, але думаю, що ти даси відповідь. Хочеться піти Пашу[1993] провідати, так скучила і все невиходить. Сьогодні приходив син і невістка Олі. Забрали де що краще, а те попалили. розхвилювалася я Мотю дуже. Жалко мені її таки. Інколи була вона і вредна, а все таки вона жаліла вона мене і не словами, а ділами. Навіть незадовго до смерті сказала, що саме жалкіше мене їй. Краще було коли вона жила. Зразу повно турбот і неприємностей. Чула я колись по радіо розповідав професор, що на світі є чотирі характери. Оце самий дурний і непригодний до життя маю я. Бачила Зіну[1994], хворіє, говорить так і води живе сама. Білик[1995] оце тіки пішов на пенсію, а то все робив, Василь Біляк[1996] і Омеляненко[1997] пішли на пенсію. Біляк має жінку, яка прикована до постелі Глянеш на заводі, що самі майже всі нові. Нехочеться і йти туди ніколи. Мотю, як згадаю, як ви розписували та любили свою роботу. Як би ти глянула, як тепер розписуют. Ніхто нікого не згадає, поки я жива, згадую я вас де тіки трапиться нагода

і висловлююся, що ви були класіки опішнянські по розписі. Іду по Опішні, рідко хто привітається.

Пройдут і підут.

Сиджу одні миші гризут під полом. Колись я мріяла виїхати з відси, ну підвів Ганжа[1998] мене. Свій серед чужих, чужий серед своїх. Ото тіки, що маю трьох сусідів непоганих, які живут поруч на стороні. Людям здається, що я хникалка, а воно ти знаєш Мотю невезе та і все. Де, яка неприємність там імене підключат. Може таке життя і так воно і потрібно. Добре я все розумію Мотю, ой, як розумію, що в кожного болячок своїх повно. Дуже рідко де є щастя, а може його і зовсім немає, а тіки здається що ось там. Зима така гидка для серця і сосудів. Сьогодні неділя, вечір, сіє дощ наче кріз сито. Співали дньом півні наче весною. Кіт прийшов сусідський сидимо удвох з ним. Мотю мої роботи показували в актуальній камері. Говоря, що красиво дивилися. Не бачила я. Подумаю, що мені робили, в останні роки роботи і взагалі

Пенсію не захотіли, щоб допомогти 120 кр. одержую 94 крб. Тіки дратували, що ти невірно одержуєш. Правда Павло Білик[1999] було скаже, навіщо дратуєте. Допоможіт як знаєте, що невірно. Робити в експорт недавали мені. Брала я глину; ночами хотіла себе переробити, але руки і голова робили своє, ну що хоч. Згадати є що Згадуй не згадуй все пройшло. Горько ілі сладко все, як сон для нас. Настя Пошивайло[2000] пішла на пенсію цього року і робить. Ставка 170 та пенсія 120, цю нездвинут і робить нетворчо.

Все зняли з підприємства цю малу пластику. Довго плановики вертілися, щоб зняти, ну і зняли на кінець. Ольга Прокопенкова вийшла заміж і якщо назначено долею, нікуди невтечеш. Гарний чоловік з хутора і її забрав туди. Серйозно захворів. Плакала оце колись зустріла на базарі. Знаєш Мотю Китриша Ігора[2001], було в нього четвер дітей. Один з його синів Мишко[2002] став таким майстром по керамиці. Має горно дома, чудові глазурі.

Тепер як приїзджают іноземні делегації направляют до нього. Пошивайли[2003] старі стали. Внук[2004] закінчив інститут тепер історикик Живе у Києві робить в музеї до якого ми їздимо. Хотят зробити музей в цьому будинку, що ми працювали. Іде бородьба. Неуявляю я з чого вони робитимут, хіба заберут в кого є дома музеї.

Тепер прийшло на думку. Треба було купувати вироби, коли робили всі майстри. Оце пригодилися. Коли молодий вперед недивися, а коли стаєш старим дивися назад. Мотю я тобі наплела всього потроху тіки розбирай.

Вітаю вас з льоньою з новим роком, що він нам принесе він покаже, звичайно бажаю я вам всього доброго. Шура Селюченко, або Саша Селюкова.

6 січня 1986 р уже все добавляє і так швидко.

З пошаною і любов'ю.

Хворію я добре, ну хто здоровий?» [240].

* * *

❒ ***Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук***

11.03.1986

«Дорога Мотю!

Одержала твого листа, спасибі за пам'ять. Два дні, наче весна посміхнулася а це знову, небо насупилося і подув сирий вітер. Була дома я всю зиму. Здалася вона, немов рік сунула. Крім кота, ходить до мене сусідська рижа курка. Приходить і сідає, щоб я брала в руки, а коли я незвертаю уваги вона клює по ногах. Тоді я посиплю їй щонебуть. Мотю описую тобі про виставку. Виставку я дуже довго не бажала робити, а роботи в мене були. Збирати я починала давно. Уяви, я вже 10 років на пенсії, а я купувала ще як ми працювали в лабораторії в тому цеху що був у ньому червоний гончар. Коли його ліквідували то віддали цех з горном заводові. Там ми декілька років працювали. Палити звідти возили сюди на перший з-д. Допомогла мені одна жінка[2005] випалювати тут на першому тоді, коли вони працювали. Сама вона з Дніпропетровська. Була вона в Харькові в інституті художньому якого вона не закінчила по своїх причинах. Познайомилася вона з Пошивайлом[2006] десь. Він їй розповів, що в нас з-д. Вона приїхала і поступила працювати. Мала і має вона сім'ю. Чоловіка і сина.

Коли я опустила руки і все промочувала слізьми, вона ходила до мене. Вона сказала ви не опускайте рук, а ліпіт. Брала вона в мене роботи і носила випалювати. Чиколи було і глини притаскає і все мене

підганяє. Говорить було, ваша виставка повинна бути в ленінграді. Наробила я робіт, Китриш[2007] допоміг випалити, Нікітченко[2008], так як вони мають горни дома. Познайомилася я з жінкою в Києві. Сама ви інженер міліоратор, але вона являється членом гутка охорони пам'ятників України. Написала вона у музей етнографії у Ленінград. Приїзджає звідти працівниця музею і бере в мене декілька виробів, накладає в ящик і відсилає, це було років 5 тому назад. Через деякий період їхали заводяни в екскурсію. Художниця з чоловіком забрали декілька коробок.

Потім через місяць визвали мене до Леніграду. Їхала я за свої гроші звичайно. Сказав він на стороні, що це скромна жінка, ну і назвав талановитою. Це голова спілки. Виставку зробили невеличку, ніякого каталогу не було, можна виразитися зробили показуху. Купили вони на 200 крб. Побачила хоч на скору Ленінград.

Коли, почули в Полтавському музеї, подумали чому ми своїй землячці, що неможемо зробити. Стали навіщати до мене і вмовили робити виставку, сказали назад відступати немає куди. Будинок творчості разом з краєзнавчим музейом роблят виставку. Знову те саме без каталогу, говорять що дуже тяжко це робити. Ханко[2009] в художньому музеї. Скажу Мотю, навіщо я кому здалася. Голова спілки відмовився робити, коли йому запропонували, щоб втрьох, але на відкриття він прийшов. Сказав ще голова спілки, що вона живе на пенсію. Відкриття було гарне, я тобі описувала. Стояла виставка довго.

Мотю спілка дала 100 крб. премії. Музей закупив на 250 крб. Останнє роздарувала трохи людям і в музей подарувала. Робіт моїх було 200, а то музейні, які були колись придбані. Нарахуют одне, а одержувати, совбез впутається може відрахувати.

Скажу Мотю все не те, що людям в Києві. Перше питання закінчила. Іграшки тепер нероблят може там одна робить Діденка[2010] жінка[2011] який робить завкадрами. Настя робить не іграшку, одне скажу. Колись вона говорила: хочеш жити вмій вертіться. От вона і вертиться. Вміє нехай. Мотю нераз я говорила за тебе Ліженіну[2012], він було, як скипить і говори невидумуй. Років за 5 він почав нагадувати за пенсію і так уже чекали, щоб я пішла. Молодці, вони ні заким нежаліют і тепер іде, нехай іде. Творчаки всі по 90 крб. одна Настя[2013]

більше сотні та Білик[2014] одержує 150 крб. пенсії. Рядові пішли на 120-130 крб. тим, що творили по 90 крб. За Демченка[2015] скажу, що їх визивали до Києва, як учасників війни і давали медалі, це робила Спілка Художників. Ветерани війни художники.

Красива церква була Покрова, стояла вона на бугрі і як вона красила це місто. Поставили школу, а спереду сюди до нас кочегарку, якою так загидили місто.

Школа стоїт за кочегаркою. Архітектура школи непривабливa.

Полтавські поети написали мені так

Розвіялась вечірня мла,
Сніги цвітуть, як білі вишні
Дитинство світла принесла
Усім майстриня із Опішні.
У неї руки чарівні
Нам усміхаються з незвички
Качки, і кури, і півні.
Їжаченята і лисички.
По світу вершникки летять
Булані коні б'ют копитом
А свистунців весела рать
Усім нагадує про літо.
Вона не іграшки свої,
А справжню казку ліпить з глини
Чі то не ваші солов'ї
Співають у кущах калини?
Летят додому журавлі,
Кигичуть чайки на привіллі
Чи то не ваші скрипалі
До танцю грают на весіллі?
Наталка вірна і Петро
Багаті на душевну вроду.
Творіть і далі на добро
На щастя нашого народу.

Ганна Величко[2016]

Леви, і коні, й чортенята
Глечики, тарелі, куманці
вилітають з теплих рук жіночих
і летять, летять в усі кінці.
Хто в них серце перелив гаряче
Ніжний хист, і ласку й мозолі
щоб від них ми ставали кращі
і добрішали на цій землі?
До Опішні, ні, не далеченько
Те село, мов слава світова
Там живе майстриня Селю...
це ж вона і творить ті дива
Оле. Федорівно! Глина
Вам співа й тече, мов сківфська синь
Хай же довго-довго світло ллється
Нам усім від сонячних творінь.

Володимир Мирний[2017]

Все прошуміло, прогуло. Все, що мала віддала. Трохи залишилося може коли привезут назад, може літом. Немає чим везти, туди швидше везут, і знову задимчивость її подруга, пустота. Той кіт і та курка і більше нічого. Ожила муха на вікні і де таке створіння взялося?

Оце Мотю ціле посланіє апостола.

Багато літ перевернуло,

води чі, мало утекло.

Залишилося одне.

Кіт розкидав лапи і так смачно спить. Цікаво нідокого неіде, а тіки до мене.

Мотю недумай що я хвастаю, ні, це, як було.

Закінчуючи писати

Бажаю всього доброго

Привіт ЛЬОНІ[2018].

Шура!

11 березня.

Коли зайдеш і мене немає дома питай сусідів – Михайленка. А то я буду в кого небуть, а ти підеш» [241].

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*

Квітень 1986 (?)

«...Перші проблески показують. Сонечко світить мені у вікно. Нерипнут двері, ніхто незагляне. Коли хтось заходить так і знай щось потрібно. Говорив батько Гамзатова[2019]. Гість приїха треба щось йому, але я незгідна трохи. Різні гості, може і провідати хоче гість. Нехочеться топити вже Мотю. Наче зайва витрата палива, а воно ще холодно. Люблю коли виставляю другі рами, все світло лине до хати.

Одна природа тішить, коли пробуджеється від сну. Наче все обхватила, а воно нічого, здоров'я зпутує.

Невіриться 65 років вже через 1/2 місяці.

Гусениці буде повно цей рік.

Кіт спить, йому приємно, що не сам. Жалію збудити його, а він спить на простильці, якою треба застелити підлогу. Білик[2020] Мотю бігає швидше від синів. Славка[2021] його хворіє туберкульозом. Лежав у Києві. Жінка його давно застудилася на кукурудзі і все життя хворіє. Нікуди неходить. Павло[2022] п'є, незнаю чі оце що подіяло. Прийде додому дає розгін.

Сини близнюки його дорослі в одному училещі воєнному. Гарні обидва. Кричав він коли народилися, а тепер кохається ними. Валінтін[2023] женився. Нехотіла Олена[2024] такої невістки, а він не послухав. Мают дочку і живут непогано. Треба дякувати їй що вона пішла за нього. Спивався до нестяму. Маю я Мотю брата двоюрідного і сестру. Вони між собою рідні і ворогуют, а що тоді мені?

Така самотність на світі приречена. Дивилася я тіки передачу «Народні таланти» за вишивальщицю з Павлограда. Показували, що вона веде гурток при дворці. Гурток є і унас при школі оцій Покрівській. Інколи буваю і я там. Завод робить на відливці браку силу, ніяк не можут приспособитися з масою. Рве у сущі безпощадно.

Одні хуторяни на з-ді роблят. Трохи старих робочих, що я знаю. Мотю коли ми ще робили до нас на з-д. приїзджали з Гжель, щоб попрактикуватися. Жили в мене одна з Гжель, а друга з института худож. промишленості. Саме тоді була молода картошка і помідори поспіли. Годувала їх скільки вони нежили, а коли одна з них приїхала

знову та що з інститута, вона поставилася, що мене не знає. Нічого тоді не було в Гжель, а тепер натакій висоті. Димковка теж була в занепаді, а тепер піднесли. Опішня глохне і зникає, ну і що, нехай зникає. Директор з стройконтори, незнає чоловік, що робити. Народ тяжкий, це не те, що ми були іди машину грузити, встала і пішла. Оце Мотю цілий день пишу. Зроблю, що небуть і знову до листа. Мотю може у вас в оптеці є корінь аіра. Коли будеш їхати коробок 3 візьми Якби я знала, коли точно будеш їхати. Середина місяця апреля 16 пенсію приносят я точно буду дома, або в кінці квітня. Дома я усю зиму була, а то мені треба з'їздити до лікаря в Київ. Коли він скаже. Мотю обов'язково побачитися треба, як це так» [242].

* * *

❒ ***Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук***

Червень 1986 (?)

«Спасибі Мотю за листа.

Тепер я тобі все опишу!

Моя дорогенька подруго Мотю!

Інколи зустрічаю Зіну[2025]*. Тяжко проходи і її життя. Хворіє вона. Наче є сестра і живут у двох з чоловіком*[2026]*, чому не зійтися до купи та і жити, а жити є завіщо. Ось і недавно взяли назакупку в нього на 1000 крб. грошей повно, живіт люди. Незнаю де Наталка*[2027]*, хотят вроді відвести в будинок пристарілих.Труситься вона вся. Вік проробили, а чужі. Знаєш Мотю ми з тобою було прийдемо в понеділо на роботу і так хочеться все розповісти тобі. Пашу*[2028] *давно бачила, болят в неї ноги і в мене стали боліти і бачу нерви дают.*

Ночі темні, страшно оставляти хату на ніч, а дня того жменя. Перш за все скажу, що я така одинока тепер, як нестало Олі[2029]*. Ніхто там не живе, одна я на увесь будинок. Оце кота запросила до хати, так він спить на стулці під грубою. Мотю немає газу в мене, догазую тим чим є. Газ треба кому проводити і за що. Пропустила я через двір вести газ так, що у дворі під порогом іде лінія. Боюся я його Мотю та і треба всього багато, це недержава веде, а часно. Треба купувати все, а де і що?*

Мотю описую тобі школу сучасну. Це не та школа, що була.

Одна жінка, ти її не знаєш це вже з сучасних мальовщиць веде малювання на посуді[2030]. Рисунок веде друга жінка, сама з Дніпропетровська. Невдалося їй закінчити інститута по своїх обставинах. Розуміється вона в обставинах. Поступила вона на завод, навчилася вона гончарувати. Тепер робить барани, блюда, вази великі. Бідова Роза Чабаненко[2031] фамилія. Коли завод був тут вона багато мені допомагала і так і морально піддержала мене. Тепер вона на тому новому заводі і ми невстрічаємося. Має вона чоловіка і сина. Бойова. Мотю дивлюся я фільм Ломоносов[2032]. Господи, як це було давно, а як душа сприймає. Мотю недоказала я тобі, що школа ця філіал Решетилівської школи. Там роблят коври і вишивают там школа, а це філіал її. Директор з-ду[2033] викладає політэкономію. Білик[2034] і я гуртки. Немає встановленого дня, коли позвут. Ти добре уявила, що таке раз на тиждень. Діло їхнє. Кошеленко[2035], той що був директором з-ду так, як за начальника філіалу. Дехто ще викладают я сама їх незнаю.

Директор зразу, котрий був директором стройконтори. Звідти перейшли дехто. Спеціалістів немає. Ні, лаборантів, нікого.

Набувают тут знання. Позакінчували заочно Миргородський технікум. Нашого брата вони нерахут ні за що дивитися в той бік не хотят. Ну чорт з ними. Літом було св'ято, ще Китриш Мишко[2036] повинен вчити ганчарувати. Організація слабенька. Майстерні такої, як у нас була немає. Літом було св'ято в Тарнополі «співуче поле». називалося. З'їхалося народу 12 тисяч учасників самодіяльності. Запросили і мене туди. Взяла я дві коробки картонних невеликих своїх свистунців, їхали ми в 5х. Микола[2037] син Пошивайла[2038] і я це з Опішні.

Один з Кременчуга з Полтави два. Самі мужчини і я одна. Віз на автобус той що возить туристів. Їхав ансамбль з Полтави «Куманець» називався.

Мені наче я цього неописувала, щоб недай бог вдруге. Їдемо в Тарнопіль. Ночувала я в однієї жінки в Полтаві. Ранком вийшла на остановку «Лялі Убийвовк»[2039] в Полтаві по вулиці Фрунзе[2040].

Там мене вони підібрали. Це так здивувало що зайшла до автобусу така баба і їде з молоддю і що їй там треба – мелькнуло в них в голові. Приїхали в Київ стало мені погано, нікому я неговорю, а сама думаю, а ще половина дороги. Виїхали за Київ і мені відлягло.

Приїхали туди в ночі, але нас там оприділили в гуртожитку кооперативного технікуму. Мене ніде не хотят, скрізь мішаю, хоч сиди собі в прийомній. Остановилися два шофери в одній кімнаті і дві екскурсоводи жінки, ну хоч силою мене впихнули туди. Гарний город сподобався мені. Будинкі гарні, цікаво, що вони хоч трохи якось роблят різницю між ними. Св'ято було велике, ми нічого не бачили. Одне те, що бачили гарне озеро в парку Шевченка[2041]*. Коли ми там стали з своїми виробами, щоб продати, я сказала, ох і гарне місто, якщо то можна висипати у воду всю остачу. Погода була прохолоднувата. Коли ми їхали назад ставлення до мене ізмінилося всіх. Зжилися ми з тою копанією, наче я вже була нелишня їм. Так ми побули. Хотілося мені побачити ще більше і дальше, аби тіки не самій. Зразу находить зима, болячки всі вилазят. Болят ноги дуже, нерви дают кругом та ще і вени на лівій нозі, ну так болят. Несплю я ночами. Ставлю біля себе прийомничок і включаю але там не має нічого, щоб забавитися. Хотяби літературну передачу якусь дали. Мотю отак збоку подивитися на нас старих дивляться. Одного разу, наче грім серед ясного неба. Написала журналістка очерк за мене в журналі «Вітчизна» № 7. Мотю, як я плакала і скільки пережила, тим що і так нервів немає. Одна журналістка колись вела передачу з музею. Там ми з нею познайомилися. Одного разу вона приїхала на з-д. Ночувати прийшла до мене. Нічого мені вона несказала, що буде писати нарис. Нарис творчий, але я зразу дійова особа. Коли я прочитала, я зразу написала листа поету земляку Степану Олійнику*[2042] *і їй. Він мені нічого невідповів та йому не до такої мілюзги. Написала листа їй. Вона мені відповіла, що за 20 років журналістики такого їй небуло ні з ким. Хоч ви мені такого листа написали я на вас не гніваюся. Раніше вони поспорилися з одним мистецтвознавцем яврейом. Впутали мене, так наче ніде нетреба, а так найшли. Вона вроді висловилася, що вона для мене багато чогось зробила. Він мені пише вірно це? Я йому відповіла, що ви всі одинакові і ніхто нічого незробив. Гризитеся то сами розумійтеся, навіщо ви мене впутуєте? Їй я нічого неписала, так за це я все забула. От пройшло років 2 вона пише нарис. Багато вона приложила праці, щоб написати, але треба було мабуть порадися, багато я викинула. Їй цього може нехотілося. Мотю написала, як я народилася, сорочку підкладали материну, щоб незасиджувалася*

в дівках. Потім, як я поїхала здавати в технікум, а там мене вигнали. Тоді описала, що закінчила керамічну школу. Мати навчила ліпити. Дальше пише, що як будьто іде дві сусідки і розмовляют між собою. одна говорить, вона має 60 р. а вона несхожа на свої роки, а чому їй бути схожою, що вона дитину вигляділа, чі чоловіка виплекала, чі ходила наланку буряки полоти? Ліпить ліпеники, чі ти купила б його? Пристосувалися та і все. Е, ні відповідає друга там, щось інколи вона має подяки та за щось то має. Лю Кінчила вона розмову і пише. люди придбали машини, а вона доброї тачки непридбала. Обросла бур'янами кругом. Закриє хату на колодку і гайда до Києва, а там її возят всіма видами транспорту та все Олек. Федорівно. Ніхто її не оббере та що там у неї брати описала за мої обставини. Ото, якщо хто і влізе то хіба переб'є те що наліплене? Мені страшно стало ти знаєш Мотю? За оцю писанину і так скільки в нас пригод, а вона, як підказує. За моєю спиною вона мстить цьому чоловіку, що вони гризуться. Приїхав він до мене немов їсть одні груші. Нічого він невживає. Таке худе та нікчемне. Я немов стою на порозі і думаю, куди тобі чоловіче, пішов би ти до лікаря та нехай він тобі встановив би діагноз. Взагалі негарно висвітлила, а при чому я, що ти розпоряджаєся навіть моєю видуманою думкою? Мотю, ну як таки невезе в житті мені.

Прочитає він, і що, скаже. Мені вони всі однакові. ніхто мені нічого небажав доброго. Ото грали мною та і все. Кінчила вона словами отак живе велика художниця. Боже, Мотю дорогенька, що це за поміч, це вред і надуманий при тому. Ну, що нічого проти долі не попреи. Сталася друга подія Мотю. Були збори в спілці, туди приїхала Мельник і ще деякі представники з Києва. Мельник говорить завтра ми будемо в Опішні. Повернулися ми вечером додому. Давай я готувати вироби, розставляти на своєму стилажі. Настав ранок, чекаю, а їх немає, так, Мотю по всіх були, а до мене незайшли, а мали відбирати на виставку, де буде закупка. Мотю ще один удар і все на нерви, коли вони стрьопані, та ще і одинокість така вже велика. Все терпи сама. Ну, думаю непіду я у школу цю, а потім пішла, ну я зкою душею я ішла то це один бог знає.

Тепер Мотю я ходжу до них, коли прийдеться. Немає певного часу, ото коли визвут. Мотю предлагає одна жінка, щоб я їхала до неї, але Мотю ми різні люди. Вона фанатик релігії. Батько був попом.

Старша за мене. якби хоч ближче, а то за Вінницю за Немирів де народився Некрасов[2043]. Якби я була здоровіша я поїхала до Києва вони мені предлагали у них двоє діток. Якби було здоров'я я б рішилася. Одного разу приїхали з Києва два художники і зробили мене горно. є де випалювати тепер, аби було що.

Попробувала я раз його випалити. Непогано випалили з внуком Пошивайла[2044]. Життя тяжке і нудне. Нерви роблят що захотят. Я вірю всім людям Мотю і знаю як воно є таким як ми. Написав один чоловік з трудового ісправітельного лагеря мені листа. Бачив він мої роботи в журналі «Наука і релігія». Сподобалися вони йому. Він пише я не убійця і не злодій небійтеся. Розповім я вам чого я сюди попав, я одержу відповідь. Неписала я і незнаю чі відповідати. Сам він як будьто занімався чеканкою і різьбою. Тепер хоче попробувати в кераміці. Він думає це просто. Розкажіт як ви робите пише. Воду носити далеко.

Хвати хникати, аби день був довший а то дуже гнітить ніч.

Мотю я тобі пишу, як нелисти, а цілий твір нікчемний тіки. Буду Мотю округлятися. Пишут мені з Києва, що Опішня гарно дивиться на виставці. Наче, якби хоч трохи, що небуть було, щоб нетака одинокість.

Мотю хіба це я навчаю, це ігра якась. Бог з ними вони молоді знают що роблят. Я думала так, це буде день який я знаю, що мені іти, ато як говориться вертить невертить.

Мотю на все добре. Вітаю Льоню[2045] всього доброго вам дорогенькі земляки» [243].

* * *

❒ ***Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук***

Вересень – листопад, 1986 (?)

«Дорогенька Мотю!

Сьогодні субота, день видався дощовий, сирий. Грає весілля Іван Старущенко, що живе на високому бугрі. Говорила Мощиха живе. Видає заміж дочку, одну видав, а це другу. Залишилося ще два сини. Мене непозвали, що дивує людей, а мене нікапельки. Ми люди двох віків з тобою Мотю. Для цього віку ми непідходящі, чужі. Грає баян,

а його гру забиває чоловік у бубон. Жінки плигаю приказуючи частівки, соловейко затих, нехоче видно в конкуренцію вступати. Зозуля затихла. Хотят видно прислухатися до людського співу. Перу я і слухаю звуки весілля. Розкидалася кругом незнаю, коли буде край. Приходила жінка допомагати мазати залишилося побілити. Складне життя. Інколи приходить до голови, чому я разом з братами не умерла, а їх було чотирі.

Сиро стало після дощу. Сіла відпочити, ну і поговорити письмово з тобою на папері.

Ходят кури мокрі, деяка залетить через огорожу. Немов голуби літают. Нічого незробила, а втомилася. Роки своє берут. Оце слухаю музику і уявляю себе молодою і думкою танцюю під музику. Колись я говорила мені хочеться так танцювати, щоб світ увесь крутився. От він тепер і крутиться. Мотю почну тобі все розповідати. Нерви грают, почерку неможу втримати рівно. Школа находиться при цеху № 2 Кардашеве[2046]. Відведено просто залу і все. Стоят столи і за столами сидят студенти. Мотю зрозумій, це не ті учні і не та школа. Наша школа була серйозна. Дисципліна, порядок все було. Якби ти побачила тепер, ти ужаснулася Неходжу я туди, відпала. Бог з ними Були в нас учителі настоящі. Я думаю ти все зрозуміла. Музей думают робити на № 1. Звичайно складно і трудно, що буде, час покаже. Всякому ділі требувати краще чім допомагати і робити. Так Мотю, це Лисенко[2047] журналістка я їх нікого тепер неповажаю, всі вони, аби собі було добре. Оце недавно писав з Москви, що хоче нарис писати я написала неїдьте і непишіт. Допомоги не чекай ні від кого, а використовувати всі способні.

Мотю скажу за хату, друга половина належить синові Олі[2048]. Навіщо вона мені потрібна це раз, а друге немає грошей, щоб купувати. Мотю я туди непішла, де все нагадує Олю, о, ні ніколи.

Мотю роз'яснюю я тобі. Минулого року помістили моє фото в журнал «Наука і релігія. фото зробив наче мені років 40. От посипалися листи від чоловіків звідусіль. Оди з тюрьми, яка находиться в Пермі. Висилає гуртове фото де і він. Ото такі чоловіки. Внуки пишут бабушці. Я поодписувала і всі затихли. Мотю хіба в такі роки і такі часи думати можна за щось. Долю свою треба терпіти, яка вона гидка не є. Бачу я життя навкруги рідних яке, а кому потрібна чужа

людина. Мотю я не держу в голові, щоб когось приймати з чоловіків, це нам непідходить, таким жінкам, які більше живут минулим чім сучасним. Одного разу Оліного сина жінка говорить. Знаєте ви, мені говорить, якась їхня родичка, що коли вам стане погано, то ви продасте нам хату, а сама куда під тин. Бачиш Мотю вони своє думают, а ти думаєш що я куплю. Я цьому ради ніяк недам. Мотю описую за Вінницю, це Іллінецький район. Переїзджати треба Немирів, де родився Некрасов[2049]. Село глухе Жорнище, траса грунтова. Дорога обсаджена липами, ще при Катерині другій[2050]. Коли настає зима село має велике бездоріжжя і відрізане від шляху. Жив там батько Ганжі[2051], а тепер вона залишилася сама, мачуха, а він помер – батько. Батько дуже хотів щоб я жила з ними. Тепер вона пише мені увесь час, щоб я їхала до неї жити.

Вона людина релігійна – фанатик. Батько був попом, а вона зразу дяком при церкві. Різні ми, люди, але вона думає, що я можу перестроїтися. Це було одного разу неділь дві, але це за гостя. Тепер ти зрозуміла. Мотю Ханка[2052] я знаю, як портрет, а душу його я незнаю. Одне тобі скажу, так він переживає. Була в нього багато молодша жінка, яка залишила його. Тепер я незнаю, чі він сам живе, а як людину я його незнаю.

Мотю я сама собі невірю ніколи. Був колись Фурман[2053] при будинку творчості. Тепер він виїхав у Тюмень. Прийшлося мені написати листа. Відповідає він мені, де пише, що жаліє що неміг зробити для мене, що було в його силах, а тоді він мене обминав. Скільки всього переживати прийшлося, ніхто непожалів. Може, так треба щоб було. Скажу одне я бачу один тупик. Відбувається ярмарка Сорочинська, кого ж незапросити, як мене і ти думаєш запросили хоч раз. Інколи хто небуть завітає, це так дуже рідко буває, не вірю я нічому. Слухаю, але душа моя черства, суха. Познайомилася я з жінкою. Листи мені такі писала, посилки слала, щоб немов мене порадувати хоч чим небудь. Раптом затихла і навіть з новим роком не привітала. Турбуюся я, що сталося. Думаю може горе яке. оказуєть нічого. Ну і тут я розчарувалася Тепер вона пише сонечко, добре, що ви є на світі, а я затихла так само. Писати що я буду. Мені кажеться, що це все, як батогом по воді. Вдариш хвиля розійдеться і нічого нестане.

Тепер мало бути відданому справі Мотю, поруч сила перешкод буває і безсилля. Мотю всього не описати.

Коли я була молодою я недумала, що можна потушити в душі віру і надію.

Немає з ким поговорити, немає кому і вислухати не то, що співчувати. Одні розповіді, обіди слухай інших, а сама, як отой камінь будь. Мотю Козак помер, а її я щось не бачу. Перепитаю людей» [244].

* * *

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*

07.10.1986

«Дорога Мотю! Дякую за вітання, і за те, що обізвалася. Сьогодні 7 жовтня. Була в центрі, народу було зовсім мало. Ішов завод всі незнайомі і чужі. Хто знає то і той невітається наче незнают Багато всього Мотю пройшло, по настоящому нічого путнього. Хто запряжений і везе то він сам відчуває, що везе.

Погано мені без Олі[2054]*.*

Організували школу при з-ді двохрічну, ну це не та школа, що була. Ходжу я раз на тиждень. Гурток веду. Наїхало звідусіль. Дорослі, підростки є. мені здається, що якби змалечку вчити, а може і змалечку так було б. Сусіди підвели газ. Пустила і я під самим порогом іде газ через двір. Собералася піти до Паші[2055] *хоч оце на св'ято та так і непішла. Автобус неходи, а пішки іти, дорога запущена. Ночі такі темні, що невидно нічого. Позавкривалися по хатах і сидят. Вийдеш на вулицю, наче макети хати стоят. Ой, яка глуха стала Опішня. Недаром мені хотілося виїхати.*

Спасибі Мотю, що незабуваєш. Пройшов дощ із снігом, дорога слизька така стала дорога, та ще порита.

Мені невіриться, що ми з тобо побачимося, все нетак виходить. Довольно скучная пора, стоял ноябрь уж у двора. Це підійшли 3 бичі, які так довго тягнуться немо волами їдут. Три місяці та ще і четвертий. Дуже це тяжкий період і для здоров'я Мотю чому ти слів десять ненаписала? Всього доброго вам. Вітаю Льоню[2056]*! З пошаною і любов'ю Шура»* [245].

* * *

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*

Грудень 1986 (?)

«Дорога Мотю я тебе втомила своєю писаниною. Сьогодні я була в школі на заводі. Звичайно Мотю все це не те. Ти знаєш треба було берегти все те, що ми мали з керам школи. час покаже, що буде, але такої майстерні немає. Дві неділі не були, а це сходила. Виставка в Києві говорят так собі, їздили із з-ду подивитися. Говорят, що Опішня дивиться непогано, це говорят посторонні, не опішняни.

Яка гидка зима, так як на душі так в природі. Завод новий, а тіснота говорят. Я ще і неходила, як слід по цехах. Браку повно. Стоїть наш старичок рядом, пошарпаний такий. Здоровий новий та безладний. Формовкою тепер багато роблят. колись її жахалися Народ все новий, рідко побичиш н кого з старих. Ідеш туди якось з якоюсь сумотою.

Нетреба було будувати, ото тіки, що горни треба було. Тепер палят газом. Робить на з-ді три зміни, як у будах. Возят автобусом. Гарна столова. Скучила з Пашою[2057], ну такий день малий. Вона з хлопцем все возиться. він для неї, як свій.

Ходят і до мене два герої тіки літом, а зимою, ні в школі. Мотю, це сиджу, а вечір довгий такий думаю направлю думку свою до тебе. Немає чого путнього написати. одна втіха горобці та синиці. Прокляті коти ловлять їх. Спротивилися коти за це. Колись я спорила, що хіба не дійду до клубу, а то буду ходити в кіно Тепер неможу іти. Підеш, а там все молодь незнайома

Відбили телевізори все. Неспиться ночами, немає чого слухати по радіо, така музика тринькає. От і ранок знову. Радіо говорить і то голос є у хаті. Мотю я чомусь думаю, що я тобі так багато написала всього, що тебе втомила. Іду по хліб та і вкину листа. На все добре Мотю!

Вітаю я Льоню[2058] і тебе» [246].

* * *

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*

Грудень 1986 (?)

«Дорога Мотю, Льоня[2059]!

Вітаю вас з новим роком. Бажаю всього доброго вам Зима прийшла, снігу ще небагато Дні ідут один схожий на другого. Грип качає оце і все. Немає новин ніяких. На все добре. Мовчиш Мотю ти щось.

З пошаною і любов'ю Шура» [247].

* * *

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*

Січень 1987 (?)

«Мотю я слухаю прогноз, яка і у вас погода. Мороз у нас, а я боюся морозу. Серце моє нехоче сприймати його. Коли іду пече в середині. Топлю оце вугіллям і здумала, як ми ходили по дрова, застрявали в снігу і коли прийдеш, витягнеш буряк з озвару та такий він добрий.

Мотю ти дивися КВН. Господи, як, вони нанесли такої турботи в Опішню. Показали Настин[2060] сувенір і так розкритикували. Тепер дивися, щоб непопасти. одного разу мене запитує один чоловік, а як ви дивитися, як їй дати заслуженого. Я Мотю відповіла вам все видніше. Тепер мабуть оформили в Полтаві в будинку творчості, тут підсунули. Мотю вона говорят, як з гуся вода. Художниця сказала я роботи неприймаю. Взалі доля малої пластики сіла на дно. Звідусіль дзвонки поступили на завод. Гарно мати таку натуру, що неуповає ні на віщо, тепер так і треба. Неуявляю, димковку так хвалят і так популізіруют, а нашу, прямо ніде нетреба і все. Художня рада затвердила, а ті по КВН критикуют. Тепер буде тяжко і художню раду збирати, коли треба буде. Директор з-ду захищає її і ставку, яку вона має. Звичайно все уладнається. Мені Мотю за п'ять років нагадували, що пора собиратися на пенсію. Жаль Мотю, що ми далеко, нас розділяют гори і долини, один берег у нас тіки. Зима така, як була у війну, то ще більше сніг ішов. Грудень швидко пішов, а січень притишив хід, оце хоч день не меншає. Кожного дня сиплю горобчикам їсти. Сидимо оце з котом удвох. Говорю йому, щоб спав усю ніч

і нейшов і мене нетурбував. Він щось озивається. Дома топлят газом тепло, а ти тут сидиш. Вечером вирядила то він пішов все оглядався, а тоді повернувся назад. Сусідка говорить виряди його, а мені жаль, отакі морози. Мають люди котів і непускают в хату ніколи і це жінки притому. Протопила сьогодні Мотю в день в хаті і холодно. Буду ще наніч топити. Ніч іде, а я захворіла, тошнить щось хотяби пройшло, щоб не отравлення. Обіцає 31° морозу вночі, а тоді на день хуртовина буде. Погано Мотю, що ми далеко, оце поговорили, ніхто так не зрозуміє, як ми одна одну Мотю мене можна взяти в список моржів, особливо зранку, коли встаю. Мотю, оце я думаю навіщо мені вчити ліпити, коли все в Опішні забороняється. Непіду, мене очі підводят, все підводи, серце, нерви, кишечник, що не візьми.

Мотю насилу пережила морози, ну це мабуть передишка. Думаю, що це не тіки я переживаю, мучусь, а бездомні як, як ото розповідают по радіо. Сьогодні зустріла Настю, вона мені нічого і я їй нічого. Постояли та і розійшлися. Думаю я своє, ну оце все ліквідуют, навіщо мені іти до школи вчити ліпити» [248].

* * *

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*

Січень 1987 (?)

«Дорога моя подружко Мотю, моя ти зірочко ясна одна єдина людина на світі, яка так вірно мене зрозуміла.

Мотю, як птахові крила так вона мене підрубала. Ненавиджу я всіх їх оцих вчених. Вони баламутили тіки та все. Дорога Мотю, все вона видумала спочатку до кінця. Взяла вона мене за об'єктив, щоб використати. Я їй написала листа[2061], але вони там, аби їм було гарно. Написала я Степану Олійнику[2062], це наш земляк. Я думала, що він навістить. Його родіна Чернечий Яр. Вони випустили і байдуже. Мотю хіба я могла розповідати всякі дурниці. Я маю іншу лірику в голові. Хіба я написала такий нарис Мотю нікуди батько мене небрав я була тоді мала. Була я з мамою в Полтаві на Іллії там була. Ярмарки цілий тиждень. Ночували в куренях. Оце все добре я пам'ятаю Мотю. Диканьку дійсно причипила нічого я цього незнаю. Все видумала. Мотю, які в мене були великі радощі? Оце я скажу підло,

що вона моїми вустами висміяла цього єврея. Коли вони завелися при чому я. Він сказав, що я світило мистецтва, а вона сказала, що вона мене вивела на люди. Обоє нічого мені не зробили ні капельки. Вона розрахувалася з інституту і пішла в телестудії. Пише мені, ви мене зненавиділа, а я писала, що цей журнал читают люди серйозні та пишут несерйозні. Мені за 20 р. журналістики не було такого. Олю[2063] зве Сибірячкою. Я їй написала, що треба пам'ятати в якому віці ми живемо. Мотю я ридала коли прочитала. Думаю господи навіщо ти мені їх посилаєш. Мотю зроду я нетанцювала ти знаєш Мотю я їм два листи написала, а вони байдужі. Голова спілки сказав, а що вам дала оця писанина. Я неговорила нічого, ніяк було, ну сказала тому хто писав забаву та гроші, й мені лихо, оце і все. Тут одна жінка з Дніпропертровська роби на заводі[2064]. Коли купила цей журнал і прочитала, так вона розхвилювалася і сказала хіба можна робити такий очерк за вас. Тряслася вона вся. Невезе мені Мотю. Неможу читати, телевізор довго не можу дивитися. Підводят очі і голова. Мотю я думала, що ти, як прочитаєш нарис, ти подумаєш, що це все я наговорила і мене зненавидиш. Я неможу сказати, як це чи вискочка, чі підлабузництво. Саме вірінше це знищення, як майстра, загнаття в тупик та і все. Сусіди криком кричали, чому вона так обгадила вас. Ніяких жінок вона не чула, видумала. Пройшов новий рік, все прогуло. Зустрічали новий рік ми з котом у двох. Здоров'я погане, тяжко зиму переносити. Морози взялися, а їх погано переношу. Колись я зиму любила. Боже Мотю, що ми згадаємо, яка та була молодість. Мотю стара я в душа все любить. Дивлюся, что где когда, КВН. Ось оця послідня КВН вдарила критикою на Настю Білик-Пошив.[2065] Де вони взяли її роботу і так розкритикували, що і ну слухаю я і думаю, роби, а тоді тебе роздєлают за твою роботу. Саме тоді, коли її готовлят звання. Незнаю, чомусь і якось опустилася. Саша Пошивайло[2066] набрав моїх робіт для музе опішнянського, я нерада цьому, коли послухала таку критику. Вона на пенсії і робить. Пенісії дали більше всіх і зарплата 150. Оце наче грім звалився з неба. Звичайно будуть підсміювати, люд тепер і так добрі, а якщо ще щось то... Хіба вона бідова, що вігризеться. Сьогодні говорят, що дзвонили вже із Києва за це. Мотю жили ми бідно, любили роботу свою і всим були задоволені, ненарікали ні на що. Мотю я нерадію, я співчуваю, звичайно якиби

мені то раділи це безусловно. Думаю, а художня рада, як себе почуває. Мальовщиці добре заробляют. Малюнка не побачиш жодного, все таке, сяке. Ніхто нічого нелюбить, нерозуміє. Байдуже все.

Взяли відлили спідниці такі здорові, туди вробляли кози ведмеді, що хотіли. Значить воно пройшло. Відправили для торговлі. Ну, як воно попало на КВН» [249].

* * *

❒ ***Зінаїда Линник – Мотроні Назарчук***

Березень, 1987–1990 (?)

«Здравствуй Мотя!

поздоровляю тебе с днем 8мое Марта! бажаю тоби мицного здоров'я, долгіхх лет жизни и успиху в труде, щоб ты николи не болила була мицна и здорова, Мотя! а я лежу у постели нищо ненужне, і вся болезь на мене причипается, бо я дуже слаба, пока все, с уваженієм З. П.» [46].

* * *

❒ ***Віталій Ханко – Мотроні Назарчук***

04.03.1987

«Хоч на дворі морозно, зимно й сніжно, на календарі вже початок весни, а з наближенням 8 березня відчувається нові зміни в природі. Дозвольте, Мотре Савівно, Вас тепло й сердечно привітати із 8 березня і побажати всього найкращого у житті.

З глибокою повагою до Вас Віталій Ханко» [277].

* * *

❒ ***Віталій Ханко – Мотроні Назарчук***

02.05.1987

«Вас, Мотре Савівно, я сердечно й радо вітаю з Травневими святами; зичу Вам свого ліпшого, добра, здоров'я й щастя!

З глибокою повагою Віталій Ханко» [278].

* * *

❒ ***Віталій Ханко – Мотроні Назарчук***

02.05.1987

«На добридень Вам, шановна Мотря Савівно!

30 квітня повернувся до рідної хати. Перебував на відпочинку в санаторії-профілакторії в с. Головач, що в 12 км. від Полтави. Гарно відпочив. Дома мене чекали багато листів, на котрі я зараз даю відповіді. Я думаю, що Ви не будете сердитися за те, що друкую на машинці.

Мене розчулило Ваше листовне послання, я не думав, що Ви така самотня. Минулого року в листопаді-грудні я лежав у лікарні й прекрасно знаю відчуття самотності. Правда, мене навідували мої друзі й знайомі, до того ж інтенсивно працював над енциклопедичними статтями.

Взагалі я сердечно згадую Вас і вдячний Вам за те, що Ви подали свого часу докладні відомості й дані про Опішню. Вони мені пригодяться для наукової праці, правда, я ще їх не використав, але використаю.

З глибокою повагою Віталій Ханко» [279].

* * *

❒ ***Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук***

Травень 1987 (?)

«Мотю дорогенька подружко.

Я дома, кому я потрібна. Мені чомусь запам'яталося, що ти прислa відкритку і сказала, що листа напишеш. Може я видумала це. Хворію я, голова стала вертітися і нерви дают себе знати. Прийшла весна і принесла роботи повно, а здоров'я яке, за що невізьмеся все непосилі. Просити тяжко і наймати теж, немає кого, одні п'яниці. Робота вся впереді. Сажа, білити хату це звичайно, як завжди так ще всякі перепони. Мотю, Мотю все те, що було за нас пішло в історію, яку ніхто незгадає, одна сумота панує. Вечір всі люди стомлені сплят, а я все свічу. Мотю у червні буде в день молоді у Полтаві св'ято, як у прибалтиці майстри будут. Не хочеться мені туди їхати, ну ніяк. Я розумію, що скільки буде кривотолків. Мотю скажу тобі за школу

що при заводі. Ой, це не та, що ми ходили, з тобою. Не ходжу я до цієї школи. Місяців декілька звали, а тоді перестали, ну і бог з ними. Ти бачиш, яка молодь тепер. Звичайно є молодь гарна, розумна, але рідко, а може це кажеться так мені. Відживаємо ми. Коли почали будувати з-д, які плани складали. Говорили отоді, що буде випускати з-д і що він випускає. Жаль дуже що так з-д гасне. Майстрів дуже мало, віджили. Мотю була я у мальовщиць сидят біля лєнти і фугуют. Сквозняки галасают. Настя[2067] і доси ліпи незважає нінавіщо. Хоче заробити добру пенсію. Не кождий може таке витерпіти. Робочі прут на неї, а контора, директор за неї тягнут. Внук Пошивайла[2068] хоче зробити музей заповідник, але щось тягнеться повільно вся ця робота. Багато щось неладиться. Мотю ти недумай, що я нехотіла тобі писати. Сама ти одна людина що можеш все зрозуміти.

Була в Паші[2069] я давно. Коли я до неї прийду вона говорить, це мені св'ято. Саме зразу закручена я роботою оце тіки і злипити що небудь, а часу немає за роботою по дому. Розбіглися мої думки, що і зібрати тяжко зразу. Все болить, стукнуло 6[20] травня 66 років. Через чотирі та і 70 р. Буду лягати спати, а завтра допищу Мотю тобі.

Доброго ранку Мотю. Втала наче побита з думкою, а як же поставити драбину, щоб полізти на горище трясти сажу. Хто допоможе? Драбину треба закопувати, а у мене миготлива аритмія. Сусід хворий, який допоміг, а останні байдужі. Наробила зима багато лиха. Сливи вимерзли, горіхи теж. Здоровий у мене горіх і пропав. Путнього немає нічого.

Колись були в нас Рубайли вчителі. Біля мене живе жінка Ксьонзенка[2070], а син цей племінник чоловікові першому. Незважаючи за те, що вона вийшла заміж за Ксьонзенка, першого чоловіка німці вбили. Він родичається до неї і їзди з Полтави, щоб їй що небуть допомогти їй. Я маю двоюрідних брата і сестру. Між собою вони рідні, а що вони говорят одне на одного це жаг. Немає серйозності і каплі, я краще поговорю з чужими. Тяжко жити, коли незможеш нічого зробити. Подивлюся скільки поламано життя людського і хочеться кричати та ви люди, а не звірі, навіщо робите, так боляче одне одному?

Мотю я пробач, що я наче поставилася неуважно до тебе, що не писала. Листа я почала писати тобі ну челакала від тебе. та так

і невкинула. Ото так і вийшло, а тебе я незабула. Буду продовжувати з хати виносити та так треба перетерти потолок, а я неможу. Незнаю найду я кого?

Нерви колят по спині. Оце слухаю по радіо з Полтави, що всім одиноким одне життя. Оце пожалілася жінка, що вона держить корову і це для неї втіха, так, як вона проробила все життя біля корів. Одного разу їй запропонувати убрати солому так, як вона лежала на межі з колгоспною землею. Вона не змогла слаба стара. То агроном убрав сам, спалив та і все. Ну, секретарь обкому оце давав їм, ну видно він на себе взяв, а рішення їх було гуртом. Мотю, через деякий час я напишу, що буде дальше. Оце, якби мені поробити свої роботи. Куди там їхати, старість уже. На все добре Мотю. Вітання Льоні[2071]» [250].

* * *

❒ *Віталій Ханко – Мотроні Назарчук*

12.06.1987

«На добридень Вам, Мотре Савівно!

У художньому музеї закінчується приготування до відкриття виставки, пресвяченої 50-річчю Решетилівського профтехучилища. Вестибюль другого поверху прикрасився двома великими гобеленами роботи Надії Нестерівни Бабенко[2072] (яка вона гарна і як жінка, і як людина, і як митець), заслуженого майстра народної творчості УРСР, лауреата Шевченківської премії. Вона вже на пенсії, але цього року запросили до викладання. Які її прекрасні, наповнені тонким чуттям краси та візерунків (квіти, листя і пташки – типові полтавські мотиви) і кольорової тональності. Надія Нестерівна – художниця №1 сучасного килимарства України і не дивуйтесь, що її килим в будинку ООН. Окрім її «килимових пісень», рушники з червоними нитками і древом життя, інші килими інших авторів, тонкі й вишукані вишиті чоловічі сорочки, а ще краще жіночі блузки (і все білим на білому), ткані речі, жіночі плаття. Небагато є й кераміки з Опішні, бо у Вашому селі є філія від Решетилівського училища.

Ця виставка, а також ряд інших – все це до свята народної української пісні та народної творчості, що відбудеться в Полтаві 26-28 червня. Приїдуть хори, ансамблі й майстри з усенької України.

Минулого року таке свято вперше було в Тернополі, вдруге, тут, у моєму рідному місті.

От якби Ви змогли б прибути до нас, то, я думаю, дало б енергію й здоров'я на кілька літ.

Я щиро й душевно Вам радий за листи, за Ваші душевні якості. Мої Вам сердечні вітання й теплі побажання добра й щастя.

З глибокою повагою Віталій Ханко з Полтави» [280].

* * *

❒ ***Параска Біляк – Мотроні Назарчук***

Друга половина 1987 (?)

«Здравствуй Мотя

Мотя я твойе писмо получила спасіба Мотя ти пишиш чі я хати нипрстрйла умені така хата що Можи і првали Я тлки прикрла залзною чирипцею бо тепер соломи нима Лікарня йе вмлинах Мотя хата олина кілчевской[2073] пуста Стоит ашура[2074] отписала Ківскі тані вна її доглядала нунизнаю чого її нидают сил совет ну вона була вмені то казала що пойдй і в Москву добивтся щоб хату щоб була знею вона гроші отписала дивятсот рублів і хату і вона буди поминати упівгоду шуру Мотя аковпак[2075] живий чі нима ти низнайш ти чі жива пріся[2076] жива ну дужи хворій толя[2077] купив собі дом колошури напротив шури вгорі низнаю хто там жив асвою хату продали тоді я шура вмерла Я бчила прису нувона така глуха що нимжна нічого побалакати Ярвчик[2078] вже тргода як умер мині казала шура як приходила до мені послідні раз тонка хлонова тожи вмерла вже годів три Мотя як що до живем до того літа то прідиш хочу побачити

досвідня Мотя цлю теб Паша» [3].

* * *

❒ ***Параска Біляк – Мотроні Назарчук***

13.08.1987

«Здравствуй Мотя

я получила твоєе писмо спасіба що написала ответ Мотя ти пишиш що ій так скоро скосило вона Мозала хату і схватили роді

бронх асерце слебе і так скоро взала смерт Мотя Мині так жалко шури що білши ніколи нипобачу хата роді буди там Музей хату роді сілрада опичатала опшм закрили Мотя ти пишиш що підиш пріжай до мені Я Мотя нікуди нихожу сижу дома дужи болят ноги я коли биру палчку іти Леши спаличкою Яка страшна старіст ну нічога низробиш треба все пиривати Мотя азатих людей що ти пиш що втвоі хаті низнаю чі вони живі чіні бо я нікуди нихожу Мотя живу по-старому Мотя забла хорнили шур[2079] зківа пріжали похорнили харашо Я була напохрні ця нідіждала об був дощ я насилу дійшла додому ну нічого ха лижит та й нас дожида Мотя я так плохо пишу чіти поймеш досвіданя Мотя

привет і лоні[2080]» [4].

* * *

❒ *Зінаїда Линник – Мотроні Назарчук*

26.11.1987

«Добрій день Мотя!

Приходила до мене Пошивайло Дуся[2081] і приносе пісьмо те що ти написала Гаврилу Н.[2082] і проси щоб я написала тобі письмо, дала ответ на те що ти просила його, якраз захворів, він а вона не може написати, бо ніколи не писала, Ти Мотя просиш щоб він написав Колпака[2083] Адрис, він незна його Адреса, і вобще їх нема в живих ні його ні Колпачки, дівчала повиходили заміж, це я чула від людей, що їх нема, а ти писала Наташі Оначко[2084], її тут у Опішні нема, її паралізувало, і Дуся і Микола преїхали, продали хазяйство її і забрали на Москву, так що хоч вона і получила твое пісьмо то вона написати не могла, бо вона паралізована, Мотя! Я живу по старому, хворію давленіем не вилажу з хвороби, а робити треба, нічого не подіеш, День од дня жду могили, бо воно уже й пора, вмірать, молодші померли а нам нічого лучого не ждать, человеческа жізьн 70 років, пише в псалтирі, а ми уже свою норму оджили. Шура[2085] умерла, вроді було отравленія, вона рвала, а забрали у лікарнью дали уколи то їй спаралізувало після уколів, і неуспіла нікому відписати хату і все майно, у лікарні була дуся пошевайлова і з Київа якась таня с чоловіком і с сельради секретарь дума може одписувати тій Київській а воно не успіли смерть попередила, і осталось за сельрадою все пропало. Вона ж

обложила хату кирпичем і перикрила шіхвером і сарай зробила і все пішло в сельраду, даремна її втрата.

Мотя ти пишеш приїдеш в Опішне як приїдеш заходь до мене буду рада Гостеві, бо ти чогось відцуралась чого то сердися незнаю чого, я незнаю чі ти чула що і Ліженіна[2086] нема помер і Демченка Т. Н.[2087] і Ярівчека[2088] уже лижать у землі нічого не нужне, Мотя ти пишеш яка сійчас кераміка, на заводі, хароша куди не глянеш подорозі сама кераміка самі череп'я валяються вирімнюють дорогу, сійчас страшно норми великі, то що можна гарне зробити, косо криво ліжби живо говорив покойний Хома Мусієвич[2089], як приїдеш то побач своїми глазами. Мотя померла ж і Яреськова Наташа[2090], і Яценко Олька[2091] тоже параліч. Недавно похоронили. Мотя, Щуру похоронили харашо були і с Київа і з Полтави с Спілки художників був мітінг на кладвещі а тоді Батюшка запичатав и похорон відправив. Тіки погода погана була, дощо усе йшов як винисли с хати на машину. Поки й заховали дощ, я правда не ходила на кладвще бо була у балетках на силу дійшла до дому із похорону од щури.

Пробач Мотя що плохо пищу бо голова трішчить давленія муче, Мотя якщо їхатемеш справді, може у вас є у обтеці горчишники будь добра візьми міні від давленія бо у нас нема тілько по рецепту а я страдаю без їх ото ними тіко і спасаюсь,

Мотя Бажаю тобі всього найкращого а саме основне хорошого здоров'я

С привітом до тебе Зіна Линник.

26го Листопада» [47].

* * *

❒ ***Зінаїда Линник – Мотроні Назарчук***

Грудень, 1987–1989 (?)

«Мотя!

Поздоровляю Тебе з новим Роком Бажаю тобі всого найкращого, і твоїй сім'ї кріпкого здоров'я, миру, щастя, щоб був мир на землі, щоб люди не знали горя, того що ми пережили,

Мотя! бажаю тобі довгих років життя і твоему сімейству Бувайте здорові, З привітом Зіна.

Мотя! Наверно Ірочка[2092] така Баришня, як оце на карточке Красавіца» [48].

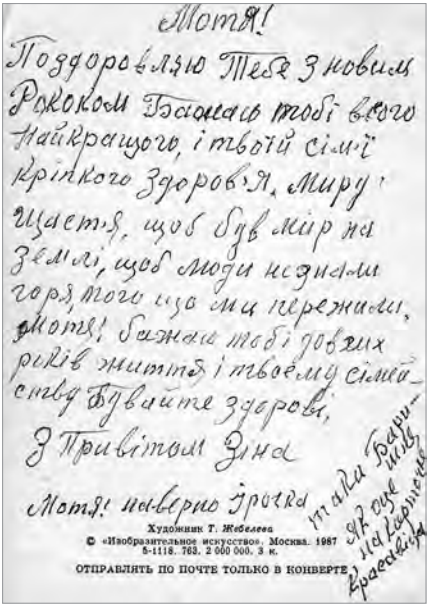
Мотя!
Поздоровляю Тебя з новим
Роком Бажаю тобі всього
найкращого, і твоїй сімї
кріпкого здоровя, миру
щастя, щоб був мир на
Землі, щоб люди незнали
горя, того що ми пережили,
Мотя! Бажаю тобі довгих
років життя і твоєму сімей-
ству Будьте здорові,
З Привітом Зіна
Мотя! наверно Ірочка
Художник Т. Жебелева
© «Изобразительное искусство». Москва. 1987
5-1118. 763. 2 000 000. 3 к.
ОТПРАВЛЯТЬ ПО ПОЧТЕ ТОЛЬКО В КОНВЕРТЕ

Листівка від Зінаїди Линник до Мотрони Назарчук. Опішне, Полтавщина. Грудень, 1987–1989 (?).
Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина). Публікується вперше

* * *

❒ *Зінаїда Линник – Мотроні Назарчук*

18.12.1987

«Добрий день Мотя!

Вибач міні, що я довго не давала відповіді на твого листа, бо лежала фвора, а це трохи піднялась і ришила написати, сходила до Марусі Горілей, та що робила у лікарні санітаркою, вона Івану Ніколаєвичу Козаку двоюрідна сестра, їхні матері рідні сестри, і вона міні усе росказала, юого нема живого уже 3 роки як помер, оце 20<u>того</u> грдня буе якраз 3 роки як помер, у його була асма серця, а вона Поля кажду зіму їде до Сина менчого і там переживає зіму, а на літо їде до дому, оце такі відомості за Івана Ніколаевеча, Мотя! вилике тобі спасіба за горчишники, вони слабенькі но я їх умочаю у кислород, тоді вони трохи печут, бо тут недостанеш ніяких. добре ти предумала

що так вислала, Мотя! ти напиши стіки це буде стояти пересилка я гроші тобі вишлю, за те що у нас є у магазіні, є манка рис вермешель так усе є крім масла сахару рафенадду.

Мотя! ти пишеш за Шуру[2093] *хто жеве у її хаті, пока ніхто, сельрада наложила плонбу і ніхто туди не ходе Вироби які вона наробила, було багато, то їх обпалили ходили робочі з завда у її горникові він на дворі зробленій, сельрада переписала і здали у музей у завод. Похорон що був Батюшка це все Дуня Пошевайлова*[2094] *організувала, у половині в якій жила Оля Клічевська*[2095]*, то її син наслідник буде роспоряжаця, туди ніхто не касається. Мотя! ти пишеш щоб я занімалась зарядкою. у мене Мотя! у костях у ногах і руках такий поліартріт що я не розчешу на голові волос не смотря що вони малі не підніму грибішка що почисати голову то нада було це робити ранше тепер уже пізно ну поки все до свіданія Пиши Мотя! буду рада буду отвічать*» [49].

* * *

❒ ***Віталій Ханко – Мотроні Назарчук***

<u>03.01.1988</u>

«Шановна і дорога Мотря Савівно!

Цими днями я переглядав свої папери в шухляді і натрапив на записку, в котрій написано, що Омелько Іванович Колпак (Ковпак)[2096] *мав двох дочок: Олександру і Настю. Треба буде взнати адресу в міліції.*

Здоровлю Вас з Новим, 1988, роком, із Щедрим вечором і бажаю Вам здоров'я, добра і всього гарного у житті!

Зі щирим пошануванням Віталій Ханко з Полтави» [281].

* * *

❒ ***Євдокія Пошивайло – Мотроні Назарчук***

<u>Лютий 1988 (?)</u>

«Шановна Мотрона Савична поздоровляем тебе с новим 1988 годом желаем тоби счастя здоров и багато радости в твей жини сповагою дотеби Мотя ми часто тебе споминаем чогож так як ти ихала додому и ни заишла мабуд ти на на 20ть» [189].

❒ ***Віталій Ханко – Мотроні Назарчук***

Березень 1988 (?)

«Шановна Мотря Савівно!

Сьогодні одержав Ваше вітання. Дякую. В свою чергу я здоровлю Вас із святом 8 Березня і бажаю Вам здоров'я та добра!

У четверг був у Опішні. Буде Музей гончарства. Штати затверджені ще 1,5 року. Зараз збирають експонати з усієї України. Потрібно буде приводити до порядку майстерню коло Демченка[2097]*: тут буде музей. Очищати ставки, привести до ладу горно. Ваш Віталій Ханко»* [282].

* * *

❒ ***Параска Біляк – Мотроні Назарчук***

Березень – травень, 1988 (?)

«Здравствуй Мотя.

Мотя, я твоє довгожданне письмо получила. Я вже, Мотя, думала, що тебе нема живої. Я так і думала, щось трапилось зтобою, що так довго не писала.

Мотя в нас теж така цей год зіма гнила. Снігу нема, трошки упаде і розтане, така слизота була. Я ніколи не трусила попелом в дворі, а цей год цілу зіму трусила бо не можна з

хати вийти, така слизота була.

Мені якби не Катя так не знаю, що робила, а то Катя хліб носи і січас нема снігу. Мотя, до мене приходила Паша Середиха і Варочка, та й казала що вроді Мотя хочи купити хату. Я кажу, що нічого не казала мені. Мотя, як прідиш то можи і я пішла поманенк дошури[2098] *намуглку Мотя пирдаю привет від каті і прск Сирдученко Мотя живу постарому люди мрут скоро і нам туди ну думаю скоро садити огород досвіданя*

пиши Мотя

Біляк П.» [5].

* * *

❒ ***Параска Біляк – Мотроні Назарчук***

Березень – травнь, 1988 (?)

«Здравствуй Мотя

Мотя получила твойе писмо спасіба що низабувайш Мотя прости що так довго ниписала то бліла така слизота була у нас 5 числа випав сніг у чтвт холодно огорду ще нисадила мороз і холодно ну нічого можи потеплій ти знайш Мотя що мині нихочитса вже жити здорвя нима так живеш ден довечіра хотяб надворі тепліло то хоч надворі походив ато сидиш вхаті огороду нисадила бо холодно Мотя як плохо жити одному то було хоч щура[2099] ходи домені нучого так скоро вона вмра як би ти блищи то коли прийшла пирдаю привет від пріски і каті новості люди мрут

досвіданя Мотя

щилю теб паша

жду ответа» [6].

* * *

❒ ***Віталій Ханко – Мотроні Назарчук***

31.12.1988

«Дорога Мотря Савівно!

Десь з тиждень тому побував у Опішні і зупинився у старих Пошивайлів[2100]. Явдоха Данилівна[2101] жалкувала, що коли Ви були влітку, то з нею не побачилися. І я дуже шкодую за цим. У Линник З. П.[2102] Вас не застали. Онук Явдохи Данилівни[2103] показував музейні скарби. Які ж гарні! До речі, а чи Ваші роботи є?

З Новим роком! Всього доброго Вам! Можливо, побачимось влітку на святі «День гончаря».

Із глибокою повагою Віталій Ханко» [283].

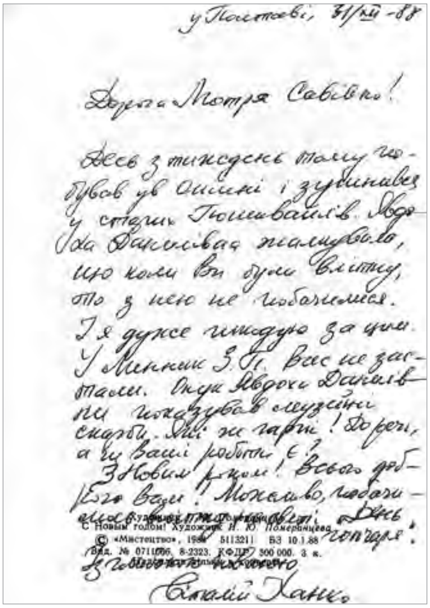

у Полтаві, 31/XII-88

Дорога Мотря Савівно!

Десь з тиждень тому побував у Опішні і зупинявся у старих Пошивайлів. Явдоха Данилівна шкодувала, що коли Ви були влітку, то з нею не побачилися. І я дуже шкодую за цим. У Мінник З. Г. Вас не застали. Онук Явдохи Данилівни показував музейні скарби. Які ж гарні! До речі, а чи Ваші роботи є?

З Новим роком! Всього доброго Вам! Можливо, побачимося в Полтаві. [illegible] гончаря! [illegible]

Віталій Ханко

С Новым годом! Художник Н. Ю. Померанцева
© «Мистецтво», 1988 5113211 БЗ 10.1.88
Вид. № 0711006. 8-2323. КФДП 300 000. 3 к.

Листівка від Віталія Ханка до Мотрони Назарчук. Полтава. 31.12.1988.
Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина).
Репринт.
Публікується вперше

* * *

❒ *Віталій Ханко – Мотроні Назарчук*

06.03.1989

«З нагоди весняного жіночого свята вітаю Вас, Мотре Савівно, мої Вам найкращі побажання долі та добра!

У Полтаві аж 4 ювілейні виставки, присвячені Тарасу Шевченку[2104]*. Жаль, що Ви не в Полтаві. Ви б могли допомогти у визначенні розмальованих мисок із портретом нашого поета і композицій. Миски виконані в Опішні в 30-ті роки.*

Щиро Ваш Віталій Ханко» [284].

* * *

❒ ***Віталій Ханко – Мотроні Назарчук***
07.03.1989 (за поштовим штемпелем)

«Мотря Савівно!

Про рід Колпаків[2105] *у Полтаві я ще не взнавав. Попереднього Вашого листа я одержав. Про Вас я написав до Музею гончарства в Опішні: нехай звернуться до Вас. Бо Ваші гарні розповіді будуть дуже потрібні для історії.*

ВХ.» [285].

* * *

❒ ***Зінаїда Линник – Мотроні Назарчук***
22.03.1989

«Здравствуй Мотя!

Мотя! получила твого листа за який сердечно благодарю! Мотя ти пишеш що рука і пальці трохи ворушаться трохи полегшало, так ти зараз щукаеш собі роботу, будеш білити хату, гляди щоб ти собі не наробила поганого, щоб ще не було воспаленія руки, тиж її натрудеш і буде тобі горе, хіба там нікого найняти, щоб хто вибілив тобі хату тиб ще побереглась, бо як попомахаеш рукою то буде тобі, горе та ще ж там комнати високі не такі як у нас із столу помажеш а наверно треба ставити і лесницю Мотя яб тобі не совітувала самій лазити, вонож ще рука фвора. Мотя! Була я у Пошевайла Гаврила Н.[2106] *відносно музею, то він говоре що музей е на Кардашевому заводі*[2107] *і там робе їхній онук Сашко*[2108] *кожен день на роботі. там заводьского музею нима. так що Музей е, той що тобі нужній, його будуть перевозити на Третій цех на стешене що коло мени не далеко, а тоді як поремонтують цей завод щ на тарапунці тоді будть перевозить сюда, тут же зробили з завода ціле зрілеще якась тюрма не завод, вікна усі повибивали двері знімають, воно ж тепер не заводове а перейшло для Музею, і ніхто із начальства не обращають вніманія, бо старих робочих нема то померли то на пенсію пішли, а молодим воно не нужне якби там робилась самогонка? О! тоді б найшлися б хазяева, а якось обідно що і миж там робили, як глянеш яке розпуття, строели строели і так бросили на проізвол*

судьби, даже уборну розібрали каменну вонаж нужна буде, ну хай роблять вони дороблящя що з їх штани познімають. Мотя! тепер відносно лікарства, як що можна буде тобі достать горчишників то достань у нас і і до сіх пор нема, Волокордін як що е, Валерянові каплі від серця ескузан вони на каштані робляця це від вен, і від давленія. Купи пару бутилочок Жолудочні у мене е я купила так що не купуй. Здоровя мое нікуди не годиця, я незнаю як прийдеця все робить, нема сили совершенно, уже не нада жить на світі як не способній себе обслужить, то не нада і жить, Мотя! я твого листа майже разів п'ять читала і гіркими сльозами його обливала, що у теби була дорога дитина і полинула такий тіко жить а він у землі уже лежить і все через неї Валічка[2109] *він душі не чув у собі так її любив а вона віднеслась як яка небудь прхожающа. Якби вона не покинула його він би жив я уверинна що жив би та ще і доничку забрала яка б його успокаювала жизьнь це його. була уся жизьнь для його а вона забрала та щей настроювала щоб і Ирочка*[2110] *не писала, а я і Ирочки не одобряю того що вона уже доросла і должна була уже своїм умом жить, Папа! для їх робив добро а вони платили злом, що ще свої рідні доня і мама, а для його дорога дружина його жізьн, жінка це жизьн чоловіка якою він жив, 22 года прожить і всього навсього приїхать 4 рази а доня 3 рази що це за здівательство над фворою людиною хотя би кожен год хоч приїжали, а то вона скотина не людина безсовісна вона безчуственна, вона його положила у могилу, прежди временно, ще приїхала кричала як умер перед людьми здавала стоту що вона його жінка, падлянка, я не могла спокойно читать письмо залилась слізми, ото Мотя у його така жінка як у нашого Костя*[2111] *як прейдеш я усе тобі роскажу пропав через неї дуся возлюблена була Куркулька а він любив до невозможності і пропав. Я Мотя не могу спокойно писать листа, що отакий дорой був син отак учивсь дійшов до свого ума, стіко і ти горя пережила усе бідвала та хотіла щоб дійшов до свого, вивчився і от тобі і що получилось, і сам помер і тобі горя наробив, де вона взялась на його голову ну пробач мотя що я так пишу Я так розстроелась що у мене руки трусяця дальше не могу с превітом до тебе Зіна пиши Мотя жду відповіді»* [50].

* * *

❒ *Зінаїда Линник – Мотроні Назарчук*

25.03.1989

«Здравствуй Мотя!

Одержала твого листа, за який щиро дякую, я думала що тебе живої нема що так довго не було листа, ти писала у переднім листі що ти префорюеш а нікому тебе доглядати, тиж сама так як і я, так у мене хоч ряди годи та навідаються, а тиж сама як та пташка між чужими людьми, ні рідного ні вірного, важка і тяжола жизьнь одинокому, у чужій стороні, та нічого не вдієш, треба привикати, Мотя! дуже жалко тебе що тобі случилось таке горе як же воно случилось, що ти не успіла відійти від дверей що тебе ухватило за руку, горе до горя усе до купи саме переживання, бо мало того що е, як же ти бідна жила ні картоплини ніяк обчистити щоб що зварити їсти, ні вистирати сорочку чі якусь тряпку цеж щитай без руки, чі там хоч сусіди є такі що ходят до тебе, хто небудь ходе що поможуть бачевше твое горе, я вже обдумувала за тебе, треба Мотя! кудись переїжати до своїх поближе, Мотя ти пишеш за лікарство у нас як було так і е нима нічого ні од жолудка ні горчишників усе по старому так як і було, як що можна то доставай од жолудка, горчишників, Волокордіну, як що воно у вас е, карвалону не треба тут е, як буде благополучно, бо за це врем'я може усе бути може і не доживем до того часу що тобі їхати, Мотя Музей робе на заводі казав Білик[2112], на Кардашевім[2113], він Білик сійчас робе його попросив Мирко[2114] Діректор заводу, щоб хоч трохи поробив. Зіма і у настала як у вас снігу мало цілу зіму у садках хоч трохи біліе а наполі зовсім нема для хліба дуже погано, що нема снігу, зодровя мое нікуди не годиця цілу зіму хворію пошти нікуди не хожу, Мотя пиши як у вас у магазінах у нас нема ні мила ні порошків стиральних Я думаю що воно скрізь таке бо Лида Зелебова[2115] їздила у Київ до брата то говорила що і там таке саме зробили гарно ні канхветів ні печення так як було пачечках ні вахлів ніяких гостинців нічого купити дітям, були святки різдвяні не було нічого. Такого стіко жевем ще такого не було щоб дітям нічого дати хай привикають щоб зуби не боліли усе це наробила перестройка, Мотя!

Пише Ирочка[2116] та Валя[2117] тобі листи чі ні не приїжають провідати Льоню[2118] та Бабушку як жеве Бабушка може в чім

нуждаеться, чі хоть добрем словом поділится и тоб Бабушці дороге було б своя кровинка свого сина. Моте, извини міні що дуже погано написала бо пишу до коліна сижу під плитою саме так голову схватило давленія, не обсмій мого почерку бо затулило міні весь світ извини що довго не давала на твого листа відповіді, майже давно получила твого листа, а відписати не смогла через хворобу то грип. де взявся місяць пролежала і все не так як тим людім, воно як слабий усяка хвороба пристае, ну пока всього найкращого з повагою до тебе Зіна.

Мотя! На заводі як робили так і роблять ніяких змін нема які глиняники були такі й е путьнього нічого нема цвітники та мазнички ті що вішати під віз з мазутою. Пиши Мотя я дуже жду відповіді як напишу тобі листа. Мотя пиши чі тобі паша Біляова[2119] *пише як коли задержется від тебе я її буду питати я їй напишу листа»* [51].

* * *

❒ *Параска Біляк – Мотроні Назарчук*

13.06.1989

«Здравстуй Мотя

Мотя прости що так довго ниписала садила огород полола асічас збирю жучк дощу нима огород сохни та ще забуліла нима здоровйа Мотя як ти там живеш як здоровя яка вас погода внас суха Мотя як увас там взапоржі внас нима ні порошків ні мила дали посписку по трста грам порошка і попв бруска мила намісяц надуш новості одні люди мрут атовсе постарому Мотя пиши як ти там живеш

Я живу постарому

досвідня Мотя

Щлю паша» [7].

* * *

❒ *Параска Біляк – Мотроні Назарчук*

11.07.1989

«Здравствуй Мотя

Мотя писмо твойе писмо получила спасіба записмо пишу тобі кортенки писмо що я живу постарому Мотя ти пишиш що мині

привизти Як що можна достати соди то привизи і поршка унас Мотя пішли дожі огорди поправилис ну огрки цибля помдори пропадю пожовтіли нипришлос їодній банки закрити огірків пропали Мотя домені прйжали із Київа поминала Шуру[2120] 2 роки та що їй доглядала Таня щолвіком Мотя ниплач щож зробиш уже нипдвидеш я знаю як жалко іти мати сина забти ниможна склки житимш і все плакатмш првет отпрски ї Каті

досвіданя Паша

жду цлю Паша» [8].

* * *

❒ *Зінаїда Линник – Мотроні Назарчук*

11.09.1989

«Здравствуй Мотя!

Я Мотя ждала ждала від теби вісточки і ніяк не дождалася, і ришила тобі написать, як ти доїхала, що с тобою, чі ти зафворіла, чі просто від переживання немае змоги написать, да я сочуствую твоему горю, я чужа для тебе і то воно міні на души твое горе, ну нічого не вдіеш, треба переживати і привикати. я Мотя сійчас дуже фвора, і нікому не нужно, ну лежу як чурбак старий хтя би і смерть, уже надоїло фворіти та поки можна жити, уже нікуди не годися роботи багато а не способенен, трохи тих слив і то не доведеш до діла Мотя я те що осталось пороздавала і Пашці Сещевій[2121] віднесла вермешель канфети пряники і чай те що ти казала вона така рада я обидьві пачки вермешель оддала, вона така рада незнала як і благодарити тобі і міні що я пренесла, кажу що ти забула як ішла до неї.

Мотя пиши як твое здоров'я і за все Я дуже переживаю що ти міні стіо зробила добра а нічого не взяла грошей, вони ж у тебе тоже горьовані зарабляла и горювала, а так роскидала не мало поки зїздила у Опішне дай Бог тобі здоров'я щоб ти не фворіла крипись, може хоч сестричка твоя Маруся[2122] посочуствуе твоему горю та поможе хотя добрем словом щоб ти не так переживала,

Мотя! Наш завод тепер не наш а перевили у Васильково уже у нас тіко фвліяія уже нема ні голови ні главбуха остались самі

начальники цехов, та у канторі без булгартера самі млдші рахівники, доробились такого ще стіко существуе завод не було щоб завод був не Опішнянській це зробив Київ щоб ближче було їм їздити. Ну пока все жду відповіді бувай здорова з привітом до тебе Зіна» [52].

* * *

❒ *Параска Біляк – Мотроні Назарчук*

12.10.1989

«Здравствуй Мотя

пишу тобі коротенкого писма Мотя я писмо твоее получила я думала що тебе нима живойі що так довго ниписала я все тебе ждала я дуже хворла давленя високи було Мотя вмерла паша шіянка похрнили числа 4 читвертого жовтня Мотя як послухайш що робится так нихочится жит дочого допустили живеш і бойся ашо буди далі Мотя а як, твойе здоровя новості одні люди мрут вбваются огород убрала Мотя приїжай домені назіму катя прнала прмак

првет від прісі сердченко від каті і павліка досвіданія П. П.» [9].

* * *

❒ *Зінаїда Линник – Мотроні Назарчук*

31.10.1989

«Здравствуй Мотя

Перш за все прошу вибачення?, що так довго не давала відповіді на твого листа, я все врем'я хворію і ніяк немогла написать тобі листа, а це трхи віднустило і хоч як небудь написала, Мотя! харашо що ти доїхала благополучно, а я переживала що може що случилось, Мотя ти пишеш чі у нас були дощі, були і такі лили що вже і обридли, так що на маменій могилі калина харашо прийнялась, тепер за музеї що ти скрізь ходила і ніде нема малюнків, вони ж купували. Запорізький художній Музей, Запооріжжя вулиця 40ко річчя радянської України 70-В Акт закупки. Вони ж міні дали документ. як треба я можу тобі вислать з печатю підписаний деректор на печаті Леш П. С. от научних сотр. Лазарева П. П. научний сотр, Сушко Л. А. так що як що схочеш то підеш і скажеш, хіба мож це вже пройшло майже 10 років 197 чі сьомій чі восьмій. як що нужно я можу вислать цей документ

ну малюнки должні бути у музеї, люди могли змініця і другі заступити на роботу у листі усе зазначено які малюнки і їх назви кожного малюнка їх 6 штук, ну це все чипуха це переживиме, Мотя ти пишеш що бачила дві барині у музеї і не похожі на Шурини[2123]*, то наверно Пошивайла Гаврила*[2124] *він робив як я робила у комбінаті може то я малювала а може дівчата або дуня Пошивайлова*[2125]*. Як що начальники пишут що нічого не купували, так я їм докажу їхнім документом із Запоріжжя сам він до мене не прилитів ото десь попродали і більші гроші узяли, Мотя плохо що ми уже нікуди не годимось здоров'я нема, і нічого не миле і не нужне, ото і тобі велике горе що утеряла дорогу людину для теби, і осталась сама у чужому краї ні рідного ні вірного, для теби нема, ну нічого не вдієш, треба переживати, значить Льоні*[2126] *так намічено поки жить, і каждій людині есть планета поки жить, не горюй бири себе в руки, і нам туди тіко не видно як іти до Льоні, ото тіко погано що ми одні і нікому не потрібні, Мотя крипись занімайся роботою щоб на душі було легше, Мотя ти пишеш щоб я малювала малюнки я погано бачу і нема охоти, для кого, щоб лодарі пользувались чужим трудом, і получали гроші, не стое голову ламать за дар, Мотя я твого листа частенко читаю и обливаю йго сльозами, що які ми с тобою нещасливі, у тебе хоч була надія і не повезло, а я теж пережила стіко горя і осталась нікому не нужна як хоч живи хоч хворій хоч будь здорова усе забайдуже, двічі було воспаленія льохких ніхто не навідавсь ото спасіба Лідії Костянтиновні*[2127] *банки стіко раз ставила і гірчишники сама як достану на лопатках а ще видно не смерть підвидусь і живу, Мотя жалко що ти не приїхала казала преїд привезу у мозей експонати і не приїхала, я такого павидла наварила харошого і для тебе позакривала думала щоб ти забрала, і так і стоїт, посилкою слать боюсь воно побєця, а як що преїдеш то забиреш йому нічого на станиця воно закручени машинкою,*

Мотя! Поздравляю тебе з днем Жовтня Желаю тобі хорошого здоров'я щоб ти хоч не хворіла бережи себе бо ні накого надіятся пока все бувай здорова

С привітом до теби Зіна

31/жовтня звини Мотя що погано пишу руки дрожат.

Музей у заводі Пошевайла[2128] *ще не роби усе по старому і заводі усе по старому»* [53].

❒ ***Параска Біляк – Мотроні Назарчук***

12.12.1989

«Здравствуй Мотя

пищу тобі коротенки писмо що я жива здорова писмо твойе получила ну прости що так довго ниписала січа мині ходити плох випав сніг нікуди ниходу морози натоплю вхаті та сижу як дорога хароша то піду вмагазін куплю хліба та і сижу як коли прйди до мені павловна катя втиждин раз загляни ба приняла прмака так січас така хазяйка куди там пяничку вного вмерла жінка він сам з молдавій після онаіжали хтоза хта купили хату вмлинах тройи дітей 2 два сини і дочка дочка була заможем озійшлас едитна хлопці нижонаті Армю отбули тожи пют нунихай живе коли взалас матрю чі надовго низнаю бвона вже прймала нодного і нивживе новость Мотя люди мрут скоро і внас спустій ливяди Мотя прдаю тобі првет від прісі срдченко вкаті Мотя ти знайш як почуйш що робится так звномбм вліз землю лахайш спати і страшно ну нічого треба жити досвіданія Мотя пиши буду ждати» [10].

* * *

❒ ***Параска Біляк – Мотроні Назарчук***

10.02.1990

«Здравству Мотя

прости що така довго ниписала так живу що нихочитса жити здоровя нима нікаму нинужин катя прняла прймака домені ниходи горда стала тоді як помагала так хароша була ну нічого ха пожив побачи як спрймаком житми нилюблю таких людей що гордиця Мотя ти знайш що нихочу жити що робится убвают наслуют граблят ти знайш Мотя як і де ніч так страсно сама нима нікога поки джди ранк тоді аж полеша привет від прсі досвіданя мотя цлю тебе паша» [11].

* * *

❒ *Зінаїда Линник – Мотроні Назарчук*

23.02.1990

«Здравствуй Мотя!

Мотя вибач мині що я так довго тобі не давала відповіді на твого листа і поздоровленія, що ти мене майже не раз поздоровляла, а я тебе не могла, я здається тобі писала що я побила руку, і не могла написать тобі листа, а сійчас ще луче горе не бачу глазами ішла од ольки бо я ж ходила майже кожен день, бо вона хвора ногами майже не ходе: і 24 листопада міні сталося таке горе, дорогою, тоді був вітер сильний я дай зайду у будочку де ожедают автобуса щоб перепнуця, вийшла обратно на дорогу і на мене наче вітер наніс таке горе, повісело міні завісу на глаза, і я тепер плохо бачу ходила у лікарню, у нас правда січас глазника нема а їзде із Зінькова раз у четвер, то він просвітив і написав рецепт на каплі узяла у обтеці закапую три раза у день по дві каплі у глаз, ну пока нема ніякого здвигу як була завіса над глазами так і е капати два місяці, я вже місяць прокапала а на глазах висе таке як комок буряну ніколе не сходе, такі мої діла, давленія теж своїм порядком муче, оце на новій год після Рожества, як ухватило уже не думала уставати ну видно ще не вижела віку підвелась, таще ж у нас гірчишників цілу зіму не було а це появились на гилянищах тіко строго по рецепту по десять штук видавцем, і так тут були а тут і не стало такий дехвиціт, Мотя! Ти писала що була у полтаві у родичів може ще будеш заїдь до мене візьми повидло таке хароше воно закручене сміливо довезеш я і за дорогу тобі заплачу до полтави, тіль забири, Мотя ти писала за Музей чі е і досі на однім місті як було так і е, на тарапуньці що стоїт завод сторожі сторожують кожен день і ніч ночують а однаково і оградку розбірають і шибки виймають, Погода у нас тепла снігу майже нема, випаде трошки і рстане харашо на топлево що хоч у хаті тепло тай на дворі менше роботи нічого відкидати, і топлева менше сходе, Мотя! Я так тебе ждала що ти прейдеш і не діждалась, уже такого назбіралось поговорити, бо знаеш нізким нема близької душі, тепер усе молоді та бідові багато знають, усе таке що його не напишеш, та ще оце і не бачиш ще лучче горе, пиши Мотя чі Паша[2129] *пише й так як і я пишу язиком і вобще хто тобі пише, чі, Пошевайлова Дуся*[2130] *і Гаврило*[2131] *пишуть? Мотя*

звини що я так пишу бо вже дальше не могу затуля міні глаза багато всяких новостей як поправляця глаза, або ще хуже буде пока все, пиши як твое здоровя, чим занімаеся. З привітом до теби, цілую міцно і обнімаю кріпку. Зіна

Мотя звини мене що я так на ляпала.

Мотя, пиши дуже жду твоеї відповіді» [54].

* * *

❒ ***Параска Біляк – Мотроні Назарчук***

16.04.1990

«Здравствуй Мотя

Мотя нобіжайся намні що ниписала так довго ответу бойя так хворію що нихочится жити ну ніде нидінися треба жит погода внас холодно огородів ще нисадили айе такі що і посадили довго нибуло дощу асічас пішов дощ ну холодно увас там типлш пиши Мотя як живеш як здоровя ти писала що прідиш пріжай буду ждати Мотя небіжайса що так плохо написала ботак болит голова думаю хоч тршки напишу ато подмайш що нихочу писати нидмай нічого плхго Мотя досвідня жді

новост вна так мрут та хорнят» [12].

* * *

❒ ***Параска Біляк – Мотроні Назарчук***

19.06.1990

«Здравствуй Мотя

Мотя я твойе писмо получила спасіба ну ответу нидала що огород ащо заболіла така хвороба як приідиш тоді роскажу і був приступ серця сомого мая я нидумала вже жити ну нічого пройшло огород вже пополола довго нибуло дощу асічас так так залив що нидайе нічого робит картошка аж жовкни Мотя ти пишиш чійе внас магзна внас все змили ну нічого щос буди я була впрсі вона дала мині твойе писмо і придайе тобі првет Мотя як приїдиш тоді побалакайм я Мотя набазар ниходж согодні дощу ним досвідня Мотя

цилю Паша жду Мотя» [13].

❒ ***Параска Біляк – Мотроні Назарчук***

10.10.1990 (?)

«Здравствуй Мотя

я написала тобі писмо нічого ничути шо случилос я ждала і ршила написати кортенки писмо чі можи чого росердила я кажнога дня жду отеби писма Мотя првет от Пріски ти якби побачила яке йі гори шовоно таке захфроба страшно дивитис нанеі і кому нинужна ні сиргійові ні плименикам пріхали побули та як поїхали та забули нинаписали ніоднога писма авона сидит страшно дивитис нанеі досвіданя Мотя прости що так плхо написала

10 жовтня писала» [14].

* * *

❒ ***Параска Біляк – Мотроні Назарчук***

25.10.1990

«Здравстуй Мотя

дождалася отеби писма

я вже думала що тебе нима живойі вже се пирдумала шо случилос дохвороби нидовго я так ждала все виглядала Мотя я тобі сочуствію як там тобі одні між чужими людми я дома тай то як скучно як коли піду допрски та вмагазін поманенку схожу так ноги болят я Мотя вопішні нихожу нікого нибачу Мотя ти пишиш що в магазінах нима нічого внас теж нима нічого пусто вмагазінах що воно так чі так і буди Мотя йід вопішні всвій край хоч свойі люди.

Мотя внас вцім годі таких було слив дерво поламало скілки пропало і вишні були яблук нибуло авопшнім були яблука Мотя живу постарому хворію старию нікому нинужин ниспособин Мотя пріжай суд вопшні Мотя пишу тобі писмо плохо бачу спати плохо сплю пошивайла[2132] я нибачу бо я нихожу нікуди досвіданя Мотя првет отпріски щлю без щотно раз Паша

пиши жду» [15].

* * *

❒ ***Параска Біляк – Мотроні Назарчук***

12 березня, початок 1990-х (?)

«Здравствуй Мотя

я твоие писмо получила спсіба що низабвайш Мотя так хочите побачтис я Мотя нікуди дужи болят ноги я січас і похліб нихожу вна виділили такух людей що бизродним і ниспособні носят хліб двараз вниділю надом і молоко домені частенко ходи павловна і правала тобі првет і пріска срдученкова слаба глуха яколи дорга гарна то я і піду донеі тайі так нищастя внейі моча йде Мотя умерла аня 12 лютого хорнили павловна ходила напохорон я чирзноги нимогла піти жалко ну нчого всім туда тіки нразом Мотя вмагазінах нима нічого коли шо і даю то яйого нибачу пайок даю мині масла то орошок майонез молоко згущони Мотя як обіди нікому нинужин родичів багато віх свойя сімя Мотя як хочится побачитс хотяб прходила зіма щоб тепло так надойло сидіти вхаті Мотя пишу плохо нибачу івочках досвіданя Мотя

12 березня цилю П.» [16].

* * *

❒ ***Параска Біляк – Мотроні Назарчук***

01.09.1991

«Здравстуй Мотя

писмо я твойе получила спасіба що низабувайш мене Мотя я живу постарому часто хворію хожу спаличкой вже ноги нидают жит нікуди нихожу та зіма така трошки снігу впало пішов дощ ожилд ниможна схати вийти Мотя пишиш запрсу Яценко[2133] жива вона продала хату і жила втолі[2134] і нивжила купила собі хату апрска сердученко вже слаба вона і домені ниходи я коли нибут піду донеі як хароша дорога боя падаю черзноги апаш Яценко вже напесі вона год я була вмені літом домені пріжай брат двою біляк він живе вполтаві і сини його піжают літом Мотя умерла іолка біличка[2135] вмагазнах нима нічого моколи що і іе то я нибачу один раз взяла чулк по талнах Мотя я так хочу побалакат живі будим можи ти прідиш досвіданя Мотя

цилю Паша

пиш жду» [17].

❒ ***Марія Боярчук – Мотроні Назарчук***

02.03.1993 (за поштовим штемпелем)

«Здравствуйте дорогая Мотя Савична.

Получила Ваше пісмо за которое велики Вам спасіба. З письма я узнала за вашу жизнь, читала и плакала за що така гірка судьба. Що жизь свою посвятили ради Лени[2136] а судьба повернула по своему. Но крипіться Мотя Савична Киля[2137] умерла у кінці березня буде год як умерла. Вона лежала вся пухла но добре що дочка близько то доглядала. Зять пье казала мени Катя[2138] що похорон матір виносити а він лежить ни тлінний.

Катя сина жинила до арміи принисли повестку у армію а він каже що я жинюсь, а як ни справити свальбу то повішусь і вони відбули свадьбу а через день пишов у армию а нивеста родила и жила всвоїх батьків а прийшов з армії то Катя з чоловіком перейшли у Килину а його оставили у свої хаті. Параски Зубаньки[2139] продали хату купили Киевци Олексій[2140] ни схотів тут жити. Сакунка[2141] жива Олена Зубанька умерла. Білик[2142] живий живе сам такий маленький став а за Пашу[2143] пока нічого ни знаю. Бо я у опишню не хожу. Мотя савична у мени тоже горе був у мени один дорогий брат и 26 березня умер Получила телеграму и я так зволновалась потиряла сознаніе. Вітя[2144] приїхав щоб іхати на похорони а я лижу и ми ни поїхали а живе він на кубані за ростовом 200 км. і так я досіх пор ни прийду до діла на лівий глаз осліпла наверно що багато плакала. Живу сама приїжае один раз а коли два на місяць бо нема бензіну и дуже дорого. Помаленьку хазяйную город прошлий год садила и вродило харошо но на цей год низнаю. сама собі не вірю що я така лінива стала, держу козочку курочки були и кролі. Молоко було свое а січас правда нимае но дасть бог то буде. У магазин до нас ни возят, возят один хліб через день. а більше нимае. Конфети появились но дорого сами дешеві 320-300 р. кг. а то дороши. Круп нима бувают борошняні вироби. я ниде ни хожу кроме у магазин. Мотя савична я зразу розчиталась, всего місяць поробила и Иван Питрович[2145] як приїде на № 2 и зразу мені Маруся уже пенсія прийшла пиши заявление мені ни хотілось як то жалко було розтатья з людьми з роботою. А в нього вже на мое місто була заблатована. но я розчиталась пенсии мені 72 р 20 коп.

бо бачте як воно в світі я ни вміла так робити и що сама зробила за те и начислили, а Влянка[2146] заробила 132 р. бо на неї душ 5 робило а вона писала. а січас уже пішли ще у прошлім годі всі мальовщиці яким виполнилось 50 год усі пішли на пенсію, бо Китриш Михайло[2147] добився що вредна робота звязана з хімікатами. И січас там усі нові. і ніхто тибе незнае и нихочут знати даже и директор. як умер Вася[2148] я побігла щоб гроб зробили. и кажу ви прийдете то гроб привезли а прийти ніхто ни прийшов, а проробив 34 годи усю важку роботу виконував а бачте яка шана даже и в газету нинаписали, нікого а як умерла Олена Біличка[2149], то за ту завод надіслав у газету рідним соболезнование. Типер там и магазин и столова, но нас ни знают ми чужі и тибе одпихают а робочи берут а тобі немае но я туди вже ни хожу. Умер Котлик Олексій[2150] десь вначалі осені. Галя[2151] сама. Син десь далеко Василь мій поїхав у военний госпиталь у полтаву, дали йому путівку як военному и він поїхав и нето що поправився а зовсім. було літом жарко и він ліг и заснув на койки у майки трусах ни вкрився а хтось открив двері и вікно и його сквозняком прохватило и хватило легки воспаление и прийшов кінець. підлічився привиз син уже готового а через тиждень умер. Но пока до свиданія цилую кріпкого вам здоровья» [18].

* * *

❒ *Марія Боярчук – Мотроні Назарчук*

30.03.1993

«Дорогая мотя Савична Здрастуйте

Получила я Ваше друге пісьмо за яке вилики Вам спасіба. Мотя Савична ви тільки не кладіт конвертів хіба я ни куплю конверта. ни треба бо буду обижатись. Живу я постаром. Жилаю Вам кріпкого здоровья благополучія, щоб Ви крипились ще багато багато років, и були такі енергійні я трохи пісьмо задержала щось трохи боліла наверно застудилась кашель температура но нічого пройде. У ниділлю 21 березня поминали Килю[2152] у год. Катя[2153] була у церкві приносила панахиду нанимала службу. и я була в церкви братови тоже год. но йому 26 год так що Килі вже рік як пішла з жизні та воно тоже нажилась, а хату нову построила. Зять катінь чоловік сильно п'є, було

якесь время що нипив а потом оп'ять начинав. У нас уже сниг розстав його правда нибагато и було но уже розтаяв а типла ще нимае грязно. скоро начнеться робота, а сили нимае, но якось буду ворушитись у мене правда грядка скопана я на зиму скопала. Мотя Савична мені хочеться Вам посилочку вислати, а нимогу ящика достать на почті нимае а в кого ни спитаю нимае. У мени ж кури есть то могла наложити Мотя Савична Ви писала за те що хочити город узяти, то я б нисовітувала. якби це близько коло дому. то друге діло. У заводі ни дают робити пенсіонерам розчитуют. Пенсіи мені дают за березень 13,800 куп. а то було и менше Каждий місяць ниоднаково. Мотя Савична Ви ще наверно робити и яка у Вас квартира Мотя Савична Иринка[2154] *Ваша онучка вже наверно взросла може вже заможем чи ні коли ни приїжала, а Валя*[2155] *заміж не виходила. Но пока досвидания цилую Вас крипіться ни піддавайтеся ніям низгодам. Пишіте за себи»* [19].

* * *

❒ ***Марія Боярчук – Мотроні Назарчук***

11.06.1993 (за поштовим штемпелем)

«Дорога Мотя Савично Здравствуйте

привет з родини. Мотя Савична Ви мені пробачте що я Вам довго не писала. Якраз начали садити город заморюся и так ото завтра то завтра и нас нимае ни свету ни радиво сидимо сліпі і нимі то якби свет то увечері б що зробив, роблять нову лінію и свет и радіва ни знаем що робиться у нашій бідні Україні. і хто зна коли вони його и зроблять. Там де Киля[2156] *жила там уже свет есть. а радіва нема Мотя Савична Ви питали як Катя*[2157] *Килина живе Він Василь чоловік п'е по страшному як нема гроші то тягне здому що попало и в когось міняе за самогон, пшиницю сало мясо що під руки попаде. Мотя Савична Ви пишите як я живу. одна в полі. Отак и живу. Ми коло старої хати построїли нову думали що син ожениться щоб було де жити, а коли син жинився то жінка через тиждень сказала що я тут не хочу и поїхали в Полтаву а ми остались сами, но пока були вдвох то ничого а сичас одна. нада жити деж дінеся. потом прожили вони в Полтаві 11 років Він квартиру получив 2 комнотну дачу дали*

и він трудяга старався робив щоб получити квартиру и получив а ми все постачили усю обстановку давали на все гроши. я дома гляділа внука з 5 місяців до 3 років но и розійшлись вона його вигнала. общем наверно вона нидолюблювала и поки він прийшов з роботи то вона замок переробила и не впустила в квартиру. Ми так переживали боялись за нього щоб ничого нислучилось я коротенько пишу. Потом Він жинився на другі у неї дочка, вона тоже розведена, но ще живут низнаю що буде дальше живут в Полтаві в однокомнатні кватирі це її квартира, а він свою не ділив оставив усе ціляком.Оце така в нас не хароша історія. Я скільки виплакала все просила живіт. и Василь[2158] було поїде туди до свата все вговорював щоб жили А сват наш Федір Кіндратович Шкурпела а оце в Килі зять плименник Федорові И всі мої труди пропали, все віддавала хотіла щоб мої діти ни хуже жили від других но про це хвати. всього не опишеш.

Сьогодні кличання ниділля десь на стадіоні був день Гончара празнували. Я ни хожу нікуди кроме що до магазину по хліб у Опішні я вже 4 роки як була. Огород посадили Трохи Вітя[2159] поміг а то вже кінчала сама.

Огороду у мени багато, картошки висадили 40 відер а то таке то кукургузи трохи то огірки помідори цибуля усе таке.

Садки цвіли дуже но хтозна що останеться цілий май у нас дощу нибуло а оце 2-3-4 червня пройшли дощі Огород нипоганий я пополола раз и у другий раз половину обгорнула картошку Тружусь Мотя Савична и каждий день без таблеток нипроходе випью цитрамону и від серця и роблю. Вітя приїжае на кожну ниділлю Бачила Павла Івановича Білика[2160] у нас коло магазину. Пройшов і ни здовкаеться а я тоді кажу здрастуйте Павло Іванович а він каже це Боярчукова, а як чоловік, а я кажу поганий з вас начальник що Василя нема вже в живих а ви незнате, а він каже а коли ж він умер а я кажу 4 роки. Кажу спасиба вам и вашому директору 34 роки проробив и даже соболезнование нинаписали, а він постояв и каже поки робиш поки нужен, а я низнала що його з начальників вигнали и він січас що заставлют те і робе Він дуже пье и за пянку получив, а потім каже що казали на Ліженіна[2161] що горлофат но а цей настоящій горлофат[2162] тільки грибе для себи а люди нинужні оце він так сказав Мотя Савична Вам хочеться

приїхати то приїжайти у мени місця хвати. Держу козу 15 шт курей 15 курчаток собака и кот. Досвидання пишіт.

Мотя Савична жилаю Вам кріпкого здоровья крипіться. Я сочуствую Вам вашому горю. Но крипіться. Ни болійте бо погано як болить та ще січас и лікарства нимае. Отих таблеток од голови нимае. Но пока пишіть за себи пробачте що погано пишу. сьогодні умер Иван Мокляк[2163] що сторожував у заводі. Вимирают старі а молодьож уже нас стариків незнае. То й директор кажут такий що тільки для себи. Узяв собі дві машини домину вистроїв и хоче закупити собі завод це мені одна казала з 3 цеху но пока цилую.

Оце ціни.
мясо 1000 руб кг
сало 600-700-800 р к.
яйця 200-190-250 р десяток
молоко 200 р 3 банка
картошка 500 р відро
хліб січас 38-37-43 буханка
блинна мука 118 руб 1 кг.
сметана 286 р. 1 кг.
сир. нижирний масло 1240 р. кг но в нас його нимае» [20].

* * *

❒ ***Марія Боярчук – Мотроні Назарчук***

21.12.1993

«Мотя Савична здрастуйте.

Получила я Ваше пісьмо за которое велике спасіба Я думала що ви може заболіли бажаю Вам кріпкого здоровья і ще довгенько пожити. Мотя Савічна поздоровляю Вас з Новим роком з новими силами – счастья здоровья благополучия у вашім житті з новим роком! и різдвом христовым. Дальше опишу за себи Живу одна дуже болію сильно болить голова и серце другий раз думаю що вже кінець но пройде и ще живу. Таблеток від голови нимае. Де вони їх подівали що нимае ніде нічого. Ходити я нихожу нікуди кроме в магазін по хліб в опішню не йду бо думаю що нидойду. На базарі буваю як Вітя[2164] повезе но не часто. Оце місяців два тому була я на базарі и зустрілася з Котлічкою[2165]. вона живе одна син чи десь у Хмельницькому на атомні

станції. и ми зговорились я кажу мені Мотя Савична писала а оце щось нимае чи може за хворіла. А вона мені каже що Ирина[2166] дочка[2167] и пише и хоче що Ви до неї приихали.

Так куди ж вона приглашае як Льова[2168] брат перевів хату на себи а йй николи було издити переводити все ходи молиться оце вона мені так каже. и каже що Ви йй написали що як приватизуете квартиру тоді приидете. Адрес вона узнала таким чином Приходе до мени літом Катя[2169] Килина[2170] и каже тьотю Маруся Ви знаете адрес Моти Савичної а я кажу на що тобі, напишеш пісьмо а вона каже що я ходила до церкви у попівку бо наша тоді не служилась а носила за матір панахиду, і йшла додому з оцією Вашою хрищеницію дойшли до Морвини[2171] а вона каже тут колись жили мои родичи і моя хрещена а типер де вона чи жива но Катя йй і сказала що жива що я з Вами листуюсь і вона тоді давай просити Катю візьми мені адрес. Но я дала Кати не знаю може було б нидавати. Ни обіжайтсь. Типер Ви питаете за завод то я майже нічого низнаю, чула що вроді завод будут закривати бо нивистачае гроші розчитуватись за газ типер же горни не такі як були що палили дровами. старих там уже пошти не мае а все нові вони тибе низнают а ти іх. третій цех приватизував Мирків[2172] син оце що я знаю. Іван Архипович[2173] ще живий робити він уже нироби давно. він такий маленький став та зігнутий Сакунка[2174] ще жива а Тарасовичка[2175] тоже ще жива, но ходи як каліка з двома палицями и пада то в ту сторону то в ту я її бачила ще літом. Пошивайлиха[2176] ще жива, но що ви хочете з хазяїном[2177] до них їдуть як у музей корисподенти діти близько. Син ихній Сашко[2178] завідує Музейом Китришка[2179] оце нидавно вмерла. Вона була у Люби[2180] но лишилась розуму и сліпа. Похоронили. Олена Зубанька то же. Вмерла Митька Зубаня[2181] мати У марічки[2182] що була художником умер тоже чоловік[2183] чи може ви їх ни знаете. Тягунку[2184] я давненько бачила та стара. Но оце що я знаю. Типер трошки за себи. Живу я сама крайня ніхто тут ни строїться а ми тут укорінились Мотя Савична типер стройка иде на оті землі що на проти заводу ростут хати як гриби. и не такі як колись стоїли а як особняки. А я казала Васи[2185] нитреба тут строїти а він каже дурна ти тут и кури ходят и козу есть де привязати я нікуди ни піду мені тут харошо, та сам умер оставив мене одну и притом з таким здоровьям. Я Мотя

Савична скільки пирижила за сина. А скільки дивлячи як він бідний мучився як йому хотілось жити Типер так Вітька прииде сюди туди и вже треба їхати. Літом строив гараж за нимався стройкою а я сама з огород поралась. Огороду 40 сотих та особливо як начались жуки то хоч ратуй кричи а вони їдят Правда нивістка помагала вибирати картошку и продавала наверно відер до 100 продали но гроши то до машини щось купи то до газу У нас протягли газ но ще то не підключено до лінії а може ж таки підключат и ото Вітя хоче щоб підвести до хати но як буде хтозна. Я так наче що день и чуствую слабість. Погода пошти 2 місяці були холодні а з половини грудня по тепліло сніг розстав грязюка 0-5 градусів тепла Мотя савична може будете приїжати приходьте до нас пишіт. Мотя Савична ви писали чи мене ни воруют, по ні ще нічого слава богу но в колгоспі оце украли здорову свиноматку. а по людях ничутно хіба в опішнім. На базарі все дорого у ниділлю 19 грудня казали хто був на базарі сало 40-50-60 тисяч 1 кг. и мясо тоже таке но я мяса ни купую привикла без мяса но пока до свидания цилую. Мотя Савична чи у вас там есть друзя. З ким нибудь дружите з сусідів чи ні» [21].

* * *

❒ ***Марія Боярчук – Мотроні Назарчук***

19.01.1994

«Дорога Мотя Савична привет з родини

Получила Ваше пісьмо велике спасіба Жилаю Вам самого тільки гарного а основне здоровья. Я живу постаром. Ви пишите щоб я обтиралась водою. но в мени Мотя Савична нияк ни получается то в хаті холодно що трушусь без води. це треба привикнути. Та нічого якось доживу Ви мене питаете хто купив Парасчину[2186] хату то купили її з Киева люди. Січас їх тут ни мае но готовляться газ проводити. Та вуличка Зубанева общем отой куток проведений газ. Січас пусті хати ніяк ни застоюются закуповуют городяни общем дачники.

Пиридавала Катя[2187] Килина[2188] привет и каже що напишіт що 24 березня мамі два роки як умерла. Сьогодні Крищення і надворі похолодало ото було совсім тепло, а вчора випав сніг а мороз до 5

градусів. Учора на свят вечір я ходила до церкви по воду и бачила Пашу Мареху[2189]. Я йй сказала що Ви мені пишете. Тоже привет Вам від неї и от Алеши[2190]. Марехи її чоловіка обое вже на пенсії. Казав мені Бордун Грицько[2191] що третій цех Мирко[2192] купив своему синові. Мотя Савична каже гриша бордун що ходили вони у завод по хліб там же магазин так робочі той началство недали хліба пенсионерам які робили в заводі, тай каже бордун що ми молодіші то підем у Опішне а Білик[2193] же і недойди він такий малий став та зігнутий а живе сам Мотя Савична так я Пашу Мареху и питала за Вашу хрищену, кажу що вона ходи всігда в церкву. А Паша каже що вона так дуже гарно доглядала матір а оце поминала и чоловік був и діти, а я питаю чого ж вона ниживе з чоловіком а Паша каже що в неї чоловік военний и доробля до пенсії каже паша красивий, а чи то правда ж низнаю. Січас усі заводяни ходят до церкви ті що робили знами вже всі на пенсіи а типер нові. Там есть и мед пункт и Ришилье роблят на машинках. Я низнаю і десь там учаться кирамічному ділу чужі приїжают общем школа. Толя Кошеленко[2194] з своею жинкою ни живе а живе з другою а роблят обое на заводі. Він ни художником а роби в глиномісці. Мотя Савична ви ж нового цеху наверно нибачили пипер усе нитак як було. я перед тим що пириходити в новий цех пішла на отдих а кирпичу попогрузила нимало.

Малють січас посуда іде по ленти нитак як раніше

Мотя Савична Морвина[2195] а та що у Ваши хаті живе своїх трое дітей було. один син умер другого убили в Авганістані а дочка ни схотіла признавати що вона йй мати і вона познакомилась з кимось людьми і вони садять грядки общем їздят до неї і роблят що треба Но оце пока хвати буду лягати спати спокойной ночі. Учора хотіла написати но так сильно боліла голова що низмогла. Досвиданія цилую пишіт. Мотя Савична чи е у Вас телевізор чи дивитись у Марію и ніхто крім теби. я дивлюся» [22].

* * *

❒ ***Марія Боярчук – Мотроні Назарчук***

Кінець травня 1994 (?)

«Здрастуйте Мотя Савична

с приветом до Вас Маруся. Желаю Вам кріпкого здоровья и всего самого найкращого. Я живу постаром здоровья з каждним днем уходи, а я все криплюся и роблю. Огород посадила и раз пополола а сичас идут дощі. Садки цвіли но наверно пропало бо були якраз морози як цвіло. Бачила Катю[2196] передае Вам привіт каже а чого ж довго нибуло пісьма, а я кажу що ви були хворі. За Вашого плименника я чого то не помню чи я забула помоему я з ним невчилась и я ніякої фотографіи нікому ни дарила. Може то Герасименко Марія[2197]. Пшинка Михайла[2198] дочка я низнаю. Приходили до мени з заводу общем з училища у заводі есть училещи и прийшли щоб я дала им зарисунки общем альбом ми пиририсуем и вам отдамо а я кажу що в мени були рисунки но десь пропали Я сама ни знаю, дві девочки из Запорожжа а тут учуться и з ними ихня вчителько Люда Омеляненко[2199] вона в заводі рисувала. Так я казала за Вас що ви передали турнетку, а вона каже кому ж вона попала нам же на так у вучилищі нужна, а якажу спитай Настю Пошивайлову[2200] и просять на рисуйте нам хоч трошки Завод січас закрили на місяць чи що. Я колись стрічась з Вашою хрищеницію. я ишла з медпукту а вона видать з церкви у чорнім платуку запнута як манашко низько, то я и догадалась що то вона и нездрастувалась а каже спразником хоч ниякого празника тоді небуло и я так здогадалась. Мотя Савично живу помаленьку но плохо що нимае здоровья. по хліб хожу а остальне що свое а що купую дережу козку курочок 10 штук кортошка своя. Ви пишет за тоблеки які я п'ю. То я як болить то що попало думаю а може перестане а то цитрамон оскофен но их тільки по блату купиш а так ні. Умерла Настя Виничка. Учора похоронили Павла омековича Ширая[2201] Вашого бившого соседа. Но восновном коротенько Ви пишите що хочеться приїхати, то приїжайте до мени привіт від Улянки[2202] тоже сидить дома була впала та поламала ногу и чашечку на нозі перебила півроку лежала в Зінькові Досвидания цялую Маруся.

ваше пісьмо і откритуку

получила 28/V» [23].

❒ ***Марія Боярчук – Мотроні Назарчук***

27.07.1994

«Дорога Мотя Савична здрастуйте

Пробачте що довго не писала. боліла. а як трохи полеша то жуки запікали. прошу пробати. Мотя Савична живу по старом. погода дуже погана жара до 40° а дощу нема усе засихая Картошка уже посохла и погана огірки пропадают я вирвала з 10 и усе помідори ще спілих нимае но як небуде дощу то і ті посохнуть, січас жнива. Привет від Каті[2203] питала чи не приїдете, кажу хтозна здоровья погане. Умерла Наташка Тараненко[2204] у заводі роблять в одну смену а то робили у 2. Посуди ніхто не бере бо вона дуже дорога так вони нагружают машину и везут здают у магазин и бирут товар а тут продают як им захочеться. от и спекулянчуть набивают мішки гроші. Оце казали що були 2 дня збори. люди хотіли зняти директора и не зняли, а 3 цех закупив собі син директора. пишіт як Ви як здоровья. чи ни издили до Вали[2205] до нивістки общем що у вас нового. я помаленьку тружусь. держу козу 10 курей и 15 курчат и поросенка но для мени дуже важко. бува так що ни нужне ніщо а як ниплохо то треба вставати и так проходе время. у магазині у нас у будещах хліб возят а так пусто у опишню я нихожу низнаю що там. Но пока кінчаю иду по хліб и хочу вкинут Вам письмо

Досвидания цилую.

Мотя Савично якщо погане здоровья то не вирушайте бо нидай бог стане погано вдорозі Но не подумайте що я не хочу щоб Ви приїхали. Ні так не подумайте. Я хочу приижайте но щоб усе було благополучно» [24].

* * *

❒ ***Марія Боярчук – Мотроні Назарчук***

24.11.1994

«Здрастуйте дорога Мотя Савічна

З приветом до Вас Маруся з Опішні. Мотя Савична Ви мені пробачте я так довго ниписала Вам ответ. а причина така ни було у нас на почте конвертів потом конвертів купила а марок опять нима

но оце появились, і я рішила написати вам письмо. Ниобижайтися. що зробиш що ми так живем. Привет от Каті[2206] *від Улянки*[2207]*, Катя як побочи так і питае чи есть пісьмо. Катя мені казала за вашу хрищену, що вона зовсім ни балака тільки головою помаха. Каже Катя я до неї болакаю а вона нічого ни сказала а хитнула головою і все. Наверно винайшла таку молитву що грішно балакати. Мотя Савично, Ви пишети за турнетку но я так ни ходила у завод а пробувала подвонити по теліфону у училище но ни до звонилась. Мотя Савично у мени есть телефон учора до мени звонив плименник з Кубані. питав як я живу. У заводі там були збори аж два дня хотіли робочі щоб зняти директора і нічого ниполучилось. Директор и глав бух що хотят те і роблят. усе в їх руках набивают кармани. Посуду нагружают визут здают і на ту суму берут товар який там есть. всяке борахло и тоді у магазні продают по яких хочут цінах і вони хазяїва. Магазин зробили де була столова. Я низнаю чи ви помнити де була столова чи вже без вас откривали столову. Мотя Савично я живу постаром потроху занімаюсь по хазяйству, а в хозяйстві в мени коза курей 15 штук и собака ще два коти. Ходити нікуди ни хожу кроми по хліб у магазин. У магазині з продуктів ни має кроме хліб возят через день. На базарі я і не хожу но кажут усе дорого за молоко просят 50000 карб. за 3 літрову банку яїчка 40 і 50 тисяч сало 120-150 тисяч за 1 кг. мясо 150-170 тисяч за 1 кг я його никупую. обіхожусь без мяса.*

Я привична до всего. Коли лучше коли хуже одно погано здоровья нимае. Пишіт як Ви як Ваше здоровья як у Вас з продуктами чи дивитись в телевізор. Я потроху дивлюся січас ніч вилика скучно. У нас уже наступают голода якось страшно як позакида снігом поки була молодіша то нічого страшного не було а січас совсім нетак, ну нічого. Улянка вела козу і вона її потягла вона впала и поламала ногу і одбила чашечку на коліні. Лежала 5 місяців у Зінькові в больниці и січас дома. На пака все що в мени пишіт за себи.

До свидання цилую Вас и жду ответа» [25].

* * *

❒ *Марія Боярчук – Мотроні Назарчук*

07.03.1995

«Здрастуйте дорога Мотя Савічна!

Получила Ваше пісьмо за яке виликі Вам спасіба но ответ задержала. Мотя Савічна всю зиму болію. оце трохи поправлюся и опять заболію. Мотя Савічна Поздоровляю Вас з дньем 8ме березня жилаю Вам здоровья саме главне и всего тільки харошого що можна пожелать дорогі людині. Живу сама часто и плачу. но що зробиш так должно бути Мотя Савична Пошивайло Гаврило[2208] умер и дуня Пошивайлиха[2209] тоже умерла. одмирають старі робочи общем я ни знаю чи Кришталька[2210] жива но помоему вже нимае, а Тягунку[2211] я вже год 5 бачила то така страшно опустилась но може и її ни мае а може дочка забрала низнаю. Катя[2212] привет пиридае. У нас уже снігу нимае вже учора і сьогодні тепло. Я трошки погрибла листья и дуже заморилась. Нимае вже сили тієї що було. Ни віриться що вже стара. Вітя[2213] зімою їздив мало наверно раза три приїжав то дороги не було то гололед а то бильзіну ни мае а я все виглядаю держу козу и 10 штук курей 2 кота і собака На базар ни хожу обхожусь чим есть. ціни на базарі кажуть такі сало 120000 1 кг. молоко 50000 трехлітрова банка картошка 200000 р. відро. Сахар 1 кг. 70000 р. хлібина 24000 р. олія 80000 р. літра. На базарі сами спикулянти. Мотя Савічна Настя Чуйкова що Ваша подруга тоже умерла. Ото з тієї вулиці ще Санька Галушкова[2214] жива. Морвина[2215] ось нидавно вмерла і нелижала а ходяча вмерла хату вона була комусь одписала но вони вроді віддали документ її внучки синові дочки. Грищу її батька убито в Авганістані, а мати вийшла удруги заміж и вмерла а той відчим усе продав а ця дівчина осталась сирота без нічого і вроди ті люди сказали хай буди їй. Мотя Савична сьогодні жилавий пониділок начався піст Но пока, все пробачте що я довго ни писала

До свидания цилую» [26].

Лист Марії Боярчук
до Мотрони Назарчук.
Малі Будища, Полтавщина. 07.03.1995.
Приватний архів Віктора Міщанина (Малі Будища, Полтавщина). Репринт. Публікується вперше

❒ ***Марія Боярчук – Мотроні Назарчук***
29.03.1995 (за поштовим штемпелем)

«Дорога Мотя савична з привітом до Вас Маруся.

Получила ваши пісьмо за як вилике спасіба. я читала и плакала що Ви зовсім одинокі. Мотя Савична крипиться я вірю яка обида, якби це ви тут жили и ми б могли удвох бути, та якби я була здоровіша якби я могла чим помогти. Дуже вилика обида що внучка неможе написати, а ви ж її так любили як була маленька. Так воно бувае. Мотя савична значить така наша судьба. Но я хоч и не дуже в розкошах но була в мени защита був чоловік він мене не обидив но рано пішов із жизьни. Ви мене питали що в нього за болезнь. То він жи болив усе визнавали язву жолудка и лічили язву, а у 1982 році зробили ренген японцем телевізором і обнаружили рак жолудка и бистро на операцію зробили операцію, після операції прожив 6 років і пішов від нас. як я пережила мене і син ни обіжае но Мотя Савична у сина свої заботи а я нимогу сказати що ни нужна но ни та жизнь яка була коли був чоловик. А сичас сижу сама и больна тоже сама и плачу и немае в мени ніяких родичів. усі померли. Оце Санька Галушкова[2216] *родичаеться. Я низнаю яка вона родичка но вона тоже уже стара казала 83 р. Воно мені бувае так страшно що умру и нікого ни мае. У нас одна жінка жила одна і вмерла хтозна коли що розложилась так лопатами укинули у труну забили и закопали, а син живе нидалеко у Зінькові. так я отого боюся. Ви питали що в мени болить. У мени давление серци болит голова. общем каждий день живу на таблетках а ще и лівим глазом нибачу. Бачила Катю*[2217] *передае привет. Мотя Савична може Вам чим помогти напишіт. Мотя Савична а та сестра що ви розшукали ни їзди до Вас або ви до неї. У нас ще холодно ночью морози до 50 а днем тепліше. Я сьогодни витягувала картошку на посадку щоб проросла. пока поключиться а воно потепліе. І трудно но треба ворушиться. Ціни і в нас тоже такі, а пенсію у березні зменшили. Ви питаете чи Пріся Горасименко*[2218] *роби. То вона не роби Вона була заболила легками довго лежала в туббольниці і їй дали 2 групу вона була дома потом вона прийшла на роботу но вскорости вона опять заболіла і вона так була на групі а сичас вона на пенсії їй уже давно года вийшли. Мотя Савична усі мальовщиці пішли на пенсію*

з 50 років. Оце всі оці які були помоложе від нас. Оце Люба Китрива-Дацінька[2219] Галя Китришева[2220] и всі такі пішли напенсию як вредна робота. Привет від Улянки[2221]. Но пока бажаю вам кріпкого здоровья благополучія. Мотя савична пробачте що я спитаю чи дивитись ви розу дику кіно. і яка у вас квартира одно комнатна чи більша на якім поверху живите.

Досвидания цилую Вас и жду відповідь» [27].

* * *

❒ ***Марія Боярчук – Мотроні Назарчук***

12.07.1996

«Дорога Мотя Савічна здрастуйте

Получила Ваше пісмо за яке дякую і буду писати ни ждати зіми бо то дуже довго. Я Вас низабуваю і ви нидумайти такого. хіба вже совсім незмогу. Ви мені приносили черешиньку я її посадила і вона мені нагадуе потроху роди, правда Вася[2222] до неї прищепив ще дві різочки і тепер на ній три сорта. Мотя Савична ви пишете за музей, то музей на прогоні там де були домики там жили люди і на тому місті построїли високий довгий дом одно поверховий і там музей. це усе роби Пошивайлів син Сашко[2223] на первому цеху нимає нічого. вікна побити і там немае нічого. верх був скинутий здому і це вже робиться верх. Типер тут же на цех 1 робиться який заповідник. Строїться забор високий аж до мосту і там у людей городи поодбирали. і це вже Пошивайло роби і він вроді хотів щоб його поставили директором обищав що завод запрацює но не роби. Він директор музею а Яценко Сергій[2224] замісником і там ще есть роблят, оце до мени приїжав хлопцина що собирає щось за ганчарство то я казала що ви всю жизнь проробили а він каже а яценко знае її а я кажу що знае все опішне, і будища. Хочут написати книгу за ганчарів старих які робили ще дома у кижняківці глинські і опішні ще до революції і до нашого віку і дальше[2225]. На цеху 2 ніхто не роби. а булгакторія сидить вроді пропало. потеряли марку опішня.

Я живу постаром сильно болит у мени голова плохо бачу одним глазом а другим совсім небачу ходила до глазника а він каже достаньте майского меду і закапуйте а як совсім осліпнете тоді операцію но ото

так і живу, од голови немае того нисчасного цитрамону. То було брат пришле бандерьольку а типер нима в мени братіка який для мени був добрий і ми жили дружно ділились чим могли а тепер діти його і письма ни пишут. Він мені казав як Вася вмер яб теби забрав до себи но хтозна хто знас перший умре чи ти чи я. А вийшло що він

Мотя Савична я часто за вас думаю и жалко вас що ви такі одинокі, а чи їзди до вас ваша сестра чи ні, чи есть у вас такі люди що похоронят. Но ви пробачте що я так пищу живіт ще довго хай вам бог дае здоровья у нас грядом багато повибивало у млинах но у нас трохи пролетів а то крупний і все змісило у Котельві Диканський район. Січас дуже жарко, У садку були черешні малина вишні. Може в кого і яблука є но у мени нима

Пенсію я получала за травинь 5 250 000 а за червинь оце нидали і за липень, низнаю яка там буде. щодня ждемо а їх нима. Мотя Савічна а вам милосердія ни носят хліба. Оце Санька Галушкова[2226] то їй носят и даже вари суп чі то що сама вона нічого вже не зроби. Но пока досвидання привет від улянки цилую Вас Маруся» [28].

* * *

❒ *Марія Боярчук – Мотроні Назарчук*

17.11.1996

«Письмо писано 17 листопада

Привіт з Опішні Здрастуйте дорога моя Мотя Савична. Получила я вашого листа за якого дякую. Бажаю Вам кріпкого здоровья благополучие хай Вас Господь хранит. Я живу сама і скучаю і плачу особливо січас коли ночі настают довгі темні, сидиш сидиш. Но ото хоч радіво гомонит. Я вже пошти що вправилась на дворі. Город трохи поорала а то копала но вчора 16 числа кінчила копати. Трохи листя вигрибла. Може до весни і помру. но поробила. Здоровья зовсім погане а головне що ни бачу, ходила до глазника то він каже достаньте майського меду і розводьте кипячою холодною водою пів ложечки чайної меду і ложечку води. а Тягунка[2227] каже промивай мочою. Но я низнаю може совсім осліпну. Мотя Савична у Опішні больниці нимае а построїли десь у полі де колгосп Жовтень то ото десь там я ще

нибула там. і ни бачила де воно там усе в місті і прийом і лежать а тут де був прийом, то зробили дом школяра а там де лижали хворі то мабут ще нічого нима. вроді на кварири будут. там де була стора пікарня то з того дому строют церкву, у оцім садку де колись була церква тройця там хитрий базар щодня торгуют хто чим.

Мотя Савічна ви знаети Бордуна Грицька[2228] і його жінку Марусю[2229]. То їх обох Гресько Питро[2230] порізав. То Маруся вмерла нидовезли до больниці умерла а Грицько остався живий но коліка живе в дочки Дуні. Гресько сидит ще суда нибуло. Мотя Савична! Хрищениці Вашой я нибачу а питала Каті Килиної[2231] то казала що вона ходи до церкви у Попівку, балакати нізким нибалака тілки головою кива. Живе сама це мені казала Катя. Катин чоловік лежит в больниці на вихідний приходи додому. Мотя Савична ви ж знаети Саньку Галушкову[2232]. вона ж ото сама и и милосердія нисили хліб що там ще купувала то внеї пенсії нихватало хтось забрав у неї були серги золоті і хрест золотий хтозна хто забрав і вона лишилас ума. Хотіли її одвезти в дом пристарілих вона низахотіла, і оце пішла куди вона і сама низна а найшли десь у коло М. Млинів у тернові побита поцарапана задубіла но найшли пастухи і позвонили в міліцію а тоді в сільраду і голова поїхав забрав і одвезли в больницю, положили а роблят документи в дом пристарілих а що було баби розібрали, а хату голова забив. Но Мотя Савична а чого що тільки 20 ягідок калини треба зїст а хіба більше неможна. Но я калини нарвала вона в мени есть правда нидуже повна бо її припикло сонце літом а меду куплю як ось получу гроші я ще за серпинь ниполучила пенсії. низнаю коли дадуть но колись дадут. А січас ни хожу даже і по хліб бо нимає гроші а що спичу і обіхожусь а то коли Вітя[2233] приїде то привози. а так усе есть картошка капуста общем городина

Мотя Савично а таблетки все одно пью. Пишіт за себе усе. основне як ваше здоровья як увас соседі есть такі щоб доглянули Вас як заболіете.

Мотя Савична завод вроді роби но хтозна чи буди робити чи ні. Директор Задорожний[2234] забула як його звут

Митько Зубань[2235] роби у колгоспі у нас у олійниці. Я на базар ни хожу і низнаю що почом. Картошка кажут 3 гривні відро молоко банка 3 літра 1 гривнь сало 2-2,50 3. і 3,50 гривні смотря яке.

Начи вже хвати Жилаю Вам всего хорошого. Мотя Савична. Я питала Любу Зубаньку[2236] за лауратів то вона каже то ліпщики. А Михайлові Китришеві[2237] було оце нидавно 60 років то були на празнику з від усиль з Киева з полтави і дома було отмічали і в клубі і учні в клубі поздравляли і виступали у нього дома як музей і горин дома єсть но всего нинапишиш по радіво поздравляли, Січас у Опішни є радіво мовлиння у вівторок і в читвер говорят поздравляют так що Китриш піднявся у гору а Китриші обое померли[2238] і батько і мати

До свиданія цилую Маруся Боярчук» [29].

* * *

❒ ***Марія Боярчук – Мотроні Назарчук***

Березень 1997 (?)

«Письмо з Опішні

Мотя Савична здрастуйте пиридаю Вам привет і кріпко обнимаю цилую Получила Ваше письмо за яке виликі Вам спасиба. Но трохи задержала я боліла сама низнаю що воно і було температура 41,5 думала що я вже вмираю, так пекло і одна в хаті. так пролежала 4 дні та прийшла сусідка та витягла води а їсти нічого не хотілось. Права почка наверно воспалилась ни можна було видержати. Так я низнаю чи був грип чи ото почка а може гриб дав у складнєня що я ніяк не видужую. Но та ладно колись пройде. Живу постаром одна. Скоро вже буде тепло може буди висиліше. Катя[2239] пиридае привет. Чоловік її в больниці лежит но приходи додому

Саньку Галушкову[2240] помістили у дом пристарілих. Хтозна як там Вона Прісі Герасименко[2241] Милосердя носят хліб Я низнаю чи я Вам писала що Паша Білячка[2242] Жива йй тоже милосердя доглядае но ноги внеї це мені казала та жінка що носи до неї хліб милосердія Завод начав робити но не всі щось там трошки. Мотя Савична Ви пишіт за себи я думаю за вас як Ви там ворушитись і провсе що у Вас

Поздоровляю Вас з святом 8 березня жилаю счастья основне здоровья і всього гарного. Нипише Вам унучка? чи може прислала Як у Вас пенсію дают чи задержуют унас оце 28 лютого дали за грудень а за січень лютий і вже беризинь нидали

Пока до свидания цилую Маруся» [30].

❒ ***Марія Боярчук – Мотроні Назарчук***

07.04.1997

«Здрастуйте дорога

Мотя Савична с приветом до Вас Маруся. Мотя Савична! поздоровляю Вас з Великою паскою и з празником 1 травня. бажаю Вам гарного здоровья и всего гарошого щоб ни болили. Я Вам послала письмо ви должні получити, а сьогодні 7 квітня благовіщення Умер Хмелик Иван Иванович[2243] сьогодни хоронят, общем учора 6 числа ниділля пішов нобазар купив порося, а воно вирвалось він ловив и чи впав чи що і на базі і вмер. Завод вроди робе но ни полностю. Мотя Савична нас старих робочих нихто нипонима и ни хочут знати Мотя савична ще умер Алеша Мареха[2244] лежав довго наверно рак общем люди так мрут. Хто робив у заводі то ниважно вийшло колгоспникам и зерно дают по центнеру и землю колгоспну розпаювали по 3 гектари на душу а нам нічого як хоч так живи наверно и труни низроблят бо нема доски отакі діла. Пенсії ще з нового року недали вже читвертий місяць. Живи як хочеш, но правда вже начали за січень давати но може до травня получу за січень, а може ні. Привет від Каті[2245] Улянки[2246] Наці Канівчихи[2247] я так болію наверно скоро піду на спочин роботи багато а вона наум нийде воно може що сам живеш. Подивлюся на Влянку хазяін за всім а вона як пава.

У нас було потепліло а січас похолодало іде дощ з снігом. но картошку на посадку вже витягли. никуди нихожу кроме в магазин та в мед пункт. Оце прийняла 15 уколів 5 від давленія а 10 для піддержки організму. Голова верниться плохо навіки. Хрищена Ваша нихоче нізким балакати тільки головою кива, живе в батькові хаті но пока і все досвідання цилую пишіт вибачте що погано пишу ни бачу.

Маруся Б.» [31].

* * *

❒ *Марія Боярчук – Мотроні Назарчук*

28.09.1997

«Здрастуйте дорога Мотя Савична получила Вашого листа за якого вилике спасибо но я таки задержала відповідь. но пробачте мені. Жилаю вам усега тільки гарного а основне щоб ви крипились. я вам усе сочуствую що вам трудно одним. Но наверно така судба щоб ми жили одні. Но я ни одна Я дожидаю і виглядаю кажду суботу і ниділлю а як нимае то душа замирае я хожу і ни знаю що мені робити, боюся щоб нічого ни трапилось. Ви питали чим я болію, то у мени давленіе бува високе то упаде на нижче а потом у мени аретмія серця то дуже бухкае а то роби елі з пириривами. голова болит кружиться. Ви пишите що цитрамон вредній но я його щодня пью, а від серця пью попалгін но його нема а заміняе аспаркам но нічого якось доживу. Мотя Савична я їздила у газове відділення та бачила Тягунку Марію[2248] то я їй сказала що ви мені пишете, то вона так зраділа і каже напиши що нас осталось тут три я пашка Білячка[2249] и Маруся Дугельна[2250]. Оце нидавна умерла Пріся Яценко[2251]. Завод ни роби оце були пустили на Сороченский Ярмарок що то поробили з місяць де хто і опять закрили. Біля Отченашка[2252] на прогоні музей. Но туда щоб пройти подивитись треба долари а за рублі не підеш все помінялось. Мотя Савична типер усі молоді даже нипризнають що ти робив. Бачила Білика Івана[2253] я їхала а він ішов на опішне то він такий малий и дуже зігнутий, не такий як був що бігав. Так що привет від Тягунки. Каже напиши що у Валі умер син 28 год. Ви б бачили я уже іду а вона замною і каже та напиши за нас я дуже рада що Мотя жива.

Я живу постаром вибирала картошку пошти що сама. Вітя[2254] приїде а воно як нарошно дощ. то прийшлося самій а буряк половину вибрала а то стоїт а дощі заливают от і сьогодні цілу ніч як ливень. Ходити нікуди ни хожу що есть свое тим і живу. Есть у мени коза козиня 10 курей собака 2 кота. Пенсію нам задержують за серпинь ще нидали, а дали за верисинь 60% і все. Пробати що я так погано пишу бо плохо бачу.

Привет від Кати[2255] Уленки[2256] оце понису пісьмо та зайду в медпунт куплю підкрипления якщо есть цитрамону нистало чогось нима унас наступае осінь ночі виликі довгі що найхуже для мени

у телевізор нидивлюся боюся щоб зовсім ни осліпнути а так сижу сижу засну ціни такі самі як були тільки що на менші гроші сало три 50 гривнів картошка 4 гривні відро молоко 1-80 гривень.

Яічка один руб 50 копійок Хліб подорожав 65 копійок і 80 копійо за мясо я незнаю почом бо я його ни купую живу без мяса

Но по досвідання цилую і жду ответ жилаю всего вам хорошого. Кріпкого здоровья

28 верисня Маруся» [32].

* * *

❒ ***Олена Щербань – Мотроні Назарчук***

06.01.2006

«Добрий день, шановна Мотрона Савівна!

Великий Вам Привіт з Опішного!

З Новорічними святами вітаю Вас, здоров'я, радості, довголіття Вам!

Мене звати Олена, колись (у 2003 році) ми до Вас приїзджали. У мене сталося багато змін в житті відтоді, тому я Вам довгенько не писала. Зараз я вже на роботі, бо була в декретній відпустці – у мене народився синок. Зараз йому майже два роки, він ходить у дитсадок.

Мотрона Савівна, будь-ласка, напишіть мені листа, якщо зможете. Мене цікавлять відповіді на такі питання:

Коли Ви прийшли працювати в майстерню, яка діяла при школі Бойченка[2257]? В якому році?

Коли Бойченко приїхав в Опішне? В якому році?

Назви школи Бойченка змінювалися: то профтехшкола, то просто майстерня, що змінювалося в діяльності школи?

Коли було відкрито цю школу?

Чи вчилася Ольга Шиян[2258] у школі Бойченка і коли?

Дуже буду вдячна Вам за відповідь. Наперед дякую.

З повагою і вдячністю Олена Щербань» [288].

* * *

❒ *Любов Острянин – Мотроні Назарчук*

12.12.2006

«Міцьно обнімаю і цілую тибе моя мила сестра Мотя! Нехай Господь благословить тибе. Пише тобі двоюрідна сестра Люба, в житьєвім морі ми розгубилися і я думала, що тибе немає в живих, і Петя Тараненко мені пише, що з нашого роду осталось тільки двоє: він і я, а ось чудо! Мені моя плименниця прислала твій адрес, а їй дав письменник Міщанин Віктор, і от я пишу тобі першого листа і хочу знати за твоє житя: с ким ти живеш? і де твій син, чи єсть іще хто живий із твоїх братів? а я як одержу від теби листа, то опишу усе подробно про себи, У мени всі сестри і прат Ваня уже повмирали, а я от уже 17 років як оставила свою «родіну» дуже хворію на серце, уже чотирі рази мені робили операцію на серце, живу одна у Портланді, маю дуже гарну квартирю, і мине доглядає одна сестра їй держава платить і іде робочий стаж, я живу під надзором врачей. Напиши мені що тобі прислати з продуктів і одяги, що скажеш те я і пришлю з доставкой на дом. Я живу добре і ні в чім не маю нужди, Я жду від теби вісточку, Нехай хранить тибе Господь.

Обнімаю-цілую. 12[20] *грудня»* [180].

Листи про Мотрону Назарчук

❒ ***Віталій Ханко – Сергію Латанському***

06.05.1997

«Доброго Вам дня, Сергію Васильовичу!

Вельми прошу Вас довідатися про Мотрю Савівну Назарчук (1911 року народження, з Опішного на Полтавщині), здається, її немає в живих.

Дата її смерті? Про це може Вас звідомити її син, що мешкає у Вашому місті, по вул. Патріотичній 54, кв. 11.

Я листувався кілька років з М. С., вона багато чого вартісного наводила про гончарів й гончарювання м-ка Опішне. За це їй дуже вдячний. Подані нею дані допомогли мені укласти низку енциклопедичних статей. Склав статтю і про М. С., адже це була свого часу досить відома й класична постать гончарського малювання. Чекаю на Вашу допомогу, вона вкрай мені необхідна. Буду Вам вдячний за термінову відповідь.

Із щирим і глибоким пошануванням Віталій Ханко» [251].

* * *

❒ ***Сергій Латанський – Віталію Ханку***

12.06.1997 (за поштовим штемпелем)

«Дорогий друже, Віталію Миколайовичу, добридень!

Спішу приємну звістку повідомити Вам, що Мотря Савівна Назарчук жива, слава Богу, здоров'ячко її слабеньке, (великий тиск крові), глухенька добре, але з нею можна спілкуватися. Ще багато чого пам'ятає, хоча склероз мучить (а кого він не мучить!). З нею довго розмовляв. Розповіла про своє страдницьке життя. Найбільше її горе у такому віці – втрата єдиного сина у 1988 році. Розумна і добра була людина. Жінка і онучка у Росії. Нема кому її доглянути

як прийдеться стати перед Богом… Через глухоту замкнулася старенька. Вас добре пам'ятає, дуже вдячна, передає найщиріші побажання добра і здоров'я. Читав Ваші статті про художників і народних майстрів Зіньківщини, каталог Бориса Піаніди[2259]*, з яким епізодично приходилося спілкуватися у Києві на якихось зібраннях. Читав його нариси про майстрів пензля. Наступного тижня прийду з фотомайстром, дам про неї замальовку до газети «Запорозька Січ». Адже 5 років вона працювала у майоликовому цеху на Запорізькому з-ді стінових матеріалів. (1973–1978). Я й раніше про нього писав. І взагалі я частіше буду до неї навідуватися. Багато чого вона віддала до музею на о Хортиця з своїх речей (мальовки, посуд). Один пройдисвіт у неї гарні речі видурив під приводом, що він їх продасть і їй гроші за це… Зараз таких дурисвітів розвелося доста, обкрадають довірливих. А з того, що я бачив, Мотря Савівна талановита людина. Цікавиться вона чи жива Парасковія Петрівна Біляк*[2260]*, Іван Архипович Білик*[2261]*? Дуже хочеться побувати на малій Батьківщині – Опішні. Через стан здоров'я боїться їхати. Зрозуміло, що така дорога їй не світить. Був у керамічному технікумі, розмовляв з директором Вячеславом Миколайовичем. Набір буде за кошти абітурієнтів. Важко їм живеться. Бачив Ваше прізвище на скрижалях. Порадувався за Вас. Пишіть. Жму руку»* [39].

Коментарі до листів

ЛИСТИ ВІД МОТРОНИ НАЗАРЧУК

❒ *Мотрона Назарчук – Олександрі Селюченко*

31.03.1977

1. Хрущов Микита Сергійович (05.04.1894 – 11.09.1971) – *радянський державний і політичний діяч. Перший секретар ЦК КП(б)У (1938–1949, з перервою квітень – листопад 1947); Голова Раднаркому УРСР (1944–1947; з 1946 – Ради Міністрів УРСР); перший секретар ЦК КПРС (вересень 1953 – жовтень 1964); Голова Ради Міністрів СРСР (1958–1964). За спогадами Мотрони Назарчук, двічі відвідував Опішнянську промартіль «Художній керамік».*
2. Білокур Катерина Василівна (24.11.1900 – 09.06.1961) – *знаменита українська народна художниця, класик українського мистецтва. Народилася, проживала й померла в с. Богданівка в Переяславщині. Член Спілки художників УРСР (1949), народний художник УРСР (1956). Нагороджена Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР (1950), орденом «Знак Пошани» (1951).*
3. Біляк Параска Петрівна (23.10.1914 – 27.12.2001) – *видатна опішненська малювальниця 1930-х – 1960-х років. Подруга Мотрони Назарчук. Народилася в с. Міські Млини, що біля Опішного. Походила з давнього гончарського роду. Її батько був відомим міськомлинським мисковим гончарем. Працювала до виходу на пенсію у Опішнянській промартілі (згодом заводі) «Художній керамік» (1935 – кінець 1960-х). Розмальовувала різноманітний ужитковий і декоративний посуд, іграшку, облицювальну плитку (зокрема, разом із Мотроною Назарчук для Київського залізничного вокзалу в Полтаві). Декоровані нею вироби зберігаються в Національному музеї-заповіднику українського гончарства в Опішному, Полтавському краєзнавчому музеї імені Василя Кричевського, Національному музеї українського народного декоративного мистецтва. Нагороджена медаллю «За доблестный труд в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.» (1946) та Дипломом II ступеня Полтавського облвиконкому (1952). Померла й похована в Міських Млинах.*
4. Леженін Іван Петрович (27.06.1921 – 26.01.1984) *народився в Балаклійському районі Харківської області. Освіта – середня. За професією – бухгалтер. Служив у Червоній (згодом Радянській) армії (15.10.1940 – 03.03.1951). Колишній офіцер запасу. Військове звання – майор. Голова правління*

Опішнянської промартілі «Художній керамік» (20.02.1953 – 11.12.1960); тимчасово виконуючий обов'язки (з 11.12.1960), директор Опішнянського заводу художніх виробів «Художній керамік» (30.03.1961 – 03.09.1981). Нагороджений нагрудними знаками «Победитель социалистического соревнования» (1974, 1975), Почесною грамотою колегії Міністерства місцевої промисловості УРСР і президії Управління республіканського комітету профспілки за активну участь у Республіканській виставці нових зразків виробів декоративно-прикладного мистецтва (1975). Отримав подяку від Міністерства місцевої промисловості УРСР за виявлену активність у підготовці експонатів на Міжнародну виставку в м. Загреб (1980). Помер і похований в Опішному.

5. Линник (у дівоцтві Кононенко) Зінаїда Петрівна (21.09.1911 – 26.04.1990) – *видатна опішненська малювальниця. Народилася в с. Малі Будища, що біля Опішного. Донька художника, іконописця Петра Кононенка. Працювала в Опішнянській промартілі (згодом заводі) «Художній керамік» (кінець 1920-х – 1966, з перервами), зокрема творчим майстром з малювання (04.05.1965 – 01.10.1966). Розмальовувала різноманітний ужитковий і декоративний посуд. Декоровані нею вироби експонувалися на багатьох виставках, у тому числі міжнародних у Марселі (1957, 1958), Остенді (1960) та інших; нині зберігаються в музеях Києва, Полтави, Харкова, Львова. Нагороджена медаллю «За доблестный труд в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.» (1946) та Дипломом I ступеня Полтавського облвиконкому (1947). Померла й похована в Опішному.*
6. Омеляненко (у дівоцтві Багрій, у першому шлюбі Пукало) Марія Юхимівна (28.12.1921 – 05.01.2004) – *відома опішненська малювальниця. Народилася в Опішному. Походила з відомого роду опішненських гончарів Багріїв. Навчалася в Опішнянській школі майстрів художньої кераміки (1937–1939) разом із Мотроною Назарчук та Олександрою Селюченко. Працювала в Опішнянській промартілі (згодом заводі) «Художній керамік» (1940-ві – 1970-ті). Розмальовувала різноманітний ужитковий і декоративний посуд. Дружина прославленого опішненського гончаря, лауреата Державної премії України імені Тараса Шевченка Василя Омеляненка. Померла й похована в Опішному.*
7. Демченко Трохим Назарович (17.08.1912 – 30.04.1985) – *відомий опішненський гончар-скульптор. Народився в х. Зайці поблизу Опішного. Навчався в Охтирській «цементно-обробчій» школі (1926–1927), яку не закінчив. Працював «модельником» у майстерні при Опішнянській гончарній кустарно-промисловій школі (1928–1929), був учнем, а згодом «скульптором по кераміці» в Опішнянській промартілі «Художній керамік» (січень 1930 – вересень 1938). Навчався в Опішнянській художньо-керамічній школі-майстерні (1936–1938). За рішенням Опішнянського РК КП(б)У працював головою Правління Опішнянської промислово-кооперативної артілі «Червоний гончар» (вересень 1938 – липень 1941). Служив у Радянській армії (11.06.1941 – 20.12.1945). Офіцер-політпрацівник. Був звільнений за станом*

здоров'я. Після повернення працював у Опішнянській промартілі (згодом заводі) «Художній керамік» на посаді технорука (до початку 1970-х), після зняття з посади – гончарем (до початку 1980-х). Член Спілки художників УРСР. Учасник численних виставок у колишньому Радянському Союзі і за кордоном. Вироби зберігаються в музеях Києва, Дніпра, Канева, Опішного, Полтави, Харкова. Нагороджений Дипломом I ступеня Полтавського облвиконкому (1947). Помер і похований в Опішному.

8. Назарчук Леонід Саливонович (08.12.1936 – 02.08.1988) – *син Мотрони Назарчук.*
9. Білик (у дівоцтві Семенова) Марія Пантелеймонівна (26.01.1893 – 1967) – *сусідка Мотрони Назарчук у часи її проживання в Опішному. Народилася в Опішному. Працювала в Опішнянській артілі імені Крупської завідувачем виробництва (1919–1941, 1943–1948). Дружина Дмитра Аврамовича Білика, який у середині 1920-х років керував Опішнянською кустарно-промисловою школою.*
10. Кільчевська Ольга Григорівна (1912–?) – *сусідка Олександри Селюченко, яка мешкала в другій частині будинку. Упродовж 1965–1977 років жила й працювала в м. Норильськ Красноярського краю.*
11. Середа Євдоким Демидович (31.07.1885 – 1972) – *активний учасник боротьби за встановлення окупаційної більшовицької влади в Опішненщині на межі 1910-х – 1920-х років. Освіта – початкова, за професією – столяр. Член КПРС (1930). Працював столяром у приватних підрядників Левіна і Явтушенка в Опішному (квітень 1898 – жовтень 1907). Служив у царській армії рядовим (Кременець, жовтень 1907 – листопад 1912). Столярував у приватного підрядника Левіна в Опішному (листопад 1912 – червень 1914). Був рядовим на фронті під час Першої світової війни (червень 1914 – жовтень 1915). Працював столяром у Луганську на паровозному заводі (жовтень 1915 – квітень 1918). Перебував у червоних партизанах (квітень 1918 – березень 1919). Голова Волосного ревкому в Опішному (березень 1919 – червень 1919). Перебував у партизанському загоні під командуванням Тимофія Кочерги (червень 1919 – лютий 1920). Працював на керівних посадах: завідувачем Волосного земельного відділу (лютий 1920 – січень 1921), головою Райкомнезаму в Опішному (січень 1921 – грудень 1924), головою Опішнянського сільпо (25.12.1924 – червень 1930), головою колгоспу імені XV партз'їзду в с. Котельва (червень 1930 – травень 1932), головою Опішнянської промартілі «Художній керамік» (травень 1932 – 01.01.1937), завідувачем Відділу охорони здоров'я Опішнянського райвиконкому (02.01.1937 – 01.04.1939), уповноваженим Облхліботоргу при Опішнянській райспоживспілці (16.09.1939 – 03.02.1940), завідувачем торгового відділу Опішнянської райспоживспілки (24.02.1940 – травень 1940), головою Опішнянської райспоживспілки (20.05.1940 – 01.10.1941). Під час німецької окупації Опішного перебував у евакуації, де працював колгоспником у колгоспі «Пролетарська воля» в с. Гусенбах Краснокутського району Саратовської області (жовтень 1941 – березень 1942), столяром,*

потім директором Ак-Булакського райхарчпромкомбінату Чкаловської області (13.06.1942 – 07.05.1944). Після повернення до Опішного – директор Опішнянського харчкомбінату (25.06.1944 – жовтень 1944), голова Опішнянського колгоспу імені XVI партз'їзду (жовтень 1944 – квітень 1945), голова Опішнянської райспоживспілки (квітень 1945 – січень 1947), завідувач Відділу сільського і колгоспного будівництва Опішнянського райвиконкому (10.01.1947 – 01.03.1948). Очолював Малобудищанський колгосп імені XI-річчя КНС (імені Жданова) (березень 1948 – лютий 1949), де в той час функціонували гончарна майстерня та цегельний завод з виробництва вогнетривкої цегли. Технік-будівельник Відділу сільського господарства Опішнянського райвиконкому (16.04.1949 – 03.08.1950), голова Опішнянської швейної промкооперативної артілі імені 20-річчя ВЛКСМ (серпень 1950 – 21.03.1959). Персональний пенсіонер місцевого значення (01.12.1969 – 1972).

12. Демченко Михайло Олександрович – *активний учасник боротьби за встановлення окупаційної більшовицької влади в Опішненщині на межі 1910-х – 1920-х років. Член ВКП(б) (з травня 1939). Працював у Опішнянській промартілі «Художній керамік» механіком, культпрацівником (з 1932), головою артілі (1937 – вересень 1941, перші повоєнні роки).*
13. Дяченко Трохим Садокович (1891–1967) – *опішненський гончар-мисочник. Навчався гончарювати у свого батька Садока Йосиповича. Гончарював у Опішнянській промартілі «Художній керамік» (з 1930). У повоєнні роки займався випалюванням артільних глиняних виробів. Нагороджений Дипломом II ступеня Полтавського облвиконкому (1952).*
14. Бондаренко (у дівоцтві Шулик) Марія Федорівна (08.03.1930 – 12.12.2014) – *відома опішненська малювальниця. Народилася в Малих Будищах, де гончарювали її дід Семен Васильович (1865 – середина 1920-х) та батько Федір Семенович (1897–1933) Шулики. Навчалася малювати в Мотрони Назарчук. Працювала малювальницею в Опішнянській промартілі (згодом заводі) «Художній керамік» (27.08.1948 – 12.06.1961, 16.03.1963 – 1985), в Опішнянському райпромкомбінаті (20.06.1961 – березень 1962). Живописець 5-го розряду (01.12.1975). Розмальовувала різноманітні глиняні вироби й декорувала вази. Учасниця виставок у Полтаві, Києві й інших містах. Декоровані нею вироби зберігаються в музеях Опішного, Полтави, Києва тощо. Нагороджена медалями «За доблестный труд. В ознаменование 100-летия со дня рождения Владимира Иллича Ленина», «За трудовую доблесть», «Ветеран труда», нагрудним знаком «Победитель социалистического соревнования» (1976). Померла й похована в Опішному.*
15. Канівець (у дівоцтві Звагольська) Ганна Іванівна (28.02.1928 – 04.04.2004) – *відома опішненська малювальниця. Народилася в Малих Будищах. Упродовж 1945–1983 років працювала в Опішнянській промартілі (згодом заводі) «Художній керамік». Розмальовувала різноманітний ужитковий і декоративний посуд. З 1970 року – творчий майстер. Нагороджена медалями «За доблестный труд. В ознаменование 100-летия со дня*

рождения Владимира Иллича Ленина», «Ветеран труда», нагрудними знаками «Переможець соціалістичного змагання УРСР» (1967) та «Победитель социалистического соревнования» (1975, 1976), удостоєна звання «Ударник коммунистического труда». Декоровані нею вироби зберігаються, зокрема, в Національному музеї-заповіднику українського гончарства в Опішному. Померла й похована в Опішному.

16. Боярчук (у дівоцтві Герасименко) Марія Степанівна (22.04.1922 – 15.10.1999) – *відома опішненська малювальниця. Народилася в Малих Будищах. Дід по материній лінії – Харитон Громовий (1865 – середина 1920-х) – був малобудищанським гончарем. Навчалася в Опішнянській школі майстрів художньої кераміки (1939–1941). Учениця Мотрони Назарчук. Працювала в Опішнянській промартілі (згодом заводі) «Художній керамік» (1951–1977). Розмальовувала різноманітний ужитковий і декоративний посуд. Нагороджена медаллю «Ветеран труда» та нагрудним знаком «Ударник 9 пятилетки». Померла й похована в Малих Будищах.*
17. Слободська (у дівоцтві Демочко) Лідія Василівна (30.10.1940 р. н.) – *опішненська малювальниця. Народилася в Полтаві. Працювала в Опішнянському заводі «Художній керамік» (1960-ті – 1980-ті). Навчалася малювати в Зінаїди Линник. Розмальовувала різноманітний ужитковий і декоративний посуд. Нині проживає в Опішному.*
18. Пошивайло Гаврило Ничипорович (25.03/7.04.1909 – 24.01.1991) – *видатний опішненський гончар середини – другої половини XX століття. Гончарювати навчався в батька – опішненського гончаря Ничипора Тарасовича. Із середини 1930-х років до початку німецько-радянської війни працював у Опішнянській промартілі «Художній керамік». Навчався в Опішнянській художньо-керамічній школі-майстерні (з 1936), яку не закінчив. Мобілізований Опішнянським РВК у Радянську армію (жовтень 1943). Був сержантом, санінструктором у складі 53 мотострілецької бригади. Перебував у діючій армії (15.10.1943 – 31.05.1944, 23.06 – 19.12.1944, 08.01 – 09.05.1945). Звільнений у запас (жовтень 1945). Працював у Опішнянській промартілі (згодом заводі) «Художній керамік» гончарем (з 01.02.1946), творчим майстром (з 04.05.1965). Звільнений у зв'язку з виходом на пенсію (25.03.1969). Згодом працював творчим майстром в експериментальній художній лабораторії Опішнянського заводу «Художній керамік» (01.08.1970 – 25.05.1971), гончарював у Опішнянському заводі «Керамік» Зіньківської райспоживспілки (1970-ті – 1980-ті). Член Спілки художників УРСР. Заслужений майстер народної творчості УРСР (1989). Помер і похований в Опішному.*
19. Пошивайло (у дівоцтві Бородавка) Євдокія Данилівна (21.02/06.03.1910 – 27.04.1994) – *знаменита опішненська малювальниця. Народилася в Опішному. Працювала малювальницею в Опішнянській промартілі (згодом заводі) «Художній керамік» (01.07.1934 – 15.09.1941, 01.05.1953 – 05.05.1965), майстром з оформлення посуду в Гадяцькому райпромкомбінаті (09.06 – 15.12.1952), малювальницею в Опішнянському заводі «Керамік»*

Зіньківської райспоживспілки (06.01.1971 – 05.08.1987). Дружина видатного опішненського гончаря Гаврила Пошивайла, разом з яким створила приватний музей виробів місцевих народних гончарів та творів народного мистецтва. Померла й похована в Опішному.

20. Оначко (у дівоцтві Боцьва) Наталя Іванівна (02.09.1900 – 1988) – *видатна опішненська малювальниця 1920-х – 1950-х років. Народилася в Опішному. Навчалася в Опішнянському показовому пункті Полтавського губернського земства (1915–1917) під керівництвом Юрка Лебіщака. Оздоблювала мальовкою глиняний посуд у гончарній майстерні, що належала до об'єднання «Кустар-Кредит» (друга половина 1920-х). Працювала в Опішнянській промартілі «Художній керамік» (кінець 1920-х – 1950-ті). Розмальовувала різноманітний ужитковий і декоративний посуд. Декоровані нею вироби експонувалися на багатьох виставках, у тому числі міжнародних; нині зберігаються в музеях Києва й Полтави. Нагороджена медаллю «За доблестный труд в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.» (1946) та Дипломом I ступеня Полтавського облвиконкому (1947). Померла й похована в Москві.*
21. Назарчук Ірина Леонідівна (1961 р. н.) – *внучка Мотрони Назарчук, донька її сина Леоніда.*
22. *Йдеться про* Григорія Денисенка (09.03.1925 – 02.08.2002) – *гончаря, художника-кераміста, заслуженого майстра народної творчості України, лауреата Премії імені Данила Щербаківського, члена Національної спілки художників України. Народився в Олешні, в Чернігівщині, у гончарській родині. До початку німецько-радянської війни встиг закінчити один курс скульптурного відділення Харківського художнього училища. Був на фронті (з 1943). Після демобілізації працював на Васильківському майоліковому заводі на різних посадах (1947–1985), остання перед виходом на пенсію – завідувач художньо-експериментальної лабораторії. Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня.*

❒ *Мотрона Назарчук – Олександрі Селюченко*
Квітень, 1978–1980 (?)

23. Назарчук Валентина – *невістка Мотрони Назарчук.*
24. Цвілик Павлина Йосипівна (22.04.1891 – 1964) – *знаменита гончарка й малювальниця з Гуцульщини. Народилася в сім'ї потомственного косівського гончаря Йосипа Совіздранюка. Виготовляла на гончарному крузі різноманітний глиняний посуд, який самостійно розмальовувала. Гончарював і її чоловік – Григорій Цвілик. Твори майстрині експонувалися в Брюсселі, Празі, Софії, Нью-Йорку. Нагороджена орденом «Знак пошани». Член Спілки художників УРСР (з 1958).*
25. Біляк Параска – *див. прим. 3.*
26. Зубань (у дівоцтві Свищ) Параска Яківна (1908–?) – *донька малобудищанського гончаря Якова Свища (1897–1933), онука*

малобудищанського гончаря Степана Захаровича Свища (1870-ті – 1920-ті), дружина опішненського гончаря Івана Зубаня. У дитинстві – подруга Мотрони Назарчук. Садиби Кашів і Свищів знаходилися на одній вулиці, одна навпроти одної.

27. Зубань Олексій – *син Параски Зубань (у дівоцтві Свищ) та опішненського гончаря Івана Зубаня, онук малобудищанського гончаря Якова Свища.*
28. Демченко Михайло – *див. прим. 12.*

❒ *Мотрона Назарчук – Олександрі Селюченко*
03.03.1979

29. Сіренко Тетяна Яківна – *хірург, до початку німецько-радянської війни працювала головним лікарем Опішнянської районної лікарні.*

❒ *Мотрона Назарчук – Олександрі Селюченко*
Грудень 1979 (?)

30. Назарчук Ірина – *див. прим. 21*
31. «Марехівка» – *гончарний куток Опішного.*
32. Каша Артем Савович (1907–1942) – *рідний брат Мотрони Назарчук. Закінчив Опішнянську гончарну майстерню (початок 1920-х). Згодом працював у місцевій гончарній майстерні, яка належала до об'єднання «Кустар-Кредит». Вступив на керамічний факультет Полтавського технікуму промкооперації (1927). Після його закінчення займався встановленням обладнання для переробки матеріалів у новозбудованому цеху промартілі «Художній керамік» («на Кардашівщині»). Під час Голодомору 1932–1933 років допомагав організовувати гончарне виробництво в м. Тбілісі. Після повторного відкриття Опішнянської художньо-керамічної школи-майстерні (1936) працював там старшим інструктором, викладачем керамтехнології, упродовж нетривалого часу був її директором. Навчався заочно в Гірничому інституті в Ленінграді. З початком німецько-радянської війни був мобілізований і направлений на Волховський фронт. Після отримання важкого поранення помер у госпіталі під Ленінградом, де й похований.*
33. *Мова про* Івана Савовича Кашу *(1895–1948), який після арешту Сергія Реви викладав математику й фізику в Опішнянській школі майстрів художньої кераміки до початку німецько-радянської війни (1937–1941).*
34. Рябокінь Іван Арсентійович (1912–?) – *міськомлинський і опішненський гончар. Гончарювати навчався в міськомлинського гончаря Петра Біляка. Закінчив Опішнянську школу майстрів художньої кераміки (1937–1939). Працював у Ростові-на-Дону, Дніпропетровську (1947–1948), згодом – гончарював у Опішнянській промартілі «Червоний гончар» та місцевому Промкомбінаті, а також удома.*

35. Калюжний Дмитро – *випускник Опішнянської школи майстрів художньої кераміки (1939).*
36. Бруслик Петро – *випускник Опішнянської школи майстрів художньої кераміки (1939).*
37. Литовченко (Літовченко) Семен Родіонович (? – зима 1942) – *викладач композиції й живопису Опішнянської школи майстрів художньої кераміки (друга половина 1930-х). Його зображено на фотографії серед випускників Опішнянської художньо-керамічної школи-майстерні (1936–1938), а також Опішнянської школи майстрів художньої кераміки (1937–1939, 1938–1940). Про нього згадувала Мотрона Назарчук – його учениця й випускниця цієї ж школи: «У школі нас вчив Семен Родіонович Литовченко. Ходили малювати з природи. Вчив, щоб малювали обома руками: роби коло правою і роби коло лівою, а тоді так само пробуй квітку – це начало таке було, а потім уже почалась композиція, він нічого не нав'язував, казав: «Робіть як хочете». Йому здавали ці роботи. Він робив свої висновки. Теорію вчили на бумазі. У шкільній майстерні малювали на виробах вже. Він сам не вмів малювати (на гончарних виробах). Він тіки нас учив, як лучче. Я думаю, отаких учити немає нічого хужого, як таких, що вже робили. Як учити таких, що нічого не знають, можна, а як таких, що вже малювали, то тільки сміялися з нього». Після закінчення школи Мотрона Назарчук «вчила учнів малювати у майстерні, Семен Родіонович Литовченко у класі» [Щербань Олена. Опішненська школа майстрів художньої кераміки (1936–1941) / Олена Щербань // Український керамологічний журнал. – 2004. – № 2-3. – С. 128].*
Його внук Микола Коєка – мешканець Котельви, колишній молодший науковий співробітник Державного музею-заповідника українського гончарства в Опішному – пригадував, що жінка в Семена Литовченка – Марія Іванівна Ващенко – була чорнява, нібито з півдня, «невідомого походження». У них народилася дочка Львія (04.10.1939), у майбутньому – мати Миколи Коєки. Де поділася дружина – невідомо. Можливо, розлучилися або ж померла. Семен Литовченко зостався з маленькою донькою. Виїхав у с. Покрівське Опішнянського району, де працював директором місцевої школи. Помер 1942 року. Була сніжна зима, стояли сильні морози. Тіло покійника три дні лежало в хаті, а тоді, нібито, когось хоронили, і разом з ним поховали й Семена Литовченка. Пізніше його перепоховали окремо, бо діти не хотіли, щоб у могилі їхнього батька був захоронений ще хтось. Маленьку Львію доручили доглядати й годувати жінці, яка мала трьох дітей. Вона так її «годувала», що та опухла. Пізніше, під час війни, баба «Захарченчиха» з Малих Будищ виміняла Львію за горщики, бо дітей у них з чоловіком – Іваном Захарченком – не було. Вона порадилася про усиновлення з чоловіком, який прийшов додому пораненим після першої мобілізації 1941 року. Відтоді дівчинку звали Лідія Іванівна Захарченко.
38. Пошивайло (у дівоцтві Бородавка) Євдокія – *див. прим. 19.*

❒ *Мотрона Назарчук – Олександрі Селюченко*

1980 (?)

39 Тарасенко (у дівоцтві Каша) Марія Савівна – *рідна сестра Мотрони Назарчук.*

40. *Мова про повість Олексія Дмитренка «Опішня» [Дмитренко О. М. Весло : повісті, оповідання, нариси / О. М. Дмитренко. – К. : Радянський письменник, 1973. – С. 64-114].*

41. Білик Іван Архипович (26.11.1910 – 28.12.1999) – *видатний опішненський гончар. Упродовж року навчався гончарювати в Опішнянській гончарній майстерні (перша половина 1920-х), потім рік працював і навчався в мешканця Опішного Мелащенка (по-вуличному «Маська»), який наймав для роботи гончарів «зі сторони». Згодом три роки навчався і гончарював у свого дядька – відомого малобудищанського й хижняківського гончаря Якова Пічки. Працював гончарем та обточувальником гончарних виробів у Опішнянській промартілі (згодом заводі) «Художній керамік» (1929–1941). Служив у Радянській армії (вересень 1943 – 07.08.1945). Учасник бойових дій. Звільнений у запас через поранення осколком міни в лице, яке отримав під Будапештом (22.12.1944). Працював у Опішнянській промартілі (згодом заводі) «Художній керамік» гончарем-інструктором, ліпником декоративних виробів, гончарем, майстром з обточування посуду (18.10.1945 – 30.10.1946, 27.04.1948 – 1984), творчим майстром з ліплення (з 04.05.1965). Твори майстра експонувалися на виставках у багатьох містах СРСР та світу: Полтаві, Києві, Харкові, Москві, Ташкенті, Вільнюсі, Парижі, Лос-Анджелесі, Марселі, Софії, Фаєнце (диплом за скульптуру «Лев») тощо. Член Спілки художників УРСР (1970). Заслужений майстер народної творчості УРСР (1971). Лауреат Премії імені Данила Щербаківського (1995), лауреат Державної премії України імені Тараса Шевченка (1999). Нагороджений знаком «Відмінник промкооперації» (1939), бронзовою й срібною медалями ВДНГ у Києві та Москві. Помер і похований в Опішному.*

42. Линник (у дівоцтві Кононенко) Зінаїда – *див. прим. 5.*

43. Пошивайло Гаврило – *див. прим. 18.*

44. Ганжа Петро Олександрович (15.07.1939 р. н.) – *український кераміст. Син гончаря Олександра Дорофійовича Ганжі із с. Жорнище у Вінниччині. Після закінчення Львівського інституту декоративно-прикладного мистецтва працював головним художником Опішнянського заводу «Художній керамік» (1968–1973), зробивши вагомий внесок у справу піднесення місцевого гончарства й визнання опішненських майстрів. Член Національної спілки художників України. Член Національної спілки майстрів народного мистецтва України, упродовж 1994–2001 років – її секретар.*

45. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*

46. *Мова про* Григорія Денисенка – *див. прим. 22.*

47. Біляк Параска – *див. прим. 3.*

48. Зубань (у дівоцтві Свищ) Параска – *див. прим. 26.*

❒ *Мотрона Назарчук – Петру Ротачу*
Друга половина грудня 1980 (?)

49. Шевченко Тарас Григорович (09.03.1814 – 10.03.1861) – *український поет, письменник, художник, громадський геніальний діяч. Член Кирило-Мефодіївського братства. Академік Імператорської академії мистецтв.*
50. Каша Артем – *див. прим. 32.*
51. Литовченко (Літовченко) Семен – *див. прим. 37.*
52. Наливайко Терентій Йосипович (04.06.1899 – 04.06.1979) – *іконописець, художник, гончар, скульптор, малювальник. Народився в Котельві. Малював ікони, народні картини, декорації й афіші для котелевського драмгуртка (з 1916). Перебрався на постійне місце проживання в Опішне (1932), де став працювати в місцевій промартілі «Художній керамік». Навчався в художника Петра Кононенка та в Опішнянській художньо-керамічній школі-майстерні (1936–1938). Працював у Опішнянській промартілі «Художній керамік» (1938 – вересень 1941, 1943–1959): ліпив скульптуру тематичного характеру, погруддя й барельєфи на вазах, куманцях і тарелях, малював на тарелях і вазах різноманітні сюжети за творами Тараса Шевченка. Нагороджений медаллю «За доблестный труд в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.» (1946) та Дипломом I ступеня Полтавського облвиконкому (1947). Помер і похований в Опішному.*
53. Бабич Оксана Олексіївна – *випускниця Опішнянської школи майстрів художньої кераміки (1939).*
54. Кононенко Петро Максимович (29.04.1875 – 22.09.1942) – *іконописець, художник. Народився в с. Юсківці Сенчанські Лохвицького повіту. За одними даними, після закінчення церковнопарафіяльної школи навчався в Харкові, а потім у Москві в Строгановському училищі технічного малювання, за іншими – закінчив малярську майстерню Києво-Печерської лаври. Приїхав у с. Малі Будища, де на той час була збудована нова Різдво-Богородична церква. Малював ікони для цього храму, зокрема до іконостасу. Створював образи й для інших церков. Учасник Першої світової війни. Працював викладачем малювання в Опішнянській гончарній майстерні Полтавського губернського земства (станом на початок 1918 року), художником у Опішнянській промартілі «Художній керамік» (1930-ті), де розмальовував глиняні вироби станковими композиціями. Знаменитою опішненською малювальницею була його донька Зінаїда Линник. Помер і похований у Малих Будищах.*
55. Пошивайло Гаврило – *див. прим. 18.*
56. Каша Сава Лукич (1856–1919) – *батько Мотрони Назарчук. Наприкінці XIX – на початку XX століття був регентом церковного хору в новозбудованому малобудищанському Різдво-Богородичному храмі, а також попечителем таштешніх земської й церковнопарафіяльної шкіл.*

57. Гопкало Іван Олексійович (09.02.1894 – 29.02.1984) – *український кераміст, художник. Навчався в Миргородській художньо-промисловій школі імені Миколи Гоголя. Учителював у Яготині (1918–1928), працював художником Опішнянської гончарної професійно-технічної школи (1928–1930). Згодом мешкав у Полтаві, Станіславові, де працював у редакції газети «Прикарпатська правда» (1945–1948), опісля – у Херсоні, де викладав у Гідрометеорологічному технікумі (1945–1952).*
58. Назарчук Саливон Іванович – *чоловік Мотрони Назарчук.*
59. *Як засвідчують архівні дані 1946 року, Мотрону Назарчук було відзначено медаллю «За доблестный труд в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.». Разом із нею до нагороди було представлено працівників артілей «Художній керамік»: Параску Біляк, Омеляна Ковпака, Зінаїду Линник, Терентія Наливайка, Наталю Оначко, Мефодія Сердюченка – та «Червоний гончар»: Мартіяна Кужима, Петра М'якоступа, Олексія Нікітченка, Параску Линник, Макара Пругла.*
60. *Як стверджувала у своїй статті «Дипломниці» [Прапор комунізму. – 1962. – № 29. – 8 березня. – С. 3] тогочасний головний художник Опішнянського заводу «Художній керамік» Нонна Кисельова, Полтавський облвиконком нагородив Мотрону Назарчук Дипломом I ступеня 1946 року.*

    Опішненський учитель-історик Григорій Максимович у своїй праці «Історія Опішнянського заводу «Художній керамік» (складено за архівними матеріалами та спогадами старожилів)» серед тих, кого 1947 року нагороджено Дипломами I ступеня, назвав таких працівників промартілі «Художній керамік»: Пилипа Багрія, Трохима Демченка, Мефодія Сердюченка, Наталю Оначко, Мотрону Назарчук, Зінаїду Линник, Захара Коломійця.

    У Національному архіві українського гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному зберігається Диплом за №29, виданий Зінаїді Линник 1947 року. У ньому зазначено: «Дипломом першого ступеня Згідно з постановою Ради Народних Комісарів Союзу РСР від 22 серпня 1945 р. № 2139, видано цей диплом за систематичне перевиконання виробничих завдань та відмінну роботу по масовому випуску художньо виконаних предметів широкого вжитку вищої якості та як така, що проробила за спеціальністю шістнадцять років. Диплом видано Линник Зінаїді Петрівні. Голова виконкому Полтавської обласної ради депутатів трудящих /підпис/ секретар /підпис/ 13 лютого 1947 р.» Це є підтвердженням того, що Мотрона Назарчук була нагороджена дипломом саме 1947 року.
61. Омеляненко (у дівоцтві Багрій, у першому шлюбі Пукало) Марія – *див прим. 6.*
62. Ємець Іван Тихонович – *опішненський гончар. Закінчив Опішнянську художньо-керамічну школу-майстерню (1938). Працював у майстерні при Миргородському керамічному технікумі (1933), де його вироби розмальовувала Зінаїда Линник. Загинув на фронті в роки Другої світової війни.*

63. Ширай Олександр Петрович (1909–?) – *опішненський гончар. Випускник Опішнянської художньо-керамічної школи-майстерні (1938). На випускній фотографії 1936–1938 років міститься його портрет з підписом «О. П. Ширай». Працював у гончарній майстерні, що належала до товариства «Кустар-Кредит», згодом – у промартілі «Художній керамік».*
64. Яресько Наталя Тимофіївна (22.08.1918 – ?) – *випускниця Опішнянської школи майстрів художньої кераміки (1939). Працювала бухгалтером у Відділі соцзабезпечення Опішнянського райвиконкому (27.01.1944 – 08.12.1960). Переведена на посаду інспектора держдопомоги багатодітним і одиноким матерям (09.12.1960). Звільнена у зв'язку з ліквідацією (01.02.1963). Працювала малювальницею в Опішнянському заводі «Художній керамік» до виходу на пенсію (25.02.1963 – 22.08.1973).*

❒ *Мотрона Назарчук – Віталію Ханку*

18.12.1980

65. Каша Сава – *див. прим. 56.*
66. *Йдеться про старших братів Мотрони Назарчук* – Степана *та* Івана Кашів.
67. *Йдеться про старшу сестру Мотрони Назарчук* – Анастасію Яковенко (у дівоцтві – Кашу), *радянську активістку, яка станом на 1937 рік працювала головою сільської ради в Малих Будищах і була безпосередньо причетною до арешту багатьох односельців, зокрема кількох місцевих гончарів, так званих «ворогів народу».*
68. Каша Артем – *див. прим.32.*
69. Гопкало Іван – *див. прим. 57.*
70. Оначко (у дівоцтві Боцьва) Наталя – *див. прим. 20.*
71. Кришталь Марія Федотівна (09.08.1902 – 16.03.1978) – *відома опішненська малювальниця. Навчалася в Опішнянському гончарному пункті Полтавського губернського земства під керівництвом Юрка Лебіщака (друга половина 1910-х). Розмальовувала посуд у майстернях опішненських гончарів Сергія Горілея та Никифора Кандзюби. Працювала малювальницею в гончарній майстерні товариства «Кустар-Кредит» (1925–1929), Опішнянській промартілі «Художній керамік» (1930 – жовтень 1936, 02.10.1949 – 14.01.1958), Опішнянській артілі «Червоний гончар» (1937 – 15.09.1941).*
72. Назарчук Саливон – *див. прим. 58.*
73. Наливайко Терентій – *див. прим. 52.*
74. Бабич Оксана – *див. прим. 53.*
75. Шевченко Тарас – *див. прим. 49.*
76. *Окупація Опішного німцями тривала не три, а два роки.*
77. *Див. прим. 59.*

78. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
79. Тягун Григорій Сергійович (13.10.1912 – 1987) – *відомий опішненський гончар 1940-х – 1960-х років. Гончарювати навчався у свого тестя, опішненського гончаря Никифора Олексійовича Кандзюби (1895–1933). Працював пекарем у Опішнянському сільпо (23.07.1938 – 24.01.1940). Працював гончарем на Фабриці керамічних виробів у Таганрозі (20.03.1940 – 18.08.1941), звідки звільнений у зв'язку з мобілізацією в РСЧА, гончарем в Опішнянській промартілі (згодом заводі) «Художній керамік» (з 15.04.1946), творчим майстром (з 04.05.1965 до виходу на пенсію). Його вироби експонувалися на численних виставках у колишньому СРСР та за кордоном. Нагороджений Дипломом II ступеня Полтавського облвиконкому (1958). Помер і похований в Опішному. Його дружина – Марія Тягун (у дівоцтві Кандзюба) – відома опішненська малювальниця 1940-х – 1960-х років.*
80. Мареха Олексій Тихонович (1930 – 21.01.1997) – *відомий опішненський гончар 1950-х – 1980-х років. Працював на різних роботах у Опішнянському колгоспі «Жовтень» (1943–1947), гончарем, творчим майстром (з 02.01.1975) в Опішнянській промартілі (згодом заводі) «Художній керамік». Служив у Радянській армії (вересень 1950 – 02.11.1953). Нагороджений Дипломом II ступеня Полтавського облвиконкому (1958).*
81. Біляк Василь Андрійович (02.09.1924 – 19.04.1995) – *відомий опішненський гончар 1950-х – 1980-х років. Народився в Опішному. Навчався гончарювати в Опішнянському керамічному заводі в роки німецької окупації. Був вивезений на примусові роботи в Німеччину (травень 1943). Перебував у концтаборі Заксенхаузен (квітень 1945). Після звільнення з табору висланий на Урал – в м. Копейськ Челябінської області. Працював у системі тресту «Челябшахтстрой» (з 15.09.1948): різноробочим у Копейському будрайуправлінні, робітником на шлакоблочному заводі (08.02.1949 – 12.10.1950); ліпником декоративних виробів (з 09.04.1951), творчим майстром (з 04.05.1965) в Опішнянській промартілі (згодом заводі) «Художній керамік». Звільнений у зв'язку з виходом на пенсію через інвалідність (03.06.1982). Відновив роботу на посаді творчого майстра зі створення малих скульптурних глиняних виробів (01.07.1983 – 02.11.1984). Учасник численних виставок у колишньому СРСР та за кордоном. Твори зберігаються в приватних колекціях та музеях України. Нагороджений Бронзовими медалями ВДНГ у Москві (1971, 1973). Член Спілки художників УРСР. Помер і похований в Опішному.*
82. Омеляненко Василь Онуфрійович (03.08.1925 р. н.) – *знаменитий опішненський гончар 1950-х – 2010-х років. Народився в Опішному. Працював гончарем, потім майстром творчої лабораторії в Опішнянській промартілі (згодом заводі) «Художній керамік» (1950–1985). Учасник численних виставок у колишньому СРСР та за кордоном: Бельгія, Канада, Японія, Болгарія, Югославія, Польща, США, Норвегія, Великобританія та ін. Член Національної спілки художників України, член Національної спілки*

майстрів народного мистецтва України. Заслужений майстер народної творчості УРСР (1976). Лауреат Премії імені Данила Щербаківського (1995), лауреат Державної премії України імені Тараса Шевченка (1999).

83. Селюченко Олександра Федорівна (06.05.1921 – 23.06.1987) – *відома опішненська гончарка-скульпторка, малювальниця. Ремеслу навчалася у своєї матері – Явдохи Селюченко. Закінчила Опішнянську школу майстрів художньої кераміки (1939). Працювала малювальницею в промартілі «Ленінські дні» (29.10.1939 – 30.04.1941); малювальницею, творчим майстром з малювання, творчим майстром з ліплення декоративних виробів у Опішнянській промартілі (згодом заводі) «Художній керамік» (з 26.03.1946 року до виходу на пенсію). Учасник численних міжнародних виставок. Член Спілки художників УРСР. Заслужений майстер народної творчості УРСР (1973).*
84. Біляк Параска – *див. прим. 3.*
85. Білик Іван – *див. прим. 41.*

❒ *Мотрона Назарчук – Віталію Ханку*

Січень 1981 (?)

86. Кононенко Петро – *див. прим. 54.*
87. Гопкало Іван – *див. прим. 57.*
88. *Йдеться про* Артема Кашу – *див. прим. 32.*
89. Менделєєв Дмитро Іванович (1834–1907) – *знаменитий російський хімік. Один з авторів періодичної таблиці хімічних елементів. Відкрив один з фундаментальних законів природи – періодичний закон хімічних елементів (1869).*
90. *Йдеться про VII Менделєєвський з'їзд, присвячений 100-річчю від дня народження Дмитра Менделєєва, який проходив упродовж 10–13 вересня 1934 року в Ленінграді й Москві.*
91. Наливайко Терентій – *див. прим. 52.*

❒ *Мотрона Назарчук – Петру Ротачу*

19.01.1981

92. Кононенко Петро – *див. прим. 54.*
93. *Найімовірніше, ця інформація не відповідає дійсності.*
94. *В іншому своєму листі, до Віталія Ханка, Мотрона Назарчук зазначила, що в той час Петро Кононенко в майстерні не працював.*
95. Ленін (Ульянов) Володимир Ілліч (22.04.1870 – 21.01.1924) – *лідер російських більшовиків. Один із організаторів збройного більшовицького перевороту в Петрограді в жовтні 1917 року, наслідком якого стала громадянська війна в Росії. Ініціатор червоного терору та «продразвёрстки», які призвели до жахливих жертв, у тому числі серед українців, унаслідок розстрілів та голоду 1921–1922 років. Один із творців більшовицької імперії – СРСР. Голова Раднаркому (до 1924).*

96. Шевченко Тарас – *див. прим. 49.*
97. Сталін (Джугашвілі) Йосип Віссаріонович (18.12.1878 – 05.03.1953) – *державний, політичний і військовий діяч СРСР. Генеральний секретар ЦК РКП(б) (1922–1925) та ЦК ВКП(б) (1925–1934). Секретар ЦК ВКП(б) / ЦК КПРС (1934–1953). Голова РНК СРСР / голова РМ СРСР (1941–1953). Генералісімус Радянського Союзу (1945). Герой соціалістичної праці (1939), Герой Радянського Союзу (1945). Один із найжорстокіших диктаторів в історії людства. Один з ініціаторів здійснення геноциду проти українців – Голодомору 1932–1933 років, спрямованого на придушення національно-визвольного руху в Україні.*
98. *На думку автора книги, це твердження помилкове. В одному з листів до Віктора Міщанина Мотрона Назарчук писала про виготовлення робіт до Менделєєвського з'їзду, присвяченого ювілею видатного хіміка. Такий ювілей – 100-річчя від дня народження Дмитра Менделєєва – припав на 1934 рік. У вересні того року відбувався сьомий з'їзд, отож малювати на таких виробах Петро Кононенко міг лише після 1933 року.*
99. Ханко Віталій Миколайович (31.08.1937 р. н.) – *мистецтвознавець. Народився в Полтаві. Закінчив Миргородський керамічний технікум імені Миколи Гоголя (1962), Ленінградський інститут малярства, скульптури та архітектури імені Іллі Рєпіна. Працював у Полтавському художньому музеї (1969–1995). Доцент Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка (з 1995). Член Національної спілки художників України, Національної спілки майстрів народного мистецтва України та Національної асоціації мистців України. Заслужений працівник культури України (1994). Автор багатьох книг, зокрема: «Словник мистців Полтавщини» (2002), «Миргородський мистецький словник (кінець XVII – початок XXI сторіччя)» (2005), «Мистецтвознавча думка на Полтавщині» (2007), «Енциклопедія мистецтва Полтавщини» (Т. 1, 2; 2014, 2015).*
100. *Петро Ротач на листі зробив напис олівцем: «Цікава доля людини взагалі. На обличчі – видно – відбилося страждання».*

❒ *Мотрона Назарчук – Віталію Ханку*

13.02.1981

101. Наливайко Терентій – *див. прим. 52.*
102. Шевченко Тарас – *див. прим. 49.*
103. Линник (в дівоцтві Кононенко) Зінаїда – *див. прим. 5.*
104. Кононенко Петро – *див. прим. 54.*
105. Рубльов Андрій (1360/1370 – 1428) – *найвідоміший середньовічний московитський іконописець, чернець. Відомі його твори: «Трійця», «Архангел Михаїл», «Апостол Павло», «Спас Вседержитель».*

❒ *Мотрона Назарчук – Віталію Ханку*

Березень 1981 (?)

106. Коротич Віталій Олексійович (26.05.1936 р. н.) – *український поет доби СРСР, прозаїк, публіцист. Лауреат Державної премії УРСР імені Тараса Шевченка (1980), Літературних премій імені Олексія Толстого (1982) та імені Бориса Полєвого (1983), Міжнародної премії імені Юліуса Фучика (1984). У часи «горбачовської перестройки» був головним редактором найпопулярнішого в ті роки московського журналу «Огонёк» (1986–1991).*

107. Дмитренко Олексій Максимович (30.03.1940 – 08.11.2009) – *український письменник. Народився в Решетилівці в Полтавщині. Закінчив Київський державний університет імені Тараса Шевченка (1966). Автор багатьох книг, зокрема «Весло» й «Хвіст ящірки», де вміщено повість «Опішня». Лауреат Державної премії УРСР імені Тараса Шевченка (1987) та Премії імені Миколи Островського. Помер і похований у Києві.*

108. Ганжа Петро – *див. прим. 44.*

109. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*

110. Ковпак Омелян Іванович (16.07.1888 – 05.09.1972) – *знаний опішненський гончар 1920-х – 1940-х років. Народився в Опішному в родині видатного гончаря-цегельника Івана Ковпака, про якого згадував Іван Зарецький у книзі «Гончарный промысел в Полтавской губернии». Працював у майстерні при Опішнянському гончарному показовому пункті Полтавського губернського земства під керівництвом Андрія Сидоренка (перша половина 1910-х). Учасник Першої світової війни. Гончарював удома (1920-ті). Для малювання своїх виробів наймав місцевих малювальниць, зокрема Наталю Оначко (у дівоцтві Боцьва). Згодом працював у Опішнянських промартілях «Червоний гончар» і «Художній керамік». Жив і працював у м. Батумі (1933–1934). Мешкав у Сенчі Миргородського району, де організував гончарну артіль «Керамік» (1948), згодом – у Полтаві (з 1950). Нагороджений медаллю «За доблестный труд в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.» (1946), Дипломом І ступеня Полтавського облвиконкому (1947). Помер і похований у Полтаві.*

111. Чирвенко Федір Миколайович (1868–1919) – *знаменитий опішненський гончар кінця XIX – початку XX століття. Навчався гончарювати у свого батька. Ремеслом почав займатися з 1884 року. Проходив стажування за направленням земства на фабриці Фока в Новгородській губернії. Учасник багатьох кустарно-промислових і сільськогосподарських виставок: Зіньків (1886, 1895), Полтава (1886, 1890, 1893), Харків (1887), Опішне (1890), Кременчук (1896), Ромни (1899), Париж (1900), Санкт-Петербург (1902, 1913), Катеринослав (1910). Нагороджений золотою, 5 срібними й 6 бронзовими медалями.*

Відомим гончарем був також його син – Сидір Чирвенко (1886–1925), який закінчив Миргородську художньо-промислову школу імені Миколи Гоголя

(1905), був учасником виставок у Києві (1906, 1909) та Полтаві (1909), нагороджений бронзовою і срібною медалями.

112. Різник Юхим Юхимович (1876–?) – *відомий опішненський гончар кінця XIX – початку XX століття. Гончарству навчався у Федора Чирвенка. Проходив стажування за направленням земства на фабриці Фока в Новгородській губернії. Учасник виставок: Опішне (1890), Ромни (1899, срібна медаль), Полтава (1909, бронзова медаль), Катеринослав (1910, бронзова медаль), Санкт-Петербург (1913, бронзова медаль).*
113. Поросний Василь Васильович (1873–1942) – *знаменитий опішненський гончар кінця XIX – першої третини XX століття. Народився в Міських Млинах. Навчався у Федора Чирвенка та в Опішнянській земській гончарній майстерні. Окрім гончарства, займався хліборобством і бджільництвом. Учасник багатьох виставок: Харків (1896), Курськ (1896), Ромни (1899, 1908, 1910), Санкт-Петербург (1902, 1907, 1913), Київ (1906, 1913), Полтава (1909), Катеринослав (1910). Нагороджений золотою, срібною й бронзовою медалями. Під час колективізації був розкуркулений і разом із старшим сином Василем переїхав до Москви, де продовжував гончарювати. Василь Поросний (молодший) (1903–?) також гончарював до переїзду в Москву. Менший син Назар гончарював до кінця 1930-х років. У повоєнні роки працював трактористом. Помер і похований у Москві.*
114. Гончар Іван Тарасович (1888–1944) – *відомий гончар із с. Крищинці Вінницької області, який у другій половині 1930-х років працював у експериментальній майстерні при Київському державному музеї українського мистецтва.*
115. Федорова Ніна Іванівна (30.12.1907 – 1993) – *українська художниця-керамістка. Народилася в Житомирщині. Закінчила Київський інститут кераміки і скла (1930). Працювала в експериментальній майстерні при Київському державному музеї українського мистецтва, що на території Києво-Печерської лаври. З 1946 року очолювала Експериментальну майстерню (згодом лабораторію) архітектурно-художньої кераміки Інституту архітектури Академії будівництва і архітектури УРСР, з 1963 року — у Київському зональному науково-дослідному інституті експериментального проектування житлових та громадських споруд (КиївЗНДІЕП). Померла й похована в Києві.*
116. Багрій Іван Юхимович (1911–1941) – *опішненський гончар. Навчався ремеслу в батька. Закінчив Опішнянську художньо-керамічну школу-майстерню (1936–1938). Працював у Опішнянській промартілі «Художній керамік» (до 1936). У період Голодомору 1932–1933 років гончарював у Тулі. Працював гончарем у Єревані (1938–1941). Загинув під Львовом під час Другої світової війни.*
117. Багрій Юхим Харитонович (1869–1942) – *опішненський гончар. Гончарювати навчився в батька. Гончарем був його син Іван (1911–1941), а малювальницею – донька Марія (1921–2004).*

118. Оначко (у дівоцтві Боцьва) Наталя – *див. прим. 20.*
119. Кришталь Марія – *див. прим. 71.*
120. Біляк Параска – *див. прим. 3.*

❒ *Мотрона Назарчук – Віталію Ханку*

12.05.1981

121. Дмитрієва Євгенія Михайлівна (1900–1969) – *художник декоративно-ужиткового мистецтва, мистецтвознавець, автор праці «Мистецтво Опішні» (1954). Член Спілки художників УРСР (1944).*
122. Наливайко Терентій – *див. прим. 52.*
123. Оначко (у дівоцтві Боцьва) Наталя – *див. прим. 20.*
124. Линник (у дівоцтві Кононенко) Зінаїда – *див. прим. 5.*
125. Китриші Михайло і Галина – *відома гончарна родина з Опішного.* Михайло Єгорович (21.10.1936 р. н.) – *син гончаря, знаменитий опішненський гончар. Працював у Опішнянській промартілі (згодом заводі) «Художній керамік» (з 1955). Входив до складу творчої лабораторії. Брав участь у численних вітчизняних і міжнародних виставках. Заслужений майстер народної творчості УРСР (1985). Лауреат Премії імені Данила Щербаківського (1995), лауреат Державної премії України імені Тараса Шевченка (1999).* Галина Сергіївна (у дівоцтві Левченко) (03.07.1939–20.07.2016) – *опішненська малювальниця. Навчалася в Ганни Канівець. Працювала малювальницею в Опішнянській промартілі (згодом заводі) «Художній керамік» (1958–1988).*
126. Ковпак Омелян – *див. прим. 110.*

❒ *Мотрона Назарчук – Віталію Ханку*

22.06.1981

127. Гайдар (Голіков) Аркадій Петрович (22.01.1904 – 26.10.1941) – *колишній чекіст, що прославився своєю жорстокістю в Сибіру в роки громадянської війни в Росії. Згодом – відомий російський радянський дитячий письменник, автор широковідомої повісті «Тимур та його команда».*
128. Каша Надія Іванівна (1927 р. н.) – *племінниця Мотрони Назарчук, донька її рідного брата Івана Каші.*

❒ *Мотрона Назарчук – Віталію Ханку*

02.07.1981

129. Піаніда (справжнє прізвище – П'янида) Борис.
130. Сакун Хома Мусійович (1901 – 31.01.1943) – *мисковий гончар, відомий опішненський майстер художньої кераміки. Народився в х. Драни (поблизу с. Батьки) Зіньківського повіту. Навчався в Опішнянському гончарному*

показовому пункті Полтавського губернського земства (1915–1918). Його учителями були Юрко Лебіщак і Петро Кононенко. Жив і гончарював у Малих Будищах (1920-ті). Виготовляв миски. Після відкриття в Опішному промартілі «Художній керамік» працював там гончарем, завідувачем виробництва. Викладав у місцевій гончарній школі (друга половина 1930-х). Загинув на фронті Другої світової війни. Похований у с. Карабаєво Тверської області (Росія).

131. Пошивайли (династія) – *Гаврило Ничипорович, Явдоха Данилівна та Микола Гаврилович Пошивайли.*
132. Пошивайло Гаврило – *див. прим. 18.*
133. *Йдеться про* Артема Кашу *(див. прим. 32). Хома Сакун загинув і похований не під Ленінградом, а в с. Карабаєво Тверської області (Росія).*
134. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
135. Селюченко Олександра – *див. прим. 83.*

❒ *Мотрона Назарчук – Олександрі Селюченко*

10.07.1981

136. Біляк Параска – *див. прим. 3.*
137. *Мова йде про чоловіка опішненської малювальниці Ганни Канівець (у дівоцтві Звагольської).*
138. Зубань (у дівоцтві Свищ) Параска – *див. прим. 26.*
139. Мостовенко (у дівоцтві Свищ) Якилина Яківна – *подруга Мотрони Назарчук, середня донька малобудищанського гончаря Якова Степановича Свища (1897–1933), який мешкав навпроти її батьківської садиби.*
140. Тараненко Олексій Семенович – *чоловік опішненської малювальниці 1950-х – 1970-х років Наталі Луківни Тараненко (у дівоцтві Зубань) (25.08.1921 – 11.07.1994). Його рідний брат Микола (21.05.1929 – 20.08.2002) упродовж 1945–1952 років працював гончарем у Опішнянській промартілі «Художній керамік».*
141. Ханко Віталій – *див. прим. 99.*
142. Кононенко Петро – *див. прим. 54.*
143. Наливайко Терентій – *див. прим. 52.*
144. Бабич Оксана – *див. прим. 53.*
145. Пошивайли (династія) – *див. прим. 131.*
146. Китриші Михайло і Галина – *див. прим. 125.*
147. Чирвенко Федір – *див. прим. 111.*
148. Ковпак Омелян – *див. прим. 110.*
149. Оначко (у дівоцтві Боцьва) Наталя – *див. прим. 20.*
150. Різник Василь Якович (1896/1900 – 1973/1975) – *опішненський гончар. Гончарював удома (1920-ті). Працював гончарем в Опішнянській промартілі «Художній керамік» (1930-ті – 1950-ті). Нагороджений Дипломом I ступеня Полтавського облвиконкому (1952).*

151. Діденко Володимир – *онук знаменитого опішненського гончаря кінця XIX – початку XX століття Федора Чирвенка, чоловік опішненської майстрині іграшки Ганни Діденко. Працював на Опішнянському заводі «Художній керамік» інженером з кадрів.*
152. Кришталь Марія – *див. прим. 71.*
153. Леженін Іван – *див. прим. 4.*
154. Назарчук Ірина – *див. прим. 21.*

❒ *Мотрона Назарчук – Олександрі Селюченко*
Липень – серпень 1981 (?)

155. Корицька Ніна Андріївна – *дружина Якова Корицького – директора гончарної школи в Опішному (1936–1937), якого згодом було репресовано. Працювала вчителькою в Опішнянській середній школі, жила по сусідству з Мотроною Назарчук. Останні роки життя мешкала в сина в Москві, де й померла.*
156. Леженін Іван – *див. прим. 4.*
157. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
158. Білик Іван – *див. прим. 41.*
159. Білики (родина) – *Іван Архипович Білик та його сини Павло й В'ячеслав.*
160. Білик Павло Іванович (1935–2011) – *син знаменитого опішненського гончаря Івана Білика. Працював на заводі «Художній керамік» (з 1957) майстром декоративних виробів, начальником відділу техконтролю, інженером з якості, інженером-технологом, головним інженером.*
161. Ганжа Петро – *див. прим. 44.*
162. Дмитренко Олексій – *див. прим. 107.*
163. Ханко Віталій – *див. прим. 99.*
164. Ковпак Омелян – *див. прим. 110.*
165. Гопкало Іван – *див. прим. 57.*
166. Кирячок Михайло Іванович (1912/1913 – 1941/1945) *закінчив Гончарну школу в Опішному (кінець 1920-х). Працював майстром-інструктором Макаровоярівської керамічної кустарно-промислової школи (1930–1933), опісля – в майстерні художньої кераміки в Луганську. Ймовірно був засланий у столицю Киргизстану – Фрунзе, де гончарював у науково-технічній станції.*
167. Багрій Іван – *див. прим. 116.*
168. Кононенко Петро – *див. прим. 54.*
169. Козак Іван Йосипович (1908–1941) – *талановитий опішненський гончар. Закінчив гончарну школу (1930). Гончарював у Опішнянській промартілі «Художній керамік». Загинув на війні.*
170. *Див прим. 60.*
171. Животовський Семен Васильович (1895–1964) – *опішненський гончар-мисочник. Гончарював у Опішнянській промартілі (згодом заводі) «Художній керамік». Мобілізований у РСЧА (30.07.1941). Був контужений*

на фронті. Проходив службу в квартирно-експлуатаційній частині Воронезького району, куди був направлений за станом здоров'я (13.02.1943 – 15.07.1945). Працював комірником, у повоєнні роки – в Опішнянському колгоспі імені Куйбишева.

172. Тарасенко (у дівоцтві Каша) Марія – *див. прим. 39.*
173. Линник (у дівоцтві Кононенко) Зінаїда – *див. прим. 5.*
174. Китриші Михайло і Галина – *див. прим. 125.*
175. Китриш Єгор Васильович (28.02.1908 – 1988) – *опішненський гончар. Працював гончарем в Опішнянській промартілі «Художній керамік» (грудень 1934 – вересень 1941). Був мобілізований у РСЧА (вересень 1943). Отримав важке поранення осколком міни в ліве плече (28.11.1943). Звільнений через хворобу (вересень 1944). Працював сторожем в Опішнянській промартілі (згодом заводі) «Художній керамік» (01.10.1944 – 07.10.1968). Батько знаменитого опішненського гончаря Михайла Китриша.*
176. Пошивайли (династія) – *див. прим.131.*

❒ *Мотрона Назарчук – Олександрі Селюченко*

25.12.1981

177. Назарчук Леонід – *див. прим. 8.*
178. Пошивайло Гаврило – *див. прим. 18.*
179. Білик Іван – *див. прим. 41.*
180. Ганжа Петро – *див. прим. 44.*
181. Ханко Віталій – *див. прим. 99.*

❒ *Мотрона Назарчук – Олександрі Селюченко*

1982 (?)

182. Федорова Ніна – *див. прим. 115.*
183. Білик-Пошивайло Анастасія Савівна (22.06.1930 – 30.10.2009) – *майстриня народної гончарної скульптури. Працювала в Опішнянській промартілі (згодом заводі) «Художній керамік» (1954–1995). Член Спілки художників УРСР (1971), заслужений майстер народної творчості УРСР (1976). Нагороджена бронзовими медалями ВДНГ СРСР і УРСР (1973, 1987). Лауреат 2-го Всесоюзного фестивалю народної творчості (1987).*
184. Ганжа Петро – *див. прим. 44.*
185. *Йдеться про художників-керамістів* Денисенків із *Василькова* – Михайла Івановича (1917–2000) *та* Григорія Павловича (1925–2002).
186. Мечников Ілля Ілліч (1845–1916) – *український учений волоського походження. Один із основоположників еволюційної ембріології, імунології та мікробіології. Лауреат Нобелівської премії (1908). Працював у Новоросійському та Петербурзькому університетах, завідував*

Одеською бактеріологічною станцією, лабораторією в Інституті Пастера (Париж), був заступником директора цієї ж установи.

187. *Йдеться про* Яковенко (у дівоцтві Кашу) Анастасію – *див. прим. 67.*

188. Каша Артем – *див. прим. 32.*

189. Біляк Параска – *див. прим. 3.*

190. Головко Дмитро Федорович (1905–1978) – *український гончар, дійсний член Міжнародної академії гончарства (1970), народний художник УРСР (1972). Член Спілки художників УРСР (1948). Нагороджений золотими медалями Міжнародних виставок кераміки в Празі (1962) та Фаєнце (1969).*

191. Правдіна Варвара – *дружина Олександра (Олеся) Правдіна (Каші) – рідного брата Мотрони Назарчук.*

❒ *Мотрона Назарчук – Олександрі Селюченко*
Березень, 1984–1986 (?)

192. Назарчук Леонід – *див. прим. 8.*

❒ *Мотрона Назарчук – Олександрі Селюченко*
Жовтень – листопад, 1985 (?)

193. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*

194. Кільчевська Ольга – *див. прим. 10.*

195. Омеляненко (у дівоцтві Багрій, у першому шлюбі Пукало) Марія – *див. прим. 6.*

196. Каша (змінив прізвище на Дубравін) Микола Іванович – *син Івана Каші, племінник Мотрони Назарчук.*

197. Каша Артем – *див. прим. 32.*

198. Білик Іван – *див. прим. 41.*

199. Пошивайло Гаврило – *див. прим. 18.*

200. Ханко Віталій – *див. прим. 99.*

201. Біляк Параска – *див. прим. 3.*

202. Линник (у дівоцтві Кононенко) Зінаїда – *див. прим. 5.*

203. Назарчук Леонід – *див. прим. 8.*

❒ *Мотрона Назарчук – Олександрі Селюченко*
Грудень 1985 (?)

204. Ханко Віталій – *див. прим. 99.*

205. Китриш Михайло – *див. прим. 125.*

206. Піаніда (справжнє прізвище – П'янида) Борис – *див. прим. 129.*

207. Білик-Пошивайло Анастасія – *див. прим. 183.*

208. Леженін Іван – *див. прим. 4.*
209. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
210. Назарчук Леонід – *див. прим. 8.*
211. Біляк Параска – *див. прим. 3.*
212. Линник (у дівоцтві Кононенко) Зінаїда – *див. прим. 5.*
213. Кільчевська Ольга – *див. прим. 10.*
214. Паустовський Костянтин Георгійович (1892–1968) – *російський радянський письменник. Автор багатьох романів та повістей. Серед них: «Кара-Бугаз» (1929), «Колхіда» (1934), «Чорне море» (1936), «Сузір'я гончих псів» (1937), «Мещорська сторона» (1939) та інші.*
215. Горбачов Михайло Сергійович (1931 р. н.) – *радянський політичний та партійний діяч. Генеральний секретар ЦК КПРС (1985–1991), Голова Президії Верховної Ради СРСР (1988–1989), Голова Верховної Ради СРСР (1989–1990), Президент СРСР (1990–1991). Родоначальник ліберальних реформ усередині країни, які ввійшли в історію під назвою «перестройка». Удостоєний Нобелівської премії миру (1990).*
216. Андропов Юрій Володимирович (1914–1984) – *радянський політичний та партійний діяч. Голова КДБ СРСР (1967–1982). Генеральний секретар ЦК КПРС (1982–1984), Голова Президії Верховної Ради СРСР (1983–1984).*
217. *Йдеться про* Кашу Надію – *див. прим. 128.*
218. Сіренко Тетяна – *див. прим. 29.*
219. Овсій Любов Кирилівна – *випускниця Опішнянської школи майстрів художньої кераміки (1939).*
220. Майстренки – *козацький рід з Опішного, корені якого походять із сусіднього села Глинського. Дружина Василя Майстренка – Уляна Луківна – доводилася рідною тіткою Мотроні Назарчук, а їхні діти – двоюрідними братами й сестрами.*
221. Майстренко (у дівоцтві Котлік) Ірина – *друга дружина Костянтина Майстренка.*

❒ *Мотрона Назарчук – Олександрі Селюченко*

1986 (?)

222. Китриші – *див. прим. 125.*
223. Білики (родина) – *див. прим. 159.*
224. Білик-Пошивайло Анастасія – *див. прим. 183.*
225. Федорова Ніна – *див. прим. 115.*
226. Пошивайло Гаврило – *див. прим. 18.*
227. Короленко Володимир Галактіонович (1853–1921) – *український та російський письменник, журналіст, публіцист, громадський діяч.*

❒ *Мотрона Назарчук – Олександрі Селюченко*

1986 (?)

228. Канівець (у дівоцтві Звагольська) Ганна – *див. прим. 15.*
229. Пошивайло (у дівоцтві Бородавка) Євдокія – *див. прим. 19.*
230. Каша (змінив прізвище на Дубравін) Микола – *див. прим. 196.*
231. Каша Артем – *див. прим. 32.*
232. Горбачов Михайло – *див. прим. 215.*
233. Йдеться про Яковенко (у дівоцтві Кашу) Анастасію – *див. прим. 67.*
234. Білик Іван – *див прим. 41.*
235. Дмитренко Олексій – *див. прим. 107.*
236. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
237. Линник (у дівоцтві Кононенко) Зінаїда – *див. прим. 5.*
238. Біляк Параска – *див. прим. 3.*
239. Назарчук Леонід – *див. прим. 8.*
240. Назарчук Валентина – *див. прим. 23.*
241. Назарчук Ірина – *див. прим. 21.*
242. Ханко Віталій – *див. прим. 99.*

❒ *Мотрона Назарчук – Олександрі Селюченко*

Кінець 1986 (?)

243. Дмитренко Олексій – *див. прим. 107.*
244. Кочубеї – *стародавній козацький рід кримсько-татарського походження.*
245. Гоголь Микола Васильович (1809–1852) – *український прозаїк, драматург, поет, критик, публіцист. Уродженець Полтавщини. Найвідоміші твори – «Ревізор», «Тарас Бульба», «Вій», збірка «Вечори на хуторі біля Диканьки».*
246. Кільчевська Ольга – *див. прим. 10.*
247. Лисенко Світлана – *журналістка, автор публікації про Олександру Селюченко «Самопосвята глині» [Вітчизна. – 1986. – № 7. – С. 189-201].*
248. Назарчук Леонід – *див. прим. 8.*
249. Оначко (у дівоцтві Боцьва) Наталя – *див. прим. 20.*

❒ *Мотрона Назарчук – Олександрі Селюченко*

01.03.1987 (за поштовим штемпелем)

250. Середа Євдоким – *див. прим. 11.*
251. Назарчук Леонід – *див. прим. 8.*

❒ *Мотрона Назарчук – Віталію Ханку*

06.05.1987

252. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*

❒ *Мотрона Назарчук – Олександрі Селюченко*

18.05.1987

253. Паустовський Костянтин – *див. прим. 214.*
254. Тютюнники: Григорій Михайлович (1920–1961) *та* Григір Михайлович (1931–1980) – *українські письменники, уродженці с. Шилівка Зіньківського району Полтавської області. Лауреати Державної премії імені Тараса Шевченка.*
255. Білик Іван – *див. прим. 41.*
256. Біляк Параска – *див. прим. 3.*
257. Ленін (Ульянов) Володимир – *див. прим. 95.*
258. Кільчевська Ольга – *див. прим. 10.*
259. Ганжа Петро – *див. прим. 44.*
260. Ханко Віталій – *див. прим. 99.*
261. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
262. Назарчук Леонід – *див. прим. 8.*
263. Олійник Степан Іванович (1908–1982) – *український поет-гуморист і сатирик, журналіст. Лауреат Сталінської премії (1950) за збірку віршів «Наші знайомі».*
264. Олійник Борис Ілліч (1935–2017) – *український поет, перекладач, дійсний член НАН України, голова Українського фонду культури, Герой України. Лауреат Державної премії СРСР (1975), лауреат Державної премії УРСР імені Тараса Шевченка (1983).*
265. Дацінька (у дівоцтві Китриш) Любов Єгорівна (1938–2003) – *опішненська малювальниця. Учениця Мотрони Назарчук. Працювала в «Художньому кераміку». Рідна сестра знаменитого опішненського гончаря Михайла Китриша.*
266. Йдеться про Пошивайла Олександра (Олеся) Миколайовича (1958 р. н.) – *представника знаменитої опішненської гончарської династії Пошивайлів, директора Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України, генерального директора Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, доктора історичних наук, професора, лауреата Всеукраїнської літературно-мистецької премії імені Івана Нечуя-Левицького (1995), лауреата Фонду міжнародних премій (1998), лауреата Міжнародного відкритого рейтингу популярності та якості «Золота фортуна» (2001), заслуженого діяча науки і техніки України (2004), нагородженого медаллю «За вагомий внесок у розвиток музейної справи та охорони культурної спадщини» (2004), лауреата Премії імені Бориса Возницького «За вагомий особистий внесок у розвиток музейної справи» (2013).*

❒ *Мотрона Назарчук – Віталію Ханку*

Листопад 1987 (?)

267. Селюченко Олександра – *див. прим. 83.*
268. Ковпак Омелян – *див. прим. 110.*
269. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
270. Оначко (у дівоцтві Боцьва) Наталя – *див. прим. 20.*
271. Пошивайло Гаврило – *див. прим. 18.*

❒ *Мотрона Назарчук – Віталію Ханку*

18.12.1987

272. Ковпак Омелян – *див. прим. 110.*
273. Пошивайло Гаврило – *див. прим. 18.*
274. Білик Іван – *див. прим. 41.*
275. Тягун Григорій – *див. прим. 79.*

❒ *Мотрона Назарчук – Сергію Латанському*

28.01.1988

276. Білокур Катерина – *див. прим. 2.*
277. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
278. Сердюченко Мефодій Андрійович (1892–1970) – *відомий опішненський гончар. Працював у Опішнянській промартілі «Художній керамік» (1930-ті – 1950-ті). Учасник Першої світової війни. Нагороджений медаллю «За доблестный труд в Великой отечественной войне 1941–1945 гг.» (1946) та Дипломом I ступеня Полтавського облвиконкому (1947).*
279. Біляк Параска – *див. прим. 3.*
280. Тичина Павло Григорович (1891–1967) – *український поет, перекладач, публіцист, громадський діяч. Директор Інституту літератури АН УРСР, Голова Верховної ради УРСР двох скликань. Герой Соціалістичної праці. Лауреат Державної премії СРСР, лауреат Державної премії УРСР імені Тараса Шевченка.*

❒ *Мотрона Назарчук – Віталію Ханку*

17.02.1988 (за поштовим штемпелем)

281. Йдеться про опішненського гончаря Омеляна Ковпака *(див. прим. 110) та його двох доньок, які були малювальницями.*

❒ *Мотрона Назарчук – Віталію Ханку*

25.08.1988 (за поштовим штемпелем)

282. Дмитренко Олексій – *див. прим. 107.*
283. Ганжа Петро – *див. прим. 44.*
284. Селюченко Олександра – *див. прим. 83.*
285. Каша Лука Іванович – *дід Мотрони Назарчук. У другій половині XIX століття деякий час був старшиною при сільській управі. Наприкінці 1860-х років обраний попечителем нещодавно відкритої місцевої церковнопарафіяльної школи.*
286. Кузнєцов Матвій Сидорович – *російський промисловець і підприємець. 1887 року в Будах, на базі винокурні, заснував фарфоро-фаянсову фабрику, офіційне відкриття якої відбулося 1888 року. Там працювали 800 осіб. Підприємство увійшло до складу концерну «Т-во М. Кузнецова» (1890).*
287. Яковенко (у дівоцтві Каша) Анастасія – *див. прим. 67.*
288. Каша Артем – *див. прим. 32.*
289. Лебіщак Юрко Іванович (1873–1927) – *відомий український керамік-технолог. Керував Опішнянським гончарним показовим пунктом (1912–1921), займався будівництвом його нового приміщення, спроектованого Василем Кричевським.*
290. Сидоренко Андрій Єлисейович (1891–?) – *уродженець с. Глинськ у Сумщині. Випускник Глинської гончарної школи. Разом із Юрком Лебіщаком працював у Опішнянському гончарному показовому пункті Полтавського губернського земства. Під час німецької окупації Опішного (1942–1943) – техкерівник Опішнянського керамічного заводу. Після повернення більшовиків працював інженером в Опішнянській промартілі «Художній керамік». Після Другої світової війни виїхав у Харків.*

❒ *Мотрона Назарчук – Надії Каші*

Грудень 1992 (?)

291. Назарчук Валентина – *див. прим. 23.*
292. Назарчук Ірина – *див. прим. 21.*
293. Назарчук Леонід – *див. прим. 8.*
294. Правдіна Варвара – *див. прим. 191.*
295. Йдеться про Віталія *– сина рідного брата Мотрони Назарчук Олександра (Олеся) Правдіна (Каші) та його дружини Варвари, які мешкали в Черкасах. Віктором звали сина Анастасії Яковенко (Каші) – рідної сестри Мотрони Назарчук.*
296. Буднікова (у дівоцтві Єфімова) Ольга *– внучка Івана Каші, рідного брата Мотрони Назарчук, донька його меншої доньки Тетяни.*
297. Костенко Діна *– донька Тетяни Сіренко (див. прим. 29).*

❒ *Мотрона Назарчук – Надії Каші*

29.07.1997

298. Каша (змінив прізвище на Дубравін) Микола – *див. прим. 196.*
299. Костенко Діна – *див. прим. 297.*
300. Майстренко Тетяна Костянтинівна – *донька Костянтина Майстренка від першого шлюбу, двоюрідного брата Мотрони Назарчук, яка мешкала в Запоріжжі й опікувалася своєю тіткою.*
301. Правдіна Варвара – *див. прим. 191.*
302. *Йдеться про* Антона Лукича Кашу. *Цікаві факти з його київського періоду життя подано в книзі «Історія мого покоління. Спогади учасника революційних подій в Україні» Івана Майстренка – двоюрідного племінника Антона Каші.*
303. Майстренки – *див. прим. 220.*

❒ *Мотрона Назарчук – Тетяні Єфімовій*

13.01.1998

304. Єфімова (у дівоцтві Каша) Тетяна Іванівна – *молодша донька Івана Каші, рідна племінниця Мотрони Назарчук.*
305. Єфімов Ігор – *чоловік молодшої доньки Івана Каші.*
306. *Йдеться про* Лук'яна Остряниа.
307. *Йдеться про* Свирида Лук'яновича *та* Анастасію Григорівну Остряинів.
308. Каша (у дівоцтві Остряин) Марія Свиридівна (1866–1953) – *мати Мотрони Назарчук.*
309. Тарасенко (у дівоцтві Каша) Марія – *див. прим. 39.*
310. Каша Сава – *див. прим. 56.*
311. Каша Лука – *див. прим. 285.*
312. *У діда Мотрони Назарчук – Луки Каші – було чотири сини, про що вона писала і в листах до Віктора Міщанина. Не згаданий тут Митрофан Каша помер молодим від запалення легенів, застудившись під час гончарювання.*
313. Каша (у дівоцтві Лещенко) Ірина – *бабуся Мотрони Назарчук.*
314. Каша Іван Лукич – *найстарший із синів Луки Каші.*
315. Каша (змінив прізвище на Дубравін) Микола – *див. прим. 196.*
316. *На жаль, цю фотокартку втрачено після смерті Миколи Дубравіна (Каші), у якого не було дітей.*
317. *В одному з листів до Віктора Міщанина Мотрона Назарчук зазначила, що Лещенки жили в Малих Будищечках.*
318. Майстренко Василь Якович – *батько українських письменників Івана та Якова Майстренків, чоловік Уляни Луківни – тітки Мотрони Назарчук по батьківській лінії.*
319. *Йдеться про* Петра Майстренка.

320. *Йдеться про* Івана Майстренка.
321. Майстренко Яків Васильович (1903–1987) – *відомий український письменник, драматург. Двоюрідний брат Мотрони Назарчук. Засуджений за фальшивими звинуваченнями в націоналізмі на 10 років таборів (1949). Звільнений і реабілітований (1956).*
322. Каша Степан Савович – *найстарший брат Мотрони Назарчук.*
323. Каша Іван – *див. прим. 33.*
324. Яковенко (у дівоцтві Каша) Анастасія – *див. прим. 67.*
325. Сталін (Джугашвілі) Йосип – *див. прим. 97.*
326. Каша (змінив прізвище на Правдін) Олександр (Олесь) – *рідний брат Мотрони Назарчук*
327. Каша Артем – *див. прим. 32.*
328. Дубравіна Олена – *дружина Миколи Дубравіна (Каші) – сина Івана Каші, рідного брата Мотрони Назарчук.*
329. *Йдеться про фото, опубліковане в статті Світлани Пошивайло «Мотрона Назарчук: спогади. До 90-ліття від дня народження» [Український керамологічний журнал. – 2001. – № 1. – С. 60]. У підписові, зокрема, зазначено, з посиланням на Мотрону Назарчук: «Другий ряд: брат Мотрони Назарчук з дружиною та сином. Васильків, 1934–1935 рр.». Старша донька Івана Каші – Надія Каша, коли подивилася на це фото, зазначила, що чоловік, зображений на ньому, не схожий на її дядька Олександра Кашу (Дубравіна). Ймовірно, це хтось із родичів чоловіка Мотрони Назарчук. Тож остаточно місце фотографування й перелік осіб, зображених на фото, не з'ясовано.*

❒ *Мотрона Назарчук – Тетяні Єфімовій*

19.02.1998

330. Каша Сава – *див. прим. 56.*
331. Каша Лука – *див. прим. 285.*
332. *Село Малі Будища відносилося до Заїченської волості, а не до Опішнянської.*
333. Каша Степан – *див. прим. 322.*
334. Каша Іван – *див. прим. 33.*
335. Яковенко (у дівоцтві Каша) Анастасія – *див. прим. 67.*
336. Каша Артем – *див. прим. 32.*
337. Тарасенко (у дівоцтві Каша) Марія – *див. прим. 39.*
338. *Йдеться про* Саливона Івановича Назарчука.
339. Назарчук Леонід – *див. прим. 8.*
340. *Під час зустрічі автора книги з донькою Івана Каші – племінницею Мотрони Назарчук Надією Кашею (1927 р. н.), про цю сторінку в житті тітки вона розповіла, що в передвоєнні роки, коли ще була малою, чула з розмов дорослих, що Саливон Назарчук на момент знайомства з Мотроною Кашею, під час роботи у Василькові, нібито був одружений.*

Його перша дружина начебто приходила до Мотрони й говорила: «Що ж ти робиш? Сім'ю розбиваєш! Одумайся!». Коли вони прибули в Малі Будища, то «сім'я не прийняла Назарчука. Мати строга була. Жили разом». Потім він кудись поїхав, аліменти не платив. «А тоді строго за це було. І вроді перед війною привозили його сюди на суд, ну, суда не було». Потім почалася війна. Куди подівся Саливон Назарчук – невідомо. Мотрона розшукувала його, але безрезультатно. Наприкінці Надія Каша зазначила: «Так малою краєм вуха шось чула розмови. А чі воно було, чі правда?». Слова Мотрони Назарчук із цього листа («про це все в листі не напишеш») схиляють до думки, що якась частка правди в словах її племінниці все ж є, і було щось таке, про що вона не хотіла розповідати племінницям.

Подруга Мотрони Назарчук Параска Біляк у своїх спогадах середини 1990-х років зазначала: «Я не знаю, шо вона десь була, а тоді приїхала з чоловіком і дитина в неї. А тоді вони розійшлися».

Син Мотрони Назарчук, Леонід, у своїй автобіографічній поемі «Студент», написаній у другій половині 1950-х років, зокрема, зазначав:

«Сім'ю покинув батько з часом,
Раніш ніж син на ноги став».

341. Назарчук Ірина – *див. прим. 21.*
342. Назарчук Валентина – *див. прим. 23.*

❒ *Мотрона Назарчук – Віталію Ханку*

13.06.1998

343. Латанський Сергій Васильович – *мистецтвознавець і журналіст із Запоріжжя.*

❒ *Мотрона Назарчук – Світлані Пошивайло*

13.11.1999

344. Пошивайло Олександр (Олесь) – *див. прим. 266.*
345. Латанський Сергій – *див. прим. 343.*
346. Білик Іван – *див. прим. 41.*
347. Біляк Параска – *див. прим. 3.*
348. *Див. прим. 332.*
349. Каша Сава – *див. прим. 56.*
350. *В інших своїх листах до різних авторів, у тому числі й до Віктора Міщанина, Мотрона Назарчук зазначала, що її батько помер 1919 року.*
351. Каша Артем – *див. прим. 32.*
352. Лебіщак Юрко – *див. прим. 289.*
353. Гопкало Іван – *див. прим. 57.*
354. Бойченко Іван Федотович – *український технолог-кераміст. Уродженець Бессарабії (походив з передмістя м. Ізмаїл). Фахову освіту здобув*

у Миргородській художньо-промисловій школі імені Миколи Гоголя. 1927 року прибув до Опішного, де очолив Опішнянську кустарно-промислову школу та гончарну майстерню, що функціонувала при ній і належала до об'єднання «Кустар-Кредит». Після від'їзду з Опішного (початок 1930), деякий час працював у Всеукраїнському комітеті промисловості (Вукопромі) в Харкові, потім – в одній з гончарних артілей Одеси (1932), у передвоєнні роки – інженером, а у повоєнні – в облраді та облвиконкомі Одеси.

355. *Мова про* Артема Кашу – *див. прим. 32.*
356. *Ця дата є помилковою, оскільки вище Мотрона Назарчук писала, що повернулася в Опішне наприкінці 1933 року. Та й далі вона зазначила, що працювала там у 1934–1935 роках.*
357. *Див. прим. 340.*
358. Шевченко Тарас – *див. прим. 49.*
359. Наливайко Терентій – *див. прим. 52.*
360. Бабич Оксана – *див. прим. 53.*
361. Сталін (Джугашвілі) Йосип – *див. прим. 97.*
362. *Див. прим. 59 і 60.*
363. Запорожець Анастасія Микитівна – *вчитель Опішнянської середньої школи. Навчала сина Мотрони Назарчук. Після виходу на пенсію очолювала Опішнянський краєзнавчий музей.*
364. *Це відбувалося 1989 року, під час останнього приїзду Мотрони Назарчук в Опішне.*
365. Латанський Сергій – *див. прим. 343.*
366. *У листі до своєї племінниці Тетяни Єфімової Мотрона Назарчук зазначила, що фото зроблено в м. Городня Чернігівської області.*
367. Омеляненко (у дівоцтві Багрій, у першому шлюбі Пукало) Марія – *див. прим. 6.*

❒ *Мотрона Назарчук – Світлані Пошивайло*

20.12.1999

368. Пошивайло Олександр (Олесь) – *див. прим. 266.*
369. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
370. *Мова про* Артема Кашу – *див. прим. 32.*
371. Лебіщак Юрко – *див. прим. 289.*
372. *Очевидно, йдеться про українського кераміста, художника, технолога* Осипа Миколайовича Білоскурського (1883–1943). *Закінчив Коломийську керамічну школу (1900). Завідувач Миргородської художньо-промислової (1908–1909) та Глинської гончарної (1909–1913) шкіл, керував гончарною майстернею Миргородського художньо-керамічного технікуму (1920–1923), був директором цього закладу (1925–1926). Працював у Наркоматі освіти УСРР. У 1930-х роках був висланий до Казахстану. Автор низки книг з технології виготовлення глиняних виробів. Неодноразово бував у Опішному.*

373. Шкребела Іван – *опішненський гончар. Працював у гончарній майстерні, що входила до об'єднання «Кустар-Кредит» (1920-ті).*
374. Задорожний Іван Андрійович (1890–1967) – *опішненський гончар. Працював у Опішнянських промартілях «Червоний гончар» і «Художній керамік» (1930-ті – 1950-ті). Нагороджений Дипломом III ступеня Полтавського облвиконкому (1952).*
375. Пругло Макар Федотович (1891–1953) – *опішненський гончар. Мав власну майстерню (1920-ті), в якій працювали наймані гончарі й малювальниці. Гончарював (з перервами) в Опішнянській промартілі «Червоний гончар» (1934), промартілі інвалідів «Червоний працівник» (Житомирська область, липень 1947 – липень 1948).*
376. Денисенко Віктор – *опішненський гончар.*
377. Горілей Іван Іванович (1911–1985) – *опішненський гончар. Навчався у Опішнянській керамічній промисловій школі (друга половина 1920-х). Працював у Опішнянській промартілі «Художній керамік» (1930-ті).*
378. «Гончарівка» – *куток Опішного.*
379. Мащенко Олексій – *опішненський гончар.*
380. «Липівці» – *куток Опішного.*
381. Бойченко Іван – *див. прим. 354.*
382. Хоменко Петро Іванович (~1906 – 1941/1945) – *опішненський гончар. Наприкінці 1920-х років працював у майстерні, яка існувала при Опішнянській керамічній промисловій школі й належала до об'єднання «Кустар-Кредит». Випускник Опішнянської художньо-керамічної школи-майстерні (1938).*
383. Наливайко Терентій – *див. прим. 52.*
384. Бабич Оксана – *див. прим. 53.*
385. Шевченко Тарас – *див. прим. 49.*
386. Ротач Петро Петрович (1925–2007) – *український письменник, поет, літературознавець. Член Національної спілки письменників України (1992), лауреат Літературно-мистецької премії імені Панаса Мирного (2000).*
387. Чернов Леонід Іванович (1915–1990) – *живописець і графік, заслужений діяч мистецтв УРСР. Викладав у Харківському художньо-промисловому інституті (з 1947), професор (1977).*
388. Боярчук (у дівоцтві Герасименко) Марія – *див. прим. 16.*
389. Кононенко Петро – *див. прим. 54.*
390. Білик Іван – *див прим. 41.*
391. *Керамолог Віктор Міщанин, з посиланням на розповіді родичів Петра Кононенка – Івана та В'ячеслава Біликів, у своїх публікаціях зазначав, що Петро Кононенко навчався в Харкові, а потім у Москві – в Строгановському училищі технічного малювання. Натомість, мистецтвознавець Віталій Ханко у своїх працях стверджував, що Петро Кононенко закінчив церковнопарафіяльну школу, згодом навчався в малярській майстерні Києво-Печерської лаври, яку закінчив 1899 року.*

392. *В одному з раніших листів до Віталія Ханка Мотрона Назарчук писала, що в 1920-х роках Петро Кононенко не працював у гончарній майстерні. Що стосується Менделєєвського з'їзду, то він відбувся 1934 року, з нагоди 100-річчя від дня народження вченого.*
393. Менделєєв Дмитро – *див. прим. 89.*
394. *Це твердження помилкове. Насправді Петро Кононенко помер 1942 року. Про це в одному зі своїх листів писала й Мотрона Назарчук.*
395. Линник (у дівоцтві Кононенко) Зінаїда – *див. прим. 5.*
396. Латанський Сергій – *див. прим. 343.*
397. Пошивайло Гаврило – *див. прим. 18.*
398. Пошивайло (у дівоцтві Бородавка) Євдокія – *див. прим. 19.*
399. Пошивайло Микола Гаврилович (27.05.1930 – 25.10.2017) – *знаменитий опішненський гончар, представник видатної гончарської родини Пошивайлів. Гончарювати навчився в батька. Працював у Опішнянській промартілі (згодом заводі) «Художній керамік» (з 1958). Заслужений майстер народної творчості УРСР (1988). Лауреат Всеукраїнської літературно-мистецької премії імені Івана Нечуя-Левицького (1995). Член Національної спілки художників України (1971), член Національної спілки майстрів народного мистецтва України (2002). Учасник багатьох вітчизняних та зарубіжних виставок.*
400. Ханко Віталій – *див. прим. 99.*
401. Біляк Параска – *див. прим. 3.*
402. Тараненко (у дівоцтві Голобородько, у першому шлюбі Сундукова) Марія Олексіївна (13.10.1920 – 28.03.2009) – *відома опішненська малювальниця. Народилася в Котельві. Працювала прибиральницею в Опішнянській контрольно-насіннєвій станції (01.07.1935 – 31.08.1939). Навчалася в Опішнянській школі майстрів художньої кераміки (1939–1941). Після закінчення навчання була направлена в с. Велико-Михайлівка Курської області, де працювала майстром кераміки (жовтень 1942 – лютий 1945). Під час німецько-радянської війни знаходилася на примусових роботах у Німеччині (1939–1941). Працювала малювальницею в Опішнянській промартілі «Червоний гончар» (грудень 1948 – липень 1952), різноробочою в Опішнянському райпромкомбінаті (01.03.1961 – 15.03.1962), малювальницею в Опішнянському заводі «Художній керамік» (16.03.1962 – 12.03.1976). Померла й похована в Опішному.*
403. *Йдеться про малювальницю, яку Мотрона Назарчук назвала* Ольгою Василівною Яценко. *У різних джерелах про неї подано різну інформацію. На початку 1960-х років серед членів бригади комуністичної праці, яку очолювала Мотрона Назарчук, зазначено малювальницю О. Г. Яценко Мистецтвознавець Віталій Ханко в книзі «Енциклопедія мистецтва Полтавщини» [Полтава : ТОВ «АСМІ», видавець Остап Ханко, 2015. – Т. 2 : М-Я. – С. 412] подав інформацію про опішненську малювальницю* Яценко (у дівоцтві Прокопенко) Ольгу Григорівну (1921–1987), *яка, за його даними, «закінчила Опішнянську керамічну школу» (1938), працювала*

малювальницею в м. Красний Кут (1938–1941), а потім у промартілі (згодом заводі) «Художній керамік» в Опішному (1956–1976). Проте на фото випускників Опішнянської художньо-керамічної школи-майстерні 1938 року нікого з жінок з таким прізвищем немає. Одним із джерел інформації зазначено пенсійну справу О. Г. Яценко. У листі до Віктора Міщанина (03.06.2002), називаючи тих, хто зображений на випускному фото гончарної школи 1939 року, Мотрона Назарчук зазначила Ольгу Василівну Прокопенко, уточнюючи, що після навчання її було направлено в м. Гайсин.

У листі до Олени Щербань (17.03.2003), Мотрона Назарчук, відповідаючи на запитання дослідниці, повідомила, що Прокопенко Олену Василівну було направлено у м. Гайсин. Тобто мова йде про ту ж саму людину, що і в листі до Віктора Міщанина, але названо інше ім'я. Можливо, що Олена Щербань у своєму листі до Мотрони Назарчук у запитанні зазначила саме таке ім'я цієї людини. У своїй статті «Опішненська школа майстрів художньої кераміки (1939–1941)» [Український керамологічний журнал. – 2004. – № 2-3. – С. 124-133] Олена Щербань у підписові до фото випускників школи 1939 року вказала Олену Прокопенко.

404. Тягун (у дівоцтві Кандзюба) Марія Никифорівна (березень 1912 – 26.07.2005) – *відома опішненська малювальниця, донька опішненського гончаря Никифора Кандзюби (1895–1933). Працювала прибиральницею та малювальницею в Опішнянській промартілі «Художній керамік» (1932–1935), малювальницею на фабриці керамічних виробів у Таганрозі (01.06.1940 – 09.10.1941), в Опішнянській промартілі «Червоний гончар» (1949–1951), в Опішнянській промартілі (згодом заводі) «Художній керамік» (28.06.1951 – 09.09.1966). Дружина відомого опішненського гончаря 1940-х – 1960-х років Григорія Тягуна.*

405. Острянин (у дівоцтві Радченко) Олександра Григоровна (1937 р. н.) – *опішненська малювальниця, учениця Мотрони Назарчук. Дружина відомого опішненського гончаря Михайла Острянина. Працювала в Опішнянській промартілі (згодом заводі) «Художній керамік» (1955–1991). Нині проживає в Опішному.*

406. Чуйко (у дівоцтві Омеляненко) Уляна Олександрівна (21.05.1929 – 20.08.2002) – *опішненська малювальниця. Народилася в Малих Будищах. Працювала в Опішнянській промартілі (згодом заводі) «Художній керамік» (1945–1984). Померла й похована в с. Стасі Диканського району.*

407. Канівець (у дівоцтві Звагольська) Ганна – *див. прим. 15.*

408. Заїченко Галина Григорівна – *опішненська малювальниця з бригади комуністичної праці, яку очолювала Мотрона Назарчук.*

409. «Їсипівка» («Їсіпівка») – *гончарний куток Опішного.*

410. Пошивайло Ничипір Тарасович – *опішненський гончар, батько знаменитого опішненського гончаря Гаврила Пошивайла.*

411. Коєка (у дівоцтві Сиса) Поліна Мусіївна – *опішненська малювальниця. Закінчила Опішнянську школу майстрів художньої кераміки. Працювала*

в Промкомбінаті та «Художньому кераміку». Після виходу на пенсію, виїхала в Полтаву.

412. Сиса Мусій – *опішненський гончар-мисочник. Жив і гончарював на кутку «Їсипівка».*
413. Животовський Семен – *див. прим. 171.*
414. Запорожець Анастасія – *див. прим. 363.*
415. Максимович Григорій – *учитель історії з Опішного, завідувач місцевого краєзнавчого музею, автор «Історії Опішнянського заводу «Художній керамік» (машинопис).*

❒ *Мотрона Назарчук – Світлані Пошивайло*

04.03.2000

416. Білик Іван – *див. прим. 41.*
417. Запорожець Анастасія – *див. прим. 363.*
418. Линник (у дівоцтві Кононенко) Зінаїда – *див. прим. 5.*
419. Пошивайло Гаврило – *див. прим. 18.*
420. Пошивайло (у дівоцтві Бородавка) Євдокія – *див. прим. 19.*
421. Біляк Параска – *див. прим. 3.*
422. Пошивайло Олександр (Олесь) – *див. прим. 266.*
423. Назарчук Леонід – *див. прим. 8.*
424. Каша Артем – *див. прим. 32.*
425. Лебіщак Юрко – *див. прим. 289.*
426. Шевченко Тарас – *див. прим. 49.*
427. Каша Сава – *див. прим. 56.*
428. *Село Попівка на той час відносилося до Опішнянської волості.*
429. Разін Степан Тимофійович (1630–1671) *відомий як Стенька Разін, ватажок Селянської війни в Московії (1670–1671).*
430. Романов Петро Олексійович (Петро Перший) (1672–1725) – *московський цар, з 1721 року – імператор. Відзначався жорстокістю щодо України. Тарас Шевченко писав про нього: «Це той перший, що розпинав нашу Україну».*
431. «Галу́шківка» – *частина нинішньої вулиці Соборної в Малих Будищах, де мешкали гончарі-мисочники Герасименки, по-вуличному «Галушки».*
432. Герасименко Єфросинія Омелянівна (1929 – 20.10.1998) – *опішненська малювальниця. Працювала в Опішнянській промартілі (згодом заводі) «Художній керамік» (1948 – кінець 1960-х). Донька знаменитого малобудищанського й опішненського гончаря Омеляна Овер'яновича Герасименка.*
433. Боярчук (у дівоцтві Герасименко) Марія – *див. прим. 16.*
434. Животовська Г. О. – *поміщиця, дворянка. Мешкала в Малих Будищах. На початку 1880-х років мала у власності 225 десятин придатної землі. За переказами, виділила кошти на будівництво нового Різдво-Богородичного храму в Малих Будищах.*

435. Мирний (Рудченко) Панас Якович (1849–1920) – *український прозаїк та драматург. Мешкав у Полтаві. Найвідоміші твори: роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», п'єса «Лимерівна».*
436. *Марія Боярчук, за її ж словами, закінчила Опішнянську школу майстрів художньої кераміки 1941 року.*
437. Яценко (у дівоцтві Прокопенко) Ольга – *див. прим. 403.*
438. Тараненко (у дівоцтві Голобородько, у першому шлюбі Сундукова) Марія – *див. прим. 402.*
439. Тягун (у дівоцтві Кандзюба) Марія – *див. прим. 404.*
440. Тягун Григорій – *див. прим. 79.*
441. Острянин (у дівоцтві Радченко) Олександра – *див. прим. 405.*
442. Жижура (у дівоцтві Кривошапка) Любов Василівна (1945 р. н.) – *опішненська малювальниця. Учениця Мотрони Назарчук. Працювала в Райпромкомбінаті (з 01.07.1961), малювальницею в Опішнянському заводі «Художній керамік» (16.03.1962 – 15.01.1996), після виходу на пенсію – там же охоронцем (до кінця 1996).*
443. Дацінька Лідія – *опішненська малювальниця, учениця Мотрони Назарчук.*
444. Дацінька (у дівоцтві Китриш) Любов Єгорівна – *див. прим. 265.*
445. Китриш Михайло – *див. прим. 125.*
446. Бондаренко (у дівоцтві Шулик) Марія – *див. прим. 14.*
447. Канівець (Ємець) Анастасія Степанівна (1930 р.н.) – *опішненська малювальниця, майстриня іграшки, учениця Мотрони Назарчук. Окрім розмальовування посуду, ліпила теракотові свистунці у вигляді пташок. Працювала в Опішнянській промартілі (згодом заводі) «Художній керамік» (1948–1985).*
448. Шкурпела (у дівоцтві Мостовенко) Катерина – *донька подруги дитинства Мотрони Назарчук – Якилини Мостовенко (у дівоцтві Свищ), внучка малобудищанського гончаря Якова Степановича Свища.*
449. Пошивайло Микола – *див. прим. 399.*
450. Моргун Максим Демидович (1907–1974) – *гончар із с. Попівка. Закінчив Опішнянську гончарну професійно-технічну школу (кінець 1920-х). Гончарював удома, згодом в Опішнянській промартілі «Художній керамік». У повоєнні роки був головою сільської ради в Попівці.*
451. Герасименко Омелян Овер'янович (08.08.1890 – 27.12.1958) – *знаменитий малобудищанський і опішненський гончар-мисочник. Працював у Опішнянській промартілі «Художній керамік» (1930-ті – 1950-ті). Нагороджений Дипломом II ступеня Полтавського облвиконкому (1952).*
452. «Їсипівка» («Їсіпівка») – *див. прим. 409.*
453. Сиса Мусій – *див. прим. 412.*
454. Москаленко Антон Данилович (~1884–1944) – *опішненський гончар-мисочник. Жив на кутку «Їсипівка». Гончарював удома, а згодом в Опішнянській промартілі «Червоний гончар». Опішненським гончарем-мисочником був його син Яків (1910–1944). Працював удома, а також у місцевих промартілях «Червоний гончар» і «Художній керамік».*

Малювальницями в «Художньому кераміку» працювали його дочки Віра й Олександра.

455. Коєка (у дівоцтві Сиса) Поліна – *див. прим. 411.*
456. Животовський Семен – *див. прим. 171.*
457. Ханко Віталій – *див. прим. 99.*
458. Чернов Леонід – *див. прим. 387.*
459. Ротач Петро – *див. прим. 386.*
460. Міщанин Віктор Данилович – *автор цієї книги. (Мотрона Назарчук думала, що, можливо, Міщанин, який навчався з нею в гончарній школі, був йому родичем).*
461. *Мова про* Міщанина Василя Юхимовича – *мешканця с. Малі Будища, який разом з Мотроною Назарчук навчався в Опішненській школі майстрів художньої кераміки й загинув під час Другої світової війни в бою з японцями.*
462. Омеляненко (у дівоцтві Багрій, у першому шлюбі Пукало) Марія – *див. прим. 6.*
463. *Мова про* Віктора Міщанина – *див. прим. 460.*
464. Яковенко (у дівоцтві Каша) Анастасія – *див. прим. 67.*
465. *У Хижняківці гончарем був* Каша Іван Григорович *(1910 – жовтень 1943).*
466. *У Безруках люди з такими прізвищами не проживали.*
467. Лебіщак Юрко – *див. прим. 289.*
468. Латанський Сергій – *див. прим. 343.*
469. Шевченко Тарас – *див. прим. 49.*
470. *Мова про* Кашу Артема – *див. прим. 32.*
471. Наливайко Терентій – *див. прим. 52.*
472. Бабич Оксана – *див. прим. 53.*

❒ *Мотрона Назарчук – Олесю Пошивайлу*

16.12.2000

473. Пошивайло Гаврило – *див. прим. 18.*
474. Пошивайло (у дівоцтві Бородавка) Євдокія – *див. прим. 19.*
475. Бойченко Іван – *див. прим. 354.*
476. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
477. Леженін Іван – *див. прим. 4.*
478. Селюченко Олександра – *див. прим. 83.*
479. Сталін (Джугашвілі) Йосип – *див. прим. 97.*
480. Латанський Сергій – *див. прим. 343.*

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*

28.12.2001

481. Каша Артем – *див. прим. 32.*
482. Наливайко Терентій – *див. прим. 52.*

483. «Кардаше́ве урочище» – *назва походить від прізвища власника Кардашевського Василя Миколайовича.*

484. Лебіщак Юрко – *див. прим. 289.*

485. Сакун Хома – *див. прим. 130.*

486. Об'єднання «Кустар-Кредит» було організоване на початку 1920-х років.

487. Йдеться про опішненських братів-гончарів Петра, Івана *та* Степана Зубанів.

488. Китриш Михайло *(живе в іншому місці, а там жив його батько) – див. прим. 125.*

489. «Кардаші́вщина» («Кардаше́ве») – *місце, де знаходилася садиба Кардашевських, а на початку 1930-х років було побудоване нове приміщення цеху № 2 Опішнянської промартілі «Художній керамік».*

490. В одному з наступних листів до Віктора Міщанина Мотрона Назарчук писала, що до побудови нового приміщення артілі на «Кардашівщині» виробляли миски в кардашівських хатах.

491. Сталін (Джугашвілі) Йосип – *див. прим. 97.*

492. Очевидно «Карда́ш» – скорочений варіант прізвища (своєрідне прізвисько) опішненської дворянської родини Кардашевських. Так у списку дворян Полтавської губернії за 1898 рік зазначено: «Кардашевские Василий и Александр Николаевичи, сыновья штабс-ротмистра. Указ Герольдии об утверждении в дворянстве – 8 марта 1851 года № 1693» [Список дворян, внесенных в дворянскую родословную книгу Полтавской губернии. – С. 335 // Державний архів Полтавської області]. Тобто «Кардаш» і Кардашевський у цьому випадку – одна і та ж людина. На користь того, що «Кардаші», які мешкали на місці, де згодом побудували нове приміщення промартілі «Художній керамік», і Кардашевські – це одні й ті самі люди, свідчить інформація довідки Опішнянської селищної ради за 1941 рік на репресованого Георгія (Їгора) Васильовича Кардашевського (1893 р. н.), колишнього мешканця Опішного, який на той час проживав у Полтаві: «...мав куркульське господарство, в якому зараз розташована про. арт. Художній Керамік» [Архівно-кримінальна справа № 18068-с Георгія Кардашевського // Архів Управління СБУ в Полтавській області]. Якщо це так, то Мотрона Назарчук неправильно назвала ім'я, а годинник до її батька міг приносити на ремонт Василь Кардашевський, який (як зазначено в анкеті арештованого Георгія Кардашевського) помер 1922 року. У виданнях кінця 1890-х – першої чверті 1920-х років зустрічаються різні варіанти прізвища «Кардашевський» чи назви, похідні від нього. Наприклад, Іван Зарецький, побувавши в Опішному 1893 року, згадував серед місцевих глиниць «Карташеве» [Зарецкий И. А. Гончарный промысел в Полтавской губернии / И. А. Зарецкий. – Полтава : Типо-Литография Л. Фришберга, 1894. – С. 7]. На початку 1900-х років Василь Ляскоронський городище, відоме серед місцевих жителів як «Кардаші́в Вал», назвав «Кайдаші́в Вал» [Ляскоронський В. Г. Городища, кургани і довгі (змієві) вали за течією рр. Псла та Ворскли / В. Г. Ляскоронський. –

Вид. 2-ге, репр., доп. – Полтава : видавничий центр «Археологія» Центру охорони та досліджень пам'яток археології, 1995. – С. 30]. Після відвідин Опішного 1920 року Розанов зазначив: «Ещё далее к северу и вверх по Ворскле, за северной окраиной Опошни, расположено урочище «Гиевщина» на участе В. Н. Карташевского» [Розанов А. Н. О гончарных и огнеупорных глинах окресностей местечка Опошни (Полтавской губ.) и о состоянии Опошнянского гончарного промысла в 1920 г. / А. Н. Розанов. – Л., 1926. – С. 5]. У другій половині 1920-х років Яків Риженко місцем видобування гончарної глини назвав урочище «Кардаше́ва Гора» [Рыженко Я. Е. Техника гончарного производства / Я. Е. Рыженко // Гончарне виробництво, його шкідливості та шляхи оздоровлення. – Полтава : Видання Полтавської Окрінспектури Охорони Здоров'я, 1929. – С. 19].

493. *Вірогідніше, у Василя Кардашевського було два сини й одна донька. В анкеті арештованого Георгія Кардашевського в графі «Братья, сёстры» зазначено: «Кардашевский Николай Васильевич – 53 года, техник землеустроитель Зеньковского РЗО» [Архівно-кримінальна справа № 18068-с // Архів Управління СБУ в Полтавській області]. Тобто він був старшим за свого брата приблизно на 5 років (~1888 р. н.). Про матір Георгій Кардашевський зазначив, що вона померла 1939 року. У Національному архіві українського гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному зберігається фотографія, на якій зображено «Люсю Кардашеву» разом з двома доньками Василя Майстренка – Марусею та Галею, двоюрідними сестрами Мотрони Назарчук. Мисткиня, переглянувши копію світлини, яку їй надіслав Віктор Міщанин, упізнала її. В одному з листів вона розповіла, що в Миколи «Кардаша» був велосипед, і він приїздив до них, «і тоді вчились їздити на велосипеді і мої старші брати».*
494. Вишня Остап (Павло Михайлович Губенко) (1889–1956) – *український письменник, новеліст, класик сатиричної прози минулого століття. Служив у армії УНР (1918–1919). Був начальником медично-санітарного управління Міністерства залізниць УНР. 1933 року арештований і засуджений. Покарання відбував у Комі АРСР. Звільнений 1943 року. Реабілітований 1955 року. Його старшого брата – письменника-гумориста Василя Чечвянського було розстріляно 1937 року.*
495. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
496. Кардашевський Георгій Васильович *був мобілізований у Денікінську армію (1919), служив там чотири місяці й разом із денікінцями емігрував за кордон. В Опішне повернувся 1924 року.*
497. Пічка Мефодій Павлович (1889–1955) – *малобудищанський гончар, син знаменитого гончаря кінця XIX – початку XX століття Павла Івановича Пічки. Учасник, інвалід Першої світової війни.*
498. Ширай Петро Петрович (1895–1976) – *голова Опішнянського товариства «Кустар-Кредит» (1924–1929), до якого належала й місцева гончарна майстерня, голова Гончарної артілі в с. Цвітне, на той час – Одеської*

області (1936–1937). Як колишній український лівий есер (боротьбист), був засуджений на 10 років (1937). Покарання відбував у Хабаровському краї. Після звільнення проживав у Опішному. Удруге його засудили до заслання в Красноярський край (1949). Останні роки життя мешкав у Полтаві.

499. Свищ Степан Захарович (~1870-ті – 1920-ті) – *малобудищанський гончар. Рідний брат тамтешніх гончарів Петра, Карпа і Василя Свищів, батько малобудищанських гончарів Михайла і Якова Свищів.*
500. Герасименко Яків Володимирович (1879 – кінець 1920-х) – *відомий малобудищанський гончар-мисочник. По-вуличному його рід прозивали «Галушками».*
501. Герасименко Митрофан Якович (1910 – 1932/1933) – *малобудищанський мисковий гончар.*
502. Герасименко Олександра Яківна (1912 – ?) – *донька малобудищанського гончаря Якова Володимировича Герасименка. Працювала вишивальницею в Опішнянській артілі імені Крупської (середина XX століття).*
503. Пічка Антон Іванович – *рідний брат знаменитого малобудищанського гончаря Павла Івановича Пічки.*
504. Пічка Павло Іванович (1852 – 1932/1933) – *знаменитий гончар Малих Будищ і Зіньківського повіту кінця XIX – початку XX століття, про якого керамолог Іван Зарецький згадував у своїй праці «Гончарный промысел в Полтавской губернии» [Полтава : Типо-Литография Л. Фришберга, 1894]. Гончарями були три його сини: Яків, Іван і Мефодій.*
505. *Йдеться про фото малобудищанської Різдво-Богородичної церкви, зроблене 1899 року, на якій також зображено церковного старосту – гончаря Павла Пічку із сином Мефодієм. Її вперше було опубліковано в статті Віктора Міщанина «Сторінки з історії гончарського роду Пічок (до 150-річчя з дня народження Павла Пічки – корифея малобудищанського гончарства)» [Український керамологічний журнал. – 2002. – № 4. – С. 112], а також у його ж книзі «Храми землі нашої: Церква Різдва Пресвятої Богородиці у Малих Будищечках» [Полтава : Рік, 2006].*
506. Пічка Яків Іванович (середина 1970-х – 1933) – *знаний хижняківський гончар, син знаменитого малобудищанського гончаря Павла Пічки. На запрошення Юрка Лебіщака працював у Опішнянському гончарному показовому пункті Полтавського губернського земства (1910-ті).*
507. Білик Іван – *див прим. 41.*
508. «Адаме́нки» – *так по-вуличному прозивали нащадків малобудищанського гончаря Адама Герасименка (1850-ті – перша половина 1920-х), про якого керамолог Іван Зарецький згадував у своїй праці «Гончарный промысел в Полтавской губернии» [Полтава : Типо-Литография Л. Фришберга, 1894. – С. 105].*
509. *Насправді «Адаме́нки» займалися гончарством: і Адам Герасименко, і його син Іван Адамович Герасименко. Окрім того, вони наймали на роботу інших гончарів. Водночас, у них працювали й найняті*

сількогосподарські робітники, які займалися хліборобством. Про долю Івана Адамовича та його дітей Івана та Олени з посиланням на спогади інших малобудищан ідеться в статті Віктора Міщанина «Гончарні осередки Малобудищанської сільської ради в період Голодомору 1932–1933 років» [Полтавський краєзнавчий музей : збірник наукових статей 2004 р. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. – Полтава : Дивостів, 2005. – С. 122-134].

510. «Пацюкú» – *так по-вуличному в Малих Будищах називали рід Капинісів.*
511. «Педьки» («Петькú») – *так по-вуличному в Малих Будищах називали рід Лещенків із Чирвиної вулички.*
512. *Серед репресованих малобудищан Мокляків був і гончар* Феоктист Семенович Мокляк (1889–1937), *засуджений 1937 року до розстрілу.*
513. *Очевидно, Мотрона Назарчук мала на увазі малобудищанського гончаря Івана Пилиповича Остроушка, рід якого по-вуличному прозивали «Чúрви». А тому «Чúрву»-молодшого могли називати й «Чúрвенко». Але він не був репресований, а 1940 року виїхав із Малих Будищ в Алтайський край згідно з плановим переселенням. Подальші його «сліди» загубилися. Детальніше про рід гончарів «Чúрвів» ідеться у книзі Віктора Міщанина «Гончарні вулиці Малих Будищечок: Чирвина вуличка (сторінки історії)» [Полтава : ПП «Дивосвіт», 2017. – 552 с.].*
514. Зубенко Ілля, *за спогадами Івана Майстренка, у період української революції 1917 року був сільським писарем у Малих Будищах та головою місцевої «Просвіти».*
515. *У приміщенні колишньої кардашівської бані мешкала Мотрона Назарчук, допоки збудувала собі маленький будинок, замість того, що згорів у роки Другої світової війни.*
516. Пошивайло Олександр (Олесь) – *див. прим. 266.*
517. Пошивайло (у дівоцтві Шкурпела) Світлана Григорівна *на час її листування з Мотроною Назарчук (1999–2000) займала посаду головного охоронця фондів Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному й збирала інформацію про опішненських малювальниць.*
518. Олійник (у дівоцтві Овсій) Наталя Василівна – *на той час завідувач Відділу популяризації гончарської спадщини, туризму та екскурсій Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному.*

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*
04.02.2002 (за поштовим штемпелем)

519. «Кардашíвщина» («Кардашéве») – *див. прим. 489.*
520. «Адамéнкова» садиба – *колишня садиба малобудищанських гончарів Адама та Івана Адамовича Герасименків.*
521. «Шереме́ти» – *так по-вуличному в Малих Будищах називали частину жителів із прізвищем Герасименко. У цьому випадку мова йде про Івана*

Даниловича Герасименка, будинок якого знаходився навпроти Адаме́нкової садиби.

522. Клименко Дем'ян Федорович (по-вуличному «Білик») (1879–1957) – *малобудищанський мисковий гончар.*
523. Оленич Федір – *родич малобудищанського гончаря Івана Андріяновича Оленича (1884 – 1930-ті).*
524. Діденко Трохим Демидович – *голова сільської ради в Малих Будищах (1931).*
525. Ситник Яким Гаврилович (по-вуличному «Мо́нька») – *голова сільської ради в Малих Будищах (1926–1930), місцевий активіст.*
526. «Мироне́нчиха», «Квоча́чка» – *так по-вуличному прозивали місцеву активістку Орину Герасименко.*
527. *З польових досліджень Віктора Міщанина відомо, що цеглу в Малих Будищах виготовляли Хома Жилавець, Григорій Ширай, Іван Капиніс. Останній робив і кахлі.*
528. Дінець Т. – *член першого Опішнянського волосного ревкому.*
529. Мороховець Овксентій – *член першого Опішнянського волосного ревкому.*
530. Суконька Михайло – *голова першого Опішнянського волосного ревкому.*
531. Животовська Г. О. – *див. прим. 434.*
532. Бей Павло Омелянович – *командир глинського повстанського загону, який боровся з більшовицькими окупантами на теренах Опішнянського Поворскля (1920–1922).*
533. Бей Корній Омелянович – *найменший із рідних братів отамана Павла Бея.*
534. *Йдеться про* Кашу Степана – *див. прим. 322.*
535. Муравйов Михайло Артемович (1880–1918) – *колишній підполковник царської армії. Згодом перейшов на бік більшовицької влади. Командував московськими окупаційними військами, які в січні – лютому 1918 року захопили Харків, Полтаву й Київ. Був запеклим ворогом усього українського.*
536. Ленін (Ульянов) Володимир – *див. прим. 95.*
537. «Самиле́нки» – *так по-вуличному в Малих Будищах називали рід Білоножків.*
538. «Таловеркú», «Таловúричі» – *так по-вуличному в Малих Будищах називали рід Кирячків.*
539. «Любкú», «Любченкú» – *так по-вуличному в Малих Будищах називали рід Бідашів.*
540. Каша Іван – *див. прим. 314.*
541. Гарбуз Василь Степанович (1882–1972) – *видатний український різьбяр, уродженець Малих Будищ. Заслужений майстер народної творчості УРСР (1962). Вироби майстра відзначено бронзовою медаллю на Всеросійській кустарній виставці в Петербурзі (1913) та золотою медаллю на Міжнародній виставці в Парижі (1937).*
542. Кононенко Петро – *див. прим. 54.*

543. Шевченко Тарас – *див. прим. 49.*
544. *Мова про* Міщанина Василя – *див. прим. 461.*
545. Клименко Корній Дем'янович (по-вуличному «Білик») (1910–1944) – *малобудищанський мисковий гончар. Син гончаря-мисочника Дем'яна Федоровича Клименка (див. прим. 522).*

❐ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*
05.03.2002 (за поштовим штемпелем)

546. *Фотографію, про яку йде мова, Віктор Міщанин віднайшов у середині 1990-х років у родичів малобудищанського гончаря й активіста Тимофія Педченка (по-вуличному «Сахро́ненка»), який навчався в Опішнянському гончарному показовому пункті Полтавського губернського земства (1916–1917), але не закінчив навчання. Подія, зображена на ній, датується не 1924, а 1927 роком. З нагоди 10-ї річниці так званого «Великого Жовтня» в приміщенні щойно відкритої Опішнянської кустарно-промислової школи було влаштовано виставку виробів різних кустарних ремесел. Імовірно, що на фото є й Тимофій Педченко, який міг бути на відкритті цієї виставки, в приміщенні, де за 10 років до цього навчався. Підтвердженням того, що це відбувалося саме тоді, є два повідомлення у «Віснику промислової та промислово-кредитової кооперації України» [1928. – № 1]. У першому з них – під назвою «Выставка кустпромизделий в Опошне» – зазначено: «Организована т-вом «Кустаркредит», на выставке были представлены отделы: керамический, гончарный, кузнечный, кожевенный, обувный, текстильный, швецкий, бондарский, столярный, струнный, произв.-садовый, винодельный» (с. 54). У другому повідомленні – під назвою «Відкриття керамічної школи» – йдеться, зокрема, про те, що «аби показати перемогу, та досягнення на 10 роковини Жовтня, Опішнянськими органами було утворено кустарну виставку в відкриваємій керамічній промшколі» (с. 54). Нижче подано фото, подібне до віднайденого Віктором Міщанином, з тією лише різницею, що там зафіксовано двір, заповнений відвідувачами виставки, серед яких багато дітей.*
547. Лебіщак Юрко – *див. прим. 289.*
548. *Іван Бойченко з'явився в Опішному через п'ять років після від'їзду Юрка Лебіщака. Ще до Івана Бойченка, в 1925/1926 році, Гончарну школу в Опішному, яка була в підпорядкуванні Опішнянського райвиконкому, очолював Дмитро Аврамович Білик. Підтвердженням цього є дані з протоколу засідання президії Опішнянського райвиконкому від 11.09.1926 року:*

«Слухали: […] 3. Біжучі справи: […] е) Акт, складений членом РВК т. Яресько та зав. керамичною школою т. Біликом, про прийняття т. Яреським від т. Білика майна керамичної школи, згідно матеріяльної та інвентарної книжки, та акту про підрахування виробів школи.

Вирішили: Акти про прийняття майна керамічної школи та про підрахунки виробів останньої затвердити. Зав. школою т. Білика рахувати звільненим з сьомого цього вересня» [Протоколи, відчити і план роботи та різне листування Опішнянського райвиконкому. 1926 // Державний архів Полтавської області. – Ф. р. 396. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 3]. Також див. прим. 354.

549. *Правильно назва вулиці й кутка Опішного* – «Шкурпелівка».
550. *На той час Опішне відносилося до Полтавської округи, а до Харківської області стало відноситися з 1932 року.*
551. Ширай Петро – *див. прим. 498.*
552. Гладиревський Ларіон Федорович (1889–1960) – *гончар-цегельник, представник відомого опішненського гончарського роду. Батько був гончарем-кустарем. Учасник Першої світової війни. Працював у гончарній майстерні (з 1924), що входила до товариства «Кустар-Кредит». З утворенням промартілі, що згодом дістала назву «Художній керамік» (1929), завідував там виробництвом тонкої вогнетривкої цегли. Під час німецької окупації 1942–1943 років завідував Опішнянським керамічним заводом. З поверненням більшовицької влади (1944) був засуджений на десять років. Після звільнення працював у Харкові, в Промкомбінаті. Останні роки життя провів у Опішному.*
553. Сакун Хома – *див. прим. 130.*
554. Демченко Трохим *(див. прим. 7) членом більшовицької партії став 1939 року.*
555. Міщанин Василь – *див. прим. 461.*
556. Барзилович Григорій – *настоятель Різдво-Богородичної церкви в Малих Будищах (січень 1909 – початок 1920-х), куди прибув згідно з розпорядженням єпархіального начальства із Чутового.*
557. Гермайзе Йосип Юрійович (1892 – ?) – *український історик єврейського походження. Народився в Києві в міщанській родині. Був членом Української соціал-демократичної партії. Професор Київського інституту народної освіти, керував секцією історії України Науково-дослідної кафедри марксизму та ленінізму ВУАН. Автор понад 50 праць з історії України. 1929 року заарештований і засуджений на 8 років ув'язнення за сфабрикованою справою СВУ. Покарання відбував на Соловках. Звільнений 1934 року достроково і засланий до м. Саратов, де працював учителем історії. 1937 року засуджений ще на 10 років, а потім ще на 10 років 1944 року «за контрреволюційну і антирадянську діяльність». Помер у таборі. Йосип Гермайзе ходив вулицями рідного села Мотрони Назарчук – Малих Будищ – ще сто років тому, оскільки був одружений з донькою тодішнього малобудищанського священика Григорія Барзиловича, з якою познайомився під час її навчання в Києві. Двоюрідний брат Мотрони Назарчук по матері – уродженець Опішного Іван Майстренко – у своїх спогадах «Історія мого покоління: Спогади учасника революційних подій в Україні» (1985) [Едмонтон : Канадський Інститут Українських Студій,*

Альбертський Університет, 1985. – XII, 416 с.] так описував свою зустріч із Йосипом Гермайзе в Малих Будищах (1917):

«На великодніх канікулах я зв'язався з учителями й політично активними селянами із Малих Будищ під Опішнім. В цьому селі існувала, можливо з передреволюційних часів, українська селянська група на чолі з секретарем (писарем) сільської управи Ільком Зубенком, що став моїм приятелем. Група національно свідомих українських селян Малих Будищ (з цього села походила й моя мати) заклала Просвіту, членом управи якої я, сімнадцятирічний семінарист, був також обраний. Якось на великодні свята до вчительки церковно-парафіяльної школи Марії Стенькиної, де сидів я, Ілько Зубенко (він був головою Просвіти) і може ще хтось, зайшов чоловік у солдатській формі, невисокого росту, років тридцять, з жінкою, дочкою тутешнього (кілька кроків від школи) священика Барзилевича. Ця жінка була київською курсисткою, студенткою Київських вищих жіночих курсів, а чоловік, що прийшов з нею, був, як виявилося, член Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП) (влітку 1917 року обраний членом її ЦК) Йосип Гермайзе. На своїй солдатській формі Гермайзе мав погони «вольноопределяющегося» першої кляси, тобто кандидата до військового офіцерського училища, куди він, одначе, не захотів іти. На грудях у Гермайзе справа висів знайомий мені від учителів семінарії значок про закінчення університету. Пізніше він став відомим науковцем-істориком, а 1930 року засуджений у процесі Спілки визволення України (СВУ).

Обоє – Гермайзе і його дружина – говорили літературною українською мовою, що для інтелігенції вищої кляси було на ті часи рідкістю. Вони зайшли до школи, щоб познайомитися з місцевою просвітою. Це було за кілька тижнів після Лютневої революції. В самому Опішньому ще не було ні Просвіти, ні якогось іншого українського життя, що свідчило про те, що там не було й українського підпілля, як було воно в маленькому селі під Опішнім, Малі Будища. Але пореволюційне громадське життя в Опішньому зав'язувалося (в Будищах все це було під опікою Просвіти). […] Одним словом, […] тихе хліборобське село Малі Будища започаткувало національне українське життя раніше від Опішнього.

Гермайзе порадив нам, будищанським просвітянам, організувати українську демонстрацію походом з Малих Будищ до Опішнього. Будища невіддільно зливалися вулицями з Опішнім. У Будищах ми заготовили жовто-блакитні прапори. Місцевий маляр-богомаз (малював по церквах ікони) намалював портрет Тараса Шевченка (копія з Рєпінової картини) [мова йде про неодноразово згадуваного у цій книзі Петра Максимовича Кононенка із Малих Будищ (див. прим. 54). – *В. М.*]. *Портрет обрамили українськими рушниками, і, як ікону, понесли великим селянським гуртом до Опішнього під жовтоблакитними й червоними прапорами. З Опішнім було вже домовлено, щоб там скликали на цей день волосний сход. Це був недільний день (чи може другий-третій день Великодня). На великій*

площі перед «Волосным правлением» зібралося тисяч три людей. Я ще ніколи не бачив такого великого сходу.

З промовою виступив Гермайзе. Говорив він як добрий і вправний оратор (хоч де ж було вправлятися до революції?). Говорив народньою українською мовою, тобто з певною домішкою українізованих російських слів. Він навмисне спрощував українську мову, щоб його зрозуміли усі присутні українські селяни. Я зараз не пам'ятаю про що він говорив, але промова його була блискуча і зворушила селян» (с. 18-20).

558. Окоряк (Окорок) Іван Степанович – *саме так зазначено прізвище малобудищанського священика, який служив при Різдво-Богородичній церкві після Григорія Барзиловича, у документах, які вдалося віднайти Віктору Міщанину. На початку 1918 року Іван Окоряк був псаломщиком Покрівської церкви в Опішному. 19 лютого того ж року звільнений за штат, згідно з особистим проханням. У списку осіб, яких було позбавлено виборчих прав по Малобудищанській сільраді в 1924 та 1925 роках, зазначено й малобудищанського священика Івана Окоряка. До якого часу він перебував у селі – невідомо. На момент закриття церкви на початку 1930-х років там служив уже інший священик.*
559. «Кардашівщина» («Кардашéве») – *див. прим. 489.*
560. Животовські – *представники дворянського роду, які мешкали в Малих Будищах. Також див. прим. 434.*
561. Яковенко (у дівоцтві Каша) Анастасія – *див. прим. 67.*
562. *Згадуючи про Чирвенків млин, Мотрона Назарчук мала на увазі один із двох вітряків, які ще на початку 1960-х років стояли при в'їзді в Малі Будища зі шляху, що вів з Опішнього на Глинське. Належав він гончареві Пилипові Остроушку (по-вуличному «Чúрві»), тож і вітряк цей називали «Чирвиним». «Чирвиною» називали й вулицю, де мешкали Остроушки. Вона була продовженням тієї дороги, що йшла від вищезгаданого шляху до села. «Чúрвенком» у такому випадку можна називати Івана Пилиповича Остроушка (він мешкав там до 1940 року), сина старого Чирви. А можливо, Мотрона Назарчук називала Остроушків «Чирвенками» за асоціацією з прізвищем відомих опішненських гончарів Чирвенків. Що стосується Горпиненкового вітряка, то, судячи з інформації з іншого листа Мотрони Назарчук до Віктора Міщанина, він знаходився на полі перед старим приміщенням заводу «Художній керамік», що стоїть на «Кардашівщині».*
563. Мокляк Денис – *заможний козак-хлібороб з Малих Будищ. Двох його синів, Василя і Юхима, в 1930-х роках було репресовано. На початку 1930-х років його господарство розкуркулено, а в колишній хаті впродовж 1930-х – 1950-х років розміщувалася контора місцевого колгоспу імені XI-річчя КНС (імені Жданова).*
564. *Йдеться про Петьків вітряк, який стояв навпроти Чирвиного, при в'їзді в Малі Будища зі шляху з Опішного на Глинське. Належав він заможній родині Лещенків (по-вуличному «Петькáм»), які займалися землеробством і теж мешкали на Чирвиній вулиці.*

565. Мостовенко (у дівоцтві Свищ) Якилина – *див. прим. 139.*
566. «Липівці» – *див. прим. 380.*
567. Шулик Мусій Михайлович (1877–1950) – *малобудищанський гончар, уродженець Зайцевих хуторів. Після одруження мешкав у Малих Будищах. У колгосп не вступав, а до останнього залишався одноосібником. Окрім гончарювання, возив на продаж посуд інших гончарів.*
568. «Ремези» – *так по-вуличному в Малих Будищах називали рід Федошів.*
569. Свищ Степан – *див. прим. 499.*
570. Чуйко (у дівоцтві Омеляненко) Уляна – *див. прим. 406.*
571. Боярчук (у дівоцтві Герасименко) Марія – *див. прим. 16.*
572. Біляк Параска – *див. прим. 3.*

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*

03.06.2002 (за поштовим штемпелем)

573. Гладиревський Ларіон – *див. прим. 552.*
574. Дяченко Трохим – *див. прим. 13.*
575. Бойченко Іван – *див. прим. 354.*
576. Ширай Петро – *див. прим. 498.*
577. *Іван Бойченко, Петро Ширай та Ларіон Гладиревський не були вислані із сім'ями в Сибір, хоча різні сталінські репресії торкнулися їх у тій чи іншій мірі. Цілком імовірно, що перший із них міг підпасти під «чистку» партійно-державного апарату (про це в інших листах згадувала й Мотрона Назарчук), яка проводилася на межі 1920-х – 1930-х років, і через це полишити Опішне 1930 року, а потім деякий час часто змінювати місця роботи й проживання, або уникнути арешту й засудження. Петро Ширай 1937 року був засуджений на 10 років, а 1949 року – до висилки в Красноярський край. Ларіон Гладиревський 1944 року був засуджений на 10 років.*
578. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
579. Сакун Хома – *див. прим. 130.*
580. Бородінова Наталя Д. – *випускниця Опішнянської художньо-керамічної школи-майстерні (1936–1938).*
581. *На випускній фотографії Опішнянської художньо-керамічної школи-майстерні за 1938 рік Михайло Кирячок не зафіксований.*
582. Малишко Уляна О. – *випускниця Опішнянської художньо-керамічної школи-майстерні (1936–1938).*
583. Багрій Іван – *див. прим. 116.*
584. Крипак Панько Якович (1905–?) – *опішненський гончар. Працював у Опішнянській промартілі «Художній керамік» (1931–1941, жовтень 1943 – грудень 1945). Потім перебував на пенсії як інвалід II групи. Був мобілізований у Червону армію (липень – грудень 1941).*

585. Козак Іван – *див. прим. 169.*
586. Білик Іван – *див. прим. 41.*
587. Багрій Пилип Митрофанович (~1890-ті – ~1980) – *опішненський гончар. Працював у «Художньому кераміку». Останні роки перед пенсією випалював посуд.*
588. Линник (у дівоцтві Кононенко) Зінаїда – *див. прим. 5.*
589. Ширай Олександр – *див. прим. 63.*
590. Яценко Єфросинія – *опішненська малювальниця, яка одночасно з Мотроною Назарчук працювала в «Художньому кераміку».*
591. *За даними Олени Клименко, Микола Пилипенко разом із Зінаїдою Линник працював у майстерні при Миргородському керамічному технікумі (початок 1930-х). Загинув на фронті в роки Другої світової війни.*
592. Оначко (у дівоцтві Боцьва) Наталя – *див. прим. 20.*
593. Ємець Іван – *див. прим. 62.*
594. Лебіщак Юрко – *див. прим. 289.*
595. Коваль Марія Василівна *у 1920-х роках малювала посуд в опішненських гончарів.*
596. Кришталь Марія – *див. прим. 71.*
597. Ковпак Омелян – *див. прим. 110.*
598. Пошивайло Гаврило – *див. прим. 18.*
599. Пругло Макар – *див. прим. 375.*
600. Сидоренко Андрій – *див. прим. 290.*
601. Отченашко Степан Гаврилович – *опішненський гончар з кутка «Яри». Працював у гончарній майстерні, що належала до «Кустар-Кредиту» (друга половина 1920-х), згодом – в Опішнянській промартілі «Художній керамік».*
602. Задорожний Іван – *див. прим. 374.*
603. Оначко Павло Корнійович (?–1975) – *опішненський гончар, син гончаря. Працював у Опішнянській промартілі «Художній керамік» (1930-ті), а потім удома (до середини 1950-х).*
604. Винник Степан Іванович (кінець XIX – середина 1970-х) – *опішненський гончар. Працював у Опішнянській промартілі «Художній керамік» (1930-ті – 1950-ті). Нагороджений Дипломом II ступеня Полтавського облвиконкому (1958).*
605. Різник Федот Антонович – *син опішненського гончаря, випускник Опішнянської школи майстрів художньої кераміки (1940). Жив і працював у Алма-Аті, де й помер.*
606. Хоменко Петро – *див. прим. 382.*
607. Каша Артем – *див. прим. 32.*
608. Литовченко (Літовченко) Семен – *див. прим. 37.*
609. Бабанська (у дівоцтві Москаленко) Олександра Антонівна (1920–?) – *донька опішненського гончаря, випускниця Опішнянської школи майстрів художньої кераміки (1940). Після закінчення навчання її було направлено*

в Полонне Хмельницької області. Повернувшись додому під час війни, працювала малювальницею в Опішнянській промартілі «Художній керамік». Після закінчення війни очолювала бригаду шовководів у одному з місцевих колгоспів.

610. *Розглядаючи ксерокопію фото, Мотрона Назарчук помилилася. У підписові до фото випускників Опішнянської школи майстрів художньої кераміки (1940), уміщеній у статті керамолога Олени Щербань «Опішненська школа майстрів художньої кераміки (1936–1941)» [Український керамологічний журнал. – 2004. – № 2-3. – С. 126], на цьому місці названо Марію Лютик, а не Шиян.*
611. *У підписові до фото випускників Опішнянської школи майстрів художньої кераміки (1940), уміщеній у статті керамолога Олени Щербань «Опішненська школа майстрів художньої кераміки (1936–1941)» [Український керамологічний журнал. – 2004. – № 2-3. – С. 126], на цьому місці названо дійсно Раїсу Шиян. Але в Одесі, очевидно, працювали представники іншого роду Шиянів. Віталій Ханко, про якого згадувала в листі Мотрона Назарчук, в «Енциклопедії мистецтва Полтавщини» [Полтава : ТОВ «АСМІ», Видавець Остап Ханко, 2015. – Т. 2 : М-Я. – С. 3] подав інформацію про сестер Ольгу, Анастасію та Марію Шиян – доньок опішненського гончаря Галактіона Шияна. При цьому він зазначив, що всі троє, рятуючись від голоду, 1933 року перебралися відповідно в Кіровоградщину й Харківщину, а згодом в Одесу й Одеську область.*
612. Ханко Віталій – *див. прим. 99.*
613. Острянин Любов Федорівна (1922/1923 р. н.) – *двоюрідна сестра Мотрони Назарчук по лінії матері. Закінчила Опішнянську школу майстрів художньої кераміки (1940) й була направлена в с. Бубнівку Гайсинського району Вінницької області, де до початку німецько-радянської війни працювала малювальницею в гончарній артілі. Повернувшись додому, підпала під примусове вивезення на роботи в Німеччину (осінь 1942). Після повернення додому (1945) працювала в Опішнянській промартілі (згодом заводі) «Художній керамік» обліковцем-табельником. Засуджена на 10 років позбавлення волі за ст.54-1 КК УРСР (1946). Покарання відбувала в Свердловській і Магаданській областях. Звільнена через припинення справи (1955). Засуджена повторно (1957). Покарання відбувала в Кемеровській області. Звільнена (1966), згодом реабілітована. Мешкає в США (з 1989).*
614. *Розглядаючи ксерокопію фото, Мотрона Назарчук помилилася. У підписі до фото випускників Опішнянської школи майстрів художньої кераміки (1940), уміщеній у статті керамолога Олени Щербань «Опішненська школа майстрів художньої кераміки (1936–1941)» [Український керамологічний журнал. – 2004. – № 2-3. – С. 126], на цьому місці зазначено Наталю Дзюбку, а не Марію Лисак.*
615. *Мається на увазі* Микола Пошивайло *(див. прим. 399).*

616. Бруслик Петро – *див. прим. 36.*
617. Лобода Микола – *випускник Опішнянської школи майстрів художньої кераміки (1939).*
618. Сердюченко Сергій Андрійович – *випускник Опішнянської школи майстрів художньої кераміки (1939).*
619. Трубіна Ганна – *випускниця Опішнянської школи майстрів художньої кераміки (1939). У підписові до фото випускників Опішнянської школи майстрів художньої кераміки (1939), уміщеній у статті керамолога Олени Щербань «Опішненська школа майстрів художньої кераміки (1936–1941)» [Український керамологічний журнал. – 2004. – № 2-3. – С. 126], ім'я Трубіної зазначено як Марія.*
620. Боцьва Ольга Власівна – *випускниця Опішнянської школи майстрів художньої кераміки (1939).*
621. Шиян Параска – *випускниця Опішнянської школи майстрів художньої кераміки (1939).*
622. Костенко Анастасія – *випускниця Опішнянської школи майстрів художньої кераміки (1939).*
623. Бабич Оксана – *див. прим. 53.*
624. Омеляненко (у дівоцтві Багрій, у першому шлюбі Пукало) Марія – *див. прим. 6.*
625. Омеляненко Василь – *див. прим. 82.*
626. Овсій Любов – *див. прим. 219.*
627. *У підписові до фото випускників Опішнянської школи майстрів художньої кераміки (1940), уміщеній у статті керамолога Олени Щербань «Опішненська школа майстрів художньої кераміки (1936–1941)» [Український керамологічний журнал. – 2004. – № 2-3. – С. 126], на цьому місці зазначено Миколу Лободу, а Миколу Біляка серед зображених на фото взагалі не названо.*
628. Свищ Іван Петрович – *випускник Опішнянської школи майстрів художньої кераміки (1939).*
629. Чуприна Іван Лукич – *брат випускника Опішнянської школи майстрів художньої кераміки Володимира Чуприни.*
630. Ксьондзенко Іван Григорович *зображений на випускній фотографії Опішнянської художньо-керамічної школи-мастерні 1938 року, а на випускній фотографії Опішнянської школи майстрів художньої кераміки 1939 року – відсутній.*
631. Каша Іван – *див. прим. 33.*
632. Рева Сергій Микитович (1899 – 27.11.1937) – *колишній член Партії українських лівих есерів (боротьбистів). Місцевий учитель. Викладав фізику, хімію, математику в Опішнянській художній керамічній школі-майстерні (1936–1937). Особливою трійкою при Управлінні НКВС Полтавської області засуджений до розстрілу (13.11.1937). Реабілітований посмертно.*
633. Селюченко Олександра – *див. прим. 83.*

634. Денисенко Семен – *випускник Опішнянської школи майстрів художньої кераміки (1939).*
635. Отченашко Прокіп – *випускник Опішнянської школи майстрів художньої кераміки (1939).*
636. Рябокінь Іван – *див. прим. 34.*
637. Яресько Наталя – *див. прим. 64.*
638. Койда Агей Маркович – *випускник Опішнянської школи майстрів художньої кераміки (1939).*
639. *Див. прим. 403.*
640. Міщанин Василь – *див. прим. 461.*
641. Остапенко Наталя – *випускниця Опішненської школи майстрів художньої кераміки (1939).*
642. Калюжний Дмитро – *див. прим. 35.*
643. Коєка (у дівоцтві Сиса) Поліна – *див. прим. 411.*
644. Пошивайло Овксентій Олександрович – *випускник Опішнянської школи майстрів художньої кераміки (1939). Син малобудищанського гончаря Олександра Демидовича Пошивайла. Займався пічникуванням (1940-ві – 1970-ті).*
645. Чуприна Володимир Лукич – *випускник Опішнянської школи майстрів художньої кераміки (1939). Син малобудищанського гончаря Луки Даниловича Чуприни. Загинув на фронті в роки Другої світової війни.*
646. Запорожець Анастасія – *див. прим. 363.*
647. Боярчук (у дівоцтві Герасименко) Марія – *див. прим. 16.*
648. Герасименко Яків – *див. прим. 500.*
649. «Левченкú» – *так по-вуличному в Малих Будищах називали рід Оленичів.*
650. Гарбуз Платон – *рідний брат відомого українського різьбяра Василя Гарбуза. Заарештований і засуджений до розстрілу як колишній офіцер царської армії (1938).*
651. «Ужвíй» – *так по-вуличному в Малих Будищах називали рід Прокоф'євих.*
652. Мокляк Денис – *див. прим. 563.*
653. «Макарцí» – *так по-вуличному в Малих Будищах називали рід Зубенків.*
654. Каша Сава – *див. прим. 56.*
655. *Йдеться про Покрівську церкву в Опішному.*
656. Красножоненко Іван Кузьмич – *мешканець Малих Будищ, герой Першої світової війни. Кавалер трьох Георгіївських хрестів. У роки німецької окупації Опішного (1942–1943) працював завгоспом у місцевому керамічному заводі, а з поверненням більшовиків – у промартілі «Художній керамік».*
657. «Кардашíвщина» («Кардашéве») – *див. прим. 489.*
658. *Йдеться про* Кашу Степана – *див. прим. 322.*
659. Гниди – *прізвище малобудищанських гончарів. У сусідньому с. Глинському таке прізвище було дуже поширеним.*
660. Гнида Хрисанф Пилипович (1892–1945) – *малобудищанський гончар.*
661. Гнида Іван Пилипович (1895–1932/1933) – *малобудищанський гончар.*

662. Герасименко Олександра – *див. прим. 502.*
663. Герасименко Митрофан – *див. прим. 501.*

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*

06.07.2002 (за поштовим штемпелем)

664. Сакун Хома – *див. прим. 130.*
665. *Кутки Опішного, де мешкали місцеві гончарі.*
666. *Ця інформація не відповідає дійсності.*
667. *1937 року Петра Ширая було засуджено на 10 років, а не вислано з сім'єю. Також див. прим. 498.*
668. *Мова про* Параску Петрівну Ширай, *яку було репресовано 1946 року.*
669. Гладиревський Ларіон – *див. прим. 552.*
670. Корицький Яків Іванович (1895–1942) – *випускник Миргородської художньо-промислової школи. Учасник Першої світової війни. Воював у складі військ Української Народної Республіки. Мешкав у Опішному, де учителював (з 1920), був інструктором у місцевій гончарній школі (кінець 1920-х). Перший директор Опішнянської художньої керамічної школи-майстерні та викладач технології (1936). Засуджений на 10 років (1937), помер у таборі. Реабілітований.*
671. Рева Сергій – *див. прим. 632.*
672. Кир'яков Олександр Андрійович (?–1943) – *за освітою гірничий інженер. Керував Миргородською художньо-промисловою школою імені Миколи Гоголя (1904–1917). Працював у Полтавському технікумі промкооперації (кінець 1920-х – початок 1930-х), де викладав технологію кераміки. Був причетним до проектування й обладнання нового приміщення Опішнянської промартілі «Художній керамік», збудованого «на Кардашевому» (початок 1930-х). Нетривалий час був викладачем технології в Опішнянській школі майстрів художньої кераміки в період навчання там Мотрони Назарчук. Помер і похований в Опішному під час німецької окупації.*
673. Різник Федір Антонович – *син опішненського гончаря. Після одруження на доньці малобудищанського гончаря Івана Оленича мешкав у Малих Будищах у приймах. Деякий час керував гончарною школою в Опішному (друга половина 1930-х). Загинув на фронті в роки Другої світової війни.*
674. Різник Федот – *див. прим. 605.*
675. Сталін (Джугашвілі) Йосип – *див. прим. 97.*
676. Каша Артем – *див. прим. 32.*
677. Каша Іван – *див. прим. 33.*
678. Майстренко Костянтин Васильович – *двоюрідний брат Мотрони Назарчук по матері.*
679. Денисенко Семен – *див. прим. 634.*

680. Рябокінь Іван – *див. прим. 34.*
681. Койда Агей – *див. прим. 638.*
682. Лютик Марія – *випускниця Опішнянської школи майстрів художньої кераміки (1940).*
683. Дзюбка Наталя – *випускниця Опішнянської школи майстрів художньої кераміки (1940).*
684. Ксьондзенко Іван – *див. прим. 630.*
685. Бойченко Іван – *див. прим. 354.*
686. Сидоренко Андрій – *див. прим. 290.*
687. Селюченко Олександра – *див. прим. 83.*
688. *Йдеться про* Кашу Артема – *див. прим. 32.*
689. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
690. Багрій Іван – *див. прим. 116.*
691. *Портрет Михайла Кирячка відсутній на випускній фотографії 1938 року.*
692. Пошивайло Гаврило – *див. прим. 18.*
693. Пошивайло Олександр (Олесь) – *див. прим. 266.*
694. Назарчук Саливон – *див. прим. 58.*
695. Кисломед Олександр Петрович – *останній директор Опішнянської школи майстрів художньої кераміки, яка на середину липня 1941 року ще функціонувала.*
696. Омеляненко (у дівоцтві Багрій, у першому шлюбі Пукало) Марія – *див. прим. 6.*
697. Омеляненко Василь – *див. прим. 82.*
698. Лебіщак Юрко – *див. прим. 289.*
699. *Іван Бойченко очолив Опішнянську керамічну промислову школу 1927 року. Це вже була зовсім інша школа, яка суттєво відрізнялася від «школи Лебіщака».*
700. Боярчук (у дівоцтві Герасименко) Марія – *див. прим. 16.*
701. Гриб Тетяна Митрофанівна (1924–1959) – *опішненська малювальниця. Випускниця Опішнянської школи майстрів художньої кераміки (1941). Працювала малювальницею в Опішнянській промартілі «Художній керамік» (18.03.1945 – 05.05.1959).*
702. *За спогадами доньки Пилипа Олександровича Кирячка – Марії (1926 р. н.), Федір Павлович Кирячок (~1923 р. н.) став професійним військовим. Служив у Хабаровську, а помер у Полтаві. Що стосується Пилипа Кирячка, то в нього не було сина Івана, а був син Семен – ровесник Федора Кирячка. Тож, можливо, Семен Кирячок теж навчався в гончарній школі. Або ж це міг бути Іван Кирячок (~1921 р. н.) – син Івана Олександровича Кирячка.*
703. Герасименко Олександра – *див. прим. 502.*
704. *У Малих Будищах були два роди Зубенків. Одні по-вуличному «Гуріе́нки», тобто нащадки Гурія Зубенка, а інші по-вуличному «Макарці», очевидно нащадки якогось Макара Зубенка. Всі вони були невисокого зросту, можливо, тому й казали не «Мака́ренки», а «Макарці», тобто невеликі.*

705. Каша Степан – *див. прим. 322.*
706. Каша (змінив прізвище на Правдін) Олександр (Олесь) – *див. прим. 326.*
707. Яковенко (у дівоцтві Каша) Анастасія – *див. прим. 67.*
708. Йдеться про Покровську церкву в Опішному.
709. В інших листах, у тому числі й до Віктора Міщанина, Мотрона Назарчук писала, що її батько помер 1919 року.
710. «Кардашівщина» («Кардашéве») – *див. прим. 489.*

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*

08.10.2002 (за поштовим штемпелем)

711. Куликов Микола Юхимович – *перший секретар Опішнянського райкому партії (кінець 1930-х – початок 1940-х). Залишився на окупованій німцями території для ведення партизанської боротьби. Загинув у с. Глинському (зима 1942).*
712. Першим секретарем Опішнянського РКП(б)У до Миколи Куликова був не Роман, а Кирило Романович Котлік. Це, зокрема, підтверджується архівними документами. Про те, що Котлік займав цю посаду, говорила Віктору Міщанину на початку 2000-х років й опішненська малювальниця Ганна Котлік. Її чоловік – опішненський гончар Олексій Котлік – був рідним племінником Кирилу Котліку.
713. «Кардашів ліс» – *ліс, який належав родині Кардашевських.*
714. Гладиревський Ларіон – *див. прим. 552.*
715. Яковенко (Каша – у дівоцтві) Анастасія – *див. прим. 67.*
716. Хрущов Микита – *див. прим. 1.*
717. Мельников Леонід Георгійович (1906–1981) – *перший секретар ЦК КП(б)У (1949–1953).*
718. Свищ Іван – *див. прим. 628.*
719. Свищі Василь, Степан, Карпо і Петро Захаровичі – *малобудищанські гончарі останньої чверті XIX – першої чверті XX століття.*
720. У Карпа Захаровича Свища були такі діти: Василь, Іван (обидва гончарювали), Микола, Никифор, Варвара, Мотря.
721. У Петра Захаровича Свища були такі діти: Данило (гончарював), Іван (навчався в гончарній школі) і пасербиця Харитина Лисенко.
722. Див. прим. 702.
723. Боярчук (у дівоцтві Герасименко) Марія – *див. прим. 16.*
724. Кирячок Пилип – *рідний брат Павла Кирячка.*
725. Кирячок Павло Олександрович *у першій половині 1920-х років був членом церковної ради малобудищанського храму, за що місцева більшовицька влада позбавила його виборчих прав.*
726. Кабакова (у дівоцтві Лисенко) Мотрона Нестерівна (1914–?) – *уродженка Малих Будищ. Працювала в Опішнянській промартілі «Художній керамік»*

на виробництві вогнетривкої цегли (1930-ті), паралельно відвідувала курси, де навчалася розмальовувати глиняні вироби. Наприкінці 1930-х почала працювати малювальницею.

727. Сакун Хома – *див. прим. 130.*
728. Оначко (у дівоцтві Боцьва) Наталя – *див. прим. 20.*
729. Лебіщак Юрко – *див. прим. 289.*
730. Ковпак Омелян – *див. прим. 110.*
731. Селюченко Олександра – *див. прим. 83.*
732. Линник (у дівоцтві Кононенко) Зінаїда – *див. прим. 5.*
733. Латанський Сергій – *див. прим. 343.*
734. Ханко Віталій – *див. прим. 99.*
735. Пошивайло Олександр (Олесь) – *див. прим. 266.*
736. Леженін Іван – *див. прим. 4.*
737. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
738. Каша Іван – *див. прим. 33.*
739. Каша Артем – *див. прим. 32.*
740. *Іван Каша помер у березні 1948 року.*

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*

04.11.2002 (за поштовим штемпелем)

741. Селюченко Олександра – *див. прим. 83.*
742. Латанський Сергій – *див. прим. 343.*
743. Пошивайло Олександр (Олесь) – *див. прим. 266.*
744. Боярчук (у дівоцтві Герасименко) Марія – *див. прим. 16.*
745. Біляк Параска – *див. прим. 3.*
746. Ханко Віталій – *див. прим. 99.*
747. Леженін Іван – *див. прим. 4.*
748. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
749. Пошивайло Гаврило – *див. прим. 18.*
750. Яценко Семен Павлович (1926–?) – *опішненський гончар. Навчався гончарювати в Опішнянському керамічному заводі під час німецької окупації. Був на примусових роботах у Німеччині. Працював у Опішнянській артілі (згодом заводі) «Художній керамік» (друга половина 1940-х – початок 1960-х). Вважався одним із найталановитіших тогочасних майстрів.*
751. Кирячок Григорій Панасович (12.04.1926 – 24.04.1998) – *відомий опішненський гончар. Працював у Опішнянській промартілі (згодом заводі) «Художній керамік» (1940–1941, 1951–1986). Перебував на примусових роботах у Німеччині (1943–1945). Член Спілки художників УРСР (1971).*
752. Пошивайло (у дівоцтві Шкурпела) Світлана – *див. прим. 517.*

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***
21.01.2003 (за поштовим штемпелем)

753. Щербань Олена – *на той час молодший науковий співробітник Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України, яка розпочинала дослідження опішненського гончарного шкільництва.*
754. Лебіщак Юрко – *див. прим. 289.*
755. Бойченко Іван *(див. прим. 354) керував Опішнянською керамічною промисловою школою з 1927 року, а не після Юрка Лебіщака.*
756. Сакун Хома – *див. прим. 130.*
757. Каша Артем – *див. прим. 32.*
758. *Правильно прізвище* «Пилипенко». *На початку 1930-х років* Микола Пилипенко *працював разом із Зінаїдою Линник у майстерні при Миргородському керамічному технікумі. Загинув на фронті в роки Другої світової війни.*
759. Хоменко Петро – *див прим. 382.*
760. Оначко (у дівоцтві Боцьва) Наталя – *див. прим. 20.*
761. Каленич Варвара Сидорівна – *опішненська малювальниця. Навчалася в Опішнянському гончарному показовому пункті Полтавського губернського земства під керівництвом Юрка Лебіщака. Малювала глиняні вироби в місцевого гончаря Сергія Горілея, згодом – в Опішнянській промартілі «Художній керамік».*
762. Городнича Марія Василівна – *опішненська малювальниця. Навчалася в Опішнянському гончарному показовому пункті Полтавського губернського земства під керівництвом Юрка Лебіщака. Малювала глиняні вироби в місцевого гончаря Сергія Горілея, згодом – в Опішнянській промартілі «Художній керамік».*
763. *Різник Федот (див. прим. 605) закінчив Опішнянську школу майстрів художньої кераміки 1940 року.*
764. Кирячок Іван Пилипович – *див. прим. 702.*
765. Кирячок Федір Павлович – *див. прим. 702.*
766. Боярчук (у дівоцтві Герасименко) Марія – *див. прим. 16.*
767. Тараненко (у дівоцтві Голобородько, у першому шлюбі Сундукова) Марія – *див. прим. 402.*
768. Острянин Любов – *див. прим. 613.*
769. Лютик Марія – *див. прим. 682.*
770. Дзюбка Наталя – *див. прим. 683.*
771. *У тому номері журналу «Огонёк» Мотрону Назарчук сфотографовано на подвір'ї Опішнянської промартілі «Художній керамік» серед випалених глиняних виробів.*
772. Мостовенко (у дівоцтві Свищ) Якилина – *див. прим. 139.*
773. Свищ Степан – *див. прим. 499.*
774. Шкурпела (у дівоцтві Мостовенко) Катерина – *див. прим. 448.*
775. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
776. Куликов Микола – *див. прим. 711.*

777. *Див. прим. 712.*
778. Гладиревський Ларіон – *див. прим. 552.*
779. Хрущов Микита – *див. прим. 1.*
780. *Нині щоденник Леоніда Назарчука зберігається в приватному архіві Віктора Міщанина.*
781. Мельников Леонід – *див. прим. 717.*
782. *Йдеться про* Степана та Івана Кашів.
783. *Приміщення земської школи в Малих Будищах, яке збереглося й донині, збудовано 1909 року.*
784. *Уперше земську школу в Малих Будищах відкрито на початку 1890-х років. Розміщувалася вона в будинку вчительки цієї ж школи – Євдокії Петрівни Фесенко-Навроцької.*
785. Свищ Василь Захарович – *малобудищанський гончар кінця XIX – початку XX століття.*
786. Свищ Карпо Захарович (1854–?) – *малобудищанський гончар кінця XIX – початку XX століття.*
787. Свищ Петро Захарович (1860–?) – *малобудищанський гончар кінця XIX – початку XX століття.*
788. *Йдеться про* Івана Свища, *який разом із Мотроною Назарчук навчався в Опішнянській школі майстрів художньої кераміки.*
789. Латанський Сергій – *див. прим. 343.*
790. Селюченко Олександра – *див. прим. 83.*
791. «Кардаше́ве» («Кардашівщина») – *див. прим. 489.*
792. Біляк Параска – *див. прим. 3.*
793. Підгорний Іван Максимович (по-вуличному «Карпенко») – *малобудищанський гончар.*
794. Підгорний Яків Максимович (по-вуличному «Карпенко») – *малобудищанський гончар.*
795. Пошивайло Гаврило – *див. прим. 18.*
796. Каша Артем – *див. прим. 32.*
797. Жилавець Трифон – *сільський писар у Малих Будищах наприкінці XIX століття.*
798. Пічка Павло – *див. прим. 504.*

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*

28.02.2003

799. Педченко Олександр Павлович (по-вуличному «Сахро́ненко») – *місцевий активіст, брат місцевих активістів Харитона і Тимофія Педченків. Був головою Малобудищанської сільської ради (кінець 1930-х). Розстріляний німцями як комуніст у роки Другої світової війни. Деякий час допомагав гончарювати вдома старшому брату Тимофію (1920-ті).*
800. Дяченко Трохим – *див. прим. 13.*

801. Сердюченко Мефодій – *див. прим. 278.*
802. Коломієць Захар Йосипович (1895–1949) – *опішненський гончар. Працював у Опішнянській промартілі «Художній керамік» (1930-ті – 1940-ві), під час німецької окупації – на Опішнянському керамічному заводі.*
803. Наливайко Терентій – *див. прим. 52.*
804. Багрій Пилип – *див. прим. 587.*
805. Герасименко Омелян – *див. прим. 451.*
806. Моргун Максим – *див. прим. 450.*
807. Отченашко Прокіп – *див. прим. 635.*
808. Ємець Анастасія – *ліпила іграшку в «Художньому кераміку».*
809. Гриб Тетяна – *див. прим. 701.*
810. Канівець (у дівоцтві Звагольська) Ганна – *див. прим. 15.*
811. Біляк Параска – *див. прим. 3.*
812. Тягун Григорій – *див. прим. 79.*
813. Чуйко (у дівоцтві Омеляненко) Уляна – *див. прим. 406.*
814. Герман Катерина – *опішненська малювальниця. Працювала в Опішнянській промартілі (заводі) «Художній керамік» (друга половина 1940-х – 1970-ті).*
815. Жилавець Василь Павлович – *працював конюхом і їздовим у Опішнянській промартілі «Художній керамік». Возив глину, дрова. Його син Іван (1928–2015 /?/) був випалювачем у тій же артілі (згодом заводі).*
816. Оначко (у дівоцтві Боцьва) Наталя – *див. прим. 20.*
817. Білик Іван – *див. прим. 41.*
818. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
819. Ярош Сава Григорович – *займався проведенням культмасової роботи в «Художньому кераміку».*
820. Дацінька Атанас Демидович (1895–1973) – *малобудищанський гончар. Працював у дільниці Опішнянської промартілі «Червоний гончар» (1930-ті), що знаходилася в Малих Будищах.*
821. Пошивайло Гаврило – *див. прим. 18.*
822. Пошивайло (у дівоцтві Бородавка) Євдокія – *див. прим. 19.*
823. Линник Наум Омелянович (1910–1943) – *чоловік знаменитої опішненської малювальниці Зінаїди Линник (у дівоцтві Кононенко). Випускник Опішнянської художньо-керамічної школи-майстерні (1936–1938). Загинув на фронті (жовтень 1943).*
824. Линник (у дівоцтві Кононенко) Зінаїда – *див. прим. 5.*
825. Генсіцька (у дівоцтві Боцьва) Євдокія Андріянівна – *опішненська малювальниця. Працювала в Опішнянській промартілі «Художній керамік». Виїхала з Опішного (1950-ті), вийшовши заміж за художника Генсіцького, який за направленням працював у артілі.*
826. Герасименко Єфросинія – *див. прим. 432.*
827. «Кардашíвщина» («Кардашéве») – *див. прим. 489.*
828. Бойченко Іван – *див. прим. 354.*
829. Багрій Іван – *див. прим. 116.*
830. *Це фото датується кінцем 1920-х років.*

831. Кришталь Марія – *див. прим. 71.*
832. Хоменко Петро – *див. прим. 382.*
833. Ріпка Олексій – *опішненський гончар, який під час Голодомору 1932–1933 років перебрався до Зінькова. Там одружився, гончарював. Загинув на фронті в роки Другої світової війни.*
834. Куц А. М. – *його портрет міститься на випускному фото Опішнянської керамічної промислової школи (1931).*
835. *Підтверджень про те, що Іван Бойченко, А. М. Куц і Сітко були репресовані за політичні погляди, віднайти не вдалося. Але цілком імовірно, що хтось із них потрапив під «чистку» партдержапарату або, боячись репресій, виїхав з Опішного.*
836. *Це описка. Артіль, яку згодом стали називати «Художній керамік», було організовано наприкінці 1929 року.*
837. Гопкало Іван – *див. прим. 57.*
838. Пилипенко Микола – *див. прим. 758.*
839. Лебіщак Юрко – *див. прим. 289.*
840. Городнича Марія – *див. прим. 762.*
841. Сакун Хома – *див. прим. 130.*
842. Латанський Сергій – *див. прим. 343.*
843. Селюченко Олександра – *див. прим. 83.*
844. Пошивайло Олександр (Олесь) – *див. прим. 266.*
845. Гладиревський Ларіон – *див. прим. 552.*
846. Хрущов Микита – *див. прим. 1.*
847. Свищ Василь – *див. прим. 785.*
848. Підгорний Іван – *див. прим. 793.*
849. Підгорний Іван Іванович – *малобудищанський гончар, син малобудищанського гончаря Івана Максимовича Підгорного.*
850. Кононенко Петро – *див. прим. 54.*
851. *Йдеться про дяка Холодовського, який був при малобудищанській церкві в часи служіння там священика Федора Василенка (1900–1909). У другій половині XIX століття при церкві були й інші дяки та псаломщики з прізвищем Холодовський.*
852. Борисенко Мар'яна Павлівна (1894–?) – *дружина малобудищанського гончаря Атанаса Григоровича Борисенка (1889–1932/1933). Рідна сестра малобудищанських активістів – братів Педченків (по-вуличному «Сахро́ненків»): Харитона, Тимофія, Олександра.*
853. *Йдеться про Мостовенків, у яких після заміжжя стала жити подруга дитинства Мотрони Назарчук – Якилина Свищ.*
854. Денисенко Григорій – *див. прим. 22.*
855. Пошивайло (у дівоцтві Шкурпела) Світлана – *див. прим. 517.*
856. Кремпоха Григорій Максимович (1895–1947/1948) – *рахівник Опішнянської промартілі «Художній керамік» та Опішнянської художньої керамічної школи-майстерні. Як колишній член Партії українських лівих есерів (боротьбистів) був засуджений на 10 років таборів (1937). Покарання*

відбував у Новосибірській області. Помер, повертаючись із місця відбування покарання.

857. Назаренко Андрій Михайлович (1894–?) – *випускник Миргородської художньо-промислової школи. Навчався там разом із Яковом Корицьким. Після арешту останнього викладав керамтехнологію в Опішнянській художньо-керамічній школі-майстерні. Також працював у «Художньому кераміку» техноруком. Андрій Назаренко ще на початку 1920-х років перебував у Опішному. Про це повідомлялося в замітці «Опішнянська гончарна майстерня» [Промислова кооперація. – 1922. – № 8-9. – С. 37]: «Робота почалась з серпня при повній нагрузці. […] Також запрошені художники-керамики Бабицький та Назаренко».*

858. Корицький Яків – *див. прим. 670.*

❒ *Мотрона Назарчук – Олені Щербань*

17.03.2003

859. Рябокінь Іван – *див. прим. 34.*
860. Сакун Хома – *див. прим. 130.*
861. Хоменко Петро – *див. прим. 382.*
862. Чуприна Володимир – *див. прим. 645.*
863. Пошивайло Овксентій – *див. прим. 644.*
864. Отченашко Прокіп – *див. прим. 635.*
865. Міщанин Василь – *див. прим. 461.*
866. Див. прим. 403.
867. Овсій Любов – *див. прим. 219.*
868. Денисенко Семен – *див. прим. 634.*
869. Коєка (у дівоцтві Сиса) Поліна – *див. прим. 411.*
870. Боцьва Ольга – *див. прим. 620.*
871. Йдеться про Параску Шиян – *випускницю Опішнянської школи майстрів художньої кераміки (1939).*
872. Костенко Анастасія – *див. прим. 622.*
873. Ширай Олександр – *див. прим. 63.*
874. Бабич Оксана (?) – *див. прим. 53.*
875. «Їсипівка» («Їсіпівка») – *див. прим. 409.*
876. Рік видачі паспорта Мотрона Назарчук зазначила неправильно.

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*

12.04.2003 (за поштовим штемпелем)

877. У березні 2003 року Віктор Міщанин збирався відвідати свою знамениту землячку Мотрону Назарчук. Однак, повернувшись із санаторію у Великій Багачці, з подивом довідався, що його всього на кілька днів випередила Олена Щербань, на той час молодший науковий співробітник

Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України, яка тоді тільки розпочинала свою дослідницьку роботу. Саме їй напередодні поїздки в санаторій Віктор Міщанин люб'язно повідомив адресу Мотрони Назарчук, уточнивши, що після лікування збирається особисто відвідати її в Запоріжжі. Дослідниця мала намір написати листа майстрині, щоб дізнатися про гончарне шкільництво Опішного, проте скористалася отриманою інформацією зовсім інакше, тим самим завадивши Віктору Міщанину відвідати землячку в запланований час. Він продовжував спілкуватися з мисткинею через листи, а довгоочікувана для обох зустріч відбулася аж через три з половиною роки, у листопаді 2006-го. Про враження, які залишилися в Мотрони Назарчук від приїзду до неї Олени Щербань, можна довідатися з одного з її листів: «Віктор Данилович! Я вас дуже прошу, якщо побачите чи почуєте, вона буде збиратися до мене, напишіть мені. Я напишу їй, щоб не приїжджала, не хочу я більше її бачити» [Лист Мотрони Назарчук до Віктора Міщанина. 07.06.2003].

878. Мордіна (у дівоцтві Зубенко) Віра Федосіївна (1927–?) – *відома вишивальниця на Кубані, уродженка села Малі Будища.*
879. Зубенко Федосій Гурович – *рідний брат Іллі Зубенка, батько відомої вишивальниці Віри Мордіної (у дівоцтві Зубенко). Разом з дружиною співав у церковному хорі.*
880. Латанський Сергій – *див. прим. 343.*
881. Селюченко Олександра – *див. прим. 83.*
882. Білоскурський Микола Іванович (1882–1943) – *український кераміст. Закінчив Коломийську гончарну школу (1907). Працював у Миргородській художньо-промисловій школі (1907–1918) та Миргородському художньо-керамічному технікумі імені Миколи Гоголя (1923–1931). Завідував гончарною майстернею в Устивиці, в Полтавщині (1919–1923). Головний інженер «Спецпроммінералсоюзу» в Харкові (1931–1937).*
883. Бондаренко (у дівоцтві Шулик) Марія – *див. прим. 14.*
884. Назарчук Саливон – *див. прим. 58.*
885. Лебіщак Юрко – *див. прим. 289.*
886. Бойченко Іван – *див. прим. 354.*
887. *Іван Бойченко родом з Одещини (передмістя Ізмаїла). Навчався в Миргородській художньо-промисловій школі імені Миколи Гоголя.*
888. *Чистка радапарату розпочалася наприкінці 1920-х років. Саме під неї могли потрапити як Іван Бойченко, так і інші особи, згадані Мотроною Назарчук у цьому листі.*
889. *Кримінальну справу на Куца віднайти не вдалося. Також див. прим. 835.*
890. *Ні ім'я, ні, навіть, ініціали Сітка досі з'ясувати не вдалося, як і його подальшу долю. Єдине, про що можна сказати з упевненістю, – на випускній фотографії Опішнянської керамічної промислової школи (1930–1931) портрет Сітка відсутній.*

891. Гопкала Івана *(див. прим. 57) не арештовували.*

892. Сидоренко Андрій *(див. прим. 290) тимчасово керував гончарним закладом на початку 1920-х років, про що в одному з листів до Віктора Міщанина зазначала й Мотрона Назарчук.*

893. Різник Федір *(див. прим. 673) керував гончарною школою після арешту Якова Корицького. Зокрема, його підпис як директора стоїть на характеристиці, виданій Опішнянському райвідділу НКВС (05.10.1937) на Григорія Кремпоху – бухгалтера школи, репресованого.*

894. Кисломед Олександр – *див. прим. 695.*

895. Опішнянська школа майстрів художньої кераміки припинила своє функціонування значно раніше, ніж кінець 1941 року, адже на початку жовтня Опішне вже було окуповане німецькими військами. Тобто новий навчальний рік там не розпочався. Очевидно, школа припинила існування невдовзі після випуску тих, хто її закінчував 1941 року. Їм замість свідоцтв було видано «тимчасові» довідки, написані на аркуші паперу. Як приклад, довідка, видана Марії Голобородько, датована 14.07.1941 року [Щербань Олена. Опішненська школа майстрів художньої кераміки (1936–1941) / Олена Щербань // Український керамологічний журнал. – 2004. – №2-3. – С.124-133].

896. Свищ Василь – *див. прим. 785.*

897. Йдеться про малобудищанського гончаря Івана Івановича Підгорного *(див. прим. 849).*

898. Йдеться про малобудищанського гончаря Івана Максимовича Підгорного *(див. прим. 793).*

899. Холодовський, *дяк – див. прим. 851.*

900. Фесенко-Навроцький Петро (Йосипович /?/) *був священиком малобудищанської Різдво-Богородичної церкви (1850–1881). Його два сини були псаломщиками при цій же церкві: Ілля – упродовж 1883–1894 років, а Михайло – з 1894 року. На цій посаді, згідно з документами, він був і станом на 1912 рік. 1923 року його згадано серед тих малобудищах, кого більшовицька влада позбавила виборчих прав.*

901. Василенко Федір *– священик малобудищанської Різдво-Богородичної церкви (1900–1909), переведений до Михайлівської церкви с. Івончинці Полтавського повіту.*

902. Барзилович Григорій – *див. прим. 556.*

903. Сталін (Джугашвілі) Йосип – *див. прим. 97.*

904. Йдеться про так званий процес Спілки визволення України – показовий процес, сфабрикований ОДПУ УСРР наприкінці 1920-х років з метою дискредитації провідних діячів української науки й культури. На лаві підсудних опинилося 45 чоловік.

905. Гермайзе Йосип – *див. прим. 557.*

906. Окоряк (Окорок) Іван – *див. прим. 558.*

907. Див. прим. 505.

908. Пічка Антон – *див. прим. 503.*

909. Пічка Павло – *див. прим. 504.*

910. Пічка Яків – *див. прим. 506.*
911. Мостовенко (у дівоцтві Свищ) Якилина – *див. прим. 139.*
912. «Шкурпелівка» – *куток Опішного, що межує з Малими Будищами. Походить від прізвища козаків Шкурпелів, які там мешкали.*

❒ *Мотрона Назарчук – Олені Щербань*

18.04.2003

913. Коверда Петро – *голова правління Опішнянської промартілі «Художній керамік» (початок 1930-х).*
914. Пересада Семен Михайлович – *голова правління Опішнянської промартілі «Художній керамік» (початок 1930-х).*
915. Середа Євдоким – *див. прим. 11.*
916. *Промартіль «Художній керамік» стала державним підприємством (заводом) з 11.12.1960 року, відповідно до Постанови ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР за № 1698 від 11.10.1960 року.*

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*

07.06.2003

917. Щербань Олена – *див. прим. 753.*
918. Кабакова (у дівоцтві Лисенко) Мотрона – *див. прим. 726.*
919. Назарчук Саливон – *див. прим. 58.*
920. Пошивайло (у дівоцтві Шкурпела) Світлана – *див. прим. 517.*
921. Латанський Сергій – *див. прим. 343.*
922. Селюченко Олександра – *див. прим. 83.*
923. Пошивайло Олександр (Олесь) – *див. прим. 266.*

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*

02.07.2003 (за поштовим штемпелем)

924. Сакун Хома – *див. прим. 130.*
925. Козак Іван – *див. прим. 169.*
926. Винник Степан – *див. прим. 604.*
927. Коєка (у дівоцтві Сиса) Поліна – *див. прим. 411.*
928. Багрій Пилип – *див. прим. 587.*
929. Крипак Панько – *див. прим. 584.*
930. *Очевидно, Валентина Мотрій подякувала Мотроні Назарчук за матеріали, які від неї привезла Олена Щербань у березні 2003 року.*
931. Тягун (у дівоцтві Кандзюба) Марія – *див. прим. 404.*
932. *На той час генеральним директором Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному працювала* Людмила Дяченко*; Олесь Пошивайло був директором Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України.*

933. Пошивайло Олександр (Олесь) – *див. прим. 266.*
934. Боярчук (у дівоцтві Герасименко) Марія – *див. прим. 16.*
935. Запорожець Анастасія – *див. прим. 363.*
936. Герасименко Омелян – *див. прим. 451.*
937. Герасименко Яків – *див. прим. 500.*
938. Мордіна (у дівоцтві Зубенко) Віра – *див. прим. 878.*
939. Серафимович (справжнє прізвище Попов) Олександр Серафимович (1863–1949) – *російський письменник. Автор романів «Город в степи» та «Железный поток».*

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*

17.07.2003

940. Запорожець Анастасія – *див. прим. 363.*
941. Тягун (у дівоцтві Кандзюба) Марія – *див. прим. 404.*
942. Омеляненко (у дівоцтві Багрій, у першому шлюбі Пукало) Марія – *див. прим. 6.*
943. Омеляненко Василь – *див. прим. 82.*
944. Латанський Сергій – *див. прим. 343.*
945. Селюченко Олександра – *див. прим. 83.*
946. Щербань Олена – *див. прим. 753.*
947. Бондаренко (у дівоцтві Шулик) Марія – *див. прим. 14.*
948. Середа Євдоким – *див. прим. 11.*
949. *Як засвідчують архівні документи, Промкомбінат існував у Опішному вже в перші повоєнні роки, а на початку 1960-х його було об'єднано з новоствореним заводом «Художній керамік».*
950. *За розповідями опішненського гончаря Івана Даниловича Сердюченка, Іван Герасимович Остапенко працював майстром у «Художньому кераміку», а потім його запросили керувати заводом «Керамік» Зіньківської райспоживспілки, що був побудований на тому місці, де колись знаходився Промкомбінат. Місцеві жителі й далі за звичкою говорили про тих, хто працював у «Кераміку», що вони працюють у Промкомбінаті. Це, зокрема, прослідковується й у листах Олександри Селюченко до Мотрони Назарчук.*
951. Тараненко (у дівоцтві Голобородько, у першому шлюбі Сундукова) Марія – *див. прим. 402.*
952. *Мова про опішненську малювальницю* Котлік (у дівоцтві Федошу) Ганну Антонівну *(1926–?). Працювала в Опішнянській промартілі (згодом заводі) «Художній керамік» (березень 1946 – травень 1981). Спочатку ліпила іграшку, потім виготовляла у формах статуетки Володимира Леніна, Йосипа Сталіна, Олександра Пушкіна, Тараса Шевченка, згодом була ангобувальницею й обточувальницею, а з другої половини 1950-х років – малювальницею. Удостоєна звання «Ударник комуністичної праці» з врученням нагрудного знака. Нагороджена медаллю «Ветеран труда».*

953. Коєка (у дівоцтві Сиса) Поліна – *див. прим. 411.*
954. Сиса Мусій – *див. прим. 412.*
955. Денисенко Семен – *див. прим. 634.*
956. Різник Галина Федосіївна – *випускниця Опішнянської школи майстрів художньої кераміки (1940).*
957. Яценко Варвара Григорівна – *випускниця Опішнянської школи майстрів художньої кераміки (1941).*
958. Оначко (у дівоцтві Боцьва) Наталя – *див. прим. 20.*
959. Ковпак Омелян – *див. прим. 110.*
960. Поросний Василь – *див. прим. 113.*
961. *Керамолог Віталій Ханко у своїй «Енциклопедії мистецтва Полтавщини» [Полтава : ТОВ «АСМІ», видавець Остап Ханко, 2015. – Т. ІІ : М-Я. – С. 102] зазначив, що Наталя Оначко померла 1988 року в Москві.*
962. Кришталь Марія – *див. прим. 71.*
963. Бойченко Іван – *див. прим. 354.*
964. Генсіцька (у дівоцтві Боцьва) Євдокія – *див. прим. 825.*
965. Генсіцький Віктор *працював близько двох з половиною років художником в Опішнянській промартілі «Художній керамік» (1950-ті). Закінчив «Київське прикладне училище».*
966. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
967. Китриш Михайло – *див. прим. 125.*
968. Омеляненко Василь – *див. прим. 82.*
969. Пошивайло Олександр (Олесь) – *див. прим. 266.*
970. Сакун Хома – *див. прим. 130.*
971. Козак Іван – *див. прим. 169.*
972. Білоскурський Микола – *див. прим. 882.*
973. Герман Катерина – *див. прим. 814.*
974. Біляк Параска – *див. прим. 3.*
975. *Йдеться про фото, вміщене у статті Світлани Пошивайло «Мотрона Назарчук: спогади. До 90-ліття від дня народження Мисткині» [Український керамологічний журнал. – 2001. – № 1. – С. 60]. Воно датоване авторкою 1930-ми роками. Мотрона Назарчук у листі до Віктора Міщанина датувала його 1928 роком, що видається більш вірогідним, оскільки вона на цьому фото зовсім юна. Особа, названа Катериною Герман, не схожа на неї. Параска Біляк теж не може бути зображеною на цьому фото, оскільки вона в той час ще не працювала в Опішнянській промартілі «Художній кекрамік», та й за віком ця особа значно старша, приблизно як Наталя Оначко, що сидить ліворуч.*

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*

20.08.2003

976. Сакун Хома – *див. прим. 130.*
977. Лебіщак Юрко – *див. прим. 289.*
978. Козак Іван – *див. прим. 169.*
979. Біляк Параска – *див. прим. 3.*
980. Біляк Іван – *міськомлинський гончар, дядько знаменитої опішненської малювальниці Параски Біляк.*
981. Біляк Петро Васильович (1885–1970) – *міськомлинський гончар. До Першої світової війни працював у Опішнянському гончарному показовому пункті Полтавського губернського земства. Потім воював на фронті. Гончарював удома, а згодом у Опішнянській промартілі «Художній керамік» (друга половина 1930-х).*
982. Білоскурський Микола – *див. прим. 882.*
983. «Кардашівщина» («Кардашéве») – *див. прим. 489.*
984. Селюченко Олександра – *див. прим. 83.*
985. Щербань Олена – *див. прим. 753.*
986. Кисломед Олександр – *див. прим. 695.*
987. *Йдеться про відомий малобудищанський гончарський рід Пічок кінця XIX – першої третини XX століття:* Павла Івановича *та його синів* Якова, Івана та Мефодія.
988. Майстренко Костянтин – *див. прим. 678.*
989. Пічка Павло – *див. прим. 504.*
990. Пічка Антон – *див. прим. 503.*
991. Каша Сава – *див. прим. 56.*

❒ *Мотрона Назарчук – Олені Щербань*

26.08.2003

992. *Йдеться про* Володимира Лукича Чуприну *з Малих Будищ.*
993. Коєка (у дівоцтві Сиса) Поліна – *див. прим. 411.*
994. Кисломед Олександр – *див. прим. 695.*
995. Корицький Яків – *див. прим. 670.*
996. Бойченко Іван – *див. прим. 354.*
997. Лебіщак Юрко – *див. прим. 289.*
998. Каша Артем – *див. прим. 32.*
999. Білоскурський Осип – *див. прим. 372.*
1000. Бойченко Іван *з'явився в Опішному 1927 року.*
1001. Куц А. М. – *див. прим. 834.*
1002. Гопкало Іван – *див. прим. 57.*

1003. *В одному з попередніх листів до Віктора Міщанина Мотрона Назарчук писала, що вони були репресовані. Також слід зазначити, що Іван Бойченко був не із Західної України.*
1004. Сакун Хома – *див. прим. 130.*
1005. Оначко (у дівоцтві Боцьва) Наталя – *див. прим. 20.*
1006. Кришталь Марія – *див. прим. 71.*
1007. Пилипенко Микола – *див. прим. 758.*
1008. Шкурпела Анатолій – *опішненський гончар.*
1009. Будніков Петро – *автор книги «Керамическая технология» (1927).*

❒ *Мотрона Назарчук – Олені Щербань*

01.10.2003 (за поштовим штемпелем)

1010. Рябокінь Іван – *див. прим. 34.*
1011. Біляк Параска – *див. прим. 3.*
1012. Корицький Яків – *див. прим. 670.*
1013. Кир'яков Олександр – *див. прим. 672.*
1014. Різник Федір – *див. прим. 673.*
1015. Каша Артем – *див. прим. 32.*
1016. Кисломед Олександр – *див. прим. 695.*
1017. Кремпоха Григорій – *див. прим. 856.*
1018. Білоскурський Микола – *див. прим. 882.*
1019. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
1020. Ширай Олександр – *див. прим. 63.*
1021. Білоскурський Осип – *див. прим. 372.*
1022. Будніков Петро – *див. прим. 1009.*

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*

06.11.2003 (за поштовим штемпелем)

1023. *Йдеться про статтю Віктора Міщанина «Сторінки з історії гончарського роду Пічок (До 150-річчя з дня народження Павла Пічки – корифея малобудищанського гончарства)» [Український керамологічний журнал. – 2002. – № 4. – С. 110-121].*
1024. Пічка Яків – *див. прим. 506.*
1025. Пічка Павло – *див. прим. 504.*
1026. Пічка Антон – *див. прим. 503.*
1027. *Йдеться про* Яковенко (у дівоцтві Кашу) Анастасію *(див. прим. 67).*
1028. Педченко Харитон Павлович – *малобудищанський активіст, брат малобудищанських активістів і водночас гончарів Тимофія й Олександра Педченків. За спогадами старожилів Малих Будищ, брати «Сахро́ненки» (так їх прозивали в рідному селі) відзначалися особливою затятістю*

й жорстокістю щодо односельців під час встановлення радянської влади й впровадження її постулатів у життя.

1029. Борисенко Мар'яна – *див. прим. 852.*

1030. Каша Сава – *див. прим. 56.*

1031. Каша Степан – *див. прим. 322.*

1032. Каша Іван – *див. прим. 33.*

1033. Каша (змінив прізвище на Правдін) Олександр (Олесь) – *див. прим. 326.*

1034. Пічки Антон і Костянтин померли не пізніше першої половини 1920-х років.

1035. Каша Лука – *див. прим. 285.*

1036. Каша Іван – *див. прим. 314.*

1037. Каша Антон – *див. прим. 302.*

1038. Каша Митрофан Лукич *– малобудищанський гончар. Рідний дядько Мотрони Назарчук.*

1039. Йдеться про Миколу Кашу, *який змінив своє прізвище на Дубравін (див. прим. 196).*

1040. Йдеться про Надію Кашу, *з якою Віктор Міщанин спілкувався з 2013 року. Вона передала до Національного архіву українського гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному чимало документів, що стосуються її батька – Івана Каші. Її спогади подано в цій книзі.*

1041. Лебіщак Юрко – *див. прим. 289.*

1042. Бойченко Іван – *див. прим. 354.*

1043. Бойченко Іван *прибув у Опішне 1927 року. В одному з листів до Віктора Міщанина Мотрона Назарчук писала, що після від'їзду Лебіщака з Опішного школою керував Андрій Сидоренко, і саме при ньому закінчив навчання її брат Артем.*

1044. «Кардаші́вщина» («Кардаше́ве») – *див. прим. 489.*

1045. Гопкало Іван – *див. прим. 57.*

1046. Див. прим. 835.

1047. Денікін Антон Іванович (1872–1947) – *один з найбільш відомих військових діячів Російської імперії початку XX століття, один із лідерів білого руху в Росії (1918–1920), затятий ненависник усього українського й прихильник «єдіної і неділімої» Росії.*

1048. Петлюра Симон Васильович (1879–1926) – *відомий український державний, військовий та політичний діяч. Був головним отаманом військ УНР. Голова Директорії УНР (1919–1920).*

1049. Махно Нестор Іванович (1888–1934) – *відомий політичний (анархіст) та військовий діяч, керівник селянського повстанського руху в Україні (1918–1921), який добре володів тактикою ведення партизанської війни.*

1050. Кардашевський Георгій *був мобілізований у Денікінську армію. Разом із денікінцями емігрував за кордон. 1924 року повернувся в Опішне.*

1051. Ця інформація щодо Івана Адамовича Герасименка не відповідає дійсності.

1052. Кононенко Петро – *див. прим. 54.*
1053. Барзилович Григорій – *див. прим. 556.*
1054. Гермайзе Йосип – *див. прим. 557.*
1055. Окоряк (Окорок) Іван – *див. прим. 558.*
1056. Переховуванням червоноармійців під церквою в Малих Будищах 1943 року, незадовго до остаточного приходу радянської влади, займався не останній священик церкви, що був тут на початку 1930-х років, а священик Іван Піщаленко, який з 1942 року служив при Різдво-Богородичній церкві.
1057. Щербань Олена – *див. прим. 753.*
1058. Рябокінь Іван – *див. прим. 34.*
1059. Біляк Параска – *див. прим. 3.*
1060. Денисенко (у дівоцтві Герасименко) Одарка Іванівна – *дружина хижняківського гончаря Івана Денисенка.*
1061. Йдеться про Івана Даниловича Герасименка. *«Шереме́тами» по-вуличному називали частину малобудищанського роду Герасименків.*
1062. Денисенко Іван Порфирович (1909–1975) *родом із Хижняківки. Тамтешній гончар. Після одруження працював міліціонером в Опішному.*
1063. Йдеться про колишнє подвір'я малобудищанських гончарів Адама та Івана Герасименків (по-вуличному «Адаме́нків»).
1064. Латанський Сергій – *див. прим. 343.*

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*

12.12.2003 (за поштовим штемпелем)

1065. Пошивайло Олександр (Олесь) – *див. прим. 266.*
1066. Пічки – *див. прим. 987.*
1067. Майстренки – *див. прим. 220.*
1068. Пічка Мефодій – *див. прим. 497.*
1069. Личагіна (у дівоцтві Пічка) Ольга Мефодіївна – *донька малобудищанського гончаря Мефодія Павловича Пічки.*
1070. Майстренко (у дівоцтві Каша) Уляна – *див. прим. 220.*
1071. Майстренко Василь – *див. прим. 318.*
1072. Майстренко Костянтин – *див. прим. 678.*
1073. Майстренко Степан – *двоюрідний брат Мотрони Назарчук по батьківській лінії.*
1074. Майстренко Іван Васильович (1899–1984) – *двоюрідний брат Мотрони Назарчук по батьківській лінії. Український письменник, публіцист, громадсько-політичний діяч, учений, ректор Українського технічно-господарського інституту в Мюнхені.*
1075. Майстренко Яків – *див. прим. 321.*
1076. Каша Степан – *див. прим. 322.*
1077. Цей лист-вірш зберігається в приватному архіві Віктора Міщанина.

1078. Гоголь Микола – *див. прим. 245.*
1079. Каша Іван – *див. прим. 33.*
1080. Овчаренко Людмила Миколаївна – *керамолог, доктор історичних наук, директор Державної спеціалізованої художньої школи-інтернату І-ІІІ ступенів «Колегіум мистецтв у Опішному» імені Василя Кричевського. Станом на 2003 рік працювала заступником з наукової роботи директора Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України.*
1081. Латанський Сергій – *див. прим. 343.*
1082. Селюченко Олександра – *див. прим. 83.*
1083. Ханко Віталій – *див. прим. 99.*
1084. Чуприна Володимир – *див. прим. 645.*
1085. Яр – *куток Малих Будищ.*
1086. Щербань Олена – *див. прим. 753.*
1087. Рябокінь Іван – *див. прим. 34.*
1088. Корицький Яків – *див. прим. 670.*
1089. Рева Сергій – *див. прим. 632.*
1090. Насправді репресована після війни, і звати її Параска Петрівна.
1091. Різник Федір – *див. прим. 673.*
1092. Бойченко Іван – *див. прим. 354.*
1093. Костенко Анастасія – *див. прим. 622.*
1094. Шиян Параска – *див. прим. 621.*
1095. Калюжний Дмитро – *див. прим. 35.*
1096. Китриш Михайло – *див. прим. 125.*
1097. Омеляненко Василь – *див. прим. 82.*

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*

10.02.2004

1098. Майстренко Іван – *див. прим. 1074.*
1099. Єжов Микола Іванович (1895–1937) – *генеральний комісар держбезпеки, нарком внутрішніх справ СРСР (1936–1938). Період його перебування на цих посадах відомий в історії під назвою «єжовщина», коли репресії сталінського режиму досягли свого максимуму.*
1100. Кардашевська Людмила – *донька Василя Кардашевського.*
1101. Кардашевський Микола – *старший син Василя Кардашевського.*
1102. «Кардаши́вщина» («Кардаше́ве») – *див. прим. 489.*
1103. Мова про садок родини Кардашевських.
1104. Козак Володимир Йосипович – *рідний брат Анастасії Козак (1880–1954) – дружини розстріляного 1938 року Корнія Яковича Лисенка – прадіда Віктора Міщанина по батьківській лінії.*
1105. Козак Іван – *див. прим. 169.*

1106. Щербань Олена – *див. прим. 753.*
1107. Пошивайло (у дівоцтві Шкурпела) Світлана – *див. прим. 517.*
1108. Олійник (у дівоцтві Овсій) Наталя – *див. прим. 518.*
1109. Біляк Параска – *див. прим. 3.*
1110. Тягун (у дівоцтві Кандзюба) Марія – *див. прим. 404.*
1111. Майстренко Костянтин – *див. прим. 678.*
1112. Китриш Михайло – *див. прим. 125.*
1113. Омеляненко Василь – *див. прим. 82.*
1114. Омеляненко (у дівоцтві Багрій, у першому шлюбі Пукало) Марія – *див. прим. 6.*
1115. Білик Іван – *див. прим. 41.*
1116. Білик Павло – *див. прим. 160.*
1117. Білик В'ячеслав Іванович (1940 р. н.) – *опішненський гончар. Навчався у свого батька Івана Білика. Закінчив Миргородський керамічний технікум імені Миколи Гоголя (1969). Працював у Опішнянській промартілі (згодом заводі) «Художній керамік» (1958–1992), зокрема творчим майстром.*
1118. Білик Валентин – *син Іван Білика, брат-близнюк В'ячеслава Білика.*
1119. Майстренко Яків – *див. прим. 321.*
1120. Каша (змінив прізвище на Дубравін) Микола – *див. прим. 196.*
1121. Тарасенко (у дівоцтві Каша) Марія – *див. прим. 39.*
1122. Чуприна Володимир – *див. прим. 645.*
1123. Коєка (у дівоцтві Сиса) Поліна – *див. прим. 411.*
1124. Селюченко Олександра – *див. прим. 83.*
1125. Рябокінь Іван – *див. прим. 34.*

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*

12.03.2004

1126. Майстренко Іван – *див. прим. 1074.*
1127. Козак Володимир – *див. прим. 1104.*
1128. Козак Іван – *див. прим. 169.*
1129. Лисенко (у дівоцтві Козак) Анастасія Йосипівна (1880–1954) – *прабабуся Віктора Міщанина по батьківській лінії, рідна сестра опішненського гончаря Івана Козака.*
1130. Каша Артем – *див. прим. 32.*
1131. Лебіщак Юрко – *див. прим. 289.*
1132. Майстренко Василь – *див. прим. 318.*
1133. Майстренко (у дівоцтві Каша) Уляна – *див. прим. 220.*
1134. Каша Лука – *див. прим. 285.*
1135. Майстренко Костянтин – *див. прим. 678.*
1136. Котлік Олексій Андріянович (1924–1992) – *учасник Другої світової війни.*

На фронті був командиром мінометної обслуги, помічником командира взводу. Мав поранення. Війну закінчив у званні старшого сержанта. Нагороджений орденами «Красной звезды» та «Отечественной войны 1-й степени», трьома медалями «За отвагу», медаллю «За победу над Германией». З 1951 року працював у промартілі «Червоний гончар», згодом – у Райпромкомбінаті, заводі «Художній керамік» на різних посадах: був кочегаром, сторожем, столяром, токарем, копачем глини, упродовж 1960-х – 1970-х – ліпником декоративних виробів. Присвоєно звання «Ударник комуністичної праці» з врученням нагрудного знака, нагороджено медаллю «Ветеран труда».

1137. Котлік (у дівоцтві Федоша) Ганна – *див. прим. 952.*
1138. Ханко Віталій – *див. прим. 99.*
1139. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
1140. Дмитрієва Євгенія – *див. прим. 121.*
1141. Шевченко Тарас – *див. прим. 49.*
1142. Кононенко Петро – *див. прим. 54.*
1143. Наливайко Терентій – *див. прим. 52.*
1144. Міщанин (у дівоцтві Безрук) Віра Іванівна (21.09.1939 – 31.05.2009) – *мати Віктора Міщанина. Уродженка хутора Безруки. Працювала в Опішнянському заводі «Художній керамік» (1973–1991) спочатку доглядальницею, а потім – малювальницею глиняних виробів (1978–1991).*
1145. Лисенко Корній Якович (1876–1938) – *прадід Віктора Міщанина по батьківській лінії. Засуджений у часи «єжовщини» до розстрілу.*
1146. Яковенко (у дівоцтві Каша) Анастасія – *див. прим. 67.*
1147. Педченко Харитон – *див. прим. 1028.*
1148. Педченко Тимофій Павлович – *малобудищанський гончар. Місцевий активіст, який на початку 1930-х років працював головою сільської ради в Малих Будищах. Відзначався особливою затятістю під час встановлення радянської влади й жорстокістю щодо своїх односельців у період колективізації та Голодомору 1932–1933 років.*
1149. Щербань Олена – *див. прим. 753.*
1150. Каша Іван – *див. прим. 33.*

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*

23.04.2004 (за поштовим штемпелем)

1151. Клименко Олексій Дем'янович (по-вуличному «Білик») (1908–1950) – *малобудищанський гончар. Випускник Опішнянської художньо-керамічної школи-майстерні (1938).*
1152. Клименко Дем'ян – *див. прим. 522.*
1153. Герасименко Яків – *див. прим. 500.*

1154. Клименко (у дівоцтві Ширай) Якилина Олександрівна – *уродженка хутора Безруки, внучка Семена Ширая, прадіда Віктора Міщанина.*
1155. *Гончарі брати Денисенки – Іван та Федір – були родом не з хутора Безруки, а з сусіднього хутора Хижняківка.*
1156. Денисенко Іван – *див. прим. 1062.*
1157. Денисенко (у дівоцтві Герасименко) Одарка – *див. прим. 1060.*
1158. Пічка Павло – *див. прим. 504.*
1159. Денисенко Федір Порфирович (1912–?) – *хижняківський гончар. Загинув у роки Другої світової війни.*
1160. Черниш (у дівоцтві Москаленко, у першому шлюбі Денисенко) Віра (1915–1988) – *опішненська малювальниця, дружина хижняківського гончаря Федора Денисенка. Навчалася в Опішнянській школі майстрів художньої кераміки, яку не закінчила. Нетривалий час працювала в Опішнянській промартілі «Художній керамік» (друга половина 1930-х). У повоєнні роки мешкала в Харкові.*
1161. Каша Іван – *див. прим. 314.*
1162. Майстренко Іван – *див. прим. 1074.*
1163. Шевченко Тарас – *див. прим. 49.*
1164. Кононенко Петро – *див. прим. 54.*
1165. Наливайко Терентій – *див. прим. 52.*
1166. Бойченко Іван – *див. прим. 354.*
1167. Лебіщак Юрко – *див. прим. 289.*
1168. Каша Артем – *див. прим. 32.*
1169. Сидоренко Андрій – *див. прим. 290.*
1170. Бабицький – *художник-кераміст. Про нього згадано в замітці «Опішнянська гончарна майстерня», опублікованій у журналі «Промислова кооперація» [1922. – № 8-9. – С. 37]: «Робота почалась з серпня при повній нагрузці. […] Також запрошені художники-керамики Бабицький та Назаренко».*
1171. Гладиревський Ларіон – *див. прим. 552.*
1172. Бойченко Іван *прибув у Опішне 1927 року як новопризначений директор Гончарної школи, що відновила роботу. Тоді ж, до 10-ї річниці жовтневого більшовицького перевороту 1917 року, було організовано виставку, про яку згадувала в листі Мотрона Назарчук.*
1173. «Кардашівщина» («Кардашéве») – *див. прим. 489.*
1174. Кардашівські будівлі – *колишні будівлі родини Кардашевських, в яких з 1930 року тимчасово розміщувався відділок артілі «Художній керамік», доки не було збудовано нове приміщення цеху №2, яке збереглося й донині.*
1175. Сакун Хома – *див. прим. 130.*
1176. Кришталь Марія – *див. прим. 71.*
1177. Городнича Марія – *див. прим. 762.*
1178. Оначко (у дівоцтві Боцьва) Наталя – *див. прим. 20.*
1179. Ковпак Омелян – *див. прим. 110.*

1180. Гопкало Іван – *див. прим. 57.*
1181. Пічки – *див. прим. 987.*
1182. Це твердження Мотрони Назарчук не відповідає дійсності. У назві Опішнянської гончарної школи початку 1930-х років було зазначено «ФЗУ» (1940 року школи ФЗУ реорганізовано в школи ФЗН, тому Мотрона Назарчук помилково зазначила ФЗН). Доказом цього служить копія документа про закінчення такого навчального закладу, що зберігається в Національному архіві українського гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному. На «Характеристиці» від 27.04.1933 року, виданій М. І. Галаті, стоїть печатка, на якій зазначено: «Опішнянська керамічна школа ФЗУ». Така зміна у назві була зумовлена, очевидно, зміною підпорядкування школи.
1183. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
1184. Демченко Михайло – *див. прим. 12.*
1185. Щербань Олена – *див. прим. 753.*
1186. Назаренко Андрій – *див. прим. 857.*
1187. Корицький Яків – *див. прим. 670.*
1188. Хоменко Петро – *див. прим. 382.*

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*

05.05.2004

1189. Денисенко Федір – *див. прим. 1159.*
1190. Черниш (у дівоцтві Москаленко, у першому шлюбі Денисенко) Віра – *див. прим. 1160.*
1191. Барзилович Григорій – *див. прим. 556.*
1192. Гермайзе Йосип – *див. прим. 557.*
1193. Каша (змінив прізвище на Правдін) Олександр (Олесь) – *див. прим. 326.*
1194. Окоряк (Окорок) Іван – *див. прим. 558.*
1195. Клименко (у дівоцтві Ширай) Якилина – *див. прим. 1154.*
1196. Клименко Олексій (по-вуличному «Білик») – *див. прим. 1151.*
1197. Йдеться про хижняківських гончарів Івана та Федора Денисенків.
1198. Шевченко Тарас – *див. прим. 49.*
1199. Кононенко Петро – *див. прим. 54.*
1200. Лебіщак Юрко – *див. прим. 289.*
1201. Бойченко Іван – *див. прим. 354.*
1202. Коверда Петро – *див. прим. 913.*
1203. Пересада Семен – *див. прим. 914.*
1204. Середа Євдоким – *див. прим. 11.*
1205. Латанський Сергій – *див. прим. 343.*

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*

17.07.2004

1206. Черешні, про які йде мова, росли в Безруках, на садибі прадіда Віктора Міщанина – Семена Ширая. На той час, коли там перебувала Мотрона Назарчук, на батьківському подвір'ї мешкав син Михайло Ширай, а давала напитися Мотроні та її сестрі його дружина.

1207. Йдеться про водяний млин, який був у Хижняківці, на старому руслі Ворскли, і належав Миколі Бородаю. З початком колективізації господаря розкуркулили. Помер 1933 року під час Голодомору. Його млин розібрали, а греблю розкопали.

1208. Пічка Яків – *див. прим. 506.*

1209. Бойченко Іван – *див. прим. 354.*

1210. Яковенко (у дівоцтві Каша) Анастасія – *див. прим. 67.*

1211. Гладиревський Ларіон – *див. прим. 552.*

1212. Денисенко Іван – *див. прим. 1062.*

1213. Денисенко Федір – *див. прим. 1159.*

1214. Денисенко (у дівоцтві Герасименко) Одарка – *див. прим. 1060.*

1215. Коєка (у дівоцтві Сиса) Поліна – *див. прим. 411.*

1216. Черниш (у дівоцтві Москаленко, у першому шлюбі Денисенко) Віра – *див. прим. 1160.*

1217. «Кардашева» садиба – *колишня садиба Кардашевських.*

1218. Гончар Олесь Терентійович (1918–1995) – *український радянський письменник, літературний критик, громадський діяч. Голова Спілки письменників УРСР (1959–1971). Академік НАН України (1978). Герой соціалістичної праці, Герой України. Лауреат Сталінської премії (1948), перший лауреат Премії імені Тараса Шевченка (1962), лауреат Ленінської премії (1964), лауреат Державної премії СРСР (1982). Серед його творів – романи «Прапороносці», «Тронка», «Собор» та інші.*

1219. Шираї Семен і Марія – *прадід та прабабуся Віктора Міщанина по материнській лінії. Мешкали в хуторі Безруки. Померли в 1920-х роках. Їхня внучка Якилина Олександрівна Ширай була першою дружиною гончаря-мисочника з Малих Будищ Олексія Клименка (по-вуличному «Білика»).*

1220. Клименко (у дівоцтві Ширай) Якилина – *див. прим. 1154.*

1221. Клименко Корній – *див. прим. 545.*

1222. Ханко Віталій – *див. прим. 99.*

1223. Ковпак Омелян – *див. прим. 110.*

1224. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*

1225. Йдеться про сестру Віктора Міщанина – Таїсію Міщанин, *яка була останнім завідувачем Глинської початкової школи, закритої влітку 2002 року, та останньою вчителькою тих навчальних закладів Глинського, які діяли впродовж другої половини XIX – початку XXI століття.*

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*

13.08.2004

1226. Майстренко Яків – *див. прим. 321.*
1227. *Мова про доньку Костянтина Майстренка від першого шлюбу* – Тетяну Зюзіну.
1228. Майстренко Степан – *див. прим. 1073.*
1229. Майстренко (у дівоцтві Каша) Уляна – *див. прим. 220.*
1230. Рильський Максим Тадеєвич (1895–1964) – *український поет, перекладач, публіцист, громадський діяч, мовознавець, літературознавець, академік Академії наук УРСР.*
1231. Білик Дмитро Аврамович – *учасник Першої світової війни. Наприкінці 1910-х – на початку 1920-х років був у Партії лівих есерів (боротьбистів). Член ЦК цієї партії. Працював директором Опішнянської кустарно-промислової школи, згодом «займався якоюсь ліпкою та відливкою гіпсових форм» у майстерні, що діяла при гончарній школі (1925–1926), був учителем математики в одній із Опішнянських шкіл (1930-ті). Репресований (1937). Під час німецької окупації нетривалий час працював завідувачем Відділу народної освіти Опішнянської районної управи. Служив у Червоній армії, рядовий (з 23.09.1943). Згідно з одними даними, він перебував у полоні, а потім загинув 01.05.1944 року. Але ця дата, очевидно, не відповідає дійсності, оскільки в доньки Дмитра Білика зберігається посвідчення про його перебування в Червоній армії, видане 29.09.1944 року. Згідно з іншими даними, у перші післявоєнні роки він проживав у Опішному, а потім кудись зник. Остаточно доля Дмитра Білика поки що не з'ясована.*
1232. *Глинськ, де знаходилася гончарна школа, належав до Роменського повіту Полтавської губернії.*
1233. Лебіщак Юрко – *див. прим. 289.*
1234. Сидоренко Андрій – *див. прим. 290.*
1235. Бойченко Іван – *див. прим. 354.*

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*

20.08.2004

1236. Майстренко Яків – *див. прим. 321.*
1237. Майстренко Іван – *див. прим. 1074.*
1238. Гончар Олесь – *див. прим. 1218.*
1239. *У с. Глинському була одна церква, але наприкінці XIX століття там поряд, на городищі, деякий час одномоментно стояли дві церкви: новозбудована цегляна й стара дерев'яна, допоки останню не розібрали й продали.*

1240. Йдеться про родину Омеляна Бея, *син якого – Павло – був командиром повстанського загону, що до кінця 1922 року боровся з більшовиками на теренах Опішнянського Поворскля.*
1241. Животовська Г. О. – *див. прим. 434.*
1242. Горький Максим (1868–1936) – *російський, згодом радянський «пролетарський» письменник, драматург, публіцист. Був членом Більшовицької партії.*
1243. Ковпак Омелян – *див. прим. 110.*
1244. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
1245. Ханко Віталій – *див. прим. 99.*
1246. Демченко Михайло – *див. прим. 12.*
1247. «Кардашíвщина» («Кардашéве») – *див. прим. 489.*
1248. Кононенко Петро – *див. прим. 54.*
1249. Лебіщак Юрко – *див. прим. 289.*
1250. Бойченко Іван – *див. прим. 354.*
1251. В одному з листів до Віталія Ханка Мотрона Назарчук писала, що Петро Кононенко в той час не працював.
1252. Гопкало Іван – *див. прим. 57.*
1253. Коверда Петро – *див. прим. 913.*
1254. Пересада Семен – *див. прим. 914.*
1255. Іван Бойченко, очевидно, після утворення гончарної артілі продовжував відповідати там за технологію виробництва до від'їзду з Опішного, орієнтовно 1930 року.
1256. Сакун Хома – *див. прим. 130.*
1257. Хоменко Петро – *див. прим. 382.*
1258. Ріпка Олексій – *див. прим. 833.*
1259. Хлонь Семен Сергійович (1906–1949) – *опішненський гончар. Працював у Опішнянській промартілі «Червоний гончар».*
1260. Білик Іван – *див. прим. 41.*
1261. Пилипенко Микола – *див. прим. 758.*
1262. Свищ Яків Степанович (1897–1933) – *малобудищанський гончар.*
1263. Свищ Степан – *див. прим. 499.*
1264. Янукович Віктор Федорович – *кандидат у Президенти України на виборах 2004 року, Президент України (2010–2014). Скинутий з цієї посади під час Революції Гідності.*

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*
06.09.2004 (за поштовим штемпелем)

1265. Янукович Віктор – *див. прим. 1264.*
1266. Бойченко Іван – *див. прим. 354.*
1267. Білик Дмитро – *див. прим. 1231.*
1268. Білик-Семенова Марія Пантелеймонівна *працювала в Опішнянській артілі імені Крупської. Станом на 1946 рік була членом правління*

і завідувачем виробництва. Сусідка Мотрони Назарчук під час її проживання в Опішному (з 1940).

1269. «Прогоня» – *вулиця і куток Опішного.*

1270. *Йдеться про* Василя Майстренка *(див. прим. 318). Якщо вірити опису Мотрони Назарчук, то будинок Семенових і досі стоїть навпроти будинку Майстренків.*

1271. Білик Іван – *див. прим. 41.*

1272. «Їсипівка» («Їсіпівка») – *див. прим. 409.*

1273. *У цьому будинку в 1960-х – 1980-х роках знаходилася поліклініка, а нині – Будинок дитячої та юнацької творчості.*

1274. *2013 року Віктору Міщанину вдалося відшукати доньку Дмитра Білика – Олену Черетянко, яка мешкала в Тернополі. Її спогади, записані в двох листах, уточнюють деякі моменти з життя батька. У Першу світову війну він був офіцером на фронті. Згодом нібито навчався в Полтавському «художньому училищі прикладного мистецтва». Був арештований 1937 року. На той час він працював учителем математики. П'ять років про нього нічого не було чути. Додому Дмитро Білик повернувся несподівано, вже за німецької окупації, повідомивши, що весь час перебував у в'язниці Харкова, «звідки вийшов з приходом німців». Нова окупаційна влада запропонувала йому роботу. За словами доньки, «папа відмовився від пропонованої йому роботи, а через деякий час він зник. Папа зник ще до холодів і зиму 1942–1943 року ми прожили з мамою вдвох». Але інформація, подана в газеті «Голос Полтавщини» за 1942 рік, дає підстави стверджувати, що Дмитро Білик усе ж прийняв запрошення на роботу і деякий час працював завідувачем Відділу народної освіти. «Внаслідок наполегливої роботи Опішнянського районного відділу освіти (керуючий п. Білик) та активної допомоги старост громадських дворів, в районі закінчено ремонт всіх народніх шкіл. До 20 липня проведено облік дітей шкільного віку». З надісланої копії посвідчення, виданого рядовому Дмитру Білику, відомо, що з 23.09.1943 року він перебував у Червоній армії. У «Книзі Пам'яті України» по Полтавській області зазначено, що Дмитро Білик загинув 01.05.1944 року. У листі донька також зазначила: «Якщо папа і залишився живий, то додому він не вернувся, КГБ його б не залишило в спокої».*

1275. *Її донька писала Віктору Міщанину, що Марія Білик померла в неї і похована в м.Кременець Тернопільської області.*

1276. Майстренко Яків – *див. прим. 321.*

1277. Ковпак Омелян – *див. прим. 110.*

1278. Пічка Яків – *див. прим. 506.*

1279. Оначко (у дівоцтві Боцьва) Наталя – *див. прим. 20.*

1280. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*

1281. Ханко Віталій – *див. прим. 99.*

1282. *Ці гроші використано на друк книги Віктора Міщанина «Храми землі нашої: Церква Різдва Пресвятої Богородиці в Малих Будищах» (2006).*

Наприкінці видання зазначено: «Висловлюю найсердечнішу подяку: За фінансову допомогу у виданні книги: моїй шановній землячці, відомій українській малювальниці гончарних виробів Мотроні Савівні Назарчук…». Так було й з іншими незначними грошовими сумами, які Мотрона Назарчук надсилала Віктору Міщанину. Зокрема, їх використано й на друк другої книги дилогії «Храми землі нашої: Церква Преображення Господнього у Глинському» (2008).

1283. Пошивайло Олександр (Олесь) – *див. прим. 266.*

1284. Ющенко Віктор Андрійович (1954 р. н.) – *голова Нацбанку України (1993–1999), Прем'єр-міністр України (1999–2001), Президент України (2005–2010).*

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*
05.10.2004 (за поштовим штемпелем)

1285. Воздвиженський І. С. – *зіньківський купець.*

1286. Ксьондзенко Іван – *див. прим. 630.*

1287. Бойченко Іван – *див. прим. 354.*

1288. Гопкало Іван – *див. прим. 57.*

1289. Ксьондзенко Іван *у школі при Іванові Бойченку, напевно, не працював. Зокрема, він відсутній на випускній фотографії 1931 року. Можливо, він з'явився опісля, оскільки на випускному фото гончарної школи 1938 року його портрет міститься. У 1939 та 1940 роках серед випускників школи він знову відсутній, на відміну від інших викладачів школи.*

1290. Шевченко Тарас – *див. прим. 49.*

1291. Котляревський Іван Петрович (1769–1838) – *український письменник, поет, драматург, зачинатель сучасної української літератури, громадський діяч. Автор безсмертної «Енеїди».*

1292. Каша Артем – *див. прим. 32.*

1293. Майстренко Костянтин – *див. прим. 678.*

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*
10.12.2004 (за поштовим штемпелем)

1294. Див. прим. 1227.

1295. Рябокінь Іван – *див. прим. 34.*

1296. Кремпоха Григорій – *див. прим. 856.*

1297. Сталін (Джугашвілі) Йосип – *див. прим. 97.*

1298. Єжов Микола – *див. прим. 1099.*

1299. Ющенко Віктор – *див. прим. 1284.*

1300. Гладиревський Федосій Корнійович (1894–?) – *опішненський гончар, який у період Голодомору 1932–1933 років перебрався до Зінькова й там гончарював у Артілі «1 Травня» (до 1941, 1944–1946).*

1301. Гладиревська (у дівоцтві Визір) Марія – *опішненська малювальниця, дружина гончаря Федосія Гладиревського.*

1302. Ріпка Олексій – *див. прим. 833.*
1303. Пошивайло Гаврило – *див. прим. 18.*
1304. Тютюнники – *див. прим 254.*
1305. Біляк Параска – *див. прим. 3.*

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*

11.01.2005

1306. Пошивайло Олександр (Олесь) – *див. прим. 266.*
1307. Дяченко Людмила – *див. прим. 932.*
1308. На жаль, рідні Мотрони Назарчук не виконали цього прохання. Тож про дату її смерті Віктор Міщанин дізнався аж через три роки по тому, восени 2011, завдячуючи допомозі свого троюрідного брата Віктора Філенка – працівника Управління МВС у Полтавській області. Допоміг він дізнатися й адресу племінниці Мотрони Назарчук – Тетяни Зюзіної, якій на початку 2012 року Віктор Міщанин написав листа з пропозицією зустрітися під час його короткотривалого перебування в Запоріжжі, щоб довідатися, де похована Мотрона Назарчук, і сфотографувати її могилу. Але відповіді на лист не було. Завдяки небайдужості працівників відділу ДРАЦС м. Зіньків та похоронного бюро м. Запоріжжя, Віктор Міщанин з'ясував місце реєстрації смерті та поховання Мотрони Назарчук і у вересні 2015 року побував на Правобережному (Осипенківському) кладовищі в Запоріжжі на могилі майстрині (112 квартал, 9 ряд, 18 місце). Тоді ж він навідав і Тетяну Зюзіну. Вона повідомила, що листа отримала, проте відповіді не дала, оскільки їй важко ходити через каліцтво, отримане 2005 року внаслідок перелому ноги («ноги не ходять», також хворе серце – живе «на таблетках»), а її внукові, Андрію Кузьменку, якому Мотрона Назарчук залишила в спадок свою квартиру, немає часу. За її словами, заповіт Мотрона Назарчук склала відразу ж, як тільки за нею почали доглядати (це тривало 11 років). Квартиру онук продав, а собі купив двокімнатну. За словами Тетяни Зюзіної, за тіткою «харашо доглянули», «харашо поховали», перед смертю «вона не довго й лежала», померла в себе дома. Але перед цим Віктор Міщанин розмовляв із колишньою сусідкою мисткині (їхні вхідні двері в квартири знаходилися поруч), яка повідомила, що Мотрона Назарчук «на «Космосе» у родственников умерла. Месяца два последних тут не жила, а то всё сама». Також додала, що ні з ким із сусідів останнім часом вона не спілкувалася, оскільки була глуха. А в її колишній квартирі вже два роки живе інша жінка. «Космос» – народна назва Космічного мікрорайону м. Запоріжжя. Саме там живе донька Тетяни Зюзіної, в якої, якщо вірити словам сусідки, і померла Мотрона Назарчук. Тетяна Зюзіна сказала, що її внук двічі на рік буває на могилі (навесні й восени), а потім, ніби виправдовуючись, що не відповіла на лист, зазначила: «Ми знаєм, шо вона знаменита, ну, ніколи». На запитання Віктора Міщанина, куди поділося все з квартири

Мотрони Назарчук (насамперед, питання стосувалося книг, фото, малюнків, листів, отриманих майстринею, тощо) вона відповіла за свого внука, що «можи, там шо лучче й оставили собі, ну, знаєте, вони молоді». З почутого Віктор Міщанин зробив висновок, що, напевно, викинули. Дізнавшись від Тетяни Зюзіної, що її дочка, яка «живе на Космічному», порівняно недалеко від неї, ходить її провідувати, Віктор Міщанин хотів зустрітися з нею, проте Тетяна Зюзіна сказала, що «дочка ходи не кожний день – вечером» і того дня її може й не бути. На цьому дослідник завершив розмову з двоюрідною племінницею Мотрони Назарчук, не повідомивши, що за допомогою сторонніх людей уже встиг побувати на могилі мисткині й упорядкувати її.

1309. Ріпка Олексій – *див. прим. 833.*
1310. Сталін (Джугашвілі) Йосип – *див. прим. 97.*
1311. Рубінштейн Григорій Йосипович – *банкір, меценат, один із маєтків якого знаходився в Міських Млинах.*
1312. «Кардашівщина» («Кардашеве») – *див. прим. 489.*

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*

31.01.2005

1313. *Див. прим. 1227.*
1314. Кирячок Павло – *див. прим. 725.*
1315. Ширай (у дівоцтві Кирячок) Вустина Павлівна – *член церковного хору.*
1316. Звагольська (у дівоцтві Чуйко) Анастасія – *член церковного хору.*
1317. Звагольський Іван Григорович – *член церковного хору.*
1318. «Часникова» Горпина – *член церковного хору. «Часниками» в Малих Будищах називали рід Ващенків.*
1319. Звагольський Іван Михайлович – *член церковного хору, батько опішненської малювальниці Ганни Канівець.*
1320. Канівець (у дівоцтві Звагольська) Ганна – *див. прим. 15.*
1321. Окоряк (Окорок) Іван – *див. прим. 558.*
1322. Піщаленко Іван Дмитрович (1878–?) – *священик малобудищанського храму впродовж 1942 – початку 1950-х років. У підвалі церкви переховував червоноармійців, які потрапили в оточення.*
1323. *Біля нинішньої малобудищанської церкви знаходяться три могили. У двох з них поховані священики Петро Фесенко-Навроцький та Іоанн Мельников. Чия третя могила – невідомо.*
1324. Гарбуз Степан – *батько знаменитого українського різьбяра, уродженця Малих Будищ Василя Гарбуза.*
1325. *Мова про* Василя Майстренка *(див. прим. 318).*
1326. Каша Артем – *див. прим. 32.*
1327. Каша Іван – *див. прим. 33.*
1328. Майстренко Костянтин – *див. прим. 678.*
1329. Рева Сергій – *див. прим. 632.*

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***
23.02.2005 (за поштовим штемпелем)

1330. Майстренко Костянтин – *див. прим. 678.*
1331. Рева Сергій – *див. прим. 632.*
1332. Корицький Яків – *див. прим. 670.*
1333. Мова про Юрія Корицького *та* Наталю Реву.
1334. Окоряк (Окорок) Іван – *див. прим. 558.*
1335. Середа Тимофій Іванович (1895–1977) *працював учителем музики шкіл Опішного і Міських Млинів (кінець 1920-х – початок 1960-х). Керівник духового оркестру, хормейстер, самодіяльний композитор. Автор багатьох музичних творів, зокрема «Опішнянського вальсу». Автор спогадів про минуле Опішного.*
1336. Бойченко Іван – *див. прим. 354.*
1337. Пилипенко Микола – *див. прим. 758.*
1338. Лебіщак Юрко – *див. прим. 289.*
1339. Каша Артем – *див. прим. 32.*
1340. Ріпка Олексій – *див. прим. 833.*
1341. Кремпоха Григорій – *див. прим. 856.*
1342. Пересада Семен – *див. прим. 914.*
1343. Білик Дмитро – *див. прим. 1231.*
1344. Ксьондзенко Іван – *див. прим. 630.*
1345. Сакун Хома – *див. прим. 130.*
1346. «Кардашівщина» («Кардашéве») – *див. прим. 489.*

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***
13.04.2005 (за поштовим штемпелем)

1347. Білик Дмитро – *див. прим. 1231.*
1348. Кир'яков Олександр – *див. прим. 672.*
1349. Каша Артем – *див. прим. 32.*
1350. «Кардашівщина» («Кардашéве») – *див. прим. 489.*
1351. Пошивайло Олександр (Олесь) – *див. прим. 266.*
1352. Пошивайло Микола – *див. прим. 399.*
1353. Пошивайло (у дівоцтві Бородавка) Євдокія – *див. прим. 19.*
1354. Бородавка Лука Данилович – *рідний брат опішненської малювальниці Євдокії Пошивайло.*
1355. Бородавка Федір Данилович – *рідний брат опішненської малювальниці Євдокії Пошивайло.*
1356. Назаренко Андрій – *див. прим. 857.*
1357. Майстренко Костянтин – *див. прим. 678.*

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*

10.07.2005

1358. Корицький Яків – *див. прим. 670.*
1359. Він був корінним миргородцем і закінчив Миргородську художньо-промислову школу імені Миколи Гоголя.
1360. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
1361. Яковенко (у дівоцтві Каша) Анастасія – *див. прим. 67.*
1362. Збаранська Тетяна – *випускниця Опішнянської керамічної промислової школи (1931).*
1363. Автанасов О. М. – *викладач Опішнянської керамічної промислової школи. Його портрет міститься на випускному фото 1931 року.*
1364. Бойченко Іван – *див. прим. 354.*
1365. Жуков О. Ф. – *директор Опішнянської керамічної промислової школи. Його портрет міститься на випускному фото 1931 року.*
1366. Куц А. М. – *див. прим. 834.*
1367. Гопкало Іван – *див. прим. 57.*
1368. Гопкало Олену Андріївну, *колишнього члена «Просвіти», учителя географії і природознавства, було засуджено 1937 року. Проживаючи в Опішному, вона працювала в семирічній трудовій школі. Цілком можливо, що в той період вона також викладала і в гончарній школі, де загальноосвітні предмети вели вчителі опішненської семирічки.*
1369. Ольховик В. Н. – *викладач Опішнянської керамічної промислової школи. Його портрет міститься на випускному фото 1931 року.*
1370. Рева Сергій – *див. прим. 632.*
1371. Після Сергія Реви викладачем математики й фізики був Іван Каша – рідний брат Мотрони Назарчук.
1372. Пошивайло Микола – *див. прим. 399.*
1373. Пошивайло Олександр (Олесь) – *див. прим. 266.*
1374. Омеляненко (Омельяненко) Я. – *випускниця Опішнянської керамічної промислової школи (1931).*
1375. Грипич Оксана – *випускниця Опішнянської керамічної промислової школи (1931).*
1376. Зубенко Ілля – *див. прим. 514.*
1377. Зубенко Федосій – *див. прим. 879.*
1378. «Гуріенки» – *так по-вуличному у Малих Будищах називали представників одного з відгалужень роду Зубенків.*
1379. Сакун Хома – *див. прим. 130.*
1380. Кононенко Петро – *див. прим. 54.*
1381. Статтю присвячено відомій малобудищанській гончарській родині Пічок (друга половина XIX – перша третина XX століття).
1382. Це фото зроблено в саду родини Майстренків до початку німецько-радянської війни. На ньому зображено й тітку Мотрони Назарчук – Уляну (у дівоцтві Кашу) та її чоловіка Василя Майстренка.

1383. Педченко Олександр – *див. прим. 799.*
1384. Педченко Тимофій – *див. прим. 1148.*
1385. Гарбуз Платон – *див. прим. 650.*

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*

16.07.2005 (за поштовим штемпелем)

1386. Котляревський Іван – *див. прим. 1291.*
1387. Білик Іван Аврамович – *рідний брат Дмитра Білика.*
1388. Майстренки – *див. прим. 220.*
1389. Білик Дмитро – *див. прим. 1231.*
1390. У Дмитра Аврамовича Білика були такі брати й сестри: Антон, Іван, Михайло, Яків, Марія, Євдокія, Марина, Тетяна.
1391. Білик-Пошивайло Анастасія – *див. прим. 183.*
1392. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
1393. Ковпак Омелян – *див. прим. 110.*
1394. Пошивайло Олександр (Олесь) – *див. прим. 266.*

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*

04.11.2005

1395. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
1396. Мирутенко Василь Петрович – *директор Опішнянської школи майстрів художньої кераміки (станом на березень – травень 1939 року). Свідченням цього є його підписи серед тих, хто давав рекомендацію кандидатам на вступ у члени ВКП(б), зокрема й Трохиму Демченку. Член ВКП(б) з 1931 року. Станом на листопад 1937 року – член бюро Опішнянського РПК.*
1397. Жуков О.Ф. – *див. прим. 1365.*
1398. Бойченко Іван – *див. прим. 354.*
1399. Назаренко Андрій – *див. прим. 857.*
1400. Корицький Яків – *див. прим. 670.*
1401. Йдеться про Трохима *та* Михайла Демченків.
1402. Яковенко (у дівоцтві Каша) Анастасія – *див. прим. 67.*
1403. Пічки – *див. прим. 987.*
1404. Демченко Михайло – *див. прим. 12.*
1405. Ємці Дмитро і Йосип – *опішненські гончарі.*
1406. Різник Федір – *див. прим. 673.*
1407. Каша Артем – *див. прим. 32.*
1408. Йдеться про День хутора – зустріч колишніх мешканців гончарних хуторів Хижняківка й Безруки та їхніх нащадків, які з 1998 року проходять у Хижняківці, на колишній садибі Карпенків.

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*
05.12.2005 (за поштовим штемпелем)

1409. Білик Дмитро – *див. прим. 1231.*
1410. Білик-Пошивайло Анастасія – *див. прим. 183.*
1411. Білик Іван – *див. прим. 1387.*
1412. У Дмитра Білика було чотири брати: Антон, Яків, Іван і Михайло.
1413. Яковенко (у дівоцтві Каша) Анастасія – *див. прим. 67.*
1414. Корицький Яків – *див. прим. 670.*
1415. Див. прим. 1274.
1416. Каша Іван – *див. прим. 33.*
1417. За словами доньки Дмитра Білика, її мати померла 1967 року й похована в м. Кременець Тернопільської області.
1418. Донька Дмитра Білика станом на 2013 рік мешкала в Тернополі.
1419. Задорожний Федір Петрович (1879–?) – *опішненський гончар. Репресований 1937 року. Подальша доля невідома.*
1420. Задорожний Іван – *див. прим. 374.*
1421. Коломієць Захар – *див. прим. 802.*
1422. Яценко Митрофан Артемович (1904–?) – *гончар із Міських Млинів. Працював гончарем в Опішнянській промартілі «Художній керамік».*
1423. Біляк Параска – *див. прим. 3.*

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*
30.12.2005

1424. Бойченко Іван – *див. прим. 354.*
1425. Білик Дмитро – *див. прим. 1231.*
1426. За словами Надії Каші, фото зроблено 1954 року.
1427. Доля Дмитра Білика залишається до кінця не з'ясованою. Див. також. прим. 1231.
1428. Мотрона Назарчук працювала малювальницею в цеху № 1, «на Тарапунці», і в цеху № 2, «на Кардашевому». Перша назва походить від річечки Тарапунька, що протікає повз приміщення цеху № 1, а друга – від прізвища заможних гончарів Кардашевських, на місці господарства яких на початку 1930-х років було збудовано приміщення цеху № 2.
1429. Про те, що колишня гончарна промартіль «Художній керамік» в роки німецької окупації нібито належала «якійсь німецькій фрау», згадував філософ і колекціонер Леонід Сморж у книзі «Гончарівна (одержима керамікою)» [Опішне : Українське Народознавство, 2004. – 304 с.], зазначаючи, що вона «належала німкені з німецької адміністрації і опішненці знали її як «Альвінене верк» – «Завод Альвіни». Натомість, у розмові з Віктором Міщанином відомий опішненський гончар 1950-х – 1960-х років Семен Яценко, який у період німецької окупації навчався й працював у цьому заводі, а згодом був вивезений на примусові роботи

в Німеччину, добре знав німецьку мову, стверджував, що це все легенда. В архівно-кримінальній справі тогочасного директора заводу Ларіона Гладиревського Віктору Міщанину вдалося натрапити на документи, датовані листопадом 1942 року, на яких стоїть штамп заводу німецькою й українською мовами: «Полтавське обласне промислове управління Опішнянський керамічний завод».

1430. Гладиревський Ларіон – *див. прим. 552.*

1431. Острянин Любов – *див. прим. 613.*

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*
06.01.2006 (за поштовим штемпелем)

1432. Окоряк (Окорок) Іван – *див. прим. 558.*

1433. Барзилович Григорій – *див. прим. 556.*

1434. Ленін (Ульянов) Володимир – *див. прим. 95.*

1435. Процес СВУ відбувався наприкінці 1920-х років.

1436. Біляк Параска – *див. прим. 3.*

1437. Каша Степан – *див. прим. 322.*

1438. Священик Іван Піщаленко*, який переховував радянських воїнів у підвалі церкви, служив у Малих Будищах з 1942 року.*

1439. Майстренко Василь – *див. прим. 318.*

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*
13.03.2006

1440. Майстренко Василь – *див. прим. 318.*

1441. Підтвердженням того, що колишня хата Мотрони Назарчук і нинішня малобудищанська церква – майже ровесниці, є окремі однакові декоративні елементи на церкві й вікнах хати.

1442. Йдеться про отамана Гонту *із сусіднього з Опішним села Лихачівка.*

1443. Йдеться про книгу Івана Майстренка «Історія мого покоління. Спогади учасника революційних подій в Україні» [Едмонтон : Канадський Інститут Українських Студій, Альбертський Університет, 1985. – XII, 416 с.].

1444. Щербань Олена – *див. прим. 753.*

1445. Бойченко Іван – *див. прим. 354.*

1446. Шкурпела Полікарп *– народний знахар, сусід Мотрони Назарчук у Малих Будищах.*

1447. Пічки – *див. прим. 987.*

1448. Пічка Антон – *див. прим. 503.*

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*
20.04.2006 (за поштовим штемпелем)

1449. Селюченко Олександра – *див. прим. 83.*
1450. Зелиб Семен Григорович (1931–?) – *опішненський гончар. Гончарював у Опішнянській промартілі (згодом заводі) «Художній керамік» (1946–1951, 1954–1985), опісля, у зв'язку з погіршенням стану здоров'я, працював творчим майстром (до 1989).*
1451. Гнида Тимофій – *брат малобудищанських гончарів Івана, Петра й Хрисанфа Гнидів.*
1452. Згідно з дослідженнями Віктора Міщанина, Мотрона Назарчук була в Опішному 1989 року.
1453. Китриш Михайло – *див. прим. 125.*
1454. Омеляненко Василь – *див. прим. 82.*
1455. Корицький Яків – *див. прим. 670.*
1456. Рева Сергій – *див. прим. 632.*

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*
15.02.2006

1457. Документи, віднайдені в Полтавському краєзнавчому музеї, засвідчують, що вироби, виконані учнями та викладачами Опішнянської школи майстрів художньої кераміки, 1939 року експонувалися в Полтавському краєзнавчому музеї на виставці, приуроченій до 125-річчя від дня народження Тараса Шевченка.
1458. Ханко Віталій – *див. прим. 99.*
1459. Наливайко Терентій – *див. прим. 52.*
1460. Омеляненко (у дівоцтві Багрій, у першому шлюбі Пукало) Марія – *див. прим. 6.*
1461. Бабич Оксана – *див. прим. 53.*
1462. Коєка (у дівоцтві Сиса) Поліна – *див. прим. 411.*
1463. Овсій Любов – *див. прим. 219.*
1464. Боцьва Ольга – *див. прим. 620.*
1465. Селюченко Олександра – *див. прим. 83.*
1466. Хоменко Петро – *див. прим. 382.*
1467. Ємець Іван – *див. прим. 62.*
1468. Ксьондзенко Іван – *див. прим. 630.*
1469. Шевченко Тарас – *див. прим. 49.*
1470. Лебіщак Юрко – *див. прим. 289.*
1471. Демченко Ларіон Михайлович *працював завідувачем господарства також і в Опішнянській школі майстрів художньої кераміки.*
1472. Див. прим. 1457.
1473. Йдеться про Анастасію Яковенко (у дівоцтві Кашу) – *див. прим. 67.*
1474. Білик Іван – *див. прим. 41.*

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*

28.07.2006

1475. «На Кардашевому» – див. прим. 489.
1476. Йдеться про могили малобудищанських священиків Петра Фесенка-Навроцького й Іоанна Мельникова, які поховані біля нинішньої малобудищанської церкви. У рамках підготовки до відзначення 120-річчя Різдво-Богородичного храму, з ініціативи та за безпосередньої участі Віктора Міщанина, на могилах було встановлено металеві хрести.
1477. Каша Антон – *див. прим. 302.*
1478. Майстренки – *див. прим. 220.*
1479. Майстренко (у дівоцтві Каша) Уляна – *див. прим. 220.*
1480. Селюченко Олександра – *див. прим. 83.*
1481. Йдеться про Василя Кардашевського.
1482. Зелиб Семен – *див. прим. 1450.*
1483. Омеляненко Василь – *див. прим. 82.*
1484. Йдеться про книгу Івана Майстренка «Історія мого покоління. Спогади учасника революційних подій в Україні» [Едмонтон : Канадський Інститут Українських Студій, Альбертський Університет, 1985. – XII, 416 с.].
1485. Каша Артем – *див. прим. 32.*
1486. Сакун Хома – *див. прим. 130.*

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*

08.09.2006 (за поштовим штемпелем)

1487. Фесенко-Навроцький Петро – *див. прим. 900.*
1488. Фесенко-Навроцький Михайло Петрович – *син малобудищанського священика Петра Фесенка-Навроцького, який був псаломщиком при Різдво-Богородичній церкві (1894 – кінець 1910).*
1489. Фесенко-Навроцька Євдокія Петрівна – *донька малобудищанського священика Петра Фесенка-Навроцького. Працювала вчителькою у земській школі Малих Будищ.*
1490. Селюченко Олександра – *див. прим. 83.*
1491. Майстренко Іван – *див. прим. 1074.*
1492. Каша Іван – *див. прим. 33.*
1493. Наливайко Терентій – *див. прим. 52.*
1494. Ксьондзенко Іван – *див. прим. 630.*
1495. Шевченко Тарас – *див. прим. 49.*
1496. Лебіщак Юрко – *див. прим. 289.*
1497. Гоголь Микола – *див. прим. 245.*
1498. Пошивайло Микола – *див. прим. 399.*

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*

18.09.2006

1499. Животовська Г. О. – *див. прим. 434.*
1500. Фесенко-Навроцька Євдокія – *див. прим. 1489.*
1501. Фесенко-Навроцький Михайло – *див. прим. 1488.*
1502. Дядечко Борис Іванович – *сільський голова Малих Будищ (з листопада 2010).*
1503. Ситник Яким – *див. прим. 525.*
1504. Пошивайло Олександр (Олесь) – *див. прим. 266.*
1505. На прохання Мотрони Назарчук, Віктор Міщанин зробив ксерокопію книги її двоюрідного брата Івана Майстренка «Історія мого покоління. Спогади учасника революційних подій в Україні» [Едмонтон : Канадський Інститут Українських Студій, Альбертський Університет, 1985. – XII, 416 с.] і надіслав їй. Прочитавши, вона подарувала копію в одну із бібліотек Запоріжжя.
1506. Майстренко (у дівоцтві Каша) Уляна – *див. прим. 220.*
1507. Майстренко Василь – *див. прим. 318.*
1508. Майстренко Костянтин – *див. прим. 678.*

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*

09.10.2006 (за поштовим штемпелем)

1509. Каша Артем – *див. прим. 32.*
1510. Острянин Любов – *див. прим. 613.*
1511. Фесенко-Навроцька Євдокія – *див. прим. 1489.*
1512. Жилавець Григорій Дмитрович – *заможний малобудищанин, який, за переказами, виділив частину своєї землі для будівництва земської школи в Малих Будищах.*
1513. Майстренко Іван – *див. прим. 1074.*
1514. Животовська Г. О. – *див. прим. 434.*

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*

10.11.2006

1515. Острянин Любов – *див. прим. 613.*
1516. Дід і баба Мотрони Назарчук по батькові.

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*

17.12.2006

1517. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
1518. Майстренко Іван – *див. прим. 1074.*
1519. Різник Федот – *див. прим. 605.*
1520. Різник Федір – *див. прим. 673.*
1521. Різник Демид Антонович (1900–1990) – *опішненський гончар. Працював (з перервами) в Опішнянській промартілі «Художній керамік» (1930-ті – 1950-ті).*
1522. Конюшенко Світлана – *науковий співробітник Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, внучка опішненського гончаря Демида Різника.*
1523. Каша Артем – *див. прим. 32.*

❒ *Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину*

11.01.2007

1524. Конюшенко Світлана – *див. прим. 1522.*
1525. Йдеться про опішненських гончарів Демида, Федора та Федота Антоновичів Різників.
1526. Каша Артем – *див. прим. 32.*
1527. Різник Федот – *див. прим. 605.*
1528. «Кардашівщина» («Кардашеве») – *див. прим. 489.*
1529. Кардаш – *див. прим. 492.*
1530. Каша Іван – *див. прим. 33.*
1531. Міщанин Максим – *син Віктора Міщанина. Професійний пасічник. Закінчив Гадяцьку однорічну сільськогосподарську школу (2008), Полтавський аграрний коледж за спеціальністю «бджільництво» (2011).*

❒ *Мотрона Назарчук – Світлані Конюшенко*

21.01.2007

1532. Йдеться про Віктора Міщанина.
1533. Різники – *див. прим. 1525.*
1534. Різник Демид – *див. прим. 1521.*
1535. «Кардашівщина» («Кардашеве») – *див. прим. 489.*
1536. Різник Федір – *див. прим. 673.*
1537. Різник Федот – *див. прим. 605.*
1538. Каша Артем – *див. прим. 32.*

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***

03.02.2007 (за поштовим штемпелем)

1539. Конюшенко Світлана – *див. прим. 1522.*
1540. Острянин Любов – *див. прим. 613.*

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***

27.02.2007

1541. Острянин Любов – *див. прим. 613.*
1542. Котляревський Іван – *див. прим.1291.*

❒ ***Мотрона Назарчук – Віктору Міщанину***

28.04.2007

1543. Збаранська Тетяна – *див. прим. 1362.*
1544. Омеляненко (Омельяненко) Я. – *див. прим. 1374.*
1545. Лейба М. – *випускник Опішнянської керамічної промислової школи (1931).*
1546. Мегеря Д. – *випускник Опішнянської керамічної промислової школи (1931).*
1547. Острянин Любов – *див. прим. 613.*
1548. Міщанин Максим – *див. прим. 1531.*
1549. Свищ Петро – *див. прим. 787.*

ЛИСТИ ДО МОТРОНИ НАЗАРЧУК

❒ *Керівники Полтавського обкому КПУ та Полтавського облвиконкому – Мотроні Назарчук*

Березень 1964 (?)

1550. Погребняк Яків Петрович (1928 р. н.) – *український радянський і партійний діяч, перший секретар Полтавського промислового обкому КПУ (1962–1964), другий секретар Полтавського обкому КПУ (1964–1966).*

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*

26.11.1967

1551. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
1552. Тараненко (у дівоцтві Голобородько, у першому шлюбі Сундукова) Марія – *див. прим. 402.*
1553. Тараненко Тимофій – *другий чоловік опішненської малювальниці Марії Тараненко.*
1554. Леженін Іван – *див. прим. 4.*
1555. Ярош Сава – *див. прим. 819.*
1556. Генсіцький Віктор – *див. прим. 965.*
1557. Кільчевська Ольга – *див. прим. 10.*
1558. Підгорний Микола Вікторович (1903–1983) – *радянський державний і партійний діяч. Уродженець Полтавщини. Голова Президії Верховної Ради СРСР (1965–1977).*
1559. Гоголь Микола – *див. прим. 245.*
1560. Ясько Орина – *директор Опішнянської фабрики імені Крупської.*
1561. Біляк Параска – *див. прим. 3.*
1562. Омеляненко (у дівоцтві Багрій, у першому шлюбі Пукало) Марія – *див. прим. 6.*

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*

14.02.1968

1563. Федорова Ніна – *див. прим. 115.*
1564 Кисельова Нонна – *головний художник Опішнянського заводу «Художній керамік» (1960-ті).*
1565. Бутник-Сіверський Борис Семенович (1901–1983) – *мистецтвознавець, історик, етнограф. Працював у Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнографії АН УРСР (1944–1970). Серед його*

наукових праць – «Українське радянське народне мистецтво. 1917–1941» (1966) та «Українське радянське народне мистецтво. 1941–1967» (1970).

1566. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*

1567. Данченко Олександра Степанівна (1930 р. н.) – *мистецтвознавець, кандидат мистецтвознавства. Автор наукових праць: «Народна кераміка Наддніпрянщини» (1969), «Народна кераміка Середнього Придніпров'я» (1974), «Народні майстри» (1982) та інших.*

1568. Леженін Іван – *див. прим. 4.*

1569. Оскільки в Опішнянському заводі «Художній керамік» Василь Біляк (див. прим. 81) виготовляв куманці, то працівники заводу дали йому прізвисько «Куманець».

1570. Галімов Родіон Валієвич *працював художником заводу «Художній керамік» (червень 1965 – вересень 1968).*

1571. Кільчевська Ольга – *див. прим. 10.*

1572. Біляк Параска – *див. прим. 3.*

❒ ***Подружжя Назаренків – Мотроні Назарчук***

Квітень 1968 (?)

1573. Назаренко Мотрона Василівна – *дружина Андрія Назаренка.*

❒ ***Подружжя Назаренків – Мотроні Назарчук***

25.12.1968 (за поштовим штемпелем)

1574. Назаренко Мотрона – *див. прим. 1573.*

❒ ***Подружжя Назаренків – Мотроні Назарчук***

01.03.1969

1575. Назаренко Мотрона – *див. прим. 1573.*

❒ ***Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук***

30.04.1969

1576. Біляк Параска – *див. прим. 3.*

1577. Можливо, йдеться про опішненську малювальницю Ольгу Яценко (у дівоцтві Прокопенко) – див. прим. 403.

1578. Канівець (у дівоцтві Звагольська) Ганна – *див. прим. 15.*

❒ *Іван Білик – Мотроні Назарчук*

15.11.1969

1579. Біляк Параска – *див. прим. 3.*
1580. Кривошапка Василь Миколайович (1913–?) – *опішненський гончар. Закінчив Опішнянську керамічну промислову школу (1931). Працював у Опішнянських промартілях «Червоний гончар» та «Художній керамік» (1940-ві – 1960-ті). Очолював артіль «Червоний гончар» (1955–1961).*
1581. Ганжа Петро – *див. прим. 44.*
1582. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
1583. Селюченко Олександра – *див. прим. 83.*
1584. Біляк Василь – *див. прим. 81.*
1585. Нікітченко Володимир Васильович (1933–2014) – *відомий опішненський гончар. Член спілки художників УРСР, заслужений майстер народної творчості УРСР. Працював у Опішнянській промартілі (згодом заводі) «Художній керамік» (1950-ті – 1990-ті).*
1586. Білик В'ячеслав – *див. прим. 1117.*
1587. Линник (у дівоцтві Кононенко) Зінаїда – *див. прим. 5.*
1588. Білик (у дівоцтві Кононенко) Олена – *дружина опішненського гончаря Івана Білика, сестра опішненської малювальниці Зінаїди Линник.*

❒ *Подружжя Назаренків – Мотроні Назарчук*

24.12.1969

1589. Назаренко Мотрона – *див. прим. 1573.*

❒ *Леонід Чернов – Мотроні Назарчук*

21.03.1971

1590. Селюченко Олександра – *див. прим. 83.*
1591. Шевченко Тарас – *див. прим. 49.*
1592. Наливайко Терентій – *див. прим. 52.*
1593. Бабич Оксана – *див. прим. 53.*
1594. Білик В'ячеслав – *див. прим. 1117.*

❒ *Трохим Демченко – Мотроні Назарчук*

Квітень 1971 (?)

1595. Білик Іван – *див. прим. 41.*
1596. Селюченко Олександра – *див. прим. 83.*
1597. Пошивайло Гаврило – *див. прим. 18.*
1598. Біляк Василь – *див. прим. 81.*

1599. Кирячок Григорій – *див. прим. 751.*
1600. Білик В'ячеслав – *див. прим. 1117.*

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*
Травень 1971 (?)

1601. Чернов Леонід – *див. прим. 387.*
1602. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
1603. Біляк Параска – *див. прим. 3.*

❒ *Марія Омеляненко – Мотроні Назарчук*
Березень – травень, 1972 (?)

1604. Омеляненко Василь – *див. прим. 82.*
1605. Селюченко Олександра – *див. прим. 83.*
1606. Білик Іван – *див. прим. 41.*
1607. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
1608. Біляк Василь – *див. прим. 81.*
1609. Кирячок Григорій – *див. прим. 751.*
1610. Білик В'ячеслав – *див. прим. 1117.*
1611. Білик-Пошивайло Анастасія – *див. прим. 183.*
1612. Канівець (у дівоцтві Звагольська) Ганна – *див. прим. 15.*
1613. Вітя – *син Марії Омеляненко від першого шлюбу.*
1614. Тамара – *донька Марії Омеляненко від першого шлюбу.*
1615. Козленко (у дівоцтві Омеляненко) Наталя Василівна – *опішненська малювальниця, донька Марії Омеляненко від другого шлюбу.*
1616. Леженін Іван – *див. прим. 4.*
1617. Назарчук Леонід – *див. прим. 8.*
1618. Тараненко (у дівоцтві Голобородько, у першому шлюбі Сундукова) Марія – *див. прим. 402.*
1619. Білик Павло – *див. прим. 160.*

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*
1973 (?)

1620. Біляк Параска – *див. прим. 3.*
1621. Білик Іван – *див. прим. 41.*
1622. Яблонська Тетяна Нилівна (1917–2005) – *відома українська радянська художниця, академік Академії мистецтв СРСР (1975), народний художник СРСР (1975), дійсний член Академії мистецтв України (1997–2005), лауреат Державних премій СРСР (1945, 1951, 1979) та Державної премії України імені Тараса Шевченка (1998), Герой України (2001).*

1623. Головко Дмитро – *див. прим. 190.*
1624. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
1625. Генсіцький Віктор – *див. прим. 965.*
1626. Галімов Родіон – *див. прим. 1570.*
1627. Тягун Григорій – *див. прим. 79.*

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*

1973 (?)

1628. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
1629. Білик Іван – *див. прим. 41.*
1630. Головко Дмитро – *див. прим. 190.*
1631. Кирячок Григорій – *див. прим. 751.*
1632. Омеляненко Василь – *див. прим. 82.*
1633. Білик В'ячеслав – *див. прим. 1117.*
1634. Біляк Василь – *див. прим. 81.*
1635. Білик-Пошивайло Анастасія – *див. прим. 183.*
1636. Канівець (у дівоцтві Звагольська) Ганна – *див. прим. 15.*
1637. Мареха Олексій – *див. прим. 80.*
1638. Тягун Григорій – *див. прим. 79.*
1639. Нікітченко Володимир – *див. прим. 1585.*
1640. Китриш Михайло – *див. прим. 125.*
1641. Китриш Єгор – *див. прим. 175.*
1642. Пошивайло Микола – *див. прим. 399.*
1643. Пошивайло Гаврило – *див. прим. 18.*
1644. Пошивайло (у дівоцтві Бородавка) Євдокія – *див. прим. 19.*
1645. Йдеться про Опішнянський завод «Керамік» Зіньківської райспоживспілки.
1646. Коєка (у дівоцтві Сиса) Поліна – *див. прим. 411.*

❒ *Зінаїда Линник – Мотроні Назарчук*

Квітень, 1973–1977 (?)

1647. Селюченко Олександра – *див. прим. 83.*

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*

13.11.1973

1648. Яресько Наталя – *див. прим. 64.*
1649. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
1650. Білик Іван – *див. прим. 41.*
1651. Линник (у дівоцтві Кононенко) Зінаїда – *див. прим. 5.*
1652. Тараненко (у дівоцтві Зубань) Наталя Луківна (25.08.1921 – 11.07.1994)

працювала малювальницею в Опішнянській промартілі (згодом заводі) «Художній керамік» (28.07.1953 – 04.10.1976). Донька опішненського гончаря-кустаря Луки Михайловича Зубаня (~1896–1968), який гончарював удома до початку 1960-х років. Померла й похована в Опішному.

1653. Леженін Іван – *див. прим. 4.*

1654. Мотрій (у дівоцтві Богдан) Тамара – *малювальниця. Працювала на Опішнянському заводі «Художній керамік».*

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*
Березень 1977 (?)

1655. *Йдеться про художника-кераміста* Михайла Денисенка.

1656. *Йдеться про* Григорія Денисенка – *див. прим. 22.*

1657. Білик Іван – *див. прим. 41.*

1658. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*

1659. Біляк Параска – *див. прим. 3.*

1660. Линник (у дівоцтві Кононенко) Зінаїда – *див. прим. 5.*

1661. Леженін Іван – *див. прим. 4.*

1662. Білик Павло – *див. прим. 160.*

1663. Омеляненко (у дівоцтві Багрій, у першому шлюбі Пукало) Марія – *див. прим. 6.*

1664. Яресько Наталя – *див. прим. 64.*

1665. Тараненко (у дівоцтві Зубань) Наталя – *див. прим. 1652.*

1666. Бондаренко (у дівоцтві Шулик) Марія – *див. прим. 14.*

1667. Нікітченко Володимир – *див. прим. 1585.*

1668. Білик В'ячеслав – *див. прим. 1117.*

1669. Ганжа Петро – *див. прим. 44.*

1670. Галімов Родіон – *див. прим. 1570.*

1671. Оначко (у дівоцтві Боцьва) Наталя – *див. прим. 20.*

1672. Зелиб Василь – *відомий опішненський фотограф 1960-х – 1970-х років.*

1673. Бабич Оксана – *див. прим. 53.*

1674. Омеляненко Василь – *див. прим. 82.*

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*
06.04.1977

1675. Білокур Катерина – *див. прим. 2.*

1676. Біляк Параска – *див. прим. 3.*

1677. Линник (у дівоцтві Кононенко) Зінаїда – *див. прим. 5.*

1678. Канівець (у дівоцтві Звагольська) Ганна – *див. прим. 15.*

1679. Слободська (у дівоцтві Демочко) Лідія – *див. прим. 17.*

1680. Боярчук (у дівоцтві Герасименко) Марія – *див. прим. 16.*

1681. Йдеться про Гаврила *та* Євдокію Пошивайлів.
1682. Пошивайло (у дівоцтві Бородавка) Євдокія – *див. прим. 19.*
1683. Яресько Наталя – *див. прим. 64.*
1684. Середа Євдоким – *див. прим. 11.*
1685. Дяченко Трохим – *див. прим. 13.*
1686. Очевидно, мова про Трохима Демченка – *див. прим. 7.*
1687. Йдеться про колишнього головного бухгалтера Опішнянської промартілі «Художній керамік» Івана Ярівчика.

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*

11.10.1978

1688. Гамзатов Расул (1923–2003) – *аварський поет, письменник, публіцист, політичний діяч.*
1689. Леженін Іван – *див. прим. 4.*
1690. Бабич Оксана – *див. прим. 53.*
1691. Омеляненко (у дівоцтві Багрій, у першому шлюбі Пукало) Марія – *див. прим. 6.*
1692. Омеляненко Василь – *див. прим. 82.*
1693. Біляк Параска – *див. прим. 3.*
1694. Хлонь Федір Сергійович (1908–1978) – *опішненський гончар. Працював у Опішнянській промартілі «Червоний гончар» з часу її заснування. У повоєнні роки був її головою.*
1695. Канівець (у дівоцтві Звагольська) Ганна – *див. прим. 15.*
1696. Ярівчик – *див. прим. 1687.*
1697. Линник (у дівоцтві Кононенко) Зінаїда – *див. прим. 5.*
1698. Білик Іван – *див. прим. 41.*
1699. Білик Павло – *див. прим. 160.*
1700. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
1701. Мареха Олексій – *див. прим. 80.*
1702. Корицька Ніна – *див. прим. 155.*
1703. Корицький Юрій – *син Якова Корицького, директора гончарної школи в Опішному (1936–1937).*

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*

25.01.1979

1704. Кільчевська Ольга – *див. прим. 10.*
1705. Франко Іван Якович (1856–1916) – *український письменник, поет, публіцист, перекладач, учений, громадський і політичний діяч, доктор філософії, дійсний член Наукового товариства імені Шевченка.*
1706. Руданський Степан Васильович (1834–1873) – *український поет, перекладач античної літератури.*

❒ ***Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук***

24.03.1979

1707. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
1708. Біляк Василь – *див. прим. 81.*
1709. Леженін Іван – *див. прим. 4.*
1710. Білик Павло – *див. прим. 160.*
1711. Біляк Параска – *див. прим. 3.*
1712. Кільчевська Ольга – *див. прим. 10.*
1713. Йдеться про художників-керамістів Григорія *та* Михайла Денисенків.

❒ ***Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук***

Кінець 1970-х (?)

1714. Біляк Параска – *див. прим. 3.*
1715. Линник (у дівоцтві Кононенко) Зінаїда – *див. прим. 5.*
1716. Кільчевська Ольга – *див. прим. 10.*
1717. Білик Іван – *див. прим. 41.*

❒ ***Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук***

Кінець 1970-х (?)

1718. Білик Іван – *див. прим. 41.*
1719. Омеляненко Василь – *див. прим. 82.*
1720. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
1721. Кисельова Нонна – *див. прим. 1564.*
1722. Духота Василь Іванович – *художник декоративної кераміки. Начальник Відділу художньої кераміки та обробки дерева Центральної художньо-експериментальної лабораторії Укрхудожпромспілки (з 1977 – Центрального художньо-конструкторського технологічного бюро Укрхудожпрому) (1957–1986).*
1723. У Мотрони Назарчук наприкінці 1970-х років виникала думка про переїзд із Запоріжжя в Черкаси, де мешкала дружина її рідного брата Олександра.
1724. Цюрюпа Олександра – *дружина гончаря Андрія Цюрюпи. Працювала в Опішнянській промартілі (згодом заводі) «Художній керамік» (1935–1968) на різних посадах: по догляду за виробами, на їх формуванні та на ліпленні свистунів.*
1725. Цюрюпа Андрій Степанович (19.08.1918 – 1941) – *малобудищанський гончар. Закінчив Опішнянську художньо-керамічну школу-майстерню (1938). Гончарював як удома, так і в Опішнянській промартілі «Художній керамік».*

1726. Цюрюпа Олександр Андрійович – *талановитий опішненський гончар. Працював у Опішнянській промартілі (згодом заводі) «Художній керамік» (1955–1968).*

1727. Цюрюпа (у дівоцтві Ващенко) Галина Данилівна – *малювальниця. Працювала в Опішнянському заводі «Художній керамік» (1962–1968).*

1728. Йдеться про Цюрюпу Кирила Степановича *(1913–?), який навчався в Опішнянській керамічній промисловій школі в часи Івана Бойченка. Працював у Опішнянській промартілі «Художній керамік» (1929–1931).*

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*
30 травня, кінець 1970-х (?)

1729. Біляк Параска – *див. прим. 3.*

1730. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*

1731. Зубань (у дівоцтві Свищ) Параска – *див. прим. 26.*

1732. Мова про дочку Хоми Сакуна – Ганну Хомівну Перепелицю (у дівоцтві Сакун).

1733. Омеляненко Василь – *див. прим. 82.*

1734. «Кардашівщина» («Кардашéве») – *див. прим. 489.*

1735. Пікассо Пабло (1881–1973) – *всесвітньо відомий іспанський і французький художник.*

1736. Цвілик Павлина – *див. прим. 24.*

1737. Леженін Іван – *див. прим. 4.*

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*
Кінець 1970-х – початок 1980-х (?)

1738. Леженін Іван – *див. прим. 4.*

1739. Білик-Пошивайло Анастасія – *див. прим. 183.*

1740. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*

1741. Білик Іван – *див. прим. 41.*

1742. Очевидно, йдеться про українського мистецтвознавця Бориса Бутника-Сіверського.

1743. Оначко (у дівоцтві Боцьва) Наталя – *див. прим. 20.*

1744. Линник (у дівоцтві Кононенко) Зінаїда – *див. прим. 5.*

1745. Йдеться про Мотрону Назарчук (у дівоцтві Кашу).

1746. Біляк Параска – *див. прим. 3.*

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*
Кінець 1970-х – початок 1980-х (?)

1747. Ганжа Петро – *див. прим. 44.*
1748. Біляк Параска – *див. прим. 3.*
1749. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
1750. Білик Іван – *див. прим. 41.*
1751. Леженін Іван – *див. прим. 4.*

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*
Вересень – листопад, кінець 1970-х – початок 1980-х (?)

1752. Линник (у дівоцтві Кононенко) Зінаїда – *див. прим. 5.*

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*
Вересень – листопад, 1980 (?)

1753. Леся Українка (1871–1913) – *українська письменниця, перекладач, культурний діяч. Брала активну участь в українському національному русі.*
1754. Йдеться про Григорія Денисенка – *див. прим. 22.*
1755. Йдеться про художника-кераміста Михайла Денисенка.
1756. Біляк Параска – *див. прим. 3.*
1757. Линник (у дівоцтві Кононенко) Зінаїда – *див. прим. 5.*
1758. Очевидно, йдеться про опішненську малювальницю Наталю Оначко.
1759. Очевидно, йдеться про колишнього бухгалтера артілі «Художній керамік» Івана Ярівчика.
1760. Назарчук Леонід – *див. прим. 8.*

❒ *Віталій Ханко – Мотроні Назарчук*
08.12.1980

1761. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
1762. Дмитрієва Євгенія – *див. прим. 121.*

❒ *Петро Ротач – Мотроні Назарчук*
10.12.1980

1763. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
1764. Шевченко Тарас – *див. прим. 49.*
1765. Наливайко Терентій – *див. прим. 52.*
1766. Бабич Оксана – *див. прим. 53.*

❒ ***Віталій Ханко – Мотроні Назарчук***

Друга половина грудня 1980 (?)

1767. Очевидно, йдеться про Петра Ротача.
1768. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
1769. Сластьон Опанас Георгійович (1855–1933) – *український художник, етнограф, архітектор, педагог. Був викладачем Миргородської художньо-промислової школи імені Миколи Гоголя.*

❒ ***Віталій Ханко – Мотроні Назарчук***

08.01.1981

1770. Кононенко Петро – *див. прим. 54.*

❒ ***Петро Ротач – Мотроні Назарчук***

11.01.1981 (за поштовим штемпелем)

1771. Кононенко Петро – *див. прим. 54.*

❒ ***Петро Ротач – Мотроні Назарчук***

19.01.1981

1772. Кононенко Петро – *див. прим. 54.*
1773. Ханко Віталій – *див. прим. 99.*
1774. З Малих Будищ, була родом дружина рідного брата Петра Ротача.
1775. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
1776. Наливайко Терентій – *див. прим. 52.*

❒ ***Віталій Ханко – Мотроні Назарчук***

10.02.1981

1777. Кононенко Петро – *див. прим. 54.*
1778. Линник (у дівоцтві Кононенко) Зінаїда – *див. прим. 5.*
1779. Менделєєв Дмитро – *див. прим. 89.*
1780. Наливайко Терентій – *див. прим. 52.*

❒ ***Віталій Ханко – Мотроні Назарчук***

22.02.1981

1781. Рєпін Ілля Юхимович (1844–1930) – *відомий український художник-реаліст, знаний майстер з написання портретів та історичних і побутових сцен.*
1782. Йдеться про гончарську родину – Гаврила, Євдокію *та* Миколу Пошивайлів.
1783. Ночовник Остап Семенович (1853–1913) – *знаменитий гончар-мисочник і скульптор із села Міські Млини. Його вироби зберігаються в музеях Полтави, Києва, Санкт-Петербурга, Парижа.*
1784. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
1785. Кононенко Петро – *див. прим. 54.*
1786. Поросний Василь – *див. прим. 113.*
1787. Чирвенко Федір – *див. прим. 111.*
1788. Ковпак Омелян – *див. прим. 110.*
1789. Гончар Іван – *див. прим. 114.*
1790. Багрій Іван – *див. прим. 116.*
1791. Наливайко Терентій – *див. прим. 52.*

❒ ***Віталій Ханко – Мотроні Назарчук***

01.04.1981

1792. Поросний Василь – *див. прим. 113.*
1793. Сердюченко Мефодій – *див. прим. 278.*
1794. Оначко (у дівоцтві Боцьва) Наталя – *див. прим. 20.*
1795. Козак Захар Йосипович (1908–1941) – *опішненський гончар. Працював у Опішнянській промартілі «Художній керамік» (1930-ті). Рідний брат опішненського гончаря Івана Козака.*
1796. Животовський Семен – *див. прим. 171.*
1797. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*

❒ ***Віталій Ханко – Мотроні Назарчук***

26.04.1981

1798. Каша – *дівоче прізвище Мотрони Назарчук.*

❒ ***Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук***
Травень, перша половина 1980-х (?)

1799. Линник (у дівоцтві Кононенко) Зінаїда – *див. прим. 5.*
1800. Біляк Параска – *див. прим. 3.*
1801. Леженін Іван – *див. прим. 4.*

❒ ***Віталій Ханко – Мотроні Назарчук***

03.05.1981

1802. Китриш Михайло – *див. прим. 125.*
1803. Кирячок Григорій – *див. прим. 751.*
1804. Китриш Галина – *див. прим. 125.*

❒ ***Віталій Ханко – Мотроні Назарчук***

17.05.1981

1805. Дмитренко Олексій – *див. прим. 107.*
1806. Шудря Микола Архипович (1935–2012) – *український письменник, сценарист, журналіст. Лауреат Державної премії України імені Тараса Шевченка (1991).*

❒ ***Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук***

28.06.1981 (?)

1807. Леженін Іван – *див. прим. 4.*
1808. Білик Іван – *див. прим. 41.*
1809. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
1810. Йдеться про гончарську родину – Гаврила, Євдокію *та* Миколу Пошивайлів.
1811. Канівець (у дівоцтві Звагольська) Ганна – *див. прим. 15.*
1812. Тараненко (у дівоцтві Зубань) Наталя – *див. прим. 1652.*
1813. Зубань (у дівоцтві Свищ) Параска – *див. прим. 26.*
1814. Зубань Олексій – *див. прим. 27.*

❒ ***Віталій Ханко – Мотроні Назарчук***

28.06.1981

1815. Ковпак Омелян – *див. прим. 110.*
1816. Діденко Володимир – *див. прим. 151.*
1817. Чирвенко Федір – *див. прим. 111.*
1818. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*

❒ ***Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук***

Червень – серпень 1981 (?)

1819. Біляк Параска – *див. прим. 3.*
1820. Канівець (у дівоцтві Звагольська) Ганна – *див. прим. 15.*
1821. Кришталь Марія – *див. прим. 71.*
1822. Йдеться про Якилину Мостовенко (у дівоцтві Свищ) – *див. прим. 139.*
1823. Зубань (у дівоцтві Свищ) Параска – *див. прим. 26.*

1824. Зубань Олексій – *див. прим. 27.*
1825. Оначко (у дівоцтві Боцьва) Наталя – *див. прим. 20.*
1826. Тараненко Олексій – *див. прим. 140.*
1827. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
1828. Бойченко Іван – *див. прим. 354.*
1829. Леженін Іван – *див. прим. 4.*
1830. Линник (у дівоцтві Кононенко) Зінаїда – *див. прим. 5.*
1831. Білик-Пошивайло Анастасія – *див. прим. 183.*
1832. Різник Василь – *див. прим. 150.*
1833. Йдеться про опішненського гончаря Омеляна Ковпака *та його дружину.*
1834. Ханко Віталій – *див. прим. 99.*
1835. Пошивайло Микола – *див. прим. 399.*
1836. Йдеться про гончарську родину – Гаврила, Євдокію Пошивайлів *та їхніх синів.*
1837. Китриш Михайло – *див. прим. 125.*
1838. Чурай Маруся *– українська народна співачка часів Хмельниччини, яка жила в Полтаві.*
1839. Костенко Ліна Василівна (1930 р. н.) *– українська письменниця-шестидесятниця, учасниця дисидентського руху, лауреат Державної премії УРСР імені Тараса Шевченка (1987), Премії фундації Антоновичів (1989) та Премії Петрарки (1994).*
1840. Кисельова Нонна – *див. прим. 1564.*
1841. Білик Іван – *див. прим. 41.*
1842. Пошивайло Олександр (Олесь) – *див. прим. 266.*
1843. Діденко Володимир – *див. прим. 151.*
1844. Федорова Ніна – *див. прим. 115.*
1845. Демченко Михайло – *див. прим. 12.*
1846. Пошивайло Гаврило – *див. прим. 18.*
1847. Пошивайло (у дівоцтві Бородавка) Євдокія – *див. прим. 19.*
1848. Йдеться про завод «Керамік» Зіньківської райспоживспілки, який було збудовано на місці колишнього Промкомбінату.
1849. Кільчевська Ольга – *див. прим. 10.*
1850. Гоголь Микола – *див. прим. 245.*

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*
Серпень 1981 (?)

1851. Корицька Ніна – *див. прим. 155.*
1852. Оначко (у дівоцтві Боцьва) Наталя – *див. прим. 20.*
1853. Линник (у дівоцтві Кононенко) Зінаїда – *див. прим. 5.*
1854. Йдеться про Гаврила Пошивайла – *див. прим. 18.*
1855. Кільчевська Ольга – *див. прим. 10.*
1856. Леженін Іван – *див. прим. 4.*
1857. Федорова Ніна – *див. прим. 115.*

❒ *Віталій Ханко – Мотроні Назарчук*

06.08.1981

1858. Сакун Хома – *див. прим. 130.*
1859. Китриші – *див. прим. 125.*
1860. Білик Іван – *див. прим. 41.*

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*

16.08.1981

1861. Дмитренко Олексій – *див. прим. 107.*
1862. Ганжа Петро – *див. прим. 44.*
1863. Девіс Анджела – *американська правозахисниця, діячка комуністичного руху в США.*
1864. Пошивайло Олександр (Олесь) – *див. прим. 266.*
1865. Пошивайло Микола – *див. прим. 399.*
1866. Пошивайло Гаврило – *див. прим. 18.*
1867. Білик Іван – *див. прим. 41.*
1868. Кисельова Нонна – *див. прим. 1564.*
1869. Духота Василь – *див. прим. 1722.*

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*

Вересень – листопад, 1981 (?)

1870. Тараненко (у дівоцтві Зубань) Наталя – *див. прим. 1652.*
1871. Зубань (у дівоцтві Свищ) Параска – *див. прим. 26.*
1872. Зубань Олексій – *див. прим. 27.*
1873. Білик (у дівоцтві Семенова) Марія – *див. прим. 9.*
1874. Черетянко Олена – *донька Дмитра Аврамовича Білика.*
1875. Кришталь Марія – *див. прим. 71.*
1876. Леженін Іван – *див. прим. 4.*
1877. Кошеленко Анатолій – *головний художник, згодом директор Опішнянського заводу «Художній керамік» (1981–1983).*
1878. Чабаненко Розалія – *відома опішненська гончарка, малювальниця. Працювала в Опішнянському заводі «Художній керамік» (1975–1991). Входила до складу творчої лабораторії (з 1977). Деякий час викладала в Опішнянській філії Решетилівського спеціалізованого професійно-технічного училища № 28, яке функціонувало при заводі (друга половина 1980-х).*
1879. Гоголь Микола – *див. прим. 245.*
1880. Франко Іван – *див. прим. 1705.*
1881. Пошивайли Гаврило і Євдокія – *див. прим. 18, 19.*
1882. Китриш Михайло – *див. прим. 125.*

1883. Китриш Єгор – *див. прим. 175.*
1884. Білик Іван – *див. прим. 41.*
1885. Омеляненко (у дівоцтві Багрій, у першому шлюбі Пукало) Марія – *див. прим. 6.*
1886. Омеляненко Василь – *див. прим. 82.*
1887. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
1888. Яресько Наталя – *див. прим. 64.*
1889. Овсій Любов – *див. прим. 219.*
1890. Пошивайло Гаврило – *див. прим. 18.*
1891. Йдеться про завод «Керамік» Зіньківської райспоживспілки, який був збудований на місці колишнього Промкомбінату.
1892. Ганжа Петро – *див. прим. 44.*

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*
1982–1983 (?)

1893. Біляк Параска – *див. прим. 3.*
1894. Йдеться про Гаврила *та* Євдокію Пошивайлів.
1895. Пошивайло Гаврило – *див. прим. 18.*
1896. Пошивайло Олександр (Олесь) – *див. прим. 266.*
1897. Мостовенко (у дівоцтві Свищ) Якилина – *див. прим. 139.*
1898. Маркс Карл – *німецький філософ-матеріаліст, теоретик-суспільствознавець. Його наукові роботи й дослідження в галузі політекономії дістали назву «марксизм», який згодом став своєрідним підґрунтям для соціалістичного й комуністичного руху не лише в Європі, а й у світі.*
1899. Кульбака Марія Андріївна – *головний художник Опішнянського заводу «Художній керамік» (1982–2001).*
1900. Кульбака Петро Михайлович (1951–1991) – *опішненський гончар, скульптор. Працював на Опішнянському заводі «Художній керамік» (з 1968 до 1991 з перервами), у гончарному цеху при Валківському промкомбінаті (1978–1982).*

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*
14 лютого, 1981–1983 (?)

1901. Щербань Світлана Олексіївна – *завідувач Сектору етнографії Відділу «Полтавщина і Слобожанщина» Музею народної архітектури та побуту України.*
1902. Йдеться про художників-керамістів із Василькова – Михайла *або* Григорія Денисенків.
1903. Федорова Ніна – *див. прим. 115.*
1904. Очевидно, йдеться про уродженця Полтавщини Платона Іларіоновича Майбороду (1918–1989) – *українського композитора, народного*

артиста УРСР (1968), народного артиста СРСР (1979), лауреата Республіканської премії імені Тараса Шевченка (1962).

1905. Тріо Мареничів – *музичний колектив з Луцька, популярний упродовж кінця 1970-х – 1980-х років в Україні й колишньому Радянському Союзі.*

1906. Очевидно, йдеться про тріо сестер Бойко – *українських співачок, народних артистів УРСР (1979).*

1907. Мокренко Анатолій (1933 р. н.) – *відомий український співак (баритон), лауреат Державної премії УРСР імені Тараса Шевченка (1979).*

1908. Матвієнко Ніна (1947 р. н.) – *українська співачка, народна артистка України (1985), лауреат Державної премії УРСР імені Тараса Шевченка (1988), Герой України.*

1909. Кристалінська Майя – *естрадна співачка, популярна в Радянському Союзі в 1960-х – 1970-х роках.*

1910. Врубель Михайло Олександрович (1856–1910) – *відомий російський художник кінця XIX – початку XX століття.*

1911. Денисенко Семен – *див. прим. 634.*

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*
Березень – травень, 1982–1983 (?)

1912. Можливо, Кільчевська Ольга – *див. прим. 10.*

1913. Майстренко (у дівоцтві Котлік) Ірина – *див. прим. 221.*

1914. Федорова Ніна – *див. прим. 115.*

1915. Білик-Пошивайло Анастасія – *див. прим. 183.*

1916. Омеляненко Василь – *див. прим. 82.*

1917. Біляк Параска – *див. прим. 3.*

1918. Кульбака Марія – *див. прим. 1899.*

❒ *Віталій Ханко – Мотроні Назарчук*
29.04.1982

1919. Селюченко Олександра – *див. прим. 83.*

1920. Линник (у дівоцтві Кононенко) Зінаїда – *див. прим. 5.*

1921. Оначко (у дівоцтві Боцьва) Наталя – *див. прим. 20.*

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*
Березень, 1983–1987 (?)

1922. Назарчук Леонід – *див. прим. 8.*

❒ ***Зінаїда Линник – Мотроні Назарчук***

Друга половина 1983 (?)

1923. Назарчук Леонід – *див. прим. 8.*
1924. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
1925. *Очевидно, йдеться про опішненську малювальницю* Марію Бондаренко.
1926. Тарасенко (у дівоцтві Каша) Марія – *див. прим. 39.*
1927. Назарчук Ірина – *див. прим. 21.*

❒ ***Працівники майолікового цеху Запорізького заводу стінових матеріалів – Мотроні Назарчук***

18.11.1983

1928. *Начальник та працівниці майолікового цеху Запорізького заводу стінових матеріалів.*

❒ ***Віталій Ханко – Мотроні Назарчук***

11.01.1984

1929. Латанський Сергій – *див. прим. 343.*

❒ ***Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук***

Лютий, середина 1980-х (?)

1930. Біляк Параска – *див. прим. 3.*
1931. Назарчук Леонід – *див. прим. 8.*

❒ ***Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук***

Вересень – листопад, середина1980-х (?)

1932. Білик Іван – *див. прим. 41.*
1933. Китриш Михайло – *див. прим. 125.*
1934. Китриш Єгор – *див. прим. 175.*
1935. Зелиб Семен – *див. прим. 1450.*
1936. Зубань Дмитро Іванович (1941–?) – *опішненський гончар. Працював на Опішнянському заводі «Художній керамік» (1957 – 1990-ті).*
1937. Мареха Олексій – *див. прим. 80.*
1938. Некрасова Марія Олександрівна (1928 р. н.) – *мистецтвознавець із Москви, доктор мистецтвознавства, професор.*

❒ *Зінаїда Линник – Мотроні Назарчук*
Жовтень, середина 1980-х (?)

1939. «Прогоня» – *див. прим. 1269.*
1940. Білик (у дівоцтві Кононенко) Олена – *див. прим. 1588.*

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*
08.10.1984

1941. Леженін Іван – *див. прим. 4.*
1942. Пошивайло (у дівоцтві Бородавка) Євдокія – *див. прим. 19.*
1943. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
1944. Біляк Параска – *див. прим. 3.*
1945. Яценко (у дівоцтві Прокопенко) Ольга – *див. прим. 403.*
1946. Линник (у дівоцтві Кононенко) Зінаїда – *див. прим. 5.*
1947. Пошивайло Гаврило – *див. прим. 18.*
1948. Тараненко (у дівоцтві Голобородько, у першому шлюбі Сундукова) Марія – *див. прим. 402.*
1949. Біляк Василь – *див. прим. 81.*
1950. Мостовенко (у дівоцтві Свищ) Якилина – *див. прим. 139.*
1951. Зубань (у дівоцтві Свищ) Параска – *див. прим. 26.*
1952. Зубань Олексій – *див. прим. 27.*
1953. Острянин Любов – *див. прим. 613.*

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*
22.10.1984

1954. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
1955. Біляк Параска – *див. прим. 3.*
1956. Острянин Любов – *див. прим. 613.*

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*
Грудень 1984 – січень 1985 (?)

1957. Мостовенко (у дівоцтві Свищ) Якилина – *див. прим. 139.*
1958. Зубань (у дівоцтві Свищ) Параска – *див. прим. 26.*
1959. Острянин Любов – *див. прим. 613.*
1960. Линник (у дівоцтві Кононенко) Зінаїда – *див. прим. 5.*
1961. Біляк Василь – *див. прим. 81.*
1962. Біляк Параска – *див. прим. 3.*
1963. Шевченко Тарас – *див. прим. 49.*
1964. Оначко (у дівоцтві Боцьва) Наталя – *див. прим. 20.*
1965. Назарчук Леонід – *див. прим. 8.*

❒ ***Працівники майолікового цеху Запорізького заводу стінових матеріалів – Мотроні Назарчук***
06.03.1985 (за поштовим штемпелем)

1966. Працівниці майолікового цеху Запорізького заводу стінових матеріалів.

❒ ***Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук***
21.11.1985

1967. Пошивайло Олександр (Олесь) – *див. прим. 266.*
1968. Пошивайло Гаврило – *див. прим. 18.*
1969. Китриш Михайло – *див. прим. 125.*
1970. Пошивайло Микола – *див. прим. 399.*
1971. Шиян Іван – *опішненський гончар. Деякий час працював творчим майстром у Опішнянському заводі «Художній керамік».*
1972. Кирячок Григорій – *див. прим. 751.*
1973. Омеляненко Василь – *див. прим. 82.*
1974. Біляк Василь – *див. прим. 81.*
1975. Білик-Пошивайло Анастасія – *див. прим. 183.*
1976. Кисельова Нонна – *див. прим. 1564.*
1977. Біляк Параска – *див. прим. 3.*
1978. Назарчук Леонід – *див. прим. 8.*
1979. Кільчевська Ольга – *див. прим. 10.*
1980. Очевидно, йдеться про опішненську малювальницю Наталю Оначко.
1981. Линник (у дівоцтві Кононенко) Зінаїда – *див. прим. 5.*

❒ ***Віталій Ханко – Мотроні Назарчук***
1986–1988 (?)

1982. Ковпак Омелян – *див. прим. 110.*

❒ ***Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук***
06.01.1986

1983. Назарчук Леонід – *див. прим. 8.*
1984. Кільчевська Ольга – *див. прим. 10.*
1985. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
1986. Очевидно, йдеться про опішненську малювальницю Марію Омеляненко – *див. прим. 6.*
1987. Мирний Володимир Степанович (1935 р. н.) – *поет, прозаїк, член Спілки письменників УРСР (1973). Лауреат Літературно-мистецької премії імені Панаса Мирного (1999), Премії імені Леоніда Бразова (2008) та Премії імені Івана Котляревського (2010).*

1988. Ханко Віталій – *див. прим. 99.*
1989. Ярошенко Микола Олександрович (1846–1898) – *український художник, уродженець Полтави. 1892 року вийшов у відставку в чині генерал-майора.*
1990. Мясоєдови – *відомі художники, батько й син, які мешкали в Полтаві. Григорій Григорович (1834–1911) похований у Полтаві. Іван Григорович (1881–1953) мешкав у Полтаві до 1919 року. З 1921 року в еміграції.*
1991. Васильківський Сергій Іванович (1854–1917) – *український живописець, пейзажист, громадсько-культурний діяч. Часто відвідував Полтавщину, зокрема Опішне. Містечку присвячені його роботи: «Опішня. Полтавщина», «Козача оселя. Опішня», «Взимку в Опішні».*
1992. Овсій Любов – *див. прим. 219.*
1993. Біляк Параска – *див. прим. 3.*
1994. Линник (у дівоцтві Кононенко) Зінаїда – *див. прим. 5.*
1995. Білик Іван – *див. прим. 41.*
1996. Біляк Василь – *див. прим. 81.*
1997. Омеляненко Василь – *див. прим. 82.*
1998. Ганжа Петро – *див. прим. 44.*
1999. Білик Павло – *див. прим. 160.*
2000. Білик-Пошивайло Анастасія – *див. прим. 183.*
2001. Китриш Єгор – *див. прим. 175.*
2002. Китриш Михайло – *див. прим. 125.*
2003. Пошивайли Гаврило і Євдокія – *див. прим. 18, 19.*
2004. Пошивайло Олександр (Олесь) – *див. прим. 266.*

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*
11.03.1986

2005. Йдеться про Розалію Чабаненко – *див. прим. 1878.*
2006. Очевидно, мова йде про Миколу Пошивайла – *див. прим. 399.*
2007. Китриш Михайло – *див. прим. 125.*
2008. Нікітченко Володимир – *див. прим. 1585.*
2009. Ханко Віталій – *див. прим. 99.*
2010. Діденко Володимир – *див. прим. 151.*
2011. Діденко (у дівоцтві Каленич) Ганна Павлівна (1943 р. н.) – *відома опішненська майстриня іграшки, заслужений майстер народної творчості України (2006), член Національної спілки майстрів народного мистецтва України (1992), лауреат Премії імені Данила Щербаківського (1999).*
2012. Леженін Іван – *див. прим. 4.*
2013. Білик-Пошивайло Анастасія – *див. прим. 183.*
2014. Білик Іван – *див. прим. 41.*
2015. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*

2016. Величко Ганна (1939–1993) – *полтавська поетеса, яка входила до літературного об'єднання «Ворскла», згодом – «Полтавські джерела».*
2017. Мирний Володимир – *див. прим. 1987.*
2018. Назарчук Леонід – *див. прим. 8.*

❒ ***Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук***
Квітень 1986 (?)

2019. Гамзатов Расул – *див. прим. 1688.*
2020. Білик Іван – *див. прим. 41.*
2021. Білик В'ячеслав – *див. прим. 1117.*
2022. Білик Павло – *див. прим. 160.*
2023. Білик Валентин – *див. прим. 1118.*
2024. Білик (у дівоцтві Кононенко) Олена – *див. прим. 1588.*

❒ ***Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук***
Червень 1986 (?)

2025. Линник (у дівоцтві Кононенко) Зінаїда – *див. прим. 5.*
2026. Йдеться про Івана Білика *та його дружину* Олену.
2027. Можливо, Яреško Наталя.
2028. Біляк Параска – *див. прим. 3.*
2029. Кільчевська Ольга – *див. прим. 10.*
2030. Йдеться про Людмилу Омельяненко, *яка до роботи в училищі працювала малювальницею в Опішнянському заводі «Художній керамік».*
2031. Чабаненко Розалія – *див. прим. 1878.*
2032. Ломоносов Михайло (1711–1765) – *відомий російський учений-натураліст, геохімік, енциклопедист, поет. Засновник Московського університету.*
2033. Мирко Олексій Павлович – *директор Опішнянського заводу «Художній керамік» (з 1984). До того керував будівельною організацією в Опішному «СУ-8», яка, зокрема, випускала червону цеглу.*
2034. Білик Іван – *див. прим. 41.*
2035. Кошеленко Анатолій – *див. прим. 1877.*
2036. Китриш Михайло – *див. прим. 125.*
2037. Пошивайло Микола – *див. прим. 399.*
2038. Пошивайло Гаврило – *див. прим. 18.*
2039. Ляля Убийвовк (1918–1942) – *радянська підпільниця, керівник комсомольської організації «Нескорена полтавчанка». Герой Радянського Союзу (посмертно).*
2040. Фрунзе Михайло Васильович – *революціонер, радянський військовий і державний діяч, один з найвідоміших більшовицьких воєнначальників у часи громадянської війни в Росії, яка стала наслідком більшовицького жовтневого перевороту 1917 року.*

2041. Шевченко Тарас – *див. прим. 49.*
2042. Олійник Степан – *див. прим. 263.*
2043. Некрасов Микола Олексійович (1821–1878) – *відомий російський поет, який народився в Україні. Автор поеми «Кому на Руси жить хорошо». Понад двадцять років редагував журнал «Современник».*
2044. Пошивайло Олександр (Олесь) – *див. прим. 266.*
2045. Назарчук Леонід – *див. прим. 8.*

❒ ***Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук***
Вересень – листопад 1986 (?)

2046. «Кардашівщина» («Кардашéве») – *див. прим. 489.*
2047. Лисенко Світлана – *див. прим. 247.*
2048. Кільчевська Ольга – *див. прим. 10.*
2049. Некрасов Микола – *див. прим. 2043.*
2050. Катерина II – *російська імператриця (1762–1796). За її правління в Україні було скасовано гетьманство, знищено Запорізьку Січ, ліквідовано полковий устрій та узаконено кріпацтво.*
2051. Ганжа Петро – *див. прим. 44.*
2052. Ханко Віталій – *див. прим. 99.*
2053. Фурман Віктор Сергійович (1936–2013) – *мистецтвознавець, килимарник, різьбяр. Член Національної спілки майстрів народного мистецтва України (1992), заслужений працівник культури України (2006), лауреат Літературно-мистецької премії імені Панаса Мирного (2009).*

❒ ***Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук***
07.10.1986

2054. Кільчевська Ольга – *див. прим. 10.*
2055. Біляк Параска – *див. прим. 3.*
2056. Назарчук Леонід – *див. прим. 8.*

❒ ***Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук***
Грудень 1986 (?)

2057. Біляк Параска – *див. прим. 3.*
2058. Назарчук Леонід – *див. прим. 8.*

❒ ***Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук***
Грудень 1986 (?)

2059. Назарчук Леонід – *див. прим. 8.*

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*

Січень 1987 (?)

2060. Білик-Пошивайло Анастасія – *див. прим. 183.*

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*

Січень 1987 (?)

2061. Йдеться про журналістку Світлану Лисенко – *див. прим. 247.*
2062. Олійник Степан – *див. прим. 263.*
2063. Кільчевська Ольга – *див. прим. 10.*
2064. Чабаненко Розалія – *див. прим. 1878.*
2065. Білик-Пошивайло Анастасія – *див. прим. 183.*
2066. Пошивайло Олександр (Олесь) – *див. прим. 266.*

❒ *Олександра Селюченко – Мотроні Назарчук*

Травень 1987 (?)

2067. Білик-Пошивайло Анастасія – *див. прим. 183.*
2068. Пошивайло Олександр (Олесь) – *див. прим. 266.*
2069. Біляк Параска – *див. прим. 3.*
2070. Ксьондзенко Іван – *див. прим. 630.*
2071. Назарчук Леонід – *див. прим. 8.*

❒ *Віталій Ханко – Мотроні Назарчук*

12.06.1987

2072. Бабенко Надія Нестерівна (1926–2009) – *знаменита українська килимарниця. Заслужений майстер народної творчості УРСР (1976), член Спілки художників УРСР (1976), член Спілки майстрів народного мистецтва УРСР, лауреат Державної премії УРСР імені Тараса Шевченка (1986).*

❒ *Параска Біляк – Мотроні Назарчук*

Друга половина 1987 (?)

2073. Кільчевська Ольга – *див. прим. 10.*
2074. Селюченко Олександра – *див. прим. 83.*
2075. Ковпак Омелян – *див. прим. 110.*
2076. Яценко Єфросинія – *див. прим. 590.*
2077. Яценко Анатолій – *син опішненської малювальниці Єфросинії Яценко.*
2078. Ярівчик Іван – *див. прим. 1687.*

❒ *Параска Біляк – Мотроні Назарчук*

13.08.1987

2079. Селюченко Олександра – *див. прим. 83.*
2080. Назарчук Леонід – *див. прим. 8.*

❒ *Зінаїда Линник – Мотроні Назарчук*

26.11.1987

2081. Пошивайло (у дівоцтві Бородавка) Євдокія – *див. прим. 19.*
2082. Пошивайло Гаврило – *див. прим. 18.*
2083. Ковпак Омелян – *див. прим. 110.*
2084. Оначко (у дівоцтві Боцьва) Наталя – *див. прим. 20.*
2085. Селюченко Олександра – *див. прим. 83.*
2086. Леженін Іван – *див. прим. 4.*
2087. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*
2088. Ярівчик Іван – *див. прим. 1687.*
2089. Сакун Хома – *див. прим. 130.*
2090. Яресько Наталя – *див. прим. 64.*
2091. Яценко Ольга – *див. прим. 403.*

❒ *Зінаїда Линник – Мотроні Назарчук*

Грудень, 1987–1989 (?)

2092. Назарчук Ірина – *див. прим. 21.*

❒ *Зінаїда Линник – Мотроні Назарчук*

18.12.1987

2093. Селюченко Олександра – *див. прим. 83.*
2094. Пошивайло (у дівоцтві Бородавка) Євдокія – *див. прим. 19.*
2095. Кільчевська Ольга – *див. прим. 10.*

❒ *Віталій Ханко – Мотроні Назарчук*

03.01.1988

2096. Ковпак Омелян – *див. прим. 110.*

❒ *Віталій Ханко – Мотроні Назарчук*

Березень 1988 (?)

2097. Демченко Трохим – *див. прим. 7.*

❒ ***Параска Біляк – Мотроні Назарчук***

Березень – травень, 1988 (?)

2098. Селюченко Олександра – *див. прим. 83.*

❒ ***Параска Біляк – Мотроні Назарчук***

Березень – травень, 1988 (?)

2099. Селюченко Олександра – *див. прим. 83.*

❒ ***Віталій Ханко – Мотроні Назарчук***

31.12.1988

2100. Йдеться про Гаврила *та* Євдокію Пошивайлів – *див. прим. 18, 19.*
2101. Пошивайло (у дівоцтві Бородавка) Євдокія – *див. прим. 19.*
2102. Линник (у дівоцтві Кононенко) Зінаїда – *див. прим. 5.*
2103. Пошивайло Олександр (Олесь) – *див. прим. 266.*

❒ ***Віталій Ханко – Мотроні Назарчук***

06.03.1989

2104. Шевченко Тарас – *див. прим. 49.*

❒ ***Віталій Ханко – Мотроні Назарчук***

07.03.1989 (за поштовим штемпелем)

2105. Йдеться про опішненського гончаря Ковпака *та його доньок, які були малювальницями.*

❒ ***Зінаїда Линник – Мотроні Назарчук***

22.03.1989

2106. Пошивайло Гаврило – *див. прим. 18.*
2107. «Кардашівщина» («Кардашеве») – *див. прим. 489.*
2108. Пошивайло Олександр (Олесь) – *див. прим. 266.*
2109. Назарчук Валентина – *див. прим. 23.*
2110. Назарчук Ірина – *див. прим. 21.*
2111. Кононенко Костянтин – *син художника, іконописця Петра Кононенка. Рідний брат Зінаїди Линник.*

❒ *Зінаїда Линник – Мотроні Назарчук*

25.03.1989

2112. Білик Іван – *див. прим. 41.*
2113. «Кардашівщина» («Кардашеве») – *див. прим. 489.*
2114. Мирко Олексій – *див. прим. 2033.*
2115. Зелиб Лідія Костянтинівна – *учитель російської мови та літератури Малобудищанської школи (1940-ві – 1980-ті).*
2116. Назарчук Ірина – *див. прим. 21.*
2117. Назарчук Валентина – *див. прим. 23.*
2118. Назарчук Леонід – *див. прим. 8.*
2119. Біляк Параска – *див. прим. 3.*

❒ *Параска Біляк – Мотроні Назарчук*

11.07.1989

2120. Селюченко Олександра – *див. прим. 83.*

❒ *Зінаїда Линник – Мотроні Назарчук*

11.09.1989

2121. Очевидно, йдеться про Параску Зубань (у дівоцтві Свищ) – *див. прим. 26.*
2122. Тарасенко (у дівоцтві Каша) Марія – *див. прим. 39.*

❒ *Зінаїда Линник – Мотроні Назарчук*

31.10.1989

2123. Селюченко Олександра – *див. прим. 83.*
2124. Пошивайло Гаврило – *див. прим. 18.*
2125. Пошивайло (у дівоцтві Бородавка) Євдокія – *див. прим. 19.*
2126. Назарчук Леонід – *див. прим. 8.*
2127. Зелиб Лідія – *див. прим. 2115.*
2128. Пошивайло Олександр (Олесь) – *див. прим. 266.*

❒ *Параска Біляк – Мотроні Назарчук*

23.02.1990

2129. Біляк Параска – *див. прим. 3.*
2130. Пошивайло (у дівоцтві Бородавка) Євдокія – *див. прим. 19.*
2131. Пошивайло Гаврило – *див. прим. 18.*

❒ ***Параска Біляк – Мотроні Назарчук***

25.10.1990

2132. Пошивайло Гаврило – *див. прим. 18.*

❒ ***Параска Біляк – Мотроні Назарчук***

01.09.1991

2133. Яценко Єфросинія – *див. прим. 590.*
2134. Яценко Анатолій – *див. прим. 2077.*
2135. Білик (у дівоцтві Кононенко) Олена – *див. прим. 1588.*

❒ ***Марія Боярчук – Мотроні Назарчук***

02.03.1993 (за поштовим штемпелем)

2136. Назарчук Леонід – *див. прим. 8.*
2137. Мостовенко (у дівоцтві Свищ) Якилина – *див. прим. 139.*
2138. Шкурпела (у дівоцтві Мостовенко) Катерина – *див. прим. 448.*
2139. Зубань (у дівоцтві Свищ) Параска – *див. прим. 26.*
2140. Зубань Олексій – *див. прим. 27.*
2141. Сакун (у дівоцтві Бідаш) Анастасія – *дружина Хоми Сакуна.*
2142. Білик Іван – *див. прим. 41.*
2143. Біляк Параска – *див. прим. 3.*
2144. Боярчук Віктор Васильович – *син Марії Боярчук.*
2145. Леженін Іван – *див. прим. 4.*
2146. Чуйко (у дівоцтві Омеляненко) Уляна – *див. прим. 406.*
2147. Китриш Михайло – *див. прим. 125.*
2148. Боярчук Василь – *чоловік опішненської малювальниці Марії Боярчук.*
2149. Білик (у дівоцтві Кононенко) Олена – *див. прим. 1588.*
2150. Котлік Олексій – *див. прим. 1136.*
2151. Котлік (у дівоцтві Федоша) Ганна – *див. прим. 952.*

❒ ***Марія Боярчук – Мотроні Назарчук***

30.03.1993

2152. Мостовенко (у дівоцтві Свищ) Якилина – *див. прим. 139.*
2153. Шкурпела (у дівоцтві Мостовенко) Катерина – *див. прим. 448.*
2154. Назарчук Ірина – *див. прим. 21.*
2155. Назарчук Валентина – *див. прим. 23.*

❒ *Марія Боярчук – Мотроні Назарчук*

11.06.1993 (за поштовим штемпелем)

2156. Мостовенко (у дівоцтві Свищ) Якилина – *див. прим. 139.*
2157. Шкурпела (у дівоцтві Мостовенко) Катерина – *див. прим. 448.*
2158. Боярчук Василь – *див. прим. 2148.*
2159. Боярчук Віктор – *див. прим. 2144.*
2160. Білик Павло – *див. прим. 160.*
2161. Леженін Іван – *див. прим. 4.*
2162. Йдеться про Олексія Мирка – *див. прим. 2033.*
2163. Мокляк Іван Юхимович *гончарював у Опішнянських промартілях «Червоний гончар» і «Художній керамік», згодом працював конюхом і сторожем у заводі «Художній керамік».*

❒ *Марія Боярчук – Мотроні Назарчук*

21.12.1993

2164. Боярчук Віктор – *див. прим. 2144.*
2165. Котлік (у дівоцтві Федоша) Ганна – *див. прим. 952.*
2166. Майстренко (у дівоцтві Котлік) Ірина – *див. прим. 221.*
2167. Йдеться про доньку Костянтина Майстренка від другого шлюбу.
2168. Майстренко Лев Костянтинович *– син Костянтина Майстренка від другого шлюбу.*
2169. Шкурпела (у дівоцтві Мостовенко) Катерина – *див. прим. 448.*
2170. Мостовенко (у дівоцтві Свищ) Якилина – *див. прим. 139.*
2171. Мареха Марвина *– жила в колишній батьківській хаті Мотрони Назарчук.*
2172. Мирко Олексій – *див. прим. 2033.*
2173. Білик Іван – *див. прим. 41.*
2174. Сакун (у дівоцтві Бідаш) Анастасія – *див. прим. 2141.*
2175. «Тарасовичка» *– сусідка Анастасії Сакун.*
2176. Пошивайло (у дівоцтві Бородавка) Євдокія – *див. прим. 19.*
2177. Йдеться про чоловіка Євдокії Пошивайло – Гаврила Пошивайла, *якого на той час уже не було серед живих. Він помер 24.01.1991.*
2178. Пошивайло Олександр (Олесь) – *див. прим. 266.*
2179. Очевидно, йдеться про матір опішненського гончаря Михайла Китриша.
2180. Йдеться про сестру Михайла Китриша.
2181. Зубань Дмитро – *див. прим. 1936.*
2182. Кульбака Марія – *див. прим. 1899.*
2183. Кульбака Петро – *див. прим. 1900.*
2184. Тягун (у дівоцтві Кандзюба) Марія – *див. прим. 404.*
2185. Боярчук Василь – *див. прим. 2148.*

❒ *Марія Боярчук – Мотроні Назарчук*

19.01.1994

2186. Зубань (у дівоцтві Свищ) Параска – *див. прим. 26.*
2187. Шкурпела (у дівоцтві Мостовенко) Катерина – *див. прим. 448.*
2188. Мостовенко (у дівоцтві Свищ) Якилина – *див. прим. 139.*
2189. Мареха Параска – *дружина опішненського гончаря Олексія Марехи.*
2190. Мареха Олексій – *див. прим. 80.*
2191. Бордун Григорій – *випалювач Опішненського заводу «Художній керамік».*
2192. Мирко Олексій – *див. прим. 2033.*
2193. Білик Іван – *див. прим. 41.*
2194. Кошеленко Анатолій – *див. прим. 1877.*
2195. Мареха Марвина – *див. прим. 2171.*

❒ *Марія Боярчук – Мотроні Назарчук*

Кінець травня 1994 (?)

2196. Шкурпела (у дівоцтві Мостовенко) Катерина – *див. прим. 448.*
2197. Герасименко Марія – *донька Михайла Герасименка (по-вуличному «Пшика»).*
2198. Герасименко Михайло Григорович (по-вуличному «Пшик») *був членом церковної ради Різдво-Богородичної церкви в Малих Будищах, за що в 1920-х роках позбавлений виборчих прав.*
2199. Омеляненко Людмила – *див. прим. 2030.*
2200. Білик-Пошивайло Анастасія – *див. прим. 183.*
2201. Його батьки, окрім заняття хліборобством, виготовляли глиняні іграшки, зокрема свистунці. Самі їх розмальовували, випалювали, а потім возили продавати.
2202. Чуйко (у дівоцтві Омеляненко) Уляна – *див. прим. 406.*

❒ *Марія Боярчук – Мотроні Назарчук*

27.07.1994

2203. Шкурпела (у дівоцтві Мостовенко) Катерина – *див. прим. 448.*
2204. Тараненко (у дівоцтві Зубань) Наталя – *див. прим. 1652.*
2205. Назарчук Валентина – *див. прим. 23.*

❒ *Марія Боярчук – Мотроні Назарчук*

24.11.1994

2206. Шкурпела (у дівоцтві Мостовенко) Катерина – *див. прим. 448.*
2207. Чуйко (у дівоцтві Омеляненко) Уляна – *див. прим. 406.*

❒ *Марія Боярчук – Мотроні Назарчук*

07.03.1995

2208. Пошивайло Гаврило – *див. прим. 18.*
2209. Пошивайло (у дівоцтві Бородавка) Євдокія – *див. прим. 19.*
2210. Кришталь Марія – *див. прим. 71.*
2211. Тягун (у дівоцтві Кандзюба) Марія – *див. прим. 404.*
2212. Шкурпела (у двоцтві Мостовенко) Катерина – *див. прим. 448.*
2213. Боярчук Віктор – *див. прим. 2144.*
2214. Герасименко Олександра – *див. прим. 502.*
2215. Мареха Марвина – *див. прим. 2171.*

❒ *Марія Боярчук – Мотроні Назарчук*

29.03.1995 (за поштовим штемпелем)

2216. Герасименко Олександра – *див. прим. 502.*
2217. Шкурпела (у дівоцтві Мостовенко) Катерина – *див. прим. 448.*
2218. Герасименко Єфросинія – *див. прим. 432.*
2219. Дацінька (у дівоцтві Китриш) Любов – *див. прим. 265.*
2220. Китриш Галина – *див. прим. 125.*
2221. Чуйко (у дівоцтві Омеляненко) Уляна – *див. прим. 406.*

❒ *Марія Боярчук – Мотроні Назарчук*

12.07.1996

2222. Боярчук Василь – *див. прим. 2148.*
2223. Пошивайло Олександр (Олесь) – *див. прим. 266.*
2224. Яценко Сергій Трохимович – *опішненський гончар. Працював у заводі «Художній керамік». Станом на 1996 рік був заступником директора Державного музею-заповідника українського гончарства в Опішному.*
2225. Мова про автора книги Віктора Міщанина, який 2006 року відвідав Марію Боярчук, збираючи матеріали до своєї першої книги «Словник гончарів Глинського, Малих Будищ, Старих Млинів, Хижняківки».
2226. Герасименко Олександра – *див. прим. 502.*

❒ *Марія Боярчук – Мотроні Назарчук*

17.11.1996

2227. Тягун (у дівоцтві Кандзюба) Марія – *див. прим. 404.*
2228. Бордун Григорій – *див. прим. 2191.*
2229. Бордун (у дівоцтві Чуйко) Марія – *дружина Григорія Бордуна.*
2230. Гресько Петро *працював у заводі «Художній керамік».*

2231. Шкурпела (у дівоцтві Мостовенко) Катерина – *див. прим. 448.*
2232. Герасименко Олександра – *див. прим. 502.*
2233. Боярчук Віктор – *див. прим. 2144.*
2234. Задорожний Михайло Васильович – *директор заводу «Художній керамік» після Олексія Мирка.*
2235. Зубань Дмитро – *див. прим. 1936.*
2236. Очевидно, йдеться про Любов Зубань – *дружину опішненського гончаря Дмитра Зубаня.*
2237. Китриш Михайло – *див. прим. 125.*
2238. Йдеться про батьків Михайла Китриша.

❒ *Марія Боярчук – Мотроні Назарчук*

Березень 1997 (?)

2239. Шкурпела (у дівоцтві Мостовенко) Катерина – *див. прим. 448.*
2240. Герасименко Олександра – *див. прим. 502.*
2241. Герасименко Єфросинія – *див. прим. 432.*
2242. Біляк Параска – *див. прим. 3.*

❒ *Марія Боярчук – Мотроні Назарчук*

07.04.1997

2243. Хмелик Іван – *начальник цеху №2 Опішнянського заводу «Художній керамік».*
2244. Мареха Олексій – *див. прим. 80.*
2245. Шкурпела (у дівоцтві Мостовенко) Катерина – *див. прим. 448.*
2246. Чуйко (у дівоцтві Омеляненко) Уляна – *див. прим. 406.*
2247. Канівець Анастасія – *див. прим. 447.*

❒ *Марія Боярчук – Мотроні Назарчук*

28.09.1997

2248. Тягун (у дівоцтві Кандзюба) Марія – *див. прим. 404.*
2249. Біляк Параска – *див. прим. 3.*
2250. Дугельна Марія Яківна (1914–?) – *опішненська малювальниця, майстриня дитячої іграшки. Працювала в Опішнянській промартілі (згодом заводі) «Художній керамік» (1931–1971).*
2251. Яценко Єфросинія – *див. прим. 590.*
2252. Отченашко Максим Андрійович – *голова малобудищанського колгоспу імені XI-річчя КНС (1945–1948). У той час там функціонували колгоспні гончарня та цегельний завод з виробництва тонкої вогнетривкої цегли.*
2253. Білик Іван – *див. прим. 41.*

2254. Боярчук Віктор – *див. прим. 2144.*
2255. Шкурпела (у дівоцтві Мостовенко) Катерина – *див. прим. 448.*
2256. Чуйко (у дівоцтві Омеляненко) Уляна – *див. прим. 406.*

❒ *Олена Щербань – Мотроні Назарчук*

06.01.2006

2257. Бойченко Іван – *див. прим. 354.*
2258. Очевидно, йдеться про відому українську майстриню іграшки Ольгу Галактіонівну Шиян.

❒ *Сергій Латанський – Віталію Ханку*

12.06.1997 (за поштовим штемпелем)

2259. Піаніда (справжнє прізвище П'янида) Борис – *див. прим. 129.*
2260. Біляк Параска – *див. прим. 3.*
2261. Білик Іван – *див. прим. 41.*

---

1. *Лист Білик Марії до Назарчук Мотрони. Перша половина 1960-х (?) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
2. *Лист Білика Івана до Назарчук Мотрони. 15.11.1969 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 3. – Од. зб. 74. – Арк. 29-29 зв.*
3. *Лист Біляк Параски до Назарчук Мотрони. Друга половина 1987 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 3. – Од. зб. 74. – Арк. 40-42 зв.*
4. *Лист Біляк Параски до Назарчук Мотрони. 13.08.1987 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 3. – Од. зб. 74. – Арк. 47-47 зв.*
5. *Лист Біляк Параски до Назарчук Мотрони. Березень – травень, 1988 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства.*
6. *Лист Біляк Параски до Назарчук Мотрони. Березень – травень, 1988 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства.*
7. *Лист Біляк Параски до Назарчук Мотрони. 13.06.1989 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства.*

8. *Лист Біляк Параски до Назарчук Мотрони. 11.07.1989 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства.*
9. *Лист Біляк Параски до Назарчук Мотрони. 12.10.1989 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства.*
10. *Лист Біляк Параски до Назарчук Мотрони. 12.12.1989 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства.*
11. *Лист Біляк Параски до Назарчук Мотрони. 10.02.1990 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства.*
12. *Лист Біляк Параски до Назарчук Мотрони. 16.04.1990 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства.*
13. *Лист Біляк Параски до Назарчук Мотрони. 19.06.1990 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства.*
14. *Лист Біляк Параски до Назарчук Мотрони. 10.10.1990 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства.*
15. *Лист Біляк Параски до Назарчук Мотрони. 25.10.1990 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства.*
16. *Лист Біляк Параски до Назарчук Мотрони. 12 березня, початок 1990-х (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства.*
17. *Лист Біляк Параски до Назарчук Мотрони. 01.09.1991 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства.*
18. *Лист Боярчук Марії до Назарчук Мотрони. 02.03.1993 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
19. *Лист Боярчук Марії до Назарчук Мотрони. 30.03.1993 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
20. *Лист Боярчук Марії до Назарчук Мотрони. 11.06.1993 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
21. *Лист Боярчук Марії до Назарчук Мотрони. 21.12.1993 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
22. *Лист Боярчук Марії до Назарчук Мотрони. 19.01.1994 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
23. *Лист Боярчук Марії до Назарчук Мотрони. Кінець травня 1994 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 3. – Од. зб. 74. – Арк. 21-21 зв.*
24. *Лист Боярчук Марії до Назарчук Мотрони. 27.07.1994 // Приватний архів Віктора Міщанина.*

25. *Лист Боярчук Марії до Назарчук Мотрони. 24.11.1994 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
26. *Лист Боярчук Марії до Назарчук Мотрони. 07.03.1995 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
27. *Лист Боярчук Марії до Назарчук Мотрони. 29.03.1995 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
28. *Лист Боярчук Марії до Назарчук Мотрони. 12.07.1996 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 3. – Од. зб. 74. – Арк. 27-27 зв.*
29. *Лист Боярчук Марії до Назарчук Мотрони. 17.11.1996 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 3. – Од. зб. 74. – Арк. 22-23 зв.*
30. *Лист Боярчук Марії до Назарчук Мотрони. Березень 1997 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 3. – Од. зб. 74. – Арк. 24-24 зв.*
31. *Лист Боярчук Марії до Назарчук Мотрони. 07.04.1997 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
32. *Лист Боярчук Марії до Назарчук Мотрони. 28.09.1997 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 3. – Од. зб. 74. – Арк. 25-26 зв.*
33. *Лист Демченка Трохима до Назарчук Мотрони. Квітень 1971 (?) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
34. *Лист Демченка Трохима до Назарчук Мотрони. 05.05.1977 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
35. *Лист дирекції заводу «Художній керамік» до Назарчук Мотрони. 07.03.1961 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
36. *Лист дирекції заводу «Художній керамік» до Назарчук Мотрони. 08.03.1964 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
37. *Лист Зіньківського райкому КПУ та виконкому Зіньківської райради до Мотрони Назарчук. Березень, 1965–1967 (?) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
38. *Лист керівників Полтавського обкому КПУ та Полтавського облвиконкому до Назарчук Мотрони. Березень 1964 (?) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
39. *Лист Латанського Сергія до Віталія Ханка. 12.06.1997 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віталія Ханка.*
40. *Лист Леженіна Івана до Назарчук Мотрони. Квітень 1971 (?) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
41. *Лист Линник Зінаїди до Назарчук Мотрони. Квітень, 1973–1977 (?) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
42. *Лист Линник Зінаїди до Назарчук Мотрони. Квітень, 1978–1989 (?) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
43. *Лист Линник Зінаїди до Назарчук Мотрони. Грудень 1978 (?) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
44. *Лист Линник Зінаїди до Назарчук Мотрони. Друга половина 1983 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному,*

Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 3. – Од. зб. 74. – Арк. 20-20 зв.

45. *Лист Линник Зінаїди до Назарчук Мотрони. Жовтень, середина 1980-х (?) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
46. *Лист Линник Зінаїди до Назарчук Мотрони. Березень, 1987–1990 (?) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
47. *Лист Линник Зінаїди до Назарчук Мотрони. 26.11.1987 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 3. – Од. зб. 74. – Арк. 18-19 зв.*
48. *Лист Линник Зінаїди до Назарчук Мотрони. Грудень, 1987–1989 (?) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
49. *Лист Линник Зінаїди до Назарчук Мотрони. 18.12.1987 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 3. – Од. зб. 74. – Арк. 15-15 зв.*
50. *Лист Линник Зінаїди до Назарчук Мотрони. 22.03.1989 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
51. *Лист Линник Зінаїди до Назарчук Мотрони. 25.03.1989 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
52. *Лист Линник Зінаїди до Назарчук Мотрони. 11.09.1989 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 3. – Од. зб. 74. – Арк. 14-14 зв.*
53. *Лист Линник Зінаїди до Назарчук Мотрони. 31.10.1989 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 3. – Од. зб. 74. – Арк. 16-17 зв.*
54. *Лист Линник Зінаїди до Назарчук Мотрони. 23.02.1990 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
55. *Лист Назаренка Андрія до Назарчук Мотрони. 04.03.1967 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
56. *Лист Назаренка Андрія до Назарчук Мотрони. Березень 1968 (?) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
57. *Лист Назаренка Андрія до Назарчук Мотрони. Листопад 1968 (?) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
58. *Лист Назаренка Андрія до Назарчук Мотрони. 28.04.1969 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 3. – Од. зб. 74. – Арк. 30.*
59. *Лист Назаренка Андрія до Назарчук Мотрони. 01.11.1969 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
60. *Лист Назаренка Андрія до Назарчук Мотрони. 03.03.1970 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
61. *Лист Назарчук Мотрони до Єфімової Тетяни. 13.01.1998 // Приватний архів Ольги Буднікової.*
62. *Лист Назарчук Мотрони до Єфімової Тетяни. 19.02.1998 // Приватний архів Ольги Буднікової.*
63. *Лист Назарчук Мотрони до Каші Надії. Грудень 1992 (?) // Приватний архів Ольги Буднікової.*

64. *Лист Назарчук Мотрони до Каші Надії. 29.07.1997 // Приватний архів Ольги Буднікової.*
65. *Лист Назарчук Мотрони до Конюшенко Світлани. 21.01.2007 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
66. *Лист Назарчук Мотрони до Латанського Сергія. 28.01.1988 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 3. – Од. зб. 170. – Арк. 1-2 зв.*
67. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 28.12.2001 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
68. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 04.02.2002 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
69. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 05.03.2002 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
70. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 03.06.2002 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
71. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 06.07.2002 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
72. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 08.10.2002 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
73. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 04.11.2002 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
74. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 21.01.2003 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
75. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 28.02.2003 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
76. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 12.04.2003 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
77. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 07.06.2003 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
78. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 02.07.2003 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
79. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 17.07.2003 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
80. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 20.08.2003 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
81. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 06.11.2003 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
82. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 12.12.2003 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
83. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. Кінець грудня 2003 (?) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
84. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 10.02.2004 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
85. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 12.03.2004 // Приватний архів Віктора Міщанина.*

86. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 23.04.2004 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
87. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 05.05.2004 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
88. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 17.07.2004 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
89. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 13.08.2004 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
90. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 20.08.2004 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
91. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 06.09.2004 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
92. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 05.10.2004 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
93. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 10.12.2004 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
94. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 11.01.2005 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
95. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 31.01.2005 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
96. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 23.02.2005 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
97. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 13.04.2005 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
98. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 10.07.2005 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
99. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 16.07.2005 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
100. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 04.11.2005 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
101. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 05.12.2005 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
102. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 30.12.2005 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
103. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 06.01.2006 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
104. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 13.03.2006 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
105. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 20.04.2006 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
106. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 15.05.2006 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
107. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 28.07.2006 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
108. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 08.09.2006 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віктора Міщанина.*

109. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 18.09.2006 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
110. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 09.10.2006 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
111. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 10.11.2006 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
112. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 17.12.2006 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
113. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. Кінець грудня 2006 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
114. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 11.01.2007 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
115. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 03.02.2007 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
116. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 27.02.2007 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
117. *Лист Назарчук Мотрони до Міщанина Віктора. 28.04.2007 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
118. *Лист Назарчук Мотрони до Пошивайла Олеся. 16.12.2000 // Приватний архів Олеся Пошивайла.*
119. *Лист Назарчук Мотрони до Пошивайлів Гаврила та Євдокії. 03.11.1988 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Олеся Пошивайла.*
120. *Лист Назарчук Мотрони до Пошивайло Світлани. 13.11.1999 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 3. – Од. зб. 74. – Арк. 63-64 зв.*
121. *Лист Назарчук Мотрони до Пошивайло Світлани. 20.12.1999 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 3. – Од. зб. 74. – Арк. 68-74 зв.*
122. *Лист Назарчук Мотрони до Пошивайло Світлани. 04.03.2000 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 3. – Од. зб. 74. – Арк. 75-80 зв.*
123. *Лист Назарчук Мотрони до Ротача Петра. Друга половина грудня 1980 (?) // Державний архів Полтавської області. – Ф. 9098. – Оп. 7. – Спр. 226. – Арк. 3-7.*
124. *Лист Назарчук Мотрони до Ротача Петра. 19.01.1981 // Державний архів Полтавської області. – Ф. 9098. – Оп. 7. – Спр. 226. – Арк. 9-10.*
125. *Лист Назарчук Мотрони до Селюченко Олександри. Жовтень, 1973–1986 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 136. – Арк. 69.*
126. *Лист Назарчук Мотрони до Селюченко Олександри. 31.03.1977 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному,*

Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 136. – Арк. 5-7 зв.

127. *Лист Назарчук Мотрони до Селюченко Олександри. Березень, 1978–1983 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 136. – Арк. 62.*
128. *Лист Назарчук Мотрони до Селюченко Олександри. Квітень, 1978–1980 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 136. – Арк. 1-3 зв.*
129. *Лист Назарчук Мотрони до Селюченко Олександри. Грудень, 1978–1983 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 136. – Арк. 9.*
130. *Лист Назарчук Мотрони до Селюченко Олександри. 03.03.1979 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 136. – Арк. 13-15 зв.*
131. *Лист Назарчук Мотрони до Селюченко Олександри. Грудень 1979 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 136. – Арк. 10-11 зв.*
132. *Лист Назарчук Мотрони до Селюченко Олександри. 1980 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 136. – Арк. 63-64 зв.*
133. *Лист Назарчук Мотрони до Селюченко Олександри. Липень – серпень 1981 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 136. – Арк. 17-22 зв.*
134. *Лист Назарчук Мотрони до Селюченко Олександри. 10.07.1981 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 136. – Арк. 24-25 зв.*
135. *Лист Назарчук Мотрони до Селюченко Олександри. 25.12.1981 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 136. – Арк. 26-30 зв.*
136. *Лист Назарчук Мотрони до Селюченко Олександри. 1982 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 136. – Арк. 31-34 зв.*
137. *Лист Назарчук Мотрони до Селюченко Олександри. Середина 1980-х (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 136. – Арк. 59-59 зв.*

138. *Лист Назарчук Мотрони до Селюченко Олександри. Березень, 1984–1986 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 136. – Арк. 61.*
139. *Лист Назарчук Мотрони до Селюченко Олександри. 15.12.1984 (за поштовим штемпелем) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 136. – Арк. 36.*
140. *Лист Назарчук Мотрони до Селюченко Олександри. Жовтень – листопад 1985 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 136. – Арк. 67-68 зв.*
141. *Лист Назарчук Мотрони до Селюченко Олександри. Грудень 1985 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 136. – Арк. 38-41 зв.*
142. *Лист Назарчук Мотрони до Селюченко Олександри. Грудень 1985 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 136. – Арк. 70.*
143. *Лист Назарчук Мотрони до Селюченко Олександри. 1986 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 136. – Арк. 47-47 зв.*
144. *Лист Назарчук Мотрони до Селюченко Олександри. 1986 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 136. – Арк. 43-46 зв.*
145. *Лист Назарчук Мотрони до Селюченко Олександри. 22.04.1986 (за поштовим штемпелем) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 136. – Арк. 37.*
146. *Лист Назарчук Мотрони до Селюченко Олександри. Кінець 1986 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 136. – Арк. 49-52 зв.*
147. *Лист Назарчук Мотрони до Селюченко Олександри. 23.12.1986 (за поштовим штемпелем) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 136. – Арк. 54.*
148. *Лист Назарчук Мотрони до Селюченко Олександри. 01.03.1987 (за поштовим штемпелем) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 136. – Арк. 60.*
149. *Лист Назарчук Мотрони до Селюченко Олександри. 18.05.1987 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному,*

Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 136. – Арк. 55-58 зв.

150. *Лист Назарчук Мотрони до Ханка Віталія. 18.12.1980 // Приватний архів Віталія Ханка.*
151. *Лист Назарчук Мотрони до Ханка Віталія. Січень 1981 (?) // Приватний архів Віталія Ханка.*
152. *Лист Назарчук Мотрони до Ханка Віталія. 13.02.1981 // Приватний архів Віталія Ханка.*
153. *Лист Назарчук Мотрони до Ханка Віталія. Березень 1981 (?) // Приватний архів Віталія Ханка.*
154. *Лист Назарчук Мотрони до Ханка Віталія. Квітень, 1981–1984 (?) // Приватний архів Віталія Ханка.*
155. *Лист Назарчук Мотрони до Ханка Віталія. 06.05.1981 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віталія Ханка.*
156. *Лист Назарчук Мотрони до Ханка Віталія. 12.05.1981 // Приватний архів Віталія Ханка.*
157. *Лист Назарчук Мотрони до Ханка Віталія. 22.06.1981 // Приватний архів Віталія Ханка.*
158. *Лист Назарчук Мотрони до Ханка Віталія. 02.07.1981 // Приватний архів Віталія Ханка.*
159. *Лист Назарчук Мотрони до Ханка Віталія. Жовтень, 1981–1988 (?) // Приватний архів Віталія Ханка.*
160. *Лист Назарчук Мотрони до Ханка Віталія. 07.05.1982 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віталія Ханка.*
161. *Лист Назарчук Мотрони до Ханка Віталія. Травень, 1983–1988 (?) // Приватний архів Віталія Ханка.*
162. *Лист Назарчук Мотрони до Ханка Віталія. 25.12.1983 // Приватний архів Віталія Ханка.*
163. *Лист Назарчук Мотрони до Ханка Віталія. 25.12.1983 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віталія Ханка.*
164. *Лист Назарчук Мотрони до Ханка Віталія. 19.02.1985 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віталія Ханка.*
165. *Лист Назарчук Мотрони до Ханка Віталія. 22.04.1985 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віталія Ханка.*
166. *Лист Назарчук Мотрони до Ханка Віталія. 25.04.1987 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віталія Ханка.*
167. *Лист Назарчук Мотрони до Ханка Віталія. 06.05.1987 // Приватний архів Віталія Ханка.*
168. *Лист Назарчук Мотрони до Ханка Віталія. Листопад 1987 (?) // Приватний архів Віталія Ханка.*
169. *Лист Назарчук Мотрони до Ханка Віталія. Грудень 1987 (?) // Приватний архів Віталія Ханка.*
170. *Лист Назарчук Мотрони до Ханка Віталія. 18.12.1987 // Приватний архів Віталія Ханка.*
171. *Лист Назарчук Мотрони до Ханка Віталія. 17.02.1988 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віталія Ханка.*

172. *Лист Назарчук Мотрони до Ханка Віталія. Квітень 1988 (?) // Приватний архів Віталія Ханка.*
173. *Лист Назарчук Мотрони до Ханка Віталія. 25.08.1988 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віталія Ханка.*
174. *Лист Назарчук Мотрони до Ханка Віталія. 13.06.1998 // Приватний архів Віталія Ханка.*
175. *Лист Назарчук Мотрони до Щербань Олени. 17.03.2003 // Приватний архів Олени Щербань.*
176. *Лист Назарчук Мотрони до Щербань Олени. 18.04.2003 // Приватний архів Олени Щербань.*
177. *Лист Назарчук Мотрони до Щербань Олени. 26.08.2003 // Приватний архів Олени Щербань.*
178. *Лист Назарчук Мотрони до Щербань Олени. 01.10.2003 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Олени Щербань.*
179. *Лист Омеляненко Марії до Назарчук Мотрони. Березень – травень, 1972 (?) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
180. *Лист Острянин Любові до Назарчук Мотрони. 12.12.2006 // [Копія]. – Приватний архів Міщанина Віктора.*
181. *Лист подружжя Леженіних до Назарчук Мотрони. 29.02.1972 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
182. *Лист подружжя Леженіних до Назарчук Мотрони. 05.03.1973 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
183. *Лист подружжя Леженіних до Назарчук Мотрони. 20.12.1973 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
184. *Лист подружжя Назаренків до Назарчук Мотрони. Квітень 1968 (?) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
185. *Лист подружжя Назаренків до Назарчук Мотрони. 25.12.1968 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
186. *Лист подружжя Назаренків до Назарчук Мотрони. 01.03.1969 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
187. *Лист подружжя Назаренків до Назарчук Мотрони. 24.12.1969 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
188. *Лист подружжя Назаренків до Назарчук Мотрони. 26.04.1970 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
189. *Лист Пошивайло Євдокії до Назарчук Мотрони. Лютий 1988 (?) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
190. *Лист працівників майолікового цеху Запорізького заводу стінових матеріалів до Назарчук Мотрони. Березень 1983 (?) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
191. *Лист працівників майолікового цеху Запорізького заводу стінових матеріалів до Назарчук Мотрони. 18.11.1983 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
192. *Лист працівників майолікового цеху Запорізького заводу стінових матеріалів до Назарчук Мотрони. 06.03.1985 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віктора Міщанина.*

193. *Лист Ротача Петра до Назарчук Мотрони. 10.12.1980 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 3. – Од. зб. 74. – Арк. 11-11 зв.*
194. *Лист Ротача Петра до Назарчук Мотрони. 11.01.1981 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
195. *Лист Ротача Петра до Назарчук Мотрони. 19.01.1981 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 3. – Од. зб. 74. – Арк. 39-39 зв.*
196. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. 26.11.1967 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 62. – Арк. 34-37 зв.*
197. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. 14.02.1968 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 62. – Арк. 71-73.*
198. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. 30.04.1969 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 62. – Арк. 81-82 зв.*
199. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. Травень 1971 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 3. – Од. зб. 74. – Арк. 37-38.*
200. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. Грудень, 1971–1975 (?) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
201. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. Квітень, 1972–1973 (?) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
202. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. Жовтень 1972 (?) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
203. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. 1973 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 62. – Арк. 55-58.*
204. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. 1973 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 62. – Арк. 59-60 зв.*
205. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. 13.11.1973 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 62. – Арк. 80 зв.*
206. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. Друга половина 1970-х (?) // Приватний архів Віктора Міщанина.*

207. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. Березень 1977 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства.*
208. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. Березень 1977 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 62. – Арк. 63-66 зв.*
209. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. 06.04.1977 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 62. – Арк. 61-62 зв.*
210. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. Кінець 1970-х (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 62. – Арк. 78-79 зв.*
211. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. Кінець 1970-х (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 62. – Арк. 93-93 зв.*
212. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. Кінець 1970-х – початок 1980-х (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 62. – Арк. 21-22.*
213. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. Кінець 1970-х – початок 1980-х (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 62. – Арк. 32-33 зв.*
214. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. 30 травня, кінець 1970-х (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 62. – Арк. 74-77 зв.*
215. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. Вересень – листопад, кінець 1970-х – початок 1980-х (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 62. – Арк. 68-68 зв.*
216. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. 11.10.1978 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 62. – Арк. 83-86 зв.*
217. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. 01.11.1978 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
218. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. 25.01.1979 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 62. – Арк. 87-88.*

219. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. 24.03.1979 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 62. – Арк. 52-54 зв.*
220. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. Вересень – листопад, 1980 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 62. – Арк. 26-27 зв.*
221. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. Жовтень, 1980–1986 (?) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
222. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. Травень, перша половина 1980-х (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 62. – Арк. 50-51 зв.*
223. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. Лютий, середина 1980-х (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 62. – Арк. 23-24 зв.*
224. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. Червень – серпень 1981 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 62. – Арк. 29-31 зв.*
225. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. 28.06.1981 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 62. – Арк. 94-95.*
226. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. Серпень 1981 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 62. – Арк. 104-104 зв.*
227. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. 16.08.1981 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 62. – Арк. 96-97 зв.*
228. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. Вересень – листопад 1981 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 62. – Арк. 98-99 зв.*
229. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. 1982–1983 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 62. – Арк. 100-101 зв.*
230. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. 14 лютого, 1982–1983 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 62. – Арк. 40-41.*

231. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. Березень – травень, 1982–1983 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 62. – Арк. 25-25 зв.*
232. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. Березень, 1983–1987 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства.*
233. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. Березень, 1983–1987 (?) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
234. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. Грудень, 1983–1985 (?) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
235. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. Вересень – листопад, середина 1980-х (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 62. – Арк. 3-4.*
236. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. 08.10.1984 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 62. – Арк. 17-20 зв.*
237. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. 22.10.1984 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 62. – Арк. 67.*
238. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. Грудень 1984 – січень 1985 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 62. – Арк. 69-70 зв.*
239. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. 21.11.1985 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 62. – Арк. 38-39 зв.*
240. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. 06.01.1986 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 62. – Арк. 89-92 зв.*
241. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. 11.03.1986 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 62. – Арк. 44-47 зв.*
242. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. Квітень 1986 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 62. – Арк. 102-103 зв.*
243. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. Червень 1986 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному,*

Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 62. – Арк. 11-16.

244. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. Вересень – листопад 1986 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 62. – Арк. 1-2 зв.*
245. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. 07.10.1986 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 62. – Арк. 28-28 зв.*
246. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. Грудень 1986 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 62. – Арк. 42-43 зв.*
247. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. Грудень 1986 (?) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
248. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. Січень 1987 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 62. – Арк. 5-6.*
249. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. Січень 1987 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 62. – Арк. 7-8 зв.*
250. *Лист Селюченко Олександри до Назарчук Мотрони. Травень 1987 (?) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 62. – Арк. 48-49 зв.*
251. *Лист Ханка Віталія до Латанського Сергія. 06.05.1997 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 3. – Од. зб. 170. – Арк. 1-1 зв.*
252. *Лист Ханка Віталія до Назарчук Мотрони. 08.12.1980 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 3. – Од. зб. 74. – Арк. 8-8 зв.*
253. *Лист Ханка Віталія до Назарчук Мотрони. Друга половина грудня 1980 (?) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
254. *Лист Ханка Віталія до Назарчук Мотрони. Перша половина 1981 (?) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
255. *Лист Ханка Віталія до Назарчук Мотрони. 08.01.1981 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
256. *Лист Ханка Віталія до Назарчук Мотрони. 10.02.1981 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 3. – Од. зб. 74. – Арк. 12-13.*
257. *Лист Ханка Віталія до Назарчук Мотрони. 22.02.1981 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 3. – Од. зб. 74. – Арк. 4-5 зв.*

258. *Лист Ханка Віталія до Назарчук Мотрони. 04.03.1981 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
259. *Лист Ханка Віталія до Назарчук Мотрони. 01.04.1981 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 3. – Од. зб. 74. – Арк. 10-10 зв.*
260. *Лист Ханка Віталія до Назарчук Мотрони. 26.04.1981 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
261. *Лист Ханка Віталія до Назарчук Мотрони. 03.05.1981 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
262. *Лист Ханка Віталія до Назарчук Мотрони. 17.05.1981 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 3. – Од. зб. 74. – Арк. 9-9 зв.*
263. *Лист Ханка Віталія до Назарчук Мотрони. 28.06.1981 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 3. – Од. зб. 74. – Арк. 6-7 зв.*
264. *Лист Ханка Віталія до Назарчук Мотрони. 06.08.1981 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
265. *Лист Ханка Віталія до Назарчук Мотрони. 04.11.1981 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
266. *Лист Ханка Віталія до Назарчук Мотрони. Грудень 1981 (?) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
267. *Лист Ханка Віталія до Назарчук Мотрони. 02.03.1982 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
268. *Лист Ханка Віталія до Назарчук Мотрони. 29.04.1982 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
269. *Лист Ханка Віталія до Назарчук Мотрони. Листопад, 1982–1989 (?) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
270. *Лист Ханка Віталія до Назарчук Мотрони. Грудень, 1982–1983 (?) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
271. *Лист Ханка Віталія до Назарчук Мотрони. 02.03.1983 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
272. *Лист Ханка Віталія до Назарчук Мотрони. 01.11.1983 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
273. *Лист Ханка Віталія до Назарчук Мотрони. 11.01.1984 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
274. *Лист Ханка Віталія до Назарчук Мотрони. Грудень 1984 (?) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
275. *Лист Ханка Віталія до Назарчук Мотрони. 05.03.1985 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
276. *Лист Ханка Віталія до Назарчук Мотрони. 1986–1988 (?) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
277. *Лист Ханка Віталія до Назарчук Мотрони. 04.03.1987 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
278. *Лист Ханка Віталія до Назарчук Мотрони. 02.05.1987 // Приватний архів Віктора Міщанина.*

279. *Лист Ханка Віталія до Назарчук Мотрони. 02.05.1987 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
280. *Лист Ханка Віталія до Назарчук Мотрони. 12.06.1987 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
281. *Лист Ханка Віталія до Назарчук Мотрони. 03.01.1988 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
282. *Лист Ханка Віталія до Назарчук Мотрони. Березень 1988 (?) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
283. *Лист Ханка Віталія до Назарчук Мотрони. 31.12.1988 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
284. *Лист Ханка Віталія до Назарчук Мотрони. 06.03.1989 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
285. *Лист Ханка Віталія до Назарчук Мотрони. 07.03.1989 (за поштовим штемпелем) // Приватний архів Віктора Міщанина.*
286. *Лист Чернова Леоніда до Назарчук Мотрони. 21.03.1971 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 3. – Од. зб. 74. – Арк. 1-2.*
287. *Лист Чернова Леоніда до Назарчук Мотрони. 08.05.1971 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 3. – Од. зб. 74. – Арк. 3-3 зв.*
288. *Лист Щербань Олени до Назарчук Мотрони. 06.01.2006 // Приватний архів Віктора Міщанина.*

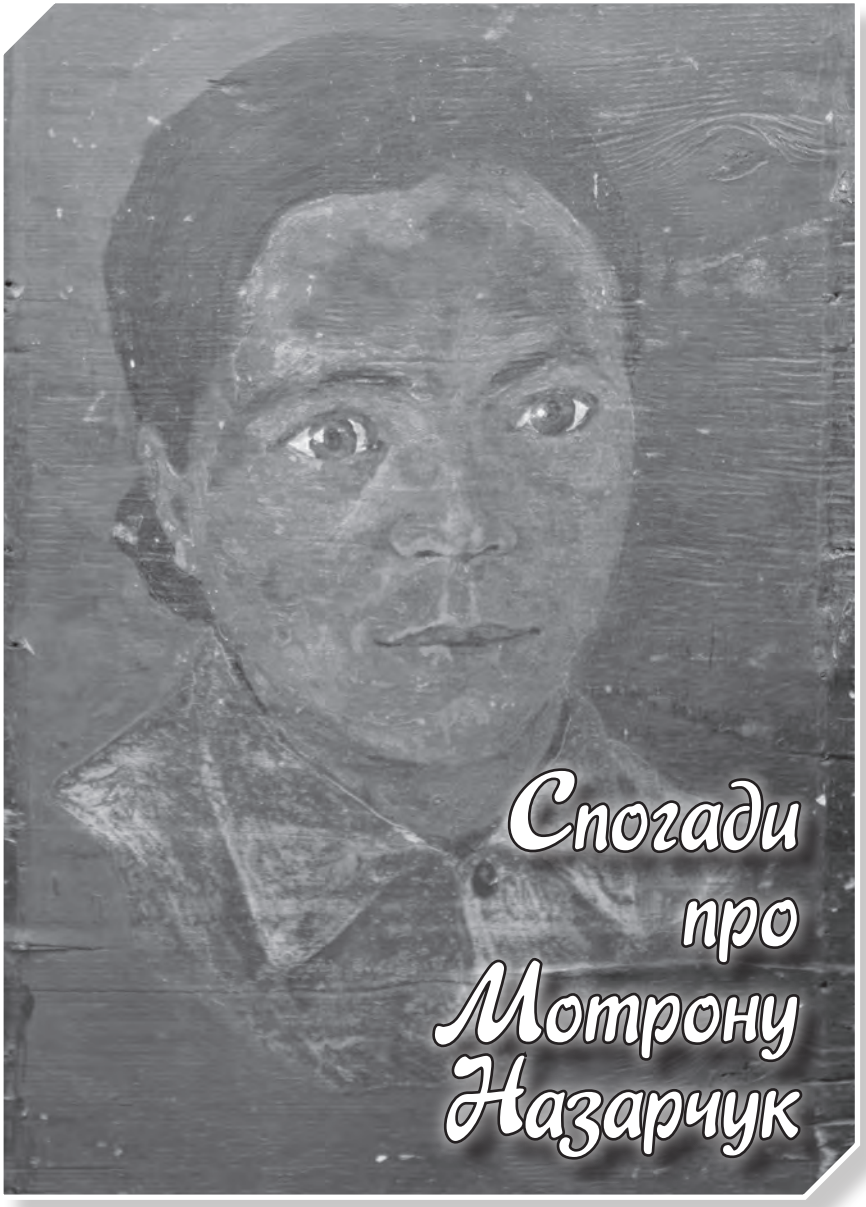

Спогади про Мотрону Назарчук

❒ Спогади Параски Біляк

«Вона сама із Будищечок. А купила хату вона в Опішнім. Отам, де баня була. Отам вона купила та отам жила.

Назарчук Мотя жила не дуже гарно тоже. Шо ж, у неї після войни хата погоріла. Вона жила в хаті отам, на Кардашевому, в бані жила. Баня, була, там, осталась. Чі вона й доси стоїть та баня, чи ні? Там вона жила. А тоді вона построїла хатку собі, ну, вона ж построїла, хатка невеличка і стіни, ну, воно не кончене ще було, а так вона кончила собі. Оце я як ходила раз, Демченко послав мене на позику, як ото ще позика була (ви не знаєте позики, нам як поподушили за ту позику). Каже, вона була в відпуску: «Іди, Білякова, хай іде Назарчучка, підписується на позику, бо вона осталася, а треба ж здавати ті…». Так я й пішла. Пішла я до неї, ввійшла я, оце, так до неї в хату. Оце, я прийшла й стала. Оце, плитка в неї стоїть, їсти вари, тут мати паралізована лежить, тут стоїть стульчик, тут – столик, хлопець занімається, син. Кажу: «Так а де ж ти, Мотю, спиш?» А вона кажи: «Ми оте прибираєм, лягаєм на полу, долі спати, а мати на койці». Тоді мати, ото, вмерла. Вона тоді насилу кончила ту хатку. От так не дуже вона тожи жила.

Гарно малювала. Дуже гарно. Малювала – страшне! Для неї, оце, Наталка і Зіна, чогось як узялись, вона плакала дуже. Чого вони так? Ну, вони думали, шо це вони будуть довіку самі главні. Ну, вони славилися, вони думали, шо це, Боже, сохрани. Це тіки вони – й усе. Ну, не харашо вони так вообще обращались. А чого вони, хтозна. А то була Мар'я Федотовна, то була хароша

жінка, вона за Мотю тягла... Вони як нападуть Мотю, а ми сиділи, отакичко ослони, по три душі на ослоні. Оце я од вікна сижу, Мар'я Федотовна, а третя, їй бо, не знаю хто сидів. Вони Мотю як… Чі Мотя, мабуть, сиділа ж, Назарчучка, шо вони як нападуть, то вона плаче, і ми плачем. В цеху. Вона плаче, і ми плачем з Мар'єю Федотовною, їй бо. Хароша жінка була.

Той син учився дуже гарно, а поїхав здавати, а здав харашо, то, ну, йому не давали того, гуртожитка. А потом, я не знаю, а люди поздавали, не було ж, погано поздавали, ну, так люди подавали, знаєте, тим, шо за столом сиділи, конверти. Ті попроходили, а її – ні. Ну, вона тоді, той, якто найняла кватирю. На кватирі він жив, а потом він дуже харашо таки занімався, шо йому дали гуртожиток, і він там, ото, жив. А тоді там ожинився, і, ото, послали кудись далеко, шо він був інженером над самольотками і там облучився. Облучився і, ото, переслали його сюди, в Запоріжжя. І тут, ото…

А тоді вже, ото, Зіна і Назарчучка Мотя пішли разом на пенсію (вони на три годи були старші од мене). Ну, Назарчучка хтозна, чі вона жива, чі її нема. Ми переписувались в Запоріжжя, вона до мени два рази приїзжала. Двадцить год не бачились ми, а тоді приїхала вона. А тоді через два годи вп'єть вона приїзжала. А оце як таке стало, знаєте з грішми, ми не стали переписуватися.

А вона писала ж, було, письма мені. А в неї тоже дуже високе давлєніє було. Їм, було, оце Олька Яценкова, вона, їм одкритки щомісяця йдуть із лікарні, шоб вони лягали, а вони не йшли. Вони й кров здавали. То вона писала мені. Було, каже, шо: «Паша, я, в мене така хвороба: я йду на роботу, я впаду, мене скора помощь підбира». Ну, я ж не знала, а тоді вона, як приїхала, та я й балакала, а чого ж… А вона каже: «Я ж думала, я стара…». Поступила там десь, тожи керамічний завод в Запоріжжі. Шо, каже: «Думаю, син же, считай, інвалід, жінка бросила, девочка була, а шо він робитиме. Я думаю: я буду гроші складати, я умру, а він буде жити, хоч за ті гроші, за мої». А потім вона ходила, ходила, та невістка: ніхто її не вхватив, та й прийшла вп'єть до його. І вп'єть жила, жила і обратно покинула. Ну, вона, ото, жила й жила. Тоді, ото, вона писала мені, шо «я приїду до тебе, Паша». Нема та й нема. Думаю: ну, це шось таке случилось. Коли так уже, я не знаю, яке воно врем'я було, шо тепло

ще було. Я там, у галіреї, а воно дощ пройшов. Я глянула: таке, наче бабка ходи в мене в дворі. Я так одтой, двері одхилила, а вона, аби не осміхнулась, я б і не впізнала. А вона осміхнулася, а я кажу: «То ти Мотю?» А вона каже: «Я». А я кажу: «Мабуть, шось случилося?» А вона каже: «Случилось». Вона живо в сльози: «Умер Льоня, – каже, – син, – кажи: – Була ввечері в лікарні, балакала. Він кажи: «Йди, мамо, та гляди там, шоб під машину не попала». Так прямо каже, страх. Пішла утром, він умер. Стала ж, кажи, казати. Коли вони ж сказали: серце, як інфаркт. Так вона поховала, а тоді, ото, приїхала сюди, до мени, та побула, мабуть, в мени з тиждень, а поїхала вона в Опішнє, була в оції, Линнички Зіни, дві ночі, а тоді в Насті Микитівни, то учителька. А тоді вп'єть, ото, приїзжала, була в мени, мабуть, днів два. Шо вона писала, шо вона думала оце сьогодні їхати, ще полола я грядки. Вона: «Давай я тобі огород поможу полоти». Кажу: «Не нада». – «Давай я поможу». Помогла мені отуди грядки полоти. Тоді, ото, попрощалися ми. Вона кажи: «Не проводь мене». Отуди трошки я довела її, і поїхала. Коли вона мені пише письмо, шо «я на той день, Паша, не поїхала. Ночувала в Насті Микитівни». Ото, а чого вона, вже хтозна. Вона плакала, вона казала: «Я наскладала16000». Зробила пам'ятник харош синові ж, а 10000 ше ж подарувала онуці ж, а 6000 вона казала, вона шось багатенько, шо вона каже 6000 осталось собі, а воно таке з грішми зробили, шо якраз.

Ото, ми так з нею, ото, дружили. Ми послідн є врем'я, з Назарчучкою одсадили, ми малювали оці бокли. Вона і я. Інтересно, чі вона хоть жива, чі ні?» [4].

❒ Спогади Ольги Буднікової

«...Я є, хоч і не дуже близькою, але все ж родичкою Мотрони Савівни. Вона доводиться мені двоюрідною бабусею (я онука Івана Савича Каші). На жаль, про Мотрону Савівну знаю небагато, бо раніше не дуже цікавилась своєю ріднею. Знала лише те, що про неї згадується у Великій радянській енциклопедії. Але зараз я побувала в Опішні і була дуже приємно здивована тим, що там створені такі чудові музеї (ми з родиною встигли подивитись

Музей Кричевського і Музей гончарства, а ще ж скільки не встигли!). А ще побачили меморіальну дошку на честь Мотрони Савівни! Я почала шукати відомості про неї в Інтернеті і знайшла Вашу статтю, за яку ще раз Вам дякую! Мотрону Савівну я бачила, на жаль, лише одного разу, у Полтаві. Але я багато чула про неї від своєї тітки, Надії Іванівни Каші (племінниці Мотрони Савівни). Із матеріалів, які могли б бути цікавими, у мене є фотографія 1939 року (2-й випуск опішнянської школи майстрів художньої кераміки), на якій є Мотрона Савівна, Артем Савич та Іван Савич (мій дід). Я можу відсканувати це фото і надіслати (в електронному вигляді або надруковану паперову копію). Також є сімейна фотографія приблизно 1931 року, де сфотографована майже уся родина Кашів. Також у мене є кілька глечиків роботи Мотрони Савівни (один з них, правда, досить сильно пошкоджений), і барильце «ВСХВ»...» [2].

* * *

«...Я дочка Тетяни Іванівни, найменшої дочки Івана Савича. Мама живе у Києві, мамина сестра – Надія Іванівна – в Полтаві, їх брата Миколи Івановича вже немає. Власне, в Опішню приїздили влітку для того, щоб подивитись разом із мамою і тіткою на ті місця, де пройшло їх дитинство і молодість. Бачили школу, в якій викладав Іван Савич і в якій вчилася моя тітка. Про батька і мама, і тітка згадують з великою повагою – він був талановитим вчителем математики, мав відзнаку «Відмінник народної освіти». Мріяв, щоб хтось із його дітей теж став учителем математики. Правда, ні я, ні мама вчителями не стали, але освіту маємо математичну (тітка моя – лікар-кардіолог). В Опішні побували в деяких музеях і побачили меморіальну дошку Мотроні Савівні, тому я й почала шукати в Інтернеті, що про неї відомо. Моя тітка, Надія Іванівна, часто згадувала про неї, вони листувалися. Але навряд чи я можу розповісти про неї щось нове, бо про її досить складне життя і про талант до малювання Ви знаєте. Моя тітка розповідала, що Мотрона Савівна, власне, не отримала іншої освіти, крім керамічної школи (випускне фото якої у Вас є). Вона була чуйною людиною, допомагала рідним. Наприклад, коли моя тітка перенесла інфаркт, Мотрона Савівна теж приїздила її доглядати, причому з власної ініціативи, а не тому, що її попросили. Малювала Мотрона Савівна завжди легко і з задоволенням. Вона розмальовувала

на прохання рідних або знайомих кухонні дощечки, а для моєї тітки зробила малюнок класичної полтавської вишивки «Дерево життя» (назва – зі слів моєї тітки), і цей малюнок Надія Іванівна вишила на занавісках.

Я бачила Мотрону Савівну лише один раз у Полтаві, і вона запам'яталась мені дуже жвавою і енергійною, незважаючи на вік (тоді їй було за 80 років). Мені було б цікаво поспілкуватися з нею, але так і не склалося… На жаль, я не так давно взагалі почала цікавитись своїм корінням. Тому, мабуть, Ви можете мені більше розказати, ніж я Вам.

Я була б вдячна, якби Ви сказали, де можна почитати Ваші праці про опішнян, бо в Інтернеті я знайшла повністю опубліковану лише статтю про Мотрону Савівну (до 100-річчя з дня її народження). Це було б дуже цікаво і моїй тітці, бо вона багатьох з них пам'ятає. Може, Ви знаєте, чи можна купити Ваші книги або журнали з Вашими роботами в Києві? Я би дуже хотіла, щоб книга про Мотрону Савівну була надрукована, і якщо я зможу чимось допомогти – я була б рада...» [3].

❒ Спогади Надії Каші

«Я кажу, шо невдале в неї життя було таке. А талановита жінка, звичайно, була. І я кажу, шо ото ж вона говорила, шо соромились, мол, хлопці, шо така мала, мол, вони вже парубки, велика уже різниця між ними, а вона, обшим, найменша.

Ну, вона, так практично оце ж, офіційно, мабуть, вона закінчила тіки оцю саму школу, а так вона самоучка була. Ну, хлопці там помагали і все…

А воно, отож, так у неї вийшло, шо із сином, єдиний син… Причом, тоже талановитий був, і він малював гарно. І в школі, тьотя Мотя казала, шо він подарував перед від'їздом якісь картини, там навіть висіли його у школі. А так вийшло... Відкіля ця хвороба взялась? Їй хотілось помогти йому. Оце ж вона шукала, десь хтось почув, шо от нове опубліковано. І я найшла, в нашу медичну бібліотеку, там найшла цей журнал. І вона виписала адрес, і все, поїхала. Їй кажуть: «Звідки ви взяли? Як ви могли це добуть, це медичні діла?»

Ну, приїжжала вона. Я перенесла інфаркт, це в 89-му. Вона приїхала трошки тут мене доглядати. А потім вона ще була, по-моєму. Ото ж я говорю. Оце бачити: прислала, оце ось вишивка по її цьому узору. Я її просила, шоб вона мені намалювала. А потім вона пообіцяла, шо приїде, і не приїхала. Я написала, шо може приїхати до Вас, помогти. Вона: «Ні, не треба, бо Коля приїжжав, в нас таке повітря, йому стало погано». А я ж інфаркт перенесла, а вона боялася, шоб я туди їхала.

Ви знаєте, шо тьотя Мотя своєрідна була така. Я кажу, може, в зв'язку, шо таке життя, вона така була досить замкнута, порівнюючи з другими Кашами, які були активні співуни, танцюни, то вона досить така замкнута була, не дуже спілкувалася з кимсь, і говорю, шо мало ми з нею жили, так такого особливого…» [5].

* * *

«Ну, як батько залишався, він був хворий, його не мобілізували, і 46 років. Значить, йому дали на дві наших сім'ї повозку: пара коней і воза. І, оце, ми погрузились: троє – Мотя з бабусею і сином, і нас четверо: батько, мама і нас двоє – я і Таня (два роки). І оце ж, ми поїхали, сказали, по якій дорозі їхали. Я ж кажу, шо їхали, воно ж тоді, ну, осінь, дощі, грязь, коні пристали, і нам сказали, шо німці вже попереду, обійшли. А так як батько, ну, вчителі всі ж в одном районі обично знайомі, ми заїхали в оцю школу в Кирьяково і там зупинилися, і забрали якраз цього приятеля, учителя цього, як же його, забула прізвище. Оце ж ми там залишились, у цій школі, німці вже окупували. І потом тьотя Мотя із бабусею пішли провідать, покинули ж хату і все, пішли туди провідать, а їм вручили повістку на мого батька в трудармію. Вони повернулись, привезли цю повістку, і він пішов, і забрали. А ми повернулися. Так як наша квартира була розграбована, то ми зупинились у тьоті Моті. Ну, там пожили недовго, потім найшли приватний будинок на Їсіпівці. Це все під час окупації уже було. Це ж ми переїхали, німці уже були там. І то там жили. Ну, я колись, як, оце, в Опішнє їздили, так порахувала, шо я там жила, мабуть, під десятьма покрівлями найменше. Оце така була евакуація.

Я не знаю, де він був у трудармії, ну, діло в том, шо його із трудармії мобілізували у солдати. В мене єсть навіть солдатська

книжка. А там через деякий час в нього кровотеча, бо в нього язва, і його списали. І він був у Поволжжі, ну, у людей жив, там шось робив, і все. І він там був, аж поки звільнили Опішню. Звільнили Опішню. Він повернувся, його призначили директором школи, директором середньої школи. Да. А тоді ж звільнили Західну Україну. Голова, як це називається, облосвіти Полтавської, обласної, знав свої кадри, і він його запросив в Західну Україну. І в 44 році, під час війни, ми туди переїхали. Да, їхали, поїзд наш підірвали, обшим, надивились там усього доброго… Там я, в Сокалі, прожила в Західній Україні дев'ять років. Папа у 47-му році помер, від туберкульозу. Його спочатку в Сокалі лікували, а потім забрали у Львів, і він помер у Львові, і там і похоронений. І я ж поки там училась – ходила, а потім все це кладовище знесли, так шо ото невідомо… Ніякого… Там знаєте, як тоді ставили: поставили цю пірамідку із зірочкою, дерев'яна, а скільки років пройшло… Так шо я їздила на зустріч із своїми сокурсниками, то нема там нічого, не залишилося. Знесли. Воно там це було… Раніше там була од туберкульозної лікарні, а потім медінститут забрав, це їхня була кафедра психіатрії, і воно все там ліквідувалось.

Він закінчив учительську семінарію у Сорочинцях. Причом тьотя Мотя розказувала, шо їх було два брати старших, Степан і Іван. І обидва вчились добре. І батькові їхньому порадили, шоб він їх, хто кращий, віддав далі вчитись. І вони обидва поступили в учительську семінарію. 15-го року закінчив. Ну, Степан не вспів закінчити її. Почалася війна, і його забрали, чи його пропонували, якась там школа прапорщиків. І він пішов, а папа закінчив в 15-му році. Причом вся сім'я була музикальна. І батько наш бандуру дуже любив і вчився. Був тоді знаменитий такий, його навіть в літературі, описаний, Кравченко – бандурист. А семінаристам, то бандуру не дозволялося. Так папа розказував, шо він жив на квартирі, і шоб не знали, то бандуру під ліжко підв'язував, а вчився в цього Кравченка. Ну, взагалі, вони всі музикальні. Їх було дві сім'ї близьких. Майстренків… Ви за Майстренків знаєте. Двоюрідних… І ось ця фотографія, оце Петро Майстренко фотографував. Оце кусок Кашівської хати, піддашки… А ми туди їздили із братом. Їздили, просто йому хотілось подивиться, і вона тоді ше не була під шифером. Ну, там жінка нам дозволила, і пройшли по усайбі, подивилися, ну, звичайно, в хату не заходили, ну, заходили

по усайбі, а усайба була велика, садок великий. Там, я точно не буду говорить, чі дійсно там було 70 сотих, ну, як ото стали одрізать по 15 сотих, то остався там один двір, а був там здоровенний садок. Ну, опішняни усі ж садоводством і сливами займались. Ото ж, іще Котляревський писав, шо корито опішнянських слив.

За батька. Значить, закінчив він цю семінарію. В армію його не взяли, бо хворий. І направили на роботу в Орданівку. Це була вже громадянська війна. Ні, це ще до революції було, а тоді війна була. Да, да. В 15-му році він закінчив, і його направили. Він там спочатку вчителював. А потом же ця війна закінчилась, почалася громадянська. Він розказував, як там учителі займались баштаном, бо їм же не платили. Під час війни громадянської. А потім із Орданівки переїхали, от я не пам'ятаю точно… Приїхали ми, мабуть, ну, до голодовки, мабуть у 31-му. Оце до того часу він в Орданівці працював учителем. Ну, це ж яка громадянська війна, яка там школа. Ну, ми їздили, ото, з братом, я говорила, шо туди заїжджали, то багато пам'ятає, батько наш і гуртки вів, і грав на любому інструменті. Ну, вони всі Каші були музикальні. Ну, тьотя Мотя Вам говорила, шо батько в них там регентом був. Приїхали туди, і він пішов закінчувати вищу освіту, а чого він у Херсон попав, я не знаю. Херсонський педінститут він учився. Чого він туди, а не в Полтаві, цього я не знаю. Туди поїхав. А як почалась голодовка, він повернувся ж, і всі голодали. Жили в бабусиній хаті, Кашівській хаті. Я ж кажу, шо переїхали в 31-му чи в 32-му році, до голодовки. Там уже свою хату продали, сюди переїхали на постійну, в Опішню, чі в Будища. І потім, ото ж, він повернувся, не знаю, чі він вспів закінчить, чі не вспів. Якось воно, я тоді ще мала була, воно мені не доходило. Ну, голодали ми там усі. І ще такий епізод, я всім розказую, я не люблю про голод говорити, мама ходила пухла, ну, здоровий садок був, треба копать город, сили не було, так я, чого я згадала, шо ходили із братом, батько ходив копать лопухи. Варили і їли. І робили, в нас називались це туленики. Із листя берестка і з акації. А напротів жив Ткаченко, в них акація була цвіла, так не дозволяли там братові. А брат мій, це йому стіки, стіки ж йому було у 32-му, десять, раптом найшли у сараї заховані поцвілі ці туленики. Йому кажуть, а чого ж ти ховав? «А як ви всі помрете, так в мене буде». Ото так голод переносили. Ну, в нас, ми ж в селі не були,

то тут в нас не вигрібали. Просто не було нічого. Ну, дещо в мами там було, то в торгсін, шо було поміняли, ну, пережили. Тьотю Мотю забрав Артем на Кавказ трошки. А ми, наша сім'я, в Будищах. Причом їхня хата якраз остання будищанська, а через дорогу, я пам'ятаю, Ткаченко, це вже вважалось, шо це Опішнє.

Ну, а потім батькові дали роботу, уже голодовка кінчалася, це, мабуть, осінню вже, у 33-му, вже практично оце ж уже пройшло, дали роботу у Міських Млинах, у школі. І він там, по-моєму, рік, ми там прожили, чі два. Не знаю. А звідти вже в Опішнє, там він весь час працював. Тоді називалась Опішнянська зразкова середня школа. Оце двохповерховий будинок єдиний був в Опішні. Під час окупації там була німецька комендатура. Я вже в цю школу не ходила, шо побудували, де був стадіон. А я ходила, як звільнили Опішню, був спочатку отам, де кладовище біля Попівки, там якийсь будинок. Ми ще туди їздили, насіння десь брали, шоб кришу, сами зносили лавки і все. Оце там спочатку вчилися. Потім стала середня школа, де була імені Крупської артіль. Оце там була. Оце там батько був директором, і звідти уже він, поїхали у Західну Україну.

В 39-му в Опішні була школа [гончарна. – *В. М.*], *і його як математика запросили, а Артем, він закінчив, по-моєму, чі в Боровичах, чі десь якийсь технікум, чі де, і він там чі технологом, чі якимсь начальством був, не знаю, чі директором цієї школи, чі ким був.*

Я родилася в Орданівці. Ну, там написано в мене, це вже після війни робили свідоцтво, Опішнє. Ну, і брат мій в Орданівці, і я в Орданівці. А сестра вже ж в 40-му році в Опішні.

Мама із-під Орданівки. Там жи ж папа познайомився, жив у них на квартирі, і одружились. Ну, справа в тому, що її сім'ю розкуркулили. Мама розказувала, «заможня», оце ж свято, то хліб пшеничний, а в будній – яшний. Яйця на базар, масло на базар, шоб земельки купить. А як вони туди… Вони сами із Великого Перевозу. Десь отам, коло Дніпра. Я оце недавно прочитала книжку. Книжка називається «Час цвітіння терну», полтавського, Олефіренка, не приходилось? Я просто не читала такої. Там просто всі оці, чого я й взяла її, бо там Великий Перевіз, оці всі хутори і все. І от як столипінська реформа, шо дозволили продавать землю, оце мамина сім'я, батько і там брат (був такий поміщик Лихопій в Орданівці, продавав землю) і, ото, вони

разом купили, брати, цю землю, перед революцією, переселилися туди з цього Перевозу. І стали ж, ото, трудитися і дотрудилися до куркулів. Так шо ото так. Із маминою сім'єю: батька убили. Хто вбив? Я кажу за оцю книжку, шо прочитала, шо я вам говорю «Час цвітіння терну». Там єсть, шо приходять, розкуркулюють. «Діду, давай золото». «В мене нема». «Пішли». Пішли і забрали його. Забрали, а потім прийшли, сказали, лежить убитий у полі. Хто: чі це були комбєд, чі бандіти. Хтозна, ну, ото таке. А в його було стіки, дочка найстарша, ну, вона була шось там інвалід якийсь, тоді її заміж жи треба, дівчину, видати за якогось бідняка, то вона осталася в Орданівці. А старший брат мамин, Степан, він був спочатку в армії, забрали його, а потім він повернувся, і, отож, він став хазяїнувати, і його розкуркулили, і вислали на Урал, виселили з сім'єю. У Степана було двоє синів: Степан і Іван. І Іван молодий, і втік, десь по дорозі, якось умудрився. Як він там уже, чі змінив прізвище, пішов у військове училище, шо під час війни до полковника дослужився.

Прізвище мами Хоролець. А тоді ж усі були прізвища і вуличні ще, як кажуть. То «Бабичі» вони були. А знаєте як Кашів прізвище вуличне? Їх прізвище вуличне «Шульги». Видно, так жи ж прозивали. А тоді ж були сословія, були як селяни, так були і козаки. І Каші – козаки, і Хорольці – козаки. Так шо у нас кріпаків не було.

Було дві сім'ї дружних. Сім душ Кашів і шість Майстренків. Дружили, збиралися ни біля телевізора, ни біля Інтернета, а збирались, співали, і цей, дружно жили. Значить, у Майстренків: найстарший Петро. Репресований. Це ще він десь при цьому уряді, який був у Харькові, до переїзду у Київ. Потім Іван. Іван, він тожи був репресований. І він, значить, як німці відступали, він з ними організував якусь там… бандуристів, і виїхав за кордон. І там і помер. Тепер Петро, тепер Іван, тепер Яків. Яків письменник, може, читали шо-небудь, в мене є якась книжечка. Тожи був репресований. Тепер, як жи ж його, був секретарем у Рильського. Степан, по-моєму, Степан. Значить, Петро, Іван, Яків, Степан і наймолодший Костя. Костя, цей залишився в Опішньому, вчителював. І ще ніби-то була у них дочка, ну, вона була в Харькові. І не знаю, правда чи ні, шо під час окупації, там жи ж голод був, вона пробиралась в Опішню, її підібрали і кинули в цю машину-душогубку, вона загинула. Ну, це такі відомості. У них було шестеро, а у Кашів – семеро.

У Насті було четверо дітей. Чоловік її залишив. Вона пішла по партійній лінії і витягла всіх дітей. Вона була, між іншим, у якихсь 30-х роках не то секретарем, не то головою сільської ради Малобудищанської. Тепер Маруся. Ця тожи, вона десь там училась, чі не вчилась. Ну, вона така трошки авантюрна була жінка. В час війни чоловік у неї був у органах, і тоді, казали, захворів туберкульозом, і його направили, ну, помістили у Крим. І вона там була з ним, і він там помер. А під час окупації вона там була. А потім там шось таке, не знаю шо, шо вона тожи вийшла заміж і виїхала у Литву, і там померла. Син прийомний в неї був. За Артема. Він поранений був і помер у госпіталі. У Артема двоє було дітей: Галя і Володя.

Брат мій, він же військовий. Як демобілізувався, тут трошки в Полтаві жив, а потім дали йому тут квартиру. Він обміняв на Київ і в Києві жив, і там і помер. Він штурман. Ну, воював він більше із японцями, бо поки ця війна із німцями була, можи він десь на Півночі вспів він, закінчилась війна, поки він закінчив це училіще. Він поступив у ХАІ спочатку, так як і Льоня, був там, і багато наших. А відтіля його запросили в училіще Лєванєвського у Ніколаєві. І він там учився, а тут почалась війна, і їх перевели в Єйськ, десь там в Прикаспійськ. І там він поки закінчив, не вспів він на німецький фронт, а якраз Японія, і там він воював, уже на Далекому Сході» [5].

❒ Спогади Нонни Кисельової

«После окончания Ленинградского высшего художественно-промышленного училища имени Веры Ивановны Мухиной решением государственной комиссии по распределению выпускников (такая форма первичного трудоустройства молодых специалистов существовала в советское время во всех советских учебных заведениях страны) я была направлена на завод «Художній керамік», расположенный в широко известном центре украиского гончарства – Опошне Полтавской области.

Имея вполне реальную возможность остаться работать в Ленинграде, впоследствии я не только не пожалела о решении комиссии, но была даже благодарна судьбе за такой своеобразный

«зигзаг удачи»: семь лет работы на предприятии стали для меня прекрасной школой жизненного и профессионального опыта.

«Полтавщина очаровала меня красотой своей природы, какой-то необычайной чистотой и прозрачностью воздуха, провинциальным (в хорошем понимании этого слова) спокойствием, радушием и доброжелательностью людей». Это строчки из моего первого письма родственникам в Ленинград.

К счастью, первые впечатления и о природе, и о людях края не были обманчивы.

Основу творческого коллектива завода в тот период составляли мастера старшего поколения, пришедшие на предприятие ещё в 30-ые годы. Их имена впоследствии стали широко известными за пределами Опошни, благодаря успешной творческой работе и участию во многих отечественных и зарубежных выставках. Это такие мастера гончарного дела, декоративной скульптуры и игрушки, как Демченко Трофим Назарович, Сердюченко Мефодий Андреевич, Пошивайло Гавриил Никифорович, Билык Иван Архипович, Беляк Василий Андреевич, а также мастера декоративной росписи Назарчук Мотрона Саввична, Лынник Зинаида Петровна, Омеляненко Мария Ефимовна, Пошивайло Евдокия Даниловна, Беляк Прасковья Петровна и др.

Это были мастера «высшей пробы» и по человеческим, и по профессиональным качествам. Большинство из них имели учеников, для которых они являлись не только учителями по профессии, но и прекрасными наставниками по жизни.

Все они хорошо знали традиции местного гончарства (в коллективе было немало потомственных мастеров), в совершенстве владели художественно-техническими приёмами создания изделий и их декоративной отделки, имели значительный творческий потенциал.

В гончарном деле важны не только способ изготовления изделий вручную без применения каких-либо шаблонов, но и вариантный характер работы, способствующий развитию творческой фантазии мастеров.

Эти особенности и качества при неутраченной связи с традициями и достаточно устойчивом ассортименте изделий

придавали продукции предприятия особую привлекательность и делали её легкоузнаваемой в массе других изделий.

При более детальном ознакомлении с работой мастеров разных специальностей в обширном цеху росписи, моё внимание сразу привлекла женщина средних лет. При подчёркнутой скромности внешнего облика (тёмно-синий халат, белая косынка, прикрывающая разделённые на прямой пробор тёмные волосы, высокий лоб, чёткие, но не лишённые мягкости черты лица, спокойный взгляд), рабочее место мастерицы отличалось особой опрятностью и чистотой.

Всё это находилось в каком-то странном противоречии с быстротой, точностью и уверенностью движений рук, наносивших на поверхность кувшинов, макитр, баклаг и достаточно причудливых по форме куманцов изображения сплетённых в венок стилизованных цветов, упругих бутонов, гроздьев винограда в обрамлении узорчастых листьев и завитков.

При этом не существовало никаких предварительных набросков ни на бумаге, ни на самом изделии.

Роспись являлась как чистая импровизация традиционных в основе композиционных схем и творческой фантазии мастера, продиктованных особенностью формы того или иного изделия. Подкупало разнообразие вариантов росписи и детализация проработки её элементов. Орнамент, как правило, обрамлялся по краю изделия и чуть-чуть ниже самой выпуклой части основного объёма двумя чёткими горизонтальными полосками. Колористическое решение росписи во многом было определено цветом фона изделия. Как правило, это был охристо-жёлтый, белый, кирпично-красный разной насыщенности или тёмно-коричневый цвет.

Так состоялось моё знакомство с Мотрёной Саввичной Назарчук – одним из ведущих мастеров росписи опошнянской керамики.

На протяжении последующих лет моей работы на предприятии в качестве главного художника Мотрёна Саввична постоянно была исключительно организованным и ответственным человеком, никогда не позволявшим себе даже малейшей небрежности в работе.

С большим удовольствием она включалась в работу по подготовке к выставкам и была одним из самых активных их участников. Следует

сказать при этом, что выставки с участием мастеров народного искусства в тот период проводились довольно часто.

В 1965 году М. С. Назарчук была включена в группу творческих мастеров завода, каждому из которых установлен персональный оклад, позволяющий сосредоточить творческие усилия на создании новых авторских работ высокого художественного качества» [6].

❒ Спогади Світлани Конюшенко

Хранитель світлого миру в душі

«Жодної секунди не шкодувала, що погодилася їхати в Запоріжжя, хоча аж до зустрічі з Мотроною Савівною не покидало почуття роздвоєності: з одного боку, вона б дуже хотіла зустрітися, а з іншого – не зараз, в день «сумного ювілею», а пізніше.

Старенька жінка, яку ми наздогнали в під'їзді, була Мотрона Савівна Назарчук. І це була удача, бо вона зовсім не чула, і достукатися до неї було б неможливо.

Але це достукатися фізично, а душа її була відкрита до нас з першої миті зустрічі. Книги, що лежали на столі, красномовно свідчили про те, чим живе 95-річна жінка, яка вже стільки перебачила на своєму довгому життєвому шляху (смерть сина, втрата зв'язку з найближчоюріднею).

На нас «обрушилась» лавина тепла, турботи і любові, можливо, тієї, якою довгий час не було з ким поділитися. Старенька клопоталася про те, щоб ми відпочили з дороги, щоб не були голодні – і так було затишно в її не дуже затишній квартирі, ніби в рідної бабусі, яка хоче всіляко потурбуватися про внуків.

Зовсім не чуючи, Мотрона Савівна намагалася вгадувати, про що питають. Якщо не вдавалося, то сміялася з себе, або тихо зітхала над своєю вадою. Основною можливістю поспілкуватися був папір, на якому Віктор писав запитання – і тоді починався такий дивний діалог, в якому розповіді Мотрони Савівни переплітalися з її захопленням*

* *Віктор Міщанин*

Віктором як автором книг, подарованих їй, та з непочутими словами, які злітали з його уст. Було дивно бачити, як люди, яких розділяє півстоліття, говорили однією мовою, обговорювали знайомі обом події (їй з життя, йому – з листів та різних джерел), спілкувалися про людей, яких уже давно немає, але яких ясний розум і пам'ять Мотрони Савівни зберегли такими, якими вони були колись давно.

З радістю і смутком розглядала ювілярка вітальну листівку, на якій було її фото, ще молодої жінки, і її хата, яка пустує й занепадає на межі Малих Будищ і Опішні, і яка викликала чимало спогадів і запитань. А як вона зраділа подарованій книжці, і кілька разів запитувала, чи дійсно її дарують!

Гостинності Мотрони Савівни не було меж: ми навіть їли вареники, приготовані 95-річною жінкою, щоб почастувати гостей.

Жодного нарікання на долю, ніяких зітхань про важке життя. І лише коли Мотрона Савівна запропонувала забрати фотографії, щоденники сина, які, на мою думку, були їй дуже дорогі, стало ясно, наскільки свідомо вона сприймає життя. Вона сказала, що все це не буде нікому потрібно після її смерті.

Дуже емоційно насиченим був цей день: від радості зустрічі, знайомства, до щему в душі, що це перша й остання зустріч; від складності в спілкуванні, до духовного зв'язку, який був між ними, – одна мить.

Тепер для мене Запоріжжя не просто індустріальне, забруднене місто, а це місце, де я мала змогу познайомитися з Людиною, яка через усе своє 95-річне життя пронесла світло в душі і не розгубила на важких дорогах добра, чуйності, співчуття…

Інколи треба спілкуватися з такими людьми, щоб не черствіти душами і задумуватися над смислом свого власного життя» [1].

❐ Спогади Василя Омеляненка

«Я з нею став так знакомий через дружину. Дружина моя, вони вмісті малювали і дружили. А я, як поступив у завод, то я їх зовсім нікого не знав. А тоді, як, ото, із тію майбутньою дружиною познакомився, то узнав. Ну, тоді ми нічим не увлікалися, ліпили,

зовсім до малювальниць оцих ніякого відношення не мали. А тоді, як, ото, стала моя дружина із мальовщиць, і вона так, ото, розповідає, шо які хароші оці мальовщиці. Там Линникова Зіна, Біляк Паша, оце, Назарчук Мотрона Савична. Ну, я до неї так нічогісінько не знаю. А дружина розказує, шо у неї рисунок по оцих, по кераміці, так одрізняється зовсім од других. Він такий вищуканий був, такий... Вона ескізи накидала дома. От. Тоді приміняла їх у заводі. До неї прикріпляли оцих молодих дівчат. Вона вчила малювати. Ну, в неї такий характер був добрий, шо вона не те шо шось із кимось за шось спорилась або ще шо-небудь, а вона йшла всігда назустріч людині, особисто до тих, шо вона вчила, і намагалася, шоб вона освоїла, оце, і рисунок, от, бо харашо освоїти рисунок і передати його на посуду у заводі – це дуже було важливо. Через те, шо єсть такі, шо поступали і вчились – і не освоювали. Через те вже рисунок тирявся. От. А вона цього додержувалася, шоб усе було гарно. Вони жили отут, де Гагаріна вулиця, а тоді, мать, на Першотравневій. От. Пока вона не виїжжала. Син у неї був. Не знаю, чі Василь звати було. Обшим, не знаю. І, ото, ми не раз у їх дома були, о. А як виїжжала, уже перед тим нам подарувала, ото, машинку, ту, шо строчити, «Зінгер». І так дуже, дуже була хароша людина. З неї брали приклад. І навіть заводське начальство і те ж казало, шо биріть приклад із Мотрони Савични. О. У вас, кажи, получиться, як тіки ви з такою наполегливістю будите освоювати. І тоді, як вона виїхала, не знаю куди саме вона виїхала, переписувалися, дружина не раз писала їй пісьмо. Узнавали, шо писала, шо і син був, ото ж, і захворів, і помер він. Вона чі недовго на тім самім місці була, шо переїхала в друге місце. І таке за неї балакали, шо вона, мов, це годів несколько, шо вона вже померла. А вона, оказується, жива була. Так шо це аби дружина була, вона б розказала в тонкості. Через те, шо вони були, як подруги. В їх така спаяність була у заводі, оцих хороших малювщиць, шо вони одна до одної ставилися ввічливо, дружили, дорожили своєю дружбою. Шо ж ще сказати за неї? Ну, як я був посторонній. Та, ото, шо так попалось, шо чі побачу, чі почую оте про неї. Ну, тіки я чув за неї, тіки хароше. Оце, і по музеях, і в Полтаві, в Краєзнавчому: Линникової Зіни мальовка, Назарчукової. Це такі, Біляк Паша, дуже, дуже вони. Тоді була і норма менша, а то в їх такий рисунок був, ну, просто як живий.

Вони з такою добротою, з такою наполегливістю передавали його. Уже впослі, як норма збільшилася, а молоді мальовщиці ше не освоїли, а багато було малювати, уже почалось рисунок портиться. Так шодо цих мальовщиць основних, можна згадати тільки з добротою. У їх життя пов'язане із життям заводу, вони думали тіки за роботу, як краще зробити, і це їм вдавалося, благодаря їхній такій доброті, шо вони не думали, так шоб із цього наживу мати або ще шо-небудь, а просто люди були з душевною добротою і передавали свій талант оцим уже молодшим» [7].

---

1. *Конюшенко Світлана. Хранитель світлого миру в душі // Приватний архів Віктора Міщанина.*
2. *Лист Буднікової Ольги до Міщанина Вітора. 16.11.2013 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
3. *Лист Буднікової Ольги до Міщанина Вітора. 25.08.2013 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
4. *Спогади Біляк Параски. 1996 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Фільмотека № 39.*
5. *Спогади Каші Надії. 25.09.2013 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
6. *Спогади Кисельової Нонни. Березень 2013 // Приватний архів Віктора Міщанина.*
7. *Спогади Омеляненка Василя. 14.01.2013 // Приватний архів Віктора Міщанина.*

Розділ VI

Архівні документи

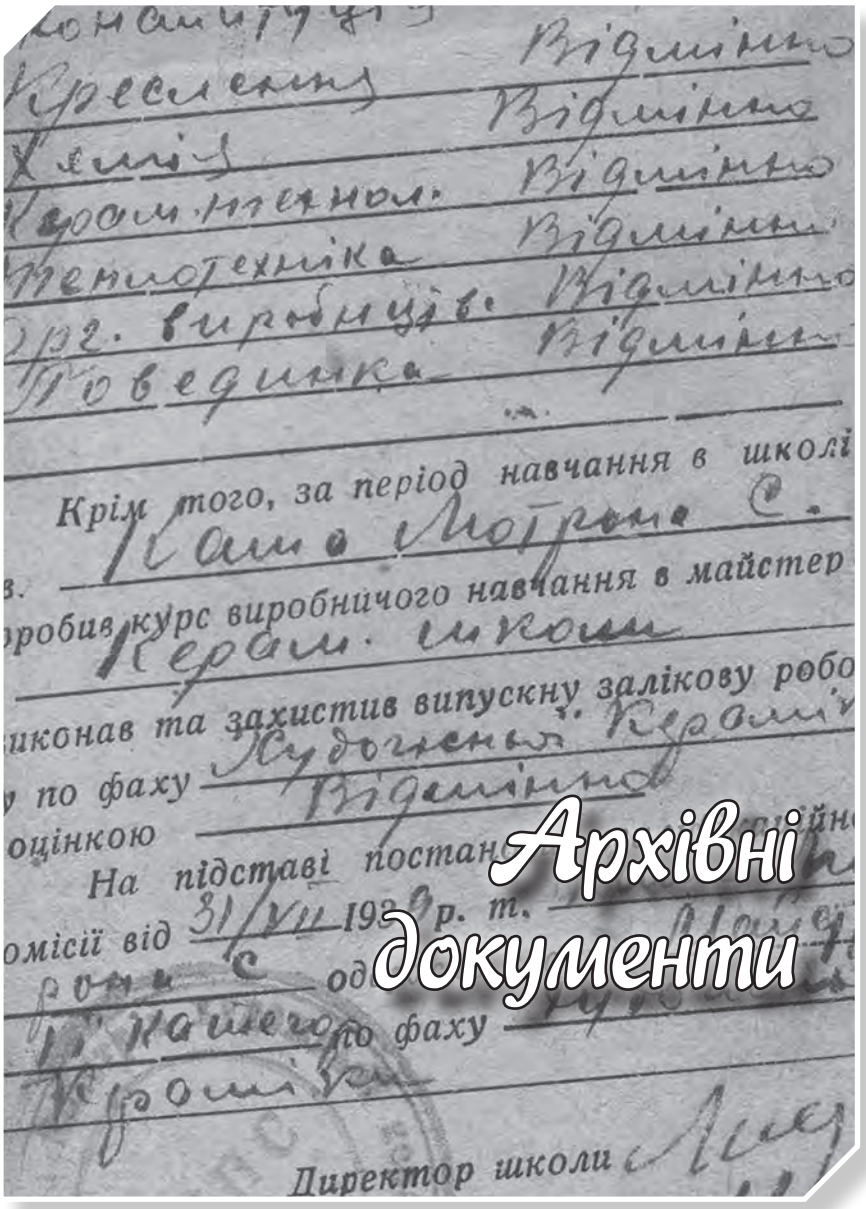
Конституція
Креслення Відмінно
Хемія Відмінно
Керам. технол. Відмінно
Теплотехніка Відмінно
Орг. виробництв. Відмінно
Поведінка Відмінно

Крім того, за період навчання в школі
в. Каша Мотрона С.
робив курс виробничого навчання в майстер
Керам. школи
виконав та захистив випускну залікову робо
у по фаху Художньої Кераміки
оцінкою Відмінно
На підставі постан
омісії від 31/VII 1929 р. т.
рона С. од
Р. нашого по фаху
Кераміки

Директор школи

❒ **Доручення завгоспу Опішнянської школи майстрів художньої кераміки Ларіону Демченку на отримання виробів школи, які перебували на Шевченківській виставці в Полтаві**

«9.IV.1940

№ 5

До Полтавського Д/музею

Доручення

Цим доручається пред'явнику цього зав. госпу н/школи Демченку Ларку М. одержати вироби, які були надіслані та перебували на Шевченківські виставці згідно прикладного р-ка.

Директор: (підпис)

Бухгалтер: (підпис)» [3].

❒ **Акт повернення виробів Опішнянської школи майстрів художньої кераміки, які перебували на Шевченківській виставці в Полтаві**

«Акт №12

1940 р., квітня 28 дня, м. Полтава Краєзнавч. Музей.

Ми, нижче підписані, завфондами музея т. Терещенко С. Г., ст. науковий співробітник фондів т. Самуйло В. Ф. та завгосп опішнянської школи майстрів художньої кераміки т. Демченко Л. М. склали цього акта в тому, що з фондів музея повернуто зазначеній школі через т. Демченко Л. М. (діючого на підставі доручення школи від 9-го квітня 1940 р. за № 5) такі ганчарні вироби – що тимчасово зберігались у фондах – за №№ школи по р-ку № 3 від 5/III 1939 р.

1. Блюда декоративні за №№ з 1 по 18 вкл. та 1^a і 3^a Всього двадцять блюд;

2. Ваза «Папанінці» № 4а – Одна;
3. Бюст Т. Г. Шевченко, бронзірований, № 21 – Один.
4. Чорнильний прибор «Катерина» № 28 – Один.
Всього повернуто 23 (двадцять три) речі.
Акт складено в 2х примірниках: 1) Для фондів музея; 2) Для Опішнянської школи
Передав – (підпис) *«Терещенко»*
Прийняв – (підпис) *«Демченко»*
Присутній – (підпис) *«Самуйло».*
Один примірник акта одержав – (підпис Л. М. Демченка)» [1].

❒ Паспорти виробів Опішнянської школи майстрів художньої кераміки, які перебували на Шевченківській виставці в Полтаві

«Паспорт № 1.
Опішня, «Художньо Керамична» школа.
Назва виробу: Тарілка «Шевченко в Сибірі».
Розмір: d=35 см.
Виконавець: Формовка – Хоменко Петро Іванов.
Малюнок – Наливайко Терешко Йосипов.
Орнамент – ***Каша Мотрона Савична****.*

Паспорт № 1а.
Опішня, «Художньо Керамична» школа.
Назва виробу: Блюдо «Ленін і Сталін».
Розмір: d=35 см.
Виконавець: Формовка – Ємец Іван Тихонович.
Малюнок – Наливайко Терешко Йосип.
Орнамент – ***Каша Мотрона Савишна.***

Паспорт № 2.
Опішня, «Художньо Керамична» школа.
Назва виробу: Тарілка «Єдиного сина у військо віддають».
Розмір: d=30 см.
Виконавець: Формовка – Хоменко Петро Іванов.
Малюнок – Наливайко Терешко Йосипов.
Орнамент – Овсій Любка Кириловна.

Паспорт № 3.
Опішня, «Художньо Керамична» школа.
Назва виробу: Блюдо «Латану свитину з каліки здіймають».
Розмір: d=30 см.
Виконавець: Формовка – Ємець Іван Тихонович.
Малюнок – Наливайко Терешко Йосипов.
Орнамент – Овсій Любка Кирилівна.

Паспорт № 3ª.
Опішня, «Художньо Керамична» школа.
Назва виробу: Блюдо «А он де під тином».
Розмір: d=30 см.
Виконавець: Формовка – Ємець Іван Тихонович.
Малюнок – Наливайко Терешко Йосип.
Орнамент – Багрій Марія Юхимовна.

Паспорт № 4.
Опішня, «Художньо Керамична» школа.
Назва виробу: Блюдо «А он де під тином, голодна дитина, опухлая, мре».
Розмір: d=30 см.
Виконавець: Формовка – Ємець Іван Тихонович.
Малюнок – Наливайко Терешко Йос.
Орнамент – Овсій Любка Кирилівна.

Паспорт № 4ª.
Опішня, «Художньо Керамична» школа.
Назва виробу: Ваза «Папанінці».
Розмір: h=32 см.
Виконавець: Формовка – Хоменко Петро Іванович.
Малюнок – Наливайко Терешко Йосипов.
*Орнамент – **Каша Мотрона Савишна**.*

Паспорт № 5.
Опішня, «Художньо Керамична» школа.
Назва виробу: Блюдо «Шевченко в молоді роки».
Розмір: d=35 см.
Виконавець: Формовка – Хоменко Петро Іванович.
Малюнок – Наливайко Терешко Йосипов.
*Орнамент – **Каша Мотрона Сав**.*

Паспорт № 6.
Опішня, «Художньо Керамична» школа.
Назва виробу: Блюдо «Мені тринадцятий минало».
Розмір: d=35 см.
Виконавець: Формовка – Хоменко Петро Іванов.
Малюнок – Наливайко Терешко Йосип.
*Орнамент – **Каша Мотрона Сав**.*

Паспорт № 7.
Опішня, «Художньо Керамична» школа.
Назва виробу: Блюдо «Шевченко серед селян».
Розмір: d=30 см.
Виконавець: Формовка – Ємець Іван Тихонович.
Малюнок – Наливайко Терешко Йосип.
Орнамент – Бабич Оксана Трохимовна.

Паспорт № 8.
Опішня, «Художньо Керамична» школа.
Назва виробу: Блюдо «Шевченко у сестри».
Розмір: d=30 см.
Виконавець: Формовка – Ємець Іван Тихонович.
Малюнок – Наливайко Терешко Йос.
Орнамент – Овсій Любка Кириловна.

Паспорт № 9.
Опішня, «Художньо Керамична» школа.
Назва виробу: Блюдо «Думи мої».
Розмір: d=32 см.
Виконавець: Формовка – Хоменко Петро Іванович.
Малюнок – Наливайко Терешко Йосип.
Орнамент – Боцва Олена Власовна

Паспорт № 10.
Опішня, «Художньо Керамична» школа.
Назва виробу: Блюдо «Я різав все, що паном звалось».
Розмір: d=30 см.
Виконавець: Формовка – Ємець Іван Тихонович.
Малюнок – Наливайко Терешкович.
Орнамент – Овсій Любка Кирилівна.

Паспорт № 11.
Опішня, «Художньо Керамична» школа.
Назва виробу: Блюдо «Катерина». «На голові хустиночка, на руках дитина».
Розмір: d=30 см.
Виконавець: Формовка – Ємець Іван Тихонович.
Малюнок – Наливайко Терешко Йосип.
Орнамент – Багрій Марія Юхимовна.

Паспорт № 12.
Опішня, «Художньо Керамична» школа.
Назва виробу: Блюдо «Катерина». «Та в ліс з шляху, як навісна».
Розмір: d=35 см.
Виконавець: Формовка – Ємець Іван Тихонов.
Малюнок – Наливайко Терешко Йосип.
Орнамент – Сиса Палажка Мосієвна

Паспорт № 13.
Опішня, «Художньо Керамична» школа.
Назва виробу: Блюдо «Кобзар».
Розмір: d=35 см.
Виконавець: Формовка – Хоменко Петро Іванович.
Малюнок – Наливайко Терешко Йосип.
Орнамент – Боцва Олена Власівна.

Паспорт № 14.
Опішня, «Художньо Керамична» школа.
Назва виробу: Блюдо «Наймичка».
Розмір: d=35 см.
Виконавець: Формовка – Ємець Іван Тихонович.
Малюнок – Наливайко Терешко Йосипов.
Орнамент – Сиса Палажка Мосієвна.

Паспорт № 15.
Опішня, «Художньо Керамична» школа.
Назва виробу: Блюдо «Мужичков под пресс кладут вместе с свекловицей».
Розмір: d=30 см.
Виконавець: Формовка – Ємець Іван Тихонович.
Малюнок – Наливайко Терешко Йосипович.
Орнамент – Селюченко Олександра Хведоровна.

Паспорт № 16.
Опішня, «Художньо Керамична» школа.
Назва виробу: Блюдо «Продаж кріпаків панами».
Розмір: d=30 см.
Виконавець: Формовка – Хоменко Петро Іванович.
Малюнок – Наливайко Терешко Йосипович.
Орнамент – Бабич Оксана Трохимовна.

Паспорт № 17.
Опішня, «Художньо Керамична» школа.
Назва виробу: Блюдо «Селянське повстання».
Розмір: d=30 см.
Виконавець: Формовка – Ємець Іван Тихонович.
Малюнок – Наливайко Терешко Йосипов.
Орнамент – Сиса Палажка Мосієвна.

Паспорт № 18.
Опішня, «Художньо Керамична» школа.
Назва виробу: Блюдо «Кріпацьке село».
Розмір: d=30 см.
Виконавець: Формовка – Хоменко Петро Іванович.
Малюнок – Наливайко Терешко Йосипович.
Орнамент – Овсій Любка Кирилівна.

Паспорт № 21.
Опішня, «Художньо Керамична» школа.
Назва виробу: Бюст Т. Г. Шевченко.
Розмір: h=26 см.
Виконавець: Модель виконана художником Ксьонзенко Іваном Григоровичем за його проектом.
Офарбування – Наливайко Терешко Йосип.

Паспорт № 28.
Опішня, «Художньо Керамична» школа.
Назва виробу: Чорнильний прибор «Катерина».
Розмір: 15х20 см.
Виконавець: Наливайко Терешко Йосипович» [5].

❒ Протокол № 20 засідання виконкому Опішнянської райради депутатів трудящих від 28.03.1946 року

«Присутні члени виконкому:
Сюсюкало, Дяченко, Козловський, Горнило, Литвиненкова, Шатькова.

Запрошені: Райпрокурор – Гонтовий,
Голова райплану – Крисов,
Зав. РЗВ – Лимар,
Нач. НКВД – Кузьменко,
Зав. Соцзабезом – Окара,
Райуповнаркомзаг – Манько і др.

Голова виконкому райради: Сюсюкало.

Секретар: Іванець.

«Про представлення до урядової нагороди медаллю «За доблесний труд в Вітчизняній війні 1941–1945 рр.»

(Доп. зав. кадрами – Шатько).

Виконком райради депутатів трудящих постановляє:

Прохати виконком Полтавської обласної ради депутатів трудящих представити до нагороди медаллю «За доблесний труд у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.» кращих людей, зазначених в нижченаведених списках:

<…>

По кустарно-промисловій артілі «Художній керамік»:

1. Біляк Параску Петрівну.

2. Колпак Омелька Івановича.

3. Линник Зінаіду Петрівну.

4. Наливайка Терешка Йосиповича.

5. Оначко Наталку Іванівну.

6. Сердюченко Мифодія Андрійовича.

7. ***Кашу Мотрону Саввичну****.*

<…>

По Опішнянській промартілі інвалідів «Червоний гончар»

1. Кужим Мартіян Митрофанович.

2. М'якоступ Петро Сергійович.

3. Нікітченко Олексій Тихонович.

4. Линник Параска Овер'янівна.

5. Пругло Макар Федорович» [38].

❒ **Лист голови виконкому Опішнянської районної ради депутатів трудящих Григорія Сюсюкала до голови виконкому Полтавської обласної ради депутатів трудящих від 02.04.1946 року**

«Представляю 27 списків осіб, представляємих до нагороди медаллю «За доблесний труд у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 р.»

<…>

11. По промартілі «Художній керамік» – 7 чол.

<…>

24. По промартілі інвалідів «Червоний гончар» – 5 чол.

<…>

На затвердження та видачу нагород.

Повідомляю, що списки останніх організацій та колгоспів будуть надіслані додатково по мірі їх оформлення» [4].

❒ **Список осіб Опішнянської кустарно-промислової артілі «*Художній керамік*», представлених до нагородження медаллю «*За доблесний труд у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.*»**

«1. Біляк Параска Петровна. Мальовщиця. 1943 р. Працює з 1 жовтня 1943 р. Чесно працює по підвищенню якості роботи. Виробничі плани виконує на 110 %.

2. Колпак Омелько Іванович. Токар. 1943 р. Працюючи в даній артілі з перших днів звільнення району від окупації, ввесь час бореться за підвищення якості випускаємої продукції. До роботи відноситься чесно. План виконує на 110 %.

3. Линник Зінаіда Петровна. Мальовщиця. 1943 р. Працюючи з перших днів після окупації, самовіддано добивається випуску продукції високої якості. Виробничий план виконує на 115 %.

4. Наливайко Терешко Йосипович. Художник. 1943 р. Видатний художник в даній артілі. Добросовісно відноситься до роботи. Виробничі плани виконує на 100 %.

5. Оначко Наталка Іванівна. Мальовщиця. 1943 р. Працює з дня звільнення району від окупації. Добросовісно відноситься до роботи, систематично добивається перевиконання норм виробітку. План виконує на 115 %.

6. Сердюченко Мефодій Андрієвич. Токар. 1943 р. Працює в артілі з перших днів після звільнення району від окупації. Самовіддано і систематично добивається перевиконання норм виробітку. Випускає якісну продукцію. Виробничі плани виконує на 110 %.

*7. **Каша Мотрона Савична**. Мальовщиця. 1943 р. Добросовісно відноситься до роботи, систематично добивається перевиконання норм виробітку. План виконує на 120 %.*

Голова артілі «Художній керамік» Демченко.

Технорук Шумейко.

Затвердити до нагороди сім (7) чоловік.

28.03.1946 р. Голова виконкому Опішнянської райради депутатів трудящих Сюсюкало.

Секретар Опішнянської райради депутатів трудящих Іванець» [43].

❒ **Постанова № 806 виконавчого комітету Полтавської обласної ради депутатів трудящих *«Про затвердження списків, представлених виконкомом Опішнянської районної ради депутатів трудящих до нагороди медаллю «За доблесний труд у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.»*** **від 21.06.1946 року**

«Розглянувши списки, представлені виконкомом Опішнянської районної ради депутатів трудящих до нагороди медаллю «За доблесний труд у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.», відповідно до Указу Президії Верховної Ради Союзу РСР від 6.06.1945 року і «Положення про медаль «За доблесний труд у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.», виконавчий комітет Полтавської обласної ради депутатів трудящих постановляє:

Затвердити списки, представлені виконкомом Опішнянської районної ради депутатів трудящих до нагороди медалями «За доблесний труд у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.».

<…>

13. По кустарно-промисловій артілі «Художній керамік» – 7.

<…>

24. По промартілі «Червоний гончар» – 5» [6].

❒ **Постанова виконавчого комітету Полтавської обласної ради депутатів трудящих *«Про хід вручення медалів «За доблесний труд у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років»*** **від 13.11.1946 року**

«Виконавчий комітет обласної ради депутатів трудящих відмічає, що в ряді районів області <…> проведена значна робота по врученню медалів «За доблесний труд у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років».

Поруч з цим, в ряді районів вручення медалів робітникам, колгоспникам і службовцям затримується.

<…>

В окремих підприємствах та районах до цього часу медалі вручені лише незначній кількості робітників і колгоспників, які заслуговують нагородження, а в деяких колгоспах в списки на вручення медалів не включені навіть колгоспники, які перевиконали в військовий час встановлений мінімум трудоднів.

Враховуючи велике значення вручення медалів «За доблесний труд у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років», і відповідно до Постанови Президії Верховної Ради СРСР №106/11 від 19 жовтня 1946 р. «Про хід вручення медалів «За доблесний труд у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років», виконавчий комітет обласної ради депутатів трудящих постановляє:

1. Зобов'язати голів виконкомів районних рад депутатів трудящих, голів колгоспів, керівників підприємств та установ прискорити складання й затвердження списків та вручення медалів «За доблесний труд у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років» робітникам, колгоспникам та службовцям.

2. Зобов'язати голів виконкомів районних рад депутатів трудящих не припускати випадків незаслуженого вручення медалів, а також формально-бюрократичного підходу в установах та організаціях до складання списків та вручення медалів, внаслідок чого значна кількість робітників, колгоспників і службовців, які своїм доблесним і самовідданим трудом сприяли перемозі Радянського Союзу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні, не включені в списки представлених на вручення медалів.

<…>

4. Заслухати в листопаді і грудні місяцях на засіданні виконкомів райрад депутатів трудящих про хід вручення медалів «За доблесний труд у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років» [7].

❒ Постанова виконавчого комітету Полтавської обласної ради депутатів трудящих «*Про хід нагородження медаллю «За доблесний труд у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.» в районах області*» від 06.09.1947 року

«Виконком облради депутатів трудящих відмічає, що виконкоми […] районних рад депутатів трудящих недооцінили політичного значення справи нагородження трудящих, які відзначились своєю доблесною і самовідданою працею в дні Вітчизняної війни, і пустили цю важливу справу на самоплив.

Виконкоми районних рад депутатів трудящих не виявили ще всіх тих робітників, колгоспників і службовців, які повинні бути нагороджені медалями «За доблесний труд у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.».

<…>

Надаючи виключно важливого значення справі нагородження медаллю «За доблесний труд у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.» робітників, колгоспників та службовців, які своєю доблесною і самовідданою працею сприяли перемозі Радянського Союзу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні, виконком облради депутатів трудящих постановляє:

<…>

2. Зобов'язати голів виконкомів міських та районних рад депутатів трудящих перевірити справу нагородження в усіх підприємствах, колгоспах та установах і вжити заходів, щоб протягом найближчого часу закінчити вручення медалі «За доблесний труд у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.» тим робітникам, колгоспникам і службовцям, які своєю доблесною працею сприяли перемозі Радянського Союзу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні.

3. Зобов'язати голів виконкомів міських та районних рад депутатів трудящих суворо дотримуватись «Про порядок вручення медалей», припинити неправильну практику видачі медалей окремим особам під розписку.

4. Виконком облради депутатів трудящих звертає увагу всіх голів виконкомів міських і районних рад депутатів трудящих на неприпустимість будь-якого зволікання з представленням до нагород і з врученням медалей трудящим, які своєю доблесною і самовідданою працею сприяли в перемозі Радянського Союзу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні.

5. Зобов'язати голів виконкомів міських та районних рад депутатів трудящих надсилати на кожне перше число наступного місяця звіт до виконкому облради депутатів трудящих про виконання цієї постанови» [8].

❒ Записи зі щоденника Леоніда Назарчука – сина Мотрони Назарчук

22.03.1952 року: *«На керамічному гуртку кінчали «конверти». Вперше попробував застосувати рельєфну ліпку. Для початку вийшло нічого, хоч і посидів довше всіх».*

01.12.1952 року: *«Мамі погано. Сказується тяжке життя. Мучається з попереком. Коли вже я зможу кінчити навчання! Здається, ніколи. Стан психіки напружений, але успіхи в навчанні поки що не падають. Треба мамі більше допомагати і уважніш відноситись, вона зовсім, бідна, зпрацювалась у свої 42 роки – дає себе знати безрадісне життя. Чомусь невесело…».*

06.12.1952 року: *«Сьогодні мама приходить додому і розповідає, що до них приїжджав сьогодні сам тов. Мельников (генеральний секретар компартії України). Розпитував за роботу, за зарплату, жартував. До чого ж прості і доступні стали великі люди-більшовики. Поговорив з робітниками, взнав про їх нужди і поїхав. Раніш в наш завод заїжджав сам Хрущов, який гостив у районі. Але простота і доступність нашого вождя, вождя українського народу змушує мене думати про нього, як про одного з найталановитіших керівників радянського народу. Яка жаль, що мені не прийшлось побачитись особисто!»*

02.05.1953 року: *«Яке моє відношення до комунізму? Комуністична партія з революційної партії… перетворилась в ширму, за яку ховаються тисячі нероб, бюрократів, міщанство. Що таке зараз наша країна? Як не говорять про зовсім нову державу, про комуністичну*

агітацію і т. д., наша країна виросла в молодого капіталістичного хижака, засновника нового виду капіталізму – націонал-комунізму.

Помер військово-комуністичний диктатор Сталін, уряд Маленкова з перших днів виявляє свою хитість (Процес арешту і випуску євреїв-професорів), часті збивчаті реформи, відмова Маленкова бути секретарем ЦК (!)» [44].

❒ Соціалістичне зобов'язання бригади комуністичної праці № 4 малювальниць заводу «*Художній керамік*» на 1961 рік

«Січневий пленум ЦК КПРС 1961 року дав широку програму нового піднесення соціалістичного сільського господарства, щоб перетворити життя наших людей ще більше заможнішим і радісним. Включаючися в соціалістичне змагання за дострокове виконання завдань 1961 року – третього року семирічки зобов'язуємося:

1. Дневні, місячні норми виробітку виконувати на 110 % і забезпечувати роботи відмінної якості.

2. Постійно дотримувати чистоти цеху – робочого місця, організованості, порядку на виробництві.

3. Вести цеховий облік виробничих втрат з тим, щоб не допустити ні жодного проценту щоденно бою виробів.

4. Кожному члену нашої бригади навчатися, чим підвищувати свій виробничий чи загально-освітній рівень та передавати свій досвід молодим товаришам по роботі.

5. Активно приймати участь в громадській та гуртковій роботах на виробництві.

Визиваємо на соціалістичне змагання цех малювальниць виробництва № 1, працювати, вчитися і жити по комуністичному.

Назарчук М. С. *Заїченко Г.*
Селюченко О. *Китриш М. І.*
Радченко О. Г. *Мареха В. С.*
Дудник Л. І. *Шаблій Н. М.*
Демочко Л. В.

Соціалістичне зобов'язання прийняли:
Канівець Г. І. *Котлік Г. А.*
Яценко П. І. *Середа П. М.*

Тараненко Н. *Вишнивецька*
Боярчук М. С. *Герасименко»* [41].

❒ Соціалістичне зобов'язання бригади комуністичної праці № 4 заводу художніх виробів «*Художній керамік*» виробництва № 2 на 1962 рік

«XXII-й з'їзд КПРС дав величну програму комуністичного будівництва в нашій країні – світлого і радісного життя наших людей. Від усієї душі бажаємо внести свій гідний вклад в загальну справу, за що бореться ввесь радянський народ. Вступаючи в 1962 рік – четвертий рік семирічки, зобов'язуємося:

1. Виробничі норми кожного дня, місяця виконувати не менше як на 107 %, забезпечувати високу якість в роботі по змісту українських народних орнаментів.

2. Не допускати виробничих втрат в нашому цеху, дотримуватися технології, чистоти робочого місця і порядку.

3. Активно приймати участь в громадській роботі, постійно підвищувати кваліфікацію і загально-освітній рівень.

4. Освоїти 10 нових орнаментів.

5. Постійно боротися за зниження собівартості продукції.

По виконанню цих зобов'язань викликаємо на соціалістичне змагання майстрів-малювальниць цеху № 1.

Селюченко О. Ф. ***Назарчук М. С.***
Дудник Л. І. *Линник З. П.*
Даціньска Л. І. *Омельяненко*
Боярчук М. С. *Біляк П. П.*
Демочко Л. В. *Яценко О. Г.*
Сердюк А. В. *Пошивайло Я.*
Острянин О. Г. *Вишнивецька*
Шаблій В. М. *Заіченко Г. Г.»* [40].

❒ Протокол допиту лейтенантом Федоренком малювальниці заводу «*Художній керамік*» Мотрони Назарчук від 26.10.1962 року

«Корицкого Якова Ивановича я знаю как бывшего преподавателя сначала семилетней школы, а затем как директора Опошнянской керамшколы с 1928 года по 1937 год. <…> В указанные годы я работала ученицей в артели «Художний керамик», а затем училась

в керамшколе, где директором и преподавателем был Корицкий. Корицкого в деловом и политическом отношении я знаю только с положительной стороны. Работу он выполнял усердно, пользовался авторитетом среди учащихся и учителей. По своему характеру был требовательным ко всем недостаткам. Антисоветских суждений от него я не слыхала, и мне об этом никто не говорил, поэтому я не знаю, какова причина его ареста» [39].

❒ Соціалістичні зобов'язання бригади комуністичної праці малювальниць цеху № 1 заводу художніх виробів *«Художній керамік»* за 1963 рік

«Заходи, здійснювані партією по дальшому могутньому піднесенню економіки СРСР, прискоренню темпів технічного прогресу одностайно схвалені всіма робітниками нашої країни. Ми розуміємо робітничий обов'язок у виконанні рішень партії так: перш за все працювати добре особисто кожному, вкладати в роботу всю душу свою, завжди цікавитись, що є нового у людей твоєї професії, вивчати нове, змагатися з товаришем по професії, допомагати відстаючим, добиватись, щоб продуктивність праці в колективі була найвища.

Ми, малювальниці і ангобировщиці, включаємося в соціалістичне змагання за дострокове виконання завдань п'ятого року семирічки і беремо на себе такі соціалістичні зобов'язання:

1. Щоденно, щомісяця виконувати норми виробітку не менше як на 105 %, випускати продукцію відмінної якості, дотримуватись правильного розміщення орнаментів.

2. Домогтися, щоб в нашому цеху не було виробничих втрат по нашій вині, дотримуватись чистоти робочого місця, щоб наш цех був зразковим.

3. Виготовити за 1963 рік 5 нових орнаментів.

4. В своїй роботі рівнятися на кращих майстрів нашої бригади т.т. ***Назарчук М. С.****, Біляк П. П., допомагати один одному в роботі, щоб наша бригада вийшла переможцем в змаганні по заводу.*

5. Постійно працювати над підвищенням ідейно-політичного, загальноосвітнього рівня.

6. Кожному члену бригади виростити для заводу два кімнатних цвітки.

7. Не залишати товариша в біді, допомагати в житті один одному, бути прикладом в побуті, дотримуватись всіх принципів «Морального кодекса будівника комунізму».

8. Приймати активну участь в громадській роботі, бути прикладом в труді і поведінці.

Соціалістичне зобов'язання підписали:

1. ***Назарчук***
2. Біляк
3. Омеляненко
4. Тягун
5. Яценко
6. Острянин
7. Заіченко
8. Сундукова
9. Жижура
10. Жадан
11. Кривошапка
12. Шиян
13. Сохацька
14. Чванова
15. Нагірна» [42].

❒ «Протокол № 1 производственного технического совета завода художественных изделий «*Художний керамик*» от 8 января 1963 года

«Присутствовали: Демченко Т. Н., ***Назарчук М. С.****, Хмелык И. И., Хлонь В. Ф., Биляк И. П., Остапенко И. Г., Задорожный П. И. и др. Всего 21 чел.*

Повестка дня:

1. Обсуждение проэкта плана оргтехмероприятий на 1963 год и плана предупредительных ремонтов.

Слушали:

Проэкт плана оргтехмероприятий на 1963 год и плана предупредительных ремонтов.

Выступили в одсуждении с предложениями:

Хмелык И. И., Остапенко И. Г., ***Назарчук М. С.****, Плужник В. Л.*

Постановили:

1. Проэкт плана оргтехмероприятий на 1963 год одобрить, обязать президиум техсовета постоянно контролировать его выполнение в указанные сроки.

2. План проведения планово-предупредительных ремонтов на 1963 год одобрить. Администрации завода и инженерно-техническому составу по объектам составить сметно-техническую документацию, осуществить ремонт по установленным срокам.

3. Включить в план оргтехмероприятий приобретение и установку по цехах наглядной пропаганды по охране труда и технике безопасности» [12].

❒ **«Протокол № 2 постоянно действующего технического совета завода художественных изделий *«Художний керамик»* от 16 марта 1963 года**

Присутствовали: Леженин И. П., Демченко Т. Н., Остапенко И. Г., Биляк И. П., Хмелык И. И., Хлонь В. Ф., ***Назарчук М. С.****, Тягун Г., Крывошапка В. М., Киселёва Н. Н., Плужник В. Л., Резник Б., Билык П. И., Мареха А. Т., Шкребела С. И., Сидоренко В. А.*

Повестка дня:

1. Выборы президиума постоянно действующего техсовета.

2. О выполнении доведеного задания Управлением художественных промыслов по освоению массового выпуска новых видов изделий в 1963 г.

Слушали:

Тов. Леженина И. П. о выборах президиума постоянно действующего технического совета.

Постановили:

Избрать президиум постоянно действующего техсовета в составе 5 чел.:

1. Демченко Т. Н.

2. ***Назарчук М. С.***

3. Киселёва Н. Н.

4. Хмелык И. И.

5. Мареха А. Т.

Обязать президиум техсовета не реже 1 раз в месяц проводить заседания техсоветов, информировать о ходе выполнения решений совета на заседаниях» [14].

❒ ***«Протокол № 8 производственного совещания с мастерами-рисовальщицами завода «Художний керамик» от 3 октября 1963 г.***

Присутствовало рисовальщиц – 62 чел., начальник производства, экономист, нормировщик та начальники цехов.

Председатель собрания – Хмелик И. И.

Секретарь – Киселёва Н. Н.

Повестка дня:

О пересмотре норм выработки по рисованию изделий и улучшению качества.

Слушали:

Начальника производством о проэктируемых нормах по результатам наблюдения путём хронометража и о понижении качества та организации в работе рисовальщиц. Указал, что отдельные рисовальщицы ухудшили качество орнаментов.

Выступили:

Назарчук М. С. *считает своевременным и нужным пересмотр норм на рисование художественных изделий в сторону увеличения. Внесла предложение: 1 л изделия норму оставить без изменений. Предлагает увеличить нормы на крупный ассортимент и предложила одобрить проэктируемые нормы. Призывает всех рисовальщиц улучшить качество работы.*

Вышнивецкая В. Г. – поддержала тов. ***Назарчук М.*** *о правильности увеличения норм выработки от 3 л до 20 л. 1 л предлагает оставить без изменения.*

Крывошапка В. Н. – говорит, что отдельные рисовальщицы выполняют нормы на 145-150 %, а качество неудовлетворительное, тоесть в погони за заробитком рисуют плохо. Кроме того, мной установлено, что Грипыч А. та Олейник А. приписывают излишнее, тоесть непорисованную посуду.

Пошивайло Е. Д. – мы осуждаем поступок Грипыч та Олейник А., говорит о возможных случайностях и ошибках.

Скрыпник Г. С. – сказал, что приписка является злоупотреблением, не исключена возможность, что приписывать могут и другие, подобные Грипыч и Олейник.

Хмелик И. И. – в производственном цехе № 2 подобных случаев не установлено, однако это должно всех нас побеспокоить.

Киселёва Н. Н. – вносит предложение, чтобы рисовальщица присвоенного ей разряда рисовала изделия этого ж разряда, пересмотреть правильность присвоения разрядов, может быть нужно повысить, а в некоторых снизить. Нужно улучшить качество рисования.

Постановили:

Одобрить проектируемые нормы:

2 л	*60 шт.*
3 л	*52 шт.*
4 л	*42 шт.*
6 л	*27 шт.*
10 л	*20 шт.*
15 л	*15 шт.*
20 л	*12 шт.*

2. Старшим мастерам распределить работу согласно разрядов, ежедневно проверять в конце дня работу.

3. Комиссии по качеству и художнику проверить качество рисованных изделий до 15.10.63 г., после проверки пересмотреть разряды.

4. За приписку в работе Грипыч А. та Олейник А. обсудить на заседании завкома и принять меры» [30].

❒ ***«Протокол № 1 постоянно действующего технического совета завода «Художний керамик» от 8 января 1964 года***

Присутствовали члены техсовета т. т.:

1. Демченко Т. Н.
2. ***Назарчук М. С.***
3. Хмелык И. И.
4. Хлонь В. Ф.
5. Тягун Г. С.
6. Шкребела С. И.
7. Сидоренко В. А.
8. Киселёва Н. Н.
9. Остапенко И. Г.
10. Мареха А. Т.
11. Кривошапка В. Н.
12. Задорожный П. И.

Повестка дня:

1. Обсуждение проэкта плана оргтехмероприятий завода «Художественный керамик» на 1964 год.

Слушали:

Проэкт плана оргтехмероприятий по обеспечению выполнения производственного плана улучшения качества продукции и организации производства.

Выступили в обсуждении:

Киселёва Н. Н., предложение – увеличить количество поновления гипсовых форм и провести больше мероприятий по техусловиям, одобрить проэкт плана оргтехмероприятий на 1964-й год.

Кривошапка В. Н. указал о необходимости приобретения электропилы, установка вентиляции и другие мероприятия.

Там же выступили: Остапенко И. Г., ***Назарчук М. С.*** *и др.*

Постановили:

1. Одобрить проект плана оргтехмероприятий производственных резервов завода «Художественный керамик» по обеспечению выполнения плана улучшения качества продукции и организации производства на 1964-й год.

2. Просить управление художественных промыслов утвердить план оргтехмероприятий завода на 1964-й год» [11].

❒ Протокол № 5 засідання МК профспілки заводу «*Художній керамік*» від 20 лютого 1964 р.

«Повістка дня:

1. Розгляд заяв.

2. Розгляд директив обкому профспілки.

Слухали:

Заяву Жилавець Семена Федотовича про підтвердження стажу роботи в промартілі «Художній керамік» за період з 1929 р. по 1933 р. та з лютого 1936 р. по вересень 1941 р.

Для підтвердження стажу роботи заслухано свідків, які працювали разом з Жилавець Семеном Федотовичем, громадян ***Назарчук Мотрона Савична*** *і Білик Іван Архипович, які підтвердили, що громадянин Жилавець Семен Федотович дійсно працював в артілі «Художній керамік» на посаді пальщика кирпичу, копщика глини та виконував інші роботи, дані йому по нарядах в період з 1929 р. по 1933 р. та з лютого 1936 р. по вересень 1941 р.*

Ухвалили:

Рахувати, що Жилавець Семен Федотович дійсно працював в промартілі «Художній керамік» на посаді пальщика кирпичу, копщика глини та виконував різні роботи по нарядах в період з 1929 р. по 1933 р. та з лютого 1936 р. по вересень 1941 р.

Слухали:

Заяву Діденко Марфи Олександрівни про підтвердження стажу роботи в промартілі «Художній керамік» за період з березня 1933 р. по вересень 1938 р.

Для підтвердження стажу роботи заслухано свідків, які працювали разом з Діденко Марфою Олександрівною – Білик Іван Архипович і ***Назарчук Мотрона Савична****, які підтвердили, що Діденко М. О. дійсно працювала в промартілі «Художній керамік» на посаді ліпника дитячих іграшок в період з березня 1933 р. по вересень 1938 р.*

Ухвалили:

Рахувати, що Діденко Марфа Олександрівна дійсно працювала в промартілі «Художній керамік» в період з березня 1933 р. по вересень 1938 р. …» [21].

❒ ***«Протокол № 6 засідання місцевого комітету заводу «Художній керамік» від 05.03.64 р.***

Повістка дня:

1. Розбір заяв.

2. Про створення комісії по перевірці санітарного стану цехів.

3. Розбір листів непрацездатності.

Слухали:

Гриб Григорія Семеновича про підтвердження стажу роботи в бувшій промартілі «Художній керамік» з березня 1929 р. по вересень 1941 р.

Про роботу Гриб Г. С. в бувшій артілі «Художній керамік» підтверджують пенсіонер Білоус Павло Свиридович, який в той час працював пальщиком в артілі, та ***Назарчук Мотрона Савична****, яка працювала малювальницею.*

Ухвалили:

На основі підтверджень свідків Білоус П. С. та ***Назарчук М. С.*** *вважати, що Гриб Г. С. дійсно працював в бувшій промартілі «Художній керамік» з березня 1929 р. по вересень 1941 р. на посаді дроворуба...»* [26].

❒ ***«Протокол № 7 заседания местного комитета профсоюза завода «Художний керамик» от 10 апреля 1964 года***

Повестка дня:

1. Розгляд заяв.

2. Выбор комиссии по проведению праздника 1-го мая та покупке подарков для детей.

3. Про выделение путёвки на курорт.

<…>

Слушали:

Заявление Марехи Йосыпа Степановича про подтверждение стажа работы в промартели «Художний керамик» за период с 1 января 1933 года по 20 сентября 1940 года.

Для подтверждения стажа работы заслухано свидетелей ***Назарчук Мотрону Саввишну*** *и Демченко Трофима Назаровича.*

Постановили:

Считать, что Мареха Йосып Степанович действительно работал в промартели «Художний керамик» с 1 января 1933 года по 20 сентября 1940 года в должности мастера гончара. <…>» [28].

❒ Протокол № 12 засідання місцевого комітету профспілки від 26 серпня 1964 року

«Повістка дня:

1. Підтвердження стажу роботи Золотарьову В. П.

2. Розбір листів непрацездатності за липень місяць 1964 р.

Слухали:

Про підтвердження стажу роботи в колишній промартілі «Художній керамік» Золотарьова Василя Павловича в період з 29 липня 1934 р. по 29 серпня 1941 р.

Були опитані на засіданні МК профспілки робітники колишньої промартілі «Художній керамік» – Багрій П. М., який працював в промартілі з 1929 р. по 1962 р. (в заводі «Художній керамік»), Линник З. П., яка працювала в промартілі з 1930 р. по 1961 р., ***Назарчук М. С.****, яка працює з 1929 р. по цей час.*

Вище згадані свідки підтвердили, що Золотарьов В. П. дійсно працював у бувшій промартілі «Художній керамік» на посаді бухгалтера з 29 липня 1934 р. по 29 серпня 1941 р.

МК профспілки ухвалив:

На основі опиту кадрових робітників бувшої промартілі «Художній керамік» Багрія П. М., Линник З. П., ***Назарчук М. С.*** *вважати, що Золотарьов Василь П. дійсно працював в бувшій промартілі на посаді бухгалтера в період з 29 липня 1934 р. по 29 серпня 1941 р. <…>»* [33].

❒ ***«Протокол № 5 постоянно действующего технического совета завода «Художний керамик» от 17 июня 1964 года***

На собрании присутствовало 84 чел.

Президиум собрания: ***Назарчук М. С.***
Остапенко И. Г.
Деркач П. Я.

Повестка дня:

1. О творческой работе мастеров и изготовлении изделий для поставки в экспорт.

Слушали:

Нач. производством Демченка о творческой работе мастеров по создании новых видов изделий для массового освоения в 1964–1965 годах и предоставления их образцов на художественный совет к 1.08.1964 г. Также о изготовлении 2000 шт. изделий 13 видов для поставки на экспорт к 25.07.1964 г., доведено задание цехам и мастерам.

Выступили с предложением:

Цюрюпа А. Ив. – качество должно начинаться с переработки сырья до обжига. Каждый должен чувствовать важность дела – будет хорошая масса, будет нами хорошо сделано.

Назарчук М. *говорила за рисование орнаментов и оплату за творческие дни, за порядок и активность.*

Тягуг Г. С., мастер отличного качества, говорил – мы имеем все возможность и наличие материалов, если каждый приложит внимание, мы с честью выполним. Одно – каждому прочувствовать ответственность и приложить усилия.

Остапенко И., ст. мастер – мы выполним задание нашим цехом. Я надеюсь на наших мастеров. Где это нужно – окажу помощь, ну ежедневно буду контролировать все процессы. Предложение производственного участка правильное. Я предлагаю включиться всем в эту важную работу.

Яценко О. – нам доведены задания, мы их выполним в срок и т. д.

Постоянно действующий технический совет постановил:

1. Мастерам-формовщикам, рисовальщицам и другим принять активное участие в творческой работе, по созданию новых форм и орнаментов, а также с 18.06.1964 г. приступить к изготовлению изделий для поставки экспорта с обеспечением их качества и в срок.

2. Обязать художника, старших мастеров участков ежедневно контролировать работы и оказывать практическую помощь в работе.

3. По одобренным эскизам разрешить мастерам творческие дни, до 3 дней, с оплатой не ниже их разрядов. За одобренные и утверждённые новые виды изделий оплатить авторский гонорар согласно положения.

4. Утвердить график заданий мастерам по изготовлению изделий для поставки в экспорт.

5. Обязать контролёров, ст. мастеров производить строгий отбор указанных изделий.

За лучшие изделия – работу по изготовлении изделий для поставки на экспорт оплатить мастерам дополнительно по их разряду 1-2 дня, тем, кто обеспечит выполнение задания качественно и выполнит нормы» [22].

❒ ***«Протокол № 6 производственного собрания рабочих завода «Художній керамік» от 8 июля 1964 года***

На собрании присутствовало 118 человек.

Президиум: Хмелик И. И., Мареха А. Т., ***Назарчук М. С.***

Повестка дня:

1. О передаче передового опыта в работе по улучшении качества продукции.

Слушали:

Секретаря парторганизации тов. Билыка П. И. о передаче передового опыта в работе по улучшению качества продукции. Также было доложено о результатах проверки качества работы.

Выступили:

Тов. Хмелик И. И. – говорил, что наряду с хорошими показателями, часть робочих имеют место, когда отдельные в погоне за количеством, плохо работают, многие опаздуют.

Производственное собрание по результатах проверки отмечает лучшее качество работы мастеров-гончаров т. т.: Г. Тягун, А. Цюрюпы, Н. Шулык, Г. Пошивайло, И. Подгребельного, Г. Подгребельного, М. Острянин, обточчика И. Пругло, М. Ващенка, ангобировщиц М. Горилей, М. Шырай, Ф. Хлонь, Ф. Окара, П. Мареха, А. Сохацкая, Н. Чванова, В. Нагорна.

*Отличное качество рисовальщиц т. т.: П. Беляк, **М. Назарчук**, Л. Слободской, Е. Яценко, А. Селюченко, Н. Тараненко, М. Боярчук, Л. Дацинько, М. Бондаренко, В. Шиян, Е. Пошивайло, О. Маслак, М. Омельяненко.*

Лепщиков и формовщиков т. т.: И. Билык, В. Беляк, В. Омельяненко, П. Омельяненко, В. Дудник, В. Мареха, Н. Хлонь, Л. Мякоступ, М. Диденко, А. Чуйко и ряд других.

Следуя их примеру, значительно улучшили качество работы мастера-гончары т. т. В. Слободский, М. Сулым, П. Зубань, И. Кононенко, С. Коломиец, А. Хлонь, И. Острянин, И. Галаган, М. Варвинский, Д. Сердюченко, Г. Кирячок, М. Тягун, М. Сундукова, В. Багрий, А. Острянин, А. Канивец, О. Яценко, П. Середа.

Хорошо работают формовщики облицовочных плиток т. т. В. Кужим, М. Кужим. Лучшая бригада по глазировке и обжигу производственного участка № 2. Лучшая бригада помола глинмасс производственного участка № 3.

Производственное собрание призывает весь колектив робочих завода следовать в своей повседневной работе выше упомянутыми бригадами и мастерами для достижения улучшения качества в работе. Разом с тем производственное собрание отмечает, что некоторые бригады и мастера допустили [низкое] качество в работе, на что необходимо обратить внимание.

Особенно низкое качество в работе мастеров-гончаров т. т.: Китриш М., Омелюх В., Каленич В., С. Бордюг, обточчиков т. т.: Жданов В., Кольчик Ф., формовщиков Н. Демченко, Н. Демченко, А. Цюрюпа и др.

Неудовлетворительное качество в рисовании орнаментов цеха производственного участка № 2, за исключением работы тов. Яценко Еф., качество работы крайне низкое. Недостаточное внимание в борьбе за качество глазировщиц производственного участка № 2.

Производственное собрание постановляет:

1. Администрации завода, профсоюзной и комсомольской организациям и редколлегии завода больше освещать работу передовых бригад и мастеров, чтобы их работа стала примером для всего коллектива.

2. Начальнику производства, старшим мастерам практически проводить показ по передаче передового опыта работы лучших мастеров, путём 2-3-х дневной работы лучших мастеров среди отстающих мастеров, чем практически оказать помощь в повышении качества.

3. Старшим мастерам цехов оказывать всестороннюю помощь в улучшении качества в работе, ежедневно контролировать, повышать качество. Если все принятые меры окажутся невоздействующими на улучшения качества, отстающих в качестве в нужных случаях использовать на подсобных работах, по мере их способностей» [27].

❒ ***«Протокол № 7 производственного собрания рабочих завода «Художний керамик» от 15-16 сентября 1964 г.***

На собрании присутствовало робочих:

производственный участок № 3 – 48 ч.

производственный участок № 2 – 94 ч.

Президиум собрания:

1. Кривошапка В. Н.

2. Хлонь Ф. С.

3. Хмелык И. И.

4. Шулык Н. М.

Повестка дня:

О состоянии качества работы коллективов производственных участков № 2, 3.

Слушали:

О состоянии качества работы коллективов производственных участков и задачи по улучшению качества в работе (докладывал начальник производства завода тов. Демченко Т. Н.).

Выступили: старший мастер т. Кривошапка В. И., который указал на существенные недостатки в работе третьего участка в деле качества, отметил, что плохо работают глинозаготовщик т. Коляда В., моторист Склынский П., токарь-гончар т. Галаган И., ангобировщицы и другие.

Товарищи: Галаган Д., Дацинько И., Подгребельный Г. подтвердили, что недостатки отмечены в докладе правильно, их необходимо ликвидировать.

Тов. Хлонь Ф. С. говорил, что последнее время нет надлежащей требовательности к рабочим по улучшению качества работ на всех участках со стороны администрации и старших мастеров, надо принять все меры каждому на своей работе, улучшить качество.

Тов. Окара С. предложил навести надлежащий порядок и чистоту на глиноплощадке, не допускать, чтобы в глину попадал мусор.

Тов. Хмелык И. И. говорил, что обжигальщик т. Савенков нарушает труддисциплину, допускает брак в работе.

Тов. Билык П. И. говорил – почему тов. Бордюг С. и другие, которых и на прошлом собрании вспоминали, не делают соответствующих выводов, не бережны в работе ангобировщицы и рисовальщицы, много допускают брак. Обжиг проводится поспешно, допускаются пережоги.

Тов. Шулык Н. М. говорил, что мы все должны включиться в борьбу за качество, каждый на своём участке должен бороться за рабочую честь.

Производственное собрание завода постановляет:

1. Всему коллективу рабочих завода включиться в предоктябрьское соревнование за качество в работе на каждом участке – всем работать так, как работают товарищи: Тягун Гр., Шулык Н., Мареха А., Хлонь М., ***Назарчук М.*** *и другие передовики производства, довести выпуск продукции 3-го сорта до 10 %, увеличить выпуск 1-го сорта на 10 %.*

2. Встановить взаимный контроль на каждом процессе по качеству в работе. Оказывать всестороннюю помощь отстающим, старшим мастерам срочно реагировать на случай некачественной работы, ежедневно принимать работу по качеству, некачественные изделия в последующий процесс не пропускать и относить за счёт виновных, бракоробов обсуждать на собраниях и принимать к ним меры.

3. Собрание считает необходимым отметить и предупредить тов. Галаган И., допускающего брак в работе, т. Коляду В., допустившего прогулы и нарушившего режим технологии по переработке глины, низкое качество в работе тов. Бордюга С., Макухы А., допускают глазировать браковые изделия глазуровщицы производственного участка № 2» [29].

❒ ***«Протокол № 8 собрания коллектива робочих и служащих завода художественных изделий «Художний керамик» от 22 октября 1964 г.***

На собрании присутствовало 266 чел.

Председатель собрания: т. Хлонь В. Ф.

Члены президии: Селюченко А.,
Галаган И.,
Хлонь А.

Повестка дня:

«Повышать качество продукции, работать безубыточно не только в целом по предприятию, но и по каждому виду изделий».

Слушали:

Доклад начальника производством тов. Демченко «Повышать качество продукции, работать безубыточно не только в целом по предприятию, но и по каждому виду изделий». В докладе были показаны итоги работы завода за 9 месяцев, о качестве выпускаемой продукции, о рентабельности ассортимента и др.

С информациями выступили старшие мастера участков:

т. т. Хмелик И., Кривошапка В., Остапенко И. и Сердюченко.

Выступили:

Окара С., который говорил, что качество в работе каждого рабочего, решает качество выпуска продукции, а от качества зависит прибыльность предприятия. В нас плохо работает глиномеска, очень мало наши механизаторы уделяют внимания её исправности, поэтому недостаточно перерабатывается глинмасса, и другие недостатки.

Радченко О. говорил, что в нашем производстве нет нужных шаров, а это влияет на недостаточный помол ангобов и т. д.

Зелиб С. – наши мастера гончари все работают по одним расценкам, а качество их разное, и те, которые изготовляют изделия лучшего качества, обычно зарабатывают меньше, чем той, кто изготовляет изделия худшего качества. Здесь должно быть в каждого добросовестное отношение к труду. У нас крайне ограничена производственная площадь, не хватает досток, много небрежности, а вследствие этого много мы выпускаем продукции 3 сорта и много других недостатков.

Резник М. Т. – мастер по обжигу – мы на обжигу получаем зарплату по сорту выпускаемой продукции. Выпуская продукцию 1-го сорта – это хорошо для предприятия и нам хорошо, а большой процент 3-го сорта получается не по нашей вине, во многих случаях изделия поступают в горно нестандартные в размерах, тяжёлые, что приводит к браку. Много размазанных орнаментов и т. д. Нас много ругают, с нас списывают, а гончари и рисовальщицы в этом не обеспокоены, они получают за количество, а не за качество. Надо навести в этом порядок.

Беляк В. – с выступлений видно, что наше предприятие в целом не имеет убытков. Нет убыточных изделий, хорошо обеспечено выполнение плана, однако плана прибыли завод не выполнил, большой процент третьего сорта, большие производственные и транспортные потери, в нас не все борются за качество в работе.

Заслушав и обсудив доклад «Повышать качество продукции, работать безубыточно не только в целом по предприятию, но и по каждому виду изделий», собрание

Отмечает:

– что коллектив завода производственный план 9 месяцев 337 т. руб. выполнил 357,6 т. р. или 106,1 %. Производительность труда выполнена на 105,9 %. План реализации за 9 месяцев 330 т. р. – фактически выполнено 367 т. р. Рекламаций по качеству продукции завод не имеет. Предприятие в целом работает безубыточно, а также убыточных изделий не имеется. Однако, наряду с положительными показателями, имеются недостатки: план прибыли 9 месяцев 56,4 т. р. – фактически выполнено 54,9 т. р. Увеличен процент выпуска продукции третьего сорта против плана. Путевые потери продукции за 9 месяцев составляют 3 т. р. Производственные потери, предусмотренные планом на год 20 т. р., фактически за 9 месяцев – 14,2 т. р.

Оплата по существующим расценкам, особенно гончарам, рисовальщицам и другим производится одинаково, без учёта качества исполненных работ, что ослабляет борьбу за улучшение качества изделий и ряд других недостатков.

Собрание постановляет:

1. Всему коллективу завода включиться в социалистическое соревнование за повышение качества в работе, работать

безубыточно не только в целом по предприятию, но и по каждому виду изделий.

Всем рабочим завода работать так, как работают тов. Г. Тягун, А. Мареха, Н. Шулык, А. Цюрюпа, М. Резник, И. Билык, Н. Хлонь, В. Гурин, ***М. Назарчук****, П. Беляк, М. Ващенко, П. Омельченко и многие другие, работать без замечаний в работе.*

2. Начальнику производства, экономисту, старшим мастерам до 1.11.1964 г. проверить рентабельность выпускаемой продукции по каждому ассортименту. Не допускать выпуска убыточных видов изделий.

3. Механизаторам и электрику завода обеспечивать бесперебойную работу помолочных агрегатов, станков, электросети и оборудования, закончить до 5 ноября сего года установку подвесной дороги и дополнительно шаровых мельниц 2.

4. Администрации и МК профсоюза завода улучшить обеспечение цехов завода качественной переработкой сырья, материалов, стеллажным дощаным оборудованием, ситами и другим необходимым инвентарём в производстве, чем улучшить условия труда.

5. Старшим мастерам производственных участков, художнику, технологу повседневно в цехах оказывать практическую помощь в работе по улучшению качества, передовым мастерам передавать свой опыт в работе отстающим мастерам.

6. С 1.11.1964 г. проводить начисления по существующим расценкам за выполненные работы с учётом положительного качества 100 %. При установлении дефектов в работе снижать оплату против расценок по заключению старших мастеров, контролёра по качеству и членов МК профсоюза от 5 до 10 %, браковой продукции не принимать.

О выполнении данного постановления информировать на собрании 1 раз в квартал» [31].

❒ Протокол № 6 загальних зборів робітників і службовців Опішнянського заводу «*Художній керамік*», які відбулися 27 січня 1965 року

«Присутніх – 284 чол.

Голова зборів – Білик П. І.

Секретар зборів – Оначко Т. С.

Повістка дня:

Про виставлення кандидатів до складу селищної виборчої комісії по виборах до Опішнянської селищної ради.

Слухали:

Про виставлення кандидатів до складу селищної виборчої комісії по виборах до Опішнянської селищної ради.

Виступили:

Директор заводу «Художній керамік тов. Леженін Іван Петрович, який вніс пропозицію виставити кандидатами від заводу «Художній керамік» до складу селищної виборчої комісії по виборах до Опішнянської селищної ради слідуючих товаришів:

1. Плужник Володимир Лаврентійович.

2. Скрипник Григорій Григорович.

3. Дацінька Іван Демидович.

4. Омельяненко Марія Юхимівна.

5. ***Назарчук Мотрона Савична****.*

6. Хмелик Семен Федорович.

Ухвалили:

Виставити кандидатами до складу селищної виборчої комісії від Опішнянського заводу «Художній керамік» по виборах до Опішнянської селищної ради слідуючих товаришів:

1. Плужник Володимир Лаврентійович.

2. Скрипник Григорій Григорович.

3. Дацінька Іван Демидович.

4. Омельяненко Марія Юхимівна.

5. ***Назарчук Мотрона Савична****.*

6. Хмелик Семен Федорович» [24].

❒ ***«Протокол № 1 общего собрания завода «Художний керамик» цеха № 2 от 9 марта 1965 г.***

Президиум собрания: *1. Хлонь В. Ф.*

2. Мареха Мар.

На собрании присутствовало – 98 человек.

Повестка дня:

1. Встреча избирателей с кандидатом в депутаты районного совета депутатов трудящихся т. Кунденком.

По первому вопросу слушали доверенное лицо т. Пылыпенко А.

Выступил т. Хмелик И. И., который в своём выступлении отметил, что т. Кунденко достойный быть депутатом и чтобы он позаботился, чтобы в нас в посёлке был везде свет, решён вопрос водопостачания, озеленить Опошня и другие вопросы. В конце выступления он сказал, что 14 марта мы все как один отдадим свои голоса за т. Кунденка и изберём его своим депутатом.

Выступил т. Манько А. Г., который в своём выступлении дал наказ т. Кунденку, чтобы когда его изберут депутатом, он заботился за благоустрий посёлка, чтобы были в нашей больнице врачи, озеленить наш посёлок и прислушиваться к голосу народа. В конце своего выступления он призвал рабочих отдать свои голоса за т. Кунденка.

Выступила т. ***Назарчук М. С.*** *Она сказала, что т. Кунденко достойный быть кандидатом в депутаты районной рады и он наши наказы постарается решить. Очень я прошу, чтобы позаботились о озеленении посёлка. Каждый год садим деревья, а догляду не ведём. Я призываю в день выборов отдать свои голоса за т. Кунденка.*

Выступил т. Прокопович, как доверенное лицо. Он также дал ряд пожеланий нашему кандидату и призвал весь коллектив отдать свои голоса за этого товарища.

В конце выступил т. Кунденко, который поблагодарил коллектив за высокое доверие и заверил, что все наказы постарается выполнить» [10].

❒ Протокол №13 засідання місцевого комітету профспілки від 9 липня 1965 року

«Повістка дня.

1. Проведення загальнопрофспілкових зборів про ітоги I півріччя 1965 р.

2. Проведення спортивних змагань 18 липня 1965 р.

3. Розбір заяв.

Слухали:

Про проведення загальнопрофспілкових зборів про ітоги I півріччя 1965 року.

Ухвалили:

Провести загально профспілкові збори про ітоги І півріччя 1965 року і виділити з фонду підприємства 310 крб. для видання премії кращим робітникам заводу. <…>» [36].

❒ ***«Выписки из протокола № 13 заседания комитета профсоюза завода «Художний керамик» от 16 июля 1965 года***

...Слушали:

Зам. председателя завкома тов. Шкребелу С. И. о премировании лучших робочих за достигнутые трудовые успехи и хорошую дисциплину, из фонда предприятия.

Комитет профсоюза постановляет:

Премировать робочих предприятия завода:

1. Подгребельный Иван Корнеевич – 10 рублей.
2. Тягун Григорий Сергеевич – 10 рублей.
3. Бондаренко Мария Фёдоровна – 10 рублей.
4. Мареха Алексей Тихонович – 10 рублей.
5. Вынник Анна Степановна – 10 рублей.
6. Багрий Аким Семёнович – 10 рублей.
7. Деркач Петро Яковлевич – 20 рублей.
8. Мякоступ Лидия Тимофеевна – 10 рублей.
9. Хлонь Надия Ефимовна – 10 рублей.
10. Билык Иван Архипович – 10 рублей.
11. Шулык Николай Моисеевич – 10 рублей.
12. ***Назарчук Мотрёна Савична*** *– 10 рублей.*
13. Скитский Дмитрий Алексеевич – 10 рублей.
14. Плужник Владимир Лаврентьевич – 15 рублей.
15. Окара Степан Игнатьевич – 10 рублей.
16. Ризнык Борис Николаевич – 15 рублей.
17. Шершов Григорий Иванович – 10 рублей.
18. Хмелик Иван Иванович – 15 рублей.
19. Кривошапка Василий Николаевич – 20 рублей.
20. Остапенко Иван Герасимович –15 рублей.
21. Радченко Ирина Николаевна – 20 рублей.
22. Дробязко Михаил Леонтьевич – 10 рублей.
23. Канивец Алексей Петрович – 10 рублей.
24. Дяденко Михаил Владимирович – 10 рублей.

25. Бордун Григорий Алексеевич – 10 рублей.

26. Цюрюпа Александр Андреевич – 10 рублей.

27. Биляк Василий Андреевич – 10 рублей» [2].

❒ Протокол № 13 загальних зборів робітників та службовців заводу художніх виробів «*Художній керамік*», що відбулися 15 липня 1965 року

«Присутніх 284 чол.

Президія зборів: Твердохліб П. П.,
Яценко С. Т.,
Канівець А. І.

Повістка денна:

1. Про виставлення кандидатур до складу дільничної виборчої комісії по виборах в народні суди Зіньківського району по виборчій дільниці № 31 і 33.

Слухали:

Інформацію тов. Булави О. Р. про порядок виставлення кандидатур до складу дільничної виборчої комісії по виборах в народні суди Зіньківського району по виборчій дільниці № 31 Сиса П. М., по виборчій дільниці № 33 т. т. Жилавець О. Х. і Білик П. І., кращих представників заводу, які активно приймають участь в громадському житті і житті нашого заводу, достойні бути кандидатами до складу виборчої комісії.

Виступили:

*Тов. **Назарчук М. С.**, яка внесла пропозицію кандидатом до складу дільничної виборчої комісії по виборах в народні суди Зіньківського району по виборчій дільниці № 31 тов. Сиса П. М., по виборчій дільниці № 33 т. т. Жилавець О. Х. і Білик П. І., кращих працівників заводу, які активно приймають участь в громадському житті і житті нашого заводу, достойні бути кандидатами до складу виборчої комісії.*

Тов. Сундукова М. і Багрій Я. С. підтримали виставлені кандидатури до складу Зіньківської виборчої дільниці.

Збори вирішили:

1. Виставити кандидатом до складу виборчої комісії по виборах в народні суди Зіньківського району по виборчій дільниці № 31 від робітників та службовців заводу «Художній керамік» тов. Сиса П. М.

– 1913 р. н., член КПРС, працює малювальницею, освіта середня, проживає в с. Опішня.

2. По виборчій дільниці № 33 виставити кандидатом тов. Жилавець О. Х. – 1917 р. н., працює норміровщиком, освіта середня, проживає в с. Опішня.

Тов. Білик П. І. – 1935 р. н., член КПРС, освіта середня, працює техніком по якості виробів, проживає в с. Опішня» [34].

❒ **Протокол № 14 засідання місцевого комітету профспілки від 4 серпня 1965 року**

«Повістка дня:

1. Підтвердження робочого стажу.

2. Розбір заяв.

Слухали:

Заяву Хоменко Устини Іванівни про підтвердження трудового стажу роботи в промартілі «Художній керамік» за період з 1932 р. по день окупації – вересень місяць 1941 р.

Для підтвердження стажу роботи заслухати робітників заводу «Художній керамік», які свідчать про трудовий стаж Хоменко Устини Іванівни, яка працювала в довоєнний період в промартілі «Художній керамік» з 1932 р. по день окупації – вересень місяць 1941 р., такі товариші:

1. Линник Зінаїда Петрівна – яка працює малювальницею з 1930 р.

2. ***Назарчук Мотрона Савична*** *– яка працює з 1930 р. малювальницею, і добре знали Хоменко Устину Іванівну по совмісній роботі.*

Ухвалили:

Що Хоменко Устина Іванівна дійсно працювала в промартілі «Художній керамік» з 1932 р. по день окупації – вересень місяць 1941 р. [...]» [37].

❒ ***«Протокол № 5 производственного совещания творческих мастеров завода «Художній керамік» от 24 сентября 1965 г.***

Присутствовало: 61 чел.

Председатель собрания: Билык П. И.

Секретарь собрания: Хлонь Ф. С.

Повестка дня:

1. Мероприятия по выполнению приказа № 152 и ознакомление с Положением о создании Укрсовнархозом централизованного фонда.

Слушали:

Приказ Управления художественных промыслов № 152 и Положение о централизованном фонде.

Выступили:

Т. т. Хлонь Ф. С., Билык И. А., Билык П. И., ***Назарчук М.***

Заслушав и обсудив приказ по Управлению художественных промыслов № 152 и Положение Укрсовнархоза о централизованном фонде содействия развитию народних художественных промыслов на Украине, производственное совещание коллектива творческих мастеров завода «Художній керамік»

Постановило:

1. Приказ Управления художественных промыслов № 152 от 21 июня 1965 г. принять к неуклонному выполнению и Положение Укрсовнархоза № 509-р к сведению.

2. Всему творческому коллективу завода включиться в творческую работу по созданию лучних форм изделий и орнаментов для освоения их в массовом выпуске производства на 1965 и 1966 года.

3. Творческим мастерам необходимо представить зав. производства или художнику завода свои планы, проэкты, эскизы в рисунке или глине для разрешения у дирекции оплаты творческих 2-3 дня в месяц.

4. Технологу, лаборанту, старшим мастерам подготовить и проверить лучшие сырьё и материалы, чем создать необходимые условия для творческой работы мастеров завода.

5. Художнику завода оказать практическую помощь в работе творческим мастерам и организовать широкое обсуждение планов на пропозиции эскизов, а также провести закупку лучших традиционных народных образцов керамики у населения Опошни.

6. Завкому профсоюза и администрации завода до 7.11.1965 г. организовать и провести конкурс внутри предприятия по созданию лучших форм изделий и орнаментов, а к 10.10.1965 г. разработать и объявить условия конкурса коллективу завода.

7. На базе лучших творческих образцов художественной керамики подготовить к юбилейной выставке к 50-ти летию Великой

Октябрьской социалистической революции не менее 100 экспонатов, памятных сувениров для широкой продажи 2000 шт.

8. Свой творческий практический опыт передавать молодёжи. Сосредоточить обжиг на основных отделениях 1-м и 2-м» [23].

❒ **Протокол № 2 засідання місцевого комітету профспілки заводу «*Художній керамік*» від 21 грудня 1965 року**

«Присутніх членів завкому – 8 чол.

Повістка дня:

1. Про вручення вимпелів бригадам комуністичної праці, які ведуть соцзмагання за достойну зустріч XXIII з'їзду КПРС і XXIII з'їзду КП України.

2. Підготовка до нового року.

3. Розбір заяв.

4. Затвердження плану роботи на січень місяць 1966 р.

<…>

Слухали:

Заяву Дугельної Марії Яковної про підтвердження трудового стажу в заводі «Художній керамік» з 1931 р. по 1941 р.

Слухали свідків:

1. Линник Зінаїду Петрівну, 1913 р. н. , яка працювала в заводі з 1930 р. малювальницею.

2. ***Назарчук Мотрону Савичну****, 1911 р. н., яка працює в заводі з 1930 року, і добре знають т. Дугельну М. Я. по совмісній роботі.*

Ухвалили:

Із інформації свідків т. Линник і ***Назарчук М. С.*** *видно, що т. Дугельна дійсно працювала в заводі «Художній керамік» з 1931 р. по 1941 р. – день окупації. …»* [13].

❒ **Протокол № 3 засідання місцевого комітету профспілки заводу «*Художній керамік*» від 29 грудня 1965 року**

«Присутствовало – 8 членів завкому.

Повістка дня:

1. Про сплату членських внесків.

2. Розбір заяв.

<…>

Слухали:

Інформацію секретаря парторганізації т. Манька Ан. Пав. «Про вручення кращим передовикам заводу подарунків в честь нового 1966 року».

Ухвалили:

Для покупки подарунків виділити із фонду підприємства 25 крб. Членам завкому тов. Панченко Ан., Каленич Ан. взять гроші під отчот і зробить покупку.

Подарунки вручить через агітколектив дому культури слідующим товаришам:

1. Пошивайло Гав. Ник.

2. ***Назарчук Мотр. Сав.***

3. Дацінько Ів. Дем.

4. Линник Зіна Пет.» [15].

❒ Протокол № 4 засідання місцевого комітету профспілки заводу «*Художній керамік*» від 16 січня 1966 року

«Присутніх – 9 членів завкому.

Повістка дня:

1. Про підтвердження робочого стажу.

2. Розбір заяв.

Слухали:

Заяву пенсіонера тов. Марехи Йосипа Мик. про підтвердження робочого стажу в заводі «Художній керамік» з січня 1931 р. по 20 вересня 1941 рік.

Слухали свідків:

1. ***Назарчук Мотрону Савичну****, 1911 р. н., яка працює в заводі «Художній керамік» з 1930 р. і добре знає т. Мареху Й. по совмісній роботі з 1931 р. по 1941 рік.*

2. Демченко Трохим Назарович, 1912 р. н., який працює в заводі «Художній керамік» з 1930 р. і добре знає т. Мареху Й. по совмісній роботі з 1931 року по 1941 рік. <…> » [17].

❒ Протокол № 5 засідання заводського комітету профспілки заводу «*Художній керамік*» від 3 лютого 1966 року

«Присутніх – 9 членів завкому.

Повістка дня:

1. Постанова пленума Полтавського обкому спілок.

2. Розбір заяв і актів членів профспілки.

3. Затвердження плану роботи на лютий місяць.

4. Підтвердження робочого стажу.

<…>

Слухали:

Заяву т. Сень Улити Ясоновни про підтвердження стажу.

Слухали свідків:

1. ***Назарчук Мотрону Савичну****, 1911 р. н., яка працює в заводі з 1930 р. і знає т. Сень У. Я. по роботі, що вона працювала з 1931.06 по 1941 р. червень місяць.*

2. Демченко Михайло Олександрович, 1897 р. н., який працював в заводі з 1930 р. і дійсно знає, що Сень У. Я. працювала в заводі з 1931 р. червень по 1941 р. <…> » [20].

❒ Протокол № 10 засідання місцевого комітету профспілки заводу «*Художній керамік*» від 28 травня 1966 року

«Присутніх членів – 8 чол.

Повістка дня:

1. Виділення путівок в піонерлагеря.

2. Розбір заяв і актів.

<…>

Слухали:

Заяву тов. Хоменко Усті Івановни про підтвердження трудового стажу в заводі з 1932 по 1941 р.

Слухали свідків:

1. Линник Зіна Петровна з 1913 р. н., яка працює в заводі з 1930 р.

2. ***Назарчук Мотрона Савична*** *з 1911 р. н., яка працює в заводі з 1930 р., і добре знають по совмісній роботі, що т. Хоменко Ус. дійсно в той період працювала.*

Постановили:

Із інформації свідків т. т. Линник З. і ***Назарчук М.*** *видно, що т. Хоменко Ус. дійсно працювала в заводі рисовальщицею в заводі з 1930 р. по 1941 р. <…>»* [32].

❒ ***«Протокол № 4 совещания творческих мастеров завода «Художній керамік» от 16.06.1966 г.***

Присутствовали: Билык И. А., Биляк В., Селюченко А., Беляк П., ***Назарчук М.****, Линник З., Пошивайло Г. и другие. Всего – 24 человека.*

Повестка дня:

Об изготовлении новых видов изделий в 1966 году.

Слушали:

Тов. Демченко Т. Н. – «Об изготовлении новых видов изделий в 1966 году», также было указано об усилении творческой работы по изготовлению экспонатов к 50-ти летию Советской власти.

Выступили:

С предложениями т. т. Галимов, Хлонь, Назарчук.

Постановили:

1. Всем творческим мастерам приступить к изготовлению новых видов изделий – изготовить к 15.07.1966 г. Каждому мастеру изготовить по одной-две штуки новых образцов для представления на художественный совет.

2. Художнику, начальнику производства, технологу оказывать творческим мастерам практическую помощь.

3. Мастерам участков, технологу подготовить качественную, проверенную глинмассу, ангобы и глазури.

4. В конце июня месяца начальнику производства проверить, кто и как выполняет данное постановление. Информировать художественный совет в июле месяце» [18].

❒ **Протокол № 13 засідання заводського комітету профспілки заводу «*Художній керамік*» від 15 липня 1966 року**

«Присутніх – 7 чол.

Повістка дня:

1. Інформація председателя комісії по соцстрахованію т. М'якоступ о роботі комісії.

2. Розбір заяв членів профспілки.

3. Про порушення трудової дисципліни на проізводстві членом профспілки т. Жижури Степана І.

<…>

Слухали:

Заяву ***Назарчук Мотрони Савични*** *про надання путівки на курортне лікування.*

Ухвалили:

Видати путівку ***Назарчук М. С.*** *на санаторно-курортне лікування і доплатити за путівку за рахунок фонду підприємства. <…>»* [35].

❒ ***«Протокол № 5 заседания технического совета завода «Художній керамік» от 22 июля 1966 года***

На тех. совете присутствовали: т. т. Галимов Р. В., Хмелик И. И., Головань И. Я., ***Назарчук М. С.****, Остапенко И. Г., Пошивайло Г., Линник З., Билык П. И., Никитченко В., Омельяненко П., Каленич А., Сердюченко Д., Демченко Т. Н. и др. – всего 29 человек.*

Повестка дня:

1. Задачи коллектива по выполнению приказов № 226 ММП УССР и № 181 Главного управления народных художественных промыслов и ознакомление с инструкцией по поставке изделий на всемирную выставку в Монреале.

2. Об итогах творческой работы коллектива за первое полугодие.

Слушали:

Приказ Министерства местной промышленности УССР № 226 от 14 июля 1966 г. и приказ Управления художественных промыслов № 181 о поставке изделий на всемирную выставку в Монреаль.

Выступили:

т. Билык П. И. – предложил освободить помещение в складах № 1 и № 2 для хранения и упаковки изделий для экспорта. Приобрести качественную упаковку.

т. Остапенко И. Г. – надо рабочим по изготовлению экспорта доводить тот асортимент, который изготовляется только для экспорта, игрушку изготовлять только 10 видов. Обратить особое внимание на качество.

т. Пошивайло Г. – спрашивал, почему наши технологи, художники мало занимаются вопросом по изготовлению образцов и поставкой в экспорт, даже ст. мастера мало интерисуются творческой работой.

т. Сердюченко Д. – говорил за качество глёта, его переработку, всем участкам надо перерабатывать глазурь.

т. ***Назарчук М. С.*** *– говорила, что надо ускорить изготовление новых образцов, так как в первом полугодии мы уже должны иметь новые образцы.*

Постановили:

1. Приказ ММП УССР № 226 и № 181 Главного управления народных художественных промыслов принять к неуклонному выполнению:

а) начальнику производства, художнику, экономисту, технологу, мастерам участков спланировать работу по изготовлению изделий рабочими в разрезе доведеного задания;

б) кладовщикам складов № 1 и № 2 подготовить специальные места в складах для отбора, хранения и упаковки изделий для экспорта;

в) товароведу с рабочими по упаковке, контролёрами изучить инструкцию о правилах упаковки и маркировки указанных изделий.

Слушали:

Об итогах творческой работы коллектива по изготовлению новых видов изделий.

Постановили:

Обязать творческих мастеров, художника выполнить постановление тех. совета от 16.06.1966 года» [19].

❒ Протокол № 1 загальних зборів робітників і службовців Опішнянського заводу «*Художній керамік*», які відбулися 17 січня 1967 року

«Присутніх – 282 чол.

Голова зборів – Діденко В. Ф.

Секретар зборів – Пащенко К. Х.

Повістка денна:

Про виставлення кандидатів до складу окружних виборчих комісій по виборах до Опішнянської селищної ради.

Слухали:

Про виставлення кандидатів до складу окружних виборчих комісій по виборах до селищної ради.

Виступили:

Манько А. Г., який вніс пропозицію виставити кандидатами від заводу «Художній керамік» до складу окружних виборчих комісій по виборах до селищної ради слідуючих товаришів:

1. Плужник Володимир Лаврентійович.
2. Пацула Петро Петрович.
3. Хлонь Михайло Семенович.
4 Омельяненко Марія Юхимівна.
5. ***Назарчук Мотрона Савична****.*
6. Хмелик Семен Федорович.
7. Білик Валентина Іванівна.
Ухвалили:
Виставити кандидатами до окружних виборчих комісій від Опішнянського заводу «Художній керамік» по виборах до селищної ради депутатів трудящих слідуючих товаришів:
1. Плужник Володимир Лаврентійович.
2. Пацула Петро Петрович.
3. Хлонь Михайло Семенович.
4 Омельяненко Марія Юхимівна.
5. ***Назарчук Мотрона Савична****.*
6. Хмелик Семен Федорович.
7. Білик Валентина Іванівна» [9].

❒ Протокол № 4 засідання заводського комітету профспілки заводу «*Художній керамік*» від 17 лютого 1967 року

«На засіданні присуствовало 9 членів завкому, інженерно-технічний персонал, а также по 4 мальовщиці з каждого цеху. Всього присуств. 29 чоловік.
Повістка дня:
1. Про впорядкування заробітної плати мальовщицям.
Слухали:
Інспектора-норміровщика про те, що рисовальщицям в травні місяці 1966 року було введено до тарифних ставок надбавку за складність від 10 % до 20 %, але ці міри не дали ніяких наслідків в покращенні якості малювання посуди і суперечить тарифній сітці. В розрядах тарифної сітки уже раз заложене складність роботи. Щоб покращити якість малювальних робіт, інженер-норміровщик Жилавець О. Х. говорить нада приміняти відрядно-преміальну оплату праці, якщо буде позволяти фонд зарплати.

Виступили:

Мастєра по малюванню ***Назарчук Мотрона Саввішна****, Сиса Поліна, художник Галімов Р., майстер цеха Сердюченко Д. і головний інженер Демченко Т. Н., которі сказали, що сама краща система оплати праці це відрядно-преміальна, тут заложена заінтересованість каждого робітника в покращенні малювальних робіт і підвищення їх кваліфікації.*

Постановили:

З 25 лютого 1967 року відмінити введені в травні місяці 1966 року надбавки за сложність, і оплату малювальницям проводити по нормам і розцінкам, які діяли до травня місяця 1966 року. При наявності фонду зарплати увести кроми цього для мальовщиць преміальну оплату згідно з розробленим і затвердженим положенням» [16].

❒ Протокол № 6 засідання заводського комітету профспілки заводу «*Художній керамік*» від 4 квітня 1967 року

«На засіданні присутствовало 7 чоловік.

Повістка дня:

1. Про підтвердження звання ударників комуністичної праці.

2. Розгляд заяв.

Слухали:

Голову заводського комітету профспілки про підтвердження звання ударників комуністичної праці.

Постановили:

Звання ударників комуністичної праці присвоїти згідно з списком.

Слухали:

Заяву т. Демченка Трохима Назаровича про виділення путівки на курортне лікування.

Постановили:

Виділити т. Демченко Т. Н. путівку на курортне лікування та виділити разову допомогу на лікування в сумі 15 крб.

Слухали:

Про випровадження на пенсію передовую рисовальщицю ***Назарчук Мотрона Саввішна****.*

Постановили:

За довголітню і безукорізну роботу вручити ***Назарчук Мотроні Сав.*** *подарок стоімостю 27 руб. 27 коп.*

Слухали:

Заяву члена профсоюза т. Подгорного В. П. про виділення кредіту на індивідуальне житлове будівництво.

Постановили:

За відсутністю ліміта на кредіт у виділенні кредиту відмовити» [25].

---

1. *[Акт повернення виробів Опішнянської школи майстрів художньої кераміки, які перебували на Шевченківській виставці в Полтаві] // Архів Полтавського краєзнавчого музею. – Спр. 52. – Арк. 16.*
2. *Выписки из протокола № 13 заседания комитета профсоюза завода «Художний керамик» от 16 июля 1965 года // Державний архів Полтавської області. – Ф. р. 9042. – Оп. 2. – Спр. 20. – Арк. 14.*
3. *[Доручення завгоспу Опішнянської школи майстрів художньої кераміки Ларіону Демченку на отримання виробів школи, які перебували на Шевченківській виставці в Полтаві] // Архів Полтавського краєзнавчого музею. – Спр. 52. – Арк. 17.*
4. *[Лист голови виконкому Опішнянської районної ради депутатів трудящих Сюсюкала до голови виконкому Полтавської обласної ради депутатів трудящих від 02.04.1946 року] // Державний архів Полтавської області. – Ф. р. 4085. – Оп. 3. – Спр. 182. – Арк. 125.*
5. *[Паспорти виробів Опішнянської школи майстрів художньої кераміки, які перебували на Шевченківській виставці в Полтаві] // Архів Полтавського краєзнавчого музею. – Спр. 52. – Арк. 18-40.*
6. *[Постанова № 806 виконавчого комітету Полтавської обласної ради депутатів трудящих «Про затвердження списків, представлених виконкомом Опішнянської районної ради депутатів трудящих до нагороди медаллю «За доблесний труд у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.» від 21.06.1946 року] // Державний архів Полтавської області. – Ф. р. 4085. – Оп. 3. – Спр. 133. – Арк. 24.*
7. *[Постанова виконавчого комітету Полтавської обласної ради депутатів трудящих «Про хід вручення медалів «За доблесний труд у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років» від 13.11.1946 року] // Державний архів Полтавської області. – Ф. р. 4085. – Оп. 3. – Спр. 145. – Арк. 35.*
8. *[Постанова виконавчого комітету Полтавської обласної ради депутатів трудящих «Про хід нагородження медаллю «За доблесний труд у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.» в районах області» від 06.09.1947 року] // Державний архів Полтавської області. – Ф. р. 4085. – Оп. 3. – Спр. 287. – Арк. 101-102.*

9. *[Протокол № 1 загальних зборів робітників і службовців Опішнянського заводу «Художній керамік», які відбулися 17 січня 1967 року] // Державний архів Полтавської області. – Ф. р. 9042. – Оп. 2. – Спр. 33. – Арк. 1.*
10. *Протокол № 1 общего собрания завода «Художний керамик» цеха № 2 от 9 марта 1965 г. // Державний архів Полтавської області. – Ф. р. 9042. – Оп. 2. – Спр. 19. – Арк. 13.*
11. *Протокол № 1 постоянно действующего технического совета завода «Художний керамик» от 8 января 1964 года // Державний архів Полтавської області. – Ф. р. 9042. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 1.*
12. *Протокол № 1 производственного технического совета завода художественных изделий «Художний керамик» от 8 января 1963 года // Державний архів Полтавської області. – Ф. р. 9042. – Оп. 1. – Спр. 25. – Арк. 1.*
13. *[Протокол № 2 засідання місцевого комітету профспілки заводу «Художній керамік» від 21 грудня 1965 року] // Державний архів Полтавської області. – Ф. р. 9042. – Оп. 2. – Спр. 26. – Арк. 2-3.*
14. *Протокол № 2 постоянно действующего технического совета завода художественных изделий «Художний керамик» от 16 марта 1963 года // Державний архів Полтавської області. – Ф. р. 9042. – Оп. 1. – Спр. 25. – Арк. 2.*
15. *[Протокол № 3 засідання місцевого комітету профспілки заводу «Художній керамік» від 29 грудня 1965 року] // Державний архів Полтавської області. – Ф. р. 9042. – Оп. 2. – Спр. 26. – Арк. 4.*
16. *[Протокол № 4 засідання заводського комітету профспілки заводу «Художній керамік» від 17 лютого 1967 року] // Державний архів Полтавської області. – Ф. р. 9042. – Оп. 2. – Спр. 34. – Арк. 4.*
17. *[Протокол № 4 засідання місцевого комітету профспілки заводу «Художній керамік» від 16 січня 1966 року] // Державний архів Полтавської області. – Ф. р. 9042. – Оп. 2. – Спр. 26. – Арк. 5-6.*
18. *Протокол № 4 совещания творческих мастеров завода «Художній керамік» от 16.06.1966 г. // Державний архів Полтавської області. – Ф. р. 9042. – Оп. 2. – Спр. 27. – Арк. 3.*
19. *Протокол № 5 заседания технического совета завода «Художній керамік» от 22 июля 1966 года // Державний архів Полтавської області. – Ф. р. 9042. – Оп. 1. – Спр. 53. – Арк. 6-7.*
20. *[Протокол № 5 засідання заводського комітету профспілки заводу «Художній керамік» від 3 лютого 1966 року] // Державний архів Полтавської області. – Ф. р. 9042. – Оп. 2. – Спр. 26. – Арк. 7-8.*
21. *[Протокол № 5 засідання МК профспілки заводу «Художній керамік» від 20 лютого 1964 р.] // Державний архів Полтавської області. – Ф. р. 9042. – Оп. 2. – Спр. 13. – Арк. 3.*
22. *Протокол № 5 постоянно действующего технического совета завода «Художний керамик» от 17 июня 1964 года // Державний архів Полтавської області. – Ф. р. 9042. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 4-5.*

23. *Протокол № 5 производственного совещания творческих мастеров завода «Художній керамік» от 24 сентября 1965 г. // Державний архів Полтавської області. – Ф. р. 9042. – Оп. 2. – Спр. 21. – Арк. 1-2.*
24. *[Протокол № 6 загальних зборів робітників і службовців Опішнянського заводу «Художній керамік», які відбулися 27 січня 1965 року] // Державний архів Полтавської області. – Ф. р. 9042. – Оп. 2. – Спр. 19. – Арк. 12.*
25. *[Протокол № 6 засідання заводського комітету профспілки заводу «Художній керамік» від 4 квітня 1967 року] // Державний архів Полтавської області. – Ф. р. 9042. – Оп. 2. – Спр. 34. – Арк. 6.*
26. *Протокол № 6 засідання місцевого комітету заводу «Художній керамік» від 05.03.64 р. // Державний архів Полтавської області. – Ф. р. 9042. – Оп. 2. – Спр. 13. – Арк. 5.*
27. *Протокол № 6 производственного собрания рабочих завода «Художній керамік» от 8 июля 1964 года // Державний архів Полтавської області. – Ф. р. 9042. – Оп. 2. – Спр. 14. – Арк. 1-3.*
28. *Протокол № 7 заседания местного комитета профсоюза завода «Художний керамик» от 10 апреля 1964 года // Державний архів Полтавської області. – Ф. р. 9042. – Оп. 2. – Спр. 13. – Арк. 7.*
29. *Протокол № 7 производственного собрания рабочих завода «Художний керамик» от 15-16 сентября 1964 г. // Державний архів Полтавської області. – Ф. р. 9042. – Оп. 2. – Спр. 14. – Арк. 5-6.*
30. *Протокол № 8 производственного совещания с мастерами-рисовальщицами завода «Художний керамик» от 3 октября 1963 г. // Державний архів Полтавської області. – Ф. р. 9042. – Оп. 2. – Спр. 7. – Арк. 3.*
31. *Протокол № 8 собрания коллектива робочих и служащих завода художественных изделий «Художний керамик» от 22 октября 1964 г. // Державний архів Полтавської області. – Ф. р. 9042. – Оп. 2. – Спр. 14. – Арк. 7-9.*
32. *[Протокол № 10 засідання місцевого комітету профспілки заводу «Художній керамік» від 28 травня 1966 року] // Державний архів Полтавської області. – Ф. р. 9042. – Оп. 2. – Спр. 26. – Арк. 17.*
33. *[Протокол № 12 засідання місцевого комітету профспілки від 26 серпня 1964 року] // Державний архів Полтавської області. – Ф. р. 9042. – Оп. 2. – Спр. 13. – Арк. 10.*
34. *Протокол № 13 загальних зборів робітників та службовців заводу художніх виробів «Художній керамік», що відбулися 15 липня 1965 року // Державний архів Полтавської області. – Ф. р. 9042. – Оп. 2. – Спр. 19. – Арк. 15.*
35. *[Протокол № 13 засідання заводського комітету профспілки заводу «Художній керамік» від 15 липня 1966 року] // Державний архів Полтавської області. – Ф. р. 9042. – Оп. 2. – Спр. 26. – Арк. 21-22.*
36. *[Протокол № 13 засідання місцевого комітету профспілки від 9 липня 1965 року] // Державний архів Полтавської області. – Ф. р. 9042. – Оп. 2. – Спр. 20. – Арк. 15.*

37. *[Протокол № 14 засідання місцевого комітету профспілки від 4 серпня 1965 року] // Державний архів Полтавської області. – Ф. р. 9042. – Оп. 2. – Спр. 20. – Арк. 16.*
38. *[Протокол № 20 засідання виконкому Опішнянської райради депутатів трудящих від 28.03.1946 року] // Державний архів Полтавської області. – Ф. р. 4085. – Оп. 3. – Спр. 182. – Арк. 123-124.*
39. *[Протокол допиту лейтенантом Федоренком малювальниці заводу «Художній керамік» Мотрони Назарчук від 26.10.1962 року] // Архів управління СБУ в Полтавській області. – Ф. 7. – Од. зб. 9304-с. Архівно-кримінальна справа Корицького Якова Івановича.*
40. *[Соціалістичне зобов'язання бригади комуністичної праці № 4 заводу художніх виробів «Художній керамік» виробництва № 2 на 1962 рік] // Державний архів Полтавської області. – Ф. р. 9042. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 15.*
41. *[Соціалістичне зобов'язання бригади комуністичної праці № 4 малювальниць заводу «Художній керамік» на 1961 рік] // Державний архів Полтавської області. – Ф. р. 9042. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 4.*
42. *[Соціалістичні зобов'язання бригади комуністичної праці малювальниць цеху № 1 заводу художніх виробів «Художній керамік» за 1963 рік] // Державний архів Полтавської області. – Ф. р. 9042. – Оп. 1. – Спр. 24. – Арк. 6.*
43. *[Список осіб Опішнянської кустарно-промислової артілі «Художній керамік», представлених до нагородження медаллю «За доблесний труд у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років»] // Державний архів Полтавської області. – Ф. р. 4085. – Оп. 3. – Спр. 182. – Арк. 139.*
44. *Щоденник Леоніда Назарчука // Приватний архів Віктора Міщанина.*

Газетні публікації про Мотрону Назарчук та зі згадками про неї (1940-ві – 1960-ті)

1949

❒ «Опішнянські кераміки

Майже 200 років тому на околицях містечка Опішні люди знайшли поклади відмінних гончарних глин. Великими пластами вони залягали вздовж вкритих лісом схилів, що велетенськими терасами спускаються в долину Ворскли.

Опішнянці не пам'ятають того, хто перший скористався цими скарбами природи. Але з того часу їхнє містечко стало одним з центрів української кераміки, місцем прославлених майстрів народного мистецтва.

Високоякісні глини і бездоганна робота, виконана з великим художнім смаком і хистом, сприяли поширенню виробів опішнянських майстрів далеко за межами Полтавщини. Особливого успіху добиваються такі майстри, як Червоненко, Порослий, Ночовник і Гладеревський. Їх вироби були експоновані на Всеросійській виставці, що проходила напередодні першої світової війни, і вже тоді здобули високу оцінку.*

Справжній же розквіт мистецтва художньої кераміки настав в Опішні тільки після Великої Жовтневої революції. Сучасні майстри Мефодій Андрійович Сердюченко, Григорій Олексійович Тягун, Семен Охимович Оніщенко, Захар Йосипович Коломієць та інші, зберігаючи кращі традиції опішнянських керамік, збагачують художнє ремесло більш складною технікою і новою тематикою.

* *Йдеться про відомих опішненських гончарів Федора Чирвенка та Василя Поросного*

Зараз у номенклатурі виробів є понад 100 сортів посуду від маленької солянки до великих декоративних ваз. Тут є чудові куманці, тарілки, глечики, полумиски і багато інших побутових речей. На них з великою майстерністю виконали портрети вождів, героїв Вітчизняної війни, побутові сцени, в які вкладено глибокі по творчому задуму та виняткові по красі думки народних художників Трохима Назаровича Демченка, ***Мотрі Савівни Каші****, Зинаїди Петрівни Мисик*, Наталії Іванівни Оначко та інших. Всі вони за високу майстерність відзначені дипломами першого ступеня.*

Справжнє захоплення викликають їх блискучі вироби, узори, зроблені рукою народного майстра. Саме рукою, бо гончарне коло, незважаючи на свою тисячолітню історію, є ще й зараз неодмінним знаряддям при виробленні гончарного посуду.

Рухомий вертикальний металевий стрижень, на якому закріплені два різного розміру дерев'яні кружала – це й є знамените гончарне коло. Більше кружало, внизу, призначене для обертання стрижня ногами майстра, що сидить на лаві. Верхнє кружало, значно меншого розміру, що швидко крутиться разом з стрижнем, – робочим місцем гончара. Майстер бере шматок спеціально підготовленої глини, кладе його на верхнє кружало і, використовуючи відцентрову силу, робить рукою посуд бажаної форми.

Все це відбувається з такою швидкістю, що у стороннього глядача створюється враження, ніби майстер просто плавно тягне з глини вже готовий глечик чи миску.

– Добрий майстер і на кілкові горщик зробить, – говорить Мефодій Андрійович Сердюченко, знімаючи відділений металевою струною від кружала красивий глечик для квітів.

Дивлячись на надзвичайно просте знаряддя гончара, ви тільки дивуєтесь, наскільки вмілою є рука майстра, якою багатою творчою уявою володіє гончар, створюючи такі чудові речі. І це стало можливим тільки тому, що з покоління в покоління майстри передавали «секрет» цієї роботи. Вони ж донесли кращі традиції цього ремесла і до наших днів.

.....

** Йдеться про відому опішненську малювальницю Зінаїду Линник*

Та було б помилкою вважати, що в Опішні кераміка виготовляється дідівським способом. Ні. Тут у 1932 році за державним планом першої сталінської п'ятирічки було побудовано великий керамічний завод, устаткований передовою радянською технікою. Щороку тут вироблялось для населення сотні тисяч штук чудового посуду. В цьому був один з проявів піклування партії та уряду про добробут трудящих нашої країни.

На той час мистецтво майстрів Опішні вже досягло високого рівня. Про це свідчить хоч би те, що в 1935 році за вироби, експоновані на Всеукраїнській виставці народного мистецтва, Опішнянський керамічний завод одержав диплом першого ступеня, а в 1936 році – похвальну грамоту за вироби, експоновані на Паризькій міжнародній виставці народної творчості. Не менший успіх мали опішнянські кераміки в Нью-Йорку та Лондоні. Але найбільшу радість майстрів Опішні викликало присудження диплому першого ступеня за їх вироби, представлені на виставці мистецтва народів Радянського Союзу в 1937 році в Москві. Такий далеко не повний перелік досягнень опішнянських керамік.

Зараз, завдяки самовідданій праці робітничого колективу і державній допомозі, Опішнянський керамзавод, який був дощенту знищений фашистськими загарбниками, вже наполовину відбудований. Тут знову виробляються сотні тисяч штук високоякісного посуду. Опішнянські майстри наполегливо борються за успішне виконання завдань партії та уряду – дати трудящим якнайбільше речей широкого вжитку високої якості. Мальовничі вироби, виготовлені вже в післявоєнні роки, свідчать, як багато і старанно працюють в Опішні над створенням нових виробів художньої кераміки.

Це ж підтверджується тим великим попитом, яким користуються серед населення ці вироби. Так, торік лише трудящі Решетилівського району закупили в Опішні на 300 тис. карбованців керамічних виробів. Недавно дві вантажні автомашини з посудом було відправлено в село Шишаки. Всі вироби були розкуплені буквально за дві-три години. Вже зараз директор Опішнянського керамзаводу тов. Демченко має багато замовлень на керамічні вироби з Криму, Кубані та інших місць Радянського Союзу. На 100 тисяч карбованців художньої кераміки закупили недавно дніпропетровські торговельні

організації. Чимало запитів про те, як придбати опішнянські керамічні вироби, надходить від населення багатьох районів Полтавщини. Про це пишуть робітники Лохвицького цукрозаводу, колгоспники артілі ім. Сталіна, Ново-Санжарського району, пишуть з Кобиляк, Машівки, Зінькова та інших місць.

Ані трохи не турбує це тільки торговельні організації цих районів і правління облспоживспілки, які відмовляються завозити населенню опішнянські керамічні вироби лише тому, що завод добився зниження на 50 проц. цін на свої вироби, отже, цей товар невигідний для виконання плану. Саме внаслідок таких міркувань населення нашої області змушене платити вдвоє дорожче за керамічні вироби, які завозяться до нас з Кіровоградської та інших областей, в той час як на складах Опішнянського керамзаводу нерухомо лежить значна кількість високоякісного посуду.

Великий попит на вироби опішнянських кераміків краще всього спростовує «теорію» деяких торговельних організацій нашої області, що, мовляв, кераміка вже віджила свій вік, а тому тепер треба виготовляти тільки металевий посуд.

Трудящі Полтавщини бажають купувати керамічні вироби опішнянців, і торговельні організації повинні задовольнити ці вимоги.

П. Юренко» [31]

❒ **«Виконали план дев'яти місяців**

Шосту річницю визволення Полтавщини від німецьких загарбників колектив робітників кустарно-промислової артілі «Художній керамік» зустрічає виробничою перемогою. Девятимісячний план по випуску продукції виконано на 118 процентів.

Артіль вчасно виконала почесне замовлення для столиці України – міста Києва, виготовивши понад 5 тисяч різних художніх плит, карнизів, кутів і інше. Для обласної промислово-сільськогосподарської виставки виготовлено понад 150 різних експонатів.

Повністю освоєно виробництво облицьовочних плит, кафелів для печей, кормушок для свиноферм, автопоїлок для птахоферм.

У виконанні цих завдань добре попрацювали кращі майстри артілі тт. Сердюченко М., Тягун Г., Коломієць З., Задорожний П., Оначко Н., ***Каша М.****, Линник З., Біляк П., Герасименко О., Дяченко Т. і другі,*

які дають вироби високої якості і систематично перевиконують свої виробничі завдання.

Зараз наші майстри з усією енергією працюють над виготовленням керамічних виробів в подарунок трудящим західних областей нашої республіки на честь великого свята – десятиріччя воз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі.

Т. Демченко» [7]

1950

❒ **«На честь історичної дати**

З великою радістю зустріли робітники промартілі «Художній керамік» постанову уряду про спорудження Каховської гідроелектростанції, Південно-Українського і Північно-Кримського каналів. Ця історична постанова запалила трудівників артілі на нові виробничі успіхи.

*Включившись в переджовтневе соціалістичне змагання, кращі майстри артілі тт. Сердюченко М., Герасименко О., Дяченко Т., мальовщиці тт. Оначко Н., **Каша М.**, Линник З., які вже працюють в рахунок 1951 року, стали на трудову вахту на честь новобудов комунізму і свої щоденні норми виконують на 140-150 процентів.*

Достроково виконавши вересневий план на 123 проценти, робітники промартілі широко розгорнули соціалістичне змагання за те, щоб до історичної дати – 33 річниці Великого Жовтня виконати річний план.

П. Задорожний» [15]

1951

❒ **«Вироби кераміків у Москві**

Багато експонатів підготували і відправили в Москву для виставки, яка відкрилась в зв'язку з декадою українського мистецтва і літератури, робітники промартілі «Художній керамік».

Серед експонатів, розписаних українським орнаментом, великі вази, куманці, баранчики, квітники та інші вироби художньої майоліки.

Виготовлено також куманець на сучасну тематику «На вахті миру» і велику вазу з барельєфом нашого земляка – поета І. П. Котляревського.

*У виготовленні експонатів до декади українського мистецтва і літератури активну участь взяли майстри тт. Сердюченко М., Пошивайло Г., Яценко С. та мальовщиці тт. Оначко Н., **Назарчук М.**, Біляк П., Селюк О.*, а також пальщики Різник Д., Деркач П. та Шаблій М.» [4].*

1951

❒ «Кераміки готують вази з портрет-барельєфом М. В. Гоголя

Разом з усім радянським народом колектив робітників промартілі «Художній керамік» готується до 100-річчя з дня смерті великого російського письменника Миколи Васильовича Гоголя.

В цехах артілі виготовляються вази з барельєфом М. В. Гоголя і барельєфами, які відображають окремі епізоди з творів М. В. Гоголя «Майська ніч», «Ніч перед різдвом», «Сорочинська ярмарка» та інших.

*У виготовленні та оформленні експонатів активну участь беруть досвідчені майстри керамічної справи тт. Яценко С., Ширенко Х., Оначко Н., Линник З., **Назарчук М.***

П. Задорожний» [14]

❒ Фоторепортаж

*«На знімку: мальовниці-дипломниці промартілі «Художній керамік» за роботою. **Мотрона Назарчук** (зліва), вона піврічне завдання виконала на 126 процентів і Параска Біляк, яка піврічний план виконала на 120 процентів» [30].*

❒ Фоторепортаж

«По-стахановському працюють робітники Опішнянської артілі «Керамік». План шести місяців цього року виконано достроково – 10 червня. Річне завдання вони зобов'язались виконати до 7 листопада – 35 річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції.

---

* *Йдеться про відому опішненську малювальницю, майстра дитячої глиняної іграшки Олександру Селюченко*

На фото: (зліва направо) стахановки артілі – рисувальниці тт. П. П. Беляк і ***М. С. Назарчук*** *розрисовують керамічні вироби українським орнаментом. Свої виробничі норми вони виконують на 120-140 процентів» [28].*

❒ «Десятимісячну програму виконаємо до 5 жовтня

З великим патріотичним піднесенням зустріли робітники промартілі «Художній керамік» повідомлення ЦК ВКП(б) про скликання 5 жовтня 1952 року в м. Москві XIX з'їзду партії. Після зачитання повідомлення про скликання XIX партійного з'їзду, слово взяв майстер-гончар Максим Демидович Моргун. Він говорить:

– Відкриття XIX з'їзду ВКП(б) – це знаменна подія в житті більшовицької партії і всього радянського народу. Стаючи на стахановську вахту на честь відкриття з'їзду, я зобов'язуюсь денні завдання виконувати на 120-130 процентів.

Такі ж зобов'язання взяли і майстри-гончарі Григорій Тягун, Іван Задорожний та мальовниці ***Мотрона Назарчук*** *і Наталка Оначко.*

Щоб гідно зустріти день відкриття XIX з'їзду партії, колектив робітників промартілі зобов'язався до 5 жовтня ц. р. виконати десятимісячну програму по випуску продукції на 120 процентів.

Т. Демченко» [9]

1955

❒ «Перед силами миру і прогресу темні сили війни відступлять: Огляд листів трудящих

<…> Хай знають американо-англійські палії атомної війни, що ми, радянські люди, поставивши свої підписи під Зверненням Всесвітньої Ради Миру, будемо відстоювати справу миру чесною самовідданою працею», – так заявила в своєму листі стахановка-малювальниця промартілі «Художній керамік» ***т. Назарчук М.***

Відстояти мир, не допустити розв'язання нової війни, приборкати оскаженілих агресорів – одностайна воля великого радянського народу і всього прогресивного людства і світу.

Поставивши підписи під історичним Зверненням Всесвітньої Ради Миру, трудящі нашого району підкріплюють їх самовідданою роботою по використанню господарсько-політичних завдань. Ширіться фронт

весняних польових робіт. Закладаються основи для одержання високого врожаю в 1955 році» [24].

❒ **«Глибше висвітлювати досвід передовиків виробництва**

В нинішньому році в промисловій артілі «Художній керамік» випущено 15 номерів стінної газети «Керамік». В більшості з них вміщувались матеріали про хід соціалістичного змагання, яке широко розгорнулося серед робітників на честь XX з'їзду КПРС і XIX з'їзду КП України, писалось про те, як колектив артілі виконує взяті на себе в соціалістичному змаганні зобов'язання.

Висвітлюючи питання соціалістичного змагання серед робітників за підвищення продуктивності праці, газета в номері за 6 листопада писала:

*«Широко розгорнувши соціалістичне змагання на честь 38 роковин Великого Жовтня і наступних з'їздів партії, багато робітників артілі домоглись визначних виробничих успіхів. На 115-125 процентів виконують свої завдання робітники Тягун Г. С., **Назарчук М. С.**, Ємець Д. С., Дяченко Т. С., Сердюченко М. А. і інші».*

Це дуже добре, що газета систематично висвітлює на своїх сторінках досягнення в роботі кращих виробничників. Проте, редколегія жодного разу не надала слова кращим людям артілі, які б поділилися своїм досвідом, розповіли читачам, як вони домагаються високих виробничих показників.

Газета ще не стала справжнім помічником партійної організації і правління промислової артілі в мобілізації колективу на успішне виконання завдань, поставлених перед ним. А тому і не дивно, що підприємство не виконало виробничого плану одинадцяти місяців.

Великим недоліком в роботі редколегії є і те, що вона слабо веде боротьбу за дійовість критичних матеріалів, які вміщуються в кожному номері газети. Так, наприклад, в останніх трьох номерах було вміщено вісім таких матеріалів, але невідомо, які ж заходи вжито до ліквідації цих недоліків.

Редколегія стінної газети (редактор т. Шкребела) повинна глибше висвітлювати досвід передовиків і новаторів виробництва, краще допомагати партійній організації в мобілізації трудівників підприємства на успішне виконання завдань, поставлених

історичними рішеннями липневого Пленуму ЦК КПРС. Безумовно, цього редколегія може добитися при умові, коли партійна організація поліпшить керівництво своєю газетою» [5].

1956

❐ **«Майстри керамічної справи**

В колективі промислової артілі «Художній керамік» працює понад 50 процентів жінок. Вони, як і всі радянські жінки, чесно, самовіддано трудяться на благо рідної матері-Вітчизни, вносять свій вклад у загальну справу будівництва комунізму в нашій країні.

Міжнародний жіночий день жінки-кераміки відзначають новими успіхами в роботі. Січневе і лютневе виробничі завдання артіль перевиконала.

*Заслуженою любов'ю і повагою користуються у всіх робітників артілі глазіровщиці тт. Винник А., Отченашко В., Фесенко А., малювальниці-дипломщиці тт. Линник З., **Назарчук М.**, Біляк П. та Селюченко О. На протязі своєї багаторічної роботи в артілі дипломниці підготували десятки молодих майстрів-малювальниць.*

Т. Демченко» [10]

1958

❐ **«Опішнянська кераміка**

Здавна славиться своєю продукцією опішнянська промартіль «Художній керамік». Покупцям добре знайомі розписані майолікові вази, декоративна скульптура, різні букетниці, макітри, глечики. Тут виробляють і обливний посуд – традиційні українські куманці, різнокольорові глечики, миски, будівельні облицювальні плитки, дитячі іграшки. Все це приваблює зір своєю красою, тонким художнім виконанням.

За 45 кілометрів від Полтави знаходиться знаменита Опішня, де діють два керамічні заводи. У дворі одного з них – кар'єр. Автомашини-самоскиди підвозять глину на заготівельний майданчик, де її під наглядом лаборанта зволожують. Після складної обробки безформні куски її надходять на стіл майстра. Лише кілька спритних, невловимих рухів – і вони набирають рельєфних форм вази, глечика, куманця.

І все ж на формовці потрібні і досвід, і вміння. Зробити навіть домашню миску не так просто. Зайвий натиск пальцем – і збільшений діаметр, а з ним і об'єм.

Вироби протягом доби підсихають. Потім їх подають в малювальні цехи, де на них наносять український орнамент: ромашку, жолудь, виноград, зелений лист. Малюють спеціальними опішнянськими фарбами, які виготовляють з місцевих глин.

На керамічних заводах працює багато молоді. Кращі малювальниці Паша Бєляк і Марія Шулик щоденно встигають розмалювати близько сотні виробів. Їм допомагає створювати нові художні форми українських орнаментів ***Мотрона Савівна Назарчук****, яка вже 22 роки працює в опішнянській артілі. Цікаві роботи малювальниць З. Линник, Т. Гриб, П. Яценко. Вони виконують свої норми на 110-120 процентів.*

Артіль «Художній керамік» рік у рік перевиконує план по всіх показниках, а попит на вироби все зростає і зростає. Багато їх протягом останнього часу відправлено жителям цілинних земель. В Опішню надходять замовлення – листи і телеграми з Москви, Караганди, Алтаю і навіть Далекого Сходу. Молодь просить виготовити оригінальні кольорові українські вази, букетниці, глечики, різноманітні побутові прикраси.

Опішнянці зберігають і множать старовинні традиції, розвивають художнє ремесло.

К. Білий» [2]

❒ **Фоторепортаж**

«Доброю славою користується серед працівників промислової артілі «Художній керамік» мальовщиця ***т. Назарчук М. С.*** *Денні норми вона виконує на 112-120 процентів.*

На 110 процентів виконала виробничий план двох місяців мальовщиця т. Селюченко О. Ф., майстер дитячих іграшок. Екземпляр однієї іграшки, виконаний т. Селюченко, знаходиться в мезеї Художнього фонду СРСР, інший – в Академії кераміки в м. Женеві.

З честю виконує свої зобов'язання і майстер керамічних виробів т. Гриб Т. М.

Вона виконує денні норми на 116 процентів при відмінній якості виготовленої продукції» [29].

❒ **«Успіхи кераміків**

Робітники промислової артілі «Художній керамік» з честю виконали свої соціалістичні зобов'язання, взяті на честь виборів до Верховної Ради СРСР. План першого кварталу вони виконали достроково на 106,6 процента, давши понад план продукції на суму 28 тисяч карбованців.

*Ставши на передтравневу трудову вахту, високих успіхів в роботі домагаються майстри-гончарі Олексій Мареха, Семен Зелиб, Мифодій Сердюченко, Григорій Тягун, а також мальовщиці Зінаїда Линник, **Мотрона Назарчук**, майстри по випалюванню посуду Демид Різник і Пилип Багрій. Денні завдання вони щоденно виконують на 110-135 процентів.*

Весь колектив нашої артілі живе єдиною думкою – достроково виконати план квітня місяця і зустріти міжнародне свято трудящих – перше травня високими виробничими показниками як по кількості, так і по якості.

В. Денисенко» [11]

❒ **«Денні норми перевиконують**

Палко схваливши почин вибійника Донбасу Миколи Мамая, робітники промартілі «Художній керамік» вирішили працювати за його почином, тобто боротися за перевиконання денних норм виробітку.

За почином Мамая працюють гончарі Семен Зелиб, Яків Нагірний, Олексій Мареха, Григорій Тягун, які денні норми виконують на 120-130 процентів.

*На 130-140 процентів виконують денні норми виробітку мальовщиці Зінаїда Линник, **Мотрона Назарчук** та Парасковія Біляк.*

По-мамаївському працюють і бригади обпалювачів посуду, якими керують Пилип Багрій, Демид Різник і Семен Радченко, які денні завдання виконують на 170 і більше процентів.

І. Леженін» [19]

1959

❒ **«Відроджуємо опішнянську сливу**

Піклуючись про озеленення райцентру, робітники промартілі «Художній керамік» вирішили на своїй садибі закласти фруктовий сад на 1000 дерев, в якому б в основному переважали сливи-угорки.

На 13 квітня їх силами вже посаджено 800 слив і абрикосів. Ініціатором по посадці саду став начальник цеху Іван Іванович Хмелик, який разом з іншими членами промартілі кожного ранку і вечора проводить посадку дерев.

*В числі перших розпочали посадку дерев найстаріші члени промартілі Ігор Васильович Китриш, **Мотрона Савична Назарчук**, Іван Якимович Головань.*

Працівники промартілі прикладуть всі зусилля, щоб взяті зобов'язання по посадці дерев і, зокрема, по відродженню опішнянської сливи виконати з честю.

Т. Демченко» [8]

❒ **«В трудовому наступі**

Найхарактернішою особливістю соціалістичного змагання, яке розгорнулось зараз серед працівників промартілі «Художній керамік», є їх прагнення гідно зустріти червневий Пленум ЦК КПРС.

Ділом підкріплюючи взяті раніше зобов'язання по достроковому завершенню піврічного виробничого плану, майстри-гончарі Григорій Сергійович Тягун, Олексій Тихонович Мареха та Іван Архипович Білик вже виконали свої шестимісячні виробничі завдання.

*Серед мальовщиць найкращих показників домоглися **Мотрона Савична Назарчук** та Зінаїда Петрівна Линник.*

Поряд з виконанням виробничого завдання, артіль готує 100 видів художніх керамічних виробів загальною кількістю 1200 одиниць на міжнародний ярмарок в Марсель (Франція).

Т. Демченко» [6]

1960

❒ «Москвичі любуються виробами опішнянських кераміків

Довго будуть пам'ятати москвичі знаменні дні Декади літератури і мистецтва Української РСР. На вулицях столиці стояли сильні листопадові морози, а в серцях мешканців Москви і наших дорогих гостей була сама справжня весна – такі теплі і сердечні були багаточисленні зустрічі москвичів з усіма прибулими на Декаду. В ці дні з ще більшою силою проявила себе непорушна, міцна багатовікова дружба наших народів.

Великим успіхом у москвичів користувалася і користується зараз художня виставка «Радянська Україна», яка продовжує свою роботу до 12 грудня ц. р. Тисячі експонатів цієї виставки яскраво свідчать про невичерпний самобутній творчий геній українського народу.

Особливу увагу відвідувачів привертали вироби опішнянської промислової артілі «Художній керамік». Виконані з великим смаком і вмінням куманці, барильця та інші вироби радують очі москвичів своїм життєрадісним колоритом і різноманітністю форм.

Розвиваючи кращі традиції народного мистецтва, опішнянські майстри вносять в нього новий зміст, відбиваючи нашу соціалістичну дійсність, безперервно вдосконалюють художню форму.

Москвичі високо оцінюють роботи майстрів Г. Н. Пошивайла, М. А. Сердюченка – пенсіонера, Т. Н. Демченка, С. П. Яценка, малювальниць, які декорують опішнянські керамічні вироби – М. Ф. Бондаренко, О. Ф. Селюченко, З. П. Линник, П. П. Біляк, ***М. С. Назарчук*** *та інших.*

«Мистецтво опішнянських народних умільців таке, що йому немає рівного в світі, – пише в книзі відгуків група відвідувачів виставки – робітники московського заводу «Фрезер». – Невичерпно багата фантазія їх творчості. Можна стояти годинами біля стендів з виробами опішнянських кераміків і не втомишся ними захоплюватись. Стільки радості приносить людям така прекрасна творча робота! Честь вам і слава!».

Кожного дня на виставці бувають тисячі москвичів. І всі вони виходять з виставочного залу з незабутнім враженням від великої кількості чудових творів талановитих майстрів і народних умільців соціалістичної України.

Л. Апарніков» [1]

1962

❒ **«Ветеран заводу**

Світлий, просторий цех Опішнянського заводу «Художній керамік». Кругом великого стола сидять жінки. В руках кожної гончарні вироби, акуратно відшліфовані майстрами. Схилившись над виробами, вони повільними точними рухами, виводять малюнки українського орнаменту: квіти, кольорові лінії, зелені листочки.

Біля вікна сидить немолода жінка, її чорне волосся вже посріблене сивиною, але очі молоді, веселі. Швидко, вправно її руки наносять малюнок.

*– **Мотрона Савівна Назарчук** – краща малювальниця цеху, ветеран підприємства, – пояснює технічний керівник Трохим Назарович Демченко. – Стаж її роботи більше 30 років.*

Уважно слідкуємо за роботою, прагнемо не перешкоджати. Одночасно захоплюємось майстерністю.

*– Вас цікавить професія гончарника? – порушила тишу **Мотрона Савівна**.*

Вона почала захоплено розповідати про історію заводу, працю кераміків і зовсім мало говорила про себе. А говорити було що.

З дитинства у неї з'явилась пристрасть до малювання. Малою малювала, а підросла, то вишивала. Коли минуло 16 років, прийшла до гончарів, які в тридцяті роки входили до кустарно-кредитового товариства, що об'єднувало в Опішні всі промислові галузі.

Виконувала різні роботи, зв'язані з випуском продукції, а у вільний час заходила в малювальний цех.

– Хочеш малювати? – запитав майстер. – Бери чашку і пробуй.

Дівчина несміливо виводила листочки.

– Так, так. Сміливіше берись, – підбадьорували в цеху.

Під керівництвом малювальниці Наталії Іванівни Оначко набула спеціальності.

*З того часу минуло багато років. **Мотрона Савівна** здобула освіту, вчилася в керамічному технікумі, працювала інструктором у школі, яка була відкрита при артілі, навчала людей керамічної справи. Але основна її робота в цеху.*

*Не сотні, а тисячі виробів, художньо оформлених **Мотроною Савівною**, прикрашають побут радянських людей. Чого тільки*

не доводилося оформляти: вази, глечики, чашки, дитячі іграшки, сувеніри.

За роки роботи ***тов. Назарчук*** *кілька разів відстоювала честь свого підприємства на багатьох виставках. Оформлені нею експонати демонструвалися на виставках в Москві, Києві, за кордоном – в Бельгії, Югославії. Скрізь вони одержували високу оцінку.*

І зараз кращі майстри заводу готують експонати на конкурс республіканської виставки. ***Мотрона Савівна*** *показала свої сувеніри і декоративні вироби. Вони викликають захоплення.*

Майже все трудове життя ***тов. Назарчук*** *незмінно працює в керамічній промисловості. Разом з колективом прагне зберегти прості, але приємні малюнки українського орнаменту, крокує в перших шеренгах переможців змагання.*

Вся країна готується широко відзначити 45-і роковини Великого Жовтня, хорошими показниками зустрічає свято і ***Мотрона Савівна Назарчук*** *– щоденні завдання виконує на 130-140 процентів.*

Вироби опішнянських кераміків далеко відомі за межами республіки. Отже, якщо ви побачите хорошу вазу чи будите наливати молоко з глечика, знайте, що краплина праці в ньому є ветерана заводу, славної трудівниці ***Мотрони Савівни Назарчук****.*

П. Добряк» [12]

❒ **«Дипломниці**

Опішня здавна славиться своїм самобутнім керамічним мистецтвом. З покоління передаються кращі зразки народної творчості. На заводі художніх виробів «Художній керамік» зараз працює багато майстрів-дипломників, імена яких відомі далеко за межами України.

Більше тридцяти років працює мальовщицею ***Мотрона Савична Назарчук****. Десятки тисяч виробів прикрашені її розписом, яскравим поліхромним орнаментом, який то змійкою омережує куманець, то стрімко звивається вверх, то віночком обвиває його кругле тіло.*

За високу майстерність і добре володіння своєю справою ***Мотроні Савичній*** *ще в 1946 році було присуджено облвиконкомом диплом першого ступеня. Удосконалюючи свою майстерність,* ***т. Назарчук***

вчить молоде поповнення заводу, прищеплює їм любов до керамічної справи.

Свій індивідуальний почерк в роботі виробила і Олександра Федорівна Селюченко. Це мальовщиця і талановитий майстер дитячої ліпної іграшки. Вона створила багато чудових народних образів. Тут і гоголівський коваль Вакула, який осідлав самого чорта, і забавні птиці, і веселе українське весілля, в якому показано багато народного гумору. Олександра Федорівна теж удостоєна диплому відмінника керамічної справи.

Відзначено дипломом і високу майстерність Зінаїди Петрівни Линник, учасниці багатьох республіканських і міжнародних виставок по кераміці. В свою працю вона вкладає багато вміння і почуття прекрасного. Ті вироби – це дійсно народне мистецтво, яскраве і багатогранне.

Заслуженим авторитетом користується в нашому колективі дипломниця-малювальниця Парасковія Петрівна Біляк. За 19 років роботи на заводі вона теж створила багато чудових виробів, якими ми не можемо не гордитись.

Поруч з дипломниками працює багато здібних майстрів. Це тт. Тягун, Демочко, Задорожна, Яценко і Боярчук. Всі вони передають свій досвід і майстерність молодшому поколінню.

Дуже цікаві дитячі іграшки в народному стилі створюють тт. Діденко, Білик, Чуйко. В їх умілих руках кусочок глини швидко перетворюється в круторогого баранчика, оленя з розкидистими рогами, стройного коня з лихим сідоком.

Майстри народної творчості в нескладних фігурках-іграшках передають свої багатогранні враження від оточуючого життя. Вони глибоко відчувають красоту самого матеріалу, ніколи не приховуючи його природних якостей.

Зараз наші майстри дитячої іграшки готують вироби для всесвітньої виставки керамічних виробів, яка відбудеться в другій половині березня в Празі.

Н. Кісільова» [16]

❒ **«Золоті у неї руки**

Трудове життя у ***Мотрони Назарчук*** *почалося в 1924 році. То були й тяжкі роки відбудови народного господарства після громадянської війни. І молода робітниця вносила свою частку праці у всенародну справу.*

Йшли роки. Мужніла, набирала сил і знань малювальниця закінчила керамічну школу. Тільки б жити, трудитись на благо народу, та прокляті гітлерівці прийшли, щоб закабалити вільних радянських людей. Не вийшло. Бо наші люди, такі як ***Мотрона Савівна****, найбільше в світі люблять свою землю, свій вільний край, свою Батьківщину, тому й вийшли переможцями у війні.*

В післявоєнні роки з новою силою розгортаються здібності малювальниці. Вона працює творчо, вишукує нові види орнаменту, які відображають українську народну творчість. Її вироби експонувались на виставках в Радянському Союзі і за кордоном, на міжнародній виставці в Брюсселі, за що їй неодноразово присуджували премії.

Норми виробітку ***т. Назарчук*** *виконує на 140-150 процентів, якість продукції відмінна. Орнамент на господарський посуд на керамічні вироби вона наносить з великою точністю, ніжністю. За чесну, довголітню, самовіддану творчу працю* ***Мотрона Савівна*** *нагороджена медаллю «За доблестный труд», їй також вручено диплом першого ступеня.*

Майстер ***Назарчук М. С.****, як мати, ласкава і вимоглива до учнів-робітників, які в неї навчалися майстерності малювання. Тепер вони працюють самостійно, добиваються високих показників на виробництві. Саме за це фотографія* ***Мотрони Савівни*** *занесена на Дошку пошани.*

За щирість, простоту, за золоті трудові руки поважають у нас ***Мотрону Савівну****, називають її матір'ю.*

В. Матюшенко» [22]

1963

❒ **«Шириться рух комуністичний**

Злагоджено й чітко працюють робітники Опішнянського заводу «Художній керамік». Приклад подають члени бригад комуністичної праці та ударники.

Рух комуністичної праці набирає в нас все ширшого розмаху. Уже присвоєно звання комуністичних 14 бригадам, в яких налічується 143 чоловіки. А шофер С. К. Шкурпела, тракторист В. В. Шило, М. Л. Дроб'язко удостоєні звання ударника комуністичної праці.

Зараз за це почесне звання бореться дев'ять бригад, в яких 79 чоловік, та один ударник. І треба сказати, що кожен робітник працює в повну міру своїх сил, можливостей і здібностей. Малювальниці ***М. С. Назарчук****, М. Ю. Омеляненко, майстри гончарного цеху О. А. Цюрюпа, С. Г. Зелиб, О. Т. Мареха систематично виконують і перевиконують свої завдання.*

П. Білик» [3]

❒ **«Робітнича вахта**

В ході соціалістичного змагання між цехами Опішнянського заводу «Художній керамік» за першу декаду вересня переміг колектив цеху № 1. За десять днів тут виконано 37 процентів місячного плану.

Високого виробітку і відмінної якості продукції добиваються гончарі Григорій Тягун, Михайло Острянин, Дмитро Сердюченко, малювальниці Анастасія Біляк, ***Мотрона Назарчук****, Марія Омеляненко. На дошці показників, де щодня висвітлюється хід соціалістичного змагання на честь свята Великого Жовтня, проти їх прізвищ завжди червона цифра, яка свідчить про систематичне перевиконання норм виробітку.*

Г. Оначко» [23]

1964

❒ **«Завод напередодні свята**

Як підготувалися до зустрічі свята Великого Жовтня робітники Опішнянського заводу «Художній керамік»? З таким запитанням працівник редакції звернувся до керівника підприємства Трохима Назаровича Демченка. Ось що він розповів:

Мине ще кілька трудових днів, і робітники заводу «Художній керамік» вийдуть на святкові вулиці Опішні, щоб разом з усім радянським народом урочисто відзначити 47-й Жовтень. До цієї знаменної дати проведена велика підготовка. Територію підприємства і виробничі цехи прикрасила нова наочна агітація.

Художники виготовили сто плакатів і лозунгів. Їх головний зміст – Заклики ЦК КПРС до 47-х роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції. Заклики партії палко підтримує кожний робітник нашого підприємства.

В них яскравою ниткою проведений генеральний напрямок рідної комуністичної партії, її піклування про благо народу.

А зараз у цехах продовжується передсвяткова вахта. Її результати – дострокове виконання виробничих завдань. План жовтня ми завершили 28 числа, точно на три дні раніше строку. За ці три дні додатково виготовлено багато виробів. Одночасно завершили план десяти місяців на 106 процентів. У жовтні виготовлено двадцять нових виробів керамічної продукції. Після затвердження зразків налагодимо їх масовий випуск.

Краще від інших справляються з підвищеними зобов'язаннями колективи другого і четвертого цехів, де начальниками І. І. Хмелик та Д. Д. Сердюченко. Ударниками переджовтневої трудової вахти стали наші передовики О. Т. Мареха, Г. С. Тягун, М. М. Шулик, І. Д. Даціньска, І. К. Підгребельний, ***М. С. Назарчук****, П. П. Біляк, В. К. Дудник і ще десятки майстрів гончарної справи.*

Напередодні 7 листопада на підприємстві відбудуться збори робітників, на яких підведемо підсумки змагання. Річницю Великого Жовтня колектив заводу відзначить як саме радісне свято» [13].

1965

❒ **«Новий рік – нові успіхи**

Новий 1965 рік вступив на завод «Художній керамік» значно раніше наміченого природою строку. Вже 5 грудня минулого року опішнянські гончарі почали працювати в рахунок нинішнього.

Досягнення робітничого колективу відрадні. Понад план за 1964 рік випущено виробів на 30 тисяч карбованців, виконано завдання і зниженню собівартості.

У ці дні робітники працюють ще краще. Особливо хороших показників домагається цех № 3, яким керує Василь Кривошапка. Завдяки майстрам-гончарам Григорію Тягуну, Олексію Маресі, Семену Зелибу та багатьом іншим цех перевиконав декадне завдання по виготовленню господарського посуду.

Не можна не згадати і малювальниць ***Мотрони Назарчук*** *і Парасковії Біляк. Вони прикрашають вироби красивими візерунками, завжди в пошуках нових форм оздоблення своєї продукції.*

Наближається визначна подія – день виборів до місцевих Рад. Ідучи назустріч всенародному святу, опішнянські гончарі докладають всіх зусиль і вміння, щоб з місяця в місяць перевиконувати завдання, добиватися ще кращої якості продукції.

І. Леженін» [20]

❒ **«Комуністи в боротьбі за честь заводської марки**

Добиватися, щоб продукція підприємства була завжди відмінної якості – це почесний обов'язок кожного робітника, кожного члена колективу. Тим більше, коли він комуніст. Ось чому парторганізація Опішнянського заводу «Художній керамік» завжди приділяє велику увагу якості продукції, дбає, щоб честь заводської марки тримати на висоті.

Не раз обговорювали ми це питання на засіданнях бюро і партійних зборах, на виробничих нарадах. На початку цього року ми підтримали почин колективів московських і ленінградських підприємств, які вирішили довести випуск продукції до кращих заводських зразків. Колектив підприємства взяв соціалістичні зобов'язання.

У виконання взятих зобов'язань включилися всі комуністи, весь колектив заводу. Були вироблені заходи, спрямовані на поліпшення технологічних процесів, підвищення якості продукції. За виконання цих заходів встановлено суворий контроль, завдяки чому більшість з них уже здійснені.

Як організована робота по контролю за якістю продукції? По-перше, цю справу ніколи не випускає з поля зору партійне бюро. Наприклад, нещодавно провели відкриті партійні збори з повісткою «Виконання соціалістичних зобов'язань по випуску продукції вищої якості». До зборів готувалися ретельно. Комуністи одержали доручення ознайомитися із справами на місці безпосередньо в цехах, на дільницях. Свої пропозиції вони внесли на зборах і це було враховано при складанні рішення.

Учасники зборів відзначили, що протягом цього року колектив домігся деякого поліпшення керамічної продукції. Протягом

п'яти місяців випущено художнього посуду першим сортом 61,1 процента при плані 60 процентів. Декоративних виробів першого сорту виготовлено 77,8 процента при плані 77 процентів. Однак, з третьосортною продукцією ще не все гаразд, її виходить з цехів більше норми.

Тому учасники зборів були стурбовані таким становищем. На зборах піддали критиці керівників деяких виробничих дільниць, окремих робітників. Прийняли рішення, в якому зобов'язано партбюро взяти боротьбу за якість продукції під повсякденний контроль, передбачити в своїх планах систематичне заслуховування контролерів і майстрів виробничих дільниць. Через два місяці парторганізація проконтролює, як виконані прийняті зборами рішення.

Значну роботу проводить на підприємстві партійна комісія по якості, яку очолює комуніст І. Х. Галаган. Вона провела дві перевірки якості виконання робіт по всіх виробничих процесах. Члени комісії виявили ряд істотних недоліків. Наслідки перевірки обговорювалися на партійних зборах, а також на виробничих нарадах.

Стінна преса також не стоїть осторонь від усіх завдань колективу. Стінгазета «Керамік» регулярно висвітлює роботу виробничих дільниць, пропагує досвід кращих цехів і окремих робітників. Проти тих, хто працює погано, допускає брак у роботі, газета завжди виступає з жорсткою критикою. Добре допомагають в цій справі сатиричні додатки.

Та головне, на що ми спираємося в боротьбі за якість, – це досвід передовиків. На заводі є багато справжніх майстрів керамічної справи. Це гончарі Г. С. Тягун, О. Т. Мареха, М. С. Хлонь, М. М. Шулик, І. Х. Галаган, О. А. Цюрюпа, малювальниці ***М. С. Назарчук****, О. Ф. Селюченко, П. П. Біляк, А. С. Канівець, П. М. Сиса, М. Ф Бондаренко, обпалювачі О. Х. Мартосенко, М. Г. Чабан, глазуровщиці Г. С. Винник, Л. С Демченко і багато інших.*

Хорошим прикладом для всіх виробничих дільниць є дільниця № 4, де старшим майстром комуніст І. Г. Остапенко. Порівняно з іншими ця дільниця дає найбільше виробів на експорт. Робітники відмінно виконують важливі замовлення, завжди дбають про високу честь заводської марки.

Турбота про якість – це, звичайно, справа не лише партійної організації. Нею багато займаються комітет профспілки, комсомольська організація. Спільні зусилля, спрямовані на забезпечення відмінної якості продукції, завжди дають добрі наслідки.

А. Манько» [21]

1966

❒ **«Відзнака за майстерність**

Всі робітники Опішнянського заводу «Художній керамік» поважають ветерана свого підприємства малювальницю ***Мотрону Савівну Назарчук****. Понад тридцять років трудиться вона над оздобленням декоративних виробів. Тисячі їх пройшли через роботящі і майстерні руки малювальниці.*

Наполегливість в праці і художню майстерність тов. Назарчук в першотравневому змаганні високо відзначено. Постановою колегії Міністерства місцевої промисловості Української РСР і республіканського комітету профспілки робітників комунально-побутових підприємств ***Мотроні Савівні Назарчук*** *присвоєно звання «Відмінник соціалістичного змагання Української РСР.*

М. Прокопович» [26]

❒ **«Творчий простір**

Коні були лише у декого з гончарів. Та хіба б він гончарував би, коли б мав землю, плуга, коней. Займатися цим промислом доводилося не від щастя та достатку. І хоч у багатьох був неабиякий хист до форми і малюнка на глині, та в каторжній праці цей хист поступово згасав.

Умов для творчості – ніяких. Тісна, драна хата – і житло, і виробництво. Тут і гончарний круг, і обпалювальна піч. Тут діти і телята. Тут – все життя сім'ї гончара.

Настає день, коли він, випавши побільше макітер і глечиків, позичає коня і рушає в дальню дорогу. Одного такого опішнянського гончара зустрів, подорожуючи по Україні, Максим Горький. Письменник зобразив його в оповіданні «Ярмарок в Говтві». Це у тій Говтві, що недалеко звідси, на Пслі.

«А біля возів з глиняним посудом з Опішні, – посудом, чудовим за малюнком, але грубуватим за виконанням – торгують хохли. Тут не поспішають. Ось якась розімліла від спеки жінка з парасолькою в руках підходить, бере макітру і, розглядаючи її, запитує:

– *Скільки грошей?*
– *За що? – цікавиться продавець, який лежить під возом на животі.*
– *А за макітру…*
– *Тридцять п'ять копійок…*
– *О, лишечко! Та то дуже дорого!*
– *Хіба ж?*
– *А звісно! Вона он нерівна та корява.*
– *А що ж ви, пані, з цієї макітри стріляти хочете, чи що? Навіщо їй бути рівній? Не рушниця вона, а макітра.*
– *Та воно вірно… Ще й не гладка вона, тай тускла якась то…*
– *Так то ж дзеркало гладке та блискуче, а це макітра…*
– *Вона ж брязкотить…*
– *О? То – в ній дірка значить є.*
– *То-то є дірка…*
– *Так вже світ влаштований, пані, що в нім усе діряве».*

<…>

Гроші, вторговані на ярмарках, швидко розтікалися крізь драні кишені. А час, навпаки, стікав так повільно. Ледве зведеш кінці з кінцями.

Ті часи минули, але згадка про них живе у розповідях старих сідовусих майстрів гончарного промислу. Їх фотографії можна побачити на дошці ветеранів праці заводу «Художній керамік». На цьому великому підприємстві, оснащеному сучасною технікою, поруч з ветеранами трудиться молоде покоління. Сприйнявши вікові народні традиції промислу, молодь внесла в нього новий зміст.

Творчий простір народному мистецтву дала Радянська влада. Ось чому так старанно готуються на заводі до славного 50-річчя Великої Жовтневої революції.

Технорук заводу Трохим Назарович Демченко один з тих, хто багато років розвиває і примножує художні традиції, розповідає, з яким піднесенням готуються на підприємстві до славного ювілею.

Творчі майстри виготовили понад 20 нових зразків кераміки. Зараз вони представлені на затвердження республіканської художньої ради. Важливою подією для колективу була і участь опішнянських майстрів кераміки в республіканському ярмарку, що відбувся у Полтаві місяць тому. Тут продукція заводу користувалася великим попитом. Досить сказати, що договори укладено на загальну суму 53 тисячі карбованців. До кожного з цих виробів додається ярличок, на якому герб Радянського Союзу, ювілейна дата 1917–1967 роки і емблема заводу.

Гончар-одноосібник об'їжджав ярмарки, які поближче, щоб за копійки збути свої вироби. Зараз твори майстрів опішнянської кераміки вийшли на міжнародний ринок. Вже багато років вони експортуються в ряді зарубіжних країн. У ці дні на заводі готують пробну партію продукції для нового замовника – Франції.

Я не випадково сказав – твори. Дійсно, те, що виходить з-під рук майстрів-гончарів Василя Андрійовича Біляка, Гаврила Никифоровича Пошивайла, Григорія Сергійовича Тягуна, Івана Архиповича Білика, малювальниці ***Мотрони Савівни Назарчук*** *– це твори народного мистецтва. Готуючись до 50-річчя, вони працюють з особливим натхненням. Для цього є всі умови – висока оплата праці гончара, її визнання, механізація виробництва, хороші умови роботи. Про це тут дбають постійно. В заходах по відзначенню ювілею заплановано відкрити новий цех на 120 чоловік, де будуть створені всі умови для високопродуктивної творчої праці. Народний художній промисел розквітає з новою силою.*

В. Пономаренко» [25]

❐ **«Творець радості**

Які сувеніри найохочіше везуть з собою гості Полтави? Зеленувато-коричневий баранець, витончено розписаний куманець, декоративну вазу, веселу дитячу іграшку… Все це кераміка Опішні. Вже давно слава опішнянських умільців переступила кордони не тільки області, а й нашої країни. Їх вироби можна зустріти у Франції, в Японії, Канаді, США, Бельгії, Голландії, Данії. Гончарне мистецтво має вже більш ніж двохсотрічні традиції, і їх в Опішні люблять, зберігають.

Про колір, композицію, елементи орнаментів в Поросного, Ковпака, Червенка, Шумейка – майстрів, що творили в минулому славу опішнянської кераміки, – невтомно може розповідати ***Мотрона Савівна Назарчук****. У солідному вже віці жінка, що більше 30 років працює тут, на заводі, малювальницею. Ми розговорилися з нею в цеху, під час роботи, зовсім випадково.*

– Кращу творчу людину назвати? – коротко перепитав Трохим Назарович Демченко, головний інженер заводу. Усміхнувся. – Зайдіть після робочого дня в цех на першій дільниці. Попізніше зайдіть, напевно, ця людина буде ще там. ***Мотрона Савівна Назарчук****. Більше люблячого свою справу я не знаю нікого.*

Потім у блокноті з'явилися ще записи. 1937 рік – Париж, 1958 р. – Брюссель, 1959 р. – Марсель – міжнародні виставки, на яких була і кераміка, розмальована ***Мотроною Савівною****. Багато разів брала участь* ***Назарчук*** *у республіканських і всесоюзних виставках. Були премії, дипломи, нагороджена медаллю «За трудову доблесть».*

Добре знає український орнамент, відмінно володіє технікою розпису, – це про неї говорили спеціалісти заводу, директор Іван Петрович Леженін. – Більше ста своїх орнаментів ввела у виробництво.

– Головне – передати відчуття прекрасного, своє розуміння природи! – розповідає ***Мотрона Савівна****. І дуже шкодує, що згорів під час війни разом з хатою альбом, де вона збирала свої малюнки, композиції. – Знаходиш їх в процесі роботи, а потім продукцію реалізували, і нічого не залишається, – скаржиться* ***Назарчук****. Збентежено усміхаючись світячись радістю, наче говорячи про успіхи свого сина, вона пообіцяла:*

– Потреба душі є – знову зібрати всі зарисовки в альбом. Ось скоро на пенсію іти – тоді і займусь.

Людина наповнена своєю працею, радістю від усвідомлення того, що вона потрібна людям – ні, ці слова не банальність, вони як можна більше підходять до життя ***Мотрони Савівни****, і в них я бачив відповідь на своє питання. І ще тут, звичайно, характер. Вона жила в багатодітній сім'ї , з ранніх років довелось пізнати нужду, думати про власний заробіток. Вона мріяла про навчання, їй не вдалося зі своїми ровесниками закінчити школу – ті набагато випередили її.* ***Мотрона*** *платить учителям, навчається вдома. Наполегливо, вперто. Потім технікум у Полтаві, навчання на керамічному відділі.*

На заводі добре знають ***Назарчук*** *і такою. Раз звернули малювальниці увагу, що багато списується кольорової рідкої глини для розпису – ангобу. Насправді ж витрати його повинні бути значно менші. Однією з перших забила тривогу* ***М. С. Назарчук***.

Призначена перевірка встановила зловживання відповідальних осіб. Подібних прикладів можна навести немало.

Свій досвід, своє мистецтво ***Мотрона Савівна*** *щедро передає людям. Кілька десятків учнів пройшли у неї виучку, не всі зараз працюють на заводі, але ось її учениці Н. Л. Тараненко, М. С. Боярчук, М. Ф. Бондаренко, В. П. Шиян, Є. Є. Герасимова – кращі малювальниці «Художнього кераміка».*

Давно існує на підприємстві рада робітничої честі, куди обирають найкращих, шанованих людей заводу. Коли на загальних зборах називали кандидатури до ради, всі сприйняли як належне, що однією з перших була названа ***Мотрона Савівна***.

Незабаром вона іде на пенсію…

Я думаю про її слова: «…реалізована продукція, і нічого не залишається». Адже не тільки про збереження малюнків у альбомі тоді вона говорила. Я не згоден з ***Мотроною Савівною***. *Залишається. Залишається у людей добра, довга пам'ять про руки людини, що творять радість.*

А. Коновалов» [18]

1967

❒ **«Радость людям**

Опошнянская керамика… Когда речь заходит о народных умельцах, о национальных традициях в искусстве, вспоминают её. Вспоминают, когда хотят сделать приятный подарок. Ищут, когда хотят украсить свою квартиру.

Зеленовато-коричневый баранчик, изящно расписанный куманец, декоративная ваза, весёлая детская игрушка... Всё это керамика с маркой Опошнянского завода на Полтавщине. Уже давно слава умельцев этого края перешагнула границы области, республики, страны. Здешнее искусство имеет вековые традиции, и их на заводе умеют беречь. О цвете, композиции, элементах орнаментов таких мастеров, как Поросный, Ковпак, Червенко, Шумейко, прославивших в прошлом опошнянскую керамику, без устали, казалось, могла

рассказывать ***Матрёна Саввишна Назарчук****, более 30 лет работающая здесь рисовальщицей. Мы разговорились с ней в цехе случайно. Думалось тогда, что её имя, оставшееся в блокноте, будет напоминать об одной из встреч, каких немало в жизни каждого журналиста. Но случилось иначе…*

– Лучшего, творческого человека назвать? – переспросил Т. Н. Демченко, главный инженер завода. Улыбнулся. – Зайдите после смены в цех на первый участок. ***Матрёна Саввишна Назарчук*** *наверняка будет ещё там.* ***Человека, любящего керамику больше, чем она, я не встречал.***

Потом в блокноте появились ещё записи: 1937 год – Париж, 1958 – Брюссель, 1959 – Марсель – международные выставки, на которых была и керамика, расписанная ***Матрёной Саввишной****. Много раз участвовала* ***Назарчук*** *в республиканских и всесоюзных выставках. Были премии, дипломы, награждена медалью «За трудовую доблесть».*

– Хорошо знает украинский орнамент, отлично владеет техникой росписи, – говорили о ней специалисты завода. – Более ста своих орнаментов ввела в производство.

Как-то этой зимой возвращалась ***Матрёна Саввишна Назарчук*** *из ближнего села домой. Был воскресный день. Шла она, думала о завтрашней работе, – партия кувшинов ждала росписи. Мысленно видела, как черепок под пипеткой затейливо расцветает красками. И вдруг взволнованно поняла, что видит какой-то новый, именно новый рисунок. Тут же на снегу начала чертить. На другой день этот «снежный» орнамент был повторен на знаменитых опошнянских кувшинах и получил отличную оценку.*

Таким неожиданным находкам ***Матрёны Саввишны*** *не перестают удивляться на заводе. «Главное – передать прекрасное, природу!» – восклицает она. И очень жалеет, что сгорел во время войны вместе с хатой альбом, где она собирала свои рисунки, композиции. «Находишь их в процессе работы, а продукцию реализовали – и ничего не остаётся», – сетует* ***Назарчук****. А потом, светясь радостью, словно говоря об успехах своего ребёнка,* ***Матрёна Саввишна*** *пообещала: «Непременно снова соберу все зарисовки в альбом. Душа требует. Вот скоро на пенсию уходить – тогда и займусь».*

Слушаешь, как говорит она об играющей красками глине, и ощущаешь, какую огромную радость доставляет ей работа, творчество. Не боясь громких слов, могу сказать: в те минуты я видел человеческое счастье.

На заводе хорошо знают, как умеет ***Назарчук*** *сочетать вдохновение и экономику. Однажды рисовальщицы обратили внимание на то, что вроде бы слишком много расходуется цветной жидкой глины на росписи. Одной из первых забила тревогу* ***Назарчук****, и назначенная проверка установила злоупотребление ответственных лиц. Или другой случай – его здесь называют «шумным». Стружка глины около гончарных станков, необожженные черепки с дефектом долгое время выбрасывались на свалку. Это сотни килограммов высококачественного материала. И здесь Матрена Саввишна была одной из тех, кто восстал против бесхозяйственности.*

Подобных примеров можно привести немало, потому что заводская жизнь по-настоящему близка ***М. С. Назарчук****. Свой опыт, свое мастерство рисовальщица щедро передает людям. Несколько десятков учеников прошли у нее выучки. Сейчас хорошо работают на заводе ее ученицы Н. Тараненко, М. Боярчук, М. Бондаренко, В. Шиян, Е. Герасимова.*

Я думаю о словах: «Реализована продукция, и ничего не остается…». Нет, остается. Остается радость, переданная людям.

А. Коновалов» [17]

❒ **«На заслужений відпочинок**

Майстрами високого класу виявили себе на заводі малювальниці ***Мотрона Савівна Назарчук*** *і Зінаїда Петрівна Линник. За свою багаторічну працю вони підготували хорошу зміну.*

Ветеранів підприємства ***М. С. Назарчук****, З. П. Линник, а також П. А. Зубаня, Н. В. Мареху, М. В. Моргуна та С. Г. Яроша колектив заводу нещодавно тепло провів на заслужений відпочинок.*

М. Прокопович» [27]

1. *Апарніков Л. Москвичі любуються виробами опішнянських кераміків / Л. Апарніков // Прапор комунізму. – 1960. – № 144. – 4 грудня. – С. 4.*
2. *Білий К. Опішнянська кераміка / К. Білий // Молодь України. – 1958. – 4 лютого. – С. 2.*
3. *Білик П. Шириться рух комуністичний / П. Білик // Під прапором комунізму. – 1963. – № 12. – 28 січня. – С. 3.*
4. *Вироби кераміків у Москві // Сталінським шляхом. – 1951. – № 49. – 17 червня. – С. 1.*
5. *Глибше висвітлювати досвід передовиків виробництва // Сталінським шляхом. – 1955. – № 97. – 4 грудня. – С. 1.*
6. *Демченко Т. В трудовому наступі / Т. Демченко // Прапор комунізму. – 1959. – № 68. – 10 червня. – С. 2.*
7. *Демченко Т. Виконали план дев'яти місяців / Т. Демченко // Сталінським шляхом. – 1949. – № 76. – 22 вересня. – С. 2.*
8. *Демченко Т. Відроджуємо опішнянську славу / Т. Демченко // Прапор комунізму. – 1959. – № 45. – 15 квітня. – С. 4.*
9. *Демченко Т. Десятимісячну програму виконаємо до 5 жовтня / Т. Демченко // Сталінським шляхом. – 1952. – № 68. – 24 серпня. – С. 1.*
10. *Демченко Т. Майстри керамічної справи / Т. Демченко // Сталінським шляхом. – 1956. – № 20. – 8 березня. – С. 1.*
11. *Денисенко В. Успіхи кераміків / В. Денисенко // Прапор комунізму. – 1958. – № 41. – 6 квітня. – С. 1.*
12. *Добряк П. Ветеран заводу / П. Добряк // Під прапором комунізму. – 1962. – № 104. – 2 листопада. – С. 4.*
13. *Завод напередодні свята // Під прапором комунізму. – 1964. – № 131. – 3 листопада. – С. 2.*
14. *Задорожний П. Кераміки готують вази з портрет-барельєфом М. В. Гоголя / П. Задорожний // Сталінським шляхом. – 1952. – № 13. – 14 лютого. – С. 2.*
15. *Задорожний П. На честь історичної дати / П. Задорожний // Сталінським шляхом. – 1950. – № 84. – 15 жовтня. – С. 1.*
16. *Кісільова Н. Дипломниці / Н. Кісільова // Прапор комунізму. – 1962. – № 29. – 8 березня. – С. 3.*
17. *Коновалов А. Радость людям / А. Коновалов // Правда Украины. – 1967. – № 31. – 5 февраля. – С. 4.*
18. *Коновалов А. Творець радості / А. Коновалов // Прапор комунізму. – 1966. – № 109. – 13 вересня. – С. 2.*
19. *Леженін І. Денні норми перевиконують / І. Леженін // Прапор комунізму. – 1958. – № 65. – 4 червня. – С. 1.*
20. *Леженін І. Новий рік – нові успіхи / І. Леженін // Під прапором комунізму. – 1965. – № 5. – 12 січня. – С. 4.*
21. *Манько А. Комуністи в боротьбі за честь заводської марки / А. Манько // Прапор комунізму. – 1965. – 24 червня. – № 75. – С. 2.*
22. *Матюшенко В. Золоті у неї руки / В. Матюшенко // Під прапором комунізму. – 1962. – № 55. – 10 серпня. – С. 4.*

23. *Оначко Г. Робітнича вахта / Г. Оначко // Під прапором комунізму. – 1963. – № 122. – 19 вересня. – С. 2.*
24. *Перед силами миру і прогресу темні сили війни відступлять: Огляд листів трудящих // Сталінським шляхом. – 1955. – № 34. – 28 квітня. – С. 2.*
25. *Пономаренко В. Творчий простір / В. Пономаренко // Прапор комунізму. – 1966. – № 104. – 1 вересня. – С. 2.*
26. *Прокопович М. Відзнака за майстерність / М. Прокопович // Прапор комунізму. – 1966. – № 52. – 1 травня. – С. 2.*
27. *Прокопович М. На заслужений відпочинок / М. Прокопович // Прапор комунізму. – 1967. – № 38. – 30 березня. – С. 3.*
28. *[Фоторепортаж] // Зоря Полтавщини. – 1952. – № 141. – 18 липня. – С. 4.*
29. *[Фоторепортаж] // Прапор комунізму. – 1958. – № 35. – 23 березня. – С. 4.*
30. *[Фоторепортаж] // Сталінським шляхом. – 1952. – № 50. – 22 червня. – С. 1.*
31. *Юренко П. Опішнянські кераміки / П. Юренко // Зоря Полтавщини. – 1949. – № 134. – 6 липня. – С. 3.*

Розділ VIII

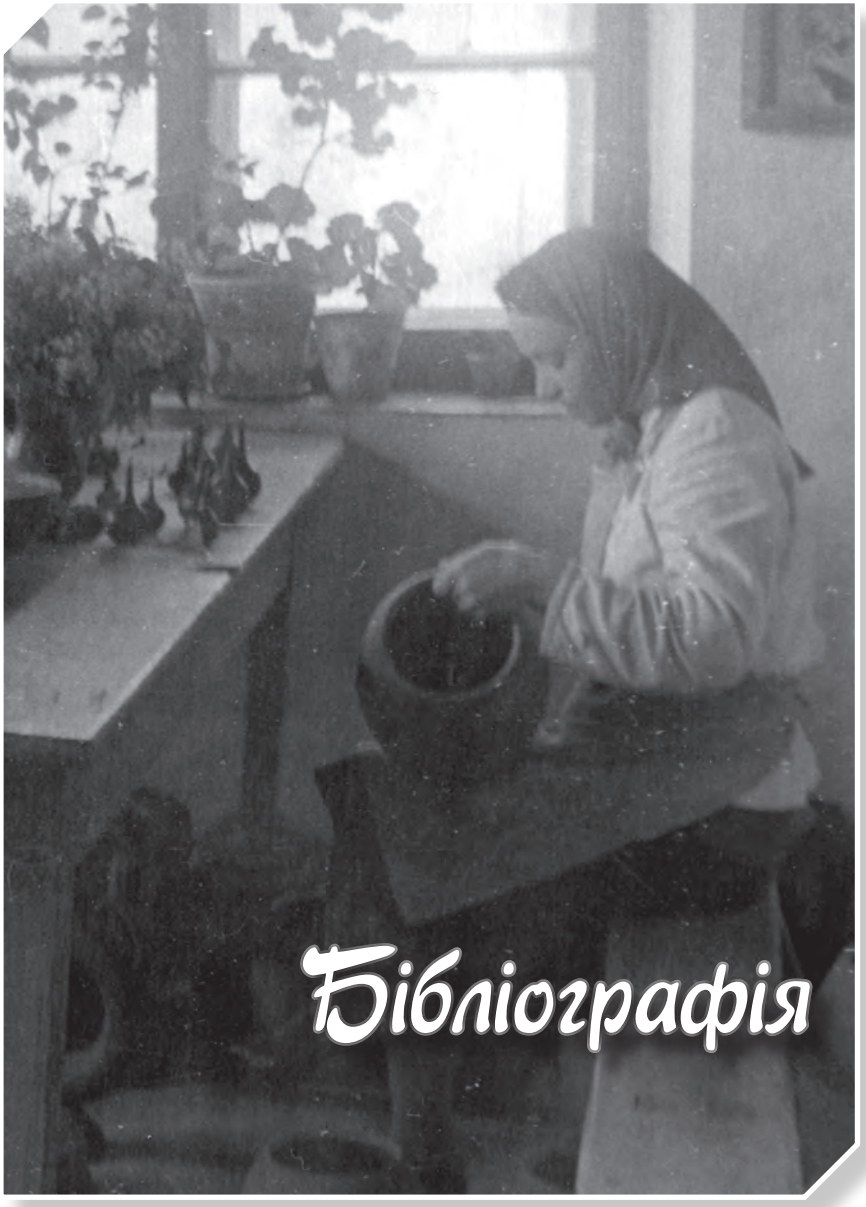

Бібліографія

1949

Демченко Т. Виконали план дев'яти місяців / Т. Демченко // Сталінським шляхом. – 1949. – № 76. – 22 вересня. – С. 2.

Юренко П. Опішнянські кераміки / П. Юренко // Зоря Полтавщини. – 1949. – № 134. – 6 липня. – С. 3.

1950

Задорожний П. На честь історичної дати / П. Задорожний // Сталінським шляхом. – 1950. – № 84. – 15 жовтня. – С. 1.

1951

Вироби кераміків у Москві // Сталінським шляхом. – 1951. – № 49. – 17 червня. – С. 1.

Выставка народного искусства Украинской ССР: Обзор экспозиции выставки народного творчества на декаде украинского искусства и литературы в Москве 1951 года. – К., 1951. – С. 20.

1952

Дмитрієва Є. М. Мистецтво Опішні / Є. М. Дмитрієва. – К. : Видавництво Академії архітектури Української РСР, 1952. – С. 32, 45, 47 (С. 3, 9 додат.).

Задорожний П. Кераміки готують вази з портрет-барельєфом М. В. Гоголя / П. Задорожний // Сталінським шляхом. – 1952. – № 13. – 14 лютого. – С. 2.

[Фоторепортаж] // Зоря Полтавщини. – 1952. – № 141. – 18 липня. – С. 4.

[Фоторепортаж] // Сталінським шляхом. – 1952. – № 50. – 22 червня. – С. 1.

1953

Манучарова Н. Д. Художні промисли Української РСР / Н. Д. Манучарова. – К. : Видавництво Академії архітектури УРСР, 1953. – С. 20, 78.

1955

Глибше висвітлювати досвід передовиків виробництва // Сталінським шляхом. – 1955. – № 97. – 4 грудня. – С. 1.

Каталог експозиції відділу народного мистецтва / Львівський державний музей українського мистецтва. – Львів, 1955. – С. 41.

Каталог музею української народної творчості. – К., 1955. – С. 27, 28.

Перед силами миру і прогресу темні сили війни відступлять: Огляд листів трудящих // Сталінським шляхом. – 1955. – № 34. – 28 квітня. – С. 2.

1956

Демченко Т. Майстри керамічної справи / Т. Демченко // Сталінським шляхом. – 1956. – № 20. – 8 березня. – С. 1.

Матейко К. І. Українська народна кераміка / К. І. Матейко // Довідник по фондах Українського державного музею етнографії та художнього промислу Академії наук УРСР. – К. : Видавництво АН УРСР, 1956. – Вип. 1. – С. 44.

1958

Білий К. Опішнянська кераміка / К. Білий // Молодь України. – 1958. – 4 лютого. – С. 2.

Денисенко В. Успіхи керамікіів / В. Денисенко // Прапор комунізму. – 1958. – № 41. – 6 квітня. – С. 1.

Леженін І. Денні норми перевиконуються / І. Леженін // Прапор комунізму. – 1958. – № 65. – 4 червня. – С. 1.

[Фоторепортаж] // Прапор комунізму. – 1958. – № 35. – 23 березня. – С. 4.

1959

Демченко Т. В трудовому наступі / Т. Демченко // Прапор комунізму. – 1959. – № 68. – 10 червня. – С. 2.

Демченко Т. Відроджуємо опішнянську сливу / Т. Демченко // Прапор комунізму. – 1959. – № 45. – 15 квітня. – С. 4.

1960

Апарніков Л. Москвичі любуються виробами опішнянських керамікіів / Л. Апарніков // Прапор комунізму. – 1960. – № 144. – 4 грудня. – С. 4.

1962

Виставка робіт художників Полтавщини в Києві : каталог. – Полтава, 1962. – С. 13, 14.

Добряк П. Ветеран заводу / П. Добряк // Під прапором комунізму – 1962. – № 104. – 2 листопада. – С. 4.

Кісільова Н. Дипломниці / Н. К. Кісільова // Прапор комунізму. – 1962. – № 29. – 8 березня. – С. 3.

Матюшенко В. Золоті у неї руки / В. Матюшенко // Під прапором комунізму. – 1962. – № 55. – 10 серпня. – С. 4.

1963

Білик П. Шириться рух комуністичний / П. Білик // Під прапором комунізму. – 1963. – № 12. – 28 січня. – С. 3.

Жолтовський П. Українське декоративне мистецтво / П. Жолтовський, П. Мусієнко. – К., 1963. – С. 5.

Лащук Ю. Розвиток орнаменту опішнянської кераміки / Ю. Лащук // Народна творчість та етнографія. – 1963. – № 4. – С. 72.

Оначко Г. Робітнича вахта / Г. Оначко // Під прапором комунізму. – 1963. – № 122. – 19 вересня. – С. 2.

Художня виставка «Радянська Україна». Народне декоративне мистецтво : каталог. – К., 1963. – С. 128, 129.

1964

Завод напередодні свята // Під прапором комунізму. – 1964. – № 131. – 3 листопада. – С. 2.

1965

Леженін І. Новий рік – нові успіхи / І. Леженін // Під прапором комунізму. – 1965. – № 5. – 12 січня. – С. 4.

1966

Бутник-Сіверський Б. С. Українське радянське народне мистецтво / Б. С. Бутник-Сіверський. – К. : Наукова думка, 1966. – С. 81, 155.

Долінська М. Майстри народного мистецтва Української РСР : довідник. – К. : Мистецтво, 1966. – С. 118.

Коновалов А. Творець радості / А. Коновалов // Прапор комунізму. – 1966. – № 109. – 13 вересня. – С. 2.

Манько А. Комуністи в боротьбі за честь заводської марки / А. Манько // Прапор комунізму. – 1966. – № 75. – 24 червня. – С. 2.

Пономаренко В. Творчий простір / В. Пономаренко // Прапор комунізму. – 1966. – № 104. – 1 вересня. – С. 2.

Прокопович М. Відзнака за майстерність / М. Прокопович // Прапор комунізму. – 1966. – № 52. – 1 травня. – С. 2.

1967

Коновалов А. Радость – людям / А. Коновалов // Правда Украины. – 1967. – № 31. – 5 февраля. – С. 4.

Прокопович М. На заслужений відпочинок / М. Прокопович // Прапор комунізму. – 1967. – № 38. – 30 березня. – С. 3.

Художня кераміка : буклет. – К. : Реклама, 1967. – С. 1.

1968

Бутник-Сіверський Б. С. Народне мистецтво / Б. С. Бутник-Сіверський // Історія українського мистецтва : в 6 т. – К. : Головна редакція Української Радянської Енциклопедії, 1968. – Т. 6. – С. 332-333.

Лащук Ю. Українські гончарі / Ю. Лащук. – К. : Товариство культурних зв'язків з українцями за кордоном, 1968. – С. 20.

Сморж Л. Завтрашній день опішнянської кераміки / Л. Сморж // Народна творчість та етнографія. – 1968. – № 4. – С. 49.

1969

Нариси з історії українського декоративно-прикладного мистецтва. – Львів : Видавництво Львівського університету, 1969. – С. 124.

1970

Бутник-Сіверський Б. С. Українське радянське народне мистецтво (1941–1967) / Б. С. Бутник-Сіверський. – К.: Наукова думка, 1970. – С. 36, 38.

Республіканська ювілейна виставка українського народного декоративного мистецтва : каталог. – К. : Реклама, 1970. – С. 120.

Художня кераміка : буклет. – К. : Реклама, 1970. – С. 11 (Портрет Мотрони Назарчук).

Черевань Г. П. Опошнянская керамика / Г. П. Черевань. – Харків : Прапор, 1970. – С. 10, 22.

1972

Бутник-Сіверський Б. С. Український радянський сувенір / Б. С. Бутник-Сіверський. – К. : Наукова думка, 1972. – С. 133.

Корогодський Роман. Опішня: проблеми і перспективи / Роман Корогодський // Народна творчість та етнографія. – 1972. – № 3. – С. 48.

Опошня. Решетиловка : фотоальбом. – К. : Мистецтво, 1972. – С. 10, 18.

1973

Дмитренко О. М. Весло : повісті, оповідання, нариси / О. М. Дмитренко. – К. : Радянський письменник, 1973. – С. 83.

Республіканська виставка українського народного декоративного мистецтва, присвячена 100-річчю від дня народження В. І. Леніна : каталог. – К. : Реклама, 1973. – С. 84.

1974

Українське народне мистецтво: Кераміка і скло. – К. : Мистецтво, 1974. – С. 10, 27.

Щербак Василь. Сучасна українська майоліка / Василь Щербак. – К. : Наукова думка, 1974. – С. 7, 85.

1976

Кисельова Н. Відомий центр гончарства / Н. Кисельова // Образотворче мистецтво. – 1976. – № 2. – С. 25.

Чарновський О. Українська народна скульптура: Історія. Проблеми розвитку. Види. Художні засоби / О. Чарновський. – Львів : Вища школа, 1976. – С. 69.

1977

Блінов Г. Чародії з Опішні / Г. Блінов // Прапор комунізму. – 1977. – № 128. – 25 жовтня. – С. 3.

1978

Дмитренко О. М. Чистые плёсы / О. М. Дмитренко. – М. : Советский писатель, 1978. – С. 158, 172, 174.

Опошня // Искусство стран и народов мира : Архитектура. Живопись. Скульптура. Грифика. Декоративное искусство : Краткая художественная энциклопедия. – М. : Советская Энциклопедия, 1978. – Т. 4 : Руанда и Бурунди–Филиппины. – С. 589.

1981

Клименко О. Кераміка Опішні / О. Клименко, Н. Мішутіна // Образотворче мистецтво. – 1981. – № 2. – С. 30.

Ханко В. Майстри та художники Зіньківщини / В. Ханко // Прапор комунізму. – 1981. – № 68. – 9 червня. – С. 3.

1982

Данченко О. С. Народні майстри / О. С. Данченко. – К. : Радянська школа, 1982. – С. 91.

1986

Кисельова Н. [Про Опішню] / Н. Кисельова // Художні промисли України. Опішня : комплект листівок. – К. : Мистецтво, 1986. – 11 листівок.

[М. С. Назарчук, Г. С. Тягун. Глечики] // Художні промисли України. Опішня : комплект листівок. – К. : Мистецтво, 1986. – 11 листівок.

1988

Клименко О. Опішня сьогодні / О. Клименко // Образотворче мистецтво. – 1988. – № 1. – С. 14.

1989

Клименко Олена. Славетна родина гончарів: До 80-річчя з дня народження майстра художньої кераміки члена Спілки художників СРСР Г. Н. Пошивайла / Олена Клименко // Прапор комунізму. – 1989. – № 42. – 6 квітня. – С. 3.

1991

Дмитренко О. М. Хвіст ящірки : вибрані твори / О. М. Дмитренко. – К. : Молодь, 1991. – С. 139, 142, 153, 155.

1992

Качкан В. А. Каштанове свічадо : повісті / В. А. Качкан. – К. : Веселка, 1992. – С. 41.

Ханко В. Гончарство / В. Ханко // Полтавщина : енциклопедичний довідник / за редакцією А. В. Кудрицького. – К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1992. – С. 196.

1993

Ханко В. Осередки гончарства на Полтавщині / Віталій Ханко // Українське Гончарство : Науковий культорологічний щорічник. Науковий збірник за минулі літа. – Київ – Опішне : Молодь – Українське Народознавство, 1993. – Кн. І. – С. 415.

1994

Качкан Володимир. Жива глина: Мандрівка в минуле та сьогоднішнє Опішного / Володимир Качкан. – Опішне : Українське Народознавство, 1994. – С. 38, 136, 148.

1997

Латанський Сергій. «Бабусенько-голубонько, зачаруйте дивоквітами» / Сергій Латанський // Запорізька правда. – 1997. – 26 вересня. – С. 12.

1998

Латанський Сергій. Ремесло – поезія рук і душі / Сергій Латанський // Запорізька січ. – 1998. – Серпень.

Назарчук Мотря. Нетлінне. Спомин про Катерину Білокур / Мотря Назарчук // Запорізька правда. – 1998. – Серпень. – С. 8.

1999

Міщанин Віктор. Словник гончарів Глинського, Малих Будищ, Старих Млинів, Хижняківки : матеріали до Національного словника «Українські гончарі». Книга 1 / Віктор Міщанин. – Опішне : Українське Народознавство, 1999. – С. 76, 344.

2001

Клименко О. Гончарі Опішного 1930–50-х років: Артільне виробництво / О. Клименко // Народне мистецтво. – 2001. – № 1-2. – С. 45.

Латанський Сергій. Незабутнє / Сергій Латанський // Народне мистецтво. – 2001. – № 3-4. – С. 51.

Міщанин Віктор. Гончарський рід Різників : (До сторіччя від дня народження опішненського гончаря Демида Антоновича Різника) / Віктор Міщанин // Український керамологічний журнал. – 2001. – № 2. – С. 132.

Останній лист Олександри Селюченко до Мотрі Назарчук [Публікація Сергія Латанського] // Народне мистецтво. – 2001. – № 3-4. – С. 52-53.

Пошивайло Світлана. Мотрона Назарчук: спогади : До 90-ліття від дня народження Мисткині / Світлана Пошивайло // Український керамологічний журнал. – 2001. – № 1. – С. 59-67.

2002

Андрушенко О. Публікації про українське гончарство, кераміку, керамологію (періодичні видання, книги тощо) / Оксана Андрушенко, Ольга Гирман, Ольга Карунна, Галина Панасюк // Бібліографія українського гончарства. 2001 : Національний науковий щорічник / за редакцією доктора історичних наук Олеся Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 2002. – Вип. 3. – С. 48, 53, 54, 83.

Клименко Олена. Мотрона Назарчук (н. 19.XI.1911, с. Малі Будища, Полтавщина) / Олена Клименко // АНТ. – 2002. – № 7-9. – С. 113.

Міщанин Віктор. Село Малі Будища / Віктор Міщанин // Голос Зіньківщини. – 2002. – № 56. – 13 липня. – С. 3.

Міщанин Віктор. Сторінки з історії гончарського роду Пічок: (До 150-річчя з дня народження Павла Пічки – корифея малобудищанського гончарства) / Віктор Міщанин // Український керамологічний журнал. – 2002. – № 4. – С. 111-113, 120, 121.

Нечипоренко Сергій. Опішне кінця 1940-х – початку 1950-х років / Сергій Нечипоренко // Український керамологічний журнал. – 2002. – № 3. – С. 45, 48.

Пошивайло Олесь. Нев'янучі квіти Параски Біляк / Олесь Пошивайло, Валентина Мотрій // Український керамологічний журнал. – 2002. – № 3. – С. 139, 140.

Ханко В. Словник мистців Полтавщини / В. Ханко. – Полтава : ВАТ «Видавництво «Полтава», 2002. – С. 133.

2003

Андрушенко О. Публікації про українське гончарство, кераміку, керамологію (періодичні видання, книги тощо) / Оксана Андрушенко, Ольга Гирман, Ольга Карунна, Галина Панасюк // Бібліографія українського гончарства. 2002 : Національний науковий щорічник / за редакцією доктора історичних наук Олеся Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 2003. – Вип. 4. – С. 26, 39, 92.

Міщанин Віктор. Сторінки з життя будянських гончарів – старост Різдво-Богородичної церкви села Малих Будищ – та їхніх родин / Віктор Міщанин // Полтавські єпархіальні відомості. – 2003. – Ч. 9. – С. 163, 164, 172, 173.

Омельяненко Людмила. Опішнянська іграшка / Людмила Омельяненко // Початкова освіта. – Київ, 2003. – № 24. – Червень. – С. 1-27.

2004

Андрушенко О., Гирман О., Карунна О., Панасюк Г. Публікації про українське гончарство, кераміку, керамологію (періодичні видання, книги тощо) / Оксана Андрушенко, Ольга Гирман, Ольга Карунна, Галина Панасюк // Бібліографія українського гончарства. 2003 : Національний науковий щорічник / за редакцією доктора історичних наук Олеся Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 2004. –Вип. 5. – С. 39, 42, 81, 87, 130.

Міщанин В. Гончарні осередки Малобудищанської сільської ради в період голодомору 1932–1933 років / Віктор Міщанин // Голос Зіньківщини. – Зіньків, 2004. – № 4. – 14 січня. – С. 3.

Міщанин В. Знахар із Малих Будищ // Голос Зіньківщини. – Зіньків, 2004. – № 45. – 5 червня. – С. 4.

Міщанин Віктор. Бухгалтер Опішненської художньої керамічної школи-майстерні / Віктор Міщанин // Український керамологічний журнал. – 2004. – № 2-3. – С. 134, 138.

Міщанин Віктор. Глиняна іграшка в гончарних осередках біля Опішного / Віктор Міщанин // Проблеми ревалоризації феномена української народної іграшки у сучасних культурно-освітніх умовах : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Полтава, 16-17 квітня 2003 року. – Полтава : Полтавський державний педагогічний університет ім. В. Г. Короленка, 2004. – С. 63, 65.

Міщанин Віктор. Життєві шляхи родини Майстренків / Віктор Міщанин // Голос Зіньківщини. – Зіньків, 2004. – № 102. – 22 грудня. – С. 2, 4.

Міщанин Віктор. З історії Різдво-Богородичної церковно-парафіяльної школи в селі Малі Будищечки / Віктор Міщанин // Полтавські єпархіальні відомості. – 2004. – № 10. – С. 158, 163, 164, 165.

Міщанин Віктор. Малобудищанський гончарський рід Чуприн / Віктор Міщанин // Український керамологічний журнал. – 2004. – № 4. – С. 101, 107.

Назарчук Мотрона. А я ще щось намалюю… / Мотрона Назарчук // Український керамологічний журнал. – 2004. – № 2-3. – С. 4, 6, 170, 172.

Сморж Леонід. Гончарівна (Одержима керамікою) / Леонід Сморж. – Опішне : Українське Народознавство, 2004. – С. 51, 66, 167, 176, 182, 198, 199, 203, 205, 206, 215, 274, 275.

Щербань Олена. Опішненська школа майстрів художньої кераміки (1936–1941) / Олена Щербань // Український керамологічний журнал. – 2004. – № 2-3. – С. 125, 126-129, 131-133.

2005

Каша (Назарчук) Мотря Савівна // Ротач Петро. Полтавська Шевченкіана : Спроба обласної (крайової) Шевченківської енциклопедії : у 2 кн. – Полтава : Дивосвіт, 2005. – Кн. 1. – С. 333.

Міщанин Віктор. Гончарні осередки Малобудищанської сільської ради в період Голодомору 1932–1933 рр.: сторінки історії / Віктор Міщанин // Полтавський краєзнавчий музей : збірник наукових статей 2004 р. : Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона памяток / Ю. В. Волошин, В. Д. Годзенко, В. Є. Лобурець та ін. – Полтава : Дивосвіт, 2005. – С. 126, 134.

Міщанин Віктор. Північна група малих осередків гончарства Опішненського гончарного району (друга половина XIX – XX століття) / Віктор Міщанин. – Опішне : Українське Народознавство, 2005. – С. 270, 292.

2006

Кара-Васильєва Тетяна. Оновлення стилістики і пошуки нових шляхів декоративного мистецтва 1960-х – 1980-х років / Тетяна Кара-Васильєва // Музеї народного мистецтва та національна культура : збірник наукових праць / за редакцією доктора мистецтвознавства Михайла Селівачова. – К. : Златограф, 2006. – С. 193-206.

Міщанин Віктор. Храми землі нашої : Церква Різдва Пресвятої Богородиці у Малих Будищечках : історико-краєзнавче видання / Віктор Міщанин. – Полтава : Рік, 2006. – Кн. 1. – С. 56, 58, 61, 78, 92, 100, 103,121, 125, 132, 144, 148, 151, 152, 155, 156, 159, 161, 201, 204, 206, 211, 213, 214, 216-221, 234-236.

Трепетун С. М. Опішня / С. М. Трепетун // Зіньківщина. Історичні нариси : історико-краєзнавче видання. – Полтава : ІнтерГрафіка, 2006. – С. 156.

Щербань Олена. Діяльність Опішнянської керамічної кустарно-промислової школи (1925–1932 рр.) / Олена Щербань // Полтавський краєзнавчий музей : збірник наукових статей 2005 р. : Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. – Полтава : Дивосвіт, 2006. – С. 199, 200-202, 205, 206.

2007

Андрушенко О. Публікації про українське гончарство, кераміку, керамологію 2004 року (періодичні видання, книги тощо) / Оксана Андрушенко, Ольга Гирман, Ольга Карунна, Галина Панасюк, Олесь Пошивайло // Бібліографія українського гончарства. 2004 : Національний науковий щорічник / за редакцією доктора історичних наук Олеся Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 2007. – Вип. 6. – С. 53-55, 57, 127.

Кара-Васильєва Т. Декоративне мистецтво: [художня кераміка] Історія українського мистецтва : у 5-ти т. / Т. Кара-Васильєва. – К. : Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені Максима Рильського НАН України, 2007. – Т. 5 : Мистецтво XX століття. – С. 696-698, 1024.

Пошивайло Олесь. Українська академічна керамологія XXI сторіччя. Теорія, історія, сучасний ужинок, майбутній поступ. Книга 1 (2001–2005) / Олесь Пошивайло. – Опішне : Українське Народознавство, 2007. – С. 361, 380, 393, 498, 500, 502, 597, 614, 635, 676, 685, 712, 716, 732.

Щербань Олена. Опішненська керамічна кустарно-промислова школа (1925–1932) / Олена Щербань // Етнічна історія народів Європи : збірник наукових праць. – К. : УНІСЕРВ, 2007. – Вип. 22. – С. 133-137.

2008

Міщанин Віктор. Храми землі нашої: Церква Преображення Господнього у Глинському : історико-краєзнавче видання / Віктор Міщанин. – Миргород : Видавництво «Миргород», 2008. – Кн. 2. – С. 45, 201, 202, 205, 206.

2009

Назарчук Мотя Савівна // Ротач Петро. Полтавська Шевченкіана : спроба обласної (крайової) Шевченківської енциклопедії : у 2-х книгах / Петро Ротач. – Полтава : Дивосвіт, 2009. – Кн. 2. – С. 128.

Пошивайло Олесь. Короткий академічний словник сучасних українських керамологів (культурна керамологія) / Олесь Пошивайло. – Опішне : Українське Народознавство, 2009. – С. 227, 252, 265.

Щербань О. В. Глиняні вироби учнів гончарних шкіл Опішного в колекції кераміки Харківського історичного музею / О. В. Щербань // Сучаний музей: Проблеми комплектування, вивчення, збереження і популяризації колекції : збірка статей за матеріалами науково-практичної конференції (Донецьк, 23 вересня 2009 р.) / укладач М. В. Третьякова. – Донецьк : Донецький обласний художній музей, 2009. – С. 106.

Щербань Олена. Технолог-кераміст Іван Бойченко – штрихи до життєпису / Олена Щербань // Сіверянський літопис. – 2009. – № 1. – Січень – лютий. – С. 109.

2010

Андрушенко О. Публікації про українське гончарство, кераміку, керамологію 2006 року (періодичні видання, книги тощо) / Оксана Андрушенко, Ольга Карунна, Галина Панасюк, Тетяна Хрипун, Олесь Пошивайло // Бібліографія українського гончарства. 2006 : Національний науковий щорічник / за редакцією доктора історичних наук Олеся Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 2010. – Вип. 8. – С. 29, 82, 101, 108, 115, 117.

Опішнянська мальована миска другої половини XIX – початку XX століття (у зібранні Російського етнографічного музею в Санкт-Петербурзі) / автор-упорядник Олесь Пошивайло. – Опішне : Українське Народознавство, 2010. – С. 116, 120, 126, 129, 131, 251, 622.

IV Національний конкурс публікацій на теми керамології, гончарства, кераміки в Україні (за публікаціями 2007 року) «КеГоКе–2010». – Опішне : Українське Народознавство, 2010. – С. 15.

2011

Андрушенко О. Публікації про українське гончарство, кераміку, керамологію 2007 року (періодичні видання, книги тощо) / Оксана Андрушенко, Ольга Карунна, Галина Панасюк, Тетяна Хрипун, Олесь Пошивайло // Бібліографія українського гончарства. 2007 : Національний науковий щорічник / за редакцією доктора історичних наук Олеся Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 2011. – Вип. 9. – С. 132, 143.

Міщанин Віктор. Опішнянська малювальниця Мотрона Назарчук. До сторіччя від дня народження / Віктор Міщанин // Дачник +. – 2011. – № 46. – Листопад. – С. 12.

Міщанин Віктор. Опішнянська малювальниця Мотрона Назарчук (До сторіччя від дня народження) / Віктор Міщанин // Край. – 2011. – № 92. – Грудень. – С. 19-20.

Пошивайло Олесь. Атрибуція кераміки як підґрунтя правдивої історії українського гончарства / Олесь Пошивайло // Українська керамологія : Національний науковий щорічник. За рік 2007 : Атрибуція кераміки в Україні / за редакцією доктора історичних наук Олеся Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 2011. – Кн. ІІІ. – Т. 2. – С. 46.

Українська керамологія : Національний науковий щорічник. За рік 2007 : Атрибуція кераміки в Україні / за редакцією доктора історичних наук Олеся Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 2011. – Кн. ІІІ. – Т. 2. – С. 345.

2012

Андрушенко О. Публікації про українське гончарство, кераміку, керамологію 2008 року (періодичні видання, книги тощо) / Оксана Андрушенко, Ольга Карунна, Галина Панасюк, Тетяна Хрипун // Бібліографія українського гончарства. 2008 : Національний науковий щорічник / за редакцією доктора історичних наук Олеся Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 2012. – Вип. 10. – С. 68, 139, 148.

Міщанин Віктор. Дмитро Білик – лівий есер із гончарної столиці України: сторінки життя й загадки долі // Полтавський краєзнавчий музей : збірник наукових статей : Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток / Ю. В. Волошин, А. М. Киридон, В. О. Мокляк та ін. – Полтава : Дивосвіт, 2012. – Вип. VII. – С. 510, 511, 512, 514, 515.

Міщанин Віктор. Озираючись у минуле, згадуючи пройдене, підсумовуючи зроблене… / Віктор Міщанин. – Миргород : Видавництво «Миргород», 2012. – С. 116, 117, 195, 196, 198, 199, 201.

Міщанин Віктор. Сторінки із життєвого шляху та родинної історії Мотрони Савівни Назарчук (до 100-річчя від дня народження) / Віктор Міщанин // Полтавський краєзнавчий музей : збірник наукових статей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток / Ю. В. Волошин, А. М. Киридон, В. О. Мокляк та ін. – Полтава : Дивосвіт, 2012. – Вип. VII. – С. 473-499, 662.

2013

Історико-культурна спадщина Дніпровського Лівобережжя, Курського Посейм'я та Слобожанщини : минуле і сучасність : збірник матеріалів Другої міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 95-річчю обрання Павла Скоропадського гетьманом Української Держави (1 березня 2013 року, м. Глухів) / О. І. Курок, В. П. Зінченко, Я. М. Гирич. – Глухів – Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2013. – С. 4.

Міщанин В. Д. Опішнянські малювальниці Мотрона Назарчук і Параска Біляк / В. Д. Міщанин // Історико-культурна спадщина Дніпровського Лівобережжя, Курського Посейм'я та Слобожанщини: минуле і сучасність : збірник матеріалів Другої міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 95-річчю обрання Павла Скоропадського гетьманом Української Держави (1 березня 2013 року, м. Глухів) / О. І. Курок, В. П. Зінченко, Я. М. Гирич. – Глухів – Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2013. – С. 94-95.

Міщанин Віктор. Репресивні заходи радянського тоталітарного режиму в галузі традиційного гончарства України (1930-ті – 1950-ті роки) / Віктор Міщанин. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2013. – С. 26, 81, 374, 396, 398, 400, 431, 432, 508, 678, 679, 703.

Міщанин Віктор. «У них такий рисунок був, ну просто як живий…»: Мотрона Назарчук і Парасковія Біляк – славетні опішнянські малювальниці / Віктор Міщанин // Дачник +. – 2013. – № 11. – Березень. – С. 12.

Українське гончарство: від ремесла до мистецтва : рекомендований бібліографічний покажчик. – Полтава : Обласна універсальна наукова бібліотека імені І. П. Котляревського, 2013. – С. 32.

2014

Міщанин Віктор. «Ви оживили мою душу своїми листами…» : листи опішнянської малювальниці Мотрони Назарчук із Запоріжжя до керамолога Віктора Міщанина в Малі Будища. 2001–2007 / Віктор Міщанин. – Полтава : Видавець Шевченко Р. В., 2014. – С. 1-114, 116.

Ханко Віталій. Енциклопедія мистецтва Потавщини / Віталій Ханко. – Полтава : ТОВ «АСМІ» – Видавець Остап Ханко, 2014. – С. 75, 303, 311, 388, 394.

2015

Андрушенко Оксана. «Ви оживили мою душу своїми листами...» / Оксана Андрушенко // Дачник +. – 2015. – № 42. – Жовтень. – С. 2.

Андрушенко Оксана. Ви оживили мою душу своїми листами... / Оксана Андрушенко // Шлях перемоги. – 2015. – № 41. – 14 жовтня. – С. 7.

Варивончик Анастасія. Кераміка в контексті художніх промислів України / Анастасія Варивончик // Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. – К. : Київський національний університет культури і мистецтв, 2015. – Вип. 33. – С. 35.

Вісник археології, мистецтва, культурної астрології «Ант» : бібліографічний покажчик 1999–2013 / упорядник Н. Селівачова. – К. : Центр археології Києва Інституту археології НАН України, 2015. – С. 31, 93.

IX Національний конкурс публікацій на теми керамології, гончарства, кераміки в Україні (за публікаціями 2012 року) «КеГоКе–2015». – Опішне : Українське Народознавство, 2015. – С. 24.

Дмитренко П. Чи варто воювати з мертвими? / П. Дмитренко // Голос Зіньківщини. – 2015. – № 90. – 17 листопада. – С. 2.

Коверко Альона. Полтавський краєзнавчий музей : збірник наукових статей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток (Вип. I–VIII). Бібліографічна рекомендація / Альона Коверко // Полтавський краєзнавчий музей : збірник наукових статей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток / редкол. : Ю. В. Волошин, А. М. Киридон, В. О. Мокляк та ін. – Полтава : Дивосвіт, 2015. – Вип. X. – С. 642.

Міщанин В. Д. Козацька родина Кашів і гончарство / В. Д. Міщанин // Гуржіївські історичні читання : збірник наукових праць / ред. кол. : В. А. Смолій, О. І. Гуржій, А. Г. Морозов та ін. – Черкаси : Вид. Чабаненко Ю. А., 2015. – Вип. 10. – С. 119-120.

Міщанин Віктор. Глинські радянські партизани чи глинські радянські розбійники, гвалтівники і вбивці? / Віктор Міщанин // Дачник +. – 2015. – № 48. – Листопад. – С. 13.

Міщанин Віктор. Глинські радянські партизани чи глинські радянські розбійники, насильники і вбивці: міфи і реальність / Віктор Міщанин // Голос Зіньківщини. – 2015. – № 87. – 6 листопада. – С. 2.

Міщанин Віктор. Долі вчителя та учня: Прапорщик Степан Каша із Малих Будищечок навчав брата глинського отамана Павла Бея // Нова година. – Решетилівка, 2015. – № 18. – С. 6.

Міщанин Віктор. Доля учителя й учня: Прапорщик Степан Каша із Малих Будищечок навчав брата глинського отамана Павла Бея / Віктор Міщанин // Дачник +. – 2015. – № 20. – Травень. – С. 2.

Міщанин Віктор. Меморіальна дошка на честь Мотрони Назарчук / Віктор Міщанин // Голос Зіньківщини. – 2015. – № 65. – 21 серпня. – С. 2.

Міщанин Віктор. Меморіальна дошка на честь Мотрони Назарчук / Віктор Міщанин // Дачник +. – 2015. – № 36. – Вересень. – С. 12.

Міщанин Віктор. Учитель, викладач гончарної школи Іван Каша: Сторінки життя (до 120-річчя від дня народження) / Віктор Міщанин // Дачник +. – 2015. – № 12. – Березень. – С. 15.

Міщанин Віктор. Учитель, викладач гончарної школи Іван Каша: Сторінки життя (до 120-річчя від дня народження) / Віктор Міщанин // Сіверянський літопис. – 2015. – № 1. – С. 203, 204, 206, 207, 209, 210.

Полтавіка. Полтавська енциклопедія : у 12-ти т. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2015. – Т. 9 : Образотворче і декоративне мистецтво. – Кн. 1 : А-Л. – С. 144.

Полтавіка. Полтавська енциклопедія : у 12-ти т. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2015. – Т. 9 : Образотворче і декоративне мистецтво. – Кн. 2 : М-Я. – С. 118, 174, 175.

Приходили за допомогою. Скаржилися // Голос Зіньківщини. – 2015. – № 49. – 26 червня. – С. 2.

Приходили за допомогою. Скаржилися // Просто районка. – 2015. – № 26-27. – 3 липня. – С. 1.

2016

Анненкова Алла. Немає пророка у своїй вітчизні / Алла Анненкова // Дачник +. – 2016. – № 25. – Червень. – С. 12.

Анненкова Алла. «Полтавщина завжди буде моїм рідним краєм...» / Алла Анненкова // Дачник +. – 2016. – № 3. – Січень. – С. 2.

Додаток 1 до розпорядження голови Полтавської обласної державної адміністрації 20.05.2016 № 206 «Перелік скверів, бульварів, вулиць, провулків, проїздів, проспектів, площ, майданів та інших об'єктів топоніміки у населених пунктах області, назви яких містять символіку комуністичного тоталітарного режиму // Зоря Полтавщини. – 2016. – № 79-80. – 31 травня. – С. 4.

Кльокта Тетяна. Відкритий лист малобудищанському «інформаторові» / Тетяна Кльокта // Голос Зіньківщини. – 2016. – № 50. – 24 червня. – С. 3.

Кльокта Тетяна. Відкритий лист малобудищанському «інформаторові» / Тетяна Кльокта // Зіньківщина по-іншому. – 2016. – № 22. – 23 червня. – С. 2.

Кучеренко Людмила. Олександра Селюченко: «Люблю я глину понад усе: встаю і лягаю з нею» / Людмила Кучеренко // Полтавська думка–2000. – 2016. – № 21. – 19 травня. – С. 4.

Міщанин В. Колишній гончарній вулиці повернули її історичну назву / В. Міщанин // Зіньківщина по-іншому. – 2016. – № 11. – 24 березня. – С. 3.

Міщанин В. Сторінки із життєвого шляху учителя Івана Савовича Каші (До 120-річчя від дня народження) / В. Міщанин // Полтавський краєзнавчий музей : збірник наукових статей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток / редкол. : Ю. В. Волошин, А. М. Киридон, В. О. Мокляк та ін. – Полтава : Дивосвіт, 2016. – Вип. XI. – С. 207, 208, 210, 212, 214, 216.

Міщанин Віктор. Відкрита відповідь «безіменним» депутатам Малобудищанської сільради / Віктор Міщанин // Зіньківщина по-іншому. – 2016.– № 21. – 16 червня. – С. 3.

Міщанин Віктор. Невідомі сторінки з біографії Олександра Кир'якова / Віктор Міщанин // Сіверянський літопис. – 2016. – № 6. – Листопад – грудень. – С. 181-183.

Міщанин Віктор. Олені Смілянській на замітку / Віктор Міщанин // Зіньківщина по-іншому. – 2016. – № 28. – 11 серпня. – С. 2.

Міщанин Віктор. Повернення Мотрони Назарчук у бронзі / Віктор Міщанин // Дачник +. – 2016. – № 22. – Травень. – С. 2.

Міщанин Віктор. «Якби ви вчились так, як треба, то й мудрость би була своя» (Учителю вищої кваліфікаційної категорії Тетяні Кльокті (у дівоцтві Лях). Відповідь 2-га) / Віктор Міщанин // Зіньківщина по-іншому. – 2016. – № 27. – 4 серпня. – С. 3.

Міщанин Віктор. «Якби ви вчились так, як треба, то й мудрость би була своя» (Учителю вищої кваліфікаційної категорії Тетяні Кльокті (у дівоцтві Лях). Відповідь 3-я) / Віктор Міщанин // Зіньківщина по-іншому. – 2016. – № 28. – 11 серпня. – С. 3.

Міщанин Віктор. «Якби ви вчились так, як треба, то й мудрость би була своя» (Учителю вищої кваліфікаційної категорії Тетяні Кльокті (у дівоцтві Лях). Відповідь 4-а) / Віктор Міщанин // Зіньківщина по-іншому. – 2016. – № 31. – 1 вересня. – С. 3.

Міщанин Віктор. «Якби ви вчились так, як треба, то й мудрость би була своя» (Учителю вищої кваліфікаційної категорії Тетяні Кльокті) (у дівоцтві Лях). Відповідь 5-а) / Віктор Міщанин // Зіньківщина по-іншому. – 2016. – № 34. – 22 вересня. – С. 3.

Національний науковий симпозіум «Персоналії українського гончарства як маркери національної ідентичності в координатах суспільних ідеологем» : програма. – Опішне : Українське Народознавство, 2016. – С. 9, 12.

Правденко Ольга. На Полтавщині, у гончарній столиці, вшанували відомих мисткинь / Ольга Правденко // Коло. – 2016. – № 19. – 12-18 травня. – С. 5.

Про перейменування вулиці Мотрони Назарчук в селі Малі Будища: рішення від 2 грудня 2016 року // Голос Зіньківщини. – 2016. – № 100. – С. 5.

Різниченко Жанна. «Одержима керамікою»: В Опішному увічнили пам'ять гончарного майстра Олександри Селюченко / Жанна Різниченко // День. – 2016. – № 91-92. – 27-28 травня. – С. 13.

Різниченко Жанна. Лине у світи пісня творчості гончарівни / Жанна Різниченко // Зіньківщина по-іншому. – 2016. – № 17. – 19 травня. – С. 3.

Різниченко Жанна. Лине у світи пісня творчості гончарівни / Жанна Різниченко // Нова година. – 2016. – № 21. – 25-31 травня. – С. 5.

Різниченко Жанна. Лине у світи пісня творчості Гончарівни / Жанна Різниченко // Слово Просвіти. – 2016. – № 21. – 26 травня – 1 червня. – С. 16.

[Смілянська Олена] Нам, Вікторе Даниловичу, соромно за Вас, як за депутата і людину / [Олена Смілянська] // Голос Зіньківщини. – 2016. – № 45. – 7 грудня. – С. 2.

Художній експрес-пленер молодих мистців «Спадщина Олександри Селюченко очима сучасних мистців» : програма. – Опішне : Українське Народознавство, 2016. – С. 10.

Які вулиці перейменував голова облдержадміністрації // Просто районка. – 2016. – № 9. – 28 травня. – С. 3.

2017

XII Національний конкурс публікацій на теми керамології, гончарства, кераміки в Україні (за публікаціями 2015 року) «КеГоКе–2017». – Опішне : Українське Народознавство, 2017. – С. 34.

Міщанин Віктор. Гончарні вулиці Малих Будищечок: Чирвина вуличка (сторінки історії) / Віктор Міщанин. – Полтава : ПП «Дивосвіт», 2017. – С. 255, 257, 265-273, 282, 491.

Міщанин Віктор. Про українське віче в Малих Будищечках й Опішньому та його учасників / Віктор Міщанин // Межибіж: Науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства. – 2017. – № 1. – Ч. 1. : [Українська революція 1917–1921 рр.: передумови, процеси, наслідки, уроки. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції 24 березня 2017 р.]. – С. 295-301.

Овчаренко Людмила. Гончарне шкільництво як визначальний фактор творчого розвитку українського традиційного гончарства (1894–1941) / Людмила Овчаренко. – Опішне : Українське Народознавство, 2017. – С. 62, 64, 341, 362, 382, 384, 385, 389, 1044, 1052, 1221, 1237.

XI Національний конкурс публікацій на теми керамології, гончарства, кераміки в Україні (за публікаціями 2014 року) «КеГоКе–2017». – Опішне : Українське Народознавство, 2017. – С. 17-18.

Сморж Леонід. Розповіді про незабутнє і незабутніх (спогади) / Леонід Сморж. – Опішне : Українське Народознавство, 2017. – С. 691.

2018

Анненкова Алла. Вулиця його дитинства / Алла Анненкова // Дачник +. – 2018. – № 4. – Січень. – С. 2.

Міщанин В. Д. Малі Будища / В. Д. Міщанин // Енциклопедія Сучасної України. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень Національної академії наук України, 2018. – Т. 19 : Малиш – Медицина. – С. 14.

Міщанин Віктор. Шкільні щоденникові записи та студентські літературні твори Леоніда Назарчука / Віктор Міщанин // Вечірня Полтава. – 2018. – № 48. – 28 листопада. – С. 6.

Шкільні щоденникові записи та студентські літературні твори Леоніда Назарчука / Віктор Міщанин // Дачник +. – 2018. – № 48. – Листопад. – С. 14.

Інформація

Національний
музей-заповідник
українського гончарства
в Опішному
Мандруймо
Гончарською столицею України!
Опішне, Полтавщина, 38164, Україна
Тел.: (+ 3 05353) 42415, 42416, 42417
Факс: (+ 3 05353) 42416
E-mail: opishne-museum@ukr.net
Музей відчинено щодня

Опішне

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА

Нині селище Зіньківського району Полтавської області; близько 6 тисяч жителів. Постановою Кабінету Міністрів України від 26.07.2001 №878 селище включено до *«Списку історичних населених місць України»*. Один із наймогутніших і найславетніших центрів культурної самобутності українців, загальновизнана столиця українського гончарства.

На території містечка досліджено городище скіфського часу *«Кардашів вал»* (IV–III ст. до н.е.), городище роменської археологічної культури (VIII ст.). Неподалік знаходиться одне з найбільших городищ скіфського часу – Більське. 1737 року в Опішному утворилася перша в Україні й тривалий час найбільша в Російській імперії Опішненська компанія селітроварних підприємств. У добу середньовіччя в містечку збудовано розгалужену систему підземних ходів, які планується музеєфікувати.

У XIX столітті Опішне стало одним із найбільших і найвизначнішим гончарним осередком України. У місцевому гончарстві на початку XX століття було зайнято більше тисячі осіб. Вироби гончарів продавалися не лише в українських губерніях, а й у багатьох країнах європейського та американського континентів. 1894 року в Опішному було відкрито першу в Лівобережній Україні земську губернську навчально-показову гончарну майстерню. (Донині зберігся один із будинків майстерні, зведений 1916 року за проектом всесвітньо відомого українського мистця Василя Кричевського в стилі українського модерну). Опішне – єдиний в Україні осередок традиційного гончарства, де вже більше століття розвивається гончарне шкільництво.

В Опішному функціонували найбільші в Україні гончарний завод *«Художній керамік»*, що знаходився в системі *«Укрхудожпрому»*, та гончарний завод *«Керамік»*, підпорядкований *«Укоопспілці»*. Завод *«Художній керамік»*, заснований 1929 року, був найстарішим і найзнаменитішим гончарним підприємством в Україні. Нині тут діють приватні гончарні художні майстерні відомих українських мистців, заслужених майстрів народної творчості України – Михайла Китриша, Василя Омеляненка, Миколи Пошивайла та багатьох молодих майстрів кераміки. Дванадцять гончарів стали членами Спілки художників України. Творчість 8 гончарів відзначено почесним званням *«Заслужений майстер народної творчості України»*, трьох (єдиних з гончарів України!) – Державною премією України імені Тараса Шевченка, одного – Всеукраїнською літературно-мистецькою премією імені Івана Нечуя-Левицького.

Опішненська кераміка стала своєрідним етнічним символом української культури XX століття. (Найбільш влучно про це сказав, побувавши в Опішному, колишній посол Польщі в Україні Єжи Бар: *«Я думав, що глину побачу, а побачив народ»*). Саме тому усвідомлення україноствердждуючого покликання Опішного і дбайливе плекання головного дійства в цьому священному куточку України – гончарства – мають стати наріжним каменем культурної політики Української Держави.

З гончарством Опішного пов'язана творча доля знаменитих українських мистців: гончарів – Федора Чирвенка, Остапа Ночовника, Івана Гладиревського, Василя Поросного; художників-керамістів – Юрка Лебіщака, Осипа Білоскурського, Петра Ваулiна; художників – Василя Кричевського, Сергія Васильківського, Миколи Самокиша, Опанаса Сластьона, Єлизавети Трипільської, Леоніда Позена; письменників – Якова Майстренка, Василя Вражливого-Штанька, Олександра Косенка, історика літератури Назара Фіялковського; археолога Івана Зарецького; етнографів – Віктора Василенка, Михайла Русова, Федора Вовка, Якова Риженка, Костянтина Мощенка; керамолога й мистецтвознавця Юрія Лащука; публіциста й політичного діяча української діаспори Івана Майстренка.

Містечко стало місцем проведення Установчого з'їзду Українського керамічного товариства (2000), заснування ГО *«Конгрес українських керамологів»*.

В Опішному нині функціонують три заклади державного значення: Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному (на пострадянському просторі, у країнах Центральної і Південної Європи аналогів немає), Державна спеціалізована художня школа-інтернат І-ІІІ ступенів *«Колегіум мистецтв у Опішному»* імені Василя Кричевського (на пострадянському просторі, в інших країнах Європи аналогів немає), Інститут керамології – відділення Інституту народознавства НАН України (на пострадянському просторі аналогів немає). Сформувався численний науковий колектив, інтелектуальний потенціал якого в сфері дослідження гончарства не має рівних в Україні.

На буревійних шляхах історії містечко не раз дощенту спалювали чужинці,
але воно, немовби Фенікс із попелу, знову й знову воскресало,
щоразу постаючи ще потужнішим Осердям Народної Духовності.
Занепали скіфські, праслов'янські городища, завмерло середньовічне козацьке
містечко, проте не зник на приворсклянських пагорбах Божий Дар Плекання Краси.
У найтрагічніші і найзастійніші часи вогнецвітне мистецтво Опішненських
Гончарів утверджувало Непоборність Народного Духу.
Нерукотворний Духовний Храм протистояв імперським намаганням
зруйнувати Генотип Національної Свідомості.
Інтенсивність нівелювання Основ Етнобуття – прямо пропорційна стану гончарства:
чим більше воно занепадає, тим помітніше деградує суспільство,
тим глобальніші катастрофи загрожують планеті.
Та обставина, що Опішне й сьогодні лишається одним із найбільших осередків
ГОНЧАРСТВА *в Україні, виявляє його месіянську роль для Українського Суспільства.*
Саме тому усвідомлення сакрального покликання Опішного і дбайливе плекання
головного дійства в цьому священному куточку України — ГОНЧАРСТВА —
поступово стають наріжним каменем культурної Політики Української Держави.
Спрагло припадіть до цього Предковічного джерела Духовності Нації,
звідки незлічимими струмочками розтікається в широкий світ,
у батьківські і чужинецькі краї потужна енергетика Космічної Гармонії!
Пізнайте Благодать Спілкування з Предивним Світом Нетлінної Краси!
Гончарство – індикатор Духовного Здоров'я Нації.
Кожний Гончар – Творець, і чим більше таких Особистостей, тим щільнішу
світлоносну Ауру Суспільства вони вибудовують, тим потужніше остання
протистоїть деструктивним космічним силам, Антидуху.
Гончарство – наймогутніша, хоча і найутаємниченіша Твердиня
Самозбереження Нації, джерело її Поступу.
Як не пригадати тут особливе обожнення гончарства японцями!
Чи не в цьому одна з передумов становлення й розвитку
авангардної нації сьогодення?!
У поруйнованому й сплюндрованому Українському
Світі утаємничений Духовний Потенціал Опішного
постає Великоднім Камертоном,
за яким найтонші почування й діяння
Українців налаштовуються
на гармонійний лад

З дня на день, через літа у віки творить Опішне гончарний літопис українського буття.
Таїна його Величі – за сімома замками Історії.
Джерела її Сили – лише для Посвячених у Апостоли Народного Духу.
Опішне твориме Україну і хвилюватиме нас доти, доки залишатиметься нерозгаданою таїна його наснаги, допоки на сторожі його джерел поставатимуть світлоносні гончарі – чарівники-царі неосяжних вершин Людського Животворящого Вогню, провідники Космічного Ладу.
Їхніми заповітними руками Опішне промовляє до Нас Великомудрістю Предків.
Вслухаймося разом!

Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному

11 березня 1986 року в Опішному, за дорученням Ради Міністрів України, засновано Музей гончарства. Через три роки (03.11.1989) прийнято постанову про формування на його базі Державного музею-заповідника українського гончарства – етномистецького науково-дослідного і культурно-освітнього закладу, національної гончарної скарбниці України. Враховуючи виняткове значення музею-заповідника в справі збереження, вивчення й популяризації гончарної спадщини, а також його роль у розвитку національно-культурних традицій українського народу, Указом Президента України від 29.03.2001 року №220/2001, закладу надано статус національного.

Діяльність музею-заповідника спрямовано на збирання польових матеріалів, формування колекцій, наукове дослідження й популяризацію українського гончарства. У його структурі функціонують: Гончарська книгозбірня України, яка має найбільшу в Україні збірку літератури з проблем українського та світового гончарства; Національний архів українського гончарства; видавництво *«Українське Народознавство»*, яке готує до видання літературу з проблем гончарства та українського народознавства, зокрема національний культурологічний щорічник *«Українське гончарство»*, національні наукові щорічники *«Українська керамологія»*, *«Бібліографія українського гончарства»*, національний науковий часопис *«Український керамологічний журнал»*; Меморіальні музеї-садиби гончарської родини Пошивайлів, гончарки Олександри Селюченко, філософа й колекціонера опішненської кераміки Леоніда Сморжа, в яких у недоторканому вигляді збереглися інтер'єри жител, предмети побуту, гончарні твори та декоративні мальовки, вишивки, народні картини, безліч фотографій та багата епістолярна спадщина (листи, щоденники тощо), Музей мистецької родини Кричевських. Найголовніше багатство музею – фондова колекція гончарних виробів, на сьогодні найбільша в Україні, яка щороку поповнюється.

Музей ініціював проведення в Опішному Всеукраїнських симпозіумів монументальної кераміки *«Поезія гончарства на майданах і парках України»*, Національних симпозіумів гончарства, у результаті яких з'явилася унікальна Національна галерея монументальної кераміки, розміщена просто неба; Всеукраїнських гончарських фестивалів, Національних конкурсів художньої кераміки, Міжнародних і Всеукраїнських науково-практичних конференцій і семінарів з проблем гончарства, Тижнів Національного Гончарного Здвиження, Національного Дня гончаря

ІНСТИТУТ КЕРАМОЛОГІЇ – ВІДДІЛЕННЯ ІНСТИТУТУ НАРОДОЗНАВСТВА НАН УКРАЇНИ

На базі Науково-дослідного центру українського гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному 2000 року було засновано нову академічну наукову установу – Інститут керамології як відділення Інституту народознавства НАН України. За короткий проміжок часу, що минув відтоді, Інститут керамології став провідним в Україні у галузі керамології, ствердивши пріоритетні позиції України в розвитку цієї новітньої наукової дисципліни. Головною метою діяльності Інституту керамології є комплексне вивчення гончарства як феномена людської діяльності; проведення фундаментальних наукових досліджень, спрямованих на одержання нових знань про закономірності виникнення й розвитку гончарства, його роль і місце в традиційно-побутовій і сучасній культурі українців та інших народів світу; проведення прикладних наукових досліджень, спрямованих на одержання нових знань про глини та вироби з них, їх використання для примноження національного багатства Української Держави. Вчені Інституту вивчають гончарство на території України від найдавніших часів до наших днів; проводять польові керамологічні, археологічні та лінгвістичні експедиції в різних регіонах країни; формують Національний інформаційний банк даних про гончарство, вивчають і узагальнюють світові досягнення в галузі керамології.

Нині ведеться підготовка фундаментальної багатотомної енциклопедії *«Українське гончарство»*, *«Національного словника українських гончарів»* та інших наукових праць

ДЕРЖАВНА СПЕЦІАЛІЗОВАНА ХУДОЖНЯ ШКОЛА-ІНТЕРНАТ І-ІІІ СТУПЕНІВ «КОЛЕГІУМ МИСТЕЦТВ У ОПІШНОМУ» ІМЕНІ ВАСИЛЯ КРИЧЕВСЬКОГО

1997 року в структурі Державного музею-заповідника українського гончарства в Опішному було створено перший і єдиний в Україні подібного типу спеціалізований навчальний мистецький заклад – Колегіум мистецтв у Опішному. 04.12.2001 року його було реорганізовано в Спеціалізовану художню школу-інтернат І-ІІІ ступенів *«Колегіум мистецтв у Опішному»*. З 2004 року – це Державна спеціалізована художня школа-інтернат І-ІІІ ступенів *«Колегіум мистецтв у Опішному»*, підпорядкована Міністерству культури України. 2013 року присвоєно ім'я творця ескіза сучасного герба України, академіка Василя Кричевського.

Мета закладу: здобуття загальної середньої освіти, національне художньо-естетичне виховання дітей і підлітків, усебічний розвиток їх таланту, природних здібностей; виховання високоосвічених, фізично здорових, духовно розкутих і вільних людей, з прагненням до правди, добра і краси, здатних на незалежні судження й оцінки, з широким світоглядом, які турбуються про розвиток і збереження своєї культури, поважають інші народи; творення гармонійно розвиненої особистості з високим культурним потенціалом, розвиненим почуттям прекрасного, усталеними художніми смаками, готовністю до практичної творчої діяльності. Колегіум спеціалізується на опануванні гончарства.

Мистецький заклад став творчою базою Всеукраїнських гончарських фестивалів та Міжнародних молодіжних гончарських фестивалів

КЕРАМОЛОГІЧНІ ВИДАННЯ 2013–2019 РОКІВ

Українська керамологія:
Національний науковий щорічник. За рік 2008:
Експеримент у сучасній керамології 180 грн.

/ За редакцією доктора історичних наук Олеся Пошивайла.
– Опішне: Українське Народознавство, 2013. – Кн.IV. – Т.1. – 592 с.: іл.

В основу чергового тому Національного наукового щорічника «Українська керамологія» покладено матеріали Міжнародного науково-практичного керамологічного семінару «Експеримент у сучасній керамології: шлях до наукової істини чи профанація наукових знань?» (Опішне, Полтавщина, 28–30.05.2008). Метою його проведення було з'ясування місця й ролі експериментів у сучасних керамологічних дослідженнях, виявлення позитивних і негативних моментів у використанні їх під час вивчення давнього гончарства, впровадження в практику сучасних керамологічних студій спеціальних методів дослідження історичної кераміки. У додатках подано статті керамологічної проблематики провідних українських і російських учених.

Щорічник присвячено пам'яті видатного керамолога, доктора історичних наук, професора Олександра Бобринського (04.08.1930 – 01.10.2010)

Метка Людмила.
Глина й глиняний посуд в українській народній медицині (XIX – початок XXI століття). 140 грн.

– Полтава: ТОВ «АСМІ», 2014. – 248 с.

Уперше в українській керамології на основі опублікованих джерел і польових керамологічних студій з'ясовано специфіку використання глини й глиняного посуду в народній медицині українців упродовж XIX – початку XXI століття. Проаналізовано народні способи приготування лікарських засобів у глиняному посуді; визначено асортимент посуду для проведення лікувальних процедур у домашніх умовах; узагальнено відомості про використання глиняного посуду в знахарстві під час магічного зцілення від хвороб та в господарських захисних звичаях і обрядах, пов'язаних із тваринництвом; досліджено побутування глиняних оберегів в українській традиційно-побутовій культурі.

Гейко Анатолій.
Гра «Крем'яхи» як джерело наукових студій. 120 грн.

– Опішне: Українське Народознавство, 2015. – 320 с.

Монографія є першим комплексним дослідженням української народної гри «Крем'яхи», а також подібних ігор народів світу. Керамологічні, археологічні, етнографічні та інші джерела дозволили охарактеризувати різновиди гри, її еволюцію й причини зникнення, відображення теми в мистецтві й художній літературі, вивчити застосування крем'яхів у культово-релігійній обрядовості.

Овчаренко Людмила.
Кам'янець-Подільський осередок гончарної освіти в Україні (1905–1933)

260 грн.

– Опішне: Українське Народознавство, 2015. – 1280 с.

Перше в українській керамології комплексне дослідження розвитку гончарного шкільництва в місті Кам'янець-Подільський упродовж першої третини XX століття. За архівними й літературними джерелами, польовими матеріалами проаналізовано передумови заснування, основні напрямки діяльності, учнівський склад, навчальні програми, технологічні аспекти опанування гончарства, етнопедагогічні засади функціонування й персоналії викладачів різночасових навчальних закладів: Кам'янець-Подільських рисувальних класів (1905–1908); Кам'янець-Подільської художньо-ремісничої навчальної майстерні (1908–1919); Кам'янець-Подільської художньо-промислової професійної школи імені Григорія Сковороди (1919–1933).

Відтворено унікальну в межах України систему комплексного формування творчого майстра, 'що передбачала практику у виробничих майстернях, участь в етнографічних експедиціях і фахових гуртках, видавничу, музейну й виставкову діяльність. З'ясовано визначальну роль керівників гончарних навчальних закладів в успадкуванні й передачі професійних знань (В'ячеслав Розвадовський, Микола Роот, Володимир Гагенмейстер). Вивчено трагічні сторінки історії, пов'язані зі знищенням російською окупаційною владою цього самобутнього осередку збереження, розвитку й популяризації народного мистецтва. Опубліковано унікальні архівні й керамологічні матеріали гончарних шкіл Кам'янця-Подільського.

Пошивайло Марія.
Гончарний код українського фольклору (семіотика, образність, атрибутика, текстологія).

160 грн.

– Опішне: Українське Народознавство, 2015. – 464 с.

Дослідження присвячене виявленню гончарного коду в українському фольклорі; вивченню різножанрових народнопоетичних творів з елементами й сюжетами гончарської тематики як культурного тексту; реконструкції міфо-ритуальних і семіотичних функцій гончарства і глиняних виробів; показу комплексного, багатоаспектного представлення гончарства в традиційній культурі українців. У монографії визначено елементи концептосфери, висвітлено ґенезу та формування мотивної структури в площині «образного поля» гончарського фольклору; охарактеризовано специфіку фольклору гончарів, загальні змістово-формальні й функціональні закономірності жанрового явища; досліджено гончарні виміри дитячого фольклору, його жанрової специфіки, вербальних та естетичних кодів, функціональних принципів; розкрито символічний аспект кераміки в малих формах фольклору; реконструйовано функції й семантику глиняних виробів у календарно-обрядовій творчості.

Юрій Пуголовок.
Будівельна справа літописних сіверян.

160 грн.

– Опішне: Українське Народознавство, 2016. – 360 с.

Монографію присвячено комплексному вивченню будівництва населення роменської культури Дніпровського Лівобережжя України. Особливості цього аспекту матеріальної культури сіверян з'ясовано на основі аналізу історіографії й систематизації археологічних джерел. Охарактеризовано будівельні рештки роменської культури відповідно до їх функціонального призначення. Відтворено будівельний процес і технологічні прийоми; виділено локальні особливості й закономірності розміщення структурних елементів споруд; проаналізовано роменські будівельні традиції в населення Сіверської землі часу Київської Руси; запропоновано графічні варіанти реконструкції фортифікаційних і житлових будівель, а також забудови поселень сіверян.

48 грн.

Традиційна кераміка українців
на поштових листівках першої третини XX століття:
Набір листівок.

– Опішне: Українське Народознавство, 2016. – 36 лист. + футляр

Це видання представляє 36 поштових листівок із керамологічної колекції Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, що побачили світ у 15 видавництвах у першій третині XX століття. На них зображено традиційний побут українців кінця XIX – першої третини XX століття, зокрема особливості використання глиняних виробів.

На листівках представлено глиняні вироби різних історико-етнографічних регіонів України (Полтавщина й Слобожанщина, Середня Наддніпрянщина, Поділля, Гуцульщина, Буковина), а саме – глечики, горщики, ринки, куманці, миски, тикви, зооморфний посуд, кахлі тощо. Асортиментний ряд виробів виявляє багатство форм і декору української кераміки, локальну специфіку творів. Зображення відтворюють регіональні етнографічні особливості кераміки, різні побутові ситуації з використанням виробів гончарів удома, в полі, дорозі, під час праці й дозвілля. Серія «Кераміка», представлена в цьому виданні трьома листівками, дозволяє скласти уявлення про кераміку українців XVIII – початку XX століття.

Белько Олег.
Діяльність органів земського самоврядування
з розвитку й популяризації гончарного промислу Полтавщини
(1876–1919).

140 грн.

– Опішне: Українське Народознавство, 2017. – 280 с.

У монографії досліджено вплив Полтавського губернського земства на гончарний промисел Полтавщини впродовж 1876–1919 років. Охарактеризовано наявні джерела й літературу з проблематики дослідження; засоби впливу земства на поліпшення технічного й технологічного процесів, художньої досконалості виробів; проаналізовано основні напрями діяльності земства з підтримки промислу; з'ясовано роль і місце земських гончарних навчальних закладів у вирішенні актуальних проблем промислу; досліджено заходи щодо популяризації та збуту глиняних виробів через кустарні склади, виставкову діяльність на території регіону, держави й на міжнародних ринках.

Краснова Тетяна. 210 грн.
Дослідження, реставрація і зберігання музейної кераміки.
– Опішне: Українське Народознавство, 2017. – 464 с.

Монографія є першим вітчизняним дослідженням систематизації знань і досягнень української та зарубіжної науки в галузі збереження, консервації та реставрації кераміки, яке базується на практичному досвіді та опрацюванні значного масиву бібліографічних джерел.
Описано фізико-технологічні властивості виробів, детально проаналізовано види й причини їх руйнування, охарактеризовано реставраційні матеріали та їх застосування в різні історичні періоди. Окреслено чіткий науковий підхід щодо збереження гончарної спадщини. Сформульовано принципи, а також морально-етичні норми консервації та реставрації кераміки.

Сморж Леонід. 230 грн.
Розповіді про незабутнє і незабутніх (спогади).
– Опішне: Українське Народознавство, 2017. – 864 с. + DVD

Спогади видатного українського філософа-естетика, керамолога й колекціонера старожитностей Леоніда Сморжа про свій життєвий і творчий шлях, унікальні постаті, які траплялися на його шляху, актуальні соціально-політичні події в Україні впродовж 1930-х – 2007 років. У них автор постає справжнім суцвіттям талантів: воїном-захисником, спортсменом, кінодокументалістом, художником, керамістом, ученим. Романтичний образ краянина доповнюють його вибрані поетичні твори. Колекція автора стала основою формування ще одного культурно-мистецького осередку новітньої України – Меморіального музею-садиби вченого в структурі Національного музею-заповідника українського гончарства.
Книга започатковує академічну серію «Українська керамологічна мемуаристика», присвячену документальній спадщині (спогади, щоденники, епістолярії тощо) відомих українських учених, які зробили значний внесок у становлення й розвиток української керамології.
Додатком до книги є DVD-диск із відеофільмом про Леоніда Сморжа.

Овчаренко Людмила. 550 грн.
Гончарне шкільництво як визначальний фактор творчого розвитку українського традиційного гончарства (1894–1941).
– Опішне : Українське Народознавство, 2017. – 1296 с.

Перше в українській керамології й етнології комплексне дослідження гончарного шкільництва в Україні впродовж 1894–1941 років. Вивчено форми передачі професійних гончарських знань, які передували заснуванню спеціалізованих навчальних закладів. Проаналізовано заходи державних органів, що впливали на розвиток гончарного промислу, а також специфіку державного регулювання гончарного шкільництва в умовах становлення окупаційної тоталітарної системи в Україні.
На основі архівних і літературних джерел, польових матеріалів проаналізовано передумови відкриття, основні напрямки діяльності, шляхи вивчення й популяризації традиційного гончарства, технологічні аспекти опанування гончарною справою, етнопедагогічні засади функціонування, постаті керівників і викладачів, учнівський склад та навчальні програми гончарних навчальних закладів на території Полтавщини, Українського Полісся, Слобожанщини, Середньої Наддніпрянщини, Поділля. З'ясовано вплив шкільництва на гончарний промисел. До наукового обігу введено унікальні архівні й керамологічні матеріали з історії гончарних закладів.

Юрій Пуголовок, Вікторія Котенко, Світлана Єфанова. 40 грн.
Обробка кераміки в польових і камеральних умовах (методичні рекомендації). Матеріали Археолого-керамологічної літньої академії в Опішному, вип. 1.
– Опішне : Українське Народознавство, 2017. – 40 с.

Кераміка для більшості археологічних культур є домінуючим типом знахідок. Її дослідження займає багато часу, однак кінцевий результат керамологічних досліджень зазвичай перевершує всі очікування, адже вона містить у собі надзвичайно багату історичну інформацію. Глиняні вироби є надійним джерелом для датування пам'яток. Їх аналіз дозволяє виокремити місцеве виробництво й імпортовані речі, з'ясувати шляхи обміну між окремими населеними пунктами й навіть територіями. Задля того, щоб кераміка стала надійним історичним джерелом, необхідно знати й вміти працювати з нею.

У першому випуску матеріалів Археолого-керамологічної літньої академії в Опішному узагальнено практичний досвід опрацювання археологічної кераміки в польових і камеральних умовах. Оскільки в українській археологічній керамології відсутні чіткі загальні методичні засади, опубліковані в спеціальній роботі, пропоновані методичні рекомендації покликані частково заповнити лакуну в цьому питанні. У виданні охарактеризовано важливі етапи первинної обробки кераміки в польових умовах (фіксація, миття, шифрування, складання польового опису, пакування й транспортування, реставраційно-консерваційні заходи, графічне документування).

Вікторія Котенко. 140 грн.
Історія української археологічної керамології (1918–1953).
– Опішне : Українське Народознавство, 2018. – 240 с.

Монографію присвячено комплексному аналізу українських академічних видань з археології 1918–1953 років, в яких висвітлено основні етапи становлення української археологічної керамології. Через призму діяльності українських археологічних інституцій подано еволюцію поглядів на найбільш масову категорію матеріалів – кераміку. Розкрито основні теоретичні й практичні засади роботи з нею в означений період та суспільно-історичні умови, в яких вони формувалися. З'ясовано внесок окремих діячів науки й культури, які шляхом збереження культурної спадщини України в зазначений період вплинули на формування самобутньої української археології й заклали фундамент у дослідження кераміки як окремого історичного джерела, де варто шукати витоки сучасної української археологічної керамології.

Юрій Пуголовок. 150 грн.
Історія української археологічної керамології (1991–2016).
– Опішне : Українське Народознавство, 2018. – 272 с.

Монографію присвячено історії української археологічної керамології від набуття Україною незалежності 1991 року до 2016 року. Цей хронологічний період прикметний оновленням національних академічних установ і створенням нових, орієнтованих на вивчення кераміки й гончарства. На основі комплексного аналізу джерельної бази окреслено провідні загальноєвропейські тенденції розвитку археологічної керамології. Виділено основні етапи структурування й становлення української академічної археологічної керамології. Охарактеризовано практичні й теоретичні засади роботи з археологічною керамікою. Окреслено головні напрямки розвитку наукової дисципліни на сучасному етапі.

195 грн.

Коваленко Оксана.
Гончарство Полтави XVIII століття.
– Опішне : Українське Народознавство, 2018. – 448 с.

Монографія є першим спеціалізованим дослідженням гончарства Полтави XVIII століття й, водночас, першою ґрунтовною студією ремесла полкового міста Лівобережної України, здійсненою за писемними, археологічними, історичними й етнографічними джерелами. Охарактеризовано історію та аспекти повсякденного життя Полтави. Подано персоналізовану історію гончарного цеху, зокрема встановлено імена майстрів, їхнє місце проживання, особливості ремісничої організації. Здійснено детальний аналіз форм і декору тогочасних гончарних виробів, їх асортимент та місце в побуті міщан упродовж століття.

310 грн.

Українська керамологія:
Національний науковий щорічник. За рік 2008:
Гончарне шкільництво
/ За редакцією доктора історичних наук Олеся Пошивайла.
– Опішне: Українське Народознавство, 2018. – Кн. IV. – Т. 2. – 672 с.

У другому томі четвертої книги Національного наукового щорічника «Українська керамологія» подано матеріали Міжнародного наукового керамологічного симпозіуму «Гончарне шкільництво на глобалізаційному роздоріжжі: нереалізовані можливості й перспективи розвитку» та статті провідних українських учених, присвячені тотожній тематиці.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

Автанасов О. М. 534, 535, 836
«Адаменки», *родина* 396, 793
«Адаменко» (Герасименко) Іван 397, 794
«Адаменко» (Герасименко) Олена 397, 794
Альоша 611
Андрій 565
Андропов Юрій 330, 776
Андрушенко Оксана 6, 1002, 1003, 1005-1007, 1009, 1048
Анненкова Алла 1010, 1013
Антоновичі, *родина* 858
Апарніков Л. 976, 992, 997
Артеменко М. П. 672, 683

Бабанська (Москаленко) Олександра 110, 410, 790, 801
Бабенко Надія 709, 868
Бабицький 499, 813, 826
Бабич Оксана 106, 207, 286, 289, 290, 292, 309, 367, 372, 387, 411, 443, 553, 597, 612, 618, 636, 763, 765, 772, 784, 785, 790, 803, 813, 840, 847, 850, 851, 854, 917, 919
«Бабичі» (Хорольці), *родина* 905
Багрий В. 939
Багрії, *родина* 755
Багрій Іван 302, 313, 408, 417, 420, 437, 642, 770, 773, 800, 806, 811, 856
Багрій (Омеляненко, Пукало) Марія 106, 273, 289, 326, 369, 383, 387, 411, 417, 459, 491, 493, 553, 588, 602, 611, 613, 660, 686, 755, 764, 770, 775, 784, 790, 803, 806, 817, 824, 840, 845, 848, 850, 851, 860, 864, 887, 907, 916, 918, 928, 930, 939, 945, 957, 981
Багрій Пилип 114, 116, 409, 435, 437, 456, 764, 801, 811, 816, 936, 974
Багрій Юхим 302, 770
Багрій Яким 947, 948
Бажан М. П. 1001
Байрачний 395
Бар Єжи 1015
Барзилович Григорій 405, 449, 481, 502, 503, 547, 797-799, 815, 822, 827, 839
Башлівка 542
Башлівка Паша 274, 518
Безрук (Міщанин) Віра 825
Бей Корній 400, 795
Бей Омелян 511, 830
Бей Павло 400, 795, 830, 1009
Бей Тетяна 454
Белько Олег 1021
Бережна 562
Бережні, *родина* 44
«Берестовий» (Денисенко) Іван 482, 498, 506, 822, 826-828
«Берестовий» (Денисенко) Семен 106, 412, 416, 443, 460, 666, 804, 805, 813, 818, 861
Бідаш (Сакун) Анастасія 730, 735, 872, 873
Бідаші («Любки», «Любченки́»), *родина* 401, 795, 806, 809
Білашов 658
Біленко 587
Білий К. 973, 992
Білик Антон 837, 838
Білик («Біличка», Семенова) Марія 81, 121, 274, 517, 518, 541, 542, 544, 584, 658, 756, 830, 831, 859, 877
Білик Валентин 492, 693, 824, 866
Білик Валентина 957
Білик [Володимир] 538
Білик В'ячеслав 492, 595, 597, 598, 602, 607, 611, 693, 773, 785, 824, 847-850, 866
Білик Дмитро 81, 121, 510, 516, 517, 530, 532, 537, 541, 542, 544-546, 756, 796, 797, 829-831, 835, 837, 838, 859, 1007
Білик Євдокія 837
Білик Іван 537, 538, 837, 838
«Білик» (Клименко) Дем'ян 399, 402, 497, 795, 796
«Білик» (Клименко) Корній 402, 507, 796, 828
«Білик» (Клименко) Олексій 497, 503, 825, 827, 828
Білик (Кононенко) Олена (Ольга) 440, 595, 676, 693, 729, 731, 847, 863, 866, 872
Білик Марина 81, 837
Білик Михайло 837, 838
Білик Павло 311, 492, 602, 611, 618, 622, 688, 693, 733, 773, 824, 848, 850-852, 865, 866, 873, 931, 938, 941, 944, 948-950, 955, 981, 992, 998
Білик («Стрибко») Іван 116, 172, 173, 199, 265, 267, 284, 294, 311, 313, 314, 316, 327, 334, 335, 343, 348, 365, 373, 374, 376, 377, 396, 409, 436, 440, 492, 514, 517, 595, 598, 602, 604, 606, 607, 609-611, 618, 624, 625, 630, 632, 647, 652, 656, 657, 660, 675, 687, 691, 693, 695, 720, 730, 735, 737, 749, 753, 762, 767, 773-775, 777-779, 783, 785, 788, 793, 801, 811, 824, 830, 831, 840, 847-854, 857-860, 862, 865, 866, 871-874, 876, 877, 907, 934, 935, 939, 944, 947, 950, 954, 975, 987
Білик Тетяна 837
Білик (Черетянко) Олена 81, 121, 517, 542, 544, 545, 658, 831, 859
Білик Юрій 81, 544
Білик Яків 837, 838
Білики, *родина* 517, 537, 541
Білики («Стрибки»), *родина* 311, 314, 332, 773, 776
Білик-Пошивайло Анастасія 319, 332, 538, 541, 602, 607, 630, 650, 667, 684, 688, 690, 703, 705, 708, 738, 774-776, 837, 838, 848, 849, 853, 858, 861, 864-886, 874, 979
«Біличка» (Білик, Семенова) Марія 81, 121, 274, 517, 518, 541, 542, 544, 584, 658, 756, 830, 831, 859, 877
«Біличка» [Клименко] 399
Білокур Григорій 349
Білокур Катерина 273, 348-350, 614, 754, 779, 850, 1002
Білоножки («Саміленки»), *родина* 795

[Білоножко] («Білоножчеха», «Костиха», [«Саміленко»]) 521
Білоножко («Саміленко») 401
Білоножко («Саміленко») Анастасія 401
«Білоножчеха» ([Білоножко], «Костиха», [«Саміленко»]) 521
Білоскурський Микола 446, 463, 465, 473, 814, 818-820
Білоскурський Осип 470, 472, 474, 784, 819, 820, 1015
Білоус Павло 409, 935
Біляк Анастасія 981
Біляк Василь 294, 589, 595, 598, 602, 607, 621, 679, 681, 684, 687, 766, 846-849, 863-865, 907, 939, 943, 948, 954, 987
Біляк І. П. 930, 931
Біляк Іван 464, 819
Біляк Микола 411, 803
Біляк Параска 56, 58-60, 113, 114, 116, 118, 120, 169, 170, 176-178, 183, 210, 212, 273, 274, 277, 285, 294, 303, 309, 321, 328, 329, 334, 335, 343, 344, 348, 365, 375, 376, 378, 381, 407, 427, 433, 436, 437, 463-467, 472, 482, 491, 524, 543, 548, 588, 590, 594, 595, 601, 604, 605, 610, 613-615, 618, 622, 623, 627, 631, 632, 634, 644, 649, 650, 653, 654, 662, 663, 667, 668, 674, 677, 678, 680, 682, 684, 687, 694, 701, 702, 708, 710, 715, 716, 721-723, 725-730, 747, 749, 753, 754, 759, 762, 764, 767, 771, 772, 775-779, 783, 786, 788, 800, 808, 810, 811, 818-820, 822, 824, 833, 838, 839, 845-848, 850-854, 856, 857, 860-872, 876-878, 896-898, 907, 911, 912, 921, 922, 928-930, 939, 944, 954, 967, 969, 970, 972-974, 976, 979, 982-984, 1003, 1008
Біляк Петро 465, 819
Біляк Пилип 177
Біляки, *родина* 466
Блінов Г. 1000
Бобринський Олександр 1019
Бог 40, 60, 406, 523, 603, 628, 647, 654, 663, 665, 681, 683, 687, 697, 698, 722, 752, 753, 896
Бо́гдан (Мотрій) Тамара 609, 850
Бойко, *родина* 665, 861
Бойченко Іван 78, 162, 213, 366, 371, 376, 388, 403, 408, 415, 416, 418, 429, 437, 438, 448, 461, 470, 471, 473, 479, 486, 487, 499-501, 504, 506, 510, 513-516, 518, 520, 521, 530, 531, 534, 535, 539, 544, 551, 650, 750, 783, 785, 790, 796, 800, 806, 809, 811, 812, 814, 818-821, 823, 826-830, 832, 835-839, 853, 877, 1006
Бойченко Микола 78, 437
Бойченко Ольга 78, 437
Бондар 322, 601, 605, 611, 614, 663
Бондар Євгеній 681
Бондаренко (Шулик, «Шуличка») Марія 17, 183, 209, 274, 382, 446, 460, 611, 757, 789, 814, 817, 850, 862, 939, 947, 973, 976, 984, 989, 991
Бордун Григорій 138, 737, 746, 874, 875, 948
Бордун [Чугуєвець] Євдокія 746
Бордун (Чуйко) Марія 138, 746, 875
Бордюг 299
Бордюг Степан 138, 939, 941
Борисенко Атанас 812
Борисенко Мар'яна 440, 475, 812, 821
Борківець 274, 613
Борківці, *родина* 274
Бородавка Лука 532, 835
Бородавка Наталка 179
Бородавка (Пошивайло) Євдокія 59, 176, 178-180, 183, 213, 274, 283, 354, 375, 378, 388, 390, 436, 532, 607, 614, 654, 677, 678, 711, 714, 716, 724, 726, 735, 741, 758, 761, 772, 777, 786, 788, 790, 811, 835, 849, 851, 856-860, 863, 865, 869-871, 873, 875, 883, 887, 907, 928, 939
Бородавка Федір 532, 835
Бородай Микола 828
Бородінова Наталя 408, 800
Борони, *родина* 318
Боцьва 523
Боцьва Андріян 461
Боцьва (Генсіцька) Явдоха (Євдокія) 113, 436, 461, 811, 818
Боцьва Ольга (Олена) 106, 411, 443, 553, 803, 813, 840, 918, 919
Боцьва (Оначко) Наталя 75, 78, 113, 114, 116, 162, 164, 174-176, 180, 183, 213, 274, 291, 293, 302, 304, 309, 339, 347, 409, 425, 429, 430, 436-438, 461, 471, 500, 518, 612, 631, 634, 643, 650, 655, 668, 682, 685, 711, 759, 764, 765, 769, 771, 772, 777, 779, 801, 808, 809, 811, 818, 820, 826, 831, 850, 853, 854, 856, 858, 861, 863, 864, 869, 896, 921, 922, 965, 967-970, 977
Боцьва Уляна 138
Боярчук Василь 381, 731, 733, 735, 744, 745, 872, 873, 875
Боярчук Віктор 381, 730, 733, 734, 736, 741, 746, 749, 872, 873, 875-877
Боярчук (Герасименко) Марія 16, 17, 41, 60, 61, 138, 181, 183, 274, 373, 380, 381, 388, 407, 413, 418, 424, 425, 427, 430, 457, 458, 614, 730-734, 736, 738, 739, 741-745, 747-749, 758, 785, 788, 789, 800, 804, 806-809, 817, 850, 872-876, 878, 879, 928, 939, 979, 989, 991
Бразов Леонід 864
Бруслик Петро 106, 282, 411, 761, 803
Буднiков Петро 472, 474, 820
Буднікова (Єфімова) Ольга 38, 41, 68, 140, 355, 780, 880, 881, 898, 912
Булава 333
Булава О. Р. 948
Булава Олександр 530
Бутник-Сіверський Борис 163, 164, 174-176, 192, 210, 589, 845, 853, 998, 999

В. Г. 548
Вакула 979
Валя 749
Варвинский М. 939
Варвинська Настя 587
Варвинський 309, 403, 409, 587
Варивончик Анастасія 1009

Варочка 715
Василенко Віктор 1015
Василенко Федір 448, 812, 815
Василь 273, 338, 911
Васильківський Сергій 213, 687, 865, 1015
Василюша 401
Ваулін Петро 1015
Ващенки («Часники»), *родина* 834
Ващенко М. 938, 944
Ващенко Марія 761
Ващенко Михайло 138
Ващенко (Цюрюпа) Галина 138, 853
Ващенко («Часникова») Горпина 527, 834
Великодний 420
Великодні, *родина* 449, 548, 549
Величко Ганна 691, 866
Візір (Гладиревська) Марія 523, 832
Винник Ганна (Галина) 116, 435, 947, 972, 984
Винник Іван 390, 501
Винник Настя 116, 435, 738
Винник Степан 410, 456, 801, 816
Висіс Олександра 395
Висіч Андрій 470, 541
Висіч (Корицька) Ніна 311, 534, 541, 619, 655, 773, 851, 858
Висіч, *родина* 534
Вишнивецька В. Г. 928, 932
Вишня Остап (Губенко Павло) 393, 792
Власов Виктор 210
Вовк Федір 1015
Воздвиженський І. С. 520, 832
Возницький Борис 778
Володимир, *митрополит* 45
Волошин Ю. В. 1004, 1007-1009, 1011
Вражливий-Штанько Василь 1015
Врубель Михайло 665, 861
В'ячеслав Миколайович 753

Гагарін 911
Гагенмейстер Володимир 1020
Гайдар (Голіков) Аркадій 305, 771
Галаган Д. 940
Галаган І. Х. 939-942, 984
Галата М. І. 827
Галімов Родіон 590, 605, 612, 846, 849, 850, 954, 955, 958
«Галушка» (Герасименко) Степан 380
«Галушка» (Герасименко) Яків 395, 413, 458, 497, 793, 804, 817, 825
«Галушки» (Герасименки), *родина* 380, 788
Галушко В. С. 641
«Галушкова» (Герасименко) Олександра 395, 414, 418, 741, 743, 745-747, 793, 805, 806, 875, 876
Галя 619
Гамзатов Расул 617, 693, 851, 866
Ганжа Олександр 762
Ганжа Петро 285, 301, 312, 316, 320, 343, 351, 595, 612, 632, 657, 661, 688, 700, 762, 769, 773, 774, 778, 780, 847, 850, 854, 859, 860, 865, 867
Гарбуз Василь 25, 154, 401, 795, 804, 834
Гарбуз Платон 413, 536, 804, 837
Гарбуз Степан 527, 834
Гармаші, *родина* 401, 494
Гейко Анатолій 1019
Генсіцька (Боцьва) Явдоха (Євдокія) 113, 436, 461, 811, 818
Генсіцький Віктор 461, 587, 605, 818, 845, 849
Герасименки («Галушки»), *родина* 380, 788
Герасименки («Шеремети»), *родина* 399, 794, 822
Герасименко Адам 793, 794, 822
Герасименко («Адаменко») Іван 397, 794
Герасименко («Адаменко») Олена 397, 794
Герасименко (Боярчук) Марія 16, 17, 41, 60, 61, 138, 181, 183, 274, 373, 380, 381, 388, 407, 413, 418, 424, 425, 427, 430, 457, 458, 614, 730-734, 736, 738, 739, 741-745, 747-749, 758, 785, 788, 789, 800, 804, 806-809, 817, 850, 872-876, 878, 879, 928, 939, 979, 989, 991
Герасименко («Галушка») Степан 380
Герасименко («Галушка») Яків 395, 413, 458, 497, 793, 804, 817, 825
Герасименко («Галушкова») Олександра 395, 414, 418, 741, 743, 745-747, 793, 805, 806, 875, 876
Герасименко (Герасимова) Єфросинія 113, 116, 138, 380, 382, 437, 743, 747, 788, 811, 875, 876, 928, 989, 991
Герасименко Гриша 380, 458
Герасименко (Денисенко, «Шеремет») Одарка 482, 498, 506, 822, 826, 828
Герасименко Іван 481, 793, 794, 821, 822
Герасименко («Квочачка», «Мироненчиха») Орина 400, 795
Герасименко Марія 738, 874
Герасименко Митрофан 414, 793, 805
Герасименко Омелян 114, 116, 382, 435, 437, 458, 788, 789, 811, 817, 967, 968
Герасименко (Пошивайло) Марія 413
Герасименко («Пшик») Михайло 738, 874
Герасименко («Шеремет») Іван 482, 795, 822
Герасимова (Герасименко) Єфросинія 113, 116, 138, 380, 382, 437, 743, 747, 788, 811, 875, 876, 928, 989, 991
Гергуль Олексій 116, 138
Гермайзе Йосип 405, 449, 481, 503, 797-799, 815, 822, 827
Герман Василь 626
Герман Іван 487
Герман Катерина 113, 114, 116, 436, 437, 463, 811, 818
Герман Степан 487
Гетало Оксана 33, 34
Гирич Я. М. 1008
Гирман Ольга 1002, 1003, 1005
Гладиревська (Візір) Марія 523, 832
Гладиревський Іван 964, 1015
Гладиревський Ларіон 403, 408, 415, 422, 424, 431, 439, 499, 506, 546, 797, 800, 805, 807, 810, 812, 826, 828, 839
Гладиревський Федосій 523, 832
Гладіліна 79
Гладіліна (Каша, Правдіна) Варвара 79, 81, 321, 355, 356, 775, 780, 781
Гнида Іван 414, 804, 840
Гнида Петро 840

Гнида Тимофій 414, 552, 840
Гнида Хрисанф 414, 804, 840
Гниди, *родина* 414, 804
Гоголь Микола 68, 476, 485, 559, 588, 654, 659, 764, 768, 769, 777, 784, 805, 814, 823, 824, 836, 841, 845, 855, 858, 859, 969, 992, 996
Годзенко В. Д. 1004
Голіков (Гайдар) Аркадій 305, 771
Голобородько (Сундукова, Тараненко) Марія 181, 213, 375, 381, 430, 460, 587, 602, 678, 680, 786, 789, 809, 815, 817, 845, 848, 863, 930, 939, 948
Головань Іван 624, 955, 975
Головко Валерій 28, 29, 38
Головко Дмитро 321, 604, 606, 775, 849
Гонта 550, 839
Гонтовий 921
Гончар Іван Макарович 211
Гончар Іван Тарасович 302, 642, 770, 856
Гончар Олесь 507, 511, 828, 829
Гопкало Іван 48, 162, 213, 287, 291, 295, 313, 366, 438, 448, 471, 479, 500, 514, 515, 521, 535, 764, 765, 767, 773, 783, 812, 815, 819, 821, 827, 830, 832, 836
Гопкало Олена 836
Горбачов Михайло 330, 334, 776, 777
Горбунова Т. 672
Горецький 486
Горилей М. 938
Горілей Іван 371, 785
Горілей Корній 179
Горілей Марія 713
Горілей Петро 179
Горілей Семен (Симон) 179
Горілей Сергій 179, 765, 809
Горілей Степан 179
«Горнилиха» 311, 655
Горнило 920
Городецький 472
Городнича Марія 179, 430, 438, 500, 809, 812, 826
Горпиненко 406
Горький Максим 439, 511, 516, 830, 985
Грансберг Алина 645, 646
Греков Василь 309
Гресь 399
Гресько Петро 746, 875
Гриб Григорій 935
Гриб Тетяна 113, 114, 116, 130, 178, 203, 210, 266, 418, 435, 437, 806, 811, 973
Гриненко Валентина 138
Грипич Оксана 535, 836
Грипыч А. 932, 933
Громовий Харитон 16, 758
Губенко Павло (Вишня Остап) 393, 792
Гумарова Л. 672, 683
Гуржій О. І. 1009
Гурин В. 944
Гурин Лідія 138
«Гурієнки» (Зубенки), *родина* 418, 536, 806, 836
«Гурієнко» (Зубенко) Федосій 418, 445, 446, 536, 814, 836
Гусар Людмила 1048

Данченко Олександра 589, 846, 1000
Даценко 587
Даценко А. Д. 643
Дацінька Анастасія 112, 133, 492
Дацінька Охтанас (Атанас) 436, 811
Дацінька Іван 940, 945, 952, 982
Дацінька (Китриш) Любов 138, 181, 345, 382, 735, 744, 778, 789, 875
Дацінька Лідія 138, 382, 789, 928, 939
Девіс Анжела 657, 859
Демочко (Слободська) Ліда 138, 274, 614, 758, 850, 927, 928, 939, 979
Демченки 539
Демченко Борис 411
Демченко Володимир 411
Демченко Іван 212
Демченко Л. С. 984
Демченко Ларіон 554, 840, 914, 915, 959
Демченко Михайло 50, 274, 278, 462, 500, 513, 539, 654, 757, 760, 827, 830, 837, 858, 923, 953
Демченко Н. 939
[Демченко] Настя 627
Демченко Трохим (Т. Н.) 3, 51, 52, 56, 113, 114, 116, 138, 163, 173, 197, 265, 274, 285, 293, 301, 307, 311-314, 326, 329, 334, 341, 344, 346, 348, 370, 389, 393, 404, 408-411, 417, 425, 427, 430, 436-439, 461, 462, 473, 495, 500, 508, 512, 513, 515, 518, 534, 538-540, 568, 587, 589, 595, 598, 600, 602, 605, 606, 609-611, 613, 615, 616, 618, 621, 625, 627, 628, 630, 632, 635-637, 639, 642, 643, 647, 648, 650, 652, 660, 671, 677, 680, 686, 691, 712, 715, 755, 762, 764, 766, 769, 772, 773, 775-779, 784, 790, 792, 797, 800, 806, 808, 809, 811, 818, 820, 825, 827, 828, 830, 831, 836, 837, 843, 845-858, 860, 862-865, 869, 879, 896, 907, 930, 931, 933, 936, 937, 940, 942, 952, 954, 955, 958, 965, 966, 968, 970, 972, 975-977, 981, 986, 988, 990, 992, 996, 997
Денисенки, *родина* 320, 498, 503, 506, 826
Денисенко 664
Денисенко («Берестовий») Іван 482, 498, 506, 822, 826-828
Денисенко («Берестовий») Семен 106, 412, 416, 443, 460, 666, 804, 805, 813, 818, 861
Денисенко В. 974, 992, 997
Денисенко Віктор 371, 785
Денисенко (Герасименко, «Шеремет») Одарка 482, 498, 506, 822, 826, 828
Денисенко Григорій 440, 441, 759, 762, 774, 812, 850, 852, 854, 860
Денисенко Михайло 774, 850, 852, 854, 860
Денисенко (Москаленко, Черниш) Віра 498, 502, 503, 506, 790, 826-828
Денисенко Федір 498, 502, 503, 506, 826-828
Денікін Антон 481, 821
Дерепа 370
Деркач Петро 937, 947, 969
Деряга Марфуша 331
Деряга Уляна 331, 456
Джугашвілі (Сталін) Йосип 297, 359, 367, 390, 393, 415, 449, 523, 525, 768, 782, 784, 790, 791, 805, 815, 817, 832, 834, 915, 927, 967

«Джуглай» (Пругло, Прогло) Макар 179, 371, 409, 764, 785, 801, 921
Дзюбка Наталя 110, 416, 430, 806, 809
Дименьєв Микола 138
Діденко 979
Діденко В. Ф. 956
Діденко Володимир 310, 648, 653, 690, 773, 857, 858, 865
Діденко (Каленич) Ганна 773, 865
Діденко Марфа 613, 934, 935, 939
Діденко Трохим 399, 795
Дінець 400, 481, 537
Дінець Т. 400, 795
Дмитренко Олексій 301, 311, 312, 334, 337, 351, 646, 657, 762, 769, 773, 777, 780, 857, 859, 999, 1000, 1001
Дмитренко П. 1009
Дмитрієва Євгенія 119, 163, 164, 168, 182, 210, 304, 495, 635, 771, 825, 854, 996
Добряк П. 61, 134, 978, 992, 998
Долінська М. 998
Донченкова 563
Дорошенко Петро 29
Драч Марина 641
Дроб'язко Михайло 947, 981
Дрюков Герман 144
Дубравін (Каша) Микола 57, 79, 86, 87, 133, 327, 333, 355, 356, 358, 492, 775, 777, 781, 782, 821, 824, 899, 901
Дубравіна Олена 360, 782
Дугельна Марія 749, 876, 951
Дугельна Саша (Олександра) 409
Дудник В. 939
Дудник В. К. 982
Дудник Л. І. 927, 928
Дума Катерина 579
Дуник Павло 587
Дуся 650, 682, 719
Духота Василь 625, 658, 852, 859
Дяденко Михаил 947
Дядечко Борис 27, 30-38, 560, 842
Дядечко Валентина 33, 34, 38
Дядечко Григорій 30
Дяченки, *родина* 274, 624
Дяченко 920
Дяченко Галина 624, 631
Дяченко Людмила 457, 525, 816, 833
Дяченко Садок 757
Дяченко Тетяна 624, 655
Дяченко Трохим 116, 274, 408, 409, 435, 436, 615, 757, 800, 810, 851, 967, 968, 971
Дяченко Уляна 624, 631, 644
«Дяченчиха» 311, 337, 619, 625, 655

Ежов Микола 489, 523, 823, 832
Ємець Анастасія 116, 435, 811
Ємець Дмитро 539, 837, 971
Ємець Йосип 539, 837
Ємець Іван 289, 409, 553, 764, 801, 840, 915-920
Ємець (Канівець) Анастасія 138, 181, 182, 382, 748, 789, 876, 984
Єфанова Світлана 1023
Єфімов Ігор 356, 781
Єфімова (Буднікова) Ольга 38, 41, 68, 140, 355, 780, 880, 881, 898, 912
Єфімова (Каша) Тетяна 112, 121, 356, 360, 361, 544, 780-782, 784, 880, 899, 901

Жадан 930
Жданов [Андрій] 799
Жданов В. 939
Животовська Г. О. 380, 400, 511, 560, 788, 795, 830, 842
Животовська Галина 383
Животовський Семен 313, 376, 383, 643, 773, 788, 790, 856
Животовські, *родина* 405, 406, 799
Жижура 930
Жижура (Кривошапка) Любов 181, 382, 789, 930
Жижура Любов 138
Жижура Степан 954
Жилавець Василь 116, 436, 811
Жилавець Вікторія 138
Жилавець Галина 138
Жилавець Григорій 563, 842
Жилавець Дмитро 420
Жилавець Іван 138, 811
Жилавець Микола 138
Жилавець Микола Сергійович 138
Жилавець О. Х. 948, 949, 957
Жилавець Семен 934
Жилавець Трифон 434, 810
Жилавець Хома 795
Жолтовський П. 998
Жуков О. Ф. 535, 539, 836, 837

Задорожна 979
Задорожний Іван 371, 376, 410, 543, 785, 801, 838, 970
Задорожний П. 967-969, 992, 996
Задорожний Михайло 746, 876
Задорожний Федір 543, 838
Задорожный П. И. 930, 933
Заєць Микола 110
Заїка 332, 345, 587, 615
Заїченко Галина 376, 787, 927, 928, 930
Заливчий 431
«Заліпака» (Окара) Микита 406, 527
Запорожець Настя (Н. М.) 59, 368, 376-379, 387, 413, 457, 459, 784, 788, 804, 817, 898
Зарецький Іван 16, 40, 769, 791, 793, 1015
Захарченко Іван 761
Захарченко (Литовченко) Лідія (Львія) 761
«Захарченчиха» 761
Збаранська Тетяна 534, 579, 836, 844
Звагольська (Канівець) Ганна (Галина) 113, 116, 309, 333, 375, 376, 436, 527, 594, 602, 607, 618, 647, 757, 771, 772, 777, 787, 811, 834, 846, 848-851, 857, 927, 948
Звагольська (Чуйко) Анастасія 527, 834
Звагольський Іван Григорович 527, 834
Звагольський Іван Михайлович 527, 834
Звагольські, *родина* 401
Зелиб Василь 612, 850
Зелиб Галина 612
Зелиб Лідія 720, 724, 871
Зелиб Семен 138, 552, 556, 675, 840, 841, 862, 942, 974, 981, 982
Зінченко В. П. 1008
Зінченко Варвара 138
Злидар Наталя 144-146
Золотарьов Василь 936
Зорохович С. 64
Зубані («Сусідки»), *родина* 392
Зубань Дмитро 173, 190, 198, 212, 268, 675, 735, 746, 862, 873, 876
Зубань Іван 760, 791
Зубань Лука 850

Зубань Любов 747, 876
Зубань Олексій 278, 647, 649, 658, 679, 730, 760, 857-859, 863, 872
Зубань Олена 138, 730, 735
Зубань Олена Миколаївна 1048
Зубань Петро 138, 791, 939, 991
Зубань (Свищ) Параска 278, 285, 309, 611, 627, 647, 649, 658, 679, 681, 722, 730, 736, 759, 760, 762, 772, 853, 857, 859, 863, 871, 872, 874
Зубань Степан 791
Зубань (Тараненко) Наталя 138, 609, 611, 613, 647, 658, 739, 772, 849, 850, 857, 859, 874, 928, 939, 989, 991
Зубенки («Гурієнки»), *родина* 418, 536, 806, 836
Зубенки («Макарці»), *родина* 413, 418, 804, 806
Зубенко (Мордіна) Віра 445, 458, 814, 817
Зубенко («Гурієнко») Федосій 418, 445, 446, 536, 814, 836
Зубенко Гурій 806
Зубенко Ілля 397, 418, 535, 536, 794, 798, 814, 836
Зубенко Макар 806
Зюзіна (Майстренко) Тетяна 39, 60, 136, 137, 356, 487, 509, 522, 526, 781, 829, 833, 834

Ивженко Л. И. 672
Ивко Л. Н. 672

Іванець 921
Іваниненко Семен 408
Івашків Галина 210
Ілля 704
Іонова Наталка 673
Іонова Раїса 673
Іра Борисовна 662
Ісус Христос 295, 373

Їжаченко Надія 624

Йосипенки, *родина* 398

Кабакова (Лисенко) Мотрона 424, 425, 454, 807, 816
Каленич А. Н. 952, 955
Каленич В. 939
Каленич (Діденко) Ганна 773, 865
Каленич (Матвієнко) Варвара 179, 430, 809
Каленичі, *родина* 574
Калюжний Дмитро 106, 282, 412, 487, 612, 623, 761, 804, 823
Кандзюба Макар 478
Кандзюба Никифор 180, 765, 766, 787
Кандзюба (Тягун) Марія 176, 180, 213, 375, 381, 382, 457, 459, 491, 735, 741, 745, 749, 766, 787, 789, 816, 817, 824, 873, 875, 876, 930, 939, 979
Канивец А. 939
Канивец Алексей 947
Каніболоцька Галина 138
Канівець Алла 614, 649
Канівець Валентина 138
Канівець (Ємець) Анастасія 138, 181, 182, 382, 748, 789, 876, 984
Канівець (Звагольська) Ганна (Галина) 113, 116, 309, 333, 375, 376, 436, 527, 594, 602, 607, 618, 647, 757, 771, 772, 777, 787, 811, 834, 846, 848-851, 857, 927, 948
Канівець Іван 309, 618, 647, 649
Канівець Лідія 614, 618, 649
Капиніс Іван 795
Капиніс Марія 138
Капиніси («Пацюки»), *родина* 397, 794, 974
Капинус 429
Кара-Васильєва Тетяна 1005
Карамушка 409
«Кардаш» (Кардашевський) 791, 843
Кардаш Юхим (Єфим) 392-394, 397, 490, 571, 556
Кардашевский Александр 791
Кардашевский («Кардаш») 791, 843
Кардашевська Людмила 67, 490, 491, 792, 823
Кардашевський Василь 67, 791, 792, 823, 841
Кардашевський Георгій (Ігор) 481, 791, 792, 821
Кардашевський Микола 490, 792, 823
Кардашевські («Кардаші»), *родина* 791, 823, 828, 838
«Карпенки» (Підгорні), *родина* 439
Карпенки, *родина* 837
«Карпенко» (Підгорний) Іван Іванович 440, 448, 812, 815
«Карпенко» (Підгорний) Іван Максимович 433, 439, 440, 448, 810, 812, 815
«Карпенко» (Підгорний) Яків 433, 810
Карунна Ольга 1002, 1003, 1005-1007
Касала Афанасій 486
Касала Федір 473, 486, 487
Касяненко 370
Катерина 554, 915, 918, 920
Катерина II 700, 867
Катонін Є. І. 211
Катя 715, 722, 723
Кацай Євдокія 138
Качкан Володимир 1001
Каша Антон 45, 358, 476, 494, 495, 556, 781, 821, 841
Каша Анюта 45, 498
Каша Артем 25, 46, 48, 49, 57, 79, 106, 110, 134, 153, 161, 162, 282, 286-288, 291, 292, 320, 327, 334, 352, 360, 362, 363, 366, 391, 392, 394, 410, 412, 416, 417, 419, 426, 433, 473, 479, 486, 494, 499, 521, 527, 530, 532, 540, 557, 562, 569, 571, 574, 760, 763, 765, 767, 772, 775, 777, 780, 782-784, 788, 790, 801, 805, 806, 808-810, 819-821, 824, 826, 832, 834, 835, 837, 841-843, 899, 904, 906
Каша Василь 45, 495
Каша Володимир 134, 906
Каша Галя 906
Каша (Гладіліна, Правдіна) Варвара 79, 81, 321, 355, 356, 775, 780, 781
Каша (Дубравін) Микола 57, 79, 86, 87, 133, 327, 333, 355, 356, 358, 492, 775, 777, 781, 782, 821, 824, 899, 901
Каша Григорій 45, 498
Каша (Єфімова) Тетяна 112, 121, 356, 360, 361, 544, 780-782, 784, 880, 899, 901
Каша Іван Григорович 790
Каша Іван Лукич 45, 401, 476, 494, 495, 498, 781, 795, 821, 826
Каша Іван Савич 38, 46, 59, 61, 66, 68, 70, 79, 80, 86-106, 112, 121, 211, 358, 361, 362, 412, 416, 419, 426, 477, 478, 485, 486, 496, 528, 542, 572,

760, 765, 771, 775, 780-782, 803, 805, 808, 810, 821, 823, 825, 834, 836, 838, 841, 843, 898, 899, 902, 1010, 1011
Каша (Лещенко) Ірина 44, 45, 358, 495, 565, 781
Каша Лука 30, 44, 45, 358, 361, 476, 494, 495, 565, 780-782, 821, 824
Каша (Майстренко, «Майстренчиха») Уляна 45, 112, 136, 358, 484, 489, 494, 509, 556, 560, 776, 822, 824, 829, 836, 841, 842
Каша Марфа 45, 495
Каша Митрофан 45, 476, 494, 781, 821
Каша Михайло 45, 495
Каша Мотрона 45, 495
Каша (Назарчук) Мотрона 3, 4, 6, 8-10, 12-14, 16-42, 44-64, 66-68, 70, 72, 74-76, 78-82, 84, 86, 88, 90, 92, 94, 96-98, 100, 102, 104, 106, 108, 110, 112-114, 116, 118-122, 124, 126, 128-136, 138, 140-156, 158, 160-213, 265-269, 272, 274-276, 278, 280-286, 288-290, 292, 294-296, 298, 300, 302-310, 312, 314-316, 318-320, 322-326, 328, 330-336, 338-340, 342, 344-348, 350-356, 358, 360-366, 368-370, 372, 374, 376-378, 380, 382, 384, 386, 388, 390-392, 394, 396-398, 400, 402, 404, 406-408, 410, 412, 414-416, 418, 420, 422, 424, 426, 428, 430, 432, 434, 436-438, 440, 442, 444, 446, 448, 450, 452, 454-456, 458, 460, 462, 464, 466, 468-470, 472, 474, 476, 478, 480, 482-484, 486, 488, 490, 492-494, 496-498, 500-502, 504-506, 508, 510, 512, 514-516, 518-520, 522, 524, 526, 528-534, 536-538, 540, 542-544, 546-564, 566, 568, 570, 572-640, 642-690, 692-784, 786-792, 794, 796-802, 804-810, 812-820, 822, 823-894, 896-912, 914-918, 920-924, 926-942, 944-958, 960, 962, 964-993, 996, 998, 1000-1002, 1004, 1006-1008, 1010-1012
Каша Надія 47, 59, 60, 64, 79, 80, 86, 87, 112, 121, 132, 134, 305, 354, 355, 542, 544, 771, 776, 780-783, 838, 880, 881, 899, 900, 912
Каша (Острянин) Марія 44, 46, 66, 79, 81, 361, 380, 781
Каша Петро 362
Каша (Правдін) Віталій 79, 81, 355, 360, 780
Каша (Правдін) Олександр (Олесь) 46, 54, 79, 81, 360, 419, 477, 503, 526, 775, 780, 807, 821, 827
Каша Сава 30, 44-46, 154, 287, 357, 361, 365, 380, 413, 476, 494, 565, 763, 765, 781-783, 788, 804, 819, 821
Каша Семен 45, 498
Каша Софія 45, 498
Каша Степан 46, 67, 70, 358, 359, 361, 362, 418, 476, 478, 481, 485, 765, 782, 795, 804, 807, 810, 821, 822, 839, 1009
Каша (Тарасенко) Марія 46, 57, 79, 133, 284, 357, 363, 419, 475, 478, 492, 671, 722, 762, 774, 781, 782, 824, 862, 871
Каша Тетяна 45
Каша (Хоролець) Олександра 79, 905
Каша Яків 45, 495
Каша (Яковенко) Анастасія 46, 132, 352, 358, 359, 361, 362, 384, 406, 419, 420, 422, 475, 477, 478, 496, 506, 539, 541, 765, 775, 777, 780, 782, 790, 799, 807, 820, 825, 828, 836-838, 840, 906
«Кашиха» 358
Каші («Шульги»), *родина* 30, 162, 357, 358, 384, 566, 760, 899, 901, 905, 1009
Квашнина Г. П. 672, 683
«Квочачка» (Герасименко, «Мироненчиха») Орина 400, 795
Кернер 370
Кикоть 536
Кир'яков Олександр 415, 473, 532, 533, 805, 820, 835, 1011
Киридон А. М. 1007-1009, 1011
Кирило 665
Кирячки («Таловерки», «Таловиричі»), *родина* 401, 418, 424, 795
Кирячок Григорій 428, 598, 602, 607, 645, 684, 808, 848, 849, 857, 864, 939
Кирячок Іван Іванович 806
Кирячок Іван Олександрович 806
Кирячок Марія 806
Кирячок Михайло 313, 408, 417, 773, 800, 806
Кирячок [Панас] 428
Кирячок Семен 806
Кирячок («Таловирич») Іван 418, 424, 430, 806, 809
Кирячок («Таловирич») Павло 418, 424, 527, 807, 834
Кирячок («Таловирич») Пилип 418, 424, 806, 807
Кирячок («Таловирич») Федір 418, 430, 806, 809
Кирячок (Ширай) Вустина 527, 834
Кисельова Нонна 23, 42, 153, 589, 652, 658, 684, 764, 845, 852, 858, 859, 864, 906, 912, 931-933, 979, 992, 998, 1000, 1001
Кисломед Олександр 417, 418, 448, 467, 469, 473, 806, 815, 819, 820
Китриш 409
Китриш Галина (Ганна) 314, 645, 744, 771, 772, 774, 857, 875
Китриш (Дацінька) Любов 138, 181, 345, 382, 735, 744, 778, 789, 875
Китриш Єгор (Ігор) 314, 607, 660, 675, 688, 774, 849, 860, 862, 865, 975
[Китриш Зіна] («Китришка») 735
Китриш М. І. 927
Китриш Михайло 181, 314, 382, 392, 462, 488, 491, 552, 607, 645, 651, 660, 675, 684, 688, 690, 695, 731, 747, 771, 772, 774, 775, 778, 789, 791, 818, 823, 824, 840, 849, 857-859, 862, 864-866, 872, 873, 876, 939, 1015
Китриш Овксентій 78, 409, 437
Китриші, *родина* 304, 309, 314, 332, 460, 506, 656, 747, 776, 859
«Китришка» [Китриш Зіна] 735

Кільчевська («Сибірячка») Ольга 274, 326, 329, 338, 343, 588, 590, 620, 623, 624, 654, 655, 667, 668, 685-687, 694, 699-701, 705, 710, 714, 756, 775-778, 845, 846, 851, 852, 858, 861, 864, 866-869
Клименко («Білик») Дем'ян 399, 402, 497, 795, 796
Клименко («Білик») Корній 402, 507, 796, 828
Клименко («Білик») Олексій 497, 503, 825, 827, 828
[Клименко] «Біличка» 399
Клименко Михайло 33, 34, 38
Клименко Олена (О. К.) 6, 8, 27, 161-165, 167, 169, 171, 173-175, 177, 179-181, 183, 185, 187, 189, 191, 193, 195, 197, 199, 201, 203, 205, 207, 209-211, 213, 265, 267, 269, 801, 1000-1002, 1048
Клименко (Ширай) Якилина 497, 498, 507, 826-828
Кльокта (Лях) Тетяна 33, 38, 1010, 1011
Коваленко Оксана 1024
Коваленчиха 590, 593
Коваль Марія 409, 801
Ковганка 626, 653
Коверда Петро 451, 504, 514, 816, 827, 830
Коверко Альона 1009
Ковпак Анастасія 179, 512, 714
Ковпак Іван 769
Ковпак (Колпак) Омелян 52, 174, 179, 301, 302, 309, 313, 346, 347, 409, 425, 461, 500, 508, 511-513, 518, 538, 642, 648, 651, 685, 710, 711, 714, 764, 769, 771-773, 779, 801, 808, 818, 826, 828, 830, 831, 837, 856-858, 864, 868-870, 921, 922, 988, 989
Ковпак Олександра 179, 409, 512, 513, 518, 714
Ковпаки, *родина* 346, 350, 685, 718
Коєка 460
Коєка Микола 761
Коєка (Сиса) Поліна 106, 376, 382, 383, 413, 443, 456, 460, 469, 493, 506, 553, 607, 787, 790, 804, 813, 816, 818, 819, 824, 828, 840, 849, 918-920, 948, 958, 984
Козак 701
Козак Володимир 490, 494, 823, 824
Козак Захар 643, 856
Козак Зіна 494
Козак Йосип 494
Козак Іван 313, 409, 456, 462, 464, 490, 494, 713, 773, 801, 816, 818, 819, 823, 824, 856
Козак (Лисенко) Анастасія 494, 823, 824
Козаки, *родина* 309, 344, 494, 649
«Козачка» 649
«Козачка» Поля 345
Козленко (Омеляненко) Наталя 602, 848
Козловський 920
Койда Агей 106, 412, 416, 804, 806
Коломиец С. 939
Коломієць Захар 114, 116, 166, 170, 190, 195, 200-203, 267-269, 435, 437, 543, 764, 811, 838, 964, 967
«Колпачка» 711
Кольчик Ф. 939
Коляда В. 940, 941
Коляда Людмила 30, 31
Кондратюк Юрій 768
Коновалов А. 61, 989, 991, 992, 998, 999
Кононенки, *родина* 313, 440, 536
Кононенко (Білик) Олена (Ольга) 440, 595, 676, 693, 729, 731, 847, 863, 866, 872
Кононенко Іван 138, 939
Кононенко Костянтин 719, 870
Кононенко Кузьма 536
Кононенко (Линник) Зінаїда 58-61, 118, 119, 165, 166, 174, 176, 177, 183, 194, 201, 203, 209, 212, 267, 268, 273-275, 285, 293, 304, 313, 328, 329, 334, 374, 378, 388, 409, 425, 436, 595, 608-610, 614, 616, 617, 676, 678, 681, 685, 687, 694, 706, 711-713, 716, 718-724, 726, 727, 755, 758, 762-764, 768, 771, 774-777, 786, 788, 801, 808, 809, 811, 847, 849-856, 858, 861-866, 869-871, 879, 880, 896-898, 907, 911, 921, 922, 928, 936, 949, 951-955, 965, 967-969, 972-976, 979, 991
Кононенко Людмила 138
Кононенко Марія 313, 374, 536
Кононенко Марфа 440
Кононенко Петро (П. М.) 176, 206, 207, 287, 295-299, 309, 313, 373, 374, 401, 440, 481, 496, 498, 503, 513, 536-639, 642, 755, 763, 767, 768, 772, 773, 785, 786, 795, 798, 812, 822, 825-827, 830, 836, 855, 856, 870
Конюшенко Світлана 18, 40, 41, 147-150, 152, 568, 570, 572, 573, 575, 843, 844, 881, 909, 912
Корицька (Висіч) Ніна 311, 534, 541, 619, 655, 773, 851, 858
Корицький Юрій 552, 835, 851
Корицький Яків 415, 417, 442, 470, 472, 473, 486, 500, 530, 534, 535, 539, 541, 552, 773, 805, 813, 815, 819, 820, 823, 827, 835-838, 840, 851, 928, 929, 962
Корицькі, *родина* 534
Корогодський Роман 999
Короленко Володимир 332, 776, 1004
Коротич (Кородич) Віталій 301, 769
Косенко Олександр 1015
Костенко Анастасія 106, 411, 443, 486, 487, 803, 813, 823
Костенко Діна 355, 780, 781
Костенко Ліна 651, 858
«Костиха» ([Білоножко], «Білоножчеха», [«Саміленко»]) 521
Котенко Вікторія 1023
Котлік Андріян 133, 492
Котлік Зоя 133, 492
Котлік Кирило 807
Котлік (Майстренко) Ірина 112, 133, 331, 484, 492, 667, 776, 861
Котлік Олексій 138, 495, 731, 807, 824, 872
Котлік Роман 421, 430, 807
Котлік (Федоша) Ганна 460, 495, 731, 734, 807, 817, 825, 872, 873, 927
Котляревський Іван 521, 537, 578, 832, 837, 844, 864, 903, 969, 1008
Кочерга Тимофій 756
Кочубеї, *родина* 337, 777

Кошеленко Анатолій 658, 659, 695, 737, 859, 866, 874
Кравченко 902
Краснова Тетяна 1022
Красноженко Іван 414, 804
Красуцький І. М. 95
Кремпоха Григорій 441, 473, 523, 530, 812, 815, 820, 832, 835
Кривошапка Василь 595, 847, 931-934, 940, 942, 947, 982
Кривошапка (Жижура) Любов 181, 382, 789, 930
Крипак Панько 409, 456, 800, 816
Крисов 921
Кристалінська Майя 665, 861
Кричевський Василь 7, 156, 160, 167, 179, 754, 780, 823, 899, 1015, 1016, 1018
Кричевські, *родина* 25, 1017
Кришталь Марія 78, 162, 174-176, 179, 180, 183, 207, 211, 291, 302, 310, 409, 437, 438, 461, 471, 500, 649, 658, 741, 765, 771, 773, 801, 812, 818, 820, 826, 857, 859, 875, 896, 897
Крупий А. И. 672, 683
Крупська Надія 96, 544, 588, 830, 845, 904
Ксьондзенко Іван 412, 416, 520, 521, 530, 554, 558, 559, 708, 803, 806, 832, 835, 840, 841, 868, 920
Ксьондзенко Степан 520
Кудрицький А. В. 1001
Кужим В. 939
Кужим М. 939
Кужим Мартіян 764, 921
Кузнєцов Матвій 352, 780
Кузьменко 921
Кузьменко Андрій 833
Кузьмич Т. 683
Куйбишев 774
Кукоба Анатолій 177
Куликов Микола 421, 430, 807, 809
Кулініч Олег 25
Кульбака Марія (Марічка) 735, 860, 861, 873
Кульбака Михайло 664
Кульбака Петро 860, 873
Кунденко 945, 946
Купрій Іван 138
Курок О. І. 1008
Куц А. М. 78, 438, 448, 471, 535, 812, 814, 819, 836
Куценко Степан 487
Кучеренко Людмила 1010

Лаврик Світлана 33, 34, 38
Лазарева П. П. 723
Лариса 141
Латанський Сергій (С. В.) 209, 211, 348, 363-365, 368, 375, 387, 390, 425-427, 431, 439, 446, 455, 459, 483, 485, 488, 504, 673, 752, 779, 783, 784, 786, 790, 808, 810, 812, 814, 816, 817, 822, 823, 827, 862, 877, 879, 881, 892, 1002
Лащук Юрій 998, 999, 1015
Лебіщак Юрко 161, 162, 174, 353, 366, 370, 378, 384, 385, 392, 403, 409, 410, 413, 417, 418, 425, 429, 438-440, 448, 456, 464, 467, 470, 471, 478, 479, 494, 499, 503, 510, 513, 530, 554, 559, 759, 765, 772, 780, 783, 784, 788, 790, 791, 793, 796, 801, 806, 808, 809, 812, 814, 819, 821, 824, 826, 827, 829, 830, 835, 840, 841, 1015
Левін 756
«Левченки» (Оленичі), *родина* 840
«Левченко» («Левчиха», Оленич) 413
Леженін Іван 52, 273, 274, 310, 311, 329, 389, 425, 427, 587, 589, 590, 599, 602, 609, 611, 613, 618, 622, 628, 630, 632, 644, 647, 650, 652, 655, 658, 677, 690, 712, 730, 733, 754, 773, 776, 790, 808, 845, 846, 848, 850-854, 856-859, 863, 865, 869, 872, 873, 879, 931, 945, 974, 983, 988, 992, 997, 998
Леженіни, *родина* 601, 603, 609, 887
Лейба М. 579, 844
Ленін (Ульянов) Володимир 297, 343, 401, 547, 757, 758, 767, 778, 795, 817, 839, 915, 1000
Лещенки («Педьки», «Петьки»), *родина* 397, 794, 799
Лещенки, *родина* 44, 357, 358, 781
Лещенко (Каша) Ірина 44, 45, 358, 495, 565, 781
Лещенко Уляна 601
Лєванєвський 906
Лєш П. С. 723
Лимар 112, 536, 921
Линник (Кононенко) Зінаїда 58-61, 118, 119, 165, 166, 174, 176, 177, 183, 194, 201, 203, 209, 212, 267, 268, 273-275, 285, 293, 304, 313, 328, 329, 334, 374, 378, 388, 409, 425, 436, 595, 608-610, 614, 616, 617, 676, 678, 681, 685, 687, 694, 706, 711-713, 716, 718-724, 726, 727, 755, 758, 762-764, 768, 771, 774-777, 786, 788, 801, 808, 809, 811, 847, 849-856, 858, 861-866, 869-871, 879, 880, 896-898, 907, 911, 921, 922, 928, 936, 949, 951-955, 965, 967-969, 972-976, 979, 991
Линник Наум 436, 811
Линник Параска 764, 921
Линник Радион 436
Лисак Марія 411, 802
Лисенко (Кабакова) Мотрона 424, 425, 454, 807, 816
Лисенко (Козак) Анастасія 494, 823, 824
Лисенко Корній 496, 823, 825
Лисенко Людмила 342
Лисенко М. М. 1008
Лисенко Світлана 338, 699, 777, 867, 868
Лисенко Харитина 424, 807
Литвиненко В. Т. 672, 683
Литвиненкова 920
Литовченко (Захарченко) Львія (Лідія) 761
Литовченко (Літовченко) Семен 106, 110, 282, 286, 410, 412, 761, 763, 801
Лихо Тиміш 370
Лихопій 904
Лихопій Віра 138
Лихопої, *родина* 394
Личагіна (Пічка) Ольга 484, 822
Лісний 642
Лобода Микола 106, 411, 803
Лобурець В. Є. 1004
Логвиненко Олексій 590, 594
Ломоносов Михайло 695, 866
Луб'яний Гермоген 40

«Любки» (Бідаші, «Любченкú»), *родина* 401, 795, 806, 809
Лютик Марія 110, 416, 430
Ляскоронський Василь 791
Лях (Кльокта) Тетяна 33, 38, 1010, 1011

Майборода Платон 665, 860
Майстренки, *родина* 112, 133, 331, 356, 358, 484-487, 490, 494, 495, 509, 510, 536, 537, 556, 776, 781, 822, 831, 836, 837, 841, 902, 905, 1004
Майстренко Василь 45, 112, 358, 484, 494, 517, 527, 548, 550, 776, 781, 792, 822, 824, 831, 834, 836, 839, 842
Майстренко Галина (Ганна) Василівна 67, 484, 490, 491, 510, 792
Майстренко Галина Костянтинівна 112
Майстренко (Зюзіна) Тетяна 39, 60, 136, 137, 356, 509, 487, 522, 526, 781, 829, 833, 834
Майстренко Іван 45, 64, 130, 136, 137, 484, 489, 490, 492-494, 498, 510, 550, 557, 558, 560, 561, 563, 568, 781, 782, 794, 797, 822-824, 826, 829, 839, 841-843, 905, 1015
Майстренко Костянтин 39, 60, 84, 112, 133, 416, 467, 484-487, 491, 492, 495, 510, 521, 528, 530, 533, 560, 776, 781, 805, 819, 822, 824, 829, 832, 834, 835, 842, 873, 905
Майстренко (Котлік) Ірина 112, 133, 331, 484, 492, 667, 776, 861
Майстренко Левко Іванович 136
Майстренко Лев (Левко) Костянтинович 486, 735, 873
Майстренко Леся 136
Майстренко («Майстренчиха», Каша) Уляна 45, 112, 136, 358, 484, 489, 494, 509, 556, 560, 776, 822, 824, 829, 836, 841, 842
Майстренко Марія 67, 70, 484, 485, 490, 491, 510, 792
Майстренко Наталя Василівна 484, 510
Майстренко Наталя Костянтинівна 133, 492
Майстренко Наталя Левківна 136
Майстренко Неля 112, 136
Майстренко Петро 86, 484, 510, 781, 902, 905
Майстренко Раїса 112, 133, 486, 492
Майстренко Степан 112, 133, 484, 492, 509, 510, 822, 829, 905
Майстренко Тетяна Василівна 510
Майстренко Тетяна Іванівна 136
Майстренко Уляна 136
Майстренко Юрій 133, 492
Майстренко Яків 510, 1015
Майстренко Яків («*другий*») 45, 133, 358, 484, 492, 509, 510, 518, 781, 782, 822, 824, 829, 831, 905
«Майстренчиха» (Майстренко, Каша) Уляна 45, 112, 136, 358, 484, 489, 494, 509, 556, 560, 776, 822, 824, 829, 836, 841, 842
«Макарці» (Зубенки), *родина* 413, 418, 804, 806
Максимович Григорій 377, 764, 788
Макуха Олександр 138, 941
Маленков 927
Малик Володимир 14
Малишко Уляна 408
Мальована 536
Мальований Устим 536
Мамай Микола 974
Манучарова Н. Д. 211, 996
Манько 921
Манько А. Г. 946, 956
Манько А. П. 952, 985, 992, 998
Манько Анастасія 103
Манько Яків 138
Мареничі, *родина* 665, 861
Мареха Валентина 138, 927, 939
Мареха Григорій 741
Мареха Дмитро 391
Мареха Йосип 936, 952
Мареха Іван 110
Мареха Марвина 554, 735, 737, 741, 873-875
Мареха Марія 138, 945
Мареха Н. В. 268, 991
Мареха Олексій 172, 197, 265-268, 294, 607, 619, 675, 737, 748, 766, 849, 851, 862, 874, 876, 931-933, 938, 941, 944, 947, 974, 975, 981, 982, 984
Мареха Параска 138, 212, 435, 737, 874, 938
Марехи, *родина* 554, 557
Маркс Карл 663, 860
Мартосенко О. Х. 984
Маріон 136
Маруся 524
Марфуша 604
Маслак Андрій 78, 437
Маслак Іван 530
Маслак О. 939
«Масько» (Мелащенко) 762
Матвєєв Максим 40
Матвієнко (Калений) Варвара 179, 430, 809
Матвієнко Ніна 665, 861
Матейко Катерина 997
Матюшенко В. 64, 980, 992, 998
Махмадалієва Ганна 138
Махно [Нестор] 481
Мацко Віра 138
Мацко Євдокія 138
Мацко Яків 138
Мащенко Олексій 371, 785
Мегеря Д. 579, 844
Мелащенко Марія 138
Мелащенко («Масько») 762
«Мелашенчиха» («Різничка») 396
Мельник 697
Мельников Іоанн 834, 841
Мельников Леонід 423, 431, 807, 810, 926
Мельніченко 658
Менделєєв Дмитро 296, 374, 639, 767, 768, 786, 855
Метка Людмила 1019
Мечніков Ілля 320, 774
Мигдій (Мигидій) 463, 529
Микола 478
Мирко Олексій 720, 735, 737, 866, 871, 873, 874, 876
Мирна Мотрона 113, 116, 436
Мирний Володимир 686, 692, 864, 866
Мирний (Рудченко) Панас 380, 785, 789, 867
«Мироненчиха» (Герасименко, «Квочачка») Орина 400, 795
Мирутенко Василь 539, 837
Митаревський 526, 527
Митропан П. 42

Мифодій 665
Михайленко 612, 692
Михайлик Іван 434
Мірошніченко 366, 446
Мішутіна Н. 1000
Міщанин (Безрук) Віра 825
Міщанин Василь 106, 383, 402, 404, 412, 443, 790, 797, 804, 813
Міщанин Віктор (В. М.) 4, 6, 8-10, 12-14, 17-20, 22, 24-26, 28, 30, 32, 34, 36, 38-42, 46, 48, 50, 52, 54, 56, 58-62, 64, 66-68, 70, 72, 74, 76, 78-82, 84, 86, 88, 90, 92, 94, 96, 98, 100, 102-104, 106, 108, 110, 112, 114, 116, 118, 120-122, 124, 126-134, 136, 138, 140-144, 146-158, 162-164, 166, 168, 170, 172, 174, 176, 178, 180, 182, 184, 186, 188, 190, 192, 194, 196, 198, 200, 202, 204, 206, 208, 210-212, 266, 268, 274, 276-278, 280, 282, 284, 286, 288, 290, 292, 294, 296, 298, 300, 302, 304, 306, 308, 310, 312, 314, 316, 318, 320, 322, 324, 326, 328, 330, 332, 334, 336, 338, 340, 342, 344, 346, 348, 350, 352, 354, 356, 358, 360, 362, 364, 366, 368, 370, 372, 374, 376, 378, 380, 382-384, 386, 388, 390-392, 394, 396, 398, 400, 402, 404, 406, 408, 410, 412-416, 418, 420, 422, 424, 426, 428, 430, 432, 434, 436, 438, 440, 442, 444-446, 448, 450, 452, 454, 456-458, 460, 462-464, 466, 468, 470, 472, 474, 476, 478, 480, 482-484, 486, 488, 490, 492-494, 496-498, 500, 502, 504-506, 508, 510, 512, 514-516, 518, 520-522, 524-526, 528-534, 536-538, 540, 542, 544, 546-562, 564-566, 568-570, 572, 574-584, 586, 588, 590, 592, 594, 596, 598, 600, 602, 604, 606, 608, 610, 612, 614, 616, 618, 620, 622, 624, 626, 628, 630, 632, 634, 636, 638, 640, 642, 644, 646, 648, 650, 652, 654, 656, 658, 660, 662, 664, 666, 668, 670, 672, 674, 676, 678, 680, 682, 684, 686, 688, 690, 692, 694, 696, 698, 700, 702, 704, 706, 708, 710, 712-714, 716-718, 720, 722, 724, 726, 728, 730, 732, 734, 736, 738, 740, 742, 744, 746, 748, 750-752, 754, 756, 758, 760, 762, 764, 766, 768, 770, 772, 774, 776, 778, 780-788, 790-796, 798-800, 802, 804-810, 812-844, 846, 848, 850, 852, 854, 856, 858, 860, 862, 864, 866, 868, 870, 872, 874-884, 886-894, 898, 900, 902, 904, 906, 908-910, 912, 916, 918, 920, 922, 924, 926, 928, 930, 932, 934, 936, 938, 940, 942, 944, 946, 948, 950, 952, 954, 956, 958, 960, 962, 966, 968, 970, 972, 974, 976, 978, 980, 982, 984, 986, 988, 990, 992, 998, 1000, 1002-1013, 1048
Міщанин Людмила 30, 31
Міщанин Максим 519, 572, 580, 843
Міщанин Таїсія 828
Міщенко 587
Міщенко В. 1048
Мокляк Василь 799
Мокляк Володимир 1007-1009, 1011
Мокляк Денис 406, 413, 799, 804
Мокляк Іван 138, 734
Мокляк Кузьма 406
Мокляк Феоктист 794
Мокляк Юхим 799
Мокляки, *родина* 397
Мокренко Анатолій 665, 861
«Монька» (Ситник) Яким 399, 560, 795, 842
Моргун 296, 409, 410, 587
Моргун Галина 273, 313, 612
Моргун М. В. 991
Моргун Максим 116, 138, 382, 435, 789, 811, 970
Моргун Митрофан 612
Моргун Федір 110
Мордіна (Зубенко) Віра 445, 458, 814, 817
Морозенки, *родина* 517
Морозенко 550
Морозов А. Г. 1009
Мороховець В. 464
Мороховець Овксентій 400, 795
Мороховці, *родина* 548
Москаленко Антон 382, 789
Москаленко (Бабанська) Олександра 110, 410, 790, 801
Москаленко (Денисенко, Черниш) Віра 498, 502, 503, 506, 790, 826-828
Москаленко Яків 789
Москаленчиха 314
Мостовенки, *родина* 440, 812
Мостовенко (Свищ) Якилина 309, 406, 430, 449, 663, 681, 730-733, 735, 736, 746, 772, 789, 800, 809, 812, 816, 857, 860, 863, 872-874
«Мостовенко» [Шкурпела] Василь 440, 732
Мостовенко (Шкурпела) Катерина 382, 430, 440, 731, 732, 735, 736, 738-741, 743, 746-749, 789, 809, 872-877
Мотрій (Богдан) Тамара 609, 850
Мотрій Валентина 457, 816, 1003
Мощенко Костянтин 1015
Мощиха 698
Муравйов Михайло 401, 795
Мусієнко П. 998
Мухина Вера 906
М'якенький 589
М'якоступ Лідія 939, 947
М'якоступ Петро 764, 921
Мясоєдов Григорій 865
Мясоєдов Іван 865
Мясоєдови, *родина* 687, 865

Нагірна В. 930, 938
Нагірний Яків 116, 138, 974
Назаренки, *родина* 23, 591, 592, 596, 887
Назаренко Андрій 22, 23, 40, 41, 441, 442, 532, 539, 586, 591-594, 596, 813, 826, 835, 837, 846, 880
Назаренко Мотрона 591, 892, 596, 846
Назарчук Валентина 131, 132, 276, 335, 354, 719, 720, 732, 739, 759, 777, 780, 783, 870-872, 874
Назарчук Ірина 142, 143, 274, 310, 335, 354, 671, 713, 719, 720, 732, 759, 760, 773, 777, 780, 783, 862, 869-872
Назарчук (Каша) Мотрона 3, 4, 6, 8-10, 12-14, 16-42, 44-64, 66-68, 70, 72, 74-76, 78-82,

84, 86, 88, 90, 92, 94, 96-98, 100, 102, 104, 106, 108, 110, 112-114, 116, 118-122, 124, 126, 128-136, 138, 140-156, 158, 160-213, 265-269, 272, 274-276, 278, 280-286, 288-290, 292, 294-296, 298, 300, 302-310, 312, 314-316, 318-320, 322-326, 328, 330-336, 338-340, 342, 344-348, 350-356, 358, 360-366, 368, 370, 372, 374, 376-378, 380, 382, 384, 386, 388, 390-392, 394, 396-398, 400, 402, 404, 406-408, 410, 412, 414-416, 418, 420, 422, 424, 426, 428, 430, 432, 434, 436-438, 440, 442, 444, 446, 448, 450, 452, 454-456, 458, 460, 462, 464, 466, 468-470, 472, 474, 476, 478, 480, 482-484, 486, 488, 490, 492-494, 496-498, 500-502, 504-506, 508, 510, 512, 514-516, 518-520, 522, 524, 526, 528-534, 536-538, 540, 542-544, 546-564, 566, 568, 570, 572-640, 642-690, 692-764, 766-784, 786-792, 794, 796-802, 804-810, 812-820, 822-894, 896-912, 914-918, 920-924, 926-942, 94 4-958, 960, 962, 964-993, 996, 998, 1000-1002, 1004, 1006-1008, 1010-1012, 1048

Назарчук Леонід 49, 53, 57-59, 122, 126-129, 131, 132, 142, 147, 155, 274, 316, 328, 329, 335, 338, 339, 344, 345, 354, 378, 379, 480, 602, 635, 670-672, 675, 682, 685, 686, 689, 692, 698, 701-703, 709, 711, 720, 724, 730, 756, 759, 774-778, 780, 782, 783, 866, 788, 810, 848, 854, 861-864, 867-869, 871, 872, 898, 906, 926, 962, 1013

Назарчук Саливон 49, 81, 86, 288, 292, 417, 447, 454, 480, 764, 765, 782, 783, 806, 814, 816

Наливайко Терентій 114, 116, 206, 207, 286, 292, 296, 299, 300, 304, 391, 437, 558, 642, 763, 765, 767, 768, 771, 772, 784, 785, 790, 811, 825, 826, 840, 841, 847, 854-856, 915-922

Наталя 143

Начальна Катерина 212

Начальний Олексій 212

Некрасов Микола 698, 867

Некрасова Марія 675, 862

Нестуля Олексій 7

Нечипоренко Сергій 118, 1003

Нечуй-Левицький Іван 1015

Нікітченко Володимир 595, 611, 850, 955

Нікітченко Олексій 921

Ночовник Остап 964, 1015

Овсій Любов 106, 331, 443, 553, 661, 687, 776, 803, 813, 840, 860, 865, 915-918, 920

Овсій (Олійник) Наталя 397, 491, 794, 824

Овчаренко Людмила 7, 108, 156, 485, 488, 823, 1013, 1020, 1022

Окара Віра 527

Окара («Заліпака») Микита 406, 527

Окара Іван 335

Окара Лука 335, 921

Окара Степан 941, 942, 947

Окара Ф. 938

Окоряк (Окорок) Іван 405, 449, 503, 527, 530, 547, 548, 799, 815, 822, 827, 834, 835, 839

Олейник А. 932, 933

Олександр Григорович 619

Олена 143

Оленич Іван 795, 805

Оленич («Левченко», «Левчиха») 413

Оленич Федір 399, 795

Оленичі («Левченки»), *родина* 840

Олефіренко 904

Олійник Борис 344, 778

Олійник (Овсій) Наталя 397, 491, 794, 824

Олійник Степан 344, 696, 704, 778, 867, 868

Ольховик В. Н. 535, 836

Омельченко П. 944

Омельяненко Людмила 738, 866, 874, 1003

Омельяненко П. 939, 955

Омелюх В. 939

Омеляненки, *родина* 491

Омеляненко (Багрій, Пукало) Марія 106, 273, 289, 326, 369, 383, 387, 411, 417, 459, 491, 493, 553, 588, 602, 611, 613, 660, 686, 755, 764, 770, 775, 784, 790, 803, 806, 817, 824, 840, 845, 848, 850, 851, 860, 864, 887, 907, 916, 918, 928, 930, 939, 945, 957, 981

Омеляненко Василь 294, 411, 417, 459, 462, 488, 491, 492, 493, 552, 556, 602, 607, 613, 618, 625, 627, 660, 667, 684, 687, 755, 766, 803, 806, 817, 818, 823, 824, 840, 841, 848-853, 860, 861, 864, 865, 910, 912, 939, 1015

Омеляненко Віктор 602, 848

Омеляненко (Козленко) Наталя 602, 848

Омеляненко (Омельяненко) Я. 535, 579, 836, 844

Омеляненко Тамара 493, 602, 848

Омеляненко (Чуйко) Уляна 113, 116, 375, 407, 436, 437, 731, 748, 749, 787, 800, 811, 872, 874-876, 877

Оначко (Боцьва) Наталя 75, 78, 113, 114, 116, 162, 164, 174-176, 180, 183, 213, 274, 291, 293, 302, 304, 309, 339, 347, 409, 425, 429, 430, 436-438, 461, 471, 500, 518, 612, 631, 634, 643, 650, 655, 668, 682, 685, 711, 759, 764, 765, 769, 771, 772, 777, 779, 801, 808, 809, 811, 818, 820, 826, 831, 850, 853, 854, 856, 858, 861, 863, 864, 869, 896, 921, 922, 965, 967-970, 977

Оначко Г. 981, 993, 998

Оначко Дуся 313

Оначко Кирило 461

Оначко Лідія 138

Оначко Павло 410, 801

Оначко Т. С. 944

Онипко М. 585

Оніщенко Семен 964

Остапенко Вітя 587

Остапенко Галя 587

Остапенко Іван 213, 460, 587, 817, 930, 931, 933, 934, 937, 942, 947, 955, 984

Остапенко Маруся 587

Остапенко Наталя 106, 412, 804

Островський Микола 769

Остроушки («Чирви», «Чирвенки»), *родина* 794, 799

Остроушко («Чирва», «Чирвенко») Іван 397, 794, 799
Остроушко («Чирва», «Чирвенко») Пилип 406, 799
Острянин А. 939
Острянин Анастасія 361, 781
Острянин Василь 587, 612
Острянин Григорій 564
Острянин И. 939
Острянин Іван 751
Острянин (Каша) Марія 44, 46, 66, 79, 81, 361, 380, 781
Острянин Лук'ян 45, 361, 481, 781
Острянин Любов 110, 411, 430, 546, 562-564, 575-577, 579, 679-681, 751, 802, 809, 839, 842, 844, 863, 887
Острянин Марфа 361
Острянин Михайло 181, 787, 938, 981
Острянин (Радченко) Олександра 181, 375, 382, 787, 789, 928, 930
Острянин Свирид 44, 45, 361, 380, 481, 781
Острянин Федір 564
Острянини, *родина* 44, 357
Отченашко В. 972
Отченашко Максим 749, 876
Отченашко Прокіп 106, 116, 412, 435, 443, 804, 811, 813
Отченашко Степан 410, 801
Охрімович 590

Панасюк Галина 6, 1002, 1003, 1005-1007, 1048
Панасюк Світлана 212
Панченко А. 952
Пасько 547
Паустовський Костянтин 330, 342, 776, 778
Пацула Петро 957
«Пацюки» (Капиніси), *родина* 397, 794, 974
Пащенко К. Х. 956
Педченки («Сахроненки»), *родина* 496, 812
Педченко («Сахроненко») Олександр 435, 536, 810, 812, 820, 837
Педченко («Сахроненко») Тимофій 496, 536, 796, 810, 812, 820, 825, 837
Педченко («Сахроненко») Харитон 475, 482, 496, 810, 812, 820, 825
«Педьки» («Петьки», Лещенки), *родина* 397, 794, 799
Перепилиця (Сакун) Ганна 138, 853
Пересада Семен 451, 504, 514, 816, 827, 830, 835
Петлюра Симон 481, 821
Петрарка 858
Петровшенко Марія 680
Пигуренко, *братья* 61
Пилипенко Микола 409, 429, 438, 471, 514, 530, 801, 809, 812, 820, 830, 835
Пилишко Віра 589
Піаніда (П'янида) Борис 307, 328, 753, 771, 775, 877
Підгірний Василь 138, 959
Підгорний («Карпенко») Іван Іванович 440, 448, 812, 815
Підгорний («Карпенко») Іван Максимович 433, 439, 440, 448, 810, 812, 815
Підгорний («Карпенко») Яків 433, 810
Підгорний Микола 588, 845
Підгорний Олександр 440
Підгорний Яким 440
Підгорні («Карпенки»), *родина* 439
Підгребельний Іван 938, 947, 982
Пікассо Пабло 628, 853
Піскун 527, 535
Пічка Антон 396, 449, 468, 474-476, 482, 551, 793, 815, 819-821, 839
Пічка Іван 793, 819
Пічка Костянтин 396, 449, 468, 475, 821
Пічка (Личагіна) Ольга 484, 822
Пічка Марія 476
Пічка Марта 396, 449, 468
Пічка Мефодій 112, 395, 396, 484, 792, 793, 819, 822
Пічка Наталя 30, 31, 33, 34, 38
Пічка Олександра 476
Пічка Павло 396, 434, 449, 468, 474, 482, 498, 792, 793, 810, 815, 819, 820, 826, 1003
Пічка Серафима 476
Пічка Сергій 33, 34
Пічка Степан 476
Пічка Яків 396, 449, 474, 506, 508, 518, 762, 793, 816, 819, 820, 828, 831
Пічки, *родина* 396, 399, 449, 467, 468, 474, 482, 484, 500, 536, 539, 551, 793, 819, 820, 822, 836, 837, 839, 1003
Піщаленко Іван 527, 822, 834, 839
Піщаленко Катерина 30, 31
Плужник Володимир 930, 931, 945, 947, 957
Погребняк Яків 585, 845
Подгребельный Г. 938, 940
Позен Леонід 1015
Пономаренко В. 987, 993
Попов (Серафимович) Олександр 817
Поросний Василь (менший) 770
Поросний Назар 770
Поросний (Порослий) Василь 52, 301, 302, 461-643, 770, 818, 856, 964, 988, 989, 1015
Пошивайли 418
Пошивайли, *родина* 59, 176, 178, 307, 309, 314, 345, 376, 378, 382, 614, 641, 647, 651, 659, 663, 688, 716, 772, 774, 786, 856-858, 1017
Пошивайло 395, 413, 418
Пошивайло Богдан 265, 267-269
Пошивайло (Бородавка) Євдокія 59, 176, 178-180, 183, 213, 274, 283, 354, 375, 378, 388, 390, 436, 532, 607, 614, 654, 677, 678, 711, 714, 716, 724, 726, 735, 741, 758, 761, 772, 777, 786, 788, 790, 811, 835, 849, 851, 856-860, 863, 865, 869-871, 873, 875, 883, 887, 907, 928, 939
Пошивайло Віктор 663
Пошивайло Гаврило 59, 114, 171, 172, 178, 194, 268, 274, 285, 287, 307, 316, 327, 332, 347, 348, 354, 375, 376, 378, 379, 382, 388-390, 409, 417, 428, 433, 436, 437, 523, 598, 607, 654, 655, 657, 661, 663, 678, 683, 684, 708, 711, 718, 724, 726, 728, 741, 758, 759, 762, 763, 772, 774-776, 779, 786, 788, 790, 801, 806, 808, 810, 811, 833, 847, 849, 851, 856-860, 863-866, 869-873, 875, 883, 907, 938, 952, 954, 955, 969, 976, 987, 1001
Пошивайло (Герасименко) Марія 413
Пошивайло Людмила 153
Пошивайло Марія 1020

Пошивайло Микола 375, 382, 411, 535, 559, 607, 651, 657, 684, 689, 695, 744, 772, 786, 802, 835, 836, 841, 849, 856, 857, 859, 864-866, 1015
Пошивайло Ничипір 758, 787
Пошивайло Овксентій 106, 413, 443, 804, 813
Пошивайло Олександр 804
Пошивайло Олесь 7, 156-158, 212, 365, 369, 378, 388, 390, 397, 417, 425-427, 439, 455, 457, 462, 463, 483, 519, 524, 532, 535, 538, 560, 653, 657, 684, 705, 718, 724, 735, 744, 778, 783, 784, 788, 790, 794, 806, 808, 812, 816-818, 822, 832, 833, 835-837, 842, 858-860, 864, 865, 867, 868, 870, 871, 873, 875, 883, 1002, 1003, 1005-1007, 1019, 1024, 1048
Пошивайло Тарас 26, 126, 128, 129, 153, 154, 156-158, 212, 266
Пошивайло (Шкурпела) Світлана 17, 63, 162, 171, 187, 203, 212, 365, 369, 377, 383, 388, 397, 428, 441, 455, 491, 782-784, 788, 794, 808, 812, 816, 818, 824, 883, 1002
Пошивайло Юрко 6, 212
Правденко Ольга 1012
Правдін (Каша) Віталій 79, 81, 355, 360, 780
Правдін (Каша) Олександр (Олесь) 46, 54, 79, 81, 360, 419, 477, 503, 526, 775, 780, 807, 821, 827
Правдіна (Гладіліна, Каша) Варвара 79, 81, 321, 355, 356, 775, 780, 781
Правдюк Марія 430
Притула В. И. 672, 683
Прокопенко (Яценко) Ольга (Олена) 106, 180, 213, 375, 381, 412, 443, 594, 677, 688, 712, 786, 787, 789, 863, 869, 897, 928, 930, 937
Прокопович М. 64, 985, 991, 946, 993, 998, 999
Прокоф'єв («Ужвій») Петро 413
Прокоф'єви («Ужвії»), *родина* 804
Пругло [Іван] 938
Пругло (Прогло, «Джуглай») Макар 179, 371, 409, 764, 785, 801, 921
Пругло (Прогло) Марія 179
Пуголовок Юрій 1021, 1023
Пукало (Багрій, Омеляненко) Марія 106, 273, 289, 326, 369, 383, 387, 411, 417, 459, 491, 493, 553, 588, 602, 611, 613, 660, 686, 755, 764, 770, 775, 784, 790, 803, 806, 817, 824, 840, 845, 848, 850, 851, 860, 864, 887, 907, 916, 918, 928, 930, 939, 945, 957, 981
Пушкін Олександр 817
«Пшик» (Герасименко) Михайло 738, 874
Пылыпенко А. 946
П'янида (Піаніда) Борис 307, 328, 753, 771, 775, 877

Радченко Афанасій 138
Радченко Галина 138
Радченко Дмитро 138
Радченко Іван 116, 436
Радченко Ірина 138, 947
Радченко О. 942
Радченко О. Г. 927
Радченко (Острянин) Олександра 181, 375, 382, 787, 789, 928, 930
Радченко Семен 974
Радченко Степан 456
Радченко-Коломієць Ганна (Галина) 113, 116, 435, 437
Разін Степан 380, 788
Рахно Костянтин 1048
Рева В. Г. 547
Рева Наталя 835
Рева Сергій 412, 415, 486, 528, 530, 535, 552, 760, 803, 805, 823, 834-836, 840
«Ремез» (Федоша) 407
«Ремези» (Федоші), *родина* 800
Репка (Ріпка) Олексій 78, 437, 514, 523-525, 812, 830, 833-835
Репкіна Тетяна 523
Рєпін Ілля 640, 856
Риженко Яків 12, 792, 1015
Рильський Максим 1005
Різник Борис 931, 947
Різник Василь 309, 651, 772, 858
Різник Галина 110, 461, 818
Різник Григорій 110
Різник Демид 568, 574, 843, 969, 974, 1002
Різник Михайло 138, 943, 944
Різник Федір 415, 417, 448, 473, 486, 539, 568, 574, 805, 815, 820, 823, 837, 843
Різник Федот 110, 410, 415, 430, 568, 571, 574, 801, 805, 809, 843
Різник Юхим 301, 770
Різники, *родина* 568, 571, 574, 1002
Різниченко Жанна 1012
«Різничка» («Мелашенчиха») 396
Розанов А. Н. 792
Розвадовський В'ячеслав 1020
Рокотянський 382
Рокитянський Максим 138
Романов Петро (Петро Перший) 380, 788
Роот Микола 1020
Ротач Петро 25, 42, 286, 296, 372, 383, 387, 636, 638, 639, 763, 767, 768, 785, 790, 854, 855, 883, 888, 1004, 1006
Рубайли, *родина* 708
Рубінштейн Григорій 525-528, 834
Рубльов Андрій 299, 768
Руданський Степан 621, 851
Рудченко (Мирний) Панас 380, 785, 789, 867
Русов Михайло 1015
Рябокінь Іван 106, 189, 282, 412, 416, 442, 472, 482, 486, 493, 523, 760, 804, 806, 813, 820, 822-824, 832

Савінков Павло 138, 941
Сагун 517
Сакун (Бідаш) Анастасія 730, 735, 872, 873
Сакун (Перепилиця) Ганна 138, 853
Сакун Хома 106, 162, 307, 392, 403, 404, 408, 409, 412, 415, 416, 425, 429, 430, 438, 443, 456, 462-464, 471, 500, 501, 514, 531, 536, 557, 627, 656, 712, 771, 772, 791, 797, 800, 805, 808, 809, 812, 813, 816, 818-820, 826, 830, 835, 836, 841, 853, 859, 869, 872
Саміленки (Білоножки), *родина* 795
Саміленко (Білоножко) 401

«Саміленко» (Білоножко) Анастасія 401
«Саміленко» ([Білоножко], «Білоножчеха», «Костиха») 521
Самокиш Микола 1015
Самуйло В. Ф. 914, 915
«Сахроненки» (Педченки), *родина* 496, 812
«Сахроненко» (Педченко) Олександр 435, 536, 810, 812, 820, 837
«Сахроненко» (Педченко) Тимофій 496, 536, 796, 810, 812, 820, 825, 837
«Сахроненко» (Педченко) Харитон 475, 482, 496, 810, 812, 820, 825
Свида 663
Свищ Варвара 424, 807
Свищ Василь 424, 431, 439, 440, 793, 807, 810, 812, 815
Свищ Данило 807
Свищ (Зубань) Параска 278, 285, 309, 611, 627, 647, 649, 658, 679, 681, 722, 730, 736, 759, 760, 762, 772, 853, 857, 859, 863, 871, 872, 874
Свищ Іван Карпович 807
Свищ Іван Петрович 106, 412, 424, 803, 807, 810
Свищ Карпо 424, 431, 793, 807, 810
Свищ Микола 807
Свищ Михайло 793
Свищ (Мостовенко) Якилина 309, 406, 430, 449, 663, 681, 730-733, 735, 736, 746, 772, 789, 800, 809, 812, 816, 857, 860, 863, 872-874
Свищ Мотря 807
Свищ Никифор 807
Свищ Петро 424, 431, 580, 793, 807, 810, 844
Свищ Степан 395, 396, 407, 433, 434, 515, 760, 793, 800, 807, 809, 830
Свищ Яків 759, 760, 772, 789, 793, 830
Селівачов Михайло 212, 1005
Селівачова Н. 1009
Селюченко Олександра 54-60, 62-64, 106, 130, 138, 158, 178, 208, 212, 272, 274-279, 281-284, 294, 308, 310-322, 324-326, 328, 329, 331-340, 342-346, 352, 390, 412, 416, 425, 427, 431, 439, 446, 455, 459, 466, 467, 485, 493, 552, 553, 555, 556, 558, 559, 586, 588, 589, 593, 595, 597, 598, 600-603, 605, 606, 608-610, 613, 615, 617, 620-624, 626, 629-633, 635, 644-647, 649, 651, 654-656, 658, 661, 662, 664, 666-668, 670, 672, 673, 675, 676, 680, 681, 683, 685, 686, 689, 692-694, 697, 698, 701, 703, 704, 707, 710-712, 714, 716, 722, 724, 754-756, 759, 760, 767, 772-780, 790, 803, 806, 808, 810, 812, 814, 816, 817, 819, 823, 824, 840, 841, 845-854, 856-871, 883-885, 888-890, 892, 919, 927, 928, 939, 942, 954, 969, 972, 973, 976, 979, 984, 1002, 1010, 1012, 1017
Селюченко Явдоха 622, 767
Семенова (Білик, «Біличка») Марія 81, 121, 274, 517, 518, 541, 542, 544, 584, 658, 756, 830, 831, 859, 877
Семенови, *родина* 517, 831
Семикоз Любов 138
Сень Улита 953
Серафимович (Попов) Олександр 817
Сердюк А. В. 928
Сердюк Іван 13
Сердюченко 942
Сердюченко Дмитро 939, 955, 981, 982
Сердюченко Іван 817
Сердюченко Мефодій 114, 116, 165, 168, 169, 186, 192, 193, 195, 196, 203, 204, 265-268, 348, 435, 437, 643, 764, 779, 811, 856, 907, 921, 923, 964, 965, 967-969, 971, 974, 976
Сердюченко Пріська 623, 729
Сердюченко Сергій 106, 803
Середа Євдоким 274, 339, 451, 460, 504, 615, 756, 777, 816, 817, 827, 851
Середа П. М. 927, 939
Середа Параска 715
Середа Тимофій 530, 835
«Сибірячка» (Кільчевська) Ольга 274, 326, 329, 338, 343, 588, 590, 620, 623, 624, 654, 655, 667, 668, 685-687, 694, 699-701, 705, 710, 714, 756, 775-778, 845, 846, 851, 852, 858, 861, 864, 866-869
Сидоренко Андрій 179, 353, 409, 416, 448, 499, 510, 769, 780, 801, 806, 815, 821, 826, 829
Сидоренко В. А. 931, 933
Сиса (Коєка) Поліна 106, 376, 382, 383, 413, 443, 456, 460, 469, 493, 506, 553, 607, 787, 790, 804, 813, 816, 818, 819, 824, 828, 840, 849, 918-920, 948, 958, 984
Сиса Мусій 376, 382, 383, 460, 788, 789, 818
Ситник Андрій 397, 399, 402
Ситник («Монька») Яким 399, 560, 795, 842
Ситник Петро 402
Ситник Полікарп 397, 399, 402
Ситники, *родина* 402
Сіренко Діна 330
Сіренко Тетяна 280, 330, 760, 776
Сітко 78, 448
Скитский Дмитрий 947
Склинський Павло 138, 940
Сковорода Григорій 1020
Скоропадський Павло 1008
Скрипник Григорій 932, 945
Сластьон Опанас 637, 855, 1015
Слободский В. 939
Слободська (Демочко) Лідія 138, 274, 614, 758, 850, 927, 928, 939, 979
Смілянська Олена 33, 34, 36, 38, 1011, 1012
Смолій В. А. 1009
Смолій Юлія 184
Сморж Леонід 212, 838, 999, 1004, 1013, 1017, 1022
Совіздранюк Йосип 759
Сохацька А. 930, 938
Сталін (Джугашвілі) Йосип 297, 359, 367, 390, 393, 415, 449, 523, 525, 768, 782, 784, 790, 791, 805, 815, 817, 832, 834, 915, 927, 967
Старущенко Іван 674, 698
Стенекина (Стенькина) Мария 521, 798
«Стрибки» (Білики), *родина* 311, 314, 332, 773, 776
«Стрибко» (Білик) Іван 116, 172, 173, 199, 265, 267, 284, 294, 311, 313, 314, 316, 327, 334,

335, 343, 348, 365, 373, 374, 376, 377, 396, 409, 436, 440, 492, 514, 517, 595, 598, 602, 604, 606, 607, 609-611, 618, 624, 625, 630, 632, 647, 652, 656, 657, 660, 675, 687, 691, 693, 695, 720, 730, 735, 737, 749, 753, 762, 767, 773-775, 777-779, 783, 785, 788, 793, 801, 811, 824, 830, 831, 840, 847-854, 857-860, 862, 865, 866, 871-874, 876, 877, 907, 934, 935, 939, 944, 947, 950, 954, 975, 987
Ступак М. А. 672, 683
Суденко Іван 409
Суковатка 373
Суконька Михайло 400, 795
Сулим Михайло 138, 939
Сундукова (Голобородько, Тараненко) Марія 181, 213, 375, 381, 430, 460, 587, 602, 678, 680, 786, 789, 809, 815, 817, 845, 848, 863, 930, 939, 948
«Сусідки» (Зубані), *родина* 392
Сушко Л. А. 723
Сюсюкало Григорій 921-923, 959

«Таловерки» («Таловиричі», Кирячки), *родина* 401, 418, 424, 795
«Таловирич» (Кирячок) Іван 418, 424, 430, 806, 809
«Таловирич» (Кирячок) Павло 418, 424, 527, 807, 834
«Таловирич» (Кирячок) Пилип 418, 424, 806, 807
«Таловирич» (Кирячок) Федір 418, 430, 806, 809
«Таловиричі» («Таловерки», Кирячки), *родина* 401, 418, 424, 795
Таня 710
Тараненко (Голобородько, Сундукова) Марія 181, 213, 375, 381, 430, 460, 587, 602, 678, 680, 786, 789, 809, 815, 817, 845, 848, 863, 930, 939, 948
Тараненко (Зубань) Наталя 138, 609, 611, 613, 647, 658, 739, 772, 849, 850, 857, 859, 874, 928, 939, 989, 991
Тараненко Микола 772
Тараненко Олексій 309, 650, 772, 858
Тараненко Петро 751
Тараненко Тимофій 587, 845
Тарасенко (Каша) Марія 46, 57, 79, 133, 284, 357, 359, 363, 419, 475, 478, 492, 671, 722, 762, 774, 781, 782, 824, 862, 871
«Тарасовичка» 735, 873
Твердохліб П. П. 948
Терещенко С. Г. 914, 915
Тичина Павло 349, 779
Ткаченко 589, 658
Толкачёв 421
Трепетун С. М. 1005
Третьякова М. В. 1006
Трипільська Єлизавета 1015
Трипольський 406
Трояновський В. В. 28
Трипольські, *родина* 380, 406, 527, 549, 550
Трубіна Ганна 411, 803
Трубіна Марія 106, 803
Тютюнник Григір 778
Тютюнник Григорій 778
Тютюнники, *брати* 14, 342, 524, 833
Тягун Григорій 114, 116, 170-172, 180, 193, 194, 204, 213, 266-268, 294, 348, 381, 436, 437, 607, 766, 779, 787, 789, 811, 849, 931, 933, 937, 938, 941, 944, 947, 964, 967, 970, 971, 974, 975, 981, 982, 984, 987, 1001
Тягун (Кандзюба) Марія 176, 180, 213, 375, 381, 382, 457, 459, 491, 735, 741, 745, 749, 766, 787, 789, 816, 817, 824, 873, 875, 876, 930, 939, 979
Тягун Марія 116, 436

Убийвовк Ляля 695, 866
«Ужвії» (Прокоф'єви), *родина* 804
«Ужвій» (Прокоф'єв) Петро 413
Українка Леся 634, 854
Ульянов (Ленін) Володимир 297, 343, 401, 547, 757, 758, 767, 778, 795, 817, 839, 915, 1000
Уляна 337, 613, 631
Ухачева Л. 683

Федір 141
Федірко М. 82, 108, 109, 512
Федорова Ніна 319, 321, 332, 589, 653, 655, 664, 665, 667, 668, 770, 774, 776, 845, 858, 860, 861
Федоша 412
Федоша Іван 110
Федоша (Котлік) Ганна 460, 495, 731, 734, 807, 817, 825, 872, 873, 927
Федоша («Ремез») 407
Федоша Трохим 514
Федоші («Ремези»), *родина* 800
Фесенко А. 972
Фесенко-Навроцька Євдокія 558, 560, 563, 810, 841, 842
Фесенко-Навроцький Ілля 815
Фесенко-Навроцький Михайло 558, 560, 815, 841, 842
Фесенко-Навроцький Петро 448, 557, 815, 834, 841
Філенко Віктор 833
Фіялковський Назар 1015
Франко Іван 621, 659, 851, 859
Фришберг И. 64
Фришберг Л. 40, 791, 793
Фрунзе Михайло 695, 866
Фурман Віктор 700, 867
Фучик Юліус 769

Ханко Віталій 53-55, 58, 164, 177, 207, 212, 213, 290, 295, 298, 300, 303-305, 307, 309, 310, 313-315, 318, 322, 323, 325-328, 335, 340, 341, 344, 345, 347, 348, 350, 351, 353, 363, 365, 375, 383, 411, 425, 427, 485, 495, 508, 513, 518, 553, 635-640, 642, 643, 645-648, 651, 656, 661, 662, 666, 668, 669, 671-673, 681-683, 685, 687, 690, 700, 706, 707, 709, 710, 714-718, 752, 765, 767-769, 771-775, 777-780, 783, 785, 786, 790, 802, 808, 818, 823, 825, 828, 830, 831, 840, 854-859, 861, 862, 864, 865, 867-870, 877, 879, 886, 887, 892-894, 1000, 1001, 1003, 1008
Ханко Микола 648
Ханко Остап 213, 641, 786, 802, 818, 1008
Хатімлери, *родина* 547
Хлонь 954

Хлонь А. 939, 942
Хлонь Василь 213, 456, 514, 930, 931, 933, 942, 945
Хлонь Михайло 941, 957, 984
Хлонь Надія 138, 939, 944, 947
Хлонь Петро 514
Хлонь Семен 514, 830
Хлонь Федір 618, 851, 938, 940, 941, 949, 950
Хмелик Іван 138, 748, 876, 930-933, 938, 940-942, 946, 947, 955, 975, 982
Хмелик Семен 138, 945, 957
Холодовський 440, 448, 812, 815
Хоменко Петро 78, 110, 372, 410, 429, 437, 438, 443, 501, 514, 553, 785, 801, 809, 812, 813, 827, 830, 840, 915-920
Хоменко Устина 949, 953
«Хоменчиха» 396
Хоролець Іван 905
Хоролець (Каша) Олександра 79, 905
Хоролець Степан 905
Хоролець Степан Степанович 905
Хорольці («Бабичі»), *родина* 905
Хохлачова Ольга 33, 34, 38
Хрипун Тетяна 6, 1006, 1007, 1048
Хрущов Микита 272, 423, 431, 439, 754, 807, 810, 812, 926

Цвілик Григорій 759
Цвілик Павлина 277, 628, 759, 853
Цюрюпа Андрій 626, 852
Цюрюпа (Ващенко) Галина 138, 853
Цюрюпа Кирило 853
Цюрюпа Микола 106
Цюрюпа А. И. 937
Цюрюпа Олександр 138, 174, 199, 265, 853, 938, 944, 948, 981, 984
Цюрюпа Олександра 138, 626, 852, 939

Чабан Валентина 587
Чабан Любов 138
Чабан М. Г. 984
Чабан Марія 138
Чабан Микола 587
Чабан Наталя 33, 34, 38
Чабаненко Розалія 659, 695, 859, 865, 866, 868
Чабаненко Ю. А. 1009
Чарновський О. 1000
«Часники» (Ващенки), *родина* 834
«Часникова» (Ващенко) Горпина 527, 834
Чванова Н. 930, 938
Черевань Г. П. 999
Черевань Галина 674
Чередниченко Л. 106, 392, 404, 408, 417, 426, 450, 451, 456, 462, 479, 487, 500, 504, 589
Черетянко (Білик) Олена 81, 121, 517, 542, 544, 545, 658, 831, 859
[Черетянко] Юрій 542
Черкашанин 380
Черненко Микола 399, 400
Черниш 502
Черниш (Денисенко, Москаленко) Віра 498, 502, 503, 506, 790, 826-828
Чернов Леонід 372, 383, 597-600, 785, 790, 847, 848, 894
Чечвянський Василь 792
«Чирва» («Чирвенко», Остроушко) Іван 397, 794, 799
«Чирва» («Чирвенко», Остроушко) Пилип 406, 799
«Чирвенки» («Чирви», Остроушки), *родина* 794, 799
Чирвенко Сидір 769
«Чирвенко» («Чирва», Остроушко) Іван 397, 794, 799
«Чирвенко» («Чирва», Остроушко) Пилип 406, 799
Чирвенко (Червоненко, Червенко, Червінка) Федір 52, 205, 301, 309, 310, 642, 648, 769, 770, 772, 773, 856, 857, 964, 988, 989, 1015
«Чирви» («Чирвенки», Остроушки), *родина* 794, 799
[Чугуєвець] (Бордун) Євдокія 746
Чуйко 979
Чуйко А. 939
Чуйко Анастасія 138, 741
Чуйко (Бордун) Марія 138, 746, 875
Чуйко (Звагольська) Анастасія 527, 834
Чуйко Марина 552
Чуйко Микола 552, 554
Чуйко Оксентій 552
Чуйко (Омеляненко) Уляна 113, 116, 375, 407, 436, 437, 731, 748, 749, 787, 800, 811, 872, 874-877
Чуприна Володимир 106, 413, 443, 485, 492, 493, 803, 804, 813, 819, 824
Чуприна Іван 412, 803
Чуприна Лука Данилович 804
Чуприна Лука Денисович 469
Чуприни, *рід* 1004
Чурай Маруся 651, 858

Шаблій В. М. 928
Шаблій М. 969
Шаблій Н. М. 927
Шаблій Надія 267
Шаблій Яків 409
Шаповал 370
Шапошник Лідія 138
Шарамко Валентина 33, 34, 38
Шатькова (Шатько) 920, 921
Шевченко Р. В. 211, 1008
Шевченко Тарас 161, 172, 181, 207, 286, 287, 292, 297, 299, 367, 372, 379, 383, 387, 401, 496, 498, 503, 521, 554, 559, 597, 636, 646, 682, 696, 717, 762, 763, 765, 767-769, 778, 779, 784, 785, 788, 790, 796, 798, 817, 825-828, 832, 840, 841, 847, 848, 851, 854, 857, 858, 861, 863, 867, 868, 870, 915, 917, 920, 1015
«Шевченчиха» 590
Шеремереевич А. П. 672
«Шеремет» (Герасименко, Денисенко) Одарка 482, 498, 506, 822, 826, 828
«Шеремет» (Герасименко) Іван 482, 795, 822
«Шеремети» (Герасименки), *родина* 399, 794, 822
Шероцкий К. 213
Шершов Григорий 947
Шило В. В. 981
Ширай 604
Ширай Ганна 486
Ширай Григорій 795
Ширай (Кирячок) Вустина 527, 834
Ширай (Клименко) Якилина 497, 498, 507, 826-828
Ширай М. 938

Ширай Марія 507, 828
Ширай Михайло 828
Ширай Олександр 436
Ширай Олександр Петрович 409, 443, 450, 473, 765, 801, 813, 820
Ширай Павло 738
Ширай Параска 805, 823
Ширай Петро 395, 403, 408, 415, 792, 797, 800, 805
Ширай Раїса 138
Ширай Семен 507, 826, 828
Ширенко Х. 969
Шиян 410, 802, 930
Шиян Анастасія 802
Шиян В. П. 939, 989, 991
Шиян Галактіон 802
Шиян Іван 684, 864
Шиян Марія 802
Шиян Ольга 750, 802, 877
Шиян Параска 106, 411, 443, 487, 723, 803, 813, 823
Шиян Раїса 110, 411, 802
Шияни, *родина* 802
Шкребела 971
Шкребела Іван 371, 429, 785
Шкребела С. И. 931, 933, 947
Шкулипа Н. А. 672
Шкурпела Анатолій 429, 471, 820
[Шкурпела] («Мостовенко») Василь 440, 732
Шкурпела (Мостовенко) Катерина 382, 430, 440, 731, 732, 735, 736, 738-741, 743, 746-749, 789, 809, 872-877
Шкурпела Полікарп 405, 551, 839
Шкурпела (Пошивайло) Світлана 17, 63, 162, 171, 187, 203, 212, 365, 369, 377, 383, 388, 397, 428, 441, 455, 491, 782-784, 788, 794, 808, 812, 816, 818, 824, 883, 1002
Шкурпела С. К. 981
Шкурпела Федір 733
Шкурпели, *родина* 816
Шматлай Т. И. 672, 683
Штанько Наталка 587, 606, 625
Штанько Олена 606, 625
Штефан В. Г. 29
Шудря Микола 646, 857
Шулик Микола 138, 938, 940, 941, 944, 947, 982, 984
Шулик Мусій 407, 800
Шулик Семен 757
Шулик Федір 757
Шулик («Шуличка», Бондаренко) Марія 17, 183, 209, 274, 382, 446, 460, 611, 757, 789, 814, 817, 850, 862, 939, 947, 973, 976, 984, 989, 991
«Шуличка» (Шулик, Бондаренко) Марія 17, 183, 209, 274, 382, 446, 460, 611, 757, 789, 814, 817, 850, 862, 939, 947, 973, 976, 984, 989, 991
«Шульги» (Каші), *родина* 30, 162, 357, 358, 384, 566, 760, 899, 901, 905, 1009
Шумейко [Петро] 52, 923, 988, 989
Щербак Василь 1000
Щербаківський Данило 759, 762, 767, 865
Щербань Олена 213, 442, 444-446, 450, 453, 455, 459, 467, 469, 472, 482, 486, 487, 490, 493, 496, 500, 550, 750, 761, 787, 802, 803, 809, 813-817, 819, 820, 822-825, 827, 839, 877, 887, 894, 1004-1006
Щербань Світлана 664, 860

Юренко П. 967, 993, 996
Юхим Яковлєвич 590
Ющенко Віктор 519, 832

Яблонська Тетяна 604, 848
Яворницький Дмитро 179
Явтушенко 756
Яковенко Віктор 132, 780
[Яковенко] Галина (Ганна) 141, 320, 359
Яковенко (Каша) Анастасія 46, 132, 352, 358, 359, 361, 362, 384, 406, 419, 420, 422, 475, 477, 478, 496, 506, 539, 541, 765, 775, 777, 780, 782, 790, 799, 807, 820, 825, 828, 836-838, 840, 906
Яковенко Олександр 478
Яковлев А. А. 672
Ялисей 680
Янукович Віктор 515, 516, 830
Яресько 796
Яресько Наталя 106, 138, 290, 412, 608, 611, 613, 615, 660, 694, 712, 765, 804, 849-851, 860, 866, 869, 796
Ярівчик Іван 467, 530, 588, 615, 618, 710, 712, 851, 854, 868, 869
Ярош Сава 114, 116, 436, 437, 587, 811, 845, 991
Ярошенко Микола 167, 190, 198, 200, 266-268, 687, 865
Яська Орина 588, 845
Яценко 787, 979
Яценко Анатолій 710, 729, 868, 872
Яценко Андрій 523
Яценко Варвара 461, 818
Яценко Єфросинія 409, 710, 729, 749, 801, 868, 872, 876, 927, 939, 973
Яценко Митрофан 543, 838
Яценко Надія 138
Яценко О. 939
Яценко (Прокопенко) Ольга (Олена) 106, 180, 213, 375, 381, 412, 443, 594, 677, 688, 712, 786, 787, 789, 863, 869, 897, 928, 930, 937
Яценко Семен 174, 197, 266, 267, 428, 808, 838, 969, 976
Яценко Сергій 17, 744, 875, 948
Яценко Харитина 138

***

Klymenko Olena 9
Mischanyn Viktor 5
Nazarchuk Motrona 6, 9
Majstrenko I. 137

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

Абхазія 49, 480
Австрія 167
Азербайджан 486
Аксай 142
Алжир 656
Алма-Ата 571, 574, 801
Алтай 973
Алтайський край 794
Америка 287, 484, 550, 564, 575, 579
Англія 294, 441
Арсенське 414, 552
Афганістан 737, 741

Байкал 327
Баку 486
Балаклава 441
Балаклійський район 754
Баранівка 49,447
Батумі 769
Батьки 399, 458, 771
Бахмач 534
Безруки, *хутір* 13, 450, 498, 503, 505-508, 790, 825, 826, 837
Бельгія 167, 766, 978, 987
Бердянськ 283
Бессарабія 783
Більськ 498, 505, 1015
Бірмінгем (Бримінгем) 167, 289, 294, 306, 433, 441, 448
Бобер, *річка* 511
Богданівка 349, 754
Болгарія 766
Боровичі 574, 904
Боцьвівка, *куток* 461, 524
Боцьвівка, *урочище* 523
Бочевщина 405
Брюссель 51, 167, 289, 293, 654, 759, 980, 988, 990
Бубнівка 411, 546, 802
Будапешт 762
Буди 46, 49, 352, 447, 454, 480, 617, 627, 634, 780
Буковина 1021
Бурунди 1000
Бухалівка 487

Вапнярка 413, 443
Васильків 48, 81, 276, 277, 285, 320, 321, 366, 369, 370, 386, 439-441, 446, 450, 454, 480, 515, 567, 610, 627, 628, 634, 664, 665, 667, 722, 782, 860
Велика Багачка 429, 435, 813
Велика Павлівка 641, 642
Великий Перевіз 904, 905
Великі Сорочинці 46, 68, 70, 88, 476, 485, 558
Великобританія 167, 766
Велико-Михайлівка 786
Високе 29
Відень 167
Вільнюс 47, 359, 419, 479, 762
Вінницька область 312, 381, 411, 412, 443, 546, 615, 770, 802
Вінниця 343, 412, 698, 700
Вінниччина 762
Вірменія 605, 626
Воронезька область 276
Воронезький район 774
Ворскла, *річка* 274, 299, 331, 396, 465, 466, 476, 507, 515, 553, 615, 791, 792, 964

Гадяч 471, 486, 533, 580
Гайсин 381, 412, 443, 787
Гайсинський район 802
Галушківка, *гончарний куток* 152, 380
ГДР 296
Георгіу-Деж 276
Германия 461, 484, 512, 825
Гжель 693, 694
Гиевщина, *урочище* 792
Глинськ 17, 780, 829
Глинське 6, 11, 13, 16, 27, 40, 41, 212, 400, 508, 511, 572, 799, 804, 807, 829, 832, 1002, 1006
Глібочок 370
Глухів 211, 1008
Говтва 985
Голландія 987
Головач 707
Гончарівка, *куток* 348, 371, 376, 393, 415, 461, 785
Городище 13
Городня 360, 363, 419, 478, 784
Горьківська область 682
Грузія 48, 206, 288, 292, 362, 363, 366, 367, 427, 431, 516
Грунь-Ташань, *річка* 523, 524
Гурзуф 478
Гусарка, *роз'їзд* 674
Гусенбах 756
Гуцульщина 759, 1021

Дагестан 477
Далекий Схід 327, 906, 973
Данія 987
Деревки 566, 682
Диканський район 745, 787
Диканька 92, 307, 337, 338, 704, 777
Дігтярі 291, 359, 362
Дніпро 756
Дніпро, *річка* 54, 274, 321, 353, 904
Дніпровське Лівобережжя 1008, 1021
Дніпропетровськ (Катеринослав) 289, 536, 689, 695, 705, 760, 769, 770
Дніпропетровська область 289, 374, 387, 411, 412, 443, 473
Донбас 311, 402, 489, 494, 605
Донецьк 1006
Донецька область 478
Донеччина 89
Драни, *хутір* 771
Дуб'янщина 29
Душанбе (Сталінабад) 331, 441, 661, 687

Едмонтон 64, 797, 839, 841

Європа 860, 1005, 1016
Єйськ 906
Єреван 770

Женева 973
Житомирська область 447, 785
Житомирщина 49, 770
Жовті Води 298, 639, 641
Жорнище 700, 762

Загреб 51, 289, 293, 448, 656, 755
Зайцеві хутори 800
Зайці, *хутір* 755
Заїченська волость 44, 380, 424, 782
Заїченці 380, 395, 430, 487, 563
Заксенхаузен 766
Закарпаття 277, 283, 656
Западная Германия 137
Запоріжжя 6, 13, 17, 18, 20, 22, 39, 53-55, 58-61, 136, 140, 142-149, 155, 163, 211, 265, 266, 273, 275, 276, 285, 289, 290, 294, 301, 305, 306, 311, 312, 317, 321, 323, 336, 346, 347, 351, 352, 368, 379,

387-389, 408, 411, 425, 427, 429, 432, 440, 442, 448, 452, 453, 457, 459-461, 467, 480, 487, 488, 491, 511, 536, 539, 545, 546, 553, 564-567, 571, 572, 602, 608, 610, 629, 657, 674, 723, 738, 814, 833, 852, 897, 909, 910, 1008
Запорізька область 283, 411, 412, 444
Запорізька Січ 867
Західна Україна 46, 471, 820, 902, 904
Здоровка 454
Зіньків 29, 87, 88, 384, 520, 521, 523, 607, 614, 641, 642, 738, 740, 743, 769, 812, 832, 833, 967, 1003
Зіньківський повіт 44, 365, 380, 646, 771, 793
Зіньківський район 10, 29, 32, 35, 37, 44, 297, 307, 676, 778, 948, 1015
Зіньківщина 37, 38, 42, 307, 313, 329, 335, 520, 641, 753, 1003, 1004, 1009-1012

Івано-Франківськ (Станіслав) 448, 663
Івано-Франківська область 353, 448
Івано-Франківщина 277
Івончинці 815
Ігрень 411, 412
Ізмаїл 783, 814
Іллінецький район 700
Ірландія 289
Ісківці (Юсківці Сенчанські) 297, 373, 763

Їсипівка (Їсіпівка), *куток* 382, 415, 444, 517, 787-789, 813, 831, 901
Їсипівка (Ісипівка), *урочище* 376

Кавказ 363, 371, 373, 545, 605, 904
Каганович (Поліськ) 461
Казахстан 47, 360, 419, 477, 784
Калінінград 461, 479
Кам'янець-Подільський 1020
Канада 167, 287, 766, 987
Канів 756
Каніївка 507
Карабаєво 772
Караганда 973
Кардашева Гора, *урочище* 792
Кардашеве 47, 398, 432, 466, 476, 479, 526, 531, 545, 556, 699, 841
Кардашеве, *урочище* 391, 791
Кардашів Вал, *городище* 507, 791, 1015
Кардашівщина («Кардашеве») 50, 392, 397, 403, 405, 414, 420, 432, 437, 439, 451, 452, 499, 501, 532, 566, 574, 760, 791, 794, 799, 804, 807, 810, 811, 819, 821, 823, 826, 830, 834, 835, 838, 843, 853, 870, 871
Катеринослав (Дніпропетровськ) 289, 536, 689, 695, 705, 760, 769, 770
Кахівка 96
Кемеровська область 802
Керч 411, 487
Кибинці 316
Кижняківка (Хижняківка) 11, 13, 14, 16, 17, 41, 212, 384, 396, 449, 503, 505-508, 511, 540, 790, 822, 826, 837, 1002
Київ 27, 42, 53, 54, 68, 98, 103, 104, 118, 121, 135, 140, 153, 165, 167, 182, 201, 210-212, 277, 282, 289, 293, 296, 303, 308, 310, 315, 318-321, 327, 332, 343, 348-350, 355, 356, 358, 365, 403, 404, 432, 450, 457, 466, 477, 484, 485, 490, 498, 510, 513, 522, 523, 549, 556, 557, 587, 589, 595, 605-607, 611, 612, 618, 619, 622, 624, 625, 627, 632, 634, 641, 645, 650, 652, 653, 655-657, 663, 664, 666, 668, 675, 679, 683, 688, 690, 691, 693-695, 697, 698, 702, 705, 711, 712, 720, 723, 736, 747, 753, 755-757, 759, 762, 769, 770, 795, 797, 856, 900, 905, 906, 967, 978, 996-1001, 1003, 1005, 1009, 1013
Київська область 302, 366
Київська Русь 1021
Київщина 81, 273, 292, 316
Киргизстан 773
Кирило-Ганнівка (Кирилоганівка) 410
Кирякове 901
Кіровоградська область 411, 412, 416, 469, 563, 967
Кіровоградщина 802
Кобеляки 429, 967
Кобеляцький район 475
Кобищани, *урочище* 513
Кокчетавська область 47, 360, 419, 477
Колимські шахти 580
Коломак, *річка* 331
Комі АРСР 792
Комсомольськ 472
Копейск 766
Косів 277, 656
Котельва 299, 345, 417, 448, 467, 469, 498, 615, 638, 653, 682, 745, 756, 763, 786
Красний Кут 180, 787
Краснокутський район 756
Красноярськ 11
Красноярський край 756, 793, 800
Кременець 121, 517, 542, 544, 756, 838
Кременчук 695
Кременчуцьке море 321
Крим 47, 359, 360, 441, 478, 602, 906, 966
Кримська ст. 458
Крищинці 746, 770
Кубань 380, 446, 458, 495, 740, 966
Курган 411
Курськ 770
Курська область 181, 381, 411, 786
Курське Посейм'я 1008
Кутаїсі 49, 367, 371, 373, 480, 545

Лаврухінове 590
Ладозьке озеро 57, 327, 562, 569
Лазьки 13, 46, 400, 401, 407, 414, 419, 476, 481, 485, 511, 570
Ленінград (Петербург, Петроград, Санкт-Петербург) 57, 167, 210, 212, 282, 286, 293, 296, 297, 307, 320, 327, 333, 334, 353, 378, 417, 419, 426, 448, 479, 562, 574, 615, 625, 633, 640, 642, 675, 690, 760, 767, 769, 770, 772, 795, 856, 906, 907, 1006
Липівці, *куток* 371, 380, 383, 406, 415, 550, 785, 800
Литва 359, 906
Лихачівка 550, 839
Лівадія 359, 478
Лівобережна Україна 1015, 1024
Лісова Слобідка 13
Лозова, *станиця* 567
Лондон 966
Лос-Анджелес 762

Лохвицький повіт 297, 763
Луганськ 756, 773
Луцьк 861
Львів 11, 165-167, 201, 210, 282, 477, 542, 735, 755, 770, 902, 997, 1000
Львівська область 47, 320, 359, 392, 419, 535
Львівщина 101, 103-105

Магадан 477
Магаданська область 802
Макіївка 612
Мала Рублівка 373
Малі Будища (Малі Будищечки, Будищечки) 6, 10-14, 16, 17, 19, 25-27, 29-35, 37-42, 44, 45, 47, 49, 60, 61, 66, 67, 70, 79-82, 86, 93, 103, 112, 120-122, 126, 127, 129-134, 136, 140, 142, 143, 147-155, 157, 211, 212, 290, 295, 297, 334, 357, 365, 373, 376, 380, 382, 384, 391-393, 395, 396, 398-401, 405, 414, 415, 418, 419, 421, 424, 431, 434-436, 448, 454, 463, 476, 483, 486, 491, 494, 497, 511, 515, 517, 527, 534, 539, 540, 545, 547-550, 554, 556, 560, 562, 563, 565, 574, 592, 599, 616, 629, 638, 639, 670, 713, 717, 742, 755, 757, 758, 761, 763, 765, 772, 782, 783, 787, 788, 790, 793-795, 797-800, 804-807, 810, 811, 814, 816, 819, 820, 822, 823, 825, 831, 836, 839, 841, 842, 855, 874, 896, 903, 910, 1002-1004, 1009, 1012, 1013
Марехівка, *куток* 282
Марсель 51, 167, 448, 755, 762, 975, 988, 990
Мартосі, *хутір* 384
Машівка 967
Межибіж 1012
Мерла, *річка* 87
Миколаїв 906
Миргород 48, 162, 177, 293, 367, 371, 446, 587, 637, 640, 648, 672, 1006, 1007
Миргородський повіт 470
Миргородський район 373, 510, 769
Міські Млини 6, 27, 84, 169, 212, 303, 365, 376, 396, 411, 427, 436, 466, 467, 472, 473, 482, 486, 491, 495, 523, 525, 526, 528, 746, 754, 770, 834, 835, 838, 856, 904
Монреаль 51, 167, 289, 293, 448, 955
Москва 166, 167, 172, 173, 201, 210, 289, 293, 296, 303, 305, 327, 597, 604, 613, 634, 643, 645, 665, 666, 668, 675, 699, 710, 711, 759, 762, 763, 766, 767, 996, 1000
Московія 788
Мюнхен 130, 136, 494, 510, 822

Наддніпрянщина 846
Наро-Фомінськ 10
Нева, *річка* 327, 333
Немирів 698, 700
Ніжин 212, 1008
Ніколаєв 906
Нікополь 289, 290, 387, 411, 443, 473
Німеччина 50, 130, 136, 358, 417, 422, 423, 430, 451, 484, 489, 512, 546, 558, 560, 562, 618, 766, 786, 802, 808, 839, 924-926
Новгородська губернія 769, 770
Новоніколаївка (Новоніколаївськ) 100
Новоніколаївський район 100
Ново-Санжарський район 967
Новоселівка 29
Новосибірська область 813
Норвегія 766
Норильск 274, 624, 654, 756
Нью-Йорк 136, 759, 966

Одеса 53, 410, 411, 432, 480, 484, 489, 498, 504, 538, 602, 784, 802
Одеська область 410, 492, 802
Одещина 96, 814
Олешня 759
Омськ 613
Опішне (Опішня) 4, 6, 7, 11-14, 16-20, 23, 25, 26, 29-32, 34, 35, 37, 40-42, 45-50, 54-64, 67, 75, 76, 78, 81, 82, 84, 86-106, 108, 110, 112-114, 116, 118-122, 126, 128-131, 134, 135, 138, 140, 143-148, 150-154, 156-158, 160, 161, 163, 167-170, 172, 173, 176, 177, 181-185, 188, 194, 199, 201, 205, 206, 208, 210-213, 265-269, 274, 277, 279-288, 290-292, 294-303, 305-313, 315-324, 326, 327, 329-331, 333-335, 337, 341-348, 351, 352, 354, 356-359, 361-371, 375-380, 383-387, 391, 394, 395, 398-400, 402-406, 411-417, 419, 421-423, 427-429, 431, 434, 439, 442-444, 447, 449-451, 454, 457, 459, 461-463, 466, 467, 470, 471, 473, 475, 478-481, 489, 491, 493, 494, 497-499, 506, 508, 509, 513, 516, 517, 520, 521, 523, 524, 527, 532-534, 536, 538, 539, 541, 542, 544-547, 550-553, 555, 556, 558, 559, 562, 563, 566-569, 571, 572, 575, 584, 588, 589, 599, 600, 604, 605, 607, 612, 613, 616, 619, 625, 636-639, 641, 643, 648, 654-657, 662, 663, 670, 673-678, 680, 681, 684, 688, 691, 692, 697, 698, 701, 703, 704, 707, 709, 711-713, 715-717, 722, 733, 737, 739, 745, 747, 750, 752-764, 766, 769-771, 773, 776, 778, 784, 786-788, 791, 792, 794, 796-800, 804, 805, 807, 811, 814-817, 819, 821-823, 826, 827, 829-831, 835, 836, 838-840, 843, 850, 851, 865, 866, 875, 877-881, 883-885, 888, 889, 891-894, 896, 898, 899, 901-907, 910, 912, 915-920, 949, 950, 964, 966, 972, 973, 977, 981, 986, 987, 996, 1000-1007, 1009-1013-1024, 1048
Опішнянський район 10, 84, 85, 286, 290, 297, 307, 362, 410, 761
Опішнянська волость 365, 424, 782, 788
Опішнянське Поворскля 13, 795, 830
Опішнянський (Зіньківський) район 10
Опішненський гончарний район 11-13, 147
Опішненщина 756, 757
Орданівка 91, 419, 475, 477, 903-905
Оріхів 283, 312, 412, 626
Остенд 167, 755

Павловськ 327, 333
Павлоград 475, 478, 693

Париж 167, 313, 769, 775, 795, 856, 988, 990
Пензенська область 682
Первомайськ 412
Переславль-Заліський 10
Переяславщина 754
Перм 699
Першотравневе 29
Петербург (Ленінград, Петроград, Санкт-Петербург) 57, 167, 210, 212, 282, 286, 293, 296, 297, 307, 320, 327, 333, 334, 353, 378, 417, 419, 426, 448, 479, 562, 574, 615, 625, 633, 640, 642, 675, 690, 760, 767, 769, 770, 772, 795, 856, 906, 907, 1006
Петриківка 342
Петроград (Ленінград, Петербург, Санкт-Петербург) 57, 167, 210, 212, 282, 286, 293, 296, 297, 307, 320, 327, 333, 334, 353, 378, 417, 419, 426, 448, 479, 562, 574, 615, 625, 633, 640, 642, 675, 690, 760, 767, 769, 770, 772, 795, 856, 906, 907, 1006
Петрозаводськ 574
Пирятин 349
Пишненки 29
Південно-Український канал 968
Північ 906
Північно-Кримський канал 968
Поволжжя 902
Поворскля 13
Погребище 411
Поділля 1021, 1022
Подольськ 371, 379
Покровське 286, 761
Полісся 1022
Поліськ (Каганович) 461
Пологи 411, 674
Полонне 802
Полтава 22, 28, 29, 40, 42, 46, 47, 55, 57, 59, 61, 64, 80, 87, 89, 97, 112, 121, 132, 134, 157, 167, 177, 179, 211, 213, 279, 287, 293, 296, 301, 303-306, 308, 309, 313, 314, 318, 323, 324, 330, 331, 335, 341, 344, 346, 350, 353, 359, 362, 365-367, 372, 382, 391, 419, 422, 423, 427, 429, 432, 442, 448, 473, 476-478, 486, 495, 500, 501, 508, 513, 515, 518, 528, 532, 534, 536, 538, 542, 545, 553, 554, 567, 571, 584, 587-590, 594, 621-624, 626, 627, 636, 642, 643, 645, 648, 654, 656, 660, 662, 664, 667, 671, 673, 674, 677, 680, 685, 687, 695, 703,704, 707-710, 712, 714, 718, 732, 733, 754-759, 762, 764, 768-770, 786, 788, 789, 791-795, 802, 806, 818, 856, 858, 865, 899, 900, 903, 906, 911, 914, 915, 959, 972, 987, 988, 997, 1003-1009, 1011-1013, 1024, 1048
Полтавська губернія 16, 40, 44, 64, 297, 380, 769, 791-793, 829
Полтавська область 10, 13, 28, 32, 35, 37, 39, 44, 64, 359, 478, 534, 564, 607, 778, 791, 792, 797, 803, 833, 906, 959-962, 1015
Полтавська округа 797
Полтавський повіт 815
Полтавщина 6, 26, 30-32, 34, 35, 37, 38, 66-68, 70, 75, 76, 78-82, 84, 86-88, 90-98, 102, 103, 106, 108, 110, 112-114, 116, 118-122, 126-136, 138, 140, 142, 143, 147-158, 211-213, 265-269, 435, 575, 576, 592, 599, 607, 616, 636, 638, 643, 670, 713, 717, 742, 752, 768, 769, 777, 786, 802, 814, 818, 831, 845, 860, 865, 907, 964, 967, 988, 993, 996, 997, 1001, 1003, 1010, 1012, 1019, 1021, 1022
Польща 667, 766, 1015
Помірки 502
Попівка 44, 152, 356, 376, 380, 382, 564, 746, 788, 789, 904
Портленд 576, 751
Поставмуки 13
Прага 759, 775, 979
Прибалтика 653, 675
Прикаспійськ 906
Прогоня, *куток* 392, 517, 537, 538
Псел, *річка* 791, 985
Пушкіно 333

Радянський Союз 51, 530, 756, 768, 861, 924-926, 966, 980, 987
Решетилівка 201, 212, 428, 662, 769, 999, 1009
Решетилівський район 966
Роменський повіт 829
Ромни 769, 770
Російська імперія 821
Росія 10, 11, 358, 359, 401, 498, 561, 571, 576, 752, 767, 771, 772, 821, 866
Ростов-на-Дону 760
Ростов 58, 351, 360, 368
Ростовщина 142
Руанда 1000
Рубіжне 494
Русь 867

Санкт-Петербург (Ленінград, Петербург, Петроград) 57, 167, 210, 212, 282, 286, 293, 296, 297, 307, 320, 327, 333, 334, 353, 378, 417, 419, 426, 448, 479, 562, 574, 615, 625, 633, 640, 642, 675, 690, 760, 767, 769, 770, 772, 795, 856, 906, 907, 1006
Саратовська область 359, 756
Саратов 797
Свердловськ 53, 368, 432, 545, 546
Свердловська область 545, 802
Седнів 681
Сейм, *річка* 360
Сенча 769
Середнє Придніпров'я 846
Середня Наддніпрянщина 1021, 1022
Сибір 338, 357, 359, 408, 411, 545, 546, 771, 800, 915
Сіверська земля 1021
Слобідка, *куток* 383
Слобожанщина 860, 1008, 1021, 1022
Слов'янськ 673
Сокаль 101, 103-105, 902
Сокілка 359, 475, 478
Соловки 797
Сорочинці 902
Союз РСР 923
Софія 759, 762
Спугна, *річка* 454
СРСР 143, 486, 635, 640, 645, 762, 764, 766-769, 774, 776, 778, 823, 848, 861, 924, 929, 973, 974, 1001
Сталін 89
Сталінабад (Душанбе) 331, 441, 661, 687
Сталінградська область 46
Сталінградщина 100

Станіслав (Івано-Франківськ) 448, 663
Станіславська область 366
Старі Млини 11, 13, 16, 41, 212, 1002
Стасі 787
Стугна, *річка* 567
Сумщина 780
Схід 194
США 136, 564, 766, 802, 987
Сясьстрой 334, 379, 562, 569

Табурище 411
Таганрог 382, 766, 787
Таджикистан 661
Тарапунька, *кутoк* 393, 399, 523, 545, 838
Тарапунька, *річка* 392-394, 413, 499, 503, 504, 512, 514, 523, 838
Тараща 322
Таращанський район 605
Ташкент 410, 762
Ташань, *річка* 524
Тбілісі 47, 48, 288, 292, 362, 366, 371, 378, 414, 431, 462, 473, 475, 479, 480, 500, 504, 515, 535, 551, 574
Тверська область 772
Тернопіль 695, 710, 831, 838
Тернопільська область 363, 370, 517, 542, 544, 838
Тернопільщина 121
Терпіння (Терпеніє) 283, 375
Тула 770
Тюмень 700

Україна 4, 6, 7, 11-14, 18, 25, 27-30, 32, 33, 35, 37, 46, 47, 53, 64, 148, 156, 157, 165, 167, 172, 181, 210, 211, 213, 269, 319, 331, 333, 348, 358, 387, 388, 397, 401, 432, 435, 444, 453, 458, 477-480, 484, 509, 518, 541, 547, 554, 560, 564, 571, 578, 585, 586, 600, 604, 605, 607, 634, 641, 646, 654, 656, 665, 673, 690, 709, 723, 732, 755, 759, 762, 766-768, 771, 778, 785, 786, 788, 797, 798, 809, 815, 816, 821, 823, 828, 830-832, 839, 841, 848, 857, 860, 861, 864, 865, 867, 926, 951, 967, 971, 976, 978, 985, 992, 997-999, 1001, 1006-1009, 1012-1015, 1017, 1023
Українська Держава 1008
Українська Радянська держава 968
Українська РСР 119, 210, 211, 276, 985, 996, 998
Ульянівка 353, 378, 480, 562
Українська Народна Республіка 805
УНР 821
Урал 421, 766, 905
УРСР 25, 51, 98, 104, 121, 135, 154, 172, 178, 431, 709, 754-756, 758, 759, 762, 766, 767, 769-771, 774, 775, 778, 779, 784-786, 808, 816, 828, 829, 845, 847, 858, 861, 868, 955, 997
УСРР 815
Устивиця 814
Усть-Лабінська станиця 458

Фаєнце 762, 775
Феофанія 625
Филиппины 1000
Фінляндія 410, 417, 444
Франція 167, 975, 987
Фрунзе 773

Хабаровськ 806
Хабаровський край 793
Харків 46, 49, 90-92, 127, 129, 132, 134, 167, 288, 292, 294, 296, 308, 335, 352, 359, 360, 362, 387, 395, 400, 401, 403, 404, 418, 419, 421, 445, 447, 448, 450, 451, 477, 484, 490, 502, 527, 528, 544, 549, 567, 595, 598-600, 617, 628, 630, 643, 683, 689, 755, 756, 762, 763, 769, 770, 780, 784, 795, 797, 814, 826, 831, 905, 999
Харківська область 180, 296, 754, 797
Харківщина 802
Херсон 96, 360, 419, 655, 764, 903
Херсонська область 412, 477, 487, 542
Хижняківка (Кижняківка) 11, 13, 14, 16, 17, 41, 212, 384, 396, 449, 503, 505-508, 511, 540, 790, 822, 826, 837, 1002
Хмельницька область 802
Хмельницький 734
Хмельниччина 858
Хорол 509
Хортиця, *острів* 353, 368, 375, 445, 453, 455, 753

Цвітне 411, 412, 792

Чапаївка 674
Челябінська область 766
Червоноград 47, 320, 478, 506
Черкаси 54, 319-321, 334, 360, 419, 477, 626, 852, 1009
Черкаська область 47, 411, 477
Черничий Яр 704
Чернігівська область 291, 359, 360, 362, 419, 477, 478, 784
Чернігівщина 360, 363, 419, 759
Чехоня, *річка* 392
Чехословакія 358, 489
Чкаловська область 757
Чорнобиль 344, 368, 432, 461, 480,545
Чорнухинський район 13
Чувашська Республіка 655
Чугуїв 46, 400, 418, 476
Чутове 797

Швейцарія, *кутoк* 274
Шилівка 778
Шишаки 966
Шкурпелівка, *кутoк* 450, 550, 797, 816
Шутино, *балка* 400

Югославія 42, 293, 448, 766, 978
Юсківці Сенчанські (Ісківці) 297, 373, 763

Яблучне 394, 396, 507, 521, 525, 559, 615
Яготин 764
Японія 443, 664, 766, 906, 987
Яри, *кутoк* 348, 415
Ярославль 587
Ясна Поляна 327

***

Hlynske 6
Mali Budyshcha 6
Miski Mlyny 6
Mūnhen 137
Opishne 5, 6
Poltava Region 6
Ukraine 5, 6
Zaporizhya 6

Наукове видання

МІЩАНИН Віктор Данилович

МОТРОНА НАЗАРЧУК: ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ

Науковий редактор
професор
Олесь Пошивайло

Літературні редактори
і коректори
Людмила Гусар
Олесь Пошивайло

Комп'ютерний набір
Олена Зубань
Олена Клименко
Віктор Міщанин

Укладачі покажчиків
Оксана Андрушенко
Віктор Міщанин
Галина Панасюк
Тетяна Хрипун

Перекладач текстів
англійською мовою,
доктор історичних наук
Костянтин Рахно

Художній редактор,
коректура, макет,
заслужений працівник
культури України
Юрко Пошивайло

Директор випуску
Людмила Гусар

«Українське Народознавство»
Видавництво Національного музею-заповідника
українського гончарства в Опішному

Вул. Партизанська, 102, Опішне, Полтавщина, 38164, Україна;
тел./факс +38 (05353) 42416, 42415; e-mail: opishne-museum@ukr.net;
www. ceramology.gov.ua
Свідоцтво: серія ДК, №4337 від 13.06.2012

Інститут керамології
– відділення Інституту народознавства НАН України

Вул. Партизанська, 102, Опішне, Полтавщина, 38164, Україна;
тел./факс +38 (05353) 42175;
e-mail: ceramology@ukr.net;
www. ceramology-inst.gov.ua
Свідоцтво: серія ДК, №1411 від 02.07.2003

Національний музей-заповідник
українського гончарства в Опішному

Вул. Партизанська, 102, Опішне, Полтавщина, 38164, Україна;
тел./факс +38 (05353) 42416, 42415;
e-mail: opishne-museum@ukr.net;
www. opishne-museum.gov.ua
Свідоцтво: серія ДК, №4337 від 13.06.2012

Підписано до друку 30.12.2018.
Формат 60x90/16. Папір крейдований. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 65,5. Тираж 100 прим. Зам. №

Друк: ТОВ "АСМІ".
36011, м. Полтава, вул. В. Міщенка, 2. Тел./факс: (0532) 56-55-29.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи: серія ДК, №4420 від 16.10.2012 р.